

Anemnon

MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University
E-ISSN: 2149-4622

YIL/YEAR: 2020 • CİLT/VOLUME: 8 • SAYI/NUMBER: 5

Müfredat Dışı Eğitim Faaliyeti ile İstihdam Edilebilirlik
Pelin ÇALIŞKAN, Cemile ÇETİN

Müfredat Dışı Eğitim Faaliyeti ile İstihdam Edilebilirlik
Pelin ÇALIŞKAN, Cemile ÇETİN

Muş İli İçin Optimal Hastane Yeri Seçiminin Analitik
Hiyerarşi Süreci ile Değerlendirilmesi
Özgür YEŞİLYURT, Fuad SELAMZADE

Değer Temelli Geri Ödeme (Value-Based Reimbursement)
Konulu Çalışmaların Akademik Profilinin İncelenmesi
Yasin ÇİLHORUZ

Kamu Sağlık Harcamaları-İşgücü Verimliliği İlişkisi: Sinirsel Bulanık Yaklaşım
Atakan DURMAZ, Hakan PABUÇCU

Reel Sektör Güven Endeksi ile Hedonik Konut Fiyat Endeksi
Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma
Turgay MÜNYAS

Küreselleşme ve Yaşam Beklentisi Üzerine Araştırma:
Panel Regresyon Analizi
Mustafa Necati ÇOBAN

Beşerî Sermayenin Ölçülmesi:
Kamu Personeline Yönelik Bir Uygulama
Şerafettin ERTEN, İbrahim TÜRKMEN

Öğrencilerin Okudukları Bölümlerinden Duydukları Memnuniyeti
Etkileyen Faktörlerin Sıralı Lojistik Regresyon Analizi ile Belirlenmesi
Veli Rıza KALFA, Engin ÇAKIR

Türkiye'de Fisher Hipotezinin Fourier Fonksiyonlarla Analizi
Pınar KOÇ

AHP ve VIKOR Yöntemleri Kullanılarak BİST'te İşlem Gören Dokuma,
Giyim Eşyası ve Deri İşletmelerinin Finansal Performans Analizi
Muhammet Sait İŞILDAK

Nükleer Güç Santrallerinin Ulusal Güvenlik Unsurları Yönünden
İncelenmesi ve Nükleer Güç Santrallerinde Kolluk Uygulamaları
Salih ÖZER, Özgür GÜNGÖR

İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri,
Almanya ve Türkiye'de Din Hizmetleri: Karşılaştırmalı Bir Analiz
Mutlu SESLİ

Kitle İletişim Araçlarının Hedonizm Ekseninde
Günlük Yaşam İçerisindeki Kullanım Alanları
Hacer FİLİZ

Corporate Governance and Performance of Islamic Banks: A Comparative
Study of Banks in Malaysia and the GCC Countries
Mehmet Maksud ÖNAL

Kaldor'un Birinci Yasası Çerçevesinde Sanayileşme ve Büyüme İlişkisi
Hasan Önder SARIDOĞAN

Yalın Altı Sigma ve Endüstri 4.0 Entegrasyonu ile Kalite İyileştirme Vaka Çalışması
Lütfi APİLIOĞULLARI

Milli Eğitim Bakanlığı 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi ve Dewey'nin
Türkiye Maarifi Hakkında Raporu: Belge Analizi
Seçil DAYIOĞLU ÖCAL, Seher İŞCAN

Oylama Gücünün Enflasyon Üzerindeki Etkisi
Ceyhun HAYDAROĞLU

Türkiye'de Turizmin ve Finansal Gelişiminin Ekonomik Büyümeye Katkısı:
Turizme Dayalı Büyüme Hipotezi Analizi
Süleyman YURTKURAN

Ömer Hayyâm'ın "Nevrûznâme" Adlı Eserinde Takvim Çalışması
Seyfettin KAYA

Fisher Etkisinin Türkiye Örneğinde Değerlendirilmesi
Mehmet Ali POLAT

"Hâkimiyet-i Millîye"yi Düstur Edinen Bir Politikacı: Hüseyin Avni Ulaş
Yunus KOÇ

Cari Açığı Belirleyen Faktörler:
Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bir Uygulama
Kemal AKA

The Impacts of Leadership Styles on the Organizational Commitment of the Masters:
An Evidence in Istanbul Traditional Turkish-Islamic Decoration Arts Apprentices
Serdal ŞİMŞEK, Türker TUĞSAL

Türkiye'de İktisadî Gelişme Şoklarının İncelenmesi Üzerine Ampirik Bir Analiz
Sinan ERDOĞAN

Türkiye'de İşletme Tarihinin Görünümü ve Gelişimi:
Yönetim ve Organizasyon Kongre Bildirileri Üzerinden Bir Bakış
Osman EROĞLU

Lider-Üye Etkileşimi, Tükenmişlik ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki:
Öğretmenler Üzerine Bir Araştırma
Sedat ALEV, Deniz TAŞ

Esnaflar Arası Komşuluk İlişkileri:
Konya Bedesten Çarşısı Üzerine Bir Değerlendirme
Uğur ÇAĞLAK

Molla Halil Siirdi'ye (1754-1843) Göre Kabir Hayatı
Serkan TEKİN

Digital Era and Changes in Consumer Behaviors: An Assessment on Generation C
Ayda AKKOL GÖK

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

YIL/YEAR: 2020 • CILT/VOLUME: 8 • SAYI/NUMBER: 4

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı bulunduğu kurumun görüşlerini yansıtmaz.

The opinions and views expressed in the papers published in the journal are only those of the author(s) and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher.

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

Dağıtım Distribution

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yapılmaktadır Is made by Muş Alparslan University Institute of Social Sciences

2149-4622	:	e-ISSN	e-ISSN	:	2149-4622
24/08/2020	:	Basım Tarihi	Published Date	:	24/08/2020
Ağustos 2020	:	Yayın Sezonu	Pub. Date Season	:	August 2020
8	:	Cilt	Volume	:	8
4	:	Sayı	Number	:	4
2013	:	İlk Yayın Tarihi	Founded	:	2013
Muş	:	Basım Yeri	Place of Publication	:	Muş
Yılda altı defa elektronik olarak yayınlanan uluslararası hakemli ve süreli yayındır	:	Yayın Türü	Publication Type	:	Is an international, periodical, double-blind peer-reviewed and online academic journal published bi-monthly
Türkçe ve İngilizcedir; ancak her sayıda ki makale sayısının en fazla üçte biri kadar olmak üzere diğer dillerdeki çalışmalara da yer verilebilir.	:	Yayın Dili	Official Language	:	Turkish and English; however, studies in other languages may be included, up to a third of the number of articles in each issue.
Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık	:	Periyot	Frequency	:	February, April, June, August, October and December
Muş Alparslan Üniversitesi	:	Yayıncı	Publisher	:	Muş Alparslan University
Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 49250, Muş/Türkiye	:	Adres	Address	:	Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 49250, Muş/Türkiye
anemon@alparslan.edu.tr	:	e-posta	e-mail	:	anemon@alparslan.edu.tr
+90 436 249 49 49	:	Telefon	Telephone	:	+90 436 249 49 49
+90 436 249 10 22	:	Faks	Fax	:	+90 436 249 10 22
http://dergipark.gov.tr/anemon	:	Ana Sayfa	Homepage	:	http://dergipark.gov.tr/anemon

Yayın Kurulu • Editorial Board

Muş Alparslan Üniversitesi Adına
Sahibi / Owner
Baş Editör / Editor-in-Chief

Editörler / Editors

Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Rektör)
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÖKÇEN
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Abdülmecit YILDIRIM
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Abdussamet GÜNEK
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ayça KARTAL
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ejder ULUTAŞ
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Hülya KAYA HASDEMİR
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali TÜRKMEÑOĞLU
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Özgür YEŞİLYURT
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Şamil TATIK
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Turan GÜLER
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Yunus KOÇ
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AYDIN
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye

Yayın Kurulu Üyeleri / Editorial Board
Members

Prof. Dr. Abdülcelil BİLGİN
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Alper KARADAĞ
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Robert FREDERICKS
Universidad Autonoma Benito Juarez De Oaxsaca/ Meksika
Doç. Dr. Canser KARDAŞ
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Doç. Dr. Gabur OZIEV
International Islamic University / Malezya
Doç. Dr. H. Mustafa AÇIKÖZ
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Doç. Dr. Mohammad Jaber THALJI
Yarmouk University / Ürdün
Doç. Dr. Mohd Roslan Bin Mohd NOR
University of Malaya / Malezya
Doç. Dr. Murat KAYACAN
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Doç. Dr. Ömer Faruk ALTUNÇ
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Berat ÇİÇEK
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Irena Rajchinovska PANDEVA
Ss. Cyril and Methodius University / Makedonya
Dr. Öğr. Üyesi Orhan KESKİNTAŞ
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Rahmi SAYLIK
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Şirin GÜL
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ÇAM
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Arş. Gör. Aslıhan YENİÇERİ ALTINTAŞ
Öğr. Gör. Osman TEKELİOĞLU
Arş. Gör. Ayşe Nur LEBLEBİCİER
Öğr. Gör. Yahya ADANIR
Öğr. Gör. Serdar DİK

Sekreteryaya / Secretariat

Dizgi/ Layout Editor

Teknik Redaksiyon / Redaction

Grafik Tasarım / Design

Yıl/Year: 2020 • Cilt/Volume: 8 • Sayı/Number: 4

Amaç ve Kapsam Aims and Scope

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (anemon), sosyal ve beşeri bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmaları bilimsel bir yaklaşımla ele almak amacıyla yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergi 2018 yılından itibaren Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık sayısı olmak üzere yılda altı defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.

anemon'da yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu, yazarlarına aittir. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları Muş Alparslan Üniversitesi'ne ait olup yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz veya elektronik ortama taşınmaz.

anemon'da sosyal bilimlerle (dil bilimi, din bilimleri, edebiyat, eğitim bilimleri, felsefe, güzel sanatlar, iktisat, işletme, maliye, psikoloji, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler vb.) alakalı konularda özgün ve nitelikli bilimsel çalışmalar yer almaktadır. Dergilerimizde yayınlanan tüm makaleler çevrimiçi olarak erişime açıktır ve makale yayını için herhangi bir ücret talep edilmemektedir.

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (anemon) aşağıdaki indekslerce taranmaktadır:

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University (anemon) is a peer-reviewed international journal that publishes original and qualified works with a scientific approach in the fields of social sciences and human sciences. The Journal is published bimonthly in February, April, June, August, October and December starting from 2018 by Mus Alparslan University.

Scientific and legal liabilities of the articles published in anemon belong to the authors. The copyrights of the works that are published in the journal are transferred to Muş Alparslan University. No part of this publication may be duplicated and published elsewhere including electronically without permission of the Publisher.

anemon focuses on, but not limited to the following topics: business, economics, educational sciences, finance, fine arts, history, international relations, linguistics, literature, philosophy, political science, psychology, sociology and theology, etc. All articles published in our journals are open access and freely available online. All articles published in our journals are open access, freely available online and no fee is charged for publishing articles

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University (anemon) indexed and abstracted in:

TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin (Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı)
Index Copernicus
ASOS Index (Akademia Sosyal Bilimler İndeksi)
CiteFactor (Academic Scientific Journals)
COSMOS IF (Cosmos Impact Factor)
CrossRef DOI (Digital Object Identifier)
DRJI (Directory of Research Journals Indexing)
ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
Idealonline
InfoBase Index
ISAM (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
JIF (The Journals Impact Factor)
OAJI (Open Academic Journals Index)
ResearchBib (Academic Resource Index)
SciLit
SOBIAD (TR Sosyal Bilimler Atf Dizini)
TEİ (Türk Eğitim İndeksi)

TUBITAK ULAKBIM TR Index (Social Sciences and Humanities Database)
Index Copernicus
ASOS Index (Academia Social Science Index)
CiteFactor (Academic Scientific Journals)
COSMOS IF (Cosmos Impact Factor)
CrossRef DOI (Digital Object Identifier)
DRJI (Directory of Research Journals Indexing)
ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
Idealonline
InfoBase Index
ISAM (TRF Center for Islamic Studies)
JIF (The Journals Impact Factor)
OAJI (Open Academic Journals Index)
ResearchBib (Academic Resource Index)
SciLit
SOBIAD (TR Social Sciences Citation Index)
TEI (Index of Turkish Education)

Danışma Kurulu • Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah KIRAN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mesut IDRİZ International University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN İstanbul Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Muhittin MACİT Türkiye Yazma Eserler Kurumu / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA Mardin Artuklu Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa AYDIN Stratejik Düşünce Enstitüsü / Türkiye
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU Uludağ Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK Marmara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali TAŞKIN Cumhuriyet Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa YAĞBASAN Fırat Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali UZUN Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Ramazan YELKEN Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bayram COŞKUN Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Recai AYDIN International University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Bilal ERYILMAZ İstanbul Medeniyet Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Saffet KÖSE İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Erdal BAYKAN Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şamil DAĞCI Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY Atatürk Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şahabettin YALÇIN Bingöl Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Eyyup Günay İSBİR İstanbul Aydın Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şehmus DEMİR Gaziantep Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Güven SAYILGAN Ankara Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Tuncer ASUNAKUTLU Bakırçay Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Turgay UZUN Muğla Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hüsamettin ERDEM Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Veli URHAN Gazi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İsmail TAŞ Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Yasin AKTAY Stratejik Düşünce Enstitüsü / Türkiye
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ Uludağ Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ İstanbul Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Hüseyin BİLGİN İstanbul Medeniyet Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Emin ÇELEBİ İnönü Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali UTKU Atatürk Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Saim KAYADİBİ Karabük Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bülent SÖNMEZ İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Mohd Roslan Bin Mohd NOR University of Malaya / Malezya
Doç. Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM Namık Kemal Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Recep ASLAN Gaziantep Üniversitesi / Türkiye
Doç. Dr. Elşen BAĞIRZADE Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan	Doç. Dr. Samira AL-KHAWALDEH The University of Jordan / Ürdün
Doç. Dr. Mohammad Jaber THALJI Yarmouk University / Ürdün	Doç. Dr. Sûdabe SALIHOVA Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan
Doç. Dr. Fariz AHMADOV Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan	Dr. Öğr. Üyesi Bagdagul MUSSA The University of Jordan / Ürdün
Doç. Dr. Mahmoud JARAN The University of Jordan / Ürdün	Dr. Öğr. Üyesi Nurhodja AKBULAEV Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan

İÇİNDEKİLER • CONTENTS

EDİTÖRÜN NOTU / EDITOR'S NOTE

<i>Editörden</i>	1017
------------------------	------

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

<i>Merve Aydoğdu Çelik</i>	1019
Mustapha Matura'nın Welcome Home Jacko'su: Sömürgecilik Sonrası Dönemde Rastafaryan Hareketi Mustapha Matura's Welcome Home Jacko: The Rastafari Movement in The Light of Postcolonialism	
<i>Yaşar Çelik</i>	1027
Okuma Alışkanlığının Kazandırılmasına İlişkin Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi The Investigation of Teachers' Opinions about Gaining Reading Habits	
<i>Edip Örucü, İtir Hasırcı</i>	1039
Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İle İşe Tutkunluk Arasındaki İlişkinin Ölçülmesi: Bankacılık Sektörü İle İlgili Bir Araştırma Measuring The Relationship Between Organizational Citizenship Behavior And Job Engagement: A Study In The Banking Sector	
<i>Muhammed Ferit Duman</i>	1047
Madalyonun 'Öteki' Yüzü: Görünür Göçmenlerin/Yabancıların Toplumsal Ve Kurumsal Adalet Algıları (Yalova İli Örneği) The Other Side of the Coin: Perception of Social and Institutional Justice of Visible Immigrants / Foreigners (Yalova City Example)	
<i>Can Uyanık</i>	1073
İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Bilinçli Tüketici Durumlarının İncelenmesi Examining 4th Grade Primary School Students' The Status Of Conscious Consumerism	
<i>Şeyhmus Doğan, Duygu Ünal</i>	1091
Halkla İlişkiler Faaliyetleri Kapsamında Sosyal Sorumluluk Projelerinin Kurumsal Markalaşmaya Etkisi: "Domestos Okullarda Hijyen" Kampanya Örneği The Effect of Social Responsibility Projects on Corporate Branding in The Scope of Public Relations Activities: The Example of Domestos Hygiene Campaign in Schools	
<i>Ramazan Vedat Sönmez</i>	1107
Okul Yöneticilerinin Yeşil Örgütsel Davranışlarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma A Research on Determining Green Organizational Behaviors of School Administrators	
<i>Ayberk Bostan Sarıoğlan, Derya Fatih</i>	1121
Ortaokul Öğrencilerinin Ay'ın Evreleri ve Hareketleri İle İlgili Bilişsel Yapılarına Sorgulama Temelli Öğretimin Etkisi Effects of Inquiry Based Learning on Secondary School Students' Cognitive Structures Related to the Moon's Phases and Movements	
<i>Halil Bolat</i>	1135
Üstün Zekâli ve Yetenekli Öğrencilerin Bilim ve Sanat Merkezindeki ve Okuldaki Sosyal Bilgiler Dersine Yönelik Metaforik Algıları The Metaphorical Perceptions of the Gifted and Talented Students towards Social Studies Lesson in the Science and Art Centre and in Their School	
<i>Yahya Hiçyılmaz</i>	1145
İlkokul Öğrencilerinin Empresyonizme Yönelik Görüşlerinin Görsel Okuryazarlık Bağlamında İncelenmesi Reviewing of Primary School Students' Views On Impresionism In The Context of Visual Literacy	
<i>Yakup Ülker, Öznur Arslan</i>	1153
Finansal Oranlar Aracılığıyla Stok Yönetimi ve Karlılık İlişkinin İncelenmesi: İmalat Sektöründe Bir Uygulama Investigation of the Relationship between Stock Management and Profitability by Using Financial Ratios: An Application in Manufacturing Sector	
<i>Hülya Yeşilyurt, Nilüfer Koçak</i>	1165
Yerel Halkın Turizmin Gelişimine Yönelik Algı ve Desteğinde Yer Kimliği ve Yer İmajının Rolü The Role of Place Identity and Place Image in the Perception and Support of Residents towards Tourism Development	
<i>Mustafa Yıldırım, Sefa Ceyhan</i>	1175
Çalışma Yaşam Kalitesinin İşten Ayrılma Niyetine Etkisinde Örgütsel Sinizmin Aracılık Rolü The Mediating Role of Organizational Cynicism in the Effect of Quality of Work Life on Turnover Intention	

<i>Sibel Taş</i>	1185
Tunceli’de Anlatılan Şih Delil Berhucan Efsanesi Üzerine Bir Değerlendirme An Evaluation The Myth of Şih Delil Berhucan Told in Tunceli	
<i>Hacer Koyuncu, Ozan Büyükyılmaz</i>	1191
Psikolojik Sözleşme İhlal Algısının Örgütsel Güven ve Örgütsel Özdeşleşmeye Etkisini Belirlemeye Yönelik Üniversite Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma An Investigation on the Effect of Employees’ Perceptions of Psychological Contract Breach on Organizational Trust and Organizational Identification	
<i>Gökçenaz Gayret</i>	1201
Gothic Implications on the Enlightenment, Puritanism, and Transcendentalism in Charles Brockden Brown’s Wieland Charles Brockden Brown’un Wieland Adlı Eserinde Aydınlanma, Püritanizm ve Transandantalizm Üzerine Gotik Çıkarımlar	
<i>Abdullah Gökhan Tuğan, F. Gül Koçsoy</i>	1207
The South and The Grotesque: Flannery O’Connor’s ‘Twisted’ Characters Güney ve Grotesk: Flannery O’Connor’ın ‘Çarpık’ Karakterleri	
<i>Tuğba Dikbaş, Tuba Büyükbese</i>	1213
Otantik Liderliğin Çalışan Performansına Etkisinde Psikolojik Sermayenin Aracı Rolü: Kamu Kurumunda Bir Alan Çalışması The Mediating Role Of Psychological Capital On Employee Performance Of Authentic Leadership : A field Study On Public Organizations	
<i>Ali Koçyiğit, Çiğdem Aldan Karademir</i>	1225
Türkçe Dersi Öğretim Programı “Öğrenmeyi Öğrenme” Yetkinlik Alanının Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi Evaluating the Curriculum of Turkish Language Lesson in Terms of the Competency Area “Learning to Learn” According to Teachers’ Views	
<i>Sevda Demir, Ömer Okan Fettahloğlu</i>	1237
A Research to Determine the Impact of Talent Management on Corporate Image and Employer Brand Yetenek Yönetiminin Kurumsal İmaj ve İşveren Markası Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma	
<i>Habibe Yaman</i>	1247
Araştırma Geliştirme (Ar-Ge) Faaliyetleri ile Ekonomik Büyüme İlişkinin Meta Analiz Yöntemiyle Değerlendirilmesi Evaluation of the Relationship between Research Development Activities and Economic Growth with Meta Analysis Method	
<i>Elif Bal Beşikçi, Aydın Şihmantepe</i>	1255
Gemi Adamlarının İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Düzeylerinde Farklılık Olan Demografik Faktörlerin Hiyerarşisi The Hierarchy of Demographic Factors Affecting Job Satisfaction and Organizational Commitment of Seafarers	
<i>Elçin Neciyev, Teymur Gasımlı</i>	1267
Azerbaycan-İran İlişkileri (1991-2018) Relationship Between Azerbaijan and Iran (1991-2018)	
<i>Adem Gürbüz</i>	1275
Bir Siyaset Kurumu Eleştirisi Örneği: “Politikada Bir Sarıçizmeli” An Example Criticism of Political Institution: “Politikada Bir Sarıçizmeli”	
<i>Serpil Durğun</i>	1287
Şiddeti Besleyen Bir Kategori Olarak Kimlik: Sen’in Yaklaşımı Çerçevesinde Bir Değerlendirme Identity As A Category Fomenting Violence: An Evaluation Within The Framework Of Sen’s Approach	
<i>Mehmet Seyman Önder</i>	1293
Sosyal Öğrenme Bağlamında İlegal Bir Davranış Olarak ‘POS Tefecilerde Kart Kırdırma’: Bingöl Üniversitesi Öğrencileri Örneği Negotiating Credit Cards In POS Divece Usury As An Illegal Act In The Context Of Social Learning: The Case Of Bingol University Students	
<i>Yusuf Aydoğdu</i>	1305
Ahmed Arif’in Şiir Anlayışı ve Gelenekle İlişkisi Ahmed Arif’s Understanding of Poetry and Its Relation with Tradition	
<i>Bilgehan Tekin</i>	1315
Davranışsal Finans Bağlamında Kendine Aşırı Güven, Kontrol Yanılsaması ve İyimserlik Önyargılarının Ölçülmesi: Üniversite Öğrencileri Örneği Measurement of Overconfidence, Illusion of Control and Optimism in the Context of Behavioral Finance: Case of University Students	

DERLEME / REVIEW

<i>Hasan Tekin, Ali Yavuz Polat</i>	1323
Agency Theory: A Review in Finance Vekalet Teorisi: Finans Alanında Bir İnceleme	
<i>Yasin Çilhoroz, Cuma Çakmak</i>	1331
Yalın Yönetim Bakış Açısıyla Yalın Liderlik Lean Leadership From Lean Management Perspective	
<i>Yazım Kuralları / Author Guidelines</i>	1341
<i>Değerlendirme Süreci / Peer Review Process</i>	1345
<i>Yayın İlkeleri / Editorial Principles</i>	1347

Okuyucu Mektupları / Letters

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde (anemon) yayımlanan çalışmalar hakkındaki değerli görüşlerinizi, yorumlarınızı ve önerilerinizi lütfen dergi editörüne iletiniz.

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÖKÇEN
a.gokcen@alparslan.edu.tr

Editörün Notu • Editor's Note

Editörden...

Değerli okurlarımız,

Dergimizin 2020 Ekim sayısını selam ve muhabbetlerimizle birlikte sizlere sunuyoruz.

Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, her sayıda daha nitelikli çalışmalarını yayınlama ve sizlere ulaştırma hedefiyle daha nitelikli süreçlerle ve indekslerle yoluna devam etmektedir. Dergimizin yayınlanma sürecinde aktif olarak yer alan Sayın Rektörümüze, saygıdeğer alan editörlerimize, kıymetli yayın ve danışma kurullarımıza, çalışmaların nitelikli hale gelmesinde katkıda bulunan değerli hakemlerimize, başta bu sayıda olmak üzere dergimize çalışmalarını katkıda bulunan bütün yazarlara ve teknik süreçte yer alan diğer çalışanlarımıza şahsım ve ekibim adına teşekkür ediyorum.

Dergimiz 2013 yılından bu yana oldukça disiplinli bir şekilde yayın faaliyetlerini sürdürmekte olup aynı disiplinle daha birçok yıl akademik yazına katkılar sunmaya devam edecektir. Alan editörlerimiz, dergimize gelen makalelerin süreçlerini en hızlı ve nitelikli bir biçimde işletmek ve yayına hazır hale getirmek için büyük çaba sarf etmektedir. Dergimize yönelik oluşturduğunuz yoğun taleplere en iyi bir biçimde cevap vermek için çalışmaktayız. Bizden bağımsız işleyen hakemlik süreci, bazı makalelerin sürecinin uzamasına sebep olabilmektedir. Bunun için kıymetli yazarlarımıza özrü bir borç bilip, onların sabırlarını temenni etmekteyiz.

Geçen sayıda olduğu gibi bu sayıda da sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden oluşan birbirinden değerli 30 yazı yer almaktadır. Titiz bir değerlendirme sürecinin ardından yayımlanan bu makalelerin kendi alanına katkı sağlayan, yenilik getiren ve topluma ışık tutan yayınlar olduğuna inanıyoruz. Özgün ve nitelikli çalışmalarını bilim dünyasına sunma hedefiyle bir sonraki sayıda buluşmak dileğiyle...

Saygılarımla...

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÖKÇEN

Baş Editör

Araştırma Makalesi • Research Article

Müfredat Dışı Eğitim Faaliyeti ile İstihdam Edilebilirlik*

Employability Through Extra-Curricular Education Activity

Pelin Çalışkan^a, Cemile Çetin^{b,**}

^a İnsan Kaynakları Uzmanı, 35920, İzmir / Türkiye
ORCID: 0000-0002-8339-373X

^b Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, 35160, İzmir / Türkiye
ORCID: 0000-0002-6659-4855

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 05 Ekim 2019
Düzeltilme tarihi: 17 Mart 2020
Kabul tarihi: 23 Mart 2020

Anahtar Kelimeler:

Anlaşmazlık Çözümü
Empati
İletişim
İstihdam Edilebilirlik Becerileri
Müzakere ve Arabuluculuk Eğitim Programı

ARTICLE INFO

Article history:

Received 05 October 2020
Received in revised form 17 March 2020
Accepted 23 March 2020

Keywords:

Conflict Resolution
Empathy
Communication
Employability Skills
Negotiation and Peer Mediation Program

ÖZ

İstihdam edilebilirlik 21. yy'de çalışma hayatında meydana gelen değişimler sonucunda ortaya çıkmış olan bir kavramdır. Çalışmanın amacı; müfredat dışı bir eğitim faaliyeti olan Anlaşmazlık Çözümü, Müzakere ve Akran Arabuluculuk eğitim programının istihdam edilebilirlik becerilerinden iletişim ve duygusal empati beceri düzeyleri üzerindeki etkisini 151 kişilik orta öğretim meslek lisesi öğrencileri örnekleminde incelemektir. Araştırmada, nicel araştırma yöntemi ve yarı-deneysel desen kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini, 3 yıldır Anlaşmazlık Çözümü, Müzakere ve Akran Arabuluculuk modelini uygulayan meslek lisesi öğrencileri oluşturmaktadır. Veriler anket aracılığı ile iletişim becerileri envanteri ve duygusal empati ölçeği kullanılarak elde edilmiştir. Analiz tekniği olarak ön test, son test ve farka (kazanç puanlarına) yönelik betimleyici istatistikler ve T-testi karşılaştırmaları kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda erkek öğrencilerin iletişim becerilerinde deney grubu lehine anlamlı bir fark saptanmıştır. Benzer sonuç kız öğrenciler için duygusal empati konusunda gerçekleşmiştir. Hipotezler kabul edilmiştir.

ABSTRACT

"Employability" is a notion that emerged as a result of changes in the working life in the 21st century. The aim of the study is to discuss the effect of Conflict Resolution, Negotiation and Peer Mediation training program, which is an extra-curricular educational activity, on communication and emotional empathy skill levels, which are among the employability skills, in the sample of 151 secondary school vocational high school students. In the research, quantitative research method and quasi experimental design were used. The universe of the research is a vocational high school students who have been using the Conflict Resolution, Negotiation and Peer Mediation model for 3 years. The data were obtained through the questionnaire using communication skills inventory and emotional empathy scale. Pretest and posttest were applied. descriptive statistics and T-test comparisons for pretest, posttest and difference (earnings points) were used as the analysis technique. As a result of the analysis, a significant difference was found in communication skills of male students in favor of the experimental group. A similar result was became the fact for female students' emotional empathy skills. Hypotheses were accepted.

1. Giriş

Sınırların ortadan kalktığı rekabetin yoğun bir şekilde yaşandığı günümüz dünya düzeninde nitelikli işgücü her şey olarak tanımlanmaktadır. Seri üretime dayalı geleneksel, endüstriyel işletmelerde çalışan ve dar bir

alanda eğitilen, tekrara dayalı işleri yapan, verilen talimatlar çerçevesinde hareket eden işgücü; çağdaş işletmeler için yeterli olmamaktadır. Bunun yerine uluslararası pazarda rekabet edebilen örgütlerde çalışan işgücünde; teknolojiyi anlayabilme ve uygulayabilme, değişikliklere uyum

* 2018 yılında Dr. Öğretim Üyesi Cemile Çetin danışmanlığında, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalında, Pelin Çalışkan tarafından hazırlanan İstihdam Edilebilirlik Becerileri, Meslek Lisesi Örnekleminde İletişim ve Empati Becerisinin Anlaşmazlık Çözümü Müzakere ve Akran Arabuluculuk Eğitimi ile Kazandırılması başlıklı Yüksek Lisans tezinin sınırlı bir bölümüdür.

** Sorumlu yazar / *Corresponding author.*
e-posta: cemilegurcay@gmail.com

sağlayabilme, iletişim kurabilme, ekipler halinde çalışabilme, karşılaştığı problemleri çözebilme, mal ve hizmetin kalitesini geliştirmek için sorumluluk alabilme gibi yeterliliklerinin gelişmiş olması beklenmektedir (Doğan, 1997). Bu yeterliliklerin yanı sıra, çalışanların akademik ve teknik yeterlilikleriyle birlikte birbirleriyle nasıl ilişki kurdukları, nasıl anlaştıkları da gözden kaçmayan önemli bir beceriyi oluşturmaktadır.

Kavramlar dünyası olarak tanımlanabilen günümüz çalışma hayatında yaşanan değişimler gelinen noktada, “istihdam edilebilirlik becerileri” kavramını gündeme getirmiştir. İstihdam edilebilirlik becerileri; bireyin çalışma hayatına girmesini sağlayan, çalışma hayatında başarılı olabilmesi üzerinde etkili, herhangi bir nedenle işinden ayrılmışsa, tekrardan iş bulabilmesi ve her türlü kariyer başarısı üzerinde etkili olan önemli beceriler olup, kişilerin ve örgütlerin rekabet edebilirliği üzerinde de etkilidir.

İstihdam edilebilirlik becerileri ve tutumlarının birçoğu bireyin çocukluk döneminde kazanması gerekli olan önemli becerilerdir (Poole ve Zahn, 1993). Bu noktada aile, beceri kazanımının başlangıç yeridir. Özellikle iletişim, empati, sorumluluk alma, problem çözüme, yaratıcı olma, kendine güvenme, anlaşmazlıkları etkili bir biçimde çözüme gibi istihdam edilebilirlik becerilerinde yer alan önemli becerilerin temeli aile içerisinde atılmaktadır. Çeşitli sebepler ile bu becerileri aile içerisinde kazanamamış olan bireyler için, eğitim kurumlarının müfredat programlarını bu becerileri öğrencilere kazandıracak biçimde dönüştürülmesi olmazsa olmaz bir gereklilik oluşturmaktadır.

Özellikle gençlerde istihdam edilebilirlik becerilerinden iletişim ve iletişimin önemli bir ögesi olan empati becerisini geliştirmeye yönelik olarak değerlendirilebilecek olan çalışma okul sonrası çalışma hayatı ilişkisi içerisinde olan meslek lisesi öğrencileri örneğinde gerçekleştirilmiştir. Müfredat ile öğrencilere yoğun mesleki eğitimlerinin yanı sıra genel eğitim programlarında yer alan fen bilgisi, sosyal bilgiler, matematik, tarih ve coğrafya gibi disiplinlerde de eğitim verilmektedir. Ancak, çalışma hayatının gerektirdiği kişiler arası becerileri kazandırmaya yönelik eğitimlerin verilmiyor olması, mezunların işgücü piyasasının ihtiyaçlarını karşılayan becerileri açısından eksik bir şekilde mezun olmalarına neden olmaktadır.

Bu noktada, Anlaşmazlık Çözümü, Müzakere ve Akran Arabuluculuk eğitim programı öğrencilerde kişiler arası önemli becerilerinin oluşturulması ve geliştirilmesi noktasında etkilidir. Bu beceriler aynı zamanda arabuluculuk becerileri olarak tanımlanmakta olup çalışma hayatı için önemleri kanıtlanmış niteliktedir (Cottrell, 2002). Bu beceriler sayesinde örgüt, etkili performans ve yüksek verimlilik elde ederek rekabet gücünü çalışanları aracılığı ile artırabilir. Bu sebepledir ki Anlaşmazlık Çözümü Eğitim programları için, öğrencileri gelecekteki istihdam edilebilirlikleri ile ilgili rollerine hazırlar denilebilir.

Çalışma ile, meslek lisesi örneğinde istihdam edilebilirlik becerilerinden iletişim ve duygusal empati kurabilme becerileri akran arabuluculuk eğitimi uygulaması temelinde yapılandırılmış bir program dahilinde 9. ve 10. sınıf öğrencilerine eğitim ve uygulamaları ile birlikte aktararak işgücü piyasasına uygun, çalışma hayatı ile

uyumlu insan kaynağına ulaşılması hedeflenmiştir. Bir meslek lisesi örneğinde gerçekleştirilen uygulama ile Anlaşmazlık Çözümü, Müzakere ve Akran Arabuluculuk eğitim programının 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin iletişim ve empati becerilerine olan etkisi analiz edilmiş, Oluşturulmuş olan iki hipotez; “deney ve kontrol grubu erkek öğrencilerinin iletişim becerileri arasında fark vardır.” ve “deney ve kontrol grubu kız öğrencilerinin duygusal empati becerileri arasında fark vardır.” olarak tanımlanmıştır. Erkek öğrencilerin iletişim ve empati becerileri arasındaki farklılıklarla ilişkin oluşturulmuş hipotezler sınanmış ve elde edilen sonuçlara ilişkin öneriler geliştirilmiştir.

2. İstihdam Edilebilirlik Becerileri

21. yüzyıl dünyanın küreselleştiği bir çağdır. Bilim ve teknolojiye bağlı gelişmeler ile birlikte iletişimin hızla gelişmesi de bunu kaçınılmaz kılmıştır. Yeni teknolojiler, katılımcı yönetim, çok yönlü kalite kontrolleri, müşteri hizmetleri, tam zamanında üretim, yarımın gerçeği olan yüksek teknolojiye iş yerleri gibi kavramlar günümüz çalışma hayatında sıklıkla kullanılır olmuştur. Hem bugünün hem de geleceğin çalışanları için işyerleri; genişletilmiş ve çeşitlendirilmiş becerileri gerektiren ve değişen bir evren haline gelmiştir. İşverenler yeni becerileri kullanmaya hazır ve becerilerini yaşamları boyunca güncellemeye istekli çalışanları istihdam etmek istemektedir. Küreselleşme ile ortaya çıkan yeni koşullarda örgüte rekabet avantajı sağlayacak temel kaynak insanlardır yani diğer bir ifade ile çalışanlardır. İşverenler teknolojik değişimler anlık hale geldikçe teknolojiyi kullanmak için yetenekli ve becerili işgücüne sahip olmanın onlara yüksek rekabet avantajı sağlayacağını farkındadır (Carnevale vd., 1988; Muhamad, 2012; Rothman ve Jaubert, 2007).

Nitekim, giderek hem çalışma hayatı teknik unsurları hem de kişilerden talep edilmekte olan özellikler değişmektedir. (Yılmaz, 2009). Günümüzde kurumlar sadece işini iyi yapan değil aynı zamanda insan ilişkileri de iyi ve başarılı olan kişileri istihdam etmek istemektedirler (Odabaşı, 2009). Bu durum, mesleki bilginin yanı sıra özellikle kişilerarası iletişim ve ilişki kurma becerilerinin ne denli önem ve öncelik kazanmaya başladığını da vurgulamak açısından önemli olmaktadır (Çetinkaya ve Alparslan, 2011).

İnsan ilişkilerinde önemli anahtar unsurlardan oluşan kavram literatürde “istihdam edilebilirlik becerileri” olarak kavramlaştırılmaktadır. Hayati fonksiyonundan ötürü kimi yerlerde “yaşam becerisi”, küreselleşme ile birlikte işgücü piyasasında yaşanan değişimlerin zorunlu bir sonucu olarak “21. yy. becerileri”, yaşamın herhangi bir alanında edinilen bilginin, becerinin; yaşamın herhangi bir diğer alanına aktarılması açısından “transfer edilebilir (transferable skills) ve aktarılabilir beceriler”, çalışma hayatında ve insan ilişkilerinde sürdürülebilirliği sağlamasıyla “sosyal beceriler”(soft skills), çalışma hayatına girmek, çalışma hayatında etkili bir şekilde ilerlemek, gerekirse işinden ayrılıp yeniden iş bulabilmek ve her türlü kariyer başarısı sağlamasıyla “işyeri yetkinlikleri” olarak da literatürde adlandırılmaktadır ve bu adlandırmalar birbiri yerine kullanılmaktadır (Arens Dorf, 2009; Enslen, 2008; Muhamad, 2012; Rao, 2014;).

“İstihdam edilebilirlik becerileri; bireyin çalışma hayatına girmesini, başarılı olmasını sağlayan; kişilerarası beceriler,

düşünme ve uyum becerilerini de içeren beceriler toplamıdır” (NCVER: 34). “İstihdam edilebilirlik becerileri hem bireyleri daha üretken, rekabet edebilir, yaratıcı kılması hem de çalışma hayatı içerisinde almış oldukları pozisyonu sağlamlaştırması açısından önemlidir” (Mcquaid vd., 2005: 198). Bu beceriler mesleki becerilerin çabuk öğrenilmesinde ve teknolojik değişikliklere uyum sağlama yeteneği bulunan ulusal işgücünün oluşturulmasında önem taşımaktadır (Kocabaş, 2008).

Nitekim, son yıllarda birçok ülke 21. yy. çalışma hayatı için gerekli bilgi ve becerileri tanımlayan raporlar yayınlamışlardır.

* Endüstrileşme sonrası işgücünde bulunması gereken becerilere yönelik geniş kapsamlı çalışma 1991 yılında, Amerika Birleşik Devletleri Çalışma Bakanlığı'nın kurduğu “Gerekli Becerileri Kazandırma Komisyonu” (SCANS) tarafından hazırlanmıştır. SCANS, İş Dünyasının Okuldan Bekledikleri (What Works Requires of School) isimli raporunda çalışma hayatı için gerekli istihdam edilebilirlik becerileri tanımlamıştır. Raporda, yüksek performanslı bir işyerinin okuryazarlık, hesap yapabilme, konuşma ve dinleme gibi temel becerilere sahip; yaratıcı düşünme, karar verme, problem çözme gibi düşünme becerileri gelişmiş; benlik saygısı olan, girişken diğerlerine karşı empati gösterebilme gibi kişisel niteliklere sahip; bir ekibin üyesi olarak katılmak, müşterilere hizmet etmek, liderlik uygulamaları, müzakere etmek, farklılıklar ile birlikte çalışmak gibi kişiler arası becerilere sahip çalışanlara ihtiyaç duyduğu belirtilmektedir (SCANS, 1991).

* Avrupa Eğitim Vakfı Danışma Forumu D Alt Grubu, ülkelerin yönetim becerileri ve girişimcilik de dâhil olmak üzere çekirdek beceri eğitimi geliştirmelerin 1997 yılında incelenmesi gereken tema olarak belirlemiştir. Forumun önerilerine göre, piyasa ekonomisinde insanların hem “Anahtar Yetkinlikler”in geliştirilmesi hem de herhangi bir mesleğe özgü becerilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu anahtar yetkinlikler içerisinde ekip çalışması, sorun çözme, planlama, iletişim, belirsizlikle başa çıkma, bilgi teknolojisi, yabancı dil, yaratıcılık, liderlik, girişimcilik, yönetim ve örgütsel anlayış yer almaktadır (Shaw, 1998).

* İskoçya Nitelikler Otoritesi (Scottish Qualification Authority, SQA); istihdam için gereken becerileri “çekirdek beceriler” olarak ifade etmektedir. İçerik olarak ise, günlük hayat ile başa çıkabilmek, etkili eğitim ve çalışma hayatı için kişilerde olması gereken nitelik, beceri ve yetenekler olarak gruplanmaktadır. Aynı zamanda bu beceriler, hem eğitim hem de çalışma hayatının her alanında önemli ve gerekli olarak tanımlanmaktadır (Student Guide Core Skill Development, 2004).

* Kanada Konferans Kurulu (Boards of Canada 2000+), işverenlerin çalışanların becerilerine yönelik artan talepleri hakkında eğitimcilere ve öğrencilere net bir açıklamada bulunmak için Ulusal İş ve Eğitim Merkezi aracılığı ile (National Business and Education Centre) ile 21. yy. çalışma hayatı için geçerli olan beceri profil raporu yayınlamıştır. “Kanada Konferans Kurulu İstihdam Becerileri 2000+” başlığı ile yayınladığı beceriler listesinde dünyada yaşanan değişimlere uyum sağlamak ve çalışma hayatında başarıya ulaşmak için gereken becerilere yer verilmiştir (Kurtis, 2000).

* Avustralya Eğitim Mayer Komitesi, iş gücünün çalışma hayatı ve uluslararası pazar ortamında rekabet edebilmesi ve bu rekabet ortamında verimliliğini artırabilmesi üzerine bir takım önemli beceriler belirlemiştir. Avustralya Eğitim Mayer Komitesi istihdam edilebilirlik becerilerini “Anahtar Yetkinlikler” (Key Competencies) olarak tanımlamıştır (The Mayer Committee Report, 1992).

*Ülkemizde ise “Ortak Beceriler” olarak isimlendirilmiş olan beceriler istihdama yönelik temel beceriler olarak değerlendirilmektedir. Özellikleri ise, eğitim müfredatı ile öğrencilerin kazanması gereken beceriler olmalarıdır. Müfredatta, öğrencilere kazandırılacak 8 ortak beceri oluşturulmuştur. Bunlar; eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, iletişim, araştırma ve sorgulama, problem çözme, bilgi teknolojilerini kullanma, girişimcilik, Türkçeyi doğru, etkili ve güzel kullanma becerileri olarak tanımlanmıştır (MEB, 2006).

Ülkeler yayınlamış oldukları raporlar ile birlikte bu raporların işverenler, çalışanlar, yeni mezunlar ve aileler için önemli olduğunu da belirtmişlerdir. Bu becerilerin hangi türden olursa olsun her mesleğe uygulanabilir oluşunu, bu beceriler ile birlikte bağların ötesine geçmeyi hedeflediklerini, bu becerilerin işverenlerin en çok aradıkları beceriler olduğunu, istihdama giden yolu açtığını, kariyer başarısı sağladığını, işgücünün uluslararası alanda rekabet edebilmesi için gerekli önemli beceriler olduğunu, ülkelerin refah seviyelerinin artırılması için önemli olduklarını belirtmişlerdir. Bu nedenle günümüzde beceri kazanımı özellikle de istihdam edilebilirlik açısından önemli bir hale gelmiştir.

2.1. İstihdam Edilebilirlik Becerilerinin Kazandırılması Uygulamaları

İstihdam edilebilirlik becerilerinin öğrencilere kazandırılması çalışanların ve örgütlerin çalışma hayatında rekabet edebilir durumda olmaları üzerinde etkilidir (Enslin, 2008). Günümüz çalışma hayatında yaşanan değişimler ve gelişmeler istihdam edilebilirlik becerilerinin çalışma hayatı öncesi kazanılmış olmasını gerektirmekte ve işveren tarafından tercih edilebilirliği artırmaktadır (Brewer, 2013).

İstihdam edilebilirlik becerilerinin öğrencilere kazandırılması konusundaki uygulamalar;

Okul-sanayi iş birliği, eğitimde demokratik stratejilerin benimsenmesi, öğretmen öğrenci arasındaki etkileşim, sınıfın iş ortamına benzer şekilde düzenlenmesi, öğretmenlerin öğrencilerden yüksek beklenti içerisinde olmaları, öğrencilerin müfredat dışı etkinlikler içerisinde yer almaları olarak tanımlanabilmektedir.

İstihdam edilebilirlik becerilerinin öğrencilere kazandırılması konusunda ilk önemli uygulama “**Okul-Sanayi İş Birliği**”nin sağlanmasıdır. Okul-Sanayi işbirliği, okul ve sanayinin ortak hedeflere yönelik oluşumunun endüstriye dayalı olan eğitimidir (Koşan, 2003). İyi tasarlanmış okul-sanayi iş birlikleri, tüm grupların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmakta, tarafların birbirleri ile olan etkileşimini arttırmakta ve uygulamayı her bir tarafa da fayda temelinde daha etkili hale getirmektedir (Aycan vd., 2012). Paydaşları; öğrenciler, okul ve çalışma hayatı olarak belirtmek mümkündür. Okul Sanayi işbirliği **öğrenciye**; mesleki beceriler kazandırır, onun teori ve

pratiği bütünleştirmesini sağlar, öğrencinin iş bulma olanağını artırır, okuldan çalışma hayatına geçişte uyumu kolaylaştırır, öğrenciye gelir sağlar, öğrenci olumlu tutum ve davranışlar geliştirir, özgüveni artır. **Okul açısından;** mesleki eğitim programının daha gerçekçi ve verimli koşullarda yürütülmesini sağlar, bu sayede teknolojik gelişmeler yakından izlenmiş olur, eğitim programları endüstrinin gereksinimlerine göre yenilenir, gelişir. **Çalışma hayatı için,** daha sonra tam zamanlı olarak işe alıncak işgücü önceden denenmiş olur, işyerinde eğitim süresini ve masrafları azaltır.

İstihdam edilebilirlik becerilerinin öğrencilere kazandırılmasında ikinci önemli uygulama; **“Eğitimde Demokratik Stratejilerin”** benimsenmesidir (Robbinson, 2000; Ünal, 2001; Cotton, 1993). Yapılan araştırmalar, demokratik öğretim stratejilerinin öğrencilerin işe karşı tutumlarını ve çalışan sorumlulukları ile ilgili bilinçlerini arttırdığını göstermektedir. Rol oynama/simülasyon, problem çözme, ekip tartışması gibi stratejiler yalnızca tek bir sonucu desteklemediği, öğrencileri kendi tutumlarını keşfetme konusunda cesaretlendirdiği için doğasında demokratiktir. Demokratik stratejilerin zıttı, **“Aşılmacı Öğretim Stratejisi”**dir. Bu stratejide öğrenci katılımı en alt düzeyde olup soru sorma söz konusu değildir. Ayrıca öğretmenin rolü ders anlatma ve ödül odaklı gerçekleşmekte olup, öğrencilerin iletişim ve paylaşım odaklı cesaretlerini kırıcı nitelik taşımaktadır (Gregson, 1992). Eğitim sürecinde öğrencilere demokratik stratejilerle yaklaşan öğretmenler ve uygulamalar istihdam edilebilirlik becerilerinin kazandırılmasında daha başarılı öğretmenler ve öğrenciler yaratmaktadır (Cotton, 1993).

“İstihdam edilebilirlik becerilerinin kazandırılmasında üçüncü önemli uygulama **“Öğretmen ve Öğrenci Arasındaki Etkileşim”**dir” (Ünal, 2001: 33). Öğrencilere bilgi aktarmanın yanı sıra rehber de olabilen öğretmen özellikle öğrencilerin kişisel öğrenme sorumluluklarını almaları üzerinde etkili olmaktadır (Stasz vd., 1993). “Ayrıca aktif ve öğrenci merkezli öğretim metodolojileri öğrenciler tarafından içeriğin daha etkili bir şekilde öğrenilmesine ve öğrencilerin yüksek düzeyde eleştirel ve analitik düşünme becerilerinin gelişmesini sağlar” (Jayaram ve Engman, 2014: 226). Bu noktada, eğitim sürecinde, öğrencilere çalışma ortamıyla ilgili belirli bir durum örnek olay şeklinde verilerek bunları öğretmen rehberliğinde tartışmaları sağlanabilir. Bir sonraki aşamada öğrencilerden, tartışmada elde ettikleri bilgileri ve önerilerini rol oynama yöntemiyle canlandırarak kendilerini olayın ve sürecin içine dahil etmeleri sağlanabilir. Rol oynama ile birlikte grup tartışması, takım çalışması, vaka çözümlenmesi gibi farklı yöntemlerde kullanılabilir. Nitekim düz anlatım yolu ile kazanılamayan beceriler rol oynama ile kazandırılırken, rol oynamanın güdüleyici etkisinden de yararlanır (Gregson, 1992).

İstihdam edilebilirlik becerilerinin kazandırılmasında dördüncü önemli uygulama; **“Sınıfın İş Ortamına Benzer bir Şekilde Düzenlenmesidir.** Bireylerin çalışma ortamındakilere benzeyen araç-gereçlerin olduğu bir ortamda eğitim görmeleri işyeri olgunluğu kazanmaları üzerinde etkilidir. Bu ortamda öğrenciler kendilerinden beklenen çalışma alışkanlıklarını, tutum ve davranışları; bunların önemi ve kapsamını anlarlar. Sınıf ortamı her türlü işyeri koşullarını, beklentilerini ve kurallarını içerir.

Çalışma ortamında “eğitilenler”, “çalışanlar” olarak kabul edilirler (Bhaerman ve Spill, 1988).

Öğrencilere istihdam edilebilirlik becerilerinin kazandırılmasında beşinci önemli uygulama **“Öğretmenlerin Öğrencilerden Yüksek Beklenti İçerisinde Olmaları”** dır (Robbinson, 2000: 3). Yüksek beklenti ve öğrencilerle paylaşılmış olması öğrencilerin istihdam edilebilirlik becerileri ile donatılarak mezun edilmelerini sağlamaktadır (Lankard, 1990; Stasz vd., 1990, 1993’dan aktaran Ünal, 2001). Beklenti düşüklüğü doğal olarak çaba ve başarı düşüklüğü ile beceri gelişiminin gerçekleşmemesi sonucunu getirebilmektedir. Böylece, sorumluluk sahibi öğrencilerin yaratılması gerçekleşebilmektedir. Bu nokrada özellikle gerçek çalışma ortamında işverenlerin çalışanlardan beklediği temel becerilere ilişkin özelliklerden dakik olma, karar verme ve ekip çalışmasının gerçekleştirilmesi konusundaki gereklilikler öğretmenler tarafından öğrencilere aktarılan aynı zamanda çalışma hayatının yüksek beklenti konularını oluşturmaktadır (Cotton, 1993).

İstihdam edilebilirlik becerilerinin kazandırılmasında altıncı önemli uygulama, **“Öğrencilerin Müfredat Dışı Etkinlikler İçerisinde Yer Alması”**dir (SCANS, 1991: 5). Öğrenci toplulukları, çeşitli dernekler, izcilik kulübü, müzik ve sanat kulüpleri gibi oluşumlar bu faaliyetler arasında gösterilebilir. Öğrencilerin ekip çalışması, liderlik ve diğer kişiler arası beceriler konusunda yetkin hale gelmeleri müfredat dışı faaliyetler ile daha etkin bir şekilde gerçekleştirilebilmektedir (Baker ve Henson, 2010).

1.3. Anlaşmazlık Çözümü, Müzakere ve Akran Arabuluculuk Eğitimleri ile İstihdam Edilebilirlik Becerilerinin Kazandırılması

Anlaşmazlık Çözümü, Müzakere ve Akran Arabuluculuk eğitim programları; öğrencilere kendi aralarında yaşadıkları anlaşmazlıkları diyalog yolu ile barışçıl bir biçimde çözme imkânı sağlayan ve bu amaca yönelik öğrencilere anlaşmazlıkları çözmeye ilişkin beceri ve tutumları kazandırmayı hedefleyen eğitim programlarıdır. “Okul öncesi dönemden başlanılarak çocuklara birisi konuşurken nasıl dinlenmesi gerektiği, problem meydana geldiğinde problem ile nasıl başa çıkılabileceği, oyunlaştırılmış anlaşmazlık çözümü eğitim programları ile öğretilebilir/öğrenilebilir” (Koruklu ve Aysan, 2004: 3). Nitekim bu tür eğitim programları, anlaşmazlıkların etkili bir şekilde yönetilmesine dayalı olarak ulaşılan olumlu sonuçlar elde edilebilme felsefesi üzerine oturtulmaktadır (Stevahn vd., 2002). Programın hedefi kişiler arası anlaşmazlığın doğal olduğunu ve farklı teknikler kullanılarak çözülebileceğini anlatmanın ve öğretmenin yanı sıra özellikle öğrencilerin yarattıkları sorunları yüz yüze yapıcı ve barışçıl olarak çözebileceklerini uygulamalı olarak öğretmek ve gerekli düşünce ile davranış değişikliğini sağlatabilmektir (Schrumpf vd., 2007). Program “anlaşmazlık çözümü, iletişim becerileri (etkin dinleme, yeniden yapılandırma, ben dili iletileri, empati), öfke yönetimi, müzakere becerileri, arabuluculuk süreci ve sürecin uygulanmasına yönelik modüllerden oluşmaktadır” (Koruklu, 2006: 19). Eğitim programı sayesinde, akran arabulucu olarak yetiştirilmek üzere seçilmiş öğrenciler; etkin bir dinleme, kendilerine verilen yanıtı açık bir şekilde yansıtma ve özetleme becerilerini geliştirebilmektedir.

Anlaşmazlığın tarafları ise anlaşmazlıklarını yapıcı bir şekilde çözmeye ve empati kurma becerilerini öğrenebilmektedir.

Anlaşmazlık Çözümü, Müzakere ve Akran Arabuluculuk Eğitim Programları disiplin programlarından farklıdır. Disiplin programları öğrencilere ceza verilmesi ile ilgili olan bir gerçekliktir. Öğrencilere sorun çözmeye davranışlarını öğretmez, onların dışsal güçlere göre kendilerinden beklenen davranışları yerine getirmelerini, itaatkâr birey olarak yetişmelerini sağlar. Uygulamada ise akran arabuluculuk eğitim programları disiplinden daha etkilidir (Schrumpf vd., 2007). Anlaşmazlık Çözümü, Müzakere ve Akran Arabuluculuk Eğitim Programları arabulucu adayları olarak seçilmiş öğrencilere ve anlaşmazlığın taraflarına bazı önemli beceriler kazandırır. Lane ve McWhirter (1992), akran arabuluculuk eğitim programlarında öğrenilen becerileri, hayatta kalma becerileri olarak tanımlamıştır. Arabuluculuk becerileri farklılıklarımıza ilişkin farkındalık sağlamanın yanı sıra etkin dinleme, eleştirel düşünme ve ben dilini kullanma becerilerini kapsamaktadır. Program ile öğrencilere bu becerileri arabuluculuk sürecine nasıl dahil edecekleri ve süreçte başarılı bir şekilde nasıl kullanacakları öğretilmektedir (Schrumpf vd., 2007). Bu sayede çalışma hayatına ve çalışma hayatındaki çok yönlü ilişkilere hazırlanırlar.

3. Yöntem

Yöntem bölümünde; araştırmanın deseni, evren/örneklemi, hipotezleri, veri toplama araçları, kullanılan ölçekler, uygulama ile verilerin analizlerine yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Deseni

Araştırma, “Anlaşmazlık Çözümü, Müzakere ve Akran Arabuluculuk Eğitimi”nin bir grup meslek lisesi öğrencisinin iletişim ve duygusal empati becerisine olan etkisinin incelendiği “kontrol gruplu ön test-son test modeline” uygun deneysel bir çalışmadır. Akran arabulucu olarak seçilen öğrenciler deney grubuna alınmış, arabulucu sayısı kadar öğrenci kontrol grubuna alınmıştır. Arabulucu öğrenciler deney grubuna alındığı ve seçkisiz atama yapılmadığı için çalışmada “Yarı Deneysel” desen kullanılmıştır. Seçkisiz atama yönteminde deney ve kontrol grubuna denekler seçkisiz (yansız) bir biçimde atanır (Büyüköztürk vd., 2008). Yarı deneysel desen gerçek deneme modellerinin gerektirdiği kontrollerin sağlanmadığı ya da yeterli olmadığı birçok durumda kullanılır. Genel anlamda yarı deneysel desen olabilenin en iyisi olarak değerlendirilir. Bazı kontrol güçlüklerine bakılarak bunları kullanmaktan vazgeçmek yerine, sınırlılıklarını önemle dikkate almak kaydı ile gerçek deneme modellerinin uygulanmadığı durumlarda büyük ölçüde yarı deneysel desen kullanılır. Bilhassa toplum bilimlerinde gerçekleştirilen alan çalışmalarında bu modelin kullanılma olasılığı yüksektir (Karasar, 2011).

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 3 yıldır Anlaşmazlık Çözümü, Müzakere ve Akran Arabuluculuk modelini uygulayan ve İzmir ili Buca ilçesinde yer alan bir meslek lisesinin öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırma içerisinde yer alan denekler, Buca Mesleki ve Endüstri Teknik Anadolu

Lisesinde eğitim gören öğrencilerdir. Örneklem olarak 151 öğrenci yer almaktadır. Öğrencilerin yaşları 15-16 arasında değişmekte olup orta sosyo ekonomik düzeydeki ailelerden gelmektedirler. 69'u (%45,69) deney grubunu, 82 öğrenci (%54,31) kontrol grubunu oluşturmaktadır. Deney grubuna 9. ve 10. sınıflara devam eden ve arabulucu olarak seçilmiş öğrencilerden gönüllü olanlar, kontrol grubuna ise aynı sınıflardan araştırmaya gönüllü olarak katılmak isteyen ve arabulucu olarak seçilmemiş 9. ve 10. sınıf öğrencileri alınmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veriler meslek lisesi 9. ve 10. sınıfa uygulanan iki ölçek aracılığı ile toplanmıştır. Birinci ölçek öğrencilerin iletişim ve empati becerilerini ölçmek için Ersanlı ve Balcı (1998) tarafından geliştirilmiş olan “İletişim Becerileri Envanteri”, ikinci ölçek ise öğrencilerin empati becerilerini ölçmek için Caruso ve Mayer (1998) tarafından geliştirilmiş olan “Duygusal Empati Ölçeğidir”.

İletişim Becerileri Envanteri (İBE), Ersanlı ve Balcı tarafından oluşturulmuştur. Envanter, 3 faktör ve 45 maddeden oluşmaktadır. Faktörler; zihinsel, duygusal ve davranışsal olarak adlandırılmıştır. Envanterin güvenilirlik kat sayısı .64 olarak bulunmuştur. Ölçeğin iç tutarlılığı belirlemek .72'dir (Ersanlı ve Balcı, 1998).

Duygusal Empati Ölçeği (DEÖ), Caruso ve Mayer (1998) tarafından geliştirilmiştir ve Totan ve Şahin tarafından Türkçeleştirilmiştir (Totan ve Şahin, 2012). Ölçekte, 6 alt grup bulunmaktadır. Bunlar; acı çekme, pozitif paylaşım, serzeniş, duygusal dikkat, başkaları hakkında hissedilenler ve duygusal etkilenme şeklinde belirlenmiştir. “Ölçeğin tüm sorularında likert tipi ölçek kullanılmış (1=tamamen katılmıyorum, 5=tamamen katılıyorum şeklinde) 30 adet soru bulunmaktadır. Tüm soruların toplam korelasyonu %31'in üzerinde olup, Cronbach alfa katsayısı 0.86'dır” (Totan ve Şahin, 2012: 445).

Ayrıca bu çalışmada öğrencilerin cinsiyet, yaş, sınıf, ekonomik düzey, bölüm, anne-baba bilgilerinden oluşan demografik bilgileri toplamak için araştırmacı tarafından geliştirilen kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

3.4. Verilerin Toplanması

Araştırmanın uygulama sürecine 2014-2015 eğitim-öğretim yılının birinci yarı döneminde başlanmıştır. Öncelikle haftası deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilere veri toplama aracı olarak belirlenen DEÖ ve İBE ön test olarak uygulanmıştır. Branş öğretmenlerinin desteği alınarak 2014-2015 eğitim-öğretim yılının birinci yarı dönemi sonu, ikinci yarı döneminin ortasına kadar deney grubunda yer alan akran arabulucu öğrenciler 15 haftada 30 ders saati eğitim almışlardır. Bu süreç içerisinde kontrol grubu öğrencileri Anlaşmazlık Çözümü, Müzakere ve Akran Arabuluculuğu ile ilgili herhangi bir eğitim almamışlardır. 2014-2015 eğitim-öğretim yılının ikinci yarı dönemi sonunda deney ve kontrol gruplarına son testler uygulanmıştır. Arabulucu olarak seçilen öğrenciler örnek ve rol oynama tekniklerine dayanan bir eğitimden geçmişlerdir. Çalışmada akran arabuluculuk modeli uygulamasında bir grup öğrencinin eğitim aldığı kadre yaklaşımı benimsenmiştir.

3.5. Verilerin Analizi

İletişim Becerileri ve Duygusal Empati ölçeği ile 151 kişiden toplanan verilerin istatistiksel analizine, SPSS (Statistical Package for Social Sciences) 15.0 ile frekans analizi, çapraz tablo ile parametrik testlerden T-testi uygulanmıştır.

4. Bulgular

Bu bölümde, demografik değişkenlere ve ölçeklere ilişkin veriler değerlendirilmiştir.

4.1. Demografik Değişkenlere Göre Sonuçlar

Araştırma kapsamına giren öğrencilerin yaşları 15-16 arasında değişmekte olup orta sosyo ekonomik düzeyde yer almaktadırlar. 69 öğrenci (%45,69) deney grubunu, 82 öğrenci (%54,31) kontrol grubunu oluşturmaktadır.

Cinsiyet dağılımı olarak değerlendirildiğinde, deney grubunda 13 kız (%48,1), 56 erkek (%45,2); kontrol grubunda 14 kız (%51,9), 68 erkek (%54,8) bulunmaktadır. Araştırma kapsamında deney ve kontrol grubunu oluşturan kızların sayısı 27 (%100,0), erkeklerin sayısı 124 (%100,0)'dür. Sayısal fark, Endüstri ve Meslek Lisesi'nin karakteristik özelliği olan erkek öğrenciler tarafından tercih edilmesinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Sınıf bazında ele alındığında, 9. sınıf deney grubu öğrencileri 38 (%43,7), kontrol grubu öğrencileri 49 (%56,3) kişi iken 10. sınıf deney grubu öğrencileri 31 (%48,4), kontrol grubu öğrencileri ise 33 (%51,6) kişidir.

Araştırmaya katılan öğrencilerden bölümünü henüz seçmeyen yani 9.sınıf öğrencilerinin 38'i (%43,7) deney grubunda, 49'u (%56,3) kontrol grubunda yer almaktadır. 10. sınıf öğrencilerinden Elektrik-Elektronik bölümünü seçenlerin 20'si (%48,8) deney grubunda, 21'i (%51,2) kontrol grubunda yer alırken Matbaa bölümü öğrencilerinin 5'i (%55,6) deney grubunda, 4'ü (%44,4) kontrol grubunda yer almakta olup Bilişim bölümü öğrencilerinin ise, 6'sı (%42,9) deney grubunda, 8'i (%57,1) kontrol grubunda yer almaktadır.

Tablo 1. Deney ve Kontrol Grubu Erkek Öğrencileri İBE Sonuçları

	Grup	Ort.	SS	T	Sd	P
Ün Tes +	Deney	2.4319	0.3624	-	122	0.642
	Kontrol	2.4620	0.3545	0.466		
Son Tes +	Deney	2.4475	0.3888	-	122	0.815
	Kontrol	2.4646	0.4216	0.235		
Fark	Deney	-0.0060	0.2591			
	Kontrol	-0.0026	0.3866	3.659	122	0.042

Anne-babanın sağ olma durumuna göre analiz edildiğinde, 9.sınıf öğrencilerinden anne ve babası sağ olanların 35'i (%42,7) deney grubunda, 47'si (%57,3) kontrol grubunda; annesi sağ babası vefat etmiş olanların 3'ü (%75) deney grubunda, 1'i (%25) kontrol grubunda yer almıştır. 9.sınıf öğrencilerinin babası sağ ve annesi vefat etmiş olan hiçbir

deney grubu öğrencisi bulunmamaktadır. Buna karşılık 9. sınıf kontrol grubu öğrencilerinden sadece 1 (%100) öğrencinin babası sağ ve annesi vefat etmiştir. 10. sınıf öğrencilerinden anne ve babası sağ olanların 29'u (%48,3) deney grubunda, 31'i (%51,7) kontrol grubunda; annesi sağ babası vefat etmiş olanların tamamı deney grubunda; baba sağ anne vefat etmiş olanların tamamı kontrol grubunda; anne ve babası vefat etmiş olanların tamamı kontrol grubunda yer almaktadır. Bir diğer ifade ile 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin çoğunun anne ve babasının sağ olduğu söylenebilir.

Anne ve babanın birlikte yaşama durumu, 9. sınıf öğrencilerinde 31'i (%43,7) deney grubunda, 40'ı (%56,3) kontrol grubunda olacak şekilde oluşmuştur. Anne ve babası ayrı yaşayan öğrencilerin 5'i (%62,5) deney grubunda, 3'ü (%37,5) kontrol grubunda; annesi başkası ile babası yalnız yaşayanların 1'i (%50) deney grubunda, 1'i (%50) kontrol grubunda; babası başkası ile annesi yalnız yaşayanların tamamı deney grubunda; hem annesi hem babası başkası ile yaşayanların tamamı kontrol grubunda yer almıştır.10. Sınıf öğrencilerinden anne babası birlikte yaşayanların 26'sı (%51) deney grubunda, 25'i (%49) kontrol grubunda; anne ve babası ayrı yalnız yaşayanların tamamı kontrol grubunda; annesi başkası ile babası yalnız yaşayanların tamamı deney grubunda; babası başkası ile annesi yalnız yaşayanların tamamı deney grubunda; her ikisi de başkaları ile yaşayanların tamamı kontrol grubunda yer almaktadır. 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin çoğunluğunun anne ve babası birlikte yaşamaktadır.

9. sınıf öğrencilerinden, anne ve babası birlikte yaşayanların 30'u (%42,9) deney grubunda, 40'ı (%57,1'i) kontrol grubunda; annesi ile birlikte yaşayanların 6'sı (%54,5) deney grubunda, 5'i (%45,5) kontrol grubunda; babası ile birlikte yaşayanların tamamı kontrol grubunda; akrabaları ile yaşayanların tamamı deney grubunda, diğer kişilerle yaşayanların tamamı deney grubunda yer almıştır. 10. sınıf öğrencilerinden anne ve babası ile birlikte yaşayanların 24'ü (%49) deney grubunda, 25'i (%51) kontrol grubunda; annesi ile yaşayanların 3'ü (%30) deney grubunda, 7'si (%70) kontrol grubunda; babası ile yaşayanların 2'si (%66,7) deney grubunda, 1'i (%33,3) kontrol grubunda; diğer kişilerle yaşayanların tamamı deney grubunda yer almaktadır. 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin çoğunluğunun anne ve babası ile yaşadığı görülmektedir.

4.2. Deney ve Kontrol Gruplarında İletişim ve Duygusal Empati Becerilerine Yönelik Bulgular

Analizler sonucunda deney ve kontrol gruplarında iletişim ve empati becerilerine yönelik sonuçlardan erkek öğrenciler için İletişim Becerileri (Tablo 1) konusunda kız öğrenciler için ise, Duygusal Empati (Tablo 4) konusunda istatistiksel olarak anlamlı fark elde edilmiş ve bulguları paylaşılmıştır.

Erkek öğrenciler de İletişim Becerileri Envanteri sonuçları açısından her iki grup için hem ön test hem de son test puan ortalamaları arasında anlamlı fark elde edilememiştir (Tablo 1). Anlamlı düzeyde bir fark grupların fark (kazanç) puanları karşılaştırıldığında elde edilmiştir [**t=3.659, p=0.042<0.05**]. Sonuca göre, deney grubundaki erkek öğrencilerin iletişim becerileri, kontrol grubundaki erkek öğrencilere göre daha yüksektir. **Hipotez 1 kabul edilmiştir.**

Deney ve kontrol gruplarına ait puanlar eşleştirilmiş (paired) t-testi ile karşılaştırılmış deney grubu için istatistiksel olarak anlamlı [$t=2.658$, $p=0.009<0.05$] düzeyde bir fark bulunmuştur. Deney grubundaki erkek öğrencilerin eğitimi aldıktan sonra iletişim becerilerinin arttığı gözlemlenmiştir (Tablo 2). Kontrol grubu için anlamlı düzeyde fark bulunamamıştır [$t=1.01$, $p=0.158>0.05$] (Tablo 3).

Tablo 2. Deney Grubu Erkek Öğrencileri İBE Ön Test ve Son Test

	Grup	Ort.	Ss	T	Sd	P
Deney Grubu	Ön Test	2.46205	0.35458	2.658	55	0.009
	Son Test	2.46466	0.42161			

Tablo 3. Kontrol Grubu Erkek Öğrencileri İBE Ön Test ve Son Test

	Grup	Ort.	Ss	T	Sd	P
Kontrol Grubu	Ön Test	2.4564	0.21545	1.01	67	0.158
	Son Test	2.4512	0.6464			

Kız öğrenciler için Duygusal Empati Ölçeği'nin sonuçları açısından her iki grup için hem ön test hem de son test puan ortalamaları arasında anlamlı fark elde edilememiştir. Anlamlı düzeyde bir fark grupların fark (kazanç) puanları karşılaştırıldığında elde edilmiştir [$t=2.342$, $p=0.027<0.05$] (Tablo 4). Sonuca göre, deney grubundaki kız öğrencilerin empati düzeylerinin, kontrol grubundaki kız öğrencilere göre daha yüksek olduğu söylenebilir. **Hipotez 2 kabul edilmiştir.**

Tablo 4. Deney ve Kontrol Grubu Kız Öğrencileri DEÖ Sonuçları

	Grup	Ort.	Ss	T	Sd	P
Ön Test	Deney	3.1313	0.5811	-1.592	25	0.124
	Kontrol	3.4031	0.2573			
Son Test	Deney	3.4312	0.2435	1.216	25	0.236
	Kontrol	3.1759	0.6896			
Fark	Deney	-0.2719	0.5266	-2.342	25	0.027
	Kontrol	0.2271	0.5766			

Deney ve kontrol gruplarına ait puanlar eşleştirilmiş (paired) t-testi ile karşılaştırılmış deney grubu için istatistiksel olarak anlamlı [$t=2.658$, $p=0.009<0.05$] düzeyde bir fark bulunmuştur. Deney grubundaki erkek öğrencilerin eğitimi aldıktan sonra iletişim becerilerinin arttığı gözlemlenmiştir (Tablo 2). Kontrol grubu için anlamlı düzeyde fark bulunamamıştır [$t=1.01$, $p=0.158>0.05$] (Tablo 4).

Ayrıca hem deney grubuna hem de kontrol ait ön test ve son test puanları eşleştirilmiş (paired) t-testi ile karşılaştırılmıştır. İstatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir fark olmadığı bulunmuştur (Tablo 5) (Tablo 6).

Tablo 5. Deney Grubu Kız Öğrencileri DEÖ Ön Test ve Son Test

	Grup	Ort.	Ss	T	Sd	P
Deney Grubu	Ön Test	3.1313	0.5811	-1.656	12	0.110
	Son Test	3.4312	0.2435			

Tablo 6. Kontrol Grubu Kız Öğrencileri DEÖ Ön Test ve Son Test

	Grup	Ort.	Ss	T	Sd	P
Kontrol Grubu	Ön Test	3.1313	0.5811	-1.023	12	0.163
	Son Test	3.4312	0.2435			

5. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Çalışmada Anlaşmazlık Çözümü, Müzakere ve Akran Arabuluculuk eğitim programı gibi müfredat dışı bir eğitim faaliyetinin meslek lisesi öğrencilerine çalışma hayatının gerektirdiği becerileri kazandırma fonksiyonuna yer verilmiştir. Bu doğrultuda Anlaşmazlık Çözümü, Müzakere ve Akran Arabuluculuk eğitimi alan ve almayan öğrenciler arasında iletişim ve empati becerileri açısından fark var mıdır sorusuna cevap aranmıştır. Uygulama İzmir İli Buca İlçesi'nde 3 yıldır Anlaşmazlık Çözümü, Müzakere ve Akran Arabuluculuk eğitimi verilen Buca Mesleki ve Endüstri Teknik Anadolu Lisesi'nde eğitim gören 9. ve 10. sınıf olmak üzere toplam 151 öğrenci üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın hipotezlerini test etmek üzere deney ve kontrol gruplarının kendi aralarında ön test ve son test değişimleri incelenmiştir. Deneklerden toplanan verilere istatistiksel paket programı olan SPSS 15.0 ile frekans analizi, çapraz tablo ve parametrik testlerden t-testi uygulanmıştır.

Araştırmanın ilk hipotezi "Deney ve kontrol grubu erkek öğrencilerin iletişim becerileri arasında fark vardır" şeklinde oluşturulmuştur. Deney ve kontrol gruplarının ön test ve son test puan ortalamaları karşılaştırıldığında anlamlı düzeyde bir fark saptanmamıştır. Deney ve kontrol gruplarının fark (kazanç) puanları karşılaştırıldığında deney grubu lehine anlamlı düzeyde bir fark bulunmuştur. Bu fark eğitim alan erkek öğrencilerden kaynaklanmaktadır. Kontrol grubu için yapılan ön test ve son test aritmetik ortalama tablosunda kontrol grubu öğrencilerinin iletişim beceri puanlarının düşük olduğu görülmüştür. Bu nedenle Anlaşmazlık Çözümü, Müzakere ve Akran Arabuluculuk eğitiminin erkek öğrencilerin iletişim beceri düzeyleri üzerinde etkili olduğu belirtilebilmektedir ve ilk hipotez kabul edilmiştir. Benzer sonuca Bickmore'un (1993) gerçekleştirdiği çalışmada rastlanmaktadır. Buna göre arabuluculuk eğitim programının yüksekokulda eğitim gören öğrencilerin iletişim becerileri üzerinde etkili olduğu bulunmuştur (Aktaran, Koruklu, 2003: 72). Day ve arkadaşlarının gerçekleştirmiş olduğu çalışmada

anlaşmazlık çözümü eğitim programının öğrencilerin iletişim becerileri üzerinde etkili olduğu bulunmuştur (1985: 306-307). Palmer ve Roessler'in gerçekleştirdiği araştırmada kendini koruma ve anlaşmazlık çözme eğitim programı öğrencilerin iletişim becerileri üzerinde olumlu yönde artışa neden olmuştur (2001: 42). Ülkemizde gerçekleştirilen araştırmada Koruklu (2003: 72), arabuluculuk eğitiminin bir grup üniversite öğrencisinin iletişim becerileri üzerindeki etkisini incelediği araştırmada, öğrencilerin iletişim becerilerinin anlamlı düzeyde arttığını bulmuştur. Araştırmada elde edilen bulgu, önceki araştırmada elde edilen bulgular ile tutarlıdır.

Araştırmanın ikinci hipotezi "Deney ve kontrol grubu kız öğrencilerinin empati becerileri arasında fark vardır" şeklindedir. Deney ve kontrol gruplarının ön test, son test puan ortalamaları karşılaştırıldığında anlamlı düzeyde bir fark saptanamamıştır. Deney ve kontrol gruplarının fark (kazanç) puanları karşılaştırıldığında deney grubu lehine anlamlı düzeyde bir fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır ve bu fark deney grubundan kaynaklanmıştır. Araştırmanın ikinci hipotezi de desteklenmiştir. Benzer sonuçlar, farklı araştırmalarda da elde edilmiştir. Sağkal (2011: 109)'ün gerçekleştirmiş olduğu araştırmada da Barış Eğitim Programının kız öğrencilerin deneysel işlem öncesi empati puan ortalamasının deneysel işlem sonrasında yükseldiği bulunmuştur. Türk (2008: 122)'ün tez çalışmasında da müzakere ve arabuluculuk eğitim programı kız öğrencilerin empati beceri düzeyleri üzerinde etkili olduğu sonucu elde edilmiştir. Türnüklü ve arkadaşlarının (2009: 22) gerçekleştirdiği araştırmada ise anlaşmazlık çözümü ve akran arabuluculuk eğitim programı kız öğrencilerin empati beceri düzeyleri üzerinde etkili olmadığı bulunmuştur. Benzer şekilde, Waldon (2015) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bir lisede Anlaşmazlık Çözümü eğitim programının akran arabulucular üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırmaya 30 arabulucu öğrenci dâhil edilmiş ve veriler öğrenciler ile yapılan görüşme sonuçlarına göre değerlendirilmiştir. Sonuçlara göre, arabulucu olarak görev yapan öğrenciler; arabuluculuğun dinleme becerilerini ve diğer insanlara karşı empati kurabilme becerilerini geliştirdiğini belirtmişlerdir. Aynı zamanda diğer öğrencilere yardım edebildikleri için mutlu olduklarını da vurgulamışlardır. Tüm arabulucu öğrenciler, anlaşmazlık çözümü eğitim programında akran arabulucu olarak görev almalarının kendilerinde dinleme, konuşma, sabırlı olma, öz-farkındalık gibi becerileri geliştirdiğini de ifade etmişlerdir. Benzer şekilde Devegogd ve diğerlerinin (2016) gerçekleştirmiş olduğu başka bir araştırmada, beş ilkokul ve iki ortaokul ile çalışılmıştır. Araştırmaya katılan tüm arabulucu öğretmenler ve bu öğretmenlerin öğrencileri (45 öğrenci) anlaşmazlık çözümü ile arabuluculuk eğitimi almıştır. Elde edilen sonuçlara göre arabulucu öğrencilerin empati beceri düzeyleri ve bilişsel perspektif alma becerilerinde, arabuluculuk eğitimi almadan önceki durumlarına göre önemli ölçüde artış olduğu gözlemlenmiştir. Arabuluculuk eğitimi almayan öğrencilerin empati beceri düzeyleri ve bilişsel perspektif alma becerilerinde artış söz konusudur. Crawford (2013) ise doktora tez çalışmasında akran arabuluculuğu temel alınarak düzenlenmiş olan şiddet önleme programının 6. sınıf arabulucu öğrencileri üzerindeki etkilerini incelemiştir. Araştırmaya katılanlar anlaşmazlık yaşayan tarafların çatışmalarına arabuluculuk yapmak üzere eğitim almışlardır. Araştırmaya katılabilmek için katılımcıların en

az bir çözülmemiş akran çatışmasına müdahil olmaları gerekmektedir. Araştırma da araştırmacı, anlaşmazlığın taraflarına vermiş oldukları arabuluculuk desteğinin öğrencilerin iletişim becerilerini geliştirdiğini saptamıştır.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, bazı öneriler oluşturulabilir:

- Anlaşmazlık Çözümü, Müzakere ve Akran Arabuluculuk eğitiminin ve uygulamalarının etkili bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için okul yöneticilerinin, öğretmenlerin ve özellikle de psikolojik danışman ve rehber öğretmenlerinin desteğinin alınması ve eğitimin çalışma hayatı için hayati önemi konusunda farkındalık uyandırılması için çalışmalar yapılması gerekebilir.
- Anlaşmazlık Çözümü, Müzakere ve Akran Arabuluculuk Eğitim Programı, meslek liselerinde çalışma hayatının gerektirdiği istihdam edilebilirlik becerilerinin kazanımı olarak sosyal beceri eğitimine alternatif bir model olarak psikolojik danışman ve rehberlik öğretmenleri koordinatörlüğünde uygulanabilir.
- Sınırlı bir grup öğrenci yerine bütünsel bakış açısı ve yaklaşım ile programın olumlu etkilerinden daha fazla faydalanabilmek için Anlaşmazlık Çözümü, Müzakere ve Akran Arabuluculuk eğitimi Milli Eğitim Bakanlığı müfredat programına dâhil edilebilir. Çok sayıda öğrencinin eğitim alması ile hem okul içerisinde hem de gelecekte çalışma hayatındaki yansımalarına dayalı davranış değişiklikleri ile öğrenciden hareketle toplumsal bir dönüşüm sağlanması zamansal boyutta mümkün olabilir.
- Çalışma hayatında yöneticilerin zamanlarının büyük bir çoğunluğunu çalışanlar arasında yaşanan anlaşmazlıkları çözmek için harcadıkları göz önünde bulundurulduğunda, öğrencilerin Anlaşmazlık Çözümü, Müzakere ve Akran Arabuluculuk Eğitim programı sayesinde kazanacakları becerilerin çalışma hayatına ve işgücüne katkılarını göstermek, programın sürdürülebilirliğini sağlamak adına rehberlik servisleri tarafından işverenlere farkındalık sunumları gerçekleştirilebilir.
- Akran arabuluculuk sadece akranlar ya da okul sınırları ile kısıtlanacak bir etki alanına sahip olarak değerlendirilmemelidir. Kazanılan beceriler; yaş, zaman, mekân, konu, kişi, sınırlaması olmaksızın tıpkı nefes almak gibi her an ihtiyaç duyulabilecek ve olmazsa olmaz nitelikteki yaşam becerileridir. Herhangi yaş ve meslek sınırı olmaksızın bakılmaksızın, okuldan ayrılmış bireylere, ev hanımlarına ve emeklilere halk eğitim kursları aracılığı ile yaygın eğitim kapsamında da verilebilir.
- Öğrenciler hem İletişim Becerileri Envanterini hem de Duygusal Empati Ölçeğini ders arasında öğretmenlerinden izin alarak doldurmuşlardır. Öğrencilerin ders arasında anketleri doldurmaları ankete odaklanmaları üzerinde olumsuz etki yaratmış ve bu durum sonuca yansımış olabilir. Bu nedenle gelecekteki araştırmalar için anket uygulamasının, öğrencilerin kendilerini daha rahat hissettikleri zaman ve ortamda gerçekleştirilmesi denlenmelidir.
- Anlaşmazlık Çözümü, Müzakere ve Akran Arabuluculuk Eğitimine katılmış ve meslek lisesinden

mezun olmuş kişilerin iletişim bilgileri alınıp daha sonra bu öğrenciler ile eğitimde kazandıkları bilgi ve becerilerinin ne kadarını çalışma hayatında uyguladıklarını belirlemek için boylamsal çalışmalar yapılabilir. İşveren bakışı, çalışma arkadaşlarının görüşleri alınabilir.

Kaynakça

- Arensdorf, J. (2009). *The perception of employability skills transferred from academic leadership classes to the workplace: A study of the FHSU leadership studies certificate program*. Doctoral Dissertation. Manhattan: Kansas State University. Department of Curriculum and Instruction College of Education.
- Aycan, Z., Kılıç, B., Karataylıoğlu, M. I., Tuncer, A. E., Biricik, D. İkizer, E. G. ve Soylu, N. (2012). *Meslek eğitiminde başarılı okul-sanayi işbirlikleri: Ne çalışıyor? Neden çalışıyor?*, Meslek Eğitiminde Kalite için İş Birliği Projesi Raporu, Koç Holding ve Eğitim Girişimi Reformu, 1-52.
- Baker, G., ve Henson, D. (2010). Promoting employability skills development in a Research-Intensive University. *Education and Training*, 52(1), 62-75.
- Bhaerman, R. ve Spill, R. (1988). A dialogue on employability skills: How can they be thought. *Journal of Career Development*, 15(1), 41-52.
- Bickmore, K. (1993). Winning against violent environments: High school students are good teachers of peace. *Thresholds in Education*, 19(3), 34-35.
- Brewer, L. (2013). *Enhancing youth employability: What? why and how? Guide to core work skills. Skills and employability department. International Labour Organization*. www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-ed_emp/---ifp_skills/documents/publication/wcms_213452.pdf , (17.06.2019).
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Carnevale, A. P., Gainer, L. J., Meltzer, A. S. ve Holland, S. L. (1988). Workplace basics: The skills employers want. *Training and Development Journal*, 42(10), 23-30.
- Caruso, D. R. ve Mayer, J. D. (1998). *A measure of emotional empathy for adolescents and adults*. Unpublished Manuscript.
- Cotton, K. (1993). Developing employability skills. *Northwest Regional Educational Laboratory: School improvement research series, VIII. Research Close-Up #15*. Portland, OR: NWREL.
- Cottrell, C. A. (2002). *A case study of disputant and mediator perception of a high school peer mediation program*. Doctoral Dissertation. Chicago/Illinois: The Faculty of the College of the Education.
- Crawford, D. L. (2013). *A case study of violence prevention in an elementary school*. College of Social and Behavioral Sciences of Social Sciences, Doctoral Dissertation. Minnesota.
- Çetinkaya, Ö. ve Alpaslan, A. M. (2011). Duygusal zekânın iletişim becerileri üzerine etkisi: üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 363-377.
- Day, R. C., Malarkey, J. M., Farhood, L. ve Abdennur, A. (1985). Toward conflict management in a civil war setting: a communication workshop for students at the American University of Beirut. *Journal of Counselling and Development*, 63(5), 306-307.
- Devegogd, K., Lane-Garon, P. ve Kralowec, C. A. (2016). Direct instruction and guided practice matter in conflict resolution and social emotional learning. *Conflict Resolution Quarterly*, 33(3), 279-296.
- Doğan, H. (1997). Mesleki teknik eğitimin yeniden yapılandırılması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 30(1), 1-26.
- Enslin, P. O. (2008). *Developing the employability skills of medical assisting students in a vocational high school*. Doctoral Dissertation. North Carolina: Wilmington University. Education in Innovation and Leadership.
- Ersanlı, K. ve Balcı, S. (1998). İletişim becerileri envanterinin geçerlilik güvenirlik çalışması. *Türk Psikolojik ve Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(10), 7-12.
- Gregson, J. A. (1992). Effective pedagogical strategies for work attitudes instruction. *Journal of Industrial Teacher Education*, 29(3), 60-79.
- Jayaram, S. ve Engman, M. (2014). Developing skills for employability at the secondary level: Effective models For Asia. *Prospects*, 44(2), 221-233.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kocabaş, S. (2008). *AB'de mesleki eğitimin geleceği: yakın gelecek için hedefler politikalar ve stratejiler*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koruklu, N. Ö. (2006). Eğitimde arabuluculuk ve okulda arabuluculuk sürecinin işleyişine ilişkin bir model. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20, 11-20.
- Koruklu, N. Ö. ve Aysan, F. (2004). Arabuluculuk eğitiminin empatik eğilim, iletişim ve çatışma çözme becerisine etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 1-7.
- Koruklu, N. Ö. (2003). *Arabuluculuk eğitiminin iletişim ve çatışma çözme becerisine etkisi: Bir grup üniversite öğrencisi üzerinde çalışma*. Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Koşan, A. (2003). Eğitimde okul-endüstri işbirliği. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1-2), 107-130.

- Kurtis, K. (2000). The employability skills profile, seven years on. *31*(2), 12-15. Ebscohost.http:// search.proquest.com/ docview/ 213739441/AC142D50F24D4BA4PQ/1?accountid=10527, (05.06.2017).
- McQuaid, R. W., Green, A. ve Donson, M. (2005). Introducing employability. *Urban Studies*, 42(2), 191-195.
- MEB İlköğretim Genel Müdürlüğü (2006). *İlköğretim 1-5. Sınıf Programları Tanıtım Kitapçığı*. Ankara.
- Muhamad, S. (2012). Graduate employability and transferable skills: A review. *advances in Natural and Applied Science*, 6(6), 882-885.
- NCVER National Center for Vocational Education Research (2008). *Vet glossary*. http://www.ncver.edu.au/publications/ 2029.html, (31.08.2015).
- Odabaşı, H. (2009). *360 derece iletişim*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık.
- Palmer, C. ve Roessler, R. T. (2001). Requesting classroom accommodations: self-advocacy and conflict resolution training. *Journal of Rehabilitation*, 66(3), 38-43.
- Poole, V. A., ve Zahn, D. K. (1993). Define and teach employability skills to guarantee student success. *Clearing House*, 67(1), 55-60.
- Rao, M. S. (2014). Enhancing employability in engineering and management students through soft skills. *Industrial and Commercial Training*, 46(1), 42-48.
- Robbinson, J. P. (2000). What are employability skills. *The Workplace*, 1(3), 1-3.
- Rothman, S. ve Joubert, J. H. M. (2007). Job demands and job resources, burnout and work engagement of managers at a Platinum Mine in the Norhtwest Province. *South African Journal of Business Management*, 38(3), 49-61.
- Sağkal, A. S. (2011). *Bariş eğitimi programının ilköğretim 6.sınıf öğrencilerinin saldırganlık eğilimleri, empati düzeyleri ve barişe ilişkin görüşleri üzerindeki etkisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- SCANS (1991). *What works requires of school*. Report. USA.
- Schrumpf, F., Crawford, K. D. ve Bodine, J. R. (2007). *Okullarda çatışma çözme ve akran arabuluculuk rehberi*. F. Gül Akbalık ve B. Dilek Karaduman (Çev). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Shaw, S. (1998). *Ortak ülkelerde temel beceri eğitiminin geliştirilmesi*. Avrupa Eğitim Vakfı Alt Grup D. Nihai Rapor.
- Stasz, C., Ramsey, K., Eden, R., DaVanzo, J., Farris, H. ve Lewis, M. (1993). *Classrooms that work: Teaching generic skills in academic and vocational settings*. (MDS-263). Berkeley, CA: National Center for Research in Vocational Education.
- Stevahn, L., Johnson, D. W., Johnson, R. T. ve Schultz, R. (2002). Effects of conflict resolution training integrated into a high school social studies curriculum. *Journal of Social Psychology*, 142(3), 305-331.
- Student Qualification Authority (2004). *HN Unit (DE3R 34): Personal development planning*. Higher national unit specification general information for centres, 1-14.
- The Mayer Committee Report (1992). *Key competencies: Report of the committee to advise the Australian Education Council And Ministers of Vocational Education, employment and training on employment-related key competencies for postcompulsory education and training*. September.
- Totan, T. ve Şahin, R. (2012). The stepwise effect of emotional self-efficacy process and emotional empathy on young people's satisfaction with life. *Europeaan Scientific Journal*, 11(4), 442-456.
- Türk, F. (2008). *Müzakere (Problem Çözme) ve arabuluculuk eğitim programının ilköğretim 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin çatışma çözüm becerileri üzerindeki etkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Türnüklü, A., Kaçmaz, T., Gürlü, S., Kalender, A., Zengin, F. ve Şevkin, B. (2009). Çatışma çözümü ve akran arabuluculuk eğitiminin öğrencilerin empati becerileri üzerindeki etkileri. *Eğitim ve Bilim*, 34(153), 15-24.
- Ünal, F. (2001). *İstihdam edilebilirlik becerileri ve bu becerilerin kazandırılmasına yönelik eğitsel bir model önerisi*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Waldon, C. (2015). *Impact of an urban high school conflict resolution program on peer mediators: A single case study*. Minnesota: College of Education of Walden University, Doctoral Dissertation.
- Yılmaz, G. (2009). *İstihdam edilebilirlik: Değişim kısıcında birey*. Bursa: Ekin Yayınevi.

Araştırma Makalesi • Research Article

Muş İli İçin Optimal Hastane Yeri Seçiminin Analitik Hiyerarşi Süreci ile Değerlendirilmesi

Assessment of Optimal Selection of Hospital Location for Muş City by Analytical Hierarchy Process

Özgür Yeşilyurt^a, Fuad Selamzade^{b,*}

^aDr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fak., Sosyal Hizmet Bölümü, o.yesilyurt@alparslan.edu.tr, 49100, Muş/Türkiye
ORCID: 0000-0001-9252-3375

^bDr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fak., Sağlık Yönetimi Bölümü, f.salamov@alparslan.edu.tr, 49100, Muş/Türkiye
ORCID: 0000-0002-2436-8948

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 31 Mart 2020

Düzeltilme tarihi: 07 Eylül 2020

Kabul tarihi: 18 Eylül 2020

Anahtar Kelimeler:

Hastane Yer Seçimi

Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP)

En Uygun Yerin Seçimi

ARTICLE INFO

Article history:

Received 31 March 2020

Received in revised form 07 September 2020

Accepted 18 September 2020

Keywords:

Hospital Location Selection

Analytic Hierarchy Process (AHP)

Selection of the Most Suitable Location

ÖZ

Bu araştırmanın amacı Muş ilinde kurulması muhtemel olan bir hastanenin kuruluş yeri seçiminin analitik hiyerarşi süreci ile belirlenmesidir. Yer seçiminin yapılabilmesi için Muş ili belediyesi uzmanları ve Muş Alparslan Üniversitesi'nde görevli akademisyenlerin görüşleri anketlerle alınmıştır. Çalışmada kullanılan ana kriterler konum, altyapı özellikleri, çevre, yatırım maliyeti ve demografik yapıdır. Alt kriterler ise; merkeze yakınlık, hasta ve çalışan ulaşım kolaylığı, devlet hastanesine uzaklık durumu, geniş alan, altyapı yeterliliği, ses-gürültüye yakınlık, kar temizlenmesi, arsa maliyeti, inşaat maliyeti, nüfus yoğunluğu ve sigortalılık durumudur. Bu kriterler kullanılarak ikili karşılaştırmalar yapılmış olup, karşılaştırılan kriterler çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan analitik hiyerarşi süreci tekniği kullanılarak sıralanmıştır. Araştırma Muş iline yapılması muhtemel olan bir hastanesinin literatürden yararlanılarak oluşturulmuş olan kriterlere göre en uygun yerin seçilmesi konusunda yol gösterici niteliktedir. Çalışmada hastane yer seçimi problemi için en uygun konumun %40,81 ile Bingöl yolu (S2) bölgesi olduğu sonucuna varılmıştır.

ABSTRACT

The purpose of this study is to determine the establishment location of a hospital which is probably to be founded in Muş City by analytic hierarchy process. In order to select the location, opinions of the experts of the Muş city municipality and the academicians working at the Muş Alparslan University have been taken with questionnaires. Main criteria used in the study are location, features of infrastructure, environment, investment cost and demographic structure. Sub criteria are proximity to the city center, patient and employee accessibility, distance to public hospital, large land area, infrastructure adequacy, proximity to sound-noise, snow clearing, land cost, construction cost, population density and insurance status. Binary comparisons have been made using these criteria and compared criteria have been listed using the analytical hierarchy process technique, which is one of the multi-criteria decision making methods. This study has a guiding nature in selecting of the most suitable location according to the criteria established by using the literature of any hospital that is likely to be built in Muş. In the study, it was concluded that the most suitable location for the problem of selecting hospital location is the Bingöl road (S2) region with 40.81%.

1. Giriş

İşletmeler kuruluş yeri seçimiyle işletmenin faaliyette bulunduğu hayat alanının da sınırlarını çizmektedirler. Bundan dolayı kuruluş yeri rastgele seçilmemeli, yer seçimi kararlarında dar görüşlü olunmamalı ve duygusal davranılmamalı, işletme büyüklüğü ve işletmenin çalışma

konusu dikkate alınmalıdır. Kuruluş yeri seçimi kararıyla ilgili alternatif yerlerin özellikleri birbirleriyle karşılaştırılarak karar verilmelidir (Şimşek ve Çelik, 2014: 84). Bir hastane yeri seçimini etkileyen çevresel, ekonomik, politik ve sosyal faktörler bulunmaktadır. Hastane yeri seçimini etkileyen bu faktörlerin bilincinde olmak kurulacak olan hastanenin başarısını etkileyen unsurlar

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: f.salamov@alparslan.edu.tr

arasında yer almaktadır. Yer seçimi kararının statik bir karar olmadığı unutulmamalıdır. Diğer bir ifadeyle; kuruluş aşamasında çevresel, ekonomik, politik ve sosyal faktörlerle uygun olan bir yerin yıllar sonra aynı özelliklerini koruyamaması doğal bir durumdur (Üreten, 2006: 326).

Sağlık kurumuna olan talep yeterli düzeydeyse veya mevcut hastane sağlık hizmetlerine olan talebi karşılayamıyorsa yeni bir hastaneye ihtiyaç doğmaktadır. Kuruluş yeri kararları uzun vadeli kaynak tahsisi gerektiren stratejik niteliği olan kararlardır (Ozcan, 2009: 82). Sağlık kurumuna ihtiyacın (talebin) belirlenmesinde, toplumun demografik özellikleri ve hastalıkların prevalansı faktörler etkili olmaktadır.

Çalışma Muş ili sınırlarında belirlenmiş olan alternatifler arasında kurulması muhtemel olan hastane kuruluş yerlerinin seçiminde yol gösterici olması için yapılmıştır.

Çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) yöntemi kullanılarak bu çalışma yapılmıştır. Bu kapsamda literatürde yer alan akademik çalışmalardan bazıları aşağıdaki gibidir:

Wu vd. (2007) Tayvan hastaneleri için yaptığı çalışmada, faktör koşulları, talep koşulları, firma stratejisi yapısı ve rekabet koşulları, bağlantılı ve destekleyici endüstriler, hükümet ve şans kriterlerini kullanmışlardır.

Aydın vd. (2009) çalışmasında, Ankara için en uygun yerleşim alternatifleri olarak, farklı coğrafi konumlarındaki ilçeler; Konutkent, Sincan, Altındağ, Ankara Merkez ve Çankaya bölgeleri incelenmiş, ölçüt faktörleri olarak bina özellikleri, rekabet unsurları, yatırım maliyetleri, bina konumu ve demografik yapı ele alınarak en uygun yerin Sincan olduğu sonucuna varılmıştır.

Chatterjee ve Mukherjee (2013) yaptığı çalışmada, Hindistan'da hastane yeri seçiminin değerlendirilmesi için tanımlanan kriterler arasında en önemli faktörlerin yer maliyeti, nüfus yoğunluğu ve ulaşım olduğu sonucuna varmıştır.

Bakan (2014) çalışmasında, 12 ilçe (Ceyhan, Nazilli, Bandırma, İnegöl, Lüleburgaz, Akhisar, Turgutlu, Kızıltepe, Siverek, Cizre, Çorlu, Ereğli) alternatifleri arasında sosyo-ekonomik gelişmişlik, şehirleşme oranı, fert başına bütçe geliri, akademik birim sayısı, en yakın üniversiteye mesafe, lisans yerleştirme oranı ve lise öğrenci sayısı kriterlerine göre üniversite kurulması gerekli olan en uygun ilçe AHP yöntemi ile belirlenmeye çalışılmış, çalışma sonucunda %20 ağırlık derecesi ile Bandırma ilçesi en iyi alternatif olarak belirlenmiştir.

Gencan (2014) çalışmasında, Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ve Veri Zarflama Analizi (VZA) yöntemlerini kullanarak Ankara'da faaliyet gösteren 26 kamu hastanesinin performansını değerlendirmiştir. Çalışma sonucunda ağırlık kısıtlamasız VZA modelinde 13, ağırlık kısıtlamalı VZA modelinde ise 10 hastanenin etkin olduğu görülmüştür.

Paköz (2015) çalışmasında, İstanbul'da sağlık arzı ile talebi arasındaki ilişkinin hastanelere erişim ve mekânsal erişilebilirlik üzerinden irdelenmesi, hastanelerin ilçe bazında optimum mekânsal dağılımının ve yer seçiminin sayısal tekniklerle modellenmesi amaçlanmıştır.

İnce vd. (2016) yaptıkları çalışmada, İstanbul ili Tuzla ilçesinde kurulması düşünülen özel sağlık kuruluşu için en iyi yer seçimi probleminin çözümü için, bina konum ve özellikleri, çevresel faktörler, rekabet unsuru, demografik yapı, bina konumu ve yatırım maliyetleri kriterleri kullanarak dört bölge seçeneği oluşturmuştur. Çalışma sonucunda %36 ile en fazla ağırlık değerine sahip olan bölgenin seçilmesi uygun görülmüştür.

Aladağ vd. (2017) yaptıkları çalışmada, müşteri memnuniyeti, fiyatlandırma politikası, teknik kalite ve bilinirlik kriterlerine göre 4 alternatif hastanenin karşılaştırılması sonucunda, en iyi hastanenin D hastanesi olduğuna kararına varmışlardır.

Şahin vd. (2019) çalışmada, 6 kriter ile Muğla'nın 12 ilçesi içerisinde hastane yerinin seçimi için en iyi ilçenin Bodrum olduğu tespit edilmiştir.

Ajaj vd. (2019) Irak'ın Kerkük şehrinde hastane kuruluş yerinin seçimi için AHP ve Coğrafi Bilgi Sistemleri yöntemlerini kullanmıştır.

Sonel vd. (2019) Türkiye'de sağlık turizmi için tercih edilen şehirler arasında seçim ve analiz analitik hiyerarşi prosesi, analitik ağ süreci ve DEMATEL yöntemleri kullanılarak yapılmıştır. Çalışma sonucunda Mersin şehrinin ekonomik olarak İstanbul'a göre daha uygun olduğu ve iyileştirmeler yapılmasının gerekliliği sonucuna varılmıştır.

Erdal ve Yumurtacı Aydoğmuş. (2019) çalışmasında, ihracat süreçlerinin daha başarılı bir şekilde yönetilmesi ve ihracat potansiyelinin artırılabilmesi açısından İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri tarafından yönetilecek bir lojistik merkezin kurulacağı uygun yerin AHP yaklaşımı ile belirlenmesi amaçlanmıştır. İkili karşılaştırmalar sonucunda alternatifler arasında en uygun yer seçilmiştir.

Doğan ve Akbal (2019) çalışmasında hem hasta hem de hastane açısından en uygun tedarikçi seçim kararının verilebilmesi için çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan AHP yöntemini kullanılmıştır. Çalışma Niğde ilinde faaliyet gösteren bir üniversite hastanesinin satın alma birim yöneticilerinin bakış açısıyla medikal firmalar arasında en uygun tedarikçinin seçilmesi amacıyla yapılmıştır. Çalışmanın sonunda bir üniversite hastanesi için medikal firma seçiminde etkili olan kriterler belirlenmiş ve bu kriterler medikal firmalar arasında karşılaştırılarak bir sonuca varılmıştır.

Çalışmada ilgili literatür göz önünde bulundurularak AHP yönteminin yer seçim problemlerinde yaygın olarak kullanıldığı görülmüştür. Bu sebeple Muş ili için kurulması muhtemel hastane yerinin belirlenmesinde AHP yöntemi bu çalışmada kullanılmıştır. İlgili literatürden hareketle ana kriter ve alt kriterler hazırlanmıştır. Belirlenmiş olan kriterlere göre hastane kurulması düşünülen yer alternatiflerinin karşılaştırılması uzmanlara sorulmuştur. Uzmanlara anket yöntemiyle alternatif kuruluş yerlerini kriterlere göre karşılaştırmaları istenmiştir. Karşılaştırma sonucunda ortaya çıkan verilerle çalışma yapılmıştır.

2. Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP)

Analitik Hiyerarşi Süreci, 1970'li yılların sonunda geliştirilmiş olan karmaşık problemlerin çözümünde

kullanılan çok kriterli karar verme yöntemlerinden biridir (Gürsakar, 2015 :256).

Tablo 1’de AHP yönteminde alternatiflerin ve kriterlerin ikili karşılaştırma değerleri verilmiştir.

Tablo 1. İkili Karşılaştırma Skalası

Tanım	Açıklama
1 Eşit öneme sahip	Her iki kriter de eşit öneme sahip
2 Zayıf ya da hafif	
3 Biraz önemli	Bir kriter diğerine göre biraz daha önemli sayılmıştır
4 Makul artı	
5 Fazla önemli	Bir kriter diğerine göre çok daha önemli sayılmıştır
6 Güçlü artı	
7 Çok fazla önemli	Kriter diğer kriterlere göre kesinlikle çok daha önemli sayılmıştır
8 Çok çok güçlü	
9 Son derece önemli	Bir kriterin diğerine göre son derece önemli olduğu bazı bilgilere dayandırılmaktadır.

Kaynak: Saaty, 2008: 86.

Kriterler ve alt kriterlerle ilgili karşılaştırma yapılrken kullanılmış olan adımlar ve formüller şunlardır (Yaralıoğlu, 2010: 42-48).

Adım 1: Karar verme problemi tanımlanmalıdır.

Adım 2: Faktörler arasındaki (A) karşılaştırma matrisleri oluşturulmalıdır. Ana köşegen altında kalan değerler için (1) numaralı formül kullanılmaktadır.

$$a_{ji} = \frac{1}{a_{ij}} \quad (1)$$

Adım 3: Faktörlerin yüzde önem dağılımları hesaplanmalıdır. Sütun vektörlerinin hesaplanmasında (2) numaralı formül kullanılmaktadır. Yukardaki adımlar her bir kriter için yapıldığında kriter sayısı kadar B sütun vektörü oluşmaktadır.

$$b_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^n a_{ij}} \quad (2)$$

n adet B sütun vektörü bir matris formatında yazıldığında C matrisi ortaya çıkmaktadır. Kriterlerin birbirine göre önem değerlerini gösteren W öncelik vektörü (3) hesaplanmasında numaralı formül kullanılmaktadır.

$$w_i = \frac{\sum_{i=1}^n c_{ij}}{n} \quad (3)$$

Adım 4: Faktör kıyaslamalarındaki tutarlılık durumu ölçülmelidir. Bunun için de öncelikle A karşılaştırma matrisi ile W öncelik vektörünün çarpılmasıyla D sütun vektörü ortaya konulmalıdır. Tutarlılık oranı hesaplamasının özünü faktör sayısı ve temel değer adı verilen (λ) bir katsayının karşılaştırılması oluşturmaktadır. Temel değer hesaplanmasında (4) ve (5) numaralı formül kullanılmaktadır. (λ) hesaplandıktan sonra tutarlılık göstergesinin hesaplanmasında (6) numaralı formül kullanılmaktadır. Rassal indeks (RI) olarak adlandırılan (Tablo 2’de gösterilmiş olan) standart

düzeltilme değerlerine bölünerek tutarlılık oranı hesaplanmasında (7) numaralı formül kullanılmaktadır.

$$E_i = \frac{d_i}{w_i} \quad (i= 1,2,3,\dots, n) \quad (4)$$

$$\lambda = \frac{\sum_{i=1}^n E_i}{n} \quad (5)$$

$$\text{Tutarlılık İndeksi: CI} = \frac{\lambda - n}{n - 1} \quad (6)$$

$$\text{Tutarlılık Oranı: CR} = \frac{CI}{RI} \quad (7)$$

Adım 5: Her bir faktör için karar noktalarındaki yüzde önem dağılımları hesaplanmalıdır.

Adım 6: Karar noktasındaki sonuç dağılımı bulunmalıdır.

Muş’ta kurulması muhtemel hastanenin yerinin belirlenmesinde hangi semtin en iyi olduğunun tespiti için aşağıdaki formül (8) kullanılmıştır. Bu formülde bütün kriterlerin ve semtlerin ağırlıklarının hesaplanmasından sonra, her bir semtin farklı kriterlerin ağırlıkları ile kriterlerin genel ağırlıkları çarpılmış ve en yüksek ağırlığa sahip olan semt tespit edilmiştir (Aydın vd., 2009: 79).

$$\begin{aligned} \text{Semt Ağırlığı} = & A1*(A11*S+A12*S+A13*S)+ \\ & + A2*(A21*S+A22*S)+ \\ & + A3*(A31*S+A32*S)+ \\ & + A4*(A41*S+A42*S)+ \\ & + A5*(A51*S+A52*S) \end{aligned} \quad (8)$$

Burada, “A1 -Ana kriterler arası ağırlığı”, “A11 - Alt kriterler arası ağırlığı” ve “S - alt kriterlere göre ilgili semtin ağırlığı”dır.

Tablo 2’de Rassal İndeks (RI) değerleri yer almaktadır.

Tablo 2. Rassal İndeks Değerleri

N*	RI	N*	RI
1	0,00	6	1,25
2	0,00	7	1,35
3	0,52	8	1,40
4	0,89	9	1,45
5	1,11	10	1,49

N*: Kriter Matrisi ve Karar Alternatif Sayısı

Kaynak: Önder ve Güler, 2014: 33.

Tutarlılık oranı 0,1’den küçükse iyi (kabul edilebilir seviye) olarak adlandırılmaktadır. Tutarlılık oranının 0,1’den büyük çıkması durumunda tutarlılık oranı için yeniden değerlendirme yapılması (karşılaştırma matrisinin güncellenmesi) gerekmektedir (Hafeez vd., 2002: 43).

Grup kararlarının oluşturulmasında en iyi yol olarak Saaty (2008) yapmış olduğu çalışmada bireysel tercihlerin geometrik ortalamalarının alınması gerektiği ifade etmiştir (Saaty, 2008: 95).

3. Yöntem ve Uygulama

Bu çalışmada, Muş’ta inşa edilmesi muhtemel olan bir hastane için uygun yerin seçilmesinin tahmin edilmesi amaçlanmıştır. Bunun için Muş Belediyesi uzmanları ve

Muş Alparslan Üniversitesi akademisyenlerini kapsayan uzmanların alternatiflerin incelenmesi için görüşü alınarak AHP analiz yöntemi ile tahminler yapılmıştır. Alternatifler belirlenirken şehrin konumu ve büyüme durumları göz önünde bulundurulmuş ve oluşturulmuştur.

Hastane yerinin seçilmesi için Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi (S1), Bingöl yolu üzerindeki alan (S2), şehir merkezi de sayılabilecek yer olan Muş Tren Garı mevki (S3) ve Bitlis yolu üzerindeki boş alan (S4) alternatif kuruluş yeri olarak seçilmiştir.

Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi Diyarbakır Kulp yolu üzerinde olup, merkezden 7 km batıda yer almakta, iki tarafında köy bulunmaktadır.

Bingöl Yolu üzerinde bulunan Muş Alparslan Üniversitesi yerleşkesi benzer coğrafi konuma sahip olup, Muş'un kuzeyinde yer alan bir semttir. Yeni Muş otogarı bu güzergahta bulunmaktadır.

Muş Tren Garı Yeşilce mevki Muş merkeze daha yakın bir semt olup, Tren Gar istasyonu yakınlarında yer almaktadır.

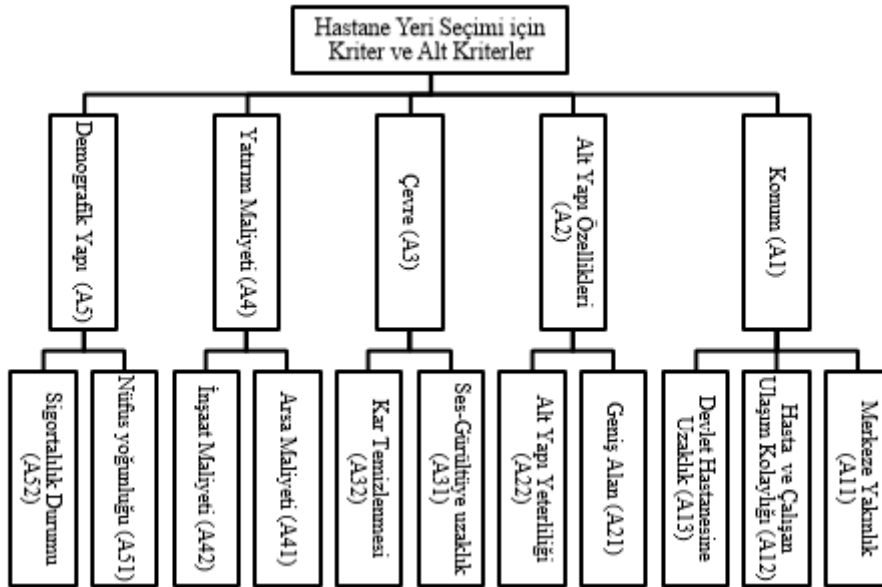
Son alternatif olarak Muş'un doğusunda, şehir çıkışında Bitlis yolu üzerinde bulunan boş alan seçilmiştir. Bu yol üzerinde Muş Devlet Hastanesi ve Muş Sultan Alparslan Havalimanı da bu güzergahta bulunmaktadır.

Şekil 1'de çalışmaya konu olan alternatiflerin yerleri gösterilmiştir.

Şekil 1. Alternatiflerin Harita Üzerinde Görünümü

Şekil 2. Hastane Yeri Seçiminde Kullanılan Kriterler ve Alt Kriterler

Şekil 2'de belirlenmiş olan kriter ve alt kriterlerin hiyerarşisi yer almaktadır. Çalışmada kullanılan kriterler ve alt kriterler Aydın vd. (2009) ve İnce vd. (2016)

çalışmalarından Muş şartlarına uygun uyarlanarak düzenlenmiştir.

Daha sonra Muş İl Sağlık Müdürlüğü, Muş Belediyesindeki ilgili uzmanlar ve Muş Alparslan Üniversitesi akademisyenlerine anketlerin yüz-yüze doldurulması için müracaat edilmiştir. Muş İl Sağlık Müdürlüğü'nde çalışan uzmanlar çalışmaya destek olma konusunda kararsız kalmışlardır. Bu yüzden Muş İl Sağlık Müdürlüğü'nde çalışan uzmanlar çalışmaya dahil edilmemiştir.

Çalışma için Muş Alparslan Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'na başvurulmuştur. Kurulun 02/03/2020 tarihli ve 3 sayılı toplantısında alınan 13 numaralı kararınca uygun bulunmuştur.

4. Bulgular

Çalışmada Muş Belediyesi uzmanları (5 uzman) ve Muş Alparslan Üniversitesi akademisyenleri (5 uzman) ile yapılmış ikili karşılaştırmalı anket sonuçlarının geometrik ortalamaları alınarak nihai tablolar düzenlenmiştir. Çalışmada kullanılan ana kriterler ve alt kriterlerin ağırlıkları ve matrislerin tutarlılık oranları literatürdeki formüller kullanılarak Excel programında hesaplanmıştır.

Tablo 3'te konum (A1), altyapı özellikleri (A2), çevre (A3), yatırım maliyeti (A4) ve demografik yapı (A5) ana kriterlerinin ikili karşılaştırmalarının geometrik ortalamaları, normalize değerleri ve satır (ağırlık) ortalamaları sunulmuştur. Uzman ve akademisyenlerin görüşlerine göre Muş ilinde kurulması muhtemel olan bir hastane için belirlenmiş ana kriterler arasında çok az fark olduğu görüşü hâkim olmuştur. Uzman ve akademisyen görüşlerine göre hastane kurulmasında en önemli kriter konum (%26,2) ve altyapı özellikleri (%24,9) olmuştur. Bu matrisin tutarlılık oranı 0,023 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 3. Ana Kriterlerin İkili Karşılaştırmaları ve Ağırlıkları

Ana Kriterler	A1	A2	A3	A4	A5	Satır Ortalaması
Konum (A1)	1 (0,262)	1,327 (0,322)	1,558 (0,242)	1,012 (0,199)	2,324 (0,284)	0,262
Altyapı Özelliği (A2)	0,753 (0,198)	1 (0,243)	1,627 (0,253)	1,808 (,356)	1,605 (0,196)	0,249
Çevre (A3)	0,642 (0,168)	0,615 (0,149)	1 (0,155)	0,596 (0,117)	1,746 (0,214)	0,161
Yatırım Maliyeti (A4)	0,988 (0,259)	0,553 (0,134)	1,678 (0,261)	1 (0,197)	1,495 (0,183)	0,207
Demografik yapı (A5)	0,430 (0,113)	0,623 (0,151)	0,573 (0,089)	0,669 (0,132)	1 (0,122)	0,121

$$CI(5) = 0,025; RI(5) = 1,110; CR(5) = 0,023 \leq 0,1$$

Parantez içerisinde ikili karşılaştırma matrislerinin normalize değerleri sunulmuştur.

CI - Tutarlık İndeksi; RI - Rassal İndeks; CR - Tutarlık Oranı

Tablo 4'te kurulması muhtemel bir hastane yerinin belirlenmesi için ana kriterlerden ilki olan "Konum" kriterlerinin alt kriterleri sırasıyla; merkeze yakınlık (A11), ulaşım (A12) ve Muş Hastanesi'ne uzaklık (A13) olmakla, uzman ve akademisyenler tarafından yapılmış olan ikili karşılaştırmalarının geometrik ortalamaları yer almaktadır. Matrise göre en önemli alt kriter %64,4'lük önem derecesi ile ulaşım olmuştur. Bu matrisin tutarlılık oranı 0,021 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 4. Konum Kriterinin Alt Kriterlerine Göre Karşılaştırılması ve Ağırlıkları

Alt Kriterler	A11	A12	A13	Satır Ortalaması
Merkeze Yakınlık (A11)	1 (0,229)	0,333 (0,219)	2,776 (0,304)	0,251
Ulaşım (A12)	3,003 (0,688)	1 (0,658)	5,346 (0,586)	0,644
Muş Hastanesine Uzaklık (A13)	0,360 (0,083)	0,187 (0,123)	1 (0,110)	0,105

$$CI(3) = 0,011; RI(3) = 0,52; CR(3) = 0,021 \leq 0,1$$

Parantez içerisinde ikili karşılaştırma matrislerinin normalize değerleri sunulmuştur.

CI - Tutarlık İndeksi; RI - Rassal İndeks; CR - Tutarlık Oranı

Tablo 5'te ana kriterlerden ikincisi olan "Altyapı Özelliği" kriterinin alt kriterleri sırasıyla; geniş alan (A21) ve altyapı yeterliliği (A22) olmakla, uzman ve akademisyenler tarafından yapılmış olan ikili karşılaştırmalarının geometrik ortalamaları yer almaktadır. Matrise göre en önemli alt kriter %58,6'lük önem derecesi ile altyapı yeterliliği olmuştur. Bu matrisin tutarlılık oranı 0,00 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 5. Altyapı Özelliği Kriterinin Alt Kriterlerine Göre Karşılaştırılması ve Ağırlıkları

Alt Kriterler	A21	A22	Satır Ortalaması
Geniş Alan (A21)	1 (0,414)	0,705 (0,414)	0,414
Altyapı Yeterliliği (A22)	1,418 (0,586)	1 (0,586)	0,586

$$CI(3) = 0,00; RI(3) = 0,52; CR(3) = 0,00 \leq 0,1$$

Parantez içerisinde ikili karşılaştırma matrislerinin normalize değerleri sunulmuştur.

CI - Tutarlık İndeksi; RI - Rassal İndeks; CR - Tutarlık Oranı

Tablo 6'da ana kriterlerden üçüncüsü olan "Çevre" kriterinin alt kriterleri sırasıyla; ses-gürültüye uzaklık (A31) ve kar temizliği (A32) olmakla, uzman ve akademisyenler tarafından yapılmış olan ikili karşılaştırmalarının geometrik ortalamaları yer almaktadır. Matrise göre en önemli alt kriter %63,1'lük önem derecesi ile kar temizliği olmuştur. Bu matrisin tutarlılık oranı 0,00 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 6. Çevre Kriterinin Alt Kriterlerine Göre Karşılaştırılması ve Ağırlıkları

Alt Kriterler	A31	A32	Satır Ortalaması
Ses-Gürültüye uzaklık (A31)	1 (0,369)	0,586 (0,369)	0,369
Kar Temizliği (A32)	1,707 (0,631)	1 (0,631)	0,631

$$CI(3) = 0,00; RI(3) = 0,52; CR(3) = 0,00 \leq 0,1$$

Parantez içerisinde ikili karşılaştırma matrislerinin normalize değerleri sunulmuştur.

CI - Tutarlık İndeksi; RI - Rassal İndeks; CR - Tutarlık Oranı

Tablo 7'de ana kriterlerden dördüncüsü olan "Yatırım Maliyeti" kriterinin alt kriterleri sırasıyla; arsa maliyeti (A41) ve inşaat maliyeti (A42) olmakla, uzman ve akademisyenler tarafından yapılmış olan ikili karşılaştırmalarının geometrik ortalamaları yer almaktadır.

Matrise göre en önemli alt kriter %52,7'lik önem derecesi ile inşaat maliyeti olmuştur. Bu matrisin tutarlılık oranı 0,00 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 7. Yatırım Maliyeti Kriterinin Alt Kriterlerine Göre Karşılaştırılması ve Ağırlıkları

Alt Kriterler	A41	A42	Satır Ortalaması
Arsa Maliyeti (A41)	1 (0,473)	0,896 (0,473)	0,473
İnşaat Maliyeti (A42)	1,116 (0,527)	1 (0,527)	0,527
CI (3) = 0,00; RI (3) = 0,52; CR (3) = 0,00 ≤ 0,1			

Parantez içerisinde ikili karşılaştırma matrislerinin normalize değerleri sunulmuştur.
CI - Tutarlık İndeksi; RI - Rassa İndeksi; CR - Tutarlık Oranı

Tablo 8'de ana kriterlerin beşincisi olan "Demografik Yapı" kriterinin alt kriterleri sırasıyla; nüfus yoğunluğu (A51) ve sigortalılık durumu (A52) olmakla, uzman ve akademisyenler tarafından yapılmış olan ikili karşılaştırmalarının geometrik ortalamaları yer almaktadır.

Tablo 9. Semt ve Alt Kriterlerin İkili Karşılaştırmaları Sonucu Elde Edilmiş Ağırlıklar

Ana Kriterler	Alt Kriterler	Alt Kriterler Arası Ağırlık	MŞÜ Kulp Yolu	Bingöl Yolu	Bitlis Yolu	Tren Gar Mevki Yeşilce
Konum (0,262)	Merkeze Yakınlık	0,251	0,075	0,501	0,159	0,264
	Hasta ve Çalışan Ulaşım Kolaylığı	0,644	0,072	0,464	0,165	0,299
	Devlet Hastanesine Uzaklık Durumu	0,105	0,159	0,295	0,297	0,249
Altyapı Özellikleri (0,249)	Geniş Alan	0,414	0,143	0,464	0,270	0,124
	Altyapı Yeterliliği	0,586	0,113	0,439	0,166	0,282
Çevre (0,161)	Ses-Gürültüye Yakınlık	0,369	0,225	0,328	0,314	0,132
	Kar Temizlenmesi	0,631	0,119	0,451	0,208	0,222
Yatırım Maliyeti (0,207)	Arsa Maliyeti	0,473	0,362	0,337	0,196	0,105
	İnşaat Maliyeti	0,527	0,158	0,351	0,269	0,222
Demografik Yapı (0,121)	Nüfus Yoğunluğu	0,742	0,129	0,328	0,237	0,306
	Sigortalılık Durumu	0,258	0,093	0,345	0,239	0,322

Tablo 10'da, Tablo 8'de sunulmuş semtlere ait ana kriter ve alt kriterlerin ağırlıkları ile (8) numaralı formüle gösterildiği şekilde hesaplama sonucunda elde edilmiş semtlerin ağırlık ölçümü sonuçları sunulmuştur.

Tablo 10. AHP Analizi Sonucuna Göre Belirlenmiş Hastane Yeri

MŞÜ Kulp Yolu (S1)	Bingöl Yolu (S2)	Bitlis Yolu Üzeri (S4)	Tren Gar Mevki Yeşilce (S3)
% 14,52	% 40,81	% 21,57	% 23,09

Bu sonuçlara göre Muş ilinde kurulması muhtemel bir hastane için en uygun yerin Bingöl yolu olarak bulunmuştur.

5. Sonuç

Çalışmada, çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) kullanılarak Muş ilinde gelecekte kurulması muhtemel olan bir hastane için yer seçimi yapılmış amaçlanmıştır.

Matrise göre en önemli alt kriter %25,8'lik önem derecesi ile inşaat maliyeti olmuştur. Bu matrisin tutarlılık oranı 0,00 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 8. Demografik Yapı Kriterinin Alt Kriterlerine Göre Karşılaştırılması ve Ağırlıkları

Alt Kriterler	A51	A52	Satır Ortalaması
Nüfus yoğunluğu (A51)	1 (0,742)	2,875 (0,742)	0,742
Sigortalılık Durumu (A52)	0,348 (0,258)	1 (0,258)	0,258
CI (3) = 0,00; RI (3) = 0,52; CR (3) = 0,00 ≤ 0,1			

Parantez içerisinde ikili karşılaştırma matrislerinin normalize değerleri sunulmuştur.

CI - Tutarlık İndeksi; RI - Rassa İndeksi; CR - Tutarlık Oranı

Tablo 9'da ana kriterlerin, alt kriterlerin ve hastane konumu için uygun görülen semtlerin ağırlıklı ortalama değerleri sunulmuştur. Tablo 8'den görüldüğü üzere Bingöl yolu güzergahında devlet hastanesine uzaklık durumu alt kriteri diğer kriterlere göre en düşük ağırlığa sahip kriter olmuştur.

Yer seçiminin belirlenmesi için Muş Belediyesi uzmanları ve Muş Alparslan Üniversitesinde görevli akademisyenlerin görüşüne başvurulmuştur. Çalışmada kullanılacak kriterlerin seçiminde literatür incelenerek Muş şartlarına uygun kriterler belirlenmiştir. Çalışmada ana kriterler olarak konum, altyapı özellikleri, çevre, yatırım maliyeti ve demografik yapı belirlenmiştir. Alt kriterler olarak; merkeze yakınlık, hasta ve çalışan ulaşım kolaylığı, devlet hastanesine uzaklık durumu, geniş alan, altyapı yeterliliği, ses-gürültüye yakınlık, kar temizlenmesi, arsa maliyeti, inşaat maliyeti, nüfus yoğunluğu ve sigortalılık durumu belirlenmiştir.

Uzman ve akademisyen görüşlerine başvurularak elde edilen sonuçlara göre, en önemli ana kriter konum (%26,2) ve altyapı özellikleri (%24,9) olmuştur. Alt kriterlerden ise ulaşım kolaylığı (%64,4), altyapı yeterliliği (%58,6), kar temizliği (%63,1), inşaat maliyeti (%52,7) ve nüfus yoğunluğu (%74,2) en önemli kriter olarak seçilmiştir.

Ana kriterler, alt kriterler ve semtlerin ağırlıklarının hesaplanması ile elde edilen sonuca göre %40,81'lik oran ile Bingöl yolu kurulması muhtemel olan bir hastane için en

uygun yer olarak seçilmiştir. Seçilen semt alan genişliği, Muş şehirler arası otogarına yakınlığı ve şehirlerarası yol üzerinde bulunması itibarı ile daha uygun olduğu görüşü hâkim olmuştur.

Kaynakça

- Ajaj, Q. M., Shareef, M. A., Jasim, A. T., Hasan, S. F., Noori, A. M. ve Hassan, N. D. (2019), An AHP-based GIS for a New Hospital Site Selection in the Kerkuk Governorate, *2 nd ICECCPCE19*, Mosul, Iraq, 176-181.
- Aladağ, Z., Avcı, S., Çelik, B. ve Alkan, A. (2017), Özel Hastane Seçim Kriterlerinin Analitik Hiyerarşi Prosesi ile Değerlendirilmesi ve Kocaeli İli Uygulaması, *ISITES2017 Bakü – Azerbaycan*, 179-188.
- Aydın, Ö., Öznehir, S. ve Akçalı, E. (2009), Ankara için Optimal Hastane Yeri Seçiminin Analitik Hiyerarşi Süreci ile Modellenmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (2), 69-86.
- Bakan, H. (2013). Analitik Hiyerarşi Yöntemiyle Üniversite Kurulması Uygun Olan İlçelerin Belirlenmesi. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 43-66
- Chatterjee, D. ve Mukherjee, B. (2013), Potential Hospital Location Selection using AHP: A Study in Rural India, *International Journal of Computer Applications*, 71(17), 1-7. DOI: 10.5120/12447-9144
- Doğan, N. ve Akbal, H. (2019). Sağlık Sektöründe Tedarikçi Seçim Kararının AHP Yöntemi ile İncelenmesi: Bir Üniversite Hastanesi Örneği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(4), 440-456. DOI: 10.18026/cbayarsos.664380.
- Erdal, H. ve Yumurtacı Aydoğmuş, H. (2019). Analitik Hiyerarşi Süreci ile Lojistik Merkezi Yeri Seçimi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (6), 129-136 . DOI: 10.18506/anemon.506321.
- Gencan, S. (2014), Hastanelerin Performansının Veri Zarflama Analizi/Analitik Hiyerarşi Prosesi Bütünleşik Yöntemi Kullanılarak Değerlendirilmesi, *Yüksek Lisans Tezi*. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Gürsakal, S. (2015), *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri*, (Karar Verme, Editörler: Mustafa Aytaç, Necmi Gürsakal). 1. Baskı, Dora Yayıncılık, Bursa.
- Hafeez, K. Zhang, Y. ve Malak, N. (2002). Determining key Capabilities of a Firm Using Analytic Hierarchy Process. *International Journal of Production Economics*, 76(1), 39-51.
- İnce, Ö., Bedir, N. ve Eren, T. (2016), Hastane Kuruluş Yeri Seçimi Probleminin Analitik Hiyerarşi Süreci ile Modellenmesi: Tuzla İlçesi Uygulaması, *Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(3), 08-21.
- Ozcan, Y. A. (2009), *Quantitative Methods in Health Care Management: Techniques and Applications*. 2. Baskı, John Wiley & Sons. USA.
- Önder, G. ve Güler, E. (2014), Analitik Hiyerarşi Süreci, (İşletmeciler, Mühendisler ve Yöneticiler için Operasyonel, Yönetimsel ve Stratejik Problemlerin Çözümünde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri, Editörler: Bahadır Fatih Yıldırım ve Emrah Önder), 1. Baskı, Dora Yayıncılık, Bursa.
- Paköz, M. Z. (2015), *Sağlık Hizmetlerine Erişim ve Hastane Yer Seçimi: İstanbul Örneği*, Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Saaty, T. L. (2008). Decision Making with the Analytic Hierarchy Process, *Int. J. Services Science*, 1(1), 83-98.
- Sonel, E, Gür, Ş, Eren, T. (2019). Çok Ölçütlü Karar Verme ile Sağlık Turizminde Şehir Seçimi ve Analizi. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 27-39.
- Şahin, T., Ocak, S. ve Top, M. (2019), Analytic Hierarchy Process for Hospital Site Selection, *Health Policy and Technology*, 8 (1), 42-50.
- Şimşek, M. Şerif ve Çelik, A. (2014). *İşletme Bilimine Giriş*, 21. Baskı. Eğitim Yayınevi. Konya.
- Üreten, S. (2006), *Üretim İşlemler Yönetimi Stratejik Kararlar ve Karar Modelleri*, 5. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Wu, C. R., Lin, C. T. ve Chen, H. C. (2007), Optimal Selection of Location for Taiwanese Hospitals to Ensure Competitive Advantage by Using the Analytic Hierarchy Process and Sensitivity Analysis, *Building and Environment*, 42(3), 1431-1444
- Yaraloğlu, K. (2010), *Karar Verme Yöntemleri*, 1. Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara.

Araştırma Makalesi • Research Article

Değer Temelli Geri Ödeme (Value-Based Reimbursement) Konulu Çalışmaların Akademik Profilinin İncelenmesi

Examination Of Academic Profiles Of Value-Based Reimbursement Issued Studies

Yasin Çilhoroz ^{a,*}^a Arş.Gör., Hacettepe Üniversitesi, İİBF, Sağlık Yönetimi Bölümü, Ankara/Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-5171-7779.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 02 Eylül 2019
Düzeltilme tarihi: 13 Nisan 2020
Kabul tarihi: 20 Nisan 2020

Anahtar Kelimeler:

Sağlık hizmetleri
Geri ödeme
Değer temelli geri ödeme

ÖZ

Sağlık hizmetleri finansmanın gelir toplama, fon havuzlama ve hizmet sunuculara ödeme yapma şeklinde işlevleri bulunmaktadır. Bu işlevlerden olan hizmet sunucularına ödeme yapma işlevi, toplanan gelirlerin üyelerin sağlık hizmetleri kullanımı karşılığında hizmet sunuculara aktarılmasıdır. Hizmet sunucularına ödeme yapmada kullanılan birtakım yöntemler bulunmaktadır. Bunlardan olan değer temelli ödeme yöntemi, ortaya çıkan sağlık sonuçlarına dayalı olarak yapılan ödeme sistemini ifade etmektedir. Değer temelli ödeme yönteminin bilimsel literatürde ne ölçüde yer aldığı belirli parametreler çerçevesinde incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada Web of Science veri tabanı kullanılmıştır. Ulaşılan çalışmalar bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. Araştırma alanlarına ilişkin bulgular incelendiğinde yayınların en fazla “Genel sağlık bakım hizmetleri” alanında (%24,7) ve en az “Hemşirelik” alanında (%5,2) yapıldığı görülmektedir. En fazla yayının %24,7 ile 2018 yılında yapıldığı ortaya konulmuştur.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 02 September 2019
Received in revised form 13 April 2020
Accepted 20 April 2020

Keywords:

Healthcare services
Reimbursement
Value-based reimbursement

ABSTRACT

Healthcare services financing has functions that collecting revenue, pooling funds and reimbursing (paying) service providers. The function of reimbursing to the service providers is to transfer the collected revenues to the service providers in exchange for the use of the members' healthcare services. There are a number of methods used to reimburse service providers. One of these methods, value-based reimbursement method, refers to the payment system based on the health outcomes. In this study, which has been conducted in order to examine the extent to which the value-based reimbursement method takes place in the scientific literature within the framework of certain parameters, has been used Web of Science database. The obtained studies have been subjected to bibliometric analysis. When the findings related to the research areas have been examined, it has been seen that the publications are mostly conduct in the field of “Healthcare Sciences Services” (24.7%) and at least in the “Nursing” area (5.2%). The highest number of publications has been in 2018 with 24.7%.

1. Giriş

Genel olarak sağlık sektöründe yer alan finansal kaynakların harekete geçirilmesi ve kullanılmasını içeren geniş kapsamlı bir kavram olan sağlık hizmetleri finansmanının gelir toplama, fon havuzlama ve hizmet sunuculara ödeme yapma şeklinde 3(üç) önemli işlevi bulunmaktadır (Lee ve Goodman, 2002; Murray ve Frenk, 2000). Sağlık hizmetleri finansmanında gelir toplama işlevi; sağlık sisteminin kişiler, işletmeler ve bağışlar yoluyla para toplama yöntemlerini gösteren bir fon oluşturma sürecidir (WHO, 2000). Fon havuzlama işlevi; sunulan sağlık

hizmetleri karşılığında yapılacak ödemelere yönelik ortaya çıkan riskin fonlara katkı sağlayan tüm üyelere paylaşılması mantığına dayalı bir gelir birikim şeklidir (WHO; 2000; Kutzin, 2000). Hizmet sunucularına geri ödeme yapma işlevi ise, toplanan gelirlerin üyelerin sağlık hizmetleri kullanımı karşılığında hizmet sunuculara aktarılmasını ifade etmektedir (Dixon ve diğerleri, 2004).

Hizmet sunucularına ödeme yapmada kullanılan birtakım yöntemler bulunmaktadır. Bunlar arasında; kişi başına ödeme, hizmet başına ödeme, gün başına ödeme, vaka başına ödeme, bütçe ödemesi ve ücret ödemesi

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: yasincilhoroz@gmail.com

bulunmaktadır (Çelik, 2011). Kişi başına ödeme, sağlık sunucularına sağlık hizmeti sunduğu her bir kişi için yapılan ödeme; hizmet başına ödeme, hizmet sunucusunun ürettiği her bir hizmet kalemi için yapılan ödeme; gün başına ödeme, sağlık kurumunda yatarak hizmet alan her bir kişi için hizmet verilen gün sayısına göre yapılan ödeme; vaka başına ödeme, ortaya çıkan her bir vaka için önceden belirlenmiş bir oranda yapılan ödeme; bütçe ödemesi, sağlık hizmet sunucusuna belirli bir sürede kullanması için yapılan sabit olarak yapılan ödeme ve ücret ödemesi ise, sağlık hizmet sunucularına aylık olarak maaş şeklinde yapılan ödeme ifade etmektedir (Akyürek, 2012; Aydemir & Ağırbaş, 2017; Çelik, 2011). Ancak, birçok hükümet, hastalar, sağlık sigortaları, sağlık hizmeti sunucuları ve sağlık yöneticileri sağlık hizmetlerini daha maliyet-etkili sunmak adına yeni ödeme yöntemlerinin geliştirilip kullanılması konusunda birtakım arayışlar içine girmişlerdir. Bu arayışların sonucunda ortaya çıkan bir diğer ödeme yönteminin ise değer temelli ödeme olduğu ortaya koyulmuştur (Top ve Tarcan, 2007; Rapsilber, 2019). Bu çalışma kapsamında incelenecek olan değer temelli ödeme yöntemi, ortaya çıkan sağlık sonuçlarına dayalı olarak yapılan ödeme sistemini ifade etmektedir. Bu sistemde aynı zamanda hizmet kalitesi ve hizmet maliyeti oldukça önem arz etmektedir. Bu sayede, belirlenmiş hizmet kalitesi puanına ulaşan hastaneler daha fazla ödeme ile ödüllendirilmekte ve belirlenen puanlara ulaşamayan hastanelere ise daha az ödeme yapılmaktadır (Rapsilber, 2019; American Academy of Family Physicians, 2019; Miltenberger ve diğerleri, 2012).

Ödeme yöntemleri hizmet sunucularının davranışlarını etkileyebilmesi bakımından önemli görülmektedir. Özellikle, hastalıkların teşhis edilmesi, sağlık hizmetinin şekli, reçete edilen ilaçların miktarı ve türleri, sunulan sağlık hizmetlerinin miktarı, hastanede yatış süresi, ayakta tedavi edilen hastaların yatarak tedavi edilenlere oranı, uzman doktora sevk edilme ve tahlil istenme sıklığı gibi konularda çeşitli etkilere sahiptir (İstanbuluoğlu ve diğerleri, 2010).

Bu bağlamda, sağlık hizmetleri finansmanında önemli bir işleve sahip geri ödeme yöntemlerinden olan değer temelli ödeme konusunun bilimsel literatürde ne ölçüde yer aldığına belirli parametreler çerçevesinde incelenmesi amacıyla tanımlayıcı nitelikte gerçekleştirilen bu çalışmada, tanımlayıcı çalışmalarda en sık başvurulan yöntemlerden olan ve literatürü kapsamlı olarak inceleme imkanı sunan bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır (Jia ve diğerleri, 2014).

2. Metot

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada, değer temelli ödeme konusunun bilimsel literatürde ne ölçüde yer aldığına belirli parametreler çerçevesinde incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu parametreler; yayınların araştırma alanları, yılları, doküman türleri, araştırma türleri ile en fazla atıf yapılan yayınlar, yayınların en sık yayımlandığı dergiler ve yayınlarda adı en sık geçen coğrafi alanlar şeklinde sıralanabilir.

Bilindiği üzere geri ödeme yöntemleri hizmet sunucularının davranışlarını etkilemektedir. Bu yöntemlerden olan değer temelli ödeme yönteminde de sağlık sonuçlarına, hizmet kalitesine ve hizmet maliyetine göre geri ödeme yapıldığından daha uygun görülmektedir. Bu açıdan değer temelli ödeme konusunun ne ölçüde bilinir olduğu ve kullanım durumlarının ne derece olduğunun ortaya koyulması hizmet sunucuları ve ödeyici kuruluşlara rehberlik edebilecektir. Bu kapsamda değer temelli ödeme yöntemi yoluyla sağlık kurumlarına yapılacak ödemeler hem daha kalite odaklı hem de daha maliyet etkili olacaktır. Bu sayede sağlık sektöründe mevcut olan en önemli sorunlardan olan kalite ve maliyet dikkate alınmış olacaktır. Özellikle, sağlık sonuçları ve bu sonuca ulaşırken ortaya çıkan maliyetler ödeyici kuruluşlar tarafından dikkatle takip edilerek ödemenin kanıtı dayalı olarak gerçekleştirilmesi sağlanacaktır.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu araştırmanın evrenini 1945-2019 yılları arasında Web of Science akademik veri tabanında “Değer Temelli Ödeme” konusunda yayımlanan tüm akademik yayınlar oluşturmaktadır. Ayrıca, araştırma kapsamında örneklem seçimi yapılmayıp, tüm yayınlar analize tabi tutulmuştur.

2.3. Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi

Bu çalışmaya ait verilere, Ağustos 2019’da Web of Science akademik veri tabanı yoluyla ulaşılmıştır. Web of Science’in kullanılmasının temel sebebi çalışmanın analizine en uygun akademik veri tabanı olarak kabul edilmesidir (Yang ve diğerleri., 2013). “Value-based reimbursement” ve “Value-based payment” anahtar kelimeleri kullanılarak gerçekleştirilmiş olup bu konuda kaç adet yayın yapıldığı bulunmuştur.

Zaman aralığı olarak 1945-2019 arası seçilmiştir. Başlangıç tarihinin 1945 yılı seçilmesinin nedeni, Web of Science veri tabanında akademik yayınların ilk kez belirtilen yılda yer almaya başlamasıdır. Mevcut tarama farklı bir zamanda gerçekleştirilirse sonuçlar da farklı olabilecektir. Bunun nedeni Web of Science akademik veri tabanının sürekli güncellenmesidir. Yapılan arama sonucunda değer temelli ödeme konusunda 97 akademik yayına ulaşılmış ve bunlar analize tabi tutulmuştur.

2.4. Araştırmanın Verilerinin Analizi

Web of Science’tan elde edilen verilerin analizinde bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu analiz gerçekleştirilirken elde edilen veriler Excel’e aktarılmaktadır. Daha sonra yayınlara ait yayın sayıları, yayın yılları, araştırma türleri vb. bulgulara ulaşılmaktadır.

3. Bulgular

Bu bölümde, araştırma kapsamında ulaşılan yayınların araştırma alanları, yayım yılları, doküman türleri, araştırma türleri, atıf alma sıklığı, yayımlandığı dergiler, yayımlandığı ülkeler kategorilerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

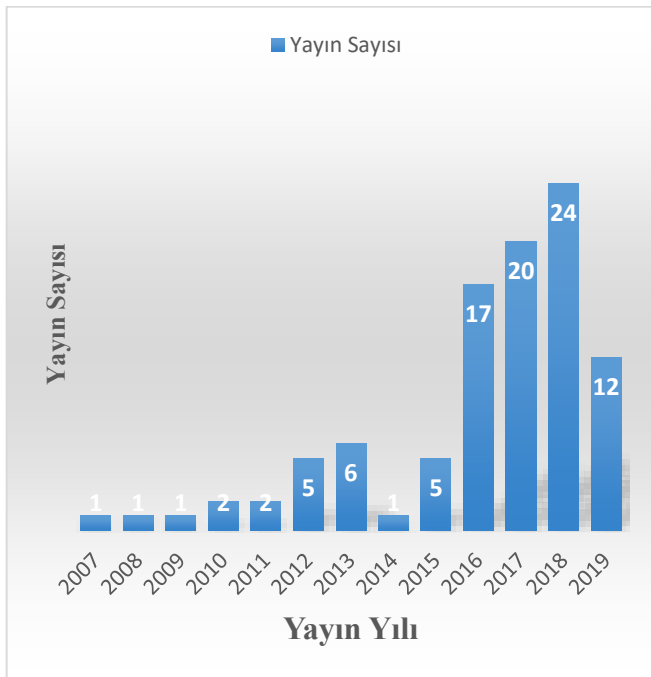
Araştırma alanlarına ilişkin bulgular incelendiğinde yayınların en fazla “Genel sağlık bakım hizmetleri”

alanında (%24,7) ve en az “Hemşirelik” alanında (%5,2) yapıldığı görülmektedir. Bu durum Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Yayınların Araştırma Alanları

Araştırma Alanı	Sayı (f)	Yüzde (%)
Genel Sağlık Bakım Hizmetleri	24	24,7
Ortopedi	14	14,4
Cerrahi	13	13,4
Onkoloji	10	10,3
Sağlık Politikası	9	9,3
Klinik Nöroloji	8	8,3
İlaç	7	7,2
Ekonomi	6	6,2
Hemşirelik	6	6,2
Toplam	97	100,0

Çalışmaların yayımlandığı yıllara ilişkin bulgular incelendiğinde en fazla yayının %24,7 ile 2018 yılında, en az yayının ise, %1,0 ile 2007, 2008, 2009 ve 2014 yıllarında yapıldığı ortaya koyulmuştur. Bu durum Grafik 1’de belirtilmiştir.

Grafik 1. Yayınların Yılları

Çalışmaların doküman türlerine ilişkin bulgular incelendiğinde en fazla yayımlanan doküman türünün makale (%73,2) olduğu ve en az yayımlanan doküman türünün ise, bildiri (%5,2) olduğu bulunmuştur. Bu durum Tablo 2’de ifade edilmiştir.

Tablo 2. Yayınların Doküman Türleri

Doküman Türü	Sayı (f)	Yüzde (%)
Makale	71	73,2
Derleme	15	15,4
Editöryal Metin	6	6,2
Bildiri	5	5,2
Toplam	97	100,0

Çalışmalarda kullanılan araştırma türlerine ilişkin bulgular incelendiğinde en sık nitel araştırmaların (%68,1) ve en az ise, karma araştırmaların (%8,2) kullanıldığı görülmüştür. Bu durum Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Yayınların Araştırma Türleri

Araştırma Türü	Sayı (f)	Yüzde (%)
Nitel	66	68,1
Nicel	13	13,4
Deneyisel	10	10,3
Karma	8	8,2
Toplam	97	100,0

Çalışmalardan en fazla atıf alan yayınlara ilişkin bulgular incelendiğinde en fazla atıf alan çalışmanın 41 atıf ile Paulden ve diğerleri (2015) tarafından yapılan “Value-Based Reimbursement Decisions for Orphan Drugs: A Scoping Review and Decision Framework” adlı çalışma olduğu görülmüştür. Bu durum Tablo 4’te belirtilmiştir.

Tablo 4. En Fazla Atıf Alan Yayınlar

Yayın Adı	Yazar (lar)	Atıf Sayısı
Value-Based Reimbursement Decisions for Orphan Drugs: A Scoping Review and Decision Framework	Paulden ve diğerleri, 2015	41
The AGA Institute Process for Developing Clinical Practice Guidelines Part One: Grading the Evidence	Sultan ve diğerleri, 2013	37
Ambulatory Surgery Centers and Interventional Techniques: A Look at Long-Term Survival	Center ve diğerleri, 2011	37
Integrating Patient-reported Outcomes Into Orthopaedic Clinical Practice: Proof of Concept From FORCE-TJR	Ayers ve diğerleri, 2013	32
Measuring Radiology's Value in Time Saved	Lee ve Enzmann, 2012	28

Çalışmaların en sık yayımlandığı 10 dergi incelendiğinde değer temelli ödeme konusunda en sık yayım yapılan derginin Clinical Gastroenterology And Hepatology dergisi (4 yayın) olduğu görülmüştür. Bu durum Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5. Yayınların En Sık Yayımlandığı Dergiler

Dergi Adı	Sayı (f)
Clinical Gastroenterology and Hepatology	4
Journal of General Internal Medicine	4
Clinical Spine Surgery	3
Journal of Arthroplasty	3
Journal of the American Academy of Orthopaedic Surgeons	3
Value in Health	3
Circulation Cardiovascular Quality and Outcomes	2
Journal of Clinical Oncology	2
Journal of Oncology Practice	2
Journal of The American College of Radiology	2

Çalışmalarda adı en sık geçen yapıldığı coğrafi alanlara (ülkeler) ilişkin bulgular incelendiğinde en fazla adı geçen coğrafi alanın (ülkenin) Amerika Birleşik Devletleri (86 yayın) olduğu görülmüştür. Türkiye, İspanya, İsveç, Bulgaristan vb. gibi birçok ülkenin adı 1 defa geçmiştir. Ancak, tabloda gösterilmemiştir. Bu durum Tablo 6'da belirtilmiştir.

Tablo 6. Yayınlarda Adı En Sık Geçen Coğrafi Alanlar (Ülkeler)

Coğrafi Alan (Ülke)	Sayı (f)
ABD	86
İngiltere	7
Kanada	3

4. Sonuç ve Öneriler

1945-2019 yılları arasında yayımlanan değer temelli geri ödeme konulu yayınların bibliyometrik analizini içeren bu çalışmada birtakım önemli sonuçlar elde edilmiştir. Özellikle 2016 yılından itibaren değer temelli ödeme konusunda araştırma sayısında bir artış trendi yakalanmıştır. Bu durum ilerleyen yıllarda konunun öneminin daha çok anlaşılmasının ve konuya daha fazla ilgi duyulmasının önünü açabilecektir. Öyle ki, Garrison ve diğerleri (2007) tarafından yapılan bir çalışmada, dünya genelinde sağlık sistemlerinin daha değer temelli, daha esnek ve hastayı daha fazla koruyan ödeme yöntemlerinin giderek yaygınlaşması gerektiği vurgulanmıştır.

Daha çok makale türünde olan 97 yayının araştırma alanlarının odak noktaları, genel sağlık bakım hizmetleri, ortopedi ve cerrahi olmuştur. En fazla yayının kabul edildiği dergiler ise, Clinical Gastroenterology and Hepatology ve Journal of General Internal Medicine olmuştur. Ayrıca, yayınların büyük çoğunluğunun ABD'de gerçekleştiği görülmüştür. Bu durumun sebebi olarak ABD'nin içinde bulunduğu ekonomik şartlar gösterilebilir. Çünkü, sağlık hizmetlerinin mali yükünün artmasından dolayı yeni ödeme yöntemleri tartışılmaya başlanmıştır. Bunlardan biri de değer temelli ödeme yöntemidir (Sieck, 2017).

Ulaşılan çalışmaların büyük çoğunluğunun nitel araştırma türünde olduğu görülmektedir. Daha sonra yapılacak çalışmalarda bu araştırma türüne yönelik bir tasarım

kullanılabilir. Ayrıca, daha az kullanılan araştırma türleri olan nicel, karma ve deneysel araştırmalar da kullanılarak alandaki boşluk doldurulabilir.

Bu çalışma sayesinde araştırmacıların Değer temelli ödeme konusuyla alakalı olarak yapacakları çalışmaları kurgulamaları daha kolay hale gelebilecektir. Öyle ki, Değer temelli ödeme konulu yayınların büyüme eğiliminde olması, hangi dergilerde yayım imkanının olması, hangi türde yayımlandıkları gibi bulgulara ulaşılması bu sonuca katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla elde edilen bulguların bir rehber niteliğinde olacağı öngörülmektedir.

Bibliyometrik analiz tekniğinin kullanıldığı çalışmalarda birtakım kısıtlar da bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ulaşılan yayınların sadece Web of Science akademik veri tabanından elde edilmesidir. Diğer veri tabanları olan Google Scholar, Scopus, Pubmed vb. de kullanılarak çalışmalar tasarlanabilir. Diğer kısıt, bibliyometrik analiz yönteminde yayınların içeriği ve kalitesi hakkında veri yer almamaktadır (Dunk ve Arbon, 2009).

Kaynakça

- Akyürek, Ç.E. (2012). Sağlıkta Bir Geri Ödeme Yöntemi Olarak Global Bütçe Ve Türkiye. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2(2), 124-153.
- American Academy of Family Physician. (2019). *Value-Based Payment*. <https://www.aafp.org/about/policies/all/value-based-payment.html>. Erişim Tarihi: 05.08.2019.
- Aydemir, İ., & Ağırbaş, İ. (2017). Sağlık Kurumlarına Yapılan Geri Ödeme Yöntemleri: Teşhis İlişkili Gruplar. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 20(1), 1-21.
- Ayers, D. C., Zheng, H., & Franklin, P. D. (2013). Integrating Patient-Reported Outcomes into Orthopaedic Clinical Practice: Proof of Concept from FORCE-TJR. *Clinical Orthopaedics and Related Research*, 471(11), 3419-3425.
- Çelik, Y. (2011). *Sağlık Ekonomisi*. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Dixon, A., Langenbrunner, J. and Mossialos, E. (2004), *Facing the Challenges of Health Care*. In Josep Figueras et al (eds), *Health Systems in Transition: Learning From Experience*, s.52-84, European Observatory on Health Care Systems Series.
- Dunk, A. M. & Arbon, P. A. (2009). Is it Time for a New Descriptor'pressure Injury': A Bibliometric Analysis. *Wound Pract. Res*, 17(4), 201-207.
- Garrison Jr, L. P., & Austin, M. F. (2007). The Economics Of Personalized Medicine: A Model of Incentives For Value Creation and Capture. *Drug Information Journal*, 41(4), 501-509.
- İstanbuluoğlu, H., Güleç, M., & Oğur, R. (2010). Sağlık Hizmetlerinin Finansman Yöntemleri. *Dirim Tıp Gazetesi*, 85(2), 86-99.
- Jia X., Tao D. ve Xinbiao G. (2014). Comprehensive Exploration of Urban Health by Bibliometric

- Analysis: 35 Years and 11,299 Articles. *Scientometrics* 99(3), 881-894.
- Kutzin, J., (2000). *Towards Universal Health Care Coverage: A Goal-oriented Framework for Policy Analysis*. The World Bank.
- Lee, C. I., & Enzmann, D. R. (2012). Measuring Radiology's Value in Time Saved. *Journal of the American College of Radiology*, 9(10), 713-717.
- Lee, K. and Goodman, H., (2002). *Global Policy Networks: The Propagation of Health Care Financing Reform Since the 1980s*. In Lee, K., Buse, K., Fustukian, S., (eds.), *Health Policy in a Globalising World* içinde, s.97-119, Cambridge University Press.
- Manchikanti, L., Parr, A. T., Singh, V., & Fellows, B. (2011). Ambulatory Surgery Centers And Interventional Techniques: A Look at Long-Term Survival. *Pain Physician*, 14(2), E177-215.
- Miltenberger, B., Downs, S., & Greene, L. A. (2012). Value-Based Purchasing—What's Ahead for Healthcare Providers. *AHLA Connections (February)*, 16-22.
- Murray, C.J.L. & Frenk, J. (2000). A Framework for Assesing the Performance of Health Systems. *Bulletin of World Health Organisation*, .78(6),717-731.
- Paulden, M., Stafinski, T., Menon, D., & McCabe, C. (2015). Value-based Reimbursement Decisions for Orphan Drugs: A Scoping Review and Decision Framework. *Pharmacoeconomics*, 33(3), 255-269.
- Rapsilber, L. (2019). Incident to Billing in A Value-Based Reimbursement World. *The Nurse Practitioner*, 44(2), 15-17.
- Sieck, S. (2017). Emerging Trends in Health Care Costs and Reimbursement for Heart Failure. *Current Emergency and Hospital Medicine Reports*, 5(2), 76-82.
- Sultan, S., Falck-Ytter, Y., & Inadomi, J. M. (2013). The AGA Institute Process for Developing Clinical Practice Guidelines Part One: Grading the Evidence. *Clinical Gastroenterology and Hepatology*, 11(4), 329-332.
- Top, M. ve Tarcan, M. (2007). Hastane Sektöründe Kaynak Akışı: Hastane Ödeme Yöntemleri (Mekanizmaları). *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi)*, 9(1), 169-189.
- WHO, (2000). *The World Health Report 2000*. Health Systems: Improving Performance, Geneva.
- Yang L., Chen Z., Liu T., Gong Z., Yu Y. ve Wang J. (2013). Global Trends of Solid Waste Research from 1997 to 2011 by Using Bibliometric Analysis. *Scientometrics*, 96(1), 133-146.

Araştırma Makalesi • Research Article

Kamu Sağlık Harcamaları-İşgücü Verimliliği İlişkisi: Sinirsel Bulanık Yaklaşım

The Relationship Between Government Health Expenditure and Labor Productivity: Neuro Fuzzy Approach

Atakan Durmaz ^{a,*}, Hakan Pabuççu ^b

^a Doç. Dr., Samsun Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Ekonomi ve Finans Bölümü, Samsun/Türkiye
ORCID: 0000-0003-0374-9757

^b Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Bayburt/Türkiye
ORCID: 0000-0003-2267-5175

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 10 Ekim 2019
Düzeltilme tarihi: 20 Nisan 2020
Kabul tarihi: 28 Nisan 2020

Anahtar Kelimeler:

Sağlık harcamaları
İşgücü verimliliği
ANFIS

ÖZ

İşgücü verimliliği kavramı iktisat literatüründe çok önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple işgücü verimliliğinin belirleyicileri ve etkileri üzerine birçok araştırma yapılmıştır. Bu çalışmada ise genel olarak kabul görmüş belirleyici değişkenlerin etkileri araştırılmıştır. Çalışmada G20 ülkeleri için 1997-2018 dönemini kapsayan veri seti kullanılmış ve yapay sinir ağı-bulanık mantık hibrit modellerinden olan ANFIS ile ilgili belirleyici değişkenlerin uzun dönemli etkileri tartışılmıştır. ANFIS model öğrenme ve güçlü karar verme yeteneğine sahip olan ve değişkenler arasındaki doğrusal olmayan ilişkilerin tespitinde sıklıkla kullanılan güçlü bir yöntem olması nedeniyle seçilmiştir. ANFIS modelin tespit edilen ilişkilere ait eşitlikler sunmaması sebebiyle, modelin ürettiği iki ve üç boyutlu grafikler vasıtasıyla belirleyicilerin uzun dönemli etkileri tespit edilmiş ve yorumlanmıştır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 10 October 2019
Received in revised form 20 April 2020
Accepted 28 April 2020

Keywords:

Health expenditure
Labor productivity
ANFIS

ABSTRACT

The concept of labor productivity has a very important place in economics literature. For this reason, a lot of research has been made on the determinants of labor productivity and the effects of those determinants on productivity. In this study, the effects of generally accepted determinants were investigated. In the study, the data set covering the period of 1997-2018 was used for G20 countries. The long-run effects of the related determinants were discussed by using the neuro-fuzzy model ANFIS. The ANFIS model was chosen because it is a powerful method that has the ability to learn and to make strong decisions and is often used in the determination of nonlinear relationships between variables. Since the ANFIS model does not provide equations related to the detected relationship, the long term effects of the determinants were investigated and interpreted by means of the two- and three-dimensional graphics produced by the model.

1. Giriş

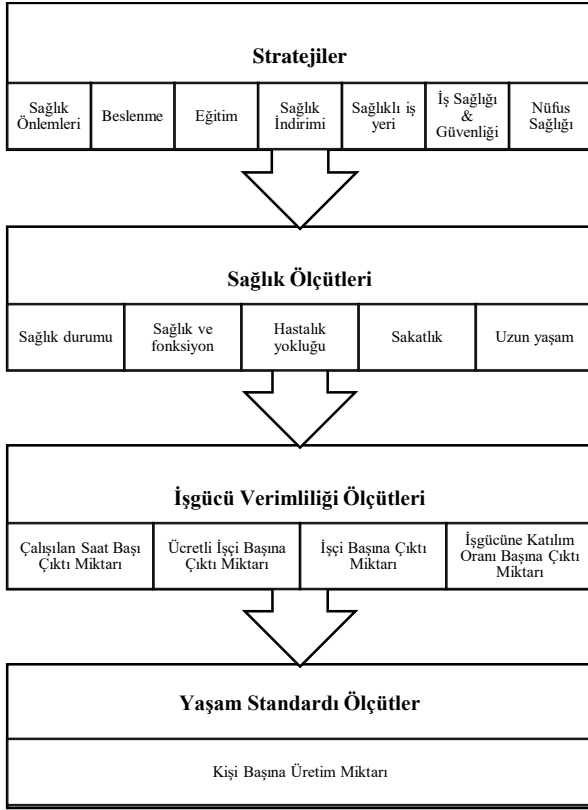
Toplumların en temel amaçlarından birisi, toplumu oluşturan bireylerin yaşam standartlarını en üst seviyelere ulaştırmaktır. Bireylerin yaşam standartlarını yükseltmeye yönelik tüketim faaliyetleri ise başta ücret ve kar olmak üzere üretim faktörlerinin getirileri ile doğrudan ilgilidir. Özellikle üretim faktörlerinin getirilerinden ücretler ve karlar, bir ekonomide üretilen mal ve hizmetlerin değerini ve bunları üretmek için kullanılan faktör girdilerinin

verimliliğini yansıtmaktadır. Bu noktadan hareketle yaşam standardı, gelir ve verimlilik kavramları arasında bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. Yapılan araştırmalar, özellikle işgücü verimliliği ile reel ücretler arasındaki ilişkinin oldukça yüksek olduğunu ve bir ülkenin yaşam standartlarının iyileşmesi için verimlilik artış hızının oldukça önemli olduğunu göstermektedir (Harris, 1999). Bu durum başta iktisat alanında olmak üzere pek çok alanda verimlilik artışı ve bu artışa neden olan etkenlerin belirlenmesine yönelik araştırmaların artmasına neden olmuştur. Bu

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: atakan.durmaz@samsun.edu.tr

noktada iktisat literatüründeki çalışmalar genel olarak, işgücü verimliliğinin temel belirleyicileri olarak eğitim, tecrübe ve beceriyi görmüşler ve bu etkenler üzerine odaklanmışlardır. Ancak son dönemlerde yapılan çalışmalar, bu etkenlerin yanı sıra sağlığın da verimliliği etkileyen önemli bir faktör olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu gelişmeler son 20 yılda sağlık ve verimlilik arasında hem makro hem de mikro anlamda ilişkileri kapsayan geniş bir literatürün oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Şekil 1. Sağlık-Verimlilik İlişkisinin Kavramsal Çerçevesi

Kaynak: Tompa (2002)

Şekil 1, literatürdeki çalışmalardan hareketle sağlık-verimlilik ilişkisini yönelik bir çerçeve sunmaktadır. Şekil 1'de, konuyla ilgili kamu ve özel sektör paydaşlarının bireylerin ve toplumların sağlığını geliştirmek için kullandıkları bir dizi stratejiler ve bu stratejilerin etkinliğini değerlendirmek için çeşitli sağlık ölçütleri sıralanmaktadır. Stratejilerden bazıları, insan sermayesinin iyileştirilmesi ve buna bağlı olarak verimliliğin artırılması amacıyla kullanılmaktadır. Diğerleri ise, sağlık koşullarının belli bir amaç doğrultusunda iyileşmesine yardımcı olmaktadır. Daha geleneksel stratejilerden olan temizlik, beslenme ve eğitim stratejileri her ne kadar nüfusun genel sağlığını hedef alan toplumsal müdahaleler olsa da, işgücünün sağlığı ve üretkenliği üzerinde de etkileri söz konusudur. Bir başka geleneksel kamu sektörü müdahalesi olan iş sağlığı ve güvenliği ise, çalışılan kurum odaklıdır. Genel olarak, kazaların ve işle ilgili yaralanma, hastalık ve sakatlıkların azaltılmasına odaklanmaktadır. Sağlığı ve sağlıklı işyerini geliştirme stratejileri, 1970'lerden bu yana kurumsal düzeydeki müdahalelerin sağlıklı yaşam tarzlarını teşvik etmenin, stresi azaltmanın, çalışan sağlığını iyileştirmenin ve hastalığı azaltmanın etkili bir yolu olabileceği düşüncelerinin artmasıyla birlikte ortaya çıkan firma düzeyinde girişimlerdir (Polanyi vd., 2000). Son olarak, nüfus sağlığı, sağlığın belirleyicilerinin çok faktörlü -

biyolojik, sosyal ve ekonomik - olduğu ve sağlık politikasının geniş, çok sektörlü bir yaklaşım izlemesi gerektiğinin kabulüne dayanan yeni bir stratejidir (Frank, 1995).

Şekil 1 ayrıca, işgücünün sağlığındaki iyileşmelerden etkilenebilecek çeşitli işgücü verimliliği ve yaşam standardı önlemlerini de listelemektedir. Bireysel düzeyde, sağlık, genel çıktıyı (örneğin, arttırılmış fiziksel enerji ve zihinsel keskinlik yoluyla), yıllık çıktıyı (örneğin, hastalığın devam etmemesiyle) ve kariyer çıktısını (örneğin, azalan ölüm oranı veya artan uzun ömürlülükle) artırabilir. Toplam düzeyde, çıktıdaki bu bireysel artışlar, işgücü verimliliğindeki (çalışılan saat başına çıktı, işçi başına çıktı) ve/veya yaşam standardındaki (kişi başına GSYH) artışlara neden olabilmektedir.

İlgili yaklaşımlardan yola çıkılarak yapılan bu çalışmada, kamu sağlık harcamaları ile işgücü verimliliği arasındaki ilişki G20 ülkeler için 1997-2018 dönemini kapsayan veri seti çerçevesinde incelenmiştir. Bu doğrultuda hazırlanan çalışma 5 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünü takip eden ikinci bölümde, konuya ilişkin literatür araştırması yer alırken, üçüncü bölümde, araştırma özelinde kullanılan veri seti ve yöntem açıklanmakta, dördüncü bölümde bulgular tartışılmaktadır. Beşinci ve son bölüm ise, sonuç ve değerlendirme kısmından oluşmaktadır.

2. Literatür Taraması

Literatürde, beşeri sermaye-ekonomik büyüme çerçevesinde ele alınan sağlık-verimlilik ilişkisi üzerine yapılan en önemli çalışmalar arasında Grossman (1972) ve Grossman (2000) sayılabilir. Beşeri sermaye teorisi, bir kişinin bilgi ve sağlık stokundaki bir artışın hem piyasa hem de piyasa dışı faaliyetlerde verimliliğini artırdığı fikrine dayanmaktadır. Sağlık sermayesi, bireylerin mevcut toplam sağlıklı zaman miktarını belirlerken, bilgi sermayesi ise harcanan zamanın verimliliğini etkilemektedir. Diğer sermaye gruplarında olduğu gibi, sağlığın da zaman içinde amortismanı uğrayacağı ve yaşla birlikte artan bir oranda olacağı varsayılır. Sonuç olarak, egzersiz, beslenme ve sağlık gibi girdileri içeren hane halkı üretim faaliyetleri aracılığıyla sağlık stoklarını iyileştirmek ve/veya korumak için yatırım yapılması gerekmektedir. Grossman modelinde sağlık sermayesi, bu faaliyetler üzerindeki etkisiyle diğer beşeri sermaye biçimlerinden farklıdır. Grossman'ın çalışmaları genel olarak sağlık talebi modelidir. Çalışmalarda, bireysel düzeyde sağlık, beşeri sermaye ve tüketim arasındaki ilişkinin yanı sıra, beşeri sermaye birikimini ve bunun mikro ve makro düzeylerde verimlilikle ilişkisini modellemeye yönelik bir çerçeve sunulmaktadır. Bu modelin ana katkısı, beşeri sermayenin, sağlık ve eğitimin iki önemli yönünü ve bunların işgücü arzı, kazançlar ve üretkenlik ile ilişkisini modelleme konusunda fikir vermesidir. Model, Becker (1965)'in hane halkı üretim kavramına dayanmaktadır. Buna göre, fayda yalnızca doğrudan piyasa mallarından ve hizmetlerinden değil, aynı zamanda piyasa mallarından ve hizmetlerinden elde edilen nihai tüketim mallarından birinin kendi zamanına bağlı olarak da elde edilebilir. Bazı hane halkı üretim süreçleri doğrudan fayda sağlarken (örneğin boş zaman üretimi), bazıları ise dolaylı olarak fayda sağlayan eğitimsel gelişim ya da işgücüne katılım gibi diğer süreçlere girdidir. Grossman modeline göre, sağlık veya sağlıklı zaman kullanımı yalnızca doğrudan değil dolaylı olarak da

fayda sağlamaktadır. Çünkü yukarıda açıklandığı gibi birçok üretim sürecine önemli bir girdidir. Buna göre sağlık, hem nihai tüketim malı hem de sermaye malı niteliğindedir.

Diğer taraftan literatürde, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde son birkaç yüzyıl boyunca artan yaşam beklentisi ve düşük ölüm oranlarının verimlilik üzerine olumlu etkilerine ilişkin önemli kanıtlar yer almaktadır (Costa ve Steckel, 1995; Fogel, 1991, 1994; Steckel, 2002). Yapılan çalışmalar, uzun vadeli dinamiklerin önemini vurgulamakta ve Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaklaşık 300 yıl önce başlayan sağlık alanındaki gelişmelerin henüz seyrini tam olarak tamamlamadığına dair kanıtlar sunmaktadır. Fogel (1994) çalışmasında ise, 18. ve 19. yüzyılların başlarında İngiltere ve Fransa'daki kalori alım değerleri üzerinden değerlendirilen nüfus sağlığının işgücü verimliliği üzerindeki tarihsel etkisi incelenmiştir. Yapılan araştırmaya göre, Fransa'da tüketiminin en alt yüzde 10'unda yer alan bireylerin günlük kalori alımının iş için yeterli enerjiye sahip olamayacakları kadar düşük olduğu ve bir sonraki yüzde 10'dakilerin ise yalnızca üç saatlik hafif çalışma için yeterli enerjiye sahip oldukları ortaya konulmuştur (0.52 saat ağır iş). Çalışmada İngiltere'ye ilişkin sonuçlar ise biraz daha iyidir. Buna göre, İngiltere'de sadece tüketiminin en alt yüzde 3'ünün altındaki bireyler iş için yeterli enerjiden yoksunken, sonraki yüzde 17'ndeki kişiler yaklaşık altı saatlik hafif çalışma (1,09 saatlik ağır iş) enerjisine sahiptir. Çalışmada, ülkelerin tüketiminde en alt sınırdaki yüzde 20'lik kesimlerinin işgücüne dâhil olamayacak kadar zayıf bir diyetle sahip oldukları belirtilirken, ayrıca, ilk yüzde 40'takilerin de birçoğunun, ortalama boy ve kiloda mevcut Kuzey Amerika standartlarının altında kaldığı ve bu nedenle muhtemelen erken kronik rahatsızlıklara ve ölümlere maruz kaldıkları vurgulanmaktadır. Sonraki dönemlerde özellikle beslenme konusunda yaşanan gelişmeler, tüketimin yüzde 20'sindeki bireylerin enerji seviyelerini işgücüne girebilecekleri şekilde artırmıştır. Beslenmedeki bu gelişmeler aynı zamanda zaten işgücünde olanların yeteneklerini de arttırmaktadır. Fogel (1991, 1994) çalışmalarında, sağlık ve beslenme ile ilgili gelişmelerin tek başına 1790'dan bu yana kişi başına milli gelirdeki artışın yüzde 30'unu açıklayabileceğini vurgulamaktadır. Bu değer, Dünya Sağlık Örgütü'nün 1999 yılında son 50 yılın verilerini kullanarak yaptığı çapraz ülke araştırmalarında bulunan sağlığın verimlilik üzerindeki etkileriyle benzerlik taşımaktadır WHO (1999).

Fogel'in çalışmasına uygun olarak Steckel (2002) sağlığın üretkenliği etkileyebileceği fikrini destekleyen, antropomorfik önlemlerle ilgili sağlık vekilleri olarak daha yeni kanıtlar sunmaktadır. Yapılan çalışmada, kişi başına düşen ortalama yükseklik ile GSYİH arasındaki basit korelasyonun 0.82 ile 0.88 arasında değiştiği tespit edilmiştir. Ayrıca, çalışmada Amerikalıların ortalama yüksekliğinin Kuzey Avrupalıların gerisinde kaldığını ve bu eğilimin ABD'deki artan gelir eşitsizliğini yansıttığı vurgulanmaktadır.

Verimlilik üzerine yapılan son makroekonomik araştırmalarda, beşeri sermayenin önemini vurgulanmaktadır. Özellikle Solow (1956) tarafından geliştirilen neo-klasik büyüme modelinin yerine alan içsel büyüme modelleriyle birlikte, eğitim ve sağlık etkenlerinin şekillendirdiği beşeri sermayenin de fiziksel sermaye gibi dayanıklı, uzun ömürlü ve birikime tabi olduğu görüşü yaygınlaşmaya başlamıştır (Lucas, 1988; Romer, 1986).

İçsel büyüme modellerinde sağlığın verimlilik üzerindeki etkileri iki yönden irdelenmektedir. Birincisi, sağlığın üretim sürecine doğrudan etkisi- sağlık alanında yaşanan gelişmeler iş göremezliğin, sakatlığın ve/veya hastalıklı gün sayısının azalmasına sağlayacağı katkılar yoluyla verimliliği arttırabilmektedir. İkincisi ise, sağlık alanında yaşanan gelişmelerin yayılma etkisidir. Literatürdeki çalışmalar bu durumu, yetişkinlerin sağlık koşullarında yaşanacak bir gelişmenin kişisel bakım zamanını ve maliyetlerini azaltacağını bunun da çalışanlar üzerindeki maliyet baskını azaltarak daha verimli çalışabilecekleri şeklinde değerlendirmektedirler.

Buna karşın sağlık etkenlerinin verimlilik üzerine etkilerini araştıran ampirik çalışmaların bir çoğu gelişmekte olan ülkelere yoğunlaşmıştır (Bhargava vd., 2001; Hicks, 1979; Lacheheb vd., 2014; Nyamwange, 2012; Wheeler, 1980). Diğer taraftan, gelişmiş ülkeleri konu alan çalışmalarda ise geniş ülke ağlarının kullanıldığı çalışmaların (Barro, 1995; Bloom vd., 2001; Dormont vd., 2008; Hayaloğlu ve Bal, 2015; Knowles ve Owen, 1995, 1997; Öztürk ve Topçu, 2014) yanı sıra, yalnızca OECD ülkeleri üzerine odaklanan çalışmalar da söz konusudur (Çetin ve Ecevit, 2010; Cima ve Almedia, 2018; Knowles ve Owen, 1995, 1997, Rivera ve Currais, 1999a, 1999b; Ünsal, 2017).

Bu çalışmalar, genellikle hem makul bir zaman dilimini hem de bir dizi ülkeyi kapsayan daha rafine ve kapsamlı değişkenlere ilişkin veri bulunmamasından dolayı, oldukça temel sağlık ölçütlerini kullanmışlardır. Çalışmaların çoğu, sağlık değişkeni olarak kişi başına düşen sağlık harcamaları, doğumda yaşam beklentisi veya ölüm oranlarını (doğumdaki yaşam beklentisi, bebek ölüm oranları, yetişkinlerin sağ kalım oranları) gibi değişkenleri kullanmaktadır (Gong vv., 2012; Maitra ve Mukhopadhyay, 2012; Rivera, 1999a, 1999b; Van Zon ve Muysken, 2001). Bu farklılıklar yapılan çalışmalarda elde edilen sağlık katsayılarının karşılaştırılmasında sorun yaşanmasına neden olmaktadır. Benzer farklılık verimlilik değişkeninde de söz konusudur. Bazı çalışmalar işgücü verimliliğindeki artışı bağımlı değişken olarak kullanırken, diğerleri toplam faktör verimliliğinin büyümesini kullanmaktadırlar (Klenow ve Rodriguez-Clare, 1997; Prescott, 1998; Schultz, 2005; Wei ve Hao, 2011; Wu, 2017; Young, 1994, 1995).

Konuya ilişkin ulusal literatüre bakıldığında, beşeri sermaye-işgücü verimliliği ilişkisinin genel olarak ekonomik büyüme değişkenleri üzerinden araştırıldığı görülmektedir. Yapılan çalışmaların çoğunda, verimlilik ölçüsü olarak ekonomik büyüme ya da kişi başına düşen milli gelir kullanılırken, sağlık değişkeni olarak da sağlık harcamaları ya da sağlık harcamalarının GSYH'deki payı kullanılmaktadır (Ak, 2012; Akın, 2007; Akıncı ve Tuncer 2016; Çalışkan vd., 2013, 2018; Sülkü ve Caner, 2011; Topalli, 2015).

3. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı, işgücü verimliliğini etkileyen değişkenlerden birisi olan sağlık harcamalarının G20 ülkeleri özelinde işgücü verimliliği üzerindeki uzun dönemli etkisinin araştırılmasıdır. Çalışmada G20 ülkeleri için 1997-2018 dönemini kapsayan veri seti kullanılmış ve sinir ağı-bulanık mantık hibrit modellerinden olan ANFIS ile ilgili göstergelerin etkileri tartışılmıştır. Sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı, ticari açıklık ve GSYİH büyüme oranı

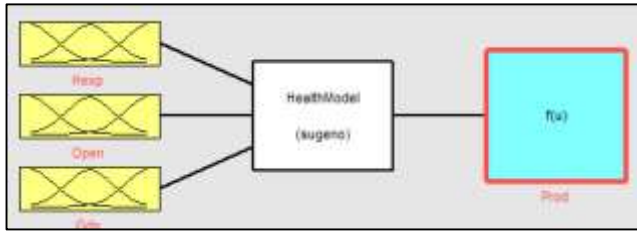
girdi değişkenler olarak işgücü verimliliği ise çıktı değişkeni olarak kullanılmıştır. Eşitlik 1’de tahmin edilen model yer almaktadır.

$$Prod_t = f(Hexp_t, Gdp_t, Open_t) \quad (1)$$

Burada; *Prod* işgücü verimliliğini, *Hexp* sağlık harcamalarını, *Gdp* gayri safi yurtiçi hasılayı ve *Open* ticari açıklığı ifade etmektedir.

ANFIS model öğrenme ve güçlü karar verme yeteneğine sahip olan ve değişkenler arasındaki doğrusal olmayan ilişkilerin tespitinde sıklıkla kullanılan güçlü bir yöntem olması nedeniyle seçilmiştir. Kullanılan ANFIS mimarisi Şekil 2’de görülmektedir.

Şekil 2. ANFIS Mimarisi

ANFIS Jang (1993) tarafından geliştirilen, adaptif ağlarla bulanık “eğer o-halde” kurallarının birleştirilmesinden oluşan çok katmanlı bir yapıdır. Modelde Takagi-Sugeno bulanık çıkarım sisteminde parametreleri öğrenmek ve ayarlamak için hibrit öğrenme algoritması kullanılır. Beş katmandan oluşan ANFIS modelin ilk katmanında bulanıklaştırma süreci işler, ikinci katmanda bulanık kuralın öncül kısmı hesaplanır, üçüncü katmanda üyelik fonksiyonları normalleştirilir, dördüncü katmanda bulanık kuralların sonuç kısmı hesaplanır ve son katmanda ise önceki dört katmanın çıktılarının toplamı hesaplanarak bulanık sistemin çıktıları hesaplanır (Barak vd., 2015). İki girdisi ve iki kuralı olan ANFIS yapısı için ileriye doğru hesaplamalar şu şekildedir:

$$W_i = \mu_i = \mu_{A_i}(x)\mu_{B_i}(y), i = 1, 2 \quad (2)$$

$$\tilde{w}_i = \frac{w_i}{w_1 + w_2}, i = 1, 2 \quad (3)$$

$$\begin{cases} f_1 = p_1x + q_1y + r_1 \\ f_2 = p_2x + q_2y + r_2 \end{cases} \Rightarrow f = \frac{w_1f_1 + w_2f_2}{w_1 + w_2} = \tilde{w}_1f_1 + \tilde{w}_2f_2 \quad (4)$$

Burada x ve y i . düğümün girdileri, A_i ve B_i girdiler için sembolize edilmiş dilsel ifadeler w_i üçüncü katmanın çıktısı ve p_i, q_i, r_i ise parametrelerdir.

Kullanılan üyelik fonksiyonu sayısına göre 5 fonksiyon için {çok düşük, düşük, orta, yüksek, çok yüksek} 4 fonksiyon için ise {düşük, orta, yüksek, çok yüksek} ifade kümeleri kullanılmıştır.

ANFIS model tahmin edilirken iki aşamalı bir yol izlenir. İlk aşamada bulanık çıkarım sistemi yapı ve parametreleri tanımlanır. Veri seti iki veya üç parçaya bölünür. İkinci aşamada ise yapay sinir ağlarına benzer şekilde ağın

eğitilerek genelleştirebilme yeteneği test verisi üzerinden sınanır (Pabuçcu, 2015). ANFIS model ile ilgili olarak daha ayrıntılı bilgiye aşağıdaki kaynaklardan¹ ulaşılabilir.

4. Bulgular

ANFIS model kullanılarak belirlenecek olan değişkenler arası ilişkiler model parametreleri ile doğrudan ilişkilidir. Pi üyelik fonksiyonu kullanılarak belirlenen ilişkilerle Gauss üyelik fonksiyonu ile belirlenen ilişkiler farklılık gösterecektir. Dolayısı ile iki boyutlu ilişki grafikleri veya üç boyutlu kontrol grafikleri de farklı olacaktır. Burada önemli olan en yüksek tahmin performansına sahip parametre kümesinin belirlenmesidir. Tahmin performansı en yüksek model belirlenirken RMSE ve MAPE hata istatistikleri kullanılmış ve en düşük hata oranına sahip model belirlenmiştir. Model tahmin edilirken kullanılan parametreler ve düzeyleri Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1. Parametre Ayarları

Parametre	Kullanılan düzey
Girdi üyelik fonksiyonu	Üçgen, Yamuk, Gauss, Pi,
İterasyon (ep)	50, 100, ..., 1000
Üyelik fonksiyon sayısı	Her bir girdi için 1-5 Aralığı
Çıktı üyelik fonksiyonu tipi	Sabit ve lineer

Modelin başarısı ilgili parametrelerin iyi tanımlanmış olmasına bağlıdır. Eğitim esnasında iyi sonuçlar üreten ancak test veri setinde başarılı olamayan tahminlerin varlığı iyi tanımlanmamış modeller ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmada çıktı fonksiyonun lineer olarak belirlenmesi eğitim hatalarını neredeyse sıfıra eşitlemiş ancak daha önce görülmemiş örnek kümeleri üzerinde çok yüksek hatalı tahminlere sebep olmuştur bir başka ifade ile ağır ilişkileri ezberlemesine dolayısı ile de genelleştirme yeteneğinin ortadan kalkmasına neden olmuştur. Ağın ilişkileri ezberlemesine neden olacak bir diğer durum ise veri setinin uygun oranlarda eğitim, test veya doğrulama setinin ayrılmamış olmasıdır. Yeterli oranlarda gözlem ilgili setlere ayrılmaz ise ağ yine ilişkileri ezberleyecek ve genelleştirme yapamayacaktır. Bu sebeple çalışmada farklı düzeylerde ayrımlar yapılmıştır. Eğitim seti %66 ile %80 aralığında test seti ise %34 ile %20 aralığında ayrılmış ve ağır eğitimi yapılmıştır. En düşük hata oranları ile eğitim %75 ve %25 düzeylerinde tespit edilmiştir. Ağın başarısının en önemli ölçütlerinden bir tanesi daha önce görülmeyen örnekler üzerinde ağır gösterdiği tahminlerin hata düzeyleridir. Tablo 2 tahmin edilen modelin parametre kümesine ilişkin istatistikler içermektedir.

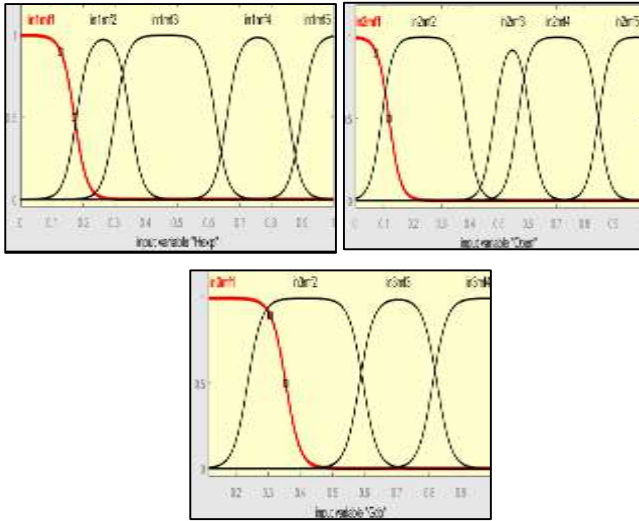
¹Jang, J.-S. R. (1993). ANFIS: Adaptive-Network-Based Fuzzy Inference system. IEEE Transactions on Systems, Man and Cybernetics, 23(3), 665–685. <http://doi.org/10.1109/21.256541>

ii. Pabuçcu, H. (2015). Uyarlanabilir Sinirsel Bulanık Çıkarım Sistemi Tabanlı Alternatif Bir Kredi Derecelendirme Yönteminin Geliştirilmesi. Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE- Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Tablo 2. Tahmin modeli yapı ve parametreleri

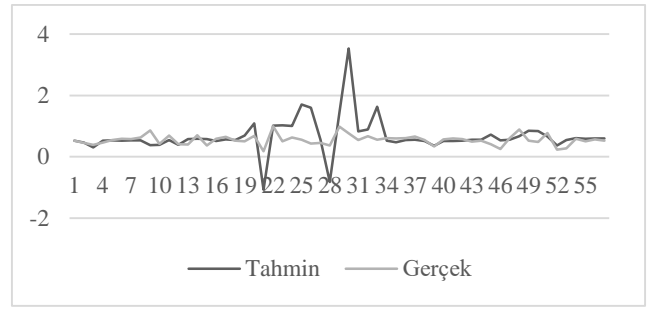
Ağ türü	ANFIS (Sugeno type)
Katman sayısı	6
Yineleme sayısı	100
Girdi üyelik fonksiyonu tipi	Gauss üyelik fonksiyonu
Çıktı fonksiyonu	Constant (sabit)
Üyelik fonksiyonu sayısı	5-5-4
Bulanık kural sayısı	100
Optimizasyon algoritması	Hybrid(Geri yayılım ve EKK)
“çarpım” yöntemi	Prod(cebirsel çarpım)
“toplama” yöntemi	Probor(cebirsel toplam)
Durulaştırma yöntemi	wtaver(ağırlıklı ortalama)
RMSE (Eğitim)	0,038
RMSE (Test)	0,149
MAPE (Eğitim)	0,040
MAPE (Test)	0,297
R ²	0,748

Tablo 1’deki parametre ayarları kullanılarak çok sayıda model denemesi (farklı üyelik fonksiyonları ve farklı sayıda üyelik fonksiyonu) yapılmış ve Tablo 2’de sunulan parametrelere sahip ANFIS model mimarisi oluşturulmuştur. Ayrıca daha önce de değinildiği üzere doğru parametre seçimi sadece ilişkileri doğru bir şekilde tespit edebilir. Şekil 3’de her değişken için kullanılan üyelik fonksiyonu tipi ve sayısı sunulmaktadır. 5-5-4 şeklinde bir sıralama görülmektedir. Üyelik fonksiyonu olarak ise Gauss fonksiyonu kullanılmıştır.

Şekil 3. Değişkenlere ait üyelik fonksiyonları

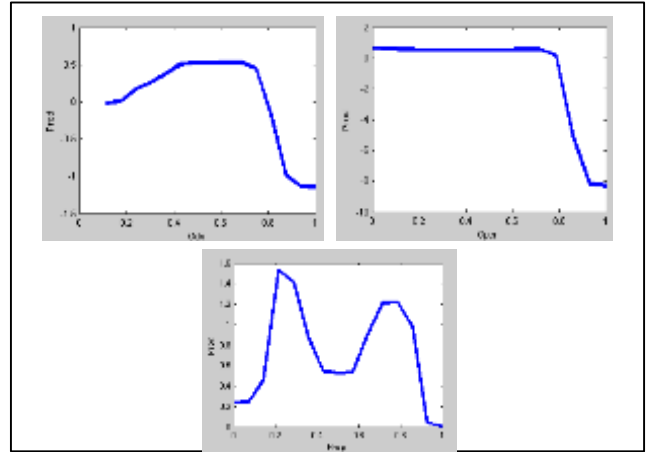
Girdi değişkenlerine ait üyelik fonksiyonlarının oluşturulması bulanık “eğer o-halde” kurallarının öğrenilmesi aşamasında belirlenmektedir. Eğitim veri kümesinde girdi ve çıktılar arasında öğrenilen ilişkiler test veri seti için genelleştirilmektedir. Üç değişkenin üyelik fonksiyonlarına ait sınır değerlerin farklı olduğu görülmektedir.

Tahminlerin başarısını gösteren en önemli istatistiklerden bir tanesi de hatalardır. Hataların hesaplanmasında tahmin değerleri ve gerçek değerler kullanılmaktadır. Grafik 1’de tahmin ve gerçek değerlerin hangi düzeyde örtüştüğü görülmektedir. Üç gözlem noktasına ait önemli sayılabilecek sapmalar olduğu görülmektedir. Bu sapmaların girdi değişkenlerine ait verilerde ilgili örneklem noktalarında aşırı artış veya azalışların olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Veri seti incelendiğinde ilgili örneklem noktalarında Gdp değişkeninde bu dalgalanmanın olduğu görülmektedir.

Şekil 4. Tahmin ve gerçek değerlerin karşılaştırılması

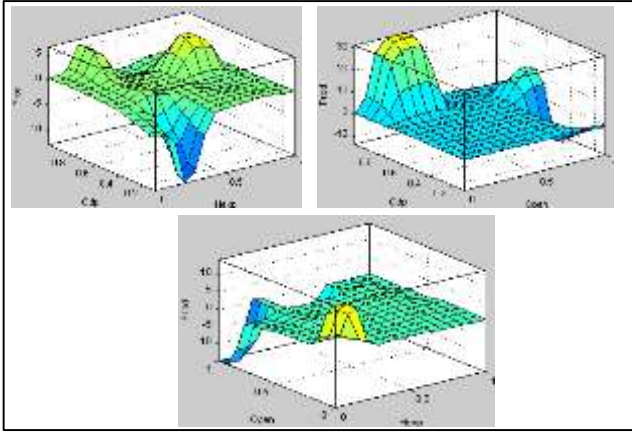
ANFIS model çıktılarının yorumlanması hata istatistikleri ve grafikler yardımıyla yapılmaktadır. Dolayısı ile Şekil 5 değişkenler arasında tespit edilen ilişkileri gösteren iki boyutlu grafiklerdir. Daha önce de belirtildiği üzere kullanılan veri setinden hareketle tespit edilen ilişkiler uzun dönemli ilişkilerdir.

GSYH (*Gdp*) ile işgücü verimliliği (*Prod*) arasında GSYH'nin görece olarak daha düşük dönemlerinde doğru yönlü, ancak genellikle ters yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Tespit edilen ilişki modelin de doğası gereği doğrusal olmayan bir ilişkidir. Ancak doğrusal bir fonksiyonla ifade etmek gerekirse negatif eğimli bir doğru ile temsil edilebilmesi mümkün gözükmektedir.

Şekil 5. İki boyutlu ilişki grafikleri

Ticari açıklık ile işgücü verimliliği arasında ters yönlü ve güçlü bir ilişki tespit edilmiştir. Yine negatif eğimli bir doğru ile ilişkinin temsili mümkün görünmektedir. Sağlık harcamaları ile işgücü verimliliği arasındaki ilişkinin dönemsel olarak farklı etkiler gösterdiği doğru ve ters yönlü ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. Ancak ilişkilerin her iki yönde de güçlü olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Tespit edilen ilişkileri tek bir doğrusal fonksiyona indirgemek ciddi ölçüde yorum ve bilgi kaybına ve bunun yanında yanlış tahminlere sebebiyet vereceği için parçalı doğrusal fonksiyonlarla ifade etmek mümkün olabilir. Özellikle yüksek düzeyde yapılan sağlık harcamalarının verimlilik üzerinde çok ciddi olumsuz etkiler gösterdiği tespit edilmiştir. Bu karmaşık ilişkilerin tespit edilmesi ANFIS gibi doğrusal olmayan modellerle daha güvenilir ve geçerli bir şekilde tahmin edilebilir.

Şekil 6. Üç boyutlu kontrol grafikleri

Şekil 6 ise girdi değişken gruplarının çıktı değişkeni ile ikili kombinasyonları arasında tespit edilen ilişkileri ifade etmektedir. Bu üç boyutlu grafiklerin yorumlanması zor ve karmaşık olduğu için reel anlamda çok fazla yoruma imkân tanımamaktadır. Bu grafiklerin kullanılan üyelik fonksiyon tipi ve sayısı, çarpım ve toplam fonksiyonu gibi model parametrelerinin etkilerinin görülmesinde oldukça faydalı olmaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçilen 21. yüzyılda ülkeler ekonomik büyüme modellerinin merkezine ticarileştirilebilir bilgi seviyesi yüksek işgücünü oturtmuşlardır. Literatürde, bu durum beşeri sermaye-ekonomik büyüme çerçevesinde ele alınmaktadır. G. Becker öncülüğünde ortaya çıkan bu teoriler içsel büyüme modelleri ile önemli bir etkinlik kazanmışlardır. Bu çalışmaların büyük bir kısmı beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkide eğitim değişkenlerini ön plana çıkarmış olsa da, sağlık değişkenlerinin de beşeri sermaye düzeyi üzerinde önemli bir etkisinin olduğu söylenmektedir. Nitekim, Bloom ve Canning (2000), Bloom vd. (2001), Gyimah ve Wilson (2004) gibi pek çok çalışmada sağlık değişkenleri ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. İlgili çalışmalar, işgücünün eğitim ve sağlık seviyesinde meydana gelen bir artışın hem piyasa hem de piyasa dışı faaliyetlerde verimliliği artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Buradan hareketle bu çalışmada, kamu sağlık harcamaları ile işgücü verimliliği arasındaki doğrusal olmayan uzun dönemli ilişki G20 ülkeler için 1997-2018 dönemini kapsayan veri seti çerçevesinde araştırılmıştır.

Çalışmanın önemli çıktılarından bir tanesi sağlık harcamaları ile verimlilik arasındaki ilişkinin doğrusal bir model yerine doğrusal olmayan bir modelle tespit edilmesinin daha reel sonuçlarının olmasıdır. Çünkü tüm süreç boyunca tek yönlü bir hareketin değil farklı yönlü dalgalanmaların olduğu açıktır. Bu nedenle belirsizlik ve kaotik hareketler barındıran zaman serilerinin tahmini için geleneksel yöntemler yetersiz kalabilmektedir. ANFIS model bulanık mantık vasıtasıyla belirsizliği modellemede oldukça başarılı sonuçlar üretmektedir.

Elde edilen sonuçlara göre, farklı sağlık harcama düzeylerinde, farklı GSYH veya ticari açıklık seviyelerinde, verimlilik üzerinde farklı etkilerinin olduğu görülmektedir. Sağlık harcamaları ile işgücü verimliliği arasındaki ilişkinin dönemsel olarak farklı etkiler gösterdiği doğru ve ters yönlü ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, belli bir seviyeye kadar kamu sağlık harcamalarının artırılması

işgücü verimliliğini de arttırırken, bu seviyeden sonra kamu sağlık harcamalarında meydana gelen artışların işgücü verimliliğini azalttığı görülmektedir. Bu durum, belli bir seviyeye kadar yapılan sağlık harcamalarının işgücünün verimliliğini arttıracak nitelikteki zorunlu harcamaları kapsadığı, bu seviyenin üzerinde yapılan harcamaların ise zorunlu harcamalardan ziyade niteliksel farklılıkları kapsayan lüks harcamalar olduğu şeklinde yorumlamak mümkündür. Benzer durum, GSYH ile işgücü verimliliği arasında da söz konusudur. GSYH'deki artış işgücü verimliliğini belli bir seviyeye kadar arttırmaktadır. Ancak GSYH'deki artış belli bir seviyeyi geçtikten sonra işgücü verimliliğinde önemli bir azalışa sebep olmaktadır. Bu durum belli bir gelir seviyesine ulaşan insanların daha az çalışıp diğer aktivitelere daha fazla zaman ayırma isteğine bağlı olarak işgücü verimliliklerinin düşmesi şeklinde yorumlanabilir. Son olarak ticari açıklık ile işgücü verimliliği arasındaki ilişkiye bakıldığında, ters yönlü ve güçlü bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Belli bir seviyeye kadar ticareti açıklık miktarındaki artış işgücü verimliliğini etkilememekte, belli bir seviyeden sonra ise işgücü verimliliğinin azalmasına sebep olmaktadır.

Kaynakça

- Ak, R. (2012). The Relationship between Health Expenditures and Economic Growth: Turkish Case. *International Journal of Business Management and Economic Research*, 3(1), 404–409.
- Akın, C. S. (2007). Sağlık ve Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye’de Sağlık Sektörü ve Harcamaları. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Akıncı, A. & Güner, T. (2016). Türkiye’de Sağlık Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Sayıştay Dergisi*, 102, 47–61.
- Barak, S., Dahooi, J. H. & Tichý, T. (2015). Wrapper ANFIS-ICA method to do stock market timing and feature selection on the basis of Japanese Candlestick. *Expert Systems with Applications*, 42(23), 9221–9235. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2015.08.010>
- Barro, R. & Xi, S.-M. (1995). *Empirical Economic Analysis of a Cross Section of Countries*. In Economic Growth. New York: McGraw-Hill.
- Becker, G. S. (1965). A Theory of the Allocation of Time. *The Economic Journal*, 75(299), 493. <https://doi.org/10.2307/2228949>
- Bhargava, A., Jamison, D. T., Lau, L. J. & Murray, C. J. (2001). Modeling the effects of health on economic growth. *Journal of Health Economics*, 20(3), 423–440. [https://doi.org/10.1016/S0167-6296\(01\)00073-X](https://doi.org/10.1016/S0167-6296(01)00073-X)
- Bloom, D. E. & Canning, D. (2000). The health and wealth of nations. *Science*, 287, 1207-1209.
- Bloom, D. E., Canning, D. & Sevilla, J. (2001). The Effect of Health on Economic Growth: Theory Evidence. *NBER Working Paper Working Paper No. 8587*

- Cima, J. F. & Almeida, S. A. (2018). Health Expenditure, GDP Growth and The Financial Crisis: A Panel Data Analysis for OECD European Countries (*Working Paper No. No: 602*).
- Costa, D. A. & Steckel, R. (1995). *Long-Term Trends in Health, Welfare, and Economic Growth in the United States*. Cambridge, MA.
- Çalışkan, Ş., Karabacak, M. & Meçik, O. (2013). Türkiye’de Sağlık-Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 29–48.
- Çalışkan, Ş., Karabacak, M. & Meçik, O. (2018). Türkiye’de Uzun Dönemde Eğitim ve Sağlık Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(1), 75–96.
- Çetin, M. V. & Ecevit, E. (2010). Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi. OECD ülkeleri üzerine bir panel regresyon analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(2), 166–182.
- Dormont, B. J., Martins, O., Pelgrin, F. & Suhrcke, M. (2008). Health Expenditures, Longevity and Growth. *IX Annual Conference of the Fondazione Rodolfo deBenedetti on Health, Longevity and Productivity, Limonesul 2007.*, Garda May.
- Fogel, R. (1994). *Economic Growth, Population Theory, and Physiology: The Bearing of Long-Term Processes on the Making of Economic Policy*. Cambridge, MA.
- Fogel, R. W. (1991). *The Conquest of High Mortality and Hunger in Europe and America: Timing and Mechanism*. in Lander D. Higgonet C. Rosovsky H. (Ed.), *Favorite of Fortunes: Technology, Growth and Economic Development Since the Industrial Revolution*. Cambridge: MA: Harvard University Press.
- Frank, J. W. (1995). The Determinants of Health: A New Synthesis. *Current Issues in Public Health*, 1(1), 233–240.
- Gong, L. Li H. & Wang, D. (2012). Health investment, physical capital Accumulation, and economic growth. *China Economic Review*, 23(4), 1104–1119.
- Grossman, M. (1972). *The Demand for Health*. *Journal of the Royal Statistical Society*. New York Chichester, West Sussex: Columbia University Press.
- Grossman, M. (2000). *The Human Capital Model*. In Anthony J. C. and J. P. Newhouse (Ed.), *Handbook of Health Economics*. Amsterdam: Elsevier.
- Gyimah, K. B. & Wilson, M. (2004). Health human capital and economic growth in SubSaharan African and OECD countries, *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 44(2), 296-320.
- Harris, R. G. (1999). *Determinants of Canadian Productivity Growth: Issues and Prospects* (Discussion Paper No. 8). Ottawa: Industry Canada.
- Hayaloğlu, P. & Bal, Ç. H. (2015). Üst Orta Gelirli Ülkelerde Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 35–44.
- Hicks, N. L. (1979). Growth vs basic needs: Is there a trade-off? *World Development*, 7(11–12), 985–994.
- Jang, J. S. R. (1993). ANFIS: Adaptive-Network-Based Fuzzy Inference system. *IEEE Transactions on Systems, Man and Cybernetics*, 23(3), 665–685.
- Klenow, P. J. & Rodriguez-Clare, A. (1997). *The Gone, neoclassical revival in growth economics: has it gone too far*. In B. Bernanke & J. Rotemberg (Ed.), *NBER macroeconomics annual*. Cambridge, MA: Press, MIT.
- Knowles, S. & Owen, P. D. (1995). Health capital and cross-country variation in income per capita in the Mankiw-Romer-Weil model. *Economics Letters*, 48(1), 99–106. [https://doi.org/10.1016/0165-1765\(94\)00577-0](https://doi.org/10.1016/0165-1765(94)00577-0)
- Knowles, S. & Owen, P. D. (1997) Education and Health in an Effective-Labour Empirical Growth Model. *Economic Record*, 73(223), 314–328.
- Lacheheb, M. & Norashidah, M. N. (2014). Health Expenditure, Education and Economic Growth in MENA Countries. *MPRA Paper No. 60388*.
- Lucas, R. E. (1988). On The Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3–42. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(88\)90168-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7)
- Maitra, B. & Mukhopadhyay, C. K. (2012). Public Spending on Education, Health Care and Economic Growth in Selected Countries of Asia and The Pacific. *Asia Pacific Development Journal*, 19(2), 19–48.
- Nyamwange, M. (2012). Economic Growth and Public Healthcare Expenditure in Kenya (1982-2012). *MPRA Paper No. 43707*.
- Öztürk, S. & Topçu, E. (2014). Health Expenditures and Economic Growth: Evidence from G8 Countries. *International Journal of Economics and Empirical Research*, 6(1), 256–261.
- Pabuççu, H. (2015). Uyarlanabilir Sinirsel Bulanık Çıkarım Sistemi Tabanlı Alternatif Bir Kredi Derecelendirme Yönteminin Geliştirilmesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE- Yayınlanmamış Doktora Tezi*.
- Polanyi, M. F. D., John, W. F., Shannon, H. S., Sullivan, T. J. & Lavis, J. N. (2000). *Promoting the Determinants of Good Health in the Workplace*. In Poland B. D., Green L. W. and Rootman I. (Eds.), *Settings for Health Promotion: Linking Theory and Practice*. CA: SAGE.
- Prescott, E. C. (1998). Needed: A Theory of Total Factor Productivity. *International Economic Review*, 39, 525–551.
- Rivera, A. & Currais L. (1999a). Economic Growth and Causation? Health: Direct Impact or Reverse. *Applied Economics Letters*, 6, 761–764.
- Rivera, A. & Currais, L. (1999b). Income Variation and Health Expenditure: Evidence for OECD Countries. *Review of Development Economics*, 3(3), 258–267.
- Rome, P. M. (1986). Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002–1037. <https://doi.org/10.1086/261420>

- Schultz, T. P. (2005). Productive benefits of health: Evidence from low-income countries. (*Discussion Paper No. No. 903*).
- Solow, R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65. <https://doi.org/10.2307/1884513>
- Steckel, H. R. (2002). Health Indicators of the Standard of Living, Indicators: *The Journal of Social Health*, (2002), 139–159.
- Sülkü, S. N. & Caner, A. (2011). Health Care Expenditures And Gross Domestic Product: The Turkish Case. *The European Journal of Health Economics*, 12(1), 29–38.
- Tompa, E. (2002). *The Impact of Health on Productivity: Empirical Evidence and Policy Implications. In The Review of Economic Performance and Social Progress 2002: Towards a Social Understanding of Productivity*. Montreal: Institute for Research on Public Policy.
- Topallı, N. (2015). Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Bir Analizi. *Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34(1), 217–234.
- Ünsal, M. E. (2017). Eğitim, Sağlık ve Ar&Ge Harcamalarının İşgücü Verimliliği Üzerindeki Etkileri: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi. *Journal of International Trade and Economic Researches*, 1(1), 17–28.
- Van-Zon, A. M. J. (2001). Health and endogenous growth. *Journal of Health Economics*, 20(2), 169–185.
- Wei, Z. & Hao, R. (2011). The Role of Human Capital in China’s Total Factor Analysis. Productivity Growth: A Cross-Province. *Developing Economies*, 49(1), 1–35.
- Wheeler, D. (1980). Basic Needs Fulfillment and Economic Growth. *Journal of Development Economics*, 7(4), 435–451. [https://doi.org/10.1016/0304-3878\(80\)90038-3](https://doi.org/10.1016/0304-3878(80)90038-3)
- WHO. (1999). WHO on Health and Economic Productivity. *Population and Development Review*, 25(2), 396–401. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.1999.00396.x>
- Wu, H. (2017). The Analysis of Influence Factors of Chinese Urban Labour Productivity-Based on The Panel Data of 286 Cities. *Economic Survey*, 34(1), 14–19.
- Young, A. (1994). Lessons From The East Asian NIC’s: A Contrarian View. *European Economic Review*, 38(1), 964–973.
- Young, A. (1995). The Tyranny of Numbers: Confronting Growth, The Statistical Realities of The East Asian Experience. *Quarterly Journal of Economics*, 110, 641–680.

Araştırma Makalesi • Research Article

Reel Sektör Güven Endeksi ile Hedonik Konut Fiyat Endeksi Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma

A Study on the Relationship between the Real Sector Confidence Index and the Hedonic Housing Price Index

Turgay Münyas^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Okan Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, İşletme Bölümü, 34959, İstanbul/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-8558-2032

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 06 Kasım 2019
Düzeltilme tarihi: 17 Nisan 2020
Kabul tarihi: 28 Nisan 2020

Anahtar Kelimeler:

Hedonik Konut Fiyat Endeksi
Konut Fiyat Endeksi
Reel Kesim Güven Endeksi

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, Reel Kesim Güven Endeksi ile Hedonik Konut Fiyat Endeksi arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Söz konusu ilişkinin incelenmesi amacıyla, analiz periyodu tüm verilerin ortak noktada başladığı dönem olan [2010.01-2018.12] tarihleri arasındaki aylık verilerle kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, Reel Kesim Güven Endeksinin Hedonik Konut Fiyat Endeksi ile TR10_İstanbul, TR51_Ankara ve TR31_İzmir'e yönelik hedonik konut fiyat endeksi üzerindeki uzun dönem ilişkileri ve nedensellik analizi ele alınacaktır. Analizler Gauss kodları ve Eviews 10.0 sürümü yardımıyla elde edilmiştir. Granger nedensellik analizi sonucunda tek yönlü bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir. Buna göre bağımsız değişkenlerin; Hedonik Konut Fiyat Endeksi ile İstanbul, Ankara ve İzmir'deki Hedonik Konut Fiyat Endeksi değişkenlerinin Reel Kesim Güven Endeksi değişkeninin Granger nedeni olmadığı, buna karşılık Reel Kesim Güven Endeksi değişkeninin bu bağımsız değişkenlerin Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir. Yapılan literatür çalışmasında Reel Kesim Güven Endeksi ile Hedonik Konut Fiyat Endeksi arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışma ile karşılaşılmamıştır. Araştırma bulguları sonuç bölümünde tartışılmıştır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 06 november 2019
Received in revised form 17 April 2020
Accepted 28 April 2020

Keywords:

Hedonic Housing Price Index
House Price Index
Real Sector Confidence Index

ABSTRACT

This study aims to investigate the relationship between the Real Sector Confidence Index and the Hedonic Housing Price Index. In order to investigate this relationship, the analysis was performed using the monthly data of the analysis period between January 2010 and December 2018, which is a common period for all the available data. In the study, the long-term relationship between the Hedonic Housing Price Index and the Real Sector Confidence Index for TR10_Istanbul, TR51_Ankara and TR31_Izmir was discussed through causality analysis. The analyses were obtained with the help of Gaussian codes and Eviews version 10.0. A one-way causality relationship was found as a result of Granger causality analysis. Accordingly, it was found that the independent variables, Hedonic Housing Price Index and the Hedonic House Price Index variables in Istanbul, Ankara and Izmir were not a Granger cause of the Real Sector Confidence Index variable, whereas the Real Sector Confidence Index variable was found to be the Granger cause of these independent variables. In the literature review, there was no study investigating the relationship between the Real Sector Confidence Index and the

1. Giriş

Son 20 yılda reel kesimin en önemli sektörlerinden biri inşaat sektörüdür. İnşaat sektörü ülke ekonomileri için büyük bir öneme sahiptir. Bu sektör ulusal ekonomiyi harekete geçirebilecek büyük bir güce sahiptir. Türkiye'de toplam inşaat sektörünün çok büyük bir kısmını konut inşaatı

oluşturmaktadır ve bu sektörün yarattığı dışsal ekonomiler ülke ekonomisinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Konut piyasası homojen olmayan ürünlerden oluşan bir piyasadır. Yani heterojen bir yapıya sahiptir. Konutların mevcut özellikleri incelendiğinde; yapıları, konumları, fiziki durumları ve komşuluk boyutu gibi birçok faktör itibarıyla birbirlerinden farklı olduğu gözlenmekte ve bu farklılıklar,

*Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: turgay.munyas@okan.edu.tr

konut piyasasını heterojen bir yapı haline getirmektedir. Konut piyasası taşıdığı bu özelliklerden dolayı farklı fiyat özelliği taşımaktadırlar. Bu nedenle konutların taşıdığı bu farklı özellikler konutların fiyatının tahminini zorlaştırmaktadır. Konut piyasası, bütün ekonomik birimlerin özellikle de hane halkının hem yatırım hem de tüketim kararları açısından çok önemli sektörlerden biridir. Bu sektörlerin başlıcaları; demir, çelik, çimento, boya, cam, seramik, tuğla vb. sektörlerdir. Konut sektörü yaklaşık olarak 250 alt sektörü desteklediğinden dolayı ulusal ekonomiler için büyük bir öneme sahiptir. İnşaat sektörünün milli gelir içindeki payına bakıldığında 2016 ve 2017 yılında aynı oranda olan yıllarında %8,6 paya sahip olan sektör 2018

yılında %7,2'ye 2019 yılında ise ilk çeyrek dönemde %6'ya gerilemiştir. İnşaat sektörünün son 19 yıla ilişkin milli gelirden aldığı pay ise Şekil 1'de gösterilmiştir. Sektörün milli gelirden aldığı pay kriz dönemlerinde gerilemiştir. Sektörün milli gelirden aldığı payın en düşük olduğu yıllar 2001 krizi sonrası ve takip eden yıldır. Yine 2007 ve 2008 krizinde bu pay düşmüştür ve süreçte en düşük olduğu yıl 2009 yılı olmuştur. Son olarak en düşük aldığı pay 2018 Ağustos döneminde ekonominin yaşadığı döviz kuru şoku sonrası ülke ekonomisinin girmiş olduğu kriz sürecidir. Yaşanılan kriz sürecinin bir sonucu olarak yukarıda belirtildiği üzere 2018 yılında %7,2'ye 2019 yılının birinci çeyreğinde ise bu oran %6'ya gerilemiştir.

Şekil 1. İnşaat Sektörünün Milli Gelirden Aldığı Pay

Sektöre ilişkin güven endekslerine bakıldığında ise güven endeksinde aşağı yönlü bir düşüş sürmektedir. Güven endekslerinde aşağı yönlü eğilim sektörde olumsuz gelişmeler olduğunu göstermektedir. Güven endeksleri ile beraber sektörde istihdam azalış eğilimindedir. Çalışmanın konusunu, Reel Kesim Güven Endeksi oluşturmaktadır. Bu endeks, ekonomik konjonktürün yönü hakkında ekonomik birimlere bilgi sağlar. Ekonomik aktivitedeki gelişmeler konusunda örneğin daralma ve büyüme süreçleri konusunda önceden bilgi sağlıyor olması aynı zamanda mevcut ekonomik durumun da tanımlanmasına yardımcı olur. Reel Kesim Güven Endeksi, reel sektör temsilcilerinin ekonomik aktivitenin görünümüne ilişkin genel izlenimlerini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilen bir göstergedir (Eğilmez, 2019). Bu endeks reel sektörde faaliyet gösteren işletmelerin ülke ve dünya ekonomisi ile ilgili geçmişe dair değerlendirmeleri ve geleceğe dair beklentileri hakkında önceden bilgi veren bir endeks türüdür. Reel Kesim Güven Endeksinin 100'e eşit olması ankete katılan reel sektör temsilcilerinin ekonomik aktivitede istikrar algılanmasına işaret eder. Endeksin 100'ün altında olması durumunda ise ankete katılan reel sektör temsilcilerinin kötümser görünüm nedeniyle ekonomi yönetimine olan güvenin azaldığı anlamı taşır. Endeksin 100'ün üstünde olması durumunda ise iyimser görünüm nedeniyle ekonomi yönetimine olan güvenin arttığı anlamı taşır. Konut Fiyat Endeksi yöntemi, Türkiye genelini temsil etmesi amacıyla hazırlanan, bir fiyat endeksidir. Bu yöntem tabakalanmış ortanca fiyat yöntemini kullanarak hesaplanan bir fiyat endeks yöntemidir. Literatürde konut fiyat endeksinin hesaplamaya yönelik çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Bunların başlıcaları; Hedonik Fiyat Modeli, Örnek Konut Modeli, Tekrarlanan Satışlar

Modeli, Satış Fiyatı Değerleme Tutarı Oranı Modeli, Medyan-Ortalama Fiyat Modeli, Karışım Arındırma Modeli ve Hibrid Model şeklindedir (Akkaya, 2018)

Hedonik fiyatlandırma modeli, fiyatın hem satılan malın içsel özellikleri hem de etkileyen dışsal faktörler tarafından belirlendiği fikrine göre fiyat faktörlerini belirleyen bir modeldir. Hedonik Konut Fiyat Endeksi ise konut fiyatlarındaki değişimleri hedonik regresyon yöntemi yardımıyla gözlemleyebilmek ve Türkiye genelindeki durumunu temsil etmek amacıyla ortaya konulan ve konutların gözlemlenebilen temel özelliklerini baz alıp, kalite unsurunun etkilerinden arındırılarak düzenlenen bir endeks türüdür. (Eğilmez, 2019). Hedonik Konut Fiyat Endeksi yönteminde; belirli bir malın fiyatı ve sahip olduğu özellikleri değer toplamları olarak değerlendirilip, malın sahip olduğu her özelliğin değeriyse regresyon analizi yardımıyla tahmin edilir. (Shimizu ve diğerleri, 2010). Hedonik fiyat yöntemi, dünyada ilk kullanımı 2928 yılında Waugh tarafından olmuştur. Terim olarak kullanımı ise Court tarafından 1939 yılında olmuştur. 1961 yılında Griliches ve 1974 yılında ise Rosen tarafından model yaygınlaştırılmıştır. Hedonik Konut Fiyat Endeksinin ilk uygulaması ABD Nüfus idaresi tarafından gerçekleştirilmiş ve bu uygulama 1998 yılında Müstakil Konut Fiyat Endeksi (One-Family Houses Index) olarak yayınlanmıştır.

Konut fiyat tahminlerine heterojen farklı özellikler dahil edilerek hedonik fiyatlandırma yaklaşımı ile fiyatlar tahmin edilebilir. Hedonik Konut Fiyat Endeksi, konutun sahip olduğu her bir özelliğinin konutun toplam değerine katkısını tahmin etmek için kullanılan bir endeks yöntemidir. Diğer tüm ürünlerde olduğu gibi konutlarında kalitesinde önemli

artışlar meydana gelmektedir. Bu nedenle konut fiyatlarındaki artışların tamamını reel artış olarak değerlendirmek yanlıştır. Konut fiyatlarındaki değişimler incelendiğinde bu değişimler saf fiyat değişimlerini ve kalite değişimlerini içermektedir. Hedonik Konut Fiyat Endeksi, bir konutun değerini etkileyen bütün kalite ve zaman faktörlerinin ayrıştırılması sonucu oluşan endekstir (Akkaya, 2018)

Hedonik fiyat endeksi modeli ile gayrimenkulün taşıdığı karakteristik özelliklerinin gayrimenkulün değerini hesaplamak mümkün olabilmektedir. Hedonik fiyat yönteminin sağlamış olduğu en önemli avantajlardan biri faktörlerin analize dayanıyor olmasıdır. Bu yöntem güvenilir piyasa analizlerinin yapılmasını olanaklı kılmıştır. Lancaster 1996 yılında yapmış olduğu makalesinde, ürünün heterojen bir özelliğe sahip olduğu varsayımıyla, bir ürünün tek başına tüketiciye bir fayda sağlamadığını, kendine özgü yapısal özelliklerinin ürünün faydası üzerinde etkili olduğunu ileri sürmüştür. Her heterojen mal gibi, konut da farklı özellikleri içinde barındırmakta ve satış aşamasında bu özelliklerin bir bütün olarak değerlendirildiği görülmektedir. (Lancaster 1996)

Literatürde bu endeksin hesaplamasına yönelik dört ayrı yöntem geliştirilmiştir. (Kaya,2012) Bu yöntemlerin birincisi Zaman Kukla Değişkeni Yöntemi, ikincisi Özellik Fiyatları Endeksi Yöntemi, üçüncüsü Kaliteye Göre

Hedonik Düzeltme Yöntemi ve son yöntem Hedonik Fiyat Tahmin Yöntemidir.

Yapılan çalışmaların genellikle Ekonomik Güven Endeksi ile Konut Fiyat Endeksi arasındaki ilişkiyi incelediği görülmüştür. Literatürde yapılan çalışmalar Ekonomik Güven Endeksi arttığında Konut Fiyat Endeksinin artış yönünde eğilim gösterdiğini Ekonomik Güven Endeksi düştüğünde ise Konut Fiyat Endeksinin düşüş yönünde eğilim sergilediğini göstermektedir. Bu sonuçtan hareketle Reel Kesim Güven Endeksinin Hedonik Konut Fiyat Endeksinin nasiletkilediği veya aralarındaki ilişkinin nasıl olduğu sorusu akla gelmektedir. Bu çalışma Reel Kesim Güven Endeksinin Hedonik Konut Fiyat Endeksinin nasıl etkilediği veya aralarındaki ilişkinin nasıl bir ilişki olduğunu tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Yapılan literatür çalışmasında Reel Kesim Güven Endeksi ile Hedonik Konut Fiyat Endeksi arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışma ile karşılaşılmamıştır. Araştırma bulguları sonuç bölümünde tartışılmıştır.

2. Literatür Taraması

Literatür taraması Türkiye’de konut fiyat analizine yönelik araştırma yapıldığında Hedonik Konut Fiyat analiz yöntemi ile güven endeksleri arasında sınırlı çalışma yapıldığı tespit edilmiştir. Hedonik Konut Fiyat analiz yöntemi kullanılarak yapılan çalışmalar Tablo 1’de aktarılmıştır.

Tablo 1: Hedonik Konut Fiyat Analiz Yöntemi ile İlgili Çalışmalar

Yazar	Araştırma Konusu	Veri Tarihi	Yöntem	Bulgu
Yalçın, Tıraşoğlu ve Çevik (2017)	Ekonomik Güven Endeksi ile Bölgesel Konut Fiyat Endeksi arasındaki ilişki	2010:M01-2017:M07 (Aylık)	ARDL yöntemi, Granger ve Toda nedensellik testleri	Autoregressive Distributed Lag Model ARDL ve Yamamoto tutulduğunda, Akdeniz ve Doğu Karadeniz bölgelerinde, ekonomik güven endeksi ile konut fiyat endeksleri arasında karşılıklı ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Batı, Orta, Kuzeydoğu, Ortadoğu ve güneydoğu Anadolu bölgeleri ile Batı Karadeniz bölgelerindeki konut fiyat endeksleri ile ekonomik güven endeksi arasındaki ilişki ele alınan değişkenler ve dönem itibarıyla tespit edilememiştir.
Avşar (2018)	Türkiye’de konut fiyatlarının belirleyicileri	2010 Ocak-2017 Kasım (Aylık)	Ocak- Kasım Autoregressive Distributed Lag Model ARDL	Gerçekleştirilen testler eşbütünlük ilişkisinin varlığını doğrularken, diğer taraftan ARDL yaklaşımına dayalı hata düzeltme modelinde hata düzeltme terimi negatif ve anlamlı iken, uyum hızı yüksek tespit edilmiştir.
Akkaya (2018)	Hedonik konut fiyat endeksini etkileyen faktörler	2010 Ocak-2017 Mart	Granger nedensellik testi	Uzun dönemde altın fiyatı hariç çalışmada kullanılan diğer değişkenlerin uzun dönemde Hedonik Konut Fiyat Endeksi üzerinde etkili olduğunu tespit etmiştir. Akkaya çalışmanın ikinci kısmında ise nedensellik ilişkisini araştırmış. Nedensellik ilişkisi sonucu Granger nedensellik testine göre değişkenler arasında nedensellik ilişkisi tespit etmiştir.
Başer ve Bozoğlu (2019)	Konutun özelliklerinin konut kirasına etkisi		Araştırmanın verileri Samsun ili İlk Adım ve Atakum ilçelerinden seçilen 400 hane halkı temsilcileriyle yüz yüze yapılan anketlerden elde edilmiştir.	Konut kiralarını; konutun net alanı, doğalgazlı olması, ara kat olması, aidat tutarı, ebeveyn banyosu ve asansör varlığı, evin güneş alması, otobüs durağı, okul ve baz istasyonuna yakınlığın pozitif olarak etkilediğini tespit etmişlerdir. Konutun merkezi ısıtma sistemi veya sobalı olması gibi unsurların da negatif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Yazar	Araştırma Konusu	Veri Tarihi	Yöntem	Bulgu
Çetin ve Doğaner (2017)	İnşaat sektörü güven endeksi ve konut sektörü fiyat endeksi arasındaki ilişkiler	2011:01-2017-03 (3'er aylık)	Granger Nedensellik Analizi	İnşaat Güven Endeksi ve Konut Fiyat Endeksi arasında nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Nedensellik ilişkisinin yönüne bakıldığında, inşaat güven endeksinden konut fiyat endeksine doğru bir yödedir. Ayrıca inşaat güven endeksi konut fiyat endeksinin nedeni olduğu tespit edilmiştir.
Hayrullahoğlu vd. (2017)	Gayrimenkul piyasalarında hedonik model kullanımı ve sağladığı katkılar	Veri, Ankara İli Çankaya İlçesi Çukurambar Bölgesi'ndeki konut piyasası	Regresyon Analizi	Çukurambar Bölgesi'nde yapısal özelliklerin, konumsal özelliklerden ve çevresel özelliklerden sıyrılarak konutun değerine daha yüksek oranda katkı sağlamakta olduğu sonucunu tespit etmişlerdir.
Kayral (2017)	En büyük üç şehrinin konut fiyatlarındaki değişimleri etkileyen faktörler	2010 Ocak - 2016 Ağustos	Hedonik Konut Fiyat Endeksindeki değişimleri etkileyen faktörler çift log modelleri kullanılarak ileriye doğru seçim yöntemiyle regresyon analizine tabi tutulmuştur.	Makroekonomik değişkenlerin Ankara ve İzmir'deki konut fiyatları üzerinde anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir. Bir diğer sonuç ise İstanbul'daki konut fiyatlarının TÜFE ve borsadaki artışlardan aynı yönlü olarak etkilendiği bulunmuştur.
Avşar, Yılmazel ve Yılmazel (2017)	Konut Fiyatlarını Etkileyen Faktörler	Çalışmanın verisi, Odunpazarı ilçesine ait 1795 adet, Tepebaşı ilçesine ait 2516 adet veri olmak üzere toplam 4311 konuta ait veri elde edilmiştir.	Hedonik Model	Yaptıkları çalışmada konutun büyüklüğü, oda sayısı, banyo sayısı, merkezi ısıtma kullanılması, asansörün bulunması, otoparkın bulunması, ankastre mutfağının olması, ebeveyn banyosunun bulunması, konutun birinci katta bulunması özelliklerinin ve bulunduğu mahallenin konut satış fiyatları üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.
Uyar ve Yayla (2016)	Hedonik Konut Fiyatlaması ile İstanbul Konut Piyasası'nın talep yönü arasındaki ilişki	Ekim 2013- Aralık 2013		Uyar ve Yayla yapmış oldukları çalışmanın sonucunda Mekânsal Durbin Modeli'nin konut fiyatları ve özellikleri arasındaki ilişkiyi daha iyi açıkladığını tespit etmişlerdir. Ayrıca EKK regresyon modeline göre katsayı tahminlerinin güvenilirliği açısından daha etkin sonuçlar verdiğini tespit etmişlerdir.
Badurlar (2008)	Makro ekonomik değişkenler ile konut fiyatları arasındaki ilişki	1990-2006 (3'er aylık)	Johansen'in Eş bütünlüşme ve Vektör Düzeltme Yöntemi (VECM)	Makro ekonomik değişkenler ile konut fiyatları arasında uzun dönemde bir denge ilişkisi tespit etmiştir. Çalışmada elde edilen bir diğer sonuç ise konut fiyatları ile faiz oranı ve döviz kuru arasında iki yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmanın bir diğer sonucu ise Gayrisafi yurtiçi hasıla ve para arzından konut fiyatlarına doğru ise tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmiştir.
Bin (2003)	Konut fiyatları ile konut özellikleri arasındaki ilişki	Temmuz 2002- Haziran 2002	Yarı parametrik ve parametrik konut fiyatlaması modelleri	Yarı parametrik regresyon modeli ile parametrik modellerin hem örneklem içi hem de hem de örneklem dışı tahmin sonuçlarını karşılaştırmıştır. 2003 yılında yaptığı çalışmada yarı parametrik modelin öngörü hataları, parametrik modellerin öngörü hatalarından yaklaşık %10-%20 daha küçük tespit etmiştir. Bir diğer sonuç ise, yarı parametrik modellerin konut fiyatlarını tahmin etmede ve öngörmeye parametrik modellerden oldukça başarılı olduğunu tespit etmiştir.

Yazar	Araştırma Konusu	Veri Tarihi	Yöntem	Bulgu
Anglin ve Gençay (1996)	Konut fiyatları ile konutların özellikleri arasındaki ilişki	1987	Parametrik ve yarı-parametrik regresyon modelleri	Parametrik ve yarı parametrik regresyon modelinde de tüm değişkenler istatistiksel olarak anlamlı ve katsayıları da pozitif tespit edilmiştir.
Goodman (1978)	Hedonik fiyatlar, fiyat endeksleri ve konut piyasaları		Kısa dönemli denge modeli	Alt piyasalardaki komşuluk ve yapısal etkilerin yanı sıra şehir merkezlerinde kenar mahallelere göre ev fiyatlarının daha yüksek olduğu tespit etmiştir.

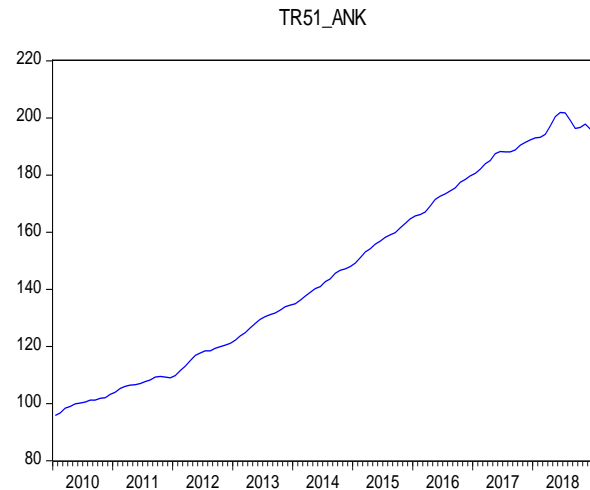
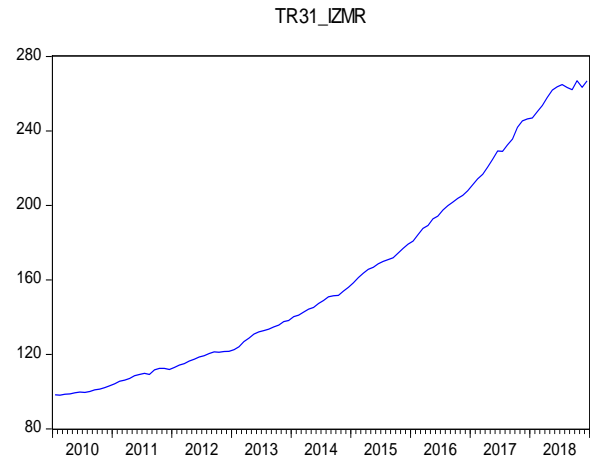
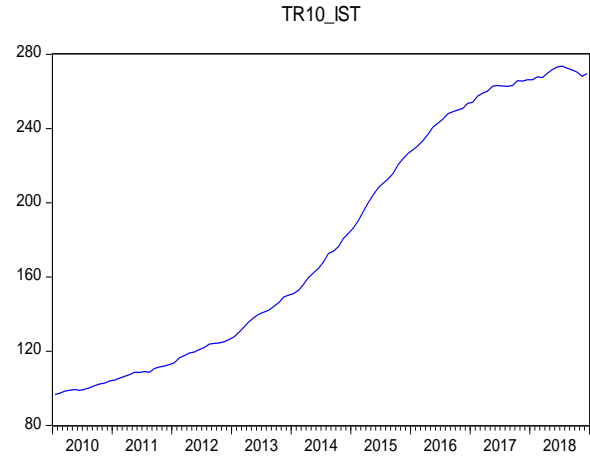
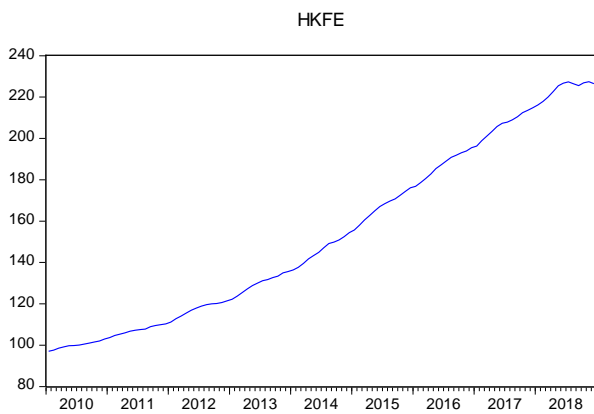
3. Ekonometrik Analiz

3.1. Verilerin Tanıtımı

Çalışmada, Reel Kesim Güven Endeksinin Hedonik Konut Fiyat Endeksi ile TR10_İstanbul, TR51_Ankara ve TR31_İzmir'e yönelik hedonik fiyat endeksi üzerindeki uzun dönem ilişkileri ve nedensellik analizi ele alınacaktır. Veriler www.tcmb.gov.tr veri bankasından oluşturulmuştur. Analiz periyodu tüm verilerin ortak noktada başladığı dönem [2010.01-2018.12] olarak aylık olarak ele alınmıştır. Analizler Gauss kodları ve Eviews 10.0 sürümü yardımıyla elde edilmiştir. Modelde bulunan değişkenler Tablo 2'de aktarılmıştır.

Tablo 2: Analizde Kullanılan Değişkenlerin Tanıtımı

Değişken	Gösterimi	Tanımı
Reel Kesim Güven Endeksi	RKGE	Bağımsız değişken
Hedonik Konut Fiyat Endeksi	HKFE	Bağımlı değişken
TR 10 (İstanbul)	TR10_ist	Bağımlı değişken
TR 51 (Ankara)	TR10_ank	Bağımlı değişken
TR 31 (İzmir)	TR10_izmr	Bağımlı değişken

Değişkenlere yönelik tanımsal istatistik bilgileri Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3: Ele Alınan Değişkenlere Yönelik Tanımsal İstatistik Bilgiler

İstatistikler	TR51_AN TR31_IZM				
	RKGE	HKFE	TR10_IST	K	R
Ortalama					
a	106.1306	153.8739	179.8756	145.4925	162.2302
Medyan	106.4000	146.0150	166.4200	141.7850	148.1100
Maksimum	115.1000	227.4400	273.6300	201.9000	266.9700
Minimum	90.40000	97.05000	96.63000	95.83000	98.09000
Std. sapma	4.206325	42.66992	64.13048	33.56057	53.28462

Çalışmada, Reel Kesim Güven Endeksinin bağımsız değişken olduğu dört farklı model analiz edilmiştir.

Model 1: HKFE=f(RKGE)

Model 2: TR10_IST =f(RKGE)

Model 3: TR10_ANK =f(RKGE)

Model 4: TR10_IZMR =f(RKGE) olarak tanımlanmıştır.

3.2. Verilerin Analizi ve Yöntem

Çalışmada Reel Kesim Güven Endeksinin Hedonik Konut Fiyat Endeksine ve ayrıca üç büyük il olan İstanbul-Ankara-İzmir hedonik fiyat endekslerine etkisinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Bu amaç doğrultusunda dört farklı model analiz edilmiştir.

Serilerin durağanlıkları veseriler arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin varlığı incelenirken sırasıyla; Kapetanios (2005) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi ve Maki (2012) çoklu yapısal kırılmalı yöntemi uygulanmıştır. Uzun dönem katsayılarına ulaşılırken, Tam Değiştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (Fully Modified Ordinary Least Square: FMOLS) kullanılmış ve daha sonra Granger nedensellik testi yardımıyla nedenselliğin yönleri belirlenmiştir.

3.2.1. Kapetanios (2005) Çoklu Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi

Analiz sürecinde ele alınan zaman serisi, ayrı dönemlerde farklı deterministik trendler çerçevesinde durağanlık gösterebilir. Bu farklılıklar; eğimde ve/veya sabit terimde ortaya çıkan yapısal birtakım değişimlerden (kırılmalardan) kaynaklanabilmektedir. Örneğin; savaş, doğal afet, politik değişim, ekonomik kriz vb. faktörler bu kırılmaların sebebi olarak gözlemlenebilmektedir. Yapısal kırılmaların göz ardı edildiği birim kök analizlerinde; testin etkinliğinin azaldığı ve sonuçlarda hata riskinin arttığı gözlemlenmektedir (Perron, 1989). Augmented Dickey Fuller (ADF) testi, yapısal kırılmaların gerçekleştiği durumlarda, durağan olan serileri durağan değil biçiminde değerlendirmeye meyillidir (Perron, 1989). Olası yapısal kırılmaların, birim kök sınaması yapılırken göz ardı edilmesi, sonuçların hatalı çıkmasına sebep olmaktadır. Birim kök testlerinde bu kırılmalar ilk defa Perron (1989) tarafından dikkate alınmış, sonrasında Zivot ve Andrews (1992), Lumsdaine ve Papeli (1997), Perron (1997) ve Lee ve Strazicich (2003) ile devam etmiştir. Bu testler genel itibarıyla seri içinde bir ya da iki yapısal kırılmayı dikkate almaya uygundur. Kapetanios (2005) yönteminde ise çoklu yapısal kırılmaya kadar devam etmesine izin verir ve yapısal kırılma tarihleri içsel olarak ortaya konulur.

Bu testte kullanılan model aşağıdaki gibi ifade edilir:

$$y_t = a_0 + a_1 t + \beta y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \gamma_i \Delta y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \varphi_i DU_{i,t} + \sum_{i=1}^m N_i DT_{i,t} + \epsilon_t (3.1.)$$

$$DU_{i,t} = \begin{cases} 1 & t > T_{b,i} \\ 0 & t \leq T_{b,i} \end{cases} \quad \text{ve} \quad DT_{i,t} = \begin{cases} t - T_{b,i} & t > T_{b,i} \\ 0 & t \leq T_{b,i} \end{cases} \quad (3.2.)$$

Modelde, DU ; sabit terimde yapısal kırılmayı gösteren kukla değişken, DT ; trendde oluşan yapısal kırılmayı gösteren kukla değişkendir. Testin boş hipotezi; "Yapısal kırılmalar altında seri durağan değildir" şeklindedir. Testte; her bir dönem olası bir yapısal kırılma tarihi olarak ele alınır ve ilk kırılma tarihi olarak hata terimlerinin kareleri toplamı en küçük olan modeldeki kukla değişkenin belirttiği tarih baz alınarak uygulanır. İlk kırılma tarihiyle birlikte ikinci kırılma tarihi de araştırılır ve bu süreç m kırılma tarihine kadar devam eder. Raporda, en küçük T -istatistiğini veren modelin yapısal kırılma sayısı ve tarihi mevcuttur (Capistrán ve Ramos-Francia, 2009).

Tablo 4: Kapetanios (2005) Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	τ		Kritik Değerler		Yapısal Kırılma Tarihi
	İstatistik	%1	%5	%10	
RKG	-2.781	-5.741	-4.955	-3.752	2010.12,2012.01, 2014.01,2017.10, 2018.02
HKF	-2.966	-5.683	-4.770	-3.618	2010.10,2012.05, 2014.09,2017.07, 2018.01
TR10_ist	-2.452	-5.532	-4.664	-3.530	2010.09,2012.02, 2014.03,2017.09, 2018.02
TR10_ank	-3.055	-5.711	-4.589	-3.404	2010.10,2012.01, 2014.05,2017.10, 2018.03
TR10_izmr	-2.865	-5.614	-4.512	-3.498	2010.12,2012.03, 2014.01,2017.07, 2018.02
$\Delta RKGE$	-8.553*	-6.712	-5.723	-4.392	-
$\Delta HKFE$	-9.807*	-6.505	-5.399	-4.228	-
$\Delta TR10_ist$	-8.562*	-6.253	-5.271	-4.175	-
$\Delta TR10_ank$	-8.375*	-6.104	-5.503	-4.129	-
$\Delta TR10_izmr$	-8.909*	-5.908	-5.267	-4.023	-

*0.05 anlamlılık düzeyinde serilerin durağanlıklarını göstermektedir.

Gauss programı için yazılan kodlarla test istatistikleri oluşturulmuş ve bootstrap yardımıyla elde edilen 1000 yineleme ile kritik değerlere ulaşılmıştır. Test yöntemi tarafından tespit edilen yapısal kırılma tarihlerine bakıldığında; 2008 küresel ekonomik krizin Türk finansal piyasaları üzerindeki olumsuz etkisi 2009 ve 2010 yıllarında etkili olduğu görülmüştür. Krizin mortgage kaynaklı olmasından dolayı Türkiye'de konut sektörü bu

süreçten olumsuz etkilenmiştir. 2012 ve 2014 yılları arasında yaşanan siyasi belirsizlikler ve toplumsal olaylar ülke ekonomisi olumsuz etkilenmiştir. Türkiye Ekonomisi 2016 yılında bölgesel riskler ve yerel risklerin yanı sıra politik risklerin de artması sonucu %2,9 büyüme kaydetmiştir. Tüm bu olumsuzlukların ardından tekrar toparlanma sürecine giren ekonomi 2017 yılını beklentilerin üzerinde %7,4 büyüme ile bitirmiştir. 2018 yılının ikinci yarısından itibaren döviz kurlarında yaşanan hızlı yükseliş ülke ekonomisinde sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur. Moody's 17 Ağustos 2018 tarihinde Türkiye'nin kredi notunda değişikliğe giderek Ba2 olan mevcut notunu Ba3'e düşürmüş ve not görünümünü de durağandan negatife çevirme kararı almıştır. Bu durum, Türk ekonomisini daha zorlu bir sürece sokmuş ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından radikal kararlar alınmasını zorunlu hale getirmiştir. TCMB'nin 08 Haziran'da 17,75 olarak açıkladığı gecelik Repo Faizlerini 14 Eylül 2018 de radikal bir kararla % 6,25 artışla %24 seviyelerine çıkarması önce döviz kurlarındaki dalgalanmayı azaltmış sonrasında ise döviz kurları düşüş eğilimine girmiştir. Ancak, artan bu faiz oranları konut sektörünü olumsuz etkilemiştir. Özellikle ipotekli konut satışlarına %80'e varan düşüşler yaşamasına neden olmuştur.

Artan döviz kurları gayrimenkul sektörünü yalnızca faiz oranlarının yükselmesi ile olumsuz etkilememiş aynı zamanda artan enflasyon ve sektörün girdi maliyetlerinin yükselmesi ile de olumsuz etkilemiştir. TÜİK verileri incelendiğinde İnşaat Maliyet Endeksi (İME), 2019 yılı temmuz ayında bir önceki yılın aynı ayına göre %18,42 artmıştır. Malzeme endeksi bir önceki yılın aynı ayına göre %15,33 artarken, işçilik endeksinin %25,75 arttığı görülmektedir.

2018 yılında ekonomide meydana gelen olumsuz gelişmeler ve konut pazarının daralması sonucu, 2018 ve 2019 yılında konut fiyatlarındaki artışların daha ölçülü ve sınırlı bir şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Yatırım ve kullanım amaçlı konut talebinde azalma meydana gelmekte olup, TCMB'nin açıkladığı Konut Fiyat Endeksi (KFE) verileri incelendiğinde, Konut Fiyat Endeksinin 2019 yılı ağustos ayında bir önceki aya göre yüzde 0,59 oranında, bir önceki yılın aynı ayına göre nominal olarak yüzde 4,00 oranında artarken, reel olarak ise yüzde 9,57 oranında azaldığı görülmektedir.

Hedonik Konut Fiyat Endeksi, TCMB'nin Konut Fiyat Endeksi'ndeki kalite unsurunu göz ardı etmek amacıyla hazırladığı bir hesaplama dayandır ve bu hesaplamada etki hedonik regresyon analiziyle ayrıştırılır. Türkiye geneline bakıldığında ve sonuçlar incelendiğinde konut fiyatlarında gerçekleşen nominal artışın yaklaşık dörtte biri, reel artışların da yarısına yakınının kalite artışlarından meydana geldiğini söylemek mümkündür.

TÜİK verilerine göre, 31 Aralık 2018 tarihi itibarıyla adrese dayalı nüfus kayıt sisteminde Türkiye nüfusu 82 milyon 3 bin 882 kişi olarak kayıtlara geçmiş ve yıllık artış hızı ise binde 14,7 olmuştur.

Ülkemizde; 0-14 yaş grubu (çocuk), 15-64 yaş grubu (çalışma çağındaki) ve 65 ve üstü yaş grupları (yaşlı) incelendiğinde; ilk grup olan çocukların nüfus oranlarının %23,4'e gerilediği, ikinci grup olan çalışma çağındakilerin

2018 yılında, bir önceki yıla göre %1,4 artarak %67,8 seviyesinde gerçekleştiği ve son olarak yaşlı grubunun da nüfus oranlarının %8,8'e yükseldiği görülmüştür. 2017 ve 2018 tarihleri itibarıyla il ve ilçe merkezlerinde yaşayan nüfusun oranı %92,5'ten %92,3 seviyesine doğru bir düşüş görülmüştür. 2018 yılında ise belde ve köylerdeki ikame oranı %7,7 seviyesinde gerçekleşmiştir.

2023 yılında kent nüfusunun 71 milyon olacağı tahmin edilmektedir. Bu da göç nedeniyle ortaya çıkacak konut ihtiyacının önümüzdeki yıllarda devam edeceği hakkında bir fikir verirken, göç alan şehirlerde bu ihtiyacın 2025

yılına kadar da devam edebileceği öngörülmektedir. Demografik unsurlar ve değişenleri incelendiğinde; konut başta olmak üzere, gayrimenkul sektörünün diğer bileşenlerine talebin devam edeceği dikkate alınmalıdır.

Toplumsal özellikler ve gelir faktörü karar alıcıların seçimlerini etkileyerek konut fiyatlarına da yansımaya neden olmaktadır. Konut yapısı itibarıyla heterojen bir yapıdır ve insanların temel barınma ihtiyacını karşılıyor olması en belirgin özelliğidir. Çekirdek aile yapısının giderek artmasıyla birlikte, nüfus artışlarının konut gereksinimine yaptığı katkı dikkate alındığında, Türkiye'deki konut talebinin canlı olması beklenmektedir.

Yukarıda belirtilen canlılığın, konut piyasasında önemli bir göstere olarak kabul edilen konut satış rakamlarını da etkileyeceği söylenebilir. Konut satış rakamları incelendiğinde; 2011 yılında 997.550 adet, 2012 yılında 971.757 adet, 2013 yılında 1.157.190 adet, 2014 yılında 1.165.381 adet ve 2015 yılında ise 1.289.320 adet konut satışı yapılmış. 2016 yılında ise yükseliş trendi devam etmiş ve 1.341.453 adetle artışını sürdürmüştür. 2017 yılında ise bir önceki yıla göre yaklaşık %5 artışla 1.400.000 adet konut satışı gerçekleştirilerek rekor seviyelere ulaşılmıştır. 2018 yılında ise 1.375.000 adet, 2019 yılı ocak - eylül döneminde ise toplam 865.473 adet konut satılmıştır. Son yıllarda giderek artan oranda konut satışlarında artışın 2018 ve 2019 yıllarında gerilemesindeki en büyük etken döviz kurlarındaki artış ve ardından yükselen faiz oranlarıdır.

Gayrimenkul sektöründe arz ve talep kendine özgü birtakım faktörlerden etkilenmektedir. Bu kriterlerden en belirleyici olanları; projenin lokasyonu, mimari yapısı, ulaşım rahatlığı ve sosyal yaşam ile ilgili üstünlükleri olarak sayılabilir. Ancak satışı etkileyen en önemli faktör, konutun finansman şartları olacaktır. Sayılan diğer koşulların varlığıyla kıyaslandığında, alıcının konut finansmanından sağlayacağı fayda satış açısından çok daha belirleyici olacak ve satışın gerçekleşme hızını arttıracaktır. Piyasada arz edilebilir yeterli miktarda uzun vadeli konut kredisinin olması, etkin bir konut finansman sisteminin göstergelerinden biri olarak sayılabilir. Konut finansman sisteminin başarısını etkileyen en önemli faktörler; gayrimenkul alımı için gerekli düzeyde kredinin arz edilmesi ve geri ödeme sürelerinin uzun bir vadeye yayılması olarak sıralanabilir.

Gayrimenkul sektörü ekonomik döngüden ayrı bağımsız hareket edebilme, yüksek derecede ayrışma özelliğine sahip değildir. Sonuçta gayrimenkul sektörü de genel ekonominin bir bölümünü oluşturmaktadır ve ekonomik yapıdaki gelişmelerden gayrimenkul sektörü de etkilenmektedir. Özellikle 2018 ve 2019 yıllarında ekonomik anlamda birçok değişim yaşanmıştır. Serbest piyasa ekonomilerinde sıkça karşılaşılan kur dalgalanmaları aynı zamanda faiz oranlarını

da etkilemiştir. Kurun genel olarak yükseliş trendinde olması Türk lirasına değer kaybettirirken, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)'sı Türk lirasına olan talebi arttırabilmek ve yabancı para birimlerine olan talebi önleyebilmek amacıyla kademeli olarak faiz oranlarında artışa gitmiştir. Faiz oranlarındaki bu artış, konut kredi oranlarını da yükseltmiş ve gayrimenkul piyasasının alıcı ve satıcılarını bir süreliğine farklı finansal enstrümanlara yöneltmiştir. Yaşanan bu gelişmeler TÜİK tarafından açıklanan 2019 ocak-haziran dönemine ait yapı izin istatistiklerinde çok belirgin bir şekilde görülmektedir. TÜİK tarafından açıklanan yapı izin istatistikleri incelendiğinde, 2018 yılının ocak – haziran döneminde 56.222 adet bina ve 76.369.452 m² için verilen yapı ruhsatının 2019 yılının aynı döneminde yaklaşık %60 düşüş ile 22.485 bina ve 30.496.899 m² için verildiği görülmektedir. 2019 yılı ağustos ayında başta kamu bankaları olmak üzere birçok bankanın konut kredisi faiz oranlarında düşüşe gitmesi konuta olan talebi tekrar arttırmış ve konut satışlarında ciddi artışlar meydana gelmiştir.

Tablo 5. Yapı İzin İstatistikleri (2017, 2018 ve 2019)

	Yıl			Bir önceki yılın ilk altı ayına göre değişim oranı (%)	
	2019	2018 ^(r)	2017 ^(r)	2019	2018
Göstergeler					
Bina Sayısı	32 485	56 222	77 331	-	-27,3
Yüzölçümü (m ²)	30 496	76 369	131	-	-41,9
	899	452	454	60,1	
			575		
Değer TL	48 806	97 674	136	-50	-28,2
	036	509	055		
	903	081	474		
			841		
Daire Sayısı	119	355	661	-	-46,2
	982	884	865	60,3	

(r) Yapı izin istatistikleri 2017 ve 2018 yılları verileri revize edilmiştir.

Kaynak: TÜİK

Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini lokomotif etkisiyle canlandıran inşaat ve konut sektörü, ekonomide ve sektörde yaşanan tüm olumsuz gelişmelere rağmen, ekonomideki önemini korumaya, önde gelen sektörlerden biri olmaya ve talep görmeye devam edecektir. Türkiye'nin demografik ve ekonomik gelişmeleri dikkate alınarak dünya ile karşılaştırıldığında, sektörün potansiyelinin birçok ülkeye kıyasla çok daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Belli dönemlerde karşılaşılabilecek fiyat dalgalanmaları ise, ekonomik döngü içerisinde gayrimenkul döngüsü olarak kabul edilebilir. Her sektörde olduğu gibi gayrimenkul sektöründe de genişleme, düşüş, gerileme ve düzeltme dönemleri olacaktır. Varlık fiyatları her zaman artamayacağı gibi, her zaman da düşmeyecek ve bu prensip hangi tip varlık olursa olsun geçerliliğini koruyacaktır. Yani, ülkenin ve sektörün istikrarı ve dinamik yapısı sürdüğü müddetçe, orta vadedeki yön büyüme eğiliminde olacaktır.

3.2.2. Maki (2012) Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Analizi

Eşbütünleşme analizi, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin olup olmadığını test eder. Diğer bir deyişle; uzun dönemde ele alınan serilerin birlikte hareket edip etmediğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, ele alınan serilerin uzun dönemde ilişkili olup olmadığını belirlemek temel amacı oluşturmaktadır. Eşbütünleşme denkleminde yapısal kırılmaların varlığı dikkate alınmadan yapılan testler hatalı sonuçlar verebilmektedir. Yapısal kırılmaların varlığını dikkate alarak yapılan çalışmaların ilkleri; Gregory ve Hansen (1996) ve Hatemi-J (2008) olmuş, sonraki yıllarda da benzer çalışmalar sürdürülmüştür. Gregory ve Hansen (1996) bir yapısal kırılmalı, Hatemi-J (2008) iki yapısal kırılmalı eşbütünleşme testleri uygularken, Maki (2012) beş yapısal kırılmaya uygun bir yöntem geliştirmiş hem de yapısal kırılmanın içsel olarak belirlenmesine olanak sağlamıştır. Modelin boş hipotezi; seriler arasında eşbütünleşmenin olmadığı yönündedir. Maki (2012) dört farklı model kullanarak yapısal kırılmalar altında seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini incelemiştir. Testin çalışma prensibinde; her bir dönem olası bir kırılma noktası olarak ele alınmakta, t istatistikleri hesaplanmakta ve kırılma noktası olarak t'nin en küçük değere sahip olduğu noktalar seçilmektedir. Yöntem uygulanırken, analize dahil edilecek tüm serilerin I(1) olması yani; birinci mertbe durağan olması gerekmektedir. Bu çalışmada, ele alınan seriler birinci mertbe durağandır ve I(1) yapısındadır, testin uygulanması açısından sorun yoktur. Yapısal kırılmaların varlığı durumunda uygulanacak dört ayrı model, seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin durumunun test edilebilmesine olanak sağlamıştır.

Bu modeller;

Model 0: Sabit terimde kırılmaya izin verilen trendsiz model,

Model 1: Sabit terimde ve eğimde kırılmaya izin verilen trendsiz model,

Model 2: Sabit terimde ve eğimde kırılmaya izin verilen trendli model,

Model 3: Sabit terimde, eğimde ve trendde kırılmaya izin verilen modeldir.

$$Model\ 0: y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i K_{i,t} + \beta x_t + u_t$$

$$Model\ 1: y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i K_{i,t} + \beta x_t + \sum_{i=1}^k \beta_i x_i K_{i,t} + u_t$$

$$Model\ 2: y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i K_{i,t} + \gamma x + \beta x_t + \sum_{i=1}^k \beta_i x_i K_{i,t} + u_t$$

$$Model\ 3: y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i K_{i,t} + \gamma t + \sum_{i=1}^k \gamma_i t K_{i,t} + \beta x_t + \sum_{i=1}^k \beta_i x_i K_{i,t} + u_t \quad (3.3)$$

Testin boş hipotezi; "Yapısal kırılmalar altında seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur" şeklindedir. Bu hipotezi test etmek için gerekli olan kritik değerler, Monte Carlo simülasyonu ile hesaplanmış ve Maki'de (2012) verilmiştir.

Tablo 6: Maki (2012) Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Model	Test	%1	%5	%10	Kırılma Tarihi
1 :FHKFE=f(FRKGE)	İstatistiği				
Model 0	-8.365*	-6.823	-5.961	-4.789	2010.11,2013.08,2014.02,2017.09,2018.01
Model 1	-8.498*	-6.565	-5.843	-4.908	2010.10,2013.07,2014.09,2017.06,2018.02
Model 2	-7.642*	-6.449	-5.755	-4.652	2010.09,2014.01,2015.01,2017.03,2018.01
Model 3	-7.044*	-6.125	-5.128	-4.339	2010.10,2014.04,2015.02,2017.09,2018.03
Model 2:FTR10_I ST=f(FRKGE)	Test İstatistiği				
Model 0	-8.382*	-6.956	-5.211	-4.981	2010.10,2013.09,2014.05,2017.08,2018.01
Model 1	-8.109*	-6.568	-5.469	-4.067	2010.10,2013.05,2014.09,2017.07,2018.02
Model 2	-8.274*	-6.255	-5.803	-4.334	2010.09,2014.06,2015.01,2017.05,2018.01
Model 3	-7.930*	-7.113	-6.452	-5.203	2010.10,2014.05,2015.02,2017.09,2018.01
Model 3:FTR51_A NK=f(FRKGE)	Test İstatistiği				
Model 0	-7.531 *	-5.887	-5.413	-4.125	2010.09,2013.08,2014.05,2017.08,2018.02
Model 1	-7.904*	-6.055	-5.590	-4.201	2010.11,2013.07,2014.09,2017.07,2018.02
Model 2	-7.748*	-6.398	-5.706	-4.416	2010.10,2013.06,2014.08,2017.05,2018.01
Model 3	-7.351*	-6.002	-5.922	-4.205	2010.10,2013.07,2014.09,2017.09,2018.01
Model 4:FTR31_I ZMR=f(FRKGE)	Test İstatistiği				
Model 0	-7.612*	-6.886	-5.302	-4.823	2010.08,2013.09,2014.06,2017.09,2018.01
Model 1	-7.108*	-6.424	-5.339	-4.745	2010.11,2013.08,2014.10,2017.08,2018.02
Model 2	-6.553*	-6.239	-5.215	-4.506	2010.11,2013.07,2014.08,2017.05,2018.02
Model 3	-6.345*	-7.011	-5.114	-4.229	2010.10,2013.07,2014.09,2017.05,2018.01

*0.05 için anlamlı değişken.

Not: (F) gösterimi birinci merteye farkı belirtmektedir.

Tablo 6'daki sonuçlar incelendiğinde, dört model için yapılan analizde seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu görülmektedir. Bir diğer deyişle, bu seriler uzun dönemde birlikte hareket etmektedir ve bu serilerin düzey değerleriyle gerçekleştirilecek uzun dönem analizlerinde, sahte regresyon problemiyle karşılaşılacaktır. Bu durumda seriler arasındaki uzun dönem eşbütünleşme katsayılarının tahminine geçilebileceğine karar verilmiştir.

3.3.3. Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini

Bu çalışmada uzun dönem eşbütünleşme katsayıları, Tam Değiştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (Fully Modified Ordinary Least Square: FMOLS) yöntemiyle incelenmiştir. Phillips ve Hansen (1990) göre, FMOLS yöntemi; değişkenlere ait denklemlerin hata terimleri arasındaki eş-anlı ilişkileri göz önünde bulundurduğundan, ikinci derece sapmaları da gidermektedir. FMOLS tahmincisi, standart tahmincilerde meydana gelen diagnostik sorunları gidermektedir. Bu yöntem içsellik ve otokorelasyon sorununu dikkate alarak OLS'nin geliştirilmesiyle elde edilmiştir. Ayrıca, OLS tahmincisinin eşbütünleşik denklemlerin optimal değerlerini hesaplamada ortaya çıkan yetersizliğini gidermek için FMOLS'de asimptotik sapmalı ve dışsalık varsayımı kullanılmıştır (Chen ve Huang, 2013). FMOLS tahmin sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 7: FMOLS Uzun Dönem Eş Bütünleşme Katsayı Tahmin Sonuçları

	RKGE Katsayı (st.hata)	t istatistiği	R ²
Model 1 FHKFE=f(FRKGE)	-0.147* (0.048)	-3.062	0.526
Model 2 FTR10_I ST=f(FRKGE)	-0.129* (0.028)	-4.607	0.519
Model 3 FTR51_A NK=f(FRKGE)	-0.135* (0.031)	-4.354	0.521
Model 4 FTR31_I ZMR=f(FRKGE)	-0.108* (0.019)	-5.684	0.522

*0.05 için istatistik anlamlı değişken,

Not:Tahminlerdeki otokorelasyon ve değişen varyans sorunları, Newey-West yöntemi ile giderilmiştir.

Tablo 7'de verilen sonuçlara göre RKGE değişkeni ele alınan bağımlı değişkenler üzerinde negatif yönde anlamlı ilişkili çıkmıştır. Katsayı büyüklüklerine bakıldığında; model 1'de RKGE %1 arttıkça HKFE %14.7 düşecektir. En büyük etki model 1 için elde edilmiştir. Daha sonra model 3 için Ankara ikinci sırada etkiye sahiptir ve RKGE %1 arttıkça FTR51_A NK değişkeni %13.5 düşecektir. Üçüncü olarak model 2 İstanbul gelmektedir. RKGE %1 arttıkça FTR10_I ST değişkeni %12.9 düşecektir. Son olarak İzmir için, RKGE %1 arttıkça FTR31_I ZMR değişkeni %10.8 düşecektir. 2008 yılında dünya tüm dünyayı etkileyen global krizden sonra yalnız 2009 yılında % -4,8 negatif büyüme ile kapatmış, 2010 yılı itibarıyla hızlı bir toparlanma dönemi yaşamıştır. Hane halkı tüketiminde yaşanan daralmalar, siyasal belirsizlikler, jeopolitik riskler, döviz kurlarında yaşanan dalgalanmalar, ihracatın düşüşü ve yabancı yatırımcıların olumsuz görüşleri 2016 yılı büyüme oranlarına doğrudan yansımış ve Türkiye 2016 yılında %2,9 büyüme kaydetmiştir. Büyüme oranlarında bir düşüşe neden olmuştur. 2016 yılının olumsuz etkileri 2017 yılında yerini iyimserliğe bırakmıştır. Ancak 2018 haziran döneminden yaşanan kur şokları ekonominin kriz döngüsüne girmesine neden olmuştur. Küresel ekonomik kriz sonrası FED'in faizleri 0 – 0,25 baz puan arasında tutarak parasal gevşeme adımları atması Türkiye gibi

gelişmekte olan ülkelere sıcak para akışını hızlandırmıştır. Türkiye'ye gelen sıcak para konut sektöründe kullanılmış ve sektörde yılar itibarıyla bir arz fazlasına neden olmuştur. Bu arz fazlası da konut fiyat endeksi üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. Özellikle 2016 sonrası dönemde olumsuzluklar ekonomiye olan güveni olumsuz etkilemiştir ve 2018 haziran döneminde yaşanan kur şoku sonrası TCMB'nin radikal faiz artırım kararı ile ipotekli konut satıları durma noktasına gelmiştir. Konut arz fazlasının fiyatlar üzerinde yaptığı baskı artmış ve fiyatlar düşüş trendine girmiştir. Makalenin konusu olan inceleme dönemine bakıldığında reel ekonomik güven endeksinin incelenen dönemler itibarıyla dar bir bantta hareket ettiği görülmektedir. Reel ekonomik güven endeksinin ortalama 95 ile 105 baz puan arasındaki hareketi Hedonik Konut Fiyat Endeksi üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak Reel Kesim Güven Endeksinin istikrarlı bir büyüme ivmesini kazanması bağımlı değişkenler üzerinde pozitif etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Reel kesim güven endeksi arttığında hedonik konut fiyat endeksinin düşüş gösterdiği tespit edilmiştir.

Konut alımı aslında bir yatırım aracı olarak görülmesi de özellikle ekonomik görünümün negatife çevrildiği, diğer yatırım araçlarının riskinin yükseldiği dönemde güvenli olarak kabul edilirken talebi artmaya başlar ve paranın gidebileceği güvenli liman haline dönüşebilir. Ekonomik görünümün negatif olduğu dönemde Reel Kesim Güven Endeksi ise olumsuzla evrilir ve üretime gidecek olan sermayenin güvenli limanlarda park ettiği gözlemlenir. Bu dönemde gayrimenkul talep artarken Reel Kesim Güven Endeksindeki olumsuzluk gayrimenkul inşaatlarında da bir yavaşlama yaratarak arzı azaltmaktadır. Bu durum arz yetersizliğinden fiyatların yükselmesine sebep olur.

Ekonomik görünüm pozitif dönmeye beraber ekonomide reel üretimin artışı sinyalleri oluşur ve bu durumun en önemli göstergelerinden biri de Reel Kesim Güven Endeksinin artıyor olmasıdır. Bu durumda sermaye güvenli limanlardan çıkarak üretime doğru kaymaya başlar. Ekonomide ki optimistik beklentiler karlılığın artışı yönünde olacağından gayrimenkul alımından vazgeçen sermaye sahipleri üretim ve ticaret alanına yönelirler. Üretim artışı her alanda olduğu gibi inşaat sektöründe de gerçekleşecektir. Bu durum gayrimenkul arzının artışına yol açarken talebin arzı yakalaması ancak bir gecikmeyle olabilir. Bu gecikmenin sebebi ise sermayenin üretime yönelmesi zaman içinde bu yönelmenin ekonomiye katkısı ve geri dönüşlerinin konut talebine yansımalarının gecikmesidir.

Böylece ekonomik dalgalanmalar ve karlılık beklentileri arasındaki dönemde Reel Kesim Güven Endeksi ile Hedonik Konut Fiyat Endeksi arasındaki ilişki kısa dönemde negatif olmaktadır.

3.3.4. Nedensellik Analizi

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi belirlenirken, Granger Nedensellik Testi kullanılmıştır. Uygun gecikme uzunluğu SC kriteriyle (Schwarz Information Criterion) belirlenmiştir. Kriteria göre uygun gecikme uzunluğu 2 olarak belirlenmiştir. "**Granger nedeni olma**"nın anlamı, her bir denkleme ilişkin bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinin bağımlı değişkenin nedeni olduğudur. Sıfır

hipotezi "X değişkeni Y değişkeninin Granger nedeni değildir" biçimindedir. Değişkenler birinci mertebeye farklarının alındığı durağan halleriyle analize dahil edilmiştir. Tablo 8'de her bir değişkenin gösteriminin başına konulan "F" ifadesi, birinci mertebeye fark alındığını belirtmektedir.

Tablo 8: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Boş hipotez:	n	F	İstatistiği	P
FHKFE does not GrangerCause	105	1.33977	0.2666	
FRKGE				
FRKGE does not GrangerCause	105	7.52341	0.0003*	
FHKFE				
FTR10_IST does not GrangerCause	105	0.24996	0.7793	
FRKGE				
FRKGE does not GrangerCause	105	6.19551	0.0009*	
FTR10_IST				
FTR31_IZMR does not GrangerCause	105	0.04948	0.9518	
FRKGE				
FRKGE does not GrangerCause	105	6.99375	0.0034*	
FTR31_IZMR				
FTR51_ANK does not GrangerCause	105	1.10355	0.3357	
FRKGE				
FRKGE does not GrangerCause	105	8.31351	0.0005*	
FTR51_ANK				

*Granger nedeni olma

Granger nedensellik analizi sonucunda Tablo 8'de; FHKFE değişkeni FRKGE değişkeninin Granger nedeni değildir, buna karşılık FRKGE değişkeni FHKFE değişkeninin Granger nedeni değildir. Böylece tek yönlü bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir (RKGE→HKFE).

FTR10_IST değişkeni FRKGE değişkeninin Granger nedeni değildir, buna karşılık FRKGE değişkeni FTR10_IST değişkeninin Granger nedeni değildir. Böylece tek yönlü bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir (RKGE→FTR10_IST).

FTR31_IZMR değişkeni FRKGE değişkeninin Granger nedeni değildir, buna karşılık FRKGE değişkeni FTR31_IZMR değişkeninin Granger nedeni değildir. Böylece tek yönlü bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir (RKGE→FTR31_IZMR).

FTR51_ANK değişkeni FRKGE değişkeninin Granger nedeni değildir, buna karşılık FRKGE değişkeni FTR51_ANK değişkeninin Granger nedeni değildir. Böylece tek yönlü bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir (RKGE→FTR51_ANK).

4. Sonuç

Bu çalışmada Reel Kesim Güven Endeksi ile Bölgesel Bazlı Hedonik Konut Fiyat Endeksi arasındaki ilişki incelenmiştir. Reel Kesim Güven Endeksi ekonomik konjonktürün yönü hakkında ekonomik birimlere bilgi sağlar. Bu endeks, ekonomik aktivitedeki gelişmeler konusunda örneğin daralma ve büyüme süreçleri konusunda önceden bilgi sağlar ve mevcut ekonomik durumun tanımlanmasına yardımcı olur.

Araştırmanın ilk sonucu, Reel Kesim Güven Endeksinin incelenen dönemlerde ortalama 95 ile 105 baz puan arasında dar bir bantta hareket ettiği ve bu hareketin Hedonik Konut Fiyat Endeksi üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Çalışmanın ikinci önemli sonucu

ise Reel Kesim Güven Endeksinin bağımlı değişkenleri negatif yönde etkilemekte olduğu tespit edilmiştir. Katsayı büyüklüklerine bakıldığında; En büyük etki model 1 için elde edilmiştir. Reel ekonomik güven endeksinin %1 artması durumunda Hedonik Konut Fiyat Endeksinin %14,7 düştüğü, ardından sırasıyla ekonomik güven endeksinin %1 artması durumunda Hedonik Konut Fiyat Endeksi Ankara'da %13,5, İstanbul'da %12,9 ve son olarak İzmir'de %10,8 düştüğü görülmüştür.

Çalışmanın üçüncü sonucu ise, Granger nedensellik analizi sonucunda tek yönlü bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir. Buna göre bağımsız değişkenlerin; Hedonik Konut Fiyat Endeksi ile İstanbul, Ankara ve İzmir'deki Hedonik Konut Fiyat Endeksi değişkenlerinin Reel Kesim Güven Endeksi değişkeninin Granger nedeni olmadığı, buna karşılık Reel Kesim Güven Endeksi değişkeninin bu bağımsız değişkenlerin Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir.

Yapılan yazın taramasında, çalışmaların genellikle Hedonik Konut Fiyat Endeksi'ni etkileyen faktörlerin belirlenmesi üzerine olduğu görülmüştür. Türkiye'de konut piyasasında Reel Kesim Güven Endeksi ve bölgesel bazlı Hedonik Konut Fiyat Endeksi değişkenleri arasındaki ilişki hakkında çalışmalara çok fazla rastlanılmamıştır. Bu itibarla bu çalışmanın yapılacak diğer çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir. Araştırma sonuçlarından, Hedonik fiyat endekslerini etkileyen diğer faktörlerin belirlenerek benzer veya başka modellerle tekrar çalışılmasının faydalı olacağı önerilebilir.

Kaynakça

- Akkaya, M., (2018), Hedonik Konut Fiyat Endeksini Etkileyen Faktörlerin Analizi, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Cilt:33, Sayı:2, s.435-454
- Anglin, P., & Gencay, R., (1996), Semiparametric Estimation of a Hedonic Price Function, Journal of Applied Econometrics, Vol. 11, No. 6, 1996, s. 633-648
- Avşar, A., & Yılmazel Ö., & Yılmazel, S., (2017), Konut Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Hedonik Model İle Belirlenmesi: Eskişehir Örneği, Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der.; (37): 195-205
- Avşar, A., (2018), Türkiye'de Konut Fiyatlarını Belirleyici Ekonomik Faktörlerin Analizi, Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler'de Akademik Araştırmalar- V, ss, 129-146.
- Badurlar, İ. Ö., (2008), Türkiye'de Konut Fiyatları İle Makro Ekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkinin Arastırılması, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt/Vol.:8- Sayı/No: 1 : 223-238 (2008)
- Başer U., & Bozoğlu, M., (2019), Hedonik Fiyat Modeliyle Konut Kirasını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Samsun İlk İlkadım Ve Atakum İlçeleri Örneği Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD) Eurasian Journal of Researches in Social and Economics (EJRSE) ISSN:2148-9963, ASEAD CİLT 6 SAYI 4 Yıl 2019, S 308-316
- Bin, O., (2003). A Prediction Comparison of Housing Sales Prices by Parametric versus Semi-Parametric Regressions, Journal of Housing Economics, 13, ss:68-84.
- Capistrán, C., & Ramos-F., M. (2009). Inflation Dynamics in Latin America. Contemporary Economic Policy, 27(3), 349-362
- Chen J. & Huang , Y. F. (2013).The Study of the Relationship between Carbon Dioxide (CO2) Emission and Economic Growth, Journal of International and Global Economic Studies, 6(2), December 2013, 45-61.
- Çalmaşur, G., Ve Aysin, M. E., (2019), Konut Fiyatlarına Etki Eden Faktörlerin Hedonik Modelle Belirlenmesi: Tra1 Alt Bölgesi Üzerine Bir Uygulama, UIİİD-IJEAS, 2019 (22):77-92 ISSN 1307-9832
- Çetin, G., & Doğaner, A., (2017), İnşaat Sektörü Güven Endeksi Ve Konut Fiyat Endeksi Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Ampirik Analiz, İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi, Cilt:4, Sayı:2, s. 155-165
- Eğilmez, M., (2019), Ekonominin Temelleri, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, s.382.
- Gregory, W. & Hansen,E,(1996) residual-based test for cointegration in models with regime shifts, Journal of econometrics 70.99-126
- Goodman, A. C. (1978), "Hedonic Prices, Price Indices And Housing Markets", Journal Of Urban Economics, 5, 471-484.
- Güler, İ., Başer, U, ve Bozoğlu, M., (2019), Rize İli Merkez İlçesinde Konut Fiyatlarının Hedonik Fiyat Modeliyle Değerlemesi, Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 9(4): 2294-2302.
- Hatemi-J, A.,; (2008), "Tests for Cointegration with Two Unknown Regime Shifts with an Application to Financial Market Integration", Empirical Economics, 35 (3), ss. 497-505.
- Hayrulloğlu, G., & Aliefendioğlu, Y., & Tanrıvermiş, H., & Hayrulloğlu, A. C., (2017), Konut Piyasalarında Hedonik Değerleme Modeli Tahmini: Ankara İli Çankaya İlçesi Çukurambar Bölgesi Örneği, Proceedings of 2 nd International Conference on Scientific Cooperation for the Future in the Economics and Administrative Sciences, s.25-36.
- Kapetanios, G., (2005), Unit-root testing against the alternative hypothesis of upto m structural breaks. Journal of Time Series Analysis. Vol: 26. No: 1. 123-133
- Kayral, İ. E., (2017), İstanbul, Ankara ve İzmir Konut Fiyat Değişimlerini Etkileyen Faktörlerin Arastırılması, Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi Cilt:21. Sayı:1. Haziran 2017 ss.65-84
- Kaya, A. (2012), "Türkiye'de Konut Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Hedonik Fiyat Modeli ile Belirlenmesi", TCMB Uzmanlık Tezi. Ankara.

- Lancaster, K. J. (1966). A New Approach to Consumer Theory. *Journal of Political Economy*, 74, 132-157.
- Lee, J., & Strazicich, M., (2003) "Minimum LmUnitRoot Test With Two Structural Breaks", *Review Of Economics And Statistics*, 1082- 1089.
- Lumsdaine, R., & Papell, D., (1999) "Two Structural Breaks And The Unit Root Hypothesis: New Evidence About Unemployment In Australia", Working Paper Series Victoria Univ. Applied Economy Working Paper, No. 3/00
- Maki, D., (2012), Tests for Cointegration Allowing for an Unknown Number of Breaks. *Economic Modelling*, 29(5), 2011-2015.
- Perron, P. (1989), "The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis", *Econometrica*, Vol. 57, No: 6, pp. 1631- 1401.
- Perron, P. (1997). "Further Evidence On Breaking Trend Functions In Macroeconomic Variables, *Journal Of Econometrics*, 80 (2), 385.
- Phillips, P.C.B, & B. Hansen, (1990). Statistical Inference in Instrumental Variables Regression with I(1) Processes, *Review of Economic Studies* 57, 99-125.
- Shimizu, C., & Takatsuji, H. & Ono, H. & Kiyohiko G. N., (2010). Structural And Temporal Changes In The Housing Market And Hedonic Housing Price Indices: A Case Of The Previously Owned Condominium Market In The Tokyo Metropolitan Area. *International Journal Of Housing Markets and Analysis*, s.1-31. file:///C:/Users/lenovo/Downloads/wp36.pdf
- Uyar, S. G. K., & Yayla, N., (2016), Coğrafi Ağırlıklandırılmış Regresyon Modeli ile Hedonik Konut Fiyatlama Modeli Tahmini: İstanbul Konut Piyasası, *Social Sciences (NWSASOS)*, 3C0153, 11(4): 326-342.
- Yalçın, E. C., & Tıraşoğlu, M., & Çevik, E., (2017), Konut Fiyatlarının Hedonik Fiyatlama Yaklaşımına Göre Mekânsal Ekonometrik Modeller İle Tahmini: İstanbul Konut Piyasası Örneği, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi Journal of Entrepreneurship and Development*, Cilt:12 Sayı:2, s. 123-137.
- Yayar, R., ve Karaca, S. S., (2014), Konut Fiyatlarına Etki Eden Faktörlerin Hedonik Modelle Belirlenmesi: TR83 Bölgesi Örneği, *Ege Akademik Bakış*, Cilt: 14, Sayı: 4, ss. 509-518
- Zivot, E., & Andrews D., (1992) "Further Evidence On The Great Crash, The Oil-Price Shock, And The Unit-Root Hypothesis", *Journal Of Business And Economic Statistics*, Vol. 10(3), 251-270.
- Türkiye İstatistik Kurumu, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1056

Araştırma Makalesi • Research Article

Küreselleşme ve Yaşam Beklentisi Üzerine Araştırma: Panel Regresyon Analizi

Research on Globalization and Life Expectancy: Panel Data Regression Analysis

Mustafa Necati ÇOBAN^{a,*}

^aDr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Tokat/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-2839-4403

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 01 Ocak 2020
Düzeltilme tarihi: 22 Nisan 2020
Kabul tarihi: 28 Nisan 2020

Anahtar Kelimeler:

Küreselleşme
Yaşam Beklentisi
Panel Veri Analizi

ARTICLE INFO

Article history:

Received 01 January 2020
Received in revised form 22 April 2020
Accepted 28 April 2020

Keywords:

Globalization
Life Expectancy
Panel Data Analysis

ÖZ

Bu çalışmanın amacı küreselleşmenin bir sağlık ve refah göstergesi olarak doğu-yaşam beklentisi üzerine etkilerinin Eagles Ülkeleri kapsamında saptanmasıdır. Belirtilen amaç doğrultusunda Eagles Ülkelerine ait 1990-2017 dönemini kapsayan veriler kullanılarak dengeli panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Küreselleşme göstergesi ve bağımsız değişken olarak KOF Küreselleşme Endeksi kullanılmıştır. Doğuda yaşam beklentisi bağımlı değişken olup aynı zamanda çalışmaya kişi başına düşen GSYİH, kentleşme oranı ve gayrisafi sermaye oluşumu gibi açıklayıcı değişkenler eklenmiştir. Çalışmada ulaşılan sonuçlar Eagles Ülkeleri'nde küreselleşmenin yaşam beklentisini olumlu etkilediği yönündedir.

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the effects of globalization on life expectancy at birth as an indicator of health and welfare within the Eagles Countries. For this purpose, balanced panel data analysis was performed by using the data of the Eagles Countries covering the period of 1990-2017. KOF Globalization Index was used as an indicator of globalization and as an independent variable. Life expectancy at birth is dependent variable, and explanatory variables such as GDP per capita, urbanization rate and gross capital formation were added to the study. The results of the study indicate that globalization positively affects life expectancy in Eagles Countries.

1. Giriş

Ülkelerin ve toplumların birbirleri ile sosyal, kültürel ve ekonomik olarak etkileşime geçmeleri sonucu ülkeler arası sınırlar kaybolmuş, küresel bir dünya yapısı ortaya çıkmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması ile beraber insanlar sosyal ve kültürel olarak etkileşime geçmiş, küreselleşmenin getirdiği teknolojik gelişim bireylerin yaşam stillerinin değişime uğramasına yol açmıştır. İktisadi perspektiften küreselleşme kavramı incelendiğinde özellikle serbest piyasa ekonomisi anlayışı ile beraber uluslararası ticari faaliyetlerin hızlanması bilginin, teknolojinin, mal ve hizmet hareketlerinin başka ülkelere de yayılmasına olanak tanımıştır.

Küreselleşmenin gelişim süreci incelendiğinde, 80'li yıllardan bu yana dünya ekonomisinin birbiri ile entegrasyonunun sürekli arttığı gözlemlenmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması ve azalan ulaştırma maliyetleri mesafe kavramının gittikçe azalmasına yol açmaktadır. Öte yandan ticari faaliyetler, yatırımlar, sermaye akımları ve teknoloji transferleri küreselleşme ile beraber artmaktadır (Lee ve Vivarelli, 2006: 2).

Küreselleşme, bilgiye ulaşımın maliyetinin azalması, teknoloji transferi ve sermaye akımlarının artarak daha yüksek ekonomik büyüme oranlarına ulaşılması gibi avantajlar sağlayabildiği gibi küreselleşme karşıtları tarafından çokuluslu şirketlerin aşırı güçlenmesine olanak tanıdığı ve gelirin adil dağılımına ve istihdama olumsuz

* Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: necati.coban@gop.edu.tr

yönde etki ettiği biçiminde eleştirilere maruz kalabilmektedir (Stallings, 2002: 8; Whalley, 2005: 18).

Doğuştan yaşam beklentisi, belirli bir yılda doğan bireyin ortalama kaç sene yaşayacağını ifade eden bir kavram olarak gösterilmekle beraber aynı zamanda ülkelerin sağlık sistemlerinin gelişmişliği ve refah seviyeleri hakkında fikir vermektedir. Doğuştan yaşam beklentisi kavramının önemli bir sağlık ve refah göstergesi olarak değerlendirildiği bilinmektedir.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkelerde doğuştan yaşam beklentisinin farklı seviyelerde olduğu görülmektedir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri arttıkça doğuştan beklenen yaşam süresi de artmaktadır. Bebek ölümlerinin ve çocuk yaştaki ölümlerin yüksek olması doğuştan yaşam beklentisini azaltmaktadır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bebek ve çocuk ölüm sayısı gelişmiş ülkelere göre fazladır (Rabbi, 2013: 480).

Küreselleşmenin doğuştan yaşam beklentisi üzerine etkili olduğu ifade edilmektedir. Toplumların ve ekonomilerin birbirine entegre olmasını ve araştırma ve geliştirme deneyimlerini paylaştığı bir kavram olarak küreselleşmenin yaşam beklentisini etkilediği birkaç kanal bulunmaktadır. Küreselleşme ile bir ülkeden diğer ülkelere mal veya hizmet transferleri artmakta ve insanlar için önem arz eden gıda maddeleri ve hayati önem taşıyan ilaçlar daha fazla nüfus için erişilebilir hale gelmektedir. Küreselleşme ile beraber hastalıklarla mücadele kapsamında önemli olan bilginin yayılması sağlanabilir ve insan hayatı için önemli olan insan haklarıyla alakalı farkındalık artırılabilir (Ali ve Audi, 2016: 183).

Küreselleşme ile beraber eğitim, sağlık turizmi ve modern sağlık teknolojilerine erişim yoluyla sağlık göstergelerinde iyileşme gözlemlendiği ifade edilmektedir. Bu görüşün aksini savunan belirli bir kesim de bulunmaktadır. Bu kesime göre de ekonomik küreselleşme ile beraber sağlıksız ürünler pazarlanabilmekte, sahte ilaçlar ve alanında uzman sağlık çalışanlarının göçü yoluyla büyük sağlık tehlikeleri ile karşılaşılabilirdiği ve bulaşıcı hastalıkların daha kolay bulaşabilirdiği ifade edilmektedir (Timothy, 2018: 2).

Küreselleşmenin ülkelerde sağlık imkanlarını geliştirdiğini savunan kesim küreselleşme ile halkın sağlığına yönelik daha fazla tedbirlerin alınabildiğine ve gerekli olanakların sağlandığını belirtmektedir. Küreselleşme ile beraber daha hızlı ekonomik büyüme oranları yakalanabilmekte, kişi başına düşen gelir artmakta, bireylerin yaşam standartları yükselmekte, yenilikler ve inovasyonlar dünyaya hızlıca yayılabilmektedir. Bunların dışında sağlık ve gelir düzeyi arasında karşılıklı bir ilişki olduğu unutulmamalıdır. Yüksek gelir daha fazla ve daha iyi sağlık hizmetlerinden yararlanabilmeyi olanaklı kılmakta iken öte yandan sağlıklı insanlar daha yüksek gelir elde edebilirler. Benzer şekilde gelir artışı, sosyal güvenlik yardımlarının artması, doktor ve kliniklere erişim ve nihai olarak küreselleşme ile beraber yaşam beklentisi artmaktadır (Rafat, Emadzadeh ve Ahmadi, 2013: 387).

Özellikle küreselleşme ile beraber hem Sahra Altı Afrika ülkelerinin hem de eski Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinin 1970 yılından bu yana hem yaşam beklentilerinin yükseldiği hem de çocuk ölümlerinin azaldığı gözlemlenmektedir. Küreselleşmenin bu ülkelerdeki bu gelişmelerle ilgisinin daha yüksek gelir düzeyinin daha iyi

sağlık imkanlarını teşvik ettiği fikrinden ileri geldiği belirtilmektedir (Fischer, 2003: 11). Az gelişmiş ülkelerde gelir ve sağlık değişkenleri arasındaki ilişkinin oldukça güçlü olduğu düşünülmekle beraber küreselleşmeye bağlı olarak yoksulluğun azaltılmasının sağlık göstergelerini iyileştirdiği belirtilmektedir (Preston, 1975; Summers ve Pritchett, 1996).

Bu çalışmada Eagles Ülkelerinde küreselleşmenin doğuştan yaşam beklentisi üzerine olan etkilerinin araştırılması amaçlanmaktadır. Belirtilen amaç doğrultusunda Eagles Ülkelerinin 1990-2017 dönemine ait verileri kullanılarak dengeli panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmada 2. Bölümde literatür taraması yer almaktadır. 3. Bölümde çalışmada kullanılan veri seti ve yöntem tanıtılmıştır. 4. Bölümde ampirik bulgulardan bahsedilmiş, 5. Bölümde ise modele dair tahmin sonuçlarına yer verilmiştir. Nihai olarak ise sonuç bölümü yer almakta olup çalışmada elde edilen sonuçlara dair değerlendirme gerçekleştirilmiştir.

2. Literatür Taraması

İlgili literatür incelendiğinde sağlık göstergesi olarak doğuştan yaşam beklentisinin literatürde daha az kullanıldığı gözlemlenmektedir. Yine küreselleşme ve yaşam beklentisi arasındaki ilişkiyi doğrudan araştıran çalışmaların sayısının az olduğu görülmektedir.

Bezruchka (2000), küreselleşmenin sağlık üzerine olası olumsuz etkilerinden yola çıkarak küreselleşmenin sağlık sektörü üzerine avantaj ve dezavantajlarını değerlendirmiştir. Küreselleşme ile beraber artan ticari faaliyetlerin kirliliğin artmasına yol açabileceği bunun dışında küreselleşmenin sigara ihracatını genişletebileceği ve genetiği değiştirilmiş gıdaların yaygınlaşabilmesine yol açabileceği ifade edilmekte iken diğer yandan sağlık hizmetlerinin fakir ülkelere doğru yaygınlaşabilmesi kapsamında fırsatlar oluşturabileceği de belirtilmiştir.

Cornia (2001), küreselleşme ve sağlık arasındaki ilişkiye yönelik bir araştırma gerçekleştirmiştir. Piyasaların dışlayıcı olmadığı ve düzenleyici kurumların güçlü olduğu ülkelerde küreselleşmenin önemli fırsatlar yaratacağı ifade edilmiştir. Çin, Kosta Rika, Asya Kaplanları ve Vietnam'daki sağlık hizmetine yönelik kazanımların küreselleşmeyle beraber küresel pazarlara ve teknolojiye yönelik artan erişimleriyle ilişkilendirilmektedir. Fakat çoğu Afrika ülkesinde, Latin Amerika ülkelerinde ve Doğu Avrupa ülkelerinde küreselleşmenin dış yatırımların eşitsiz dağılımı ve zayıf iç koşulların birleşimi ile beraber bu ülkelerde sağlık hizmeti üzerine etkisiz kaldığı ifade edilmiştir.

Diaz-Bonilla vd. (2002), gelişmekte olan ülkelerde küreselleşen sağlık hizmetlerini araştırmışlardır. Küreselleşmenin sağlık sektörü için önemli fırsatlar sunmakla beraber önemli zorluklar ortaya koyduğu da ifade edilmiştir. Küreselleşme ile beraber son 40 yılda sağlık alanında önemli ilerlemeler kaydedildiği belirtilmiş fakat bu ilerlemelerin bölgeler arasında eşit olmayan bir şekilde dağıtıldığı dile getirilmiştir. Çalışma kapsamında küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerdeki sağlık sektörü üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya ve olumlu etkilerini artırmaya yönelik birtakım politika önerilerinde bulunulmuştur.

Deaton (2004), küreselleşme çağındaki sağlık hizmetine yönelik faaliyetlerle alakalı bir değerlendirme gerçekleştirmiştir. Küreselleşmenin ekonomik büyümeyi desteklemesi ile beraber son 50 yılda yaşam beklentisi kapsamında uluslararası düzeydeki eşitsizliklerin azaldığı vurgulanmıştır. Küreselleşmenin, zengin ülkelerden fakir ülkelere geçiş sürecinin hızlanmasının, küresel sağlık için çok daha etkili olacağı ifade edilmiştir.

Bergh ve Nilsson (2010), küreselleşme ve yaşam beklentisi arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. 1970-2005 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmada 92 ülke panel veri analizi gerçekleştirilerek incelenmiştir. Çalışmada sonuç olarak ekonomik küreselleşmenin yaşam beklentisi üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkide bulunduğu tespit edilmiştir. Sonuç yalnızca düşük gelirli ülkeler kapsamında geçerlidir.

Labonte, Mohindra ve Schrecker (2011), küreselleşmenin sağlık sektörü üzerindeki artan etkilerini değerlendirmişlerdir. Küreselleşmenin ve sağlık sektörünün önündeki zorlukların tartışıldığı çalışmada ulusal hükümetlere ve özellikle zengin ülkelerin ulusal hükümetlerine tüm dış politikalarında küresel sağlığı ve bunun sosyal belirleyicilerini daha fazla dikkate almaları yönünde önerilerde bulunulmuştur.

Rafat, Emadzadeh ve Ahmadi (2013), gelişmekte olan ülkelerde ekonomik, sosyal ve siyasi küreselleşmenin sağlık üzerine olan etkilerini incelemişlerdir. Çalışmada elde edilen sonuçlar incelendiğinde ekonomik küreselleşmenin sağlık üzerinde olumsuz bir etkiye neden olduğu gözlemlenmiştir. Bunun dışında sosyal ve siyasi küreselleşmenin sağlık üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Sonuç hem kadınlar hem de erkekler için aynıdır.

Monsef ve Mehrjardi (2015), yaşam beklentisinin belirleyicileri üzerine araştırma gerçekleştirmiştir. 136 ülkeye ait 2002-2010 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmada panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ulaşılan sonuçlar incelendiğinde, enflasyon ve işsizliğin yaşam beklentisini olumsuz yönde etkilediği tespit edilmişken gayrisafi sermaye oluşumu ve gayri safi milli hasılanın yaşam beklentisini pozitif yönde etkilediği bulgularına ulaşılmıştır.

Welander, Lyttkens ve Nilsson (2015), gelişmekte olan ülkelerde küreselleşmenin çocuk sağlığı üzerine olan etkilerini analiz etmişlerdir. 70 gelişmekte olan ülkenin 1970-2009 dönemine ait verilerinin kullanıldığı çalışmada panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Bulgular incelendiğinde gelişmekte olan ülkelerde küreselleşmenin bebek ölümlerini azalttığı tespit edilmiştir. Buna ek olarak demokrasi düzeyinin çocuk sağlığı düzeyi üzerinde olumlu etkide bulunduğu gözlemlenmiştir.

Ali ve Audi (2016), küreselleşme, gelir eşitsizliği ve çevresel bozulmanın yaşam beklentisi üzerine olan etkilerini incelemişlerdir. Pakistan'a ait 1980-2015 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmada değişkenler arası uzun dönemli ilişkiyi analiz etme amacıyla ARDL analizi gerçekleştirilmiştir. Pakistan'da gelir eşitsizliği ve çevresel bozulmanın yaşam beklentisini olumsuz yönde etkilediğinin tespit edildiği çalışmada ayrıca küreselleşmenin Pakistan'da yaşam beklentisini pozitif yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Daha sonra nedensellik ilişkisinin test edildiği

çalışmada tüm bağımsız değişkenlerden bağımlı değişkene doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.

Ertaş ve Kırac (2017), küreselleşmenin ülkelerin sağlık sistemleri ve sağlık politikalarına olan etkilerini araştırmışlardır. Nitel araştırma deseni yönteminin benimsendiği çalışmada ilgili literatür taranmıştır. Çalışma neticesinde ülkelerin küreselleşmenin olumsuz etkilerinden korunmak için sağlık alanında uluslararası işbirlikleri gerçekleştirmeleri ve anlaşmalar yapmaları gerekliliği ifade edilmiştir.

Timothy (2018), ekonomik küreselleşmenin yaşam beklentisi üzerine etkisini analiz etmiştir. 1986-2016 yılları arasındaki verilerin kullanılarak Nijerya'nın incelendiği çalışmada Johanson Eşbütünleşme Testi uygulanmıştır. Değişkenler arası uzun dönemli ilişkinin analiz edildiği çalışmada Nijerya'da ekonomik küreselleşmenin yaşam beklentisi üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir.

3. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada EAGLES (Yükselen ve Büyümenin Öncüsü Ekonomiler) ülkelerine ait 1990-2017 dönemine ait veriler kullanılarak panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmada analiz edilecek veri aralığının tespit edilmesinde seçilen tüm değişkenler kapsamında verilerin mevcut olması etkili olmuştur. Değişkenlerin tercih edilmesinde ise benzer çalışmalardan (Rafat, Emadzadeh ve Ahmadi, 2013; Monsef ve Mehrjardi, 2015) faydalanılmıştır.

Türkiye, Güney Kore, Hindistan, Mısır, Çin, Brezilya, Meksika, Endonezya ve Rusya gibi yükselen piyasa ekonomisi olarak tanımlanan ülkeler İspanyol bankacılık devi BBVA tarafından 2010 yılında EAGLES (Emerging and Growth Leading Economies- Yükselen ve Büyümenin Öncüsü Ekonomiler: Kartallar) olarak sınıflandırılmıştır. EAGLES ülkeleri olarak nitelendirilen bu ülkelerin 2020 yılı itibarıyla dünya ekonomik büyümesine %60 katkı sağlayacağı öngörülmesiyle beraber bu katkının G7 ülkelerinin %16'lık ortalama katkısından daha fazla olacağı belirtilmektedir (BBVA, 2012: 17). Yine ayrıca bu ülkelerin milli gelirlerinin 2014 ile 2024 yılları arasında G7 milli gelir ortalaması olarak tahmin edilen 475 milyar dolardan fazla olacağı ifade edilmektedir. Bununla beraber gelişmekte olan ülkelerin 2015-2025 döneminde küresel ekonomik büyümenin %79'unu gerçekleştireceği ifade edilmekte ve bu büyüme oranının %64'ünün EAGLES ülkeleri tarafından gerçekleştirileceği tahmininde bulunmaktadır (BBVA, 2016: 5-6).

Tablo 1. Eagles Ülkeleri

Brezilya
Çin
Endonezya
Güney Kore
Hindistan
Meksika
Mısır
Rusya
Türkiye

Yaşam beklentisi, diğer bir deyişle doğuştan yaşam beklentisi çalışmada yer alan bağımlı değişken olup bireylerin beklenen yaşam süreleri kapsamında bilgi vermektedir. Özellikle sağlık alanında önemli bir göstergesi olup ülkelerdeki ortalama yaşam süresi ve sağlık hizmetlerinin gelişmişliği kapsamında fikir verebilmektedir. Bu değişkene dair verilere Dünya Bankası'nın veritabanından ulaşılmıştır.

KOF Küreselleşme Endeksi ise çalışmadaki bağımsız değişkeni ifade etmekte olup ülkelerin küreselleşme düzeylerini ifade eden bir göstergedir. KOF İsviçre Ekonomi Araştırmaları Enstitüsü tarafından yayınlanan bu endeks çerçevesinde ülkeler, küreselleşme düzeylerine göre 0 ila 100 arası puanlanmaktadır. 100 en yüksek küreselleşme düzeyini, 0 ise en düşük küreselleşme seviyesini ifade etmektedir. Verilere KOF İsviçre Ekonomi Araştırmaları Enstitüsü veri tabanından ulaşılmıştır.

Bahsedilen bağımlı ve bağımsız değişken dışında çalışmaya ayrıca açıklayıcı değişkenler eklenmiştir. Satın alma gücü paritesine göre düzenlenmiş kişi başına düşen GSYİH, kentleşme oranı ve gayri safi sermaye oluşumu çalışmada yer alan açıklayıcı değişkenleri ifade etmektedir. Tüm bu açıklayıcı değişkenlere ait veriler Dünya Bankası'nın veritabanından elde edilmiştir.

Çalışma kapsamında tanımlanan hipotez aşağıdaki gibidir:

$$H_0 = \text{Küreselleşmenin yaşam beklentisi üzerinde etkisi yoktur.}$$

$$H_1 = \text{Küreselleşmenin yaşam beklentisi üzerinde etkisi vardır.}$$

Çalışmada ortaya konulan model aşağıdaki şekildedir:

$$LE_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 GI_{it} + \alpha_2 GDP_{it} + \alpha_3 UP_{it} + \alpha_4 GCF_{it} + \alpha_i + \lambda_t + \varepsilon_{it}$$

LE_{it} yaşam beklentisini, GI_{it} Küreselleşme Endeksinin, GDP_{it} kişi başına düşen GSYİH'yı, UP_{it} kentleşme oranını, GCF_{it} gayrisafi sermaye oluşumunu, α_0 sabit parametreyi, α_i birim etkiyi, λ_t zaman etkisini ve ε_{it} ise hata terimini işaret etmektedir.

Çalışmada yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenler, bu değişkenlere ait kısaltmalar ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerine beklenen etkileri Tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 2. Değişkenler ve Beklenen Etkiler

Değişkenin Adı	Değişkenin Kısaltması	Yaşam Beklentisi Üzerine Etkiler
Küreselleşme Endeksi	GI	+
Kişi Başına Düşen GSYİH	GDP	+
Kentleşme Oranı	UP	+
Gayrisafi Sermaye Oluşumu	GCF	+

Tablo 3'de ise çalışmada yer alan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Gözlem sayıları, ortalama değerler, standart sapmalar, her bir değişkene ait minimum ve maksimum değerler görülmektedir.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Min.	Max.
LE	252	70.408	4.764	57.86	82.62
GI	252	59.716	9.420	32.14	79.34
GDP	252	10.772	7.653	0.987	38.82
UP	252	59.419	19.467	25.54	86.30
GCF	252	27.224	7.975	13.64	47.81

4. Ampirik Bulgular

Çalışma kapsamında sırasıyla birimler arası korelasyon testi, birim kök testi, F testi, Hausman testi, değişen varyans ve otokorelasyon sınamaları gerçekleştirilmiştir. Nihai olarak ise uygun dirençli tahminci ile model tahmin edilmiştir.

Birimlere göre hata terimlerinin bağımsız olmasının panel veri modelleri kapsamında esas varsayımlardan birisi olduğu ifade edilmektedir. Fakat bu varsayımla uyuşmayacak şekilde bazı durumlarda yatay kesit veri birimleri arasında hataların eşzamanlı olarak korelasyona sahip olduğu gözlemlenebilmektedir. Bundan dolayı birimler arası korelasyon sınaması önem arz etmektedir (Tatoğlu, 2016: 227).

Çalışma kapsamında birimler arası korelasyon sınaması için Pesaran Testi kullanılmıştır. Gerçekleştirilen Pesaran testinden elde edilen bulgular Tablo 4'de görülmektedir.

Tablo 4. Pesaran Testi

İstatistik Değeri	1.688
Olasılık Değeri	0.0914

Pesaran testi istatistik değeri 1.688 ve olasılık değeri 0.0914'tür. Birimler arası korelasyonsuzluğu temsil eden H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre modelde birimler arası korelasyon problemine rastlanmamıştır.

Zaman serilerinde istatistiksel analizler yerine getirilmeden önce serinin durağan olup olmadığının araştırılması önem arz etmektedir. Çünkü durağan olmayan seriler dahil edilerek yapılan ekonometrik analizlerde sahte regresyon olarak nitelendirilen yanıltıcı ve sapmalı sonuçlarla karşılaşılabilir. Bunun için ilk etapta serilerin durağanlığı incelenmelidir (Tatoğlu, 2013: 199).

Panel verilerin durağanlığını analiz etmek için çalışma kapsamında Fisher, Phillips ve Perron birim kök testi uygulanmıştır. Ulaşılan sonuçlar Tablo 5'te görülmektedir.

Tablo 5. Fisher, Phillips ve Perron Birim Kök Testi

Değişkenler	İstatistik Değerleri	Olasılık Değerleri	Durağanlık
LE	94.9394	0.0000	Düzye
GI	86.9515	0.0000	Düzye
GDP	111.5896	0.0000	1. Fark
UP	146.0367	0.0000	Düzye
GCF	33.0420	0.0165	Düzye

Tablo 5'teki sonuçlar incelendiğinde GDP değişkeni dışındaki tüm değişkenlerin düzeyde durağan olduğu tespit edilmiştir. GDP değişkeninin ise birinci farkında durağan olduğu gözlemlenmektedir.

Modelin tahmin edilmeden önceki aşamalardan bir diğeri birim ve zaman etkilerinin varlığının araştırılmasıdır. Birim ve/veya zaman etkileri bulunmuyor ise klasik model geçerli olacaktır. Birim ve zaman etkilerinin varlığını sınamak için F testi kullanılmaktadır.

Tablo 6. F Testi

F İstatistiği	107.45
Olasılık Değeri	0.0000

Tablo 6'da F testine dair bulgular görülmektedir. Buna göre klasik model reddedilmiştir. Olasılık değeri birim veya zaman etkilerinin bulunduğunu ifade etmektedir. Klasik model etkin değildir.

Hausman spesifikasyon testi sabit etkili ve tesadüfi modeller arasında tercih yapmaya yarayan bir etkinlik analiz aracı olarak ifade edilmektedir. Modelin sabit etkiler tahmincisi ve tesadüfi etkiler tahmincisi hangisi ile tahmin edileceğinin belirlenmesi için ilk olarak Hausman testi gerçekleştirilmelidir.

Tablo 7. Hausman Testi

Ki-kare İstatistiği	1.05
Olasılık Değeri	0.9026

Tablo 7'de Hausman Testine dair bulgular yer almaktadır. Ki kare istatistik değeri ve olasılık değerlerinin yer aldığı bulgular değerlendirildiğinde tesadüfi etkiler modelinin sabit etkiler modeline göre etkin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Varyansın birimlere göre değişmesi, değişen varyans olarak ifade edilmekte olup istatistik analizlerde karşılaşılmak istenmeyen bir durum göstermektedir. Özellikle yatay kesit verilerle ve yatay kesit veriler ile zaman serisi verilerin bileşimi olan panel veri çalışmalarından sıklıkla rastlanılan değişen varyans problemi göz ardı edilerek analiz gerçekleştirildiğinde yanıltıcı istatistik bulgular elde edilebilmektedir.

Çalışmada değişen varyans problemini test etmek için Levene, Brown ve Forsythe testi uygulanmıştır. Tesadüfi etkiler tahmincisinin etkin olduğu modellerde uygulanabilen Levene BrownveForsythe testine dair bulgular Tablo 8'de görülmektedir.

Tablo 8. Levene, Brown ve Forsythe Testi

$H_0 = \text{Değişen varyans yoktur}$	
Test İstatistiği	Prob>F
W0=6.4714937	0.00000012
W50=3.9129780	0.00022944
W10=5.9460542	0.00000058

Levene, Brown ve Forsythe testine dair bulgular H_0 hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Tahmin edilen modelde değişen varyans problemine rastlanmıştır.

Değişen varyans probleminin dışında bir diğeri istatistiksel sorun otokorelasyon bulgusudur. Hata terimlerinin birbirleri ile ilişkili olma durumu otokorelasyon olarak adlandırılmaktadır. İstatistik analizler gerçekleştirilmeden önce modelde otokorelasyonun varlığı sınanmalıdır.

Otokorelasyon sınamasını gerçekleştirebilmek için çalışmada Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson ve Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez testleri gerçekleştirilmiştir. Söz konusu testler tesadüfi etkili modellerde uygulanabilmektedir.

Tablo 9. Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson Testi ve Baltagi-Wu Testi

Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson Test İstatistik Değeri	0.16444203
Baltagi-Wu Test İstatistik Değeri	0.47877362

Tablo 9'da Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson ve Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez testine dair ulaşılan bulgular görülmektedir. Ulaşılan her iki test istatistik değerinin de 2'den oldukça küçük olduğu gözlemlenmektedir. Ulaşılan bu bulgular model kapsamında otokorelasyon probleminin var olduğunu ifade etmektedir.

5. Tahmin Sonuçları

Çalışma kapsamında belirtilen amaca ulaşmak için ilk olarak değişkenlerin durağanlıkları Fisher Phillips ve Perron birim kök testi ile sınanmış, daha sonra ise klasik modelin varlığı F testi ile araştırılmıştır. Klasik modelin etkin olmadığı bulgusuna ulaşıldıktan sonra sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modeli arasında Hausman etkinlik testi gerçekleştirilmiştir. Hausman testi sonucunda tesadüfi etkiler modelinin etkin olduğu gözlemlenmiştir. Değişen varyans sınaması ise Levene Brown ve Forsythe testi ile gerçekleştirilmiş ve değişen varyans problemine rastlanmıştır. Son olarak Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson test istatistiği ve Baltagi-Wu test istatistiği modelde otokorelasyon probleminin olduğunu göstermiştir.

Tüm bu testler gerçekleştirildikten sonraki aşama modelin uygun dirençli tahminci ile tahmin edilmesidir. Çalışmada modelin tahmin edilebilmesi için Arellano, Froot ve Rogers dirençli tahmincisi kullanılmıştır. Arellano, Froot ve Rogers dirençli tahmincisi hem sabit etkiler modelinin etkin olduğu durumlarda hem de tesadüfi etkiler modelinin etkin olduğu

durumlarda uygulanabilmektedir. Arellano, Froot ve Rogers tahmincisi ile dirençli standart hatalar türetilmektedir.

Tablo 10. Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Dirençli Standart Hatalar	Olasılık Değeri
GI	0.2235009	0.0510296	0.000***
GDP	0.0984016	0.0483832	0.042**
UP	0.1086621	0.0802563	0.176
GCF	0.0494371	0.0514401	0.337

$$R^2 = 0.6320$$

***: %1 Anlamlılık Düzeyi

** : %5 Anlamlılık Düzeyi

*: %10 Anlamlılık Düzeyi

Tablo 10'da Arellano, Froot ve Rogers dirençli tahmincisiye ait bulgular yer almaktadır. R^2 değeri 0.6320 olup bu değer aynı zamanda bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünü ifade etmektedir.

GI değişkeninin katsayısı incelendiğinde katsayının yönünün beklenildiği gibi pozitif ve istatistiksel olarak %1 önem düzeyinde anlamlı olduğu gözlemlenmektedir. Eagles ülkelerinde küreselleşme düzeyi yükseldikçe yaşam beklentisi artmaktadır.

GDP değişkeni ile LE değişkeni arasındaki ilişki analiz edildiğinde katsayının yönünün pozitif olduğu görülmektedir. Ulaşılan sonuç aynı zamanda istatistiksel olarak %5 önem düzeyinde anlamlıdır. Eagles ülkelerinde kişi başına düşen GSYİH arttıkça yaşam beklentisi yükselmektedir.

UP değişkeninin katsayısına bakıldığında katsayının yönünün pozitif olduğu tespit edilmiştir. Fakat ulaşılan sonuç istatistiksel olarak anlamsızdır.

GCF değişkeni ile LE değişkeni arasındaki ilişki incelendiğinde katsayının yönünün beklenen bulgularla uyumlu olmak üzere pozitif olduğu görülmektedir. Fakat elde edilen sonuç istatistiksel olarak anlamsızdır.

6. Sonuç

Küreselleşme, ekonomilerin, ulusların birbirine entegre olmasını ifade etmektedir. Modern dünya ülkelerinin serbest ekonomi anlayışına sahip olmaları küreselleşmenin yayılmasını sağlamış, ticari faaliyetlerde liberalizasyona yol açmıştır. Küreselleşme daha çok ekonomik bir faktör olarak nitelendirilse de sosyal ve kültürel boyutları da bulunmaktadır.

Küreselleşmenin beşeri sermaye üzerine de etkili olduğu ifade edilmektedir. Eğitim ve sağlık gibi beşeri sermaye unsurları da küreselleşmeden etkilenebilmektedir. Küreselleşme ile sağlık göstergeleri arasındaki ilişki analiz edildiğinde bu ilişkinin yönü kapsamında tartışmalar süregelmektedir. Küreselleşmenin sağlık hizmetleri

içerisinde özellikle modern tıbbi imkanların kullanılmasına olanak tanınması gibi önemli bir avantajı bulunmakta iken küreselleşmeyle beraber hastalıkların başka toplumlara nüfuz edebilmesi gibi birtakım dezavantajları da bulunabilmektedir.

Küreselleşmenin bir sağlık göstergesi olarak doğuştan yaşam beklentisi üzerine olan etkilerini doğrudan araştıran çalışma sayısı az olmakla beraber mevcut çalışmalarda ulaşılan sonuçlar genellikle küreselleşmenin yaşam beklentisini olumlu yönde etkilediği yönündedir (Bergh ve Nilsson, 2011; Ali ve Audi, 2016; Timothy, 2018).

Çalışmada küreselleşmenin yaşam beklentisi üzerindeki etkileri Eagles Ülkeleri kapsamında araştırılmıştır. Ulaşılan sonuçlar Eagles ülkelerinde küreselleşmenin yaşam beklentisini artırdığını göstermektedir. Aynı zamanda Eagles ülkelerinde kişi başına düşen GSYİH yaşam beklentisini artırmaktadır. Ulaşılan bulgular literatürdeki benzer çalışmalarda elde edilen sonuçlarla uyum içerisindedir (Bergh ve Nilsson, 2011; Ali ve Audi, 2016; Timothy, 2018).

Ulaşılan bulgulardan yola çıkarak özellikle küreselleşmenin daha iyi sağlık hizmeti verilebilmesine yönelik tıbbi araç ve gereçlerin diğer ülkelerden transfer edilebilmesiyle ülkelere ve toplumlara fayda sağlayabileceği ifade edilebilir. Yine bireylerin sıhhat bulmalarına imkan tanıyan ve ülke içerisinde üretilmeyen ilaçlar küreselleşmenin de etkisi ile beraber başka ülkelerden ithal edilebilir. Küreselleşme gıda güvenliğine katkı sağlar ve dolaylı olarak bireylerin doğuştan yaşam beklentilerini artırabilir. Küreselleşme bilginin maliyetini azaltarak daha hızlı yayılmasını sağlar ve böylelikle insanlar bulaşıcı hastalıklara yönelik daha kısa sürede bilinçli bireylere dönüşebilirler.

Kaynakça

- Ali, A. & Audi, A. (2016). The Impact of Income Inequality, Environmental Degradation and Globalization on Life Expectancy in Pakistan: An Empirical Analysis, *International Journal of Economics and Empirical Research*, 4(4), 182-193.
- BBVA (2012). EAGLES Annual Report, <https://www.bbva-research.com/en/publicaciones/bbva-eagles-annual-report-2012/> (Erişim Tarihi: 02.03.2020).
- BBVA (2016). EAGLES Economic Outlook Annual Report, <https://www.bbva-research.com/en/publicaciones/eagles-economic-outlook-annual-report-2016/> (Erişim Tarihi: 02.03.2020).
- Bergh, A. & Nilsson, T. (2010). Good for Living? On the Relationship between Globalization and Life Expectancy, *World Development*, 38(9), 1191-1203.
- Bezruchka, S. (2000). Is Globalization Dangerous to Our Health?, *West J Med.*, 172 :332-334.
- Cornia, G. A. (2001). Globalization and Health: Results and Options, *Bulletin of the World Health Organization*, 79, 834-841.
- Deaton, A. (2004). Health in an Age of Globalization, *Brookings Trade Forum 2004*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press, pp, 83-130.

- Diaz-Bonilla E., Babinard J., Pinstруп-Andersen P. & Thomas, M. (2002). Globalizing Health Benefits For Developing Countries. Workshop Interfaces of Developing Countries' Strategies with Global Governance. Conflicts and Cooperation in the Health Sector, Hamburg, Germany. Available at: <http://www.ifpri.org/divs/tmd/dp/tmdp108.htm> (Erişim Tarihi: 22.12.2019).
- Ertaş, H. & Çiftçi Kırac, F. (2017). Küreselleşmelerin Ülkelerin Sağlık Sistemleri ve Politikaları Üzerine Etkileri, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(3), ss. 28-34.
- Fischer, S. (2003). Globalization and Its Challenges, American Economic Review, 93(2), 1-30.
- Labonte R, Mohindra K & Schrecker T. (2011). The Growing Impact of Globalization on Health and Public Health Practice, Annu Rev Public Health, 32, 263-283.
- Lee, E. & Vivarelli, M. (2006). The Social Impact of Globalization in the Developing Countries, IZA Discussion Paper, No. 1925, January 2006.
- Monsef, A. & Mehrjardi, A.S. (2015). Determinants of Life Expectancy: A Panel Data Approach, Asian Econ. Financ. Rev., 5, 1251-1257.
- Preston, S. H. (1975). The Changing Relation Between Mortality and Level of Economic Development, Population Studies, 29, 231-248.
- Prichett, L. & Summers, L. H. (1996). Wealthier is Healthier, Journal of Human Resources, 31(4), 841-868.
- Rabbi, A. M. F. (2013). Imbalance in Life Table: Effect of Infant Mortality on Lower Life Expectancy at Birth, Journal of Scientific Research, 5(3), 479-488.
- Rafat, B., Emadzadeh, M., & Ahmadi, K. (2013). Economic, Social and Political Aspect of Globalization on Health in Developing Countries (with Segregation). International Journal of Academic Research in Business & Social Sciences, 3(7), 384-402.
- Stallings, B. (2002). Globalization and Liberalization: The Impact on Developing Countries. In States, Markets and Just Growth: Development in the 21st Century, ed. Atul Kohli, Chung-In Mon and George Sorensen. Tokyo: United Nations Press.
- Timothy, P. O. (2018). Impact of Economic Globalization on Life Expectancy in Nigeria, Health Economics & Outcome Research: Open Access, 4(2), 152.
- Welander, A., Lyttkens, C. H. & Nilsson, T. (2015). Globalization, Democracy and Child Health in Developing Countries, Social Science & Medicine, Volumes 136-137, pp 52-63.
- Whalley, J. (2005). Globalization and Values, CESifo Working Paper Series, No. 1441, April 2005.
- Tatoğlu, F. Y. (2013). İleri Panel Veri Analizi, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Tatoğlu, F. Y. (2016). Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı, Beta Yayıncılık, İstanbul.

Araştırma Makalesi • Research Article

Beşerî Sermayenin Ölçülmesi: Kamu Personeline Yönelik Bir Uygulama

Measuring Human Capital: A Field Research for Civil Servant

Şerafettin Erten ^{a,*}, İbrahim Türkmen ^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, 64200, Uşak/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-0297-0580

^b Öğr. Gör., Uşak Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, 64200, Uşak/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-1558-0736

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 24 Ekim 2019
Düzeltilme tarihi: 21 Nisan 2020
Kabul tarihi: 29 Nisan 2020

Anahtar Kelimeler:

Kamu Yönetimi
Beşerî Sermaye
İnsan Kaynakları Yönetimi
Ölçek Uyarlama

ÖZ

Araştırmanın amacı bir kamu kurumunda 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'na tabi personelin beşerî sermaye düzeylerinin belirlenmesi ve demografik değişkenler açısından farklılıkların ortaya konulmasıdır. Bu amaçla, Vidotto ve diğerleri (2017) tarafından geliştirilen beşerî sermaye ölçeğinin Türkçeye uyarlaması yapılmıştır. Araştırmanın verileri bir kamu kurumundaki çalışan ve çalışmaya gönüllü olarak katılan 198 kamu personelinin elde edilmiştir. Verilerin analizi, SPSS 22.0 ve AMOS 22.0 programları aracılığıyla yapılmıştır. Araştırma sonucunda kamu kurumlarının beşerî sermayelerini değerlendirebilmelerine olanak sağlayan beşerî sermaye ölçeğinin geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmıştır. Ayrıca kamu personelinin bazı demografik değişkenlere göre beşerî sermaye düzeylerinde anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Kamu örgütlerinde beşerî sermayeye ilişkin çalışmalar sınırlıdır. Bu durum ülkemiz için geçerlidir. Bu nedenle çalışma kamu kurumlarında beşerî sermayenin değerlendirilmesine yönelik literatüre katkıda bulunması açısından önemlidir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 24 October 2019
Received in revised form 21 April 2020
Accepted 29 April 2020

Keywords:

Public Administration
Human Capital
Human Resource Management
Scale Adaptation

ABSTRACT

The aim of the study is to determine the human capital levels of the personnel subject to the Civil Servants Law No. 657 in a public institution, and to reveal the differences in terms of demographic variables. For this purpose, the human capital scale developed by Vidotto et al. (2017) was adapted to Turkish. The data of the study was obtained from 198 civil servants working in a public institution and participating in the study voluntarily. The data were analyzed by SPSS 22.0 and AMOS 22.0. As a result of the research, the validity and reliability of the human capital scale, which enables public institutions to evaluate human capital, has been proved. In addition, significant differences were found in human capital levels of civil servants according to some demographic variables. Studies on human capital in public organizations are limited. This also applies to our country. Therefore, the study is important in terms of contributing to the literature on the evaluation of human capital in public institutions.

1. Giriş

Günümüzde genel kabul, endüstri çağının sona erdiği ve bunun yerini bilgi çağı ve bilgi toplumunun aldığı yönündedir. Bilgiyi elde etme ve işlemenin maliyetindeki düşüş onu her yerde kolayca elde edilebilen ve alınıp satılabilen bir meta haline getirmiştir (Bassi ve Van Buren, 1999: 415). Bilginin bu özelliği onun klasik üretim faktörleri olan emek, sermaye, doğal kaynaklar ve girişimcinin yanına,

beşinci faktör olarak eklenmesine neden olmuştur (Arikboğa, 2003:70).

Doğal olarak bugün bilginin ön planda olmadığı hemen hiçbir alan bulunmamaktadır. Bilgiyi elde etmek, işlemek, enformasyona dönüştürüp kullanmak başlıca uğraş alanı haline gelmiştir. Kas gücünün yerini beyin gücü almıştır. Sanayi devriminin klasik yapıları yerini bilgi devriminin yapılarına bırakmaktadır. Bu ekonomi başta olmak üzere, üretim biçiminin, örgüt yapılarının ve çalışan kavramının

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: serafettin.erten@usak.edu.tr

değişmesi anlamına gelmektedir. İçinde bulunduğumuz bu dönemde yenilikçilik, yaratıcılık, buluşçuluk, farklılık, uzmanlık ve yeteneklerde çeşitlilik gibi değerler ön plana çıkmaktadır (Stewart, 1997).

Bilgi ekonomisi ya da yeni ekonomi adları da verilen yeni durumda örgütlerin temel kaynakları yalnızca maddi veya finansal varlıkları değil, maddi olmayan varlıkları da içermektedir. Örgütler varlıklarını sürdürmek için artık kıymetli, nadir, tükenmeyen ve olmazsa olmaz maddi olmayan duran varlıklara da sahip olmak zorundadır (Gupta, vd., 2019: 78; Brooking, 1996:12). Entelektüel sermaye olarak adlandırılan bu varlıklar, en genel ifadeyle örgütün “zenginlik yaratmak üzere kullanıma sokulabildiği entelektüel malzeme; yani bilgi, enformasyon, entelektüel mülkiyet ve deneyim (Stewart, 1997: x11)” olarak tanımlanmaktadır.

Örgütlerde çalışanların bilgi, beceri ve yetenekleri, örgütün yarattığı süreçler, kullandığı teknoloji, müşteri bilgisi ve tüm bu unsurları bir araya getirip kullanma becerisi yani bilgi yönetiminin düzeyi rekabette avantajın yeni kaynağı haline gelmiştir (Bassi ve Van Buren, 1999: 415; Farah ve Abouzeid, 2017: 226). Bu nedenle bilgi ve entelektüel sermaye, bilgi yönetimi ve entelektüel sermaye yönetimi kavramları eş anlamlı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Bassi ve Van Buren, 1999: 417).

Örgütler için hayati öneme sahip olduğu vurgulanan entelektüel sermayenin bir takım unsurlardan oluştuğu kabul edilmektedir. Literatürde bu unsurlar beşerî sermaye, yapısal sermaye, müşteri sermayesi, yenilik sermayesi, sosyal (kültürel) sermaye, paydaş sermayesi, organizasyonel sermaye, süreç sermayesi ve ilişki sermayesi olarak çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Ancak en çok savunulan görüş entelektüel sermayenin beşerî sermaye, yapısal sermaye ve müşteri sermayesinden oluştuğu yönündedir (Kızıl, 2010: 35).

Bu unsurlar içerisinde ise en fazla önem ve değer verilen beşerî sermayedir. Çünkü bilgiyi üreten ve yeni çağın yenilik, verimlilik, kalite, hız, uzmanlık, etkinlik, buluşçuluk, girişimcilik gibi maddi olmayan varlıklarına anlam katan faktör insandır. Dolayısıyla insan entelektüel sermayenin kilit bileşeni olarak kabul edilmektedir (Akyüz, 2011: 31). Beşerî sermaye çalışanın soyut zekâsı ve yeteneklerinden oluşmaktadır. Bilgi çağında ekonomik güce ve gelişmeye giden yol bu unsurun etkin bir şekilde kullanılmasından geçmektedir (Şamiloğlu, 2002: 87). Ancak bundan daha önemlisi, beşerî sermayenin modern örgütlerin satın alamayacağı ya da satamayacağı tek tür sermaye olmasıdır. Bu özelliği onu diğer entelektüel sermaye unsurlarından açık bir şekilde ayırmaktadır (Bassi ve Van Buren, 1999: 424).

Son çeyrek yüzyılda, küreselleşme, bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, yeni sağ ekonomik politikalar ve klasik yönetim anlayışına getirilen eleştiriler devletin rolünün ve kamu kurumlarının yapı ve işleyişinin yeniden ele alınmasını gerektirmiştir (United Nations, 2005: 13). Bunun yanında maddi olmayan duran varlıkların en önemli refah ve ilerleme kaynaklarından birisi olduğunun kabulü, devletlerin beşerî sermaye konusuna daha fazla ilgi gösterme ihtiyacını doğurmuştur (Yeh-Yun Lin ve Edvinsson, 2011: 2).

Kamu kurumları ve yöneticileri özel sektör deneyimlerinden yola çıkarak, yeni yönetim biçimlerine ve stratejilere

yönelmiştir. Bu doğrultuda kamu örgütleri de varlık üretiminin maddi olmayan nitelikteki unsurlarının geliştirilmesi ve yönetimi ile ilgili değişikliklerden payını almıştır. Mevcut şartlar altında beşerî sermaye, kamu kurumları için de rekabet üstünlüğünün ana kaynağı haline gelmiştir (Ramirez, 2010: 248). Yine bu bağlamda, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar olarak kamu örgütlerinde, özellikle beşerî sermaye unsuru ve bunun gelişimi bir lüks olmaktan çıkmış, etkin ve verimli işleyen bir kamu yönetimi için ön koşul haline gelmiştir (United Nations, 2005: 43).

Günümüzde beşerî sermayenin önemi kamu veya özel sektör ayırmaksızın yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda çalışmada kamu kurumlarının beşerî sermayelerinin değerlendirilmesine yönelik bir uygulama gerçekleştirilmiştir.

2. Beşerî Sermaye

Bilgi çağı ve toplumunun en belirleyici özelliği belki de değişimlerin çok hızlı yaşanmasıdır. Zaman ve mekân kavramlarının da farklı bir boyut kazandığı bu dönemde örgütlerin klasik yöntem ve uygulamalarla varlıklarını sürdürebilmeleri mümkün görünmemektedir. Örgütler için var olma, rekabet etme, başarı ve zenginlik bu değişime ne kadar ayak uydurabildiklerine bağlı hale gelmiştir. Örgütler açısından en belirgin değişim varlıklar bağlamında ortaya çıkmıştır. Yakın döneme kadar maddi varlıklarının büyüklüğü ve kalitesi belirleyiciyken, örgütler artık maddi olmayan varlıkları, bir başka ifadeyle entelektüel sermayeleri ile değerlendirilmektedir. Beşerî sermaye ise bu varlığın değişmez ve vazgeçilmez unsuru olarak görülmektedir.

Ekonomistlerin rutin uğraş alanlarından birisi de çalışanların kalitesinin üretime yaptığı katı olmuştur. William Petty 17. yüzyılda ilk kez işçilerin kalite farklılıklarını vurgulamış ve “işçilerin değerini” muhasebeleştirmiştir. Adam Smith de işçilerin bilgi, beceri ve yeteneklerine değinmiş ve ücretlendirmede bu hususların da dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca eğitim ve öğrenimin insanda “yatırımlar” olarak değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Smith’den yüz yıl sonra yine ünlü ekonomist Alfred Marshall sermayenin en değerli olanının insana yapılan yatırım olduğunu söylemiştir. Ancak hiçbir beşerî sermaye terimini kullanmamıştır. Kavram ilk kez 1950’lerde Theodore W. Schultz ve Jacob Mincer tarafından ekonomik ve üretken özellikler bakımından geleneksel sermayeye benzeyen bağımsız bir sermaye kategorisi anlamında kullanılmıştır (Nerdrum ve Erikson, 2001: 128-129).

Klasik iktisatçıların bu yaklaşımının temelinde aslında sanayi toplumunun ve yönetim anlayışının çalışana ilişkin ortaya koyduğu tipik özellik yatmaktadır. Bu insan bağımlıdır. Çalışan, yukarıdan aşağıya verilen talimatlara uymakla görevli, makina gibi düşünen değil, uygulayan bir karaktere sahiptir. Ancak günümüzde bu tür çalışan örgütteki süreçlerin sağlıklı işlemesi için yeterli değildir. Çünkü yoğun bilgi akışı ve enformasyon yükü zorunlu olarak bu süreçlerdeki tüm sorumluluğun çalışanlarla paylaşılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla örgüt çalışan ilişkisi artık bir karşılıklı bağımlılık haline gelmiştir. Bu durum çalışanların tüm süreci yürütmek için birtakım becerilere sahip olmalarını ve aynı zamanda bu becerileri geliştirmelerini gerektirmektedir. Sonuçta beşerî sermaye örgütlerde en başta

gelen üretim kaynağı olarak görülmeye başlanmıştır (Carkhuff, 2000).

Günümüzde beşerî sermaye örgütlere daha fazla kazanç elde etme fırsatı veren sermaye olarak görülmektedir. Örgütlerin herhangi bir hedefe ulaşması veya diğer sermaye türlerini oluşturması için ön koşul olarak kabul edilmektedir. Ayrıca insan becerileri ve yeteneklerine bağlı olan bilgi tabanlı ekonomide, bu sermaye türü giderek daha önemli hale gelmektedir (Gupta, vd., 2019: 80).

Beşerî sermaye farklı şekillerde ele alınıp tanımlanmıştır. OECD'ye (1999: 16) göre beşerî sermaye “bir bireyin mülkü olan nitelikleri, bilimsel ve teknik bilgisi, becerileri, hareketliliği ve deneyimidir.” Weatherly (2003: 1) beşerî sermayeyi “bir örgütün çalışanlarının işlerine yatırım yapmayı seçtiği özelliklerin, yaşam deneyiminin, bilginin, yaratıcılığın, enerjinin ve coşkunun toplamı” olarak tanımlamıştır. Daha yalın bir tanıma göre beşerî sermaye “bir kişinin bilgisi, yetenekleri, değerleri, fiziksel özellikleri gibi unsurlardan oluşan yapıdır” (Becker, 1993: 16). Agndal ve Nilsson'a (2006: 93) göre ise beşerî sermaye örgütün çalışanlarını ve bunların yaratıcılığı, yetkinliği, sosyal becerileri vb. özellikleri ile aynı zamanda örgüt değerlerini, kültürünü ve felsefesini ifade etmektedir. Son olarak farklı bir bakış açısıyla Stewart (1997: 82) beşerî sermayeyi “bireylerin müşterilere çözümler sunması için gerekli yetenekler” olarak kabul etmiştir.

Beşerî sermayenin de birtakım unsurlardan oluştuğu kabul edilmektedir. Bunlar kalıtım, eğitim, deneyim ve hayata ve mesleğe karşı tutumlar olarak dört ana başlıkta ele alınmaktadır (Bontis, 1999: 446). Bu başlıkların altında ise uzmanlık bilgisi (know-how), mesleki nitelikler, işle ilgili yeterlilik, girişimci ruh, yenilikçilik, proaktif ve reaktif yetenekler ve değişebilirlik gibi özellikler yer almaktadır (Petty ve Guthrie, 2000: 166).

Bu özelliklerin bireylere sıkı sıkıya bağlı olması nedeniyle, beşerî sermayenin o bireyi istihdam eden örgütten ziyade bireye ait olduğu ve onunla birlikte hareket ettiği kabul edilmektedir (Roos, 2008; Farah ve Abouzeid, 2017). Bu nedenle günümüz ekonomisinde örgütlerin karşılaştığı en büyük zorlukların başında bu tür özelliklere sahip çalışanları bulmak ve onları elde tutmak gelmektedir (Oliver, 2001: 7). Dolayısıyla kamu ya da özel hiçbir örgüt beşerî sermayesini verimsiz kullanma lüksüne sahip değildir (Stewart, 1997: 97).

Beşerî sermayenin özünü, çalışanın saf zekâsı oluşturmaktadır. Bu sermayenin kapsamı çalışanların bilgi dağarcığı ile sınırlıdır (Bontis, 1998: 65). Örgütlerin başlıca hedefi bu bilgiyi artırmaktır (Stewart, 1997: 97). Örgütlerin ve çalışanların ihtiyaç duyduğu becerilerin hızla değiştiği ve karmaşıklaştığı bu çağda, mevcut beşerî sermayeyi korumanın ve geliştirmenin yegane yolu eğitimden geçmektedir (Oliver, 2001: 8). Her düzeyde, beşerî sermayenin performansı örgün ve yaygın eğitime yapılan yatırımla doğrudan bağlantılıdır. Bu yatırım sonucunda, katma değere dönüştürülebilen bilgi ve kişisel özellikler ortaya çıkmaktadır (Roos, 2008: 10). Bu durum bir örgütte çalışan personelin nitelikleri çerçevesinde ele alındığında aşağıda yer alan şekildeki gibi ifade edilebilmektedir:

Şekil-1: Örgüt Çalışanlarının Niteliklerine Göre Kategorileri

Yeri Zor Dolar, Düşük Katma Değerli	Yeri Zor Dolar, Yüksek Katma Değerli
Yeri Kolay Dolar, Düşük Katma Değerli	Yeri Kolay Dolar, Düşük Katma Değerli

Kaynak: (Stewart, 1997:98).

Örgütlerde beşerî sermaye şekilde sağ üst köşeye denk gelmektedir. Yeri zor dolar ve katma değeri yaratan çalışanlar, müşterilerin bir rakip yerine bu örgütü tercih etmelerini sağlayan, ürün ve hizmetleri bilgi, yetenek ve tecrübeleriyle somutlaştıran insanlardan oluşmaktadır. Bu bölüm başlı başına bir varlıktır ve asıl değeri üretenlerden oluşmaktadır. Şeklin diğer bölümlerinde kalanlar ise sadece emek maliyeti olarak kabul edilmektedir (Stewart, 1997: 99).

Çalışanların bilgilerindeki artış, beşerî sermayeyi ve doğal olarak entelektüel sermayeyi ve örgütün piyasa değerini artırmaktadır (Vidotto, vd. 2017: 318). Dolayısıyla beşerî sermaye ancak insana yatırım yapılarak sahip olunabilen bir varlıktır. Bu sermaye görünmemekle birlikte etkileri gözlemlenebilmektedir. Yeni süreçler, buluşlar, mal ve hizmetler, teknoloji vb. beşerî sermayenin gözlenebilir kısmını oluşturmaktadır. Bu nedenle örgütler daha fazla beşerî sermaye üretmek için, bu sermayeye daha çok yatırım yapmaktadır (Schultz, 1993: 15).

Daha önce de belirtildiği üzere bilgi toplumu ve ekonomisinde örgütlerin gücü daha çok maddi olmayan varlıkları ile ölçülmektedir. Kurum ve kuruluşların ve buralardaki bireylerin değerlerinin, sahip oldukları bilgi ve entelektüel sermayeleri ile doğru orantılı olduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle maddi olmayan varlıklar özel sektör kadar kamu sektörü kuruluşlarını da ilgilendirmektedir (Bounfour ve Edvinsson, 2005).

2.1. Beşerî Sermaye ve Kamu Yönetimi

Gelişmiş ya da gelişmekte olan ülke ayrımı yapmaksızın, tüm dünyada beşerî sermayenin önemi ve verilen değer hızla artmaktadır. Bir ülkede beşerî sermaye, yeni teknolojilerin geliştirilmesinde önemli bir girdi ve bunların benimsenmesi ve verimli kullanımı için gerekli bir faktör olarak kabul edilmektedir. Genel olarak iyi kalitede beşerî sermayeden yoksun olan ülkeler, büyüme ve gelişme için daha az fırsata sahip olmaktadır (Matovac, vd., 2010: 361).

Fikri işler, kamu yönetimleri de dâhil olmak üzere örgütün entelektüel performansının sonucudur ve bunların varlığı tamamen çalışanların bilgi, beceri, yeterlilik ve tutumlarına bağlıdır. Bugün iyi eğitim almış, motive edilmiş ve katkıda bulunan personel, kamu yönetimlerinin hedef ve amaçlarını başarılı bir şekilde uygulanması ve kurumsal işlev ve stratejilerini gerçekleştirilmesi için çok önemli bir önkoşul haline gelmiştir. Kamu örgütlerinde beşerî sermayeye yapılan yatırım bireysel düzeyde bilgi, beceri ve yeteneklerin gelişmesini teşvik ederken, örgüt düzeyinde verimlilik artışını sağlamakta, toplum düzeyinde ise kültürün ve ekonominin büyümesini sağlayarak toplumsal refahı artırmaktadır (Sarnovics, 2010: 1).

Kamu yönetiminde beşerî sermaye kamu personelinin vasıfları, sürekli eğitim ve çalışma şartlarından oluşmaktadır. Personelin bilgi, beceri ve tutumları kurumun hedef ve amaçlarına ulaşmada en başta gelen unsurlardır. Yenilik yaratabilen, aktif ve bilgili kişilerden oluşan bir personel topluluğu kamu kurumları için en değerli maddi olmayan varlıktır. Bunun yanında kamu örgütlerinde kalıcı ve sürekli eğitim de beşerî sermayenin önemli bir parçasıdır. Eğitim personele mevcut bilgilerini tazeleme ve gelişmeleri takip etme fırsatı sunmaktadır. Son olarak hizmet koşulları yani terfi fırsatları, iş güvencesi, teşvikler vb. gibi çalışma ortamı unsurları da personelin performansını etkilemektedir (Cinca vd., 2003: 257-258).

Campos ve diğerlerine (2006: 222-223) göre kamu beşerî sermayesi kurumun hedef ve amaçlarına ulaşmak için örgütteki birey ve grupların sahip oldukları üretim kapasiteleri ve yararlı bilgiden oluşmaktadır. Bu sermaye üç unsura sahiptir. Bunlardan ilki değerler ve tutumlardır. Bunlar, bireyleri harekete geçiren, yeni ortaya çıkan kaynaklar ve fırsatlar hakkındaki bilgileri temsil etmektedir. İkincisi teknik bilgidir. Teknik bilgi kişinin bir şeyler hakkında sahip olduğu ilişkili bilgiyi yani istihdam edilmeyi veya iyi bir performansı kolaylaştıran bilgiyi ifade etmektedir. Son unsur ise yeterliliklerdir. Bu ise kamu personelinin görevini yerine getirme biçiminde kullandığı bilgidir. Yeterlilikler bireylerin geliştirdiği kapasite, yetenek ve deneyimlerinden oluşmaktadır.

Son dönemde, kamu sektöründe entelektüel sermaye ve unsurlarının tespit edilmesi ve değerlendirilmesinin özel sektöre göre daha öncelikli olduğu ileri sürülmektedir. Gerekçe olarak kamu sektöründe maddi olmayan varlıkların, özel sektöre göre daha fazla olması gösterilmektedir. Kamu yönetimleri başta kamu yararı olmak üzere, özel sektörden farklı olarak, finansal olmayan çok sayıda hedefe sahip bulunmaktadır. Kamu örgütleri de özel sektördeki örgütler gibi aynı üretim girdilerini kullansalar da kamu sektöründe insan kaynakları ve bilgi daha yoğun kullanılmaktadır ve bunlar maddi olmayan varlıklardır. Ayrıca, kamu yönetiminin nihai ürünü bir hizmettir ve bu genellikle somut değildir (Cinca, vd., 2003: 250).

Kamu yönetimi ve örgütleri de bilgi çağında hem teorik hem de pratikte büyük değişim göstermektedir. Toplam kalite yönetimi, stratejik yönetim, insan kaynakları yönetimi gibi çağdaş yönetim uygulamaları ve etkililik, verimlilik, girişimcilik, yenilikçilik, yönetim gibi değerler de örgütlerde kaliteli beşerî sermayeyi gerektirmektedir. Bunun yanında geleneksel yönetim anlayışından kaynaklanan personele yapılan yatırımın bir maliyet unsuru olarak görülmesi anlayışı, kamu yönetimlerinde de terkedilmektedir. Bu bağlamda kamu örgütlerinde beşerî sermayenin mevcut durumunun belirlenmesi ve gerektiğinde çeşitli araçlarla iyileştirilmesi bir zorunluluk haline gelmiştir.

3. Yöntem ve Uygulama

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Türkiye’de kamu personeli merkezi yerleştirme sınavı olan Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS) ile atanmaktadır. Bu nedenle kamu kurumları çalıştıracağı kamu personelinin kendisi seçmemektedir. Ancak atanan personelin bilgi,

yetenek ve becerilerinin geliştirilmesinde, bir başka ifadeyle beşerî sermayelerinin güçlendirilmesinde sorumluluk kamu kurumlarına aittir. Bu bağlamda araştırmanın amacı, bir kamu kurumunda 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’na tabi personelin beşerî sermaye düzeylerinin belirlenmesi ve demografik değişkenler açısından farklılıkların tespit edilmesi olarak belirlenmiştir.

Literatür incelendiğinde beşerî sermaye ile ilgili çalışmaların daha çok kalkınma, büyüme, refah gibi kavramlar çerçevesinde, ülke ekonomisine yaptığı katkılar veya özel sektör örgütlerinde beşerî sermayenin etkileri çerçevesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Kamu örgütlerinde beşerî sermayeye ilişkin çalışma sınırlıdır. Bu durum ülkemiz için de geçerlidir. Bu nedenle çalışma kamu kurumlarında beşerî sermayenin değerlendirilmesine yönelik literatüre katkıda bulunması açısından önemlidir.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Uşak ilinde eğitim alanında faaliyet gösteren bir kamu kurumunda görev yapan 300 kamu personeli oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde kolayda örnekleme yöntemi kullanılmış olup, araştırmaya gönüllü olarak katılan tüm kamu personelinin veri toplanmaya çalışılmıştır. İki aylık bir çalışma sonucunda 198 katılımcıya ulaşılmıştır. Ancak iki anket, cevaplarda boşluklar bulunması ve anket formunda yer alan ifadeler verilen cevapların aynı olması nedeniyle değerlendirmeye alınmamıştır. Dolayısıyla araştırmada 196 katılımcıdan elde edilen veriler analiz edilmiştir.

3.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma Uşak ilinde eğitim alanında faaliyet gösteren bir kamu kurumunda görev yapan personelle yapılmıştır. Araştırma sonuçlarını ülkede kamu yönetiminde görev yapan tüm kamu personeline genellemek mümkün değildir. Sonuçların genelleştirilebilmesi için diğer kamu kurumlarında da test edilmelidir. Ancak genel hakkında bir fikir vermesi ve gelecekte yapılacak olan araştırmalara örnek olması açısından önemlidir.

3.4. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın amacı ilgili kamu kurumunda 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’na tabi olarak görev yapan personelin beşerî sermaye düzeylerinin belirlenmesi ve demografik değişkenler açısından farklılıklarının incelenmesidir. Araştırmanın amacı doğrultusunda oluşturulan hipotezler şunlardır:

H₁: Beşerî sermaye ve alt boyutlarında cinsiyet değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₂: Beşerî sermaye ve alt boyutlarında yaş değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₃: Beşerî sermaye ve alt boyutlarında eğitim durumu değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₄: Beşerî sermaye ve alt boyutlarında çalışma yılı değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₅: Beşerî sermaye ve alt boyutlarında unvan değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

3.5. Araştırmada Kullanılan Ölçek

Araştırma verilerini toplamak için kullanılan anket formu, beş demografik soru ve 5'li Likert tipinde hazırlanmış, 18 ifadeden oluşan beşerî sermaye ölçeğinden oluşmaktadır. Demografik değişkenler olarak kamu personelinin cinsiyet, yaş, eğitim durumu, çalışma yılı ve unvanları ele alınmıştır. Araştırmada Vidotto ve diğerleri (2017) tarafından geliştirilen ölçek, izin alınarak kullanılmıştır.

Beşerî sermaye ölçeği, çalışanların liderlik, beceri, tutum, yetkinlik ve yeterlilikleri ile kurumun bu özellikleri geliştirmeye yönelik uygulamaları, örgütsel hafıza gibi hususları dikkate alan bütüncül bir ölçektir. Ölçek kurumun beşerî sermayesini ölçmeye yöneliktir. Vidotto vd. (2017) tarafından geliştirilen beşerî sermaye ölçeği başlangıçta 18 ifade ile oluşturulmuştur. Araştırmacılar tarafından yapılan faktör analizi sonucunda "liderlik ve motivasyon", "nitelikler", "memnuniyet ve yaratıcılık" olmak üzere üç boyuttan ve 13 ifadeden oluşan beşerî sermaye ölçeği geliştirilmiştir. Beşerî sermaye ölçeğinin üç alt faktörünün Cronbach's alpha katsayıları sırasıyla 0,857, 0,833 ve 0,687'dir (Vidotto, vd., 2017). Bu araştırmada ise beşerî sermaye ölçeği için başlangıçta oluşturulan 18 ifadenin tamamı alınmıştır.

3.6. Verilerin Analizi

Araştırma verileri SPSS 22 ve Amos 22 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma verilerinin normal dağılım gösterip göstermediği basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewnes) değerleri ile test edilmiştir. Araştırmada kullanılan beşerî sermaye ölçeğinin geçerliliğine yönelik açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ölçeğin güvenilirliği, Cronbach's Alpha katsayısı ile değerlendirilmiştir. Araştırmaya katılan kamu personelinin beşerî sermaye ve alt boyutlarıyla ilgili görüşleri cinsiyete göre fark olup olmadığı bağımsız örneklem t-testi ile yaş, eğitim, çalışma yılı ve unvana göre farklılıkları ise ANOVA testi ile analiz edilmiştir.

4. Bulgular

Araştırma sonucunda aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

4.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan kamu personelinin demografik özelliklerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 1' de özetlenmiştir. 18-24 yaş grubunda 3 katılımcı bulunduğu için 18-24 ve 25-29 yaş aralığı birleştirilmiştir. Doktora yapan personel sayısı 2 olduğu için yüksek lisans ve doktora grubu birleştirilmiş ve lisansüstü grubu oluşturulmuştur.

Araştırmaya katılanların %36,7'si kadın, %63,3'ü erkektir. Katılımcıların yaş aralığı incelendiğinde %62,3'ü 40 yaş altındadır. Eğitim durumu açısından incelendiğinde araştırmamıza katılan çalışanların %89,3'ü üniversite mezunudur. Kamu hizmeti veren bir kurumda üniversite mezunu çalışanlarının çok olması önemlidir. Araştırmaya katılanların %76'sı memur olarak çalışmaktadır. Araştırma grubunun yarısından fazlası (%54,6) 10 yıldan daha fazla mesleki tecrübeye sahiptir.

Tablo 1. Katılımcıların Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişken	Frekans	%	Değişken	Frekans	%
----------	---------	---	----------	---------	---

Cinsiyet		Yaş			
Kadın	72	36,7	18-29	25	12,8
Erkek	124	63,3	30-34	57	29,1
Eğitim			35-39	40	20,4
Lise	21	10,7	40-44	31	15,8
Önlisans	23	11,7	45 ve üstü	43	21,9
Lisans			Çalışma Yılı		
Lisansüstü	134	68,4	1-5	28	14,3
Unvan			6-10	63	32,1
Memur	149	76,0	11-15	39	19,9
Yönetici	31	15,8	16-20	19	9,7
Teknik	16	8,2	21	ve	47
Personel			üzeri	24,0	

4.2. Faktör Analizi ve Güvenilirlik Analizi

Beşerî sermaye ölçeğinin geçerliliğine yönelik açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ölçeğin güvenilirliğine ilişkin ise Cronbach's Alpha katsayısı kullanılmıştır. Ölçeğe ilişkin açıklayıcı faktör analizi ve güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 2'de verilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçları ise Tablo 3'te verilmiştir.

Beşerî sermaye ölçeğinin geçerliliğine yönelik açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Öncesinde verilerin uygunluğu test edilmiştir. Veri setinin KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) örnekleme yeterliliği (0,902) ve Barlett's küresellik testi ($p=0,000$; $p < 0,05$) olduğu için faktör analizine uygun olduğu belirlenmiştir (Akgül ve Çevik, 2005: 428).

Faktör analizinde, Varimax döndürme yöntemi uygulanmıştır. Ölçekte yer alan ifadelerin bir faktördeki yükü 0,30'un altında olanlar analizden çıkartılmıştır. Beşerî sermaye ölçeğinin 18 ifadeden bir tanesinin (*Personelin deneyimi kurumsal faaliyetlerin gelişimi için kilit bir unsurdur*) maddesinin faktör yükü 0,30'dan daha düşük olduğu için analizden çıkartılmıştır.

Ölçeğin orijinalinde özdeğeri 1 ve üzerinde iki faktör elde edilmiş olup, araştırmacılar açıklanan varyansı artırmak ve üçüncü faktörün özdeğerinin 1'e yakın olması nedeniyle ölçeği üç faktörlü olarak tasarlamışlardır (Vidotto, vd., 2017). Ancak bu araştırmada yapılan faktör analizi sonucunda özdeğerleri 1 ve üzerinde olan iki faktör elde edilmiştir. Faktör yükleri 0,442-0,801 arasındadır. Birinci faktörde yer alan ifadeler çalışanların liderlik, beceri, tutum, yetkinlik ve yeterlilikleri ile ilgili olduğu için "*çalışan nitelikleri*"; ikinci faktörde yer alan ifadeler kurum personelinin nitelik ve becerilerini geliştirmeye yönelik uygulamaları içerdiği için "*kurum uygulamaları*" olarak adlandırılmıştır. Birinci boyutun açıklayıcılık oranı 38,977, ikinci boyutun açıklayıcılık oranı 11,449 olmak üzere ölçeğin toplam açıklayıcılık oranı 50,426'dır. Sonuç olarak beşerî sermaye ölçeği "*çalışan nitelikleri*" 9 ifade ve "*kurum uygulamaları*" 8 ifade olmak üzere iki boyut ve 17 ifadeden oluşmaktadır.

Tablo 2. Beşerî Sermaye Ölçeğinin Açıklayıcı Faktör ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Çalışan Nitelikleri	Faktör Yükleri
(Özdeğer=6,626; Açıklanan Varyans=38,977; Cronbach's Alpha= 0,866)	

Kurumumuz personeli sürekli olarak elinden gelenin en iyisini yapar.	,788
Kurumumuz personeli enerjik bir şekilde görevlerini yaparlar.	,759
Kurumumuz personelinin liderlik becerileri vardır.	,754
Kurumumuz personeli akıllı ve yeteneklidir.	,736
Kurumumuz personeli alanlarında en iyisidir.	,688
Kurumumuz personeli eylemlerini değerlendirir.	,671
Personelimiz kurumumuzu farklı kılmak için elinden gelenin en iyisini yapar.	,601
Kurumumuz personeli birbirinden öğrenir.	,463
Kurumumuz personelinin yeterlilikleri ideal seviyededir.	,442

Kurum Uygulamaları (Öz değer=1,946; Açıklanan Varyans=11,449; Cronbach's Alpha= 0,846)	Faktör Yükleri
Kurumumuz, takım çalışmalarında personelden en iyi şekilde yararlanır.	,801
Kurumumuz personelin beceri ve niteliklerini yükseltmelerine destek olur.	,800
Kurumumuz sürekli yeni fikirler üretir.	,743
Kurumun iş planları güncel olup hedef ve sürelerle uyulmaktadır.	,659
Personelin görüşlerini grup tartışmalarında ifade etmeleri teşvik edilir.	,625
Kurumumuz personelden en iyi şekilde yararlanır.	,623
Personelimiz kurumundan memnundur.	,587
Kurumda işten ayrılan personel yerine gelecek personele yönelik eğitim programları bulunmaktadır.	,492

KMO= ,902; Bartlett's Test of Sphericity ($\chi^2=1419,562$; sig.=,000)
Toplam Açıklanan Varyans= 50,426; Toplam Cronbach's Alpha= 0,897

Beşerî sermaye ölçeğinin geçerliliğine yönelik yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen iki faktörlü yapı, araştırma örnekleminde uygun olup olmadığı doğrulayıcı faktör analizi ile değerlendirilmiştir. Beşerî sermaye ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizinde model test değerleri χ^2 (180,269), df (1,568), χ^2/df (1,568) bulunduğundan doğrulayıcı faktör analizinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Uyum indeks değerleri GFI (.905), CFI (.951), RMSEA (.054) ve SRMR (.0590) kabul edilebilir sınırlar içindedir. Bu sonuçlarla birlikte beşerî sermaye ölçeğinin iki boyutlu olarak kullanılabilir olduğu anlaşılmıştır (Tablo 3).

Tablo 3. Beşerî Sermaye Ölçeğinin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek	χ^2	df	χ^2/df	GFI	CFI	RMSEA	SRMR
Beşerî Sermaye	180,269	115	1,568	,905	,951	,054	,0590

Beşerî sermaye ölçeğinin iki boyutlu yapısının güvenilirliğini ölçmek için Cronbach's Alpha katsayısı kullanılmıştır. Beşerî sermaye ölçeğinin çalışan nitelikleri boyutunun güvenilirlik katsayısı 0,866, kurum uygulamaları boyutunun güvenilirlik katsayısı 0,846 ve ölçeğin genel güvenilirlik katsayısı 0,897'dir. Beşerî sermaye ölçeğinin güvenilirlik seviyesi "yüksek derecede güvenilir" düzeyindedir (Kayış, 2016: 405).

4.3. Beşerî Sermaye Ölçeği Alt Boyutlarına Yönelik Bulgular

Tablo 4. Beşerî Sermaye ve Boyutlarının Ortalama ve Standart Sapmaları

	mean	sd
Çalışan Nitelikleri	3,07	,799
Kurumumuz personeli sürekli olarak elinden gelenin en iyisini yapar.	3,21	1,167
Kurumumuz personeli enerjik bir şekilde görevlerini yaparlar.	2,94	1,133
Kurumumuz personelinin liderlik becerileri vardır.	3,07	1,106
Kurumumuz personeli akıllı ve yeteneklidir.	3,25	1,147
Kurumumuz personeli alanlarında en iyisidir.	2,81	1,097
Kurumumuz personeli eylemlerini değerlendirir.	3,01	1,067
Personelimiz kurumumuzu farklı kılmak için elinden gelenin en iyisini yapar.	2,80	1,248
Kurumumuz personeli birbirinden öğrenir.	3,65	1,208
Kurumumuz personelinin yeterlilikleri ideal seviyededir.	2,93	1,166
Kurum Uygulamaları	2,51	,859
Kurumumuz, takım çalışmalarında personelden en iyi şekilde yararlanır.	2,50	1,205
Kurumumuz personelin beceri ve niteliklerini yükseltmelerine destek olur.	2,44	1,306
Kurumumuz sürekli yeni fikirler üretir.	2,58	1,154
Kurumun iş planları güncel olup hedef ve sürelerle uyulmaktadır.	2,78	1,128
Personelin görüşlerini grup tartışmalarında ifade etmeleri teşvik edilir.	2,57	1,269
Kurumumuz personelden en iyi şekilde yararlanır.	2,73	1,325
Personelimiz kurumundan memnundur.	2,46	1,208
Kurumda işten ayrılan personel yerine gelecek personele yönelik eğitim programları bulunmaktadır.	2,07	1,166
Beşerî Sermaye	2,81	,732

Kamu personelinin çalışan niteliklerine yönelik ortalaması 3,07 (sd=,799), kurum uygulamalarına yönelik ortalaması 2,51 (sd=,859) ve beşerî sermaye ortalaması 2,81 (sd=,732) olarak tespit edilmiştir. Genel olarak beşerî sermaye ve alt boyutlarının ortalaması "katılmıyorum" ile "kararsızım" arasında olduğu görülmektedir. Bu değerler kamu personelinin kurumun beşerî sermayesine yönelik değerlendirmelerinin olumsuzu daha yakın olduğunu göstermektedir.

4.4. Demografik Değişkenlere Göre Farklılık Analizleri

Farklılık analizleri öncesinde araştırma verilerinin dağılımının normalliği test edilmiştir. Verilerin basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewnes) değerleri +1,500 ve -1,500 değerleri arasında olduğunda dağılımın normal olduğu kabul edilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Bu kriterlere göre yapılan test sonucunda beşerî sermaye (kurtosis= -,073, skewnes= -,370) ve alt boyutları çalışan nitelikleri (kurtosis= -,294, skewnes= -,081), kurum uygulamaları (kurtosis= ,166, skewnes= -,592) verilerinin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir.

Cinsiyet değişkenine göre beşerî sermaye ölçeği ve alt boyutlarının farklılık gösterip göstermediğine ilişkin uygulanan bağımsız örneklem t testi sonuçları Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Cinsiyete Göre Beşerî Sermaye ve Boyutlarının t-Testi Sonuçları

Cinsiyet	n	mean	sd	t	p
Çalışan Nitelikleri	Kadın	72	3,19	,819	
	Erkek	124	3,00	,783	1,498 ,136
Kurum Uygulamaları	Kadın	72	2,72	,835	
	Erkek	124	2,40	,854	2,530 ,012*
Beşerî Sermaye	Kadın	72	2,97	,708	
	Erkek	124	2,72	,734	2,275 ,024*

*p<0,05

Cinsiyete göre beşerî sermaye (t=2,275, p<0,05) ve kurum uygulamaları boyutunda (t=2,530, p<0,05) anlamlı bir farklılık bulunurken çalışan nitelikleri boyutunda (t=1,498, p<0,05) anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Kurumun beşerî sermaye ve kurum uygulamaları anlamında erkeklerin ortalamaları kadınların ortalamalarına göre daha düşüktür. Bu sonuca göre H1 hipotezi "*Beşerî sermaye ve alt boyutlarında cinsiyet değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır*" kısmen kabul edilmiştir.

Yaş değişkenine göre beşerî sermaye ölçeği ve alt boyutlarının farklılık gösterip göstermediğine ilişkin uygulanan bağımsız örneklem t testi sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır.

Beşerî sermaye (F=1,737, p>0,05) ve çalışan nitelikleri (F=,628, p>0,05) boyutunda katılımcıların yaşına göre anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Kurum uygulamaları boyutunda (F=2,544, p<0,05) olduğundan yaş gruplarına göre anlamlı farklılık söz konusudur. Tukey testinde farklılığın kaynağının 18-29 yaş grubu ile 35-39 yaş grubu arasında olduğu görülmüştür. Kurum uygulamaları boyutunda 18-29 yaş grubunun ortalamasının (2,93) diğer yaş gruplarından yüksek olduğu, 35-39 yaş grubu ortalamasının (2,26) ise diğer yaş gruplarından daha düşük olduğu anlaşılmıştır. Bu sonuca göre H2 hipotezi "*Beşerî sermaye ve alt boyutlarında yaş değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır*" kısmen kabul edilmiştir.

Tablo 6. Yaşa Göre Beşerî Sermaye ve Alt Boyutlarının ANOVA Tablosu

Yaş	n	mean	sd	F	p
Çalışan nitelikleri	18-29	25	3,24	,765	
	30-34	57	3,10	,752	
	35-39	40	2,92	,880	
	40-44	31	3,09	,933	
	45 ve üzeri	43	3,07	,704	,628 ,643
Kurum uygulamaları	18-29	25	2,93	,930	
	30-34	57	2,54	,743	
	35-39	40	2,26	,810	
	40-44	31	2,44	,965	
	45 ve üzeri	43	2,52	,863	2,544 ,041*
Beşerî sermaye	18-29	25	3,09	,771	
	30-34	57	2,84	,648	
	35-39	40	2,61	,704	
	40-44	31	2,78	,879	
	45 ve üzeri	43	2,83	,700	1,737 ,143

*p<0,05

Eğitim değişkenine göre beşerî sermaye ölçeği ve alt boyutlarının farklılık gösterip göstermediğine ilişkin uygulanan bağımsız örneklem t testi sonuçları Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. Eğitim Durumuna Göre Beşerî Sermaye ve Alt Boyutlarının ANOVA Tablosu

Eğitim Durumu	n	mean	sd	F	p
Çalışan nitelikleri	Lise	21	2,95	,968	
	Önlisans	23	2,89	,895	
	Lisans	134	3,15	,750	
	Lisansüstü	18	2,86	,793	1,393 ,246
Kurum uygulamaları	Lise	21	2,76	1,134	
	Önlisans	23	2,62	1,130	
	Lisans	134	2,51	,773	
	Lisansüstü	18	2,18	,639	1,621 ,186
Beşerî sermaye	Lise	21	2,86	1,011	
	Önlisans	23	2,76	,939	
	Lisans	134	2,85	,655	
	Lisansüstü	18	2,54	,599	,981 ,403

*p<0,05

Beşerî sermaye (F=,981, p<0,05) ve alt boyutlarından çalışan nitelikleri (F=1,393, p<0,05) ve kurum uygulamalarında (F=1,621, p<0,05) katılımcıların eğitim durumuna göre anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Bu sonuca göre H3 hipotezi "*Beşerî sermaye ve alt boyutlarında eğitim durumu değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır*" reddedilmiştir.

Çalışma yılı değişkenine göre beşerî sermaye ölçeği ve alt boyutlarının farklılık gösterip göstermediğine ilişkin uygulanan bağımsız örneklem t testi sonuçları Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8. Çalışma Yılına Göre Beşerî Sermaye ve Alt Boyutlarının ANOVA Tablosu

Çalışma Yılı	n	mean	sd	F	p
Çalışan nitelikleri	1-5	28	3,19	,793	
	6-10	63	3,02	,858	
	11-15	39	3,16	,789	
	16-20	19	2,89	,820	
	21 ve üzeri	47	3,07	,733	,560
Kurum uygulamaları	1-5	28	2,91	,860	
	6-10	63	2,51	,861	
	11-15	39	2,25	,775	
	16-20	19	2,44	,817	
	21 ve üzeri	47	2,54	,881	2,532
Beşerî sermaye	1-5	28	3,06	,750	
	6-10	63	2,78	,772	
	11-15	39	2,73	,632	
	16-20	19	2,68	,746	
	21 ve üzeri	47	2,82	,734	1,094

*p<0,05

Beşerî sermaye (F=1,094, p>0,05) ve çalışan nitelikleri (F=,560, p>0,05) boyutunda katılımcıların çalışma yılına göre anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Kurum uygulamaları boyutunda (F=2,532, p<0,05) olduğundan çalışma yıllarına göre anlamlı farklılık söz konusudur. Tukey testinde farklılığın kaynağının 1-5 yıl ile 11-15 yıl arasında olduğu görülmüştür. Kurum uygulamaları boyutunda 1-5 yıl çalışma sürelerine sahip çalışanların ortalamasının (2,91) diğer gruplardan yüksek olduğu, 11-15 yıl çalışma sürelerine sahip çalışanların ortalamasının (2,25) ise diğer gruplardan daha düşük olduğu anlaşılmıştır. Bu sonuca göre H₄ hipotezi “Beşerî sermaye ve alt boyutlarında çalışma yılı değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır” kısmen kabul edilmiştir.

Unvan değişkenine göre beşerî sermaye ölçeği ve alt boyutlarının farklılık gösterip göstermediğine ilişkin uygulanan bağımsız örneklem t testi sonuçları Tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 9. Unvana Göre Beşerî Sermaye ve Alt Boyutlarının ANOVA Tablosu

Unvan	n	mean	sd	F	p	
Çalışan nitelikleri	Memur	149	3,03	,792		
	Yönetici	31	3,11	,724		
	Teknik Personel	16	3,40	,964	1,574	,210
Kurum uygulamaları	Memur	149	2,43	,859		
	Yönetici	31	2,80	,781		
	Teknik Personel	16	2,80	,869	3,368	,037*
Beşerî sermaye	Memur	149	2,75	,719		
	Yönetici	31	2,96	,693		
	Teknik Personel	16	3,11	,847	2,661	,072

*p<0,05

Beşerî sermaye (F=2,661, p>0,05) ve çalışan nitelikleri (F=1,574, p>0,05) boyutunda katılımcıların unvana göre anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Kurum uygulamaları boyutunda (F=3,368, p<0,05) olduğundan unvana göre anlamlı farklılık söz konusudur. Tukey testinde farklılığın kaynağının memurlar ile diğer gruplar arasında olduğu görülmüştür. Kurum uygulamaları boyutunda memurların ortalamasının (2,43) diğer gruplardan düşük olduğu anlaşılmıştır. Bu sonuca göre H₅ hipotezi “Beşerî sermaye ve alt boyutlarında unvan değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır” kısmen kabul edilmiştir.

5. Sonuç

Bu çalışmada, Vidotto vd. (2017) tarafından geliştirilen beşerî sermaye ölçeğinin eğitim alanında faaliyet gösteren bir kamu kurumunda çalışan kamu personeli için geçerliliği ve güvenilirliği incelenmiştir. Beşerî sermaye ölçeğinin geçerliliği için açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Ölçeğin güvenilirliği için ise iç tutarlılık (Cronbach’s alfa) analizi yapılmıştır. Ölçeğin orijinalinde yapılan faktör analizi sonucunda özdeğeri 1’den büyük iki faktör elde edilmiştir. Ancak ölçek, Vidotto vd. (2017) tarafından ölçeğin açıklanan varyansının artırılması ve üçüncü faktörün özdeğerinin 1’e çok yakın olması nedeniyle üç faktörlü olarak tasarlanmıştır. Bu çalışmada yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda, özdeğeri 1’den büyük iki faktör elde edilmiştir. Bu nedenle ölçek orijinalinden farklı olarak iki faktörlü olarak tasarlanmıştır. Birinci faktörde yer alan ifadeler çalışanların liderlik, beceri, tutum, yetkinlik ve yeterlilikleri ile ilgili olduğu için “çalışan nitelikleri” olarak adlandırılmıştır. İkinci faktörde yer alan ifadeler kurumun personelinin nitelik ve becerilerini geliştirmeye yönelik uygulamalarını içerdikleri için “kurum uygulamaları” olarak adlandırılmıştır. Beşerî sermaye ölçeğinin iki faktörlü yapısına yönelik yapılan doğrulayıcı faktör analizinde uyum indeks değerleri x² (180,269), df (1,568), x²/df (1,568), GFI (,905), CFI (,951), RMSEA (,054) ve SRMR (,0590) elde edilmiştir. Bu sonuçlarla birlikte beşerî sermaye ölçeğinin iki boyutlu olarak kullanılabilir olduğu anlaşılmıştır.

Beşerî sermaye ölçeğinin iki boyutlu yapısının güvenilirliğini ölçmek için Cronbach’s Alpha katsayısı kullanılmıştır. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda beşerî sermaye ölçeğinin çalışan nitelikleri boyutunun güvenilirlik katsayısı 0,866, kurum uygulamaları boyutunun güvenilirlik katsayısı 0,846 ve ölçeğin genel güvenilirlik katsayısı 0,897’dir. Beşerî sermaye ölçeğinin güvenilirlik seviyesi “yüksek derecede güvenilir” düzeyindedir. Beşerî sermaye ölçeğinin faktör analizi ve Cronbach’s Alpha katsayısı sonucuna göre iki boyutlu yapısının geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu tespit edilmiştir. Beşerî sermaye ölçeğinin kamu çalışanları üzerinde yapılan Türkçeye uyarlama çalışması sonucunda, kamu kurumlarının beşerî sermayelerini değerlendirebilecekleri geçerli ve güvenilir bir ölçek elde edilmiştir.

Beşerî sermayenin geliştirilmesine yönelik uygulamalar genellikle kurumların insan kaynakları yönetimiyle ilgilidir. Bu nedenle kamu kurumları insan kaynakları sistemleri ve politikaları aracılığıyla beşerî sermayelerini geliştirmeye çalışmalıdır. Bu bağlamda beşerî sermayeye yönelik farklılık analizlerinin sonuçları insan kaynakları yönetimi açısından değerlendirilmiştir.

Araştırmamıza katılan kadın çalışanların %66,6'sı 1-10 yıl çalışma yılına sahiptir. Henüz kariyer beklentisi oluşmamış kadın çalışanların çoğunlukta olması nedeniyle beşerî sermaye ve alt boyutlarında erkeklere göre daha yüksek ortalamaya sahiptirler. Çalışanların 30-45 yaşları arasında genellikle kariyerlerinde ilerleme aşamasındadırlar. Bu dönemde çalışanların başarı, saygınlık, özgürlük, sorumluluk ve inisiyatif alma gereksinimleri ön plana çıkmaktadır. Kurum bu dönemdeki çalışanlara yönelik kariyer olanakları sağlamalıdır (Can, vd., 2012: 220). Yaş değişkenine göre kurum uygulamaları boyutunda en düşük ortalamalar 30-44 yaş arasındaki gruplardadır. 30-34 yaş grubundaki çalışanlar kurumun personelinden yeterince yararlanmadığını, personelin gelişimine destek sağlamadığını ifade etmektedirler. Bu durum saygınlık, başarı, sorumluluk ve yetki almak isteyen çalışanların kurumdan memnuniyetlerini azaltmaktadır.

Eğitim durumu grupları arasında istatistikî olarak anlamlı bir fark olmasa da lisansüstü mezuniyeti olan çalışanların beşerî sermaye ve alt gruplarında en düşük ortalamaya sahip grup olduğu tespit edilmiştir. Lisansüstü mezunlarının diğer öğrenim gruplarına oranla daha düşük ortalamasının olması, eğitim seviyesi yükseldikçe beklentiler, özellikle kariyer beklentilerinin artmasından kaynaklandığı söylenebilir. Özellikle kurumun beşerî sermayeyi geliştirmeye yönelik uygulamalarına bakıldığında eğitim durumu yükseldikçe ortalamaların düştüğü görülmektedir.

657 sayılı Devlet memurları kanununun 68. Maddesi uyarınca kamuda yönetici olabilmek için belirli sürelerde kamu görevlisi olarak çalışmak gereklidir. Bu süreler genellikle 10 yıl ve daha üzerindedir. Araştırmamızda kurum uygulamalarına en düşük ortalamalara sahip olan grup 11-15 ve 16-20 yıl çalışma sürelerine sahip olan çalışanlardır. Çalışanların kariyer beklentilerinin liyakate bağlı olarak adaletle karşılanmaması kurum uygulamalarından memnuniyetsizliğe sebep olmaktadır. Unvana göre beşerî sermaye ve alt boyutlarında en düşük ortalama memurlarıdır. Araştırmaya katılan 149 memurun 125 tanesi yönetici olacak çalışma yılına sahiptir. Kurumun kariyer uygulamalarından doğrudan etkilenen ve kariyer beklentisinde olan grupların beklentilerin karşılanmaması ortalamasının düşük olmasına neden olmaktadır.

Dünyada yeni bir örgüt ekosistemi gelişmektedir. Bu ekosistem tamamıyla bilgi temellidir ve -özel ya da kamu-sektör ayırmamaktadır. Örgütler bu sistemde varlığını sürdürebilmek için sürekli bir rekabet içerisinde bulunmaktadır. Bu açıdan bilginin elde edilmesi ve kullanılabilir hale getirilerek yeniliğe ve performansa dönüştürülmesi gerekmektedir. Bugün itibarıyla insan bu işlevi yerine getirebilen yegâne varlıktır. Bir örgütün uzun vadeli hedeflerine ulaşmak için kullandığı akıl ve uzmanlığın toplamı olan (Gupta, vd., 2019: 80) beşerî sermayeye yapılan yatırım, hiçbir dönem bu güne kadar önemli olmamıştır.

Bilgi çağında örgütlerin faaliyetlerine devam edebilmesi, sürekli yeni ve daha verimli cevaplar üretmesine dayanmaktadır. Bilgi çağının, gereksinimi üretken düşüncedir. Bu bir yanıt üretme veya daha iyiyi düşünme sürecidir. Daha iyiyi düşünmek, örgüt üyesinin her koşulda iş yapmanın yeni ve daha verimli yollarını üretebilmesi anlamına gelmektedir (Carkhuff, 2000). Bu nedenle günümüz örgütlerinde beşerî sermaye entelektüel

sermayenin en önemli unsuru olarak görülmektedir. Çünkü beşerî sermaye bir inovasyon ve stratejik yenilenme kaynağı olarak kabul edilmektedir (Bontis, 1998: 65).

Sonuç olarak, kamu örgütleri de özel sektördeki türdeşleri gibi beşerî sermayelerini geliştirmeye yönelik uygulamalara önem vermelidir. Özellikle yöneticiler hem örgütün hem de insan kaynağının amaçlarını gerçekleştirebileceği uygun koşulları ve ortamı sağlamalıdır. Kamu kurumları çeşitli eğitim programları, adil performans değerlendirmesi, liyakate bağlı görevlendirmeler ve terfiler gibi uygulamalarla beşerî sermayelerini güçlendirmek zorundadır. Bir başka ifadeyle kamu kurum ve kuruluşları da insan kaynağına yatırım yapmalıdır. Böylelikle hem kamu yararının sağlanmasında hem de kamu hizmetinin yerine getirilmesinde yeni ve farklı boyutlara ulaşılabilecektir.

Kaynakça

- Agndal, H., & Nilsson, U. (2006). Generation of Human and Structural Capital: Lessons from Knowledge Management. *The Electronic Journal of Knowledge Management*, 4(2), 91-98.
- Akgül, A., & Çevik, O. (2005). *İstatistiksel Analiz Teknikleri SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları*, 2. Baskı. Ankara: Emek Ofset.
- Akyüz, Ö. F. (2011). *İnsan ve Bilgi Ekseninde Entelektüel Sermayenin Etkin Yönetimi*. İstanbul: THY Teknik A.Ş.
- Arıkboğa, Ş. (2003). *Entellektüel Sermaye*. İstanbul : Derin Yayınları.
- Bassi, L. J., & Van Buren, M. E. (1999). Valuing investments in intellectual capital. *International Journal of Technology Management*, 18(5), 414-433.
- Becker, G. S. (1993). *Human Capital A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*. Chicago : The University of Chicago Press.
- Bontis, N. (1998). Intellectual Capital: An Exploratory Study That Develops Measures and Models. *Management Decision*, 36(2), 63-76.
- Bontis, N. (1999). Managing Organizational Knowledge by Diagnosing Intellectual Capital: Framing and Advancing the State of the Field. *International Journal of Technology Management*, 18(5), 433-460.
- Bounfour, A., & Edvinsson, L. (2005). Introduction. A. Bounfour, & L. Edvinsson (Dü) içinde, *Intellectual Capital for Communities* (s. xi-xv). Massachusetts: Elsevier Butterworth-Heinemann.
- Brooking, A. (1996). *Intellectual Capital*. London: International Thomson Business Press.
- Campos, E. B., Salmador, M. P., & Merino, C. (2006). Towards a model of intellectual capital in public administrations. *Learning and Intellectual Capital*, 3(3), 214-232.
- Can, H., Kavuncubaşı, Ş., & Yıldırım, S. (2012). *Kamu ve Özel Kesimde İnsan Kaynakları Yönetimi* 7. Baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Carkhuff, R. R. (2000). *Human Possibilities Human Capital in the 21. Century*. Massachusetts: Possibilities Publishing.
- Cinca, C. S., Molinero, C. M., & Queiroz, A. B. (2003). The measurement of intangible assets in public sector using scaling techniques. *Journal of Intellectual Capital*, 4(2), 249-275.
- Farah, A., & Abouzeid, S. (2017). The impact of intellectual capital on performance: Evidence from the public sector. *Knowledge Management & E-Learning*, 9(2), 225-238.
- Gupta, K., Goel, S., & Bhatia, P. (2019). An Analysis of Intellectual Capital and Firms' Profitability: with Reference to Indian IT Companies. *NMIMS Management Review*, 37(2), 77-91.
- Kayış, A. (2016). Güvenilirlik Analizi. Ş. Kalaycı içinde, *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri 7. Baskı* (s. 403-419). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kızıl, C. (2010). *Entelektüel Sermaye Analizleri*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Matovac, V. A., Bilas, V., & Franc, S. (2010). Understanding the Importance of Human Capital and Labor Market Competitiveness in the EU Candidate Countries and Selected EU Memebers. *Economic Thought and Practice*, 2, 359-382.
- Nerdrum, L., & Erikson, T. (2001). Intellectual capital: a human capital perspective. *Journal of Intellectual Capital*, 2(2), 127-135.
- OECD. (1999). *Programme Notes and Background*. An International Symposium Measuring and Reporting Intellectual Capital: Experience, Issues, and Prospects. Amsterdam: OECD.
- Oliver, R. W. (2001). The Return on Human Capital. *Journal Of Business Strategy*, July/August, 7-10.
- Petty, R., & Guthrie, J. (2000). Intellectual capital literature review: Measurement, reporting and management. *Journal of Intellectual Capital*, 1(2), 155-176.
- Ramirez, Y. (2010). Intellectual capital models in Spanish public sector. *Journal of Intellectual Capital*, 11(2), 248-264.
- Roos, C. (2008). *The Use of Human Capital for Good Governance*. Institute of Social Studies.
- Sarnovics, A. (2010). Human Resource Development in Public Administration: A Case of Latvia. *Human Resources Management & Ergonomics*, 4(1), 1-12.
- Schultz, T. W. (1993). The Economic Importance of Human Capital in Modernization. *Education Economics*, 1(1), 13-19.
- Stewart, T. A. (1997). *Entellektüel Sermaye: Örgütlerin Yeni Zenginliği*. İstanbul: MESS Yayınları.
- Şamiloğlu, F. (2002). *Entelektüel Sermaye*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. (2013). *Using Multivariate Statistics, Six ed*. Boston: Pearson.
- United Nations. (2005). *Human Resources for Effective Public Administration in a Globalized World*. New York: Department of Economic and Social Affairs.
- Vidotto, J. D., Ferenhof, H. A., Selig, P. M., & Bastos, R. C. (2017). A Human Capital Measurement Scale. *Journal of Intellectual Capital*, 18(2), 316-329.
- Weatherly, L. A. (2003). *Human Capital-The Elusive Asset*. Virginia: Society for Human Resource Management.
- Yeh-Yun Lin, C., & Edvinsson, L. (2011). *National Intellectual Capital*. London: Springer.
- 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu. (1965). *Resmi Gazete*. 23.07.1965 tarih ve 12056 sayı.

Araştırma Makalesi • Research Article

Öğrencilerin Okudukları Bölümlerinden Duydukları Memnuniyeti Etkileyen Faktörlerin Sıralı Lojistik Regresyon Analizi ile Belirlenmesi

Determination of Factors Affecting Students' Satisfaction with The Departments They Study by Ordinal Logistic Regression Analysis

Veli Rıza Kalfa^a, Engin Çakır^{b,*}

^a Öğr. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Honaz Meslek Yüksekokulu, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, 20330, Honaz/Denizli/Türkiye. ORCID: 0000-0002-8100-7786

^b Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, 09800, Nazilli/Aydın/Türkiye. ORCID: 0000-0002-5906-4178

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 08 Ocak 2020

Düzeltilme tarihi: 23 Nisan 2020

Kabul tarihi: 29 Nisan 2020

Anahtar Kelimeler:

Cinsiyet

Öğrenci Memnuniyeti

Sınıf

Sıralı Lojistik Regresyon

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, öğrencilerin bölümlerine olan memnuniyetlerini etkileyen değişkenleri, sıralı lojistik regresyon analizi ile belirlemektir. Bağımlı ve bağımsız değişken ayırımının yapılarak bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisi incelenmeye çalışıldığından dolayı çalışma genel tarama modelleri arasından ilişki tarama modeli seçilerek yapılmıştır. Çalışmanın kapsamını Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin farklı bölümlerinde okuyan 676 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışmada veri toplama araçlarından biri olan anket tekniğinden faydalanılmış ve hazırlanan anketler öğrencilere online olarak uygulanmıştır. Çalışmada sıralı lojistik regresyon analizi kullanılmış ve buna göre cinsiyet ve sınıf değişkenlerinin, bağımlı değişken üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki oluşturduğu, kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre bölümlerinden daha fazla memnun oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca öğrencilerde sınıf ilerlemesinin bölümlerinden memnuniyetlerinde azalma oluşturduğu sonucuna da varılmıştır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 08 January 2020

Received in revised form 23 April 2020

Accepted 29 April 2020

Keywords:

Gender

Student Satisfaction

Class

Ordinal Logistic Regression

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the variables that affect students' satisfaction with their departments by using ordinal logistic regression analysis. Since the effect of independent variables on the dependent variable is examined by making the distinction between the dependent and independent variables, the study was conducted by choosing a relational screening model among the general screening models. The scope of the study consists of 676 students studying at different departments of the Faculty of Economics and Administrative Sciences at Nazilli Adnan Menderes University. In the study, the survey method, one of the data collection methods, was used and the prepared surveys were applied to the students online. Ordinal logistic regression analysis used in the study and accordingly, it was concluded that gender and class variables had a statistically significant effect on the dependent variable and that female students were more satisfied with their departments than male students. In addition, as the class progressed, it was concluded that the students' satisfaction with their departments decreased.

1. Giriş

Eğitim sektörü son yıllarda tüm dünyada çok hızlı büyümekte, küreselleşme ve dijital devrim, eğitimde yeni ve çeşitli disiplinlere talep yaratmaktadır. Eğitim sağlama maliyeti, dünya genelinde artan enflasyonla birlikte daha iyi

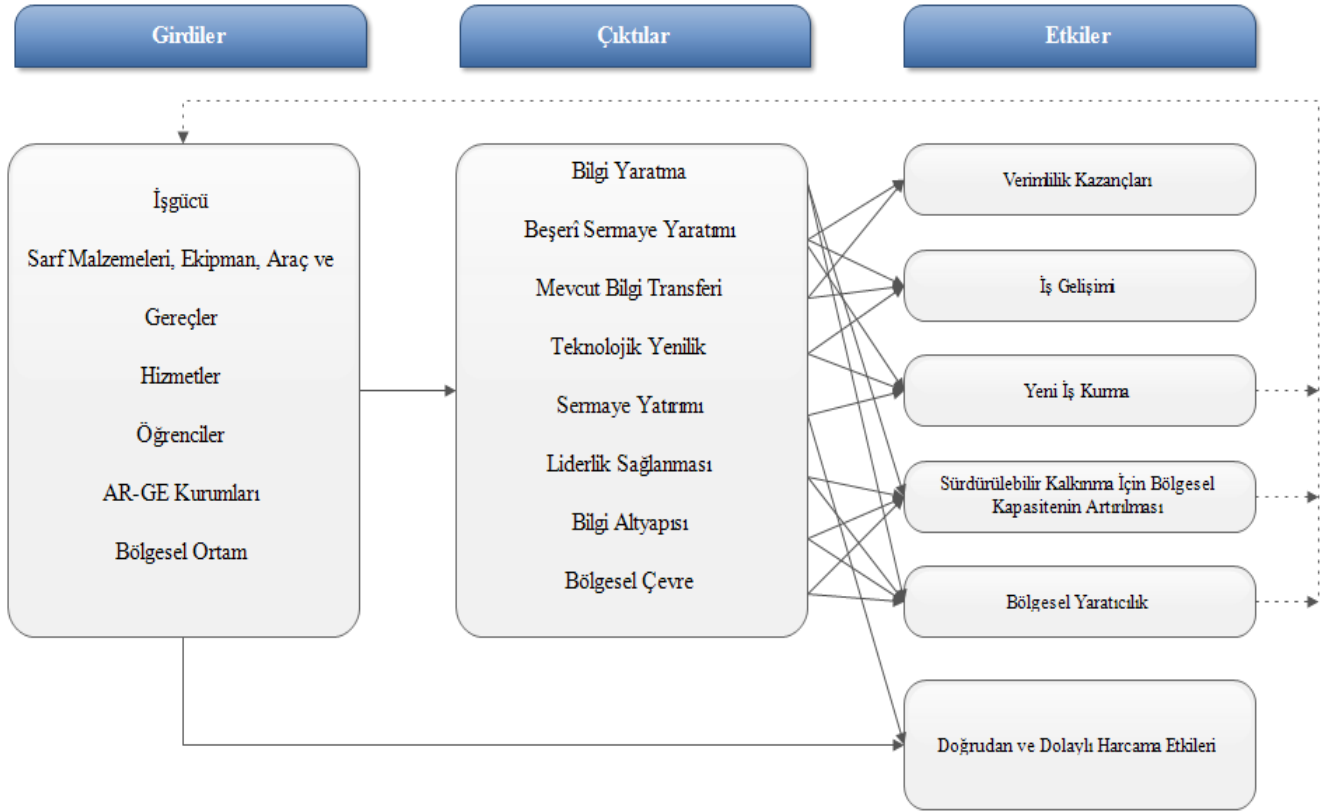
öğretim metodolojileri ve öğrenme araçları nedeniyle artmıştır. Yükseköğretimdeki kurum sayısındaki hızlı artış, yoğun bir rekabete yol açmıştır (Isani ve Virk, 2005). Teknoloji ve küreselleşme alanındaki gelişmeler sayesinde öğrenciler kolayca ve anında bilgiye ulaşabilirler. Bu rekabetçi ortamda, sadece öğrencilerine kaliteli eğitim ve

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: engincakir@adu.edu.tr

yapıcı bir ortam sağlayan kurumlar mükemmel olabilmektedir, çünkü bu faktörler öğrencilerin kurumlara başvuru yapmaları sırasında aldıkları kararları etkileyebilmektedir (Butt ve Rehman, 2010).

Üniversiteler potansiyel olarak bölgesel ekonomik kalkınmaya çeşitli şekillerde katkıda bulunurlar: Araştırma, öğretim yoluyla insan sermayesi oluşturma, teknoloji geliştirme ve aktarma ve uygun ortamın çoğaltılması. Üniversite çıktıları ile bölgesel kalkınma etkileri arasındaki

ilişkiler Şekil 1'de verilmiştir (Goldstein ve Renault, 2004). Üniversiteler beşerî sermaye üreticileridir. Literatür, ülke düzeyinde beşerî sermayenin kalkınma ve büyüme için önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Üniversite büyüklüğü ile, kişi başına GSYİH arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır (Bir bölgedeki üniversite sayısında %10'luk bir artış, kişi başına GSYİH'da yaklaşık olarak %0,4'lük bir artışa neden olmaktadır). Bir başka ifade ile, kişi başına GSYİH ve üniversite varlığı ilişkisi, kısmen beşerî sermaye arzını ve yeniliği artırmaktadır (Valero ve Reenen, 2019).

Şekil 1. Üniversite Çıktıları ve Beklenen Ekonomik Etkiler

Kaynak: (Goldstein ve Renault, 2004)

Üniversiteler, öğrencilerin ihtiyaçlarını ve beklentilerini belirleyerek ve karşılayarak üstün yetenekli öğrencileri en iyi şekilde kendilerine çekebilir ve ellerinde tutabilirler. Bu amaçla, üniversitelerin öğrenciler için neyin önemli olduğunu tespit etmesi ve sunması gerekmektedir (Elliot ve Shin, 2002; Schertzer ve Schertzer, 2004). Üniversiteler hem ulusal hem de uluslararası düzeyde entelektüel sermayenin oluşumunda önemli role sahiptirler. İnsan sermayesi, çalışanların eğitim, bilgi, beceri ve yeteneklerini ifade etmektedir (Görmüş, 2009). Üniversiteler, sadece öğrencilere meslek kazandırmakla kalmamakta, aynı zamanda öğrencilerin yaşam biçimlerine de yön vermektedirler (Baskan, 2001). Toplumsal hayatta bu denli önemli rol oynayan üniversitelerinin temel performans göstergesi öğrencileri ne ölçüde memnun ettiğidir (Yüksel, Bilgen ve Kobal, 2018).

Öğrenci memnuniyeti genellikle bir öğrencinin eğitim deneyiminin değerlendirilmesinden kaynaklanan kısa vadeli bir tutum olarak kabul edilmektedir (Elliott ve Healy, 2001). Öğrenci memnuniyeti dolaylı olarak örgütsel performansı etkilemektedir. Ayrıca, memnun bir mezunun

kuruma finansal olarak katkıda bulunma olasılığı daha yüksektir (Stutler ve Calvario, 1996).

Öğrencilerin geri bildirimleri, memnuniyetin düşük olduğu faktörleri iyileştirmek için kullanılabilir (Douglas, Douglas ve Barnes, 2006) ve öğrenci memnuniyetinin kurumun algılanan kalitesi ile ilişkili olduğu bulunmuştur (Athiyaman, 1997; Hanssen ve Solvoll, 2015). Üniversite ile ilgili öğrenci memnuniyeti, literatürde yıllar boyunca büyük ilgi görmüştür. Bunun temel nedenleri üç yönlüdür. Öncelikle, üniversite ile ilgili memnuniyetin kendi başına önemli bir eğitim sonucu olduğu söylenebilir. İkincisi, üniversite ile öğrenci memnuniyeti arasındaki ilişkinin karmaşık ve iki yönlü olduğu kabul edilmekle birlikte, memnuniyetin öğrenci performansı ile ilgili olduğunu gösteren kanıtlar bulunmaktadır. Memnuniyetin performansı üzerinde, memnuniyetten daha yüksek bir etkiye sahip olmadığı hala tartışılmaktadır. Üçüncüsü, memnuniyet, üniversitede öğrencinin kalıcılığının bir göstergesi olarak kabul edilir (Lee, Jolly, Kench ve Gelonesi, 2000)

Doğrusal, lojistik ve sıralı regresyon yöntemlerinin uygulanması büyük ölçüde bağımlı değişkenlerinin ölçeğine ve model varsayımlarının geçerliliğine bağlıdır. Bağımlı değişkenler arasında kesikli ve sürekli ölçek ayrımı yapılabilmektedir. Lineer regresyon analizi, sürekli bir ölçekte ölçülen bağımlı değişkenine uygulanabilirken, lojistik regresyon analizi sadece bağımlı değişkenin ikili sonuç vermesi durumunda kullanılabilir (Chen ve Hughes, 2004; Korkmaz, Güney ve Yiğiter, 2012).

Değişkenler arası ilişkileri incelemede en çok kullanılan istatistik yöntemlerinden biri regresyon analizidir. Regresyon analizlerinde genelde bağımlı değişken ölçülebilir nitelikte olmakla birlikte aynı zamanda sürekli bir değişken olabilir (Kalaycı, 2010). Ancak her zaman bağımlı değişken ölçülebilir özellikte olmayabilir. Bu tip durumlarda lojistik regresyon analizi kullanılır. Lojistik regresyon analizi, bağımlı değişkenin 0 ve 1 gibi ikili (binary) ya da ikiden çok düzey içeren kesikli değişken olması durumunda doğrusal regresyon analizine alternatif olmaktadır (Coşkun, Kartal, Coşkun ve Bircan, 2004).

Doğrusal, lojistik ve sıralı regresyon gibi regresyon yöntemleri, çok sayıda açıklayıcı değişken ile öğrenci memnuniyeti sonuçları arasındaki ilişkiyi analiz etmek için kullanılan yararlı araçlardır (Hummel ve Lichtenberg, 2001; Thomas ve Galambos, 2004).

Bu çalışmada öğrencilerin okudukları bölümlerinden memnun olmalarında etkili olan değişkenleri belirlemek için sıralı lojistik regresyon yöntemi kullanılmıştır.

2. Üniversite Öğrencilerinin, Üniversite ve Bölümlerinden Duydukları Memnuniyetleri Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Öğrencilerin üniversiteden duymuş olduğu memnuniyet, çok çeşitli faktörlerden etkilenmekte, aynı zamanda birçok tutum ve davranış üzerinde de olumlu veya olumsuz olarak etki göstermektedir (Yüksel vd., 2018). Aşağıda üniversite-öğrenci etkileşiminin sonuçları üzerine yapılan çalışmalara yer verilmiştir.

Butt ve Rehman (2010) çalışmalarında, Pakistan'daki üniversite öğrencilerinin üniversitelerinden memnuniyetlerini etkileyen faktörleri incelemektedir. Araştırmacılar çalışmalarında öğretmenlerin uzmanlık, sunulan kurslar, öğrenme ortamı ve sınıf olanakları gibi faktörlere odaklanmaktadır. Araştırmanın örneklem büyüklüğünü birbirinden farklı özel ve kamu üniversitelerine ait 350 öğrenci oluşturmaktadır. Regresyon analizi sonuçları, yukarıda bahsi geçen tüm faktörlerin, üniversite öğrencilerinin üniversiteden memnuniyetleri üzerinde önemli ve olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, öğretmenlerin uzmanlığı tüm değişkenler arasında en etkili faktördür.

O'Driscoll (2012) misafirperverlik yönetimi bölümü öğrencilerinin İrlanda'daki bir yüksek öğrenim üniversitesinde memnuniyet ve hizmet kalitesi algılarına katkıda bulunan temel faktörleri araştırmayı amaçlamaktadır. Memnuniyet değişkenleri arasındaki belirgin ilişkileri araştırmak için veri setine korelasyon analizi ve çoklu regresyon teknikleri uygulanmıştır. Analiz, öğrenci memnuniyetinin çok boyutlu bir yapısını ortaya koymaktadır. Altta yatan altı faktör, öğrenci memnuniyetini

açıklamada yüksek oranda varyans oluşturmuştur. Bu altı faktör, tesisler, akademik destek, refah desteği, geribildirim, yerleşim desteği ve örgüt iletişimidir.

Erdoğan ve Bulut (2015) İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme bölümüne devam eden öğrencilerin memnuniyet düzeylerini etkileyen faktörleri tespit etmeyi amaçlamaktadırlar. 215 öğrenciye uygulanan anketten elde edilen verilere ilk olarak açıklayıcı faktör analizi yapmışlar, analiz sonucunda öğrencilerin memnuniyetlerini etkileyen dört faktör bulunmuştur. Bu faktörleri eğitim ve öğretim programlarının yeterliliği, destek hizmetleri, ilişkiler ve fiziksel olanaklar olarak isimlendirmişlerdir. Bu faktörlerin ve öğrencilerin demografik özelliklerinin öğrencilerin memnuniyet düzeyine etkisi sıralı regresyon analizi ile ölçülmüşlerdir. Bu analiz sonucunda sınıf düzeyi değişkeninin memnuniyet düzeyine etkisi olduğu ortaya çıkmıştır.

Osman, Saputra ve Saha (2017) hizmet kalitesi, program kalitesi ve öğrenci memnuniyeti arasındaki ilişkiyi yükseköğretim bağlamında incelemek istemişler, yapısal eşitlik modellemesini bağımsız değişkenlerin ve hipotez testlerinin etkisini analiz etmek için kullanmışlardır. Bangladeş'teki farklı özel üniversitelerde okumakta olan 331 öğrencilerden elde edilen verilerin analizi sonucunda hizmet kalitesi ve program kalitesinin, öğrenci memnuniyeti üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Korkulu ve Albez (2018) yürüttükleri çalışmalarında, Atatürk Üniversitesi Aşkale Meslek Yüksekokulu'nda okuyan öğrencilerin okudukları bölümlerden memnuniyetleri üzerinde etkili olabilecek faktörler (demografik faktörler, okulun fiziksel yeterliliği, akademisyenler vb.) belirlenmeye çalışmışlardır. Sıralı lojistik regresyon analizi sonucunda araştırmacılar, 0,05 önem seviyesinde öğrencilerin sınıfları, başarı durumu, kaldıkları yer, bölümü araştırarak tercih edip etmeme durumu, iş olanaklarının fazla olması düşüncesi, sınıfta kendini ifade edebilmesi ve ailedeki öğrenci sayısının, bölüm memnuniyeti üzerinde etkili olduğunu tespit etmişlerdir.

3. Metodoloji

Araştırmanın yöntemi, çalışma evreni, veri toplama aracı, verilerin toplanması ve verilerin analizi aşağıda başlıklar halinde incelenmektedir.

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma nicel bir çalışma olup, ilişkisel tarama modelinde icra edilmiştir. İlişkisel tarama modeli, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişimin varlığını veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir (Karasar, 2016). Öğrencilerin öğrenim gördükleri alanla ilgili memnuniyetlerini inceleyen hem nicel hem de nitel yaklaşımında çalışmaların literatürde mevcut olduğu görülmektedir. Bu çalışmada bağımlı değişken memnuniyet düzeyi olup, kategorik bir yapıya sahiptir. Bağımsız değişkenler ise hem nicel hem de nitel değişken kategorisinde yer almaktadır. Bu çerçevede nicel desenin bu araştırmada tercih edilmesinin nedeni, bu konudaki verilerin desteklenmesini ya da yeni bulguların ortaya konmasını sağlamak amacıyla.

Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 14/02/2020 tarih ve 03 no.lu karar ile gerekli izin alınmıştır.

3.2. Çalışma Evreni

Çalışmanın evrenini, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF'nin farklı bölümlerinde okumakta olan öğrencilerin tamamı oluşturmaktadır. Bu akademik birimde öğrenim gören öğrencilerin tamamı Aralık 2019 tarihi itibarıyla 6000 kişidir ve bu sayı araştırmanın ulaşılabilir evrenini temsil etmektedir. Nazilli İİBF'de ulaşılabilir evren içerisindeki bölümler Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, İktisat, İşletme, Maliye, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Sosyal Hizmetler, Uluslararası İlişkiler ile Uluslararası Ticaret ve Finansmandır.

Krejcie ve Morgan'a göre (1970), evrenin 6000 kişi olması halinde örneklem büyüklüğü 361 kişidir. Bu çalışmada, tesadüfi olarak seçilmiş 676 öğrenci ile anket yapıldığından çalışma sonuçlarının daha yüksek bir tutarlılıkla genellenebilmesi mümkün hale getirilmiştir.

3.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama araçlarından biri olan anket tekniği kullanılmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda ilk olarak öğrencilere uygulanacak olan anketin tasarlanması yoluna gidilmiş, anketin iki bölümden oluşmasına karar verilmiştir. İlk bölümde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik 7 soru bulunmaktadır (cinsiyet, yaş, okuduğu bölümü kaçınıcı tercihinde kazandığı, bölümü, sınıfı, öğrenim türü, barınma durumu). İkinci bölüm, öğrencilerin memnuniyetlerini ölçmeye dönük beşli Likert cevap bileşenli ("Hiç Memnun Değilim", "Az Memnunum", "Ne Az Ne Çok Memnunum", "Memnunum", "Çok Memnunum") sorudan oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümündeki demografik sorular bağımsız değişkeni oluştururken, memnuniyet düzeyini ölçmeye yarayan bu soru bağımlı değişkeni oluşturmaktadır. Anket soru formu yazarlar tarafından hazırlanmış, hazırlanma sürecinde benzer çalışmaların soru formlarından faydalanılmıştır. Bağımlı değişkenin sıralı yapıda olması nedeniyle literatürde yer alan ve sıralı lojistik regresyonun uygulandığı çalışmalara bakılmış, kullanılan anket soru formları tek tek incelenmiş ve bu çalışmada kullanılacak olan anket soru formu oluşturulmuştur. Ayrıca bağımlı değişkeni etkileyeceği düşünülen bağımsız değişkenlerin seçiminde de benzer çalışmalarda yer alan bağımsız değişkenler göz önünde bulundurulmuş bu çalışmaya ilave edilmiş yani diğer çalışmaların ortak bağımsız değişkenleri (istatistiki olarak anlamlı sonuç veren bağımsız değişkenler) bu çalışmanın bağımsız değişkenlerini oluşturmuştur.

3.4. Verilerin Toplanması

Anket için sosyal medyaya ve Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF'de yer alan duyuru panolarına anket bilgileri ve linkleri verilmiştir. Anket uygulaması 06.11.2019 ile 16.11.2019 tarihleri arasında online olarak yapılmıştır.

Uygulanan anketler için Ek - 1'de yer alan Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşerî

3.5. Verilerin Analizi

Temel istatistiksel analizler genel olarak betimsel analizler ve çıkarımsal analizler olarak iki ana başlık altında toplanmaktadır (Tüzüntürk, Taşkın ve Tuncel, 2015). Betimsel analizler verilerin tablolar, grafikler veya özet istatistikler aracılığıyla betimlenmesi ve özetlenmesi ile ilgilidir. Çıkarımsal analizler ise örneklem yardımı ile evrene ilişkin çıkarımların yapılması ile ilgilidir (Gürsakar, 2012). Çıkarımsal istatistik, örnekleme ve örnekleme dağılımı temeline dayanmaktadır (Gürsakar, 2009; Tüzüntürk vd., 2015).

Bu araştırmanın analizlerinde betimsel ve çıkarımsal istatistik teknikler birlikte kullanılmıştır. Betimsel analizler için yüzde yöntemi, çıkarımsal analizler için ise sıralı lojistik regresyon yönteminden yararlanılmıştır.

3.5.1. Sıralı Lojistik Regresyon

Regresyon yöntemleri, araştırmacıların açıklayıcı değişkenleri belirlemelerine olanak tanımaktadır. Bu yöntemler ayrıca araştırmacıların açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin büyüklüğünü tahmin etmelerine de olanak sağlamaktadır. Bu nedenle, açıklayıcı ve bağımlı değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemede regresyon yöntemleri üstün görülmektedir (Albayrak, 2006; Chen ve Hughes, 2004).

Bağımlı değişken kategorisinin ikiden fazla olması durumunda kullanılacak birçok model bulunmaktadır. Bunlardan biri de multinominal lojistik regresyon modelidir. Bu model, çok kategorili ve nominal yapıdaki bağımlı değişken olasılıklarını tahmin etmede kullanılan bir yöntemdir (Field, 2005). Bazı durumlarda ise çok kategorili bağımlı değişken sıralı bir yapıda olabilir. Bağımlı değişken kategorileri aralık ölçek ile ölçülmediği ve kategoriler arasındaki uzaklıkların eşit olmadığı durumlarda bu tip veriler hem klasik regresyon ile modellenemeyecek hem de bu tip verilere multinominal lojistik regresyon analizini uygulanamayacaktır. Bahsi geçen regresyon yöntemlerinin kullanılması durumunda ise sıralı yapıdaki bağımlı değişkenin bu yapısını göz ardı edilecek ve modeller bağımlı değişkendeki tüm bilgileri kullanmakta yetersiz kalacaktır. Bu sebeplerden dolayı sıralı lojistik regresyon modelleri bu tip verilerin çözümlenmesinde geniş bir kullanım alanı bulmaktadır (Barak, Saraçbaşı, Halil ve Arıoğul, 2005).

Sıralı lojistik regresyon yöntemi, bağımlı değişkeninin üç veya daha fazla kategori içerdiği ve değerlerin sıralı ölçekle elde edildiği durumlarda; bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki neden sonuç ilişkisini ortaya koyan bir yöntemdir (Özdamar, 1997). Orantılı odds modeli olarak da bilinen sıralı lojistik regresyon modeli, bağımlı kategorik değişkeninin ikiden fazla kategoride sıralandığı genişletilmiş bir lojistik regresyon türüdür. Sıralı lojistik regresyon modeli ilk olarak Walker ve Duncan (1967) tarafından önerilmiş, Agresti (2002) tarafından kümülatif bağlantı modeli olarak benimsenmiş ve modelin ismi en son

orantılı odds modeli şekline getirilmiştir (Nwakuya ve Mmaduka, 2019).

Sıralı lojistik regresyon modeli genel olarak,

$$\text{link}(\gamma_j) = \tau_j - \sum \beta'_k x_k$$

şeklinde ifade edilmektedir. Ancak açıklayıcı değişkenlerin farklı değerleri (açıklayıcı değişken kategorik ise) bağımlı değişkenin farklı kategorilerinde daha yüksek oranda yer alıyorsa aşağıdaki eşitlikte gösterilen genelleştirilmiş sıralı lojistik regresyon modeli kullanılır (Ayhan, 2006; McCullagh, 1980; Norusis, 2005).

$$\text{link}(\gamma_j) = \frac{\tau_j - [\beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 \dots + \beta_k X_k]}{\exp(\theta_0 + \theta_1 z_1 + \theta_2 z_2 \dots \theta_l z_l + \theta_l z_l)}$$

Burada, γ_j , j. kategori için birikimli olasılık değeri,

τ_j , j. kategorinin eşik değeri, bilinmeyen kesme noktaları vektörü,

$\beta_1 \dots \beta_k$, regresyon katsayıları, yer parametreleri,

$x_1 \dots x_k$, açıklayıcı değişkenler,

k, açıklayıcı değişken sayısı,

β ve θ , bilinmeyen yer ve ölçek parametreleri vektörü,

z_l , ölçek parametreleri için açıklayıcı değişkenlerdir (Ayhan, 2006).

3.5.1.1. Sıralı Lojistik Regresyon Analizinde Uygun Bağlantı Fonksiyonunu Seçme

Sıralı regresyon analizini uygularken verilecek önemli kararlardan biri, bağımsız değişkenlerin hangisinin bağımlı değişken üzerinde en fazla etkisi olduğunu belirlemek ve uygun bağlantı fonksiyonunu seçmektir (Elamir ve Sadeq, 2010; Erdoğan ve Bulut, 2015).

Sıralı lojistik regresyonda kullanılan bağlantı fonksiyonları aşağıdaki gibidir (Sümbüloğlu ve Akdağ, 2009):

- 1.Logit: Bağımlı değişkenin her bir kategorisindeki denek sayısı dağılımı benzerse kullanılır.
- 2.Complementary log-log: Bağımlı değişkende yüksek kategorili ile temsil edilen kategorilerde denek sayısı daha fazla ise kullanılır.
- 3.Negative log-log: Bağımlı değişkende düşük kategorili ile temsil edilen kategorilerde denek sayısı daha fazla ise kullanılır.
- 4.Probit: Gizli (latent) değişkenin dağılımı yaklaşık olarak normal dağılıyor ise kullanılır.
- 5.Cauchit: Gizli (latent) değişken birçok aşırı değere sahipse kullanılır.

Bu çalışmada bağımlı değişkende yüksek kategorili ile temsil edilen kategorilerde denek sayısı daha fazla olması nedeniyle kullanılacak olan uygun bağlantı fonksiyonu Complementary log-log'dur.

3.5.1.2. Sıralı Lojistik Regresyon Modelinin Paralel Eğriler Varsayımı

Sıralı lojistik regresyon modellerinde sıralı oranlara ait önemli bir varsayım vardır. Bu varsayımlara göre parametreler farklı kategoriler için değişmemelidir. Başka bir deyişle, bağımsız değişken ve bağımlı değişken

arasındaki korelasyon bağımlı değişkenin kategorileri için değişmez, aynı zamanda kesme noktaları için parametre tahminleri değişmez (Arı ve Yıldız, 2014; Kleinbaum ve Klein, 2010).

Paralel eğriler varsayımı olarak isimlendirilen bu varsayım reddedilirse, her kategori için ayrı katsayıları tahmin eden multinomial regresyon kullanmak gerekecektir. Eğer H_0 hipotezi, belirli bir önem seviyesinde reddedilirse, seçilen link fonksiyonunun veriler için yanlış olduğu veya bağımsız değişkenler ve logitler arasındaki ilişkilerin tüm logitlerde aynı olmadığı anlamına gelecektir (Adejumo ve Adetunji, 2013).

Sıralı lojistik regresyon modelinden elde edilen bilginin doğru ve güvenilir olması için paralel eğriler varsayımının sağlanması gerekmektedir. Eğer bu varsayım sağlanmazsa elde edilen tüm sonuçlar hem anlamsız hem de yanlış olacaktır (Özdiñç, 1999; Şerbetçi ve Özçomak, 2013).

3.5.1.3. Modelin Uygunluğunun Test Edilmesi ve Modelin Performansının Değerlendirilmesi

Sıralı lojistik regresyonda uyum iyiliği, Pearson ki-kare ve sapma testleri kullanılarak değerlendirilmektedir (Bu tür çalışmalarda kullanılmak için (Lipsitz vd., 1996) tarafından Pearson ki-kare ve sapma istatistiklerine alternatif bir uyum iyiliği istatistiği de önerilmektedir). Bu testler, satırları model ortak değişkenlerinin tüm olası çapraz sınıflandırmalarından ve sütunları sıra yanıt seviyelerinden oluşan bir olasılık tablosu oluşturmaya yol açmaktadır (Pulkstenis ve Robinson, 2004).

Sıralı lojistik regresyon modelinin uyumu, bağımsız değişkenlerin sayısına ve model oluşturma aşamasında karar verilerek seçilen bağlantı fonksiyonuna bağlıdır. Araştırmacılar model uyumu istatistiklerine ve öngörülen sınıflandırmanın doğruluğuna dayanarak sıralı bir lojistik modelin performansını değerlendirebilir. Pearson ki-kare ve sapma uyum iyiliği istatistikleri gibi model uyumu istatistikleri, her oluşum için beklenen ve gözlenen sıklığa bağlı olarak model uyumunu ölçmektedir. Ek olarak, bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki kuvvet ilişkisini ölçmek için, sözde R^2 gibi olasılık oranına bağlı olan model istatistikleri de kullanılabilir. Sıralı bir regresyon modelinde sahte R^2 'sini yorumlamanın yolu, doğrusal regresyon modellerinde R^2 'ninkine benzer (Larasati, DeYong ve Slevitch, 2011).

3.5.1.4. Model Parametrelerin Yorumlanması

Sıralı lojistik regresyon modelindeki model parametreleri kolayca yorumlanabilmektedir. Model sadece ana etkiyi içeriyorsa, her parametre, her bir tahmin değişkeninin ağırlığını belirtir. Ayrıca, bu parametre, her parametrenin modele olan önemini incelemek için istatistiksel olarak test edilebilir. Bu nedenle, sıralı lojistik regresyonun çok kullanılan bir istatistiksel araç olmasının nedeni, model parametresinin yorumlanabilirliğine ve kullanım kolaylığına bağlanabilir (Larasati vd., 2011).

Parametrelerin yorumlanmasında genellikle odds oranı (odds ratio) kullanılmaktadır (Üçdoğru vd., 2001; Yakut vd., 2015). Eğer odds oranı 1'den büyükse, bağımlı değişkendeki artışla birlikte, olayın olma ya da görülme olasılığına ilişkin odds oranı yükselir. Eğer değer 1'den

küçükse, bağımlı değişkendirdeki artışa karşılık olayın olma ya da görülme olasılığı düşer (Çokluk, 2010; Field, 2005).

4. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde demografik özelliklerin sunulması amacıyla betimsel ve çıkarımsal bulgulara yer verilmektedir.

4.1. Demografik Bulgular

Tablo 1’de 676 öğrencinden elde edilen verilere ilişkin bazı özellikler verilmektedir.

Tablo 1. Çalışma Kapsamındaki Öğrencileri Verilerine İlişkin Özellikler

Değişken	Kategori	N	%
Cinsiyet	Erkek	302	44,7
	Kız	374	55,3
Yaş	18-21	400	59,2
	22+	276	40,8
Öğrenim Türü	Normal Öğretim	375	55,5
	İkinci Öğretim	301	44,5
Sınıf	1	65	9,6
	2	129	19,1
	3	191	28,3
	4	237	35,1
	4+	54	8
Bölüm	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	69	10,2
	İktisat	123	18,2
	İşletme	144	21,3
	Maliye	115	17
	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	69	10,2
	Sosyal Hizmetler	23	3,4
	Uluslararası İlişkiler	84	12,4
Barınma Durumu	Uluslararası Ticaret ve Finansman	50	7,4
	Ailemin Yanında-Evde Tek Başına	116	17,2
	Apart	366	54,1
Memnuniyet	Devlet Yurdu	194	28,7
	Memnun Değilim	51	7,5
	Ne Memnunum Ne Değilim	99	14,7
	Memnunum	526	77,8
Toplam		676	100

Tablo 1’de yer alan frekans değerleri incelendiğinde ankete katılan öğrencilerin %55,3’ünün kız öğrencilerden oluştuğu, %59,2’sinin 18-21 yaş aralığında olduğu, %55,5’inin normal öğretimde, %35,1’inin 4. sınıfta, %21,3’ünün işletme bölümünde okuduğu, yarıdan fazlasının kiralık apartlarda kaldığı anlaşılmaktadır. Aynı tablodan, okuduğunuz bölümden memnun musunuz sorusuna 51 öğrencinin (%7,5) memnun değilim, 99 öğrencinin (%14,7) ne memnunum ne de memnun değilim, 526 öğrencinin ise (%77,8) okuduğum bölümden memnunum cevabını verdiği görülmektedir.

4.2. İstatistik Bulgular

4.2.1. Paralel Eğriler Varsayımı

Bir önceki bölümde de bahsedildiği gibi, sıralı lojistik regresyon modelinin uygulanabilmesi için birtakım varsayımların sağlanması gerekmektedir. Bu varsayımlardan en önemlisi paralellik varsayımdır.

Paralel eğriler varsayımının test edilmesinde H_0 ve H_1 hipotezi aşağıdaki şekilde kurulur (Şerbetçi ve Özçomak, 2013):

H_0 : İlişkili regresyon katsayıları, bağımlı değişkenin tüm kategorilerinde aynıdır.

H_1 : İlişkili regresyon katsayıları, bağımlı değişkenin tüm düzeylerinde farklıdır.

Çalışmada bağımlı değişken olan memnuniyet düzeyi 5’li likert cevap bileşeni ile ifade edilmeye çalışılmış, paralellik varsayımının sağlanamaması nedeniyle 3’lü likert cevap bileşenine indirgenmiştir.

Tablo 2. Paralel Eğriler Varsayımı Testi

	-2 Log Likelihood	Ki-Kare	s.d.	P
Yokluk Hipotezi	766,031			
Genel	752,519	13,512	10	0,196

Tablo 2’nin son sütununa bakıldığında p değerinin anlamlılık düzeyi olan 0,05’ten büyük olduğu görülmektedir ($p=0,196>0,05$). Aynı zamanda Ki-kare tablosuna bakıldığında tablo değerinin ($\chi^2_{(0,05;10)}=18,307$), hesap değerinden (13,512) büyük olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Her iki sonuç bize H_0 hipotezinin kabul edilmesi gerektiğini açıklamaktadır. Bir başka ifade ile “İlişkili regresyon katsayıları, bağımlı değişkenin tüm kategorilerinde aynıdır” hipotezi kabul edilmiş, varsayım sağlanmıştır.

4.2.2. Modelin Uyum İyiliğinin Test Edilmesi

Verilerin modele uyup uymadığı, aşağıdaki hipotezlerin test edilmesi ile karar verilmektedir (Akın ve Şentürk, 2012).

H_0 : Model, verileri itibariyle uygundur.

H_1 : Model, verileri itibariyle uygun değildir.

Tablo 3’te uyum iyiliği test istatistiklerine yer verilmektedir.

Tablo 3. Uyum İyiliği Testi

	Ki-Kare	s.d.	P
Pearson	903,818	922	0,659
Sapma	676,636	922	1,000
Pseudo R ² Değerleri			
Cox and Snell:	0,032	Nagelkerke: 0,043	McFadden: 0,024

Modelin uyum iyiliği, Sapma ve Ki-kare değerlerine bakılarak belirlenmektedir. Test istatistiklerine ait olasılık değerlerine bakıldığında her iki olasılık değerinin 0,05’ten büyük olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre H_0 hipotezi kabul edilir. Bu sonuçlara göre modelin verilerle uyum içerisinde olduğunu, modelin uyum iyiliğinin sağlandığı görülmektedir.

Tablo 4. Model Uygunluk Bilgileri

Model	-2 Log Likelihood	Ki-Kare	s.d.	P
Sadece Kesişim	787,967			
Final	766,031	21,937	10	0,015

Ki-kare test istatistik değerinin yer aldığı Tablo 4’e göre Ki-kare test değeri anlamlıdır ($p<0,05$). Bir başka ifade ile, son modelin, sadece kesişim temelli modele göre anlamlı bir gelişme sağladığı söylenebilir (Erdoğan ve Bulut, 2015).

4.2.3. Parametrelerin Yorumlanması

İlgilendiğimiz sıralı lojistik regresyon modelinde bir bağımlı değişken ve yedi bağımsız değişken bulunmaktadır.

Bağımsız değişkenler, öğrencilerin Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF'nin ilgili bölümlerini kaçınıcı tercihlerinde kazandıkları, cinsiyetleri, yaşları, anketin uygulandığı anda kaçınıcı sınıfta oldukları, öğrenim durumları ve barınma durumlarıdır. Tablo 5'te β katsayıları, katsayıların standart hataları, Wald değerleri, odds oranları (e^β) (tabloda yalnızca 0,05 anlamlılık düzeyinde anlamlı olan değişkenlerin odds oranlarına yer verilmektedir) ve olasılık değerleri (p) bulunmaktadır.

Tablo 5. Memnuniyeti Etkileyen Bağımsız Değişkenlere Ait İstatistikler

		β	Standart Hata	Wald	e^β	p
Eşik Değerler	Memnuniyet=1	-2,231	,347	41,280		,000
	Memnuniyet=2	-1,055	,329	10,303		,001
Bağımsız Değişkenler	Tercih Sırası	-,007	,013	,244		,621
	Cinsiyet=1	-,406	,168	5,814	0,666	,016
	Cinsiyet=2	0 ^a	.	.	.	.
	Yaş=1	-,187	,208	,802		,371
	Yaş=2	0 ^a	.	.	.	.
	Sınıf=1	,979	,437	5,013	2,662	,025
	Sınıf=2	,986	,375	6,905	2,680	,009
	Sınıf=3	,820	,328	6,254	2,270	,012
	Sınıf=4	,286	,279	1,057	1,331	,304
	Sınıf=4+	0 ^a	.	.	.	.
	Öğrenim=1	,112	,166	,461		,497
	Öğrenim =2	0 ^a	.	.	.	.
	Barınma =1	-,177	,254	,489		,484
	Barınma=2	,128	,211	,367		,545
Barınma=3	0 ^a	.	.	.	.	

Yukarıda verilen tablo incelendiğinde değişkenlerin referans kategorilerinin son kategoriler olduğu görülmektedir. Bu nedenle sonuçlara ilişkin yorumlar da her değişkene ait referans kategorileri baz alınarak yapılacaktır. Yorumlar bu referans kategoriler üzerinden ve odds oranına (e^β) göre yorumlanacaktır.

Odds oranı bir olayın meydana gelme olasılığının meydana gelmeme olasılığına oranlanmasıyla bulunmaktadır. Ayrıca odds oranı, Bağımlı değişkeninin bağımsız değişkeninin etkisiyle kaç kat daha fazla ya da yüzde kaç fazla oranda gözlenme olasılığına sahip olduğunu belirtir (Özdamar, 1999).

Cinsiyet değişkenine ait p değerinin 0,05'ten küçük olması nedeniyle cinsiyet değişkeni ile memnuniyet değişkeni arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlıdır ($p=0,016<0,05$). Cinsiyet değişkeni için odds oranı 0,666 olarak bulunmuştur. Cinsiyet değişkeninin β katsayısının negatif olmasından dolayı Odds oranı 1'den küçük değer almakta ve bu değişken için yorum yaparken azdır ifadesini kullanmak gerekmektedir. Cinsiyet değişkeninde kadın, referans kategorisi olarak ele alınmıştır. Analiz sonuçlarına göre erkek öğrencilerin okudukları bölümlerinden memnun olma olasılığı, kız öğrencilerin okudukları bölümden memnun olma olasılığından 0,666 kat daha fazladır. Başka bir ifade ile, kız öğrenciler okudukları bölümlerinden, erkek öğrencilere göre 1,50 kat daha fazla memnundur.

Sınıf değişkeninde referans kategori, lisans öğrenimini 4 yılda tamamlayamayan öğrencilerdir. 1. sınıfta okuyan öğrencilerin bölümlerinden memnun olma olasılıkları okulunu dört yılda tamamlayamayan öğrencilerin bölümlerinden memnun olma olasılığından 2,662 kat, 2.

sınıfta okuyan öğrencilerin bölümlerinden memnun olma olasılıkları okulunu dört yılda tamamlayamayan öğrencilerin bölümlerinden memnun olma olasılığından 2,680 kat, 3. sınıfta okuyan öğrencilerin bölümlerinden memnun olma olasılıkları ise okulunu dört yılda tamamlayamayan öğrencilerin bölümlerinden memnun olma olasılığından 2,270 kat fazladır. Bulunan sonuçlar istatistiksel olarak anlamlıdır ($p=0,025<0,05$; $p=0,009<0,05$; $p=0,012<0,05$). 4. sınıfta okuyan öğrencilerin bölümlerinden memnun olma olasılıkları okulunu dört yılda tamamlayamayan öğrencilerin bölümlerinden memnun olma olasılığından 1,331 kat fazladır. Bulunan sonuç istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Sınıf değişkeninin her bir düzeydeki β katsayılarının sınıf arttıkça azaldığı görülmektedir. Aynı zamanda yukarıda da ifade edildiği gibi odds oranlarının 1'den büyük olduğu sonucuyla karşı karşıya kalınmaktadır. Bu durum, sınıf ilerledikçe öğrencilerin okudukları bölümlerinden memnuniyetlerinde azalma olduğu sonucuna ulaşmamızı sağlamaktadır.

Memnuniyet düzeyini etkileyeceği düşünülen ve çalışmada yer verilen diğer değişkenlerin (tercih sırası, yaş, öğrenim türü ve barınma durumu değişkenlerinin) memnuniyet değişkeni üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır.

5. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Üniversitede okuyan öğrencilerin hem üniversiteye hem de bölümlerine duydukları memnuniyeti etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve üniversitelere kayıt yaptıracak farklı özelliklere sahip öğrencilerin gelecekteki başarı durumlarının tahmin edilmesi tüm alanlarda çalışan araştırmacıların ilgisini çeken bir konu olmuştur. Bu konuyla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında analiz aşamasında birbirinden farklı istatistiksel yöntemlerin kullanıldığı da görülmektedir.

Bu çalışmada öğrencilerin bölümlerinden memnun olup-olmamlarında etkisi bulunan faktörler, sıralı lojistik regresyon analiziyle belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada ilk olarak üniversitelerin buldukları bölgeye katkıları üzerine yapılan araştırmalardan bahsedilmiş, araştırmalar sonucunda öğrencilerin, üniversitelerin verdikleri eğitimden memnun olmaları durumunda bu tür katkıların gerçekleştirilebileceği sonucuna varılmıştır. Yine bu çalışmada konuyla ilgili yapılmış diğer çalışmalara da yer verilmiş, öğrencilerin okudukları üniversitelerden duydukları memnuniyetleri etkileyen etmenlerin birbirinden farklı olduğu görülmüştür.

Umbach ve Porter (2002) 1300 mezundan elde edilen anket verilerini analiz ederek, akademik bölümlerin öğrenci memnuniyeti ve gelişimi üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada öğrenci memnuniyetini etkileyen birçok faktör bulunmuştur. Bunlardan ikisi farklı bölümlerde/fakültelerde öğrenim görme ve cinsiyettir. Tessema, Ready ve Malone (2012) çalışmalarında cinsiyetin, öğrenci memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu, kız öğrencilerin erkek öğrencilere oranla üniversite ve bölümlerinden daha fazla memnun oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Erdoğan ve Bulut (2015) çalışmalarında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme bölümüne devam eden

öğrencilerin memnuniyet düzeylerini etkileyen faktörleri tespit etmek ve bu faktörlerin memnuniyet düzeyleri üzerine etkisini belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışmadan, sınıf değişkeninin memnuniyet düzeyini etkilediği, son sınıf öğrencilerine göre diğer sınıflarda okuyan öğrencilerin okuduğu eğitim programından daha memnun olduğu sonucu çıkarılmıştır. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar, Umbach ve Porter (2002), Tessema vd. (2012) ile Erdoğan ve Bulut'un (2015) çalışmalarından elde edilen sonuçlarla benzerlik göstermektedir.

Bu çalışmada sıralı lojistik regresyon kavramından bahsedilmiş, bu analizin hangi varsayımları karşılaması durumunda uygulanabileceğine, regresyon modelinin hangi durumlarda iyi sonuçlar verebileceğine değinilmiştir. Yapılan analizler sonucunda, cinsiyet ve sınıf değişkenlerinin memnuniyet düzeyi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu, kadın öğrencilerin erkek öğrencilere kıyasla bölümlerinden daha fazla memnun oldukları, öğrencilerin sınıf ilerledikçe memnuniyetlerinde bir azalma olduğu gerçeği ile karşı karşıya kalınmıştır. Erdoğan ve Bulut (2015), öğrencilerin sınıf ilerledikçe memnuniyet düzeylerinde bir azalma olmasının temel sebebini, öğrencilerin son sınıfa geldiklerinde, üniversite sonrası oluşacak yaşam kaygılarının artması ve bölümleriyle ilgili beklentilerinin maksimum seviyeye ulaşması olarak görmekteyiz.

Bu çalışmada öğrenim durumu ve barınma durumu değişkenlerinin memnuniyet düzeyi üzerinde anlamlı bir etki oluşturmadığı görülmektedir. Buna karşın her iki değişkenin, öğrencilerin başarı durumları üzerinde etkisinin olduğu çalışmalar da bulunmaktadır (Kalfa ve Karagül, 2014). Buradan şu sonucu çıkarmak mümkündür: Başarıyı veya not ortalamasını doğrudan etkileyen değişkenler, öğrencilerin bölümlerinden memnun olmalarını etkilememektedir.

Çalışmada öğrencilerin okudukları bölümü tercih etme sırasının, memnuniyet üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki oluşturmadığı görülmüştür. Bulunan bu sonuç her iki türlü de değerlendirilebilir. İlki, okudukları bölümü ilk sıralarda tercih eden öğrencilerin istedikleri memnuniyeti elde edememeleri, ikincisi ise okudukları bölümü orta veya son sıralarda tercih eden öğrencilerin okudukları bölümü istemeyerek tercih etmelerine rağmen beklenenden daha fazla memnuniyet düzeyine ulaşmalarıdır.

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin bölümlerinden duydukları memnuniyeti etkileyen faktörler sıralı lojistik regresyon yöntemi ile belirlenmeye çalışılmıştır. Bundan sonraki çalışmalarda fakültele ve üniversitelere duyulan memnuniyeti etkileyen faktörler incelenebilir ve farklı istatistiksel yöntemler vasıtası ile elde edilen sonuçlar, bu çalışmadan elde edilen sonuçlar ile karşılaştırılabilir. Yapılacak çalışmalarda aynı ya da benzer analiz yöntemleri kullanılabilir gibi farklı desenler de kullanılarak memnuniyeti etkileyen faktörler incelenebilir (yapay sinir ağları, bulanık mantık gibi yöntemler kullanılabilir).

Bu çalışmadan sonraki çalışmalarda kullanılacak olan bağımsız değişkenlerin sayısı ve çeşitliliği artırılabilir (bölümlerde bulunan dersleri sayısı, derslerin yabancı dilde anlatılıp-anlatılmaması, öğretim üyelerinin ders anlatma tekniği gibi). Bilindiği gibi bağımlı değişkendeki değişimin

ne kadarının bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını gösteren R^2 , bağımsız değişken arttıkça artmaktadır.

Öğrencilerin akademik başarılarında, okudukları bölümlerinin etkisinin olduğuna yönelik çalışmalar da bulunmaktadır. Özer ve Sarı (2009) çalışmalarında üniversite öğrencilerinin başarılarını etkileyen faktörleri tespit etmeyi amaçlamışlardır. Araştırmacıların elde ettikleri bulgulara göre; öğrencilerin öğrenim gördükleri bölümleri, akademik başarılarında istatistiksel olarak etkilidir. Yapılacak olan diğer çalışmalarda öğrenim görülen bölüm ile başarı durumu arasındaki ilişki de kapsama alınmalıdır.

Kurt ve Erdem (2012) yaptıkları çalışmalarında öğrencilerin başarılarını etkileyen faktörleri veri madenciliği yöntemi ile incelenmişlerdir. Araştırmacılar başarısızlığa etki eden faktörlerin başında istemediği bölümde okumanın geldiğini tespit etmişler, başarısız öğrencilerin çoğunun istemediği bölümde okuduğunu saptamışlardır. Ayrıca, mezuniyet sonrası bölümle ilgili bir işte çalışıp çalışmama ihtimalinin başarıyı ciddi şekilde etkilediği belirlenmiş, cinsiyetin başarıda etkin olarak belirleyici bir etkisi bulunmamıştır.

Öğrencilerin bölümlerinden memnun olmaları, okudukları üniversiteden memnun olmalarını da etkilemektedir. Khan ve Almas (2013) sıralı lojistik regresyon yöntemini kullanarak yaptıkları çalışmada, bölümlerin öğrencilerin beklentilerini karşılamasının ve öğrencilerin fakülte dekanına erişilebilmesinin, okudukları üniversitelerinden memnun olmalarında önemli bir faktör olduğunu ortaya çıkarmışlardır.

Öğrencilerin öğrenim gördükleri bölümlerinden, fakültelerinden, üniversitelerinden memnuniyet durumlarını etkileyebilecek faktörlerin belirlenmesi amacıyla, keşfedici özellikte ve karma yaklaşımda araştırmaların yürütülmesi, konuya farklı bakış açılarıyla yeni perspektifler kazandıracağı öngörülmektedir. Bu amacı gerçekleştirebilmek için çoklu veriler toplanmalı, nicel ve nitel yaklaşımlar birlikte kullanılmalıdır. Karma yaklaşımın temel dayanağı, nicel ve nitel yaklaşımların birlikte kullanılmasının, araştırma problemlerinin tek başına yaklaşımlardan daha iyi anlaşılmasını sağlamasıdır (Creswell, 2006).

Şeker, Çınar ve Özkaya (2004), çalışmalarında üniversite öğrencilerinin başarılarında, çevresel faktörlerin etkilerini belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgulara bakıldığında, öğrencilerin lise bitirme derecelerinin lisans başarıları üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmada liseyi pekiyi derece ile bitiren öğrencilerin not ortalamaları, birbirine benzer ortalamaya sahip iyi ve orta derece ile mezun olanlardan daha yüksek bulunmuştur. Buna göre; üniversitedeki eğitim veriminin artırılabilmesi için lisedeki verimin de artırılması gerekir. Burada lise okul müdürlerine ve öğretmenlerine çok iş düşmektedir. Öğretmenler, öğrencilerin başarılarını artırabilmek için öğrencilerin istek ve ihtiyaçlarını karşılayabilecek donanımda, öğrenci ile iletişim halinde ve öğrencilerin karşılaştıkları sorunlara kalıcı çözümler üretebilir olmalıdır. Okul yöneticileri ise öğrencilerin rahatça çalışabilecekleri fiziksel imkanları sağlamalı ve başarılı öğrencileri ödüllendirmelidir.

Lojistik regresyon (dolayısıyla sıralı lojistik regresyon) parametrik olmayan (nonparametrik) bir istatistiksel yöntemdir. Bu yöntem ile parametrik yöntemler (ayırma analizi) aynı çalışmada kullanılabilir ve her iki yöntemle bulunan sonuçlar karşılaştırılabilir.

Bu çalışmada paralel eğriler varsayımının geçerliliğinin test edilmesinde ki-kare test istatistiğinden yararlanılmıştır. Paralel eğriler varsayımının sınanmasında başka test istatistikleri de bulunmaktadır (olabilirlik oran testi, wald testi). Kullanıcılara bu test istatistiklerinden yararlanmaları ve sonuçları karşılaştırılmaları tavsiye edilmektedir.

Sıralı lojistik regresyonda bağımlı değişkenin sıralı olduğu ve kategoriler arasında paralellik varsayımı sağlandığı durumda kümülatif olasılıkların tahmini temeline dayanan ve çalışmalarda yaygın olarak kullanılan sıralı lojistik regresyon modeli orantısal oran modelidir (Arı ve Yıldız, 2016). Bağımlı değişkenin sıralı yapıda olması ve paralellik varsayımını sağlaması nedeniyle bu çalışmada kullanılan sıralı lojistik regresyon modeli, orantısal oran modelidir.

Oransal oran modelindeki bağımsız değişkenlerin paralel doğrular varsayımını kesinlikle sağlaması gerekmektedir. Paralel doğrular varsayımının bazı değişkenler için sağlanıp bazı değişkenler için sağlanmadığı durumlarda kısıtlandırılmamış kısmi oransal oran modeli kullanılmaktadır (Dağlıoğlu ve Erbaş, 2017; McCullagh ve Nelder, 1989). Uygulayıcılara, çalışmalarında kısıtlandırılmamış kısmi oransal oran modeli kullanmaları ve buldukları sonuçları, oransal oran modelindeki sonuçlarla karşılaştırmaları önerilmektedir.

Kaynakça

Adejumo, A. O. ve Adetunji, A. A. (2013). Application of ordinal logistic regression in the study of students' performance. *Mathematical Theory and Modeling*, 3(11), 10-19.

Agresti, A. (2002). *Categorical data analysis*. New York: John Wiley ve Sons, Inc.

Akın, H. B. ve Şentürk, E. (2012). Bireylerin mutluluk düzeylerinin ordinal lojistik regresyon analizi ile incelenmesi. *Öneri*, 10(37), 183-193.

Albayrak, A. S. (2006). *Uygulamalı Çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Arı, E. ve Yıldız, Z. (2014). Parallel lines assumption in ordinal logistic regression and analysis approaches. *International Interdisciplinary Journal of Scientific Research*, 1(3), 8-23.

Arı, E. ve Yıldız, Z. (2016). Bireylerin yaşam memnuniyetini etkileyen faktörlerin sıralı lojistik regresyon analizi ile incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 1362-1374.

Athiyaman, A. (1997). Linking student satisfaction and service quality perceptions: The case of university education. *European Journal of Marketing*, 31(7), 528-540.

Ayhan, S. (2006). *Sıralı lojistik regresyon analiziyle Türkiye'deki hemşirelerin iş bırakma niyetini etkileyen*

faktörlerin belirlenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 184033).

- Barak, N. A., Saraçbaşı, O., Halil, M. ve Arıoğlu, S. (2005). *Genelleştirilmiş sıralı lojistik regresyon modeli*. VIII. Ulusal Biyoistatistik Kongresi, (s. 171-180). Bursa.
- Baskan, G. A. (2001). Öğretmenlik mesleği ve öğretmen yetiştirmede yeniden yapılanma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20, 16-25.
- Butt, B. Z. ve Rehman, K. (2010). A study examining the students satisfaction in higher education. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2, 5446-5450.
- Chen, C. ve Hughes, J. (2004). Using ordinal regression model to analyze student satisfaction questionnaires. *Association for Institutional Research*, 1, 1-13.
- Çokluk, Ö. (2010). Lojistik regresyon analizi: Kavram ve uygulama. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 10(3), 1357-1407.
- Coşkun, S., Kartal, M., Coşkun, A. ve Bircan, H. (2004). Lojistik regresyon analizinin incelenmesi ve dişhekimliğinde bir uygulaması. *Cumhuriyet Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi*, 7(1), 41-50.
- Creswell, J. W. (2006). Understanding mixed methods Research, (Chapter 1). http://www.sagepub.com/upm-data/10981_Chapter_1.pdf adresinden alındı (Erişim tarihi: 16.02.2020).
- Dağlıoğlu, H. ve Erbaş S. O. (2017). Kısıtlandırılmamış kısmi oransal odds modelinin doğru sınıflandırma performansı üzerine bir çalışma. *Gazi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 3(3), 14-26.
- Douglas, J., Douglas, A. ve Barnes, B. (2006). Measuring student satisfaction at a UK university. *Quality Assurance in Education*, 14(3), 251-267.
- Elamir, E. ve Sadeq, H. (2010). Ordinal regression to analyze employees' attitudes towards the application of total quality management. *Journal of Applied Quantitative Methods*, 5(4), 647-658.
- Elliot, K. M. ve Shin, D. (2002). Student satisfaction: An alternative approach to assessing this important concept. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 24(2), 197-209.
- Elliott, K. M. ve Healy, M. A. (2001). Key factors influencing student satisfaction related to recruitment and retention. *Journal of Marketing for Higher Education*, 10(4), 1-11.
- Erdoğan, E. ve Bulut, E. (2015). İşletme bölümü öğrencilerinin memnuniyet düzeylerini etkileyen faktörlerin araştırılması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(26), 151-169.
- Field, A. (2005). *Discovering statistics using SPSS (2nd edition b.)*. London: Sage.
- Goldstein, H. A. ve Renault, C. S. (2004). Contributions of universities to regional economic development: A quasi-experimental approach. *Regional Studies*, 38(7), 733-746.

- Görmüş, A. Ş. (2009). Entelektüel sermaye ve insan kaynakları yönetiminin artan önemi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 11(1), 57-75.
- Gürsakal, N. (2009). *Çıkarımsal istatistik Minitab-SPSS uygulamalı*. Bursa: Dora.
- Gürsakal, N. (2012). *Betimsel istatistik Minitab-SPSS uygulamalı*. Bursa: Dora.
- Hanssen, T. ve Solvoll, G. (2015). The importance of university facilities for student satisfaction at a Norwegian University. *Facilities*, 33(13/14), 744-759.
- Hummel, T. J. ve Lichtenberg, J. W. (2001). *Predicting categories of improvement among counseling center clients*. Seattle: The American Educational Research Association.
- Isani, U. A. ve Virk, M. L. (2005). *Higher education in Pakistan*. Islamabad: National Book Foundation.
- Kalaycı, Ş. (Ed.) (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kalfa, V. R. ve Karagül, N. (2014). *Pamukkale Üniversitesi'nde okuyan öğrencilerin başarı durumlarını etkileyen faktörlerin lojistik regresyon analizi ile belirlenmesi*. Isparta: 5th International Symposium on Econometrics, Operations Research and Statistics.
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler ve yöntemler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Khan, M. A. ve Almas, A. (2013). A study of student satisfaction in the University of Agriculture Faisalabad. *International Journal of Intelligent Technologies and Applied Statistics*, 6(1), 21-34.
- Kleinbaum, D. G. ve Klein, M. (2010). Ordinal logistic regression. D. G. Kleinburg ve M. Klein (Ed.), *Logistic regression* (s. 463-488) içinde. New York: Springer.
- Korkmaz, M., Güney, S. ve Yiğiter, Ş. Y. (2012). The importance of logistic regression implementations in the Turkish livestock sector and logistic regression implementations/fields. *Harran Journal of Agriculture and Food Sciences*, 16(2), 25-36.
- Korkulu, A. Y. ve Albez, A. (2018). *Meslek yüksekokulu öğrencilerinin bölümlerinden memnuniyetleri üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi: Aşkale MYO örneği*. (s. 949-960). Edirne: IX. IBANESS.
- Krejcie, R. ve Morgan, D. (1970). Determining sample size for research activities. *Educational and Psychological Measurement*, 30, 607-610.
- Kurt, Ç. ve Erdem, A. (2012) Öğrenci başarısını etkileyen faktörlerin veri madenciliği yöntemleriyle incelenmesi. *Politeknik Dergisi*, 15(2), 111-116.
- Larasati, A., DeYong, C. ve Slevitch, L. (2011). Comparing neural network and ordinal logistic regression to analyze attitude responses. *Service Science*, 3(4), 304-312.
- Lee, G., Jolly, N., Kench, P. ve Gelonesi, B. (2000). *Factors related to student satisfaction with university*. 4th Pacific Rim-First Year in Higher Education Conference: Creating Futures for a New Millennium konferansında sunulan bildiri, Brisbane, Australia. Erişim Adresi: http://fyhe.com.au/past_papers/papers/JollyPaper.doc
- Lipsitz, S. R., Fitzmaurice, G. M. ve Molenberghs, G. (1996). Goodness-of-fit tests for ordinal response regression models. *Journal of the Royal Statistical Society*, 45(2), 175-190.
- McCullagh, P. (1980). Regression models for ordinal data. *Journal of the Royal Statistical Society - Series B*, 42(2), 109-142.
- McCullagh, P. ve Nelder, J. A. (1989). *Generalized linear models*. London: Chapman and Hall.
- Norusis, J. M. (2005). *SPSS 14.0 advanced statistical procedures companion*. www.norusis.com/pdf/ASPC_v13.pdf. adresinden alındı (Erişim Tarihi: 15/03/2020).
- Nwakuya, M. T. ve Mmaduka, O. (2019). Ordered logistic regression on the mental health of undergraduate students. *International Journal of Probability and Statistics*, 8(1), 14-18.
- O'Driscoll, F. (2012). What matters most: An exploratory multivariate study of satisfaction among first year hotel/hospitality management students. *Quality Assurance in Education*, 20(3), 237-258.
- Osman, A. R., Saputra, R. S. ve Saha, J. (2017). Determinants of student satisfaction in the context of higher education: A complete structural equation modeling approach. *British Journal of Marketing Studies*, 5(6), 1-14.
- Özdamar, K. (1997). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi I: MINITAB, SPSS, SYSTAT*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özdamar, K. (1999). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi - I: SPSS - MINITAB*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Özdiñç, D. (1999). Bankaların değerlendirilmesinde istatistiksel bir yaklaşım. *İktisat İşletme ve Finans*, 158, 74-93.
- Özer, H. ve Sarı, A. (2009). Kovaryans analizi modelleriyle üniversite öğrencilerinin başarılarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi: Atatürk Üniversitesi İİBF öğrencileri için bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 105-126.
- Pulkstenis, E. ve Robinson, T. (2004). Goodness-of-fit tests for ordinal response regression models. *Stat. Med.*, 23, 999-1014.
- Schertzer, C. B. ve Schertzer, S. M. (2004). Student satisfaction and retention: A conceptual model. *Journal of Marketing for Higher Education*, 14(1), 79-91.

- Şeker, R., Çınar, D. ve Özkaya, A. (2004). *Çevresel faktörlerin üniversite öğrencilerinin başarı düzeyine etkileri*. XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, İnönü Üniversitesi, Malatya, 6-9 Temmuz 2004.
- Şerbetçi, A. ve Özçomak, M. S. (2013). Sıralı lojistik regresyon analizi ile istatistik ve ekonometri derslerinde başarıyı etkileyen faktörlerin belirlenmesi: Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileri üzerine bir uygulama. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 89-110.
- Stutler, D. ve Calvario, D. (1996). In alumni support, satisfaction matters. *Fund Raising Management*, 27(9), 12-14.
- Sümbüloğlu, K. ve Akdağ, B. (2009). *İleri biyoistatistiksel yöntemler*. Ankara: Hatiboğlu Basım ve Yayım.
- Tessema, M., Ready, K. ve Malone, C. (2012). Effect of gender on college students' satisfaction and achievement: The case of a mid-sized midwestern public university. *International Journal of Business and Social Science*, 3(10), 1-11.
- Thomas, E. H. ve Galambos, N. (2004). What satisfies students? Mining student-opinion data with regression and decision tree analysis. *Research in Higher Education*, 45, 251-269.
- Tüzüntürk, S., Taşkın, Ç. ve Tuncel, C. (2015). Kıbrıs okuryazarlığının ve Kıbrıs sorunu algısının istatistiksel analizi: Türkiye'deki Y kuşağı örneği. *Sakarya İktisat Dergisi*, 4, 20-45.
- Üçdoğruk, Ş., Akın, F. ve Emeç, H. (2001). Türkiye hanehalkı eğlence kültür harcamalarında Tobit modelinin kullanımı. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), 13-25.
- Umbach, P. ve Porter, S. (2002). How do academic departments impact student satisfaction? Understanding the contextual effects of departments. *Research in Higher Education*, 43(2), 209-234.
- Valero, A. ve Reenen, J. V. (2019). The economic impact of universities: Evidence from across the globe. *Economics of Education Review*, 68, 53-67.
- Walker, S. ve Duncan, D. (1967). Estimation of the probability of an event as a function of several independent variables. *Biometrika*, 54(1-2), 167-179.
- Yakut, E., Gündüz, M. ve Demirci, A. (2015). İnsani kalkınmışlık düzeyinin sınıflandırma başarılarının karşılaştırılmasında sıralı lojistik regresyon analizi ve yapay sinir ağları yöntemlerinin kullanılması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 172-199.
- Yüksel, C., Bilgen, İ. ve Kobal, H. (2018). Yükseköğretim kurumlarında memnuniyet kavramı: Kuramsal bir derleme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 1582-1591.

EK - 1. Etik Kurul Onayı

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI
ETİK KURULU

SAYI: 31906847/050.04.04-08/06
KONU: Başvurunuzun değerlendirilmesi

AYDIN
14/02/2020

Sayın Dr. Öğr. Üyesi Engin ÇAKIR
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Nazilli İİBF. İşletme ABD. Öğretim Üyesi

Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 14/02/2020 tarihinde yapılan olağan toplantısında çalışmanızla ilgili alınan 03 nolu karar aşağıda sunulmuştur.
Bilgilerinize sunarım.

Prof. Dr. Yücel BOZDAĞLIOĞLU
Adnan Menderes Üniversitesi
Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları
Etik Kurulu Başkanı

KARAR-

Protokol No :.....
Sorumlu Yürütücü : Sayın Dr. Öğr. Üyesi Engin ÇAKIR
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Nazilli İİBF. İşletme ABD. Öğretim Üyesi.

Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'na 14/02/2020 tarihinde onay verilen; Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF. İşletme ABD. Dr. Öğr. Üyesi Engin ÇAKIR' ın yürütücülüğünü yapmış olduğu "Öğrencilerin Okudukları Bölümlerden Duydukları Memnuniyeti Etkileven Faktörlerin Sıralı Lojistik Regresyon ile Belirlenmesi" konulu araştırma başvurusuna ait 10/02/2020 tarihli dilekçesi görüşüldü.

Çalışmanın **Etik Kurul Uygunluk Onayını** almasına oy birliği ile karar verilmiştir.

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de Fisher Hipotezinin Fourier Fonksiyonlarla Analizi

Validity of Fisher Hypothesis in Turkey by Using the Fourier Functions

Pınar Koç^{a,*}

^aDr. Öğretim Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, 29000, Gümüşhane/Türkiye.
ORCID:0000-0002-7843-1228.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 01 Ocak 2020
Düzeltilme tarihi: 27 Nisan 2020
Kabul tarihi: 02 Mayıs 2020

Anahtar Kelimeler:

Eşbütünleşme Analizleri
Fisher Hipotezi
Fourier Fonksiyonlar
Yapısal Kırılmalar
Zaman Serileri

ARTICLE INFO

Article history:

Received 01 January 2020
Received in revised form 27 April 2020
Accepted 02 May 2020

Keywords:

Cointegration Analyzes
Fisher Hypothesis
Fourier Functions
Structural Breaks
Time Series

ÖZ

1985-2017 dönemini kapsayan bu çalışmanın amacı Türkiye’de Fisher hipotezinin geçerliliğini analiz etmektir. Zaman serilerinde yapısal kırılmaların varlığı analiz sonuçlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Bununla birlikte yapısal kırılmaların sayısı ve şekli de önemlidir. Bu nedenle bu çalışmada Türkiye’de Fisher hipotezinin geçerliliği Fourier eşbütünleşme testi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada faiz oranı ile enflasyon oranı arasında pozitif bir eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir. Enflasyon oranındaki %1’lik artış, faiz oranını %0.38 artırmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de Fisher hipotezi geçerlidir, ancak faiz oranlarındaki artış, Fisher hipotezinin öngördüğünden daha azdır.

ABSTRACT

The purpose of this paper is to analyze validity of Fisher hypothesis. This paper covers a period between 1985 and 2017. Structural breaks significantly affect the results of time series analyzes. In addition, the number and shape of structural breaks are also important. In this context, validity of Fisher hypothesis in Turkey has been analyzed by using a Fourier cointegration test. The study reveals that there is a positive cointegration between interest rate and inflation rate. 1 percent increase in the inflation rate rise the interest rates by 0.38 percent. Therefore, the Fisher hypothesis is valid for Turkey. However, increasing of interest rate is lower than that predicted by Fisher Hypothesis.

1. Giriş

Finansal piyasaların gelişmesi, finansal araç çeşitliliğinin artması ve kısa vadeli sermaye hareketlerinin ülkeler arasında çok hızlı bir şekilde yer değiştirmesi, küresel düzeyde finansal belirsizliklerin artmasına ve hem yerel piyasalarda hem de küresel piyasalarda istikrarın bozulmasına neden olmuştur. 1990’lı yılların başlarında döviz kuru hedeflemesi rejimini uygulayan pek çok ülkede döviz kuru hedeflemesi yerine enflasyon hedeflemesine dayalı para politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Bu

bağlamda fiyat istikrarının sağlanması makroekonomik istikrarın temel koşulu olarak kabul edilmiştir. Parasal şokların reel piyasalar üzerindeki etkileri makroekonomik istikrarı sağlamada ve uygun para politikasının belirlenmesinde önemli bir yere sahiptir. Enflasyon oranı ve faiz oranı arasındaki uzun dönemli ilişkilerin analizi para politikalarının geçerliliği konusunda yol gösterici olmaktadır.

Enflasyon oranı ve faiz oranı arasındaki ilişkiler ilk kez Fisher (1930) tarafından ortaya atılmıştır. Neo Klasik para teorisinin köşe taşlarından biri olan Fisher hipotezi, beklenen

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: pinartorun@gumushane.edu.tr

enflasyon oranındaki artışların reel faiz oranını etkilemeden aynı oranda nominal faiz oranına yansıtacağını ve dolayısıyla paranın yansızlığını ifade etmektedir. Bu bağlamda Fisher denkleminde göre nominal faiz oranı beklenen enflasyon oranı ile reel faiz oranının toplamına eşittir.

Reel faiz oranı, enflasyon beklentilerine değil, sermayenin marjinal verimliliğine ve yatırımcıların zaman tercihlerine göre belirlenmektedir ve uzun dönemde sabittir.

Fisher hipotezi enflasyon hedeflemesi rejiminin de temelini oluşturmaktadır. Enflasyon hedeflemesi rejimini benimseyen ülkelerde gerçekleşen enflasyonun hedeflenen enflasyonun altında kalması durumunda nominal faiz oranı düşürülerek; gerçekleşen enflasyonun hedeflenen enflasyonu aşması durumunda nominal faiz oranı yükseltilerek hedeflenen enflasyona ulaşılmaya çalışılır.

Enflasyon hedeflemesi rejimi Türkiye’de 1990’lı yılların sonlarında tartışılmaya başlanmış olsa da bu rejimin fiilen uygulanmaya başlanması 2000’li yılların başlarında mümkün olabilmektedir. 2002-2005 döneminde Türkiye’de örtük enflasyon hedeflemesi rejimi benimsenirken, enflasyon hedeflemesi için gerekli ön koşulların sağlanmasıyla 2006 yılından sonra açık enflasyon hedeflemesi rejimi uygulanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda 1985-2017 dönemini kapsayan bu çalışmada Türkiye’de Fisher etkisinin geçerli olup olmadığı fourier fonksiyonlarla analiz edilmiştir. Bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak, değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisi olduğu tespit edildikten sonra ilişkinin yönünü ve büyüklüğünü tespit edebilmek için fourier denklemlerde yer alan trigonometrik terimler FMOLS ve CCR eşbütünlüşme denklemlerine ilave edilerek analiz genişletilmiştir. Dolayısıyla ekonomik krizlerden kaynaklanan yapısal kırılmalarla birlikte uzun dönemli ilişkinin büyüklüğünü ölçme olanağı da elde edilmiştir.

Çalışmada öncelikle teorik altyapı incelenmiş, 1985-2017 dönemi boyunca enflasyon ve faiz oranlarının izlendiği seyir hakkında bilgi verilmiştir. 3. ve 4. kısımlarda sırasıyla mevcut literatür ve çalışmanın yöntemi ele alınmış, on kısımda tahmin sonuçlarına yer verilerek elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir.

2. Teorik Çerçeve

Enflasyon oranı ve nominal faiz oranı arasındaki ilişki ilk kez 1930’larda Irving Fisher tarafından incelenmiş, Fisher (1930) nominal faiz oranlarının reel faiz oranı ile beklenen enflasyon oranının toplamına eşit olduğunu ileri sürmüştür (Cooray, 2002:1). Dolayısıyla Fisher denklemi aşağıdaki gibi yazılabilir;

$$i_{kt} = \pi_{kt}^e + r_{kt} \quad (1)$$

Denklemden i_{kt} , nominal faiz oranlarını temsil ederken, π_{kt}^e beklenen enflasyon düzeyini ve r_{kt} reel faiz oranını temsil etmektedir.

Fisher hipotezine göre, nominal faiz oranları beklenen enflasyon oranıyla aynı yönde hareket etmekte ve reel faiz oranları sabit kalmaktadır (Barsky, 1987:3). Nominal faiz oranlarının beklenen enflasyon oranındaki değişmeler birebir cevap vermesi beklenmektedir. Çünkü enflasyon oranı tasarruf sahiplerinin getirilerini negatif etkileyecektir.

Enflasyonun yatırım getirileri üzerinde yarattığı negatif etki nominal faiz oranlarının yükseltilmesi ile telafi edilebilecektir. Fisher etkisi geçerli iken uzun dönemde para politikası araçlarını kullanarak reel faiz oranlarının değiştirilmesi mümkün olmayacaktır.

Mundell (1963) ve Tobin (1965) Fisher denkleminde farklı olarak literatürde Mundell-Tobin etkisi olarak bilinen yeni bir yaklaşımla beklenen enflasyon oranı ve reel faiz oranı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Tobin’e (1965) göre beklenen enflasyon oranındaki artışlar, nominal faiz oranları düşecektir. Ancak, enflasyon bireylerin para talebini ve tüketimini azaltarak tasarrufların artmasına neden olacaktır. Bu bağlamda parasal şoklar reel değişkenler üzerinde de etkili olacaktır. Mundell’e (1963) göre beklenen enflasyon oranındaki artış, bireylerin reel gelir düzeyinde azalmaya neden olacaktır. Enflasyon oranındaki artış elde para tutmanın maliyetini yükselterek para talebini azaltır. Satın alma güçlerini korumak isteyen tüketiciler reel piyasalara yatırım yapacak, artan sermaye birikimi reel faiz oranlarının düşmesine neden olacaktır. Bu bağlamda enflasyon ekonomik büyümeyi de pozitif etkileyecektir.

Beklenen enflasyon oranındaki artışın faiz oranlarını yükselteceğini ileri süren diğer yaklaşım Friedman (1968) tarafından ileri sürülen likidite etkisi yaklaşımıdır. Bu yaklaşım adaptif beklentiler bağlamında geliştirilmiştir. Geçmiş dönem enflasyon oranı cari dönem beklenen enflasyon oranının temel belirleyicisi iken, enflasyonun temel kaynağı para arzındaki artışlardır. Para arzının artması durumunda para piyasalarında para arz fazlası oluşacaktır. Bu durumda tasarruf sahipleri mevcut para arz fazlasını telafi edebilmek için tahvil satın alımına yöneleceklerdir. Tahvil talebinde meydana gelen bu artış, tahvil fiyatlarını yükseltirken faiz oranlarının düşmesine neden olacaktır. Para arzındaki artışlar, cari dönem enflasyon oranını yükseltirken bir sonraki dönemde enflasyon oranındaki artışa bağlı olarak beklenen enflasyon oranı da yükselecektir. Faizlerin düşmesi ve beklenen enflasyon oranındaki artış, bireylerin finansal olmayan varlıklara yani reel sermaye piyasalarına yatırım yapmalarını sağlayacaktır. Yatırım ve tüketim harcamalarındaki artışa bağlı olarak nominal gelir düzeyi artacak, firmalar artan talebi karşılamak için negatif stok yatırımları yapacak ve üretimlerini artıracaklardır. Kısa dönemde üretimde meydana gelen artış, işçi yanılma modeliyle açıklanmaktadır. İşçi yanılma modelinde emek talebi gerçekleşen reel ücrete bağlı iken emek arzı beklenen reel ücretin bir fonksiyonudur. Firmalar artan talebi karşılamak ve kârlılık düzeyini artırmak için daha fazla emek istihdam etmek isteyecekler ve nominal ücretleri artıracaklardır. Ancak nominal ücretlerde yapılan artış, enflasyonda meydana gelen artıştan daha küçüktür. Ancak işçiler nominal ücretlerinde meydana gelen bu artışı reel ücretlerinde meydana gelen bir artış gibi algılamakta ve emek arzı ve dolayısıyla üretim artmaktadır. Ancak işçiler uzun dönemde aldıklarını, yani reel ücretlerinin artmadığını, aksine azaldığını fark ederek emek arzını azaltacaklardır. Dolayısıyla uzun dönemde fiili çıktı potansiyel çıktı düzeyine dönecek, ancak fiyatlar genel düzeyi bir önceki döneme göre daha yüksek olacaktır. Üretimde meydana gelen bu azalma, gelir düzeyinde ve finansal varlık talebinde artışa neden olarak faiz oranlarının da tekrar yükselmesine neden olacaktır. Ekonomide

enflasyonun artacağı beklentisi devam ediyorsa faiz oranları da yükselmeye devam edecektir (Friedman, 1968; 1977).

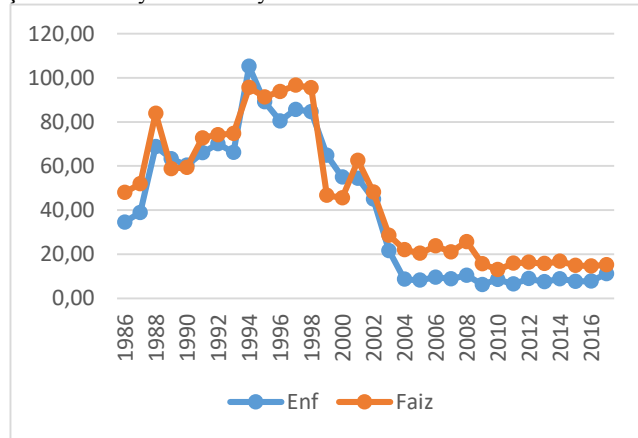
Miskhin (1981) para arzı artışlarının uzun dönem nominal faiz oranı üzerindeki etkisini etkin piyasalar hipotezi çerçevesinde ele almıştır. Bu yaklaşıma göre para arzındaki artışın uzun dönem faiz oranlarını nasıl etkileyeceği parasal şokların öngörülebilirliğine bağlıdır. Yani para arzında beklenmeyen bir artış olması durumunda uzun dönem faiz oranları, kısa dönem faiz oranlarıyla benzer bir seyir izlemektedir.

Enflasyon oranı ile faiz oranı arasında eşbütünleşme ilişkisinin olması uzun dönemde para politikalarının etkin olmadığı anlamına gelmektedir. Bu bağlamda uygun iktisat politikalarının seçiminde enflasyon oranı ve faiz oranı arasındaki uzun dönemli ilişkilerin analizi önemli rol oynamaktadır.

3.1985-2017 Dönemi İtibarıyla Türkiye’de Enflasyon ve Faiz Oranlarının Seyri

Şekil 1’de 1985-2017 döneminde yıllık faiz oranı ve enflasyon oranının izlediği seyir görülmektedir. Şekil incelendiğinde belirli dönemlerde sapmalar gözlenirse de Türkiye’de enflasyon oranı ve faiz oranlarının aynı yönde seyir izlediği gözlenmektedir.

Şekil 1. Türkiye’de Enflasyon ve Faiz Oranları: 1985-2017 Dönemi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Enflasyondaki artışla birlikte faiz oranları da yükselme eğilimine girmiştir. Aşağıda ele alınan dönem boyunca enflasyon ve faiz oranlarında meydana gelen değişimler ve değişmelerin nedenleri incelenmeye çalışılmıştır.

Türkiye ekonomisinde hem uluslararası piyasalara uyum sağlayabilmek hem de yurt içinde makroekonomik istikrarın sağlanabilmesi için çok sayıda düzenleme yapılmıştır. Bu bağlamda 24 Ocak 1980 tarihinde hazırlanan istikrar paketi Türkiye ekonomisi için önemli dönüm noktalarından biridir. Bu istikrar paketiyle ithal ikameci sanayileşme modeli yerine ihracata dayalı büyüme modeli uygulanmaya başlamıştır.

Yıllar itibarıyla farklılık gösterse de 1981-1987 dönemi TL’nin dolar karşısında sürekli değer kaybettiği bir dönemdir. 1980’li yıllarda yapılan devalüasyonlar ihracatı artırırken faiz oranlarını yükselterek kamu harcamalarının ve dolayısıyla bütçe açıklarının önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. Kamu açıklarının karşılıksız para basımı ile finanse edilmesi ve KİT ürünlerine yapılan zamlar enflasyonun artmasına neden olurken (TÜSİAD, 1986: 12-

14), petrol fiyatlarında meydana gelen düşme ve ücretlerin düşürülmesi nedeniyle toplam talepte meydana gelen azalma (Akgül, 2010:147), 1981-1987 döneminde enflasyon oranının 1980 yılına oranla daha düşük olmasında önemli rol oynamıştır. 1981 yılında enflasyon oranı % 28 iken 1982’de % 31, 1983’de % 48 düzeyindedir.

1987-1993 döneminde enflasyon oranı % 65-%70 civarında seyretmiştir. 1986 yılından itibaren kamu açıklarının ağırlıklı olarak iç borçlanma ile finanse edilmesi, para piyasalarının kurulması ve 1989 yılının Ağustos ayında sermaye girişlerinin serbestleştirilmesiyle Türkiye ekonomisinde mali piyasaların etkinliği artmıştır. Ancak yüksek kamu açıklarının hakim olduğu bir ekonomide serbest sermaye hareketleri kur ve faiz oynaklığı ile enflasyon oranını yükseltmiştir (Yükseler, 2004:2). Nitekim 1990-1993 döneminde enflasyon oranı % 65,6 iken dolardaki ortalama nominal artış % 51,8 ile sınırlı kalmış, hazine bonusu ortalama bileşik faizi % 77,5 düzeyine yükselmiştir (Mütevellioğlu ve Sönmez, 2009:45). Faiz kur arbitrajı ile reel getirinin yüksek olması bankaların devlet iç borçlanma senetlerine yatırım yapmasına neden olmuş, banka karlılık oranları yükselmiştir. Bu dönemde bütçe açıkları bir önceki dönemde olduğu gibi karşılıksız para basımı yoluyla değil, iç borçlanma ile finanse edilmeye çalışılmıştır. Bütçe açıklarının iç borçlanma ile finanse edilmesi faiz oranlarını yükselterek kısa vadeli sermaye girişlerini artırırken, TL’nin de değer kazanmasına neden olmuştur. Yüksek faiz-aşırı değerli TL ekseninde uygulanan ekonomi politikaları cari açığı artırarak ülke ekonomisinin 1994 yılında ülkeyi yeni bir krize sürüklemiştir. Krizin etkisiyle enflasyon oranı %70’lerden %105’lere yükselmiştir. 5 Nisan istikrar paketi uygulanmaya başlanmasına rağmen, 1995 yılında enflasyon oranı ancak %89 düzeylerine gerileyebilmiştir.

5 Nisan Kararlarıyla 1995-1998 Nisan döneminde Türkiye ekonomisinde görülen büyüme eğilimi, artan siyasal istikrarsızlıklar, 1997 Güney Doğu Asya ve 1998 Rusya krizleri nedeniyle sona ermiştir. Bu krizler ihracatın azalmasına, dış ticaret açıklarının artmasına ve büyük miktarlarda sıcak para çıkışına neden olarak 1998 krizini tetiklemiştir. 1999 yılı sonlarında ekonomi %6 oranında küçülmüş, enflasyon %65’e yükselmiş ve faiz oranları ile bütçe açıkları sıçrama yapmıştır.

Ekonomideki bu bozuk gidişatın düzeltilebilmesi adına IMF ile görüşmeler yapılmaya başlanmış, 1998 yılının Haziran ayında IMF ile yakın izleme anlaşması imzalanmıştır. IMF ile yapılan görüşmelerin arkasından koalisyon hükümetinin kurulması ekonominin iyiye gideceği yönündeki umutları artırırken, 17 Ağustos depreminin de neden olduğu mali yük IMF ile bir standby anlaşması imzalamayı kaçınılmaz hale getirmiş, 09.12.1999 tarihinde üç yıl süreli bir standby anlaşması imzalanmıştır (Aydoğan, 2004:97). Bu standby anlaşmasıyla dezenflasyonist bir istikrar politikası yürürlüğe konulmuştur. Program döviz kurunun çıpa olarak kullanılmasına dayanmaktadır. Buna göre enflasyon birinci yılın sonunda %35’e çekilecekti. Bu doğrultuda belirlenen aylık enflasyon değerlerine göre döviz kuru belirlenecek ve kur Temmuz 2001’e kadar dar bir bantta seyredecekti (Ülgen, 2007:302). Böylece enflasyonun döviz sepetindeki yüzde değişime yaklaşması hedeflenerek TÜFE için %25, %12 ve %5’lik hedefler konmuştur. Ancak; döviz sepetindeki değişim oranı %20 iken 2000’de TÜFE %39,

TEFE %32 artmıştır. Bu durum programa duyulan güveni sarsmış, 1999'da kamu borçlanmasının ortalama reel faiz oranı %34 iken 2000 yılının ilk 11 ayında % 0'a gerileyerek tüketim harcamalarının artmasına ve bankaların tüketici kredilerine yönelmelerine neden olmuştur (Sönmez, 2004:172).

Talep genişlemesinin kur politikası ve serbest dış ticaret rejimiyle beslenmesi sonucunda dış açıklar hızla artmış, cari açığın yükselmesi devalüasyon söylemlerini ve beklentisini gündeme getirmiştir. Bununla birlikte dövizin denetlenip faizin serbest bırakılmasıyla (Ülgen, 2007:302) faiz arbitrajından yararlanmak isteyen bankalar yurt dışından kısa vadeli borçlanarak yüksek faizli uzun vadeli kamu borçlanma araçlarına yatırım yapmaya başlamışlardır. Bu durum bankaların açık pozisyonlarını artırarak kur riskinin artmasına neden olmuştur. Sıcak parayı ellerinde tutanlar dış dengenin sürdürülemez olduğunu anladıkları anda sermayelerini çekmişlerdir. Sermaye kaçışının artması döviz talebini artırarak kırılgan bankacılık sistemini derinden sarmış ve Kasım 2000'de ekonomik krizle sonuçlanmıştır (Sönmez, 2004:174).

Kasım 2000'de yaşanan kriz sermaye çıkışlarını hızlandırarak döviz talebini artırmaya devam ederken zamanın Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in zamanın Başbakanı Bülent Ecevit'e anayasa kitapçığını fırlatması Şubat 2001'de yeni bir ekonomik krizin fitilinin ateşlenmesine neden olmuştur. Yoğun döviz talebi Merkez Bankasının 20-21 Şubat'ta 5 milyar dolarlık döviz satışıyla sonuçlanmış (Kurtoğlu, 2017:658), Interbank piyasasında gecelik faizler %6000'leri aşarken ortalama gecelik faiz oranları %4000'lere ulaşmıştır (Kurtoğlu, 2017:302).

Kriz sonrası dönem Türkiye ekonomisi için bir dönüm noktası olmuş, piyasalarda kalıcı dönüşümler yapılabilmesi için çok sayıda düzenleme yapılmış, bu kapsamda 2001 yılının mayıs ayında "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" uygulanmaya başlanmıştır (TCMB, 2013:16).

Bu çerçevede kamu kesiminin artan borç yükünün sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulabilmesi için sıkı maliye politikası uygulanmış, TCMB'nin kısa vadeli faiz oranları üzerindeki etkisi artırılarak dalgalı kur sistemine geçilmiştir. 11 Eylül saldırılarının iç ve dış piyasalarda yol açtığı istikrarsızlık nedeniyle artan ek finansman ihtiyacı ve 2001 yılında gerçekleşen enflasyonun beklenenin üzerinde olması nedeniyle Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı 2002-2004 dönemini kapsayacak şekilde tekrar revize edilerek ekonominin iç ve dış şoklara karşı dayanıklılığının artırılması ve ekonomik kırılganlığın azaltılması (Önder, 2005:234) programın temel amaçları arasına dahil edilmiştir. 2002 yılında makroekonomik hedeflerle uyumlu bir parasal genişlemenin ötesine geçilmeyeceği konusunda ekonomik karar birimlerini ikna edebilmek amacıyla parasal hedefleme politikası uygulanarak parasal hedeflemeye ek olarak fiyat istikrarı hedefi doğrultusunda örtük enflasyon hedeflemesi politikası izleneceği ve beklenen enflasyon değerleri dikkate alınarak kısa vadeli faiz oranlarında değişikliklere gidilebileceği belirtilmiştir (Yiğit, 2009: 46-47).

İç borçların sürdürülebilirliğinden şüphe duyulması, geçmiş enflasyona dayalı fiyatlandırma alışkanlığı, döviz kuru artış hızı ile enflasyon arasındaki ilişkinin çok kuvvetli olması nedeniyle 2001 yılında örtük enflasyon hedeflemesi rejimi uygulanırken faiz dışı fazla hedefine ilişkin olumlu

gelişmelerin yaşanması, geçmiş enflasyon yerine gelecek enflasyona dayalı fiyatlandırma biçiminin ve dalgalı döviz kuru rejiminin benimsenmesiyle programın başarılı olması için gerekli ön koşullar sağlanarak 01.01.2006 tarihinde açık enflasyon hedeflemesi rejimi uygulanmaya başlanmıştır (TCMB, 2002:7-11). Programın uygulanmaya başlandığı ilk 12 aylık dönemde alınan mali önlemlerle faiz dışı fazla artırılmış, iç talep daralmış, GSMH %9,5 oranında gerilemiş ve cari işlemler dengesi fazla vermiş olmasına rağmen Türk lirasının değer kaybetmesi ve kamu fiyat ayarlamaları nedeniyle (Yükseler, 2004:7) gerçekleşen enflasyon hedeflenen enflasyonun üzerindedir ve enflasyon oranı yükselmiştir. 2001 yılında gerçekleşen TÜFE %68,5'dir.

2002 yılında 11 Eylül saldırıları nedeniyle piyasalarda gerginlik artmış olsa da güçlü ekonomiye geçiş programının 2002-2004 dönemini kapsayacak şekilde revize edilmesi ve IMF tarafından 16 milyar dolarlık ek finansman ve ülke ekonomisinde uygulanan sıkı para ve maliye politikaları enflasyonun önemli ölçüde düşmesini sağlamıştır (Yükseler, 2004:6-7). TCMB (2011) verilerine göre 2002-2005 dönemi boyunca gerçekleşen enflasyon hedeflenen enflasyonun altında kalmıştır. 2002 yılında hedeflenen TÜFE %35,0 iken gerçekleşen TÜFE %29,7; 2003 yılında hedeflenen TÜFE %20,0 iken gerçekleşen TÜFE %18,4; 2004 yılında hedeflenen TÜFE %12,0 iken gerçekleşen TÜFE %9,3; 2005 yılında hedeflenen TÜFE %8,0 iken gerçekleşen TÜFE %7,7'dir.

Siyasi iktidarın değişmesi ve Irak savaşına rağmen enflasyondaki düşüş eğiliminin devam etmesi Irak savaşının kısa sürede sonuçlanması, uluslararası piyasalardaki olumlu gelişmeler ve dünya genelinde enflasyon oranının düşme eğilimine girmesi, hükümetin yeni ekonomi programını uygulamadaki kararlılığı ile sıkı para ve maliye politikalarının uygulanmaya devam etmesiyle (Yükseler, 2004:7) açıklanabilir. İlave olarak FED tarafından uygulanan genişletici para politikaları risk algısını azaltarak TL'nin değer kazanmasını ve faiz oranlarının düşmesini de sağlamıştır. Ancak 2006-2017 dönemi boyunca 2009-2010 yılları dışında beklenen enflasyon oranları hedeflenen enflasyon oranlarının üzerinde kalmıştır. 2006, 2007 ve 2008 yıllarında hedeflenen enflasyon oranları sırasıyla %5, %4 ve %4 iken gerçekleşen enflasyon oranları sırasıyla %9,7, %8,4 ve %10,1'dir. Enflasyon hedeflemesine geçilen 2006 yılının ilk aylarından itibaren Türkiye ekonomisi uluslararası konjonktürden kaynaklanan bir dizi şokla karşı karşıya kalmış, bu durum 2006-2008 döneminde gerçekleşen enflasyon oranının hedeflenen enflasyon oranından sapmasında etkili olmuştur. 2006 Mayıs-Haziran döneminde küresel piyasalarda risk algısının değişmesi nedeniyle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan sermaye çıkışları kuraklığın yarattığı arz çokluğu nedeniyle gıda ve enerji fiyatlarında meydana gelen artış (TCMB, 2013:19) enflasyonun yükselmesinde rol oynayan temel faktörlerdir.

2009-2010 döneminde küresel kriz de göz önünde bulundurularak gelecek dönem enflasyon oranının artacağı öngörüsünde de bulunularak hedeflenen enflasyon oranı yükseltilmiştir. 2009-2010 döneminde hedeflenen enflasyon oranları sırasıyla %7,5 ve %6,5 iken, gerçekleşen enflasyon oranları sırasıyla %6,5 ve %6,4'dür. Enflasyon beklentileri artarken ele alınan dönemde gerçekleşen enflasyon hedeflenen enflasyonun üzerinde olmakla birlikte bir önceki döneme göre enflasyon oranı düşmüştür. Söz konusu yıllarda

küresel krizin finansal piyasalarda etkisini göstermesi sonucu sermaye çıkışları yaşanmış, gelişmekte olan ülkelerde yerli para önemli ölçüde değer kaybetmiştir. Finansal belirsizlikten kaynaklanan para talebi artışı küresel düzeyde emtia ve gıda talebini azaltarak enflasyon oranının düşmesine neden olmuştur. TCMB söz konusu dönemde piyasadaki daralmayı önlemek amacıyla 2008 Aralık ayında gecelik faizleri %18,75'den %17,50'ye, borçlanma faizlerini ise %16'dan %15'e düşürmüştür (Peker, 2011:499).

2011-2017 dönemi hedeflenen ve beklenen enflasyon rakamları incelendiğinde gerçekleşen enflasyonun hedeflenenin üzerinde olduğu görülmektedir. Ele alınan dönemde hedeflenen enflasyon oranı %5 düzeyinde iken gerçekleşen enflasyon 2017 yılında %11,92'ye kadar yükselmiştir. TL'nin değer kaybına bağlı olarak temel mal fiyatlarında meydana gelen artış enflasyon üzerinde belirleyici rol oynarken gıda fiyatlarındaki artışlar, enerji fiyatları ve ÖTV oranlarındaki yükseliş ve kur geçişkenliği TCMB (2011; 2012; 2014; 2016; 2017) son dönemde enflasyon oranı üzerinde etkili olan faktörlerdir.

4. Literatür Taraması

Literatürde Fisher hipotezinin geçerliliğini sınavan çok sayıda çalışma mevcuttur. Aşağıda özellikle son dönemlerde yapılan çalışmalar incelenmiştir. Payne ve Ewing (1997), Malliorupulos (2000), Granville ve Mallick (2004), Christopoulos ve Leon-Ledesma (2007), Westerlund (2008), Nusair (2008), Ito (2009), Argyro (2010), Lanne (2006), Toyoshima ve Hamori (2011), Ogbonna (2013), Jareno ve Tolentino (2013), Tule vd. (2014), Haug (2014), Yaya (2015), Abbritti vd. (2016), Elibeyli ve Akbulayev (2017), Kim vd. (2018) Caporale ve Gil- Alana (2019) farklı ülkeler ve farklı dönemler için Fisher etkisinin geçerliliğini inceleyen çalışmalardır. Sadece Westerlund (2008), Elibeyli ve Akbulayev (2017) ve Caporale ve Gil- Alana (2019) tarafından yapılan çalışmalarda Fisher etkisi bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Westerlund (2008) tarafından yapılan çalışma 29 OECD ülkesini kapsarken, Ogbonna (2013) Nijerya için, Elibeyli ve Akbulayev (2017) Azerbaycan için Fisher etkisinin geçerliliğini sınamıştır.

Türkiye'de Fisher hipotezinin geçerliliğini farklı dönemler ve farklı metodolojiler kullanarak analiz eden çalışmalar mevcuttur.

Berument ve Jelassi (2002), Çakmak vd. (2002), Turgutlu (2004), Yamak ve Abdioğlu (2007), Gül ve Açıkalın (2008), Yıllancı (2009), Bozoklu ve Yıllancı (2011), Bayat (2011), İncekara vd. (2011), Mercan (2013), Köksel ve Destek (2015), Tanrıöver ve Yamak (2015), Lebe ve Arda Özalp (2016), Küçükaksoy ve Akalın (2016), Tunalı ve Erönel (2016), Güriş vd. (2016), Başar ve Karakuş (2017) ve Çinko (2017), Sağlam (2018), Songur (2019) ve Özer (2019), Kılıcı (2019) Fisher hipotezinin geçerliliğini sınavan çalışmalar arasında yer almaktadır. Berument ve Jelassi (2002) Türkiye'nin de içinde olduğu 26 ülkede, Küçükaksoy ve Akalın (2016) OECD ülkelerinde, Bozoklu ve Yıllancı (2011) 15 gelişmekte olan ülkede Fisher hipotezinin geçerliliğini analiz ederken; belirtilen çalışmalar dışında yer alan çalışmalar Türkiye'de Fisher hipotezinin geçerliliğini analiz eden çalışmalardır. Ele alınan dönem ve seçilen metodolojiye göre elde edilen sonuçlar farklılık göstermektedir.

Çakmak vd. (2002), Turgutlu (2004), ve Açıkalın ve Gül (2008) tarafından yapılan çalışmalar sabit döviz kuru rejiminin ve döviz kuru hedeflemesine dayalı para politikası stratejilerinin uygulandığı dönemleri kapsamaktadır. Çakmak vd. (2002), Açıkalın ve Gül (2008) Türkiye'de zayıf Fisher etkisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşırken, Turgutlu (2004) geleneksel ve parçalı koentegrasyon testlerini kullanarak yaptığı analizde iki farklı sonuca ulaşmıştır. Geleneksel eşbütünleşme analizinde Fisher hipotezi reddedilirken, parçalı eşbütünleşme analizinde Fisher hipotezi reddedilememektedir.

Yamak ve Abdioğlu (2007), Yıllancı (2009), Bayat (2011), İncekara vd. (2011), Mercan (2013), Köksel ve Destek (2015), Tanrıöver ve Yamak (2015), Lebe ve Arda Özalp (2016), Küçükaksoy ve Akalın (2016), Tunalı ve Erönel (2016), Güriş vd. (2016), Başar ve Karakuş (2017) ve Çinko (2017) enflasyon hedeflemesi rejiminin uygulandığı dönemi de kapsayan çalışmalardır. Yıllancı (2009) ve Bayat (2011) tarafından yapılan çalışmalar hariç, çalışmaların tamamında uzun dönemde Fisher hipotezinin geçerli olduğu; zayıf da olsa enflasyon oranı ile faiz oranı arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir.

Yıllancı (2009), Bayat (2011) tarafından yapılan çalışmalarda Fisher hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmalarda doğrusal modeller yerine doğrusal olmayan eşbütünleşme testlerinin kullanılması farklı sonuçların elde edilmesine neden olmuş olabilir.

Güriş vd. (2016) tarafından yapılan çalışmada doğrusal olmayan threshold eşbütünleşme testi kullanılmasına ve ele alınan dönem Bayat (2011) tarafından ele alınan dönemle benzer bir dönemi kapsamına rağmen, Güriş (2016) Fisher etkisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşırken, Bayat (2011) Türkiye'de Fisher hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bu farklılık threshold eşbütünleşme testlerinin rejim değişikliklerini daha iyi yakalamasından kaynaklanıyor olabilir.

Sağlam (2018), Songur (2019), Kılıcı (2019) ve Özer (2019) tarafından yapılan çalışmalar Fisher hipotezinin fourier fonksiyonlar kullanılarak analiz edildiği çalışmalardır.

Sağlam (2018) "gelecek 11 ülke" olarak adlandırdığı Bangladeş, Pakistan, Filipinler, Nijerya, Vietnam, Mısır, İran, Meksika, Endonezya, Güney Kore ve Türkiye'de Fisher hipotezinin geçerliliğini panel fourier birim kök testini kullanarak analiz etmiştir. Bu çalışma Fisher hipotezinin geçerliliği reel faiz oranlarının durağanlığı sınavarak analiz edilmektedir. Reel faiz oranlarının durağan olması Fisher hipotezinin geçerli olduğu anlamına gelmektedir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar Filipinler ve Endonezya dışındaki ülkelerde Fisher hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir.

Songur (2019) 2002:1-2018:1 dönemi için Türkiye'de Fisher hipotezinin geçerliliğini sınavarken; Özer (2019), 1988-2019 dönemi için Türkiye'de Fisher hipotezinin geçerliliğini sınamıştır. Songur (2019) ele alınan dönem için Fisher hipotezinin geçerli olmadığını sonucuna ulaşırken; Özer (2019) Fisher hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Kılıcı (2019) Fourier Granger nedensellik testini kullanarak 2005-2017 dönemi için enflasyon ve merkez bankası gecelik faiz oranları arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmıştır.

Çalışma sonuçları merkez bankası gecelik faiz oranlarından enflasyona tek yönlü nedensellik olduğunu göstermektedir.

5. Araştırmanın Yöntemi

1985-2017 dönemini kapsayan bu çalışmada Türkiye’de enflasyon ile faiz oranı arasındaki eşbütünleşme ilişkileri fourier fonksiyonlar kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada TÜFE ve mevduat faiz oranı kullanılmıştır. İlgili istatistikler TÜİK tarafından yayınlanan istatistik göstergeler raporlarından elde edilmiştir. Fourier eşbütünleşme analizlerinin yapılabilmesi için serilerin I(1) olması gerekmektedir. Bu bağlamda serilerin durağan olup olmadığını test etmek için Fourier ADF ve Fourier KPSS birim kök testleri kullanılmıştır.

5.1. Fourier KPSS Birim Kök Testi

Fourier fonksiyonlarına dayalı birim kök testlerinde yapısal kırılmanın sayısı, biçimi ve anlamlı olup olmadıkları dikkate alınabilmektedir. Becker vd. (2006), Fourier fonksiyonlarını KPSS (1992) birim kök testine uygulayarak diğer birim kök testlerinde yer alan eksiklikleri gidermiştir. İlave olarak Christopoulos ve Leon-Ledesma (2010) Fourier ADF birim kök testlerini geliştirmişlerdir.

Becker vd. (2006) aşağıdaki veri yaratma sürecinden yola çıkmışlardır.

$$y_t = X_t' \beta + Z_t' \gamma + r_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$r_t = r_{t-1} + u_t \quad (3)$$

Burada ε_t , hata terimini, u_t, σ_u^2 varyansla benzer dağılıma sahip, bağımsız hata terimidir.

y_t ‘nin düzey durağan olup olmadığını test edebilmek için; $X_t = [1]$, y_t ‘nin trend durağan

olup olmadığını test edebilmek için $X_t = [1, t]'$ şeklinde tanımlanmıştır. $Z_t = [\sin(2\pi kt/T), \cos(2\pi kt/T)]'$ trigonometrik terim vektörünü içermektedir.

$$y_t = a_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + e_t \quad (4)$$

$$y_t = a_0 + \beta t + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + e_t \quad (5)$$

Düzyen durağanlığı sınamak için (3) numaralı denklem, trend durağanlığı sınamak için (4) numaralı denklem tahmin edilerek, bu denklemlere ait hata terimleri elde edilmektedir. Elde edilen hata terimlerine KPSS birim kök testi uygulanmaktadır.

Denklemden yer alan T gözlem sayısı, k frekans büyüklüğüdür. Sonuçlar yorumlanırken uygun frekans büyüklüğü için elde edilen τ istatistiği ile Becker vd. (2006) tarafından türetilen tablo değerleri karşılaştırılmaktadır. H_0 hipotezi serilerin durağan olduğunu söyler. Dolayısıyla Fourier KPSS birim kök testinde serilerin birim kök içerdiğinin söylenebilmesi için H_0 hipotezinin reddedilmesi gerekmektedir. Serilerin durağan olduğu tespit edilirse Fourier denkleminden elde edilen sonuçların kullanılabilmesi için $\gamma_1 = \gamma_2 = 0$ hipotezinin F test istatistiği ile sınanması ve H_0 hipotezinin reddedilmesi gerekmektedir.

Uygun frekans değerleri seçmek için, (3) ve (4) numaralı denklemlerde yer alan k değerlerine 1’den 5’e kadar değerler verilmekte ve hata kareler toplamının en küçük değere sahip olduğu model kullanılmaktadır.

FKPSS birim kök testinde test istatistiği;

$$\tau_\mu(k) \text{ veya } \tau_T(k) = \frac{1}{T^2} \frac{\sum_{t=1}^T S_t(k)^2}{\sigma^2} \quad (6)$$

formülüyle tahmin edilmektedir. Denklemden yer alan S_t hata kareler toplamını verirken, k; hata kareler toplamını minimum yapan frekans değerini; T, gözlem sayısını; σ^2 modele ait uzun dönem varyans değerini ifade etmektedir.

5.2. Fourier ADF Birim Kök Testi

Christopoluos ve Leon-Ledesma (2010) tarafından geliştirilen bu modellerde (3) numaralı denklemlerden yola çıkılmakta ve denklemlerden elde edilen kalıntılara ADF birim kök testi uygulanmaktadır. Fourier ADF birim kök testinde serinin birim kök içerdiğini belirten sıfır hipotezinde karşı, serinin birim kök içermediğini belirten alternatif hipotez sınamaktadır. Sıfır hipotezinin reddedilmesi serinin deterministik fonksiyon etrafında durağan olduğu anlamına gelmektedir.

5.3. Fourier Eş Bütünleşme Testi

Tsong vd. (2016) tarafından geliştirilen Fourier eş bütünleşme analizlerinde aşağıdaki regresyon denkleminde yola çıkılmaktadır.

$$y_t = d_t + x_t' \beta + \eta_t, \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (7)$$

denklemden yer alan d_t deterministik bileşendir ve

$$d_t = \sum_{i=0}^m \delta_i t^i + f_t \quad (8)$$

$$f_t = a_k \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (9)$$

şeklinde formüle edilmiştir. Fourier eşbütünleşme testinde test istatistiği;

$$CI_m^f = T^{-2} w_1^{-2} \sum_{t=1}^T S_T^2 \quad (10)$$

formülüyle elde edilmektedir. Formülde yer alan T, gözlem sayısını; w_1^2 , eş bütünleşme denkleminde ait hata teriminin uzun dönem varyansına ait tahmini değeri; S_T^2 ; hata kareler toplamını temsil etmektedir.

Modelde H_0 hipotezi “değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır” şeklindedir. H_0 hipotezinin reddi değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığı anlamına gelmektedir. Hesaplanan test istatistiğinin kritik değerlerden küçük olması durumunda H_0 hipotezi reddedilemez. Değişkenler arasında eşbütünleşme vardır.

5.4. FMOLS Tahmincisi

Phillip ve Hansen (1990) tarafından geliştirilen FMOLS yönteminde eşbütünleşme denkleminin merkezi limit teoremine uyum sağladığı varsayılarak, otokorelasyon ve içsellik problemleri dikkate alınmaktadır. FMOLS tahmincileri asimptotik olarak sapmasız, süper tutarlı ve asimptotik olarak normal dağılıma sahip tahmincilerdir. (Phillips ve Hansen, 1990: 120). Denklem sistemi aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır;

$$y_t = \beta' x_t + u_{1t} = \theta' z_t + u_{1t} \quad (11)$$

5.5.CCR Testi

Park (1992) tarafından geliştirilen CCR eşbütünleşme denkleminde stokastik şoklar arasındaki uzun dönemli bağımlılığı yok etmek için değişkenlerin düzey değerleri değil, durağanlaştırılmış değerler kullanılmaktadır.

FMOLS yönteminde olduğu gibi CCR yönteminde de öncelikle hata terimleri ($\hat{u}_t = \hat{u}_{1t}, \hat{u}_{2t}$) ve uzun dönemli kovaryans matrisleri Λ ve Ω elde edilir. FMOLS yönteminden farklı olarak CCR ayrıca eşzamanlı kovaryans matrisinin tutarlı bir Σ tahmincisini gerektirir.

Sonuç olarak KanonikKoentegrasyon Regresyon (CCR) tahmincisi şu şekilde tanımlanır:

$$\begin{bmatrix} \beta \\ \hat{\gamma} \end{bmatrix} = (\Sigma_t^T \sum_{t=1}^T Z_t^* Z_t^{*1})^{-1} \sum_{t=1}^T Z_t^* Y_t^* \quad (12)$$

Burada $Z_t^* = (Z_t^{*1}, D_t^*)$ 'dir. CCR tahmincisi FMOLS'de olduğu gibi süper tutarlı, asimptotik olarak sapmasız ve asimptotik olarak standart normal dağılıma yakınsamaktadır.

6. Ekonometrik Bulgular

Eşbütünleşme analizlerinde serilerin I(1) seviyesinde durağan olmaları gerekmektedir. Bu nedenle öncelikli olarak Fourier ADF ve Fourier KPSS testleri kullanılarak serilerin durağan olup olmadıkları test edilmiştir

Tablo 1. Fourier Birim Kök Testi Sonuçları

Düzye	Test	k	τ	Fark(Δ)	Test	k	τ
Enflasyon	FADF	1	-0.32	Enflasyon	FADF	1	-4.59
	FKPSS	1	0.35		KPSS	1	0.03
FaizOranı	FADF	1	-1.76	FaizOranı	FADF	1	-6.85
	FKPSS	1	0.34		FKPSS	1	0.05
Fourier ADF için F İstatistikleri				k	F		
Δ Enflasyon				1	116.571		
Δ Faiz				1	17.50		
Fourier KPSS için F İstatistikleri				k	F		
Δ Enflasyon				1	17.08		
Δ Faiz				1	15.10		

Not: FADF birim kök testi için kritik değerler sırasıyla %1, %5 ve %10 için -4,43, -3,85 ve -3,52'dir. Christopoluos ve Leon-Ledesma (2010 :1083) tarafından elde edilen kritik değerler kullanılmıştır. FKPSS birim kök testi için kritik değerler sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeylerinde 0,26, 0,17 ve 0,13'tür. Becker vd. (2006 : 389) tarafından elde edilen kritik değerler kullanılmıştır.

*FKPSS ve FADF birim kök testinde trigonometrik değerlerin istatistiksel olarak anlamlılığını sınamak için kullanılan F istatistiği için kritik değerler sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeylerinde 6,73, 4,92, ve 4,13'tür. Becker vd. (2006 : 389) tarafından elde edilen kritik değerler kullanılmıştır.

Durağanlığı test etmek için öncelikle k 'ya 1'den 5'e kadar değerler verilerek hata kareler toplamının minimum olduğu model seçilmiş, daha sonra bu modelin kalıntılarında ADF birim kök testi uygulanarak test istatistikleri elde edilmekte ve hesaplanan test istatistikleri kritik değerlerle karşılaştırılarak serilerin durağan olup olmadığına karar verilmektedir. Fourier ADF birim kök testi sonuçları incelendiğinde hesaplanan değerlerin, kritik değerlerden küçük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla H_0 hipotezi reddedilemez. Seriler düzeyde durağan değildir.

Sonuçların tutarlılığını test edebilmek adına Fourier ADF birim kök testinin yanı sıra Fourier KPSS birim kök testi de yapılmıştır.

Fourier KPSS birim kök testinde H_0 hipotezi serilerin durağan olduğunu ifade ederken, H_1 hipotezi serilerin durağan olmadığını söylemektedir. Bu bağlamda hesaplanan değerlerin kritik değerlerden büyük olması durumunda H_0 hipotezi reddedilir. Seriler durağan değildir. FKPSS tahmin sonuçları incelendiğinde hesaplanan değerlerin kritik

değerlerden büyük olduğu görülmektedir. H_0 hipotezi reddedilir. Seriler düzeyde durağan değildir.

Serileri durağan hale getirmek için serilerin birinci farkları alınmıştır. Seriler birinci farklarında durağandır. Serilerin durağan olması durumunda elde edilen sonuçların kullanılabilmesi için denklemlerde yer alan trigonometrik değerlere ait katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olması gerekir. Trigonometrik değerlerin anlamlılığını sınamak için F istatistiği kullanılmaktadır. F istatistikleri incelendiğinde trigonometrik değerlere ait katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Birinci mertebeden durağan seriler arasında eşbütünleşme analizi yapılabilir. Aşağıdaki tablo Fourier eşbütünleşme tahmin sonuçlarını vermektedir.

Tablo 2. Fourier Eşbütünleşme Testi Tahmin Sonuçları

Min SSR*	k	τ	Kritik Değerler		
			%1	%5	%10
2.00057	2	0.163	0.200	0.276	0.473
Fourier Eşbütünleşme Analizi için F İstatistikleri					
	k	F	%1	%5	%10
	2	27.992	5.774	4.066	3.352

Not: Fourier eşbütünleşme testinde eşbütünleşme ilişkisinin varlığını sınamak için kullanılan kritik değerler ve trigonometrik değerlerin anlamlılığını sınamak için kullanılan F istatistiğine ait kritik değerler Tsong vd. (2016: 1190) tarafından elde edilen kritik değerlerdir.

*SSR hata kareler toplamını temsil etmektedir.

Tsong vd. (2016) tarafından Fourier fonksiyonlarının kullanılmasıyla literatüre kazandırılmış olan eşbütünleşme testi literatürdeki birçok eşbütünleşme testinin aksine temel hipotez altında eşbütünleşmenin yokluğunu değil varlığını sınamaktadır. Bu açıdan FKPSS durağanlık testinin eşbütünleşme için genişletilmiş hali olarak düşünülebilecek Fourier eşbütünleşme testi, FKPSS testi gibi yapısal değişimlerin formuna ve sayısına karşın güçlü sonuçlar üretmektedir (Tsong vd. 2016). Hesaplanan değerler tablo değerlerinden küçüktür. H_0 hipotezi reddedilemez. Faiz oranları ile enflasyon arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır. Eşbütünleşme denkleminde yer alan trigonometrik terimlere ait katsayılar da istatistiksel olarak anlamlıdır.

Fourier eşbütünleşme testinde seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olup olmadığı tespit edilebilmekte ancak eşbütünleşme ilişkisinin yönü ve büyüklüğü hakkında bilgi verilmemektedir. Bu bağlamda Fourier eşbütünleşme denkleminde yer alan minimum frekans değeri dikkate alınarak, FMOLS ve CCR denklemlerine fourier denklemlerde yer alan trigonometrik değişkenler, eklenerek uzun dönem katsayıları hakkında da bilgi sahibi olunmaya çalışılmıştır. Aşağıdaki tabloda FMOLS tahmincisine ait sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 3. FMOLS Tahmincisine Ait Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t istatistiği	p
Enflasyon	0.377	0.069	5.398	0.0000
Sin($2\pi kt/T$)	0.711	0.362	1.963	0.0092
Cos($2\pi kt/T$)	-0.196	0.035	-5.903	0.0000
c	3.755	0.015	24.270	0.0000
R²:0.93		Ortalama Bağımlı Var: 3.600		
Düzeltilmiş R²: 0.920		S. D. Bağımlı Var: 0.717		
Standart Hata: 0.516		Hata Kareler Toplamı: 2.468		
Uzun Dönem Varyans: 0.052				

Tahmin sonuçları incelendiğinde enflasyon oranları ile faiz oranları arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Enflasyon oranlarındaki %1'lik değişime faiz oranlarında %0.37 artışa neden olmaktadır.

Tablo 4. CCR Tahmincisine Ait Sonuçlar

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t istatistiği	p
Enflasyon	0.388	0.070	5.542	0.0000
$\sin(2\pi kt/T)$	0.711	0.360	1.962	0.0018
$\cos(2\pi kt/T)$	-0.194	0.031	-5.901	0.0000
c	3.754	0.012	23.247	0.0000
R ² :0.929		Ortalama Bağımlı Var: 3.559		
Düzeltilmiş R ² : 0.904		S. D. Bağımlı Var: 0.714		
Standart Hata: 0.514		Hata Kareler Toplamı: 2.249		
Uzun Dönem Varyans: 0.052				

CCR tahmincisine ait sonuçlar incelendiğinde enflasyon değişkeninin pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Enflasyon oranlarındaki %1'lik artış faiz oranlarında %0.38 artışa neden olmaktadır.

Tahmin sonuçları incelendiğinde FMOLS ve CCR tahmin sonuçlarının birbiriyle tutarlı sonuçlar verdiği görülmektedir. Bununla birlikte fourier fonksiyonlarda yer alan trigonometrik terimler de istatistiksel olarak anlamlıdır.

7.Sonuç

Türkiye ekonomisi özellikle 1970'li yılların sonlarında yüksek enflasyon sorunlarıyla karşı karşıya kalmış, dış şoklar ve ülke içinde uygulanan yanlış politikalar ve kur geçişkenliğinin de etkisiyle enflasyon kronikleşmiş ve ülke ekonomisinin temel sorunlarından biri haline dönüşmüştür. Uygun para ve maliye politikalarının seçimi kronik enflasyon probleminin çözümünde önemlidir. Bu bağlamda Fisher hipotezi para politikalarının etkinliğinin ölçümünde önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışmada da 1985-2017 dönemi için Türkiye'de Fisher hipotezinin geçerliliğini analiz etmek amaçlanmıştır. Analizler fourier fonksiyonlara dayalı olarak yapılmış, diğer çalışmalardan farklı olarak CCR ve FMOLS tahmincilerine trigonometrik terimler eklenerek uzun dönemli ilişkinin büyüklüğü ve yönü de tespit edilmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlar faiz oranı ile enflasyon oranı arasında eşbütünlük ilişkisi olduğunu göstermektedir. Elde edilen sonuçlara göre enflasyon oranında meydana gelen %1'lik artış, faiz oranını yaklaşık %0.38 artırmaktadır. Bu bağlamda faiz oranı ve enflasyon oranı arasında uzun dönemde pozitif yönlü ilişki olduğu doğrulanmıştır. Ancak; enflasyon oranlarında meydana gelen artışların nominal faiz oranlarında meydana getirdiği değişime Fisher hipotezinin öngördüğünden daha azdır. Bu bulgu Türkiye'de Fisher hipotezinin geçerli, ancak; etkinliğinin zayıf olduğunu işaret etmektedir. Türkiye'de enflasyon oranı ve faiz oranları arasındaki pozitif uzun dönemli ilişkinin Fisher hipotezinin öngördüğünden daha düşük olması büyük ölçüde finansman ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Dış ticaret açıklarının sıcak para girişleriyle karşılanmaya çalışılması ve sermaye girişlerinin pozitif reel getiriye bağlı olmasıyla açıklanabilir. 2002 yılından sonra enflasyon hedeflemesi rejimine geçilmesi diğer bir etkidir. Enflasyon hedeflemesi rejiminde faiz oranları bir politika aracı olarak

kullanılmaktadır. Enflasyon hedeflemesi rejiminde gerçekleşen enflasyonun hedeflenen enflasyonun altında kalması durumunda nominal faiz oranı düşürülerek; gerçekleşen enflasyonun hedeflenen enflasyonu aşması durumunda nominal faiz oranı yükseltilerek hedeflenen enflasyona ulaşmaya çalışılır. Bu bağlamda enflasyon hedeflemesi rejimine geçildikten sonra Merkez Bankası'nın para politikası üzerindeki etkinliğinin arttığı söylenebilir. Enflasyon hedeflemesi rejiminde faiz oranları fiyat istikrarı için bir araç olarak kullanılmakla birlikte dalgalı kur rejimine geçilmesi kur riskinin piyasa tarafından belirlenmesine neden olmaktadır. Kur riskinin yüksek olduğu dönemlerde enflasyon da yükselmektedir. Bu bağlamda mali disiplinin sağlanması, siyasi istikrar ve açık pozisyonların azaltılması fiyat istikrarı hedefinin sağlanmasında önemlidir.

Kaynakça

- Abbritti, M., Gil-Alana, L.A., Lovcha, Y., & Moreno, A. (2016). Term Structure Persistence,. *Journal of Financial Econometrics*, 14 (2), 331-352.
- Akgül, I. (2010). 1908 Genç Türk Devriminden Günümüze Paranın Değeri. İçinde: N. Çoşar ve M. Bildirici (Ed.), Tarihi, Siyasi, Sosyal Gelişmelerin Işığında Türkiye Ekonomisi, (s.169-216). Bursa: Ekin Kitabevi.
- Argyro, K. (2010). Testing the Fisher Effect in OECD Countries: An Empirical Investigation.(Erişim: 25.04.2020)..<https://pdfs.semanticscholar.org/673f/e2e31ad9b21f2e98a14bf3dc146294420242.pdf>
- Aydoğan, E. (2004). 1980'den Günümüze Türkiye'de Enflasyon Serüveni. *Yönetim ve Ekonomi*, 11(1), 91-110.
- Barsky, R. (1987). The Fisher Hypothesis and the Forecastability and Persistence of Inflation.. NBER WorkingPaper Series, Working Paper No. 1927, Cambridge.
- Başar, S. & Karakuş, K. (2017). Fisher Hipotezi: Türkiye İçin Tahmini. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar*, 10(5), 794-803.
- Bayat, T. (2011). Türkiye'de Fisher Hipotezi'nin Geçerliliği: Doğrusal Olmayan Eşbütünlük Yaklaşımı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 38, 47-60.
- Becker, R., Walter, E. & Lee, J. (2006). A Stationarity Test in the Presence of an Unknown Number of Smooth Breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 27(3), 381-409.
- Brument, H., Jelassi, M. M. (2002). The Fisher Hypothesis: A Multi-Country Analysis, *Applied Economics*, 34(13), 1645-1655.
- Bozoklu, Ş. & Yılancı, V. (2011). Fisher Hipotezi'nin Gelişmekte Olan Ülkelerde Geçerliliğinin Testi. İçinde: M. Koçak & S. Teker (Ed.), Prof.Dr. Sadık Kırbas'a Armağan Kitap (s.51-62). İstanbul: Okan Üniversitesi.
- Caporale, G. M. & Gil-Alana, L. (2019). Testing the Fisher Hypothesis in the G-7 Countries Using I(d) Techniques. *International Economics*. Issue: 159, 140-150.

- Christopoulos, D. K. & Leo'n-Ledesma, M. A. (2007). A Long-Run Non-Linear Approach to the Fisher Effect. *Journal of Money, Credit and Banking*, Volume 39, Issue 2-3, 543-559.
- Christopoulos, D. K. & Leo'n-Ledesma, M. A. (2010). Smooth Breaks and Non-linear Mean Reversion: Post-Bretton Woods Real Exchange Rates. *Journal of International Money and Finance*, 29, 1076-1093.
- Cooray, A. (2002). The Fisher Effect: A Review of the Literature. Macquarie University Economics Research Papers, Working Paper No. 0206.
- Çakmak, E, Aksu, H. & Başar, S. (2002). Fisher Hipotezi'nin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi: 1989-2001. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3-4), 31-40.
- Çinko, L. (2017). Türkiye'de Fisher Hipotezi'nin Geçerliliğinin Sınanması. *Social Sciences Research Journal*, 6(1), 53-64.
- Elibeyli, I. & Akbulaev, N. (2017). Validity of Fisher Effect in Azerbaijan: Time Series Analysis 1994-2015. *Avrasya İşletme ve İktisat Dergisi*, Sayı:9, 106-118.
- Fisher, I. (1930). *The Theory of Interest*. Newyork: Macmillan.
- Friedman, M. (1968). The Role of Monetary Policy. *The American Economic Review*, 58(1), 1-17.
- Friedman, M. (1977). Nobel Lecture: Inflation and Unemployment. *Journal of Political Economy*, 85(3), 451-472.
- Granville, B. & Mallick, S. (2004). Fisher Hypothesis: UK Evidence Over a Century. *Applied Economic Letters*, 11(2), 87-90.
- Gül, E. & Açıkalın, S. (2008). An Examination of the Fisher Hypothesis: The Case of Turkey. *Applied Economics*, 40(24), 3227-3231.
- Güriş, S., Güriş, B., & Ün, T. (2016). Interest Rates, Fisher Effect and Economic Dvelopment in Turkey, 1989-2011. *Revista Galega de Economía*, 25-2, 95-100.
- Haug, A. A. (2014). On Real Interest Rate Persistence: the Role of Breaks. *Applied Economics*, Volume:46, Issue:10, 1058-1066.
- Ito, T. (2009). Fisher Hypothesis in Japan: Analysis of Long-Term Interest Rates under Different Monetary Policy Regimes. *The World Economy*, Volume 32, Issue 7, 1019-1035.
- İncekara, A., Demez, S. & Ustaoglu, M. (2011). Validity of Fisher Effect for Turkish Economy: Cointegration Analysis. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 00, 1-10.
- Jareno, F. & Tolentino, M. (2013). The Fisher Effect: a Comparative Analysis in Europe. *Jökull Journal*, Vol.63, No: 12, 201-212.
- Kılıcı, E. N. (2019). Analysis of the Relationship Between Inflation and Central Bank Interest Rates In Turkey. Fourier Approach. *UIID-UJEAS*, (22), 135-146.
- Kim, D., Lin, S., Hsieh, J. & Suen, Y. (2018). The Fisher Equation: A Nonlinear Panel Data Approach. *Emerging Markets Finance and Trade*, Volume 54, Issue:1, 162-180.
- Köksel, B., & Destek, M. A. (2015). Türkiye Ekonomisinde Fisher Hipotezinin Test Edilmesi: 2002-2014 Dönemi Üzerine Bir Ampirik Analiz. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 1247-1253.
- Kurtoğlu, R. (2017). Türkiye Ekonomisi (1838-2010), İstanbul: Destek Yayınları.
- Küçükaksoy, İ. & Akalın, G. (2017). Fisher Hipotezi'nin Panel Veri Analizi ile Test Edilmesi: OECD Ülkeleri Uygulaması. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35(1), 19-40.
- Kwiatkowski, D., Peter, C.B. P., Schmidt, P. & Shin, Y. (1992). Testing The Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root. *Journal of Econometrics*, 5, 159-178.
- Lanne, M. (2006). Nonlinear Dynamics of Interest Rate and Inflation. *Journal of Applied Econometrics*, 21, 1157-68.
- Lebe, F. & Arda Özalp, L. F. (2016). Fisher Hipotezinin Alternatif Faiz Oranları ile Türkiye Ekonomisi Açısından Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 95-122.
- Malliaropoulos, D. (2000). A Note on Nonstationary, Structural Breaks and the Fisher Effect. *Journal of Banking & Finance*, Volume 24, Issue 5, 695-707.
- Mercan, M. (2013). Enflasyon ve Nominal Faiz Oranları Arasındaki Uzun Dönem İlişkinin Fisher Hipotezi Çerçevesinde Test Edilmesi: Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(4), 368-384.
- Miskhin, F. .C. (1981). *The Real Interest Rate: An Empirical Investigation*, NBER Working Paper Series, No: 622, Cambridge.
- Mundell, R. (1963). Inflation and Real Interest. *Journal of Political Economy*, 71, 280-283.
- Mütevellioğlu, N. & Sönmez, S. (2009). Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neo Liberal Dönüşüm. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Nusair, S. (2008). Testing for the Fisher Hypothesis Under Regime Shifts: An Application to Asian Countries. *International Economic Journal*, 22(2), 273-284.
- Ogbonna, B. C. (2013). Testing for Fisher's hypothesis in Nigeria (1970-2012). *Journal of Economics and Sustainable Development*, 4(16), 163-170.
- Önder, T. (2005). Para Politikası: Araçları, Amaçları ve Türkiye Uygulaması, Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Uzmanlık yeterlik Tezi.
- Özer, M. Ö. (2019). Türkiye'de Fisher Yaklaşımının Fourier Yaklaşımı ile İncelenmesi. *Ankara Hacı Bayram Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21/3, 856-878.
- Park, J. (1992). Canonical Cointegrating Regressions. *Econometrica*, 60, 119-143.

- Payne, J. E. ve Ewing, B. T. (1997). Evidence from Lesson Developed Countries on the Fisher Hypothesis: a Cointegration Analysis. *Applied Economic Letters*, Volume 4, Issue 11, 683-687.
- Peker, H. S. (2011). Türkiye’de Enflasyon ve Enflasyon Hedeflemesi Uygulamasının Değerlendirilmesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(22), 487-506.
- Phillips, P. C.B. & Hansen, B.E. (1990). Statistical Inference in Instrumental Variable Regression With I (1) Processes. *Review of Economic Studies*, 57, 99-125.
- Sağlam, Y. (2019). Fisher Hipotezi’nin Fourier Yaklaşımı ile Testi: Gelecek 11 Ülke Grubu Örneği. *Journal of Yaşar University*, 13/52, 316-321.
- Songur, M. (2019). Fourier Yaklaşımı ile Fisher Hipotezini Yeniden Gözden Geçirmek: Türkiye Örneği. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:20, Sayı:2, 1-15.
- Sönmez, M. (2004). 100 Göstergede Kurtuluştan Çöküşe Türkiye Ekonomisi, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanrıöver, B. & Yamak, N. (2015). Nominal Faiz Oranı-Genel Fiyat Düzeyi İlişkisinin Gibson Paradoksu Çerçevesinde Analizi. *Maliye Dergisi*, Sayı: 168, 186-200.
- Tobin, J. (1965). Money and Economic Growth. *Econometrica*, 33, 671-684.
- Toyoshima, Y., & Hamori, S. (2011). Panel cointegration analysis of the Fisher effect: Evidence from the US, the UK, and Japan. *Economics Bulletin*, 31(3), 2674-2682.
- Tsong, C., Lee, C. & Tsaili-Ju, T. (2016). The Fourier Approximation and Testing for the Null of Cointegration. *Empirical Economics*, 51(3), 1085-1113.
- Tule, M. K., Okpanachi, U. M. Adamgbe, E. T. & Smith, S. E. (2014). A test of the fisher effect in Nigeria. *CBN Economic and Financial Review (EFR)*, 52(2), 1-32.
- Tunalı, H. & Erönel, Y. (2016). Enflasyon ve Faiz Oranı İlişkisi: Türkiye’de Fisher Hipotezinin Geçerliliği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(4),1415-1431.
- Turgutlu, E. (2004). Fisher Hipotezinin Tutarlılığının Testi: Parçalı Durağanlık ve Parçalı Koentegrasyon Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 55-74.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2002). 2002 Yılında Muhtemel Para ve Kur Politikası ve Muhtemel Gelişmeler, Basın Duyurusu, 4 Mart, Ankara, <http://www.tcmb.gov.tr>, Erişim Tarihi: 10.10.2018
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2011). Yıllık Faaliyet Raporu, Ankara: TCMB Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2012). Yıllık Faaliyet Raporu, Ankara: TCMB Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2013). Enflasyon ve Fiyat İstikrarı, Ankara: TCMB Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2014). Yıllık Faaliyet Raporu, Ankara: TCMB Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2016). Yıllık Faaliyet Raporu, Ankara: TCMB Yayınları
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2017). Yıllık Faaliyet Raporu, Ankara: TCMB Yayınları.
- Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (1986). TÜSİAD Ekonomik Araştırmaları, İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- Ülgen, G. (2007). Dış Borçlanmanın Analizi ve Türkiye’de Dış Borç Sorunu. İçinde: A. Ay (Ed.) Türkiye Ekonomisi. (s.235-257) Konya: Çizgi Kitabevi.
- Westerlund, J. (2008). Panel Cointegration Tests of the Fisher Effect. *Journal of Applied Econometrics*, 23, 193-223.
- Yamak, R. & Abdioğlu, Z. (2007). Fisher Hipotezinin Testi: Güçlü ve Zayıf Form. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1-2), 1-9.
- Yaya, K. (2015). Testing the Long-Run Fisher Effect in Selected African Countries: Evidence from ARDL Bounds Test. *International Journal of Economics and Finance*, Vol.7, No. 12, 168-175.
- Yılcıncı, V. (2009). Fisher Hipotezinin Türkiye İçin Sınanması: Doğrusal Olmayan Eşbütünleşme Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4), 205-213.
- Yiğit, N. (2009). Türkiye’de ve Yükselen Ekonomilerde Para Politikası Uygulamaları ve Enflasyon Hedeflemesi, Ankara: Maliye Bakanlığı Mesleki Yeterlilik Tezi.
- Yükseler, Z. (2004). Türkiye’de Enflasyonist Süreç ve Etkileyen Faktörlere İlişkin Bir Değerlendirme. (Erişim:02.12.2019)http://file:///C:/Users/p%C4%B1nar/Downloads/Turkiyede_Enflasyonist_Surec_ve_Etkileye

Araştırma Makalesi • Research Article

AHP ve VIKOR Yöntemleri Kullanılarak BİST'te İşlem Gören Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri İşletmelerinin Finansal Performans Analizi

Financial Performance Analysis of Weaving, Clothing and Leather Businesses Traded in BİST using AHP and VIKOR Methods

Muhammet Sait Işıldak ^{a,*}

^a Dr. Öğretim Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Zile Meslek Yüksekokulu 60400, Zile / Tokat / Türkiye.
ORCID: 0000-0001-5715-7090

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 01 Ocak 2020
Düzeltilme tarihi: 18 Nisan 2020
Kabul tarihi: 02 Mayıs 2020

Anahtar Kelimeler:

AHP
VIKOR
Performans değerlendirme
Dokuma
Giyim
Deri sektörü

ÖZ

Bu çalışmada, 2014-2017 yılları arasında BİST'te işlem gören tekstil, hazır giyim ve deri işletmelerinin finansal performans analizi, çok kriterli karar verme yöntemleri olan AHP ve VIKOR yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Finansal performans analizinde kullanılan kriter ölçütleri finansal oranlardır. Çalışmada ilk olarak mali oranların AHP yöntemi ile ağırlıklandırılması ve sıralanması yapılmıştır. Satış karlılık oranı birinci, stok bağımlılık oranı son sırada yer almıştır. İkinci aşamada, bu işletmelerin finansal performansları, stratejik ağırlık ve farklı seviyelerdeki grup faydaları VIKOR yöntemine göre sıralanmıştır. Sonuç olarak, SNPAM'ın yaklaşık olarak en iyi finansal performansı sağladığı söylenebilir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 01 January 2020
Received in revised form 18 April 2020
Accepted 02 May 2020

Keywords:

AHP
VIKOR
Performance evaluation
Weaving
Clothing
Leather sector

ABSTRACT

In this study, financial performance analysis of textile, ready-to-wear and leather enterprises that were traded in BİST between 2014-2017 was carried out using AHP and VIKOR methods, which are multi-criteria decision-making methods. The benchmark criteria used in financial performance analysis are financial ratios. In the study firstly were made the weighting and ranking of the financial ratios by AHP method. The profitability of sales ratio ranked first place and stock dependency ratio ranked last place. In the second stage, financial performance of these businesses, according to their strategic weight and group benefit at different levels was ranked by the VIKOR method. Consequently SNPAM can be said providing approximately the best financial performance.

1. Giriş

Her sektör gibi dokuma, giyim eşyası ve deri işletmeleri de rekabet etmek, süreklilik sağlamak ve yeni konseptlere yönelmek gibi stratejik hedeflerinin olması kaçınılmazdır. İşletmeler stratejik hedeflerine yönelik kararlar alabilmeleri

için, geçmiş ve mevcut performanslarını görmek durumundadırlar. Bu nedenle, karar almayı kolaylaştıracak ve riskleri azaltacak performans bilgilerine ihtiyaç duyarlar. Performans ölçütlerinden birisi de finansal performanstır. Finansal performans bilgilerine ulaşmanın bir yolu da finansal analizlerdir. Finansal analiz için gerekli bilgiler de

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: muhammetsait.isildak@gop.edu.tr

mali tablolardan sağlanır. Mali tablolar içerisinde yer alan en temel tablolar da bilanço ve gelir tablolarıdır. Performans ölçümünde, oran analizi yöntemi ve karşılaştırmalı mali analiz yöntemleri kullanılmaktadır (Gönenli, 1979:67). Karşılaştırmalı mali analiz, iki veya daha fazla döneme ait mali tablolar rakamsal ve yüzde olarak karşılaştırılabileceği gibi, dönemsel karşılaştırma veya gelişmelerinin incelenmesi şekliyle de yapılabilmektedir. Oran analizi ise, bilanço ve gelir tablosu kalemlerinin birbirleriyle oranlanması yoluyla hesaplanır. Oran analizi mali tablo kalemlerinin aralarındaki ilişkileri göstermektedir (Çetiner, 1996: 14).

İşletme performanslarının bilinmesinde klasik analiz yöntemleri bazen yeterli olamamaktadır. Bu durumda çok amaçlı karar verme (ÇAKV) analizlerine gerek duyulmaktadır. ÇAKV yöntemleri, birden fazla kriterin optimize edildiği, mümkün çözüm setlerinden en iyi sonucun seçildiği yöntemlerdir. Çok sayıda çok amaçlı karar verme analizi bulunmaktadır.

ÇAKV yöntemi olan VİKOR yöntemi, sınırlamalar doğrultusunda alternatifler arasından sıralamalar yapılmasına olanak sağlamaktadır (Kuzu, 2015:117). VİKOR yönteminin amacı, maksimum grup faydası ve minimum bireysel pişmanlığı sağlayacak uzlaştırıcı çözüme ulaşmaktır (Karaoğlan vd. 2018:67). ÇAKV yöntemlerinde kriter ağırlıklarının kesin olduğu varsayılmaktadır. Kriter ağırlıklarının belirlenmesinde subjektif ölçütler kullanılabilir. Kriter ağırlıklarının belirlenmesinde Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) kullanılabilir.

Bu çalışmada, 5 ana grubu içeren toplam 18 alt oran kullanılmıştır. Kriter ağırlık ölçütleri AHP yöntemiyle belirlenmiştir. İşletmeleri finansal performansa göre sıralamada VİKOR yöntemi kullanılmıştır. BİST'te kayıtlı 20 adet dokuma, giyim eşyası ve deri işletmesinin 2014-2017 yıllarına ait bilanço ve gelir tablosu bilgileri kullanılmıştır. Kullanılan bilanço ve gelir tablosu bilgileri Kamuyu Aydınlatma Platformundan (KAP) sağlanmıştır.

2. Literatür Taraması

Literatürde AHP veya VİKOR yöntemini kullanarak finansal performans analizi yapan çalışmalardan bazıları aşağıda özetlenmiştir.

Akkaya ve Demireli (2010) çalışmalarında, kredi kuruluşlarının kredi verme sürecinde firmaların temel performans göstergesi olan finansal oranların ağırlık değerlendirmesini AHP yöntemini kullanarak bir model geliştirmişlerdir. 5 kategori altında 24 finansal oranın kredibilite üzerinde ne derece etkili olduğunu sıralayarak belirlemeye çalışmışlardır. Geliştirdikleri model sonucunda kredi kuruluşlarının en fazla faaliyet devir hızlarını göz önünde bulundurduklarını gözlemlemişlerdir.

Akyüz (2012) çalışmasında, mobilya parçaları üreten bir firmanın ambalaj tedarikçisi seçimini Bulanık VİKOR yöntemiyle incelemiştir. Yedi alternatiften iki alternatifin uzlaştırıcı çözüm olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Apan vd. (2018) çalışmalarında, işletmelerin finansal başarısızlığını incelemişlerdir. BİST'te işlem gören Gıda ve İçecek Sektöründe faaliyet gösteren işletmelere ait 2008-2014 dönemi ait verilerini kullanarak ilk önce Altman'a göre

Z-Score yöntemini ve daha sonra VİKOR yöntemi sonuçlarını sıralamışlardır. Bu ampirik analiz sonuçlarını karşılaştırmışlar ve benzer sonuçlar verdiğini görmüşlerdir. İflas analizi için alternatif ve tamamlayıcı yöntem olduğunu belirtmişlerdir.

Ar vd. (2014) çalışmalarında, Rize'de kurulması planlanan eko turizm merkezinin yer seçimi analizinde bulanık AHS ve bulanık VİKOR yöntemlerini kullanmışlardır. Ağırlıklarının belirlenmesinde bulanık AHS, uzlaşık çözüm için bulanık VİKOR yaklaşımı kullanmışlardır. Yer seçim kararında en önemli kriter "yakın çevre" kriterinin ve otel yeri olarak da üç alternatiften "Kuspa" mevkiinin ön plana çıktığını belirtmişlerdir.

Bayrakdaroglu ve Yalçın (2012) çalışmalarında, yedi stratejik finansal performans ölçütünü Bulanık AHP ve VİKOR yöntemi kullanarak İMKB-30 endeksinde işlem gören imalat sanayi işletmelerini 1998-2011 dönemlerini değerlendirmişlerdir. Performans ölçüt ağırlıklarını BAHP ile belirlemiş ve VİKOR yöntemi ile sıralamışlardır. En iyi uzlaşık çözümünün %50 seviyesinde sağlandığını belirtmişlerdir.

Chang ve Tsai (2016) çalışmalarında, 2007 yılı ortasından 2008 yılına kadar küresel finansal krizden etkilenen Taiwan'daki yedi ana varlık yönetimi bankasının finansal performans değerlendirmesini AHP ve VİKOR kullanarak yapmışlardır. Hizmet, performans, profesyonellik, risk kontrolü ve tüketici güveni kriterlerinden; hizmet, risk kontrolü ve tüketici güveni kriterlerinin en önemli kriterler olduklarını belirtmişlerdir.

Diñçer ve Görener (2011a) çalışmalarında, Türkiye'deki kamu, özel ve yabancı sermayeli bankaların 2002-2008 yıllarına ait finansal performanslarını AHP ve VİKOR yöntemleriyle analiz etmişlerdir. Kriter ağırlıklarını AHP yardımıyla performans ölçümünü de VİKOR yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. 2002, 2003 ve 2008 yıllarında yabancı sermayeli bankaların, 2004-2007 yılları arasında ise kamu bankalarının en iyi performansı gösterdiğini belirtmişlerdir.

Esbouei vd. (2014) çalışmalarında, Tahran Menkul Kıymetler Borsası'nda (TSE) işlem yapan 14 imalat endüstrisindeki 143 İran imalat işletmesi için bulanık AHP ve bulanık VİKOR yöntemleri birlikte kullanarak finansal performans değerlendirmesine hibrit yaklaşımda bulunmuşlardır. Sıralama sonucunda hibrit yaklaşımın önemli olduğunu söylemişlerdir.

Gök-Kısa ve Perçin (2018) çalışmalarında, VİKOR yöntemini kullanarak Global 2000 listesinde yer alan bilişim teknolojisi sektöründeki bilgisayar donanım firmalarının performans ölçümünü yapmışlardır. Kriter ağırlıklarının belirlenmesinde Entropi tekniği kullanılmışlar ve VİKOR yöntemiyle performans sıralaması yapmışlardır.

Göktolga ve Karakış (2018) çalışmalarında, bireysel emeklilik şirketlerinin 2014-2016 yılları arası finansal performanslarını Bulanık AHP ve VİKOR yöntemleri ile değerlendirmişlerdir. Bulanık AHP ile kriterlerin önem dereceleri belirlemiş ve VİKOR yöntemi ile firmaların performans sıralama ve değerlendirme yapmışlardır. Yöntemlerin bütünlük olarak kullanılabilirliğini belirtmişlerdir.

İç vd. (2015) çalışmalarında, Türkiye ekonomisindeki 24 adet farklı sektör ve toplamda 198 adet kurumsal firmanın finansal performans değerlendirmesini TOPSİS, VİKOR, GRA ve MOORA yöntemlerini kullanarak karşılaştırmışlardır. Finansal performans değerlendirme modeli için en uygun sıralama yönteminin TOPSİS yöntemi olduğunu belirtmişlerdir.

Rezaie vd. (2014) çalışmalarında, Tahran Borsası'nda 27 İranlı çimento firmasının 2008 ve 2009 yıllarına ait finansal oranlar kullanarak performanslarını bulanık AHP ve VİKOR yöntemleriyle değerlendirmişlerdir. Performans ölçüt ağırlıklarını BAHF yöntemi ile belirlemiş ve performans sıralamasını da VİKOR yöntemi ile yapmışlardır.

Karaoğlan ve Şahin (2018) çalışmalarında, AHP, VİKOR, TOPSİS, GRA ve MOORA yöntemlerini kullanarak BİST Kimya, Petrol, Plastik Endeksi'nde (XKMYA) yer alan 24 işletmenin 2015 yılı finansal performanslarını incelemişlerdir. Kriter ağırlıkları AHP ile bulmuşlar ve VİKOR, TOPSİS, GRA ve MOORA yöntemlerini karşılaştırarak finansal performansları sıralamışlardır.

Maya ve Eren (2017) çalışmalarında, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda kayıtlı gıda sektöründe bulunan ve 2014 yılında en büyük 1000 sanayi kuruluşu içine giren 12 işletmenin 2011-2015 yılları finansal performansları karşılaştırmışlardır. Kriter ağırlıklarını AHP ile bulmuşlar ve finansal performans karşılaştırmasında TOPSİS ve VİKOR yöntemlerini kullanmışlardır. Her iki yöntemin de birbirine yakın sonuçlar verdiğini bulmuşlardır.

Tezgil (2016) çalışmasında, Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 28 mevduat bankasının 2009-2013 yıllarına 9 finansal oran kullanarak VİKOR yöntemiyle finansal değerlendirme ve performans sıralaması yapmıştır.

Yalçın vd. (2012) çalışmalarında, geleneksel muhasebe temelli finansal performans ile değere dayalı finansal performans ölçütlerini karıştırarak yeni bir finansal performans değerlendirme yaklaşımı önermişlerdir. Kriter ağırlığını belirlemek için bulanık AHP yöntemi kullanmışlardır. Performans değerlemesinde VİKOR ve TOPSİS yöntemi kullanarak sıralama yapmışlardır. Sonuç olarak sıralamanın kendi sektörleriyle hemen hemen aynı olduğunu belirtmişlerdir.

Yanık ve Eren (2017) çalışmalarında, BİST-100 de işlem gören otomotiv imalat sektöründeki 11 işletme üzerinde 2011-2015 yıllarına ait finansal oranları kullanarak TOPSİS, VİKOR, ELECTRE yöntemlerinde finansal performans sıralaması yapmışlardır. Kriterlerin belirlenmesinde AHP yöntemi kullanmışlardır. Bütün yöntemlerde sonuçların hemen hemen benzer çıktığını belirtmişlerdir.

Yücenur (2018) çalışmasında, 5 farklı kasko poliçesi üreten sigorta şirketi için 5 kriter ve 22 alt kriterden oluşan hiyerarşik bir model kurup karşılaştırmıştır. Modelde bulanık AHP, bulanık ANP ve bulanık VİKOR yöntemlerini kullanmıştır. Modelde 3 farklı yöntemle bulunan sonuçların birbirlerini destekler nitelikte olduğunu belirtmiştir.

3. Araştırmada Kullanılan Yöntemler

3.1. AHP Yöntemi

AHP, çok kriterli karar verme yöntemidir (Çakır, 2016:171). Çok kriterli karar verme, alternatif çözüm setlerinden en iyi olanı seçme, sınıflama ve sıralama yaparak karar almaya yardımcı olmaktır (Göksu, 2008:5). Çok sayıdaki kriterin önem derecesinin belirlemek ve tek boyuta indirgemektir (Turan, 2015:18). AHP, çok sayıda uzman karar vericilerin görüşlerini tek görüşe indirgeyerek ortak bir sonuca bağlar. (Önder, 2015:21). AHP, kriterlerin önem derecelerini belirlemenin yanında, kriterleri değerlendirme aracı olarak da kullanılmaktadır. AHP yöntemini ilk olarak kullanan Wind ve Saaty, kriterleri karşılaştırmada önem derecelerini gösteren ikili ölçek geliştirmiştir (Wind vd. 1980:644). Wind ve Saaty'nin ikili karşılaştırmalar için sunduğu önem dereceleri ve karşılıkları tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. İkili Karşılaştırmalar İçin Önem Dereceleri.

Önem	Tanım	Açıklama
1	Eşit derecede önemli	İki faktör önemi eşittir.
3	Orta derece önemli	Bir faktör diğerinden biraz daha önemlidir.
5	Oldukça önemli	Bir faktör diğerinden kuvvetle daha önemlidir.
7	Çok önemli	Bir faktör diğerinden yüksek derecede kuvvetle önemlidir.
9	Son derece önemli	Bir faktör diğerinden çok yüksek derecede kuvvetle önemlidir.
2,4,6,8	Ara değerler	Yukarıdaki tercihlerin ara değerleridir.
Karşılık değerleri 1/önem derecesi	i, j ile karşılaştırılırken atanan değer x ise, j ile i karşılaştırılırken atanacak değer 1/x olur.	

Önem dereceleri uzmanlar kişilerce ikili karşılaştırma yapılarak karar matrisi oluşturulmuştur. Uzman kişilerin sayısına ve karar farklılıklarına göre kararları tek matrise dönüştürmek gerekecektir. Kararları tek matrise dönüştürmek, geometrik ortalama alınarak yapılabileceği gibi uzman kişilerin uzlaşısı veya başka bir uzman kişinin görüşü ile de yapılabilir. Yoğun kullanım geometrik ortalama yönündedir (Kuruüzüm, 2001:92). AHP yönteminin aşamaları aşağıdaki gibidir (Dinçer, 2011b:246).

1.Aşama: Analiz edilecek amaç, kriterler ve alternatifler belirlenir.

2.Aşama: Kriterler ve alternatifler için tablo 1'deki ölçek kullanılarak karar verici uzman kişiler tarafından ikili karşılaştırmalar yapılır. İkili karar matrisi (1) nolu eşitlikteki gibi oluşturulabilir. Matristeki üçgenin bir tarafı uzmanlar kişilerin ikili karşılaştırmalardan oluşurken diğer taraftaki

üçgenin değerleri bu değerlerin tersinden oluşur. Ortadaki değerler ($a_{11}, a_{22}, \dots, a_{nn}$) ise, kendisiyle karşılaştırıldığı için 1'e eşittir (Abastante, 2019:112; Franek, 2014:165; Bana e Costa, 2008:1424).

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ 1/a_{12} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 1/a_{1n} & 1/a_{2n} & \dots & a_{nn} \end{bmatrix} \{a_{11}, a_{22}, \dots, a_{nn}\} = 1 \quad (1)$$

2.Aşama: Çok sayıdaki uzman görüşten oluşan karar matrislerin geometrik ortalaması alınarak tek karar matrisine dönüştürülür. Geometrik ortalama çok sayıdaki uzman görüş kararlarının hatalarını en aza indirir (Ishizaka, 2011:14338). Krejčica çalışmasında, AHP'de ağırlıklı geometrik ortalamanın kullanılmasını tavsiye etmiştir (Krejčica 2018:106). Geometrik ortalama (2) nolu formül kullanılarak hesaplanabilir.

$$P = \sqrt[n]{\prod_{j=1}^n a_{ij}} \quad (2)$$

3.Aşama: Karar matrisindeki her bir değer, (3) nolu formül kullanılarak kendi sütun toplamına bölünerek normalize edilmiş matris ($\bar{a}_{ij}$) elde edilir (Yang, 2009:278).

$$\bar{a}_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^n a_{ij}} \quad (i,j=1,2,\dots,n) \quad (3)$$

Tablo 2: Kriter Sayısı 15'ten Büyük Boyutlar için Rasgele İndeks Tablosu.

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
RI	0	0	0,58	0,9	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49
n	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
RI	1,49	1,52	1,54	1,56	1,58	1,5978	1,6086	1,6181	1,6265	1,6341
n	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
RI	1,6409	1,647	1,6526	1,6577	1,6624	1,6667	1,6706	1,6743	1,6777	6809
n	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
RI	1,6839	1,6867	1,6893	1,6917	1,694	1,6962	1,6982	1,7002	1,702	1,70485

3.2. VİKOR Yöntemi

Çok kriterli karar verme yöntemi olan VİKOR, alternatifler arasında ideale en yakın alternatifi belirlemek olarak bilinmektedir. Bütün çok kriterli karar verme yöntemlerinde olduğu gibi VİKOR yönteminde de kriter ağırlıklarının bilindiği kabul edilmektedir. VİKOR yöntemi, ideale en yakın alternatifi belirlemek için sıralanmış uzlaşık çözüm sunar (Opricovic, 2004:447). Opricovic ve Tzeng tarafından geliştirilen VİKOR yöntemi beş aşamada çözülmekte olup sürecin adımları şöyledir.

1. Adım: İlk önce her bir kriter için alternatiflerin aldığı en iyi ve en kötü değerler belirlenir. Eğer j kriteri fayda özellikli ise;

$$f_i^* = \max_j f_{ij}, \quad f_i^- = \min_j f_{ij} \quad (i=1,2,\dots,n)$$

j kriteri maliyet özellikli ise;

$$f_i^* = \min_j f_{ij}, \quad f_i^- = \max_j f_{ij} \quad (i=1,2,\dots,n)$$

olarak ifade edilir.

4.Aşama: Karar matrisindeki kriterlerin önem ağırlıklarını bulmak için, (4) nolu formül kullanılarak her bir satır toplamının ortalaması alınır (Yang, 2009:278).

$$w_i = \frac{\sum_{i=1}^n \bar{a}_{ij}}{n} \quad (i=1,2,\dots,n) \quad (4)$$

5.Aşama: Önem ağırlıklarının tutarlı olup olmadığı test edilir. Tutarlılık oranı (CR), (5) nolu formül kullanılarak hesaplanır (Ömürbek, 2014:195). Tutarlılık oranının %10'dan daha düşük olması gerekir. Tutarlılık oranının %10'dan daha büyük olması görüşlerinin gözden geçirilmesini gerektirir.

$$CR = \frac{CI}{RI} \quad (5)$$

Tutarlılık indeksi (CI), (6) nolu formül kullanılarak hesaplanır.

$$CI = \frac{(\lambda_{max} - n)}{(n-1)} \quad (6)$$

Formüldeki λ_{max} , matristeki en büyük öz değeri; n ise, kriter sayısını göstermektedir. Kriter sayısı 15'ten büyük boyutlar için rassal indeks (RI) tablo 2'de verilmiştir (Alonso, 2018:452).

2. Adım: Ortalama skor (S_j) ve en kötü skor (R_j) değerleri (7 ve 8) nolu formüller kullanılarak hesaplanır. Burada w_i , kriter ağırlığını ifade eder.

$$S_j = \sum_{i=1}^n w_i (f_i^* - f_{ij}) / (f_i^* - f_i^-) \quad (j=1,2,\dots,J) \quad (7)$$

$$R_j = \max_i [w_i (f_i^* - f_{ij}) / (f_i^* - f_i^-)] \quad (j=1,2,\dots,J) \quad (8)$$

3. Adım: Kriterlerin maksimum grup (Q) faydası değerleri (9) nolu formül yardımıyla bulunabilir. Burada, v, maksimum grup faydasının stratejik ağırlığını gösterirken $1/v$, karşıt grupların minimum pişmanlığını gösterir.

$$Q = \left[\frac{v(S_j - S^*)}{S^- - S^*} \right] + \left[\frac{1 - v(R_j - R^*)}{R^- - R^*} \right] \quad (9)$$

4. Adım: Alternatiflerin S, R ve Q değerleri küçükten büyüğe doğru sıralanır.

5. Adım: Sıralanan alternatiflerin doğruluğu iki koşul ile test edilir.

1. Koşul: Kabul edilebilir avantaj koşuludur. İlk sıradaki alternatif a' ve ikinci sıradaki alternatif a'' göstermek üzere kabul edilebilir avantaj (10) nolu formül ile bulunabilir.

$$Q(a'') - Q(a') \geq DQ \quad (10)$$

Alternatif sayısına göre DQ değeri de değişecektir. DQ parametresi (11) nolu eşitlikle bulunur. Burada J, alternatif sayısını ifade etmektedir.

$$DQ = \frac{1}{J-1} \quad (11)$$

2. Koşul: Kabul edilebilir istikrar koşuludur. a' , S ve/veya R değerlerine göre minimum değerli en iyi alternatif olmalıdır.

Alternatiflerin her ikisi de sağlanıyorsa uzlaşık çözüm vardır. Eğer **koşul 2** sağlanmıyorsa a' ve a'' alternatiflerinin ikisi de uzlaşık çözümdür. Eğer **Koşul 1** sağlanmıyorsa, üst sınır değeri "M" maksimumu göstermek üzere uzlaşık çözüm (12) nolu eşitliğe göre belirlenir.

$$Q(a^M) - Q(a') < DQ \quad (12)$$

Q değerlerine göre sıralandığında minimum Q değerine sahip alternatif en iyi uzlaşık çözümü sağlayan alternatiftir.

4. Araştırmada Kullanılan Veriler ve Metodoloji

Çalışmada, BİST'te işlem gören mali tablo bilgilerine ulaşılabilen ve daha önce üzerinde çalışılmamış alan olan 20 adet dokuma, giyim eşyası ve deri işletmesinin finansal oranları kullanılarak AHP ve VİKOR yöntemi aracılığıyla performans ölçümlemesi yapılmıştır. Kriter ağırlıkları AHP yöntemi kullanılarak sağlanmış ve daha sonra VİKOR yönteminde uygulanarak performans sıralaması yapılmıştır. Mali tablo bilgileri Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) internet adresinden sağlanmıştır. AHP ve VİKOR yönteminde kullanılan oranlar tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Hesaplamalarda Kullanılacak Oranlar.

Likidite Oranları		
CO	Cari Oran	Dönen Varlıklar /Kısa Vadeli Borç
LO	Likidite oranı	(Dönen Varlıklar-Stoklar) /Kısa Vadeli Borç
NO	Nakit Oranı	Hazır değerler /Kısa Vadeli Borç
SBO	Stok Bağımlılık Oranı	Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar- (Hazır Değerler+ Menkul Kıymetler) / Stoklar
Faaliyet Oranları		
ALD	Alacak Devir Hızı Oranı	Net Satışlar / Ortalama Ticari Alacaklar
SDH	Stok Devir Hızı Oranı	Satışların Maliyeti / Ortalama Stok
AKD	Aktif Devir Hızı Oranı	Net Satışlar / Ortalama Aktifler
OZD	Öz Kaynak Devir Hızı Oranı	Net Satışlar / Ortalama Öz Sermaye
Mali Durum Oranları		
KO	Kaldıraç Oranı	Yabancı Kaynaklar / Toplam Aktif
FO	Finansman Oranı	Öz Kaynaklar/Yabancı Kaynaklar
YO	Yatırım Oranı	Duran Varlık /Öz Kaynak
KVK	KVYK/Toplam Kaynak Oranı	Kısa Vadeli Yabancı Kaynak/Toplam Kaynak
Kârlılık Oranları		
SK	Satışların Kârlılığı Oranı	Net Kâr / Net Satışlar
OK	Öz sermaye Kârlılığı Oranı	Net Kâr / Öz Sermaye
AK	Aktiflerin Karlılığı Oranı	Net Kâr / Aktif Toplamı
FKO	Faiz Karşılama Oranı	(Dönem Karı + Faiz Giderleri) /Faiz Giderleri
Piyasa Değeri Oranları		
HBK	Hisse Başına Kâr Oranı	Net Kâr / Hisse Senedi Sayısı
PDD	Piyasa Değeri / Defter Değeri Oranı	(Hisse Senedi Sayısı * Hisse Senedi Fiyatı) / (Toplam Pasif -Toplam Borçlar)

Makale yazım kısıtlarından dolayı 2014-2017 yıllarına ait hesaplamalar yapılmış olup burada gösterilememiştir. Örnek olması için sadece 2017 yılına ait AHP ve VİKOR çözümü gösterilmiştir. Sonuçlar karşılaştırılırken 2014-2017 yıllarına ait hesaplamalar da kullanılacaktır. AHP ve VİKOR

yöntemi çözümleri, Microsoft Excel programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada BİST'te işlem gören dokuma, giyim eşyası ve deri işletmesinin listesi aşağıda Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. BİST'te İşlem Gören Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri İşletmeleri

Kod	Şirket Adı	Kod	Şirket Adı
DESA	Desa Deri Sanayi ve Ticaret A.Ş.	ARSAN	Arsan Tekstil Ticaret ve Sanayi A.Ş.
DIRIT	Diriteks Diriliş Tekstil Sanayi ve Ticaret A.Ş.	YUNSA	Yünsa Yünlü Sanayi ve Ticaret A.Ş.
SKTAS	Söktaş Tekstil Sanayi ve Ticaret A.Ş.	SNPAM	Sönmez Pamuklu Sanayii A.Ş.
MNDRS	Menderes Tekstil Sanayi ve Ticaret A.Ş.	BOSSA	Bossa Ticaret ve Sanayi İşletmeleri T.A.Ş.
RODRG	Rodrigo Tekstil Sanayi ve Ticaret A.Ş.	KORDS	Kordsa Teknik Tekstil A.Ş.
BRKO	Birko Birleşik Koyunlular Mensucat Ticaret ve Sanayi A.Ş.	KRTEK	Karsu Tekstil Sanayii ve Ticaret A.Ş.
DAGI	Dagi Giyim Sanayi ve Ticaret A.Ş.	HATEK	Hateks Hatay Tekstil İşletmeleri A.Ş.
LUKSK	Lüks Kadife Ticaret ve Sanayii A.Ş.	BLCYT	Bilici Yatırım Sanayi ve Ticaret A.Ş.
ATEKS	Akın Tekstil A.Ş.	DERIM	Derimod Konfeksiyon Ayakkabı Deri Sanayi ve Ticaret A.Ş.
YATAS	Yataş Yatak ve Yorgan Sanayi ve Ticaret A.Ş.	BRMEN	Birlik Mensucat Ticaret ve Sanayi İşletmesi A.Ş.

4.1. AHP Yöntemi ile Ağırlıkların Bulunması:

AHP Yönteminde kullanılacak kriterler, BİST'te işlem gören dokuma, giyim eşyası ve deri işletmelerinin bilanço ve gelir tablolarından sağlanmış 18 adet finansal orandan oluşmaktadır. Kriterlerin önem derecelendirilmesi için, karar

verici üç uzman öğretim elemanı tarafından tablo 1'deki Wind ve Saaty'nin ikili karşılaştırma ölçeğine göre karşılaştırma yapımları istenmiş ve karar matrisine dönüştürülmüştür. Karar matrisine dönüştürülen matrisler (2) nolu formül kullanılarak geometrik ortalama yoluyla tek karar matrisine dönüştürülmüş ve tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. Kriterlerin İkili Karşılaştırmalarının Geometrik Ortalaması Alındıktan Sonraki Durumu.

	CO	LO	NO	SBO	ALD	SDH	AKD	OZD	KO	FO	YO	KVK	SK	OK	AK	FKO	HBK	PDD
CO	1,00	1,91	1,71	6,26	0,58	1,53	2,03	0,52	1,29	5,28	0,69	1,19	0,13	0,19	0,21	1,29	0,44	0,15
LO	0,52	1,00	0,48	2,08	0,36	0,39	4,22	2,14	0,82	6,26	0,65	0,84	0,14	0,15	0,17	1,00	0,19	0,13
NO	0,58	2,08	1,00	6,26	0,54	0,48	1,86	1,53	1,44	1,44	3,56	2,27	0,25	0,25	0,52	1,53	0,36	0,52
SBO	0,16	0,48	0,16	1,00	0,52	0,41	0,47	0,39	0,69	0,44	0,52	0,44	0,13	0,15	0,17	0,19	0,16	0,15
ALD	1,71	2,76	1,86	1,91	1,00	6,26	2,27	1,71	1,61	1,71	1,57	1,53	0,48	0,57	0,48	1,29	0,49	0,39
SDH	0,65	2,54	2,08	2,47	0,16	1,00	5,00	3,98	1,91	0,69	0,69	1,91	0,17	0,19	0,19	0,58	0,39	0,36
AKD	0,49	0,24	0,54	2,14	0,44	0,20	1,00	0,58	1,44	1,61	0,58	1,19	0,13	0,14	0,16	0,92	0,13	0,15
OZD	1,91	0,47	0,65	2,54	0,58	0,25	1,71	1,00	2,27	1,91	1,41	1,44	0,15	0,15	0,48	2,27	0,39	0,49
KO	0,78	1,22	0,69	1,44	0,62	0,18	0,69	0,44	1,00	0,21	0,52	0,54	0,20	0,18	0,17	0,44	0,39	0,36
FO	0,19	0,16	0,69	2,27	0,58	0,49	0,62	0,52	4,72	1,00	2,27	0,57	0,18	0,18	0,21	0,52	0,47	0,43
YO	1,44	1,53	0,28	1,91	0,64	1,44	1,71	0,71	1,91	0,44	1,00	0,69	0,16	0,44	0,19	1,44	0,16	0,16
KVK	0,84	1,19	0,44	2,27	0,65	0,52	0,84	0,69	1,86	1,75	1,44	1,00	0,15	0,15	0,16	0,58	0,19	0,17
SK	7,61	7,00	3,98	7,61	2,08	5,74	7,00	6,80	5,00	5,59	6,26	6,80	1,00	6,26	5,00	5,28	3,27	2,14
OK	5,28	6,80	3,98	6,80	1,75	5,13	6,26	6,80	5,59	5,59	2,27	6,80	0,16	1,00	1,33	2,92	0,54	0,48
AK	4,72	5,74	1,91	5,74	2,08	5,13	2,14	6,08	5,74	4,72	5,28	6,24	0,20	0,75	1,00	3,66	0,78	0,54
FKO	0,78	1,00	0,65	5,28	0,78	1,71	1,09	0,44	2,27	1,91	0,69	1,71	0,19	0,34	0,27	1,00	0,16	0,15
HBK	2,27	5,13	2,76	6,08	2,03	2,54	7,61	2,54	2,54	2,14	6,26	5,28	0,31	1,86	1,29	6,26	1,00	0,15
PDD	6,80	7,61	1,91	6,80	2,54	2,76	6,80	2,03	2,76	2,33	6,26	5,74	0,47	2,08	1,86	6,80	6,80	1,00
Toplam	37,7	48,8	25,8	70,9	18,4	36,2	53,3	38,9	44,9	45,0	41,9	46,2	4,6	15,0	13,9	38,0	16,3	7,9

Karar matrisindeki her bir değer, (3) nolu formül kullanılarak kendi sütun toplamına bölünerek normalleştirilmiştir. Daha sonra, karar matrisindeki

kriterlerin önem ağırlıklarını bulmak için, (4) nolu formül kullanılarak her bir satır toplamının ortalaması alınarak önem ağırlığı (w) hesaplanarak tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Kriterler Normalleştirilmesi ve Öncelikler Vektörü (w) Bulunması.

	CO	LO	NO	SBO	ALD	SDH	AKD	OZD	KO	FO	YO	KVK	SK	OK	AK	FKO	HBK	PDD	W
CO	0,03	0,04	0,07	0,09	0,03	0,04	0,04	0,01	0,03	0,12	0,02	0,03	0,03	0,01	0,02	0,03	0,03	0,02	0,04
LO	0,01	0,02	0,02	0,03	0,02	0,01	0,08	0,05	0,02	0,14	0,02	0,02	0,03	0,01	0,01	0,03	0,01	0,02	0,03
NO	0,02	0,04	0,04	0,09	0,03	0,01	0,03	0,04	0,03	0,03	0,08	0,05	0,05	0,02	0,04	0,04	0,02	0,07	0,04
SBO	0,00	0,01	0,01	0,01	0,03	0,01	0,01	0,01	0,02	0,01	0,01	0,01	0,03	0,01	0,01	0,00	0,01	0,02	0,01
ALD	0,05	0,06	0,07	0,03	0,05	0,17	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,03	0,10	0,04	0,03	0,03	0,03	0,05	0,05
SDH	0,02	0,05	0,08	0,03	0,01	0,03	0,09	0,10	0,04	0,02	0,02	0,04	0,04	0,01	0,01	0,02	0,02	0,05	0,04
AKD	0,01	0,00	0,02	0,03	0,02	0,01	0,02	0,02	0,03	0,04	0,01	0,03	0,03	0,01	0,01	0,02	0,01	0,02	0,02
OZD	0,05	0,01	0,03	0,04	0,03	0,01	0,03	0,03	0,05	0,04	0,03	0,03	0,03	0,01	0,03	0,06	0,02	0,06	0,03
KO	0,02	0,02	0,03	0,02	0,03	0,00	0,01	0,01	0,02	0,00	0,01	0,01	0,04	0,01	0,01	0,01	0,02	0,05	0,02
FO	0,01	0,00	0,03	0,03	0,03	0,01	0,01	0,01	0,11	0,02	0,05	0,01	0,04	0,01	0,02	0,01	0,03	0,05	0,03
YO	0,04	0,03	0,01	0,03	0,04	0,04	0,03	0,02	0,04	0,01	0,02	0,02	0,03	0,03	0,01	0,04	0,01	0,02	0,03
KVK	0,02	0,02	0,02	0,03	0,04	0,01	0,02	0,02	0,04	0,04	0,03	0,02	0,03	0,01	0,01	0,02	0,01	0,02	0,02
SK	0,20	0,14	0,15	0,11	0,11	0,16	0,13	0,17	0,11	0,12	0,15	0,15	0,22	0,42	0,36	0,14	0,20	0,27	0,18
OK	0,14	0,14	0,15	0,10	0,10	0,14	0,12	0,17	0,12	0,12	0,05	0,15	0,03	0,07	0,10	0,08	0,03	0,06	0,10
AK	0,12	0,12	0,07	0,08	0,11	0,14	0,04	0,16	0,13	0,10	0,13	0,14	0,04	0,05	0,07	0,10	0,05	0,07	0,10
FKO	0,02	0,02	0,03	0,07	0,04	0,05	0,02	0,01	0,05	0,04	0,02	0,04	0,04	0,02	0,02	0,03	0,01	0,02	0,03
HBK	0,06	0,11	0,11	0,09	0,11	0,07	0,14	0,07	0,06	0,05	0,15	0,11	0,07	0,12	0,09	0,16	0,06	0,02	0,09
PDD	0,18	0,16	0,07	0,10	0,14	0,08	0,13	0,05	0,06	0,05	0,15	0,12	0,10	0,14	0,13	0,18	0,42	0,13	0,13

Bu aşamada önem ağırlıklarının tutarlı olup olmadığı test edilmesi gerekir. Kriterlerin ikili karşılaştırmalarının

geometrik ortalaması alındıktan sonraki değerler üzerinden en büyük öz değer (ν) hesaplanıp tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. En Büyük Öz Değerin (ν) Bulunması.

	CO	LO	NO	SBO	ALD	SDH	AKD	OZD	KO	FO	YO	KV	SK	OK	AK	FKO	HBK	PDD	ν	ν/w
CO	0,04	0,06	0,07	0,08	0,03	0,06	0,04	0,02	0,03	0,14	0,02	0,03	0,02	0,02	0,02	0,04	0,04	0,02	0,77	20,64
LO	0,02	0,03	0,02	0,03	0,02	0,01	0,08	0,07	0,02	0,17	0,02	0,02	0,03	0,02	0,02	0,03	0,02	0,02	0,63	20,75
NO	0,02	0,06	0,04	0,08	0,03	0,02	0,04	0,05	0,03	0,04	0,10	0,05	0,05	0,03	0,05	0,05	0,03	0,07	0,83	20,18
SBO	0,01	0,01	0,01	0,01	0,03	0,02	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,02	0,02	0,02	0,01	0,01	0,02	0,25	20,14
ALD	0,06	0,08	0,08	0,02	0,05	0,24	0,04	0,06	0,03	0,05	0,04	0,04	0,09	0,06	0,05	0,04	0,04	0,05	1,13	21,32
SDH	0,02	0,08	0,09	0,03	0,01	0,04	0,09	0,13	0,04	0,02	0,02	0,04	0,03	0,02	0,02	0,02	0,04	0,05	0,78	20,64
AKD	0,02	0,01	0,02	0,03	0,02	0,01	0,02	0,02	0,03	0,04	0,02	0,03	0,02	0,01	0,02	0,03	0,01	0,02	0,37	19,77
OZD	0,07	0,01	0,03	0,03	0,03	0,01	0,03	0,03	0,04	0,05	0,04	0,03	0,03	0,02	0,05	0,07	0,04	0,07	0,68	20,40
KO	0,03	0,04	0,03	0,02	0,03	0,01	0,01	0,01	0,02	0,01	0,01	0,01	0,04	0,02	0,02	0,01	0,04	0,05	0,40	20,29
FO	0,01	0,00	0,03	0,03	0,03	0,02	0,01	0,02	0,09	0,03	0,06	0,01	0,03	0,02	0,02	0,02	0,04	0,06	0,53	19,35
YO	0,05	0,05	0,01	0,02	0,03	0,05	0,03	0,02	0,04	0,01	0,03	0,02	0,03	0,05	0,02	0,04	0,01	0,02	0,55	20,92
KVK	0,03	0,04	0,02	0,03	0,03	0,02	0,02	0,02	0,04	0,05	0,04	0,02	0,03	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,47	20,27
SK	0,28	0,21	0,16	0,09	0,11	0,22	0,13	0,23	0,10	0,15	0,17	0,16	0,18	0,65	0,48	0,16	0,30	0,28	4,08	22,12
OK	0,20	0,21	0,16	0,08	0,09	0,19	0,12	0,23	0,11	0,15	0,06	0,16	0,03	0,10	0,13	0,09	0,05	0,06	2,23	21,38
AK	0,18	0,17	0,08	0,07	0,11	0,19	0,04	0,20	0,11	0,13	0,15	0,14	0,04	0,08	0,10	0,11	0,07	0,07	2,04	21,40
FKO	0,03	0,03	0,03	0,07	0,04	0,06	0,02	0,01	0,04	0,05	0,02	0,04	0,03	0,04	0,03	0,03	0,01	0,02	0,61	20,09
HBK	0,08	0,16	0,11	0,08	0,11	0,10	0,14	0,08	0,05	0,06	0,17	0,12	0,06	0,19	0,12	0,19	0,09	0,02	1,94	21,26
PDD	0,25	0,23	0,08	0,08	0,13	0,10	0,13	0,07	0,05	0,06	0,17	0,13	0,09	0,22	0,18	0,21	0,62	0,13	2,95	22,26

Daha sonra elde edilen en büyük öz değer (ν) matris elemanları öncelikler vektörü (w) elemanlarına (tablo 7’de verilmiştir.) bölünür. Daha sonra toplamların ortalaması alınarak (6) nolu formül yardımıyla tutarlılık endeksi bulunur. Tutarlılık endeksi, $(CI)=((20,70-18))/((18-1))=0,16$ bulunmuştur. Tablo 2’deki rassallık endeksi ile tutarlılık endeksi 5 nolu formülde yerine konulduğunda

tutarlılık oranı, $(CR)=0,16/1,6181=0,098$ bulunur. Bu oran, $0,098<0,01$ eşitliğini sağladığı için, önem ağırlıklarının uyum sınırları içinde olduğu kabul edilebilir. Sonuç olarak AHP yoluyla hesaplanan oran ağırlıkları (w) ve sıralaması tablo 8’de verilmiştir. Bu ağırlıklar, VİKOR yönteminde oran ağırlıkları olarak kullanılacaktır.

Tablo 8. Oran Ağırlıkları ve Sıralaması.

	CO	LO	NO	SBO	ALD	SDH	AKD	OZD	KO	FO	YO	KVK	SK	OK	AK	FKO	HBK	PDD
w	0,04	0,03	0,04	0,01	0,05	0,04	0,02	0,03	0,02	0,03	0,03	0,02	0,18	0,10	0,10	0,03	0,09	0,13
Sıra	10	5	11	1	13	12	2	6	3	7	8	4	18	15	16	9	14	17

4.2. VİKOR Yöntemiyle Performans Sıralaması

BİST'te işlem gören dokuma, giyim eşyası ve deri işletmelerinin finansal oranlarını ve kriter özelliklerini içeren matris oluşturularak tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. BİST'te İşlem Gören Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri İşletmelerinin Finansal Oranları.

2017	CO	LO	NO	SBO	ALD	SDH	AKD	OZD	KO	FO	YO	KVK	SK	OK	AK	FKO	HBK	PDD
Kriter Öz.	Max	Max	Max	Min	Max	Max	Max	Max	Min	Max	Max	Min	Max	Max	Max	Max	Max	Max
ATEKS	1,33	0,49	0,03	1,15	8,60	2,65	0,39	0,51	0,24	3,10	1,07	0,14	0,12	0,06	0,05	4,69	0,01	61,7
ARSAN	1,11	0,65	0,20	1,72	3,83	2,99	0,51	0,80	0,36	1,77	1,02	0,31	0,18	0,15	0,09	3,40	0,38	0,63
BLCYT	1,95	1,59	0,02	2,72	1,84	5,27	0,57	0,96	0,41	1,46	0,99	0,21	0,10	0,10	0,06	1,56	0,34	0,43
BRKO	0,73	0,34	0,01	2,58	1,98	1,13	0,18	0,32	0,44	1,25	1,35	0,35	0,09	0,03	0,02	1,15	0,00	33,8
BRMEN	0,37	0,35	0,01	42	3,13	31,7	0,18	0,41	0,55	0,82	2,05	0,21	-0,04	-0,01	-0,01	0,94	0,00	64,8
BOSSA	1,00	0,62	0,06	2,47	3,52	3,33	0,69	6,09	0,89	0,13	5,31	0,40	0,02	0,14	0,02	1,12	0,00	191
DAGI	3,59	2,46	1,01	-0,01	3,08	1,86	0,57	0,87	0,34	1,90	0,71	0,15	-0,03	-0,03	-0,02	0,80	0,00	73,1
DERIM	1,39	1,34	0,00	19,1	0,89	19,	0,76	5,57	0,86	0,16	0,33	0,69	0,00	-0,02	0,00	0,95	0,00	72,1
DESA	1,14	0,18	0,06	0,98	17,1	0,70	0,82	2,97	0,72	0,38	1,04	0,62	0,10	0,29	0,08	2,03	0,00	72,2
DIRIT	0,76	0,17	0,05	1,59	23,2	1,55	0,25	0,48	0,47	1,12	1,50	0,28	-0,26	-0,12	-0,06	-0,12	0,00	112
HATEK	1,04	0,59	0,02	2,20	4,75	4,35	0,60	0,93	0,35	1,82	1,09	0,28	-0,05	-0,04	-0,03	0,45	0,00	43,3
KRTEK	1,10	0,71	0,08	2,36	3,38	3,49	0,79	4,05	0,80	0,24	2,46	0,47	0,07	0,29	0,06	1,28	0,00	81,7
KORDS	1,29	0,66	0,02	1,56	5,14	3,48	0,87	1,51	0,43	1,35	1,01	0,32	0,10	0,16	0,09	5,59	0,01	85,6
LUKSK	1,29	0,78	0,12	1,71	3,17	1,95	0,32	0,57	0,44	1,26	1,31	0,21	0,01	0,01	0,00	1,04	0,00	62,5
MNDRS	1,18	0,53	0,08	1,41	10,7	2,17	0,72	2,47	0,71	0,41	1,79	0,41	0,06	0,15	0,04	1,49	0,00	59,8
RODRG	1,69	0,81	0,21	0,89	2,98	0,99	0,64	1,52	0,58	0,73	0,65	0,43	0,01	0,01	0,00	1,05	0,01	2,1
SKTAS	0,82	0,45	0,05	2,57	5,66	0,31	0,55	3,46	0,84	0,19	4,70	0,31	-0,11	-0,39	-0,06	0,59	-0,01	85,3
SNPAM	4,34	2,65	0,21	0,47	3,25	3,24	0,32	0,33	0,05	18,4	0,86	0,04	0,30	0,10	0,10	477	0,00	214
YATAS	1,26	0,69	0,16	1,46	12	3,68	1,47	3,38	0,56	0,77	1,13	0,40	0,17	0,59	0,26	7,47	0,01	253
YUNSA	1,01	0,59	0,07	2,24	4,01	3,23	1,21	4,55	0,73	0,36	1,17	0,68	0,07	0,31	0,08	1,70	0,01	153

En iyi kriter ile en kötü kriter değerleri bulunarak matris normalleştirilmiş ve tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. Normalleştirilmiş Matris.

2017	CO	LO	NO	SBO	ALD	SDH	AKD	OZD	KO	FO	YO	KVK	SK	OK	AK	FKO	HBK	PDD
En iyi	4,34	2,65	1,01	-0,01	23,23	31,72	1,47	6,09	0,05	18,4	5,31	0,04	0,30	0,59	0,26	477,4	0,38	252,8
En kötü	0,37	0,17	0,00	42,03	0,89	0,31	0,18	0,32	0,89	0,13	0,33	0,69	-0,26	-0,4	-0,06	-0,12	-0,01	0,43
ATEKS	0,76	0,87	0,97	0,03	0,65	0,93	0,84	0,97	0,23	0,84	0,85	0,15	0,33	0,54	0,66	0,99	0,95	0,76
ARSAN	0,81	0,80	0,80	0,04	0,87	0,91	0,75	0,92	0,37	0,91	0,86	0,42	0,21	0,45	0,51	0,99	0,00	1,00
BLCYT	0,60	0,43	0,98	0,06	0,96	0,84	0,70	0,89	0,43	0,93	0,87	0,26	0,35	0,50	0,61	1,00	0,11	1,00
BRKO	0,91	0,93	0,99	0,06	0,95	0,97	1,00	1,00	0,47	0,94	0,80	0,47	0,38	0,57	0,75	1,00	0,98	0,87
BRMEN	1,00	0,93	0,99	1,00	0,90	0,00	1,00	0,99	0,60	0,96	0,66	0,26	0,60	0,62	0,82	1,00	0,98	0,75
BOSSA	0,84	0,82	0,94	0,06	0,88	0,90	0,60	0,00	1,00	1,00	0,00	0,55	0,50	0,46	0,75	1,00	0,97	0,24
DAGI	0,19	0,08	0,00	0,00	0,90	0,95	0,70	0,91	0,35	0,90	0,92	0,17	0,60	0,63	0,86	1,00	0,98	0,71
DERIM	0,74	0,53	1,00	0,45	1,00	0,40	0,55	0,09	0,97	1,00	1,00	1,00	0,55	0,63	0,81	1,00	0,98	0,72
DESA	0,81	1,00	0,95	0,02	0,28	0,99	0,50	0,54	0,80	0,99	0,86	0,90	0,36	0,31	0,55	1,00	0,97	0,72
DIRIT	0,90	1,00	0,95	0,04	0,00	0,96	0,94	0,97	0,50	0,95	0,77	0,36	1,00	0,73	1,00	1,00	0,98	0,56
HATEK	0,83	0,83	0,98	0,05	0,83	0,87	0,67	0,89	0,36	0,91	0,85	0,38	0,62	0,65	0,89	1,00	0,99	0,83
KRTEK	0,82	0,78	0,93	0,06	0,89	0,90	0,53	0,35	0,90	0,99	0,57	0,67	0,41	0,31	0,62	1,00	0,97	0,68
KORDS	0,77	0,80	0,99	0,04	0,81	0,90	0,47	0,79	0,45	0,93	0,86	0,44	0,35	0,44	0,52	0,99	0,94	0,66
LUKSK	0,77	0,75	0,88	0,04	0,90	0,95	0,89	0,96	0,47	0,94	0,80	0,26	0,52	0,60	0,79	1,00	0,98	0,75
MNDRS	0,80	0,85	0,93	0,03	0,56	0,94	0,59	0,63	0,79	0,98	0,71	0,57	0,43	0,45	0,66	1,00	0,97	0,76
RODRG	0,67	0,74	0,79	0,02	0,91	0,98	0,64	0,79	0,63	0,97	0,94	0,60	0,53	0,59	0,79	1,00	0,95	0,99
SKTAS	0,89	0,89	0,96	0,06	0,79	1,00	0,72	0,46	0,95	1,00	0,12	0,42	0,74	1,00	0,99	1,00	1,00	0,66
SNPAM	0,00	0,00	0,80	0,01	0,89	0,91	0,89	1,00	0,00	0,00	0,89	0,00	0,00	0,50	0,50	0,00	0,97	0,15
YATAS	0,78	0,79	0,85	0,03	0,50	0,89	0,00	0,47	0,61	0,96	0,84	0,56	0,23	0,00	0,00	0,98	0,95	0,00
YUNSA	0,84	0,83	0,94	0,05	0,86	0,91	0,20	0,27	0,82	0,99	0,83	0,99	0,42	0,29	0,54	1,00	0,96	0,40

Normalize edilmiş karar matrisinin her bir sütun elemanı AHP yöntemi ile elde edilmiş öncelikler vektörü (w) ile teker

teker çarpılarak matris ağırlıklandırılmış ve tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11. Ağırlıklandırılmış Matris.

2017	CO	LO	NO	SBO	ALD	SDH	AKD	OZD	KO	FO	YO	KVK	SK	OK	AK	FKO	HBK	PDD
w	0,04	0,03	0,04	0,01	0,05	0,04	0,02	0,03	0,02	0,03	0,03	0,02	0,18	0,10	0,10	0,03	0,09	0,13
ATEKS	0,03	0,03	0,04	0,00	0,03	0,04	0,02	0,03	0,00	0,02	0,02	0,00	0,06	0,06	0,06	0,03	0,09	0,10
ARSAN	0,03	0,02	0,03	0,00	0,05	0,03	0,01	0,03	0,01	0,02	0,02	0,01	0,04	0,05	0,05	0,03	0,00	0,13
BLCYT	0,02	0,01	0,04	0,00	0,05	0,03	0,01	0,03	0,01	0,03	0,02	0,01	0,06	0,05	0,06	0,03	0,01	0,13
BRKO	0,03	0,03	0,04	0,00	0,05	0,04	0,02	0,03	0,01	0,03	0,02	0,01	0,07	0,06	0,07	0,03	0,09	0,11
BRMEN	0,04	0,03	0,04	0,01	0,05	0,00	0,02	0,03	0,01	0,03	0,02	0,01	0,11	0,06	0,08	0,03	0,09	0,10
BOSSA	0,03	0,02	0,04	0,00	0,05	0,03	0,01	0,00	0,02	0,03	0,00	0,01	0,09	0,05	0,07	0,03	0,09	0,03
DAGI	0,01	0,00	0,00	0,00	0,05	0,04	0,01	0,03	0,01	0,02	0,03	0,00	0,11	0,07	0,08	0,03	0,09	0,09
DERIM	0,03	0,02	0,04	0,01	0,05	0,02	0,01	0,00	0,02	0,03	0,03	0,02	0,10	0,07	0,08	0,03	0,09	0,09
DESA	0,03	0,03	0,04	0,00	0,01	0,04	0,01	0,02	0,02	0,03	0,02	0,02	0,07	0,03	0,05	0,03	0,09	0,09
DIRIT	0,03	0,03	0,04	0,00	0,00	0,04	0,02	0,03	0,01	0,03	0,02	0,01	0,18	0,08	0,10	0,03	0,09	0,07
HATEK	0,03	0,03	0,04	0,00	0,04	0,03	0,01	0,03	0,01	0,02	0,02	0,01	0,12	0,07	0,08	0,03	0,09	0,11
KRTEK	0,03	0,02	0,04	0,00	0,05	0,03	0,01	0,01	0,02	0,03	0,02	0,02	0,08	0,03	0,06	0,03	0,09	0,09
KORDS	0,03	0,02	0,04	0,00	0,04	0,03	0,01	0,03	0,01	0,03	0,02	0,01	0,07	0,05	0,05	0,03	0,09	0,09
LUKSK	0,03	0,02	0,04	0,00	0,05	0,04	0,02	0,03	0,01	0,03	0,02	0,01	0,10	0,06	0,08	0,03	0,09	0,10
MNDRS	0,03	0,03	0,04	0,00	0,03	0,04	0,01	0,02	0,02	0,03	0,02	0,01	0,08	0,05	0,06	0,03	0,09	0,10
RODRG	0,02	0,02	0,03	0,00	0,05	0,04	0,01	0,03	0,01	0,03	0,03	0,01	0,10	0,06	0,08	0,03	0,09	0,13
SKTAS	0,03	0,03	0,04	0,00	0,04	0,04	0,01	0,02	0,02	0,03	0,00	0,01	0,14	0,10	0,09	0,03	0,09	0,09
SNPAM	0,00	0,00	0,03	0,00	0,05	0,03	0,02	0,03	0,00	0,00	0,02	0,00	0,00	0,05	0,05	0,00	0,09	0,02
YATAS	0,03	0,02	0,03	0,00	0,03	0,03	0,00	0,02	0,01	0,03	0,02	0,01	0,04	0,00	0,00	0,03	0,09	0,00
YUNSA	0,03	0,03	0,04	0,00	0,05	0,03	0,00	0,01	0,02	0,03	0,02	0,02	0,08	0,03	0,05	0,03	0,09	0,05

Her bir alternatif için ortalama ve en iyi grup skorları için (7, 8 ve 9) nolu formüller kullanılarak hesaplamalar yapılmıştır. DQ değeri 0,053 bulunmuştur. Bu durumda grup faydası stratejik ağırlık oranını ($\nu=0,0$, $\nu=0,25$, $\nu=0,5$, $\nu=0,75$ ve $\nu=1,0$) beş farklı seviyede kabul ederek S_i , R_i ve Q_i değerleri hesaplanarak ve sıralanarak tablo 12'de

sunulmuştur. Maksimum grup faydası stratejik ağırlığının $\nu>0,5$ olması istenir. Büyük olması durumunda anlaşma sağlanmış, düşük olması durumunda ise anlaşma sağlanmamış olur (Opricovic, 2004:448).

Tablo 12. Farklı Seviyelerde Maksimum Grup Faydası Stratejik Ağırlığına Göre S_i , R_i ve Q_i Değerleri ve Sıralamaları.

	$\nu=0,00$		$\nu=0,25$		$\nu=0,50$		$\nu=0,75$		$\nu=1,00$					
	S_i	Sıra	R_i	Sıra	Q_i	Sıra	Q_i	Sıra	Q_i	Sıra				
ATEKS	0,66	10	0,10	9	0,14	9	0,26	8	0,39	8	0,52	10	0,64	10
ARSAN	0,58	3	0,13	17	0,47	17	0,46	16	0,45	10	0,44	5	0,43	3
BLCYT	0,61	6	0,13	18	0,47	18	0,48	17	0,49	14	0,51	9	0,52	6
BRKO	0,75	15	0,11	14	0,29	14	0,43	14	0,56	16	0,70	15	0,84	15
BRMEN	0,75	16	0,11	13	0,25	13	0,40	13	0,55	15	0,71	16	0,86	16
BOSSA	0,61	5	0,09	6	0,05	6	0,17	5	0,28	4	0,40	4	0,51	5
DAGI	0,67	11	0,11	12	0,25	12	0,35	12	0,45	11	0,56	12	0,66	11
DERIM	0,73	13	0,10	10	0,15	10	0,31	11	0,47	12	0,63	13	0,80	13
DESA	0,63	7	0,09	7	0,08	7	0,20	7	0,32	7	0,44	7	0,57	7
DIRIT	0,80	19	0,18	20	1,00	20	1,00	20	0,99	20	0,99	20	0,98	19
HATEK	0,78	18	0,12	15	0,29	15	0,45	15	0,60	17	0,76	17	0,92	18
KRTEK	0,65	9	0,09	5	0,03	5	0,17	6	0,32	6	0,46	8	0,60	9
KORDS	0,64	8	0,09	3	0,01	3	0,15	4	0,30	5	0,44	6	0,58	8
LUKSK	0,74	14	0,10	8	0,13	8	0,30	10	0,47	13	0,65	14	0,82	14
MNDRS	0,68	12	0,10	11	0,15	11	0,28	9	0,41	9	0,54	11	0,67	12
RODRG	0,77	17	0,13	16	0,46	16	0,56	18	0,67	18	0,78	18	0,89	17
SKTAS	0,81	20	0,14	19	0,51	19	0,63	19	0,76	19	0,88	19	1,00	20

SNPAM	0,40	2	0,09	4	0,02	4	0,01	2	0,01	2	0,01	2	0,00	2
YATAS	0,40	1	0,09	1	0,00	1	0,00	1	0,00	1	0,00	1	0,00	1
YUNSA	0,61	4	0,09	2	0,01	2	0,13	3	0,26	3	0,38	3	0,51	4
S* min	0,397		S- max		0,812		R* min		0,087		R- max		0,184	

Sıralanan alternatiflerin doğruluğu farklı seviyedeki grup faydası stratejik ağırlığına göre test edildiğinde çoğunlukla 1. Koşulun sağlanmadığı ancak 2. koşulun sağlandığı görülmektedir. Bu durum diğer yıllar için yapıldığında ise,

kısmen sağlandığı görülmüştür. Yıllar itibariyle farklı seviyedeki grup faydası stratejik ağırlığına göre test sonuçları tablo 13'te gösterilmiştir.

Tablo 13. Yıllar İtibariyle Farklı Seviyedeki Maksimum Grup Faydası Stratejik Ağırlığına Göre Test Sonuçları.

		$\nu=0,00$	$\nu=0,25$	$\nu=0,50$	$\nu=0,75$	$\nu=1,00$
2017	Koşul 1	0,006>0,053	0,015>0,053	0,011>0,053	0,007>0,053	0,003>0,053
		Sağlanamamış	Sağlanamamış	Sağlanamamış	Sağlanamamış	Sağlanamamış
2016	Koşul 2	S_i 0<0,397	0<0,397	0<0,397	0<0,397	0<0,397
		R_i 0<0,087	0<0,087	0<0,087	0<0,087	0<0,087
2015	Koşul 1	0,048>0,053	0,014>0,053	0,077>0,053	0,092>0,053	0,048>0,053
		Sağlanamamış	Sağlanamamış	SNPAM	SNPAM	Sağlanamamış
2014	Koşul 2	S_i 0<0,465	0,036<0,465	0,024<0,465	0,012<0,465	0<0,465
		R_i 0<0,078	0,036<0,078	0,024<0,078	0,012<0,078	0<0,078
2013	Koşul 1	0,319>0,053	0,304>0,053	0,199>0,053	0,094>0,053	0,012>0,053
		BRMEN	BRMEN	BRMEN	BRMEN	Sağlanamamış
2012	Koşul 2	S_i 0<0,530	0,003<0,530	0,006<0,530	0,009<0,530	0<0,530
		R_i 0<0,107	0,003<0,107	0,006<0,107	0,009<0,107	0<0,107
2011	Koşul 1	0,038>0,053	0,062>0,053	0,087>0,053	0,112>0,053	0,136>0,053
		Sağlanamamış	SNPAM	SNPAM	SNPAM	SNPAM
2010	Koşul 2	S_i 0<0,412	0<0,412	0<0,412	0<0,412	0<0,412
		R_i 0<0,091	0<0,091	0<0,091	0<0,091	0<0,091

Yıllar itibariyle farklı seviyedeki grup faydasına göre, koşul 2 sağlandığına göre koşul 1 için uzlaşık çözüm

sağlanamayan durumlara ait gerekli hesaplamalar (12) nolu formül kullanılarak yapılmış ve tablo 14'te gösterilmiştir.

Tablo 14. Yıllar İtibariyle Farklı Seviyedeki Grup Faydası Stratejik Ağırlığına Göre Koşul 1 İçin Uzlaşık Çözümler.

		$\nu=0,00$	$\nu=0,25$	$\nu=0,50$	$\nu=0,75$	$\nu=1,00$				
2017	1 BOSSA	0,001	1 SNPAM	0,038	1 SNPAM	0,042	1 SNPAM	0,046	1 SNPAM	0,050
	2 KRTEK	0,023	2 YATAS	0,053	2 YATAS	0,053	2 YATAS	0,053	2 YATAS	0,053
	3 SNPAM	0,034								
	4 KORDS	0,044								
	5 YUNSA	0,047								
	6 YATAS	0,053								
2016	1 SNPAM	0,005	1 DAGI	0,038					1 HATEK	0,004
	2 DAGI	0,053	2 SNPAM	0,053					2 SNPAM	0,053
2015									1 BRMEN	0,041
									2 SNPAM	0,053
2014	1 SNPAM	0,053								

Sonuç olarak, 2017 yılında $\nu=0,0$ grup faydası stratejik ağırlığına göre BOSSA, KRTEK, SNPAM, KORDS, YUNSA ve YATAS işletmeleri birlikte en iyi performansı sağlayan işletmeler olmuştur. Grup faydası stratejik ağırlığı $\nu=0,25$, $\nu=0,5$, $\nu=0,75$ ve $\nu=1,0$ göre SNPAM ve YATAS işletmeleri en iyi performansı sağlayan işletmeler olmuştur.

2016 yılında, grup faydası stratejik ağırlık $\nu=0,5$ ve $\nu=0,75$ göre SNPAM her iki koşulu da sağlayarak en iyi performansı sağlayan işletme olmuştur. Grup faydası stratejik ağırlık $\nu=0,0$, $\nu=0,25$ ve $\nu=1,0$ göre koşul 1 sağlanmadığından $\nu=0,0$ için; SNPAM ve DAGI, $\nu=0,25$ için; DAGI ve

SNPAM, $\nu=1,0$ için; HATEK ve SNPAM birlikte en iyi performansı sağlayan işletmeler olmuştur.

2015 yılında, grup faydası stratejik ağırlık $\nu=0,0$, $\nu=0,25$, $\nu=0,5$ ve $\nu=0,75$ göre BRMEN her iki koşulu da sağlayarak en iyi performansı sağlayan işletme olmuştur. Grup faydası stratejik ağırlık $\nu=1,0$ göre BRMEN ve SNPAM birlikte en iyi performansı sağlayan işletmeler olmuştur.

2014 yılında, grup faydası stratejik ağırlık $\nu=0,25$, $\nu=0,5$ ve $\nu=0,75$ ve $\nu=1,0$ göre SNPAM her iki koşulu da sağlayarak en iyi performansı sağlayan işletme olmuştur. Grup faydası stratejik ağırlık $\nu=0,0$ göre koşul 1'i daha önce

sağlanmamasına rağmen SNPAM yine tek başına en iyi performansı sağlayan işletme olmuştur.

5. Sonuç

Bu çalışmada, BİST'te dokuma, giyim eşyası ve deri sektöründeki bütün işletmelerin 2014-2017 yıllarına ait çok kriterli karar verme yöntemlerinden AHP ve VİKOR yöntemi kullanılarak finansal performans analizi yapılmıştır. AHP ve VİKOR yönteminde kullanılan kriterler, finansal oranlardır. Çalışmada kullanılan finansal oranlar kamuyu aydınlatma platformundan BİST'te dokuma, giyim eşyası ve deri işletmelerinin 2014-2017 yıllarına ait bilanço ve gelir tablosu bilgilerinden sağlanmıştır.

VİKOR yönteminin sübjektif olan en hassas noktasını kriter ağırlıklarının belirlenmesi aşaması oluşturmaktadır. Kriter ağırlıklarının belirlenmesinde AHP yöntemi kullanarak daha objektif olması sağlanmıştır. AHP yöntemindeki en hassas nokta, kriter ağırlıklarının kabul edilebilir sınırlar içerisinde olup olmadığıdır. Bunun içinde tutarlılık testi yapılarak bu hassas nokta aşılmıştır.

Çalışmada ilk önce, AHP yöntemi ile finansal oranların ağırlıklarının belirlenmesi ve sıralaması yapılmıştır. AHP ile bulunan oran sıralamasında, ilk sırayı satışların karlılığı almıştır. Piyasa Değeri / Defter Değeri Oranı ikinci sırayı almıştır. Stok Bağlılık Oranı ise en son sırada yer almıştır.

Çalışmanın ikinci aşamasını VİKOR yöntemi ile BİST'te dokuma, giyim eşyası ve deri işletmelerinde 2014-2017 yıllarına ait farklı seviyedeki grup faydası stratejik ağırlığına göre finansal performans hesaplaması yapılmıştır.

2017 yılında farklı seviyedeki grup faydası stratejik ağırlığına göre uzlaşık çözüm genelde SNPAM ve YATAS işletmeleri arasında gerçekleşmiştir.

2016 yılında farklı seviyedeki grup faydası stratejik ağırlığına göre uzlaşık çözümde genelde SNPAM işletmesi yer almıştır.

2015 yılında farklı seviyedeki grup faydası stratejik ağırlığına göre uzlaşık çözümde genelde BRMEN işletmesi yer almıştır.

2014 yılında farklı seviyedeki grup faydası stratejik ağırlığına göre uzlaşık çözümde genelde SNPAM işletmesi yer almıştır.

Genel olarak 2014-17 yılları itibarıyla, SNPAM en iyi finansal performansı sağlayan işletmedir denilebilir. SNPAM işletmesinin fiili finansal oranlarına bakıldığında, AHP yöntemiyle belirlenmiş sıralamada en ilk sırada yer alan satışların karlılığının diğer işletmelerden en yükseği olduğu görülmektedir. Literatür taramasında yapılan inceleme sonucunda genel olarak AHP, VİKOR, TOPSİS ve ELECTRE gibi yöntemlerle yapılan sıralamalar değişmemiş olup, bu çalışmada da AHP ve VİKOR yöntemiyle yapılan sıralama yaklaşık olarak değişmemiştir. Yani, AHP ve VİKOR ile yapılan analiz sonucu ile aynı doğrultuda olması, yöntemlerin kullanılabilir olduğunu ve yönlendirici olduğunu göstermektedir.

Analizde yer alan işletme sahip ve yöneticilerine finansal performansları hakkında bilgi sağlamış olmasının yanında potansiyel yatırımcılara da karar süreçlerinde fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Daha özel veya daha genel sonuçlar için kullanılan oran sayıları artırılabilir veya azaltılabilir. Sektör deki daha fazla işletme analize eklenerek karşılaştırma yapılabileceği gibi işletmenin kendine rakip gördüğü işletmeleri kapsayacak daha dar dairede de yapılarak çok özel sonuçlar elde edilebilir.

Kaynakça

- Abastante, F., Corrente, S., Greco, S., Ishizaka, A., & Lami, I. M. (2019). A New Parsimonious AHP Methodology: Assigning Priorities to Many Objects by Comparing Pairwise Few Reference Objects. *Expert Systems with Applications*, 109-120.
- Akkaya, G. C., & Demireli, E. (2010). Analitik Hiyerarşi Süreci ile Kredi Derecelendirme Analizi Üzerine Bir Model Önerisi. *Journal of the Cukurova University Institute of Social Sciences*, 19(1). 319-335.
- Akyüz, G. A. (2012). Bulanık VIKOR Yöntemi ile Tedarikçi Seçimi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(1), 197-215.
- Alonso, J. A., & Lamata, M. T. (2006). Consistency in The Analytic Hierarchy Process: A New Approach. *International Journal Of Uncertainty, Fuzziness And Knowledge-Based Systems*, 14(04), 445-459.
- Apan, M., Öztel, A., & İslamoğlu, M. (2018). Comparative Empirical Analysis of Financial Failures of Enterprises with Altman Z-Score and VIKOR Methods: BIST Food Sector Application. *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, 12(1), 77-101.
- Ar, İ. M., Baki, B., & Özdemir, F. (2014). Kuruluş Yeri Seçiminde Bulanık AHS-VIKOR Yaklaşımının Kullanımı: Otel Sektöründe Bir Uygulama. *International Journal of Economic & Administrative Studies*, 7(13). 1307-9832.
- Bana e Costa, C. A., Van Snick, J.-C., (2008). A Critical Analysis of The Eigen Value Method Used to Derive Priorities in AHP. *European Journal of Operational Research*, 187(3), 1422-1428.
- Bayraktaroglu, A., & Yalçın, N. (2012). Strategic Financial Performance Evaluation of The Turkish Companies Traded on ISE/İMKB'de İşlem Gören Türk Şirketlerinin Stratejik Finansal Performans Değerlendirmesi. *Ege Akademik Bakış*, 12(4), 529-539.
- Chang, S. C., & Tsai, P. H. (2016). A Hybrid Financial Performance Evaluation Model for Wealth Management Banks Following The Global Financial Crisis. *Technological and Economic Development of Economy*, 22(1), 21-46. Doi:10.3846/20294913.2014.986771.
- Çakır, E., & Özdemir, M. (2016). Bulanık Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Altı Sigma Projeleri Seçiminde Uygulanması. *Business and Economics Research Journal*, 7(2), 167-201.
- Çetiner, E. (1996). İşletmelerde Mali Analiz. *Gazi Kitabevi*, Ankara.

- Dinçer, H., & Görener, A. (2011). Analitik Hiyerarşi Süreci ve VİKOR Tekniği ile Dinamik Performans Analizi: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:10 Sayı:19 Bahar 2011, 109-127.
- Dinçer, H., & Görener, A. (2011). Performance Evaluation Using AHP-VIKOR and AHP-TOPSIS Approaches: The Case of Service Sector. *Sigma Journal of Engineering and Natural Sciences*, 29(3), 244-260.
- Esbouei, S. K., Ghadikolaei, A. S., & Antucheviciene, J. (2014). Using FANP and Fuzzy VIKOR for Ranking Manufacturing Companies Based on Their Financial Performance. *Economic Computation & Economic Cybernetics Studies & Research*, 48(3), 141-162.
- Franek, J., & Kresta, A. (2014). Judgment Scales and Consistency Measure in AHP. *Procedia Economics and Finance*, 12, 164-173.
- Gök-Kısa, A. C., & Perçin, S. (2018). Bütünleşik Entropi Ağırlık-VIKOR Yöntemi ile Bilişim Teknolojisi Sektöründe Performans Ölçümü. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 14, Yıl 14, Sayı 1, 2018.
- Göksu, A., & Güngör, İ. (2008). Bulanık Analitik Hiyerarşik Proses ve Üniversite Tercih Sıralamasında Uygulanması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 1-26.
- Göktolga, Z. G., & Karakış, E. Bireysel Emeklilik Şirketlerinin Finansal Performanslarının Bulanık AHP ve VIKOR Yöntemi ile Analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(1), 92-108.
- Gönenli, A. (1979). Finansal Tablolar: Analiz ve Yorum. *Sermet Matbaası*, İstanbul.
- Ishizaka, A., & Labib, A. (2011). Review of The Main Developments in The Analytic Hierarchy Process. *Expert Systems with Applications*, 38(11), 14336-14345.
- İç, Y. T., Tekin, M., Pamukoğlu, F. Z., & Yıldırım, S. E. (2015). Kurumsal Firmalar İçin Bir Finansal Performans Karşılaştırma Modelinin Geliştirilmesi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 30(1), 71-85.
- Karaoğlan, S., & Şahin, S. (2018). BİST XKMYA İşletmelerinin Finansal Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Ölçümü ve Yöntemlerin Karşılaştırılması. *Ege Academic Review*, 18(1).63 / 80, Doi: 10.21121/Eab.2018135912.
- Krejčí, J., & Stoklasa, J. (2018). Aggregation in The Analytic Hierarchy Process: Why Weighted Geometric Mean Should Be Used Instead of Weighted Arithmetic Mean. *Expert Systems with Applications*, 114, 97-106.
- Kuruüzüm, A., & Atsan, N. (2001). Analitik Hiyerarşi Yöntemi ve İşletmecilik Alanındaki Uygulamaları. *Akdeniz University Faculty of Economics & Administrative Sciences Faculty Journal/Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 83-105.
- Kuzu S. (2015) “VIKOR”. İçinde: B. F. Yıldırım, E. Önder (Ed.). Operasyonel, Yönetmel ve Stratejik Problemlerin Çözümünde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri. (s.117-132) *Dora Basım-Yayın Dağıtım Ltd. Şti.*, Bursa.
- Maya, Rıdvan, & Eren, Tamer, Türk Gıda Sektörünün Finansal Performans Analizinin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Yapılması. *Verimlilik Dergisi*, (2018/3), 31-60.
- Opricovic S. & Tzeng G. (2002) Compromise solution by MCDM methods: A comparative analysis of VIKOR and TOPSIS. *European Journal of Operational Research*, 156 (2004) 445-455.
- Ömürbek, N., Karaatlı, M., & Yetim, T. (2014). Analitik Hiyerarşi Sürecine Dayalı TOPSIS ve VIKOR Yöntemleri ile ADIM Üniversitelerinin Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 189-207.
- Önder G., & Önder A. (2015). “Analitik Hiyerarşi Süreci”. İçinde: B. F. Yıldırım, E. Önder (Ed.). Operasyonel, Yönetmel ve Stratejik Problemlerin Çözümünde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri. (s.21-74) *Dora Basım-Yayın Dağıtım Ltd. Şti.*, Bursa.
- Rezaie, K., Ramiyani, S. S., Nazari-Shirkouhi, S., & Badizadeh, A. (2014). Evaluating Performance of Iranian Cement Firms Using an Integrated Fuzzy AHP-VIKOR Method. *Applied Mathematical Modelling*, 38(21-22), 5033-5046.
- Tezergil, Seher A. (2016). Vikor Yöntemi ile Türk Bankacılık Sektörünün Performans Analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 38, Sayı 1, Haziran 2016, Issn: 2149-1844, 357-373, Doi: 10.14780/İİBF.92056.
- Turan, G. (2015) “Çok Kriterli Karar Verme”. İçinde: B. F. Yıldırım, E. Önder (Ed.). Operasyonel, Yönetmel ve Stratejik Problemlerin Çözümünde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri. (s.15-20). *Dora Basım-Yayın Dağıtım Ltd. Şti.*, Bursa.
- Wind, Y., & Saaty, T. L. (1980). Marketing applications of the analytic hierarchy process. *Management science*, 26(7), 641-658.
- Yalcin, N., Bayrakdaroglu, A., & Kahraman, C. (2012). Application of Fuzzy Multi-Criteria Decision Making Methods for Financial Performance Evaluation of Turkish Manufacturing Industries. *Expert Systems with Applications*, 39(1), 350-364.
- Yang, D., Tan, Y., & Sun, Y. (2009). The Research on The Appraisal of Market Opportunity Based on AHP. *J. Service Science & Management*, 2, 276-281.
- Yanık, L., & Eren, T. (2017). Borsa İstanbul’da İşlem Gören Otomotiv İmalat Sektörü Firmalarının Finansal Performanslarının AHP, TOPSIS, ELECTRE ve VIKOR Yöntemleri ile Analizi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 165-188.
- Yücenur, G. N. (2018). Sigorta Sektöründe Kasko Poliçe Seçimi için Bulanık Mantık Temelinde Üç Farklı Çözüm: AHP-ANP-VIKOR Yöntemleri ve Türkiye’den bir Uygulama. *Süleyman Demirel*

Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 22(2),
779-793.

Araştırma Makalesi • Research Article

Nükleer Güç Santrallerinin Ulusal Güvenlik Unsurları Yönünden İncelenmesi ve Nükleer Güç Santrallerinde Kolluk Uygulamaları

Investigation of Nuclear Power Plants For National Security Components And Application Of Non-Power Plants

Salih Özer ^{a,*}, Özgür Güngör ^b

^a Dr. Öğr. Üyesi Salih ÖZER, Muş Alparslan Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Muş/Merkez.
ORCID: 0000-0002-6968-8734

^b Yüzbaşı, Muş Varto İlçe Jandarma Komutanlığı, Muş/Merkez.
ORCID: 0000-0001-6507-3022

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 18 Eylül 2019
Düzeltilme tarihi: 20 Nisan 2020
Kabul tarihi: 02 Mayıs 2020

Anahtar Kelimeler:

Nükleer Güç Santrali
Kolluk
Güvenlik
Nükleer Enerji

ÖZ

Elektrik enerjisi, bir ülkede sanayinin ve hayatın devamı için önemli bir gereçtir. Enerjinin yerli ve milli kaynaklarla elde edilmesi ve devamlılığının sağlanması çok daha önemlidir. Türkiye, enerji arz güvenliğinin sağlanması amacıyla nükleer santrallerden elektrik üretilmesi ile ilgili adımlarını atmaya başlamıştır. Bu amaçla da Akkuyu ve Sinop Nükleer Güç Santralleri yapımı başlanmıştır. Her ne kadar enerji arz güvenliği açısından nükleer enerji vazgeçilmez bir kaynak ise de bazı hususların dikkatle incelenmesi gerekmektedir. Çünkü nükleer enerji kaynağı olan radyoaktif maddeler her türlü canlı varlığına yönelik doğal bir tehdit oluşturmaktadır. Bu çalışma da Türkiye’de kurulmaya başlanan nükleer güç santrallerinin oluşturduğu risk ve tehditlere yönelik asayiş ve kamu düzeni ile genel güvenliği sağlamaya yönelik görev alan kurumların bu konudaki alınması gereken tedbirlere yönelik önerileri sıralamaktadır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 0518 September 2019
Received in revised form 20 April 2020
Accepted 02 May 2020

Keywords:

Nuclear Power Plant
Law Enforcement
Security
Nuclear energy

ABSTRACT

Electrical energy is an important tool for the continuation of industry and life in a country. Obtaining and maintaining energy with domestic and national resources is even more important. In order to ensure the security of energy supply, Turkey has started to take steps related to the production of electricity from nuclear power plants. For this purpose, the construction of Akkuyu and Sinop Nuclear Power Plants has been started. Although nuclear energy is an indispensable resource in terms of energy supply security, some issues need to be carefully examined. Because radioactive substances, which are a source of nuclear energy, pose a natural threat to all types of living beings. This study also lists proposals for measures to be taken by institutions tasked with ensuring public order and general security for the risks and threats posed by nuclear power plants that have started to be established in Turkey.

1. Giriş

Artan nüfus ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak enerji tüketimi ve enerjiye duyulan ihtiyaç gün geçtikçe artmakta ve ülkeler bu bağlamda enerji arz güvenliğini sağlamak üzere çeşitli enerji kaynaklarına yönelmektedir (Yılmaz, 2012: 34; Esen, 2016: 281-289).

Enerji arzını sağlamak üzere Türkiye’de hâlihazırda katı, sıvı ve gaz ve fosil enerji kaynakları yanında hidroelektrik, rüzgâr, güneş, jeotermal, bioenerji türleri gibi yenilenebilir enerji kaynakları kullanılmaktadır. Buna rağmen Türkiye enerji üretiminde dışa bağımlılığını sürdürmektedir (Aykırı, 2017: 50-62). Öyle ki 2020 yılının Şubat ayındaki son rakamlara göre Türkiye tükettiği elektriğin %65’ni ithal etmektedir. Bu

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: s.oz@alparslan.edu.tr

ithalatın içerisinde dolaylı üretim yöntemi olan doğalgaz, kömür ve petrol kökenli yakıtlarından üretilmiş elektrik enerjisi de dahildir (TMMOB, 2020).

Türkiye, birçok alanda enerji yatırımlarını artırmasına rağmen bazı kaynaklardan elektrik üretim maliyetleri son derece yüksektir. Özellikle petrol ve türevi fosil tabanlı enerji kaynaklarına dayalı enerji üretim yöntemi, ekonomik olmamakla birlikte, Türkiye'nin içeride ve dışarıda meydana gelebilecek savaş gibi muhtemel her sıkıntılı durum ülkeyi olumsuz etkileyebilecek sonuçlara yol açabilir. Bu nedenle ülke topraklarında üretilebilecek yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarının tamamına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktadan hareketle, enerji kaynakları sınırlı olan net enerji ithalatçısı konumundaki Türkiye'nin enerji arz güvenliğini sağlamak adına enerji çeşitliliğinin artırılması ve dışa bağımlılığın azaltılması için yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarının potansiyelinin açığa çıkarılması, geliştirilmesi ve iyileştirilmesi büyük önem arz etmektedir (Bayrak ve Esen, 2014:139-158; Esen, 2016)

Enerji sanayinin bel kemiğini oluşturduğu için bunun sürekli ve güvenilir şekilde temin edilmesi de ülkemizin ekonomik olarak gelişmesinin bir başka ayağıdır.

Enerji arzında dışa bağımlılığı asgari düzeye indirmek ve ülke genelinde enerji arz güvenliğini sağlamak üzere Türkiye, mevcut kullanımda olan enerji kaynaklarına nükleer enerjiyi de eklemek üzere Sinop ve Akkuyu Nükleer Güç Santralleri yapımına başlamıştır. Trakya İğneada nükleer tesis yapımı için fizibilite raporunu hazırlamıştır (TAEK, 2019a). Ülkemizde hali hazırda devam eden Akkuyu ve Sinop nükleer güç santrallerinin tamamlanması ile birlikte 1 yılda yaklaşık 80 milyar kWh elektrik enerjisinin üretilmesi beklenmektedir (ROSATAM, 2010; Akkuyu, 2017). Bu rakam ülkemizdeki en büyük barajlardan birisi olan Atatürk barajındaki elektrik enerjisi üretiminde kat be kat fazladır.

2. Nükleer Güç Santrallerinde Elektrik Enerjisi Üretimi

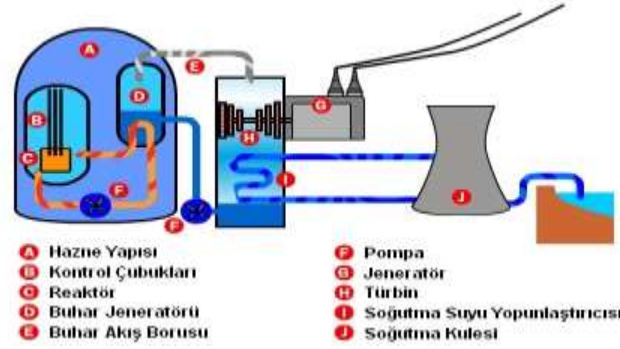
Bu bölümde sadece nükleer enerji santrallerindeki elektrik üretimi kısaca ifade edilmeye çalışılmıştır.

Nükleer santral güç çevrimleri, elektrik enerjisi üretiminde kullanılan gelişmiş teknolojik yöntemlerden birisidir. Çalışma prensibi incelendiğinde esasen nükleer reaksiyon sonucu ortaya çıkan ısı enerjisinin türbinlerde kinetik enerjiye dönüştürülmesi ile bir alternatörden elektrik enerjisi üretimi prensibine dayalıdır (TAEK, 2019a). Bu haliyle bu santrallerin termik santraller grubuna dahil olduğu söylenebilmektedir. Nükleer ve termik (kömür ve petrol ürünleri yakan) santraller arasında en büyük fark ısı kaynağıdır. Termik santrallerde fosil kökenli yakıt olan kömür kullanılır. Kömürün yakılması ile elde edilen ısı kazanda suyun buharlaştırılmasında kullanılır. Buharın ısı enerjisi türbinde mekanik enerjiye ve mekanik enerji de alternatörlerde elektrik enerjisine dönüştürülerek üretim gerçekleştirilir (Kaymak, 2008: 1-14).

Nükleer santraller ise biraz daha farklı olarak ısıyı nükleer tepkime çekirdeğinden almaktadır. Bu alandaki elektrik üretimine yönelik ilk çalışmalar 1951 yılında ABD yapımı hızlı üreten reaktörde gerçekleştirilmiştir. Elektrik üretiminin gerçekleştiğini gören ülkeler hızlıca profesyonel santralleri inşa etmeye başlamış ve 1955 yılı civarında ilk nükleer santrallerden olan; Obninsk RUSYA'da, Shippingport

ABD'de, Calder Hail İngiltere'de ve Marcoule Fransa'da işletmeye alınmıştır (Sarıcı, 2019),

Örnek bir nükleer güç santralinin çalışma şeması şekil 1'de verilmeye çalışılmıştır.

Şekil 1. Nükleer Enerji tesisi şematik resmi (TAEK, 2019a; TMMOB 2011).

Nükleer güç santralinde yakıt olarak zenginleştirilmiş uranyum ve toryum kullanılmaktadır. Uranyumun fisyon tepkimesine girerek bölünmesi sonucunda reaktörde yüksek miktarda enerji açığa çıkartma özelliği vardır. Fisyon tepkimesi ile bölünmeye başlayan uranyum çekirdeklerinden çıkan nötronlar çok yüksek bir hızla Uranyum elementinin çekirdek merkezine çarpmaya başlar. Bu çarpışmalar Uranyum çekirdeğini kararsız hale gelmesine neden olur. Kararsız hale gelen çekirdekten başlayan kopmalar ile birlikte büyük bir enerji açığa çıkartarak fisyon tepkimesine neden olur (EİA, 2019a). Bu tepkime sonucunda ortamda hızla oluşan nötronlar yayılmaya başlar ve her önüne gelen Uranyum elementine çarpmaya devam eder. Bu çarpma anından sonra oluşan tepkime zinciri ortamdaki her uranyum atomunun tepkimeye girmesine neden olur. Tepkimeler ilk başladığında eğer kontrol edilmezse durdurulamaz duruma gelir. Bu nedenle bu zincirleme reaksiyonları kontrol etmek için reaktörlerde fazla nötronları tutmaya yarayan ve fisyon tepkimesine girmesini engelleyen üniteler mevcuttur. Bu üniteler sayesinde tepkimeler kontrollü bir şekilde sağlanarak uranyum elementinden güvenilir şartlar dâhilinde elektrik enerjisi üretilmesi mümkün oluyor (EİA, 2019b; Hyper, 2015).

Uranyumun fisyon tepkimesine girmesiyle açığa çıkarılan ısı enerjisi, içerisinde bulunduğu suyun yüksek basınç altında aniden yüksek sıcaklıklı buhar olmasını sağlar. Yüksek basınç altında ısıtılan buhar, elektrik üretme sistemine bağlı türbinlere verilir. Burada işlem artık tamamen bir hidroelektrik santralindeki elektrik üretim aşaması gibidir. Türbin kanatçıklarına çarpan yüksek enerjili buhar, alternatörün istenilen devirde dönerek elektrik enerjisinin üretilmesini sağlar. Alternatörde üretilen elektrik ise iletim hatları vasıtasıyla kullanılacağı yerlere gönderilir. Elektrik üretim aşamasından sonra türbinden çıkan basınçlı fakat sıcaklığı düşmüş buhar, tekrar kullanılmak üzere yoğunlaştırıcıya gönderilir. Buradan yoğunlaşarak su haline gelmesi sağlanır ve tekrar kullanılmak üzere tepkimenin asıl gerçekleştiği ısı üretim bölümüne gönderilir. Bu ısınma ve yoğunlaşma işlemleri birbirini takip eden bir düzende sonsuz döngü şeklinde devam eder (Özkan, 2019).

3. Nükleer Enerji Üretiminde Güvenlik Riskleri

Nükleer tepkimelerden enerji üretimi her ne kadar güvenilir görünse de gerekli tedbirlerin alınmaması geri dönülemez sonuçlar ortaya çıkartabilir. Çünkü radyoaktif maddeler ve bu

maddelerin atıkları DNA zincirinde bozulmaya neden olabilmektedir. Bunun yanında maruz kalma düzeyine bağlı olarak insan DNA'sında değişikliğe sebep olarak hücrelerin yok olmasına, kanser vakalarına, genetik değişimlere ve mutasyona uğrama şeklinde her türlü canlılığın sağlığına yönelik bir tehdit oluşturabilmektedir. Bu nükleer maddeler silah olarak kullanılması durumunda ısı, blast ve radyasyon etkileriyle kitle imha silahı tehlikesi yaratabilmektedir (Yeyin, 2015: 139-143).

Nükleer tehditler, nükleer malzemelerin parçalanması (filyon) veya iki atomun birleşmesi (füzyon) sonucu yıkıcı basınç dalgasının, kör edebilecek kuvvetli ışığın, öldürücü radyasyonun, yüksek ısının açığa çıktığı ve radyoaktif maddelerin kilometrelerce etrafa yayıldığı durumları ifade etmektedir (Manisalgil ve Yurt, 2018:50-53).

Genel olarak enerji kaynakları, enerji depolama tesisleri, enerji üretimi ile ilgili santraller ve enerji nakil hatları ülkelerin güvenlik ve savunmasında önemli yer tutan kritik tesisler arasında yer almaktadır (Akgün, 2012: 20-80). Askeri bir bakış açısı ile kritik tesislerin hedef olabilme sebeplerinden bazılarını şu şekilde özetlemek mümkündür;

- Harp silah ve teçhizatları ile bunların üretiminde ihtiyaç duyulan enerjiden yoksun bırakarak savunma gücünü kırmak. Burada Elektronik Harp ve Hava Savunma Sistemlerinin etkisiz hale gelmesi ile füzeler ve uçaklara açık hedef olmak,
- Harp silah ve teçhizatları ile bunların üretiminde ihtiyaç duyulan enerjiden yoksun bırakarak savunma gücünü kırmak. Her türlü motorlu taşıt ile çalışan askeri silahların (tank, uçak vb.) yakıtızsız kalarak hareket edememesi,
- Enerji depolama tesislerinin ve enerji kaynaklarının herhangi bir saldırı ile fiziki olarak zarar görmesiyle oluşacak dolaylı tahribat yaratmak. Hidroelektrik santrallerinin (HES) barajlarının vurulması ile yerleşim alanları, diğer kritik tesisler ve tarım alanlarının sular altında kalması ile şehirlerin ve yolların kullanılamaz duruma getirilmesi,
- Enerji depolama tesislerinin ve enerji kaynaklarının herhangi bir saldırı ile fiziki olarak zarar görmesiyle oluşacak dolaylı tahribat yaratmak. Doğalgaz, petrol, LNG vb. depolama alanlarının vurularak büyük oranda tahribat ve yangınlar ile buradan çıkan kimyasal dumanların insanlar üzerinde etki oluşturmasını sağlamak,
- Vatandaşların günlük yaşamlarının idamesi için gerekli besin maddelerinin üretilmesini sağlayan fabrikalara elektrik enerjisi sağlayan tesislerinin tahrip edilmesi ile gıda ihtiyacının karşılanamaması ve halkın harp azim, kararlılığı ile moral ve motivasyonunu kırarak hükümete olan desteğini çekerek harp alanında mağlubiyete yönlendirmek. Gıda fabrikalarının elektrik enerjisi yoksunluğu ile üretim yapamama duruma gelmesi,
- Yapım, bakım, onarım ve işletme maliyetleri nedeniyle hedef ülkeyi ekonomik yönden zarara uğratarak harpten çekilmeye zorlamak şeklinde sayılabilmektedir.

Bu hususlar kritik öneme sahip enerji kaynakları, bunlara ilişkin santraller ve enerji nakil hatlarının uluslararası savaş hallerinde ve terörist örgütlerin terör eylemlerinde karşı kuvvetlerin açık hedeflerinde yer almasına sebep olmaktadır.

Nükleer maddeler nükleer silah olarak kullanılması durumunda basınç, termal enerji, ani nükleer radyasyon ve

kalıntı radyasyon şeklinde oluşan etkileri ile canlı varlıklara ve doğal yaşam alanlarına ciddi zararlar verebilmektedir. Tarihte yaşanan nükleer santral kazalarının sonuçları aynı nükleer silahların kullanılması gibi yıkıcı sonuçlar ortaya çıkartmıştır. Ve tüm sonuçlar ömür boyu süren kalıcı hasarlara da neden olmuş o arazilerin kullanılmasının önüne geçmiştir. Nükleer tesislerin yada nükleer maddelerin silah olarak kullanımına yönelik sayılan bu hususlar dikkate alındığında, kişi ve küçük gruplara, bina ve tesislere terör yoluyla zarar verebilmesi mümkündür. Bu durumda nükleer enerjinin sadece harp durumundaki büyük etkilerinin yanı sıra; varlığını duyurmak, sürdürmek ve nihai amaçlarını kabul ettirmek isteyen terör örgütlerinin suikast ve sabotaj gibi terör eylemlerinde kullanmasına olanak sağlayabilecek güçtedir (AFAD, 2019).

Öyle ki tarih bize nükleer maddelerin, kitle imha silahı olarak kullanılmasının iki büyük örneğini göstermiştir. Bunlardan ilki 9 Ağustos 1945'de Nagazaki'ye atılan atom bombası diğeri ise yine Japonya'nın Hiroşima kentine 6 Ağustos 1945'de atılan bir başka atom bombası saldırısıdır. Atılan iki bombasının sonucunda yaklaşık 220.000 insanın öldüğü ve kentlerin tamamının kullanılamaz hale geldiği bilinmektedir. Yapılan araştırmalar, etkilerinin halen kuşaktan kuşağa geçtiğini de söylemektedir (Aliağaoğlu ve Temurçin, 2003). Ülkeler bu hadiseden sonra nükleer silahlarla her ne kadar denemelerde bulunmuş olsalar da bir daha silah amaçlı olarak nükleer bomba kullanılmamıştır.

Nükleer teknolojinin keşifleri ve çeşitli kullanımının yarattığı derin korku ve beklentilere cevap olarak 1957 yılında Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (IAEA) kurulmuştur. IAEA, nükleer maddelerin silah olarak veya pratik, kullanışlı bir araç olarak nükleer teknolojiyle ilgili her alanda tartışmalı uygulamalarıyla direk olarak ilgilenen bir kuruluştur (IAEA, 2010).

IAEA, atom enerjisinin dünyadaki barış, sağlık ve refah üzerindeki katkısını hızlandırmaya ve büyütme çalışmak; mümkün olduğu sürece, kendisi veya isteği üzerine veya gözetimi veya kontrolü altında sağlanan yardımın, herhangi bir askeri amaç için başka bir şekilde kullanılmamasını sağlamakla görevlidir.

Sabotaj ve saldırılar haricinde de nükleer tesislerle ilgili yapılan çalışmalar sırasında bazen insan faktöründen bazen de doğa olaylarından kaynaklanan kazalar oluşabilmektedir. Bu nedenle nükleer kaza ve olayların derecesi ve yapılması gereken tedbirler Uluslararası Atom Enerji Ajansı'nın 1996 yılında ortaya koyduğu bazı kriterler üzerinden değerlendirilmektedir. Bu kriterlere Uluslararası Nükleer ve Radyolojik Kazalar Ölçütü (INES) adı verilmektedir. INES'e göre nükleer kazalar en büyüğü 7 olmak üzere azalan bir skalaya göre değerlendirilir (Dayday, 2011). Bu kazaların bazılarını örnek vermek gerekir ise;

Three Miles Island Nükleer Santral kazası: INES kriterlerine göre "ciddi kaza" sınıfındadır ve 6. dereceden derecelendirilmektedir. Kaza, 1979 yılında ABD'de, Pensilvanya Eyaleti'ndeki Three Miles Island nükleer santralinde gerçekleşmiştir. Kazanın sebebinin insan hatasına dayalı olduğu bilinmektedir. Olay soğutma sistemindeki bazı vanaların kapalı unutulmasından kaynaklanmıştır. Bu durum koruyucu kabuğun erimesine neden olmuştur. Fakat hemen önlem alınarak koruyucu dış güvenlik kabuğunun sızdırmaz kapısı kapatılarak radyasyon başka bir kabuk içerisine hapsedilmiş ve kazanın daha büyük etkileri önlenmiştir. Bu

kazanın sonucunda bir çevre felaketi yaşanmamış, kimse radyasyon hastalığına uğramamıştır (Başoğlu, 2019).

Çernobil Nükleer Santral kazası: INES kriterlerine göre “büyük kaza” sınıfındadır ve 7. dereceden derecelendirilmektedir. Kazanın nedeni nükleer santrallerin uyması gereken Uluslararası standartların yok sayılarak güvenlik kriterlerinin ikinci plana itilmesidir. Kaza sonrasında yapılan incelemelerde nükleer tesisin reaktöründe dış güvenlik kabuğu bulunmadığı, çalışanların mesleki bilgi ve tecrübelerinin yeterli olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. 1986 yılında gerçekleşmiş ve radyasyon yerel ve dünya ölçeğinde çevre problemlerine yol açmıştır. Kaza sonrasında nükleer tesislerin güvenlik kriterleri gözden geçirilmiş ve bu tür reaktörlerin üretiminden vazgeçilmiştir (Sputnik, 2019; Başoğlu, 2019).

Fukushima Santrali Kazası: INES kriterlerine göre “yerel kaza” sınıfındadır ve 4. dereceden derecelendirilmektedir. Kaza tarihin en büyük depremlerinden birisi olarak kabul gören doğa olayının sonucunda nükleer santraldeki soğutmanın yetersizliği ile ortaya çıkmıştır. Yetersiz soğutmaya 8,9 büyüklüğünde depremden hemen sonra oluşan tsunami dalgaları neden olmuştur. Tarihin en büyük depremi aynı zamanda tarihin en büyük tsunami dalgasını da beraberinde getirmiştir. Nükleer santraldeki kaza oluşan soğutma yetersizliğinin neticesinde reaktör içi sıcaklığı aniden yükseltmiş ve kızgın buharın ayrılarak hidrojen ve oksijene oluşturmasına neden olmuştur. Bunun peşinden ayrılan hidrojenin patlaması sonucu kaza meydana gelmiştir (Duman, 2011).

Nükleer tesislerin barışçıl amaçlar dışında kullanımı doğrudan harp silahı olarak kullanılması şeklinde iken, karşıt ülkelerin veya terörist örgütlerin yukarıda sayılan enerji kesintisi, kaza ve radyasyona sebep olmak, hedef ülkede ekonomik zarara yol açmak gibi çeşitli amaçlarla üretim ve atık tesislerinin hedef alınarak bir güvenlik riski taşıdığı ortadadır.

Burada “güvenlik” teriminin iki farklı boyutta alınması gerekmektedir. Bunlardan birincisi; radyoaktif maddeler ve atıklar nedeniyle meydana gelebilecek zararlara karşı radyasyon güvenliği; ikincisi ise nükleer tesisler, radyoaktif maddeler ve atıkların barışçıl amaçlar dışında kullanımına yönelik askeri ve kolluk güçleri tarafından emniyet ve güvenliğin sağlanması şeklindedir. Güvenliğin çok farklı boyutları ile ele alınması ise hayati öneme sahiptir. Klasik anlamda kara, hava ve denizden gelebilecek riskler değil, istihbaratı, casusluk ve siber saldırı tehditleri de göz önünde bulundurulmalıdır.

Nitekim Stuxnet vakası diye bilinen bir olay ile nükleer tesislerin ele geçirildiği ya da sabotaj yapıldığı durumlar yaşanmaktadır (Tuin, et al. 2019). Bilindiği gibi nükleer santraller bilgisayarla kontrol edilmekte ve kendilerine ait kapalı sistem otomasyonları mevcuttur. Bu vaka nükleer santralin bilgisayar ağlarını ve otomasyon sistemini hedef alan önemli bir saldırdır. Siber saldırı İran’ın Natanz kentindeki nükleer yakıt zenginleştirme tesislerini hedef almıştır. Söz konusu saldırı, çok karmaşık ve karışık casus bilgisayar yazılımlarının kullanılarak tesisin kullanılamaz duruma getirilmesi üzerine planlanmıştır. Saldırının tespit edilmesi yıllar sürmüş ve tespitinden sonra saldırı anında kullanılan programların adına Stuxnet ismi verilmiştir (Karnouskos, 2011: 4490-4494) Siber saldırı sonrasında tesis neredeyse kullanılamaz hale gelmiştir. Stuxnet, saldırısı ile ilgili elde

edilen bulgular saldırının iki aşamada gerçekleştirildiğini göstermektedir. Casus yazılım ilk olarak Simatic WinCC Step7 yazılımına yönelik ele geçirme işleminde kullanılmaktadır. Bu aşamada, uranyum-235 ayırıştırması ve konsantrasyonu için gerekli olan santrifüjün motorların hızını belirleyen Programlanabilen Mantık Kontrolörleri’ni (Programmable Logic Controller, PLC) programı kontrol altına almıştır. PLC’ler, endüstriyel üretim sektörlerindeki otomasyonda kullanılan sayısal bilgisayarlardır. Basit yazılımlar ile büyük makineleri kontrol edebilirler. Dolayısı ile basit yazılımların ele geçirilmesi için karmaşık ve yüksek satırlı programlara ihtiyaç yoktur. Virüs, ikinci aşamada ise PLC’lerin ürettiği santrifüjleri besleyen elektrik akımlarının frekansını sürekli olarak değiştirmektedir. Elektrik akımının frekansının değişmesi PLC sistemine bağlı motorların bozulmasına neden olmakta ve zenginleştirme süresinin aksamasına sağlamaktadır (Tian vd., 2020:291-300). Bunun yanında virüs word, pdf ve benzer dosyalara sızarak bu dosyalardaki bilgilerin belirli adreslere mail ile gönderilmesini de sağlamıştır. Elde edilen veriler virüsün hem sabotaj hem de bilgi casusluğu için kullanıldığını açıkça göstermektedir (Çelik, 2013: 137-175; Chen, 2010: 100-112).

4. Türkiye’de Nükleer Enerji İşleyişini Düzenleyen Kurumlar

Çalışmada nükleer enerjinin kullanım ve kontrolüne yönelik ülkemizdeki kurum ve kuruluşlar ile bunlara görev ve sorumluluk veren mevzuatlar incelenmekte ve kamu kurum kuruluşlarına öneriler sunulmaktadır.

Türkiye’de nükleer enerji ile ilgili araştırmalar uzunca süreden beri devam etmektedir. Bu anlamda birçok tesis bulunmaktadır. Bu kurumların bazıları ölçüm yaparak araştırma faaliyetleri yürütürken bazıları bu faaliyetlerin denetimlerini yürütmektedir.

4.1. Türkiye Atom Enerjisi Kurumu (TAEK)

Ülkemizde nükleer enerjinin geliştirilmesi, araştırma faaliyetleri ve hukuki işleri düzenlemek üzere 6821 sayılı yasa ile 1956 yılında Atom Enerjisi Komisyonu Genel Sekreterliği adı altında faaliyetler başlamıştır. Kurulan kurum Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı görev ve sorumluluğuna benzer yapıdadır. Gelişen teknolojik yatırımlar ve nükleer enerjinin ülkemizde kullanılması ile birlikte 1982 yılında 2690 sayılı Yasa ile yine Başbakan’a bağlı olarak Türkiye Atom Enerjisi Kurumu (TAEK) adı ile yeniden yapılanmıştır (TAEK, 2019c). Kurum faaliyetlerini 2018 yılına kadar devam ettirmiştir. 2018 yılında çıkan 30479 sayılı Cumhurbaşkanlığının 4 Nolu Kararnamesi ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığına bağlı olarak teşkilatlanmıştır. Kurum kurulduğu tarihten bu güne kadar kuruluş felsefesinde bulunan eğitim faaliyetlerine devam etmiştir. Bunun için özel sektöre ve kamu kurum kuruluşlarına birçok alanda sertifikalı eğitimler vermektedir. Bunun yanına nükleer enerjinin temellerini atacak eğitim amaçlı reaktörler, sağlık alanında kullanılan nükleer araçların kontrolü ile ilgili işlemleri de yapmıştır. Ayrıca radyasyon ölçümü ve kamuya danışmanlık hizmeti vermeye de devam etmektedir.

4.2. Nükleer Düzenleme Kurumu (NDK)

“02/07/2018 tarihli ve 30702 Sayılı Nükleer Düzenleme Kurumunun Teşkilat Ve Görevleri İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname

ile nükleer enerjinin barışçıl kullanım ilkesi esas alınarak, nükleer enerji ve iyonlaştırıcı radyasyona ilişkin faaliyetlerin yürütülmesi sırasında çalışanların, halkın, çevrenin ve gelecek nesillerin iyonlaştırıcı radyasyonun olası zararlı etkilerinden korunmasına yönelik uygulanması gereken temel ilke ve esaslar ile tarafların sorumluluklarını ve bu faaliyetler üzerinde düzenleyici kontrol yetkisini haiz Nükleer Düzenleme Kurumu (NDK) teşkil edilmiştir” (Yönetmelik, 2019).

5. Kolluk ve Güvenlik Kuvvetleri Mevzuatında Nükleer Enerji İle İlgili Düzenlemeler

Her ne kadar nükleer işlemlerle ilgili kurumlar işleyiş ve muayene yönünden kontrolle görevliyse bu işin aynı zamanda adli boyutunu yürütmekle yükümlü kurumlar ve bunların mevzuatlarının da bu anlamda düzenlenmesi son derece önemlidir. Bu anlamda Türkiye’de en büyük asayiş denetleme kurumu olarak görülen emniyet ve jandarma teşkilatının bu konudaki görev ve yetkisi bir yönetmelikle düzenlenmektedir.

Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Yönetmeliği 3. maddesinde;

“Asayiş: Hukuka uygun ve gerekli önlemlerin alınması sonucu, Devlete, topluma, kişilere, mal ve eşyalara yönelik tehlike, kaza ve sabotajların söz konusu olmadığı bir ortamı, düzensizlik ve karışıklıkların önlenmesi, hayatın normal akışının sağlandığı hali, dirlik ve düzenin varlığı konusunda kamuda oluşan yerleşik ve yaygın inancı,

Emniyet: Devlete, topluma, kişilere, mal ve eşyalara yönelik tehlike, kaza ve sabotajları önlemek için alınan hukuka uygun önlemlerin tümünü ve bu önlemlerin alınmış bulunduğu hali,

Kamu düzeni: Emniyet ve asayiş, huzur ve sükun, genel sağlık ve genel ahlak unsurlarından oluşan, hak ve hürriyetlerin tam olarak kullanımına elverişli ortamı,

Genel kolluk: Kamu düzeninin korunmasını sağlayan, mevzuatla verilen görevleri yerine getiren ve silah kullanma yetkisini haiz Bakanlığa bağlı jandarma, sahil güvenlik ve polisi,

Özel kolluk: Devlet ve yetkili diğer kamu tüzel kişilerince, özel kanunlar çerçevesinde kurulup teşkilatlandırılan, kendi görev alanında güvenliği sağlamak amacı taşıyan ve jandarma, sahil güvenlik ve polis dışındaki kolluk birimlerini, ifade eder.” (Anonim, 2020) şeklinde tanımlanmıştır.

3713 sayılı Terörle Mücadele Kanununda terör: *“Terör; cebir ve şiddet kullanarak; baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, Anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini, siyasî, hukukî, sosyal, laik, ekonomik düzeni değiştirmek, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, Devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü suç teşkil eden eylemlerdir”* şeklinde tanımlanmıştır.

Jandarma teşkilatının görev ve sorumlulukları arasında nükleer tesislerin sorumluluk alanında olduğu ile ilgili bir konu olmamasına rağmen Jandarma teşkilatı Türkiye’deki kırsal alanlarda ve sorumluluk alanına girdiği tüm asayiş

olaylarına doğrudan müdahale etme yetkisi bulunmaktadır. Öbür taraftan Türkiye’de kurulan iki nükleer tesisin jandarmanın sorumluluk alanına girmesine rağmen henüz yönetmelik ya da yönergelerinde bu konu ile doğrudan ilişkili olan bir düzenlemeleri bulunmamaktadır. Nükleer konularla ilgili güncellenmiş bir yönerge ilave edilmemiştir. Dünyada bu konular belirli kanunlarla düzenlenmektedir. Türkiye’de ise tesislerin kimler tarafından korunacağı tesis içerisindeki asayiş olaylarında jandarmanın duruma ne şekilde müdahale edeceği belirsizliğini korumaktadır.

Nükleer enerjinin üretimi, buna ilişkin hammadde, atık ve tesislerin oluşturduğu güvenlik riskleri de azımsanmayacak bir asayiş olayıdır. Buna göre nükleer tesisler, doğa olayları, insan faktörüne bağlı kazalar, saldırı, casusluk ve sabotajlar ile savaş hallerinin kamu düzeni, güvenliği ve asayişine yönelik önemli riskler taşımaktadır. Akkuyu ve Sinop Nükleer Güç Santralleri yapımı ile ülkemiz, ulusal güvenlik, kamu düzeni, emniyet ve asayişine yönelik bu güvenlik riskleri ve tehditlerine açık hale gelmiş; bunlara yönelik tedbirler geliştirmesi ve alması zorunlu hale gelmiştir.

Ülkemizin jeostratejik konumu; harp ve terör alanlarına yakınlığı da düşünüldüğünde bu riskler artırmaktadır. Nitekim Nükleer tesislerin kurulmasında yer seçimi kriterlerinde de coğrafi konumu, nüfus ve çevreye etkileri gibi niteliklerde hesaba katılmaktadır.

Devletlerin başka ülke topraklarındaki nükleer tesisleri barışçıl amaçlar dışında kullanılmak istemesi durumunda tehlikenin yaratılabilmesi için iki temel unsurdan birisi insan faktörü, diğeri ise elektronik sistemlerdir. Şöyle ki; bilgi güvenliği, casusluk faaliyetleri, fiziki zarar verme gibi hususlar doğrudan insan eliyle gerçekleştirilebileceği gibi; uzaktan erişimle elektronik bilgi sistemleri ve yazılımlarına müdahale ile de gerçekleştirilebilir. Nitekim her elektronik sistem ve yazılımın yaratıcısı da yine “insan” faktörüdür. Bu nedenle tesisin ilk kurulum aşamasından itibaren bu durumların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Öyle ki; savaş ortamında istenilen zararın meydana getirilebilmesi amacıyla karşı kuvvetler tarafından füze ve roket sistemleri ile fiziki saldırıya uğramasının yanında, siber saldırı şeklinde uzaktan erişim gerçekleştirilmesi de mümkündür (Gerçekler, 2013:91-121).

Stuxnet saldırısında nükleer güç reaktörüne müdahalenin sınırlı olması kuvvetli sabotajı ve herhangi bir patlamaya meyil vermemiştir. Fakat bu casus yazılımın sistemin nerelerine sızdığı ve sistem üzerindeki yetkilerinin hangi aşamada olduğu da bilinmemektedir. İlerleyen süreçlerde benzer ve daha ağır bir vakanın yaşanmayacağı, nükleer reaktörün harp devletlerinden birinin ya da terörist unsurlar eliyle uzaktan erişimle tamamen kontrol dışına çıkartılması ya da patlatılması durumlarının oluşmayacağı manasına da gelmemektedir. Buda nükleer tesislerin savaş zamanında önemli bir hedef ve savaşın tarafını değiştirebilecek nitelikte güç unsuru olduğunu göstermektedir.

Nükleer tesise gelen radyoaktif maddenin nakli; reaktörde işleme süreci ve atık haline gelmesinden sonra atık tesisine nakil işlemi ile bunların muhafazası aynı etkenler kapsamında kamu düzeni, emniyet ve asayiş yönünden önemlidir. Çünkü hali hazırda bu atıklardan nükleer silah yapımında kullanılmakta ve bunların satışı ya da hırsızlığı uluslararası terörizm kapsamında değerlendirilmektedir. Bu nedenle bu tür nakil işlemleri için önceden planlı ve programlı bir sürecin

işletilmesi tüm güvenlik görevlilerinin teyakkuza geçirilerek önlem almasını sağlaması hayati öneme sahiptir. Öyle ki buna benzer kaçakçılık olayları ülkemizde nükleer tesis olmamasına karşın son dönemde sık sık görülmeye başlanmıştır. Çünkü sınırlarımızın hemen ötesindeki Ortadoğu’da var olan iç karışıklık bu tür kaçakçılık işlerinin artmasına da neden olmuştur. Bunlardan birisi de yakın zamanda ele geçirilen nükleer tesis atığı olan Kaliforniyum (Cf) elementidir. 12 Mart 2019 tarihinde Diyarbakır İl Jandarma Komutanlığı ekiplerince icra edilen operasyonda radyoaktif bir madde olan ve nükleer silah başlığında kullanılan 7 gr Cf maddesi satış pazarlığında ele geçirilmiştir. Benzeri kaçakçılık vakaları geçtiğimiz yıllarda farklı illerde yaşanmıştır (CNNTÜRK, 2019).

İsrail Suriye’nin Deyr ez Zor eyaletindeki El Kubar isimli nükleer tesisi 2007 yılında hava hareket ile vurularak başka ülkelerin nükleer tesis edinmesinin önüne geçmesini sağlamıştır (Eliaçık, 2018: 300). Bu durumun iki önemli ayağı mevcuttur. Birincisi İsrail Suriye’nin nükleer tesis yaparak ekonomik büyümesine mani olmasını sağlamakta iken diğer taraftan nükleer silahlanmasına da mani olmak istemektedir.

Ayrıca tüm bunların yanında hayatın içerisinde olan yaralanma veya ölümlerle biten kaza, kavga gibi olayların nükleer tesislerde meydana gelmesinde; emniyet ve asayişini sağlamakla görevli olan kolluk kuvvetlerinin bu olaylara müdahale etmesi, suç var ise suçluyu yakalaması, olay yerinde incelemelerde bulunması ve delilleri toplaması da gerekmektedir. Bu kapsamda ise; yeni bir alan ve mekân olarak nükleer tesisler kolluk kuvvetlerinin müdahale ve hareket tarzlarını geliştirmesini gerektirecektir. Ülkemizde Akkuyu ve Sinop projeleriyle Nükleer Santrallerin kurulması yönünde enerji arzına yönelik atılan adımlar ulusal güvenliğin sağlanması açısından birtakım sıkıntıları da beraberinde getirmektedir. 702 Sayılı Nükleer Düzenleme Kurumunun Teşkilat Ve Görevleri İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin 5. Maddesinde “*Bu Kanun Hükmünde Kararname kapsamındaki faaliyetlerden nükleer tesis ve radyoaktif maddelerin emniyetine ilişkin gerekli işbirliği ve destek Dışişleri Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Sahil Güvenlik Komutanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı ve ilgili diğer kamu kurum ve kuruluşları tarafından sağlanır.*” hükmü ile ulusal güvenlik, emniyet ve asayişle ilgili kurumlara görev ve sorumluluk yüklenmiştir.

Her ne kadar mevzuatta yapılan değişiklikler ile tüm sorumluluk Nükleer Düzenleme Kurumuna atılmış olsa da aslında bu mevzuatta bahsedilen kurumlara başta AFAD, UMKE gibi kurumlarında dahil edilmesi ve bir an önce tüm kurumların katıldığı bir koordinasyon toplantısı ile acil eylem planlarının oluşturulması şarttır.

6. Sonuç

Elektrik enerjisinin düzenli ve kesintisiz üretilmesi elektrik enerjisini kullanan makinelerin çalışması için hayati öneme sahiptir. Ülkelerin elektrik enerjisini yerinde üretmesi ve elektrik enerjisini üretirken kullandığı kaynaklarında yerel olması ülke güvenliği açısından son derece önemlidir. Bu nedenle dünyada birçok nükleer enerjiden faydalanmaktadır. Nükleer enerji belirli güvenlik sınırları dahilinde kullanıldığında son derece güvenilirdir. Fakat tesislere gelecek bir sabotaj, doğal afet gibi etkenler tesislere güvenlik zafiyeti oluşturabilmektedir. Bunun yanında nükleer tesislerden

malzeme çalınması ya da atıkların çalışması kurulu olan ülkedeki kitle imha silahı üretimi ile ilgili riskleri artırmaktadır.

Bu nedenle artık Türkiye’nin nükleer enerji ile ilgili önlemleri söylemden öteye geçmeli ve aşağıdaki öneriler çerçevesinde işlemlerini gerçekleştirmelidir.

- Türkiye’de bu alanla ilgili kolluk kuvvetlerinin mevzuatında eksik olan yönetmelik ve yönergeler biran önce çıkartılarak sorumluluk alanları tam olarak belirlenmelidir.
- Nükleer Santraller ve atık tesisleri ile radyoaktif atıkların naklinde görevli personelin istihbari yönden ayrıntılı olarak güvenlik araştırmasından geçirilmesi gerekmektedir.
- Nükleer tesislerinin iç ve dış fiziki/cebri harp ve terör saldırısına karşı savunma sistemleri ile korunmasının sağlanmalıdır.
- Nükleer tesislerinin kurulumundan itibaren güvenlikle ilgili sorumluluğu olanların belirlenmesi ve tesisin yapımında görev alması gerekmektedir. Böylelikle tesisi daha iyi tanımış olacaktır.
- Yaşanmış örneklerle göre doğal afetler veya teknik sorunlar sonucunda meydana gelen kazalara yönelik acil müdahale eylem planları hazırlanmalıdır.
- Bu acil müdahale eylem planları hem il genelinde hem de ülke boyutunda AFAD ve UMKE’nin dahil edilmesi gerekmektedir.
- Güvenlik ve kolluk kuvvetlerinin tesis içerisinde ve dışarısında meydana gelebilecek tehdit ve tehlikelere karşı eğitim faaliyetlerini hızlı bir şekilde tamamlaması gerekmektedir.
- Hem tesisler ile ilgili deneyimli hemde radyasyon ile ilgili deneyimli ve nitelik personelin tesislerin kurulduğu illerde görevlendirilmesi gerekmektedir.
- Kolluk kuvvetleri içerisinde sadece bu alana yönelik birimler kurulmalıdır.
- İlgili birimlerde görevlendirilecek kolluk elemanlarının müfredatlarına nükleer tesislerin çalışma prensibi, nükleer radyasyondan korunma ve önlemleri ile nükleer tesislerde yaşanacak olaylara müdahale ile ilgili derslerin konulması gerekmektedir.
- Tesislerin kurulduğu bölgelerde elektronik bilgi sistemleri ve bilgisayar yazılım ve ağlarına yönelik siber güvenlik önlemlerinin alınması gerekmektedir.

Kaynakça

- Aliağaoğlu, A., & Temurçin, K. (2003). Nükleer enerji ve tartışmalar ışığında Türkiye’de nükleer enerji gerçeği. *Cografî Bilimler Dergisi*, 1(2), 25-39.
- Akgün, İ. (2012). *Kritik tesislerin korunması için güvenlik riski değerlemesi*, (Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, S.B.E, İstanbul.
- AFAD, (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı). Nükleer Tehditler raporu, (2019). <https://www.afad.gov.tr/tr/23740/Nukleer-Tehditler>. (Erişim, 30.04.2020).
- Aykırı, M. (2017). Enerjide dışa bağımlılık ve sağlıklı büyüme: Türkiye örneği. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 3(2), 50-62.

- Anonim, (2020). *Jandarma Teşkilat, görev ve Yetkileri Kanunu*, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2803.pdf>
- Başoğlu, C. (2019). TMI-2 Kazası, http://www.nukleer.web.tr/nukleer_kazalar/tmi2.html (Erişim, 30.04.2020).
- Bayrak, M., & Esen, Ö. (2014). Türkiye'nin Enerji Açığı Sorunu ve Çözümüne Yönelik Arayışlar. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(3), 139-158.
- Chen, T.M. (2010). Stuxnet, The Real Start of Cyber Warfare?, *IEEE Network*, 12(3), 100-112.
- CNNTÜRK, (2019). Diyarbakır'da nükleer madde operasyonu, <https://www.cnnturk.com/turkiye/diyarbakirda-nukleer-madde-operasyonu>. (Erişim, 30.04.2020).
- Çelik, Ş. (2013). Stuxnet saldırısı ve Abd'nin siber savaş stratejisi: uluslararası hukukta kuvvet kullanmaktan kaçınma ilkesi çerçevesinde bir değerlendirme, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(1), 137-175.
- Dayday, N. (2011). *Nükleer enerji ve nükleer santral kazaları*. Ankara: Türkiye Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM) Rapor No:245.
- Duman, V. (2011). *Fukuşima Nükleer Santral Kazası*. Ankara:TMMOB Fizik Mühendisleri Odası, Rapor No:12.
- Eliaçık, C. F. (2018). *Uluslararası hukuk bağlamında nükleer santrallerin siber güvenliği*. Ankara:Seçkin Yayınları.
- Esen, Ö. (2016). Security of the energy supply in Turkey: Prospects, challenges and opportunities. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 6(2), 281-289.
- EİA, (Energy Information Administration) (2019a). How a nuclear reactor makes electricity. <http://www.world-nuclear.org/nuclear-basics/how-does-a-nuclear-reactor-make-electricity.aspx>, (Erişim, 30.04.2020).
- EİA (Energy Information Administration) (2019b). Nuclear power comes from nuclear fission. <http://www.world-nuclear.org/nuclear-basics/how-does-a-nuclear-reactor-make-electricity.aspx> (Erişim, 30.04.2020).
- Gerçeker, N. (2013). Küresel Felaket: Nükleer Terörizm, Uluslararası Hukuk Çerçevesine İlişkin Bir Değerlendirme, *Savunma Bilimleri Dergisi*, 12(1):91-121.
- Hyper Physics, (2015). Nükleer Filyon, <http://hyperphysics.phy-astr.gsu.edu/hbase/nucene/fission.html> (Erişim, 30.04.2020).
- IAEA, (Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu), (2010). History [.https://www.iaea.org/about/overview/history](https://www.iaea.org/about/overview/history) (Erişim, 30.04.2020).
- Kaymak, Ö. (2008). Nükleer Enerji. *Yıldız Teknik Dergisi*, 8(4), 1-14.
- Karnouskos, S. (2011). Stuxnet worm impact on industrial cyber-physical system security. *In Proc. IECON, Melbourne, VIC, Australia*, 4490-4494.
- Manisaligil, A., & Yurt, A. (2018). İyonlaştırıcı Radyasyonun Hücrel ve Moleküler Düzeydeki Etkileri, *Düzce Medical Journal*, 20(2), 50-53.
- Özkan, E. (2019). Nükleer enerjilerde elektrik üretimi, <https://www.muhendisbeyinler.net/nukleer-santrallerde-enerji-uretimi/> (Erişim, 30.04.2020).
- ROSATAM, (2010). Akkuyu nükleer güvenlik sistemi 'projenin tarihçesi'', <http://www.akkunpp.com/projenin-tarihcesi>, erişim tarihi 1.02.2017 (Erişim, 30.04.2020).
- Sarıcı, E.L. (2019). *Nükleer santral nasıl çalışır*. Ankara:Nükleer Santraller Daire Başkanlığı, Rapor: TR980005.
- Sputnik, (2019). 10 soruda Çernobil kazası nasıl meydana geldi.<https://tr.sputniknews.com/infografik/201906101039303385-10-soruda-cernobil-kazasi/> (Erişim, 30.04.2020).
- TAEK (Türkiye Atom Enerjisi Kurumu) (2019a). Nükleer Reaktörlerde Elektrik Nasıl Üretilir. <http://www.taek.gov.tr/tr/sik-sorulan-sorular/136-nukleer-enerji-ve-nukleer-reaktorler-sss/1032-reaktorde-elektrik-nasil-uretilir.html> (Erişim, 30.04.2020).
- TAEK (Türkiye Atom Enerjisi Kurumu), (2019b), Nükleer Enerjiye Neden İhtiyaç Var?. <http://www.taek.gov.tr/tr/2016-06-09-00-43-55/135-gunumuzde-nukleer-enerji-rapor/838-bolum-02-nukleer-enerjinin-temel-rensipieri.html> (Erişim, 30.04.2020).
- TAEK (Türkiye Atom Enerjisi Kurumu), (2019c). Tarihçe, <http://www.taek.gov.tr/tr/kurumsal/services.html> (Erişim, 30.04.2020).
- Tian, J., Tan, R., Guan, X., Xu Z., & Liu,T. (2020). Moving Target Defense Approach to Detecting Stuxnet-Like Attacks. *IEEE Transactions on Smart Grid*, 11(1): 291-300.
- TMMOB (Türkiye Mühendisler ve Mimarlar Odası Birliği), (2011). *Nükleer Enerji Raporu*. Ankara:Fizik Mühendisleri Odası, Rapor No:2.
- TMMOB (Türkiye Mühendisler ve Mimarlar Odası Birliği), (2020). Türkiye Elektrik Üretimine Kaynak Bazlı Dağılımı.http://www.emo.org.tr/ekler/c5aa4d5e03b92df_ek.pdf. (Erişim, 30.04.2020).
- Yeyin, N. (2015). Radyasyonun Biyolojik Etkileri, *Nucl Med Semin*, 1(3), 139-143.
- Yılmaz, M. (2012). Türkiye'nin enerji potansiyeli ve yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik enerjisi üretimi açısından önemi. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 4(2), 33-54.

Araştırma Makalesi • Research Article

İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya ve Türkiye’de Din Hizmetleri: Karşılaştırmalı Bir Analiz*

In England, France, United States Of America, Germany And Turkey Religious Services: A Comparative Analysis

Mutlu Sesli ^{a,**}

^a Dr. Öğr. Üyesi. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Adalet Meslek Yüksekokulu Hukuk Bölümü, 60100, Tokat/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-1009-0041.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 01 Ocak 2020
Düzeltilme tarihi: 26 Nisan 2020
Kabul tarihi: 04 Mayıs 2020

Anahtar Kelimeler:

Laiklik
Sekülerlik
İngiltere
Fransa
Din Hizmetleri

ARTICLE INFO

Article history:

Received 01 January 2020
Received in revised form 26 April 2020
Accepted 04 May 2020

Keywords:

Secularism
Secularity
England
France
Religious Services

ÖZ

Laiklik kelime itibariyle halkın tamamını ilgilendiren, dinin özgürleştirilmesi sağlayan ve din ve devlet alanını ayıran siyasi bir sistemdir. Laikliğin doğduğu Fransa’da dahi devletin bireylerin dini hizmetleri yerine getirebilmesi için devreye girdiği görülmektedir. Her ülkenin kendisine özgü sosyal, politik ve tarihsel gelişmeleri o ülkenin farklı tarihi süreçlerden geçmesine ve bu farklı süreçler de farklı laiklik uygulamalarına neden olmuştur. Bu nedenle araştırma kapsamındaki ülkelerde devletlerin farklı din hizmeti uygulamaları mevcut olup tek bir din hizmeti modelinden bahsetmek imkânsızdır. Bu bağlamda, Türkiye’nin bu konudaki uygulamalarının Batı’nın uygulamaları ile henüz örtüşmediği söylenebilir. Çalışma dinsel alan-devlet alanı ayırımına önem veren devletlerde dahi laikliğin saf ve katıksız bir uygulamasının henüz gerçekleşmediği sonucuna ulaştırmaktadır.

ABSTRACT

Secularism is a political system that concerns the whole people, liberates religion and separates religion and state. Even in France, where secularism was born, it is observed that the state was engaged in order for individuals to perform religious services. The unique social, political and historical developments of each country have led to different historical processes of that country and these different processes have led to different secular practices. Therefore, there are different religious service practices of states in the countries covered by the research and it is impossible to mention a single religious service model. In this context, Turkey’s applications can be said on this subject yet does not overlap with Western practices. The study concludes that a pure and pure application of secularism has not yet been realized, even in states that attach importance to the separation of religious domain and state domain.

1. Giriş

“Din” öğrenilmiş fikir kalıbı olarak “toplumu bir arada tutan ve varlığını devam ettirmede yardımcı olan inançlar manzumesidir” (Cox, 2004: 19-24). Bireyin, tabiatüstü bir

güç olduğunu kabul ettiği bir güce olan inancının ifadesi olan din, günümüz modern toplumlarında kurumsal olarak geleneksel hâkimiyeti azalmakla birlikte bireyin duygu ve eylem dünyasında hala etkinliğini korumaktadır.

* Bu çalışma yazarın 2019 yılında Prof. Dr. Şaban Sitembölükbaşı danışmanlığında Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı’nda yürüttüğü “İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye’de Laiklik Uygulamaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

** Sorumlu yazar/*Corresponding author*.
e-posta: mutlu_sesli@hotmail.com

İnsanın siyasal ve sosyal açıdan potansiyeli dikkate alındığında ve en eski toplumlardan itibaren dini inançtan yoksun bir toplum olmadığı düşünüldüğünde tarihin ilk dönemlerinden itibaren din ve devlet arasında bir ilişkinin var olduğunu söylemek mümkündür.

Din ve devlet işlerinin ayrı olmasını ifade eden laikliğin ise oluştuğu kültürel iklim her ülkede farklıdır. Laikliğin ülkeden ülkeye farklılaşmasının nedenleri arasında ülkelerin özellikleri, sosyo-ekonomik yapıları, kültürleri, özellikle her ülkenin içinden geçtiği tarihi tecrübelerin ve siyasal çatışmaların farklılığı gibi unsurlar bulunmaktadır.

Bunun yanında devletlerin bireylere verdikleri din hizmetleri o ülkede etkin olan laiklik veya sekülerlik anlayışı ile yakından ilgilidir. Bu nedenle devlette laiklik veya sekülerliğin varlığının yanında bu anlayışın etkin olması da önemlidir. Bu gibi nedenler Batı’da ve Türkiye’de farklı laiklik uygulamalarını beraberinde getirmiştir.

Devletler her ne kadar hukuki belgelerinde kendilerini dinin dışında saymak isteseler dahi kendilerini oluşturan insan topluluklarının bir takım dini ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalmaktadır. Kendisini “laik” olarak niteleyen devletlerin halkın din hizmetlerini karşılamak için hangi görevleri yüklediği bu çalışmada anlatılmaya çalışılmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve ve Teorik Temel

Laiklikle ilgili kelimelerin etimolojik kökeni bize laikliği açıklama konusunda bir ipucu verebilir. Yalnız burada şöyle bir hatırlatmada bulunmak gerekmektedir. Bizim “laiklik” adı ile tanıdığımız ve birçok anlamlar yüklediğimiz kavram, Batı’da iki ayrı isimde anılmaktadır. Bu kavramlardan ilki Katolik Mezhebinin etkin olduğu İtalya, Fransa gibi ülkelerde “laiklik” olarak; ikincisi ise Germen-Anglo-sakson kökenli Protestan kültürünün hâkim olduğu İngiltere, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi ülkelerde “sekülerlik (secularism)” olarak anılır. Bu iki kavramın tarihsel olarak beslediği kültürel geçmiş, anlamı ve uygulanışı bakımından aralarında pek çok farklılıklar mevcuttur.

2.1. Etimolojik Olarak Laiklik

Fransızcadaki “laic” ya da “laïque” sıfatından dilimize geçen “laik” sözcüğünün kökeni eski Yunancadaki “laikos” sıfatıdır ve “halk, kalabalık, kitle” manasına gelen “laos” kökeninden gelmektedir (Dinçkol, 2011; Yurdusev, 2006: 78). Bu kelime Yunanca’da halk, halkçı, popüler anlamlarına gelmektedir (Yunanca-Türkçe Sözlük, 1994: 419). “Laikos” aynı zamanda din adamı niteliğinde olmayan kişileri tanımlamak için kullanılmakta ve “ruhani olmayan”, “kiliseye ait olmayan” anlamları da bulunmaktadır (Yurdusev, 2006: 78; Gişi, 2015: 2; Başgil, 2003: 151).

“Laik” kelimesinin İngilizce’deki karşılığı “lay” veya “secular”dır. İngilizce’de “lay” “ruhban sınıfından olmayan kilise cemaati üyesi” manasında kullanılmaktadır. “Secular” ise din dışı manasındadır (Oxford Türkiye Sözlüğü, 1998: 368,571).

Batı dillerinin bazılarında “laik” sözcüğünün karşılığı olarak “secular”, laikliğin karşılığı olarak da “secularism” kullanılmaktadır. “Secular” sözcüğü, “şu anki çağ veya zaman” anlamına gelen Latince’deki “saeculum” sözcüğünden türetilmiştir (Cox, 2013: 22; Swatos ve

Christiano, 1999: 211). “Şu anki çağ veya zaman” anlamına gelen sözcük dünyada belirli bir zaman veya dönemdeki durumu, yani dünyeviliği ifade etmektedir (Okumuş, 2011).

2.2. Laiklik ve Sekülerlik

“Laiklik” kavramını daha iyi anlayabilmek için sekülerlik kavramıyla karşılaştırmak gerekmektedir. Fakat Türkçe’de “sekülerlik” pek kullanılmaz, daha çok “laiklik” kavramı kullanılır.

Batı demokrasilerinde laikliğin kabul edilen genel anlamı şunlardır; “devletin resmî bir dininin mevcut olmaması, devletin dinî inanç ayrımı gözetmeksizin farklı din ve mezhep sahiplerine ve hiçbir dini inancı olmayanlara eşit mesafede bulunması, hukuk kurallarının ve tüm kamu işlemlerinin dinî kurallara uygun olma zorunluluğunun bulunmaması, devlet kurumları ile din kurumlarının birbirinden ayrılmış olmaları ve bütün bunların doğal sonucu olarak hangi inanca mensup olurlarsa olsunlar herkese din, vicdan ve ibadet özgürlükleri tanınmış olması ve onların güvence altına alınmasıdır” (Özbudun, 2018).

Sekülerlik (secularity), “dikkatleri yalnızca bu dünyaya, bu dünyadaki şeylere yoğunlaştırma” anlamındadır (Özden, 2016: 63). Sekülerlik, tarihsel seyri itibarıyla German-Anglosakson kültür ve medeniyetinde ortaya çıkan ve şekillenen “German-Anglosakson-Protestan tarzı dünyevileşme” modelidir. Doktrinde sekülerlik ile laiklik’in önemli bir ortak paydasının olduğu kabul edilir. Hem laiklik hem de sekülerlik dünya hayatını yönlendirecek tüm kamu işlemlerin “dinî bir referanstan değil bizzat dünyanın kendi içinden çıkarılmasını öngören bir kamu” düzenini öngörmektedir (Hocaoğlu, 1998: 2). Her ikisi de bir yanda dünyevi alan ile diğer yanda kutsal alan arasına sınır koyar (Messiri, 2011). Anglosakson dünyada din, sistemin “karşısında ve dışında” değil bizzat “içinde ve yanında” yer alır. Din sistemin “içinde ve yanında” olmakla birlikte kamu düzenini yönetmez ve kamu düzeninde etkin değildir; ama bir kurum olarak din (İngiltere’de Anglikan Kilisesi) toplumsal hayatın içerisinde bir gerçeklik hem de olumlanan bir gerçeklik olarak kabul edilmektedir (Hocaoğlu, 1998: 2).

3. İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya ve Türkiye’de Din Hizmetleri

Devletler her ne kadar hukuki belgelerinde kendilerini dinin dışında saymak isteseler dahi kendilerini oluşturan insan topluluklarının bir takım dini ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalmaktadır. Kendisini “laik” olarak niteleyen devletler vatandaşlarının dini hizmetlerini karşılamak için birtakım eylemleri yapmaktadırlar.

3.1. İngiltere’de Devletin Din Hizmetlerindeki Rolü

İngiltere’de devlet, hapishanelerde, orduda ve hastanelerde insanlara manevi destek sağlayacak ve dua edecek kısaca buralarda din hizmeti verecek personelin maaşlarını karşılamaktadır. Fakat bu gibi yerlerde görev alacak din adamlarının yetişmeleri için gereken eğitimi her dini kurum kendisi vermektedir. Sağlık Bakanlığı dini cemaatlere bu amaçla maddi destekte dahi bulunmaktadır. Hastanelerde görev yapan bu din görevlileri (papaz, imam, haham vs.) hastalara, onların refakatçilerine ve ailelerine manevi destek ve danışmanlık hizmeti sunmaktadır (Catto ve Davie, 2008: 156). Ayrıca İngiltere’de hastanelerde görev yapan din

adamları, insan haklarını korumak, etik sorunlara çözüm bulabilmek amacıyla hastane etik kurullarında da görev almaktadır (Korkmaz, 2010: 296).

Orduda Anglikan ve Roma Katolik Kilisesi gibi ana kiliselerin din görevlileri hizmet vermektedirler. Bunun yanında azınlık dini gruplardan Hindu, Sih, Budist ve Müslüman din görevlileri de orduda hizmet verebilmektedirler. Orduda çalışan din görevlilerinin maaşları, Savunma Bakanlığı tarafından ödenmektedir (Catto ve Davie, 2008: 156). Ayrıca Askeri kurumlarda da dini gruplar için ibadet imkânları mevcuttur (Akay, 2011: 20).

Hapishanelerde de din hizmeti verilmektedir (Beckford ve Gilliat, 1998: 55-56). Din hizmeti sağlama konusunda diğer dinlere göre İngiltere Hapishaneleri Baş Papazı aynı zamanda İngiltere Kilisesinde Başdiyakos (archdeacon) ve kıdemli bir devlet memurudur. Bu nedenle hapishanelerde Anglikan Kilisesi din görevlilerinin hâkim bir üstünlüğü vardır. Diğer din görevlileri de hapishanelerde hizmet vermektedirler (Beckford, 2004: 239). İngiltere’de kiliseler kamu fonlarından yararlanarak hapishanelerde suçluların rehabilitasyonuna katkıda bulunabilecek rehberlik hizmetleri vermektedir (IV. Din şurası, 2009: 254). Dini destek ve rehabilitasyon bağlamında cezaevi din görevlileri kendi dinine mensup hükümlü ve tutuklularla bir araya gelerek kutsal kitap çalışmaları yapmakta (Kur’an öğretimi, İncil ve Tevrat çalışmaları gibi), din eğitimi ve öğretimi faaliyetleri yürütmekte (dinin temel ilke ve esaslarını öğretmek, birlikte ayin yapmak, namaz kılmak, ilmi hal dersleri, meditasyon yapmak vb.), özel gün ve gecelere yönelik program ve ayinler düzenlemekte, dini sohbet ve günah çıkarma gibi dinsel içerikli programlar tertip etmektedirler (Işık, 2009: 253). Cezaevlerinde Hristiyanlar, Museviler ve Müslümanlar için ibadet imkânı sağlanmaktadır. Cezaevi kilisesinde semavi dinlerine (Hristiyanlık, Musevilik ve Müslümanlık) mensup mahkûmların ibadetlerini yerine getirebilmeleri için “dinler salonu” adıyla özel alanlar ayrılmış durumdadır. Örneğin; Müslüman mahkûmlar için Cuma namazını kılmalarına yönelik cezaevi kilisesinin içinde ayrı bir bölüm bulunmaktadır (Işık, 2009)

Ülkede İslâm hukuku, yasalarına aykırı olmadığı sürece uyuşmazlık, arabuluculuk, evlilik ve finans gibi alanlarda kullanılmaktadır (ABD Uluslararası Din Özgürlüğü Raporu, 2010). Musevilerin kendi içinde faaliyet gösteren bir mahkemesi bulunmaktadır. Bu mahkeme evlilik, kira ve finans gibi alanlarda gönüllü başvuru esasına göre yetkili olan bir mahkeme türüdür (Bilgin ve Koçak, 2012: 102.)

Devlet, ülke genelindeki tüm ibadet yerlerinin bakımı ve onarımı için bütçeden fon ayırmaktadır (Fox, 2008: 120). Örneğin devlet, İngiltere Kilisesinin artık kullanmadığı, mimari ve tarihi öneme sahip binaların bakım ve onarımını yapan “Kilise Koruma Vakfı”na maddi destekte bulunmaktadır (Şencan, 2011: 43).

Devlet, Hacca gidecek olan vatandaşlarına yardımcı olmak üzere konsolosluk hizmeti sunmakta ve sağlık taraması yaparak göndermektedir. Devlet, Kutsal Cuma’yı, Paskalya Pazartesi’ni ve Noel’i dini bayram olarak tanımaktadır (Bilgin ve Koçak, 2012: 103). Devlet kiliselere hem dini hem de resmi nikâh kıyma yetkisi vermiştir.

İçişleri Bakanlığı bünyesinde hükümetle inanç grupları arasında bir bağ kurarak, hükümetin belirlediği ve

uygulamaya koyduğu politikaların bu gruplara sağlıklı bir şekilde ulaşmasını sağlamak için “İnanç Toplulukları Birimi” bulunmaktadır (Bilgin ve Koçak, 2012: 100).

İngiltere’de dini grupların tescili ise gerekli değildir. Pek çok dini grup hayır örgütleri statüsünde faaliyet gösterir. Bu örgütler, hayır işleri amacıyla kullanıldığı sürece gelir ve sermaye kazanımlardan alınan vergilerden ve katma değer vergisinden muaftır. Devlet ayrıca kamu görevlilerinin dini ayrımcılığa uğramaması ve ibadetlerini yerine getirmesi ile de sorumlu tutulmuştur (Akay, 2011: 20).

3.2. Fransa’da Devletin Din Hizmetlerindeki Rolü

Fransa’da 9 Kasım 1905 tarihli Ayrılık Kanunu’nun 2. maddesi; “Cumhuriyet, herhangi bir dini tanımadığı ve desteklemediği gibi, herhangi bir cemaatin ve din görevlilerinin maaşlarını da ödemez” hükmünü içermektedir. Bu nedenle din adamları devletten herhangi bir şekilde maaş almazlar. Haut-Rhin, Bas-Rhin, Guyana, Moselle ve diğer denizaşırı yerlerde bu konudaki kanunlar farklıdır (Messner, 2008: 121).

Haut-Rhin, Bas-Rhin, Moselle vilayetlerinde devletin Katolik Kilisesi ile yaptığı 1801 konkordatosu ve Protestan mezhepleri ve Musevilğin haklarının düzenlendiği 1802-1808 kanunları halen geçerlidir. Bu istisnanın tarihi nedeni 1905 kanunu çıkartıldığında bu bölgelerin Almanya’ya (1871-1919) bağlı olmasıdır. Birinci Dünya Savaşı sonrası tekrar Fransız toprağı olan bu bölgelere laiklik kanunları uygulanmamıştır. Yine Guyana ve deniz aşırı Fransız sömürge topraklarına laiklik kanunları dayatılmamıştır (Kuru, 2011: 115).

Kanunun yayımlandığı tarihten sonraki 1 (bir) Ocak itibariyle ibadete katılım ile ilgili her şey devlet, bölge ve belediye bütçelerinden çıkartılmıştır (Ruiz, 2014: 100). Kanun, din ile ilgili her türlü kamu teşkilatını kaldırmıştır. 1905 Kanunu ile herkes gibi fert olan din adamları da genel hükümlere bağlanmıştır. Kanun, dini törenlerin açık olarak yapılması ve ibadet yerlerinin bakım ve giderlerinin sağlanması için din dernekleri kurulmasının önünü açmıştır. Kanun, ruhban sınıfına sadece ibadet yerlerini kullanma yetkisini vermektedir. Fransa’da kamu düzenine ilişkin sınırlamalar dışında her türlü ibadet ve törenlerin yapılması serbesttir. Devletin kendine ait bir dini yoktur. Hiçbir din genel bütçeden yardım görmez. Din bir kamu hizmeti olmadığı gibi din adamları da devlet memuru değildir. Devlet dinlerin hepsine karşı eşit davranmaktadır (Taplamacıoğlu, 1963: 45). Fakat 1905 Kanunu’nun istisnası olarak Guyana’da 27 Ağustos 1828 tarihinde çıkartılan yönetmeliğin 36. maddesine uygun şekilde Katolik din adamlarına (papazlara ve piskoposlara) ödeme yapıldığı gibi, kilise binaları ile yönetim binalarının bakım masrafları da karşılanmaktadır. Aynı şekilde Haut-Rhin, Bas-Rhin ve Moselle de Lutheran ve Reform Kiliseleri, Roma Katolik Kilisesi ve Musevi topluluğu gibi tanınmış dini cemaatlerin din adamları da devletten maaş almaktadır (Cranmer, 2006: 103; Messner, 2008: 123).

Fransa’da devlet, tarafsızlık ilkesi gereği din adamlarının tayinine de müdahale etmez. Kiliseler ve dini organizasyonların yetkilileri kendi din adamlarını kendileri seçerler. Fakat Fransa’da bu kuralın bazı istisnaları bulunmaktadır. Bu istisnalar, statüleri 1905 Ayrılık Kanunu’yla belirlenmiş olan şapel papazları ve piskoposlar,

Guyana'daki Katolik Kilisesi papazları ile Haut-Rhin, Bas-Rhin ve Moselle de konkordato tarafından tanınmış olan dört dini grubun (Lutheran ve Reform Kiliseleri, Roma Katolik Kilisesi ve Musevi topluluğu) din adamlarıdır. 1905 tarihli kanun buradaki Katolik Kiliseleri, bölge piskoposlarının tayini ile ilgili olarak devletle istişarede bulunmasını şart koşmaktadır (Cranmer, 2006: 103; Messner, 2008: 124).

1905 Kanunu “dinlerin eşitliği ilkesi”ni getirerek Katolik Kilisesi’nin bir din gibi işlev görmesini yasaklayarak, onun meşru olarak özel bir statüsünün olamayacağını ve “dinlerin kamu tarafından finanse edilmemesi” prensibini getirmiştir (Chadwick, 2000: 6). Fakat bu prensibin bazı istisnaları bulunmaktadır. Bunların bazıları bizzat 1905 Kanunu’nda yer almıştır. Örneğin, kanun, devletin okul kiliselerinin (şapellerin) harcamalarını karşılaması gerektiğini emretmektedir. Kanuna göre, şapeller, ilkokullar, orta dereceli okullar ile liseler, hastaneler, kimsesizlerin barındığı yurtlar, hapishaneler gibi kamu kurumlarında dini uygulamaların serbest bir şekilde yapılması için gerekli harcamalar kamu bütçesine dâhil edilebilir (Messner, 2008: 121-122). Bunlara ilaveten istisnai bölgelerde ibadet yerlerinin inşasına destek sağlamak için yerel yönetimler destek verebilmektedir (Cranmer, 2006: 103). Ayrıca 1905 Kanunu’nun 19. maddesi “Tarihi yapıların tamiri için harcanan miktarlar destek olarak kabul edilmez” demektedir (Antes, 2003: 21). 1908 yılında 1905 Ayrılık Kanunu’ndan önce inşa edilen Roma Katolik mezhebine ait ibadet yerlerinin mülkiyeti üstlenilmiş ve bunların bakım maliyeti üstlenilmeye başlanmıştır ve sonuç olarak Roma Katolik mezhebine ait binaların bakım maliyetlerinin önemli bir kısmı Katolik Kilisesi kamu fonlarından karşılanmaktadır¹ (Cranmer, 2011: 11).

Bauberot, günümüzde Fransa’da Cumhuriyet’in dini nitelikli aktivitelere ve dinlere yaptığı finansal yardımın listesini çıkarmıştır.

a) 1905’te kamu malı olması şartıyla karşılıksız olarak dinlerin kullanımına terk edilen ve onların yasal mülkiyeti olan dini binaların bakımına katkı sağlar.

b) Papaz ve din adamları sosyal sigortadan faydalanmaktadırlar. Eğer kiliselerin din adamlarını sigorta ettirmesinde ödeme sorunu çıkarsa devlet, bütçesinden onlara da yardım eder.

c) Liselerde, hastaneler, hapishanelerde ve ordu gibi kurumlarda bazı din adamları yapmış oldukları hizmetlerden ücret alırlar.

d) Dini derneklerin yararına iradi vergi indirimine izin verilmiştir (Bauberot, 2003: 101; Minkenberg, 2003: 197)

Bunların yanında ulusal törenlerde (resmi) eğer bir din görevlisi hizmet sunacaksa ücreti bütçeden karşılanır (Robert, 2003: 641). Görüldüğü gibi laik Fransa ülkedeki din hizmetleri için bütçesinden pay ayırmaktadır.

Fransa’da dini grupların devletçe kayıt altına alınması zorunlu değildir, ancak vergi muafiyetinden yararlanmayı veya resmi olarak tanınmayı tercih edenler başvuruda bulunabilmektedir (Fox, 2008: 135). Tescil edilen dini gruplar için iki kategori mevcuttur: a) Vergi muafiyetinden yararlanabilen, dini faaliyetlerde bulunabilen ibadet

dernekleri (*associations culturelles*) ve b) muafiyet hakkı bulunmayan ancak kâr amaçlı faaliyet yapabilen kültür dernekleri (*associations culturelles*) (Cranmer, 2011: 11; Akay, 2011: 20; Antes, 2003: 21; Bloß, 2003: 22-23). Bir ibadet derneği, hizmetler ve uygulamaları ile sadece dini faaliyetler düzenleyebilir. Bir kültürel dernek, kar yapma faaliyetinde bulunabilir. Her ne kadar kültürel dernek vergiden muaf olmasa da okul, eğitimsel işlemler gibi kültürel faaliyetleri için devlet yardımı alabilir. Bazı dini gruplar her iki grup altında bulunabilir. Örneğin; Mormonlar, ibadetleriyle dini faaliyetler yürütmekte ve kültürel dernekleri altında bir dernek kurup kar amaçlı faaliyet yürütmektedirler (Cranmer, 2006: 103).

Devlet, dini gruplara tapınak veya ibadethane (sinagog cami, kilise vs.) inşa etmeleri için doğrudan bir fon sağlamaz. Fakat dini gruplara ibadet yerlerinin inşası için yardımlar, dolaylı kolaylıklar sağlanmaktadır (Fox, 2008: 135; Akay, 2011: 20). Bunlar, dini gruplara avantajlı arsa veya kredi garantileri teminidir. Ayrıca, devlet “dini ibadethaneleri” emlak vergilerinden muaf tutar. Ayrıca devlet, dini gruplara kendi kültürel dernekleri üzerinden de kredi ve fon sağlayabilmektedir (Şencan, 2011: 36).

Ülkede halkın dini konularda taleplerini karşılama sorumluluğunda olan belirli bir kamu kuruluşu bulunmamaktadır. Bireyler ya da özel kuruluşlar, bu yöndeki taleplerinin karşılanması için, ilgili kurumlara başvurabilmektedirler. Yani, bireyler dini ihtiyaçlarını yapabilmek için mahalli eğitim idarelerine; şapel vs. açmak için mahalli okul idarelerine; hastanelerde ve hapishanelerde ibadetlerini yerine getirmek ve dini ihtiyaçlarını karşılamak için kurum idarelerine müracaat edebilirler (Messner, 2008: 120).

Fransa’da devlet, hastanelerde, orduda, okullarda ve cezaevlerinde bulunan bireylerin ihtiyacı olan dini hizmetleri karşılamaktadır. Bu gibi yerlerde devlet ruhsal arınma için bir mekân (Aumônerie) ve din görevlisi (Aumônier) bulundurulmasına izin verip bizzat organize dahi etmektedir. (Arabacı, 2018). Bu gibi yerlerde görev yapacak din görevlileri ayırım kanununa göre ilgili dini otoritenin teklifi ve kamu otoritesinin onayıyla atanmakta (Morange, 2001: 136) ve bu görevlilere devlet tarafından ücret ödenmektedir. Fransız devlet okullarının çoğunda öğrencilere manevi danışmanlık hizmeti vermek için papazlar bulunmaktadır (Kuru, 2011: 114). Müslüman din adamları için de hastanelerde, orduda ve hapishanelerde kadrolar bulunmaktadır (Messner, 2008: 124). Günümüzde Fransa’da liselerin % 90’ında kurum bünyesinde din hizmetlerini yürütmek için resmi papazlık bulunmaktadır (Robert, 1997: 146-147). Bunlara ilave olarak Fransa’da kamuya bağlı okullarda dini nedenlerle farklı yemekleri yemek zorunda kalacak öğrencilere inancına uygun yemekler sağlamak konusunda gayret göstermektedir. Ayrıca, Fransa’da devlet, önce resmi nikâh kıymaları şartıyla dini nikâha izin vermektedir. Devlet “Paskalya, Kabul Günü, Göğe Yükselme Günü, Tüm Azizler Günü ve Noel” gibi dini bayramları tatil olarak tanımaktadır (Bilgin-Koçak, 2012: 97).

Günümüzde Fransa, ülkesinde göçmenler nedeniyle dinlerle ve dini gruplarla daha yakın bir işbirliği yapma ihtiyacı

¹ Örneğin 15.04.2019 tarihinde yanan Notre Dame Katedrali bu yasa gereği bakım onarımı kamu fonlarından yapılacaktır.

hissetmektedir. Örneğin İçişleri Bakanlığı Müslümanları temsil etmesi ve Müslüman ibadet yerlerinin inşasını teşvik etmek üzere (örneğin, Paris Ulu Camii) devlet tarafından desteklenen “the Conseil Français du Culte Musulman”un yapılandırılmasında önemli görevler üstlenmiştir (Ferrari, 2008: 109; Ercolessi ve Hägg, 2008: 114). Hatta günümüzde Fransa’da 1905 tarihli laiklik yasasında köklü değişiklik yaparak ibadet merkezlerine devlet binalarının müsait alanlarını kiraya verme, inanç merkezlerinin dış yardımlarını denetim almaya çalışmaya ve bu tür yerlere vergi muafiyeti vermeyi tartışmaktadır. Fransa’da bu tür gelişmeler din devlet ayırımının eskisi kadar keskin olmadığını, bu ayırımı giderek yumuşamakta olduğunu göstermektedir.

3.3. Amerika Birleşik Devletleri’nde Devletin Din Hizmetlerindeki Rolü

ABD’de din devlet ayrılığı ilkesinin uygulanmasından dolayı ülkedeki dini kurumlar sivil toplum kuruluşları olarak örgütlenmiştir. Ülkedeki dinler ve mezhepler üzerinde devletin bir yetkisi olmadığından dinler ve mezhepler özerk bir yönetim sistemine sahiptir. Din hizmetlerinin finansmanı da ilgili dine inananlar tarafından yapılmaktadır. Bu nedenle inananlar, o dinin veya mezhebin hizmet şekli ve kalitesi üzerinde denetim imkânına sahiptirler (Akay, 2011: 26). Dolayısıyla ülkede din hizmetleri devletten daha çok dini gruplar ve kiliseler tarafından yerine getirilir. Devlet daha çok din özgürlüğünün yerine getirilebilmesi için gereken ortamı hazırlamaktadır. Devlet bunların yanında kiliseleri din hizmetlerini yerine getirebilmeleri için vergiden muaf tutmaktadır. (Fowler, Hertzke ve Olson, 2003: 51).

Kiliselerin seçmenler için herhangi bir aday adına (ya da buna karşı) herhangi bir siyasi kampanyaya doğrudan ya da dolaylı olarak katılmaları ya da bunlara müdahale etmeleri kesinlikle yasaktır. Siyasi kampanya fonlarına veya kamu adına herhangi bir adayın lehine veya aleyhine kamuya açık beyanlara (sözlü veya yazılı) yapılan katkılar, siyasi kampanya faaliyetleri yasağı açıkça ihlal etmektedir. Bu yasağı ihlal etmek, vergi muafiyeti durumunun reddedilmesine veya iptal edilmesine ve belirli tüketim vergisinin uygulanmasına neden olabilir. a) bir adayı diğerine tercih edeceğine dair önyargı kanıtı bulunan seçmen eğitimi veya kayıt faaliyetleri; (b) bir şekilde bir adaya karşı çıkmak; veya (c) bir aday veya aday grubunu destekleme etkisine sahip olmak müdahaleyi oluşturur (ABD’de Vergiden Muaf Örgütler, 2018).

Kongre, Vergi Kanunu’nun 7611 sayılı bölümünde, kiliselerin muafiyetlerinin nasıl ve ne zaman olabileceği konusunda özel sınırlamalar getirmiştir. Bir kilisenin vergi muafiyetine ancak uygun bir üst düzey Hazine yetkilisinin, (yazılı olarak kaydedilen gerçekler ve şartlar temelinde) o yerin bir kilise olduğuna inanması gerekir (ABD Vergi Kanunu). Kiliselerin dini faaliyet dışındaki yapmış olduğu faaliyetler vergiden muaf değildir.

Devlet bireylerin din özgürlüklerini gerçekleştirebilmesi için kendisine bağlı kurumlarda tüm inanç gruplarına yönelik dini inançlarını sürdürebilmesi için makul ve eşit fırsatlar sunar (Beckford-Gilliat, 1998: 174). Örneğin, cezaevlerinde mahkûmların dini ibadet ihtiyaçlarının karşılanması için 2000 yılında bireyleri ve dini koruyan bir medeni haklar yasası olan “The Religious Land Use and Institutionalized Persons Act” kabul etmiştir. Bu anlaşma ile cezaevlerinde

zorunlu ibadet hizmetine sahip dinlerin (bu dinlere sınırlama olmaksızın) büyük bölümü ibadet için fiziksel alana sahip olmuştur (Akay, 2011: 26). Bu yasayı yürürlüğe koyan Kongre, dini serbest ve özgür bir şekilde uygulamayı ibadet etme hakkı çerçevesinde kabul ederek, dinlerin teolojik gerekliliklerine uygun yeterli fiziksel bir alan olmadan işlev göremeyeceğini kabul etmektedir. 1993’teki Din Özgürlüğü Düzenlenmesi Yasası’na göre devlet cezaevlerinde dini hizmetlerin sağlanması için din adamları istihdam etmiş, fakat 1997’de yüksek mahkeme bu istihdamın anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle iptal etmiştir (Beckford ve Gilliat, 1998: 174-176). Bu yasa, devlet daireleri, belediyeler, belediye meclisleri gibi yerleri de kapsamaktadır (Religious Land Use and Institutionalized Persons Act of 2000).

Bazı eyaletler cezaevlerinde infaz edilecek Hristiyan mahkûmlara infaz odasında papaz görevlendirmesi yapmaktadır. Din hizmetleri ordu içinde de, askeri nedenlerle sınırlanmadığı ve askeri hizmetleri engellemediği sürece askerlerin dini ibadet ihtiyaçlarını özgür bir şekilde yerine getirmesi için gerekli ortam sunulmaktadır. Dini hizmetler arasında “kutsal günlerin ve bayramların kutlanması, personel odalarının ayrılmasında, sağlık hizmetlerinde ve sunulan yemeklerde dini farklılıkların gözetilmesi, müfredatta dini pratikler ve inançlara ilişkin bilgilerin yer alması, dini simgelerin askeri görevlere zarar vermemek koşuluyla askeri üniforma ile birlikte kullanılması” yer almaktadır (Akay, 2011: 26). Amerikan donanmasında “chaplain” adı altında din adamları hizmet vermekte ve bu kişilere devlet maaş bağlamaktadır. Hastanelerde hastalara yönelik manevi bakım hizmetleri gönüllü din adamları tarafından profesyonel bir şekilde yürütülen bir hizmet alanı olarak varlığını devam ettirmektedir (Akay ve Şahin, 2018: 6). Kısaca, ABD’de devlete bağlı cezaevi, hastane, üniversite ve polis teşkilatı gibi kurumlarda hizmet veren farklı dinlere mensup görevliler daha çok gönüllülük esasına göre hizmet vermektedirler. Amerikan donanması (yaptıkları işin psikolojik sonuçları nedeniyle) ve devlete bağlı hastanelerdeki din adamları devlet tarafından finanse edilmekte ve bu durum istisna niteliği taşımaktadır. Devletin dini hizmetlerinin yanında eyaletler arası farklı uygulamalar olsa da dini bayramlarda (Noel Bayramı, Kutsal Cuma, Paskalya Bayramı, bazı eyaletlerde Müslümanlar için Kurban ve Ramazan Bayramı vs.) bir gün resmi tatil olmaktadır (Major holidays and festivals in USA, 2018).

Amerikan toplumunda din hizmetleri kiliseler tarafından yerine getirilmektedir. Kiliseler toplumsal hayatta çok aktif ve faal kurumlardır. Kilise yapılan bağış ve yardımlardan dolayı geniş bir alanda toplumsal örgütlenmeye giderek okullar, hastaneler ve üniversiteler açmıştır. Bunların yanında hayır kurumları ve uluslararası yardım kuruluşlarının yönetimlerini dahi üstlenmiştir. Kiliselerin toplumsal hayata aktif olarak katılmaları hükümet ile arasında karşılıklı bir ilişki kurmasına neden olmaktadır. Örneğin, çok sayıda kilise ve dini vakıf hastanesi hizmetlerini yürütebilmek için devlet yardımına ihtiyaç duymaktadır. Hükümetler de politika üretebilmek ve uygulayabilmek için kilisenin desteğini almak zorundadır. Kilise hem dini hem de resmi nikâh kıyabilmektedir. Bu gibi nedenlerle hükümet ve kilise birçok alanda kaçınılmaz bir ilişki kurmak zorunda kalmaktadır (Fowler, Hertzke ve Olson, 2003: 50-51; Kuru, 2011: 236). Görüleceği üzere ABD’de din hizmetleri karmaşık bir sürece işaret etmektedir.

Her ne kadar din devlet ayrılığı anayasal olarak sağlanmış olsa da uygulama da esnek bir modelin kabul edildiği aşikârdır.

3.4. Almanya’da Devletin Din Hizmetlerindeki Rolü

Almanya federal bir devlet olup, 16 eyaletten oluşmaktadır. Her eyaletin ayrı bir anayasası, bir hükümeti, başkenti, bütçesi ve yönetim özgürlükleri bulunmaktadır. Her eyaletin anayasasında din özgürlüğü ve devletin dini gruplarla ilişkisini belirleyen hükümler mevcuttur. Fakat bu hükümler federal anayasaya aykırılık taşımamaktadır (Robbers, 2008: 43).

Devlet din ile “ayrılık içinde işbirliği” şeklinde hareket etmektedir. Tarafsızlık, hoşgörü ve eşitlik devletin dine yaklaşımını belirleyen kavramlardır (Şencan, 2011: 6).

Almanya Anayasası’na göre devletin bir dini veya kilisesi bulunmamaktadır. Anayasaya göre tüm dinlere karşı devlet eşit mesafededir ve tarafsızdır. Anayasanın 137. maddesi aynen şöyledir. “Devlet kilisesi yoktur. Dini topluluklar kurma hakkı güvence altına alınır. Her dini topluluk, kendi işlerini, herkes için geçerli olan yasaların çerçevesinde bağımsız olarak düzenler ve yönetir.....Kamu tüzel kişi niteliğindeki dini topluluklar, bölgesel vergi listeleri üzerinden, eyalet hukukunun tespit ettiği koşullar çerçevesinde vergi toplamak yetkisine sahiptirler.”

Almanya’da din hizmetlerinin yürütülmesi ile ilgili doğrudan bir bakanlık bulunmamaktadır. Burada sistem dini ihtiyaçların karşılanması konusunda devletin dini cemaatlerle işbirliği yapması üzerine kurulmuştur. Dini cemaatler herkes için geçerli kanunlara uymak şartıyla kamu tüzel kişilikleri sayesinde kendi işlerini yürütür ve istedikleri elamanı işe alabilir, istedikleri şekilde eğitim yapabilir. Devlet sadece bazı dini cemaatlerin bazı mevkiilerine devletle yapılan anlaşma gereği politik nedenlerle bazı kişilerin piskopos atanmasına itiraz edebilir. Devlet okullarında ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarda din hizmeti dini cemaatler tarafında yerine getirilmektedir (Robbers, 2008: 53). Bu konuda Anayasanın 141. Maddesi şöyle demektedir. “Orduda, hastanelerde, cezaevlerinde ve diğer kamu kuruluşlarında ibadet ve manevi takviyesine gereksinme olduğu ölçüde, dini topluluklara, gerekli dini işlemlerin yapılması hususunda izin verilmelidir. Bu arada her türlü zorlamadan kaçınılmalıdır.” Huzurevi, hastane gibi kurumların çoğu dini gruplara aittir. Cemaatler buralardaki kişilere din hizmeti götürmektedir. Yine cezaevlerinde din hizmeti vermektedir.

Din işleri ile ilgilenen dini cemaatler finansmanlarını büyük ölçüde kendi üyelerinde karşılamaktadırlar. Fakat birçok dini faaliyette devlet finansman desteği sağlanmaktadır. Örneğin kilise binalarının tarihi ya da kültürel nedenlerle bakım ve onarımına ve buradaki görevlilerin maaşlarına devlet destek vermektedir. Ayrıca devlet dini cemaatlere üyelerinin ödeyeceği vergiyi kendi personelleri ile toplamakta ve belli bir kesinti yaparak bu parayı cemaatlere aktarmaktadır. Devlet sağlık hizmeti, aile bakımı, yaşlı bakımı ve diğer sosyal hizmetleri ile uğraşan dini cemaatlere mali yardım yapmaktadır. Dini cemaatler dini hizmet ve hayır işlerinde birçok vergiden muafır (Doğan, 2008: 5; Robbers, 2008: 54-57, Şencan, 2011: 6). Fakat resmi nikâh yetkileri bulunmamaktadır. Almanya’da evlilik konusunda medeni hukuk geçerlidir. (Şencan, 2011: 9).

Din hizmeti sunan personelin atanması ve ücreti cemaatler tarafından karşılanır. Devlet okullarındaki din personeli ise dini cemaatin onayı sonrası devlet tarafından atanır ve ücreti devletçe karşılanır. Ordudaki papazların ve devlet üniversiteleri ilahiyat fakültesindeki görevlilerin maaşı devletçe ödenir (Robbers, 2008: 57-58). Almanya’da, dini cemaatlerin açmış olduğu okulların gideri ve görevlilerin temel giderleri için devlet mali yardım yapmaktadır. Devlete ait okullarda din dersi dini cemaatlere bırakılmıştır. Devlet sadece mali boyutunu karşılamaktadır. Almanya’da tüm resmi daireler dini nedenlerden ötürü hafta sonu kapalıdır (Karagöz, 2010). Kısaca devlet memuru statüsündeki din görevlilerinin maaşını devlet ödemektedir.

Almanya’da bir grubun dini cemaat olması mahkeme kararı ile mümkündür. Mahkeme “durumları ve üye sayıları” itibariyle süreklilik teminatı ile bütün dini cemaatlere aynı hakkı vermektedir (Doğan, 2008: 5). Ayrıca Hristiyan ve Museviler için Paskalya, Meryem Ana günü, Noel bayramı gibi dini bayramlarında resmi tatil olmaktadır (Güneş, 2012). Müslümanların dini bayramlarında ülke genelinde istenen bir resmi tatil isteği devam etmektedir.

3.5. Türkiye’de Devletin Din Hizmetlerindeki Rolü

Batıda siyasal alan ile dini alanın ayrılmasına imkân sağlayan düalizm Türkiye gibi İslam toplumlarında söz konusu olmamıştır. Bunun nedenleri arasında İslamiyet’teki birlik ilkesinin tekçi bir kültür oluşumunu geliştirmiş olması vardır (Arslanel, 2006: 121-122). Bu tekçi kültür din devlet ilişkilerinde birlikteliği beraberinde getiren unsurlardan biridir. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran irade tarafından halkın dini ihtiyaçlarını karşılamak yani halka verilecek din hizmetleri kamusal bir hizmet olarak görülmesinin nedenleri arasındadır. Devlet bu hizmeti karşılamak için Diyanet İşleri Başkanlığı’nı (DİB) kurmuştur. Anayasal bir kurum olan DİB, ülke çapında İslâm’ın bir mezhebine uygun tüm dini hizmetleri yürütmektedir.

Kuruluşundan itibaren DİB’in görevlerinin en önemli kısmı cami hizmetleri olmuştur. İmam-Hatip, müezzin ve vaizler, kısmen de müftüler tarafından icra edilen cami hizmetleri DİB’in hizmetlerinin çok önemli bir bölümünü teşkil etmektedir.

Camiler, ibadet yeri olmasının yanında aynı zamanda birer dini eğitim-öğretim yeridir. Camilerde cemaati hayırlı işlere teşvik etmek, dini konularda aydınlatmak, günahlardan sakındırmak, hurafelerden korumak ve İslâm ahlakı ile ahlaklanabilmesini temin etmek için en önemli irşat metotlarından birisi olan vaaz çok sık yapılmaktadır. Bunun yanında DİB, camilerde hutbeler, radyo ve televizyon programları, konferans, seminer ve panellerle irşat ve tebliğ görevini, dini konularda halkın aydınlatılması vazifesini yerine getirmeye çalışmaktadır. Cuma ve bayram günlerinde yapılan vaazlar, okunan hutbeler ile insanlara dini hizmet götürülmeye çalışılmaktadır. Ramazan ayındaki teravih ve kandiller ile vakit namazlarına gelen insanlar da yine bu hizmetlerden istifade etmektedirler. Bu görevleri yerine getirirken DİB, sıklıkla yazılı, sesli ve görüntülü yayınlardan istifade etmek, konferans, panel, sempozyumlar düzenlemektedir. DİB’e bağlı camilerde özellikle Cuma namazı sonrası yapımı devam eden camilere, Kur’an kurslarına ve kurslarda eğitim alan öğrencilere yardım

toplanmakta ve bu yardımlar din hizmetleri için kullanılmaktadır.

DİB, Hac-umre organizasyonu yapmanın yanında kendisine bağlı din görevlileri Kur'an kursu, fetva, cenaze hizmetleri, dini ve resmi nikâh hizmetlerini de yerine getirmektedir.

DİB, bu hizmetlerinin yanında cezaevi, hastaneler, huzur evleri gibi kurum ve kuruluşlara da dini hizmetler vermektedir. Örneğin; Adalet Bakanlığı ve DİB arasında 30 Mart 2001 yılında yapılan işbirliği protokolü imzalanarak hükümlü ve tutukluların yararına ceza infaz kurumlarındaki din hizmeti faaliyetlerinin daha aktif bir şekilde düzenlenme yoluna gidilmiştir. Bu işbirliği protokolü gereğince ceza ve çocuk eğitim evleri için DİB'e vaiz kadroları tahsis edilerek buralarda vaizler istihdam edilmeye başlanmıştır. Böylece ceza ve ıslah evlerinde dini konularda onlara hizmet verilmektedir. Cezaevlerinde Kur'an kursu hizmetleri, koğuş sohbetleri, kutsal gün ve gecelerde dini hizmetler verilmektedir. Diğer bir örnek, 2015 yılında DİB ile Sağlık Bakanlığı arasında imzalanan "Hastanelerde Manevi Destek Sunmaya Yönelik İşbirliği Protokolü" gereğince hastalara, hasta yakınlarına ve hastane personellerini motive etmek ve özellikle hastalara manevî destek sunmak amacıyla dinî konularda danışmanlık ve rehberlik hizmetleri sunulmaya başlanmıştır. Ayrıca Türkiye'de bazı kurumlarda "din adamı" kadrosu bulunmakta ve din adamları kurum personellerine dini hizmetler vermektedir.²

DİB'in dini hizmetlerinin yanında diğer resmi kurum ve kuruluşlarca da din hizmeti ve dini görevler için fiziksel mekânlar karşılanmaktadır. Örneğin, resmi kurumlarda görevli kişiler kendi idarelerine talepte bulunarak ibadetini yapabileceği uygun bir alan istediklerinde idareler bunu karşılamak zorundadırlar. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Halk Eğitim Müdürlüğü tarafından kendine bağlı dersliklerde veya uygun bir alanda halka Kur'an Kursu eğitimi vermektedir. Küçük çocuklar okulların tatil olduğu yaz aylarında ailesinin isteğine bağlı olarak DİB'in camilerde organize ettiği Kur'an kurslarına da gidebilmektedir.

Son yıllarda DİB, dini hizmet sunumu ile ilgili olarak irşad, nasihat, tebliğ, vaaz gibi bilinen yöntemlerden farklı yeni ve alternatif bir din hizmeti sunma yöntemi geliştirmiştir. Bunlar dini danışmanlık hizmeti, internet sitelerinde sunulan mobil uygulamalar yoluyla mobil din hizmeti sunumudur. Ayrıca 2011 yılında ilk kez uygulanan Ramazan ayının yaz aylarına gelmesi ile yayla turizmin yoğun olduğu yerlerde ve turizm bölgelerinde teravih namazı kılınması için gerekli tedbirler almakta ve buralarda da dini hizmet vermektedir. Ayrıca Türkiye'de İslâm dinine ait bayramlar resmi tatil olarak kutlanmakta ve DİB bu günlerde din hizmeti sunmaktadır.

Türkiye'de devlet, kendisine bağlı camilerin, mescitlerin bakım ve onarımının yanında diğer din mensuplarına ait kilise gibi yerlerinde restorasyonlarını son zamanlarda sıklıkla yapmaktadır. Fakat devlet, Sünni İslâm dışında tutulan Alevilerin ibadet yeri olarak kabul ettikleri cem evlerini ibadethane olarak tanımamakta ve bu nedenle herhangi bir giderini karşılamamaktadır. Fakat Yargıtay, 28 Kasım 2018'de Cem evlerinin ibadethane statüsünde

olduğunu ve elektrik faturalarının devlet tarafından ödenmesi gerektiğine hükmetmiştir.³ Fakat devlet tarafından henüz bu konuda herhangi bir bütçe ayrılmamıştır. Çünkü kanunlarda henüz Alevilik inanç olarak tanınmamaktadır. Devlet Aleviliği Müslümanlığın farklı bir yorumu olduğunun ve bir ibadethaneye sahip olamayacağını düşünmektedir. (Borovalı ve Boyraz, 2016: 75). Daha önce Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Cem evlerini ibadethane kabul etmişti.⁴

Türkiye Cumhuriyeti kuruluş antlaşması sayılan Lozan antlaşmasınının 40 ve 42. Maddeleri Müslüman olmayan azınlıklara mensup olan Türk vatandaşlarının dini kurumlar kurmak, yönetmek ve denetlemek ve dini merasimlerini serbestçe yapmak hususlarında eşit haklara sahip olduklarını güvence altına alarak "azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve diğer dinsel kurumlara her türlü korunmayı sağlamayı yükümlenir. Aynı azınlıkların bugünkü durumda Türkiye'de mevcut olan vakıflarına dini ve hayır kurumlarına her türlü kolaylık ve müsaade gösterilecek ve Türkiye hükümeti yeni din ve hayır kurumlarının kurulması için bu gibi özel kurumlara sağlanmış olan gerekli kolaylıklardan hiçbirini" esirgemeyeceğini deklare etmiştir. Örneğin; Ortodoks Türk vatandaşlarının din hizmetlerini yerine getirmek için kurulmuş patrikhane, bir devlet kurumudur ve kilisenin yöneticisi patrik de bir "devlet memuru sıfatıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti kanunlarına tâbidir." Patrikhane'nin diğer ruhbanları da Türk vatandaşı olmak zorundadır (Gökçen, 2018; Şahin, 2018: 347).

4. Sonuç

Fransa, ABD ve Türkiye gibi ülkeler anayasalarında laik bir yapıda olduklarını veya din devlet ayrılığını öngören maddeleri düzenlemiş olsalar da, ilgili devletler din hizmetleri konusunda vatandaşlarının dini ihtiyaçlarını karşılamak için birçok alanda devreye girmektedir. Laikliğin doğduğu Fransa dahi, okul kiliselerindeki harcamaların karşılanmasından cezaevi, hastane ve ordu gibi kurumlarda bireylerin dini hizmetlerini karşılamakta ve sınırlı da olsa din adamlarına maaş bile vermektedir. Bunun yanında devlet birçok dini merkezin bakım ve onarımını üstlenmektedir. Anlaşılacağı üzere Fransa'da devlet, bireylerin din özgürlüğünü sağlamak için laiklik anlayışına sınır çekmektedir. Kısaca "laik" Fransa bile ülkesindeki din hizmetlerini karşılamak için bütçesinden pay ayırmaktadır. Ülkelerin bütün din ve inançlara eşit destek vermesi, hiçbir inancı olmayanların durumu düşünüldüğünde bu destek laiklik ilkesine aykırılık oluşturmaktadır. Yani bu durum laikliğin arkasındaki temel düşünce olan devletin din ve inançlar (hiçbir inancı olmayanlar dahil) karşısında tarafsız olması ilkesine aykırılık oluşturur. Laik bir devletin bir dini veya inancı-inanmayışi diğerlerine karşı tercih etmemesi veya imtiyazlı konuma getirmemesi gerekir.

İngiltere zaten din ile barışık sistemi sayesinde hemen hemen tüm dinlerin din hizmetlerini karşılamaya çalışmaktadır. Hastanelerde, orduda, cezaevlerinde vs. gibi kurumlarda dini hizmetleri karşılamak için görevli din adamlarına maaş vermekte ve bu hizmetleri yakından takip etmektedir.

Türkiye'de devlet, halkın dini ihtiyaçlarını karşılamak için din hizmetlerini bir kamu hizmeti olarak görmüştür. DİB, ülke sathına kadar yayılan camileri ve kadrosu sayesinde

² Örneğin; Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastanelerde imam-vaiz kadrosu bulunmaktadır.

³ Yargıtay 3. Hukuk Dairesi, 2016/17500 E.,2018/6192 K.

⁴ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (ECHR),145, (2016).

ülkedeki insanlara sadece bir dinin hizmetini götürmektedir. Ayrıca Türkiye’de DİB’den ayrı birçok resmi kurumda din adamı kadrosu bulunmakta ve din hizmeti verilmektedir. Türkiye’de devlet, İslâm dışındaki diğer din mensuplarına kamu hizmetini sınırlı düzeyde, dini ibadet yerlerinin bakımı ve onarımına yardımcı olmak şeklinde götürmektedir. Bunlar, kilise ve sinagogların bakım ve onarımı ile sınırlıdır. İslâm dini dışında da din adamı kamu kurumlarında yer almamaktadır. Devlet, Sünni İslâm dışındaki örneğin Alevilere herhangi bir din hizmeti götürmemektedir. Alevilerin ibadet yeri olarak kabul ettikleri cem evlerini hala yasal olarak ibadethane olarak tanımamaktadır. Çünkü devlet resmi düzeyde Aleviliği tanımamaktadır.

ABD’de ise din hizmetleri daha çok sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri arasına girmektedir. Devlet din hizmetleri alanında pek görülmemektedir. Amerika’da devlet daha çok bireylerin rahatça dini özgürlüklerini yaşaması için gerekli ortamı hazırlamaktadır. Din hizmetleri kurumlarda daha çok gönüllülük esasına göre yürütülmektedir. Amerika’da farklı dini inançların devlet tarafından korunması gerektiğine inanılır ve dini özgürlüğe duyulacak saygının devletin huzuruna ve esenliğine pozitif katkı sunacağına dair bir varsayım vardır. Bu siyaset ve tutumlar ilk önce din özgürlüğünü koruyan uluslararası insan hakları standartlarından oluşmaktadır. İkinci olarak, kendilerini dine adanmış olan bireylerin özgürlüklerine ve insan olmalarından dolayı şerefli bir varlık olduğuna dair inanç vardır (Gunn, 2005: 133). ABD inanç ile özgürlüğü bir arada ahenkli bir şekilde yaşatan bir modele sahiptir. Devlet din hizmetleri alanında pek görülme de özellikle Deniz Kuvvetleri’nde farklı inanç gruplarından maaşlı din adamı istihdamı yapmıştır. ABD, Fransa, İngiltere’de orduda görev yapan farklı din gruplarına din hizmeti veren maaşlı din adamları olmasına rağmen Türkiye’deki askeri birliklerde din adamı bulunmamaktadır. Türkiye sadece askerlerin ve görevlilerin ibadetleri için fiziki mekân tesisi yapmaktadır. Türkiye’de bu tür dini hizmet gönüllülük esasına göre yürütülmektedir. Fransa’da 1905 öncesi kiliselerin bakım ve onarımı devlet tarafından karşılanırdı. 1905 sonrasında bu uygulamaya bazı sınırlamalar getirilmiştir. ABD’de ise tüm dinler (kiliseler, mezhepler vs.) eşit şartlara sahiptir. Hiçbir din imtiyaz sahibi değildir. Dinlerin tüm giderleri kendi üyelerinin gönüllülük esasına göre oluşturdukları sistem sayesinde yürütülmektedir.

Almanya ise kendine has modeli ile anayasası gereği dini cemaatlerle iletişim kurmakta ve onlar üzerinden din hizmetini yürütmektedir. Bu sayede onlara vergi avantajı sağlamak ve bazı durumlarda kamu fonlarından finans yardımı yapmaktadır. Sistemde dini hizmetleri cemaatler eliyle yürütülmekte ve giderleri cemaat tarafından karşılanmaktadır. Devlete ait kurumlarda da din hizmeti dini gruplar eliyle yürütülmektedir. Eğer din görevlisi devlet memuru statüsünde ise ücreti devlet tarafından karşılanmaktadır. Müslüman dini gruplar için dini bayramlarda tatil isteği, vergi indirim vs. gibi sorunlar halen çözülmemiştir.

Diğer bir karşılaştırma unsuru ise din adamlarının resmi nikâh konusunda yetkileridir. Devlet din hizmeti verirken bazı ülkelerde din adamlarına bir takım yetkiler tanımıştır. İngiltere, ABD ve Türkiye’de din adamlarının hem dini hem de resmi nikâh yetkileri mevcuttur, Fransa’da ve

Almanya’da din adamlarının resmi nikâh yetkileri bulunmamaktadır.

Son tahlilde, araştırmaya konu olan ülkelerden ABD, Fransa ve Türkiye kendilerini laik olarak tanımlasalar veya bunu hukuki düzenlemeleri ile ima etseler dahi bireylerin, toplumun din hizmetlerini karşılamak için gerekli kolaylıkları sağlamaktadır. Bu durum şunu göstermektedir: “din” tüm ülkelerde az veya çok toplumsal yapıyı oluşturan hukuk, siyaset, kültür, ekonomi, ahlak, eğitim vb. gibi alanlarla sürekli bir etkileşim halindedir ve bu alanlardan etkilendiği gibi aynı zamanda onları sürekli etkilemektedir. Bu yüzden laikliğin saf ve katıksız bir uygulaması hemen hemen hiçbir ülkede gerçekleşmemektedir.

Kaynakça

- ABD’de vergiden muaf örgütler*, (Erişim: 11.12.2018), <https://www.irs.gov/charities-non-profits/charitable-organizations/the-restriction-of-political-campaign-intervention-by-section-501c3-tax-exempt-organizations>.
- ABD Vergi Kanunu 7611 sayılı bölüm*, (Erişim:10.12.2018), <https://www.irs.gov/pub/irs-tege/26usc7611.pdf>.
- ABD 2010 Uluslararası Din Özgürlüğü Raporu*, İngiltere, (Erişim:21.07.2018), <https://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2010/148995.htm>.
- ABD 2010 uluslararası dini özgürlük raporu*, Fransa, (Erişim:21.07.2018), <https://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2010/148934.htm>.
- Akay, H., (2011), Uygulamada laiklik: Devlet-Din Ekseninde Özgürlükler, Hizmetler ve Finansman, *Toplum ve Bilim*, sayı: 120, 11-47.
- Arabacı, F., *Avrupa’da Din Devlet İlişkileri*”, (Erişim: 21.07.2018), http://fazliarabaci.com/default.asp?page=content&content_id=108.
- Akay, M., Şahin, Z., (2018), *Türkiye’de ve Dünyada Hastane Hizmetleri Bağlamında Manevi Bakım*, (Erişim:21.07.2018), http://www.multicongress.net/2018Multicongress/Ornek_Calisma.pdf.
- Antes, P., (2003), “Fransa’da Sekularizm ve Laiklik”, Din ve Devlet İlişkileri Farklı Modeller, Konseptler ve Tecrübeler, Ankara: Konrad Adenauer Vakfı Yayını.
- Arslanel, M. N., (2006), “Sivil Toplum İslamîyet ve Demokrasi” *Kamu Hukuku Arşivi*, 2, (Khuka), 121-125.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (26 Nisan 2016). Grand Chamber judgment Izzettin Dogan and Others v. Turkey - refusal to provide a public service to followers of the Alevi faith. (Erişim: 01.05.2020), <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-5358689-6688703>.
- Başgil, A. F., (2003), *Din ve Laiklik*, 7. Baskı, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Bauberot, J., (2003), “Fransa: Laik Cumhuriyet”, Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik, Derleyen: Jean Bauberot, (Çeviren: Fazlı Arabacı), İstanbul: Ufuk Kitapları.

- Beckford, J. A., ve Gilliat, S., (1998), *Religion in Prison*, Cambridge University Press.
- Beckford, J., A.,(2004), “Social Justice and Minority Religions in Prison-The Case of England and Wales”, Edit: James T. Richardson, *Regulating Religion: Case Studies from Around the Globe*, Kluwer Academic/Plenum, London.
- Beckford, J. A., ve Joly, D., ve Khosrokhavar, F., (2005), *Muslims in Prison Challenge and Change in Britain and France*, Palgrave Macmillan.
- Bilgin, M., ve Koçak, K. A., (2012), *Karşılaştırmalı Anayasa Çalışmaları, Araştırma Hizmetleri Başkanlığı*, TBMM Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara: TBMM Basımevi.
- Bloß, L., (2003), *European Law of Religion*, New York University School of Law New York.
- Borovalı, M., ve Boyraz, C., (2016), “Türkiye’de Cemevleri Sorunu: Haklar ve Özgürlükler Bağlamında Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Mülkiye Dergisi*, 40 (3), 55-85.
- Catto, R., ve Davie, G., (2008), “İngiltere”, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Devlet İlişkisi*, Editör: Ali Köse, Talip Küçükcan, İstanbul: İsam Yayınları.
- Chaplains Sistemi için, (Erişim: 21.07.2018), https://www.navy.com/contact/joining-the-navy?&activity=1228878&cid=ppc_gg_nb_stan_chaplains&gclid=CJHozrWRpd0CFQ6RgQodNOQEWg&gclid=ds.
- Cranmer, F., (2006), “Church And State In Western Europe (Excepting Scandinavia)”, Editor: Frank Cranmer-John Lucas-Bob Morris, *Church and State A Mapping Exercise*, Published by The Constitution Unit Department of Political Science, London.
- Chadwick, K., (2000), “Introduction”, *Catholicism, Politics and Society in Twentieth Century France*, Kay Chadwick (Editor), Liverpool: Liverpool University Press.
- Cranmer, F., (2011), *Notes On Church And State In The European Economic Area 2011*, (Erişim: 21.05.2018), http://www.law.cf.ac.uk/clr/networks/Frank%20Cranmer_%20Church%20&%20State%20in%20W%20Eur ope.pdf.
- Cox, H., (2013), *The Secular City: Secularization and Urbanization in Theological Perspective*, New jersey: Princeton University Press.
- Cox, J. L., (2004), *Kutsal İfade Etmek*, Çev. Fuat Aydın, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Demir Kilise Açıldı, (Erişim: 18.05.2018), <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/restorasyona-tamamlanan-demir-kilise-aciliyor-40702204>.
- Diñkol, B., *Türkiye’de Anayasal Düzen ve Laiklik*, (Erişim: 22.03.2011), <http://www.iticu.edu.tr/kutuphane/dergi/d1/M00007.pdf>
- Doğan, R. (2008), *Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli*, AÜİFD XLIX (2008), sayı: II, 1-43.
- El-Messiri, A., (2001), *Sekülerizm, İçkinlik ve Yapıbozumu*, çev: Gürkan Bayır, (Erişim: 24.03.2011), <http://www.timeturk.com/tr/2009/03/02/sekulerizm-ickinlik-ve-yapibozumu.html>.
- Ercolessi, G., ve Hägg, I., (2008), “A Note on Recent Developments in France”, Separation of Church and State in Europe, Fleur de Beaufort, Ingemund Hägg, Patrick van Schie (editors), European Liberal Forum, Brussels.
- Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, Tercüme: Christian Rumpf ve Dr. Gökçe Uzar Schüller, (Erişim: 24.10.2019), <https://www.btg.bestellservice.de/pdf/80207000.pdf>.
- Ferrari, S., (2008), “State Regulation of Religion in the European Democracies: the Decline of the Old Pattern”, *Religion and Democracy in the Contemporary Europe*, Gabriel Motzkin ve Yochi Fischer (Editor), London, 103-112.
- Fowler, R. B., Hertzke, A.D., ve Olson, L., (2003), “Amerikan Toplumunda Din ve Siyasal Kültür”, *Liberal Düşünce*, Çeviren: Talip Küçükcan, Sayı: 30-31, 45-67.
- Fox, J., (2008), *A World Survey of Religion and the State*, New York, Cambridge University Press, 2008.
- Hocaoğlu, D., (1998), “İslâm, Laiklik, Sekülerlik ve Türkiye Pratiği”, (Erişim: 16.12.2019), http://www.durmushocaoğlu.com/data/yazipdf/DHocaoğlu_120_Islam_Laiklik_Sekulerlik_ve_Turkiye_Pratiği.pdf.
- Gişi, E., (2015), “Laiklik Kavramının Kronolojik Evrimi”, *The Journal Of Europe - Middle East Social Science Studies* ISSN: 2149-6439, July, Volume: 1, Issue: 1, 1-13.
- Gökçen, S., *Fener Rum Patrikhanesi'nin Hukuki Statüsü ve Heybeliada Ruhban Okulunu Açtırma Girişimleri*, (Erişim:21.07.2018), <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/26155>.
- Gunn, T. J., (2005), *Din Özgürlüğü ve Laisite: ABD ve Fransa Arasında Bir Karşılaştırma*, Çeviren: Hüseyin Bal, Ömer Faruk Altıntaş, Ankara: Liberte Yayınları.
- Güneş, H., (2012), *Almanya’da Kutlanan Dini Bayramlar Ve Halk Arasında Halen Sürdürülen Gelenekler*, E-Journal of New World Sciences Academy, Volume: 7, Number: 2, Article Number: 3C0096, 183-205, (Erişim: 24.09.2019), <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/187081>.
- Işık, H., (2009), “Cezaevlerinde Sunulan Din Hizmeti Faaliyetleri: İngiltere ve Galler Örneğinden Hareketle Ülkemizdeki Cezaevi Vaizliğine İlişkin Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”, *IV. Din Şurası*, 2. Cilt, Ankara, 247-258.
- Işık, H., (2009), *Cezaevlerinde Din*, Kayseri: Laçın Yayınları.
- Karagöz, R., (2010), *Almanya’da Din Devlet İlişkileri*, (Erişim: 24.09.2019), <https://www.timeturk.com/tr/makale/recepkaragoz/almanya-da-din-devlet-iliskileri.html>.

- Korkmaz, A., (2010), “Hastanede Dini Hayat: Teorik Çerçeve”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 29, 283-311.
- Kuru, A. T., (2011), *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik, ABD, Fransa ve Türkiye*, Çeviren: Eylem Çağdaş Babaoğlu, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 364.
- Lozan Barış Andlaşması, (Erişim: 21.07.2018), <http://www.abchukuk.com/arsiv/lausanne.html>.
- Major holidays and festivals in USA, (Erişim: 14.09.2018), <https://www.immihelp.com/newcomer/major-holidays-festivals-america.html>.
- Minkenber, M., (2003), “The Policy Impact of Church-State Relations: Family Policy and Abortion in Britain, France, and Germany”, *Church And State In Contemporary Europe*, Editor: John T.S. Madeley-Zsolt Enyedi, Frank Cass Publishers.
- Sağlık Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında “Hastanelerde Manevi Destek Sunmaya Yönelik İşbirliği Protokolü”, (Erişim: 02.02.2018), <http://www2.diyamet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/SosyalKulturellsibirliigiProtokolleri/Sa%C4%9Fl%C4%B1k%20Bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20Protokol%C3%BC.pdf>.
- Messner, F., (2008), “Fransa”, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Devlet İlişkisi*, Editör: Ali Köse, Talip Küçükcan, 113-134, İstanbul: İsam Yayınları.
- Mobil Mescit Geliyor, (Erişim: 12.10.2017), <http://www.milliyet.com.tr/mobil-mescit-geliyor-gundem-1414565/>.
- Morange, J., (2001), “Vicdan Özgürlüğü ve Laiklik”, İbrahim Ö. Kaboğlu (Editör:) *Laiklik ve Demokrasi*, 129-140, Ankara: İmge Kitabevi.
- Pena-R. H., (2014), *Laïcité and the Idea of the Republic: The Principles of Universal Emancipation*, Edited by Jacques Berlinerblau, Sarah Fainberg, and Aurora Nou, Secularism on the Edge Rethinking Church-State Relations in the United States, France, and Israel, Palgrave Macmillan.
- Robbers, G., (2008), Almanya, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Devlet İlişkisi*, Editör: Ali Köse, Talip Küçükcan, 43-80, İstanbul: İsam Yayınları.
- Robert, J., (2003), “Religious Liberty and French Secularism”, *Brigham Young University Law Review*, Vol. 2003, No. 2, (Erişim: 21.10.2018), <https://digitalcommons.law.byu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2161&context=lawreview>.
- Robert, J., (1997), *Batı'da Din Devlet İlişkileri: Fransa Örneği*, Çeviren: İzzet Er, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Şahin, M. S., “Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İslam Ansiklopedisi, cilt: 12, (Erişim: 21.08.2018), <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?i dno=d120347>.
- Şencan, H., (2011), *Bazı Avrupa Ülkelerinde Din ve Devlet İlişkisi*, TBMM Araştırma Merkezi Müdürlüğü.
- Taplamacıoğlu, M., (1963), *Din Sosyolojisi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Oxford Türkiye Sözlüğü, (1998), *İngilizce-Türkçe*, Editör: Helen Warren, Oxford University Press.
- Swatos, H. W., ve Christiano, K., J., (1999), “*Secularization theory: The course of a concept*”, *Sociology of Religion*, Vol. 60, No. 3, (Erişim: 27.03.2018), file:///C:/Users/50107708200/Downloads/Secularizati on_Theory_The_Course_of_a_Concept.pdf.
- Okumuş, E., (2011), *Modernleşme, “Sekülerleşme ve Din”*, (Erişim:27.03.2011), http://www.akader.info/KHUKA/2007_mart/1.pdf.
- Özbudun, E., (2018), *İki Laiklik Anlayışı*, (Erişim: 06.02.2018), <http://www.haksozhaber.net/iki-laiklik-anlayisi-5907yy.htm>.
- Özden, M., (2016), “Sekülerliğin Tarihi Serüveni”, *Jomelips*, Cilt 1, Sayı 2, Sayfa: 60-81, Kış 2016 ISSN: 2547-9512, (Erişim:21.03.2018), <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/232505>.
- Yargıtay'dan Cem evi Kararı: Elektrik Faturaları Devlet Tarafından Ödenmelidir, (Erişim: 02.12.2018), <https://www.haberler.com/yargitay-dan-cemevi-karari-elektrik-faturalari-11484757-haberi/>.
- Yargıtay 3. Hukuk Dairesi Kararı, 2016/17500 E.,2018/6192 K. (Erişim: 30.04.2020), <https://karararama.yargitay.gov.tr/YargitayBilgiBankasiIstemciWeb/>.
- Yurdusev, A., N., (2006), “Laiklik ve Modern Uluslararası Sistem”, *Liberal Düşünce*, 2006, Cilt: 1, Sayı: 1, Kış, 77-84.
- Yunanca-Türkçe Sözlük, (1994), Rodamos Yayınları, Atina.
- IV. Din şurası, Tebliğ ve Müzakereleri, (2009), 1. Cilt, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi*, (Erişim:11.08.2018), <http://www2.diyamet.gov.tr/dinisleriyuksekkurulu/Documents/IV.DinSuras%C4%B11.pdf>.

Araştırma Makalesi • Research Article

Kitle İletişim Araçlarının Hedonizm Ekseninde Günlük Yaşam İçerisindeki Kullanım Alanları

Uses of Mass Media in Daily Life on the Axis of Hedonism

Hacer Filiz^{a,*}

^a Dr. Öğr. Görevlisi, Pamukkale Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, 20160, Denizli/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-5591-7092

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 03 Ocak 2020
Düzeltilme tarihi: 25 Nisan 2020
Kabul tarihi: 04 Mayıs 2020

Anahtar Kelimeler:

Kitle İletişim Araçları
Hedonizm
Günlük Yaşam

ÖZ

Kitle iletişim araçları bireylerin günlük yaşamını etkileyen ve belirli bir forma sokan olgulardır. Bireyin işe giderken arabasında açtığı radyo, evinde dinlenirken izlediği televizyon ya da her an çeşitli mobil araçlarla kullandığı internet ağları bireyin günlük yaşamını çepeçevre sarmaktadır. Söz konusu etkiler sayesinde kişi içinde yaşadığı toplumda var olan siyasal ya da bireyin ekonomik karar alma süreçlerine tesir eden mesajlara maruz kalabilir. Siyasal ve ekonomik tercihleri kontrol altında tutmak amacıyla hazırlanan bu mesajların en önemli ileticisi ve taşıyıcısı ise kitle iletişim araçlarıdır. Bu perspektiften bakıldığında bu çalışmada kitle iletişim araçlarının bireyin günlük yaşam düzeni içerisinde hangi amaçlarla kullanıldığı ve kişinin hedonizm odaklı oluşturduğu ekonomik ve siyasal tercihleri nasıl gerçekleştirdiği kitle iletişim araçları ve hedonizmin kısa bir tarihçesinden bahsedilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 03 January 2020
Received in revised form 25 April 2020
Accepted 04 May 2020

Keywords:

Mass Media
Hedonism
Daily Life

ABSTRACT

Mass media are phenomena that affect the daily life of individuals and put them in a certain form. The radio that the individual opens in his car while he is going to work, the television he watches while he is resting at home, or the internet networks he uses with various mobile devices at any time surround the daily life of the individual. Thanks to these effects, the individual may be exposed to messages that affect the political or economic decision-making processes of the individual in the society he / she lives in. The most important transmitter and carrier of these messages, which are prepared to keep political and economic preferences under control, are the mass media. From this perspective, this study attempts to explain the purposes for which the mass media are used in the daily life of the individual and how the individual makes economic and political choices focused on hedonism by mentioning a brief history of mass media and hedonism.

1. Giriş

İletişim, bireyin hayatını devam ettirebilmesi için gerçekleştirilmesi gerekli bir sosyal faaliyet ve ilişkidir. Bu pencereden bakacak olursak hem bireyin toplum içindeki ilişkilerini devam ettirmek adına kurduğu toplumsal iletişim hem de bireysel olarak hem cinsleriyle kurduğu kişilerarası iletişim ve bu iletişim türlerinin kurulmasına aracılık eden çeşitli iletişim araçlarının birey açısından hayati bir öneme sahip olması artık günümüzde herkesin üzerinde fikir birliğine vardığı yadsınmaz bir gerçektir.

Her bir kitle iletişim aracı hedef kitlesiyle bir araya gelmektedir ve insanlar üzerinde önemli derecelerde etkilere sahip olan bu kitle iletişim araçları sahip oldukları içerikleri hedef kitlelerine ulaştırarak onlara bu içeriklerde saklı olan mesajları da iletmektedirler (Erdem, 2014: 64).

Gündelik yaşamın artık vazgeçilmez bir parçası haline gelen kitle iletişim araçları birçok anlamda kitleleri etkilemektedirler. Örneğin televizyon siyasal karar alma aşamasında seçmenin kararlarını etkilemektedir. Hatta seçimlerde bir adaya oy verme söz konusu olduğunda bireyin tercihinde kitle iletişim araçlarının sosyal ve psikolojik faktörlerle birlikte önemli sayılacak derecede etkisi olduğu

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: hfiliz@pau.edu.tr

söylenbilir (Kaypakoğlu, 2004: 95). Ya da Youtube, Twitter, Instagram gibi çeşitli sosyal medya araçları okullarda evde ya da iş yerlerinde bireylerin eğitim, bilgilendirilme ya da günümüzde en çok kullanıldığı hali eğlence amaçlı olarak kullanımına olanak sağlamaktadır.

Özellikle Amerika menşei yapılan birçok araştırmaya göre günlük yaşamda bireylerin zamanlarının neredeyse yarısından çoğu kitle iletişim araçlarını kullanarak ya da bu araçların etkilerine maruz kalarak geçmektedir. Bu oran insanların uyumak için sarf ettikleri zaman diliminden daha fazladır. Kimi kitle iletişim araçları ise bireylere her gün finansal, sosyal ve kültürel açıdan etkide bulunmaktadır. Hatta kitle iletişim araçları oy verme biçiminizi, ekonomik olarak yaptığınız harcama biçimlerinizi bile şekillendirebilir. Aynı zamanda çoğunlukla kitle iletişim araçları beslenme, konuşma, çalışma ya da dinlenme biçiminizi de şekillendirebiliyor (Biagi, 2007: 4).

Toplumun denetim altında tutmak amacıyla ideolojik bir denetim sistemi, toplumda var olan güç yapısının tahsis edilmesi ve maddi bir denetim sağlama ve toplumda hakimiyetini sürdürmekte olan egemen çıkar grupların bu teknolojik yeniliklerle desteklediği söylenebilir (Turan ve Esenoğlu, 2006: 71). Bu teknolojik yeniliklerin toplum üzerinde etkili olan araçları ise kitle iletişim araçlarıdır. Kitle iletişim araçları günlük yaşam içerisinde özellikle bireyin siyasal ve ekonomik anlamda verdiği kararları ve tercihleri etkilemektedir.

Egemen gruplar ya da kişiler tarafından bireylerin ve büyük pencereden bakıldığında toplumların özellikle hedonizm ekseninde yani duygusal anlamda kontrol altında tutulmasına kitle iletişim araçları yardımcı olmaktadır. Hedonizm tarihin değişik dönemlerinde birçok farklı filozof tarafından ele alınan felsefi bir kavram ve düşüncedir. İlk olarak Antik Yunan filozofları tarafından ele alınan bu felsefi kavram kişinin erdemli bir birey olabilmesi için acıdan uzaklaşıp hazza yaklaşmasını gerekli bir durum olarak görmekteydiler.

Antik Yunan filozoflarının acıdan uzaklaşıp bireyin kendini mutlu eden ve hazza yaklaşır durum ve olgulara yönelmesi olarak tanımladıkları hedonizm, günümüz toplumlarında varlığını sürdüren bireyler tarafından benimsenen bir hayat görüşü durumuna gelmiştir. Toplum içerisinde var olan siyasal ve ekonomik güç odakları kitle iletişim araçlarını kullanarak bireyin tercihlerini ve seçimlerini etkilemektedir. Bu söz konusu ekonomik ve siyasal kişi ve grupların bireyi etkileme metotları çok çeşitli şekillerde gerçekleşiyor olsa da yapılan araştırmalar göstermektedir ki bu etki şeklinin büyük bir bölümü duygusal platformda özellikle hedonizm ekseninde gerçekleşmektedir.

Bireyin kendini mutlu eden şeylere yönelmesi ve huzursuzluk duyacağı durum ve nesnelere uzak durması günlük hayatta kişinin uyguladığı bir stratejidir. İşte tam da bu noktada ekonomik ve siyasal anlamda söz hakkı olan kişiler kitle iletişim araçlarını kullanarak bireyi duygusal açıdan etkileyerek kontrol altında tutmak istemektedirler. Bireyin günlük yaşam içerisinde ve hedonizm ekseninde kitle iletişim araçları yoluyla etki altında bırakılması ve bu etkinin bireyin siyasal ve ekonomik karar alma süreçlerine tesir etmesi çalışmamızın temelini oluşturmaktadır.

2. İletişim ve Kitle İletişimi

İletişim diğer insanlarla konuşmaktır, aynı zamanda iletişim televizyon, gazete gibi kitle iletişim araçlarıdır, ya da iletişim saç şeklimiz, giyinme tarzımızdır (Zıllıoğlu, 2014: 21). Hatta zaman zaman kullandığımız bir parfüm ya da giydiğimiz ayakkabı bile başka kişilerle iletişim kurma biçimi olabilir.

İletişim insanların bir araya gelerek aynı zaman ve mekân paylaşarak yüz yüze yaptıkları bir müzakere bir konuşmadır, aynı zamanda iletişim kitle iletişim araçlarından paylaşılan bilgilerdir ya da iletişim bir insanın saçını toplama ya da sacını kestirme şeklidir ya da iletişim yazınsal bir eleştiridir (Fiske, 2011: 71).

İletişimin boyutu tarihi süreç içerisinde hem bireylerin birbiriyle hem de büyük toplulukların birbirleriyle iletişimde değişimler göstermiştir. Sanayileşme ve kent kültürünün hâkim olmaya başlamasından önce geleneksel sosyal yapılanmalarının olduğu toplumlarda genellikle daha samimi olarak görülen yüz yüze iletişim, kişilerarası ve grup iletişimi hakimdi. Fakat sanayileşmenin gerçekleşmesiyle birlikte köyden kente göçlerin meydana gelmesi ve beraberinde geleneksel bir aile yapılanmasından modern toplum ve bunun yansıması olarak modern aile yapılanmalarının sosyal hayat içerisinde hüküm sürmesi önce kitlesel iletişimi ön plana çıkarmış daha sonrada günlük yaşam içerisinde kitle iletişim araçlarının sıkça kullanılmasına sebebiyet vermiştir. Çünkü artık geleneksellikten büyük oranda sıyrılmış olan modern birey çevresinde ve hatta dünyada olup biten olayları merak eder duruma gelmiştir.

Aysel Aziz (2016: 125) kitlesel iletişimi ve kitle iletişim araçları ilişkisini şu şekilde açıklamaktadır “Kitlesel iletişim ve onun aracı niteliğinde olan kitle iletişim araçları, sözcüklerin çıplak anlamları ile açıklanacak olursa, iletişimin, kitleler arasında, kitle iletişim araçlarının kullanılarak yapıldığı bir iletişim türü ya da tipidir.”

Kitle iletişimi; kitle iletişim araçları vasıtasıyla farklı özelliklere sahip bireylerden oluşan kitlelerle kurulan tek taraflı olarak gerçekleştirilen bir iletişimdir türüdür. En yaygın olarak kullanılan kitle iletişim araçları; televizyon başta olmak üzere, radyo, sinema, gazete, dergi ve günümüzde etki alanı tahmin edilemeyen boyutlara ulaşan sosyal medyadır.

Toplumsallaşma sürecinde önemli bir yere sahip olan kitle iletişim araçları, özellikle televizyon, kitleleri yönlendirmekte ve etkilemekte önemli bir güç unsuru olmuştur. Kitle iletişim araçları yaptıkları yayımlar yoluyla bireylerin duygu, düşünce ve en nihayetinde davranışlarına tahmin edildiğinden çok daha fazla bir biçimde etki etmektedir. Bu etkiyi televizyon dizisinde ölen bir karakterin (kurtlar vadisi-çakır karakteri) gerçek hayatta insanlar tarafından cenaze namazının sanki gerçekten ölen birisi varmışçasına üzüntüyle kılınması bize açıkça göstermektedir.

3. Kitle İletişim Araçlarının Kısa Bir Tarihçesi

İletişim doğal araçlarla örneğin sözlü ya da insan hareketleri jest ve mimikleriyle oluşturulabildiği gibi çoğu zaman insan eliyle oluşturulmuş ve teknolojinin de yardımıyla her geçen gün gelişme gösteren aynı zamanda da toplumlar üzerinde büyük etkiye sahip olan televizyon, radyo, gazete, internet

gibi kitle iletişim araçları vasıtasıyla da gerçekleştirilebilir (Çakır ve Topçu, 2005: 72).

Teknolojinin gelişmesine bağlı olarak gelişme ve değişme gösteren kitle iletişim araçları küreselleşmenin de etkisiyle farklı bölgelerdeki hatta farklı kıtalarda meydana gelen hadiseleri zaman ve mekân kavramını aradan çıkararak anında insanlara sunmaktadır. Hatta bireyler dünya üzerinde gerçekleşen bu önemli olaylara koltuklarından hiç kalkmadan yani habere ulaşmak için herhangi bir çaba sarf etmeden sahip olabilmektedirler. Bu durumun çoğu zaman olumsuz yansımaları olsa da kimi zaman olumlu geri dönüşleri de yaşanmaktadır.

Dünya üzerindeki bir ülkenin başına gelen doğal bir doğa felaketi ya da bir terör saldırısı sonucu ülkede meydana gelen tahribatlar kitle iletişim araçları sayesinde an itibarıyla tüm ülkelere sergilenebiliyor ve bu felaketlerin duyurusu anında yapılabiliyor. Bu felaketlerden haberi olan ülkeler daha olayların üzerinden 24 saat geçmeden bu gibi ülkelere yardımda bulunup kültürel hatta dini açıdan kendilerinden tamamen farklı olan bu insanlara yardım edebiliyorlar ve dayanışma içinde olabiliyorlar. Bu durumu ortaya çıkaran ve duyurusunu yapan kitle iletişim araçlarının ise bu anlamda çok işlevsel olabildiği herkes tarafından kabul görmektedir.

Kitle iletişimi radyo, sinema, televizyon, gazete, dergi ve diğer basılı yayımlar, sosyal medya aracılığıyla meydana getirilen iletişim şeklinde sıralanabilir ve kitle iletişimi 1800'lü yılların son döneminde tarih sahnesine çıkmış ve sosyal anlamda üretimin bel kemiği haline gelmiştir (Yaylagül, 2016: 15).

Kitle iletişim araçlarının ortaya çıkışı ve gelişim süreleri birbirinden farklı seyirler izlemiştir. Genel olarak kitle iletişim araçlarını sıralayacak olursak bu sıralamaya gazeteyle başlayabiliriz. Sinema diğer bir kitle iletişim aracıdır. Daha sonra işitsel bir kitle iletişim aracı olan radyodan bahsedebiliriz. Televizyon ise icadıyla beraber büyük kitleleri etkileme ve yönlendirme işleviyle karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde ise televizyonla birlikte kitleleri en çok etkileyen hem kişilerarası iletişim hem de bir kitle iletişim aracı olarak kullanılan internetten bahsedebiliriz. Yukarıda saydığımız bu kitle iletişim araçları kitleler tarafından en yaygın olarak kullanılan kitle iletişim araçlarıdır.

Tarih serüveni içerisinde her yeni ortaya çıkan kitle iletişim aracı bir diğerinin etki alanını azaltmıştır. Önce görsel sonra işitsel daha sonra hem görsel hem işitsel ve günümüzde ise görselliğin ve işitselliğin ötesinde aynı zamanda kitle iletişiminde interaktif bir iletişim olanağına imkân veren kitle iletişim araçları kitlelerle buluşmuştur. İletişim teknolojilerindeki gelişime bağlı olarak kitle iletişim araçlarında meydana gelen bu yenilikler kaynak ve alıcı arasındaki iletişimin boyutlarını tahmin edilemez noktalara taşımıştır.

Matbaanın 1440 yılında icat edilmesine değin M.S. 7. yüzyılda Çin'de düzenli aralıklarla çeşitli yayımlar çıkartılmış olsa da modern basın serüveni matbaanın bulunmasıyla beraber başlamıştır ve düzenli ilk yayımlar 1631'de Fransa'da Hükümetin resmi olarak La Gazette yayınına çıkartmasıyla başlamıştır (Kaypakoğlu, 2004: 39).

Matbaanın icadıyla beraber ilk olarak kitaplar basılmaya başlanmış ve yazarlar seslerini kitlelere kitaplar sayesinde

duyurabilme imkanına kavuşmuşlardır. Daha sonra 17. yüzyılın başlarında gazeteler tarih sahnesine çıkmışlardır. Gazete, okuyucu kitlesi çok geniş olan çok geniş ölçekli ve çeşitli bilgiler sunan ve genel anlamda günlük olarak okuyucu kitlesine hizmet veren süreli bir kitle iletişim aracıdır.

Gazete Türk Dil Kurumunun güncel Türkçe sözlüğünde (2006) "Politika, ekonomi, kültür ve daha başka konularda haber ve bilgi vermek için yorumlu veya yorumsuz, her gün veya belirli zaman aralıklarıyla çıkarılan yayın" şeklinde tanımlanmaktadır.

Gazete, enformasyonların toplanarak bireylere ulaştırılması ve bu şekilde toplum içerisinde bir kamuoyu oluşturarak bir iletişim süreci gerçekleştiren ve icat edildiği günden buyana bireyler üzerinde etkili kitle iletişim araçlarından bir tanesidir. Gazete radyo ve televizyondan farklı olarak sadece göze hitap eden bir kitle iletişim aracıdır ve bireyin bu kitle iletişim aracından faydalanması için gazetenin yazıldığı dile hâkim olması gerekir yani birey gazeteyi okumak için belli bir seviyede okur yazarlık seviyesine sahip olmalıdır.

Gazete toplum içinde okunmaya başladığı dönemden günümüze tren, otobüs gibi yolculuklarda bireyin içtiği bir bardak kahve ya da çayına arkadaşlık eden ve bireyin serbest zamanlarını değerlendiren bir araç olarak kullanılagelmiştir (Williams, 2010: 1).

Diğer bir kitle iletişim aracı ise dergidir. Dergi süreli yani belirli periyotlarla hedef kitlesine hizmet veren bir kitle iletişim aracıdır. Gazeteden farklı olarak derginin sahip olduğu en önemli özellik dergilerin spesifik alanlara ayrılması. Yani dergiler gazetelere oranla daha çok genele değil özele, insanların ilgi duyacağı alanlara ayrılırlar. Örneğin çocuk dergileri, bilim dergileri, ekonomi dergileri, moda dergileri, dekorasyon dergileri, meslek dergileri vs. gibi birçok farklı dalda dergiler çıkartılır. Bu farklılıklar içerisinde bireyler kendi ilgi alanlarına uygun olan dergiyi seçip okurlar. Fakat bu dergiler gazete gibi her gün değil belirli zaman aralıklarında okuyucusuyla buluşur.

Günümüzde dergiler giyinme biçimimizden, yemek pişirme, çocuk bakımı, hangi ürünleri satın almamız gerektiği, ya da zamanımızı ne şekilde planlamamız gerektiği ve geleceğe dair takvim oluştururken nelere dikkat etmemiz gerektiğini bize söylemektedirler. Ayrıca dergiler artık sadece basılı olarak değil elektronik olarak da evlerimizde ya da iş yerlerimizde bizim dikkatimizi çekerek bizi yönlendirmeye çaba sarf etmektedirler (Walker, 1998: 1).

Gazete ve dergilerden sonra tarih sahnesine çıkmış olan sinema belirli sayıdaki fotoğrafların bir araya getirilerek görüntüye hareket kazandırılması esasına dayanan görüntülü bir kitle iletişim aracıdır. İlk ortaya çıktığı dönemlerde izleyicisine sadece görüntülü birtakım sahneler sunan sinema daha sonra teknolojinin gelişme göstermesi ve bu durumun sinema teknolojilerine de yansısıyla beraber görüntüye ses de eklenmiş ve böylece sinema hem göze hem de kulağa hitap eden bir kitle iletişim aracı haline gelmiştir.

1877 yılında Edison tarafından ilk defa ses makinasının kullanılması ve daha sonra Lumiere Kardeşlerin ilk film gösterimini 1895 yılında gerçekleştirmeleriyle birlikte sinema endüstrisi çok hızlı bir şekilde uluslararası bir boyut kazanmaya başlamıştır (Mattelart, 2016: 43).

19. yüzyılda ilk sinema örnekleri karşımıza çıkmaktadır. Sinema ilettiği mesajlarla kitleleri etkileyen önemli bir kitle iletişim aracıdır. Özellikle 20.yy'ın ikinci yarısından sonra sinemanın kitleler üzerindeki yönlendirici etkisi daha iyi anlaşılmiş ve Avrupa'daki çeşitli ülkeler tarafından kitleleri kendi amaçları doğrultusunda yönlendirmek için sinema önemli bir propaganda aracı olarak görülmüş ve bu amaçla kullanılmıştır.

1900'lü senelerin ilk yıllarında sinema hakkında bir takım hararetli tartışmalar baş göstermiştir. Çok fazla sayıdaki kanaat önderleri, sinema filmlerinin mazinin insanlara bırakmış olduğu mirası yok edeceğini, heba edeceğini öngördüğü için sinema ürünlerine iyi gözle bakmamışlardır ve ayrıca daha sonraki yıllarda özellikle televizyon başta olmak üzere birçok kitle iletişim araçlarının da kaderi sinemaninkine aynı olmuştur (Sorlin, 1997: s.4).

Sinemanın ardından radyo yayınlarının yapılması adına ilk çalışmalar 1860'lı yıllarda Avrupalı bilim adamları tarafından yapılmaya başlanmış olsa da radyo telsizinin ilk yayını yapıması 1920'li yıllara uzanmaktadır (Aziz, 2013 :37). Radyo sinemadan sonra insanların hayatına giren önemli bir kitle iletişim aracıdır. Radyonun kullanılmaya başlanmasından kısa bir süre sonra tıpkı diğer önemli kitle iletişim aracı olan sinema gibi kitleler üzerindeki etkisi anlaşılmiş ve önce I. Dünya savaşı yıllarında sonra II. Dünya savaşı yıllarında yoğun bir şekilde hedef kitleleri etkilemek için bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Fakat 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren diğer bir kitle iletişim aracı olan televizyonun insanların hayatına girmesiyle birlikte kitlelerin gözünde radyo artık eski popülerliğini yitirmiştir. Çünkü radyoyu tahtından indiren televizyon ses ve görüntüyü birleştirmiş hem kulağa hem de göze hitap etmeye başlamıştır.

Hem göze hem kulağa hitap eden bir kitle iletişim aracı olan televizyonun tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte radyo prime time'daki yerini her ne kadar televizyona devretmiş olsa da bireylerin prime time dışındaki zamanlarını doldurmayı başarabilmiştir. Radyo mutfakta, yatak odasında, banyolarda, iş yerlerinde ve üretim alanlarında ya da bireyler gezerken kişiye geri plandan şarkılar söylemeye, bireyi eğlendirmeye ya da bireyi bilgilendirmeye devam etmekte ve kişinin hayatındaki önemli yerini büyük oranda muhafaza etmektedir (Himes ve Lovinglio, 2002: 1).

Televizyon, hareketli görüntüleri elektromanyetik dalgalara dönüştürerek uzaklara ileten ve bu dalgalardan, yeniden görüntü elde ederek çalışan bir sistemdir. Televizyonun icadına kadar saydığımız bütün kitle iletişim araçları televizyonun icat edilip geliştirilmesinde birer mihenk taşı olmuşlardır. Televizyon icat edilip kitlelerle buluştuktan sonra diğer tüm kitle iletişim araçlarını tahtından etmiştir. Artık sesin yanında bir de hareketli görüntüleri izleyebilen bireyler televizyonun büyüdü dünyasına istekli bir şekilde giriş yapmışlardır.

Televizyon kendinden önceki teknolojilerin bilgi birikimiyle birlikte ortaya çıkarılan bir teknolojik yeniliktir. 1875 ve 1890 yılları arasında diğer teknolojik aygıtlardan yavaş yavaş ayrılmaya başlasa da televizyonun tarih sahnesine henüz bir kamusal hizmet olarak girmesi 1920'den 1930'lar olarak söylenebilir. Televizyonun saydığımız bu aşamalardan geçmesi ise yine kendisinden önce var olan teknolojik aygıtların bilgi birikimidir. İlk olarak elektrik

düzenine bulunması daha sonra sırasıyla telgraf, fotoğrafçılık, hareketli görüntülerin geliştirilmesi ve radyo konusundaki birtakım icatlar televizyon teknolojisinin nasıl geliştirilip ortaya konulduğunu insanlığa açıklamaktadır (Williams, 2004: 7).

Televizyonun kendine has en önemli özelliği ucuz, erişimi kolay ve isteyen tüm bireylerin zahmetsiz bir şekilde bir ayrıma ve şarta tabi tutulmaksızın televizyon yayınına ulaşabilmesidir. Televizyonun kendisinden önce faaliyet gösteren tüm kitle iletişim araçlarından farklı kılan özelliği şudur ki; izleyici profili açısından toplum içinde bir ayrım gözetmemektedir.

Televizyon icat edildiği dönemden günümüze kadar neredeyse popülerliği hiç azalmayan bir kitle iletişim aracı olmuştur. İnsanların kolay ve ucuz şekilde televizyon yayınlarına erişebilmesi televizyonu kitleler üzerinde etkili bir kitle iletişim aracı haline dönüştürmüştür. Televizyon yayınlarının içerikleri çok geniş bir boyutta izleyicisine hizmet sunmaktadır; eğitim, eğlence, bilgilendirme vs. birçok alan televizyonun içeriğini oluşturmaktadır. Böylece televizyon her seferinde çok farklı istek ve beklentileri olan hedef kitleyi kendine çekmeyi başarmaktadır.

Günümüzde televizyon programlarının içeriklerinde eğlence formatlı yapımlar izleyiciyle sıklıkla buluşturulmaktadır. Postman'ın görüşüne göre ise (2014: 102), televizyon programlarında eğlence en üst noktada izleyicilere sunulur, neredeyse yayınlanan tüm televizyon programlarının amacı toplumu bilgilendirmek, bireyde bir arınma rahatlamaya meydana getirmek ya da herhangi bir eğitim işlevi yerine getirmek değildir, televizyon programlarının amacı tüm televizyon formatlarını bir eğlence söylemiyle izleyiciye iletmeektir.

Yaşadığımız dönem içerisinde var olan yeni iletişim teknolojileri televizyonun sarsılmaz egemenlik alanını biraz daraltmış olsa da televizyon hala birey ve toplum üzerinde fazlasıyla söz sahibi olan etkili bir kitle iletişim aracıdır. Özellikle Youtube, Twitter, Instagram gibi sosyal medya ürünlerinden sonra en çok kullanılan kitle iletişim aracı, popülerliğini neredeyse hiç kaybetmeyen görüntünün ve sesin birleşiminden ortaya çıkan büyüdü dünyaya insanları sürekli davet eden televizyondur.

Yaşanılan dönem içerisinde artık internetsiz bir hayat düşünülemez hale gelmiştir. İnternet hem insan hayatını kolaylaştıran bir araç hem de bireylerin günlük hayatında hem özel hem iş ortamlarında zorunlu bir ihtiyaç haline gelmiştir. O nedenle önemli bir kitle iletişim aracı olarak karşımıza çıkan internet vasıtasıyla kurulan kitle iletişimi kişiler tarafından en çok tercih edilen iletişim biçiminden biridir.

İnternet teknolojisi Tim Berners-Lee tarafından 1991 yılında Hypertext (http) teknolojisinin bulunması ve internetle bağlantısını sağlamak için World Wide Web'in icat edilmesi ile ortaya çıkan yeni bir tür ağ iletişimidir. (Van Dijck, 2013: 5).

Diğer birçok kitle iletişim aracında görüldüğü gibi internet de ilk olarak askeri amaçla icat edilmiş fakat daha sonra geliştirilerek toplumun kullanımına da açık hale getirilmiştir. Türkiye'de internetin kullanımı 1990'lı yılların son zamanlarına rastlamaktadır (Anıl ve Köksal, 2016: 3) İlk kullanılmaya başlandığı zamandan günümüze çok fazla

gelişme gösteren yeni medya günümüzde kontrol altında tutulması çok zor ve kitleler üzerindeki etkisi öngörülemez derecede fazla olan bir kitle iletişim aracıdır.

Time Berners-Lee'nin veri alış-verişi amacıyla icat ettiği internet günümüzde çok farklı amaçlara hizmet etmektedir. İnternet aracılığıyla oluşturulan sosyal medya ağları günümüzde kitleleri etkileme gücü tahmin edilemeyecek boyutlara ulaşan bir iletişim aracıdır. Sosyal medya diğer bir isimle yeni medya iletişim teknolojilerindeki meydana gelen gelişimin bir ürünüdür. Sosyal medyanın bir diğer adı yeni medyadır çünkü yeni medya önceki var olan diğer kitle iletişim araçlarından çok farklıdır. Örneğin televizyon ya da diğer kitle iletişim araçlarında hedef kitleler pasiftir. Kitle iletişim aracını kullanarak genellikle herhangi bir etkileşimde bulunmazlar. Kendilerine kitle iletişim aracından gelen mesajları alırlar ve çoğu zamanda bu mesaj doğrultusunda davranış ya da tutum değişikliğine gidebilirler. Fakat yeni medyada hedef kitle artık pasif değildir. Bu anlamda iletişim artık farklı boyutta yaşanmaktadır.

Bireyler yeni medya mecralarında karşısındaki kişilerle sürekli etkileşim içindedirler yani zaman ve mekân algısı artık farklı boyutuyla yaşanmaktadır sosyal medyada. Aynı zamanda eskiden kişilerin kitle iletişim araçlarının içeriğine müdahale etme, bu içeriği değiştirme ya da yeniden oluşturma gibi bir seçenekleri yoktu. Fakat yeni bir kitle iletişim aracı olan internetin kitlelerin hayatına girmesiyle beraber artık bireyler sosyal medyadaki programların içeriğini de kendileri oluşturabiliyorlar ya da var olan bir içeriğe müdahale ederek değiştirebiliyorlar. Örneğin televizyonda bu işe sadece yayın editörleri ve diğer üst düzey yöneticiler karar verir ve oluştururdu. Fakat yeni medyada bu durum tamamen değişmiştir.

Şimdiye kadar bahsettiğimiz kitle iletişim araçları dışında başka kitle iletişim araçları da mevcuttur. Örneğin; siyasi bir ses duyurma aracı olan genellikle ülkede yapılacak olan seçimler öncesinde seçmen kitlesine sesini duyurmak ve onların karar alma süreçlerine etki etmek amacıyla düzenlenen mitingler birer kitle iletişim aracıdır.

Genellikle ticari kaygılarla hazırlanan reklam afişlerinin billboardlarda yayınlanması da kitle iletişiminin bir örneğidir. Bilgilendirme amacıyla hedef kitlelere ulaştırılan el ilanları ya da broşürler de kitleleri bilgilendiren birer kitle iletişim araçlarıdır.

Kitle iletişim araçlarının tarihi seyri içerisinde, söz konusu bu araçların birey ve toplum üzerinde yaptıkları etki neticesinde çeşitli kuramlar geliştirilmiştir.

Kitle iletişimi adına yapılan çalışmalar sonucunda ortaya konulan kuramlar üç temel dönem üzerinde yoğunlaşmaktadır; bunlardan ilki kitle iletişim araçlarının toplum üzerindeki kuvvetli tesirler yaptığı periyotlar, ikincisi kitle iletişim araçlarının toplum üzerindeki sınırlı tesirler yaptığı dönem, son olarak ise medyanın kuvvetli tesirlerinin tekrar olduğu ve bu etkilerin araştırıldığı dönemdir. Kitle iletişim araçlarının birey ve toplum üzerinde kuvvetli tesirlerinin olduğu zamanlar 20. Yüzyılın başlarından ortalarına kadar devam eden bir dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde yapılan çalışmalar sonucunda ortaya konulan analizler kitle iletişim araçlarından bireylere gönderilen iletilerin bireyde bir mermi kadar güçlü bir etki

oluşturduğu yönündeydi. Kitle iletişim araçlarının birey üzerinde sınırlı etkiler bıraktığı dönemler ise 1940 ve 1960 yılları arasında meydana gelmiştir. Bu dönemde yapılan iletişim araştırmalarının sonuçlarında görülmüştür ki kitle iletişim araçlarının bireyler üzerindeki etkisi tutum ve davranışları değiştirme üzerinde doğrudan bir tesirde bulunamayacağı bunun yerine kültürel değerler ve inanç sistemleri birey ve toplum üzerinde daha etkili olduğu düşüncesi ortaya konulmuştur. 1960 sonrası yapılan iletişim araştırmaları ise kitle iletişim araçlarının birey ve toplum üzerinde ne denli önemli tesir gücü bulunduğunu bir kez daha ortaya koymuştur (Işık, 2012: 28-31).

4. Kitle İletişim Araçları ve Hedonizm

Günlük yaşam içerisinde kitle iletişim araçları vasıtasıyla hazzın ön plana çıkartılması yani bireylerin günlük yaşamdaki tercihlerini yaparken kendilerini mutlu edecek hedonik tercihlerde bulunmaları günümüz toplumlarında sıkça karşılaşılan ve hem sosyolojik hem de psikolojik açıdan incelenen bir durumdur.

Hedonizm düşüncesi tarihin farklı zamanlarında farklı kişiler tarafından değerlendirmeye tabi olmuş olsa da bu düşünceyi ilk defa irdeleyen kişiler antik Yunan filozofları olmuştur: ilk olarak Sokrates'in öğrencileri tarafından değerlendirilen hedonizm sırasıyla önce Aristippos ve daha sonra Epikuros ile incelenmeye devam edilmiştir (Kaya Deniz, 2019: 103). Aristippos hedonik yaklaşımını bir temele yerleştirmeye çalışırken onun için asıl önemli olan şey acıdan kaçınırken hazzı yaklaştırmaktır. Ona göre mutlu bir birey olmanın şartı buydu.

Epikuros ise hedonizmi acıdan kaçınmak ve insanın kendisini mutlu edene yaklaşması yani hazzı yaklaştırmaya olarak tanımlar. Epikuros'a göre yer yüzündeki her şeyde olduğu gibi hazzın da derecesinin bir sınırı vardır. Eğer hazzın bir ölçüsü olmaz ise kontrol altında tutulamayan bu sınırsız haz insana acı getirebilir (Öztürk Fidan, 2017: 601).

Aristippos'un kurmuş olduğu Kirene Okulu ise hedonizmi ortaya ilk olarak çıkartan okul olarak tanınmaktadır ve Kyreneciler hayatın merkezine hazzı koyarlar, hazzın var olmadığı yerde mutsuz aynı zamanda yaşamaya değer bir hayatın olmadığını savunurlar (Güven, 2019: 145).

Kirene okulunun temsilcileri hazzı aramanın bireyleri mutluluğa götüren tek yol olduğunu savunurlar. Onlara göre bir nesne ya da bir olay, olgu kişiyi hazzı ulaştırıyorsa yani kişiyi mutlu ediyorsa bahsi geçen olgu olumlu pozitif olarak anlam bulur. Fakat söz konusu olgu bireyi mutlu etmiyorsa onu hazzı ulaştırmıyorsa negatif bir anlam taşır birey gözünde.

Hedonizmi reddeden iki filozof ise Sokrates ve Platondur. İyinin ve doğru bilginin kaynağının haz, istek ve arzuların olamayacağını ısrarlı bir şekilde dile getirmektedirler. Aristoteles ise hedonizme Sokrates ve Platonun düşünceleri kadar sert bakmamaktadır. Hedonik arayışın mutlu ve erdemli bir yaşam şekliyle bağlantısına dikkat çekmektedir.

Antik Yunandan günümüze geldiğimizde ise bireylerin aynı o dönemde olduğu gibi mutluluğa erişebilmek için hazzı tercihlerde bulunduğunu söyleyebiliriz. Günlük hayat içerisinde bireyin yaptığı tüketim tercihleri sadece fiziksel ihtiyaca değil aynı zamanda duygusal bir ihtiyacı karşılamaya yönelik de yapılmaktadır. Örneğin bireyin satın

aldığı bir kazak onun örtünmesine ve ısınmasına katkı sağladığı gibi kişiye hissettirdiği duygular anlamında da önemli olmaktadır.

Hirschman ve Holbrook (1982: 92) 'a göre Hedonik tüketim, kişinin ürünlerle olan ilişkisinin yani tecrübesinin duygusal ve duygusal olarak yönünü belirler ve ürün tüketicisi ilişkisine yön vermeye çalışır, yani tüketicisi davranışına duygusal ve duygusal anlamda yön verir.

Hedonik ve faydacı alışveriş üzerine yapılan araştırma sonuçları da göstermektedir ki hedonik ve faydacı alışveriş ile yapılan alışveriş arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır; araştırma sonucundan elde edilen verilere göre memnuniyet yani tüketicinin yapmış olduğu alışveriş sonrası yaşadığı mutluluk ve bunun sonucunda oluşan sadakat duygusu ve ağızdan ağıza iletişimle yayılan ürün memnuniyeti gibi bileşenlerin meydana getirmiş olduğu duygusal olgular günümüz toplumlarında kendisine önemli bir yer edinmiş durumdadır (Jones, Reynolds ve Arnold, 2006: 979).

Hedonik tüketim tarzı üzerine yapılmış olan araştırma sonuçlarından da anlaşılacağı üzere bireyler günlük yaşamları içerisinde özellikle tüketim konusundaki seçimlerinde tam anlamıyla mantıksal olarak karar vermemektedirler. Birey satın alacağı ürünün kendisine sağlayacağı duygusal anlamda memnuniyeti yani hazzı daha çok önemsemektedir. Bireylerin duygusal anlamda yaptıkları tüketimlerle hazzı yakalamaları gerektiği konusunda en çok telkinde bulunan araçlar ise kitle iletişim araçlarıdır. Birey günlük yaşam rutini içerisinde kitle iletişim araçlarına maruz kaldığı belki de her dakika hazzı yönelik bir tüketim yapması konusunda yönlendirilmektedir. Örneğin, ailesi ve sosyal çevresiyle iletişim kurmak amaçlı telefon satın almak isteyen bir bireyin ihtiyacını karşılayacak ölçüde bir ürünü tercih etmek yerine hayranı olduğu bir televizyon dizisi oyuncusunun kullandığı gibi pahalı bir telefonu satın almayı tercih etmesi onun hazzı bir satın alma tercihi yaptığını göstermektedir.

Özellikle günlük hayatta bireyler satın alma davranışında bulunurken satın almayı tercih ettikleri ürünler kişinin fiziksel ihtiyacını karşılamaya yönelik değil de genellikle kişiyi psikolojik açılardan tatmin etmeyi vaat etmektedir. Kişi anlık olarak satın aldığı ürüne sahip olması durumunda mutluluk yaşasa da bu durum ne yazık ki kalıcı olmamaktadır. Örneğin birey sosyal medyadan takip ettiği maddi durumu kendisinden çok üst seviyede olan bir kişinin giydiği tişörtü satın aldığı anda kendisini anlık olarak mutlu ve satın aldığı ürün neticesinde tatmin olmuş gibi hissedebilir fakat bu hazzı duygu kalıcı değildir. Bireyin yaptığı bu duygusal tercihler sebebiyle artık satın alınan ürünlerin kişinin herhangi bir ihtiyacını karşılayıp karşılamadığının bir önemi kalmamakta asıl önemli olan bireye kazandırdığı itibar, imaj yani duygusal anlamda bireyi tatmin edecek bireyi hazzı ulaştıracak bir ürün olmasıdır. Bireyin yaptığı bu duygusal ve hedonik seçimlerine yön veren araçlar ise günlük yaşamda bireyin her an muhatap olduğu kitle iletişim araçlarıdır.

Yaşadığımız dönem içerisinde bireyler tüketim tercihlerini duygusal yönde gerçekleştirebildikleri gibi siyasal tercihlerini de kitle iletişim araçlarının yönlendirmesi ile hedonik yönde yapabilmektedirler. Kişi kendisine en çok fayda sağlayacak yani kendisini en çok mutlu edecek siyasal

parti hangisiyse o partiye oy verme eğiliminde bulunmaktadır. Bu süreçte ise bireye fayda sağlayıp onu mutlu edeceğini vaat eden parti üyeleri seslerini kitle iletişim araçları yoluyla hedef kitlelerine duyurmaktadırlar.

Günlük yaşamda bireyler çeşitli siyasal propagandalara ve kamusal mesajlara maruz kalmaktadırlar. Seçmenler artık ülke yönetimini kendi adlarına yapacak siyasal lider ve partileri seçerken akıl odaklı karar vermek yerine siyasilerin kitle iletişim araçlarını kullanarak oluşturdukları algı nedeniyle seçimlerini duygusal yönlü yapmaktadırlar. Örneğin birey yaşadığı toplumda refah, huzur ve ekonomik açıdan bolluk içinde yaşamak ve dolayısıyla Epikuros'un dediği gibi acıdan uzaklaşıp mutlu olmak, hazzı yakalamak için siyasilerin medya organlarını kullanarak kitlelere ilettikleri mesajlardan etkilenmektedirler ve seçimlerini duygusal yönde kullanmaktadırlar.

5. Kitle İletişim Araçlarının Günlük Yaşam İçerisindeki Kullanım Alanları ve Hedonizm Odaklı Bireyler

Medya organları tarafından bireylere ve makro açıdan bakılacak olursa topluma her gün farklı kanallardan binlerce mesaj iletilmektedir. Ve bu mesajların kitleler üzerindeki etki oranı oldukça yüksektir.

Günümüzde iletişim teknolojilerindeki gelişmeler diğer teknolojik gelişmeleri neredeyse geride bırakmaktadır ve toplumsal açıdan bakıldığında iletişim teknolojilerindeki gelişmeler toplumları çok fazlasıyla etkilemekte ve bununla birlikte kitle iletişim araçları toplumların kültürlerini tanıtmaya işlevi de görmekte ve aynı zamanda birey kitle iletişim araçlarından toplumu bilgilendirme, eğitime, eğlendirme ve bireyin sosyalleşmesi gibi görevlerini de gerçekleştirmesini beklemektedir (Kocadaş, 2004: 1-2).

Kitle iletişim araçları kullanım sıklığı ve kullanım şekli bu duruma etki etmekle beraber çok farklı şekillerde bireyi etkiler. Örneğin bir kitle iletişiminin en önemli etkisi bireyin toplumsallaşmasına olan katkısıdır. İlk toplumsallaşma sürecini ailede gerçekleştiren birey kitle iletişim araçlarını kullanmaya başladığı andan itibaren bu iletişim araçlarının etkisine de maruz kalmaktadır.

Kitle iletişim araçları kimi zaman bireyin sahip olmayı çok istediği fakat bir türlü ulaşıp sahip olamadığı yaşadığı toplum içinde kişiyi tatmin edecek bir statü kazandırma imkanını da sağlamaktadırlar. Örneğin bireyleri etkilemek hususunda çok önemli bir kitle iletişim aracı olan televizyonda yayınlanan bir yarışma programı için yapılan bir araştırma bize gösteriyor ki bu yarışmalara en çok başvuran ve yarışma programlarını kendilerini takdir etmek amacıyla kullananların çoğunluğunun belediye lojmanlarında yaşadıkları ve işçi sınıfının üyeleri oldukları keşfedilmiş, bu insanların kendilerine toplumsal yaşamın vermediği bir kişisel statü vermek amacıyla medyayı kullandıkları bu araştırmayla ortaya konulmuştur (Fiske, 2015: 268).

Kitle iletişim araçlarının toplumsal ölçekte bakıldığında farklı etki alanları da mevcuttur. Örneğin toplumda var olan egemen düşüncenin devam ettirilip pekiştirilmesinde ya da bu egemen düşüncenin değiştirilmesinde söz sahibi olabiliyor, bireyleri kendi istekleri doğrultusunda manipüle edebiliyor.

Aynı zamanda bu iletişim araçları toplumdaki kişilerin kamusal ya da özel alanlarında ne konuşmalarını istiyorlarsa bireyleri bu yönde etkileyebiliyorlar. Yani toplumun gündemini kendi istekleri doğrultusunda belirleyebiliyorlar.

Kitle iletişim araçları bireyler tarafından hangi amaçla kullanılmak istenirse istenilen ve arzu edilen bu amaca hizmet eder. Örneğin eğer tercih edilen kitle iletişim aracı eğitim, bilgi alma ya kişisel gelişime katkı sağlama ve daha çoğaltacağımız birçok sebepten dolayı kullanılırsa kitle iletişim araçlarının bireye olumlu yansımaları olacaktır, aksi bir durumda yani kişinin bu araçları kendi gelişim sürecine hatta yaşam akışına zarar verecek şekliyle kullanırsa o zaman da kitle iletişim araçlarının birey için olumsuz yönleri ortaya çıkacaktır. Yani kitle iletişim araçlarının olumlu yöne ya da olumsuz yöne kullanılması ve bu etkilere maruz kalması kişinin bu araçları hangi amaçla kullandığıyla yakından ilgilidir (Güngör, 2015: 248).

Yukarıdaki paragraflarda açıklanmaya çalışılan kitle iletişim araçlarının statü kazandırma, gündem oluşturma, bilgilendirme, eğitme, eğlendirme gibi işlevlerinden başka bireylerin duyguları üzerinde bir tesir gücü oluşturarak onların hedonizm ekseninde hem ekonomik satın alma süreçlerine hem de siyasal karar verme davranışlarına etkide bulunabilirler. Yani bireyin duyguları onların hem ekonomik satın alma hem de siyasal kararlarına etki edebilir. Hacı yani hedonizm odaklı satın alma biçimi günümüzde özellikle kitle iletişim araçlarının popüler kültür ürünlerinin tüketilmesi için yaptığı yayınlar sayesinde toplumun neredeyse genelinde gözlemlenebilen genellikle tüketim odaklı olan bir motivasyon biçimidir. Fakat birey hazzı ulaşma dürtüsü ile kendisi için faydalı olanı seçme ve seçimlerinin sonucu kendisine mutluluk olarak geri dönüşü olacak tercihler yapmaktadır. Birey bu tutum ve davranışını siyasal anlamdaki seçimlerini yaparken de kullanmaktadır. Daha doğrusu siyasal söylemler bireyin hedonizm odaklı duygularını açığa çıkartmakta ve kişi istenilen doğrultuda hazzı ulaşmak, mutlu olmak, bir avantaj elde ederek olan durumdan fayda sağlayarak memnuniyet duymak istemektedir.

Günümüzde siyasal güçler ve sermayeyi elinde bulunduran kişi ya da gruplar günlük yaşam içerisinde kitle iletişim araçlarını kullanarak bireyi kontrol altında tutma çabasıdadırlar. Bireyin hem siyasal anlamda hem de tüketim anlamında hedonizm odaklı davranışlarının günlük yaşam içerisinde kitle iletişim araçları kullanılarak nasıl oluşturulduğunu incelemek ve ortaya koymakta fayda olacaktır. Bu açıdan kitle iletişim araçlarının kullanım amaçları bireylerin hedonik karar verme davranışları göz önünde bulundurularak hem siyasal karar verme süreçleri hem de ekonomik satın alma kararları çerçevesinde incelenecektir.

Kitle iletişim araçlarının günlük yaşam içerisinde çok çeşitli kullanım amaçları vardır. Bunlardan en çok kullanılan şekilleri aşağıda açıklanmaya çalışılacaktır:

5.1. Siyasi Propaganda Olarak Kullanılması

Bireylerin siyasal anlamda ülkeyi yönetenlerin yaptıkları faaliyetleri ve toplum adına aldıkları kararların doğruluğunu kontrol edebilmek ve bu şekilde ülke yönetimine dahil olmaları özellikle yaşadığımız dönemde kitle iletişim

araçları yoluyla gerçekleştirilmektedir (Kocadaş, 2004: 131).

İnsan bedeninin uzantısı birer teknolojik aygıt olarak devreye sokulan kitle iletişim araçları modernitenin tesis evrelerinde fetişleştirilmiştir ve insanların iletişim kurmak, çevresinde olup biten olaylar hakkında bilgi almak, haberdar olmak için tasarladıkları medya, kitleler üzerinde ekonomik, siyasal ve sosyo kültürel egemenlik kuran ve aynı zamanda da bu egemenlikleri gerektiğinde yıkabilen efsunlu bir güç haline dönüşmüştür (Anık, 2014: 148-149). Özellikle içinde yaşadığımız zaman dilimine baktığımızda ise kitleler üzerinde önemli bir etkisi olan televizyonun, toplum üzerinde nasıl siyasal bir baskı ve nasıl siyasal bir propagandanın aracı haline dönüşebildiğini gözlemleyebiliyoruz.

Bu perspektiften değerlendirdiğimizde, günümüzde önemli bir kitle iletişim aracı olan televizyon aracılığıyla izleyiciye aktarılmak niyetinde olunan ileti çok ivedi olarak hedef kitleyle buluşturulabilir (Alp, 2017: 32). Televizyonun sahip olduğu bu özelliğinden dolayı siyasi liderlerin çok sık olarak siyasal propagandalarını yapmak için tercih ettikleri kitle iletişim aracı televizyondur. Hazırlanan bir siyasal kampanya kısa sürede az efor harcayarak kitle iletişim araçları kullanılarak büyük kitlelerle paylaşılabilir. Aynı zamanda siyasi liderin sesi, görüntüsü, jest ve mimikleri televizyon aracılığıyla hedef kitlelerle kolaylıkla buluşturulabilir.

Televizyon seçmene sesini duyurmak ve kendi istekleri doğrultusunda seçmeni yönlendirmek isteyen siyasal aktörlerin en çok kullandığı kitle iletişim aracıdır. Televizyon sesi ve görüntüyü birleştiren ve bunu kitlelere ulaştıran bir kitle iletişim aracı olduğu için siyasal iletişimde sıkça kullanılan bir kitle iletişim aracıdır. Kaynak tarafından hazırlanan siyasal mesajlar seçmene direkt olarak televizyon ya da diğer kitle iletişim araçları kanalıyla iletilir.

Siyasi liderlerin seçmenleriyle yüz yüze bir araya gelmesi çok düşük bir ihtimaldir. Ancak siyasi mitinglerde toplu bir şekilde hedef kitleleriyle bir araya gelirler ve siyasi söylem kullanarak onları etkilemeye çalışırlar. Fakat günümüzde teknolojinin de gelişiminden dolayı kitle iletişim aracının olanaklarından siyasetçilerde faydalanmakta siyasi olarak yapmak istedikleri propagandayı kitle iletişim araçlarını kullanarak yapmaktadırlar. Siyasi propaganda amacıyla en çok kullandıkları kitle iletişim aracı ise televizyondur.

Televizyon siyasi aktörlerin hem sesini hem de görüntüsünü hedef kitlelere hem kolay hem de ucuz bir şekilde ulaştırdığı için seçmene ulaşma anlamında siyasal iletişimde çokça yardımına başvurulmaktadır.

Siyasi söylemler kimi zaman karmaşık ve kitleler tarafından anlaşılması güç mesajlardır. Siyasi söylemlerin toplumda yaşayan bireyler tarafından da rahatlıkla anlaşılması için kullanılan en önemli araç kitle iletişim araçlarıdır. Kitle iletişim araçları siyasal söylemleri bireylerin anlayacağı yalın ve anlaşılır bir dille onlara iletir. Bu şekilde yapılan siyasal propaganda daha çok amacına ulaşacaktır. Aksi halde karmaşık siyasal dil büyük kitleler için hiçbir anlam ifade etmeyecek ve siyasal propaganda amacına ulaşamayacaktır.

Bir toplumda iktidar olan siyasal partiler genellikle o ülkenin medya gücünü de elinde bulundurur. İktidar olan siyasal partinin haberleri sıklıkla medyada yer bulur. Fakat bir

ülkedeki siyasal açıdan iktidarda olmayıp belli bir siyasal seçmene sahip olan partilerinde bu medya organlarında haberlerine yer verilmesi yani muhalefetin haberlerini yapan medya kuruluşlarına da o ülkede yayın yapma hakkı tanınması o ülkedeki siyasal olarak özgür ve nispeten eşit bir siyasal düzene işaret eder.

İktidarı elinde bulunduran siyasal partiler kendi iktidarlarını devam ettirmek için medyayı önemli bir araç olarak kullanırlar. Kitle iletişim araçlarından halka gidecek olan mesajlar önce iktidar tarafından belirli bir süzgeçten geçirilerek filtrelenir ve daha sonra kitlelere ulaştırılır. Kontrol edilmiş medya içerikleriyle muhatap olan kitleler siyasal iktidarın istediği tutum ve davranışı sergilemeye devam ederler. Yani kitleler üzerinde kitle iletişim araçları vasıtasıyla sağlanan bir kontrol ve denetim mekanizması hakimdir.

Bilgi toplumu çağı, bilginin üretiminin yanında duygunun da üretiminin yapıldığı bir dönemdir, bu sebepten ötürü bireyin kendi hür iradesiyle yönetime katılma hakkı ve kendi seçimlerini kendi istediği gibi yerine getirebilme erki her zaman doğru şekliyle yani işlemesi gerekli olan rutine göre gerçekleşmemektedir, politik özgürlük bireyin kendi seçimlerini gerçekleştirmesi olarak tanımlanamaz, zira bireyin sahip olduğu iradenin oluşum aşamalarını birey tek başına gerçekleştirememektedir (Mattelart ve Mattelart, 2016: 148). Zira bireyi seçim yapma konusunda manipüle eden bir takım ekonomik ve siyasal güçler hakimdir. Bu siyasal ve ekonomik olarak güçlü olan kişi ya da grupların bireyler ve toplumlar üzerinde etkilerini arttırırken ve kişinin özgür iradesini yönlendirmeye çalışırken onlara bu amaçlarında yardımcı olan en büyük güç kitle iletişim araçlarıdır.

Hem sermayeyi elinde bulunduranlar hem de siyasal iktidara sahip olan kişiler medyayı kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmekte ve aynı zamanda medyadaki mesajları önce kendileri denetlemekte ve daha sonra bunu toplumdaki bireylere aktarmaktadırlar. Bu şekilde düzen sağlanmakta bireylerin tutum ve davranışları değiştirilmekte ya da bu tutum ve davranışlar pekiştirilmektedir.

Günümüzde kitle iletişim araçlarının siyasal propaganda amacıyla kullanılması genellikle siyasi liderlerin seçmenlerin manevi duygularına dokunarak gerçekleştirdiği bir süreçtir; çünkü toplum içindeki bireyler seçim günü gelip çıktığında hangi partiye oy vereceklerini belirlemeleri gerektiğinde bu duruma rasyonel bir değerlendirme getirmek yerine hisleriyle karar verme yoluna gitmektedirler. İşte tam da burada kitle iletişim araçları devreye girmektedir. Çünkü siyasi liderlerin kendi propagandalarını yaparak halkın gözünde istedikleri gibi manevi bir resim oluşturmayı kitle iletişim araçları yoluyla gerçekleştirmektedirler. Örneğin siyasiler televizyonun ses ve görüntüyü birleştirip hedef kitlelere ulaşma özelliğini bireylerin duygu dünyasını etkileme yönünde çokça kullanılmaktadırlar. Günlük yaşam rutini içerisinde seçmenler hangi siyasi liderin kendilerine fayda sağlayıp kendilerini mutlu ederek hazzı ulaştıracağına kitle iletişim araçları yoluyla ikna edilirler.

Özellikle seçim dönemlerinde bireylerin ülkeyi yönetecek siyasi liderleri seçme konusunda karar verme süreçlerinde sadece mantıksal olarak hareket ettikleri söylenemez, kişiler siyasal anlamda karar verirken çeşitli psikolojik ve aynı zamanda demografik özelliklerinin etkisi altında kalarak

seçimlerini gerçekleştirmektedirler (Fishbein ve Ajzen, 2010: 10)

Yine bireylerin siyasi olarak seçme haklarını kullanacakları sırada yapılan bir araştırmaya göre bireylerin sadece mantıklılarıyla değil çeşitli duygu durumlarıyla hareket ettiği gözler önüne serilmiştir. Yapılan bu araştırmaya göre, ülkelerindeki gerçekleşecek olan bir seçim öncesi oy vermek üzere olan bireylerin %55,4'ü mutluluk ve gurur benzeri çeşitli duygu durumunda olduğu tespit edilmiştir, araştırmaya katılan geri kalan seçmenlerin ise negatif duygu durumu içerisinde olduğu belirlenmiştir (Kurtbaş, 2015: 110). Yapılan bu araştırmaların sonuçları bize açıkça göstermektedir ki bireylerin seçimlerini tek başına mantık oluşturmamakta bireyin duygusal durumu da büyük oranda devreye girmektedir. Kişi mutluluk ve çeşitli fayda beklentisi içinde var olduğu siyasal yapı dahilinde kararını vermektedir. Siyasi güç odakları ise günlük yaşam içerisinde kitle iletişim araçlarını kullanarak bireyi her gün kendilerini desteklemeye devam ederse mutlu ya da huzurlu hissedeceği yönünde telkinlerle yönetmektedirler.

Bireyin seçimleri üzerinde duygularının hâkim olduğu yönünde çalışmaları bulunan Stanford Üniversitesi siyasal bilimler profesörü Jon Krosnick ise uzun yıllar boyunca yapılan psikoloji çalışmalarının neredeyse hepsi kişilerin beyinsel fonksiyonlarının iki ana grupta toplandığını ve bireyin günlük yaşamı içerisinde vermiş olduğu kararların birçoğunun farkında olmadan verdiğini belirtmektedir. Krosnick siyasi liderlerin medya organları aracılığıyla seçmenlerle iletişime girdiğinde bireylerin söz konusu liderler hakkındaki kararlarını birçok psikolojik etkenin yönlendirdiğini söylemekte ve bu duruma örnek olarak da ABD'deki 2008 yılında gerçekleştirilen Barrack Obama ve John McCain arasındaki seçmenlik yarışını göstermektedir (www.bbc.com Erişim: 20.12.2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/05/150528_vert_fut_secmen_tercihi).

Siyasi liderlerin özellikle ülkede yapılacak seçimler öncesinde seçmene verdikleri vaatler genellikle hedef kitlelerin kendilerine oy vermeleri halinde rahatlık ve refah içinde yaşamalarına ve dolayısıyla mutlu huzurlu bir toplumsal ortamda günlük yaşamlarını sürdürecekleri yönünde olmuştur. Örneğin Süleyman Demirel'in 1991 seçimlerinin mitinglerinde "Kim ne veriyorsa beş lira fazlasını vereceğim" cümlesi uzun süre kitle iletişim araçlarında yer almış ve bu vaatlerin sonunda Demirel %27 oy alarak iktidar olmuştur (www.cnnturk.com Erişim: 20.12.2019, <https://www.cnnturk.com/fotogaleri/yasam/diger/en-unutulmaz-secim-vaatleri?page=5>). Hedonizmin doğasına uygun olarak yani acıdan kaçınarak hazzı ve mutluluğa yaklaşma, birey açısından kendini rahat içinde hissedeceği ortamı sağlayacak siyasi liderin vaatlerine önem vererek o yönde eğilimlerde bulunmasına yol açmaktadır.

5.2. Kamusal Mesaj Olarak Kullanılması

Medyanın en önemli vazifesi kamuoyu meydana getirmektir (Şen, 2008: 62). Ülkede olup biten olayları manipüle etmeden toplumla paylaşmak kitle iletişim araçlarının görevleri dahilindedir. Medya sahip olduğu bilgileri tarafsız ve bilginin gerçek ve doğruluğunu kaybetmesine müsaade etmeden kamuoyuna iletmelidir. Aksi halde sahip olunan haberlerin bazı çıkar gruplarının istekleri doğrultusunda

çarpıtılarak sunulması ve toplum ile paylaşılan bilginin hiçbir değeri olmadığı gibi halkı yanıltıcı ve yanlış bir kamuoyu oluşmasını sağlayıcı bir sonucun ortaya çıkması da çok doğal bir sonuç olacaktır.

Devletlerde var olan siyasal otorite içeriğini kendisinin hazırladığı mesajları topluma aktarırken kitle iletişim aracı en çok baş vurulan iletişim araçlarıdır. Her gün mütemadiyen kitle iletişim araçlarıyla muhatap olan birey siyasal otoritenin onun için hazırladığı mesajı kitle iletişim araçları vasıtasıyla alır. Kitleler bu kamusal mesajı aldıktan sonra onlardan beklenen ya siyasal iktidarın istediği bir davranış değişikliğine gidilmesi ya da mevcut davranışın sürdürülüp devam ettirilmesidir.

Siyasal otorite varlığını kamusal mesajların toplum üzerinde bıraktığı etkiye göre sürdürmektedir. Eğer başarılı bir kamusal mesaj hazırlanıp doğru kitle iletişim araçları tercih edilerek bu kamusal mesajlar hedef kitlelere ulaştırılıyorsa gönderilen mesajın beklenen etkiye gösterme olasılığı da o denli yüksek olacaktır.

Günümüzde toplumsallaşma üzerinde önemli bir etkiye sahip olan kamusal mesajların siyasal iktidarlar tarafından hazırlanıp kitle iletişim araçları vasıtasıyla halka ulaştırılması toplumsal fayda gözetilerek yapılması gereken önemli bir süreçtir. Devlet ideolojilerinin kamusal mesajlara yansıtılıp bu şekliyle kamuya iletilmesi toplumsallaşma sürecini sekteye uğratıp kamu yararı kavramının gözetilmemesine sebebiyet veren bir durumdur.

Siyasal iktidarlar kendi ideolojik çıkarları doğrultusunda hazırladıkları kamusal mesajları günlük hayat rutini içerisinde halka ulaştırmak yerine kamu yararının gözetildiği halkın toplumsallaşma sürecine olumlu anlamda katkı sağlayacak kamusal mesajlar hazırlayarak ve bu mesajların halka aktarımını sağlayacak en uygun kitle iletişim aracını seçerek toplumda doğru bir kamuoyunun oluşmasına katkı sağlayabilir.

Bireyin siyasal tutumlarını okul çağı döneminden başlayarak, belki de bireyi okul çağı döneminden de daha eski çok küçük yaşlardan itibaren etkisi altına alan ve bu etkisini tüm yaşamı boyunca kaybetmeyen temel bir kamuoyu oluşturma kaynağı da kitle iletişim araçlarının yaptığı yayınlar ve bu yayınların içeriğinde saklı olan mesajlardır (Bektaş, 2000: 92).

Sermayedar grubun ve siyasal iktidarın oluşturdukları kamusal düzenin devam etmesi ya da kendi istek ve beklentileri doğrultusunda değiştirilmesi için bir kamuoyu oluşturmaları zaruri bir gerekliliktir. Toplumda bir kamuoyu oluşturmak için kitle iletişim araçlarına yani medyaya ihtiyaç duyarlar. Bu nedenle kitle iletişim araçlarının günlük hayat içerisindeki bir diğer önemli işlevi bu araçların kamusal mesaj aktarımı için kullanılarak toplumda sermayedarların ve siyasal iktidarların istedikleri gibi bir kamuoyu oluşturmaya çaba sarf etmektir. Zaten sermayedar grubun ve siyasal iktidarın bu sistemde varlıklarını devam ettirebilmeleri söz konusu olan kamuoyunu istedikleri yönde oluşturmalarına bağlıdır. Bunun için de kitle iletişim araçlarına bir nevi muhtaçlardır.

Özellikle kitlesel üretime geçilmesiyle birlikte artık insanların ihtiyacını karşılamak yerine toplum da yaşayan bireylere hiç ihtiyaçları olmadığı halde ürün pazarlanmaya başlanmıştır. Bu ürünleri toplum içindeki hedef kitlelere

pazarlamanın en kolay ve en etkili yolu ise kitle iletişim araçlarını en etkin şekilde kullanmaktan geçiyordu. Bu nedenle kitle iletişim araçlarından özellikle de çok etkili bir kitle iletişim aracı olan televizyondan izleyicilere pompalanan mesajlar daha çok bireyleri tüketime özendirilmeye ve en nihayetinde satın almaya yönlendirmektedir.

Günümüzde kitle iletişim araçlarının bireyler üzerinde sürekli yeni ihtiyaçlar oluşturulmasındaki payı oldukça büyüktür ve dolayısıyla kişiler kendi öz kimliklerini dahi kitle iletişim araçlarından kendilerine iletilen imaj, fabrikalar tarafından kitleleri tatmin etmek için üretilen tüketim ürünleri ve kitle iletişim araçlarından gönderilen mesajlar doğrultusunda toplumda oluşturulan değerler üzerine inşa ederler (Özgül, 2012: 4528). Yani artık kitle iletişim araçları aracılığıyla bireylerde fiziksel ihtiyaçlardan öte duygusal ihtiyaçlar oluşturulmaktadır. Örneğin bireyin yemek yemek için tercih ettiği bir restoran onun için sadece fizyolojik olarak yapılması gereken karnını doyurma eylemini gerçekleştirmek adına mantıksal olarak seçtiği bir yer değil de ona bir statü kazandıran bir mekân haline dönüşür. Yani bireyin bu tercihi onun duygusal olarak da tatmin olmasını sağlayarak hedonik bir tüketim gerçekleştirmesine neden olur.

Hedonik tüketimin ise gerçekleştirilmesine zemin hazırlayan, görüntü ve sesi birleştiren aynı zamanda günlük hayat içerisinde bireyler tarafından sıkça tercih edilen bir kitle iletişim aracı olan televizyon bu özelliğinden dolayı rutin hayat içerisinde kamusal mesajların en iyi aktarıcısı konumundadır. Zira hazırlanan kamusal mesajların toplumla paylaşılması için hangi kitle iletişim aracının yaygınlığı fazlaya o iletişim aracı kullanılmaktadır. Günümüzde ise kullanımı en çok tercih edilen kitle iletişim araçları televizyon ve sosyal medyadır. Sosyal medya teknolojisinin kolay erişime ve özgür iletişime olanak sağlaması kamusal mesajların hedef kitlelere aktarımı ve benimsetilmesi konusunda kolaylık sağlamaktadır. Sosyal medya diğer iletişim teknolojilerine oranla daha özgür ve demokratik bir ortam olarak insanlar tarafından kullanılıyor ve tercih ediliyor olsa da yine de çeşitli devlet kurumları ve internet sunucuları tarafından çeşitli sansür mekanizmalarına tabi tutulmaktadır. Türkiye’de özellikle sosyal medya platformlarında meydana gelen çeşitli uygunsuz paylaşımlar ve yayınlar Türkiye İletişim Başkanlığı’nın ilgili birimleri tarafından kontrol edilmekte ve denetlenmektedir.

Kitle iletişim araçlarından özellikle televizyon ve sosyal medya yoluyla bireyle buluşturulan çeşitli içerikler kişide ve dolayısıyla toplumda tek kültürlülük meydana getirmektedir. Örneğin bir toplum içerisindeki birey toplumun genel olarak tükettiği ürünleri satın aldığı zaman mutlu olmakta ya da kişi genel olarak gençlerin giydiği marka ceketi giydiğinde ya da toplum nezdinde popüler olmuş bir kafenin içeceğini içtiğinde kendisini duygusal olarak tatmin olmuş ve hazzla ulaşılmış hissedebilir. Ve bu sayede ait olduğu çeşitli sosyal gruplardan da kendisini dışlanmamış hisseder. Bireyin kitle iletişim araçları yoluyla popüler hale getirilen bir ürünü benimsemesi ya da iletişim araçları tarafından karizmatik hale getirilen siyasi bir lidere seçimlerde oy vermesi medya organları tarafından toplumda meydana getirilen tek kültürlülük durumu ile açıklanabilir.

Kişi toplumdaki hâkim olan bir takım kültürel normların bireye altın tepside ikram ettiği benliği özümser ve bu

şekilde birey toplumdaki diğer var olan kişiler nasıl ise onlar gibi olur. Dolayısıyla kişi ve kendisinden başka toplumda var olan diğer kişiler arasındaki uyumsuzluk ve toplumdan dışlanarak yalnız kalma, güçsüz olma hissi de yok olmuş olur. Bu şekilde birey kendi kişiliğinden vazgeçmiş olur ve içinde yaşadığı toplum dahilindeki diğer bireylerin aynı gibi olur. Böylece herhangi bir yalnızlık duygusu edinmez ve bir endişe hali de yaşamaz. Fakat birey bu şekilde kendi benliğinden vazgeçmiş olur (Fromm, 2017: 153).

Formm'un da bahsettiği gibi toplumda var olan kültürel kurallara bireyin sanki kendi benimsediği gerçek normlarmış gibi sarılması ve herhangi bir uyumsuzluk göstermemesi ve bu şekilde kendini daha konforlu ve mutlu hissetmesi yani acıdan uzaklaşıp hazzı, mutluluğa yakınlaşması günlük hayatlarında kitle iletişim araçları tarafından kişilere telkin edilmektedir. Çeşitli kamusal mesajlarla bu telkinde bulunan siyasal ve ekonomik güçler ise bireyi bu şekilde kontrolleri altında tutma yoluna gitmektedirler.

İnsanoğlu var olduğu ilk andan günümüze kadar geçen süre içerisinde devamlı olarak rahat edebilme, mutlu ve huzurlu bir hayat sürdürme, acıdan uzaklaşma ve hazzı ulaşma gibi duyguları yaşamış ve yaşamaya devam etmektedir. Bu nedendir ki toplumsal düzen içerisinde kendini ne mutlu hissettirecekse o olguya doğru yönelmiştir. Günümüzde ise özellikle tüketim kültürünün bireylere ve kitlelere dayattığı tüketme ve bu tüketim sonucunda mutluluğa ulaşacağına dair telkinler günlük hayat içerisinde bireye kitle iletişim araçları vasıtasıyla kamusal mesaj olarak iletilmektedir. Her gün tüketimin cazibesine kitle iletişim araçlarıyla ikna edilen birey tüketme odaklı olarak hayatını devam ettirmektedir. Kendisine tükettikçe mutlu olacağı telkin edilen birey anlamlı mutluluklar yaşasa da gerçek mutluluğu aslında yakalayamamaktadır.

5.3. Kontrol Amacı ile Kullanılması

Kitle iletişim araçlarının patronları ya da ülkede iktidar olan siyasi liderler veya ülkede hâkim olan ekonomik liderler medyayı kullanarak kamuoyu oluşturmaya çalışırlar. Kitle iletişim araçlarında var olan programların içeriklerine istedikleri gibi müdahale edebilen bu güçler, toplumu istedikleri yönde etkileyebilmektedirler. Bu anlamda kitleleri kontrol altında tutmak için kitle iletişim araçları onlar için muazzam bir hazinedir.

İletişim teknolojilerindeki gelişim ve değişime bağlı olarak medya yoluyla toplumda çok büyük sayıdaki insan topluluklarına ulaşılabilir hale gelmiştir. Kitle iletişim araçları kullanılarak ulaşılan insan sayısına çok yakın zamana kadar başka bir teknolojinin ulaşması pek de mümkün görülüyordu. İşte bu durum kitle iletişim araçlarının sahip olduğu yükümlülükleri artırırken bu iletişim araçları toplumda var olan değerleri yok sayıp tamamen farklı istediği gibi, gerçek olmayan yapay bir dünyada meydana getirebilir ya da toplumda var olan ahlaki yapıya tamamen ters düşen içerikte programlarda hazırlayıp topluma sunabilir; fakat bununla birlikte varlığını sürdürdüğü toplum içinde var olan bir takım önemli değer yargıları ve o toplumda çok önemli sayılan toplumu oluşturan ana parçaları önemseyen programlar da hazırlayıp doğru bir şekilde işleyen bir yapıya sahip bir toplum meydana getirebilir (Ceylan, 2012: 45).

20. yüzyılın en dikkat çekici ve kültürleri, toplumları kolayca etkisi altına alabilen teknolojik gelişmelerinden birisi olan kitle iletişimi, çağa adını verecek kadar günümüzde önem kazanmıştır ve sosyal, siyasal, ekonomik alanda birçok alanı etki altına almakla beraber, hatta günümüzde kitle iletişim araçları toplumsal, siyasal ve ekonomik gelişmenin, değişimin ön koşulu olarak bile görülmektedir (Anık, 2016: 75).

Medya organları her ne kadar siyasal iktidarın ya da o ülkedeki ekonomik gücü elinde bulunduranların mesajlarını halka iletse de kitle iletişim araçları toplum üzerinde hakimiyet kurmak isteyen bu grupların kontrol altında tutulmasını sağlar. Bu kontrol mekanizması ise iktidarın ya da gücü elinde bulunduran kişilerin kitle iletişim araçları ile eleştirilmesidir. Yapılan bu eleştiri sayesinde gücü elinde bulunduran kesim her zaman temkinli davranmaktadır. Aksi halde kontrol mekanizmasının devreye gireceğini bilirler.

Fakat yukarıda anlattığımız durumun tam tersi bir durumda gerçekleşmesi olasıdır. Kitle iletişim araçları toplumu kontrol altında tutma amacıyla da kullanılabilir. Hedef kitleleri kontrol altında tutmak amacıyla medyadaki haber içerikleri değiştirilebilir. Kitleler medya aracılığıyla manipüle edilerek hem siyasal hem de ekonomik anlamda iktidarlar tarafından istenilen davranış şekline yönlendirilebilir. Ya da iktidarlar düzenin durağan kalıp devam ettirilmesini de isteyebilir. Bu durumda mevcut duruma uygun bir içerik hazırlanarak kitle iletişim araçları vasıtasıyla kitlelere ulaştırılır. Ve böylece iktidarlar tarafından kitle iletişim araçları toplumu kontrol altında tutmak amacıyla kullanılmış olur.

Günümüzde yukarıda bahsettiğimiz durumun örneklerini günlük hayat içerisinde sıkça yaşamaktayız. Fakat kitle iletişim araçları kullanarak halkı kontrol altında tutmak yerine bu iletişim araçları kullanılarak halk mevcut siyasi ve ekonomik sistem hakkında bilgilendirilebilir, toplumsallaşmanın sağlıklı gerçekleşmesi için medya yoluyla halkın eğitilmesi sağlanabilir.

İktidarın kontrolü altında bazı dönemlerde toplumda eleştirilerin de yapılmasına izin verilebilir. Bu eleştiriler sayesinde iktidara karşı toplumda bir rahatlama yaşanır ve kitlelerin mevcut düzene rıza göstermesi sağlanır. Bu durum özellikle ülkedeki seçim döneminde sıkça başvurulan bir yöntemdir.

Geniş kitleler siyasal ve ekonomik çıkar grupları tarafından kontrol altında tutulmak istendiği için duygusal anlamda kendi çıkarları yönünde ikna edilmeye çalışılırlar. Bu duruma siyasal olarak kitlelerin kontrol altında nasıl tutulmaya çalışıldığını açıklamaya çalışarak başlayabiliriz. Örneğin seçim propagandalarında halihazırda iktidarda olan parti ülke ekonomisinin istikrarlı bir şekilde yoluna devam etmesi için kendilerinin siyasi liderliklerinin devam etmesi gerektiğini çeşitli siyasal iletişim teknikleriyle seçmene iletirler. Kitlelerin ancak bu şekilde mutlu, huzurlu ve kaygıdan uzak kalacağı mesajını onlara verirler ve seçmenlerin hedonist duygularla karar vermelerini sağlayarak bireyleri kitle iletişim araçları yardımıyla gönderdikleri mesajlarla kontrol altında tutmaya gayret gösterirler.

24 Haziran 2018 seçimleri öncesi bazı siyasi partilerin kitle iletişim araçları yoluyla seçmenleriyle paylaştıkları sloganlar aşağıdaki gibidir:

- AKP: Güçlü Meclis, Güçlü Hükümet, Güçlü Türkiye: Yaparsa Yine Ak Parti Yapar
- Millet karar verecek istikrar devam edecek
- Birlik, bereket, bolluk için vakit Türkiye vakti (www.hurriyet.com.tr Erişim: 01.01.2020, http://www.hurriyet.com.tr/galeri-iste-ak-partinin-secim-kampanyasinda-kullanacagi-sloganlar-40845707/2).

2019 yerel seçimleri için hazırlanan CHP'nin kullandığı sloganlar ise;

- Derman Belediyeciliği
- Martın sonu bahar (www.hurriyet.com.tr Erişim: 21.12.2019, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/chp-gorsel-iletisim-kilavuzu-yayinladi-41064728).

Yukarıda paylaşılan seçim sloganları seçmene benzer vaatlerde bulunmaktadır; siyasi partilerin hepsi bireyin kendilerini seçmesi durumunda huzurlu, mutlu acıdan uzak bir yaşama ulaşacaklarını vaat eden ve seçmeni hedonist yani duygusal yönden etkilemeye çalışan mesajlar paylaşmaktadırlar. Siyasi liderler tarafından hedef kitlelerle paylaşılan çeşitli vaatler ve sloganlar ise kitleleri kontrol altında tutma yöntemlerinden sadece bir tanesidir. Bu tür mesajlara birey sadece seçim dönemlerinde değil günlük yaşam seyri içerisinde özellikle bilgi alma ihtiyacını yerine getirmek için okuduğu haber içerikli yazılarda ya da izlediği programlarda her gün maruz kalmaktadır.

Siyasi liderlerin kitle iletişim teknolojilerini kullanarak hedef kitleleri kontrol altında tutma stratejileri günümüzde ekonomik olarak toplumda hakimiyet kuran kişi ya da kurumlar tarafından da uygulanan bir yöntemdir. Bu anlamda bireylerin ve toplumun kontrol altında tutulması yönündeki eylemler kitle iletişim teknolojilerindeki gelişim ile beraber medya organlarının günlük yaşam koşuşturması içerisinde her türlü gruba, topluma, bireylere kolayca ulaşılabilmesiyle daha da etkili hale gelmiştir. Kitle iletişim araçlarının ise kitleler üzerinde oluşturduğu en önemli etki, toplum içinde popüler bir kültür meydana getirip kitleleri tüketime ve eğlenceye yönlendirerek kontrol altında tutmaya çalışmaktır.

Ülkedeki var olan ekonomik güç odakları yine kitle iletişim araçlarını kullanarak kitleleri duygusal anlamda hedonizm çerçevesinde her gün gönderdiği mesajlarla kontrol altında tutmaya çalışır ve bu amaçla duygusal reklamlar çok fazla üretilir. Artık günümüzde aslında gerçek bir ihtiyaç olmayan fakat tüketim kültürü tarafından ortaya çıkarılmış olan sahte gereksinimler, istek ve arzular, çoğu zaman gerçek gereksinimlerin bile önüne geçebilmektedirler (Akkaş, 2019: 21). Bu anlamda markalar insanlara sadece ürün değil bir yaşam tarzı da pazarlarlar. Bu ürünleri satın alan birey kendisini duygusal olarak tatmin olmuş hisseder.

Özellikle televizyon dizilerindeki ünlü karakterlerin kullandıkları ürünler çeşitli pazarlama faaliyetleri kullanılarak çok fazla göz önüne çıkartılır. Birey sevdiği ve kitle iletişim araçlarında görüp izlediği severek takip ettiği bu kişi gibi olmak için onun kullandığı ürünleri satın alarak bu şekilde kendini tamamlanmış hisseder ve mutlu olur.

6. Sonuç

20. yüzyıldan itibaren kitle iletişim teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler medyanın kitleler üzerindeki etkisini tahmin edilemez boyutlara taşımıştır. Günümüzde günlük yaşam içerisinde bireyler kitle iletişim araçlarından gelen iletilerle çepeçevre sarılmış durumdadır. Özellikle günümüzde iletişim teknolojilerinde yaşanan değişim ve gelişim sayesinde kitle iletişim araçlarının toplum üzerindeki hakimiyet gücü daha da artmıştır. Günlük yaşam koşuşturması içinde çeşitli nedenlerle kitle iletişim araçlarını kullanan bireyler bu iletişim araçlarının çoğu zaman olumsuz etkilerine maruz kalmaktadırlar. Ekonomik ve siyasal gücü elinde bulunduran gruplar kendi çıkarları doğrultusunda teknolojik gelişmelerin de yardımıyla kitle iletişim araçlarını kullanarak toplumdaki hakimiyet derecelerini her geçen gün daha da arttırmaktadırlar.

İnsanlık tarihi boyunca birey tercihlerini gerçekleştirirken kendini nasıl daha mutlu hissedeceğini ve yaşamını daha huzurlu bir şekilde nasıl yaşayacağını bulma arayışı içerisinde olmuştur. Geleneksel toplum yapısı içerisinde bireyler genellikle üretme odaklı yaşarken günümüzde bireyler daha çok tüketim kültürünün birer işçisi konumundadırlar. Bu çerçeveden bakıldığında birey hem siyasal tercihlerinde hem de ekonomik tercihlerinde kendisini duygusal anlamda tatmin edecek yani hedonizm ekseninde değerlendirecek olursak acıdan uzaklaşım kendisini huzura ve mutluluğa ulaştıracak olguların arayışı içerisinde olmuştur. Toplum içerisinde var olan ekonomik ve siyasal gruplar ise bireyin bu duygusal arayışından faydalanarak onun günlük yaşamı içerisindeki tercihlerini kitle iletişim araçlarını kullanarak etkilemeye çalışmışlardır. Bu açıdan bakıldığında bahsi geçen çıkar gurupları her ne kadar bireyin mutlu olması adına çaba sarf ediyormuş gibi görünse de aslında yaptıkları kendi çıkarları doğrultusunda kitle iletişim araçları yoluyla siyasal propaganda yapmak, kamusal mesajlar vererek bireyi kontrol altında tutmak ve yönlendirmek, bireylerin ekonomik satın alma süreçlerini kendi çıkarları doğrultusunda etkilemekten ibaret olmuştur.

Kaynakça

- Akkaş, İbrahim. (2019). İzlenim Yönetimi ve Beden. Konya: Eğitim Yayınevi
- Anık, C. (2014). İletişim Sosyolojisi Kuramsal Temeller. İstanbul: Der Kitapevi Yayınevi
- Anık, C. (2016). Siyasal İkna. İstanbul: Der Kitapevi Yayınevi.
- Anıl, B., & Köksal, E. (2016). Türkiye'de İnterneti Kimler, Ne İçin Kullanıyor?. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 38(1), 1 – 13.
- Aziz, A. (2013). Televizyon ve Radyo Yayıncılığı (Giriş). İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Aziz, A. (2016). İletişime Giriş. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Bektaş, A. (2000). Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi. İstanbul: Bağlam Yayınları.

- Biagi, S. (2007). *Media/Impact: An Introduction to Mass Media*. United States of America: Thomson Wadsworth.
- Ceylan, Y. (2012). Toplumsal Değerler ve Medya Etiği. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 45-58.
- Çakır, H., & Topçu, H. (2005). Bir iletişim Dili Olarak İnternet. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(19), 71-96.
- Erdem, H. H. (2014). Kitle İletişimi, Etik ve Eğitim. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(3), 63-77.
- Fishbein, M., & Ajzen, I. (2010). *Predicting And Changing Behavior*. New York: Psychology Press Taylor & Francis Group.
- Fiske, J. (2011). *İletişim Çalışmalarına Giriş*. S. Çiftçi ve Ü. H. Yolsal (Çev.). Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Fromm, E. (1996). *Özgürlükten Kaçış*. Şemsa Yeğin (Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi
- Güngör, N. (2015). *İletişime Giriş*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Hilmes, M., & Loviglio, J. (Ed.). (2002). *Radio reader: Essays in The Cultural History of Radio*. New York: Routledge.
- Hirschman, E. C., & Holbrook, M. B. (1982). Hedonic Consumption: Emerging Concepts, Methods and Propositions. *Journal of Marketing*, 46(3), 92-101.
- Işık, M. (2012). *Kitle İletişim Teorilerine Giriş*. Konya: Eğitim Kitapevi Yayınları.
- Işık, Metin. (Ed.). (2019). *İletişim ve Etik*. Konya: Eğitim Yayınevi
- Jones, M. A., Reynolds, K. E., & Arnold, M. J. (2006). Hedonic and Utilitarian Shopping Value: Investigating Differential Effects on Retail Outcomes. *Journal of Business Research*, 59(9), 974-981.
- Kaya Deniz, A. (2019). Dijital Çağın Hedonist Çalışanları: Dijital Göçebeler. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 101-113.
- Kaypakoğlu, S. (2004). *Küresel Medya ve Kültürel Değişim*. İstanbul: Naos Yayıncılık.
- Kocadaş, B. (2004). *Kültür ve Medya*. İnsan Bilimleri Dergisi, 1(1), 1-8.
- Kurtbaş, İ. (2015). Seçmen Psikolojisine Dair Psiko-Politik Bir Tahlil "Politik Psikoloji Ekseninde Deneysel Bir Çalışma". *Journal of Administrative Sciences and Policy Studies*, 3(2), 91 – 11.
- Mattelart, A. (2016). *İletişimin Dünyasallaşması*. Halime Yücel (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mattelart, A. ve M. Mattelart (2016). *İletişim Kuramları Tarihi*. Merih Zılhoğlu (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özgül, G. (2012). Bir Görme Biçimi Olarak Yeni Medya: Kamusal Bir Alan İmkanının Araştırılması. *Journal of Yaşar University*, 7(26), 4526-4547.
- Öztürk Fidan, İnci. (2017). Hedonizmden Püritanizme: Eğitim Felsefesine İlişkin Bir Değerlendirme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(3), 579 – 621.
- Postman, N. (2014). *Televizyon: Öldüren Eğlence*. Osman Akınhay (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sorlin, P. (1997). *Mass Media*. Second Edition. London: Routledge.
- TDK. (2006). *Güncel Türkçe Sözlük*. (Erişim: 11.02.2019), www.tdk.gov.tr
- Turan, S., & Esenoğlu, C. (2006). Bir Meşrulaştırma Aracı Olarak Bilişim ve Kitle İletişim Teknolojileri: Eleştirel Bir Bakış. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(2), 71-86.
- Van Dijck, J. (2013). *The Culture of Connectivity: A Critical History of Social Media*. New York: Oxford University Press.
- Walker, N. A. (1998). *Women's Magazines, 1940-1960: Gender Roles and the Popular Press*. Boston: Palgrave Macmillan
- Williams, K. (2010). *Read All about It! A History of the British Newspaper*. New York: Routledge.
- Williams, R. (2004). *Television: Technology and Cultural Form*. New York and London: Routledge.
- Yaylagül, L. (2016). *Kitle İletişim Kuramları*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Zılhoğlu, M. (2014). *İletişim Nedir?*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- (Erişim: 01.01.2020), <http://www.hurriyet.com.tr/galeri-iste-ak-partinin-secim-kampanyasinda-kullanacagi-sloganlar-40845707/2>
- (Erişim: 20.12.2019), https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/05/150528_vert_fut_secmen_tercihi
- (Erişim: 20.12.2019), <https://www.cnnturk.com/fotogaleri/yasam/diger/en-unutulmaz-secim-vaatleri?page=5>
- (Erişim: 21.12.2019), <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/chp-gorsel-iletisim-kilavuzu-yayinladi-41064728>

Araştırma Makalesi • Research Article

Corporate Governance and Performance of Islamic Banks: A Comparative Study of Banks in Malaysia and the GCC Countries*

İslami Bankalarda Kurumsal Yönetişim ve Performans: Malezya ve Körfez İşbirliği Konseyi Ülkelerindeki Bankaların Karşılaştırmalı Bir Çalışması

Mehmet Maksud Önal^{a,**}

* Dr. Öğretim Görevlisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, 47200, Mardin, Türkiye
ORCID: 0000-0002-6059-3210

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 31 January 2020

Received in revised form: 28 April 2020

Accepted: 04 May 2020

Keywords:

Corporate governance,
bank performance,
Malaysia and Gulf Cooperation Council
countries Islamic banks

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 31 Ocak 2020

Düzeltilme tarihi: 28 Nisan 2020

Kabul tarihi: 04 Mayıs 2020

Anahtar Kelimeler:

Kurumsal yönetişim,
banka performansı,
Malezya ve Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri
İslami bankaları

ABSTRACT

This paper contributes to the literature by discussing the relationship between corporate governance and performance of Islamic banks operating in Malaysia and the Gulf Cooperation Council (GCC) countries. The effects of board independence and board size on performance are examined by using relevant analyses. The paper finds that there was a significant and negative relationship between ROA and board independence and it was also a significant predictor of ROE. Malaysian banks were performed better than the GCC banks by comparing the average ROE and ROA and they also had more independent directors. According to the univariate test results, Malaysian banks were performed better than the GCC banks in terms of ROE and Tobin's Q.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Malezya'da ve Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ülkelerinde faaliyet gösteren İslami bankaların kurumsal yönetişimi ve performansları arasındaki ilişkiyi tartışarak yazına katkıda bulunmaktır. Yönetim kurulu bağımsızlığının ve büyüklüğünün banka performansı üzerindeki etkileri ilgili analizler kullanılarak incelenmiştir. Çalışma, aktif karlılığı ve kurul bağımsızlığı arasında anlamlı negatif bir ilişki olduğunu ve aynı zamanda aktif karlılığının öz sermaye karlılığının önemli bir yordayıcısı olduğunu ortaya koymuştur. Öz sermaye karlılığı ve aktif karlılığı ortalamaları bakımından Malezya bankalarının KİK bankalarından daha iyi performans gösterdikleri ve ayrıca daha bağımsız yönetim kurullarına sahip oldukları bulunmuştur. Tek değişkenli test sonuçlarına göre ise, Malezya bankalarının öz sermaye karlılığı ve Tobin Q oranları açısından KİK bankalarından daha iyi performans gösterdikleri ortaya konmuştur.

1. Introduction

The importance of corporate governance in the financial industry has augmented in recent years because, during the crisis, some leading financial institutions and many others experienced very hard conditions. Some of those like the Lehman Brothers went bankrupt with a huge debt. Yet before that, at the beginning of 2000, for instance in the US, some

scandals linked to the board of directors and CEOs have forced the government to discuss and bring new regulations on corporate governance. Then after in 2002, The Sarbanes-Oxley Act has been legislated to bring new standards to the public companies in the US. Many countries have started to publish their guidelines on corporate governance of firms. Furthermore, the UK is one of the countries which were affected by this kind of business fiascos and outrages in the

* The previous version of this study was submitted to ICMA Centre at Henley Business School in the University of Reading in 2014 as a research project in partial fulfilment of the requirements for the degree of MSc in Corporate Finance. The previous version of this study was also presented at the workshop "6th Gulf Research Center Cambridge Meeting, Exploring the Dynamism of Islamic Finance in the GCC Region," held at the University of Cambridge between 16-19 August 2016.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: mehmetmaksud.onal@gmail.com

late 1980s (Padgett, 2012: 138). After these significant crises, in 1991 the Cadbury Committee was established to scrutinize the reasons behind these failures (Padgett, 2012: 138). Besides, the OECD has published a guideline on corporate governance for its member countries. Moreover, during the last two decades, corporate governance has been studied widely by many scholars but after the recent global financial crisis which started in 2008, their interests in this issue have grown increasingly.

In recent years, not only conventional financial institutions but also Islamic financial institutions' corporate governance structure has been examined. Islamic banks mainly operate under the principles of Islamic Law (Shari`ah) and according to these principles interest (riba) is prohibited in all transactions. Therefore, the banks which are Islamic banks cannot demand interest for any financial transactions and products. Many scholars have published a great number of publications about the corporate governance of Islamic financial institutions. Many of them have examined and compared the corporate governance and performance of Islamic banks with conventional banks. In this paper, however, the relationship between corporate governance and performance of Islamic banks is examined. The reason for that is many publications have been conducted to compare Islamic and conventional banks in different countries but a few of them have concentrated on only Islamic banks. The sample of banks was chosen from Malaysia and the Gulf Cooperation Council (GCC) member countries namely Bahrain, Kuwait, Oman, Saudi Arabia, Qatar, and the United Arab Emirates. The banks operating in Malaysia and the GCC countries have been compared from 2007 to 2011, based on the relationship between governance structure and performance. The reason behind this choice is that both countries have long-established and developing Islamic banking industry for many years.

The unique hand-collected dataset used in this paper. Board structure variables were collected from banks' annual reports and audited financial statements. Besides that financial data were collected from Bankscope. The paper is separated into six parts including this part. The second part is the literature review. In this part, relevant sources about corporate governance, board structure, and firm performance, and specifically corporate governance and performance of Islamic banks and differences between conventional and Islamic banks are discussed. The concept for the performance evaluation from different articles and books is provided. In the third part, the methodology of the research is explained. The econometric model and hypothesis are introduced in detail. Return on Assets (ROA), Return on Equity (ROE), and Tobin's Q used as profitability ratios to evaluate the performance of banks. Additionally, two board characteristics, the board size, and board independence are used as corporate governance variables. The corporate governance variables and performance variables will be regressed. The dependent variables are performance variables and independent variables are board characteristics (size and independence). In the fourth part, the empirical results of the research are explained. The Pearson correlation matrix and multiple regressions were conducted for analyses. In the last part of the paper, the summary and conclusion of the research are discussed in detail. The limitations and future aspects of the research are also provided in this part.

2. Literature review

In this section, the relevant literature about corporate governance, regulations, board structures, and performances of non-financial firms and financial firms, specifically conventional and Islamic banks is discussed. In the first part, corporate governance is defined and the recent changes explained.

2.1. Definitions of corporate governance

Corporate governance has been defined in different ways depending on the author's center of concern. For instance, the Organization for Economic Co-Operation and Development (OECD) has defined it from the perspective of Economics and does not indicate the objective of corporate governance, which is bound to be value-oriented. (Chapra and Ahmed, 2002). There may be some other good explanations for corporate governance but the prominent one is defined by The Cadbury Committees (Padgett, 2013: 401). According to the committee, corporate governance is the system that companies are managed and controlled (Cadbury Report, 1992: 15). However, a wider explanation is made by OECD which is more convenient when considering corporate governance of banks (Padgett, 2013: 401). According to the OECD principles of corporate governance (2004), companies should consider not only its shareholders' interests but also another group of stakeholders' interests in the society because banks' performance is very important for the entire success of a country's economy (Padgett, 2013: 401). Moreover, the term corporate governance has added importance only during the last two decades and its implications have not still become fully brought out although a considerable number of studies have become available on the subject (Chapra and Ahmed, 2002).

With the understanding of the importance of stakeholder approach after some critical crisis and scandals, most of the banks and firms started to recognize that considering both stakeholders and shareholders benefits together and applying this multidimensional approach to corporate governance can support the institutions and banks functioning, profitability and market values (Padgett, 2013: 413). According to the Cadbury Report, for the UK companies' board composition and accountability should be the most important part of the corporate governance structure. The report advises that boards should have a chair and this chair should not be the CEO of the company at the same time (Cadbury Report, 1992: 15). In addition to this, boards should have a minimum of three non-executive directors and independent managers (Padgett, 2012: 138). The shifting of those perspectives also affects bank governance approaches. According to the OECD principles, risk management is one of the most important tasks of the board of directors. For this purpose, all of the banks should be ready for challenging possible risks (Padgett, 2013: 405). Because of banks' specifics, it is broadly believed that banks are opaque institutions and that information asymmetries are marked, especially concerning the risk characteristics (Nienhaus, 2007: 128).

Furthermore, due to the importance of the banks for an economy, some countries held a meeting for banking regulations in 1988. The Basel Committee on Banking Supervision (BCSB) has been formed to regulate member states' banking industry. Since that year the committee has

worked on some regulatory framework and has declared them under name of Basel accords. The last one is Basel III that declared in 2010-2011. Moreover, it could be seen that corporate governance literature usually focuses on the possible associations between corporate governance and performance.

Most of the studies about this area presented that managerial improvements and achievements can directly affect firms, banks, and other financial institutions' profitability (Padgett, 2013: 413). Furthermore, the financial crisis of 2008 triggered some new regulations that made the industry rules much stricter since an extraordinarily huge number of financial institutions were collapsed or bailed out by governments. The fiasco of these institutions leads to a freeze of global credit markets and required government interventions worldwide (Erkens, Hung and Matos, 2012: 389). The current financial crisis has brought several questions concerning the corporate governance of financial institutions (Aebi, Sabato and Schmid, 2011: 3213).

2.2. Corporate governance and performance of conventional banks

Arslan, Karan and Eksi (2010: 3), in their study on firms in Turkey, suggested that board independence had no effect on accounting measures but positive effect on Tobin's Q. Judge, Naoumova and Koutzevol (2003: 393) could not find a negative relation between insider directors and performance in their research on Russian firms.

Haniffa and Hudaib (2006: 1034) found that board independence did not affect the performance of Malaysian firms. Klapper and Love (2004) in their study explore the determinants of firm-level governance and find that governance is correlated with the extent of the asymmetric information and contracting imperfections that firms face. They also find that better corporate governance is highly correlated with better operating performance and market valuation and provide evidence that firm-level corporate governance provisions matter more in countries with weak legal environments.

Yermack (1996; 185) examines the relationship between board size and firm performance, concluding that the smaller the board size the better the performance, and proposing an optimal board size of ten or fewer. Adams and Mehran's (2002) study on a sample of bank holding, they examine the effect of "board size and "board composition" as a measure of corporate governance on value. Their results explain the absence of a robust relationship between board composition and value and a positive relationship between board size and value in contrast with the abundant existing literature for non- financial firms. Erkens et al., (2012: 389) use an international sample of 296 financial firms from 30 countries. Consistent with Beltratti and Stulz (2012), they find that firms with more independent boards and higher institutional ownership experienced worse stock returns during the crisis. They argue that firms with higher institutional ownership took more risk before the crisis which resulted in larger shareholder losses during the crisis period. Moreover, firms with more independent boards raised more equity capital during the crisis, which led to a wealth transfer from existing shareholders to debt holders.

2.3. Performance and corporate governance of Islamic banks

Good governance is vital to the capability of a business to safeguard the interests of its stakeholders. These are extendable further to other values including nonfinancial ones (Grais and Pellegrini, 2006: 2). Good governance is also very important for Islamic banks. Grais and Pellegrini (2006) stated that in the case of an institution offering Islamic financial services, stakeholders believe their processes to be made in compliance with the principles of Shari'ah (Islamic Law). A corporate structure that allows such an institution to device good governance through Shari'ah-compliant operations is therefore essential (Grais and Pellegrini, 2006). Islamic banks have several distinctive features. The first and most important feature of Islamic banks is the prohibition of interest, regardless of its form or source. The receiving and paying interest is prohibited by the Islam (the Qur'an) in all ways (Olson and Zhoubi, 2008: 47).

Turk Ariss (2010: 101) analysed the conditions in Islamic and conventional global banking markets comparatively and studied the dissimilarities in profitability between these markets, using a sample of banks across 13 countries during 2000-2006. She found results that suggested the Islamic banks assign a higher share of assets compared to traditional banks, which also have better capitalized structure. The results also revealed that Islamic banks is less competitive compared to traditional banks. She also found that profitability significantly increases with market power, but not sustaining greater profitability for Islamic ones. Beck, Demirgüç-Kunt, and Merrucher, (2013: 433) found little significant differences between the Islamic and conventional banks by comparing indicators of a business orientation, cost efficiency, asset quality, and stability. While they found that Islamic banks are more cost-effective in a large sample of countries, it was conventional banks that were more cost-effective than Islamic banks in countries where both banks are operated. Specifically, in countries where the market share of Islamic banks was higher, conventional banks tend to be more cost-effective but less stable.

As stated above, studies on corporate governance in Islamic banks mostly in recent years, keep a quite small space in the literature. These existing studies focus either on the structure of Shari'a advisory boards in Islamic banks or on the theoretical comparison of corporate governance systems in conventional banks and Islamic banks (see, Khandelwal and Aljifri, 2016; Almutairi and Quttainah, 2017; Ulussever, 2018). In his study, by using corporate governance variables belonging to Islamic and conventional banks from many countries, Ulussever (2018: 34) revealed that Islamic banks have stronger boards and chief executive officers than traditional banks. However, he concluded that conventional banks have a better and more effective management system than Islamic banks in creating value for their shareholders. In another study, Khandelwal and Aljifri (2016: 566) by employing 80 Islamic banks from many countries analyzed the effectiveness of corporate governance in these banks by using the variables of the size of advisory boards, the size of the audit committee, the size of the board of directors and the composition of the board of directors. In a similar vein, Almutairi and Quttainah (2017: 601) examined the effect of the advisory boards on the performance of 82 Islamic banks from 15 countries and stated that it has been demonstrated

that large company boards and large advisory boards are better and more efficient in monitoring and consultancy roles than small boards, and as a result, enlargement of these boards improves bank performance. Finally, Grassa and Matousi (2014: 346) examined the corporate governance structures and practices of Islamic banks in Southeastern Asian countries comparatively in their studies found that there are significant differences in the corporate governance structures and practices of those banks in those countries which they argued that relevant policymakers and responsible institutions should work on improvement and standardization to change this situation.

3. Methodology

In this part, the research methodology of the study is explained in detail in the separate titles. The focus of the study is to find out whether there are any relationships between corporate governance and the performance of Islamic banks in Malaysia and the GCC countries.

3.1. Hypotheses and research questions

As was mentioned before, the study aims to examine the effects of board structure (board size and board independence) on bank performance measurements ROA, ROE, and Tobin's Q. Our sample includes Islamic banks from Malaysia and the GCC countries. Therefore the analysis aims to find answers to the following questions:

- 1- Do board size and board independence affect the ROA, ROE, and Tobin's Q of Islamic banks in GCC countries and Malaysia?
- 2- Is there any difference between Islamic banks in the GCC countries and Malaysia about corporate governance and performance?

Besides, the hypotheses of the study are as follows:

- H₁:** There is a positive and significant relationship between ROA and board size and board independence.
- H₂:** There is a positive and significant relationship between ROE and board size and board independence.
- H₃:** Board independence and board size have a significant relationship with Tobin's Q.
- H₄:** There are significant differences between Islamic banks in Malaysia and the GCC countries in terms of ROA, ROE, and Tobin's Q.

3.2. Methods

To find out answers to these questions, relevant analyses were carried out. The multiple linear regression analyses and correlation analyses were used to test the hypotheses. The results were explained in detail in the empirical results part.

To investigate the correlation between independent variables (board size and board independence) and dependent variables (ROA, ROE, and Tobin's Q) the Pearson Correlation test was used. By using this test, the relations between the control variable (LNGDP) and the other variables were also examined. Furthermore, the dummy variable was used for the country to distinguish the two

groups. As this dummy variable was transient and categorical, another correlation test, the Spearman-Brown Correlation test was inevitably used to measure the correlations for the aforementioned variable with the others.

Moreover, to examine the independent variables are whether the significant predictors of the dependent variables which were considered as performance measurements, Multiple Linear Regression Analysis (MLRA) were used. To observe the effect of countries' GDPs on dependent variables and the effect of independent variables on dependent variables while controlling the GDPs, the hierarchical method of MLRA was used. Additionally, the regression model was designed to include the country's effect on the banks as the dummy variable to understand whether any interpretable consequence on banks' ROA, ROE, and Tobin's Q values may arise from being an Islamic bank in Malaysia or the GCC countries. Dummy variable coding database is provided in Table 1.

Table 1. Coding Dummy Variable

Variable	Level	Dummy	Coding
State	1. GCC	state_d	GCC:0
	2. Malaysia		Malaysia:1

The hierarchical regression analysis used for the research allows additions of independent variables to the analysis at variable steps. Also, this method gives the ability to the researcher to modify the added style concerning the research purpose. Regarding this flexibility, by controlling the effects of one or more variables in the analysis, one can observe the effect of remnant variables on the dependent variables. For each of the performance variables namely ROA, ROE, and Tobin's Q that were considered as dependent variables, the Hierarchical MLRA (HMLRA) was performed and 3 separate regression models were tested for relevance/significance.

3.3. Pre-test and diagnostics

Before analysis, the distributions of dependent and independent variables were tested to observe whether they satisfy the assumptions of Multiple Linear Regression Model Assumptions (MLRA). For that purpose, primarily, the existence of uni-directional extreme values and multi-directional extreme values of these variables were studied. Uni-directional extreme values were studied through the box-plot graphs whereas those multi-directional extreme values were studied via Mahalanobis Distance values. After relevant assessments, 9 extreme values were removed from the analysis. That was due to the possible negative effects of these extreme values on both normality assumptions of distribution and regression analysis (Tabachnick and Fidell, 2007). To solve this problem, 9 banks were removed from the sample. Therefore, the normality in the distribution of these variables was evaluated employing both their histograms and descriptive statistics such as the coefficient of skewness and kurtosis. After removing the outliers, it was found that the distribution of the variables was close to normality without any excessive deviation.

Another important assumption of MLRA is that there must be no multiple correlations between predictor variables that

are being processed. Multiple correlation problems appear especially when the correlation is above or equal to 90 (Tabachnick and Fidell, 2007). The high-level correlation between variables could be tested in a few possible ways. In the research, binary correlations between variables were studied first for that purpose and the absence of a multicollinearity problem between independent variables considered as board structure and log GDP considered as controlling variables was confirmed.

Another important assumption of MLRA is related to homoscedasticity between variables (Tabachnick ve Fidell, 2007). Before analysis, Scatter plots of variables were structured to observe any heteroscedasticity problem. The evaluations confirmed the absence of such a heteroscedasticity problem as well.

3.4. Data collection and variables

Aforementioned, the data were collected from 2007 through 2011 from Bankscope and Thomson Reuters which are the most reliable and dependable databases and sources. The banks were determined firstly according to the list on the Association of Islamic Banking Institutions Malaysia (AIBIM) website and then separately checked from the countries' central banks' websites. According to the AIBIM and the central banks, there are 77 Islamic banks operated in the sampled seven countries, however, unfortunately, some banks have not released their annual reports and financial statements, therefore, the sample decreased to 63 banks.

Furthermore, the sample was produced with 63 banks where the 20 of them are Malaysian bank and 43 of them are the GCC countries' banks. Besides that, due to the lack of relevant information about the market value of equity for some banks, the Tobin's Q ratio could not be measured for them. Thus, for Tobin's Q measurement just 29 bank data could be used for statistical analysis. Another problem with the data collection process was that relevant information for some banks for some years could not be found. This causes missing data problems. To get around this problem, the default technique of statistical program delegating mean of series instead of each missing data was used. (Mertler and Vannatta, 2005).

Consequently, to examine the significant difference between Malaysian and the GCC banks' ROA, ROE, and Tobin's Q, the Mann-Whitney U test was used. This test is used when samples are smaller than 30 or when the assumptions are violated. Due to the Malaysian banks' sample is smaller than 30, this test had to be used.

Table 2. Bank Number per Country

	ROA-ROE	Tobin's Q
--	---------	-----------

Nation	Population	Sample Size	Population	Sample Size
Bahrain	25	20	8	7
Kuwait	7	6	5	5
Qatar	5	3	4	4
Saudi Arabia	6	6	6	6
UAE	12	8	5	4
Malaysia	22	20	4	3
Total	77	63	32	29

4. Results

In this part of the study, the descriptive statistics and analysis are discussed in detail in the first section then the results of regression analysis are discussed in the second section. Lastly, the Mann-Whitney U-test results to compare Malaysian and the GCC banks in terms of ROA, ROE, and Tobin's Q performance measures are explained.

4.1. Descriptive analysis

In this section, details on descriptive statistics are provided for each variable. The values for each variable could be seen in Table 3 and Table 4. Both tables are divided into three panels. The statistical values for the entire sample banks are given in Panel A. In Panel B and Panel C, the results for the GCC countries' banks and Malaysian banks are given.

4.1.1. Descriptive analysis: ROA and ROE

In Table 3, it could be seen that ROA had an average value of 0.94 for the entire sample which was quite high and 1.03 for GCC countries' banks and 0.74 for Malaysian banks. It could be claimed that the Malaysian bank performed lesser than GCC countries' banks according to these results. The ROE, on the other hand, had a mean of 7.20 for the entire sample and 5.80 for the GCC banks and 10.28 for Malaysian banks which means Malaysian banks performed better than the GCC banks. From the board structure aspect, it could be said that the Malaysian banks' board of directors was comprised of an average number of 8.45 members and 83.15% of them were non-executive directors. Whilst the GCC banks had a mean of 9.12 for board size with a percentage 76% of them were non-executives. Whereas the entire sample had 8.91 board members with a percentage of 80.6% non-executive members. Therefore, on average, the Malaysian banks' board of directors were more independent than the GCC banks yet, had a smaller board size. The values for skewness and kurtosis were quite small so it seems that sample data might have a normal distribution.

Table 3. Descriptive Statistics: ROA and ROE

Statistics	ROA	ROE	BOARD SIZE	BOARD INDEP.	GDP
<i>Panel A: Entire Sample</i>					
Mean	0.94	7.20	8.91	78.23	11.30

Median	1.03	7.80	9.00	80.58	
Minimum	-2.94	-10.68	5.00	33.33	11.28
Maximum	4.33	26.47	13.20	100.00	11.37
Standard Deviation	1.31	8.50	1.75	16.68	
Skewness	-0.03	-0.05	-0.15	-0.86	
Kurtosis	1.03	-0.29	-0.04	0.14	
Observations	315	315	315	315	
Panel B: GCC Banks					
Mean	1.02	5.80	9.12	76.00	11.28
Median	1.25	5.63	9.00	77.98	
Minimum	-2.94	-10.68	5.00	33.33	11.28
Maximum	4.33	25.11	12.00	100.00	11.28
Standard Deviation	1.46	8.25	1.65	18.72	
Skewness	-0.06	0.09	-0.37	-0.55	
Kurtosis	0.59	-0.20	-0.01	-0.61	
Observations	215	215	215	215	25
Panel C: Malaysia Banks					
Mean	0.75	10.28	8.45	83.15	11.37
Median	0.87	10.75	8.60	83.13	
Minimum	-1.47	-7.07	5.40	53.67	11.37
Maximum	2.58	26.47	13.20	100.00	11.37
Standard Deviation	0.92	8.43	1.92	9.62	
Skewness	-0.80	-0.46	0.36	-1.19	
Kurtosis	1.65	0.61	0.74	3.96	
Observations	100	100	100	100	5

4.1.2. Descriptive analysis: Tobin's Q

Tobin's Q values are given in Table 3 however, the sample consists of just 29 banks in total. According to the mean values, Malaysian banks had a greater Q ratio than the other banks with an average value of 1.06. This means they had overvalued stocks because of the Q ratio greater than 1 means that a firm's stocks are overvalued. On the other hand, the GCC banks had a quite low average value of 0.43

for the selected period which means their stocks were undervalued. The average numbers of board members were 9.32 for the GCC banks and 8.73 for Malaysian banks. Besides, the mean of the proportion of non-executive members was 75% for the GCC banks and 90,3% for Malaysian banks which means that these Malaysian banks were more independent than the others. The values for skewness and kurtosis were quite small so it seems that sample data might have a normal distribution.

Table 4. Descriptive Statistics: Tobin's Q

Statistics	TOBIN'S Q	BOARD	BOARD	GDP
------------	-----------	-------	-------	-----

		SIZE	INDEP.	
Panel A: Entire Sample				
Mean	0.49	76.20	11.29	
Median	0.41	77.78		
Minimum	-0.12	42.55	11.28	
Maximum	1.32	100.00	11.37	
Standard Deviation	0.31	18.03		
Skewness	0.97	-0.33		
Kurtosis	0.38	-0.86		
Observations	145	145	30	
Panel B: GCC Banks				
Mean	0.42	9.31	74.62	11.28
Median	0.35	9.00	77.11	
Minimum	0.12	6.60	42.55	11.28
Maximum	1.10	11.80	100.00	11.28
Standard Deviation	0.25	1.27	18.29	
Skewness	0.90	-0.17	-0.16	
Kurtosis	0.34	-0.12	-0.92	
Observations	135	135	135	5
Panel B: Malaysia Banks				
Mean	1.06	8.73	90.30	11.37
Median	1.04	7.40	89.60	
Minimum	0.08	5.60	84.95	11.37
Maximum	1.32	13.20	96.36	11.37
Standard Deviation	0.25	3.97	5.74	
Skewness	0.38	0.13	0.56	
Kurtosis	0.00	0.00	0.00	
Observations	15	15	15	5

4.2. Correlation matrices

The Pearson and Spearman-Brown correlation tests were carried out separately for Malaysian and GCC countries banks' on dependent variables; ROA, ROE, and Tobin

's Q and independent variables; board size, board independence, GDP and country dummy. The analysis results are stated in Table 5, 6, 7, and 8. The Pearson correlation test results between ROA and ROE and the other variables are shown in Table 5 and the Spearman-Brown correlation test results are given in Table 6. Moreover, the results for Tobin's Q and other variables, on the other hand, are stated in Table 7 and 8.

4.2.1. Correlation matrices: ROA and ROE

According to the results in Table 5, ROA and board independence were significantly and negatively correlated at the 5% significance level ($r = -.251$, $p = .045$). In another word, the Islamic banks' ROA increases, when their boards' independence decreases. However, there was no correlation between board structure variables and the others because of the high p values from the 5% significance level. On the other hand, ROE and ROA had a positive and significant correlation ($r = .736$, $p = .000$). Additionally, ROE and GDP were positively and significantly correlated at the 5% significance level ($r = .246$, $p = .050$). Lastly, according to the coefficients from the Spearman-Brown test in Table 6, a dummy variable for Malaysia and ROE had a significant and positive correlation at the 5% significance level ($r = .274$, $p = .029$).

Table 5. Pearson correlation matrix: ROA and ROE

Variables	1	2	3	4	5
ROA	-				
ROE	0.736***	-			
Board Size	0.082	0.050	-		
Board Ind.	-0.251*	-0.183	0.078	-	
GDP	-0.097	0.246*	-0.179	0.200	-

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Table 6. Spearman-Brown Rank Correlation Coefficients: ROA and ROE

Variables	ROA	ROE	Board Size	Board Indep.	GDP
State (Dummy Malaysia)	-	0.274*	-0.199	0.154	1.000**
	0.130				

* $p < .05$, ** $p < .01$

4.2.2. Correlation matrices: Tobin's Q

In Table 7 and 8, according to the Pearson Correlation and the Spearman-Brown correlation tests for 29 Islamic banks in from 2007 through 2011, significant and positive relations between both Tobin's Q and GDP ($r = .616$, $p =$

.000) and Tobin's Q and dummy Malaysia ($r = .494$, $p = .006$) were found at the 1% significance level. Whilst, no correlation was noticed between Tobin's Q and another variable.

Table 7. Pearson Correlation Matrix: Tobin's Q

	1	2	3	4
Tobin's Q	-			
Board Size	0.104	-		
Board Ind.	0.351	0.148	-	
GDP	0.616**	-0.116	0.272	-

** $p < .01$

Table 8. Spearman-Brown Rank Correlation Coefficients: Tobin's Q

Variables	Tobin's Q	Board Size	Board Ind.	GDP
State (Dummy Malaysia)	0.494**	-0.142	0.264	0.802**

** $p < .01$

4.3. Regression analysis

Aforementioned, the performance variables namely ROA, ROE, and Tobin's Q that were considered as dependent variables, were regressed with independent variables that are board independence and board size. The Hierarchical MLRA (HMLRA) was performed for the regression and 3 separate regression models were tested for significance. This method was used in prior research to compare two groups for each firm performance variable (Van Ness et al. 2010). The regression equations for ROA, ROE, and Tobin's Q are as follow:

$$ROA = \beta_0 + \beta_1 BSIZE + \beta_2 BINDP + \beta_3 LNGDP + Dummy + \varepsilon \tag{1}$$

$$ROE = \beta_0 + \beta_1 BSIZE + \beta_2 BINDP + \beta_3 LNGDP + Dummy + \varepsilon \tag{2}$$

$$Tobin's Q = \beta_0 + \beta_1 BSIZE + \beta_2 BINDP + \beta_3 LNGDP + Dummy + \varepsilon \tag{3}$$

After regression analyses were conducted, the results were given separately for each dependent variable.

4.3.1. Board structure effects on ROA

The HMLRA results in which ROA was selected as the dependent variable are provided in Table 9.

GDP was taken as the dependent variable in the first block of analysis. It could be seen that GDP by itself explained the 9% variation in banks' ROA ($R = .097$, $R^2 = .009$, $F = 0.593$) while it could not predicted ROA in a significance level ($p = 0.444$). The second block of analysis included the independent variables of board independence, the board size, and dummy state (Malaysia). By controlling GDP, those second block variables contributed by 7% to the previously explained variation in ROA ($R = .273$, $R^2 = 0.74$, $F = 1.607$) however, they were not also found to be the significant predictors of ROA ($p > .05$). Dummy state variable was not evaluated in the hierarchical regression equation which means that there was no significant effect on the location of the bank on its ROA measurements. As could be seen, for the ROA, from the ANOVA results that the F value was not significant at the %5 level ($p = 0.197$) which means that the model was not a significant fit of the data.

Table 9. Hierarchical Multiple Linear Regression Analysis Results: ROA

Model	Independent Variables	B	SE	β	t	R	R ²	ΔR^2	F
1	Constant	35.246	44.554		0.791				
	GDP	-3.035	3.441	-0.097	-0.770	0.097	0.009	0.009	0.593
2	Constant	12.207	45.609		0.256				
	GDP	-0.916	4.034	-0.029	-0.227				
	Board Ind.	-0.020	0.010	-0.253	-1.928	0.273	0.074	0.065	1.607
	Board Size	0.073	0.095	0.097	0.761				

4.3.2. Board structure effects on ROE

The HMLRA results in which ROE was selected as the dependent variable are provided in Table 10.

GDP was taken as the independent variable in the first block of analysis. It could be seen that GDP by itself explained almost 6% of the variation in ROE ($R = .246$, $R^2 = .061$, $F = 4.003$) while it could predicted ROE significant level ($p = 0.50$). The standardized regression coefficient of GDP variable (β) at this stage was found .246. There was a

positive and significant relationship at the 5% level of GDP and ROE. The second block of analysis included the independent variables of board independence, the board size, and dummy state. On controlling GDP, those second block variables contributed by 7% to the previously explained variation in ROE ($R = .364$, $R^2 = .133$, $F = 3.057$). This increased the given variation to 13%. However, among these variables, only board independence was found to be a significant predictor of ROE ($p = .041$). In this block, the β coefficient of log GDP is .321 and of the board, independence was -.258. There was a negative and

significant relation between ROE and board independence. Dummy state variable was not evaluated in the hierarchical regression equation which means that there was no significant effect on the location of the bank on its ROE

measurements. Therefore, for the ROE, ANOVA results showed that the F value was significant at the %5 level ($p = 0.035$) which means that the Model was a significant fit for the data.

Table 10. Hierarchical Multiple Linear Regression Analysis Results: ROE

Model	Independent Variables	B	SE	B	t	R	R ²	ΔR ²	F
1	Constant	-554.459	280.709		1.975				
	GDP	49.683	24.831	0.246	2.001*	0.246	0.061	0.061	4.003*
2	Constant	-719.288	285.660		-2.518*				
	GDP	64.684	25.263	0.321	2.560*				
	Board Ind.	-0.131	0.063	-0.258	-2.084*	0.364	0.133	0.072	3.057*
	Board Size	0.618	0.597	0.127	1.035				

* $p \leq .05$

4.3.3. Board structure and Tobin's Q

The HMLRA results in which Tobin's Q was selected as the dependent variable are provided in Table 11.

GDP was taken as the dependent variable in the first block of analysis. It could be seen that GDP by itself explained almost 38% of the variation in Tobin's Q ($R = .616$, $R^2 = .380$, $F = 17.166$) while it could predict Tobin's Q at 1% significant level ($p = 0.000$). The standardized regression coefficient of GDP variable (β) at this stage was found .616. There was a positive and significant relationship of .001 between GDP and Tobin's Q. As in the previous two

models, the second block of analysis included the independent variables of board independence, the board size, and dummy state. On controlling GDP, those second block variables contributed by about 8% to the previously explained variation in Tobin's Q ($R = .676$, $R^2 = .457$, $F = 5.253$) however, none of these variables were found to be a significant predictor of ROE ($p > .05$). In other words, when GDP was controlled, there was no significant relation between Tobin's Q and also whether board size and board independence located in Malaysia or not.

Table 11. Hierarchical Multiple Linear Regression Analysis Results: Tobin's Q

Model	Independent Variables	B	SE	B	t	R	R ²	ΔR ²	F
1	Constant	-78.710	19.116		-4.117***				
	LNGDP	7.018	1.694	0.616	4.143***	0.616	0.380	0.380	17.166***
2	Constant	529.569	639.760		0.828				
	GDP	-46.966	56.732	-4.126	-0.828				
	Board Ind.	0.004	0.003	0.208	1.291	0.676	0.457	0.077	5.253**
	Board Size	0.023	0.030	0.120	0.783				
	Dummy State	4.816	5.090	4.702	0.946				

** $p < .01$, *** $p < .001$

4.4. Mann-Whitney U-Test results

The Mann-Whitney U test results were presented in Table 12. The test was conducted separately for Malaysian and the GCC banks in terms of average values of ROA, ROE, and Tobin's Q. As it could be seen that there was no significant difference between Malaysian and the GCC banks in terms of their average ROA values ($U=369.00$, $p=.304$). Whereas, ROE showed significant differences between groups ($U=290.00$, $p=.030$). When mean rank was considered, it is seen that Malaysian banks' ROE measurements were higher than the GCC banks'. For Tobin's Q, there were also significant differences between the two groups and again, Malaysian banks were performed better than the GCC countries' banks.

Table 12. Mann-Whitney U Test Results

Variables/ Group	N	Mean Rank	Sum of Ranks	U	p
ROA					
GCC	43	34.11	1501.00	369.00	.304
Malaysia	20	28.95	579.00		
ROE					
GCC	43	29.09	1280	290.00	.030*
Malaysia	20	40.00	800		
TOBIN'S Q					
GCC	26	14.07	380.00	2.00	.008**
Malaysia	3	28.33	85.00		

---

*p < .05, **p < .01

---

5. Conclusion

To conclude, the aim of this study to examine corporate governance and financial performance of Islamic banks operating in Malaysia and the Gulf Cooperation Council countries (except Oman), namely Bahrain, Kuwait, Qatar, Saudi Arabia, and the United Arab Emirates. According to the regression analysis, Pearson and Spearman-Brown correlation tests and Mann-Whitney U test results, it could be concluded that for ROA, the regression model was not significantly fit the data and there was no evidence for the effects of board independence and board size on the banks' performance whether they were operating in either Malaysia or the GCC countries. However, according to the Pearson correlation matrix, there was a negative and significant relationship between ROA and board independence for Malaysian and GCC banks. Besides, according to the regression results, the regression model was significant for ROE and there was a negative and significant effect of board independence on ROE. Moreover, when GDP was controlled in the regression, there was no significant effect on Tobin's Q whether the banks operating either in Malaysia or the GCC countries. Consequently, as it could be stated that operating in Malaysia or the GCC countries, board independence and board size had no significant effects on performance variables. Nevertheless, the Mann-Whitney U tests were shown that there were significant effects on Tobin's Q and ROE whether the banks operate in Malaysia or the GCC countries. According to the results, for these two variables, Malaysian banks were performed better than the other group banks for the selected period. Consequently, although the results are mixed, this study contributes to the Islamic banks and corporate governance literature and pave the way for new studies.

Acknowledgment

The author expresses his sincere and special thanks to Muhammed İslami Onal and Asli Ascioğlu Onal for their contributions and comments on this work. The author also expresses his thanks to the anonymous referees and the participants who presented their valuable views on this study in "the 6th Gulf Research Center Cambridge Meeting, Exploring the Dynamism of Islamic Finance in the GCC Region, Workshop".

References

- Adams, R., & H. Mehran. (2002). "Board Structure and Banking Firm Performance." Unpublished paper, Federal Reserve Bank of New York.
- Aebi, V., Sabato, G. & Schmid, M. (2012). Risk management, corporate governance, and bank performance in the financial crisis. *Journal of Banking and Finance*, 36, 3213-3226.
- Almutairi, A. R., & Quttainah, M. A (2017). Corporate governance: Evidence from Islamic banks. *Social Responsibility Journal*, 13(3), 601-624.
- Arslan, O., Karan, M. B. & Eksi, C. (2010). Board structure and corporate performance. *Managing Global Transitions*, 8, 3-22.
- Beck, T., Demirgüç-Kunt, A. & Merrucher, O. (2013). Islamic vs. conventional banking: Business model, efficiency, and stability. *Journal of Banking and Finance*, 37, 433-447.
- Beltratti, A., & Stulz, R. M. (2012). The credit crisis around the globe: Why did some banks perform better? *Journal of Financial Economics*, 105(1), 1-17.
- Chapra, M. & Ahmed, H. (2002). Corporate Governance in Islamic Financial Institutions. Occasional Paper No. 6 (Islamic Research and Training Institute: Islamic Development Bank, Jeddah).
- Erkens, D. H., Hung, M. & Matos, P. (2012). Corporate governance in the 2007-2008 financial crisis: Evidence from financial institutions worldwide. *Journal of Corporate Finance*, 18(2), 389-411.
- Financial Reporting Council. (FRC 1992). The Cadbury Report: The Financial Aspects of Corporate Governance, London: Burgess Science Press.
- Grais, W., & Pellegrini, M. (2006). Corporate Governance in Institutions Offering Islamic Financial Services: Issues and Options, Policy Research Working Paper 4052, (Washington, World Bank, November 2006).
- Grassa, R. & Matoussi, H. (2014). Corporate governance of Islamic banks: A comparative study between GCC and Southeast Asia countries. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 7(3), 346-362.
- Haniffa, R., & Hudaib, M. (2006). Corporate Governance Structure and Performance of Malaysian Listed Companies. *Journal of Business, Finance & Accounting*, 33(7-8), 1034-1062.
- Hidayat, S. E., & Abduh, M. (2012). Does financial crisis give impacts on Bahrain Islamic banking performance? A panel regression analysis. *International Journal of Economics and Finance*, 4(7), 79-87.
- Judge, W. Q., Naoumova, I., & Koutzevol, N. (2003). Corporate governance and firm performance in Russia: An empirical study. *Journal of World Business*, 38, 385-396.
- Khandelwal, S. K., & Aljifri, K. (2016). Corporate governance in Islamic banks: A comparative study of conservatives, moderates, and liberals. *Corporate Ownership & Control*, 13 (4-4), 566-574.
- Klapper, L. F., & Love, I., (2004). Corporate governance, investor protection, and performance in emerging markets. *Journal of Corporate Finance*, 10(5), 703-728.
- Mertler, C. A., & Vannatta, R. A. (2005). *Advanced and Multivariate Statistical Methods: Practical Application and Interpretation* (3. Ed.). Pyrczak Publishing. CA: USA.

- Nienhaus, V. (2007). Governance of Islamic banks. In M. K. Hassan and M. K. Lewis (Eds.), *Handbook of Islamic Banking* (s. 128-143). Cheltenham, U.K., and Northampton, Mass.: Edward Elgar.
- Olson, D. & Zoubi, T. A. (2008). Using accounting ratios to distinguish between Islamic and conventional banks in the GCC region. *International Journal of Accounting*, 43, 45-65.
- Organisation for Economic Co-Operation and Development (2004). OECD Principles of Corporate Governance 2004. Retrieved 27 February 2014, from <http://www.oecd.org/corporate/ca/corporategovernanceprinciples/31557724.pdf>.
- Padgett, C. (2012). *Corporate Governance: Theory and Practice*. Palgrave Macmillan.
- Padgett, C. (2013). Corporate governance and supervision: From Basel II to Basel III. In Archer and Karim (Eds.). *Islamic Finance: The New Regulatory Challenge* (2. Ed.), (s. 401-414). Singapore: John Wiley & Sons Singapore.
- Tabachnik, B.G. & Fidell, L.S. (2007). *Using Multivariate Statistics*. Pearson Education, Boston, MA: USA.
- Turk Ariss, R. (2010). Competitive conditions in Islamic and conventional banking: A global perspective. *Review of Financial Economics*, 19, 101-108.
- Ulussever, T., (2018). A comparative analysis of corporate governance and bank performance: Islamic banks with conventional banks. *Research Journal of Business and Management*, 5(1), 34-50.
- Van Ness, R. K., Miesing, P., & Kang, J. (2010). Board of director composition and financial performance in a Sarbanes-Oxley world. *Academy of Business and Economics Journal*, 10, 56-74.
- Yermack, D., (1996). Higher market valuation of companies with a small board of directors. *Journal of Financial Economics* 40, 185-211.

Araştırma Makalesi • Research Article

Kaldor'un Birinci Yasası Çerçevesinde Sanayileşme ve Büyüme İlişkisi

The Relationship Between Industrialization and Growth in the Framework of Kaldor's First Law

Hasan Önder Sarıdoğan^{a,*}

^a Öğr. Gör. Dr. Akdeniz Üniversitesi, Kumluca Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programı, 07350, Kumluca/Antalya.
ORCID: 0000-0002-6463-4681

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 15 Kasım 2019

Düzeltilme tarihi: 21 Nisan 2020

Kabul tarihi: 04 Mayıs 2020

Anahtar Kelimeler:

Kaldor

İmalat Sanayi

EKK

ARTICLE INFO

Article history:

Received 15 November 2019

Received in revised form 21 April 2020

Accepted August 04 May 2020

Keywords:

Kaldor

Manufacturing Industry

OLS

ÖZ

Ekonomik büyüme bir ekonominin üretim kapasitesinin uzun dönemli genişlemesi olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik büyüme tarih boyunca çeşitli faktörler ile ilişkilendirilmiştir. Bu faktörlerden bir tanesi de imalat sanayi üretimi artışıdır. Kaldor sanayi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri ampirik olarak araştıran ilk iktisatçıdır. Kaldor büyüme teorisinin birinci yasası imalat sanayinin ekonomik büyümenin motoru olduğunu iddia etmektedir. Bu yazının amacı, 1986-2018 dönemi yıllık verileri kullanarak, Türkiye'de kanunun geçerliliğini sınamaktır. Çalışmada sanayi sektörü alt sektörler olarak ayrılarak bir zaman serisi analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın bulguları, imalat sanayi sektörü ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Buna göre, imalat sanayi üretimi artışı %1 arttığında ekonomik büyüme %0,62 oranında artmaktadır.

ABSTRACT

Economic growth is defined as the long-term expansion of an economy's production capacity. Economic growth has been linked to with various factors throughout history. One of these factors is the increase in manufacturing industry production. Kaldor was the first economist to empirically investigate the relationship between industry and economic growth. The first law of Kaldor's growth theory claims that the manufacturing industry is the engine of economic growth. The aim of this paper is to test the validity of the law in Turkey, using annual data for the period 1986-2018. In the study, a time series analysis was carried out by dividing the industry sector into sub-sectors. The findings of the research indicate that there is a positive relationship between manufacturing industrial sector and the economic growth. In this context, it has been determined that an increase by 1% in manufacturing industry production raised the economic growth by 0.62%.

1. Giriş

Ekonomik gelişmeler toplumun her kesimine tesir eden, refah düzeyini doğrudan etkileyen olayların başında gelmektedir. Bu bağlamda, ekonomik büyüme ve/veya kişi başına gelirin artırılması, iktisatçıların, politikacıların ve hatta hane halklarının ilgilendiği temel ekonomik konuların başında gelmektedir.

İktisatçılar sürekli olarak, ekonomik büyümeyi yöneten hareket kurallarını açıklamaya çalışan alternatif ve karmaşık modeller oluşturmuşlardır (Yeldan 2011: 3). Özellikle son yirmi yılda büyüme olgusuna yönelik ilgi Romer (1986, 1990) ve Lucas'ın (1988) çalışmalarıyla yükselişe geçmiştir. İçsel büyüme olarak adlandırılan bu yeni yaklaşımın temel

noktalarından birisi ölçüğe göre artan getirinin önemidir. Nicholas Kaldor, ekonomik büyümedeki artan getiri rolünü ilk ele alan iktisatçıların arasında yer almaktadır. Ancak içsel büyüme teorisi ve arz-yanlı yaklaşımlara karşın, Kaldor, talebin dışsal bileşenlerinin uzun vadede ekonomik büyümeyi açıklamadaki önemini vurgulamıştır (Libanio (2006: 1).

Kaldor ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için üç temel büyüme yasası öne sürmüştür. Bu yasalarda, sınıai üretimin verimlilik artışına katkıda bulunarak kendisini güçlendiren bir süreç yakaladığını ve böylece ekonomik büyümeye yol açtığı varsayılmaktadır. Kaldor, sanayiye hedefleyen ekonomi politikalarının ekonomik büyümeyi destekleyebildiğini düşünmektedir. Kaldor'a göre, tarım ve

* Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: ondersaridogan@akdeniz.edu.tr

hizmetler sektörü verimlilik artışı sağlayamadığından sürdürülebilir büyüme kaynağı olamayacaktır. Sadece sanayi sektörü, içsel ve kendi kendine yeten bir büyüme yaratmaktan sorumludur (Giovannini ve Arend, 2017: 192).

Çalışmada, Kaldor'un büyüme yasalarından biri olan, imalat sanayi sektöründeki üretim artışlarının büyümeyi olumlu etkileyeceği yaklaşımı ile sanayi üretim endeksi büyüme hızı hem toplu olarak hem de alt sektörlerine ayrılarak bir analiz gerçekleştirilmiştir. Böylece diğer çalışmalardan farklı olarak imalat sanayi başta olmak üzere diğer sanayi alt sektörlerinin ekonomik büyümedeki rolü irdelenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde Türk sanayi sektörünün tarihsel gelişim süreci gözden geçirilmiştir. Sonrasında büyüme teorileri ile Kaldor'un büyüme yasalarının teorik arka planı incelenmiştir. Literatür araştırmasından sonra veri seti ve model tanıtılmış son olarak yöntem ve ampirik sonuçlara yer verilmiştir.

2. Türk Sanayi Sektörünün Gelişimi

Türkiye'nin sanayileşme politikaları incelendiğinde 1960'lı yıllardan bu yana uygulanan iki temel stratejiden söz edilebilir. Bunlarda ilki 1963-1980 arası uygulanan kamu kurumlarının öncülüğünde ithal ikameci sanayileşme stratejisi, ikincisi ise 1980'den sonra uygulanan ihracata yönelik sanayileşme stratejisidir (Kepenek ve Yentürk, 1995: 318). Türkiye'de kalkınma planları ile merkezi planlamanın hayata geçirilmesi 1961 anayasası ile başlamıştır. 1963-1977 dönemini kapsayan perspektif plan içinde yer alan Birinci, İkinci ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planlarında yoğun olarak dış ticareti kısıtlayıcı, yerli üretime önem veren politikalar uygulanmıştır (Egeli, 2001: 157). 1970'li yılların sonlarında ise artan kısa dönem istikrarsızlık ve yüksek düzeydeki dış kaynak kıtlığı nedeniyle (Mercan ve Kızılkaya, 2014: 140) sanayi sektörü büyüme hızı negatif rakamları görmüştür (Tablo 1). Tablo 1'de Türkiye'de 1960-1980 döneminde sektörel büyüme hızları ile GSYH ve GSMH büyüme hızlarına yer verilmiştir.

Tablo 1: Türkiye'de 1960-1980 Dönemi Sektörel Büyüme Hızları

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler	GSYH	GSMH
1960	2,3	0,4	5,4	2,9	3,4
1961	-4,9	11,7	4,2	1,7	2,0
1962	5,0	3,5	8,0	6,1	6,2
1963	9,6	12,0	8,9	9,4	9,7
1964	-0,4	11,2	4,8	4,1	4,1
1965	-3,9	9,5	5,6	2,6	3,1
1966	10,7	15,2	11,5	11,7	12,0
1967	0,1	8,2	5,2	4,5	4,2
1968	1,5	11,1	7,9	6,7	6,7
1969	-1,4	12,0	5,0	4,1	4,3
1970	2,8	-0,5	4,9	3,2	4,4
1971	5,1	8,9	4,7	5,6	7,0
1972	1,0	10,6	10,2	7,4	9,2
1973	-8,1	12,0	6,5	3,3	4,9
1974	6,2	7,1	4,7	5,6	3,3
1975	3,0	9,1	8,5	7,2	6,1
1976	6,9	8,9	12,8	10,5	9,0
1977	-2,1	6,6	4,7	3,4	3,0
1978	2,7	3,1	0,4	1,5	1,2
1979	-0,2	-5,0	0,9	-0,6	-0,5
1980	1,3	-3,6	-3,6	-2,4	-2,8

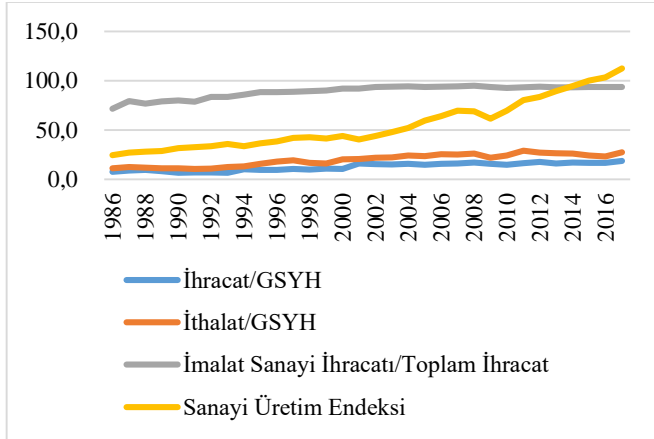
Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2014.

Tablo 1'e göre, sanayi sektörü 1960 yılından 1978 yılına kadar (1970 yılı analiz dışı bırakılırsa) bazı yıllarda çift haneli olmak üzere sürekli pozitif büyüme göstermiştir. 1966 yılında yakalanan %15,2'lik büyüme dönemin en başarılı performansı olmuştur. Ancak 70'li yılların sonlarına doğru ülkede yaşanan önemli döviz darboğazı sanayi sektörünü de etkilemiştir. Bu yıllarda sanayi üretimi için her türlü ithal girdi ve enerjinin kısıtlandığı bir dönem yaşanmıştır (Kepenek ve Yentürk, 1995: 320). Bu durum sanayi büyüme hızlarına da yansımış, sektör 1979 yılında %5 ve 1980 yılında %3,6 daralmıştır.

Türkiye'de uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikalarının bir sonucu olarak negatif ithal ikamesiyle karşılaşmış, hedeflenen ihracattan daha fazla ithalat gerçekleşmiştir. 1950-79 döneminde, yıllık ortalama olarak, ihracat hacmi %4,5 ve ithalat hacmi %5,7 artmıştır (Aydın, 2007: 11). Böylece, ithalatta bağımlılık oranı artmış, döviz sıkıntısına düşülmüş, üretimde kapasite kullanımı oranı %50'lerin altına düşmüştür (Öcal, 2014: 15). 1970'li yılların sonlarında yaşanan ödeme güclüğü ve döviz darboğazı sanayileşme politikalarını derinden etkilemiştir. Dışa kapalı ithal ikameci politikalar terk edilerek ihracata dayalı bir sanayileşme modeli benimsenmiştir. 1980'li yıllardan itibaren yüksek ücretlerin düşürülmesi ve fiyat denetimlerinin kaldırılması, sermaye piyasalarında ve dış ticarete liberal politikalara geçilmesi, faiz oranları ve döviz kuru üzerindeki denetimin çok büyük ölçüde azaltılması gibi politikalarla ihracata dayalı büyüme stratejisinin temelleri atılmıştır. Özellikle 1990 sonrası dönemde özelleştirilme sürecinin hız kazanması ve bu yolla sanayi üretim ve yatırımlarında kamunun yerini yerli ve yabancı özel teşebbüslere bırakması bu dönemin en temel özelliklerindedir (Şenses ve Taymaz, 2003: 2).

Türkiye'nin sanayileşme politikası 1996 yılında AB ile gümrük birliğinin kurulmasıyla kökten değişmiştir. Bu yıldan itibaren sanayi politikası sektörel hedeflemeden daha çok bölgesel teşvikler ile küçük ve orta ölçekli işletmelere yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda, araştırma ve geliştirme desteği, çevre koruma ve sübvansiyon programları gibi daha "yatay" mekanizmalara odaklanılmaya başlanmıştır (Atıyas ve Bakis, 2015: 1220). AB ile 1996 yılı başında yürürlüğe giren gümrük birliği sonrasında, topluluğun yetki alanına giren ürünleri kapsayan mallarda serbest dolaşım başlamıştır. Böylece sanayi ürünleri ithalatından alınan vergi ve fonlar sıfırlanmış, ithalatta koruma önlemlerine ve kota uygulamalarına ilişkin yeni düzenlemeler getirilmiştir (Karluk, 2015: 145). Bu durum Türk sanayicisinin uluslararası rekabet koşullarında üretim yapmasını zorunlu kılmış, verimlilik ve kalite anlayışını değiştirmiştir. Ayrıca dış pazarlara üretim yapma ve pazarlama faaliyetlerine girişme imkânı tanımıştır. Taymaz ve Yılmaz (2007)'ında gösterdiği üzere, AB ile gümrük birliğinin ardından Türkiye'de imalat sektörlerinde verimlilik ve ithalat penetrasyon oranları artmıştır.

Grafik 1'de 1980 sonrası döneme ait seçilmiş sanayi sektörü göstergeleri ile GSYH içinde ihracat ve ithalat oranlarının seyri yer almaktadır.

Grafik 1: 1986-2017 Dönemi Sanayi Sektörü Seçilmiş Göstergeler

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Grafik 1 incelendiğinde sanayi üretim endeksinde 2000’li yılların ortalarından itibaren 2008 kriz dönemi hariç, gözle görülebilir bir artış sürecinin yakalandığı söylenebilir. Bu artışın sebepleri arasında Türk sanayisinin gümrük birliği sonucu Avrupalı sanayiciler karşısında yoğun bir rekabet ortamı yaratması ve bunun neticesinde verimlilik artışlarının yaşanması yer almaktadır. Grafikte GSYH içinde toplam ihracat ve ithalat oranlarının payı incelendiğinde ithalatın payının ihracatın payına göre daha fazla arttığı görülebilmektedir. Toplam ihracat içinde imalat sanayi ürünlerinin ihracat paylarına bakıldığında ise, gümrük birliği öncesi ortalama %80’ler düzeyinde olan oran, gümrük birliği sonrası ortalama %93 seviyelerine yükselmiştir.

3. Büyüme Teorileri ve Kaldoryen Büyüme Teorisi

1930’ların Büyük Buhran’ına ve 1970’lerin Büyük Enflasyonuna ilave olarak yirminci yüzyılın makroekonomi tarihine hükmeden üçüncü olgu, ekonomik büyümenin dünya ekonomileri arasında yayılması olmuştur (Snowdon, 2012: 525). Büyümenin kaynaklarının ne şekilde oluştuğu, emek, sermaye, teknoloji, nüfus vb. göstergelerden hangilerinin büyümede daha etkili olduğu yönündeki çalışmalar neticesinde geniş bir büyüme kuramı teorisi gelişmiştir. Ekonomik büyüme teorisinin amacı, ülkelerin büyüme oranlarını belirleyen iktisadi değişkenlerin hareketlerini araştırmak ve bazı toplumların neden diğer toplumlara göre daha hızlı büyüme performansına sahip olduğu sorusunun cevaplarını belirlemektir (Çetin, 2009: 358).

İlk büyüme kuramları 1950 ile 1973 yılları arasında yer alan ve büyümenin altın çağı olarak adlandırılan dönemde ortaya çıkmıştır. Bu hızlı büyüme döneminde, büyümeyle ilişkin birbirine alternatif çeşitli kuramlar geliştirilmiştir (Yeldan, 2011: 7). Solow (1956)’un çalışmasına dayanan Neo-klasik okul ekonomik büyümenin, üretimde kullanılan temel girdiler ile onların verimliliğine bağlı olduğu üzerinde durmuştur. Bu nedenle, Neo-klasiklere göre, ekonominin arz yönü büyümenin gerçekleşmesinde çok önemli bir role

sahiptir. Üretim fonksiyonu işgücü ve sermaye değişkenlerinden oluşmakta ve dünya genelinde herkesin ulaşabileceği bir mal olarak düşünülen teknolojik ilerleme neticesinde büyümenin gerçekleşeceği ileri sürülmektedir (Pons ve Viladecans, 1998: 444).

Neo-klasik okulun arz yanlı yaklaşımına karşı, post-Keynesyen okul temelli iktisatçılar talep yönelimli büyüme modelleri geliştirmişlerdir. Keynes’e göre, ekonomilerde eksik istihdam görülebilir. Bu durumdan kurtulmak için toplam talep yani yatırım harcamaları artırılmalıdır; böylece ekonomik büyüme gerçekleştirilebilir. Post-Keynesyen iktisatçılar fiyat oluşumu, sermaye birikimi, gelir dağılımı ve teknolojik gelişmeyi ekonomik büyümenin dinamikleri olarak nitelendirmektedir (Doruk vd. 2011: 6; Pons ve Viladecans, 1998: 444).

Büyümeyle ilişkin modern kuramların birçoğu Kaldor (1961) tarafından ortaya konan “stilize gerçeklere” dayanmaktadır. Bu gerçekler İkinci Dünya Savaşı sonrası sanayileşmiş batı dünyasının ekonomilerine ilişkin ampirik gözlemlerden oluşmaktadır. Kaldor’un stilize olgusu veya yaygın eğilimleri şu şekildedir (Yeldan, 2011: 59, Snowdon, 2012: 527);

- İşçi başına üretim, verimlilik artış oranının düşmesi için kalıcı bir eğilim olmadan sürekli olarak artmaktadır.
- Sermaye-emek oranı sürekli büyümeyi gösterir.
- Sermaye çıktı oranı istikrarlıdır.
- Sermayenin gerçek getiri oranı istikrarlıdır.
- Ulusal çıktıdaki faktörlerin, sermaye ve emeğin GSYH’deki payları istikrarlıdır.
- Verimlilik artış oranı ülkeler arasında belirgin oranda farklıdır.

Kapsamlı bir genel denge çerçevesi içinde bakıldığında bu stilize olgular, çalışan başına çıktı ve çalışan başına ücret oranının aynı oranda büyürken çalışan başına sermaye oranı ve çalışan başına kar oranının sabit kaldığına işaret etmektedir. Uyumlu denge gibi bir kavram üzerine kurulu bu olgular Neo-klasik yaklaşımın kuramsallaştırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Çünkü Neo-klasik yaklaşım kendisini sürekli olarak üreten ve uzun dönemde oluşan denge kavramı üzerine kurmuştur (Yeldan, 2011: 59).

N. Kaldor, yukarıda bahsedilen stilize gerçekler ışığında sanayi sektörünün iktisadi büyüme üzerinde oynadığı rol üzerine çalışmalar yapmıştır. Kaldor, sanayi sektörünün ölçeğe göre artan getirilere sahip olduğunu, ekonomide yarattığı pozitif dışsallıklar neticesinde ekonomik büyümeyi hızlandırdığını ileri sürmüştür. Sanayinin gelişmesi sonucu sağlanan geniş iş bölümü olanaklarıyla diğer sektörlerde de verimlilik artışı sağlanmaktadır (Arısoy, 2013: 145). Kaldor’a (1966) göre, savaş sonrası dönemde gelişmiş ekonomilerin büyüme yörüngesindeki önemli bir stilize gerçek, sınırlı büyüme ile ekonominin bir bütün olarak performansı arasındaki ilişkidir. Bu gözlem, Kaldor’un üretim çıktısı büyümesi ile GSYH büyümesi arasında yakın bir ilişki olduğunu belirten ilk yasağının kaynağıdır¹ (Libanio, 2006: 1).

¹ Kaldor’un büyümeyle ilişkin ikinci yasağına göre imalat sanayi işgücü verimliliği ile imalat sanayi üretimi arasında pozitif yönde bir ilişki vardır. Bu yasa Verdoorn Yasası olarak bilinmektedir, buna göre; statik ve dinamik ölçeğe göre artan getiriler nedeniyle sanayi

sektöründe üretim artışı sonucu işgücü verimliliği artışı gerçekleşmektedir. Öğrenme, deneyim, tecrübe gibi sektör içi unsurların yanında dışsal ekonomiler vasıtasıyla da verimlilik artışları yaşanmaktadır (Arısoy, 2013: 146).

Kaldor'un birinci yasasında, GSYH büyümesinin imalat sanayi büyümesi ile pozitif ilişkili olduğu ileri sürülmektedir. Bu nedenle birinci yasa genellikle "sanayi ekonomik büyümenin motorudur" hipotezi olarak adlandırılmaktadır (Alexiou, 2010: 145). Kaldor bu iddiasını 1954-1964 dönemini kapsayan 12 ülkeli bir yatay kesit analizi ile test etmiştir. Analiz sonuçları, GSYH büyüme oranlarının, sanayi üretim artış oranları ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Yasadaki temel argüman, üretim artışıdaki büyümenin, üretim maliyetinde ve fiyatlarda düşüş sağlayarak verimliliği ve dolayısıyla büyümeyi gerçekleştirdiği üzerinedir. Kaldor'un birinci yasasının teorik temeli (1) numaralı denklemde gösterilmektedir (Alexiou, 2010: 146):

$$q_{GDP} = a_1 + a_2 q_m, \quad a_2 > 0 \quad (1)$$

Eşitlikte yer alan q_{GDP} ve q_m sırasıyla toplam çıktının ve imalat sanayi hacminin büyümesini göstermektedir. a_2 'nin sıfırdan büyük olması iki değişken arasındaki ilişkinin pozitif olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca birinci yasada imalat sanayinin imalat sanayi dışındaki sektörler üzerinde de pozitif etkisi olduğu ve verimlilik artışlarının kaynağı olduğu ifade edilmektedir. Bu durum (2) numaralı denklemde gösterilmiştir.

$$q_{nm} = a_3 + a_4 q_m \quad (2)$$

(2) numaralı eşitlikte yer alan q_{nm} tarım ve hizmetler sektörünün büyüme hacmini ifade etmektedir. a_4 katsayısının pozitif işaretli olmasının istatistiksel önemi, imalat sanayi büyümesinin ekonominin diğer imalat dışı sektörlerinin büyümesi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu iddia eden birinci yasayı desteklemesinde ortaya çıkmaktadır.

4. Literatür Taraması

Ekonomik büyüme ile sanayi sektörü arasındaki ilişkileri inceleyen çok sayıda çalışma mevcuttur. Çalışmada ele alınan Kaldor'un birinci yasası ilk olarak Kaldor (1966) tarafından, 12 OECD ülkesinin 1954-1964 yıllarına ait verileri ile sınanmış, yatay kesit regresyon analizi sonuçlarına göre ekonomik büyüme ile sanayi büyümesi arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki ortaya çıkarmıştır.

Stoneman (1979), İngiltere'nin 1800-1970 döneminde sanayi sektörünün büyüme üzerindeki etkisini zaman serisi analizi ile araştırmıştır. Sonuçlar Kaldor hipotezinin ilgili dönemdeki İngiliz büyüme performansı ile tutarsız olmadığını göstermiştir. Ancak sanayi sektörü ile büyüme arasında da kayda değer bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.

Thirlwall (1983), 9 gelişmiş ülkenin 1952-1954 ve 1963-1964 yıllarındaki ekonomik büyüme oranları ve sanayi üretimi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre iki değişken arasında istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Ateşoğlu (1993), ABD'nin 1965-1988 dönemini kapsayan verileri ile Kaldor'un üç yasasını EKK yöntemi ile test

etmiştir. Analiz sonuçları Kaldor yasalarının Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik büyümesiyle uyumlu olduğunu göstermektedir.

Hansen ve Zhang (1996) Çin'in 28 bölgesi için Kaldor'un üç yasasını da sınamıştır. Değişkenler 1985-1991 yıllık verilerini kapsamaktadır. Elde edilen regresyon tahminleri Kaldor'un büyüme yasasını destekler niteliktedir.

Pons ve Vildecans (1999), 12 Avrupa ülkesinin 1984-92 dönemi verilerini kullanarak Kaldor'un büyüme yasalarının geçerli olup olmadıklarını araştırmıştır. Analiz sonuçları Kaldor yasalarından sadece ikinci ve üçüncü yasanın geçerli olduğunu göstermiştir. Birinci yasa ile ilgili hipotez reddedilmiştir.

Yamak (2000), Türkiye'de sanayi çıktısı ve GSMH ilişkisini 1923-1995 verileri ile analiz etmiştir. Çalışmada, Johansen eş bütünleşme ve Granger nedensellik testleri kullanılarak Kaldor Yasası'nın geçerliliği test edilmiştir. Analiz sonucunda, değişkenlerin eş bütünleşik olduğu ve bu değişkenler arasında çift yönlü bir Granger nedenselliğin bulunduğu tespit edilmiştir.

Wells ve Thirlwall, (2003), 1980-1996 döneminde 45 Afrika ülkesinin verileri ile Kaldor yasalarını test etmiştir. Test sonuçlarına göre, GSYİH büyümesi ve imalat sanayi büyümesi pozitif ilişkili tespit edilmiştir.

Terzi ve Oltular (2004), Türkiye'nin 1987:2-2001:3 dönemi verileri ile sanayi sektörü ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri incelemiştir. Çalışmada ekonominin büyüme ölçütü olarak GSMH ve sanayi üretimi için sanayi üretim endeksi kullanılmıştır. Basit ve genişletilmiş Granger nedensellik analizlerinde, büyüme ile sanayi üretim endeksi arasındaki nedensellik ilişkisinin pozitif ve çift yönlü olduğu görülmüştür.

Libanio (2006), Latin Amerika ülkelerinde Kaldor Yasası'nın geçerliliğini test etmiştir. Kullanılan panel veri seti 1985-2001 yıllarını kapsamaktadır. Panel katsayı tahmin sonuçları, imalatın ekonomik büyümenin motoru olduğu tezini doğrulamıştır.

Çetin (2009), Türkiye ve AB ülkeleri için sanayi sektöründeki büyüme ile ekonomik büyüme ilişkisini en küçük kareler ve Granger nedensellik testini kullanarak incelemiştir. Türkiye için sonuçlar sanayi üretimindeki büyümenin ekonomik büyümeye pozitif katkı sağladığını ancak bu değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığını göstermiştir.

Alexiou ve Tsaliki (2010), Kaldor'un "sanayi büyümenin en büyük kaynağıdır" iddiasını test eden bir çalışma gerçekleştirmiştir. Araştırma için, 1975-2006 dönemi için beş Akdeniz ülkesine bir Zaman Serisi Kesit (TSCS) metodolojisi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, üretim çıktısı artışı, diğer sektörlerle kıyasla, toplam üretim artışına ve belirli sektördeki üretkenliğe önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır.

Ener ve Arıca (2011), yüksek gelirli 23 OECD ülkesi için 1980-2008 verileri ile panel tahmin tekniklerini kullanarak

Kaldor'un üçüncü yasası, ekonomik verimlilik artışının sanayi üretimi ve sanayi istihdamı ile belirlendiğini göstermektedir (Giovannini ve Arend, 2017: 194). Ekonomide sanayi sektörü dışında yer alan sektörlerden (tarım, hizmetler vb.), sanayi

sektörüne doğru işgücünün kaydırılması ile imalat sanayi sektöründe işgücü verimliliğinin artacağını ve dolayısıyla ekonominin genelinde bir üretim ve verimlilik artışının yaşanacağını ileri sürülmektedir (Mercan ve Kızılkaya, 2014: 139).

Kaldor Yasası'nı test etmiştir. İki yönlü sabit etkiler sonuçlarına göre bu ülkeler için Kaldor Yasası'nın geçerli olduğu görülmüştür.

Doruk vd. (2011), Türkiye için Kaldor Yasası'nı kapasite kullanım oranı ve üretim hacmini de dikkate alarak sınamıştır. Kriz sonrasında dikkate almak için 2008-2010 arası aylık verileri kullanılmıştır. EKK tahmin sonuçları, imalat sanayi üretim endeksinin GSYH üzerinde pozitif etkilerinin olduğunu göstermiştir.

Arısoy (2013), Türkiye için yaptığı analizde 1963-2005 dönemini kapsayan yıllık verileri kullanmıştır. Çalışmada Kaldor Yasası'nı sınamak için eş bütünleşme testleri ve nedensellik analizi kullanılmıştır. Ancak Türkiye için Kaldor büyüme yasasının aksine ekonomik büyüme, sanayi sektörü üretimini arttırmaktadır.

Mercan ve Kızılkaya (2014), 1988-2013 çeyrek dönemlik verileri ile Johansen eş bütünleşme ve Granger nedensellik analizleri kullanmışlardır. Sonuçlar sanayi ile büyüme değişkenlerinin eş bütünleşik olduğunu ve imalat sanayi üretim artışının ekonomik büyümeyi arttırdığını göstermiştir.

Millemaci, E. ve Ofria, F. (2014). 12 OECD üyesinin 1976-2006 verilerini kullanarak bir panel veri çalışması gerçekleştirmiştir. Elde edilen bulgular, Kaldor yasalarının imalatçı ülkeler için geçerli olduğunu göstermektedir. Ampirik tahminlerde Verdoorn katsayıları, dönem boyunca büyük ölçüde kararlı bulunmuştur.

Mercan vd. (2015), yeni sanayileşmiş ülkeler için Kaldor Yasası'nı sınamışlardır. Kullanılan veri seti 1965-2012 yıllarını kapsamaktadır. Basher ve Westerlund eş bütünleşme testi sonuçlarına göre değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi tespit edilmiş ve uzun-kısa dönem katsayılarında Kaldor Yasası'nı destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır.

Stojkoski vd. (2016), hizmetler sektörünün sanayi üretimini artırdığına yönelik hipotezini test etmiştir. Bu bağlamda, 1988-2000 döneminde 130 ülkenin verileri ile bir analiz gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, bileşik (complex) ürünlerin üretimi ile hizmetler sektörünün gelişimi arasında yakın bir ilişki tespit edilmiştir.

Korkmaz ve Şahin (2017), Türkiye'de sanayi üretimi ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi 2008:1-2016:02 dönemi için VAR modeli ile incelemiştir. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre iktisadi büyümeden sanayi üretimine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır.

Giovanini ve Arend (2017), Kaldor'un beşinci yasasının olup olmadığını sorgulayan ve hizmet sektörü büyüklüğünün sanayi sektörünün büyümesine katkıda bulunup bulunmadığını test eden bir çalışma yayımlamıştır. Bu yeni yasanın varlığı, 1980-2009 döneminde sekiz gelişmiş ülke için panel VAR modellerinin tahmini ile test edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, hizmet sektörünün büyümesi sanayi verimliliği ve sanayi yoğunluğunu arttırmaktadır. Nedensellik testi ise, hizmet sektörü büyümesi ile sanayi yoğunluğu arasında ile çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir.

Altun ve İşleyen (2019), Türkiye'de sanayi sektöründeki istihdam ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ekonometrik yöntemlerle analiz etmiştir. ARDL Eş-

bütünleşme analizinden elde edilen sonuçlara göre, sanayi sektöründe istihdam ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki ortaya çıkmıştır. Granger Nedensellik Testi'ne göre, sanayi sektöründe istihdamdan iktisadi büyümeye tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Literatür genel olarak değerlendirdiğinde, başta sanayileşmiş ülkeler olmak üzere farklı ülkeler ve ülke grupları kullanılarak Kaldor'un büyüme yasaları çeşitli yöntemlerle test edilmiştir. Çalışmaların büyük bir kısmında sanayi ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki tespit edilirken, Pons ve Vildecans (1999), sadece ikinci ve üçüncü yasanın geçerli olduğunu, Stoneman (1979) ise yasaların tümünün geçersiz olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca Arısoy (2013), Kaldor büyüme yasasının aksine ekonomik büyümenin, sanayi sektörü üretimini arttırdığını tespit etmiştir. Bu çalışmada Kaldor'un imalat sanayinin büyümenin motoru olduğunu ileri süren birinci yasa testi edilmiştir. Yöntem olarak ise Kaldor (1966), Ateşoğlu (1993) ve Stoneman (1979) çalışmalarına benzer şekilde EKK yöntemi kullanılmıştır.

5. Veri Seti ve Model

Çalışmada sanayideki gelişmeyi temsilen Terzi ve Oltulular (2004)'a benzer şekilde sanayi üretim endeksi kullanılmıştır. Böylece sanayi sektörüne yapılan ilave katkının ölçülmesi ve sanayi sektöründeki çıktının daha iyi yansıtılması sağlanmıştır. Yıllık ortalamalar cinsinden kullanılan "toplam sanayi", "imalat sanayi", "elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi" ve "madencilik ve taş ocaklığı" üretim endeksleri (ham endeksler, 2010=100) TÜİK internet sitesinden alınmıştır. Büyümeyi temsilen OECD internet sitesinden GSYH değerlerine (2010 baz yıl) ulaşılmıştır. Tüm değişkenler büyüme hızına dönüştürülmüştür. Değişkenlere ilişkin özet istatistiklere Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2: Özet İstatistikler

Değişken	Gözlem Sayısı	Ort.	Standart Sapma	Min	Max
GDPG	33	0.043939	0.045616	-0.06	0.11
INDG	33	0.050303	0.060025	-0.11	0.15
MANG	33	0.049697	0.069123	-0.13	0.16
ELCG	32	0.065312	0.035829	-0.02	0.12
MING	33	0.029393	0.070131	-0.1	0.15

Kaldor Yasası'nı incelemek için sanayi üretim endeksi büyüme hızı hem toplu olarak hem de alt sektörlerine ayrılarak GSYH büyüme hızının birer fonksiyonu olarak tanımlanmıştır ve aşağıdaki gibi ifade edilmiştir.

$$GDPG_t = \alpha_0 + \alpha_1 INDG_t + u_t \quad (3)$$

$$GDPG_t = \beta_0 + \beta_1 MANG_t + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$GDPG_t = \gamma_0 + \gamma_1 ELCG_t + \sigma_t \quad (5)$$

$$GDPG_t = \delta_0 + \delta_1 MING_t + \tau_t \quad (6)$$

GDPG; 2010 fiyatlarıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasılayı, *INDG*; sanayi üretim endeksi, *MANG*; imalat sanayi üretim endeksi, *ELCG*; elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtım üretim endeksi ve *MING*; madencilik ve taş ocaklığı üretim endeksi büyüme hızlarıdır. u , ε , σ ve τ

ilgili modellere ait hata terimlerini temsil etmektedir. t alt imi ise yılları göstermektedir.

6. Yöntem ve Ampirik Sonuçlar

Zaman serileri ile çalışırken yapılacak ilk işlem, bu serilerin durağanlık analizini yapmaktır (Altun vd.: 2017: 152). Durağanlık, ortalamasıyla varyansı zaman içinde sabit olan ve iki zaman periyodu arasındaki kovaryansın, bu kovaryansın hesaplandığı zaman değil de sadece iki zaman periyodu arasındaki gecikmeye bağlı olan süreçlerde ortaya çıkar (Gujarati, 2004: 797). Zaman serisi analizlerinde açıklayıcı değişkenlerin durağan olması regresyon sonucu elde edilen sonuçların tutarlı olmalarını sağlamaktadır. Durağan olmayan seriler kullanıldığında, kullanılacak modelin sonuçları gerçekçi olmamaktadır ve durağan olmayan serilerin kullanılması modele tabi tutulan değişkenler arasında sahte ilişkiye neden olmaktadır (Altun ve İşleyen, 2019: 666).

Çalışmada değişkenlerin durağanlıkları Geliştirilmiş Dickey-Fuller (ADF) (Dickey ve Fuller, 1981), Phillips-Perron (PP) (Phillips ve Perron, 1988) ve KPSS (Kwiatkowski vd., 1991) testleri ile incelenmiştir. Tablo 3'te birim kök test sonuçları yer almaktadır. Buna göre, ADF ve PP testleri tüm değişkenlerin düzey değerlerinde %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermiştir. KPSS test sonuçları ELCG değişkeninin %5 anlamlılık düzeyinde, diğer değişkenlerin tümünün %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğuna işaret etmiştir. Bu bağlamda ADF ve PP testlerinde alternatif hipotez reddedilememekte ve serilerin durağan olduğu, KPSS testinde ise alternatif hipotezin reddedildiği ve serilerin durağan olduğu söylenebilmektedir. Tüm değişkenler durağan olduğu için ileriki aşamalarda düzey değerlerinde kullanılmıştır.

Tablo 3: Birim Kök Test İstatistikleri

Değişkenler	ADF Düzey	PP Düzey	KPSS Düzey
<i>GDPG</i>	-6.1726 ***	-6.3542 ***	0.1021 ***
<i>INDG</i>	-5.6228 ***	-5.8273 ***	0.1284 ***
<i>MANG</i>	-5.7028 ***	-5.4784 ***	0.1065 ***
<i>ELCG</i>	-4.5469 ***	-4.5435 ***	0.6201 **
<i>MING</i>	-4.5219 ***	-4.5139 ***	0.0712 ***

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Tüm testler sabit terimli denklemlerle yürütülmüştür. ADF için gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriteri'ne göre seçilmiştir. PP ve KPSS testleri için bant genişliği Bartlett kernel ile seçilmiştir. ADF ve PP testlerinde H_0 hipotezi serilerin birim kök içerdiğini (durağan olmadığını), H_a ise serilerin durağan olduğunu ifade etmektedir. KPSS testinde ise H_0 hipotezi serilerde birim kök olmadığını, H_a ise birim kökün olduğunu ileri sürmektedir.

En Küçük Kareler Yöntemi (EKK) belli varsayımlar altında regresyon çözümlemesinde kullanılan en yaygın yöntemlerden birisidir. Alman matematikçi Carl Friedrich Gauss tarafından geliştirilen yöntem çeşitli değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmak için kullanılmaktadır (Gujarati, 2004: 58). (7) numaralı regresyon modelinde β_1 sabit, β_2 regresyon katsayısı ve u_i hata terimini ifade etmektedir.

$$Y_i = \beta_1 + \beta_2 X_i + u_i \quad (7)$$

EKK yönteminde eşitlikte tahmin edilen katsayılara en yakın sonuçları elde edebilmek için gerçek Y değerleri ile tahmin edilen Y değerleri arasındaki farkın kareleri toplamı minimum yapılmaktadır. Böylece hata teriminin en küçük değerler alması sağlanmaktadır.

Tablo 4'de çalışmada kullanılan modellere ait EKK katsayı tahminleri gösterilmektedir.

Tablo 4: EKK Tahminleri ve Tanı Testleri Sonuçları

Mo del No.	Değiş ken	Katsayı	R ²	Normal lik ¹	Ardışık Bağımlılık ²	Değiş en Varyans ³
(1)	<i>INDG</i>	0.7189*** (0.0488)	0.87	2.144 [0.3421]	1.913 [0.1667]	0.1430 [0.8673]
	<i>C</i>	0.0087** (0.0038)				
(2)	<i>MANG</i>	0.6227*** (0.0440)	0.86	2.3124 [0.3146]	1.3593 [0.2732]	0.0929 [0.9115]
	<i>C</i>	0.0141*** (0.0037)				
(3)	<i>ELCG</i>	0.7839*** (0.1856)	0.37	1.3626 [0.5059]	1.9317 [0.1637]	1.1740 [0.3234]
	<i>C</i>	-0.00572 (0.0138)				
(4)	<i>MING</i>	0.107663 (0.1163)	0.02	3.9991 [0.1353]	0.8133 [0.4532]	0.7299 [0.4903]
	<i>C</i>	0.0412*** (0.0087)				

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Parantez içindeki sayılar standart hataları, köşeli parantez içindeki sayılar olasılık değerlerini göstermektedir.

¹Jarque-Bera testi, ²Breusch-Godfrey Ardışık Bağımlılık LM Testi, ³White Testi.

Tanı testleri de EKK sonuçlarıyla aynı tabloda yer almaktadır. Buna göre modellere ilişkin hata terimleri normallik, ardışık bağımlılık ve değişen varyans varsayımlarını sağlamaktadır. Analiz sonuçlarına göre, sanayi üretim endeksi büyüme hızındaki %1'lik artış GSYH büyüme hızını %0,71, imalat sanayi üretim endeksi büyüme hızındaki %1'lik artış GSYH büyüme hızını %0,62, elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımını üretim endeksi büyüme hızındaki %1'lik artış GSYH büyüme hızını %0,78 artırmaktadır. İlgili katsayıların tümü %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Sanayi ve imalat sanayi modellerinin açıklama güçleri %90'a yakın olarak bulunmuştur. Ancak elektrik gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımını modeli için bu rakam %37'dir. Madencilik ve taş ocaklığı için yapılan analizde değişkenin katsayısı istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Modelin açıklama gücü ise %2'dir.

7. Sonuç

Kaldor, sanayi sektörü ile GSYH arasında güçlü bir ilişkinin var olduğunu üç temel yasa ile desteklemiştir. Birinci yasada imalat sanayinin büyümenin motoru olduğu ileri sürülmüştür. İkinci yasada üretim büyümesinin statik ve dinamik getiriler ile üretimde verimlilik artışı sağladığı belirtilmiştir. Üçüncü yasada ise üretim artışı sonucu sanayi sektörü dışındaki sektörlerde verimlilik artışının yaşanacağı iddia edilmiştir. Çalışmada Kaldor'un sanayi-büyüme ilişkisi üzerine geliştirdiği büyüme yasalarından imalat sanayi ile ilgili birinci yasa Türkiye açısından test edilmiştir. Birinci yasanın temelinde üretim çıktısının artması ile uzmanlaşmanın ortaya çıkması ve maliyetlerin azalarak daha büyük bir çıktıya yol açacağı iddiası yer almaktadır.

Çalışmada Türkiye'nin 1986-2018 yıllarına ait sanayi verileri ile sanayi-büyüme ilişkisi incelenmiştir. Bu amaçla ekonomik büyümeyi temsilen GSYH (2010 Sabit) ve sanayi gelişimini temsilen sanayi üretim endeksleri kullanılmıştır. Ampirik analize değişkenlerin durağanlıklarını ölçmek amacıyla ADF, PP ve KPSS birim kök testleri ile başlanmıştır. Tüm değişkenlerin düzeyde durağan olduğu tespit edildikten sonra klasik EKK kullanılarak büyüme ile sanayi gelişimi değişkenleri arasındaki ilişkiler regresyona tabi tutulmuştur. Analiz sonucuna göre sanayi üretim endeksi büyüme hızındaki %1'lik artış GSYH büyüme hızını %0,71 artırmaktadır. İmalat sanayi üretim endeksi büyüme hızındaki %1'lik artış GSYH büyüme hızını %0,62 artırmaktadır. Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımını üretim endeksinde büyüme hızındaki %1'lik artış GSYH büyüme hızını %0,78 artırmaktadır. İlgili katsayıların tümü %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Çalışmanın ampirik sonuçları Kaldor'un birinci yasanının Türkiye içinde geçerli olduğunu göstermiştir. Çalışmada, Türk sanayi sektörü alt sektörlere ayrılarak her bir alt sektörün büyüme üzerindeki etkisi net olarak ortaya konulmuştur. Bu bağlamda literatüre katkıda bulunduğu düşünülmektedir.

Sanayi sektörü ekonomik büyümeyi sağlamada son derece önemli bir sektördür. Sanayi sektörünün gelişimi sonucu üretim ve dolayısıyla hasıla artışı sağlanmaktadır. Üretim artışı ise istihdam artışı, talep yükselmesi ve yatırımların artması şeklinde sonuçlanmaktadır. Bu durum ise sürdürülebilir büyüme adına büyük avantaj sağlamaktadır.

Türk sanayi sektörü özellikle Avrupa ile gerçekleştirilen gümrük birliği sonrası yaşanan rekabet artışı ve beraberinde getirdiği verimlilik artışları ile ilerleme göstermiştir. Ancak yüksek vergi oranları, yetersiz sermaye birikimi, finansman maliyetlerinin yüksekliği ve teknolojik altyapı yetersizliği gibi olumsuzluklar Türk sanayinin karşı karşıya olduğu sorunlardan sadece bir kaçıdır. Türk sanayi ihracatının büyük bir kısmı Avrupa ülkelerine gerçekleşmektedir. 2008 krizinden sonra Avrupa'da yaşanan durgunluk sektör açısından büyük gerilemelere neden olmuştur. Bu bağlamda ihracat kanallarının çeşitlendirilmesi ve ara malı ithalatının azaltılarak dışa bağımlılığın azaltılması krizlere karşı daha dirençli olunmasını sağlayacaktır.

Tarım ve sanayi devriminden sonra 20yy.'ın son çeyreğinde teknoloji öncülüğünde gerçekleşen üçüncü bir devrimin temelleri atılmaktadır. Sanayi devrimini gerçekleştiren ülkeler ile bu devrime ayak uyduramayan ülkeler arasındaki ekonomik uçurum günümüze kadar ulaşmıştır. Türkiye'nin sürdürülebilir büyümeyi sağlaması için, Türk sanayisinin teknolojik ilerleme ile beraber gelişmesini sürdürmesi gerekmektedir. Böylece uzun vadede büyüme açısından daha faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda, yeni teknolojilerin sanayi sektöründe kullanılması, var olan teknolojinin yaygınlaştırılması, özel sektörün araştırma, geliştirme ve yenilikçilik faaliyetlerine teşvik programlarının uygulanması, teknolojik girişimciliğin desteklenmesi gibi politikaların hayata geçirilmesi önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Alexiou, C. (2010). An Empirical Investigation of Kaldor's Growth Laws: Evidence from the Mediterranean Region, *The Indian Economic Journal*, 58(3), 144-155.
- Altun, Y. & İşleyen, Ş. & Görür Ç. (2017). The Causality Relationship Between Interest Rate and Income With Investment In Usa: 1965-2016, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5)60, 146-163
- Altun, Y. & İşleyen, Ş. Türkiye'de İktisadi Büyüme ile Sanayi Sektöründe İstihdam Arasındaki İlişkinin ARDL Sınır Testi Yaklaşımı ile Ekonometrik Analizi: 1991-2017. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2019)17, 657-676.
- Arısoy, İ. (2013). Kaldor Yasası Çerçevesinde Türkiye'de Sanayi Sektörü ve İktisadi Büyüme İlişkinin Sınanması, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 143-162.
- Atiyas, I. & Bakis O. (2015). Structural Change and Industrial Policy in Turkey, *Emerging Markets Finance and Trade*, 51(6), 1209-1229.
- Aydın, M. Kemal (2007), Türkiye Ekonomisinin Dönüşümü: İthal İkamecilikten Dışa Açık Birikim Modeline Savruluş. İçinde: Davut Dursun, Hamza Al ve Burhanettin Duran (Ed.), *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye* (s.303-324). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ateşoğlu, H.S. (1993). Manufacturing and Economic Growth in the United States, *Applied Economics*, (25), 67-69.
- Çetin, M. (2009). Kaldor Büyüme Yasasının Ampirik Analizi: Türkiye ve AB Ülkeleri Örneği (1981-2007), *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 11(1), 355- 373
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for an Autoregressi and Time Series with a Unit Root, *Econometrica*, (49), 1057-1072.
- Doruk, Ö.T., Kardaşlar, A., Şahintürk, Y. C., Kandır & Ediz D. (2011). Kriz Sonrası Türkiye'de Sanayileşme ve Büyüme İlişkisi: Kaldoryen Büyüme Modeli Çerçevesinde Bir İnceleme, Paper presented at Econ Anadolu 2011: Anadolu International Conference in Economics II, June 15-17, 2011, Eskişehir, Turkey.
- Egeli, H. A. (2001), Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Açısından Değerlendirmesi, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 149-161.
- Ener, M. & Arıca, F. (2011). Is The Kaldor's Growth Law Valid For High Income Economies: A Panel Study, *Research Journal of Economics, Business and ICT*, (1), 60-64.
- Hansen J. D. & Zhang J. (1996). A Kaldorian Approach To Regional Economic Growth in China, *Applied Economics*, (28), 679-685.
- Gujarati, D., N. (2004). *Basic Econometrics*, McGraw-Hill.
- Giovanini, A., & Arend, M. (2017). Contribution of Services to Economic Growth: Kaldor's Fifth Law? *Revista de Administração Mackenzie*, 18(4), 190-213.

- Kaldor, N. (1961). Capital Accumulation and Economic Growth. In F.A. Lutz and D.C. Hague (Eds.), *The Theory of Capital*. New York: St. Martin's Press.
- Kaldor, N. (1966). *Causes of the Slow Rate of Growth of the United Kingdom*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Karlık, S. R. (2015). *Türkiye Ekonomisi*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları: 2895, Editörler: Toprak M. & Çatalbaş N., Eskişehir.
- Kepenek, Y. & Yentürk, N. (1995). *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Korkmaz, S. & Şahin Ş. (2017), Türkiye’de Sanayi Üretimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi, *Sosyal Bilimler Metinleri, 2017 Temmuz ICOMEP Özel Sayısı*, 162-170.
- Kwiatkowski, D., Philips P.C.B., Schmidt P. & Shin Y. (1992). Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root, How Sure Are We that Economic Time Series Have A Unit Root? *Journal of Econometrics*, 54 (1992), 159-178.
- Libanio, G. (2006). Manufacturing Industry and Economic Growth in Latin America: A Kaldorian Approach. (Erişim: 03/04/2019) http://www.networkideas.org/ideasact/jun07/Beijing_Workshop_07/Gilberto_Libanio.pdf.
- Lucas, E. R. (1988). On the Mechanics of Economic Development”, *Journal of Monetary Economics*, (22)1, 3-42.
- Mercan, M. & Kızılkaya, O. (2014). Türkiye’de Sanayi Sektörü Ekonomik Büyüme ve Verimlilik İlişkinin Kaldor Yasaları Çerçevesinde Sınanması: Ekonometrik Bir Analiz, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, (36) 1, 137-160.
- Mercan, M., Kızılkaya, O. & Ökde, B. (2015). Are the Kaldor’s Laws Valid? Panel Data Analysis Under Cross Section Dependency for NIC Countries, *Procedia Economics and Finance*, 23(2015), 140-145.
- Millemaci, E. & Ofria, F. (2014). Kaldor-Verdoorn's Law and increasing returns to scale: A comparison across developed countries. *Journal of Economic Studies*, 41(1), 140 – 162.
- Öcal, F.M. (2014). Türkiye’nin Sanayileşme Sürecine Genel Bakış: 2000-2013”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 8(2014), 14-25.
- Philips P.C.B. & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression, *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Pons Novell, J. & Viladecans-Marsal, E. (1999). Kaldor’s Laws and Spatial Dependence: Evidence for the European Regions, *Regional Studies*, 33(5), 443-451.
- Romer, M., P. (1986). Increasing Returns and Long-run Growth, *Journal of Political Economy*, (94)5, 1002-1037.
- Romer, M., P. (1990). Endogenous Technological Change, *Journal of Political Economy*, (98)5, 71-102.
- Şenses, F. & Taymaz, E. (2003). Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme Ne Oluyor? Ne Olmalı? *ERC Working Papers in Economics*, (0301)2003, 1-23.
- Snowdon, B.V. & R. (2012). Howard, *Modern Makroekonomi*, Çeviren: Ertan Ersoy, Efil Yayınevi, Ankara.
- Solow, R. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth, in (Ed: A.Sen), *Growth Economics*, Penguin Modern Economics Readings. Middlesex, England: 1970.
- Stojkoski V., Utkovski Z. & Kocarev L. (2016). The Impact of Services on Economic Complexity: Service Sophistication as Route for Economic Growth. *Plos One*, 11(8), 1-29.
- Stoneman, P. (1979). Kaldor’s Law and British Economic Growth: 1800–1970. *Applied Economics*, 11(3), 309–319.
- Taymaz, E. & Yılmaz, K. (2007). Productivity and Trade Orientation: Turkish Manufacturing Industry Before and After the Customs Union, *Journal of International Trade and Diplomacy*, 1(1), 127–154.
- Terzi H. & Oltulular, S. (2004). Türkiye’de Sanayileşme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensel İlişki, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5 (2), 219-226.
- Thirlwall, A. P. (1983). A Plain Man’s Guide to Kaldor’s Growth Laws. *Journal of Post Keynesian Economics*, 5(3), 345–358.
- Wells, H. & Thirlwall, A. P. (2003). Testing Kaldor’s Growth Laws Across the Countries of Africa, *African Development Review*, 15 (2/3), 89-105.
- Yamak, N., (2000). Cointegration, Causality and Kaldor’s Hypothesis: Evidence from Turkey,1946-1995, *Gazi Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, (4)2000, 75-80.
- Yeldan, E. (2011), *İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri*, Efil Yayınevi, Ankara, 2011.

Araştırma Makalesi Research Article

Yalın Altı Sigma ve Endüstri 4.0 Entegrasyonu ile Kalite İyileştirme Vaka Çalışması

A Process Quality Improvement Case Study By Lean Six Sigma and Industry 4.0 Integration

Lütfi Apilioğulları^{a,*}

^aDr. Öğr. Üyesi, Fenerbahçe Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, 34000, İstanbul/Türkiye.

ORCID: 0000-0003-3389-9094

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 31 Ekim 2019
Düzeltilme tarihi: 01 Mayıs 2020
Kabul tarihi: 09 Mayıs 2019

Anahtar Kelimeler:

Endüstri 4.0
Yalın Altı Sigma
Alüminyum Profil Üretimi

ÖZ

Üretim endüstrisinde işletmeler problem çözme ya da süreç iyileştirme çalışmalarında sahadan toplanan verileri istatistiksel araç ve yazılımlar üzerinde kullanarak süreci modellemeye; model üzerinden de sürecin nasıl davranış göstereceğini anlamaya çalışırlar. Bu süreç içinde işletmeleri zorlayan ve süreç iyileştirme çalışmalarında istedikleri sonucu alabilmelerini engelleyen konuların başında sürecin doğru modellenebilmesi için gerekli olan verinin yeterince, zamanında ve güvenilir olarak sahadan toplanamaması gibi sorunlar gelmektedir. Veri toplama işleminin insana endeksli ve maliyetli olması nedeni ile örnekleme yöntemleri tercih edilmekte; örnekleme süreci modelin tam olarak kurgulanamamasına neden olabilmekte, modelin analizi için insan emeğine gereksinim olduğundan süreç analizlerinin yorumlanması zaman almaktadır. Ancak, günümüz rekabet koşullarında işletmelerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için eskiye oranla daha verimli olmaları; verimli olabilmek içinde süreçlerinde kararlılığı sağlamaları gereklidir. Bu çalışmada, Alüminyum sektöründe faaliyet gösteren bir firmanın yüksek fire veren bir süreci yalın altı sigma bakış açısı ile irdelenmiş; süreç kararlılığının sağlanabilmesi için Endüstri 4.0 teknolojilerinin bir kısmından faydalanılarak çözüm yolları geliştirilmiş, denenmiş ve sonuçlar değerlendirilmiştir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 31 October 2020
Received in revised form 01 May 2020
Accepted 09 May 2020

Keywords:

Industry 4.0
Lean Six Sigma
Aluminium Profile Manufacturing

ABSTRACT

In the process of problem-solving manufacturing companies try to model the process on statistical tools and software by using data collected from the shop floor, and to understand how the process will behave through the model. One of the issues that compel manufacturers and prevent them from getting the results they want in process improvement works is the inability to collect enough, timely and reliable data for modeling from the field. In many enterprises, sampling methods are preferred in data collection because the data collection process is human-dependent and costly. However, due to the data obtained by sampling method it is not always possible to establish an accurate model, and because the analysis of the model is dependent on human labor, the interpretation of process analyses can take a long time. In today's conditions, where the variability is so high, it seems unlikely that process stability can be achieved without technology. In this study, a high-waste process of a company operating in the aluminum sector was examined with a Lean Six sigma perspective; solutions were developed, tried and results were evaluated by using some of the Industry 4.0 technologies to ensure process stability.

1. Giriş

Günümüz işletmelerinin en temel sorunlarının başında, süreçlerdeki kayıplar sonucu oluşan verimsizlik, pazardaki belirsizlik nedeniyle elde edilemeyen hız, süreçlerdeki değişkenlik sonucunda ortaya çıkan kalitesizlik problemleri

gelmektedir (Apilioğulları, 2018). Bu unsurlar: kayıplar, belirsizlik ve değişkenlik ortadan kaldırılmadan, sürdürülebilir başarının sağlanabilmesinin oldukça güç olduğu (Apilioğulları, 2010); kayıplara karşı mücadele edebilmek için 'yalın', belirsizliği yönetebilmek için 'çevik', değişkenliği azaltabilmek için de 'PPS/Altı Sigma'

*Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: lutfi.apiliogullari@leanofis.com

gibi problem çözme metodolojilerinin çok iyi biliniyor (Yusuf & Gunesekekan, 2004), ve uygulanıyor olunması rekabet avantajı sağladığı Levi (2019), Jacobs (2012) gibi birçok araştırmacı tarafından savunulmaktadır. Öte yandan bu kuramların üstüne teknolojinin bindirilmesi, işletmelerin süreçlerini daha kolay/hızlı ve doğru kurgulayabilmeleri açısından oldukça geniş imkanlar sunmaktadır (Dopico, vd, 2016 & Vermesan, 2015), Bugün birçok işletme; ürün geliştirme, üretim yönetimi, bakım ve lojistik yönetimi gibi konularda Endüstri 4.0 uygulamalarından faydalanarak süreçlerini daha kararlı hale getirmekte ve rekabet avantajı elde etmektedir (Bilgiç, Türkmenoğlu & Bozoğlu Batı,2019)

Problem çözme ve süreç iyileştirme çalışmalarında istatistik biliminin oldukça önemi vardır (Montgomery, 2013). Süreç davranışının modellenmesi, gelecek durumun tahminlenebilmesi ya da girdi parametrelerinin etki analizlerinin yapılabilmesi gibi konularda istatistik biliminin birçok aracından faydalanılır. Bunun temel nedeni değişkenlik kavramı sadece istatistiksel terimler ile tanımlanabilir olmasıdır (Montgomery, 2013).

İstatistiksel proses kontrol uygulamalarında süreç karakteristiğini anlayabilmek için çıktılar üzerinden örnekler alınır ve örnekler üzerinden yapılan modellemeye göre gerçek popülasyon üzerinde bir yargıya varılmaya çalışılır.

Örnek sayısı sürecin doğru modellenebilmesi açısından son derece önemlidir. Çünkü, istatistiksel yaklaşımda örnek sayısının artması ve örneklerin doğru ölçülmesi, modelin güvenilir olabilmesinin en önemli ön koşuludur (Montgomery, 2013 & Apilioğulları, 2018).Eskiden oldukça maliyetli olduğu için süreç üzerinden kısıtlı sayıda örnek veri alınabilir, alınan verilerin güvenilirlik katsayısını artırmak için MSA (Measurement System Analysis) yöntemleriyle ölçüm güvenliği sağlanmaya çalışılır, alınan ölçüm sonuçları uzmanlar ve özel yazımlar tarafından analiz edilerek süreç modellenmesi yapılmaya çalışılırdı (Montgomery, 2013). Altı Sigma yaklaşımındaki ölç (Measure) ve analiz (Analyze) süreçleri bu kapsama girmektedir (Apilioğulları, 2018).

Ancak, süreç üzerinden sürekli, güvenilir ve gerçek zamanlı veri alınabilmesi 4.0 teknolojileri sayesinde son derece kolay bir hale getirmiştir (Khan & Turowski, 2016), Sensörler ile örnek sayısında kısıtlamaya gidilmeden, sınırsız sayıda, güvenilir ve gerçek zamanlı veri alınabilmekte (Darmois, E., vd, 2015), bu sayede elde edilen örnek veri setleri ile süreçler eskiye göre daha güvenilir bir şekilde modellenebilmekte, sürecin gelecekte nasıl bir davranış gösterebileceği daha doğru bir şekilde tahminlenebilmektedir.

Problem çözme sürecinde, sürecin matematiksel modellenmesini yapabilmek için birçok yöntem kullanılır. Ölçme aşamasında elde edilen veri setleri kontrol grafikleri, regresyon, korelasyon analizleri, faktör testleri gibi metotlar kullanılarak süreç modellenir; modelleme üzerinden gelecek durum hakkında öngörde bulunmaya

çalışılır. Bu yöntemleri kullanabilmek için uzmanlardan ve SPC/Minitab gibi özel yazılımlardan faydalanılır (Montgomery, 2013).

Daha önceleri sadece özel yazılımlar (matlab, minitab, spc) ve uzmanlar üzerinden yapılabilen analizler artık IoT ekipmanlar üzerindeki gömülü yazılımlar (embedded software) üzerinden, buluta çıkmaya gerek kalmaksızın lokal olarak (fog computing) yapılabilmektedir (Schuh, vd.,2017 & Black & White Paper, 2017,). Bu sayede eskiye oranla daha hızlı karar alınabilmesi mümkün olabilmektedir.

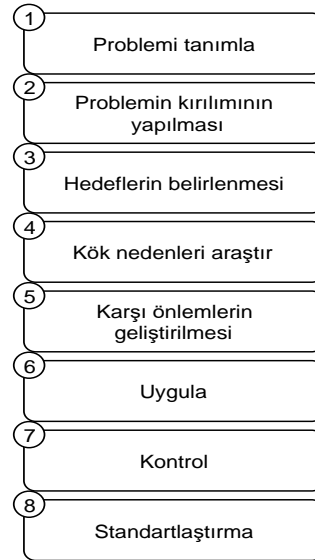
Bu çalışmada Alüminyum sektöründe faaliyet gösteren bir firmanın, yüksek fire problemi yalın altı sigma bakış açısı ile irdelenmiş, Endüstri 4.0 teknolojilerinin bir kısmının uygulanması ile çözüm yolları geliştirilmiş, denenmiştir. Yalın/Altı Sigma ve Teknolojinin birlikte süreç verimliliğine nasıl katkı yaptığı, gerçek uygulama üzerinden test edilmiştir.

2. Uygulanan Metod

Bu çalışmada Toyota tarafından geliştirilen PPS (Practical Problem Solving) metodu ve Altı Sigma / Kontrol grafikleri metodolojilerinden faydalanılmıştır.

2.1. Pratik Problem Çözme Tekniği

Pratik Problem Çözme (PPS) tekniği sekiz adımdan oluşan ve özellikle otomotiv endüstrisinde kullanılan oldukça yaygın bir problem çözme aracıdır (Apilioğulları, 2018).

Şekil 1: Pratik Problem Çözme Tekniği Adımları

1.Tanımla: Her problem çözme metodolojisinde önemli olduğu gibi PPS sürecinde de en öncelikli olarak problemin tam olarak ne olduğu, müşteri açısından hangi kalite kriterlerinin, ne boyutta sürece etki ettiğinin anlaşılması çok önemlidir. Bu aşamada problemin net tanımı yapılır.

2.Problemin kırılımının yapılması: Problemlerin hepsi bir anda çözülemez. Tek tek ele alınarak irdelenmesi hem

odaklanma hem de zaman açısından daha sağlıklıdır. Pareto ya da yaygın adıyla 80/20 kuralı, problemlere en çok hangi faktörlerin etki ettiğinin anlaşılması ve çözüme nereden başlanılacağını tespit etmek amacıyla hemen her problem çözme metodolojisinde kullanılan basit ancak oldukça etkin bir analiz aracıdır (Stratton & Warburton, 2003). Pareto prensibine göre problemlerin %80'i, sebeplerin %20'sinden kaynaklanır. Dolayısıyla %20 sebepleri ortadan kaldırmak – problemlerin %80'ini elimine edebilmek demektir.

3.Hedeflerin verilmesi: Hedef olmadan ne derece başarılı olunduğu anlaşılabilir. Bu bağlamda hedefler kademeli olarak zaman bazında belirlenir. Hedef verme sürecinde tam analitik bir yaklaşım henüz mevcut olmasa da basit bir yaklaşım olan kötüyü yarıya indir/iyiyi iki kat iyileştir yaklaşımı kullanılabilir (halve the bad, double the good) (Apilioğulları, 2018). Yani %20 hata oranını önce %10'a, sonra %5'e ve daha sonra da %2,5 hata hedefleri koyarak indirmeye çalışmak makul olabilir.

4.Kök nedenleri araştır: Problem iyice anlaşıldıktan sonra probleme etki eden nedenlerin araştırılması gerekir. Bunun için 5 Neden (5W) analizi gibi basit araçlardan faydalanılır. 5 Neden analizi problemin kök nedenini ardışık “Neden” soruları ile tespit edilebilmesine yarayan, son derece basit ancak etkin bir problem çözme aracıdır (Stratton & Warburton, 2003).

5.Karşı önlemlerin geliştirilmesi: Problemin kök nedenler bulunduğundan sonra bu nedenleri elimine edecek karşı önlemler geliştirilir. Karşı önlem geliştirilmesi sürecinde her tür tedbir/aksiyon tartışılır. Ancak her aksiyonun yapılabilmesi hem maliyet hem de zaman açısından mümkün olmayabilir. Bu aşamada sorgulanması gereken konu her aksiyonun gerçekten yapılıp/yapılamayacağı ve eğer yapılacak ise hangi sıra, zaman zarfında ve kim tarafında yapılacağıdır.

RPN (Risk Priority Number) değerlendirmesi karşı önlemleri / tedbirleri “A: Etki derecesi, B: Maliyet ve C: Uygulanabilirlik” açısından irdelemek üzerine kurulu bir yaklaşımdır (Montgomery, 2013). Etki derecesi analizinde, alınması planlanan aksiyonun problemin çözümüne ne derece katkı sağlayacağı irdelenir ve puanlama yapılır. Etkinin en az olması “1”, en çok olması “10” olacak şekilde 1-10 arasındaki değerler kullanılarak puanlama yapılır. Aynı şekilde Maliyetin ucuz olması 10 – pahalı olması 1 ve Uygulanabilirlik açısından da uygulanamaz 1; uygulanabilir 10 puan alacak şekilde aksiyonlar değerlendirilerek A, B ve C puanları hesaplanır. Aksiyonun risk öncelik puanı $RPN = A \times B \times C$ formülünden hesaplanır (Montgomery, 2013).En yüksek puan birinci öncelik, en az puan son öncelik olacak şekilde aksiyonlar yukarıdan aşağıya doğru sıralanır. Bu aşamaya kadar yapılan adımlar genel olarak Planlama Evresi olarak adlandırılır.

6.Uygulama: Alınan aksiyonların sahada denemesi sürecidir.

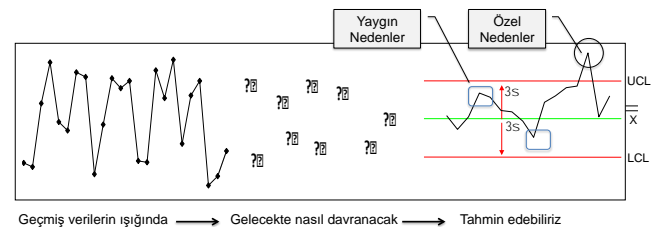
7.Kontrol: Bu aşamada uygulanan aksiyonların sürece ne derece etki ettiği değerlendirilir. Eğer sonuçlar istenileni vermiyorsa önce bir geri sürece dönülerek yeni karşı önlemler geliştirilir ve aynı yöntemler ile önceliklendirip uygulaması yapılır. Eğer bu işlemlerde çözüm üretmez ise iki önceki aşamaya geri dönülür ve kök nedenlere bir daha bakılarak süreç tekrar ettirilir. Sonuçların bekleneni vermesi yapılan aksiyonların doğru oluşu anlamını taşır.

8.Standartlaştırma ve yaygınlaştırma: Sonuçların istenilen seviyeye gelmesi durumunda, sürecin bundan sonra nasıl işleyeceği dokümanite edilir ve yeni standart operasyon prosedürü (SOP) hazırlanmalıdır. SOP üzerinden ilgili tüm birimlere eğitimler verilerek ne öğrendik kısmına geçilir ve tüm birimlere yeni prosedür ile ilgili eğitimler verilerek, kazanımların yaygınlaştırılması sağlanır (Apilioğulları, 2018).

2.2. Kontrol Grafiği

İstatistiksel proses kontrolün amacı sürecin kontrol altında/kararlı çıktılar üretip üretmediğinin anlaşılması için iyileştirme fırsatlarının ortaya çıkarılmasını sağlamaktır. Kontrol grafikleri bu amaç ile sürecin nasıl bir davranış gösterdiğini ve gelecekte nasıl davranacağını modelleyebilmek için oldukça yaygın olarak kullanılan bir süreç izleme aracıdır. İlk defa 1924 yılında Shewhart tarafından üretim prosesindeki değişimleri araştırmak ve anlamak amacıyla kullanılmış olup, günümüzde birçok problemin çözüm sürecinde oldukça yaygın olarak kullanılan bir istatistiksel problem çözme aracıdır (Montgomery, 2013).

Kontrol grafikleri geçmiş verilerden yola çıkarak, mevcut sistemin üst ve alt sınırlarının belirlenmesi ile sistem çıktılarının ne zaman kontrol dışına çıktığının tespit edilmesine olanak sağlar. Kontrol grafikleri üç temel bileşeni vardır. Ortalama $\bar{X}$, Üst Kontrol Limiti (UCL) ve Alt Kontrol limiti (LCL). Bu bileşenler kullanılarak, sürecin nasıl bir davranış gösterdiği ve gelecekte nasıl davranacağı tahmin edilmeye çalışılır (Montgomery, 2013).

Şekil 2: Kontrol Grafiği

Kontrol grafikleri normal dağılım prensipleri doğrultusunda yorumlanır (Montgomery, 2013). Normal dağılım özelliği gereği hiçbir nokta kontrol limitlerinin dışında olmamalıdır. Ancak tüm noktaların kontrol limitleri içinde olması her zaman sürecin istatistiksel olarak kararlı davrandığı anlamına gelmez. İstatistiksel olarak sürecin kontrol altında olması ortalama ve varyansının, zaman içinde çok

salınımını yapmadan, sabite yakın bir değer alması demektir. Normal dağılımın simetri özelliği gereği grafikte gösterilen noktaların sayısı, merkezin üst ve altı için hemen hemen aynı olmalıdır.

Ampirik kural çerçevesinde grafikte gösterilen noktaların ortalama %68 si $\pm 1 \sigma$ aralığında olması beklenir. Ölçüm noktalarının genelde merkeze yakın, çok az bir kısmının kontrol limitlerine yakın olmalıdır (Montgomery, 2013). Kontrol grafikleri ölçüm yapılacak değişkenin / verinin karakteristiğine göre farklı modeller alabilir. Değişkenler genel olarak iki ana kategoriye ayrılırlar.

- Sürekli değişken (variables data): Ağırlık, uzunluk, sıcaklık gibi ölçüm sonucunun sürekli olarak değişebileceği, sayısal olarak ifade edilebilen değişkenlerdir. Örneğin prosesten çıkan bir parçanın boyu 12.656, 12.675, 12.455 mm gibi farklı sonuçlar gösterebilir.
- Kesikli değişken (attributes data): Sayısal ölçümden ziyade uygun / uygun değil şeklinde tanımlanabilen değişkenlerdir. Örneğin satılan 100 abanın 21 tanesinin siyah olması, lot içinden beş adet ürünün hatalı olması ya da müşteri şikâyet sayısının haftalık 12, 21, 36 olması gibi veriler bu sınıfa girer.

2.2.1. Değişken Verilerde Kontrol Grafiği Kullanımı

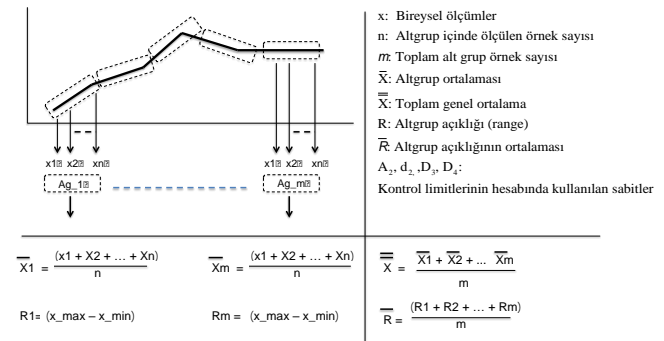
Eğer süreç çıktısı olarak sürekli değişken bir veriye ait kontrol kartı geliştirilmek isteniyorsa sürecin hem ortalamasına hem de yayılımına bakılması gereklidir. Sürecin ortalamasının nasıl davranış gösterdiğinin kontrol edilebilmesi için kontrol grafiği, yayılımının kontrol edilebilmesi için ise R (varyans) ya da s kontrol grafiği (standart sapma) kullanılır. Genelde $\bar{X}$ ve R kontrol grafiği daha yaygın bir olarak kullanılır. Ancak örnek sayısının fazla olması ve daha hassaslık gerektiği durumlarda $\bar{X}$ ve s kontrol grafikleri de birlikte kullanılabilir.

$\bar{X}$ Grafiği, süreç içinde, gruplanarak elde edilen örneklerin ortalamalarının baz alınması ile oluşturulan bir grafikdir. Süreç ortalamasının izlenmesi ile olası özel/yaygın sebeplerin incelenebilmesine olanak sağlar. Ancak bazı durumlarda $\bar{X}$ grafiği ile elde edilen tüm değerler kontrol limitleri içinde gözükmese dahi, gerçekte sistem içinde olan bazı problemler $\bar{X}$ grafiklerinde gözükmez. Bunun temel nedeni $\bar{X}$ grafiğinin ortalama olarak modelleme yapmasıdır. Yani gruplar arasındaki farklılıkların değişimini incelemeyiz. Buna karşılık ortalamalar aynı olsa bile gruplar arasındaki aşırı farklılıklar bir başka özel nedenin etkisi ile olabilir. Bu nedenle kontrol grafikleri aynı zamanda R yani grup içinden alınan örneklerin en büyüğünden, en küçüğünün çıkarılması ile elde edilen açıklık kriterleri de göz önünde bulundurularak yapılır. Genel olarak süreç modellemesinde $\bar{X}$ ve R grafiklerinin her ikisinin birden izlenmesi ile süreç hakkında yorum yapılması daha doğru sonuçlar verebilmektedir.

Bu bileşenlerin hesaplanması için süreç üzerinden örnekler ile veri alınır. Örnek alma metodu ve örnek sayısı bu aşamada oldukça önemlidir. Bir veri setinden belirli aralıklarla sadece bir örnek alınıp yeni bir veri seti elde edilebilir. Ancak örnekleme sıklığının yetersiz olması ve alınan tek örneklerden bazılarının anlık sapma göstermesi durumu, sürecin doğru olarak modellenememesine neden olacaktır.

Örnek alma sürecinde kullanılan en klasik yöntem grup bazında (Rational Subgroup) ortalama ve açıklık değerlerinin hesaplanmasıdır. Bunun temel sebebi hem örnek alma frekansını eşitlemek hem de örneklerin örnekleme periyodu süresince oluşabilecek anlık sapmalarının da modellemeye dahil olmasını sağlamaktır.

Şekil 3'den görüldüğü üzere süreç üzerinden belirli periyotlarda her biri "n" adet örnek içeren toplam "m" adet örnek grubu (alt grup) alınmıştır. X bar ve R grafikte görülen her bir nokta; X bar grafiği için grup ortalamalarını, R grafiği için ise grup içinde en büyük ölçüm ile en küçük ölçüm arasındaki farkları temsil etmektedir. Ortalama değerler ise grupların ortalama ve açıklık değerlerinin aritmetik ortalamasıdır.

Yukarıdaki örnekte X bar grafiği için UCLX: sürecin üst kontrol limiti, LCLX ise sürecin alt kontrol limitidir. R grafiği için UCLR: sürecin üst kontrol limitidir ve tüm bu hesaplamalar aşağıda gösterilen formüller kullanılarak hesaplanır [7].

$$X \text{ grafiği: } UCL = \bar{X} + A_2 * \bar{R} \quad LCL = \bar{X} - A_2 * \bar{R}$$

$$R \text{ grafiği: } UCL = \bar{R} * D_4 \quad LCL = \bar{R} * D_3$$

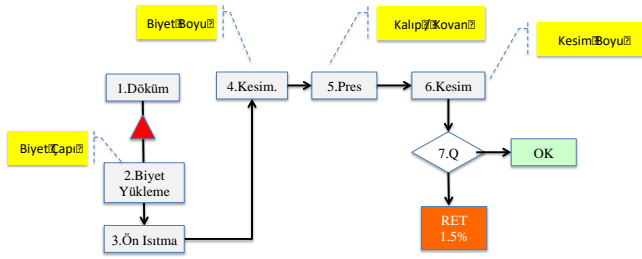
$$\text{Süreç standart sapması, } \sigma = (\bar{R})^{1/2} d_2$$

$$\text{Süreç yeterlilik indeksi, } Cp = (USL - LSL) / 6 \sigma$$

$Cp < 1$ olduğu için süreç kararlı sayılamaz ve mutlak suretle süreci kontrol dışına iten faktörler elimine edilerek süreç Cp değeri en az 1 yapılmalıdır (Montgomery, 2013).

3. Problemin Çözümü

Mevcut süreç akışı aşağıdaki gibidir.

Şekil 4: Mevcut Süreç Akışı

- Ergitme ocaklarından 6m uzunluğunda, silindirik alüminyum kütük çıkmaktadır. Bu kütükler, yarı mamul olarak stoklanmakta ve üretim iş emri geldiğinde, ön ısıtmadan başlayan üretim sürecine alınmaktadır.
- Alüminyum kütük, ön ısıtma sürecinden geçerek bir sonraki iş istasyonunda, preste işlem görebilmesi için daha küçük boyutlara kesilmektedir. Ortalama kütük boyu 6m, biyet boyu değişken olmakta birlikte 60 cm olarak düşünülür ise bir kütükten on adet biyet çıkmaktadır.
- Alüminyum kütüğün çapına göre kesim mesafesini belirlemekte (L) ve alüminyum kütük, kesim sürecinde sürekli olarak, daha önceden ayarlanan 'L' boy referansına göre kesim yapmaktadır.
- Kesilen parça alüminyum kütük (biyet), preste işlem görerek, 45-50 metrelik, tek parça alüminyum yarı mamul haline gelmektedir.
- Tek parça alüminyum yarı mamul, bir sonraki kesim sürecinde, müşterinin istediği uzunlukta parçalara kesilerek, mamul elde edilmektedir.
- Kalite bölümünde, çıkan her parçanın boyu kontrol edilmekte, kısa boyda olanlar fireye ayrılmaktadır.
- Mevcut durumda boy kısalığı nedeni ile fireye ayrılma oranı %1,5'dur.

Adım 1. Problemin tanımı: Pres çıkışında %10 oranında yüksek fire verilmektedir.

Adım 2. Problemin kırılımı: Fire genel dağılımına bakıldığında zaman %6 mühendislik firesi, %4 proses firesi verildiği gözlemlenmiştir. Mühendislik firesi, sürecin doğal bir parçası olduğu için bu çalışmada kapsam dışına alınmış ve proses firelerine odaklanılmıştır. Proses firelerinde %35 ile en yüksek oran boy kısalığı sorunudur. Toplam boy kısa firesi genel firenin %1,5 ini oluşturmaktadır.

Adım 3. Hedeflerin verilmesi: Yapılan çalışmalar sonunda boy kısalığından kaynaklanan proses firesinin, üç ay içinde, %0,5 mertebesine indirilmesi hedeflenmektedir.

Adım 4. Kök neden analizi: Kök neden analizini etkin yapabilmek için süreç parametrelerinin ne olduğunun anlaşılması gerekir.

Süreç parametreleri: Kullanılması planlanan biyet ağırlığı (W) en kritik süreç parametresidir. Çünkü bu hesaplama göre kesimde biyetler kesilmektedir.

$M=dV$, d: Alüminyum özgül ağırlığı: 2,7 gr/ [cm]³, Φ: Kullanılan alüminyum kütük çapı: 178 mm.

$k= 2.7 \times \left(\frac{(17.8)}{2} \right)^2 \times 3,14 = 0,671 \text{ kg/ [cm]}^3$, 1 [cm]³ biyet ağırlığı.

Kesilecek biyet boyu $L= W / k$, formülünden hesaplanır. Örneğin 47 kg lık biyet kullanarak, alüminyum profil üretilecek ise, kesilmesi gereken biyet boyu, $L=47/0,671$, den 70 cm olarak bulunur ve kesim süreli 70 cm 'lik parçalar ile presi besler.

5W Analizi: Mevcut durumdaki en önemli sorun, kesimi yapılan yarı mamullerin bazılarının istenilen boyutlardan kısa gelmesi sonucunda, fire oranlarının yüksek çıkmasıdır. Mevcut durum kısa boy fire oranları 1,5% dir.

5 Neden analizi ile süreci incelendiğinde;

Problem : Mamul boyu kısa gelmekte, fireye ayrılmaktadır?

Neden? → Biyet kütlesi istenilen değerde değildir?

Neden? → Kesim sürecinde, L parametresi girilmiş tanımlanmış olmasına rağmen – sürekli olarak aynı kütüde biyet prese girememektedir. Biyet ağırlıkları ölçülmüş ve farklılıklara rastlanmıştır.

Neden? → 1. Alüminyum kütük çapları değişkenlik gösterebilmektedir. Bu durumda sabit "L" değeri her zaman istenilen kütle miktarında kesim yapamamaktadır.

2. Pres içine, istenilen kütle alınsa dahi, sızıntı ve kayıplar sonucunda, çıktı kütlesi aynı olamamaktadır.

Kök nedenler: 1. Alüminyum kütük çapındaki değişkenlik.

2. Kalıp ve kovanların aşırı yıpranması, metal aşınması

Adım 5. Karşı önlemler: Bulunan iki kök neden için karşı önlemler geliştirilmiştir.

1. Alüminyum kütük çapındaki değişkenlik için öncelikle kontrol grafikleri ile dökümhane proses yeterliliğinin analizi yapılmıştır.

Mamulün istenilen boyutta olabilmesi için pres içine girecek, kesilmiş biyet kütlesinin (ağırlığının), istenilen değerde olması gereklidir. Bunu sağlamak için üretim mühendisleri; $M= dV$, formülünden ve mamul ağırlığından yola çıkarak– alüminyum kütüğün kesim mesafesini

belirlemede ve alüminyum kütük, kesim sürecinde sürekli olarak, daha önceden ayarlanan boy referansına göre kesim yapmaktadır. Dolayısı ile biyet boyu; “L” kritik parametredir.

$M = dV$, formülünden, istenilen ağırlığa göre, alüminyum kütük “L” boyunda kesilebilmektedir. Örneğin: Bir biyetten son kesim sonundaki ağırlığı 4,7 kg olacak alüminyum profil elde etmek isteyelim. Bu profili bir biyet kullanarak elde edeceğiz ve biyet çıktısındaki yarı mamulü 10 parçaya böleceğiz. Bu durumda bize (fire payları hariç), $4,7 \times 10 = 47$ kg lık biyet gereklidir.

Alüminyum özgül ağırlığı: $2,7 \text{ gr} / [\text{cm}]^3$, Φ : Kullanılan alüminyum kütük çapı: 178 mm.

$k = 2,7 \times ((17,8/2)^2) \times 3,14 = 0,671 \text{ kg} / [\text{cm}]^3$, $1 [\text{cm}]^3$ biyet ağırlığı. Kesilecek biyet boyu $L = W / k$, formülünden hesaplanır. Örneğin 47 kg lık biyet kullanarak, alüminyum profil üretilecek ise, kesilmesi gereken biyet boyu, $L = 47/0,671$ 'den 70 cm olarak bulunur ve kesim sürekli 70 cm 'lik parçalar ile presi besler.

Buradan görüldüğü üzere biyeti 70 cm 'lik parçalara bölmemiz gerekmektedir. Ancak alüminyum kütükler dökümhaneden gelmektedir. O nedenle üretilen biyet çaplarının, ne oranda istenilen kriterler için olduğunun incelenmesi gereklidir. Zira değişkenliğin çok olması, sabit “L” değeri ile kesim sürecinin yönetilemeyeceği anlamına gelmektedir.

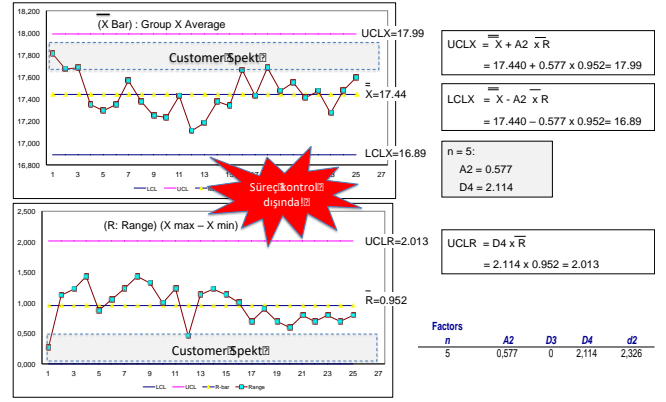
Biyet ölçümlerinde gerekli hassasiyetin elde edilebilmesi için kumpas yerine, sensörler ile ölçümler gerçekleştirilmiştir. Hesaplamalar için kullanılan biyet çapı 17,8 cm ve tolerans değeri olarak %0.3 değeri kullanılmıştır. Ölçüm sonuçları kontrol grafiği ile yorumlanmıştır.

Çap ölçümü yapılan alüminyum kütükler ve çap değerleri

Örnek	n=5					Ortalama	Açıklık
	1	2	3	4	5		
1	17,80	17,92	17,89	17,80	17,65	17,81	0,27
2	17,67	17,99	17,91	16,87	17,92	17,67	1,12
3	17,45	18,10	17,99	16,88	17,99	17,68	1,22
4	17,89	16,98	17,10	16,67	18,10	17,35	1,43
5	17,65	16,92	17,80	17,10	16,98	17,29	0,88
6	17,92	16,87	17,91	17,12	16,92	17,35	1,05
7	17,99	16,88	17,99	18,10	16,87	17,57	1,23
8	18,10	16,67	17,92	17,30	16,88	17,37	1,43
9	16,98	17,10	17,99	17,50	16,67	17,25	1,32
10	16,92	17,12	17,10	17,10	17,91	17,23	0,99
11	16,87	18,10	16,98	17,20	17,99	17,43	1,23
12	16,88	17,30	16,92	17,34	17,10	17,11	0,46
13	16,67	17,80	16,87	17,45	17,12	17,18	1,13
14	17,10	17,80	16,88	17,00	18,10	17,38	1,22
15	17,12	17,80	16,67	17,80	17,30	17,34	1,13
16	18,10	17,80	17,10	17,80	17,50	17,66	1,00
17	17,30	17,80	17,12	17,80	17,10	17,42	0,70
18	17,50	17,80	18,10	17,80	17,20	17,68	0,80
19	17,10	17,80	17,30	17,80	17,34	17,47	0,70
20	17,20	17,80	17,50	17,80	17,45	17,55	0,60
21	17,34	17,80	17,10	17,80	17,00	17,41	0,80
22	17,45	17,80	17,20	17,10	17,80	17,47	0,70
23	17,00	17,80	17,34	17,10	17,10	17,27	0,80
24	17,23	17,80	17,45	17,10	17,80	17,48	0,70
25	17,56	17,80	17,00	17,80	17,80	17,59	0,80
						436,00	23,81
						17,44	0,95

Şekil 5: Biyet Çap Ölçüm Sonuçları

Şekil 6: Kontrol Grafiği Sonuçları

$$\sigma = (R) / d_2 \quad \sigma = 0,952 / 2,326$$

$$\sigma = 0,409$$

$$C_p = (USL - LSL) / 6 \sigma; C_p = (17,99 - 16,89) / (6 * 0,409)$$

$$C_p = 0,448$$

$C_p < 1$ çıkması, dökümhane çıktısında elde edilen biyet çaplarının istenilen değerlerden oldukça uzak olduğunu ve hemen her alüminyum kütle yüklemesinde çapların farklı ve genelde düşük olması nedeni ile, sabit ‘L’ boyu set değeri ile her zaman istenilen biyet ağırlığının elde edilemeyeceğini göstermektedir.

Çözüm olarak ya dökümhane proses yeterliliği iyileştirilmeli ya da her alüminyum kütük yüklemesinde çap ölçümü yapıp, her defasında ‘L’ kesim boyu parametresi yeniden hesaplanarak kesim kontrollerine girilmelidir.

Karşı önlem 1: Dökümhane prosesinin iyileştirilmesi kısa süreli ve kolay bir işlem olmadığı için (dışarıdan gelen farklı sayıda ham madde ve hurda karışımı), bu aşamada alüminyum kütük çap değişkenliğinin etkisini yönetme üzerine kurgu yapılmıştır. Bu bağlamda; Alüminyum kütük çap problemi için, dökümhanede kütük üzerine BC ile çap bilgisi yazılacak, yükleme istasyonunda BC ile çap bilgisi okunup – kesim ‘L’ boyu, barkottan gelen bilgiye göre otomatik ayarlanacak. Bu sayede kütük ilk yüklediğinde sistem tarafından çapı bilinmiş olacak ve yeni bir kütük gelene kadar aynı çap ile kesim süreci işleyecektir.

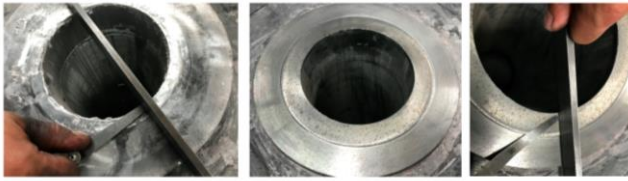
Karşı önlem 2: Pres çıkışında çaptan bağımsız olarak (kalıp/kovan) oluşabilecek diğer problemleri ortadan kaldırmak için, pres sonuna lazer ölçüm cihazı konulacak ve her profilin boyu ölçülüp, otomatik olarak kesim kontrollerine gönderilerek, gerçek zamanlı ‘L’ biyet boyu ayarlaması yapılabilecektir.

Her iki karşı önlemin etki analizini yaptığımızda ise;

- Karşı önlem_1: Etki derecesi: 10, Maliyet: 8 ve Uygulanabilirlik: 10, ile toplam 800 puan
- Karşı önlem_2: Etki derecesi: 8, Maliyet: 8 ve Uygulanabilirlik: 10, ile toplam 640 puan çıkmıştır.

2. Kalıp ve Kovanların alırı yıpranması, metal aşınması için Genchi Gembutsu ile kalıp / kovan yeterliliğinin analizi yapılmıştır.

Kesimi yapılan biyet preste kovan/kalıp üzerinden işlem görmektedir. Kovan ve Kalıp her çevrimde, 160T basınca maruz kalmakta ve bu durum normal olarak metal aşınmasına, aşınmada sızdırma ve kalitesizliğe sebep olmaktadır. Preste çalışan kalıp ve kovan aşağı indirilmiş ve inceleme yapılmıştır. Kalıp / kovan incelemesinde kovanın gereğinden fazla aşındığı, kalıp ile arasına 1mm sentil girdiği, ideal bir kovanda yapılan testte ise 0.05 mm lik sentilin dahi kalıp ile kovan arasına girmediği gözlemlenmiştir. Benzeri durum kalıp içinde geçerlidir. Kalıpta da önemli boyutta metal aşınması meydana gelmiştir.

Mevcut Kovan Yüzeyi: 1mm sentil boşluk var! Olması gereken kovan yüzeyi: 0.05 sentil giriyor.

Şekil 7: Kalıp Bakım Çalışmaları Sonucu

Bu durum, kalıp / kovan deformasyonunun preste meydana gelen sızıntı ve kısa mamul üretiminin nedenlerinden biri olduğunu göstermektedir. Zamanında yapılmayan bakımlar, kalıp / kovanların yıpranmasına, aşınmasına ve tam olarak fonksiyonun yerine getirememesine neden olmuş ve nihai ürünlerin kısa kalmasına sebebiyet vermiştir.

Çözüm olarak kalıp/kovan bakımlarının belirli / standart süreler içinde yapılmasını sağlamaktır.

Karşı önlem 1: Kalıp / Kovan baskı sayıları otomatik olarak pres yazılım tarafından takip edilecek ve eşik değerine gelmeden pres kalıp / kovan ile üretim yapmayı durdurup, operatörü bakım için uyaracak. Bunun için kovan / kalıp bakım baskı sayıları belirlenecek ve prese sistemi yöneten yazılım yapılacaktır.

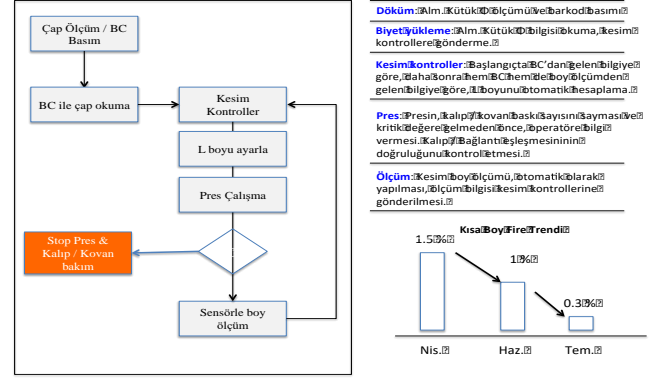
Alınan karşı önlemin etki analizini yaptığımızda ise; Karşı önlem_1: Etki derecesi: 7, Maliyet: 8 ve Uygulanabilirlik: 10, ile toplam 560 puan.

Her iki kök neden için tespit edilen karşı önlemler RPN puanına göre sıralandığında öncelikli işlem sırası aşağıdaki gibi çıkmıştır.

1. Öncelik: Çap ölçüm sistemi ve kesim kontrollerine uygulama yazılması.
2. Öncelik: Pres çıkışına lazer ölçüm cihazı konulması ve kontrollere bağlantı yapılması, uygulama yazılması.
3. Öncelik: Presin kalıp / kovan baskı sayısını sayması için uygulama yazılması.

Adım 6. Uygulama: Konusunda uzman firmalar çağrılarak gerekli sistem/donanım ve yazılım aşağıdaki kurguya göre yapılmıştır.

Adım 7. Kontrol: Süreç çıktısında fire oranları düzenli olarak kontrol edildiğinde, yapılan çalışmaların sonuçlara olumlu etki ettiği tespit edilmişti. Boy kısalığı nedeni ile oluşan fireler %1,5 mertebesinde, %0,3 seviyesine indirgenmiştir.

Şekil 8: Kontrol Sonuçları

Adım 8. Standartlaştırma: Çözümün işe yaraması sonrasında tüm ekibe yapılanlar, öğrenilen dersler/çıkarımlar hakkında bilgi verilmiş ve aynı uygulama diğer preslere de uygulanarak çözüm yaygınlaştırılmıştır.

4. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, alüminyum sektörü üretim süreçlerinde oluşan firelerin indirgenmesi amacı ile yapılmıştır. Mevcut üretim süreçlerinde insan emeği ile ölçülmesi ve yorumlanabilmesi pek mümkün olmayan süreç parametreleri, sensörler aracılığı ile yeterince sık ve gerçek zamanlı olarak alınmaya başlanmıştır; bu veriler algoritma ve yazılımlar üzerinde yorumlanarak sürecin modellenmesi doğru ve hızlı bir şekilde yapılabilmektedir. Bu sayede, sürecin değişkenliğe karşı kendini yeniden ayarlayabilmesi tesis edilmiş olup, süreç sonunda fire miktarında ve verimlilikte önemli oranda azalma meydana gelmiştir.

Bu vaka ile ilgili temel bulgular şu şekilde özetlenebilir.

- Teknolojinin etkin kullanımı ile dökümhanedeki kontrolü çok zor olan değişkenlik, bir sonraki sürece etki etmeyecek düzeye indirgenebilmiştir. Bu sonuç, dökümhanedeki hassas döküm yapma gereksinimi ortadan kaldırmıştır, maliyet avantajı sağlamıştır.
- Alüminyum profil boy ölçümünden elde edilen ölçüm bilgisi gerçek zamanlı geri besleme ile prese gönderilerek hattın kendini bir sonraki çevirme ayarlamasını olanak sağlamıştır. Bu veriler aynı zamanda süreç kararlılığının ölçülebilmesine de olanak sağlamıştır; bu sayede kestirimci bakım çalışmalarının etkinliğinde artış sağlanmıştır.
- Preste uygulanan yazılım ile, kalıp/kovan baskı sayıları takip edilerek ekipman ve kalıpların

yıpranmadan ve üretime zarar vermeden önce bakıma alınabilmeleri sağlanmıştır.

- Akıllı algoritmalar ve yazılım sayesinde, kontrol gerektirmeyen ve kendi kendine proses parametrelerini ayarlayabilen akıllı sistem Endüstri 4.0 teknolojileri ile elde edilmiştir.

Endüstri 4.0 araçlarının süreç iyileştirme çalışmalarında etki tepki zamanının kısılması anlamında süreçlere oldukça önemli katkı yaptığı bu çalışmadan çıkarılabilecek ana unsurlardan biridir. Endüstri 4.0 teknolojilerinin, daha önceleri kısıtlı olarak kullanılabilen Yalın Altı Sigma yaklaşımının artık gerçek zamanlı olarak, süreçlerin her alanında kullanılabilmesinin önünü açtığını; süreçlerin modelleme yeteneğini artırarak karar verme sürecinin kalitesini ve hızını daha iyi seviyelere çıkardığını bu çalışma doğrulamaktadır.

Bu çalışmada yazılım ve otomasyon mühendislerinden destek alınmıştır. İşletme içinde bu iki alanda uzman kişilerin olmayışı, çalışma esnasında dışarıdan destek alınmasını zorunlu kılmış; bunun sonucunda çözüm zamanı uzamıştır. Buradan aynı zamanda endüstri 4.0 uygulamaları için artık işletmelerin kendi bünyelerinde yazılım ve otomasyon mühendislerini bulundurmaları gerekliliği bir tez olarak ortaya sürülebilir. Ancak, yetkin eleman bulmak ya da işletme içinde bu kişileri sürekli tutmanın getirileri belki ileride bu konuda çalışma yapacak araştırmacılar için üzerine düşünülmesi gereken bir konu olabilir.

Yalın, Altı Sigma gibi uygulamaların daha etkin yapılabilmesi ve sonuçlarından maksimum getiri sağlanabilmesi için Endüstri 4.0 uygulamaları ile birlikte düşünülmesi, işletmelerin daha rekabetçi olmaları açısından teknolojiyi öğrenmeleri ve uygulamalarının gerekli olduğu bu çalışmadan çıkarılan bir diğer sonuç olarak belirtilebilir. Çalışma esnasında işletme yönetici ve çalışanlarının olumlu yaklaşımları sürecin sonuçlanmasına katkı sağlamıştır. Bu bağlamda işletme kültürünün Endüstri 4.0 çalışmalarına olan etkisi de yine ayrı bir araştırma konusu olarak irdelenebilir.

Kaynakça

- Apiliogullari, L. (2018). "The Road Map of Digital Transformation", Aura Publishing, ISBN: 978-605-103-381-5, İstanbul
- Apiliogullari, L. (2010). "Lean transformation: The code of productivity", System Publishing, ISBN: 978-975-322-576-2, İstanbul
- Black & White Paper. (2017), "Enterprise Digital Transformation Strategies Turning Disruption into Differentiation", Century Link
- Bilgiç, E, Türkmenoğlu, M, Bozoğlu Batı, G. (2019). İş analitiği ve değer zinciri: Detaylı ve sistematik bir literatür taraması. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve

İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (54, 1-24. DOI: 10.18070/erciyesiibd.51077

- Darmois, E., at all. (2015). "IoT Standards Landscape – State of the Art Analysis and Evolution", River Publisher Series in Communications, ISBN: 978-87-93609-10-5
- Dopico, M., at all. (2016). "A vision of industry 4.0 from an artificial intelligence point of view", Int'l Conf. Artificial Intelligence | ICAI'16 |
- Ezell.S and Swanson.B. (2017). "How Cloud Computing Enables Modern Manufacturing", American Enterprise Institute, Information Technology and Innovation Foundation, June 2017
- Jacobs, R. (2011). "Operations and Supply Chain Management", Thirteenth Edition, McGraw-Hill Irwin, ISBN: 978-0-07-122090-3
- Khan, A., Turowski, K. (2016). "A Survey of Current Challenges in Manufacturing Industry and Preparation for Industry 4.0", Proceedings of the First International Scientific Conference "Intelligent Information Technologies for Industry" (IITI'16), Advances in Intelligent Systems and Computing 450, DOI 10.1007/978-3-319-33609-1_2
- Mila Malavasi, M., Schenetti, G. (2017). "Lean Manufacturing and Industry 4.0: an empirical analysis between Sustaining and Disruptive Change", Politecnico di Milano.
- Montgomery, D. (2013). "Statistical Quality Control", Seventh Edition, John Wiley, ISBN: 978-1-118-32257-4
- Rohen, M., (2015). "IoT Driving Digital Transformation – Impact on Economy and Society", River Publisher Series in Communications, ISBN: 978-87-93609-10-5
- Schuh. G., at all's (2017). "Industry 4.0 Maturity Index/Managing the Digital Transformation of Companies", acatech – National Academy of Science and Engineering
- Simchi-Levi, D, Kaminski P, Simchi-Levi, E, (2009). Designing and managing the supply chain: Concepts, strategies and case studies, McGraw-Hill, New York
- Stratton, R, Warburton, R, (2003). The strategic integration of agile and lean supply, *International Journal of Production Economics*, Vol. 85, 183-198.
- Vermesan, O., at all, (2015). "Internet of Things Cognitive Transformation Technology Research Trends and Applications", River Publisher Series in Communications, ISBN: 978-87-93609-10-5
- Wu D, Ren A, Zhang W, et al (2018). Cybersecurity for digital manufacturing. *J Manuf Syst.* doi: 10.1016/j.jmsy.2018.03.006
- Yusuf, Y, Gunasekaran, A, (2004). Agile supply chain capabilities: Determinants of competitive objectives, *International Journal of Production Economics*, Vol. 159, 379-392.

Araştırma Makalesi • Research Article

Milli Eğitim Bakanlığı 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi ve Dewey'nin Türkiye Maarifi Hakkında Raporu: Belge Analizi *

2023 Educational Vision Document of the Ministry of Education and Dewey's Report on Turkish Education System: Document Analysis

Seçil Dayıoğlu Öcal^{a,**}, Seher İşcan^b

^a Öğretim Görevlisi Dr., Hacettepe Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Beytepe Kampüsü, 06800, Beytepe/ANKARA
ORCID: 0000-0002-4165-9317

^b Doktor Öğretim Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, 20070, Kınıklı Yerleşkesi/DENİZLİ
ORCID: 0000-0001-6647-3888

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 31 Ocak 2020

Düzeltilme tarihi: 08 Mayıs 2020

Kabul tarihi: 05 Haziran 2020

Anahtar Kelimeler:

Dewey

2023 Eğitim Vizyon Belgesi

Köy Enstitüleri

Öğrenci Merkezli Eğitim

Türkiye Maarifi Hakkında Rapor

ÖZ

Bu çalışmada, Atatürk tarafından John Dewey'ye hazırlatılan "Türkiye Maarifi Hakkında Rapor" ile Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan "2023 Eğitim Vizyonu Belgesi" arasında kullanılan kavramlar açısından benzerlikler ve farklılıklar nitel araştırmanın belge analizi tekniğiyle incelenmiştir. Araştırmacılar belgeleri inceledikten ve ilgili kavramlardan temalara ulaştıktan sonra ana başlıklara ulaşmıştır. Araştırmanın bulgularına göre öğreneni merkeze alan öğrenci odaklı bir yaklaşım, yaparak ve yaşayarak öğrenme ve öğretmen yetiştirme her iki belgenin ortak temaları olarak ortaya çıkmıştır. Dewey'nin raporunda temel eğitim ve eğitimin o yöreye özgü niteliklere sahip olması önemsenmiştir. MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi'nde ise teknoloji ve eğitim arasında bağ kurulmuş ve okul yöneticiliğinin meslekleşmesi ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte, köy enstitülerinin kurulmasının Dewey'in raporunun en önemli sonucu olduğu düşünülmektedir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 31 January 2020

Received in revised form 08 May 2020

Accepted 05 June 2020

Keywords:

Dewey,

2023 Educational Vision Document

Village Institutions

Student-centered Education

The Report on Turkish Education System

ABSTRACT

This study examines the similarities and differences between "The Report on Turkish Education System" administered by John Dewey appointed by Atatürk, and 2023 Educational Vision Document" administered by Ministry of Education via document analysis. After analyzing the documents and identifying the sub-themes, the researchers organized the main themes. According to the findings, 'student-centered education, experiential learning, and teacher education' were the common points. Dewey's report emphasized the basic level of the education and the qualified and locally well-defined instructional processes. "2023 Educational Vision Document" by Ministry of Education indicated that technology and education should be linked and the school administration was proposed as a profession. Considering Dewey's report, "village institutions" were thought to be the apparent result of his report.

1. Giriş

Toplumların gerçek ilerlemeler kaydedebilmelerinin zorunlu yolunun eğitimden geçtiği bilinen bir gerçektir.

Eğitimsel problemlerini köklü bir şekilde çözemeyen toplumların çağa ayak uydurmaları ve hayatın diğer alanlarında başarıyı yakalamaları güçtür. Osmanlı Devleti'nin akibeti buna örnek teşkil etmektedir. Osmanlı

*Bu çalışmanın ilk bulguları, 19-22 Haziran 2019 tarihinde Ankara Üniversitesi'nde düzenlenen VI. EJER Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

** Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: secild@hacettepe.edu.tr

Devleti'nin çağın gerektirdiği değişimi ve yenilikleri yakalayamamaya parçalanıp yıkılmasında eğitim kurumlarının yetersizliğinin ve geri kalmışlığının rolünü çok iyi bilen Atatürk, bu sebeple, Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarından itibaren eğitimdeki reformlara öncelik vermiştir. Bunu gerçekleştirmek için yaptıklarından biri de dönemin önde gelen eğitimcisi ve filozofu John Dewey'yi 1924 yılında eğitim sorunlarıyla ve reformlarıyla ilgili olarak Amerika'dan Türkiye'ye özel olarak davet etmesidir (Bülbül, 2009).

John Dewey 1859-1952 yıllarında yaşamış ve felsefeci, eleştirmen ve psikolog olarak Amerikan eğitimini şekillendiren bir güç olmuştur. Eğitimi merkeze alarak topluma ve bireye yönelik çalışmalar yapan Dewey, pragmatizm doğrultusunda, eğitimin uygulamaya dönük ve bireylerin ve toplumların hayatlarını kolaylaştıracak şekilde olması gerektiğini belirtmiş ve ilerlemecilik eğitim felsefesi ile bunun gerçekleşeceğini savunmuştur. Eğitimde özellikle deneyim kavramını merkeze almış, bu kavramı öğrenmeyi sağlayan bir araç olarak nitelendirmiştir. Öğrenme sürecinde öğretmenlerin bireylere deneyim kazanmada rehberlik etmesi gerektiğini vurgulayarak, öğrenme ve öğretme ortamının buna göre düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir (Saylan ve Çiftçi, 2011). Dewey, Faydacı Felsefe'ye dayanan İlerlemecilik, Yeniden Kurmacılık ve Yapılandırıcılık akımlarına temel teşkil eden eğitim felsefesini demokrasi ve demokratik ilkelerle birlikte tartışmıştır. Dewey, faydacılığa dayalı olarak geliştirdiği felsefesini temel alan bir eğitim kuramı oluşturmuş ve özellikle eğitim alanında uygulamaları etkileyen tartışmalar yapmıştır. Eğitim, demokrasi, özgürlük gibi konularda etkili görüşler öne süren Dewey, bu görüşlerini eğitim alanında uygulamaya koyarak okulun eğitim aracılığı ile birey ve toplumu geliştirme işlevini derinlemesine analiz etmiştir (Selvi, Sönmez ve Özudoğru, 2014).

Dewey'nin eğitim felsefesi olan 'ilerlemecilik', eğitimin, sürekli var olan gelişme ve değişimlere göre, bireyin çevresiyle etkileşimini devam ettirdiği sürece, kendi deneyimlerinin gelişimi ve yenilenmesini mümkün kılacak şekilde, bilimsel bir mahiyette yapılandırılmasının savunur (Dewey, 1997). Darwin'in *Türlerin Kökeni* kitabından çok etkilenmiş olan Dewey, her şeyin değiştiğine, hiçbir şeyin aynı kalmadığına inanan bir felsefeyi takip etmiştir. Kısacası, insan için tek gerçek, sürekli değişmeye dayanan yaşantıdır. Bu düşünceye göre, insan çevresiyle etkileşim içinde olan bir varlık olduğundan zihni deneyimleriyle sürekli gelişir. Bu sebepten, eğitim de sürekli değişme ve farklılaşma anlamına gelen doğa yasası tarafından belirlenmelidir. Sürekli değişimin sonucunda, son gerçeğe ulaşmak mümkün değildir, zaten öyle bir son gerçek de yoktur (Sönmez, 2008).

Dewey'nin eğitim felsefesinde ağırlıklı olarak göze çarpan iki öğrenme kuramından bahsedilebilir. Bunlardan ilki, yaparak ve yaşayarak öğrenmedir. Kolb'a göre,

Öğrenme sürecinde yaşantı önemli bir yere sahiptir. Yaşantısal öğrenme kuramında düşünceler sabit ve değişmeyen öğeler olmayıp, yaşantılar yoluyla tekrar oluşabilmektedirler. Bu kuramda dört öğrenme biçimi tanımlanmıştır. Bunlar, Somut Yaşantı (SY), Yansıtıcı Gözlem (YG), Soyut Kavramsallaştırma (SK) ve Aktif Yaşantı (AY) öğrenme biçimidir. Her öğrenme biçimini temsil eden öğrenme yolu birbirinden farklıdır. Somut Yaşantı için "Hissederek", Yansıtıcı Gözlem için "İzleyerek, Dinleyerek", Soyut Kavramsallaştırma için

"Düşünerek", Aktif Yaşantı için "Yaparak" öğrenme söz konusudur. Yeni bilgiyi almak için, öğrenciler önyargı olmaksızın kendilerini yeni yaşantılara açık tutabilmeli, yaşantıların çeşitli açılardan gözlemlemeli ve yansıtmalı, gözlemlerini mantıklı kuramlar içine oturtabilecek kavramlar oluşturabilmelidirler. Bu kuramları, karar verme ve problem çözme evrelerinde kullanabilmelidirler (Kolb, 1984, aktaran Mutlu, 2008: 5-6).

Dewey'nin eğitim felsefesine ışık tutan bir diğer kuram ise Yapılandırıcılık'tır. Yapılandırıcılık genel anlamıyla, öğretmen tarafından aktarılan bilgiyi almak ve depolamaktan çok öğrencilerin yeni fikirlerini veya yeni öğrendiği kavramları önceki bilgileri üzerine yapılandırdığını savunan bir öğrenme yaklaşımıdır (Ben-Ari, 2001; Hsu, 2004; akt. Balım, İnel ve Evrekli, 2008). Yapılandırıcı öğrenme yaklaşımında, bilgi bireyin dışında değil, kendileri tarafından yapılandırılır. Öğrenmede bireye bilgiyi aktarmak değil; bilgiyi zihinsel süreçlerden geçirerek yapılandırmak esastır. Diğer bir deyişle, yapılandırıcı öğrenme yaklaşımı, bilginin bireyde halihazırda var olduğunu ve bilginin öğretmenlerin zihninden öğrencilerin zihnine direk olarak transfer edilemeyeceğini öne sürmektedir. Öğrenci kendisine öğretilen bilgiyi deneyimleyerek anlamlandırmaya çalışır (Lorsbach ve Tobin, 1997). Bu kuramda, öğrenci merkezli öğrenme esastır.

Dewey, eğitim felsefesini bilim ve bilimsel yöntemle dayandırmaktadır. Bilimsel yöntemin basamaklarını ise şöyle sıralar:

1. Güçlük yaratan bir durumla karşı karşıya kalma,
2. Bu durumda problemi keşfedip tanıma,
3. Olası çözümleri belirleme ve denenceler kurma,
4. Denenceleri sınama, sonuçları düşünme,
5. Uygulama sonuçlarına göre denenceleri askıya alma, değiştirme, onarma (Sönmez, 1991; Yıldırım, 1996; akt. Bender, 2005: 17).

Özetle John Dewey'ye göre;

- Okul hayata hazırlık değil, hayatın kendisidir. Deneyimlerin yorumlanması ve yeniden yapılandırılmasıyla gerçekleşir. Çocuk kendi yaşına ve kapasitesine uygun deneyimlerle öğrenmelidir.
- Öğrenme doğrudan çocuğun ilgi alanlarına uygun olmalıdır ama bu tamamen çocuğun isteklerine göre eğitimin oluşturulacağı anlamına gelmez. Çünkü çocuk belirli amaçları koyacak kadar olgun değildir. Öğretmenlerin rehberliğine ve yönlendirmesine ihtiyaç vardır.
- Öğrenme, öğrenenin karşısına çıkacak problemleri çözme yoluyla gerçekleştirilmelidir. Öğrenme, öğretmenin öğrencilerin zihnine bilgileri doldurduğu bir süreç değildir. Pratik bir süreçtir. Öğrenciler yaparak, kendileri deneyimleyerek, kendi başlarına sonuçlara ulaşmalıdır. Ulaştıkları sonuçları test edebilmeli ve eğer işe yaramıyorsa, başa problemin kendisine geri dönmelidirler. Eğitimde bilimsel yöntem bunu gerektirir.
- Öğretmenin rolü tavsiyede bulunmak, yardımcı olmaktır. Öğretmen sabırlı olmalı, öğrencinin doğru olanı kendi başına bulmasına izin vermemelidir.
- Bilgiler öğretilirken, onların mutlak doğrular olmadığı, sadece test edilmiş ve işe yararlığı kanıtlanmış hipotezler olduğu belirtilmelidir. Aynı şey, toplumsal ve

ahlaki değerler için de geçerlidir. Doğru olarak kabul edilen şeyin sürekli değişime tabi olduğu unutulmamalıdır.

- Okul rekabeti değil, işbirliğini desteklemelidir. Dewey'ye göre işbirliği ve uyum, rekabet ve kişisel kazançtan daha önemlidir. Kişisel gelişim için, öğrencilerin birbirleriyle işbirliğinin insan doğasına daha uygun olduğuna inanır.
- Demokrasiyi öğretebilmek için, demokratik bir okul gereklidir. Öğrenciler yönetmeye, fikirlerin özgürce tartışılmasına ve tüm eğitsel deneyimlere katılmaya teşvik edilmelidir.
- Yetiştirilmek istenen insanın amaçları bellidir. Başka bir ifadeyle, kişinin gelişimi kendi haline ya da çocuğun isteklerine bırakılmamıştır. Amaç, demokratik, işbirliği yapabilen, içinde bulunduğu toplumla uyumlu bireyler yetiştirmektir. Hedeflerinin kesinliği bakımından, Dewey'nin eğitim felsefesi diğer özgürlükçü eğitim felsefelerinden farklıdır (Ünver, 2016).

John Dewey, yaptığı çalışmalar sonucunda, bakanlığa gözlem ve incelemelerinin sonuçlarını içeren iki rapor hazırlamıştır. Bunlardan ilki, Türkiye'den ayrılmadan önce yazdığı ve bir rapor olmaktan öte eğitim bütçesine acilen konulması gereken bazı ödenekleri gösteren uyarı niteliğinde bir belgedir. Diğeri, John Dewey'nin Amerika'ya döndükten sonra yazıp Türkiye'ye yolladığı 30 sayfadan oluşan Türkiye Maarifi Hakkında Rapor'dur (Dewey, 1924). Dewey'nin Türk Maarifi Hakkındaki raporu birey odaklı eğitim kuramlarına dayanmaktadır. Raporun genel felsefesi, bu kuramlardan pragmatizmi desteklemektedir. Pragmatizm, 19. yy sonu ve 20.yy başlarında İngiltere ve Amerika'da ortaya çıkan bir felsefe akımıdır. "Pragma" eski Yunan'da 'eylem' ya da 'hareket tarzı' anlamına gelmektedir. (Sönmez, 2008). Bender'e (2005) göre, Dewey Pragmatist felsefeyi eğitime uygulamıştır. Ona göre; eğitim, yaşam boyu süren bir eylemdir. Bu yüzden en etkili öğrenme, yaparak ve yaşarak edinilir. Çocuğun doğal yapısı, bireysel farklılıkları dikkate alınmalı ve eğitimin merkezi çocuk olmalı, dersler de onun ilgi ve yeteneklerine göre düzenlenmelidir. Çocuk edilgen, ezberci bir eğitime asla zorlanmamalı, kurama değil uygulamaya ağırlık verilmelidir. Bilgiler hiçbir zaman hazır sunulmamalı, çocuğun keşfetmesine ve düşünmesine olanak tanınmalıdır.

Dewey'nin Türk Maarifi Hakkındaki Raporu'nda, John Dewey'nin kurulacak yeni eğitim sistemi hakkındaki önerileri yer almaktadır. Böylelikle rapor, MEB programının yapılandırılmasına büyük katkı sağlamıştır. Efendioğlu, Berkant ve Arslantaş (2010) köy enstitülerinin kuruluş mantığı ve dayanaklarında, bu raporun yansımalarının görülmekte olduğunu belirtmişlerdir çünkü John Dewey'nin (1924) deneyime ve uygulamaya dayalı eğitim-öğretim modelinde çevre ile etkileşim de önemlidir. Raporun ışığında ülke 21 bölgeye ayrılarak 21 köy enstitüsü kurulmuş ve böylece 21 adet eğitim ve üretim merkezi oluşturulmuştur. Bu okullarda Genel Kültür Dersleri ve Meslek Bilgisi Dersleri yanında Tarım-Ziraat ve Hayvancılık dersleri de iş içinde, yaparak- yaşayarak ve uygulamalı olarak verilmiştir. Ayrıca, dünya klasikleri Türkçe'ye çevrilmiş, köy enstitülerinde okuyan öğrencilerin her öğretim yılında bunlardan 21 tanesini okuması, tanıtması ve eleştirisini yazması zorunlu kılınmıştır.

Böylece farklı bir okur yazar kitlesi oluşturulmuştur. Okur yazar oranının yükseltilmesine yönelik kütüphane ve kütüphanecilik programı yurt genelinde yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Örgün eğitim alanında tarım meslek liseleri açılmış, ziraat fakültelerini sayısı artırılmış, mevcut eğitim programları geliştirilmiş ve şartlara göre güncellenmiştir.

Kösterelioğlu ve Bayar (2014) Türk eğitim sisteminde var olan genel sorunları, öğretmenin mesleki gelişimi ve hizmet içi eğitimi, eğitimde yöneltme/mesleki yönlendirme eksikliği, nitelikli eğitim yöneticisi yetiştirilmesi ve atanması, öğretmenin istedik yeterliklere uygun yetiştirilmesi, eğitimde dershaneler sorunu, fiziki alt yapı ve donanım eksiklikleri, eğitim politikalarının ideolojik etkilerin etkisinde kalması, öğretmenlik kariyer basamaklarının sistemde yarattığı düşünülen sorunlar ve eğitim kademeleri arasında geçişlerde sınav odaklı bir eğitim anlayışının yarattığı sorunlar olarak sıralamıştır. Türkiye'de bugüne kadar milli eğitim sistemini geliştirmeye dönük olarak pek çok proje hazırlanmış ve gerçekleştirilmiştir. Ancak, planlar, hedefler, politikalar, ilkeler belirlenip uygulamaya konulmasına rağmen, eğitimde hedeflenen sonuçlara bir türlü ulaşamamıştır. Milli Eğitim Şuraları'nda alınan kararlar ve 1963'ten günümüze kadar uygulanan beş yıllık kalkınma planlarındaki eğitim hedefleri ve politikaları incelendiğinde, alınan kararların hayata geçirilmesi yönüyle teori ve uygulama paralellığının sağlanmadığı görülmektedir (Şener, 2018). John Dewey'nin Türk Eğitim Sisteminin sorunlarıyla ilgili yaptığı tespitlere ve çözüm önerilerine bütüncül olarak bakıldığında; aslında bu sorunların oluşumunun, günümüzde bile, birbirleriyle ilişkili olarak ortaya çıktığı ve bu sorunların da yüzeysel değil, sorunların temeline inen ve çok kapsamlı bir bakış açısıyla ele alındığında çözülebileceği rahatlıkla görülebilir (Bülbül, 2009).

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan Millî Eğitim Bakanı Ziya Selçuk tarafından 23 Ekim 2018 günü kamuoyuna açıklanan MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi, yaklaşık 100 yıl önce tespit edilen ve günümüze değin etkili ve kalıcı bir biçimde çözülememiş bu problemlerin çözülmesi için bir rehber ve yol haritası niteliği taşımaktadır. MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi'nin temel felsefesi, insanı, eğitimin ana ögesi olarak konumlandırmaktır. 2023 Eğitim Vizyonu'nun en temel felsefi önermesi, insanın ontolojik (varoluşsal) birlik ve bütünlüğü içinde yeniden ele alınması gerektiğidir. Eğitim felsefesinin, ontolojik boyutu kadar epistemolojik (bilgi) boyutu da meseleyi bütünsel olarak ele almak açısından önemlidir. Bilgiyi yalnızca uygulanabilirliği ve işe yaradığı ölçüde doğru kabul eden pragmatizm, varlığın birliğini parçalayarak sadece ontolojiden uzaklaşmakla kalmamakta aynı zamanda epistemolojiyi de kısırlaştırmaktadır. Bilgiyi yalnızca uygulanabilirlik veya fayda sağladığı noktada kullanımda olan bir meta olarak algılayan pragmatizm, insanı modern hayatın gerekleri için bilgi üreten mekanik bir varlığa dönüştürmektedir (Biesta, 2015; Spring, 2017, akt. Baltacı ve Coşkun, 2019). Türk toplumunun bilgiyle olan pragmatik ilişkisini yeniden kurgulaması ve varlık-bilgi dengesini yeniden yapılandırması adına MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi'nin öngörülleri kılavuz niteliğindedir. Bu belgede, insan odaklı eğitim anlayışının ve felsefesinin zirve yaptığı nokta, ontoloji ile epistemoloji birlikteliğini bir ahlak görüşüyle taçlandırma çabasıdır.

Ayırın, dışlayan ve indirgeyen bir anlayış yerine ayırt eden ve birleştiren bir felsefeye uygun bütünsel bir insan yaratma düşüncesi, hedeflenen eğitim için dikkate alınması gereken önemli bir başlıktır (MEB, 2018). Bununla birlikte Kepes (2018) eğitim sürecinin sadece istatistiki veriler veya mekanik ve iktisadi boyutlarıyla değerlendirmenin yeterli olmayacağını ifade etmiştir. Bu bağlamda eğitimi, mekanik ve salt nicel başarı algısından kurtararak içinde insani değerlerin de olduğu süreç ve sonuç odaklı bütünlük bir sistem kurgulamayı hedefleyen 2023 Vizyon Belgesi ise eğitimin, genel olarak müfredat odaklı ve pragmatik sonuçları önemseyen yapısının göz ardı edilerek paradigmatik yapıya ulaşması gerçekliğini vurgulamaktadır (MEB, 2018). İlerlemeye dönük, modern ve geleneksel değerleri içselleştirmiş bir birey yetiştirme amacındaki 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi'ne göre eğitim, modern eğitim süreçlerinin kısıtlayıcı sınırlarını da aşarak yeni bir felsefi çözümlenmeye imkân tanımalıdır. Bu noktada insani sosyal süreçlerden ayırt eden anlayış reddedilmekte; birey ve toplu birliğine önem veren bütünsel bir insan tasavvuru dikkate alınmaktadır (Baltacı ve Coşkun, 2019). 2023 Eğitim Vizyonu Belgesinin felsefi yaklaşımının bir çeşit bütünlük düşüncesi taşıdığı aşikardır.

2023 Eğitim Vizyonu Belgesi'nde farklı eğitsel öğelere ve alanlara vurgu yapılmıştır. Düşkün, Arık ve Aydagül'e (2018) göre vizyon belgesinde en önemli vurgu "mutlu çocuklar" kavramı üzerinedir. Belgede çocuğun refahına ve mutluluğuna vurgu yapılarak, çocuğun iyi olma hali yaklaşımı benimsenmiştir. Ayrıca, eğitim sürecinde, sınav baskısının etkili olduğu bir ölçme-değerlendirme ve kademeler arası geçiş sisteminden, çocuğun yapabilirliğini ortaya çıkarıp geliştirmeyi hedefleyen bir sisteme dönüşüm amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, yeterlilik temelli değerlendirme sistemi kurulması, sınavla öğrenci alan okul oranının azaltılması, eşzamanlı olarak tüm okullarda niteliğin artırılması gibi öğrenme seviyeleri arasındaki uçurumunun kapanması hedefine yönelik adımlar öngörülmektedir. Okulun merkezi önemini vurgulamakla birlikte eğitimi yalnızca okulla sınırlı görmeyen; okul dışı ortamları ve paydaşları da içeren bir yaklaşım söz konusudur. Okulların kendi gereksinimlerini belirleyebilen, bunları gidermek için doğrudan kullanabileceği bir bütçeye, kurumsal kapasiteye ve yetkiye sahip olan güçlü kurumlar haline gelmesi önemli bir ihtiyaçtır. Belgede yer alan, 'Okul Gelişim Planı' çerçevesinde her okula bütçe verilmesi hedefi okullara güçlenme olanağı tanıyacaktır. Müfredatı ve öğrenme ortamını çocukların farklılıklarına göre düzenleyen öğretmen, iradesi gelişmiş, doğal merakını koruyan ve öğrenmenin kendisini bir ödül olarak gören öğrenciler yetiştirmeyi hedeflemektedir. Belgede, ancak 'Öğretmenlik Meslek Kanunu' ile öğretmenliğin özel bir statüye kavuşabileceği; bu sayede çalışma koşullarının iyileştirilmesinin daha kolay hale geleceği belirtilmiştir. MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi'nin bir diğer hedefi de, okullarda tasarım-beceri atölyelerinin kurulması yoluyla öğrencilere yaparak ve yaşayarak öğrenmeleri için fırsat tanımadır. Ayrıca, çocukların zihinsel, sözel ve sosyal-duygusal gelişimlerinde önemli rol oynayan okul öncesi eğitimin en az bir yıl zorunlu ve ücretsiz olmasının belirlenmesi, uzun zamandır beklenen bir gelişmedir. Bu bağlamda, beş yaş için erken çocukluk eğitiminin 2020'de ülke genelinde zorunlu hale gelmesi amaçlanmaktadır. Tüm bu hedefler, eğitim sisteminin dönüşümü için kritiktir.

Hedeflere ulaşmak için öncelikle veriye dayalı bir hazırlık ve geliştirme sürecinden geçilmesi, ardından küçük ve orta ölçekli pilot uygulamaların yapılması kararı, etkili, uygulanabilir ve sürdürülebilir bir plan için önemli olacaktır.

Dewey felsefesi ile örtüşen, öğretmenin yönetmediği, gütmeyi; rehberlik ve ustalığını konuşturduğu bir temel politika belirleyen felsefeye göre temel becerilere ilişkin zorunlu derslerin korunması şartıyla, zorunlu ders saat ve çeşitleri azaltılarak, derinleşmeye, kişiselleştirmeye ve uygulamaya zaman ayrılacaktır. Ayrıca programlar, tüm kademelerde bütüncül, yetenek kümeleriyle ilişkilendirilmiş, esnek ve modüler yapılar olarak yapılandırılacaktır. Çocukların öğrenmesiyle ilgili tüm aktörlerin okulu iyileştirme çalışmalarında yer aldığı "Okul Gelişim Modeli" kurulacak, ülke genelinde yönetim ve öğrenme etkinliklerinin izlenmesi, değerlendirilmesi ve geliştirilmesi için okul bazında "Veriye Dayalı Planlama ve Yönetim Sistemi"ne geçilecektir. Eğitimde ölçme ve değerlendirme kapsamında, öğrencilerin her ders ve düzeyde yeterliliklerinin belirlenmesi, izlenmesi ve desteklenmesi için "Yeterlilik Temelli Değerlendirme Sistemi" kurulması ve okul ve öğrenme ekosistemindeki iyileşmeler doğrultusunda sınavla öğrenci alan okulların sayısının kademeli olarak azaltılması planlanmıştır (MEB, 2018).

Öğretmen yetiştirme ve şartlarının iyileştirilmesi konusunda da MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi'nde tedbirler alındığı anlaşılmaktadır. Vizyon planında, ihtiyaç duyulan ölçütleri taşıyan eğitim fakültelerinde, özgün bir yapılanmayla uygulama ağırlıklı öğretmen yetiştirme programlarının düzenlenmesi, öğretmenlerin mesleki gelişimlerinin lisansüstü düzeyde desteklenmesi ve bir yandan sahibi olması, ücretli öğretmenlerin ücretlerinin iyileştirilmesi ve "Öğretmenlik Meslek Kanunu" çıkarılmasına yönelik hazırlık çalışmalarının yürütülmesine dair maddeler yer almaktadır. Ayrıca, okul yöneticiliğinin yüksek lisans düzeyinde mesleki uzmanlık becerisine dayalı profesyonel bir kariyer alanı olarak yapılandırılması ve okul yöneticilerinin özlük haklarının iyileştirilmesi planlanmaktadır. Cumhuriyet'in ilanı ile yeniden yapılandırılan eğitim kurumlarının hâlâ çözülemeyen problemlerinden biri olan eğitime ayrılan bütçenin yetersizliği konusunda, Millî Eğitim Bakanlığının diğer bakanlıklarla yapacağı iş birlikleri ve projelerle kaynak oluşturması ve eğitime yapılan hayırsever bağışlarının daha etkili yönetilmesi için iller ve bakanlık düzeyinde bir yapı kurulması ile bir çözüme ulaşılması hedeflenmektedir (MEB, 2018).

Özetle, Dewey'nin raporu o dönemde kuruluş aşamasındaki Cumhuriyetimizin eğitim süreçlerinin yapılandırılmasına ilişkin önerileri içermektedir. MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi'nde de Cumhuriyetimizi 100. yılına taşıyacak eğitim süreçlerinin hedefleri yer almaktadır. Bu bağlamda, ilgili alan yazın tarandığında, her iki belgeyi de ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. 1924 Türkiye'sinde eğitim alanında konulan hedeflere ne kadar ulaşılabildiği ile bu hedeflerle 2023 eğitim hedeflerinin örtüşüp örtüşmediğinin

saptanması açısından bu çalışmanın önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bakımdan bu çalışmada aşağıda verilen sorulara cevap aranmıştır:

- John Dewey'e hazırlanan Türkiye Maarifi Hakkında Rapor'da kullanılan temalar nelerdir?
- MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi'nde kullanılan temalar nelerdir?
- Türkiye Maarifi Hakkında Rapor'da ve MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi'nde kullanılan temalar arasında benzerlikler nelerdir?
- Türkiye Maarifi Hakkında Rapor'da ve MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi'nde kullanılan temalar arasında farklılıklar nelerdir?

2. Yöntem

Bu çalışmanın yöntemiyle ilgili detaylı bilgiler alt başlıklarda yer almaktadır.

2.1. Araştırma Deseni

Bu çalışmada, nitel araştırmalarda yaygın kullanılan veri toplama yöntemlerinden biri olan belge incelemesi kullanılmıştır. Bu yöntem, araştırma yapılan belirli bir konuyla ilgili belgelerin, sistematik biçimde incelenerek yorumlanmasına dayanmaktadır (Bowen, 2009; Yıldırım ve Şimşek, 2006). Belge inceleme yoluyla veri toplama yönteminde, ilgili belgeler, içerik çözümlemesiyle kodlanmakta ve kodlar daha sonra ilgili temalar çerçevesinde toplanmaktadır. Buna dayalı olarak, bu çalışmada MEB tarafından yayımlanan "2023 Eğitim Vizyonu Belgesi" ve John Dewey'e hazırlanan "Türkiye Maarifi Hakkında Rapor" belge incelemesi yöntemiyle incelenmiştir.

2.2. Araştırmanın Belgeleri

Araştırma kapsamında MEB (2018) tarafından yayımlanan "2023 Eğitim Vizyonu Belgesi" ve Atatürk'ün Cumhuriyetimizin ilk yıllarında Türkiye'ye davet ettiği eğitimci John Dewey (1924) tarafından hazırlanan "Türk Maarifi Hakkında Rapor" incelenmektedir. MEB tarafından yayımlanan "2023 Eğitim Vizyonu Belgesi" Cumhuriyetin 100. yılına ilişkin eğitim hedeflerini içerdiğinden, John Dewey tarafından hazırlanan raporda, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim sürecine bir yol haritası belirlediğinden dolayı araştırılmaya değer görülmüştür. Bu iki belgenin yazıldıkları sosyo-kültürel ve politik ortam açısından farklılık gösterdiği gerçeği araştırmacılar tarafından dikkate alınmıştır.

MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi, 23 Ekim 2018 tarihinde MEB'in internet sayfasından kamuoyuyla

paylaşmıştır. Bu belgeyle 2023 yılında yüz yaşına girecek Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim hedefleri 140 sayfalık bir açıklamayla ifade edilmiştir. Türk Eğitim Sistemi, temel eğitimden lise eğitimine, farklı okul türlerine ve okulların yönetsel boyutlarına kadar 20 alt başlık altında oldukça detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu alt başlıklar şöyle sıralanmaktadır:

- Temel Politikamız
- İçerik ve Uygulama
- Okul Gelişim Modeli
- Öğrenme Analitiği Araçlarıyla Veriye Dayalı Yönetim
- Ölçme ve Değerlendirme
- İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi ve Yönetimi
- Okulların Finansmanı
- Teftiş ve Kurumsal Rehberlik Hizmetleri
- Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık
- Özel Eğitim
- Özel Yetenek
- Yabancı Dil Eğitimi
- Öğrenme Süreçlerinde Dijital İçerik ve Beceri Destekli Dönüşüm
- Erken Çocukluk
- Temel Eğitim
- Ortaöğretim
- Fen ve Sosyal Bilimler Liseleri
- İmam Hatip Ortaokulları ve Liseleri
- Mesleki ve Teknik Eğitim
- Özel Öğretim (Milli Eğitim Bakanlığı, 2018).

Dewey'nin "Türkiye Maarifi Hakkında Rapor" belgesi 1939 İstanbul Devlet Basımevi tarafından yayımlanan TBMM Kütüphanesindeki orijinal yazılı halinin dijital versiyonudur. Temmuz 1924 yılında Türkiye'ye gelen John Dewey 2 ay süreyle İstanbul'da ve Ankara'da bazı incelemelerde bulunmuştur (Ata, 2001). Bu süreçte edindiği gözlemleri 38 sayfada raporlaştırdığı araştırmaya konu olan belge, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim politikaları açısından önemli olmuştur. Burada girişin dışında "Program, Maarif Vekilliği Teşkilatı, Muallimlerin Yetiştirilmesi ve Terfihî, Muallimlerin Yetiştirilmesi, Mektep Sistemi, Sıhhat ve Hıfzıssıhha, Mektep İnzibatı, ve Muhtelif Mevat" şeklinde başlıklar yer almaktadır (Dewey, 1924).

2.3. Veri Çözümleme

Araştırmada kullanılan belge incelemesi yöntemi için O'Leary (2014) tarafından önerilen sekiz basamaklı bir belge inceleme süreci takip edilmiştir. Buna göre, birinci aşama, gerekli belgelerin edinilmesini kapsamaktadır. Belgeler, resmi internet sitelerinden edinilmiştir. "MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi" Milli Eğitim Bakanlığının resmi internet sayfasından, Dewey'nin yazdığı "Türkiye Maarifi Hakkında Rapor" ise TBMM internet sayfasında açık erişimde olan belgelerden (www.acikerisim.tbmm.org.tr) indirilmiştir. Belgelerin incelenmesinde kullanılacak araştırma sorusu kapsamında olası kodlar ve temalar düzenlenerek referans alınmıştır.

Böylece ikinci ve üçüncü adımlar tamamlanmıştır. Sonraki adımlarda, ilgili belgelerin kendine ait özellikleri ve hazırlanma süreci hakkında inceleme yapılmış ve “Araştırma Belgeleri” başlığı altında açıklanmıştır. İçerik analizi yoluyla araştırma sorusu çerçevesinde belgelerdeki benzerlik ve farklılıklar düzenlenmiştir.

İçerik analizinde, kodlama yapmak için, araştırmacılar öncelikle belgeler üzerinde eğitime ilişkin kavramlardan ve bu kavramları açıklayan betimlemelerden yararlanır. Belgelerdeki kavramlar birleştirilerek kodlara ve temalara dönüştürülür (Silverman, 2014). Örneğin, bu çalışmada “öğrenci ihtiyaçları, bireysel farklılıklar, gereksinim” gibi kavramlar “öğrenci odaklılık” adı altında bir temada toplanmıştır.

“MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi (2018)” ve “Türkiye Maarifi Hakkında Rapor (1924)” belgeleri bu araştırmayı yürüten iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı kodlanmıştır. Kodlamada araştırmacılar, öncelikle anahtar sözcükleri ele almış ve sonrasında bu sözcükler karşılaştırılarak kodlar ve temalar ortaya konulmuştur.

Kodlayıcılar arası güvenilirlik için, her iki araştırmacının belirlediği toplam kod sayısı (N) 117, uzlaşılan kod sayısı (n) ise 89’dur. Uzlaşım sağlanmayan kod sayısı 28’dir. Güvenirlik katsayısı 0,76 çıkmıştır. Araştırmacıların belirlediği her iki belge için ayrı tablolarla toplanmıştır. Bu tablolarla her iki araştırmacının aynı temaya yönelik belirledikleri kodların frekansı, ilgili temanın toplamına bağlı olarak yüzdeliği verilmiştir (Bkz. EK 1- TABLO 2 ve EK 2-TABLO 3).

3. Bulgular ve Yorum

Araştırmanın birinci alt problemi “John Dewey’ye hazırlatılan Türkiye Maarifi Hakkında Rapor’da kullanılan temalar nelerdir?” olarak belirlemiştir. İlgili alt probleme yanıt bulabilmek amacı ile rapor incelenmiş ve Dewey tarafından hazırlanan “Türkiye Maarifi Hakkında Rapor”da şu temalara ulaşılmıştır (EK TABLO 2):

- Yapararak yaşayarak öğrenme,
- Öğretmen yetiştirme,
- Öğrenci merkezli eğitim,
- Köy hayatı,
- Öğretmenin ekonomik şartlarının iyileştirilmesi,
- Bütçe,
- Ödenek,
- Tarım ziraatı,
- İlköğretim programları,
- Kütüphanecilik,
- Okuma yazma,
- Okuma alışkanlığı,
- Yaşam boyu eğitim,
- Milli Eğitim Bakanlığı’nın merkezîyetçi yapısı,
- Okul yöneticiliği.

Araştırmanın ikinci alt problemi “MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi’nde kullanılan temalar nelerdir?” olarak belirlemiştir. İlgili alt probleme yanıt bulabilmek amacı ile

belge incelenmiş ve MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi’nde (2018) aşağıdaki temalara ulaşılmıştır (EK TABLO 3):

- Yapararak yaşayarak öğrenme,
- Bireysel potansiyelin gerçekleştirilmesi,
- Öğrenci odaklı eğitim,
- Düşünme becerilerinin geliştirilmesi,
- Öğretmen yetiştirme ve öğretmenin güçlendirilmesi,
- MEB Teşkilatının yeniden yapılandırılması,
- Okul yöneticiliği,
- Yaşam boyu eğitim,
- Eğitimin teknolojiye dayalı olarak dönüştürülmesi.

Araştırmanın üçüncü alt problemi “Türkiye Maarifi Hakkında Rapor’da ve MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi’nde kullanılan temalar arasında benzerlikler nelerdir?” olarak belirlenmiştir.

Her iki belge üzerinde yapılan çalışma ışığında beş adet ortak tema saptanmıştır. Bu temalar ve ilgili belgelerdeki ağırlıkları Tablo 1’de verilmiştir:

Tablo 1. Dewey’nin Türk Maarifi Raporu ve 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi’ndeki Ortak Temalar ve Ağırlıkları

Temalar	Dewey’nin Türkiye Maarifi Raporunda Temanın Ağırlığı (%)	MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi Temanın Ağırlığı (%)
Yapararak Yaşayarak Öğrenme	9	14
Öğrenci Merkezli Eğitim	5	7
Öğretmen Yetiştirme	7	11
Okul Yöneticiliği	7	16
MEB Teşkilatı	24	10
Yaşamboyu Eğitim	8	7

Her iki belgede de ortak olan kavramlardan ilki “yapararak yaşayarak öğrenme”dir. Burada dikkati çeken husus, Dewey’nin (1924) bu kavramdan eğitim alanında ilk kez bahsetmiş olmasıdır. Türkiye Maarifi Hakkında Rapor’da da “yapararak yaşayarak öğrenme” tema ağırlığı olarak % 9 düzeyinde açıklanmıştır. Bununla ilgili aşağıdaki açıklama yer almaktadır:

Mekteplerin yalnız talebeye bazı ders mevzularını öğretmesi kâfi değildir. Mektepler, cemaat hayatının merkezini teşkil etmelidir. Mektepler, buldukları yerlerin sıhhi merkezi olmalı, orada sıhhati umumiyeye, sari hastalıklara, malarya ve bu hastalıklarla mücadelede ait bahisler yalnız talebeye öğretilmekle kalmamalı, bütün köy halkına tamim edilmelidir (s. 8-9).

Burada yer alan “yalnız talebeye bazı ders mevzularını öğretmesi kâfi değildir. Mektepler, cemaat hayatının merkezini teşkil etmelidir” ifadesi okulların buldukları çevreyle ilişkili olması gerektiğini ve bunun da öğrencilerin deneyime dayalı öğrenmelerini desteklediği görülmektedir.

MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi’nde (2018) temalardan 118 tanesinin yapararak yaşayarak öğrenmeye yönelik olduğu

görülmüştür. “Yaparak yaşayarak öğrenme” kavramı, aşağıdaki alıntıda en açık şekliyle yer almıştır:

Eğitim kurumunun temel çıkış noktası, bireyin kendini bilmesini ve tanımasını sağlamaktır. Çocuklar, ebeveynler ve öğretmenler, kendilerini ve çevrelerindeki tanıdıklarında, birlikte gelişme imkânı doğacaktır. Öğretmen ve diğer yetişkinler, bilgi transferi yerine hissetme, düşünme ve yapmayı tetikleyen yöntemlerle rehberlik ettiği sürece doğal öğrenme ekosistemi korunur. Öğretmen yönetmez, gütmmez; rehberlik ve ustalığını konuşturur. Tüm çocukları, öğrenme topluluğunun saygın birer ferdi olarak görür (s. 21).

Burada geçen “bireyin kendini bilmesi ve tanınması”, “öğretmenlerin hissetme, düşünme ve yapmayı tetikleyen yöntemlerle rehberlik etmeleri” ve “doğal öğrenme ekosistemi” ifadeleri, sınıftaki öğrenme ortamının öğrenciyi merkeze alacak şekilde kurulmasını öngörmektedir. Bu kavramlar “öğrenci odaklı eğitim”e işaret etmektedir ve bu kapsamda Türkiye Maarifi Hakkında Rapor’da (1924) tema ağırlığı %5 ve MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi’nde (2018) ise %7 tema ağırlığında gözlenmiştir.

“Öğretmen yetiştirme ve hizmet içi eğitim” kavramı ise yine ortak kavramlardan bir diğeridir. John Dewey’nin (1924) “Türkiye Maarifi Hakkında Raporu”nda tema ağırlığı %7 olarak bulunmuştur. Özellikle öğretmenlerin alanlarına ilişkin yabancı ülkelere gönderilerek hizmetiçi eğitim almaları vurgulanmıştır:

Hizmette bulunan muallimleri yükseltmek için diğer en mühim amil de onların tetkiki için ecnebi memleketlerine gönderilmesidir. Bunun için birkaç senelik muayyen ve müstakar bir program tertip etmeli ve bu program mucibince her sene bir kısım muallimleri muhtelif meseleleri tetkik için harice göndermelidir (s. 21).

Bu kavram, MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi’nde (2018:41) ise “Mesleki yeterlilikleri yüksek, başarılı öğretmenler, bilgi ve deneyimlerini artırmaları için yurt dışına gönderilecektir” şeklinde belirtilmiştir. Bu belgede tema ağırlığı % 11 olarak gözlenmiştir.

Okul yöneticileri ve yöneticiliği de her iki belgede yer alan diğer bir temadır. John Dewey’nin (1924: 18) Türkiye Maarifi Hakkında Raporu’nda “Mektedir müdürleri, eğer bugün uhdelerindeki ufak tefek teferruata ait işlerden kurtarılır ve para sarfı hakkındaki usuller değiştirilirse onların vaziyeti çok daha faydeli ve çok daha şerefli bir şekle girer.” yer almaktadır. Bu temanın gözlenme ağırlığı %7’dir. Burada özellikle müdürlerin okulun politika ve liderliği alanlarında etkin olmalarından bahsedilmektedir. Ayrıca, okul yöneticisi ve memurlarının çalışma şartlarının, öğretmenlerden daha kötü olduğundan ve bu durumun onları meslektan uzaklaştırdığından bahsedilmektedir:

Bugün Türkiye’de muallimlerin vaziyeti idare memurları, mektep müdür ve muavinlerinininkinden daha iyidir, idare memurları, mevkilerinde çok ani ve lüzumundan fazla tebeddülata maruz kalıyorlar. Bunun neticesinden de meslek, manen mutazzarır oluyor (Dewey, 1924: 2).

MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi’nde (2018:42) ise okul yöneticiliği “profesyonel meslek” ve “kariyer basamağı” ifadeleriyle desteklenirken kişilerin özlük haklarında da iyileştirme öngörülmüştür. “Kariyer basamağı” ifadesi,

yöneticilerin yüksek lisans derecesine bağlı olarak uzmanlık alanını öngörmektedir. Yirmi birinci yüzyıl becerileri ve gelişmeler düşünüldüğünde, bu yönlendirme önem taşımaktadır. Temanın gözlenme ağırlığı %16’dır.

Son olarak her iki belgede de dikkat çeken tema “MEB teşkilatı”dır. Bu konu, John Dewey’nin Türkiye Maarifi Hakkında Raporu’nda aşağıdaki şekilde yer almaktadır:

Diğer taraftan Maarif Vekilliğinin lüzumundan fazla bir merkezîyet faaliyetine kapılmasında mahallî alâkaları ve mahallî teşebbüsleri boğması, mahallî idarelerin yapabilecekleri şeyleri yapmalarına mâni olması ve şehir, köy, sahil gibi muhtelif sahalarda, muhtelif en muzepte köy mıntakalarının, muhtelif muhitlerin, çobanlık, hububatçılık, pamukçuluk, meyvacılık... ilâh. gibi muhtelif sanatların ihtiyaçlarına tabak edecek derecede elastikiyeti haiz olmayan lüzumundan fazla yeknasak bir maarif teşkilâtı vücuda gelmesi tehlikesi vardır (s. 13).

Burada özellikle merkezîyetçi yapının, yerel özelliklerin farkında olmaması nedeniyle gerekli değişikliği sağlayamamasından bahsedilmektedir. Bu durum, Dewey’nin eğitim yaklaşımındaki öğrenme ortamının çevreyle olan etkileşiminin öneminin bu rapora yansımaları olarak görülmektedir. Bu temanın gözlenme ağırlığı %24’le en yüksek ağırlıktadır.

MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi (2018) dikkate alındığında ise MEB’in gelecekteki öncü rolü üzerinde durulmaktadır:

Millî Eğitim Bakanlığının yeni dönemde oynayacağı rol, talim ve terbiyeyi, Türk milletinin toplumsal bütünleşmesinin ve ortak ülkeye dayalı, şimdî ve gelecek tasavvurunun inşasına öncülük etmektedir (s. 8).

Buradaki gözlemlenme ağırlığı %10’dur. Millî Eğitim Bakanlığı teşkilatının, Dewey’nin raporunda yeni kurulan ülke Türkiye Cumhuriyeti’ndeki şekillendirici rolü, 21. yüzyılda da öncülük yaparak devam ettirmektedir.

Yaşamboyu eğitim her iki belgede yer alan son ortak kavramdır. Türkiye Maarifi Hakkında Rapor’da (1924) tema ağırlığı %8 ve MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi’nde (2018) ise %7 tema ağırlığında gözlenmiştir. Dewey’nin Türkiye Maarifi Hakkında Raporu’nda yaşamboyu eğitim özellikle sağlık, tarım ziraat gibi konularda okulların yaşa gruplarındaki çocuklara değil aynı zamanda o bölge halkını eğitmesi üzerinde yğunlaşmıştır. MEB 2023 Eğitim vizyon belgesinde ise hızla değişen yaşam koşullarına uyumlandırma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmanın dördüncü ve son alt probleminde, “Türkiye Maarifi Hakkında Rapor’da ve MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi’nde kullanılan temalar arasında farklılıklar nelerdir?” sorusuna cevap aranmıştır. Her iki belgedeki temalar karşılaştırıldığında birinde yer alan fakat diğer belgede olmayan kavramlar gruplandırılmıştır.

Dewey’nin (1924) Türkiye Maarifi Hakkındaki Raporu’nda yer alan “köy hayatı” ve bunun güçlendirilmesi daha sonrasında Türkiye’ye özgü model olarak hayata geçirilen “köy enstitüleri”nin kurulması için bir alt yapı olmuştur. Sonraki yıllarda Dewey bu durumu “hayalimdeki okullar

Türkiye Cumhuriyeti'nde hayata geçirildi" diyerek belirtecektir. Özellikle buldukları bölgenin özelliklerine göre eğitim veren bu kurumlarda hem akademik hem de sanat ve spor alanlarında gereken insan gücü yetiştirilecektir.

Dewey'nin (1924) Türkiye Maarifi Hakkındaki Raporu'nda, eğitim sistemi genel olarak ele alınmıştır. Ayrıca, ilgili raporda yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin koşullarında okuma-yazma bilen ve temel becerilere sahip insan gücü oldukça sınırlı olduğu için ilköğretim daha çok vurgulanmaktadır. Diğer kademelere geçiş yapabilmek için temel eğitimin önemi buradan da anlaşılmaktadır. Bu, henüz emekleme aşamasındaki 1923 Türkiye'si için oldukça anlaşılır bir durumdur.

Dewey (1924) tarafından öğretmenliğin meslekleşme sürecinin de bu raporda vurgulandığını göze çarpmaktadır. Özellikle ortaöğretimin ardından meslek yüksekokulları aracılığı ile öğretmenlerin eğitim alması ve sürecin hizmetiçi eğitimle de desteklenmesi raporun vurgulanan boyutudur. Gelecek nesilleri yetiştirecek öğretmenlerin eğitimleri oldukça önemsenmiş ve öğretmenlerin, yurt dışına hizmetiçi eğitim için gönderilmesi üzerinde durulmuştur.

MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi'nde (2018) ise 21.yüzyıl becerilerine göndermeler yer almaktadır. Bu beceriler, teknolojiyi etkin kullanmaktan interdisipliner bir yaklaşımla öğrencilerin farklı disiplinleri bilmesine, yaratıcılıktan girşimciliğe kadar farklı boyutları içermektedir. Dolayısıyla, ilgili belgede, teknoloji ve eğitim arasında bağ kurulmuştur. Ayrıca, teknolojinin mutlaka eğitim süreciyle birleştirilmesi söz konusudur. Her öğrencinin kendi yetenek ve becerisiyle ilişkili olarak bireyselleştirilmiş eğitim kavramı ön plana çıkmaktadır. Belgede, okul öncesinden ortaöğretime kadar tüm eğitim kademeleri ve meslek lisesinden sosyal bilimlere kadar tüm okul türleri ele alınmıştır. Öğretmen yetiştirmede Dewey'nin raporuyla karşılaştırıldığında ortaöğretimden sonra yüksekokul eğitiminden 21. yüzyılda lisansüstü eğitimi alması hedeflenerek tamamlanmıştır. İçinde bulunduğumuz çağın koşulları ve bilginin niteliğinin hızla değişmesi nedeniyle bu farklılıkların MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi'nde (2018) yer alması 100. yılına yaklaşan Cumhuriyetimiz için bir gereksinimdir.

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırma kapsamında değerlendirilen her iki belge, Türk Eğitim Sistemi'nin dayandığı eğitim politikaları açısından kritik bir öneme sahiptir. Dewey'nin (1924) raporu genç cumhuriyetimizin başlangıcındaki eğitim sisteminin kurulmasında öncülük etmişken, MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi (2018) ise Cumhuriyetin 100. yılı için hedef koymaktadır.

Elde edilen ilk sonuçlar, her iki belgenin dayandığı *eğitim felsefelerinin* benzerliklerini ve de farklılıklarını böylece ortaya koymaktadır. Dewey'nin Türk Maarifi Hakkındaki Raporu birey odaklı eğitim kuramlarından pragmatizmi

(faydacılık) desteklemektedir. Pragmatik felsefeye göre, eğitimin merkezi öğrencidir ve yaparak ve yaşayarak öğrenme en etkili öğrenme biçimidir. Bu sebeple, eğitimde kurama değil uygulamaya ağırlık verilmelidir. MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi'nin temel felsefesi de insanı eğitimin ana ögesi olarak konumlandırmaktır. 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi pragmatik yaklaşımdan bir adım öteye giderek bireyin ontolojik (varoluşsal) birlik ve sosyal bütünlüğü içinde yeniden ele alınması gerektiğini savunmaktadır (Elçiçek ve Han, 2018; MEB, 2018). Belgeye göre, bilgi yalnızca uygulanabilirlik veya fayda sağladığı mekanik durumlar için gerekli olmamalı; birey bütünlük bir ortamda yaparak ve yaşayarak edindiği tecrübeler ışığında bilgiyi de üretebilmelidir.

John Dewey'ye hazırlatılan Türkiye Maarifi Hakkında Rapor'da kullanılan temaların bulunması araştırmanın birinci alt problemini oluşturmaktadır. Yapılan belge analizi sonucunda yaparak yaşayarak öğrenme, öğretmen yetiştirme, öğrenci merkezli eğitim, köy hayatının önemi ve öğretmenin ekonomik şartlarının iyileştirilmesi gibi temalara ulaşılmıştır. MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi'nde kullanılan temalara ilişkin alt probleme yanıt olarak da ilgili belgede, yaparak yaşayarak öğrenme, bireysel potansiyelin gerçekleştirilmesi, öğrenci odaklı eğitim, düşünme becerilerinin geliştirilmesi ve öğretmen yetiştirme ve öğretmenin güçlendirilmesi gibi temalar elde edilmiştir.

İki belge üzerinde yapılan incelemeye göre ortak temalardan birinin, öğreneni merkeze alan, öğrenci odaklı yaklaşım olduğu görülmektedir. Dewey'nin raporunda (1924: 3) geçen "talebenin teşebbüs kabiliyetini ve faaliyetini teşvik ettiği bittecrübe sabit olan tedrisat usulleri" eğitim etkinliklerinin öğrencinin yeteneklerini geliştirici ve bizzat kendisinin yaparak yaşayarak öğrenmesine ilişkindir. MEB 2023 Vizyonu Belgesi'nde (2018: 14) "Eğitimin ana ögesi ve baş öznesi insandır" denilmektedir. Ayrıca MEB 2023 Vizyonu Belgesi'nde (2018: 21) "Öğrenme, öğrenen bireyin öz sorumluluğu ve tatminiyle ilgilidir." ifadesiyle de öğrenci odaklı eğitim vurgulanmaktadır. "Yaparak ve yaşayarak öğrenme" teması, Dewey'nin raporunda, okulların daha yapım aşamalarından öğrenme ortamlarına uygun şekilde düzenlenmesi şeklinde önerilmektedir (Dewey, 1924: 11). MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi'nde (2018: 25) ise "İçerik ve Uygulama" başlığında "Tasarım-Beceri Atölyeleri" kurulması hedeflenerek öğrencilerin becerilerinin geliştirilmesi öncelikli hale getirilmektedir. Yine her iki belgede öğretmenin öğrenciyle etkileşimine özel bir önem verilmiştir. Dewey'nin raporunda öğretmenlerin sadece bilgi aktaran durumunda değil, buldukları yerlerde sağlık, tarım ve hayvancılık gibi alanlarda yol gösterici olma durumundan bahsedilmiştir (Dewey, 1924: 9-10). MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi'nde (2018: 21) "Birlikte yapılan bu yolculukta ana aktör öğretmendir." denilerek öğretmen sistemin odağına oturtulmuştur.

Araştırmada incelenen iki belgede de vurgulanan ve desteklenen temalar benzerlik göstermektedir. Fakat, buldukları dönemin ekosistemi içerisinde söylediklerini şekillendirmektedirler. Dewey'nin (1924) raporunda temel eğitim ve kırsal hayattaki eğitimle bütünleşmiş bir model ön plana çıkmaktadır. Buna karşın, MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi'nde (2018) ise 21. yüzyılın olmazsa olmazı teknolojiyi ve eğitimi bütünleştirmek dikkat çekmektedir. Çünkü MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi (2018), Dewey'nin (1924) hazırladığı raporda işaret edilen "yaparak, yaşayarak öğrenme" ve de "öğrenci odaklı yaklaşıma" ilişkin ihtiyacın günümüz dijital çağdaki yansımalarına işaret etmektedir. Buna bağlı olarak, eğitim program ve süreçlerinin dijitalleşme ve öğrenen odaklı bir yönlendirmeyle yeniden yapılandırılması gerekmektedir.

Bu araştırmanın her iki belgedeki benzerliklere dair sonuçları, Dewey'nin eğitim felsefesinin öğrenci odaklı yaklaşımda ve öğrenci ihtiyaçlarına odaklı eğitim anlayışındaki önemini göstermektedir. Eğitimin geleceği açısından baktığımızda, Türk eğitim sisteminde Dewey'nin etkisinin resmi belgelerde halen sürdüğü söylenebilir. Eğitim politikalarına yön veren yöneticilerin "öğrenci ve öğretmeni eğitimin öznesi" olarak kabul eden uygulamalar geliştirmesi beklenmektedir.

Öte yandan, Dewey'nin Amerikan asıllı bir eğitimci olması sebebiyle "Türkiye Maarifi Hakkında Rapor"unu İngilizce yazmış olduğu düşünülmeyle birlikte orijinal metne ulaşılabilmiştir. Orijinal metnin arşivlenmesi sağlandığında, uluslararası literatür açısından da cumhuriyetin ilk yıllarındaki eğitim modeliyle ilgili araştırma yapılması mümkün olacaktır.

Özer'in (2018) araştırmasında, 2023 Eğitim Vizyonu'ndan hareketle mesleki ve teknik eğitim için geliştirilen hedeflerle bu çerçevede son zamanlarda atılan adımlar sunulmaktadır. Araştırmadaki örnekler, kısa sürede gerçekleştirilen eylemleri içermekte olup yeni yol haritasının öngördüğü sektörlerle birlikte hareket eden ve ülkenin önceliklerine göre kendisini sürekli güncelleyen dinamik bir mesleki eğitim inşası sürecine kısa bir bakış sunmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre, kısa sürede yapılanlar göz önüne alındığında ve aynı kararlılıkla devam edildiğinde bu çalışmada belirtilen ana hedeflerin içeriği her geçen gün giderek zenginleşecek ve bu çalışmada değinilmeyen başka olumlu açılımlara da yol açabilecektir. Bu da mesleki eğitimle ilgili yıllardan beri dile getirilen eleştirilerin ortadan kalkmasına yol açacak ve mesleki eğitimden beklentilerin karşılanmasını sağlayacaktır.

Öte yandan, Baltacı ve Coşkun (2019) yaptıkları çalışmada öğretmenlerin 2023 Eğitim Vizyonu Belgesine ilişkin algılarını belirlemeyi amaçlamışlardır. Bu araştırma ile öğretmenlerin 2023 eğitim vizyonuna ilişkin düşük düzeyde bir algılarının olduğu belirlenmiştir. Bu durum öğretmenlerin benimsemedikleri bir eğitim felsefesini, uygulamada zorlanacakları ve söz konusu vizyonun gerçekleşmesinin zorlaşacağı anlamına gelmektedir. Ayrıca öğretmenler kendilerini bu denli vizyoner bir politika

belgesi karşısında yetersiz hissetmekte ve belgenin hedeflerini de benimsememektedirler.

Ertürk'ün (2020) çalışmasında, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi, Türk Eğitim Sistemi'nde bulunan ve eğitim yönetimi alanı ile ilgili olan sorunlar çerçevesinde incelenmiş ve araştırmada elde edilen bulgularda vizyon belgesinde eğitim yönetimi alanında olumlu yönde yeniliklerin planlandığı saptanmıştır. Ancak yapılması planlanan bu yeniliklerin var olan ve adım atılması beklenen sorunların çözümü noktasında yeterli olmadığı görülmüştür.

Yapılan bu çalışmaların ışığında, MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi'nin (2018) kuramda var olan sorunlara değindiği ve çözüm önerileri ürettiği, fakat yeni olması nedeniyle uygulamada sorunlar çıktığı görülmektedir. Bu sebeple, MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi'nin (2018) hem uygulamaları hem de bu uygulamaların yansımaları açısından önümüzdeki yıllarda detaylı biçimde araştırılmasının dikkat çekici sonuçlar ortaya koyabileceği düşünülmektedir. Eğitime farklı bir felsefi bakış açısı getirmesi ve eğitim kurumunda yıllardır beklenen sorunların çözümü için bir umut ışığı doğurması açısından MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi'nin Türk eğitim sistemi politikasının şekillenmesinde önemli rol oynayacağı açıktır. Ancak eğitim felsefelerinde yapılan değişikliklere eğitim paydaşlarının uyumu zaman alacağından, dönüşümden istenen verimin en az birkaç kuşak sonra alınabileceği unutulmamalı, gelecekte yapılacak araştırmalar bu yönde şekillendirilmelidir.

Bu araştırma literatürde henüz yeterince ele alınmayan bir konuya yönelmiş ve Dewey'nin Türk Maarifi Hakkındaki Rapor'u ile MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi'nde kullanılan temaların benzerlik ve farklılıkları ortaya koymaya çalışmıştır. İlerleyen dönemlerde, MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi'nde konulan hedeflere ulaşma düzeyi yeni bir araştırma konusu olabilir. Ayrıca, hem nitel hem nicel araştırmalar hem de karma yöntem yolu ile eğitim paydaşlarının MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi'ne ilişkin algıları belirlenip, süreç boyunca, olumsuz algılara ilişkin iyileştirmeler yapılabilir. Öte yandan, MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi ile geçmiş yıllarda yayınlanan vizyon belgeleri veya eğitim raporları arasındaki ortak temalar belirlenip, bu temaların başarıma düzeyleri başka bir araştırmanın konusu olabilir. Ayrıca, dijital çağın yeterliliklerine ilişkin hedefler koyan MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi'ne yönelik kapsamlı bir tanıtım programı hazırlanmasının, belgenin öğretmenler dahil tüm paydaşlar tarafından benimsemesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Balım, A. G., İnel, D., & Evrekli, E. (2008). The effects of the using of concept cartoons in science education on students' academic achievements and enquiry learning

- skill perceptions. *Elementary Education Online*, 7(1), 188-202.
- Baltacı, A., & Coşkun, M. K. (2019). Teacher perceptions regarding the 2023 educational vision. *HAYEF: Journal of Education*, 16(2), 130-155.
- Bender, M. T. (2005). John Dewey'nin eğitime bakışı üzerine yeni bir yorum. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 13-19.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. doi:10.3316/QRJ0902027
- Bülbül, M. (2009). 2000'li yılların eğitim problemlerine 1920'lerden çözüm önerileri: Dewey'den bugüne ne değişti?. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(3), 667-689.
- Dewey, J. (1924). Türkiye maarifi hakkında rapor. 11 Mart 2019 tarihinde <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/928> adresinden erişildi.
- Dewey, J. (1997). *Experience and education*. New York, Touchstone Bck.
- Düşkün, Y., Arık, B. M., & Aydagül, B. (2018). Vizyon belgesi neler getiriyor ve nasıl güçlendirilebilir? 10 Kasım 2019 tarihinde <https://www.egitimreformugirisimi.org/vizyon-belgesi-neler-getiriyor-ve-nasil-guclendirilebilir/> adresinden erişildi.
- Efendioğlu, A., Berkant, H. G., & Arslantaş, Ö. (2010, Mayıs). *John Dewey'nin Türkiye maarifi hakkında raporu ve Türk eğitim sistemi* (Öz). 1. Ulusal Eğitim Programları ve Öğretim Kongresi'nde sunulan bildiri, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir. 10 Kasım 2019 tarihinde <https://www.researchgate.net/publication/311424798> adresinden erişildi.
- Elçiçek, Z. & Han, B. (2018). *Evaluation of 2023 education vision*. Inesec International Social Sciences and Education Conference, 1, 250.
- Ertürk, A. (2020). 2023 Eğitim Vizyonu: Sorunlara çare mi? *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 48, 321-345. doi: 10.9779/pauefd.537273
- Lorsbach, A. W., & Tobin, K. (1992). Constructivism as a referent for science teaching. 5 Kasım 2019 tarihinde <http://my.ilstu.edu/~awlorsb/referent.pdf> adresinden erişildi.
- Kepes, G. (2018). *Education of Vision*. New York: Sage.
- Kösterelioğlu, İ., & Bayar, A. (2014). Türk eğitim sisteminin sorunlarına ilişkin güncel bir değerlendirme, *International Journal of Social Science*, 25(1), 177-187.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2018). 2023 Eğitim vizyonu. Erişim Adresi: 11 Mart 2019 tarihinde http://2023vizyonu.meb.gov.tr/doc/2023_EGITIM_VI_ZYONU.pdf adresinden erişildi.
- Mutlu, M. (2008). Eğitim fakültesi öğrencilerinin öğrenme stilleri. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17, 1-21.
- O'Leary, Z. (2014). *The essential guide to doing your research project* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc. 11 Mart 2019 tarihinde <https://lled500.trubox.ca/2016/244> adresinden erişildi.
- Özer, M. (2018). 2023 Eğitim vizyonu ve mesleki ve teknik eğitimde yeni hedefler. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science*, 8(3), 425-435.
- Saylan, N., & Çiftçioğlu R. (Ekim, 2011). *John Dewey ve program geliştirme* (Öz). 1. Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Kongresi'nde sunulan bildiri, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir. 5 Şubat 2019 tarihinde https://www.pegem.net/Akademi/kongrebildiri_detay.aspx?id=127503 adresinden erişildi.
- Selvi, K., Sönmez, B., & Özüdoğru, F. (2014). John Dewey: Okul, toplum ve eğitim. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (Eğitim Özel Sayı), 25-34.
- Silverman, D. (2014). *Interpreting qualitative data*. Sage Publications Ltd.
- Şener, G. (2018). Türkiye'de yaşanan eğitim sorunlarına güncel bir bakış. *Milli Eğitim Dergisi*, 47(218), 187-200.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

EKLER**Tablo 2.** Dewey'nin Türkiye Maarifi Hakkındaki Raporundaki Kodlar ve Temalar

Temalar	Kodlar	Kodlar Toplamı (N)		Gözlenen Kod Toplamı	Temanın Ağırlığı
		f	%		
Yaparak yaşayarak öğrenme	Öğrencinin yeteneğinin keşfedilmesi	28	32	88	9
	Ders içeriklerine uygun malzemelerle deneyerek eğitim	18	11		
	Köy hayatında gerekli bilgi becerilerin edinilmesi	26	30		
	Meslek alanlarında ilgili atölye ve yerlerde stajların yürütülmesi	16	18		
Öğretmen Yetiştirme	Meslektaşlar arasında bilgilerin paylaşımı	14	22	64	7
	Öğretmenlerin hizmetiçi eğitim için yurt dışına gönderilmesi	36	56		
	Meslektaşlar arasında bilgilerin paylaşımı	14	22		
Öğrenci Merkezli Eğitim	Öğrencilerin gereksinim ve ihtiyaçlarına göre eğitim sürecinin planlanması	22	44	50	5
	Öğrencilerin farklı alanlara yönlendirilmesi	28	56		
Köy Hayatı	Ders programlarının bununla uyumlu hale getirilmesi	18	29	62	6
	Okulların halkın eğitim merkezi olması	21	34		
	Okulların öğrenciler aracılığıyla bilgi toplama merkezi olması	7	11		
	Köy hayatındaki ihtiyaçlara uygun yetişkin eğitimleri de yapılması	16	26		
Öğretmenin ekonomik şartlarının iyileştirilmesi	Maaşların yeniden ele alınması	8	19	42	4
	Mesleğin ekonomik şartları düzenlenerek özendirilmesi	12	29		
	Geçim sıkıntısı çekmelerinin engellenmesi	16	38		
	Lojman inşaatlarının yapımı	6	14		
Bütçe	Okul yapımı için bütçenin doğru kullanılması	12	26	47	5
	Milli Eğitim Teşkilatına gerekli bütçelendirmenin yapılması	14	30		
	Öğretmen maaşlarının gözden geçirilmesi	8	17		
Ödenek	Okul yapımı için ödenek oluşturulması	12	43	28	3
	Öğretmen ve öğretmen yetiştiriciler için ödenek ayrılması	16	57		
Tarım/Ziraat	Tarıma önem verilmesi	26	40,6	64	6
	Tarım ve sanayi okullarının açılması	16	25		
	Çiftçilerin eğitilmesi	22	34,4		
Ders Programları	Yerel ihtiyaçlara göre derslerin düzenlenmesi	18	32,2	56	6
	Tarım ve hayvancılık gibi köy hayatına yönelik eğitimlerin de verilmesi	14	25		

	Okulların ders içerikleriyle uyumlu olarak kademeleştirilmesi	24	42,8		
Kütüphanecilik	Seyyar Kütüphane kurulması	9	10		
	Kitapları halka ulaştırılması	24	26		
	Okullarda kütüphaneler oluşturulması	26	29	91	9
	Okul kütüphanelerinin halka açılması	32	35		
Okuma-yazma	Okullarda yetişkinlere de okuma-yazma eğitiminin verilmesi	16	20	80	8
	Halk arasındaki okuma-yazma oranının artırılması	38	47,5		
Okuma alışkanlığı	Halkın kitaplara erişiminin artırılması	26	100	26	3
Yaşamboyu Eğitim	Hayata dair becerilere yer verilmesi	34	42,5	80	
	Öğretmenlere çeşitli hizmetçi eğitimler sunulması	28	35		8
	Sağlıklı yaşamla ilgili becerilerin kazandırılması	18	22,5		
MEB'in merkeziyetçi yapısı	Öğretmenlere yardımcı olacak kaynak eserlerin merkezi teşkilatça sağlanması	24	10		
	Okul binaları için gerekli ölçütler belirlenmesi	18	7		
	Öğrenci sayısının belirlenmesi	32	13		
	Öğretmen ihtiyacının belirlenmesi	16	7		
	Merkeziyetçi yapı kurulması	28	11	246	24
	Yerelliklere de yeterince yer açılması	36	15		
	Okulların rehber ve yol göstericilik rolü üstlenmesi	32	13		
	Okulların yerel koşullara göre esneklik sağlanması	28	11		
	Denetimlerin yapılması	32	13		
Okul Yöneticiliği	Yöneticilerin öğretmen okullarında yetiştirilmesi	22	30		
	Yöneticilerin bürokratik süreçlerden kurtulması	16	22	74	7
	Karar süreçlerinin paylaşılması	12	16		
	Yöneticilerin öğretmen okullarında yetiştirilmesi	24	32		

Tablo 3. MEB 2023 Eğitim Vizyonu Belgesindeki Kodlar ve Temalar

Temalar	Kodlar	Kodlar Toplamı		Gözlenen Kod Toplamı	Temanın Ağırlığı
		f	%		
Yaparak yaşayarak öğrenme	Öğrencinin yeteneğinin keşfedilme-si	24	20	118	14
	Doğal öğrenme sisteminin kullanılma-sı	16	14		
	Bilginin beceriye dönüştürül-mesi	64	54		
	Öğrencilere yetkinlik kazandırıl-ması	14	12		
Bireysel potansiyelin gerçekleştiril-mesi	Eğitimin merkezinde insan olmalı	68	52	130	15
	Bireysel farklılıkların dikkate alınması	32	25		
	Bireyin kendini tanımasının sağlanması	12	9		
	Bireylerin yaratıcılığının da bilginin oluşumun-da kullanıl-ması	18	14		
Öğrenci odaklı eğitim	Öğrencinin çok boyutlu olarak değerlendirilmesi	22	37	59	7
	Programın öğrenciye uygun hale getirilmesi	23	39		
	Öğrenci eğitimin öznesi olması	14	24		
Düşünme becerilerinin geliştiril-mesi	Sorun çözme becerisinin geliştirilmesi	14	47	30	3
	Eleştirel düşünmenin kazandırılması	12	40		
	Yumuşak becerileri öne çıkaran eğitim anlayışı kurulması	4	13		
MEB Teşkilatının yeniden yapılandırıl-ması	Eğitimin sürecinin bütün olarak (ekosistem gibi) görülmesi	61	70	87	10
	Okul eğitim sisteminin merkezinde yer alması	26	30		
Öğretmen yetiştirme ve öğretmenin güçlendiril-mesi	Öğretmen niteliğinin artırılması	18	19	94	11
	Öğretmen sayısının artırılması	6	6		
	Öğretmenin eğitimin öznesi olması	4	4		
	Öğretmenlerin hem yerel hem de uluslararası düzeyde niteliklerinin artırılması	8	9		
	Aidiyetin güçlendirilmesi	5	5		
	Lisansüstü eğitim düzeyinin hedeflenmesi	15	16		
	Mesleki gelişim çalışmalarının desteklenmesi	24	26		
	Özlük haklarının yeniden düzenlenmesi	14	15		
Okul yöneticiliği	Okul yöneticiliğinin bir uzmanlık olarak ele alınması	8	6	137	16
	Okul yöneticilerinin liderlik özelliklerinin olması	14	10		
	Okul yöneticilerinin	14	10		

	okullarının ekosistem koşullarını evrensel değerlerle birleştirebilmesi				
	Eğitimde yer alan tüm yöneticilerinin birbirinden beslenmesi	6	4		
	Yöneticinin olasılıkları öngörebilme kapasitesinin arttırılması	9	7		
	Okulların gelişimi üzerine kurulu bir yönetim anlayışının benimsenmesi	58	42		
	Veriye dayalı bir yönetim anlayışının oturtulması	28	21		
Yaşamboyu eğitim	Geleceğe yönelik insanların hazırlanması	12	19		
	Herkes için öğrenmenin yaşam tarzı haline gelmesi	38	59	64	7
	Öğretmenlik mesleğinin de yaşam boyu eğitim kapsamında yeniden değerlendirilmesi	14	21		
Eğitimde dijital dönüşümün sağlanması	Bilginin yeniden bütünsel yaklaşımla yapılandırılması	22	15		
	Eğitimin her boyutunda dijital dönüşümün sağlanması	42	30	142	16
	Disiplinerarası çalışmalarının desteklenmesi	16	11		
	Öğrencilerinin farklılıklarının dikkate alınarak dijital araçların düzenlenmesi	62	44		

Araştırma Makalesi • Research Article

Oylama Gücünün Enflasyon Üzerindeki Etkisi*

The Effect of Voting Power on Inflation

Ceyhun Haydaroglu^{a,**}

^a Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Bilecik/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-2886-6474

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 26 Eylül 2019
Düzeltilme tarihi: 08 Mayıs 2020
Kabul tarihi: 14 Mayıs 2020

Anahtar Kelimeler:

Oy Gücü
Banzhaf Güç İndeksi
Enflasyon

ÖZ

Ekonomi ve politika arasındaki ilişki kendisini en net şekilde hükümetlerin ekonomi politikalarında gösterir. Çalışmanın amacı politik istikrarsızlık literatüründe yer alan ampirik araştırmalardaki değişkenlere yeni bir değişken ekleyerek, enflasyon ile oylama gücü arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Oy gücü, siyasal karar alma mekanizmasında iktidardaki veya muhalefetteki partilerin bir karar almada ellerinde bulundukları güçtür. Çalışmada oylama gücünün 47 ülkenin 1987-2019 döneminde gerçekleşen seçim sonuçları temelinde oluşturulan ve çoğunlukla istikrarsızlık literatüründe kullanılan Normalize Edilmiş Banzhaf İndeksi değerleri ile enflasyon üzerindeki etkisi analiz edilmektedir. Analiz sonuçlarına göre, İktidarı oluşturan büyük partinin ve koalisyonu sağlayan partilerin güç indeks değerleri istatistiksel olarak enflasyon üzerinde anlamlı negatif etkiye sahiptir. Ana muhalefet partilerinin oylama güç indeksi ile enflasyon arasında doğru orantılı bir etki ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 26 September 2019
Received in revised form 08 May 2020
Accepted 14 May 2020

Keywords:

Voting Power
Normalized Banzhaf Index
Inflation

ABSTRACT

The relation between economy and politics shows itself in its sharpest way in the economy politics of the governments. The aim of this study is to add one more variable to the variables found in political instability literature and put forward its relation with inflation. Voting power expresses the power of opposition parties and ruling party in any decision making process. Another aim of the study is to analyse the effects of voting power on inflation which are mostly used in instability literature and Normalized Banzhaf Index value which is formed regarding to the election results of 47 countries in the 1987-2019 period. According to the analysis results, total power index values of the coalition parties and the governing party are inversely proportional with inflation and significant results are obtained for all the variables. The power voting index of the main opposition parties and inflation has a directly proportional effect and meaningful relation.

1. Giriş

Ekonomi politikaları politika yapıcılar tarafından şekillendirildiğinden ekonomi ve politika arasındaki ilişki her zaman ekonomistlerin yoğun ilgisini çekmiştir. Son yıllarda özellikle büyüme, istihdam ve enflasyon olmak

üzere, ülkeler arası ekonomik göstergelerdeki farklılıkların nedenlerini belirlemeye yönelik çalışmalar hem ekonomi politikası hem de politik iktisat alanında artmasına neden olmuştur. Bu süreç ayrıca disiplinler içinde yeni arayışları da beraberinde getirmiştir. Bu arayışların bir yansıması

* Bu çalışma yazarın 2011 yılında Prof. Dr. İbrahim Bakırtaş danışmanlığında Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanan "Politik Karar Alma Sürecinde Oylama Gücü ve Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkisi" adlı doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

** Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: ceyhun.haydaroglu@bilecik.edu.tr

olarak modellere ekonomik değişkenlerin yanı sıra politik ve kurumsal değişkenler de dahil edilmeye başlanmıştır. Politik faktörlerin ülkeler arasındaki ekonomik göstergelerde ortaya çıkan farklılıkları analiz eden çalışmalarda ekonomik değişken olarak genellikle enflasyon, istihdam ve büyüme ele alınırken açıklayıcı değişken olarak ekonomik göstergeler üzerinde güçlü kurumların etkili olduğu düşüncesinden hareketle genellikle demokrasi göstergeleri kullanılmıştır (Şanlısoy ve Kök, 2010:102).

Bir ülkenin istikrarlı bir ekonomik yapıya kavuşabilmesi için güçlü ve istikrarlı bir politik yapının mevcut olması gerekmektedir. Güçlü ve istikrarlı politik otorite ekonomi politikaları konusunda geleceğe yönelik belirsizlik ve endişeleri asgari düzeyde tutacaktır. Politikada oluşan istikrarsız yapı, ekonomik istikrarı etkileyen önemli etkenlerden biridir. Genel politika anlayışı içerisinde, dünya ekonomisinde yaşanan hızlı değişimi algılamayan, ekonomik gelişmeleri takip edemeyen ve ülke ekonomisinin beklentilerinin aksi yönde bir anlayışa sahip olan politika, ekonomik gelişmeyi engelleyici bir faktördür.

Gelişmiş ülkeler yaygın olarak demokratik rejimlerle yönetilirken, gelişmekte olan ülkelerde demokrasi kültürünün yeterince benimsenmediği ve krallık, diktatörlük gibi demokrasi dışı rejimlerle yönetilmektedir. Gelişmiş ve gelişmemiş ülkelerin ekonomik ve sosyal yaşama dair performans farklılıkları da dikkate alındığında, ülkeler arası gelişmişlik farklılıklarının analizinde politik göstergelere de yer verilmeye başlanmıştır. Ancak bu yöndeki temel görüş temelinde demokrasi ölçütlerinin ekonomik göstergeleri etkileyen tek değişken olduğu yargısına varılması hatalı olacaktır. Ayrıca ekonomik göstergeleri etkileyen politik değişkenlerin neler olabileceği konusunda da literatürde tam fikir birliği bulunmamaktadır. Bu sorun kendisini yapılan çalışmalarda kullanılan farklı politik istikrarsızlık göstergelerinde göstermektedir (Kuştepeli ve Önel, 2006:57).

Literatürde politik istikrarsızlığın tanımlanmasında iki önemli görüş dikkat çekmektedir. Birinci görüşe göre politik istikrarsızlık bileşenleri; devrimlerin sayısı, politik grevler, isyanlar, belirli bir dönem içinde gözlemlenen başarılı ve başarısız darbeler, politik olarak harekete geçilmiş suikastların ve idamların sayısı, politik şiddetten dolayı ölümlerin sayısı, soykırım olayları, iç savaşlar, politik rejim türleri, hükümete karşı gösteriler ve ayaklanmalar, sınır savaşları, terör olaylarının sayısı, kaos, etnik ve dinsel parçalanma, bir ülkede ortalama zamanda savaşlara karışması ve buna bağlı olarak savaş kayıpları gibi mevcut anayasal sistemi değiştirmeye zorlamaya yönelik faaliyetlerdir.

Demokratik rejim tiplerinde ortaya çıkan ve anayasal düzen içinde olmakla birlikte meydana gelen politik istikrarsızlıkları tanımlamaya yönelik görüşe göre ise politik istikrarsızlık bileşenleri; kabine değişiklikleri,

hükümet krizleri, genel seçim dönemleri, azınlık ve koalisyon hükümetleri, hükümetteki parti sayıları, hükümet değişikliklerinin olasılığı, hükümet türleri, hükümetteki partilerin sayısı, seçime giren partilerin etkinliği, parlamentodaki partilerin etkinliği, hükümetteki partilerin etkinliği, yeniden seçimlerin olasılığı, hükümet parçalanması, hükümetin ideolojik görünümü, hükümetin görevde kalma süresi, hükümet büyüklüğü, koalisyon partilerinin mecliste çoğunluk durumu, harcamacı bakanlıkların sayısı gibi mevcut politik rejim içerisinde ortaya çıkan politik gelişmelerdir (Eren ve Bildirici, 2001; Berument ve Heckelman, 2005; Bakırtaş ve Koyuncu, 2005; Aisen ve Veiga, 2008).

Politik istikrarsızlık literatüründeki temel tanımlama gayretleri dikkate alındığında, politik istikrarsızlık değişkenlerinin yerine yeni bir kavram olarak oylama gücü kavramının eklenmesi bu çalışmayı diğerlerinden ayırmaktadır. Politik istikrarsızlığın makroekonomik değişkenler üzerinde negatif etkilerinin olduğunu, istikrarlı bir siyasi ortamın ekonomik göstergeleri daha istikrarlı hale getireceği çeşitli çalışma bulgularıyla desteklenmiştir. Mevcut literatürün sonuçları esas alınarak, politik istikrarsızlık göstergesi olarak oylama gücü indeksleri kullanılarak, oylama gücünün 47 ülkenin 1987-2019 arası dönemde enflasyon üzerindeki etkisi panel veri yöntemi ile analiz edilmektedir. Bu çalışma ile politik iktisat literatüründe oylama gücü ve ekonomi arasındaki ilişkileri inceleyecek araştırmacı ve akademisyenlere öncülük etmek amaçlanmaktadır.

2. Oylama Gücü: Kavram ve Tarihçe

Demokratik toplumlar kararlarını belirli kurallar çerçevesinde alırlar. Seçmenlerin alınan kararlar üzerinde etkisinin nasıl olacağı yine kurullarla düzenlenmektedir. Oylama gücü, karar alma mekanizmalarında partilerin birbirlerine karşı sahip oldukları gücü ifade etmektedir. Diğer bir deyişle oylama gücü, meclislerdeki partilerin veya koalisyonların birbirlerine göre sahip oldukları güçtür. Üyelerin oylama gücü, alınacak kararlar üzerinde sahip olduğu etki düzeyini göstermektedir.

Oylama gücü metodolojisi, politika analizi için değerli bir araçtır. Çünkü oylama gücü, kolektif karar alma sürecinde gücün dağılımını sayısal olarak ortaya koymaktadır. Oylama gücü, oylama paylarının kavramsal dağılımından oldukça farklı olabilen ve etkili karar alma anlayışında daha fazla ilgili olan seçmenler arasında efektif gücün dağılımını ortaya çıkarır (Reynaud vd. 2007:8).

Demokratik toplumlarda seçmenler, bireysel çıkarlarını karar alma süreçlerinde temsil edecek vekillerini seçerler. Seçmenler, belirli oylama kuralları içerisinde bireysel tercihleri ile kolektif kararlar alırlar. Ülkelerin hükümet yapıları, seçim sistemleri ve seçilen vekillerin dağılımları karar alma mekanizmasını etkileyebilmektedir. Seçmenlerin tercihleri doğrudusunda oluşturulan hükümet, onların

istekleri doğrultusunda politikalarını oluşturmaktadır (Saas, 2001:17).

Oylama gücü analizinin temel amaçları; bir seçim sisteminde bireysel seçmenlerin veya blok seçmenlerin oransal güçlerini belirlemek, ortalama oylama gücünü en geniş anlamıyla açıklamak ve doğruluğunu kendi sistemi içerisinde değerlendirmek, oylama gücünün istenen dağılımını gerçekleştirmek için ağırlıklarını belirlemek, oylama gücü içerisinde blok oylama ve koalisyonların yararlarını açıklamak şeklinde ifade edilebilir (Gelman vd., 2002:421).

Oylama gücü ölçümlerinde, koalisyonlar oluşturulurken belirleyici veya eksen olma özelliği dikkate alınmaktadır. Bir partinin eksen konumunda bulunması, tüm olası meydana gelebilecek koalisyonlar içerisinde kendi oyuyla kazanan veya kaybeden tarafı etkileyebilme kabiliyetine sahip olmasıdır. Bir parti, kazanan koalisyonda ise yapmış olduğu tercih doğrultusunda kararını değiştirdiğinde, koalisyon kaybedene dönüşüyorsa veya tersine koalisyonu kaybeden taraftan kazanan tarafa dönüşürebiliyorsa parti, belirleyici veya eksen özelliğine sahiptir (Heard ve Swartz, 1999:175).

Oylama gücü ölçümüyle ilgilenen ilk kişi Philadelphia'da 1787 yılında kurucu mecliste Maryland delegesi olarak görev yapan Luther Martin'dir. Martin, ABD Temsilciler Meclisi'nde büyük eyaletlerin oylama gücünün, 13 eyaletin her birinin temsilcilerinin her zaman blok olarak oylarını kullandığı varsayımında, küçük eyaletler ile karşılaştırdığında oransız olarak çok büyük olduğunu tespit etmiştir. Martin, sadece oylama bloklarının büyüklüğü durumunda ağırlıklar ile eşit olarak oylama gücünün mantıksız olacağıyla birlikte, oylama gücünü ölçmek için bir ölçüde basit bir girişimde de bulunmuştur (Martin, 1937:173).

Oylama gücü problemine Martin'in ilgi duyması, her eyaletin tüm temsilcilerinin blok olarak oylarını kullanmasından duyduğu endişeden ve büyük eyaletlerin küçük eyaletlere karşı birleşmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Martin'in değerlendirmelerinde ağırlıklı oylama gücü kavramını kullanması, hem teorik hem de uygulama açısından bir ilktir. Ancak, Martin'in oylama gücünün sadece belirli bir bölgeye, partiye ya da ekonomik çıkara ait olması nedeniyle o dönem için çalışmalarının unutulmasına veya göz ardı edilmesine neden olmuştur (Felsenthal ve Machover, 2005:487).

Neumann ve Morgenstern, 1944 yılında oylama sistemlerindeki güç dağılımını araştıran bir çalışma yapmışlardır. Oylama gücü üzerindeki incelemelerini, amacı sadece kazanmak olan basit bir oyun üzerine dayandırmışlardır. Aynı zamanda, çalışmalarında oylama sistemi örneğine benzer özelliklere sahip ağırlıklı çoğunluk oyunları üzerine de incelemeler yapmışlardır (Neumann ve Morgenstern, 1944:34-37).

Oylama gücünün ilk bilimsel tartışması, mutlak oylama gücünün olasılıklı ölçümünü öneren Penrose tarafından 1946'da yapılmıştır. Bu ölçüm, karar kurallarının belirli bir sınıflandırması bağlamında tanımlanmasına rağmen, açık bir şekilde çok geneldir. Penrose, basit oylama oyunlarında, seçmenlerin birbirinden bağımsız olarak hareket ettiğini ve her seçmenin $\frac{1}{2}$ eşit olasılıkla 'evet' veya 'hayır' oyu kullandığını varsaymaktadır. Bu durumda, bağımsız olarak seçmen sayılarında meydana gelen bir artış nedeniyle kotanın aynı kalması söz konusuysa, iki seçmen arasındaki ağırlıkların oranı birbirine yaklaşacaktır (Penrose, 1946:54).

Oylama gücünün ölçümüne yönelik diğer bir çalışma, 1953 yılında Shapley tarafından yapılmıştır. Shapley, oyun teorisi içerisinde işbirlikçi oyun kuramından yararlanarak bir değer oluşturmuştur. (Shapley, 1953:78). Shapley ve Shubik, 1954 yılında yapmış oldukları çalışmada indeks değerini yeniden gözden geçirerek, Shapley- Shubik indeksini geliştirmişlerdir. Yaptıkları çalışmada basit işbirlikçi oyun olarak isimlendirilen Shapley değerinin doğrudan uygulanması olan bir önsel oylama gücü indeksi önermişlerdir (Shapley ve Shubik, 1954:787). Shapley-Shubik indeksi (SSI), oransal oylama gücü kavramından hareket etmektedir. SSI'ne göre belirlenen oylama gücü, partilerin koalisyonlardaki oransal gücünü vermektedir.

Riker, (1959) oyun teorisine dayanarak oylama gücü indekslerinin ekonomistler tarafından kullanılabileceğini ortaya koymuştur. Riker, 1953 ve 1954 yıllarında Fransa Millet Meclisi'nde oylama gücü indekslerinin ölçümünü partiler arası transferleri göz önünde bulundurarak, kesin oylama gücünün yeterliliği açısından ilk kez inceleme imkânına sahip olmuştur (Riker, 1959:124-128).

Oylama gücü kavramı konusunda yapılan önemli çalışmalardan birisi de 1965 yılında Banzhaf tarafından gerçekleştirilmiştir. Banzhaf (1965) ABD Yüksek Mahkemesi kararlarının "bir kişi bir oy" prensibine uygun olarak alındığını ve her bir üyenin sahip olduğu oyun değerinin diğer üyelerle eşdeğer olduğunu ileri sürmüştür. Banzhaf, karar alma mekanizmalarında ağırlıklı oylama sistemi vasıtasıyla yüksek mahkemenin hükümlerinin yerine getirilmesinin olasılığı üzerinde ciddi olarak değerlendirmelerde bulunmuştur. Bununla birlikte, daha sonraki ABD Yüksek Mahkeme ağırlıklı oylama fikrini reddetmiş ve yasama bölgelerinin aynı ölçüde temsil edileceğini belirtmiştir. Bu, ABD'de oylama gücü ölçümlerinde ilginin azalmasına neden olmuştur. Banzhaf'ın, Penrose'un 1946 yılında yapmış olduğu çalışmaya katkısı, oylama gücü oranının nasıl belirleneceği konusundadır (Banzhaf, 1965:324).

Banzhaf ölçümü, aslında Penrose'nun oylama gücü ölçümü fikrinin yeniden ortaya çıkmasıdır. Penrose ile hemen hemen aynı doğrultuda hareket etmiştir. Ancak Banzhaf, oylama gücü ile ilgili olarak mutlak büyüklüğün olmadığını ifade etmiştir. Oylama gücünü, bir seçmenin gücünün diğer seçmenin gücüne oranı şeklinde ifade etmektedir. Bu

nedenle Banzhaf'ın oylama gücü, oransal güçtür. Banzhaf, tanımladığı bu gücü Banzhaf indeksi (BI) olarak isimlendirmiştir (Felsenthal ve Machover, 2004:5). Banzhaf ölçümü, tamamen etki gücü kavramı çerçevesinde geliştirilmiştir. Banzhaf, karar mekanizmalarında koalisyon içerisinde bulunan partilerin, kendi oy sayılarıyla, alınacak kararın onaylanıp onaylanmayacağı üzerine etki edeceğini belirtmiştir. Oylama gücünün sonucu değiştirebilme kapasitesi olduğunu vurgulamıştır (Felsenthal ve Machover, 2005:494).

Oylama gücünün ölçülmesi çalışmalarında SSI ve BI, büyük ölçüde kullanılan iki indekstir. Araştırmacılar yapmış oldukları çalışmalarda birtakım teknikler ortaya koymuşlardır. Ancak genel kullanım açısından hiç birisi SSI ve BI kadar yaygın bir şekilde kullanılamamıştır (Felsenthal ve Machover, 1998:9). Bununla birlikte oylama gücü AB Konseyi, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların karar alma mekanizmaları içerisinde oylama güçlerinin ölçülmesi veya eski ve yeni üyelerin kurumlara katkısı uygulamaları ele alınmaktadır.

3. Karar Mekanizmasında Oylama Gücü

Oylama mekanizmasına uyarlanan oyun kuramı, seçimde seçmenlerin başvurdukları stratejik davranışları rasyonellik kuralları altında incelemektedir. Oyun kuramı, çeşitli kaynak ve bilgi kısıtları altında amaçlarını devam ettirmek için oyuncuların stratejik etkileşimlerini açıklamaktadır. Tüm teoriler gibi oyun kuramı da dünyada ne olduğunu anlamak için önemli bir çabayı ortaya koymaktadır. Oyun kuramı, amaca yönelik oyuncuların çeşitli çevre koşulları altında davranışlarının ne olacağını tahmin etmek için kullanılmaktadır (Nurmi ve Meskanen, 1999:162).

Oransal güç, parlamenter sistemlerde diğer partilere göre daha fazla sandalye sayısına sahip partinin kendi çıkarları doğrultusunda sonuç elde etmesine neden olur. Bu nedenle, meclis içerisinde bir partinin göreceli olarak çok sandalyeye sahip olması, bu partinin hükümet gücünün de fazla olmasını sağlayacaktır. Karar kuralı, her seçmenin pazarlık gücünü etkilediği için oransal güç oylama davranışlarını da etkileyebilecektir. Büyük oransal güce sahip olan seçmen, daha büyük bir güdünün yanı sıra kazanan koalisyona katılmak için daha büyük bir olanağa sahip olacaktır. Meclis içerisinde böyle bir güce sahip olan bir parti, alınacak kararları da etkileme gücüne sahiptir. Oransal olarak daha fazla güce sahip olan partiler koalisyon oluşumunda kendi aralarında anlaşma yapma eğilimine girmektedirler. Bu da beraberinde etki gücünden farklı olarak pazarlık yapılması sonucunu doğurmaktadır (Felsenthal ve Machover, 2004:9-12).

Etki gücü, olasılıklı bir kavram olarak, bir partinin kararı etkileme olasılığı üzerinde durmaktadır. Oransal güç, oyun teorisi temelinde, partinin sahip olduğu sandalye sayısına dayanan paylaşımı ölçmektedir. Oransal güç, hükümetteki bir partinin sahip olduğu sandalye sayısını verir. Başka bir

deyişle, herhangi bir seçmenin karar alma mekanizmasında elde ettiği sayısal güçtür (Felsenthal ve Machover, 2004:11).

Oylama gücü indeksleri üzerine yapılan çalışmalar, genellikle AB, Dünya Bankası, IMF gibi organizasyonların güç oranları üzerine odaklanmıştır. Ayrıca bazı çalışmalarda ülke meclislerindeki politik partilerin güç indekslerinin karşılaştırılması yapılmıştır (Nurmi ve Meskanen, 1999; Leech ve Leech, 2004; Algaba vd., 2007; Turnovec, 2007; Aleskerov vd., 2008).

Raunio ve Wiberg (1998), AB genişlemesiyle birlikte farklı oylama kuralları altında mecliste oylama gücünün dağılımını analiz etmektedir. Üye devletlerin güç dağılımlarının genişlemeyle birlikte zayıfladığını göstermektedir. Bu değişim daha büyük üye devletler için daha büyük güç kaybına neden olmaktadır. Karar alma mekanizmalarında, belli bir sonucun elde edilmesi belli bir karar alma kuralına bağlıdır. Bu kurallardan biri olan kota kuralı, seçmenlerin kullandığı 'evet' veya 'hayır' oylarının oransal çokluğuna dayanmaktadır. Belirli bir kararın alınması için gerekli oy miktarı kotadır. Kota daha yüksek olduğunda daha küçük üyeler politik karar alma sürecinde daha güçlü olmaktadır.

Levinsky ve Silarszky (1998), çeşitli merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri tarafından genişleyen AB Konseyi'nde gücün dağılımındaki olası değişimleri incelemektedir. Araştırmalarında yöntem olarak basit işbirliği oyununun Shapley- Shubik güç indeksini kullanmaktadır. AB'nin genişlemesi eski üyelerin güç paylarının genel olarak azalacağını ortaya koymaktadır. Göreli olarak koalisyonlardaki küçük değişiklikler güç dağılımında geniş değişiklikleri meydana getirmektedir.

Robson (2007), 1901-2004 periyodu için Avustralya senatosu güç dağılımlarını, Shapley-Shubik, Banzhaf ile Deegan ve Packel güç indeksleri yardımıyla hesaplamıştır. Oylama gücü, politik partiler arasında daha dağınık dağılmaktadır. Avustralya İşçi Partisinin oylama gücü, uzun dönemde azalmaktadır. Koalisyon partilerinin oylama güçleri devam etmektedir ve son zamanlarda artmaktadır.

Leech ve Leech (2004), güç indekslerini ve oylama güç analiz metodlarını kullanarak, IMF ve Dünya Bankası'nın oylama sistemlerini analiz etmiştir. Genel olarak tüm devletler için güç payları, devletlerin ağırlıklarından daha düşüktür. Ancak ABD'nin güç payının her zaman büyük ölçüde oylama ağırlığından daha fazla olduğu bulunmuştur. Ağırlıklandırılmış oylama, bu nedenle Bretton Woods kurumlarında ABD'nin lehine işlemektedir.

Raunio ve Wiberg (2002), 1979-2000 periyodunda Avrupa parlamentosu seçimlerinde oylama gücünü araştırmaktadır. Parti grupları arasında oylama gücünün dağılımı standardize edilmiş Penrose-Banzhaf ve Shapley-Shubik oylama indeksleri ile basit çoğunluk, 2/3, 3/4 ve 3/5 çoğunluk kuralı altında analiz edilmiştir. Her bir parti

grubunun kontrol altında tuttuğu sandalyelerin payları onun önsel oylama gücünün payları ile karşılaştırılmaktadır. Araştırma bulgularına göre daha küçük gruplar parlamentodan dışlanma eğilimindedir. Orta büyüklükteki gruplar görece olarak az oylama gücüne sahip olmalarına rağmen onların ideolojik konuları sayısal gücünün ötesinde sonuçları etkilemede bu partilere olanak vermektedir.

Chiriac (2008), AB'ye üye devletlerin güç dağılımlarının gelecekteki karar yapılarını nasıl etkileyeceğini incelemektedir. Çalışmada mecliste oy gücünün dağılımını, karar süreci üzerinde devletlerin etkilerinin gösterilmesinin yanı sıra genişleme ile birlikte ortaya çıkan değişikliklere de yer verilmektedir. Çalışmada oylama gücünün dağılımına ilişkin örnek olay sunulmakta ve 1996-2004 periyodunda Romanya parlamentosunda karar alma sürecinde partilerin oylama gücü dağılımları analiz edilmektedir.

Sutter (2000), AB Konseyi'nde esnek bütünleşmeyi açıklamıştır. AB Konseyi'nin alt gruplarında farklı boyutlarda kurulan mecliste üye devletlerin oylama gücü analiz edilmektedir. Bunun dışında, Avrupa Para Birliği esnek bütünleşmenin en önemli örneği olarak adlandırılmaktadır. Banzhaf indeksi, istikrar ve büyüme anlaşmalarına göre karar verme sürecinde oylama gücünün dağılımını hesaplamaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre oylama gücü ile göreceli oylama ağırlıkları arasındaki ilişkileri tanımlayan görece oylama gücünde özellikle daha küçük ülkelerde önemli ölçüde dalgalı bir seyir izlemektedir.

Baldwin ve Widgren (2005), AB genişlemesinin karar verme üzerindeki olası etkilerini araştırmışlardır. Bu çalışma, üyeler arasında güç dağılımına odaklanmaktadır. Hareket etme kapasitesi olarak genişleme eğer anayasal anlaşma oylama kuralları yürürlüğe girerse göreceli olarak az etkileyecektir.

Blomberg ve Broz (2006), oylama gücünün açıkça kota olarak bilinen üye ülkelerin finansal katkılarının büyüklüğüne bağlı olduğu IMF'nin yönetim yapısını araştırmışlardır. Gelişmekte olan ülkeler IMF'nin politika ve programları üzerinde etkilerinin çok küçük miktarda kalması ile ayrılan demokratik açıklık konusunda etkin olamaz iken, onlardan büyük kotaları nedeniyle zengin ülkeler, oylama gücünde daha üstün olmaktadır.

Aleskerov (2000), 1991'den 1999'a Türk parlamentosunda temel politik partiler arasındaki gücün dağılımını analiz etmiştir. Bu nedenle koalisyonların kurulması ve sürdürülmesi için parlamento istikrarı ve güç eşitsizlikleri açısından partiler arasındaki ilişkileri de göz önüne almaktadır.

4. Veri ve Yöntem

Politik istikrarsızlık literatüründe meclis temelli politik istikrarsızlıkların makroekonomiye etkilerini araştıran çalışmalarda parlamentonun ve hükümetin yapısı üzerindeki istikrarsızlık göstergeleri kullanılmıştır. Bu çalışmalarda, politik istikrarsızlık göstergeleri olarak hükümet gücü indekslerinin de içinde olduğu oylama gücü indeksleri kullanılmıştır. Oylama gücü, partilerin blok oy kullanan milletvekillerini ihtiva ettiği varsayımı altında, iktidardaki veya iktidar dışındaki partilerin bir karar vermede sahip oldukları güç olarak tanımlanır. Temsili demokrasilerde politik partiler, temsil ettikleri toplulukların tercihlerini önemserler. Bu tercihler doğrultusunda karar alma sürecini etkilemeye çalışırlar. İktidara sahip olan her partinin alınacak kararlar üzerinde doğrudan etkisi bulunmaktadır. Demokrasinin gereği olarak bu kararları belirleyecek olan üyelerin seçilebilmesi için belirli kurallara bağlı kalmak kaydıyla belirli dönemlerde seçimler gerçekleştirilir. Gerçekleştirilen seçimler sonucunda iktidardaki partiler görevlerini sürdürebilir veya karar mekanizmasında güç değişikliği yaşanabilir.

Demokratik sistemlerde, karar mekanizmasında oylama gücünün ölçülmesi veya koalisyon oluşumları, üyelerin kendi aralarında çıkar çatışmalarına bağlı olarak yaptıkları pazarlık ölçüsünde ortaya çıkmaktadır. Seçimlerden sonra hükümeti kurma aşamasında sonuç elde edebilmek için partiler kendi aralarında sahip oldukları oylama gücü oranısında pazarlık yaparak bir anlaşma zemini oluşturmaya çalışmaktadırlar. İşbirliği ile oluşturulan çok partili çoğunluk oyununda, bir parti oylama kuralında gerekli olan çoğunluğa sahip değilse, partiler arasında kurulan koalisyonlar iktidarı elde etme ve hükümet olma konusunda önemli bir rol oynar. Bu süreçte partiler koalisyon kurmada tamamen serbesttir. Seçimlerden sonra partilerden herhangi biri tek başına hükümeti kuramıyorsa, partiler koalisyon hükümeti kurmak için diğerleri ile anlaşmak zorunda kalacaktır. Partilerin koalisyon oluşumunda etki gücü, tek parti iktidarına oranla son derece büyüktür. Belli bir uzlaşmanın ürünü olan koalisyonlarda her parti koalisyonu kurmak veya bozmak için yeterli oylama gücüne sahiptir (Bakırtaş ve Koyuncu, 2010:24).

Bu çalışmada 47 ülkenin 1987-2019 döneminde iktidarı oluşturan büyük partinin ile diğer partilerin ve muhalefet partilerinin ayrı ayrı oylama güç değerleri hesaplanmıştır. Çalışmanın amacı, oyama güç değerinin enflasyon üzerindeki etkisini belirlemektir. Birtakım sınırlılıklar doğrultusunda 47 ülkenin seçilmesi ve çalışmada kullanılması kararlaştırılmıştır. Bu sınırlılıklar şöyle açıklanabilir; ülkelerin parlamenter demokrasiye sahip olması gerekmektedir. Bu gereklilikle birlikte diğer yönetim sistemleri (Totaliter, Otokratik, Monarşik vb.) çalışmamızın kapsamı dışında kalmaktadır. Parlamenter demokrasi ile birlikte ülkelerin belirli dönemlerde ve süreklilik gösteren genel seçimlerin yapılması da

gerekmektedir. Bu kapsam içerisinde parlamenter sistem daha önce ifade edilen tek meclis-çift meclis yapısının ikisinin de seçilen ülke örnekleminde bulunduğu ifade edilebilir. Oylama gücü kavramında ölçülen indeks değerlerinin meclis içerisindeki partilerin sandalye dağılımı esas alındığından karar alma sürecinde meclisin bulunması, meclisi oluşturacak vekillerin düzenli aralıklarla ve devamlı olarak genel seçimlerin düzenlenmesi güç dağılımlarında değişiklikleri de beraberinde getireceğinden analiz kapsamı içerisinde yer almaktadır. 47 ülke ana örnekleminde alt gruplandırma yapıldığı takdirde 34 OECD ülkesini, AB 15 ülkelerini ve AB 27 ülkelerini kapsamaktadır. Çalışmada oylama gücü ölçüm değeri olarak Normalize Edilmiş Banzhaf İndeksi (NBI) kullanılmıştır. Bu indeks değerinin seçilmesinin nedeni ise literatürde daha yaygın olarak kullanılmasıdır.

Çalışmada 1987-2019 seçilmesinin temel nedeni çalışmada yer alan özellikle doğu Avrupa ülkelerinin seçimlerinin genellikle 1990 sonrası sağlanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Seçimlerden sonraki yıllarda partiler arasında aynı meclis dağılımına sahip olduğu varsayımıyla NBI oylama gücü indeksi hesaplamaları, araştırmaya konu ülkelerin seçim dönemlerinden sonra bir dahaki seçime kadar istikrarlı bir şekilde meclis aritmetiğine sahip olduğu dikkate alınarak ölçülmüştür.

Kaliteli çoğunluk oylama kuralına göre bir karar alınabilmesi için 2/3, 4/5 gibi önemli bir bölümünün önerilen bir programa kabul oyu vermesi gerekmektedir. Bu kuralın uygulanması halinde, azınlıkta kalanların sayısı çok az olmaktadır. Bu yöntem katı anayasaların değiştirilme usullerinde kullanılması gibi sınırlı bir uygulama alanına sahiptir. Basit çoğunluk kuralına göre herhangi bir karar verilebilmesi için toplam oy verenlerin yarısından bir fazlasının sunulan alternatiflerden herhangi birine kabul oyu vermesi gerekmektedir. Çalışmada basit ve nitelikli çoğunluk kuralının ikisi birlikte kullanılmıştır.

Araştırmada makroekonomik göstergelerden enflasyonun seçilmesinin nedeni, politik istikrarsızlık ile ilgili çalışmalarda enflasyonun kullanılması ve ayrıca iktisat literatüründeki teorik ve ampirik çalışmalarda bu değişkenin diğer değişkenlerle karşılaştırıldığında ağırlıklı öneme sahip olmasıdır.

Politik istikrarsızlık temelinde iktidara sahip olan büyük partinin ve iktidarı oluşturan partilerin toplam oylama gücü yükseldikçe enflasyonun azalacağı beklenmektedir. Ana muhalefet partisinin oylama gücü yükseldikçe, enflasyonun artacağı öngörülmektedir. Bu bağlamda oylama gücü hükümet değişiklikleri olarak tanımlanan politik istikrarsızlık kavramı içinde yer almaktadır. Söz konusu oylama gücü indeksinin, enflasyon üzerindeki etkisi araştırılırken, politik istikrarsızlık göstergesi olarak kullanılmıştır.

Oylama gücünün enflasyon üzerindeki etkileri model yardımıyla analiz edilmektedir. Bağımlı değişkenin enflasyon olduğu modelde açıklayıcı değişkenler büyüme, kamu harcamaları, para arzı ve oylama gücü indeks değerleridir. NBI yöntemiyle bu analizde kullanılmak üzere oylama gücüne ilişkin altı açıklayıcı değişken türetilmiştir. Bunlar, basit çoğunluk oylama kuralında; İktidarın toplam oy gücü (Bashuknbi), İktidarı oluşturan partinin oy gücü (Basbuynbi) ve Ana muhalefet partisinin oy gücü (Basmuhnbi) değişkenleri ile nitelikli çoğunluk oylama kuralında; İktidarın toplam oy gücü (Nithuknbi), İktidarı oluşturan partinin oy gücü (Nitbuynbi) ve Ana muhalefet partisinin oy gücü (Nitmuhnbi) değişkenleridir.

5. Araştırma Hipotezleri ve Modeller

Panel veriler ve havuz regresyon yöntemi yardımıyla, çalışmanın amacı, 47 ülkede 1987-2019 yılları arasındaki iktidarın oylama gücü ile enflasyon arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Bu amaç için ilk olarak 'H1: Basit çoğunluk oylama kuralında parlamentodaki partilerin oylama güçleri enflasyonu etkiler' ve 'H2: Kaliteli çoğunluk oylama kuralında parlamentodaki partilerin oylama güçleri enflasyonu etkiler' şeklindeki ana hipotezlerin geçerliliği 1987-2019 yılları arasında 47 ülke için test edilmektedir. Bununla birlikte oluşturulan alt hipotezler şunlardır:

H1A: İktidarı oluşturan partinin basit çoğunluk kuralında oylama gücü (Basbuynbi), enflasyonu düşürür.

H1B: İktidarın basit çoğunluk kuralında toplam oylama gücü (Bashuknbi), enflasyonu düşürür.

H1C: Ana muhalefet partisinin basit çoğunluk kuralında oylama gücü (Basmuhnbi), enflasyonu artırır.

H2A: İktidarı oluşturan partinin kaliteli çoğunluk kuralında oylama gücü (Nitbuynbi), enflasyonu düşürür.

H2B: İktidarın kaliteli çoğunluk kuralında toplam oylama gücü (Nithuknbi), enflasyonu düşürür.

H2C: Ana muhalefet partisinin kaliteli çoğunluk kuralında oylama gücü (Nitmuhnbi), enflasyonu artırır.

47 ülkedeki partilerin oylama güçlerinin enflasyon üzerine etkilerini analiz etmek amacıyla geliştirilen modellerde enflasyon (INF) bağımlı değişken olarak ele alınırken; modelde kontrol değişkenler olarak ekonomik büyüme (GDP), para arzı (MONEY) ve kamu harcamaları (EXPEN) kullanılmıştır. Kontrol değişkenler olarak kullanılan değişkenler enflasyonun kullanıldığı modellerde en sık karşılaşılan değişkenlerdir. Modelde kullanılan tüm değişkenlerin doğal logaritması kullanılmıştır.

Enflasyon ve ekonomik büyüme ilişkisini incelediğimizde literatürde sıklıkla olumsuz yönde birbirlerini etkilediği görülmüştür. Özellikle stagflasyonun ortaya çıktığı döneme kadar enflasyon önemli bir sorun olarak algılanmamıştır. Bu nedenle ekonomik büyüme üzerinde enflasyonun

olumlu etkisinin olduğu bile söylenebilir. Keynesyen politikalar ile birlikte enflasyonun ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkilerinin gözlemlenmesi var olan görüşü tersine çevirmiştir. Bununla birlikte günümüzde artık enflasyonun ekonomik büyüme üzerinden olumsuz bir etkisinin olduğu ve istikrarlı bir yatırım ortamını sağlayamaması sebebiyle büyümeyi negatif etkilediği yaygın bir kanı olmuştur (Barro, 1991; Fischer, 1993; Motley, 1994; Judson ve Orphanides, 1996; Paul vd., 1997; Bruno ve Easterly, 1998; Burdekin vd., 2000; Kim ve Willett, 2000; Ericsson vd., 2001; Li ve Zou, 2002; Valdovinos, 2003; Gillman and Nakov, 2004; Andres vd., 2004).

Enflasyon, birçok değişkenden etkilendiği gibi kamu harcamalarından da etkilenmektedir. Politik istikrarsızlıkların bir sonucu olarak kamu harcamalarının artması, kaynakların etkin kullanımını olumsuz etkilemekle birlikte vergi yüklerinin artmasına neden olabilmektedir. Vergi gelirleri ile finanse edilemeyen kamu harcamaları, bütçe açıklarına neden olabilmektedir. Artan kamu harcamaları, hem ekonomide ek bir talep oluşturmakta, hem de bütçe açıklarının büyüklüğüne bağlı olarak üretim maliyetlerini olumsuz yönde etkileyerek enflasyonu tetikleyebilmektedir. Kamu harcamalarındaki artışa bağlı olarak enflasyon da artmakta, azalışlar ise enflasyon üzerinde olumlu etkiler doğurabilmektedir. Uygulamada kamu harcamalarının enflasyonu pozitif etkilediği sonucuna ulaşan çalışmalardan bazıları şunlardır; (Ruge, 1999; Ezirim, vd., 2008; Han ve Mulligan, 2008; Agbewali, 2011).

Enflasyon üzerinde para politikasının genel araçları olumlu bir gelişim göstermektedir. Para arzı ile enflasyon arasında olumlu ve doğru yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Genişletici para politikaları enflasyonun artmasına neden olmaktadır. Para arzının ekonomik hacmin üzerinde artışı parasal genişlemeyi bu da doğru yönlü olarak enflasyonist bir baskıyı beraberinde getirmektedir. Ampirik bulgularda para arzı ile enflasyon oranı arasında pozitif ilişkinin olduğunu ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır (Mishkin, 1992; Dornbusch ve Fischer, 1994; Chaundhary ve Ahmad, 1995; Hondroyiannis ve Papapetrou, 1997; Piontkivsky vd., 2001; Alavirad, 2003; Catao ve Terrones, 2003; Solomon ve Wet, 2004; Narayan ve Prasad, 2006).

Politik istikrarsızlık ile enflasyon oranı arasında pozitif bir ilişki olduğu öngörülmektedir. Politik istikrarsızlığın yüksek düzeyleri daha yüksek ve oynak enflasyon oranına neden olmaktadır. Politik olarak daha istikrarsız bir sisteme sahip olan ülkeler, enflasyon vergisine daha çok başvurmaktadır. Politik istikrarsızlık ile senyoraj arasında pozitif bir ilişki vardır. Beraberinde fiyat istikrarının bozulmasına neden olmaktadır (Alesina, 1989; Grier ve Tullock, 1989; Edwards ve Tabellini, 1991; Cukierman vd., 1992; Gasiorowski, 1998; Hossain ve Chowdhury, 1998; Berument ve Heckelman, 2005; Aisen ve Veiga, 2008).

Bu çalışmada tahmin edilen tüm modellerde ‘i’ alt indisi ülkeyi, ‘t’ alt indisi zaman boyutunu göstermektedir. Enflasyon için tahmin edilen modellerde kontrol değişkeni olarak para arzına ek olarak büyüme ve kamu harcamaları değişkenleri de kullanılmaktadır. Bir model için bağımlı değişken olup da diğer modeller için kontrol değişkeni olarak kullanılan değişkenlerin var olduğu böyle durumlar potansiyel olarak içsellik sorununa sebebiyet verebilmektedir. Potansiyel olarak var olabilecek böyle bir içsellik sorununu ortadan kaldırmak için enflasyon için tahmin edilen modellerde: söz konusu değişkenlerin bir periyot gecikmeli değerleri modele dahil edilmiştir.

Panel veri çalışmasında modelin sağlaması gereken heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon testleri yapılmış ve sonuç olarak üç varsayımın üçünün de sağlanmadığı tespit edilmiş ve bu sonuca bağlı olarak modeller tahmin edilmiştir.

Enflasyona ilişkin oluşturulan modeller şöyledir:

$$\text{Model 1 : } \text{Inf}_{it} = \beta_1 + \beta_2 \text{Gdp}_{i(t-1)} + \beta_3 \text{Money}_{it} + \beta_4 \text{Expen}_{i(t-1)} + u_{it}$$

$$\text{Model 1A: } \text{Inf}_{it} = \beta_1 + \beta_2 \text{Gdp}_{i(t-1)} + \beta_3 \text{Money}_{it} + \beta_4 \text{Expen}_{i(t-1)} + \beta_5 \text{Basbuy}_{it} + u_{it}$$

$$\text{Model 1B: } \text{Inf}_{it} = \beta_1 + \beta_2 \text{Gdp}_{i(t-1)} + \beta_3 \text{Money}_{it} + \beta_4 \text{Expen}_{i(t-1)} + \beta_5 \text{Bashuk}_{it} + u_{it}$$

$$\text{Model 1C: } \text{Inf}_{it} = \beta_1 + \beta_2 \text{Gdp}_{i(t-1)} + \beta_3 \text{Money}_{it} + \beta_4 \text{Expen}_{i(t-1)} + \beta_5 \text{Basmuhn}_{it} + u_{it}$$

$$\text{Model 2A: } \text{Inf}_{it} = \beta_1 + \beta_2 \text{Gdp}_{i(t-1)} + \beta_3 \text{Money}_{it} + \beta_4 \text{Expen}_{i(t-1)} + \beta_5 \text{Nitbuy}_{it} + u_{it}$$

$$\text{Model 2B: } \text{Inf}_{it} = \beta_1 + \beta_2 \text{Gdp}_{i(t-1)} + \beta_3 \text{Money}_{it} + \beta_4 \text{Expen}_{i(t-1)} + \beta_5 \text{Nithuk}_{it} + u_{it}$$

$$\text{Model 2C: } \text{Inf}_{it} = \beta_1 + \beta_2 \text{Gdp}_{i(t-1)} + \beta_3 \text{Money}_{it} + \beta_4 \text{Expen}_{i(t-1)} + \beta_5 \text{Nitmuhn}_{it} + u_{it}$$

Tablo 1: Enflasyon Tahmin Değerleri

Inf	Model1	Model1A	Model1B	Model1C	Model2A	Model2B	Model2C
Sabit	-1,786*	-1,242*	-1,246*	-0,811*	-1,278*	-1,234*	-0,875*
Terim	(-7,044)	(-5,111)	(-5,131)	(-3,349)	(-5,228)	(-5,086)	(-3,493)
Money	0,361*	0,372*	0,384*	0,461*	0,360*	0,365*	0,472*
	(3,602)	(3,734)	(3,831)	(4,974)	(3,635)	(3,682)	(5,035)
Expen	2,320*	1,981*	1,968*	1,808*	1,996*	1,931*	1,836*
	(10,518)	(9,264)	(9,199)	(8,811)	(9,355)	(8,917)	(8,703)
Gdp	-0,262*	-0,257*	-0,280*	-0,278*	-0,264*	-0,248*	-0,291*
	(-3,740)	(-3,773)	(-4,002)	(-4,300)	(-3,861)	(-3,649)	(-4,477)
Basbuynbi		-0,171***					
		(-1,956)					
Bashuknbi			-0,303**				
			(-2,149)				
Basmuhnbi				0,217*			
				(3,762)			
Nitbuynbi					-0,283***		
					(-2,061)		
Nithuknbi						-0,424***	
						(-2,101)	
Nitmuhnbi							0,140**
							(2,502)
F-ist	368,382*	341,883*	342,123*	349,997*	342,010*	342,060*	347,536*
R²	0,775	0,744	0,745	0,783	0,744	0,745	0,773
N	734	724	724	732	724	724	715
Ülke Sayısı	43	43	43	43	43	43	43

(*) % 1, (**) %5 ve (***) %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Model 1, enflasyon (Inf) üzerinde para arzının (Money), kamu harcamalarının (Expen) ve ekonomik büyümenin (Gdp), etkisi gösterilmektedir. Ekonomik büyümenin enflasyon üzerinde olumsuz etki etmekte ve istatistiki olarak anlamlıdır. Ekonomik büyüme ile enflasyon arasında literatürde yaygın olarak kabul edilen görüş modelimizle de uyumlu bir şekilde çıkmıştır. Ekonomik büyüme arttıkça enflasyon düşmektedir. Para arzının enflasyon üzerinde doğru yönlü ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Aynı şekilde literatür doğrultusunda her iki değişkenin de aynı doğrultuda hareket etmektedir. Kamu harcamalarının enflasyon üzerinde olumlu yönde ve anlamlı bir etkisi söz konusudur. Para azında olduğu gibi aynı yönlü bir ilişki vardır. Enflasyondaki artış ve azalışlar aynı yönde kamu harcamalarını da etkilemektedir.

Model 1A, iktidarı oluşturan büyük partinin basit çoğunluk kuralında oylama gücünün enflasyon üzerindeki etkisini göstermektedir. Oylama gücünün enflasyon üzerinde anlamlı ve olumsuz bir etkiye sahiptir. İktidarı oluşturan büyük partinin basit çoğunluk kuralında oylama gücünün değeri yükseldikçe enflasyonun düşeceği tersi olarak İktidarı oluşturan büyük partinin basit çoğunluk kuralında oylama gücünün değeri azaldıkça enflasyonun yükseleceği görülmektedir. Ayrıca ekonomik büyümenin enflasyon üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve olumsuz, para arzı ve

kamu harcamalarının ise istatistiki olarak anlamlı ve olumlu etkisi ortaya çıkmaktadır.

Model 1B, İktidarın basit çoğunluk kuralında toplam oylama gücünün enflasyon üzerindeki etkisini göstermektedir. İktidarın basit çoğunluk kuralında toplam oylama gücü enflasyonu anlamlı ve olumsuz bir şekilde etkilemektedir. İktidarın basit çoğunluk kuralında toplam oylama gücü yükseldikçe enflasyonun düşeceği, tersi olarak oylama gücü düşükçe enflasyonun yükseleceği ortaya çıkmaktadır. Ekonomik büyüme enflasyon üzerinde olumsuz, para arzı ve kamu harcamaları ise enflasyon üzerinde olumlu etkiye sahiptir.

Model 1C, Ana muhalefet partisinin basit çoğunluk kuralında oylama gücünün enflasyon üzerindeki etkisini göstermektedir. Ana muhalefet partisinin basit çoğunluk kuralında oylama gücü enflasyonu istatistiki olarak anlamlı ve olumlu olarak etkilemektedir. Ana muhalefet partisinin basit çoğunluk kuralında oylama gücü yükseldikçe enflasyonun da artış göstereceği, tersi olarak Ana muhalefet partisinin basit çoğunluk kuralında oylama gücü azaldıkça enflasyonun da düşeceği görülmektedir. Ekonomik büyümenin enflasyonu istatistiki olarak anlamlı ve olumsuz etkilemektedir. Para arzı ve kamu harcamaları ise enflasyonu olumlu yönde etkilemektedir.

Model 2A, İktidarı oluşturan partinin kaliteli çoğunluk kuralında oylama gücünün enflasyon üzerindeki etkisini göstermektedir. İktidarı oluşturan partinin kaliteli çoğunluk kuralında oylama gücünün enflasyonu anlamlı ve olumsuz bir şekilde etkilemektedir. İktidarı oluşturan partinin kaliteli

çoğunluk kuralında oylama gücü yükseldikçe enflasyonun düşeceği, tersi olarak İktidarın oluşturduğu partinin kaliteli çoğunluk kuralında oylama gücü düştükçe enflasyonun yükseleceği ortaya çıkmaktadır. Ekonomik büyüme enflasyonu istatistiksel olarak anlamlı ve olumsuz etkilerken, para arzı ve kamu harcamaları enflasyonu istatistiksel olarak anlamlı ve olumlu etkilemektedir.

Model 2B, İktidarın kaliteli çoğunluk kuralında toplam oylama gücünün enflasyon üzerindeki etkisi gösterilmektedir. İktidarın kaliteli çoğunluk kuralında toplam oylama gücünün enflasyon üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve olumsuz etkiye sahiptir. İktidarın kaliteli çoğunluk kuralında toplam oylama gücü yükseldikçe enflasyonun düşeceği, tersi olarak İktidarın kaliteli çoğunluk kuralında toplam oylama gücü düştükçe enflasyonun yükseleceği ortaya çıkmaktadır. Ekonomik büyüme enflasyon üzerinde olumsuz, para arzı ve kamu harcamaları ise enflasyon üzerinde olumlu etkiye sahiptir.

Model 2C, Ana muhalefet partisinin kaliteli çoğunluk kuralında oylama gücünün enflasyon üzerindeki etkisi gösterilmektedir. Ana muhalefet partisinin kaliteli çoğunluk kuralında oylama gücünün enflasyonu anlamlı ve olumlu bir şekilde etkilediği görülmektedir. Ana muhalefet partisinin kaliteli çoğunluk kuralında oylama gücü yükseldikçe enflasyonun da yükseleceği tersi açıdan Ana muhalefet partisinin kaliteli çoğunluk kuralında oylama gücü düştükçe enflasyonun da düşeceği ortaya çıkmaktadır. Ekonomik büyüme enflasyon üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve olumsuz etkiye sahipken, para arzı ve kamu harcamaları enflasyon üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

6. Sonuç

Politik iktisat, farklı varsayımlar etrafında temel olarak dört alt birimden meydana gelmektedir. Birincisi, ekonomik birimlerin rasyonel olmadığını ve iktidara gelen partilerin ideolojilerini göz ardı ederek, sadece yeniden seçilebilmeyi amaçladıklarını varsayar. Bu durum, hükümetlerin seçim öncesinde ekonomiyi manipüle etmelerinin yolunu açmaktadır. İkincisi, ekonomik birimlerin rasyonel olmadığını kabul etmekle birlikte, iktidara gelen partilerin ideolojilerine uygun olarak davrandıklarını varsaymaktadır. Üçüncüsü, tüm hükümetlerin benzer davranış kalıplarına sahip olduğunu varsaymaktadır. Dördüncüsü ise, partilerin iktidara gelince ideolojik davrandığını varsayar. Bu farklı varsayımlar temelinde benimsenen görüşlerin tümü politikanın ekonomiyi etkilediğini vurgulamaktadır.

Hükümet gücü, koalisyonu oluşturan partilerin güç değerlerinin toplamı şeklinde veya koalisyonun karar alma üzerinde sahip olduğu toplam güçtür. Partilerin oylama güçleriyle orantılı olarak koalisyon oluşturma olasılıkları bir değişken olarak alındığında, bu değişken her bir partinin meclisteki politik gücü olacaktır. İktidar olma gücü, karar alma mekanizmalarında oluşturulan koalisyon partilerinin,

muhalefet partilerine karşı sahip olduğu güç şeklinde ortaya çıkar.

Parlamente sistemle yönetilen demokratik toplumlarda mecliste hiçbir partinin tek başına iktidar olamadığı ve bir koalisyon hükümetinin kurulması gereği gündeme geldiğinde hükümetin kurulması, politik partiler arasındaki işbirliği yapabilme becerisine bağlıdır. Bu işbirliği arayışlarında bir partinin arzu ettiği sonuca ulaşmasını sağlayan ise o partinin parlamentodaki oylama gücü olmaktadır. Ancak bir partinin oylama gücünü belirleyen tek unsur, partinin parlamentodaki sandalye sayısı değildir. Çünkü hükümetin devam edebilmesi, gerekli yasal düzenlemeleri parlamentodan geçirebilmesi için anayasada ve diğer yasal düzenlemelerde belirtilmiş olan oylama kurallarını sağlaması gerekir. Koalisyon içinde en güçlü parti, hükümetin devamlılığına ve bu çoğunluğu sağlamaya en çok katkısı olan partidir. Bir partinin koalisyon içindeki gücünü belirlemede sadece sahip olduğu sandalye sayısı değil bunun yanında parlamentodaki üyeliklerin partiler arasında nasıl dağıldığı da önemli rol oynamaktadır. Bu doğrultuda, bir politik partinin oylama gücü ile parlamentodaki sandalye sayısı arasında oransal bir ilişki bulunmamaktadır. Politik partilerin parlamento içindeki güçlerinin temeli, sahip oldukları milletvekilleri ve onların oylarıdır. Bir partinin parlamento içindeki gücü denildiğinde akla ilk gelen, ilgili politik partinin parlamento içindeki ağırlığı, yani sahip olduğu milletvekili sayısının toplam içindeki payıdır (Aleskerov vd., 2010:243).

Politik istikrarsızlık literatüründen hareketle bu çalışmanın önemi, literatürdeki mevcut politik istikrarsızlık değişkenlerinin yerine yeni bir değişken olarak oylama gücünü kullanmasıdır. 47 ülkenin 1987-2019 döneminde 47 ülkenin seçim dönemleri üzerinden seçim sonuçları doğrultusundan basit ve kaliteli çoğunluk kuralında hükümeti kuran partinin, koalisyonu sağlayan partilerin toplam değerine ilişkin ve ana muhalefet partilerinin oylama güçlerinin enflasyonu etkileyeceği varsayımından hareketle oluşturulmuş temel hipotezler panel veriler yardımıyla havuzlanmış regresyon yöntemi kullanılarak test edilmiştir.

Demokratik toplumlarda, parlamentolarda alınan kararlar, toplumun genelini doğrudan, sosyo-ekonomik olarak etkilemektedir. Çalışmanın temel amaçlarından biri 47 ülkenin oylama gücünün temel makro ekonomik göstergelerden olan enflasyon üzerindeki etkilerini 1987-2019 dönemi için incelemektir. Bu etkileri tahmin edebilmek için 47 ülkenin seçim sonrası sandalye dağılımları dikkate alınarak politik partilerin, koalisyonların ve ana muhalefet partilerinin oylama gücü değerleri ölçülmüştür. Ölçümlerde literatürde de yaygın olarak kullanılan NBI değeri kullanılmıştır. Ayrıca analizde basit ve nitelikli oylama kuralında oylama gücü ölçülmüştür. Ölçümlenen değerlerden, araştırmada kullanılmak üzere altı farklı indeks değeri türetilmiştir. Bunlar, basit çoğunluk

oylama kuralında; İktidarın toplam oy gücü (Bashuknbi), İktidarı oluşturan partinin oy gücü (Basbuynbi) ve Ana muhalefet partisinin oy gücü (Basmuhnbi) değişkenleri ile nitelikli çoğunluk oylama kuralında; İktidarın toplam oy gücü (Nithuknbi), İktidarı oluşturan partinin oy gücü (Nitbuynbi) ve Ana muhalefet partisinin oy gücü (Nitmuhnbi) değişkenleridir.

Çalışma“Meclisteki politik partilerin basit ve nitelikli çoğunluk kuralı altında oylama güçleri makroekonomik göstergelerden enflasyonu etkiler” biçimindeki temel hipotez ve diğer alt hipotezler model oluşturularak test edilmiştir. 47 ülkenin 1987–2019 dönemi için yapılan analiz test sonuçlarına göre, basit ve nitelikli çoğunluk kuralında iktidarın toplam oylama gücünün ve iktidarı oluşturan partilerin oylama gücünün değeri arttıkça, enflasyonun azalış göstereceği tespit edilmiş iken; basit ve nitelikli çoğunluk kuralında ana muhalefet partisinin oylama gücü arttıkça enflasyonun artacağı tespit edilmiştir. Tüm modellerde istatistiki olarak anlamlı ve güçlü ilişkiler bulunmuştur.

Kaynakça

- Aisen, Ari & Francisco Jose, Veiga, (2008). Political Instability and Inflation Volatility. *Public Choice*, 135(3), 207–223.
- Agbewali, F. (2011). Critical Analysis of the Impact of Government Expenditure and Money Supply on Inflation Rate on the Economy of Ghana. *Regent-Maastricht School of Management*, 1-54.
- Alavirad, Abbas, (2003). The Effect of Inflation on Government Revenue and Expenditure: The Case of the Islamic Republic of Iran. *Opec Review*, 27(4), 331–341.
- Alesina, Alberto, (1989). Politics and Business Cycles in Industrial Democracies. *Economic Policy*, 4(8), 55–98.
- Aleskerov, Fuad, Hasan, Ersel & Yavuz, Sabuncu, (2000). Power and Coalitional Stability in the Turkish Parliament, 1991–1999. *Turkish Studies*, 1(2), 21–38.
- Aleskerov, Fuad, Valeriy, Kalyagin ve Kirill, Pogorelskiy, (2008). Actual Voting Power of the IMF Members Based on Their Political- Economic Integration. *Mathematical and Computer Modelling*, 48, 1554–1569.
- Algaba, E., J. M. Bilbao Ve J. R. Fernandez, Garcia, (2007). The Distribution of Power in the European Constitution. *European Journal of Operational Research*, 176(3), 1752–1766.
- Andres, Javier, Ignacio, Hernando & J. David Lopez, Salido, (2004). The Role of Financial System in the Growth-Inflation Link: The OECD Experience.

European Journal of Political Economy, 20(4), 941–961.

- Bakırtaş, İbrahim ve Cüneyt, Koyuncu, (2005), Türk Sermaye Piyasası Üzerinde Politik Olayların Etkisi. *İktisat, İşletme ve Finans*, 20(234), 115–123.
- Bakırtaş, İbrahim ve Cüneyt, Koyuncu, (2010). The Relationship Between Voting Power and Stock Exchange Market: The Case of Turkey. *International Research Journal of Finance and Economics*, 48, 23–32.
- Baldwin, Richard & Mika, Tapani Widgren, (2005). The Impact of Turkey’s Membership on EU Voting. *Centre For European Policy Studies*, Brussels, 62, 331–340.
- Banzhaf, John F, (1965). Weighted Voting Doesn’t Work: A Mathematical Analysis. *Rutgers Law Review*, 19(2), 317–343.
- Barro, Robert, J. (1991). Economic Growth in A Cross Section of Countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407–443.
- Berument, Hakan & Jac, Heckelman, (2005). Fractionalization Effect and Government Financing. *The International Journal of Applied Economics*, 2(1), 37–49.
- Blomberg, Brock & J. Lawrence, Broz, (2006). The Political Economy of IMF Voting Power. *The Annual Meeting of the American Political Science Association*, Chicago, (Erişim: 25.03.2019) [Http://www.Princeton.Edu/~Pcglobal/Conferences/Ip es/Papers/Broz_Blomberg_f1030_1.Pdf](http://www.princeton.edu/~pcglobal/conferences/ip/es/papers/broz_bloomberg_f1030_1.pdf) .
- Bruno, Michael & William, Easterly, (1998). Inflation Crises and Long-Run Growth. *Journal of Monetary Economics*, 41(1), 3–26.
- Burdekin, Richard C. K., Arthur, T., Denzau, Manfred, W., Keil, Thititthep, Sitthiyot & Thomas, D. Willet, (2004). When Does Inflation Hurt Economic Growth? Different Nonlinearities for Different Economies. *Journal of Macroeconomics*, 26(3), 519–532.
- Catao, Luis A.V. & Marco, E. Terrones, (2005). Fiscal Deficits and Inflation. *Journal of Monetary Economics*, 52(3), 529-554.
- Chaudhary, Mohammad Aslam & Naved, Ahmad, (1995). Money Supply, Deficit and Inflation in Pakistan. *The Pakistan Development Review*, 34(4), 945–956.
- Chiriac, Constantin, (2008). Economic Efficiency of EU Decision Making Process Case Study: Measurement of Voting Power Indices of Romanian Parliament 1996–2004. *Theoretical And Applied Economics*, 12, 81– 88.

- Cukierman, Alex, Sebastian, Edwards & Guido, Tabellini, (1992). Seignorage and Political Instability. *American Economic Review*, 82(3), 537–555.
- Dornbusch, Rudiger & Stanley, Fischer, (1994). *Macroeconomics*. 6. Baskı, McGraw-Hill.
- Edwards, Sebastian & Guido, Tabellini, (1991). Explaining Fiscal Policies and Inflation in Developing Countries. *Journal of International Money and Finance*, 10(1), 16–48.
- Eren, Ercan ve Melike, Bildirici, (2001). Türkiye’de 1990 Sonrası İktisadi Krizlerin Siyasal ve İktisadi Nedenleri, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 41, 166–174.
- Ericsson, Neil R., John, S. Irons & Ralph, W. Tryon, (2001). Output and Inflation in the Long Run. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 241–253.
- Ezirim, C., Muoghalu, M., & Elike, U. (2008). Inflation versus Public Expenditure Growth in the US: An Empirical Investigation, *North American Journal of Finance and Banking Research*, 2(2), 26-40.
- Felshenthal, Dan, S. & Moshe, Machover, (1998). *The Measurement of Voting Power*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham.
- Felshenthal, Dan, S. & Moshe, Machover, (2004). A Priori Voting Power: What is it All About?. *Political Studies Review*, 2(1), 1–23.
- Felshenthal, Dan, S. & Moshe, Machover, (2005). Voting Power Measurement: A Story of Misreinvention. *Social Choice and Welfare*, 25(2), 485–506.
- Fischer, Stanley, (1993). The Role of Macroeconomic Factors in Growth. *Journal of Monetary Economics*, 32(3), 485–512.
- Gasiorowski, Mark J. (1998). Macroeconomic Condition and Political Instability: An Empirical Analysis. *Studies in Comparative International Development*, 33(3), 3–17.
- Gelman, Andrew, Jonathan, N. Katz & Francis, Tuerlinckx, (2002). The Mathematics and Statistics of Voting Power. *Statistical Science*, 17(4), 420–435.
- Gillman, Max & Anton, Nakov, (2004). Granger Causality of the Inflation- Growth Mirror in Accession Countries. *Economics of Transition*, 12(4), 653–681.
- Grier, Kevin B. & Gordon, Tullock, (1989). An Empirical Analysis of Cross- National Economic Growth, 1951–1980. *Journal Of Monetary Economics*, 24(2), 259–276.
- Judson, Ruth & Athanasios, Orphanides, (1999). Inflation, Volatility and Growth. *International Finance*, 2(1), 117–138.
- Han, S. & Mulligan, C. (2008). Inflation and the Size of Government, *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, 90(3), 245–267.
- Heard, Andrew ve Tim, Swartz, (1999). Extended Voting Measures, *The Canadian Journal of Statistics*, 27(1), 173–182.
- Hondroyannis, George & Evangelia, Papapetrou, (1997). Are Budget Deficits Inflationary? A Cointegration Approach. *Applied Economics Letters*, 4(8), 493–496.
- Hossain, Akhtar & Anis, Chowdhury, (1998). *Open Economy Macroeconomics for Developing Countries*. Edward Elgar.
- Kim, Sung & Thomas, D. Willett, (2000). Is the Negative Correlation Between Inflation and Economic Growth Real? An Analysis of the Effects of the Oil Supply Shocks. *Applied Economics Letters*, 7(3), 141–147.
- Kuştepel, Yeşim ve Önel, Gülcan, (2006). Türkiye’de Hükümetlerdeki Politik Parçalanma ve İdeolojinin Bütçe Üzerine Etkileri: 1976-2004, *İktisat İşletme ve Finans*, 21(243), 56-66.
- Leech, Dennis & Robert, Leech, (2004). Voting Power in the Bretton Woods Institutions. *Warwick Economic Working Paper*, No: 718, (Erişim: 06.08.2019), [Http://Wrap.Warwick.Ac.Uk/1472/1/Wrap_Leech_Twerp718.Pdf](http://Wrap.Warwick.Ac.Uk/1472/1/Wrap_Leech_Twerp718.Pdf).
- Levinsky, Rene & Peter, Silarszky, (1998). Voting Power and Coalition Formation: The Case of the Council of the Eu. *East European Series*, 56, 1–28.
- Li, Hongyi & Heng-Fu, Zou, (2002). Inflation, Growth and Income Distribution: A Cross Country Study. *Annals of Economics And Finance*, 3, 85–101.
- Martin, Luther. (1937). The Genuine Information Delivered to the Legislature of the State of Maryland Relating to the Proceeding of the General Convention, in Max Farand, ed., *The Records of the Federal Convention of 1787* (1937 rev. ed.), Vol. 3, Yale University Press, pp. 172-232.
- Mishkin, F. S. (1992). *The Economics of Money, Banking And Financial Markets*. 3. Baskı, Harper Collins.
- Motley, Brian, (1998). Growth and Inflation: A Cross-Country Study. *Economic Review*, 1, 15–28.
- Narayan, P. K., S. Narayan, & A. D. Prasad, (2006). Modeling the Relationship between Budget Deficits, Money Supply and Inflation in Fiji. *Pacific Economic Bulletin*, 21(2), 103–116.
- Neumann, Von John ve Oskar, Morgenstern, (1944). *Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton University Press, Princeton.

- Nurmi, Hannu & Tommi, Meskanen, (1999). A Priori Power Measures and the Institutions of the European Union. *European Journal of Political Research*, 35(2), 161–179.
- Paul, Satya, Colm, Kearney & Kabir, Chowdhury, (1997). Inflation and Economic Growth: A Multi- Country Empirical Analysis. *Applied Economics*, 29(10), 1387–1401.
- Penrose, Lionel, S. (1946). The Elementary Statistics of Majority Voting, *Journal of the Royal Statistical Society*, 109(1), 53–57.
- Piontkivsky, R., M., Bakun, M. Kryshko, & T. Sytnyk, (2001). The Impact of the Budget Deficit on Inflation in Ukraine. *International Centre For Policy Studies*, 1–25.
- Raunio, Tapio & Matti, Wiberg, (1998). Winners and Losers in the Council: Voting Power Consequences of EU Enlargements. *Journal Of Common Market Studies*, 36(4), 549–562.
- Raunio, Tapio & Matti, Wiberg, (2002). Controlling Outcomes: Voting Power in the European Parliament 1979–2000. *European Integration*, 24(2), 75–90.
- Reynaud, Julien, Christian, Thmann & Lukasz, Gatarek, (2007). Proximity and Linkages Among Coalition Participants: A New Voting Power Measure Applied to the International Monetary Fund European Central Bank. *European Central Bank Working Paper Series*, 819.
- Riker, William H. (1959). A Test of the Adequacy of the Power Index. *Behavioral Science*, 4(2), 120–131.
- Robson, Alex, (2007). Voting Power in the Australian Senate: 1901–2004. *The Australian National University, College of Business And Economics, School Of Economics*, Working Papers, 480.
- Ruge M.F. (1999). Government Expenditure and the Dynamics of High Inflation, *Journal of Development Economics*, (58), 333-358.
- Saas, T. R. (2001). The Anatomy of Political Representation: Direct Democracy, Parliamentary Democracy, and Representative Democracy. *The Elgar Companion To Public Choice*, William F. Shughart Ve Laura, Razzolini, (Ed.), Edward Elgar Publishing, Usa.
- Shapley, Lloyd S. (1953). A Value for N-Person Games. Contributions to the Theory of Games I, A.W. Tucker Ve R. D. Luce (Ed.), Princeton University Press, Ss. 307–317.
- Shapley, Lloyd S. & Martin, Shubik, (1954). A Method for Evaluating the Distribution of Power in A Committee System. *American Political Science Review*, 48(3), 787–792.
- Solomon, M. & A. Wet, (2004). The Effect of A Budget Deficit on Inflation: The Case of Tanzania. *South African Journal of Economic and Management Sciences*, 7(1), 100–116.
- Sutter, Matthias, (2000). Flexible Integration, Emu and Relative Voting Power in the EU. *Public Choice*, 104(1-2), 41–62.
- Şanlısoy, Selim ve Kök, Recep, (2010). Politik İstikrarsızlık -Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1987–2006). *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 101-125.
- Turnovec, František, (2007). New Measure of Voting Power, *Czech Economic Review*, Sayı: 1, No: 1, ss. 4–14.
- Valdovinos, C. ve G.Fernández (2003). Inflation and Economic Growth in The Long Run. *Economics Letters*, 80(2), 169–173.

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de Turizmin ve Finansal Gelişmenin Ekonomik Büyümeye Katkısı: Turizme Dayalı Büyüme Hipotezi Analizi

The Contribution of Tourism and Financial Development to Economic Growth in Turkey: An Analysis of Tourism-Led-Growth Hypothesis

Süleyman Yurtkuran ^{a,*}^a Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, 61080, Trabzon/Türkiye.

ORCID: 0000-0002-8942-7590

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 08 Kasım 2019

Düzeltilme tarihi: 06 Mayıs 2020

Kabul tarihi: 14 Mayıs 2020

Anahtar Kelimeler:

Turizm’e Dayalı Büyüme Hipotezi

Ekonomik Büyüme

Turizm Gelirleri

Türkiye

ÖZ

Bu çalışmada Türkiye’de 1964-2017 döneminde turizmin ve finansal gelişmenin gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) üzerindeki etkisi; gecikmesi dağıtılmış otoregresif model (ARDL) sınır testi, tam değiştirilmiş en küçük kareler (FMOLS), dinamik en küçük kareler (DOLS) ve kanonik eşbütünlüşme regresyonu (CCR) uzun dönem tahmincileri ve vektör hata düzeltme modeli (VECM) yardımıyla araştırılmıştır. Eşbütünlüşme testi sonucuna göre seriler arasında uzun dönemde eşbütünlüşme ilişkisi olduğu bulunmuştur. ARDL, FMOLS, DOLS ve CCR tahmincilerinden elde edilen katsayılar göre uzun dönemde turizm gelirlerindeki artış ile finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. VECM’den elde edilen sonuçlara göre kısa dönemde finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü, uzun dönemde ise turizm gelirlerinden ve finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 08 November 2019

Received in revised form 06 May 2020

Accepted 14 May 2020

Keywords:

Tourism Led Growth Hypothesis

Economic Growth

Tourism Revenue

Turkey

ABSTRACT

This study empirically investigated the impact of tourism and financial development on the real gross domestic product (GDP) of Turkey by using autoregressive-distributed lag (ARDL) bounds test, fully modified ordinary least squares (FMOLS), dynamic ordinary least squares (DOLS) and canonical cointegrating regression (CCR) long-run estimators and vector error correction model (VECM) during the period of 1964-2017. The result of a cointegration test found that there was a long-run relationship between these series. The long-term coefficients obtained from the ARDL, FMOLS, DOLS and CCR showed that increase in tourism revenue and financial development lead to economic growth. The outcomes of VECM indicated a long run unidirectional causality running from tourism revenue and financial development to economic growth and short run unidirectional causality running from financial development to economic growth.

1. Giriş

Yıllar geçtikçe turizm, dünyadaki en hızlı gelişen ekonomik sektörlerden biri olmak için büyümeyi sürdürmekte ve çeşitliliğini arttırmaktadır. Bu sektördeki hızlı gelişmelerle birlikte insanların seyahat edeceği ve yeni yerler keşfedeceği varış noktaları ortaya çıkmaktadır. Bu gelişmeler, turizmi sosyo-ekonomik ilerleme için kilit bir faktör haline getirmiştir.

Günümüzde turizm sektöründe gerçekleşen iş hacmi; temel sektörlerdeki üretim hacmine eşit olmakta, hatta bu sektörleri zaman zaman aşmaktadır. Bu yüzden başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere birçok ülke için gelir kaynaklarının ana faktörü olarak karşımıza çıkan turizm sektörü, uluslararası ticaretin en önemli oyuncularından biri haline gelmiştir.

Turizm sektörünün ülkelere birçok açıdan faydası bulunmaktadır. Birincisi, turizm dünyanın her yerinde esnek ve sürdürülebilir ekonomik büyüme için tesislerin

* Sorumlu yazar/Corresponding author

e-posta: suleymanyurtkuran@hotmail.com

altyapısının geliştirilmesi, yatırım ve pazar trendlerine uygun kaliteli ürünler sunan yenilikçi iş modellerinin uygulanması gibi doğru faaliyetlerin oluşturulmasına imkan vermektedir. İkinci olarak bu sektör, gelir ve faydaların eşit bir şekilde dağıtılmasını sağlamakta, kadınlar ve gençler için iş imkanı sunmakta, yoksulluğun azalmasına katkıda bulunmakta, yerel ve ulusal toplulukların çıkarlarına saygı duymakta ve onları desteklemektedir. Üçüncüsü, turizm faaliyetleriyle birlikte sürdürülebilir tüketim ve üretim düzenlerine geçişler daha kolay olmaktadır. Yeşil ekonominin önü açılmakta ve iklim değişikliği hafifletilmektedir. Dördüncüsü, farklı toplumların bir araya gelmesiyle kültürel gelişimi sağlamakta, toplumlarda ortaya çıkan kültürel deneyim ve değişimlerle birlikte hem ev sahibi ülke topluluklarına hem de ziyaretçilere başta sosyal, eğitimsel ve ekonomik yararlar olmak üzere yaratıcı fırsatlar oluşturmaktadır. Sonuncusu, turizm sektörünün dönüşümsel rolünün değişim aracı olarak kabul edilmesiyle birlikte toplumlar arasında barış, anlayış ve uzlaşma sağlanmakta ve güvenlik faaliyetleri hız kazanmaktadır (Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü [UNWTO], 2018: 18).

Geçtiğimiz son on yıllık süreçte, uluslararası turizm sayesinde birçok ülke ekonomisinde gözle görülür bir şekilde gelişme yaşanmıştır. 2017 yılında bir önceki yıla göre ülkelere gelen uluslararası turist sayısı %7 (84 milyon kişi) artarak 1.323 milyon kişiye ulaşmıştır ve turizm sektöründen elde edilen gelir 1,6 trilyon \$ olarak hesaplanmıştır. 2010-2017 yılları arasında gelen turist sayısında yıllık ortalama %4'lük bir artış gerçekleşmiştir. 2008'den 2017 kadar olan süreç içerisinde turist sayısı 393 milyon kişi artmıştır. 2030 yılına gelindiğinde ise uluslararası turist sayısının 1,8 milyar kişiye ulaşması öngörülmektedir (UNWTO, 2018: 11).

Turizme dayalı büyüme hipotezinin temelini oluşturan varsayıma göre; artan turizm gelirleriyle birlikte turizm sektöründe istihdam artışı meydana gelecek, turizm faaliyetleriyle ilgili diğer iş sektörlerinde gelişme yaşanacak, ödemeler dengesindeki açık kapanacak ve ulusal düzeyde ekonomik anlamda olumlu bir hava oluşacaktır (Chatziantoniou vd., 2013: 332). Bu yüzden turist harcamaları, birçok ülkede döviz kazancı yoluyla iyileşen ödemeler dengesine katkıda bulunan alternatif bir ihracat şeklidir. Turizmin ulusal ekonomik kalkınmaya önemi; ödemeler dengesi başta olmak üzere, üretime olan katkısı nedeniyle yaygın olarak kabul edilmektedir. Turizm gelirleri sayesinde ithalat için yapılan ödemelerde kolaylık sağlanır ve ödemeler dengesi üzerindeki baskı hafifler.

Turizm, istihdam oluşturma potansiyeli olan bir sektör olarak da kabul edilmektedir. Turizmin istihdam için önemi, nispeten emek yoğun doğası ve turizm hizmetlerinin üretiminde sınırlı miktarda sermaye kullanımından kaynaklanmaktadır. Turizm kaynaklı gelirler, dünya çapındaki ülkelerde istihdam, hane halkı geliri ve devlet gelirini artırarak, önemli bir gelir kaynağını temsil etmeye başlamıştır. Turizmden elde edilen döviz kazançları, aynı zamanda ekonomik büyümeye yol açan mal ve hizmetlerin üretilmesi için sermaye mallarının ithalatında da kullanılabilir (McKinnon, 1964: 404).

Bölgesel bir bakış açısına göre turizm, doğası gereği, ekonomik kalkınmayı endüstriyel merkezlerden daha az gelişmiş bölgelere dağıtmanın bir yolu olarak da gösterilebilmektedir. Bu anlamda gerçekleştirilen turizm faaliyetleriyle birlikte, bölgesel kalkınmanın sağlanması ve ekonomik eşitsizliklerin azaltılması öngörülmektedir. Turizm faaliyetleri kısa bir süre içerisinde gerçekleştirilebildiği için küçük bir yatırımla bölgesel bir ekonomi üzerinde hızlı ve hatta anlık bir etki oluşturabilmektedir (Soukiazis ve Proença, 2008: 45).

Uluslararası turizm, ihracata dayalı büyüme hipotezinin öngördüğü gibi, en az iki ek şekilde gelir artışına katkıda bulunacaktır. Birincisi, yerel firmalar ve diğer uluslararası turistik yerlere karşılık gelenler arasındaki rekabet yoluyla verimliliği arttırması; ikincisi ise yerel firmalarda ölçek ekonomilerinin kullanımının kolaylaştırılmasıdır (Balaguer ve Cantavella-Jorda, 2002: 878).

Ayrıca, turizm gelirleriyle birlikte iç talepte gerçekleşen artışın ekonomik büyümeyi arttırması bu iki değişken arasında önemli bir ilişki olduğunu da göstermektedir. Ülke ekonomisinin turizm gelirlerinden yararlanma kabiliyeti o ülkenin turistlerin ihtiyaç duyduğu konaklama, yeme-içme, ulaşım, eğlence ve güvenlik gibi faaliyetleri gerçekleştirirken bu hizmetleri sunacak altyapı koşullarını da sağlamasına bağlıdır. Bu nedenle, turizm faaliyeti ile ulaşım, perakende, toptan satış, üretim, tarım, sanat ve zanaat gibi sektörler arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır (Soukiazis ve Proença, 2008: 45).

Türkiye'de 2017 yılında turizm faaliyetlerinden elde edilen gelir, GSYİH'nın %3,1'ini oluşturmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2019). Ek olarak, turizmden elde edilen gelirler, cari açığın finanse edilmesine büyük ölçüde katkıda bulunmaktadır. Türkiye'de bölgesel düzeyde, turizm işsizlik sorununun çözülmesine yardımcı olabilmekte ve özellikle tarım sektörü gibi rekabet avantajlarını yitirmiş faaliyetlerin yerini alabilmektedir.

Tablo 1'de Türkiye'de 2009-2018 yılları arasında ihracat, ithalat değerleri, elde edilen turizm gelirleri ve turizm sektöründe istihdam verileri yer almaktadır. On yıllık periyotta ihracatla beraber ithalatın da arttığı, turizm gelirlerinin ise 2014 yılına kadar artış trendinde olduğu, bu yıldan sonra ise düşüşe geçtiği görülmektedir. Turizm gelirlerinin dış ticaret açığı karşılama oranı 2009 yılında %64,6 iken ilerleyen yıllarda inişli çıkışlı bir seyir halini almış, 2018 yılında ise bu değer %45,6 olmuştur. Turizm gelirlerinin ihracat gelirleri içerisindeki oranı da 2009'da %24,5 iken özellikle 2017 ve 2018 yıllarında bu değerde düşüş yaşanmıştır. Bununla birlikte 2009 yılında turizm sektöründe yaklaşık olarak 1.944.370 kişi istihdam edilirken bu değer 2018 yılına gelindiğinde 2.490.240 kişiye ulaşmıştır. Ayrıca 2018 yılında turizmin toplam istihdam içerisindeki payı %8,68'lik bir değere sahip olmuştur. Tablo 1'deki veriler genel olarak değerlendirildiğinde turizm gelirlerinin dış ticaret açığını karşılama oranı ve ihracat içindeki payı Türkiye ekonomisi için büyük bir öneme sahiptir. Bu yüzden Türkiye'ye gelen turist sayısını arttırmak ve bu turistlerin bu ülkede daha fazla harcama yapmalarını sağlamak, ülke ekonomisine büyük bir katkı sağlayacaktır. Ayrıca turizm sektörüne gerekli önemin verilmesi işsizlik sorununa da çözüm olabilecektir.

Tablo 1. Türkiye’de 2009-2018 Dönemine ait İhracat, İthalat ve Turizm Verileri

Yıllar	İhracat (milyon \$)	İthalat (milyon \$)	Turizm Gelirleri (milyon \$)	Turizm Gelirlerinin Dış Ticaret Açığını karşılama oranı (%)	Turizm Gelirlerinin İhracat Gelirlerine Oranı (%)	Turizm Sektöründe Çalışan İnsan Sayısı (Bin kişi)	Turizm Sektörünün Toplam İstihdam İçerisindeki Payı (%)
2009	102,1	140,9	25,1	64,6	24,5	1944,37	9,44
2010	113,9	185,5	24,9	34,8	21,9	1780,90	8,13
2011	134,9	240,8	28,1	26,5	20,8	2099,78	9,01
2012	152,5	236,5	29,4	34,9	19,3	2085,73	8,73
2013	151,8	251,7	32,3	32,4	21,3	2236,42	9,09
2014	157,6	242,2	34,3	40,6	21,8	2447,59	9,45
2015	143,8	207,2	31,5	49,6	21,9	2396,28	9,01
2016	142,5	198,6	31,4	55,9	22,0	2274,76	8,36
2017	157,0	233,8	26,3	34,2	16,7	2341,54	8,30
2018	168,0	223,0	25,1	45,6	14,9	2490,24	8,68

Kaynak: TÜİK, 2019; WTTC, 2019

Diğer yandan finansal piyasalar, güçlü ekonomik büyüme sağlamada kilit bir faktördür. Çünkü finansal fonlar üretken kullanıma çevrilerek ekonomik verimliliğe katkıda bulunmaktadır. Ayrıca bu piyasalar, finansman maliyetlerinin düşmesine ve işletmelerin daha fazla yatırım yapma, yeni makine ve ekipman satın almalarına imkan sağlamaktadır. Finansal piyasaların bu rolünün kökenleri Schumpeter’in (1911) çalışmasına kadar uzanmaktadır. Schumpeter, yapmış olduğu çalışmada tasarrufların tahsisi, inovasyonun teşvik edilmesi ve üretken yatırımların finanse edilmesindeki rolü nedeniyle bankacılık sisteminin ekonomik büyüme için çok önemli bir faktör olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca gelişmiş bir finansal sektör tarafından sağlanan hizmetlerin büyümeyi artırıcı etkilerini vurgulayan yazar; finansal sistemlerin, tasarrufları mobilize etmek, yöneticileri izlemek, yatırım projelerini değerlendirmek, riskleri yönetmek ve işlemleri kolaylaştırmak gibi temel hizmetleri sunduğunu ifade etmiştir. Bu yüzden finansal sistem, tasarruf ve yatırım kararlarını ve dolayısıyla büyümeyi etkileyerek herhangi bir ülke ekonomisinin gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır (Nyasha ve Odhiambo, 2018: 223).

Goldsmith (1969), McKinnon (1973) ve Shaw (1973) gibi öncü çalışmalar, finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğuna dair önemli kanıtlar ortaya koymuştur. Finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki rolü, içsel büyüme teorisinin ortaya çıkışından bu yana büyük ilgi görmüştür. Teorik katkılar beş ana aşamaya ayrılabilir: Birincisi, finansal sistemlerin bir tahsis rolüne sahip olmasıdır (Greenwood ve Jovanovic, 1990; Bencivenga ve Smith, 1991). İkincisi, finansal piyasalar firmaların portföyleri çeşitlendirmelerine, likiditeyi artırmalarına, riskleri azaltmalarına ve böylece büyümeyi teşvik etmelerine izin vermektedir (Levine, 1991; Saint-Paul, 1992). Üçüncüsü, finansal gelişme araçları için bir çıkış mekanizması sağlamakta ve finansal aracılığın verimliliğini arttırmaktadır (Rousseau ve Wachtel, 2000). Dördüncüsü, bu pazarlar aynı zamanda girişimcilik uzmanlığını ve yeni teknolojilerin benimsenmesini de teşvik etmektedir (Greenwood vd., 1997). Beşincisi, finansal piyasaların kurumsal kontrol teşvikleriyle ekonomik büyümeyi etkileme yeteneğidir (Jensen ve Murphy, 1990).

Sonuç olarak, ekonomik büyüme için finansal gelişme hayati bir önem taşımaktadır. Finansal sistem sayesinde daha fazla yatırım gerçekleştirilmekte ve ekonomik büyüme faaliyetleri hız kazanmaktadır. Ayrıca finansal piyasalar tasarruf sahiplerine tasarruflarını değerlendirmelerinde ev sahipliği yaptığı için gerçekleştirilen yatırımlarda oldukça önemlidir. Bir havuzda biriktirilen tasarruflar, yatırım harcamalarında bulunacak yatırım sahiplerine verilmektedir. Yatırım harcamalarında gerçekleşen artış da ekonomik büyümeyi doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla finansal gelişmenin ekonomik büyümenin ve kalkınmanın itici bir güç olduğu görülmektedir.

Türkiye’de 1964-2017 döneminde turizm gelirleri, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin turizme dayalı büyüme hipotezi varsayımı altında tahmin edildiği bu çalışmada giriş kısmını takiben, ikinci bölümde turizm gelirleriyle ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran ulusal ve uluslararası literatür özeti yapılmış, üçüncü bölümde veri seti, tanımlayıcı istatistikler ve metodolojiye ait bilgilere yer verilmiş; dördüncü bölümde ARDL sınır testinden, FMOLS, DOLS ve CCR uzun dönem tahmincilerinden ve VECM yönteminden elde edilen ampirik sonuçlar aktarılmış; son olarak sonuç bölümünde bulgular yorumlanmış ve Türkiye ekonomisi için turizme dayalı büyüme hipotezi varsayımı altında politika yapıcılara önerilerde bulunulmuştur.

2. Literatür

Turizm sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki birçok araştırmacının dikkatini çeken önemli ve güncel konulardan bir tanesidir. Fakat yapılan çalışmalara ve elde edilen sonuçlara bakıldığında bu iki değişken arasındaki ilişki hakkında ortak bir görüş olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Literatürde turizm gelirleriyle ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyle alakalı olarak temel olarak dört farklı görüş yer almaktadır.

Birincisi, turizme dayalı büyüme hipotezi olarak da adlandırılan, turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi arttırdığı görüşüdür. Balaguer ve Cantavella-Jorda (2002) İspanya’da 1975q1-1997q1 döneminde Johansen-Juselius (JJ) eşbütünleşme analizi ve Granger nedensellik yöntemini kullanarak yapmış oldukları analizde turizm gelirlerinin

ekonomik büyümeyi etkilediğini belirtmişlerdir. Lanza vd. (2003) 13 Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkesinde 1977-1992 döneminde JJ eşbütünleşme testi ve yaklaşık ideal talep analizi ile gerçekleştirmiş oldukları çalışmanın sonucunda turizme dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğunu tespit etmişlerdir. Eugenio-Martín vd. (2004) Latin Amerika ülkelerinde 1985-1998 döneminde kişi başına düşen turist sayısı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi tespit etmek için panel Arellano-Bond tahmincisi yardımıyla gerçekleştirmiş oldukları çalışmanın sonucunda düşük ve orta gelirli ülkelerde turizme dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Gunduz ve Hatemi-J (2005) Türkiye’de 1963-2002 döneminde gelen turist sayısı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi kaldiraçlı bootstrap nedensellik analizi yardımıyla incelemişlerdir. Yazarların elde etmiş olduğu bulgular turizme dayalı büyüme hipotezini desteklemektedir. Soukiazis ve Proença (2008) Portekiz’in belli bölgelerinde 1993-2001 döneminde panel sabit etkiler, rassal etkiler ve genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM) ile gerçekleştirdikleri çalışmanın sonucunda turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi arttırdığını belirlemişlerdir. Kreishan (2011) Ürdün’de 1970-2009 döneminde JJ eşbütünleşme analizi ve Granger nedensellik yönetimi yardımıyla yapmış olduğu çalışmada seriler arasında uzun dönemli bir ilişki bulmuştur ve turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmiştir. Hatemi-J (2016) Birleşik Arap Emirlikleri’nde 1995-2014 döneminde bootstrap nedensellik yöntemi ile gerçekleştirmiş olduğu analizde turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi olduğunu belirlemiştir. Tang ve Abosedra (2016) Lübnan’da 1995-2011 döneminde Toda-Yamamoto, Dolado-Lütkepohl bootstrap nedensellik yöntemiyle gerçekleştirmiş olduğu çalışmada turizme dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Tang ve Tan (2018) 167 ülkede 1995-2013 döneminde GMM ile yapmış olduğu çalışmada turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi arttırdığını belirtmişlerdir.

İkincisi, ekonomik büyümeye dayalı turizm hipotezi olarak da adlandırılan, ekonomik büyümenin turizm gelirlerini arttırdığı görüşüdür. Narayan (2004) Fiji’de 1970-2000 döneminde gelen turist sayısı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testiyle gerçekleştirmiş olduğu çalışmanın sonucunda GSYİH’nın gelen turist sayısını arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. Oh (2005) Güney Kore’de 1975-2001 döneminde Engle-Granger eşbütünleşme analizi ve Granger nedensellik testi yardımıyla yapmış olduğu çalışmada ekonomik büyümenin turizmin nedeni olduğunu belirlemiştir. Katircioglu (2009a) Kıbrıs’ta 1960-2005 döneminde ekonomik büyüme, dışa açıklık ve gelen turist sayısı arasındaki ilişkiyi belirlemek için ARDL sınır testi ve Granger nedensellik analizini kullanmıştır. Yazar, sınır testi sonucuna göre seriler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu belirlemiştir; ancak Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre dışa açıklıktan ve gelen turist sayısından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi

olduğunu tespit etmiştir. Cortes-Jimenez vd. (2011) Tunus’ta 1975-2007 döneminde JJ eşbütünleşme analizi ve VECM yöntemi ile gerçekleştirmiş oldukları analizde ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu belirlemişlerdir.

Üçüncüsü, ekonomik büyümeyle turizm gelirleri arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğu görüşüdür. Demiröz ve Ongan (2005) Türkiye’de 1980Q1-2004Q2 döneminde ekonomik büyümeyle gelen turist sayısı arasındaki ilişkiyi JJ eşbütünleşme analizi ve VECM yöntemi yardımıyla araştırmışlardır. Yazarlar iki değişken arasında hem kısa hem de uzun dönemde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu belirlemişlerdir. Kim vd. (2006) Tayvan’da üçer aylık (1971q1-2003q2) ve yıllık (1956-2002) serilerle gelen turist sayısı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi JJ eşbütünleşme analizi ve Granger nedensellik yöntemi ile incelemişlerdir ve analiz sonucunda iki değişken arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu sonucuna ulaşmışlardır. Tang ve Ozturk (2017) Mısır’da 1971-2010 döneminde ARDL, sınır testi ve VECM ile gerçekleştirmiş oldukları analizde turizm ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Roudi vd. (2018) küçük ada gelişmekte olan devletlerde 1995-2014 döneminde panel ARDL sınır testi ve Dumitrescu-Hurlin (DH) nedensellik yöntemiyle yapmış olduğu çalışmada turizm ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Mitra (2019) 158 ülkede 2001-2017 döneminde panel DH nedensellik yöntemiyle yapmış olduğu çalışmada turizm ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu belirlemişlerdir.

Dördüncüsü ve sonuncusu, ekonomik büyümeyle turizm gelirleri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı görüşüdür. Katircioglu (2009b) Türkiye’de 1960-2006 döneminde ekonomik büyüme, gelen turist sayısı ve reel döviz kurları arasındaki ilişkiyi sınır testi ve JJ eşbütünleşme analizi yardımıyla test etmiştir. Elde edilen sonuçlara göre değişkenler arasında uzun dönemde herhangi bir eşbütünleşme ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Türkçe literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında;

Yavuz (2006) 1992Q1-2004Q4 döneminde ekonomik büyümeyle turizm gelirleri arasındaki ilişkiyi Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik analizleriyle araştırmıştır. Yazarın elde ettiği sonuca göre değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Değer (2006) 1980-2005 döneminde mal ihracatı, turizm gelirleri ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki ilişkiyi JJ eşbütünleşme testi ve sıradan en küçük kareler yöntemi yardımıyla analiz etmiştir. Elde edilen sonuçlara göre mal ihracatındaki artışın ekonomik büyümeyi arttırdığı, turizm gelirlerinin ise ekonomik büyümeyi etkilemediği belirlenmiştir. Bahar (2006) 1963-2004 döneminde turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi JJ eşbütünleşme analizi ve vektör otoregresif modeller nedensellik yöntemi yardımıyla araştırmıştır. Yazar, turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir

nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmiştir ve turizme dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çetintaş ve Bektaş (2008) 1964-2006 döneminde turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi ve hata düzeltme modeli yardımıyla araştırmışlardır ve turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi etkilediğini belirterek, turizme dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğunu tespit etmişlerdir. Polat ve Günay (2012) 1969-2009 döneminde ihracat gelirleri, turizm gelirleri ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki ilişkiyi JJ eşbütünleşme testi ve hata düzeltme modeli yardımıyla yapmış oldukları analizde ihracat ve turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi arttırdığını belirlemişlerdir. Çoban ve Özcan (2013) 1963-2010 döneminde turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi JJ eşbütünleşme analizi ve VECM ile araştırmışlardır. Yazarlar iki değişken arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Kızılkaya vd. (2016) 1980-2014 döneminde turizm gelirleri, uluslararası turist sayısı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi ve hata düzeltme modeli yardımıyla araştırmışlardır. Yazarlar turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi etkilediğini tespit etmişlerdir ve turizme dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Esen ve Özata (2017) 2003-2015 döneminde turizmin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmak için yapmış oldukları çalışmada ARDL sınır testi ve Toda-Yamamoto nedensellik analizini kullanmışlardır. Yazarlar turizmin ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilediğini belirtmişlerdir.

Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında da literatürde birçok çalışma bulunmaktadır. Çoğu ampirik model, iyi gelişmiş finansal piyasaların, kaynak tahsisi verimliliğini ve birkaç kanal üzerinden daha uzun vadede büyümeyi artırdığını göstermektedir. Goldsmith (1969), 35 ülke için yapmış olduğu çalışmada finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir korelasyon olduğunu belirleyen ilk kişi olmuştur. İlerleyen yıllarda da finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki test edilmiştir. Öncü çalışmaların bazılarında finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir (King ve Levine, 1993; Atje ve Jovanovic 1993; Berthelemy ve Varoudakis, 1996; Levine ve Zervos, 1996; Bencivenga vd., 1996). Son yıllarda yapılan çalışmalara bakıldığında ise Sbia vd. (2017) 1975-2011 döneminde Birleşik Arap Emirlikleri'nde ekonomik büyüme, kentleşme, finansal gelişme ve elektrik tüketimi arasındaki ilişkiyi test etmiştir. Durusu-Ciftci vd. (2017) 40 ülkede 1989-2011 döneminde finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel uzun dönem tahmincileri yardımıyla gerçekleştirmişlerdir. Younsi ve Bechtini (2018) BRICS ülkelerinde 1995-2015 döneminde ekonomik büyüme, gelir eşitsizliği ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi tespit etmek için analiz yapmışlardır. Aydın (2019) kırılğan beşli olarak nitelendirilen Brezilya, Endonezya, Hindistan, Türkiye ve Güney Afrika'da 1992-2016 döneminde panel DOLS ve FMOLS uzun dönem tahmincilerini kullanarak çalışma gerçekleştirmişlerdir.

Yazarlar finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini belirtmişlerdir.

Turizm gelirleri, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında yapılan çalışmalara bakıldığında kullanılan ekonometrik yöntem, değişkenler ve ele alınan dönemdeki farklılaşmaya bağlı olarak, ilişkilerin yönü hakkında bir görüş birliği olmadığı sonucuna varılmaktadır. Bu çalışmayla birlikte Türkiye'de turizme dayalı büyüme hipotezi ilk defa ARDL sınır testi, FMOLS, DOLS ve CCR uzun dönem tahmincileri ve VECM yöntemi ile incelenmektedir. Kullanılan farklı yöntemlerle birlikte elde edilen sonuçların daha güçlü olması ve bu şekilde bu çalışmanın literatüre katkı sağlaması öngörülmektedir.

3. Veri Seti, Model ve Metodoloji

3.1. Veri Seti ve Model

Bu çalışmada 1964-2017 dönemi için Türkiye'de turizme dayalı büyüme hipotezi test edilmektedir. Analiz için kullanılan değişkenlerden Y reel gayri safi yurt içi hasılayı (2010 \$ sabit fiyatlarla), RTG reel turizm gelirlerini ve FD finansal gelişmeyi (özel sektöre verilen yerel kredilerin GSYİH içindeki %'lik payı) göstermektedir. Y ve FD Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri (2019)'nden, RTG ise TÜİK (2019)'ten elde edilmiştir. Ekonometrik analizleri gerçekleştirmek için bu çalışmada Rats ve Eviews paket programları kullanılmıştır. Ölçüm farklılıkları ve değişen varyans sorununu gidermek için logaritması alınmış serilerle oluşturulan model, denklem 1'de gösterilmektedir. Literatürde Kumar (2014), Shahbaz vd. (2017), Ohlan (2017) ve Ayaydın vd. (2019) ekonomik büyüme, finansal gelişme ve turizm gelirleri değişkenlerini analizlerinde kullanmışlar ve turizme dayalı büyüme hipotezinin geçerli olup olmadığını test etmişlerdir.

$$\ln Y_t = \beta_0 + \beta_1 \ln RTG_t + \beta_2 \ln FD_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklem'de β_0 sabit terimi, β_1 RTG'nin, β_2 FD'nin katsayısını ve ε_t hata terimini göstermektedir. Turizme dayalı büyüme hipotezi varsayımı gereği β_1 katsayısının pozitif olması beklenmektedir. FD'nin katsayısı olan β_2 'nin ise ülkenin gelişmişlik durumuna göre pozitif veya negatif olması öngörülmektedir.

3.2. Metodoloji

3.2.1. Ng-Perron Birim Kök Testi

PP birim kök testinin geliştirilmiş hali olan Ng-Perron (2001) birim kök testi, otoregresif köklerin 1'e yakın olduğu durumlarda gözlem sayısı az olan serilerde genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF), Dickey-Fuller genelleştirilmiş en küçük kareler (DF-GLS) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testlerine göre daha gerçekçi sonuçlar vermektedir. Dört testin kullanıldığı, Phillips (1987), Phillips-Perron (1988), Bhargava (1986) ve Elliot, Rotherberg ve Stock (1996)'un test istatistiklerinin düzenlenmiş hallerini içeren Ng-Perron birim kök testinde MZ_a ve MZ_t testlerinin yokluk hipotezlerinde seriler birim kök içermekte; MSB ve MPT testlerinin yokluk hipotezlerinde ise serilerin durağan olmaktadır. Ng-Perron

birim kök testi için kullanılan testler denklem 2’de gösterilmektedir (Ng ve Perron, 2001: 1522).

$$MZ_a = [T^{-1}y_1^2 - s_{AR}^2] \left[2T^{-2} \sum_{t=1}^T y_{t-1}^2 \right]^{-1} \quad (2)$$

$$MSB = \left[\frac{T^{-2} \sum_{t=1}^T y_{t-1}^2}{s_{AR}^2} \right]^{-1} \quad MZT = MSB * MZ_a$$

3.2.2. Lumsdaine-Papell Birim Kök Testi

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde uzun dönemli analizlerde yapısal kırılma içermeyen birim kök testlerinden elde edilen sonuçlar hatalı olabilmektedir. Bu şekilde ortaya çıkan sorunları ortadan kaldırmak için Lumsdaine Papell (LP) (1997), tek yapısal kırılmaya izin veren Zivot-Andrews (ZA) (1992) birim kök testini geliştirerek iki yapısal kırılmaya izin veren birim kök testi geliştirmiştir. Sırasıyla denklem 3 ve 4’te gösterilen Model AA sabitte, Model CC de sabitte ve eğimde iki yapısal kırılmaya izin vermektedir.

$$\Delta GDP_t = \theta + \lambda t + \beta GDP_{t-1} + \Phi_1 DU1_t + \gamma_1 DT1_t + \sum_{i=1}^m n_i \Delta GDP_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\Delta GDP_t = \theta + \lambda t + \beta GDP_{t-1} + \Phi_1 DU1_t + \gamma_1 DT1_t + \Phi_2 DU2_t + \gamma_2 DT2_t + \sum_{i=1}^m n_i \Delta GDP_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Denklem 4’te Δ fark alma işlemcisini; ε_t normal dağılıma sahip beyaz gürültülü hata terimlerini; θ , λ , β , Φ_1 , Φ_2 , γ_1 ve γ_2 katsayıları göstermektedir. Otokorelasyon problemini ortadan kaldırmak için değişkenin t testi ile uygun gecikme uzunluğunun belirlenerek denklemlere eklenmesi ΔGDP_{t-i} ile ifade edilmektedir. Model AA ve model CC için birinci yapısal kırılma tarihi TB1, ikinci yapısal kırılma tarihi TB2 olarak ifade edilmektedir. $DU1_t > TB1$ ve $DU2_t > TB2$ olması durumunda 1, diğer durumda 0; $DT1_t > TB1$ ve $DT2_t > TB2$ olması durumunda t-TB1(TB2), diğer durumda 0 olan kukla değişkenlerdir. Bu testte ZA birim kök testinde de olduğu gibi model AA ve CC arasında tercihte bulunmak için minimum t istatistiğinin en küçük değeri aldığı model kullanılmaktadır. (Lumsdaine ve Papell, 1997: 217).

3.2.3. ARDL Sınır Testi

ARDL sınır testi Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilmiştir ve bu testin diğer eşbütünlüşme testlerine kıyasla birtakım avantajları bulunmaktadır. Birçok eşbütünlüşme testinde serilerin birinci farkında I(1) durağan olmaları gerekirken ARDL sınır testinde bağımlı değişken birinci farkında I(1), bağımsız değişkenler ise seviyesinde I(0) veya birinci farkında I(1) durağan olabilmektedir. Bu yöntem için birim kök testi yapmaktaki esas amaç bağımsız değişkenlerin ikinci farklarında I(2) durağan olmadıklarını kanıtlamaktır. Bunun yanında ARDL sınır testi bağımsız değişkenlerin uzun ve kısa dönem etkilerinin eş anlı olarak değerlendirilmesine ve gözlem sayısı az olan serilerin kullanılmasına olanak tanımaktadır. Son olarak bu yöntem diğer eşbütünlüşme testleri için sorun teşkil eden içsellik problemini ortadan kaldırmaktadır.

Üç aşamadan oluşan ARDL sınır testinin ilk aşamasında seriler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin olup olmadığının tespiti için kısıtsız hata düzeltme modeli (UECM) uygulanmaktadır. Bu modelde eşbütünlüşme ilişkisinin varlığını test etmek için gerçekleştirilen UECM denklem 5’te gösterilmektedir.

$$\Delta GDP_t = \vartheta_0 + \sum_{i=1}^k \vartheta_{1k} \Delta GDP_{t-i} + \sum_{i=0}^l \vartheta_{2k} \Delta RTG_{t-i} + \sum_{i=0}^m \vartheta_{3k} \Delta FD_{t-i} + \beta_1 GDP_{t-1} + \beta_2 RTG_{t-1} + \beta_3 FD_{t-1} + \varepsilon_t \quad (5)$$

Denklemde ϑ_0 sabit terimi; ϑ_1 , ϑ_2 ve ϑ_3 hata düzeltme dinamiklerini; β_1 , β_2 ve β_3 uzun dönem katsayılarını; k, l ve m Schwarz bilgi kriteri (SIC) ile belirlenen optimal gecikme uzunluklarını ve ε_t hata terimlerini ifade etmektedir. Sınır testi sonucunda H_0 hipotezi için seriler arasında eşbütünlüşme ilişkisi bulunmazken ($\vartheta_0 = \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = 0$), alternatif hipotez için seriler arasında eşbütünlüşme ilişkisi bulunmaktadır ($\vartheta_0 \neq \beta_1 \neq \beta_2 \neq \beta_3 \neq 0$). Narayan (2005), Pesaran vd. (2001) tarafından oluşturulan tablo kritik değerlerinden farklı olarak gözlem sayısı az olan serilerde tablo kritik değerleri oluşturmuştur. 54 gözlemin yer aldığı bu çalışmada F-istatistik değerinin hesaplanması Narayan (2005) tablo kritik değerleri esas alınmıştır. Sınır testi sonucunda elde edilen F-istatistik değeri üç farklı şekilde yorumlanmaktadır. Bulunan değer alt sınır olan I(0)’dan küçükse eşbütünlüşme olmadığı, üst sınır olan I(1)’den büyükse eşbütünlüşme olduğu ve bu aşamadan sonra uzun ve kısa dönem katsayıların hesaplanması için hata düzeltme modelinin kullanıldığı, son olarak I(0) ile I(1) arasında yer alırsa eşbütünlüşme olup olmadığına ait kesin bir hükme varılamadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

İkinci aşamada uzun dönem katsayıları belirlendikten sonra üçüncü ve son aşamada ARDL modeline dayanan ve hata düzeltme modeli (ECM)’nin de yer aldığı denklem 6 oluşturulmaktadır. Bu denklemde kısa dönem katsayıları ve hata düzeltme teriminin katsayısı tahmin edilmektedir. Bulunan hata düzeltme teriminin katsayısı istatistiksel olarak anlamlı olması ve 0 ile -1 arasında değer alması gerekmektedir.

$$\Delta GDP_t = \phi_0 + \sum_{i=1}^p \phi_1 \Delta GDP_{t-i} + \sum_{i=0}^r \phi_2 \Delta RTG_{t-i} + \sum_{i=0}^s \phi_3 \Delta FD_{t-i} + \omega ECT_{t-1} + u_t \quad (6)$$

Denklem 6’da ϕ_0 sabit terimi; Δ fark alma operatörünü, ϕ_1 , ϕ_2 ve ϕ_3 kısa dönem katsayılarını; ω uzun dönemde ortaya çıkacak sapmaların ne kadar sürede ortadan kalkacağını gösteren hata düzeltme terimi katsayısını; p, r ve s uygun gecikme uzunluklarını u_t hata düzeltme terimini göstermektedir.

3.2.4. FMOLS, DOLS ve CCR Uzun Dönem Tahmincileri

ARDL modelinden elde edilen sonuçların geçerliliğini kuvvetlendirmek için Phillips ve Hansen (1990) tarafından geliştirilen FMOLS, Stock ve Watson (1993) tarafından uygulanan DOLS ve Park (1992) tarafından kullanılan CCR tahmincileri kullanılmıştır.

En küçük kareler (OLS) yönteminin geliştirilmiş hali olan ve eşbütünleşme tahmincilerini elde etmek için kullanılan FMOLS yöntemi standart tahmincilerde meydana gelen diagnostik problemleri ortadan kaldırmaktadır. OLS tahmincisinin asimptotik dağılımını etkileyen ve belli başlı sorunlara sebep olan parametrelerin çekirdek tahmincilerinden faydalanmaktadır. Bununla birlikte bu yöntemle gözlem sayısı az olan serilerde asimptotik olarak sapmasız ve doğru sonuçlar elde edilmektedir (Phillips ve Hansen, 1990: 120).

FMOLS tahmincisini elde etmek için kurulan model denklem 7'de gösterilmektedir (Phillips, 1995: 1035).

$$\hat{A}^+ = (Y^+ X - T \hat{\Delta}_{0X}^+) (X' X)^{-1} \quad (7)$$

DOLS yönteminde denklemlere dinamik unsurlar eklenmekte ve statik denklemlerde oluşan sapmalar giderilmektedir. Heterojen yapıda bulunan ve az gözleme sahip serilerde etkin sonuçların elde edildiği bu yöntemde Monte Carlo simülasyonu kullanılmaktadır (Mark ve Sul, 2003: 654).

DOLS tahmincisi için kurulan model denklem 8 ve 9'da gösterilmektedir.

$$\hat{\delta}_{OLS} = \left[\left(\sum_t z_t z_t' \right) \otimes I_{k_t} \right]^{-1} \left[\sum_t (z_t \otimes I_{k_t}) (\Delta^{d-1+1} y_t') \right] \quad (8)$$

$$\Delta^{d-1+1} y_t' = (z_t' \otimes I_{k_t}) \delta + v_t' \quad (9)$$

CCR yöntemi OLS tahmincisi sonucunda elde edilen ikinci dereceden sapmaları ortadan kaldırmaktadır ve eşbütünleşme regresyonundaki değişkenlerin dönüşümlerine dayanmaktadır. FMOLS yöntemiyle benzer sonuçlar içeren ve asimptotik ki-kare testine izin veren bu tahmincide serilerin birinci farkları kullanılmaktadır. Bu yöntemde FMOLS tahmincisindeki gibi ilk olarak hata terimleri ve uzun dönem kovaryans matrisleri oluşturulmaktadır.

Uzun dönemli kovaryans matrisi denklem 10'da gösterilmektedir.

$$\Omega = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} E \left(\sum_{t=1}^n u_t \right) \left(\sum_{t=1}^n u_t \right)' = \begin{bmatrix} \Omega_{11} & \Omega_{12} \\ \Omega_{21} & \Omega_{22} \end{bmatrix} \quad (10)$$

Ω matriksi denklem 11'de yer alan değişkenlerin toplamından elde edilmiştir.

$$\Omega = \Sigma + \Gamma + \Gamma' \quad (11)$$

Denklem 11'de yer alan değerlerin açılımı denklem 12 ve denklem 13'te gösterilmektedir.

$$\Sigma = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \left(\sum_{t=1}^n E(u_t u_t') \right) \quad (12)$$

$$\Gamma = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \left(\sum_{k=1}^{n-1} \sum_{t=k+1}^n E(u_t u_{t-k}') \right) \quad (13)$$

$$\Lambda = \Sigma + \Gamma = (\Lambda_1, \Lambda_2) = \begin{bmatrix} \Lambda_{11} & \Lambda_{12} \\ \Lambda_{21} & \Lambda_{22} \end{bmatrix} \quad (14)$$

Değiştirilmiş modeller denklem 15'te ve denklem 16'da yer almaktadır.

$$y_{2t}^* = y_{2t} - (\Sigma^{-1} \Lambda_2)' u_t \quad (15)$$

$$y_{1t}^* = y_{1t} - (\Sigma^{-1} \Lambda_2 \beta + (0, \Omega_{12} \Omega_{22}^{-1}))' u_t \quad (16)$$

Kanonik eşbütünleşme regresyonunun son hali denklem 17 ve denklem 18'de gösterilmektedir.

$$y_{1t}^* = \beta' y_{2t}^* + u_{1t}^* \quad (17)$$

$$y_{1t}^* = u_{1t} - \Omega_{12} \Omega_{22}^{-1} u_{2t} \quad (18)$$

3.2.5. Vektör Hata Düzeltme Modeli

ARDL modeli seriler arasında nedensellik ilişkisi hakkında bilgi vermemektedir. Bu yüzden seriler arasında nedensellik ilişkisini belirlemek için VECM kullanılmıştır. Bu yöntem, kısa ve uzun dönem olmak üzere seriler arasında iki türlü nedensellik ilişkisini açıklamaktadır. Hata düzeltme teriminin 0 ile -1 arasında değer alması ve istatistiksel olarak anlamlı çıkması kısa dönemde meydana gelen şokların uzun dönemde ortadan kalkacağını göstermektedir. Başka bir ifadeyle bağımsız değişkenden bağımlı değişkene doğru uzun dönemde nedensellik meydana gelmektedir (Masih ve Masih, 1996: 171). Seriler arasında kısa dönemli nedenselliğin belirlenmesi için farkı ve gecikmesi alınmış bağımsız değişkenlere Wald testi uygulanmaktadır. Bu testin anlamlı çıkması bağımsız değişkenden bağımlı değişkene doğru kısa dönemde nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. VECM'e ait kurulan model denklem 19'da gösterilmektedir.

$$\begin{bmatrix} \Delta \ln GDP_t \\ \Delta \ln RTG_t \\ \Delta \ln FD_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \lambda_1 \\ \lambda_2 \\ \lambda_3 \end{bmatrix} + \sum_{i=1}^m \begin{bmatrix} \theta_{11i} & \theta_{12i} & \theta_{13i} \\ \theta_{21i} & \theta_{22i} & \theta_{23i} \\ \theta_{31i} & \theta_{32i} & \theta_{33i} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \Delta \ln GDP_{t-i} \\ \Delta \ln RTG_{t-i} \\ \Delta \ln FD_{t-i} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \omega_1 \\ \omega_2 \\ \omega_3 \end{bmatrix} [ECT_{t-1}] + \begin{bmatrix} \varepsilon_{1t} \\ \varepsilon_{2t} \\ \varepsilon_{3t} \end{bmatrix} \quad (19)$$

Denklemden Δ fark alma operatörünü, $\lambda_{1,2,3}$ sabit terimleri, $\varepsilon_{1,2,3}$ hata terimlerini, ECT_{t-1} hata düzeltme terimini, i SIC bilgi kriteri ile seçilen optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir.

4. Bulgular ve Yorumlar

4.1. Birim Kök Testi Sonuçları

Turizme dayalı büyüme hipotezinin test edildiği bu çalışmada serilerin durağanlıklarının sınanmasında Ng-Perron ve LP yapısal kırılmalı birim kök testleri kullanılmıştır. Bu testlerde serilerin maksimum gecikme uzunluklarının belirlenmesinde Schwert (1989)'in

$l_{12} = \text{int}\{12(T/100)^{1/4}\}$ formülü uygulanmış ve bu değer 10 olarak belirlenmiştir.

Tablo 2'de Ng-Perron, Tablo 3'te de LP yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçları yer almaktadır. Her iki test sonuçlarına göre serilerin birinci farklarında durağan oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 2. Ng-Perron Birim Kök Test Sonuçları

MODEL A				
Değişken	MZa	MZt	MSB	MPT
Y	2,14	4,35	2,03	329,38
RTG	0,87	1,09	1,26	103,42
FD	1,72	0,83	0,49	23,99
ΔY	-25,95***	-3,58***	0,14***	1,02***
ΔRTG	-21,63***	-3,23***	0,15***	1,33***
ΔFD	-23,88***	-3,43***	0,14***	1,11***
MODEL C				
Değişken	MZa	MZt	MSB	MPT
Y	-10,47	-2,24	0,21	8,94
RTG	-3,40	-1,11	0,33	23,30
FD	-5,64	-1,53	0,27	15,84
ΔY	-25,97***	-3,60***	0,14***	3,55***
ΔRTG	-24,96***	-3,53***	0,14***	3,65***
ΔFD	-24,11***	-3,46***	0,15***	3,86***

Ng-Perron birim kök testi kritik değerleri; MZa, MZt, MSB ve MPT sırasıyla; Sabitli modelde %1 için -13,80, -2,58, 0,174 ve 1,78 Trendli modelde %1 için -23,80, -3,42, 0,143 ve 4,03'tür. ***: %1'de anlamlı.

Tablo 3. Lumsdaine-Papell Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Model AA				Model CC			
	t-istatistiği	TB1	TB2	g	t-istatistiği	TB1	TB2	g
Y	-4,8103	1979	1988	0	-5,4050	1978	1998	0
RTG	-3,7211	1983	1997	0	-5,5390	1974	1983	0
FD	-4,1422	1997	2004	0	-5,6953	1987	1997	0
ΔY	-7,8345***	1982	2002	0	-8,1148***	2002	2009	0
ΔRTG	-6,8374***	1974	1981	1	-7,6812***	1978	1985	1
ΔFD	-7,2312***	1980	2003	0	-7,9173***	1997	2006	0

*** %1'de anlamlı. TB1 ve TB2 yapısal kırılma tarihlerini, g BIC (Bayesian Information Criteria) ile belirlenen optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir. %1 için tablo kritik değerleri Model AA ve Model CC için sırasıyla 6,74 ve 7,19'dur.

4.2. ARDL Sınır Testi Sonuçları

Serilerin ikinci farklarında I(2) durağan olmadıkları tespit edildikten sonra sınır testi uygulanmıştır. Tablo 4'teki sonuçları göre bulunan F-istatistik değeri Narayan (2005) tablo kritik değerinin üst sınırından fazla çıktığı için seriler arasında uzun dönemde bir eşbütünlüşme ilişkisi olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4. Sınır Testi Sonuçları

Model: $Y = f(RTG, FD)$			
F-istatistik Değeri	Düşük I(0)	Yüksek I(1)	Narayan (2005) Tablo Kritik Değeri
Durum II	4,610	5,563	1%
21,217***	3,303	4,100	5%

***: %1'de anlamlı. Durum II: kısıtlı sabitli ve trendsiz

Eşbütünlüşme ilişkisi belirlendikten sonra uzun ve kısa dönem katsayılarının tespiti için ARDL modeli kurulmuştur. Tablo 5'te ARDL modelinden elde edilen uzun dönem katsayıları ve diagnostik test sonuçları, Tablo

6'da da kısa dönem katsayıları ve hata düzeltme terimi yer almaktadır.

Tablo 5. ARDL Modeline Dayalı Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayılar	t-istatistiği
RTG	0,2651***	10,45
FD	0,5008***	4,92
C	20,7163***	49,68
Diagnostik Testler	F-istatistik	p-değeri
BG-LM	1,3584	0,25
BPG	0,9883	0,44
White	1,0705	0,39
ARCH	0,0189	0,89
Ramsey Reset	0,9855	0,33
Jarque-Bera	3,0909	0,21
Cusum	0,6030	0,41
Cusumsq	0,2031	0,16

*** %1'de anlamlı.

Tablo 5'te yer alan sonuçlara göre uzun dönemde turizm gelirlerinde ve finansal gelişimde gerçekleşen %1'lik bir

artışın GSYİH'yi sırasıyla %0,2651 ve %0,5008 arttırdığı tespit edilmiştir. Bu sonuca göre uzun dönemde turizm gelirlerinin GSYİH'yi arttırması, turizme dayalı büyüme hipotezini desteklemektedir. Bunun yanında diagnostik test sonuçlarına göre BG-LM testiyle otokorelasyon; BPG, ARCH ve White testleriyle değişen varyans; Ramsey Reset testiyle spesifikasyon ve Jarque-Bera testiyle de normal dağılmama sorununun yaşanmadığı belirlenmiştir. Ayrıca kurulan model sonucunda elde edilen katsayıların istikrarlı olup olmadığını belirlemek için Brown, Durbin ve Evans (1975)'in geliştirdiği CUSUM ve CUSUMSQ testleri uygulanmıştır. Bu test sonuçlarına göre katsayıların istikrarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 6. Hata Düzeltme Terimi ve Kısa Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayılar	t-istatistiği
ΔRTG	-0,0108	-0,63
ΔFD	0,1663***	4,74
C	2,5949***	3,56
ECT_{t-1}	-0,1253***	-9,50

*** %1'de anlamlı.

Tablo 6'daki sonuçlara göre ise kısa dönemde finansal gelişmede gerçekleşen %1'lik bir artışın GSYİH'yi

Tablo 7. FMOLS, DOLS ve CCR Tahmincilerine göre Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	FMOLS		DOLS		CCR	
	Katsayı	t-istatistiği	Katsayı	t-istatistiği	Katsayı	t-istatistiği
RTG	0,3042***	13,2588	0,2905***	17,6933	0,2918***	18,7191
FD	0,4112***	6,3716	0,4027***	5,8676	0,4133***	6,1333
C	20,2104***	79,2330	20,2692***	71,8174	20,1994***	82,2275

***: %1'de anlamlı

4.4. VECM Sonuçları

Seriler arasında nedensellik ilişkisi VECM ile tespit edilmiştir. Tablo 8'de gösterilen nedensellik test sonuçlarına göre uzun dönemde turizm gelirlerinden ve finansal gelişmeden GSYİH'ya, kısa dönemde ise sadece finansal gelişmeden GSYİH'ya doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Diğer serilerde herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.

Tablo 8. VECM Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Nedenselliğin Türü			
	ΔY_{t-i}	Kısa Dönem		Uzun Dönem
		ΔRTG_{t-i}	ΔFD_{t-i}	ECT_{t-1}
ΔY	-	1,4923 (0,222)	6,3792** (0,015)	- 0,121*** [-2,571]
ΔRTG	0,0536 (0,817)	-	0,9354 (0,334)	0,498 [1,565]
ΔFD	1,3870 (0,239)	0,5426 (0,461)	-	0,164 [1,054]

( ) içindekiler olasılık değerlerini, [ ] içindekiler t-istatistik değerlerini göstermektedir. *** ve ** sırasıyla %1'de ve %5'te anlamlı.

5. Sonuç ve Öneriler

Turizme dayalı büyüme hipotezinin 1964-2017 döneminde Türkiye ekonomisi için test edildiği bu çalışmada GSYİH, turizm gelirleri ve finansal gelişme arasındaki ilişki; ARDL sınır testi, FMOLS, DOLS ve CCR tahmincileri ve VECM yöntemi yardımıyla araştırılmıştır. Sınır testi sonuçlarına

%0,1663 arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Turizm gelirlerinin ise GSYİH'yi etkilemediği tespit edilmiştir. hata düzeltme terimi katsayısının -0,1253 olarak çıkması kısa dönemde meydana gelen sapmaların uzun dönemde ortadan kalkacağını göstermektedir.

4.3. FMOLS, DOLS ve CCR Tahmincileri Sonuçları

ARDL yönteminden elde edilen sonuçları daha güçlü kılmak için FMOLS, DOLS ve CCR tahmincileriyle de uzun dönem katsayıları tahmin edilmiştir. Tablo 7'de yer alan bilgilere göre uzun dönemde turizm gelirlerinde gerçekleşen %1'lik bir artışın GSYİH'yi FMOLS, DOLS ve CCR tahmincilerine göre sırasıyla %0,3042, %0,2905 ve %0,2918'lik değerlerle arttırdığı tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar ARDL modelinde yer alan sonuçla benzer nitelik taşımaktadır ve FMOLS, DOLS ve CCR tahmincilerine göre de turizme dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında finansal gelişmede gerçekleşen %1'lik bir artışın GSYİH'yi bu üç yöntemde göre %0,4027 ile %0,4133 aralığında arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

göre seriler arasında uzun dönemde eşbütünlük ilişkisi olduğu belirlenmiştir. ARDL yöntemi, FMOLS, DOLS ve CCR tahmincilerinden elde edilen uzun dönem katsayılarına bakıldığında turizm gelirlerinin GSYİH'yi arttığı tespit edilmiştir. Bu sonuca göre turizme dayalı büyüme hipotezinin Türkiye'de geçerli olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmadan elden edilen bulgular, Türkiye için analiz gerçekleştiren Gunduz ve Hatemi-J (2005), Bahar (2006), Çetintaş ve Bektaş (2008), Polat ve Günay (2012), Kızılkaya vd. (2016) ve Esen ve Özata (2017)'nin sonuçlarını destekler nitelikteyken; Yavuz (2006), Değer (2006) ve Katircioğlu (2009b)'nin elde etmiş oldukları sonuçlarla örtüşmemektedir. Ayrıca finansal gelişmenin de uzun dönemde GSYİH'yi arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Kısa dönemde finansal gelişmede gerçekleşen %1'lik bir artışın GSYİH'yi %0,1663 arttırdığı tespit edilmiştir. Hata düzeltme terimi katsayısının -0,1253 çıkması ve istatistiksel olarak anlamlı bulunması kısa dönemde meydana gelen sapmaların uzun dönemde ortadan kalkacağını göstermektedir. VECM'e göre ise uzun dönemde turizm gelirlerinden ve finansal gelişmeden GSYİH'ya doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Kısa dönemde ise yalnızca finansal gelişmeden GSYİH'ya doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğu tespit edilmiştir. Diğer seriler arasında ise herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.

Bu sonuçlar ışığında, Türkiye Cumhuriyeti hükümeti turizm endüstrisinin mümkün olduğunca genişlemesine yardımcı olmayı taahhüt etmeli ve aynı zamanda dikkatini uzun

vadeli turizm politikalarına odaklanmalıdır. Bu yüzden Türkiye’de turizme dayalı büyüme hipotezi desteklenmeli, diğer sektörlerden önce seyahat ve turizm endüstrisine daha fazla kaynak ayrılmalıdır. Türkiye cari ödemeler bilançosu açığı veren bir ülkedir. Turizm sektöründen elde edilen dövizlerle birlikte bu açığın kapanması, ödemeler bilançosunun dengeye ulaşmasını sağlayacaktır. Bununla birlikte turizm sektöründeki gelişmeler işsizlik sorununun çözümüne de katkıda bulunacaktır.

Kaynakça

- Atje, R., & Jovanovic, B. (1993). Stock markets and development. *European Economic Review*, 632–640.
- Ayaydın, H., Baltacı, N., Pala, F., & Barut, A. (2019). Türkiye’de turizm, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 8(15), 69-84.
- Aydın, Y. (2019). Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Kırılğan Beşli Ülkeleri İçin Analizi. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 37-49.
- Bahar, O. (2006). Turizm sektörünün Türkiye’nin ekonomik büyümesi üzerindeki etkisi: VAR analizi yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 137-150.
- Balaguer, J., & Cantavella-Jorda, M. (2002). Tourism as a long-run economic growth factor: the Spanish case. *Applied economics*, 34(7), 877-884.
- Bencivenga, V.R., & Smith, B.D., (1991). Financial intermediation and endogenous growth. *The Review of Economic Studies*, 58, 195-209.
- Bencivenga, V.R., Smith, B.D., & Starr, R.M. (1996). Equity markets, transaction costs, and capital accumulation: an illustration. *World Bank Economic Review*, 10, 241-265.
- Berthelemy, J., & Varoudakis, A. (1996). Economic growth, convergence clubs, and the role of financial development. *Oxford Economic Papers*, 48, 300-328.
- Bhargava, A. (1986). On the theory of testing for unit roots in observed time series. *Review of Economic Studies*, 53(3), 369-384.
- Cortes-Jimenez, I., Nowak, J. J., & Sahli, M. (2011). Mass beach tourism and economic growth: Lessons from Tunisia. *Tourism Economics*, 17(3), 531-547.
- Çetintaş, H., & Bektaş, Ç. (2008). Türkiye’de turizm ve ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiler. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19(1), 37-44.
- Chatziantoniou, I., Filis, G., Eeckels, B., & Apostolakis, A. (2013). Oil prices, tourism income and economic growth: A structural VAR approach for European Mediterranean countries. *Tourism Management*, 36, 331-341.
- Çoban, O., & Özcan, C. C. (2013). Türkiye’de turizm gelirleri-ekonomik büyüme ilişkisi: nedensellik analizi (1963-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 243-261.
- Değer, M. K. (2006). Turizme ve ihracata dayalı büyüme: 1980-2005 Türkiye deneyimi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 67-86.
- Demiroz, D. M., & Ongan, S. (2005). The contribution of tourism to the long-run Turkish economic growth. *Ekonomický časopis*, 9, 880-894.
- Durusu-Ciftci, D., Ispir, M. S., & Yetkiner, H. (2017). Financial development and economic growth: Some theory and more evidence. *Journal of Policy Modeling*, 39(2), 290-306.
- Elliott, G., Rothenberg, T. J., & Stock, J. H. (1996). Efficient tests for an autoregressive unit root. *Econometrica*, 64, 813-836.
- Esen, E., Özata, E., & Uzuner, Y. (2017). Turizmin Ekonomik Büyüme Etkisi: Turizme Dayalı Büyüme Hipotezinin Türkiye İçin Geçerliliğinin ARDL Modeli ile Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 43-58.
- Eugenio-Martin, J. L., Martín Morales, N., & Scarpa, R. (2004). Tourism and economic growth in Latin American countries: A panel data approach. *Natural Resources Management*, 26, 1-20.
- Goldsmith, R. W. (1969). *Financial structure and development*, New Haven, Yale University Press.
- Greenwood J, & Jovanovic B. (1990). Financial development, growth, and the distribution of income. *Journal of Political Economy*, 98, 1076-1107.
- Greenwood, J. & Smith, B. (1997). Financial markets in development and the development of financial markets. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 145-182.
- Gunduz, L., & Hatemi-J, A. (2005). Is the tourism-led growth hypothesis valid for Turkey? *Applied Economics Letters*, 12(8), 499-504.
- Hatemi-J, A. (2016). On the tourism-led growth hypothesis in the UAE: a bootstrap approach with leveraged adjustments. *Applied Economics Letters*, 23(6), 424-427.
- Katircioglu, S. (2009a). Tourism, trade and growth: The case of Cyprus. *Applied Economics* 41(21), 2741-2750.
- Katircioglu, S. T. (2009b). Revisiting the tourism-led-growth hypothesis for Turkey using the bounds test and Johansen approach for cointegration. *Tourism Management*, 30(1), 17-20.
- Kızılkaya, O., Sofuoğlu, E., & Karaçor, Z. (2016). Türkiye’de turizm gelirleri-ekonomik büyüme ilişkisi: ARDL sınır testi yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi*, 23(1), 203-215.
- Kim, H. J., Chen, M. H., & Jang, S. (2006). Tourism expansion and economic development: The case of Taiwan. *Tourism Management*, 27(5), 925-933.
- King, R.G., & Levine, R. (1993). Finance, entrepreneurship, and growth: theory and evidence. *Journal of Monetary Economics*, 32, 513-542.

- Kreishan, F. M. (2011). Time-series evidence for tourism-led growth hypothesis: A case study of Jordan. *International Management Review*, 7(1), 89-93.
- Kumar, R. R. (2014). Exploring the role of technology, tourism and financial development: an empirical study of Vietnam. *Quality & Quantity*, 48(5), 2881-2898.
- Lanza, A., Temple, P., & Urga, G. (2003). The implications of tourism specialisation in the long run: an econometric analysis for 13 OECD economies. *Tourism Management*, 24(3), 315-321.
- Levine, R. (1991). Stock markets, growth, and the tax policy. *Journal of Finance*, 46, 1445-1465.
- Levine, R., & Zervos, S. (1996). Stock Market Development and Long-Run Growth. *The World Bank Economic Review*, 10, 323-339.
- Lumsdaine, R. L., & Papell, D. H. (1997). Multiple trend breaks and the unit-root hypothesis. *Review of Economics and Statistics*, 79(2), 212-218.
- Mark, N. C., & Sul, D. (2003). Cointegration vector estimation by panel DOLS and long-run money demand. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 65(5), 655-680.
- Masih, A. M., & Masih, R. (1996). Energy consumption, real income and temporal causality: results from a multi-country study based on cointegration and error-correction modelling techniques. *Energy Economics*, 18(3), 165-183.
- McKinnon, R. I. (1964). Foreign exchange constraints in economic development and efficient aid allocation. *The Economic Journal*, 74(294), 388-409.
- McKinnon R.I., 1973. *Money and capital in economic development*. The Brookings Institution: Washington, DC.
- Mitra, S. K. (2019). Is tourism-led growth hypothesis still valid?. *International Journal of Tourism Research*, 21(5), 615-624.
- Narayan, P. K. (2004). Fiji's tourism demand: the ARDL approach to cointegration. *Tourism Economics*, 10(2), 193-206.
- Narayan, P. K. (2005). The saving and investment nexus for China: evidence from cointegration tests. *Applied economics*, 37(17), 1979-1990.
- Ng, S., & Perron, P. (2001). Lag length selection and the construction of unit root tests with good size and power. *Econometrica*, 69(6), 1519-1554.
- Nyasha, S., & Odhiambo, N. M. (2018). Financial development and economic growth nexus: A revisionist approach. *Economic Notes: Review of Banking, Finance and Monetary Economics*, 47(1), 223-229.
- Oh, C. O. (2005). The contribution of tourism development to economic growth in the Korean economy. *Tourism management*, 26(1), 39-44.
- Ohlan, R. (2017). The relationship between tourism, financial development and economic growth in India. *Future Business Journal*, 3(1), 9-22.
- Park, J. Y. (1992). Canonical cointegrating regressions. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 60(1), 119-143.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phillips, P. C. B. (1987). Time series regression with a unit root. *Econometrica*, 55(2), 277-301.
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75, 335-345.
- Phillips, P.C. (1995). Fully modified least squares and vector autoregression. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 63(5), 1023-1078.
- Phillips, P.C., & Hansen, B.E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I (1) processes. *The Review of Economic Studies*, 57(1), 99-125.
- Polat, E., & Günay, S. (2012). Türkiye'de turizm ve ihracat gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin testi: eşbütünlük ve nedensellik analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 204-211.
- Roudi, S., Arasli, H., & Akadiri, S. S. (2019). New insights into an old issue—examining the influence of tourism on economic growth: evidence from selected small island developing states. *Current Issues in Tourism*, 22(11), 1280-1300.
- Rousseau, P.L., & Wachtel, P. (2000). Equity market and growth: cross-country evidence on timing and outcomes 1980–1995. *Journal of Banking and Finance*, 24, 1933-1957.
- Saint-Paul, G. (1992). Technological choice, financial markets and economic development. *European Economic Review*, 36, 763-781.
- Sbia, R., Shahbaz, M., & Ozturk, I. (2017). Economic growth, financial development, urbanisation and electricity consumption nexus in UAE. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 30(1), 527-549.
- Schumpeter, J. (1911). *The theory of economic development*. Harvard economic studies, vol. XLVI.
- Schwert, G. (1989). Tests for unit roots: a Monte Carlo investigation. *J. Bus. Econ. Stat.*, 20, 147-159.
- Shahbaz, M., Kumar, R. R., Ivanov, S., & Loganathan, N. (2017). The nexus between tourism demand and output per capita with the relative importance of trade openness and financial development: A study of Malaysia. *Tourism Economics*, 23(1), 168-186.
- Shaw ES. 1973. *Financial deepening in economic development*. Oxford University Press: Oxford.
- Soukiazis, E., & Proença, S. (2008). Tourism as an alternative source of regional growth in Portugal: a

- panel data analysis at NUTS II and III levels. *Portuguese Economic Journal*, 7(1), 43-61.
- Stock, J.H., & Watson, M.W. (1993). A simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 61(4), 783-820.
- Şit, M. (2016). Türkiye’de turizm sektörünün istihdama katkısı. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1), 101-117.
- Tang, C. F., & Abosedra, S. (2016). Tourism and growth in Lebanon: new evidence from bootstrap simulation and rolling causality approaches. *Empirical Economics*, 50(2), 679-696.
- Tang, C. F., & Ozturk, I. (2017). Is tourism a catalyst of growth in Egypt? Evidence from Granger non-causality and the generalised variance decomposition analysis. *Anatolia*, 28(2), 173-181.
- Tang, C. F., & Tan, E. C. (2018). Tourism-led growth hypothesis: A new global evidence. *Cornell Hospitality Quarterly*, 59(3), 304-311.
- TÜİK (2019). *Türkiye İstatistik Kurumu Dış Ticaret İstatistikleri*. (Erişim Tarihi: 13.02.2019), http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046.
- UNWTO (2018), *2017 Annual Report*, (Erişim Tarihi: 10.01.2019), <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419807>
- WTTC, (2019), WTTC Data Gateway. <http://www.wttc.org/datagateway/>
- Yavuz, N. Ç. (2006). Türkiye’de turizm gelirlerinin ekonomik büyümeye etkisinin testi : Yapısal kırılma ve nedensellik analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(2) 162-171.
- Younsi, M., & Bechtini, M. (2018). Economic Growth, Financial Development and Income Inequality in BRICS Countries: Evidence from Panel Granger Causality Tests. *MPRA Paper No. 85182*, 1-16.
- Zivot, E., & Andrews, D. W. K. (2002). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 20(1), 25-44.

Araştırma Makalesi • Research Article

Ömer Hayyâm'ın “Nevrûznâme” Adlı Eserinde Takvim Çalışması

Calendar Study in Work Named of Omar Khayyâm's Navrûznâme

Seyfettin Kaya ^{a,*}

^aDr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Siirt/ Türkiye
ORCID: 0000-0003-2181-5973

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 31 Temmuz 2019

Düzeltilme tarihi: 24 Mayıs 2020

Kabul tarihi: 05 Haziran 2020

Anahtar Kelimeler:

Selçuklular

Ömer Hayyâm

Nevruzname

Astronomi

Celali Takvimi

ARTICLE INFO

Article history:

Received 31 July 2019

Received in revised form 24 May 2020

Accepted 05 June 2020

Keywords:

Seljuks

Omar Khayyâm

Navrûznâme

Astronomy

Jalâli Calendar

ÖZ

Ömer Hayyâm, İsfahan (Melikşah) Gözlemevi'nde dönemin önde gelen bilim insanları ile birlikte İran (Farsî) Takvimi'ni güncellemek için çalışmalara başlamıştır. Uzun süreli bir çalışma programı ile faaliyetlerini sürdürmesi planlanmasına rağmen, astronomik çalışmalar ancak 18 yıl sürmüştür. İsfahan (Melikşah) Gözlemevi'nde sürdürülen astronomik çalışmalar Ömer Hayyâm'ın, Zîc-i Melikşahî ve Nevruzname adlı eserleri ile kaleme alınmıştır. Zîc-i Melikşahî adlı eserin tamamının günümüze kadar ulaştığını ifade etmek pek mümkün görünmemektedir. Yalnız bu eserin küçük bir kısmının -yazarı belli değil- İsmailîler tarafından muhafaza edildiği ve çoğaltıldığı iddia edilmektedir. Diğer bir eser olan Nevruzname adlı eser ise günümüze kadar ulaşmıştır. Özellikle bu makalemizin yazılmasında istifade ettiğimiz eser, İranlı yazar Mücteba Minovi'nin 1933 yılında neşrettiği kaynaktır. Bu kaynaktaki astronomik öğelere ve takvim çalışmalarına ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Bu yönü ile Nevruzname adlı eser kıymete haiz bulunmaktadır.

ABSTRACT

Omar Khayyâm started work with Isfahan (Malikshah) Observatory to update Iran (Farsi) Calendar together with the leading scientists of the period. It was planned to continue its activities with a long-term study program, astronomical studies lasted only 18 years. The astronomical studies carried out at the Isfahan (Malikshah) Observatory were written with the works of Omer Khayyâm's *Zij-i Malikshahi* and *Navruzname*. It is not possible to state that the entire work called *Zij-i Malikshahi* has reached today. It is claimed that only a small part of this work-whose author is not known- was preserved and reproduced by the Isma'ili. Another work, *Navruzname*, has survived to the present day. In particular, the work we have benefited from in writing this article is the source published by Iranian writer Mucteba Minovi in 1933. This resource contains information on astronomical elements and calendar studies. With this aspect, the work named *Navruzname* has value.

1. Giriş

Ömer Hayyâm, Selçuklular döneminde yetişen önemli bilim insanlarından biridir. Edebiyat, matematik ve felsefe alanlarında gösterdiği başarıları ile tanınmaktadır. Batı dünyasında ise daha çok edebiyat alanında rubai şiir türünün kurucusu olarak kabul edilmektedir. Ancak Ömer Hayyâm'ın çok yönlü bir bilim insanı olduğuna ve bu yönü ile astronomi ve astroloji (nücum) alanlarında da çalışmaları yaptığını rastlanmaktadır. Astronomi ve astroloji alanında çalışmalar yaptığını ilişkin bulunan deliller az olmasına rağmen, bu delillerin güçlü olduğu savunulabilir. Büyük

Selçuklular döneminde Sultan Melikşah (1072-1092) ve veziri Nizamü'l-mülk tarafından başkent İsfahan'da bir gözlemevi kurulmuş ve İran (Farsî, Güneş, Yezdücerd) Takvimi'nde bulunan hataları düzeltmek için dönemin önde gelen bilim insanları bir araya toplanmıştır. 1074 yılında sekiz kişiden oluşan bir grup bilim insanı İsfahan'da kurulan gözlemevinde çalışmaya başlamıştır. Bu bilim insanların ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmıştır. Ömer Hayyâm'ın Nizamü'l-mülk tarafından desteklenmesi, İsfahan (Melikşah) Gözlemevi bilim insanlarının siyasi idare ile iletişimini ve devlet imkânlarından yararlanmasını kolaylaştırmıştır. Sultan Melikşah ve Nizamü'l-mülk'ün

* Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: seyfettin.kaya@siirt.edu.tr

ölümünden sonra İsfahan (Melikşah) Gözlemevi çalışmalarının ve faaliyetlerinin kesintiye uğraması bu iddiayı destekler niteliktedir.

1074-75 yılları dolaylarında Sultan Melikşah tarafından İsfahan bölgesinde Ömer Hayyâm'ın başkanlığında kurulan rasathanenin çalışma maratonu, o zaman için dünyaya en uzak gezegen olan Satürn'ün tam bir devinin süresi olan 30 yıllık bir süreç göz önünde bulundurularak başlatılmak istenmiştir. Buna rağmen 1092 yılında Sultan Melikşah ve Nizamü'l-mülk'ün ölümü ile bu süreç sona ermiştir. Toplam 18 yıl kadar süren bu çalışmaların detayları hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Yani bir başka ifade ile İsfahan (Melikşah) Gözlemevi'nde icra edilen rasat çalışmalarının nasıl yürütüldüğü, hangi aletler ile gözlemler yapıldığı veya hangi sonuçlara ulaşıldığı konusunda çok fazla bilgiye rastlanmamaktadır (Morelon, 1996: 13). Ancak Ömer Hayyâm tarafından yazılan Zic-i Melikşahî adlı eserin tamamı günümüze ulaşmamasına rağmen, Nevruzname adlı eserin bir bütün ve Mücteba Minovi tarafından neşredilmiş haliyle günümüze kadar ulaşması İsfahan (Melikşah) Gözlemevi'nde yapılan rasat çalışmaları hakkında az da olsa bilgi sahibi olmamıza yardımcı olmaktadır (Asghar-Gohrab, 2012: 12; bkz Hayyâm, 1933, 1-12).

2. Nevruzname Adlı Eserde Astronomi ve Nevruz Başlangıcının Sebebi

Ömer Hayyâm tarafından yazılan Nevruzname adlı eser, İsfahan (Melikşah) Gözlemevi rasat çalışmaları tamamlandıktan sonra kaleme alınmıştır. Bu eserin içinde takvim çalışmalarına ilişkin verilen bilgiler makalenin konusu açısından önem arz etmektedir. Ömer Hayyâm, kaynağın giriş kısmını yazmadan önce Nevruzname'yi kaleme alma nedenini şu şekilde dile getirmektedir:

“Benimle önceden arkadaş olan ve verdiği sözü yerine getirmekte eşsiz olan bir dosttum, Nevruz'un ortaya çıkış sebebi neymiş ve hangi hükümdar bunu uygulamaya koymuş diye sordu ve o noktada bilgi vermeme benden rica etti, onun isteğini kabul ettim ve Allah'ın yardımıyla bu küçük yazıyı topladım” (Hayyâm, 1933: 1).

Ömer Hayyâm, Nevruzname adlı eserin yazılma nedenini bu şekilde açıkladıktan sonra, giriş kısmında 'Nevruzname Kitabının Başlangıcı' adlı başlığı atarak Nevruz gününün tespiti konusunda iki rivayetten bahsetmiştir. İlk rivayette Nevruz Günü'nün tespiti konusunda İran'da kullanılan takvimin hassas ve dakik olmamasından dolayı zaman sapmasının olduğunu dile getirmiş ve şunları aktarmıştır:

“Bu kitapta Nevruz'un gerçeğini, ne olduğunu ve Acem şahlarının arasında hangi gün olduğunu ve hangi şahın onu ortaya çıkardığını ve neden onu önemsediklerini ve hükümdarların başka törenlerini ve onların diğer işlerini nasıl karşıladıklarıyla ilgili kısaca bilgi verilecektir. Ama Nevruz'un nedeni şudur ki; Güneşin iki devri vardır, biri 365 gün ve bir gece gündüzün çeyreğidir. Güneş Hamel (koç) burcunun ilk dakikasına geri döndüğü zaman geçmiş olan vakit ve gün bu dakikaya denk gelmez, çünkü

her sene bu süre azalır. Cemşid şah¹ o günü fark edince Nevruz adını vererek o günde kutlama töreni yaptı ve ondan sonra padişahlar ve diğer insanlar da onu takip ettiler ve o günde şenlik yaptılar” (Hayyâm, 1933: 2).

Ömer Hayyâm, eserin giriş kısmında Nevruz gününün tespiti ile ilgili ikinci rivayette zaman sapmasına uğrayan İran Takvimi'nin 15 Mart'a nasıl geri getirildiğini ve daha sonra başa geçen hükümdarların bu tutumu sürdürmedikleri için takvimin yeniden nasıl bozulduğunu dile getirmektedir. Nevruz Günü'nün tespiti ile ilgili ikinci rivayette zaman sapmasına uğrayan takvimin baharın ilk günü olarak kabul edilen -Muhtemelen miladi 15 veya 20/21 Mart'a denk gelen- Güneş'in Hamel (koç) burcunun ilk dakikasına nasıl geri getirildiğini şu şekilde anlatmaktadır:

“Acem şahlarından olan birincisi Giyumert (Kâyümers)² hükümdarlığa geldikten sonra yılın günlerine ve aylarına isim vermek ve böylece insanların bilmesi için icat etmek istedi, baktı o gün sabah Güneş Hamel (koç) burcunun ilk dakikasına gelmiş, Zerdüşt dininde olan rahiplerini çağırdı ve 'tarihi bugünden başlatın' diye emretti. Zerdüşt rahipleri birleştiler ve tarihi o andan itibaren başlatılar” (Hayyâm, 1933: 2).

Ömer Hayyâm, eserin giriş kısmının geriye kalan bölümünde o sırada Eski İran toplumunda Zerdüştlük'ten kalma bazı inanışlar ile İran mitolojisinde yer alan bazı kozmolojik öğeleri ilişkilendirilmeye çalışmış ve hemen ardından şu açıklamalarda bulunmuştur:

“O zamanlar çok bilgili olan Acem rahipleri şöyle demiş; 'Allah tebarek ve teâla 12 meleği yaratmış, onlardan 4'ünü göklerin içerisindekileri Ahrimanlardan³ korumak için göklere memur etmiş ve diğer 4 meleği de Ahrimanların Kaf Dağı'ndan geçmesine izin vermemeleri için cihanın (Dünyanın) dört bir köşesine koymuş ve 4 melek de göklerde ve yerlerde seyahat ederlermiş ve Ahrimanları halktan uzak tutarlarmış' diye söylenir. Yine söylenir ki bu cihan (Dünya) o cihanın (ahiret) yanında aynı eski bir sarayın içerisinde yapılmış yeni bir ev gibidir” (Hayyâm, 1933: 2-3).

“Allah Teâlâ Güneşi nurdan yarattı. Gökler ve yerleri onunla aydınlattı. Cihandakiler

¹ M.Ö. VII. yüzyılda İran'ın IV. şahı, Pişdadiyan sülalesinden Şah Tahmuris'in oğlu veya kardeşi Cemşid (Cem) Han babasının ölümünden sonra V. şah olarak tahta çıkmıştır. Cemşid ile ilgili bkz. Kürşat Demirci, “Dahhâk”, *DİA*, c. XVIII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 409.

² Eski İran mitolojisinde insanlığın atası (Hz. Âdem ile özdeşleştirilen) ilk şah (hükümdar) olduğuna inanılan kişidir. Giyumert (Kâyümers) ile ilgili bkz. Ahmet Altıngök, “İslam Tarihi Klasik Kaynaklarında Mitolojik Dönem İran Hükümdarları”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı XXVIII, Aralık 2016, s. 660-661. 57-696.

³ Zerdüştlük inancına göre kötülük ve karanlıkları temsil eden şeytani varlıktır. Ahriman ile ilgili bkz. Jacques Duchesne-Guillemin, “Ahriman”, *Encyclopaedia Iranica*, Vol I, Routledge & Kegan Paul, New York 1982, s. 670-673.

(dünyadakiler-İnsanlar) Güneş'in Allah'ın nurundan bir nur olduğuna inanırlar. Ona hürmetle ve saygıyla bakarlar. Çünkü yaradılışında Allah Teâla'nın lütfü, Güneş'e başkalarından daha fazla oldu"... "Deniliyor ki Allah tebârek ve teâlâ 'Güneş'e gayret et ve ışınlarıyla her şeye fayda getir' diye emrettiğinde Güneş Hamel'den (koç) yukarıya çıktı ve gökyüzünü kuşattı. Karanlık aydınlıktan ayrıldı; gece ve gündüz ortaya çıktı ve o bu cihanın tarihine başlangıç oldu ve 1461 yıl sonra aynı dakika ve aynı güne geri döndü. O sırada Satürn (Zühal) ve Jüpiter (Hürmüz) 73 kez aynı burçta birleşerek kıran⁴ yaptı. Ona 'küçük kıran' denir. Bu kıran her 20 yılda bir olur. Her zaman Güneş kendi etrafında dönmeyi bitirip bu noktaya gelir. Satürn ve Jüpiter aynı burçtadır. Satürn'ün hübüüt ettiği (indiği) zaman kıran olur. Satürn'ün içerisinde olan Mizan (terazi) burcunun karşılaşması sonucu, daha önce söylendiği gibi Güneş bir devir orada ve bir devir burada olur. Bu şekilde yıldızların yeri belli olur. Öyle ki Güneş Hamel (koç) burcunun başından yürüdüğü zaman Satürn ve Jüpiter, başka yıldızlarla birlikte yürürler. Allah'ın fermânıyla dünyanın durumu değişir. Yeni şeyler ortaya çıkar" (Hayyâm, 1933: 4).

"Acem şahları 'herkes bugünü bulamaz' diye Güneş'e hürmet etmek için bugünü idrak edemeyecek olanlara bugünü gösterdiler. O günde kutlamalar yaptılar ve herkesin bunu anlaması ve o tarihi bilmesi için cihandaki herkesi haberdar ettiler" (Hayyâm, 1933: 4-5).

3. İran (Farsi) Takvimi'nde Aylar

Ömer Hayyâm, eserinde İran (Farsi) Takvimi'nin yıl içindeki döngüsü hakkında da bilgiler vermiş ve şu açıklamaları yapmıştır:

"Giyumert (Kâyümers) Nevruz gününü tarihin başlangıcı yaptıktan sonra her yıl Güneş'in 365 günde bir devir dönmesini 12'ye böldü ve her bölümü 30 gün ve onların her birine bir isim taktı ve her birini Allah'ın dünyaya bekçi olarak koyduğu meleklerle bağlantılı yaptı. Ondan sonra 365 gün ve bir gece-gündüzün bir çeyreğinden ibaret olan büyük devre 'büyük yıl' adını verdi ve onu 4'e böldü. Bu büyük yıldan 4 bölümü geçerse büyük Nevruz ve cihanın (dünyanın) yenilenmesi olur ve tarihi hatırlamak ve yıla iyi başlamak amacıyla bu adet ve törenin yerine yetirilmesi şahlara farzdır. Herkes Nevruz'u kutlayıp yeni yıla mutlu başlarsa bir sonraki yeni yıl Nevruz'una kadar hep mutlu ve memnun yaşar ve bunu yapmayı âlimler şahlardan istemişlerdir" (Hayyâm, 1933: 4-5).

Ömer Hayyâm, eserinde "Giyumert'in (Kâyümers) İran Takvimi'ni 12'ye böldüğünü ve daha sonra öldüğünü" ifade

etmiş ve 12 aya bölünen bu takvimin aylarının daha sonra uygulamaya konulacak olan Celâli Takvimi'nde de kullanıldığından bahsetmiştir. (Hayyâm, 1933: 4-5). Buna göre Nevruzname'de ayların işlevleri ve anlamları şu şekilde verilmiştir.

Ay İsimler	Ayların İşlevleri (Hayyâm, 1933: 5)	Burç	Günümüzde Miladi Takvim'e göre Ayların muhtemelen denk geldiği zamanlar (Akgür, 1993: 258)
Ferverdin	Tabiat canlanır. Bahar başlar.	Koç	20-21 Mart
Ordibehest	Tabiat yeşerir ve cennet gibi olur.	Boğa	19-20 Nisan
Hürdat	İnsanlar yeme-içme ve işe ihtiyaçlarını karşılar.	İkizler	19-20 Mayıs
Tir	Güneş ışınları en dik seviyeye gelir ve Yaz mevsimi başlar.	Yengeç	18-19 Haziran
Murdad	Meyveler ve yemişler olgunlaşır. Yaz mevsiminin ortasıdır.	Aslan	18-19 Temmuz
Şahrivar	Vergiler toplanır. Yaz mevsiminin sonudur.	Başak	17-18 Ağustos
Mehir	Yiyecekler insanlar arasında takas edilir. Sonbaharın mevsiminin başıdır.	Terazi	16-17 Eylül
Aban	Yağışlar bol olur ve ekinler sulanır.	Akrep	16-17 Ekim

⁴ İki uğurlu yıldızın, özellikle de Zühre ile Müşteri yıldızlarının bir burçta birleşmesidir. Bu yüzden dünyaya geliş uğurlu sayılan bazı hükümdarlara ve önemli kişilere "sahib kıran" lakabı verilir. Bkz. Hayrunnisa Alan, "Sâhipkıran", *DİA*, c. EK-2, TDV Yayınları İstanbul 2016, s. 448-449.

Azer	Hava bu ayda soğumaya başlar ve insanlar bu yüzden ateş yakar.	Yay	15-16 Kasım
Dey	Yaşam zorlaşır, bitkiler sararır ve kış mevsimi başlar.	Oğlak	31- Aralık- 1 Ocak
Behman	Önceki ay gibi zor olur.	Kova	14-15 Ocak
İsfendarmez	Bitkiler ve meyveler azalmaya başlar. (Hayyâm, 1933: 6-7).	Balık	13-14 Şubat ⁵

Ömer Hayyâm, eserinin bundan sonraki kısmında Pers hükümdarlarının İran Takvimi'ne göre tahta geçişleri ve bazı faaliyetleri hakkında bilgiler vermiştir. Buna göre Ömer Hayyâm, "Giyumert'in (Kâyümers'in) İran (Farisi) Takvimi'ni işlevsel hale getirdiğini ve daha sonra 40 yıl yaşadığını ve öldüğünü" (Hayyâm, 1933: 7) .... "Giyumert'in (Kâyümers'in) ölümünden sonra Tahmures'in tahta oturduğunu ve 30 yıl boyunca hükümdarlık yaptığını" (Hayyâm, 1933: 7) ... "Tahmures'in ölümünden sonra hükümdarlığın kardeşi Cemşid'e geçtiğini ve o zaman tarihten 1040 yıl geçtiğini ve Güneş'in ilk gün Ferverdin'e geldiğini ve 9'uncu burca döndüğünü ve o günde kutlamalar olduğunu ve o güne Nevruz isminin verildiğini ve her yıl Ferverdin'in yeniden geldiği zaman o günün kutlanması gerektiğini" ifade etmiştir (Hayyâm, 1933: 8).

Ömer Hayyâm, eserinin bir başka kısmında "Feridun'un zamanla hükümdar olduğunu ve Güneş'in yeniden Ferverdin'e geldiğini ve o günde Feridun'un yeniden şölen yaptığını ve dünyanın her yerinden insanların bu şölenlere katılmak için geldiğini" (Hayyâm, 1933: 10) ... "Feridun'un yaptığı şölenlerden 940 yıl geçtiğini ve Güneş'in kendi sırasını akrebe bıraktığını, Guştasp'ın o sene Ferverdin ayında Güneş'in yengeç burcunun başındayken şölen yaptığını ve o günde her zaman Nevruz yapılmasını söylediğini" (Hayyâm, 1933: 11) ... "Guştasp'ın Zerdüştlüğü kabul ettiğini ve hükümdarlığının 30'uncu yılında, Feridun bayramı

zamanından o zamana kadar 941 yıl geçtiğini, Güneş'in sırasını akrep burcuna bıraktığını ve Guştasp'ın 'artık yıl' (kabise) yapılmasını emrettiğini ve o günün Güneş'in Ferverdin'den yengeç burcunun ilk gününü tuttuğunu, o günde bayram yaptığını, 'bu günü muhafaza ediniz ve Nevruz yapınız. Yengeç burcu uğurlu bir burçtur. Bu zamanda çiftçilerin ve köylülerin hazineye pay vermesi daha rahattır. Yıllar kendi yerinde kalsın, insanlar kendi vakitlerini, soğuğu ve sıcaklığı bilsin diye her 120 yılda 'atık yıl' (kabise) yapılmasını emrediyorum' dediğini" (Hayyâm, 1933: 11). "Ondan sonra bu âdetin kendisine Zulkarneyn denilen İskender-i Rumî zamanına kadar kaldığını, İskender-i Rumî zamanından Erdeşir-i Babekân zamanına kadar 'atık yıl' (kabise) yapılmadığını ve insanların da bu âdeti takip ettiğini, Erdeşir-i Babekân'ın da 'atık yıl' (kabise) yaptığını, büyük bir şölen düzenlediğini ve bir anlaşma yazdığını ve o günün Nevruz ilan edildiğini ve Anuşirevan-i Adil zamanına kadar böyle devam ettiğini, Medain eyvanı bittikten sonra Anuşirevan'ın Nevruz yaptığını ve bu töreni yerine getirdiğini, ama 'atık yıl' (kabise) uygulamasını yerine getirmediğini" söylemiştir. Ayrıca Anuşirevan'ın şöyle dediğinden bahsetmektedir: "ilk devir yani Güneş yengecin başına gelene kadar bu âdeti bıraksınlar ve böylece Giyumert (Kâyümers) ve Cemşid'in o yaptıkları ortadan kalsın" (Hayyâm, 1933: 11).

Ömer Hayyâm devam eden satırlarda "Anuşirevan'ın bu söyleminden sonra 'atık yıl' (kabise) uygulamasının yapılmadığını, ama Halife Memun zamanında (813-833) onun emri ile rasatlar yapıldığını ve Güneş'in koç burcuna geldiği yıl Nevruz'un kutlandığını ve böylece Halife Me'mun'un emriyle bir Zic oluşturulduğunu ve bu zamana kadar o Zic olarak adlandırılan tablolardan takvim yapıldığını" ifade etmiştir (Hayyâm, 1933: 12).

Ömer Hayyâm, eserinde Abbasiler döneminde (750-1258) kullanılan takvimde zaman sapmasından dolayı 'atık yıl' (kabise) uygulamasının yapılmaya çalışıldığına ve bu sürecin Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Melikşah dönemine (1072-1092) kadar geldiğine ve bazı sıkıntılar çıkınca birtakım düzenlemeler yapılması için İsfahan (Melikşah) Gözlemevi'nin kurulması ihtiyacının hâsıl olduğuna dair bilgiler de sunmaktadır. Bu bilgileri somut ifadelerle destekleyen Ömer Hayyâm, şunları aktarmıştır:

"Abbasilerin veziri Muhammed bin Abdülmelik'in, Halife Mütevekkil Alellah'a 'vergi alma zamanı öyle bir yere gelmiş ki harman zamanı olmadığı için halkın çok zorluk çektiğini, Acem şahlarının yılı kendi yerine geri dönsün diye 'atık yıl' (kabise) yaptığını ve böylece vergi vermekte halkın çok zorluk çekmediğini' ifade ettiğini ve bunun üzerine işin vahametini anlayan Halife Mütevekkil Allah'ın benzer bir uygulamaya geçilmesini istediğini, 'atık yıl' (kabise) uygulamasına geri dönülmesini emrettiğini, böylece Güneş'in yengeçten Ferverdin'e geri döndürüldüğünü ve halkın rahatladığını ve bu uygulamanın adet olarak kaldığını, ondan sonra Sistan emiri Halef bin Ahmet'in de yine 'atık yıl'

⁵ Yıl tamamlandıktan sonra bir sonraki yılın 20-21 Mart'a denk gelebilmesi için Celali Takvimi'nde seneye 6 gün eklenirdi. Bkz. A. Necati Akgür, "Celali Takvimi", *DİA*, c. VII. TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 258.

(kebise) yaptığını ve bundan dolayı 12 günlük bir farkın oluştuğunu, bu durumun Sultan Melikşah'a anlatıldığını ve onun da 'atık yıl' (kebise) yaptırıp yılın kendi yerine getirilmesini emrettiğini, bu amaçla Horasan'dan âlimlerin getirildiğini ve rasat (gözlem) için ne lazımsa inşa ettiğini ve Nevruz'un Fer verdin'e kaydırıldığını, ama ecelin bu şaha çok zaman vermediğini ve 'atık yıl' (kebise) tamamlanmadığını, eskilerin kitaplarından bulduğumuz ve bilgilerin sözlerinden işittiğimiz Nevruz'un aslının bundan ibaret olduğunu" ifade etmiştir (Hayyâm, 1933: 12).

4. Ömer Hayyâm'ın İsfahan (Melikşah) Gözlemevi'nde Görevlendirilmesi (1074-1075)

Ömer Hayyâm, 1048 yılı civarında Büyük Selçukluların idaresi altında bulunan İran'da Horasan eyaletine bağlı Nişâbûr kentinde dünyaya gelmiştir (Beyhakî, 1351: 112; Arberry, 1952: 30). Katı bir karaktere sahipti, bilgisine çok güvenirdi ve sık sık danışılan bir bilgindi (Fouchecour, 2000: 827-828). Gençlik yıllarında İsmailî mezhebine mensup olan ve Haşhaşilerin kurucusu olarak kabul edilen Hasan el-Sabbah, El-Hasan b. Ali ve Selçuklu hükümdarları Sultan Alp Arslan (1063-1072) ve Sultan Melikşah (1072-1092) dönemlerinde vezirlik yapan Nizamü'l-mülk ile arkadaş oldukları ve öğrencilik yıllarını beraber geçirdikleri iddia edilmektedir (Suter, 1900: 112-113). Ancak bu iddia yıllardır süre gelen bir tartışma konusudur. Bununla birlikte Nişâbûr'da bir eğitim aldığına dair herhangi bir kanıt bulunmayan Ömer Hayyâm, zamanla gençlik yıllarını geçirdiği Semerkand'da geçmiş ve burada Ebû Tahir el-Rahmân b. İlâkî'nin denetiminde cebir ve matematik üzerine çalışmalar yapmaya başlamıştır. Ömer Hayyâm'ın yaptığı çalışmalar, Ebû Tahir el-Rahmân b. İlâkî tarafından Karahanlı Buhara hükümdarı Şemsü'l-mülk Nasr'a (1068-80) sunulmuştur (Boyle, 1969: 34). Bu konuda Şehrezûrî de birtakım bilgiler vermektedir. Şehrezûrî, "Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Ömer Hayyâm'ı dostlarından biri yerine koyduğunu ve Karahanlı Buhara hükümdarı Şemsü'l-mülk Nasr'ın, ilmi alandaki başarısından dolayı Ömer Hayyâm'a son derece hürmet ettiğini ve onu kendi tahtına oturttuğunu..." ifade etmiştir (Şehrezuri, 2015: 738; 2007: 324). Muhtemelen Şemsü'l-mülk Nasr'ın toprakları Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Melikşah (1072-1092) tarafından 1074'te fethedilip barış yapıldığı sırada Ömer Hayyâm da Buhara'da Şemsü'l-mülk Nasr'ın sarayında bulunuyordu. Buhara'nın Sultan Melikşah tarafından fethinden sonra, o sırada 26 yaşında bulunan Ömer Hayyâm Büyük Selçukluların hizmetine girmiştir (Boyle, 1969: 34).

1074 yılından itibaren Sultan Melikşah'ın (1072-1092) himayesinde ve veziri Nizamü'l-mülk'ün desteği ile Büyük Selçuklu sarayında hizmet etmeye başlayan Ömer Hayyâm, Sultan Melikşah'tan yakınlık görmüş ve Sultan Melikşah ise onu dostlarından biri yerine koymuştur. Matematik, felsefe ve aklî konulardaki bilim dallarında tam işin ehliydi (El-Beyhakî, 1946: 120-121; Dabashi, 2008: 686). Edebiyat, metafizik, astronomi ve astroloji alanlarında da işe yetkin biriydi (Nasr, 2001: 53, 160; Straface, 2011: 726). Selçuklu sarayında müneccim olarak çalıştığına dair bazı bilgiler bulunmaktadır (Colin, 2003: 240). Belki bu bilgiler çok iddialı gibi görünse de kaynaklarda onun astronomi ilmi dışında astroloji ile de ilgilendiğini gösteren birtakım bilgilere de rastlanmaktadır. Bu konuda İbnü'l-

Kıfî ve Nizamî Arûzî-i, kayda değer bilgiler vermektedirler. İbnü'l-Kıfî, "Hayyâm'ın nücum (yıldızlar) ilmi ile felsefede eşsiz olduğunu ve bu dallarda örnek gösterildiğini" söylerken (İbnü'l-Kıfî, 1903: 243-244); Nizamî Arûzî-i ise, "Her ne kadar Hucetü'l-Hakk Ömer Hayyâm'dan bilgelik gördüysem de onun nücum hükümlerine inancının hiç olmadığını gördüğümü..." dile getirmiştir (Nizamî Arûzî-i, 2016: 85; 1327: 98-99). Yani Nizamî Arûzî-i'ye göre, müneccim olarak görev yapan Ömer Hayyâm'dan, astroloji ile ilgilenilmesi istendiği halde o astrolojiye inanmıyordu ve bu işi yapmak istemiyordu (Yuschkevitch-Rosenfeld, 1981: 325).

VII. yüzyılda Sasaniler yıkıldıktan sonra Müslüman-Araplar İran topraklarına hakîm olmuşlardır. Bu sırada Müslüman-Araplar tarafından kullanılan ay takvimi ile İran toplumu tarafından kullanılan İran Takvimi yan yana kullanılmaya başlandı. Bu durum uygulamalarda ikilik çıkarınca takvim ve zaman konusunda reform yapma ihtiyacı hâsıl oldu. Bu reform ihtiyacı Müslüman-Araplar döneminde değil de, Müslüman-Türkler (Selçuklular) döneminde ele alındı (Taqizadeh, 1991: 398; Bagheri, 2012: 71). Bu reform ihtiyacının hâsıl olduğu dönemde Ömer Hayyâm'ın İsfahan (Melikşah) Gözlemevi astronomi ve takvim çalışmalarına 1074-75 yılları dolaylarında Sultan Melikşah (1072-1092) tarafından atandığı tahmin edilmektedir. 1074 yılında Büyük Selçukluların himayesine girdikten kısa bir süre sonra Büyük Selçukluların bir ihtisas kurumu olan İsfahan (Melikşah) Gözlemevi'nin çalışma kadrosunun başına tayin edilmiş olmalıdır. Bu konuda kaynaklar önemli bilgiler vermektedir. Konuya değinen İbnü'l-Esir, "Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Sultan Melikşah'ın, 1074-1075 yıllarında Yezdücerd Takvimi'nde bulunan hataların düzeltilmesi ve Nizâmülmülk'ün de desteği ile dönemin önde gelen astronomi bilginleri olan Ömer Hayyâm, Ebû'l Muzaffer el-İsfizârî, el-Vâsiti ve diğerlerinin İsfahan'da bir araya toplandığını..." vurgulamıştır (İbnü'l-Esir, 1991: 97-98; Al-Rahim, 2009: 19-20; Kafesoğlu, 1972: 176; Sayılı, 1960: 160-161). Aynı konuya değinen İbn Kesir, "Sultan Melikşah'ın büyük bir rasathane yaptırdığını, bu rasathane için çok para sarf edildiğini, önemli astronomlardan bir cemaatin burada toplandığını, bu kurumun Sultan Melikşah'ın ölümüne kadar faaliyet gösterdiğini ve sonra iptal edildiğini" dile getirmiştir (İbn Kesir, 1995: 233-235). Nizamü'l-mülk ise siyasetnamesinin mukkadimesinde "Sultan Melikşah'ın 466/1074'te yeni bir rasathane inşa ettirerek astronomi âlimlerini burada topladığını ve İran (Farisi) Takvimi'nde değişiklik yapılmasını istediğini" belirtmiştir (Nizamü'l-mülk, 1941: XIV).

Sultan Melikşah, Ömer Hayyâm'ın başkanlığında oluşturduğu İsfahan (Melikşah) Gözlemevi çalışma ekibini sekiz kişiden oluşturmuştu (Bury, 1923: 308). Bu işe çok önem göstermiş ve başlatılan çalışmalardan bir sonuç almak için harcama yapmaktan kaçınmamıştır. Özellikle dakik gözlemlerin yapılması, doğru neticelerin elde edilmesi ve işe yarar somut bir takvim ortaya koymak için yüklü miktarda harcamalar yapmaktan geri kalmamıştır. Nitekim bu konuda İran bilim tarihi literatürünün tanınan isimlerinden Abd al-Haqq Fâdil, "Selçuklu Sultanı Melikşah'ın, Ömer Hayyâm'a yıldızları gözlemlemesi ve doğru sonuçlara ulaşması için İsfahan (Melikşah) Gözlemevi'ne konulmak üzere muazzam miktarda para harcanarak enstrüman aldırıldığından bahsetmiştir" (Fâdil,

1960: 260). Öte yandan Nizamü'l-mülk'ün Ömer Hayyâm'a destek olması ve Ömer Hayyâm ile Sultan Melikşah (1072-1092) arasında iletişimi sağlaması İsfahan (Melikşah) Gözlemevi'nin finanse edilmesini kolaylaştırmış ve bu gözlemevine maddi imkân sağlamasına ortam oluşturmuştur. Nitekim genç yaşta rasat aletleri inşa eden Ömer Hayyâm'a, yeni kurulan rasathane için gerekli olan rasat aletleri ile kitaplar Nizâmü'l-mülk'ün desteği ile Bağdat'tan temin edilmiştir (Dilgan, 1964: 9; Nizamü'l-mülk için bkz. Sarton, 1962: 780). Bu imkân ve olanaklar çerçevesinde iyi bir çalışma ortamı yakalamış olan İsfahan (Melikşah) Gözlemevi bilim insanları ekibi verimliliklerini en üst düzeyde kullanmış olmalıdır.

İsfahan (Melikşah) Gözlemevi'nde yapılan rasat çalışmaları iki farklı kaynaktan toplanmıştır. Bu iki kaynak da Ömer Hayyâm tarafından yazılmıştır. Bu eserlerden biri yapılan rasat çalışmalarının sonucunun Sultan Melikşah'a sunulmak üzere toplandığı Zic-î Melikşah-î (Melikşah için Astronomik Tablolar) adlı eser iken, diğeri bizzat Ömer Hayyâm tarafından sonradan kaleme alınan Nevruzname adlı eserdir (Çelebi, 2007: 783; Asghar-Gohrab, 2012: 12). Bu eserlerden Zic-î Melikşah-î (Melikşah için Astronomik Tablolar) adlı kaynağın tamamı günümüze kadar ulaşmamıştır. İsmailî'ler tarafından yazılan isimsiz bir el yazmasında bu kaynağın sadece bir bölümünün günümüze kadar ulaştığı iddia edilmektedir. Bu kaynaktan yerleri saptanan en parlak 100 yıldızın kataloğunun verildiği ileri sürülmektedir. Kaynağın herhangi bir kopyası ülkemizde mevcut olmayıp orijinali Paris'te Bibliothèque Nationale De France'de (Fransa Milli Kütüphanesi'nde) bulunmaktadır. Ayrıca şunu belirtmekte fayda var; bu kaynağın Rusçaya çevrilen bir kopyası da bulunmaktadır. Diğer taraftan İsfahan (Melikşah) Gözlemevi'nin rasat faaliyetleri tamamlandıktan sonra Ömer Hayyâm tarafından Farsça kaleme alınan Nevruzname (Yeni Yıl Kitabı) adlı eserin orijinal nüshası Berlin'de bulunmakta olup 1933 yılında bu kaynağın Muctebâ Minovi tarafından bir kopyasının da Tahran'da neşredildiği bilinmektedir (Rosenfeld, 2000: 833; bkz. Hayyâm, 1933, 1-12).

Ömer Hayyâm'ın İsfahan (Melikşah) Gözlemevi çalışma kadrosunun başına atandığı 1074-1075 yılları ile Celâli Takvimi'nin başlangıç tarihinin esas alındığı Mart 1079 tarihine bakarak, bu takvimin hazırlanması ve uygulama alanına konulması sürecinin 4 veya 5 yıllık bir dönemi kapsadığı savunulabilir. İsfahan (Melikşah) Gözlemevi gökbilimcileri tarafından reforma tabii tutulan Celâli Takvimi'nin başlangıcı 9 (10) Ramazan 471 Cuma günü / 15 Mart 1079 tarihi kabul edilmiştir (Abdollahy, 1990: 668-674; Sarton, 1927: 759-760). Bu konuda bilgiler veren İbnü'l-Esir "bu astronomi heyetinin adet olduğu üzere Nevruz saymak yerine Hamel (Koç) burcunun birinci noktasını Nevruz saydığını ve bu değişikliğin Sultan Melikşah (1072-1092) tarafından kabul edilerek takvim başlangıcı yapıldığını" vurgulamıştır (İbnü'l-Esir, 1987: 97-98; Hashemipour, 2007: 627).

Nevruzname adlı eserde takvim konusunda yapılmak istenen reformlar ile ilgili ifadelerin benzerlerine, Batı literatüründe de rastlanmaktadır. Sultan Melikşah (1072-1090) tarafından reforma tabii tutulan İran Takvimi zamanla yeni bir takvim çalışmasına evrilmiş ve oluşturulan Celâli Takvimi daha anlaşılır hale getirilmiştir. 365 gün

(Günümüzde kullanılan Miladi Takvim'in 365 gün 6 saattir) olan toplam yıl içindeki süre 4 bölüme ayrılmıştır. Bu bölümler sona erdikten sonra, yeni yıl başlangıcı olan Nevruz gününe yeniden dönmüştür (Taqizadeh, 1991: 398). Bir bakıma bir Celâli yılı her biri 3'er aydan oluşan 4 mevsimden ibaret kabul edilmiştir (Borkowski, 1996: 223-230). Ancak zaman sapmasını engellemek amacı ile 'atık yıl' (kabise) uygulaması yapılmış ve Nevruz gününün başka bir güne denk gelmesi engellenmiştir. Bu amaçla 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32 (33) yani dört yılda bir devam edip gelen yıllara bir gün eklenmiş ve bu yıllarda toplam yıl uzunluğunun 366 gün olması sağlanmıştır (Rosenfeld, 2000: 832-833).

Celâli Takvimi, Selçuklu Sultanı Melikşah'ın (1072-92) 'Celâleddin' ismine binaen Târih-î Celâli, Târih-î Melikî, Târih-î Melikşah-î, Târih-î Sultân, Târih-î Mohdat veya Nevruz, Nevruz-î Melikî, Nevruz-î Sultânî, Nevruz-î Hamal şeklinde anılmıştır (Abdollahy, 1990: 668-674). Bu konuya değinen Nizamü'l-mülk "Sultan Melikşah'ın İran Takvimi'nde değişiklik yapılmasını istediği sırada bir toplantı yaptığını ve bu toplantının sonucunda Sultan Melikşah'ın Celâlüddele lakabına nispetle Celâli adı verilen bir takvimin kabul edildiğini" belirtmiştir (Nizamü'l-mülk, 1941: XIV). Bu takvimin yıl uzunluğu ise 365,2424 gün olarak tespit edilmiştir. Yıl uzunluğu olan 365,2424'ten gerçek yıl süresi olan 365,2422 çıkarılacak olursa yanlış payı 0,0002 gün olur. Bu durumda Celâli Takvimi gerçek yıl süresinden 1 yılda 0,0002 gün, 5000 yılda 1 gün, 10.000 yılda ise 2 gün geri kalır. Yani Celâli Takvimi, 5000 yılda 1 günlük bir hata payı içermektedir (Yuschkevitch-Rosenfeld, 1981: 324).

Celâli Takvimi, yalnız Orta çağda Selçuklular tarafından kullanılmadı, aynı zamanda 20. yüzyılın başında İran'da da kullanıldı. 1911 yılında İran Parlamentosu'nda Celâli Takvimi resmi takvim olarak kabul edildi. Ancak bu takvimin çok uzun süre uygulandığını ifade etmek çok doğru değildir. Zira 1925 tarihinde İran Parlamentosu aldığı yeni bir karar ile Celâli Takvimi'ni uygulamadan kaldırmıştır (Abdollahy, 1990: 668-674).

5. Sonuç

Büyük Selçuklular döneminde (1040-1157) Sultan Melikşah (1072-1092) tarafından kurulan İsfahan (Melikşah) Gözlemevi, İran Takvimi'ndeki hataları düzeltmek amacı ile hizmet vermeye başlamıştır. Ancak zamanla İran Takvimi'nde yer alan hataları düzeltmek amacı ile yürütülen çalışmalar farklı bir istikamete evrilmiş ve yeni bir takvim hazırlama sürecine girilmiştir. Bu takvimin hazırlanması aşamasında yapılan rasat çalışmalarının Zic-î Melikşahî adlı bir eserde toplandığı iddia edilmektedir. Ömer Hayyâm tarafından kaleme alınan bu eser Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Sultan Melikşah'a sunulmuştur. Ancak adından bahsettiğimiz bu eserin tamamı günümüze kadar ulaşmamıştır. Günümüze kadar ulaştığı iddia edilen bu eserin çok küçük bir parçası ise ülkemizde bulunmamaktadır.

İsfahan (Melikşah) Gözlemevi icra edilen rasat çalışmaları ile ilgili toplanan bazı bilgiler Nevruzname adlı eser ile günümüze kadar ulaşmıştır. İran Takvimi'ndeki hataları tespit etme çalışmaları, Nevruz gününün belirlenmesi ve

Celâli Takvimi'ne neden gereksinim duyulduğu ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Nevruzname adlı eseri, Zic-î Melikşahî adlı eserden ayıran iki temel fark vardır. Birincisi büyük bir ihtimalle Zic-î Melikşahî adlı eserde rasat çalışmaları (yıldızların ve gök cisimlerinin konumları) hakkında teknik bilgiler verilirken, Nevruzname adlı eserde ise Nevruz gününün (yeni yıl başlangıcı) tespiti, İran (Farsî) Takvimi'nin neden revize edilmeye çalışıldığı ve zamanla bu takvimdeki sıkıntılarının nasıl bir şekilde Sultan Melikşah'a kadar intikal ettiği hakkında bilgiler bulunmaktadır. İkincisi ise Zic-î Melikşahî adlı eser rasat çalışmaları yapıldığı sırada gözlem sonuçları sıcağı sıcağına yazılırken, Nevruzname adlı eser gözlem çalışmaları bittikten sonra Ömer Hayyâm tarafından yazılmıştır.

Ömer Hayyâm tarafından yazılan Nevruzname adlı eserde yer alan takvim (İran-Farsî Takvimi) çalışmaları, bu eserin günümüze kadar gelmesi ile az da olsa öğrenilmiştir. Ana kaynak niteliğindeki eserde Nevruz gününün tespiti ve İran şahlarının takvim çalışmalarına olan katkıları ve 'atık yıl' (kabise) hakkında bilgiler verilmiştir. Zamanla İslamiyet'in yayılmasına bağlı olarak İran Takvimi'nin önce Müslüman-Araplar ve sonra Müslüman-Türkler tarafından kullanıldığına ve bu takvimdeki hataların ve kusurların zaman zaman hükümdarların emri ile düzeltilmeye çalışıldığından bahsedilmektedir. Nitekim benzer sıkıntılarının Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Melikşah'a kadar geldiği ve Sultan Melikşah'ın emri ile İsfahan (Melikşah) Gözlemevi'nin kurulduğu bilgisi üzerinde durulmaktadır.

Kaynakça

- Abdollahy, Reza (1990). "Calendar: Islamic Period". In *Encyclopaedia Iranica*, edited by Ehsan Yarshater, Vol. IV, (pp. 668-674), London Routledge and Kegan Paul.
- Akgür, A. Necat (1993). "Celali Takvimi". *DİA*, c. VII, TDV Yayınları, İstanbul, 257-258.
- Alan, Hayrunnisa (2016). "Sâhipkıran". *DİA*, c. EK-2, TDV Yayınları, İstanbul, 448-449.
- Al-Rahim, Amed (2009). "Avicenna's Immediate Disciples: Their Lives And Works" "Avicenna's Immediate Disciples: Their Lives and Works". In *Avicenna and His Legacy: A Golden Age of Science and Philosophy*, ed. Y.Tzvi Langermann, (pp. 1-25), Turnhout and Belgium.
- Altıngök, Ahmet (2016). "İslam Tarihi Klasik Kaynaklarında Mitolojik Dönem İran Hükümdarları". *Tarih Okulu Dergisi*. Sayı XXVIII. Aralık, 657-696.
- Arberry, Arthur J. (1952). "Omar Khayyam". *A New Version Based Upon Recent Discoveries*. Published by John Murray, (pp. 20-40), London.
- Asghar, Ali- Gohrab, Seyed (2012). "Khayyâm's Universal Appeal: Man, Wine, and the Hereafter in the Quatrains". *The Great 'Umar Khayyam: A Global Reception Of The Rubâiyât*. A.A. Seyed-Gohrab (ed.), (pp. 11-39), Leiden.

- Bagheri, Mohammed (2012). "Between Tavern and Madrasa: 'Umar Khayyâm The Scientist". *The Great 'Umar Khayyam: A Global Reception Of The Rubâiyât*. A.A. Seyed-Gohrab (ed.), (pp. 67-73), Leiden.
- Borkowski, Kazimierz M. (1996). "The Persian Calendar for 3000 Years." *Earth, Moon, and Planets*. 74. No 3, 223-230.
- Boyle, John Andrew (1969). "Omar Khayyam: Astronomer, Mathematician and Poet". *Bulletin of the John Rylands Library*. 52/1, 30-45.
- Bury, J. B. (1923). *The Cambridge Medieval History*. Vol IV. Cambridge.
- Dabashi, Hamid (2008). "Ayn Al-Quğât Hamadânî Ana The Intellectual Climate Of His Times". *History of Islamic Philosophy*. Edited: Seyyed Hossein Nasr and Oliver Leamans, (pp. 674-777), New York.
- Demirci, Kürşat (1993). "Dahhâk". *DİA*, c. XVIII, TDV Yayınları, İstanbul, 409.
- Dilgan, Hamit (1964), *Ömer Hayyâm: Şair Matematikçi*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Duchesne-Guillemin, Jacques (1982). "Ahriman", *Encyclopaedia Iranica*. Vol I. Routledge & Kegan Paul, New York, 670-673.
- Fâdil, Abd al-Haqq (1960). "The Fame of Omar Khayyam (Between Science And Literature)". *The Muslim World*. Vol 50. Iss 4, 259-269.
- Hashemipour, Behnaz (2007). "Khayyam: Ghiyâth al-Dîn Abû al-Fath 'Umar ibn Ibrâhîm al-Khayyâmî al-Nîshâpûrî". *The Biographical Encyclopedia of Astronomers*. Vol I, in Thomas Hockey: editor, (pp. 627-628), New York.
- İbn Kesîr (1995). *el Bidaye ve'n-Nihaye*. c. XII, Çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağ Yayınları. (2013 Yılında Pdf haline getirilen eserinden alımadır.)
- İbnü'l-Esir (1987). *el-Kâmil fi't Tarih*. c. X, Çev: Abdülkerim Özaydın. İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l-Esir (1991). *el-Kâmil fi't Tarih*. c. X, Çev: Abdülkerim Özaydın. İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l-Kıftî (1903). *Târîhu'l-Hukemâ'*. Nşr: Julius Lippert, Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig.
- Kafesoğlu, İbrahim (1972). *Selçuklu Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kâtip Çelebi (2007). *Keşfü'z-Zunûn*. Çev: Rüştü Balcı, c. II, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Morelon, Régis (1996). "General Survey Of Arabic Astronomy". *Encyclopedia of the History of Arabic Science*. Vol I. Edited by Roshdi Rashed, (pp. 1-20), London and New York.
- Nasr, Seyyed Hossein (2001), *Science and Civilization in Islam*, Chicago: ABC International Group.
- Nizâmî 'Arûzî-i Semerkandî (1327). *Çehar Makale*. Tashih: Muhammed Kazvinî ve Muhammed Muin. Tahrân.

- Nizâmî Arûzî-i Semerkandî (2016). *Çehâr Makâle*. Çev: Esin Eren Soyal. İstanbul: Demavend Yayınevi.
- Nizamü'l-Mülk (1941). *Siyasetname*. Çev: Mehmet Taha Ayar. İstanbul: TİB Kültür Yayınları.
- Ömer Hayyâm (1933). *Nevrûznâme*. Çev: Mücteba Minovi. Tehran.
- Ronan, Colin A. (2003). *Bilim Tarihi: Dünya Kültüründe Bilimin Tarihi ve Gelişimi*. Ekmeleddin İhsanoğlu-Feza Günergün (Çev.), Ankara: Tübitak Yayınları.
- Rosenfeld, Boris A. (2000). "Umar Khayyam". *The Encyclopaedia of İslam (Eİ²)* (İng.). Vol X, Edited By Pj. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. Van Donzel & W. P. Heinrichs, Vol X, E. J. Brill, Leiden, 832-834.
- Fouchecour, Ch.-H. De (2000), "Umar Khayyâm: 1. Biography, 2. The Quatrains", *Eİ²*, Vol. X, Edited By Pj. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. Van Donzel & W. P. Heinrichs, Vol X, E. J. Brill, Leiden, 827-832.
- Sarton, George (1927). *Introduction to the History of Science*. Vol I. Baltimore: The Carnegie Institution of Washington.
- Sarton, George (1962). *Introduction to the History of Science*. Vol I. Baltimore: The Carnegie Institution of Washington.
- Sayılı, Aydın (1960). *The Observatory in islam*. Ankara: TTK.
- Straface, Antonella (2011). "Mathematics and Philosophy in the Arab World". *Encyclopedia of Medieval Philosophy*, Editor: Henrik Lagerlunds, (pp. 725-729), New York: Springer.
- Suter, Heinrich (1900), *Die Mathematiker und Astronomen Der Araber und Ihre Werke*, Leipzig, Druck Und Verlag Von B. G. Teubner.
- Şemseddin es-Şehrezûrî (2007). *Tarihü'l-Hükema: Nüzhetü'l-ervah ve ravzatü'l-efrah*. Nşr. Abdülkerim Ebû Şüveyrib. Dar Byblion and Paris: Cem'â el Hukuk Mahfuzat.
- Şemseddin es-Şehrezûrî (2015). *Nüzhetü'l-Ervâh*. Çev: Eşref Altaş, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Taqizadeh. S. H. (1991). "DJalâli". *Encyclopaedia of İslam*. c. II. Leiden, 397-399.
- Yuschkevitch, A- Rosenfeld, Boris A, (1981). "Al-Khayyam (or Khayyam)". *Dictionary of Scientific Biography*, Vol VII, Charles Coulston Gillispie: Editor, Newyork, 323-334.
- Zahireddin el-Beyhaki (1351). *İmam Tetimmat Şivan el-Hikme*. Lahor.
- Zahireddin el-Beyhaki (1946). *Tarih-i Hükemü'l-İslam (Dürretü'l-ahbar)*. Neş: Muhammed Kürd Ali. Matbaatü't-Türki be-Dimaşkî.

Araştırma Makalesi • Research Article

Fisher Etkisinin Türkiye Örneğinde Değerlendirilmesi

Evaluation of Fisher Effect in The Sample of Turkey

Mehmet Ali Polat^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, İYBF, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, 44210, Malatya/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-9239-8228

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 11 Kasım 2019

Düzeltilme tarihi: 08 Mayıs 2020

Kabul tarihi: 14 Mayıs 2020

Anahtar Kelimeler:

Nominal Faiz Oranı

Enflasyon Oranı

Fisher Etkisi

TÜFE

ÜFE

ÖZ

Bu çalışmada; Türkiye’de nominal faiz oranlarının enflasyona olan etkisi, 2004:M01-2019:M08 dönemi TÜFE, ÜFE, tüketici kredileri faiz oranı ve ticari kredilerin faiz oranı verileri kullanılarak araştırılmıştır. Uzun dönem analizi sonucunda; Türkiye’de 2004-2019 döneminde tüketici kredilerinin faizlerindeki %1’lik artışın tüketici enflasyonunu %0.33, ticari kredilerin faizlerindeki %1’lik artışın üretici fiyatları enflasyonunu %0.59 artırdığı tespit edilmiştir. Kısa dönem analizi sonucunda; enflasyonun bir dönem gecikmeli değerlerinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olması, Türkiye’deki enflasyonda yapısal bir durumun söz konusu olduğunu göstermektedir. Çalışmanın sonucunda, TÜFE’den tüketici kredileri faiz oranlarına doğru tek yönlü, ÜFE ile ticari kredilerin faiz oranları arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca, tüketici kredilerinin faiz oranları ile ticari kredilerin faiz oranları arasında da iki yönlü güçlü nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 11 November 2019

Received in revised form 08 May 2020

Accepted 14 May 2020

Keywords:

Nominal Interest Rate

Inflation Rate

Fisher Effect

CPI

PPI

ABSTRACT

In this study, impact of nominal interest rates on inflation in Turkey is investigated by using 2004:M1-2019:M08 period data of CPI, PPI, consumer credits interest rate and commercial credits interest rate. In long run analysis, 1% increase in consumer credits interest rates is found to rise consumer inflation by 0.33% and 1% increase in commercial credit interest rates is estimated to incline producer prices inflation by 0.59% in Turkey in 2004-2019 period. In short term analysis, the coefficient of one period lagged value of inflation is determined to be negative and statistically significant, demonstrating that a structural problem about inflation exists in Turkey. At the end of the study, one way causality from CPI to consumer credits interest rates and two way causality between PPI and commercial credit interest rates are found. Moreover, strong bilateral causality is also determined between consumer credits interest rates and commercial credits interest rates.

1. Giriş

Nominal faiz oranı ile beklenen enflasyon oranı değişkenlerinin reel faiz oranı değişkenini etkilemeksizin bire bir hareket ettiğini ilk kez Fisher (1930) ortaya koymuştur. Bu bağlamda, Fisher Etkisi’ne göre; nominal faiz oranı (i), beklenen reel faiz oranı (r^e) ile beklenen enflasyon oranının (e^e) toplamından oluşmaktadır. Bu bağlamda, Fisher denklemi aşağıdaki gibidir:

$$i = r^e + e^e \quad (1)$$

Denklem 1’de; i , nominal faiz oranını; r^e , beklenen reel faiz oranını; e^e ise beklenen enflasyon oranını göstermekte olup, beklenen reel faiz oranı ile beklenen enflasyon oranı toplamının nominal faiz oranına eşit olduğu görülmektedir (Dornbusch ve Fisher, 2010: 498-499). Fisher denklemine göre beklenen enflasyon oranındaki %1’lik bir artış

* Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: mehmet.polat@ozal.edu.tr

nominal faiz oranında %1'lik bir artışa neden olmaktadır (Mankiw, 2010: 100-101).

Fisher denklemi, uzun dönemde ekonominin, tam istihdam çıktı düzeyine dönmesi bağlamında beklenen reel faiz oranının tam istihdam düzeyindeki r^* oranına yaklaştığını, fiili (e) ve beklenen enflasyon (e^e) oranlarının ise birbirlerine yakınsadığını belirterek *paranın büyümesi*, *enflasyon* ve *faiz oranı* kavramları ile ilgili olarak önemli bir bulguya dikkat çekmektedir. Bu bağlamda; $e = e^e$ ve $r = r^*$ eşitliklerini göz önünde bulundurduğumuzda Fisher eşitliğini uzun dönem için aşağıdaki şekilde kullanabiliriz:

$$i = r^* + e \quad (2)$$

Denklem 2'ye göre; uzun dönemde uyum süreci gerçekleştiğinde, enflasyonda yaşanan bir artış tamamıyla nominal faiz oranlarına yansır. Bu bağlamda, nominal faiz oranları, enflasyondaki artışla beraber bire bir yükselir. Enflasyon ve nominal faiz oranları arasında yaşanan böyle güçlü bir ilişkinin nedeni, uzun dönemde reel faiz oranının enflasyon oranını etkileyen parasal dengesizliklerden etkilenmemesidir. O halde, reel faiz oranlarının sadece uzun dönemde sabit olduğunu söyleyebiliriz. Uyum süreci esnasında reel faiz oranları da değişebileceği için, nominal faiz oranlarında yaşanan değişim hem reel faizlerde hem de beklenen enflasyonda oluşan değişimleri yansıtır. Bu bağlamda; uzun dönem etkisi olarak adlandırılan Fisher etkisi, reel faiz oranı sabitken beklenen enflasyon oranındaki artışın nominal faiz oranı üzerindeki etkisini gösterir (Dornbusch ve Fischer, 2010: 498-500).

İktisat kuramında oldukça önemli bir yere sahip olan Fisher etkisi, ekonomide karar verici birimler açısından da önem taşımaktadır. Fisher'e göre; para arzında yaşanan hızlı bir artışın, nominal faiz oranını artırdığı gerçeğinin yanında enflasyona da yol açtığı olgusu, tasarruflarını ödünç verenlerin nominal faiz oranını beklenen enflasyon kadar yükselttiği anlamına gelmektedir. O halde, yüksek nominal faiz oranına yol açan faktörler, zaman tercihi ve yatırımların getirisi gibi reel faktörler değildir, sadece, beklenen enflasyon oranının yüksek olmasıdır (Bocutoğlu, 2012: 206). Fisher etkisinin geçerli olması durumunda, enflasyon oranında meydana değişimler reel faiz oranı üzerinde herhangi bir etkiye neden olmayıp sadece nominal faiz oranı üzerinde oluşan değişimlerle dengelenmektedir; bu bağlamda, hükümet tarafından uygulanan para politikaları reel faiz oranı üzerinde etkisiz kalmaktadır (Nusair, 2008: 273). Ancak bu durum, ilerleyen zamanlarda reel faiz oranının sabit kalacağı anlamına gelmemektedir; çünkü, reel faiz oranındaki değişimler uygulanan para politikalarından değil, reel ekonomik faktörlerden kaynaklanmaktadır (Payne ve Ewing, 1997: 683).

Çalışmada; Türkiye'de nominal faiz oranlarının enflasyona olan etkisi, 2004:M01-2019:M08 dönemine ait olan tüketici fiyat endeksi (TÜFE), üretici fiyat endeksi (ÜFE), tüketici kredileri faiz oranı ve ticari kredilerin faiz oranı verilerinin kullanılması kapsamında ekonometrik analiz yapılarak incelenmiştir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı, Fisher etkisinin Türkiye ekonomisindeki geçerliliğinin sınanmasıdır. Çalışmada yapılan analizlerin sonucunda; finansal liberalizasyon sonrası Türkiye'de, enflasyon ile nominal faiz oranları arasında güçlü ilişkilerin bulunduğu

ve özellikle de son yıllarda enflasyonda meydana gelen düşüşe nominal faiz oranlarının eşlik etmesinin Fisher etkisinin varlığını ispatladığı belirtilmiştir.

Çalışma, toplam dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; Fisher etkisinin tanımı, denklemi, önemi, etkisi, iktisat kuramındaki yeri ve çalışmanın amacı, kapsamı, yöntemi, literatüre katkısı anlatılmıştır. İkinci bölümde; yabancı ülkeler ve çalışmanın örneği olan Türkiye için ayrıntılı bir literatür taraması yapılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde; 2004:M01-2019:M08 dönemine ait veriler kullanılarak Fisher etkisinin Türkiye ekonomisinde geçerliliği ekonometrik analiz yapılarak sınanmıştır. Sonuç ve öneriler kısmı ile de çalışma sonlandırılmıştır. Çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Literatür Taraması

İktisat literatürünün ilgisi, nominal faiz oranı ile beklenen enflasyon oranı değişkenleri arasındaki ilişkinin hangi yönde olduğu yönündedir. Literatürde, ulusal ve uluslararası çalışmalara bakıldığında Fisher etkisinin geçerliliği konusunda görüş birliği oluşturulmadığı görülmektedir. Faiz oranları ile enflasyon değişkenleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların temeli Fisher (1930)'e kadar dayanmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle yabancı ülkelerdeki çalışmalar incelenmiştir. Fama (1975), Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ekonomisinde enflasyon-faiz oranları değişkenlerini 1953-1971 yılları arasında dikkate alarak incelemiştir. Zaman serisi analiz yöntemi kullanılan çalışmanın sonucunda, enflasyondan faiz oranına doğru bire bir pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bağlamda, faiz oranları beklenen enflasyonu tam olarak yansıtmaktadır. Tanzi (1980), ABD ekonomisi için 1951-1975 dönemine ait hazine bonusu faiz oranları ile beklenen enflasyon oranları değişkenlerini en küçük kareler (OLS) yöntemini kullanarak incelediği çalışmasının sonucunda, beklenen enflasyon oranlarındaki yükselmenin faiz oranlarını aynı oranda artırmadığını tespit etmiştir. Mishkin (1991), Fisher etkisini, ABD ekonomisinde 1964-1986 dönemi aylık verilerini kullanarak Engle-Granger eşbütünlük analizi ile test etmiştir. Bu bağlamda, Fisher etkisinin uzun dönemde geçerli olduğunu, kısa dönemde ise etkisiz olduğunu belirlemiştir. Wallace & Warner (1993), ABD ekonomisini, 1948:Q1-1990:Q4 dönemini baz alarak yapmış olduğu çalışmada 3 aylık hazine bonusu faizleri ve 10 yıllık devlet tahvil faizleri ile çeyrek dönemlik TÜFE oranlarını kullanmıştır. Johansen eşbütünlük analizi kullanılarak yapılmış olan çalışmanın sonucunda, enflasyon ile faiz oranları değişkenleri arasında kısa ve uzun dönemli eşbütünlük ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Linden (1995), Finlandiya için 1987-1995 dönemi aylık veri setini kullanarak Fisher etkisinin geçerliliğini incelediği çalışmasında Johansen eşbütünlük testini kullanmıştır. Elde edilen bulguların sonucunda, enflasyon oranının faiz oranı üzerinde etkisi olmadığı görülmüştür. Kandel vd. (1996), Fisher etkisinin geçerliliğini İsrail için 1984-1992 dönemini baz alarak incelemiştir. Çalışmada yapılan regresyon analizi sonucunda, beklenen enflasyon oranları ve reel faiz oranları değişkenleri arasında negatif yönlü bir ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir. Choudhry (1997), Fransa, Almanya ve Belçika ekonomisinde 1955:Q1-

1994:Q4 dönemine ait verileri kullanarak Fisher etkisini sınamıştır. Çalışmada, faiz oranları için; kısa dönemde, Fransa ve Almanya için bankalar arası gecelik faiz verileri, Belçika için hazine bonusu faiz verileri; uzun dönemde ise her üç ülke için de devlet tahvili faiz verileri kullanılmış ve enflasyon oranları için; her üç ülke için de yıllıklandırılmış 3'er aylık TÜFE verileri kullanılmıştır. Engle-Granger eşbütünleşme analizinin uygulanmış olduğu çalışmanın sonucunda Fisher etkisinin söz konusu olmadığı ortaya çıkmıştır. Maki (2003), Japonya ekonomisinin 1972-2000 dönemine ait verilerini kullanarak Fisher etkisinin geçerli olup olmadığını analiz ettiği çalışmada, enflasyon ile nominal faiz oranları değişkenleri arasındaki ilişkinin tespiti için parametrik olmayan eşbütünleşme testini kullanmıştır. Çalışmada elde edilmiş olan bulgular Fisher etkisini desteklemektedir. Panopoulou (2005), 14 OECD ülkesi için yapılan çalışmada; otoregresif dağıtılmış gecikmeli model yöntemi (ARDL), en küçük kareler (OLS) yöntemi, dinamik sıradan en küçük kareler yöntemi (DOLS) ve Johansen'in maksimum olabilirlik yöntemleri yardımıyla Fisher etkisinin varlığını araştırmıştır. Kısa dönemli faiz oranı olarak üç aylık hazine bonolarından, uzun dönemli faiz oranı olarak da 1948-2003 dönemleri arasındaki devlet iç borçlanma senetlerinden yararlanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, kısa ve uzun dönemli faiz oranları için Fisher etkisinin varlığı tespit edilmiştir. Maghyreh ve Al-Zoubi (2006) çalışmada, 6 gelişmekte olan ülkede (Arjantin, Brezilya, Malezya, Meksika, Kore ve Türkiye) nominal faiz oranı ile enflasyon oranı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Aylık verilerin kullanıldığı çalışmada Türkiye için 1978-2003 dönemi, Arjantin ve Brezilya için 1979-2003 dönemi, Kore için 1976-2003 dönemi, Malezya için 1974-2003 dönemi ve Meksika için ise 1978-2003 arası dönem ele alınmıştır. Doğrusal olmayan cotrending testinin uygulandığı çalışmanın sonucunda, gelişmekte olan ilgili ülkelerde Fisher etkisinin geçerli olduğu ve beklenen enflasyon oranı ile nominal faiz oranı arasında birebir bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir. Österholm (2009), Norveç ekonomisi için 1850-2004 dönemini Johansen eşbütünleşme testini kullanarak Fisher etkisi bağlamında incelemiş ve enflasyon oranları ile nominal faiz oranları arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır. Awomuse ve Alimi (2012), 1970-2009 dönemini dikkate alarak Nijerya ekonomisi için yapmış oldukları çalışmada, Johansen eşbütünleşme testini ve vektör hata düzeltme modelini (VECM) kullanmışlardır. Çalışmalarının sonucunda, Fisher etkisinin uzun dönem için geçerli olduğunu, kısa dönem için ise reddedildiğini belirlemişlerdir. Zainal vd. (2014), Malezya ekonomisini, 2000-2012 dönemine ait üçer aylık hazine bonusu faiz oranları, interbank faiz oranı ve TÜFE değişkenlerini kullanarak Fisher etkisinin geçerliliği bağlamında incelemişlerdir. Çalışmada kullanılan ARDL sınır testi sonucunda, Malezya ekonomisi için uzun dönemde Fisher etkisinin geçerli olduğu tespit edilmiştir. Yaya (2015) çalışmada, Fisher etkisinin geçerliliğini gözlemek amacıyla 10 Afrika ülkesinde, faiz oranları için mevduat faizlerini ve enflasyon oranları için TÜFE'yi kullanmıştır. ARDL sınır testi yönteminin kullanıldığı çalışmanın sonucunda, Kenya'da, Fisher etkisinin tam olarak desteklendiği, Fildişi ve Gabon'da kısmen desteklendiği tespit edilmiştir. Diğer 7 ülkede ise, enflasyon oranları ile nominal faiz oranları değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki bulunamamıştır. Ito (2016), İsvç

ekonomisi için 1993-2015 dönemini göz önünde bulundurup TÜFE ve nominal faiz oranları olarak 2, 3, 4, 5, 7 ve 10 yıllık faiz swaplarını kullanmış ve bu bağlamda, Fisher etkisinin geçerliliğini incelemiştir. Engle-Granger eşbütünleşme yöntemini kullanmış olduğu çalışmasının sonucunda, enflasyon beklentilerindeki değişimlerin 2, 3, 4, 5 ve 7 yıllık vadelerdeki nominal uzun vadeli faiz oranlarıyla aynı yönde ve aynı değerde hareket ettiğini belirlemiştir; dolayısıyla da, Fisher etkisinin geçerli olduğunu tespit etmiştir.

Fisher etkisinin Türkiye ekonomisi için de geçerliliğini test eden birçok çalışma bulunmaktadır; ancak, yapılan analizlerde tam bir görüş birliği sağlanamadığı görülmektedir. Bu çalışmaların bir kısmı Fisher etkisinin varlığını desteklerken geri kalan kısmı ise etkilemediğini ifade etmektedir. Çakmak vd. (2002) çalışmalarında, Fisher etkisinin geçerliliğini 1989-2001 dönemine ait aylık veri setini kullanarak incelemiştir. Nominal faiz oranı için mevduat faizleri, enflasyon oranı için ise TEFE kullanılmıştır. VAR analiz yöntemi kullanılan çalışmanın sonucunda, nominal faiz oranlarının enflasyon oranı üzerinde doğrudan herhangi bir etkiye sahip olmadığı, tersine enflasyon oranlarının nominal faiz oranları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, Fisher etkisinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Alçam (2003), Türkiye'nin 1987-2002 yılları arasında ait olan üçer aylık enflasyon ve faiz oranı verilerini Reset, White, ARCH ve Jarque-Bera testlerini kullanarak incelemiştir. Çalışmasının sonucunda; enflasyon oranları ile faiz oranları arasında, enflasyon oranlarından faiz oranlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Bu bağlamda, Fisher etkisinin Türkiye örneğinde geçerli olduğu sonucuna varmıştır. Turgutlu (2004), Türkiye ekonomisi için yapmış olduğu çalışmada, 1978-2003 yılları arasında ait vadeli mevduat faiz oranları ile TÜFE, TEFE değerlerini çeyrek dönemlik veriler halinde kullanarak Fisher etkisinin geçerliliğini test etmiştir. Çalışmada, Engle-Granger eşbütünleşme testinin dışında parçalı durağanlık ve parçalı eşbütünleşme analizlerini de kullanmıştır. Çalışmasının sonucunda, TÜFE'ye dayalı enflasyon oranının kullanıldığı model için; Engle-Granger yöntemi ile yapılan incelemede Fisher etkisi desteklenmezken, parçalı eşbütünleşme analizinin kullanıldığı incelemede Fisher etkisinin geçerli olduğu görülmüştür. Çalışmasının sonucunda, TEFE'ye dayalı enflasyon oranının kullanıldığı model için; hem Engle-Granger yöntemi ile yapılan incelemede, hem de parçalı eşbütünleşme analizinin kullanıldığı incelemede Fisher etkisinin geçerli olduğu tespit edilmiştir. Gül ve Ekinci (2006), yapmış oldukları çalışmada, nominal faiz oranları ile enflasyon değişkenleri arasındaki ilişkiyi, 1984-2003 yılları arasında ait aylık verileri Johansen eşbütünleşme testini ve Granger nedensellik analizini kullanarak araştırmışlardır. Çalışmalarının sonucunda, nominal faiz oranları ile enflasyon oranları arasında uzun dönemli, nominal faiz oranlarından enflasyona doğru tek yönlü, bir nedensellik ilişkisi bulmuşlardır. Bolatoğlu (2006), Türkiye'yi incelediği çalışmada, 1990-2005 yılları arasında ait olan aylık verileri Engle-Granger eşbütünleşme testini ve Johansen-Juselus eşbütünleşme analizlerini kullanarak test etmiştir. Çalışmasının sonucunda, Türkiye için Fisher etkisinin geçerli olmadığı sonucuna varmıştır. Şimşek ve Kadılar (2006) çalışmalarında, enflasyon oranları ile nominal faiz oranları değişkenleri arasındaki

ilişkiyi incelemiştir. 1987-2004 yıllarına ait çeyrek dönemlik veriler kullanılan çalışmada faiz oranı için hazinenin iç borçlanma faiz oranları, enflasyon oranı için de GSYİH deflatörü kullanılmıştır. ARDL sınır testi ile Johansen eşbütünlük testi kullanıldığı çalışmanın sonucunda, enflasyon ve nominal faiz oranları arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bağlamda, ele alınan dönemde Fisher etkisinin geçerli olduğu kanısına varılmıştır. Yılancı (2009), 1989-2008 dönemlerine ait çeyrek dönemlik veriler yardımıyla Fisher etkisinin varlığını, doğrusal olmayan eşbütünlük analizi ve Engle-Granger eşbütünlük analizi yöntemleri ile incelemiştir. Faiz oranı olarak üçer aylık vadeli mevduat faiz oranları, enflasyon oranı olarak da TÜFE endeksi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, değişkenlerin eşbütünlük olmadığı tespit edilmiş ve bu bağlamda, Fisher etkisinin geçersiz olduğu belirlenmiştir. Oktar ve Dalyancı (2011), Türkiye ekonomisinde 2003-2011 dönemi için, TCMB para politikası faiz oranı ile TÜFE değişkenleri arasındaki ilişkiyi eşbütünlük ve Granger nedensellik testi kullanarak incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre, kısa dönemde, Granger nedensellik bağlamında politika faiz oranı değişkeni enflasyon oranı değişkenini etkilemezken, tersine enflasyon oranı değişkeni politika faiz oranı değişkenini etkilemektedir; uzun dönemde, eşbütünlük sonuçları ise, politika faiz oranı ile enflasyon oranı arasında karşılıklı olarak aynı yönde bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bayat (2012), 2002-2011 dönemine ait aylık verilerle nominal faiz oranları ile TÜFE arasındaki ilişkiyi Türkiye ekonomisi için Fisher etkisi bağlamında incelemiştir. Çalışmada uygulanan eşbütünlük testi sonucunda, enflasyon ile faiz oranları arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Bu bağlamda, Fisher etkisinin geçerli olmadığı tespit edilmiştir. Mercan (2013), yaptığı çalışmada, 1992-2013 dönemine ait olan aylık faiz oranı ve enflasyon oranı verilerini ARDL sınır testini kullanarak incelemiştir. Çalışmasının sonucunda; Fisher etkisinin geçerliliğini doğrulayan bir sonuç bulamamıştır. Köksel ve Destek (2014), Türkiye'nin 2002-2014 dönemine ait olan aylık enflasyon ve faiz oranı verilerini, vektör hata düzeltme modeline (VECM) dayalı Granger nedensellik testini ve yapısal kırılmalı eşbütünlük analizini kullanarak incelemiştir. Çalışmalarının sonucuna göre, enflasyon, nominal faiz oranlarını etkilemektedir. Hacıoğlu ve Yerlikaya (2014), diğerlerinden farklı olarak nominal faiz oranı yerine reel faiz oranlarını, enflasyon oranı yerine de paranın satın alma gücü değişkenlerini kullandıkları çalışmalarında Fisher etkisinin geçerliliğini 1988-2013 dönemi aylık verileri ile incelemiştir. Johansen eşbütünlük ve Granger nedensellik testlerinin kullanıldığı çalışmanın sonucunda, değişkenler arasında çift yönlü ve uzun dönemli bir nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Atgür ve Altay (2015), 2004-2013 dönemine ait aylık veri seti yardımıyla Fisher etkisinin geçerliliğini test ettikleri çalışmalarında enflasyon değişkeni için ÜFE'yi, nominal faiz oranı değişkeni için ise vadeli mevduat faiz oranını kullanmışlardır. Çalışmada, Johansen ve Lütkepohl-Saikkonon eşbütünlük testleri, değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi belirlemek için kullanılmıştır; bu bağlamda, serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri tespit edilmiştir. Sonuç olarak, yapılan çalışma, Fisher etkisinin Türkiye ekonomisi için ilgili dönemde geçerli olduğunu belirlemiştir. Doğan vd. (2016), 2003-2015 dönemine ait aylık veri setini kullandıkları çalışmalarında,

nominal faiz oranı değişkeni için devlet iç borçlanma senedi (DİBS) aylık ortalama faiz oranını, enflasyon oranı için TÜFE değişkenini baz alarak Granger nedensellik ile Johansen eşbütünlük testini uygulamışlardır. Yapılan çalışmanın sonucunda, enflasyon oranı değişkeninden faiz oranı değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuş ve ilgili değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket etmedikleri tespit edilmiştir. Çinko (2017), yaptığı çalışmada, Fisher etkinliğinin geçerliliği bağlamında enflasyon ve faiz oranları değişkenleri arasındaki ilişkiyi, TCMB veri dağıtım sisteminden alınmış olan 2003-2017 dönemi aylık veri setine, Johansen eşbütünlük testi uygulayarak incelemiştir. Çalışmanın sonucunda, ele alınan dönem itibarıyla, Fisher etkisinin Türkiye ekonomisinde geçerli olduğu sonucu elde edilmiştir. Demirgil ve Türkay (2018), yaptığı çalışmada, Türkiye'ye ait olan enflasyon ve faiz oranı değişkenlerinin 2003-2017 yılları arasında ait olan aylık verilerini göz önünde bulundurup ARDL testi ve Toda Yamamoto testini kullanarak incelemiştir. Çalışmalarının sonucunda, kısa ve uzun dönemde Fisher etkisinin geçerli olduğunu tespit etmişlerdir. Pınar ve Erdal (2018), Türkiye'yi baz alarak yaptığı çalışmalarında, 2006-2016 yılları arasındaki aylık enflasyon ve faiz oranı verilerini, Johansen eşbütünlük testini, hata düzeltme modelini ve Granger nedensellik analizini kullanarak incelemiştir. Çalışmalarının sonucunda, Fisher etkisinin uzun dönemde, Hazine tahviline ait olan faiz oranları dışında bütün faiz oranları için geçerli olduğunu ifade etmişlerdir. Fisher etkisinin, Hazine tahvili faiz oranı için ise sadece kısa dönemde geçerli olduğu sonucuna varmışlardır.

3. Ekonometrik Analiz

2001'den bu yana kısa dönemli faizlerin öneminin artması bağlamında TCMB tarafından temel politika aracı olarak kullanılması, Fisher etkisinin varlığının Türkiye için son zamanlarda daha da önemli hale gelmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, 2004:M01-2019:M08 dönemine ait veriler kullanılarak yapılan çalışmanın amacı, Fisher etkisinin, Türkiye ekonomisinde geçerliliğinin sınanmasıdır.

3.1. Veri Seti

Bu çalışmada, nominal faiz oranlarının enflasyona olan etkisini belirleyebilmek için Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)'nde yayınlanan 2004:M01-2019:M08 dönemi¹ tüketici fiyatları endeksi (TÜFE), yurtdışı üretici fiyatları endeksi (ÜFE), bankalarca açılan tüketici kredilerine uygulanan ağırlıklı ortalama faiz oranı (TUKF) ve bankalarca açılan ticari kredilere uygulanan ağırlıklı ortalama faiz oranları (TICF) verileri kullanılmıştır. Veriler sırasıyla EVDS (2019a); EVDS (2019b); EVDS (2019c) ve EVDS (2019d)'den alınmıştır. Faiz verileri oranı, enflasyon verileri endeksi şeklinde olduğu için verileri uyumlu hale getirmek gerekmiştir. Bu kapsamda; aylık enflasyon endeksi verileri kullanılarak bir önceki yılın aynı ayına göre değişimler hesaplanmış ve yıllık enflasyon oranı verileri elde edilmiştir; bu bağlamda, çalışmada bu veriler kullanılmıştır. Bu nedenle, söz konusu değişkenler bu

¹Analizlerin 2004:M1'den başlatılmasının nedeni, TÜİK tarafından TÜFE verilerinin 2004=100 şeklinde hesaplanıyor olması ve veri setinin de bu tarihten itibaren yayınlanıyor olmasıdır.

çalışmada tüketici fiyatları enflasyonu ve üretici fiyatları enflasyonu şeklinde adlandırılacaktır. Bu durumda, çalışmanın analiz dönemi 2004:M01-2019:M08 haline gelmiştir. Seriler, hareketli ortalamalar (moving average) yöntemiyle mevsim etkilerinden arındırılmıştır.

3.2. Model

Bu çalışmada nominal faiz oranlarının enflasyona olan etkisini belirleyebilmek için iki farklı model kurulmuştur. Bunlardan birincisi; tüketici kredi faizlerinin (TUKF) tüketici enflasyonu (TUFE) üzerindeki etkilerini incelerken, ikincisi; ticari kredi faizlerinin (TICF) üretici enflasyonu (UFE) üzerindeki etkilerini incelemektedir.

Model 1:

$$TUFE_t = \beta_0 + \beta_1 TUKF_t + e_t \quad (3)$$

Model 2:

$$UFE_t = \alpha_0 + \alpha_1 TICF_t + \varepsilon_t \quad (4)$$

Burada; Model 1 ile tüketici kredilerine uygulanan faiz oranının tüketici enflasyonu üzerindeki etkisi, Model 2 ile de ticari kredilere uygulanan faiz oranının maliyet enflasyonu yaratma etkisi ölçülecektir. Fisher (1930) tarafından ortaya konulan ve sonrasında birçok araştırmacı tarafından doğrulanmış yaklaşıma göre; nominal faiz oranı ile enflasyon arasında yakın bir ilişki olması öngörülmektedir. Yani; artan faizlerin, enflasyonu da yükselteceği beklenmektedir. Bu nedenle, yapılacak analizler sonucunda $\beta_1 > 0$ ve $\alpha_1 > 0$ çıkması beklenmektedir.

3.3. Yöntem

Analiz döneminde; 2008 Küresel Ekonomik Krizi, ABD Merkez Bankası FED'in uyguladığı daraltıcı ve genişletici para politikaları, uluslararası ham petrol fiyatlarında yaşanan önemli değişimler, TCMB'nin uyguladığı önemli faiz oranı değişimleri ve Ekim 2011'den itibaren Türkiye'de uygulanan makro ihtiyati politikalar yaşandığı için veri setlerinde ve ekonometrik modellerde yapısal kırılmalarla karşılaşılabilir. Bu kırılmaları göz önünde bulundurmaksızın yapılacak analizler, hatalı sonuçlar verebilecektir. Bu nedenle, çalışmada çoklu yapısal kırılmalı zaman serisi analizi yöntemleri kullanılmıştır. Bu kapsamda serilerin durağanlığı Kapetanios (2005) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testiyle, seriler arasındaki eşbütünlük ilişkileri Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen Sınır Testi yaklaşımıyla incelenmiştir. Eşbütünlük vektörlerindeki yapısal kırılma tarihleri Bai ve Perron (2003) yöntemiyle belirlenmiştir. Seriler arasındaki uzun ve kısa dönem analizleri ARDL (Autoregressive Distributed Lags: Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model) yöntemi yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Seriler arasındaki nedensellik ilişkileri Toda ve Yamamoto (1995) yöntemiyle test edilmiştir.

3.4. Birim Kök Testi

Ekonometrik analizlerde güvenilir sonuçlara ulaşılabilmesi için öncelikle serilerin durağanlık seviyelerinin belirlenmesi ve sonrasında kullanılacak analiz yöntemlerinin buna göre belirlenmesi gerekmektedir (Uslu, 2018: 732). Bu amaçla, birim kök testleri kullanılır. Zaman boyutu uzun olduğunda, serileri etkileyen içsel ve dışsal faktörler olabilmektedir. Bu nedenle, yapısal kırılmalı birim kök testleri geliştirilmiştir. Bu çalışmada, seride birden fazla yapısal kırılmaya izin veren Kapetanios (2005) birim kök testi kullanılmıştır. Bu

testte yapısal kırılma sayısı ve tarihleri, test yöntemi tarafından içsel olarak belirlenebilmektedir. Kapetanios (2005) testi Denklem 5 yardımıyla yapılmaktadır:

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \beta y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \theta_i \Delta y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \phi_i DU_{i,t} + \sum_{i=1}^m \psi_i DT_{i,t} + \varepsilon_t \quad (5)$$

Burada $DU_{i,t}$; sabit terimdeki yapısal kırılmaları belirleyen kukla değişken olup, Denklem 6'daki gibi düzenlenmektedir (Capistrán ve Ramos - Francia, 2009):

$$DU_{i,t} = \begin{cases} 1, & t > T_{b,i} \text{ iken} \\ 0, & \text{Diğer Durumlarda} \end{cases} \quad (6)$$

$$DT_{i,t} = \begin{cases} t - T_{b,i} & t > T_{b,i} \text{ iken} \\ 0, & \text{Diğer Durumlarda} \end{cases} \quad (7)$$

şeklinde tanımlanmaktadır. Bu denklemlerde yer alan i ; yapısal kırılma sayısını göstermekte olup, Kapetanios (2005) $i = 1, \dots, m$ şeklinde tanımlamıştır. Yani; serideki m taneye kadar yapısal kırılmaya izin verilmektedir. Kapetanios (2005) testinin hipotezleri:

H_0 : Yapısal kırılmalar altında seri durağan değildir.

H_1 : Yapısal kırılmalar altında seri durağandır.

Çalışmada yer alan bütün serilere Kapetanios (2005) yapısal kırılmalı birim kök testi, Gauss 10 programı ve Kapetanios (2005) tarafından yazılmış kodlar kullanılarak uygulanmış ve sonuçlar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Kapetanios (2005) Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Seri	Test İstatistiği	Düzye Değerleri		Birinci Farkları Yapısal Kırılma Tarihi
		Yapısal Kırılma Tarihi	Test İstatistiği	
TUFE	-3.966	2008:M10; 2016:M11	-8.207***	2011:M03; 2016:M11
UFE	-3.712	2008:M07; 2016:M10	-6.884***	2009:M07; 2017:M03
TUKF	-6.039***	2008:M12; 2017:M04	-	-
TICF	-5.596**	2009:M01; 2017:M01	-	-
<i>Kritik Değerler</i>				
	%1	%5	%10	
	-5.653	-5.036	-4.737	

Not: *** ve *; %1 ve %10 anlamlılık düzeyinde serinin durağan olduğunu göstermektedir. TUKF ve TICF serileri düzey değerlerinde durağan olduğu için birinci farklarında tekrar birim kök sınaması yapılmamıştır.

Tablo 1'deki sonuçlara göre; tüketici kredileri faiz oranı ve ticari krediler faiz oranı serileri düzey değerlerinde (I(0)), tüketici fiyat endeksi ve üretici fiyat endeksi serileri de birinci farkta durağandır (I(1)). Test yöntemi tarafından belirlenen yapısal kırılma tarihlerine bakıldığında; 2008 Küresel Ekonomik Krizi'nin, 2011 yılından itibaren uygulanmaya başlanan makro ihtiyati politikaların ve 2016-2017 döneminde döviz kurlarında yaşanan hızlı yükselişin ülke ekonomisini önemli derecede etkilediği görülmektedir.

3.5. Eşbütünlük Testi

Bu çalışmada serilerden iki tanesi I(0), iki tanesi I(1) olduğu için seriler arasındaki eşbütünlük ilişkileri Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilmiş olan Sınır Testi yöntemi ile incelenmiştir. Sınır Testi'nde kullanılan modelin bu çalışmaya uyarlanmış şekilleri aşağıdadır:

$$\Delta TUF E_t = \beta_0 + \sum_{k=1}^m \beta_{1k} \Delta TUF E_{t-k} + \sum_{k=0}^m \beta_{2k} \Delta TUK F_{t-k} + \beta_3 TUF E_{t-1} + \beta_4 TUK F_{t-1} + e_t \quad (8)$$

$$\Delta UFE_t = \alpha_0 + \sum_{k=1}^m \alpha_{1k} \Delta UFE_{t-k} + \sum_{k=0}^m \alpha_{2k} \Delta TIC F_{t-k} + \alpha_3 UFE_{t-1} + \alpha_4 TIC F_{t-1} + e_t \quad (9)$$

Burada yer alan m ; optimum gecikme uzunluğu olup, düzeltilmiş Akaike Bilgi Kriteri yardımıyla tespit edilmiştir. Model 1 için Sınır Testi yapılırken; Denklem 9 tahmin edilmiş, $TUF E_{t-1}$ ve $TUK F_{t-1}$ değişkenlerinin katsayılarına kısıtlar konulmuştur. Kısıtsız ve kısıtlı modellerin hata terimlerinin kareleri toplamı kullanılarak F istatistiği hesaplanmıştır. Bu şekilde hesaplanan F istatistiği değeri, Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından hazırlanmış olan tablo değerleriyle karşılaştırılmıştır. Sınır Testinin hipotezleri (Kızılkaya, Sofuoğlu ve Karaçor, 2016: 210):

$H_0: \beta_3 = \beta_4 = 0$ Seriler Arasında Eşbütünleşme yoktur,

$H_1: \beta_3 \neq \beta_4 \neq 0$ Seriler Arasında Eşbütünleşme vardır.

şeklinde dir. Benzer işlemler Denklem 9 için de tekrarlanmış, elde edilen bulgular Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Eşbütünleşme Testi Sonuçları

F-istatistiği	Sınır Testi Kritik Değerleri					
	Alt Sınır			Üst Sınır		
	10%	5%	1%	10%	5%	1%
Model 1	5.558**					
Model 2	6.098**	3.113	3.74	5.157	3.61	4.303

Not: **, %5 anlamlılık düzeyinde eşbütünleşmenin var olduğunu göstermektedir.

Tablo 2’deki sonuçlara göre; elde edilen F istatistiği %5 önem derecesine sahip üst kritik değerde büyük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmiş ve modellerde yer verilen serilerin eşbütünleşik olduklarına karar verilmiştir. Bunun anlamı; serilerin uzun dönemde birlikte hareket etmekte oldukları ve bu serilerin düzey değerleriyle gerçekleştirilecek analizlerde sorun yaşanmayacağıdır. Eşbütünleşme denklemlerindeki yapısal kırılma tarihleri Bai ve Perron (2003) yöntemi ile tespit edilmiş ve elde edilen tarihler Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3: Eşbütünleşme Denklemlerinde Belirlenen Yapısal Kırılma Tarihleri

	Yapısal Kırılma Tarihleri
Model 1	2006:M06; 2010:M01; 2013:M06; 2017:M01
Model 2	2006:M07; 2009:M012; 2012:M04; 2014:M08; 2016:M12

Not: Test yönteminde en fazla 5 yapısal kırılmaya izin verilmiş, kırılma sayısı ve kırılma tarihleri test yöntemi tarafından otomatik (içsel) olarak belirlenmiştir.

Tablo 3’te yer alan yapısal kırılma tarihlerine bakıldığında; 2005 yılından itibaren uygulanan açık enflasyon hedeflemesi programına bağlı olarak enflasyonda ve nominal faizlerde yaşanan düşüşün, 2008 küresel ekonomik krizi nedeniyle 2009-2010 döneminde yaşanan değişimlerin, makro ihtiyati program çerçevesinde 2012-2013-2014 yıllarına gerçekleştirilen uygulamaların ve döviz

kurundaki hızlı artışa bağlı olarak 2016-2017 döneminde yaşanan sıkıntıların Türkiye ekonomisi üzerinde önemli belirleyiciler oldukları görülmektedir. Bu yapısal kırılma tarihlerinden önemlileri uzun dönem analizine kukla değişkenlerle dâhil edilmiştir. Kukla değişkenler oluşturulurken; yapısal değişimin olduğu tarihe 1, diğer dönemlere 0 değerleri verilmiştir.

3.6. Uzun Dönem Analizi

Eşbütünleşme ilişkisi Sınır Testi yöntemiyle incelendiğinde, uzun dönem analizleri de ARDL yöntemiyle yapılmaktadır (Tung, 2015: 83). Bu amaçla aşağıdaki denklemler kullanılmıştır:

$$TUF E_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} TUF E_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{2i} TUK F_{t-i} + \beta_3 K_{2006} + \beta_4 K_{2010} + \beta_5 K_{2013} + \beta_6 K_{2017} + e_t \quad (10)$$

$$UFE_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} UFE_{t-i} + \sum_{i=0}^s \alpha_{2i} TIC F_{t-i} + \alpha_3 K_{2006} + \alpha_4 K_{2009} + \alpha_5 K_{2012} + \alpha_6 K_{2014} + \alpha_7 K_{2016} + e_t \quad (11)$$

Burada m, n, p ve s optimal gecikme uzunluğudur ve düzeltilmiş Akaike Bilgi Kriteri yardımıyla tespit edilmiştir. Çalışmada, uzun dönem analizi ARDL yöntemiyle gerçekleştirilmiş ve ulaşılan sonuçlar Tablo 4’te, bu analizin kararlı olduğuna dair CUSUM ve CUSUMQ grafikleri Ek 1’de sunulmuştur.

Tablo 4: Uzun Dönem Analizi Sonuçları

Değişken	Model 1	Model 2
TUKF	0.33* (0.08)	-
TICF	-	0.59* (0.07)
K_{2006}	-1.54 (0.88)	-22.23 (0.25)
K_{2009}	-	58.60** (0.04)
K_{2010}	46.32* (0.09)	-
K_{2012}	-	-8.79 (0.69)
K_{2013}	27.03 (0.12)	-
K_{2014}	-	14.13 (0.52)
K_{2016}	-	69.26* (0.00)
K_{2017}	5.97 (0.67)	-
Sabit Terim	3.34 (0.36)	0.34 (0.95)
Model Güvenilirlik Testleri		
R^2	0.92	0.96
$\bar{R}^2$	0.92	0.95
F	240.02 (0.00)	296.43 (0.00)
DW	1.96	1.87
χ^2_{BG}	1.89 (0.38)	1.35 (0.24)
χ^2_{BPG}	36.52 (0.00)	36.45 (0.00)
χ^2_{JB}	122.52 (0.00)	6.99 (0.03)
χ^2_{RR}	0.01 (0.89)	3.56 (0.06)

Not: Parantez içindekiler olasılık değerleridir. ***, katsayının %1 düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir. χ^2_{BG} ; Breusch – Godfrey otokorelasyon testi, χ^2_{BPG} ; Breusch – Pagan- Godfrey değişen varyans testi,

χ_{JB}^2 ; Jarque – Bera normallik testi, χ_{RR}^2 ; Ramsey – Reset modell kurma hatasının varlığı testidir.

Eşbütünleşme ilişkisi Sınır Testi yöntemiyle incelendiğinde, kısa dönem analizleri de ARDL yöntemiyle gerçekleştirilmektedir (Tung, 2015: 83). Çalışmada bu amaçla kullanılan model:

$$\Delta TUF E_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta TUF E_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{2i} \Delta TUKF_{t-i} + \beta_3 K_{2006} + \beta_4 K_{2010} + \beta_5 K_{2013} + \beta_6 K_{2017} + \beta_7 ECT_{t-1} + e_t \quad (12)$$

$$\Delta UFE_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} \Delta UFE_{t-i} + \sum_{i=0}^s \alpha_{2i} \Delta TICF_{t-i} + \alpha_3 K_{2006} + \alpha_4 K_{2009} + \alpha_5 K_{2012} + \alpha_6 K_{2014} + \alpha_7 K_{2016} + \alpha_8 ECT_{t-1} + \varepsilon_t \quad (13)$$

Bu denklemlerde yer alan ECT_{t-1} , Error Correction Term yani hata düzeltme terimidir. Yapılacak analizler sonucunda bu terimine ait katsayı negatif ve istatistiksel yönden anlamlı bulunduğu; modellerin hata düzeltme mekanizmalarının çalıştığına karar verilmektedir (Tari, 2012: 436). Bu çalışmada kısa dönem analizleri ARDL yöntemi yardımıyla gerçekleştirilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 5'te rapor edilmiştir.

Tablo 5: Kısa Dönem Analizi Sonuçları

Değişken	Model 1	Model 2
$\Delta TUF E_{t-1}$	0.14** (0.03)	-
$\Delta TUKF_t$	0.24*** (0.00)	-
ΔUFE_{t-1}	-	0.36*** (0.00)
$\Delta TICF_t$	-	0.89*** (0.00)
$\Delta TICF_{t-1}$	-	0.01 (0.91)
$\Delta TICF_{t-2}$	-	-0.36*** (0.00)
$\Delta TICF_{t-3}$	-	0.26** (0.02)
ΔK_{2006}	-	2.05* (0.07)
ΔK_{2016}	-	2.36* (0.05)
ECT_{t-1}	-0.06*** (0.00)	-0.07*** (0.00)
Model Güvenilirlik Testleri		
R^2	0.19	0.52
$\bar{R}^2$	0.18	0.50
DW	1.96	1.87
χ_{BG}^2	1.89 (0.38)	1.35 (0.24)
χ_{GLJ}^2	21.42 (0.12)	29.85 (0.80)
χ_{JB}^2	122.52 (0.00)	6.99 (0.03)
χ_{RR}^2	0.01 (0.89)	1.00 (0.31)

Not: Parantez içindekiler olasılık değerleridir. ***, katsayının %1 düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir. χ_{BG}^2 ; Breusch – Godfrey otorelasyon testi, χ_{GLJ}^2 ; Glejser değişen varyans testi, χ_{JB}^2 ; Jarque – Bera normallik testi, χ_{RR}^2 ; Ramsey – Reset modell kurma hatasının varlığı testidir.

Tablo 5'te enflasyon değerlerinin bir dönem gecikmelerinin ($\Delta TUF E_{t-1}$ ve ΔUFE_{t-1}) pozitif ve

istatistiksel olarak anlamlı olması, TÜFE ve ÜFE'de yapısal (kalıcı) bir durumun söz konusu olduğunu göstermektedir. Kredi faizleri kısa dönemde de maliyet enflasyonu yaratmıştır. Ancak bu etkiler, uzun dönemdekinden daha küçüktür. Yine ticari kredilerin ÜFE üzerindeki etkisinin, tüketici kredilerinin TÜFE üzerindeki etkisinden daha büyük olduğu görülmektedir. Modellerin Hata düzeltme teriminin (ECT_{t-1}) katsayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Bu durumda modellerin hata düzeltme mekanizmaları çalışmaktadır. Bu sonuç, yapılan uzun dönem analizi bulgularının güvenilir olduğunu göstermektedir. Model güvenilirlik testleri, yapılan analizlerin güvenilir olduğunu göstermektedir.

3.7. Nedensellik Sınaması

Seriler farklı derecelerde durağan olduğu için seriler arasındaki nedensellik ilişkilerini Toda ve Yamamoto (1995) yöntemiyle test etmek gerekmektedir. $TUKF$ ve $TUFE$ arasındaki nedensellik ilişkilerini test edebilmek amacıyla, Toda ve Yamamoto (1995) testi, aşağıda yer alan denklemler kullanılmıştır:

$$TUF E_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \beta_{1i} TUF E_{t-i} + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \beta_{2i} TUKF_{t-i} + u_t \quad (14)$$

$$TUKF_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \alpha_{1i} TUKF_{t-i} + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \alpha_{2i} TUF E_{t-i} + v_t \quad (15)$$

Burada p ; optimal gecikme uzunluğu, d_{max} ; maksimum entegrasyon derecesidir. Denklem 12 ve Denklem 13 tahmin edilmiş, d_{max} 'tan gelen katsayılara kısıtlar konulmuştur. Daha sonra bu denklemlerin kalıntı kareleri toplamları kullanılarak bir $Ki-kare$ istatistiği elde edilmektedir (Umar ve Dahalan, 2016: 421). Burada Denklem 12; $TUKF$ 'den $TUFE$ 'ye, Denklem 13; $TUFE$ 'den $YTUKF$ 'e doğru nedensellik ilişkilerinin varlığını sınamaktadır (Göçer ve Hepkarşı, 2013: 70). Denklem 12 için sınanan hipotezler:

H_0 : $TUKF$ 'den $TUFE$ 'ye doğru nedensellik etkisi yoktur,

H_1 : $TUKF$ 'den $TUFE$ 'ye doğru nedensellik etkisi vardır.

şeklinde. Benzer denklemler ve hipotezler $TICF$ ve UFE arasında ya da $TUFE$ ile UFE ve $TICF$ ile $TUKF$ arasında da geçerlidir. Çalışmada her bir modele Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testinin yapılabilmesi için optimum gecikme uzunluğu belirleme işlemi yapılmıştır. Buna göre optimum gecikme uzunluğu 3 olarak alınmıştır. Bu gecikme uzunluğu ve $d_{max}=1$ kullanılarak gerçekleştirilen Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi sonuçları Tablo 6'da görülmektedir.

²Seriler an fazla birinciden farklı alındığında durağan hale geldiği için $d_{max}=1$ alınmıştır.

Tablo 6: Toda ve Yamamoto (1995) Nedensellik Testi Sonuçları

	<i>Ki-kare Test İstatistiği</i>	<i>Olasılık Değeri</i>
TUKF $\Rightarrow$ TUFÉ	2.99	0.55
TUFÉ $\Rightarrow$ TUKF	10.57**	0.03
TICF $\Rightarrow$ UFE	8.80*	0.06
UFE $\Rightarrow$ TICF	11.05**	0.02
TUFÉ $\Rightarrow$ UFE	3.59	0.46
UFE $\Rightarrow$ TUFÉ	27.87***	0.00
TUKF $\Rightarrow$ TICF	24.36***	0.00
TICF $\Rightarrow$ TUKF	24.32***	0.00

Not: *, ** ve ***; %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyinde birinci değişkenden ikinci değişkene doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığını ifade etmektedir. $\Rightarrow$; birinci değişkenden, ikinci değişkene doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığını savunan H_0 hipotezini temsil etmektedir.

Tablo 6'da elde edilen bu sonuçlara göre; tüketici enflasyonundan tüketici kredileri faiz oranına doğru tek yönlü, üretici enflasyonu ile ticari kredilerin faiz oranı arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Bu durumda; Türkiye'de nominal faiz oranlarının önemli bir belirleyicisinin enflasyon olduğu, diğer taraftan faizin de enflasyonun önemli bir belirleyicisi durumunda olduğu söylenebilir. Üretici enflasyonundan, tüketici enflasyona doğru güçlü bir nedensellik ilişkisi belirlenmiş olup, bu durum ÜFE'nin TÜFE için bir öncü gösterge olduğu tezini doğrulamaktadır. Tüketici kredilerindeki faiz oranları ile ticari kredilerdeki faiz oranları arasında iki yönlü ve güçlü nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir. Bu durumun nedeni; söz konusu krediler için aynı fon kaynaklarının kullanılıyor olması ve Türkiye'de tasarrufların düşük olması nedeniyle, ödünç verilebilir fonların kısıtlı olmasıdır.

4. Sonuç

Bu bağlamda; serilerin durağanlığı Kapenatios (2005) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testiyle incelenmiş, tüketici kredileri faiz oranı ve ticari krediler faiz oranı serilerinin $I(0)$, tüketici fiyat endeksi ve üretici fiyat endeksi serilerinin ise $I(1)$ oldukları belirlenmiştir. Seriler aralarındaki eşbütünleşme ilişkileri Sınır Testi yaklaşımıyla incelenmiş ve modellerde yer alan serilerin kendi aralarında eşbütünleşik oldukları görülmüştür. Eşbütünleşme vektörlerindeki yapısal kırılma tarihleri Bai ve Perron (2003) yöntemiyle belirlenmiş, kukla değişkenlerle regresyon analizlerine dâhil edilmiştir. Seriler arasındaki uzun ve kısa dönem analizleri ARDL yöntemi yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Uzun dönem analizi sonucunda; Türkiye'de 2004-2019 döneminde tüketici kredilerinin faizlerindeki %1'lik artışın, tüketici enflasyonunu %0.33, ticari kredilerin faizlerindeki %1'lik artışın da üretici fiyatları enflasyonu %0.59 oranında artırdığı tespit edilmiştir. Kısa dönem analizi sonucunda; enflasyonun bir dönem gecikmeli değerlerinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olması, Türkiye'deki enflasyonda yapısal bir durumun söz konusu olduğunu göstermektedir. Kredi faizleri kısa dönemde de maliyet enflasyonu yaratmıştır. Ancak bu etkiler, uzun dönemdekinden daha küçüktür. Yine ticari kredilerin üretici enflasyonu üzerindeki etkisinin, tüketici kredilerinin tüketici enflasyonu üzerindeki etkisinden daha büyük olduğu görülmektedir.

Modellerin Hata düzeltme mekanizmaları çalışmaktadır. Seriler arasındaki nedensellik ilişkileri, Toda ve Yamamoto (1995) yöntemiyle test edilmiş, TÜFE'den tüketici kredileri faizlerine doğru tek yönlü, ÜFE ile ticari kredilerin faiz oranı arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. ÜFE'den TÜFE'ye doğru güçlü bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir. Tüketici kredilerinin faizleri ile ticari kredilerin faizleri arasında iki yönlü ve güçlü nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir.

Faiz oranları ile enflasyon oranları arasındaki etkileşim gerek bilim insanlarını, gerekse de siyasetçileri yakından ilgilendirmiştir; bu konuda farklı teoriler geliştirilmiş ve değişik politika uygulamaları denenmiştir. Bu çalışmada, nominal faiz oranlarının enflasyona olan etkisi, 2004:M01-2019:M08 dönemi tüketici fiyatları enflasyonu, üretici fiyatları enflasyonu, tüketici kredileri faiz oranı ve ticari kredilerin faiz oranı verileri kullanılarak araştırılmıştır. Çalışmada iki farklı ekonometrik model kurularak, her faiz türünün ilgili olduğu enflasyon üzerindeki etkileri ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır.

Serilerin durağanlığı Kapenatios (2005) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testiyle incelenmiştir; tüketici kredileri faiz oranı ve ticari krediler faiz oranı serilerinin düzey değerlerinde, tüketici fiyat endeksi ve üretici fiyat endeksi serilerinin ise birinci farkta durağan oldukları belirlenmiştir. Seriler farklı derecelerde durağan çıktığı için, aralarındaki eşbütünleşme ilişkileri Sınır Testi yaklaşımıyla incelenmiştir. Bu test sonucunda her iki modelde de yer alan serilerin kendi aralarında eşbütünleşik oldukları görülmüştür. O halde, bu serilerle gerçekleştirilecek analizlerde sahte regresyon sorunu ile karşılaşmayacaktır. Eşbütünleşme vektörlerindeki yapısal kırılma tarihleri Bai ve Perron (2003) yöntemiyle belirlenmiştir. Bu testte en fazla 5 yapısal kırılmaya izin verilmiştir. Elde edilen yapısal kırılma tarihleri, kukla değişkenlerle regresyon analizlerine dâhil edilmiştir.

Seriler arasındaki uzun ve kısa dönem analizleri ARDL yöntemi yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Uzun dönem analizi sonucunda; Türkiye'de 2004-2019 döneminde tüketici kredilerinin faizlerindeki %1'lik artışın, tüketici enflasyonunu %0.33, ticari kredilerin faizlerindeki %1'lik artışın da üretici fiyatları enflasyonu %0.59 oranında artırdığı tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlar, Türkiye'de sıklıkla tartışılan enflasyon ile faiz arasındaki etkileşimin yönü ve büyüklüğü konusuna da ışık tutmaktadır. Buna göre; faizlerdeki artışlar, enflasyonu artırmaktadır. Ticari kredilerdeki artışın üretici enflasyonu üzerindeki etkisinin daha büyük olması, Türkiye'de faizlerin maliyet enflasyonuna yol açtığını göstermektedir. Kısa dönem analizi sonucunda; enflasyonun bir dönem gecikmeli değerlerinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olması, Türkiye'deki enflasyonda yapısal bir durumun söz konusu olduğunu göstermektedir. Kredi faizleri kısa dönemde de maliyet enflasyonu yaratmıştır. Ancak bu etkiler, uzun dönemdekinden daha küçüktür. Yine ticari kredilerin üretici enflasyonu üzerindeki etkisinin, tüketici kredilerinin tüketici enflasyonu üzerindeki etkisinden daha büyük olduğu görülmektedir. Modellerin Hata düzeltme terimlerinin katsayıları negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Bu durumda modellerin hata düzeltme mekanizmalarının çalıştığını ve yapılan uzun dönem analizi bulgularının güvenilir olduğunu göstermiştir.

Seriler arasındaki nedensellik ilişkileri, seriler farklı derecelerden durağan olduğu için Toda ve Yamamoto (1995) yöntemiyle test edilmiştir. Bu test sonucunda; tüketici enflasyonundan tüketici kredileri faiz oranına doğru tek yönlü, üretici enflasyonu ile ticari kredilerin faiz oranı arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu durumda; Türkiye’de nominal faiz oranlarının önemli bir belirleyicisinin enflasyon olduğu, diğer taraftan faizin de enflasyonun önemli bir belirleyicisi durumunda olduğu söylenebilir. Üretici enflasyonundan, tüketici enflasyona doğru güçlü bir nedensellik ilişkisi belirlenmiş olup, bu durum ÜFE’nin TÜFE için bir öncü gösterge olduğu tezini doğrulamaktadır. Tüketici kredilerindeki faiz oranları ile ticari kredilerdeki faiz oranları arasında iki yönlü ve güçlü nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir. Bu durumun nedeni; söz konusu krediler için aynı fon kaynaklarının kullanılıyor olması ve Türkiye’de tasarrufların düşük olması nedeniyle, ödünç verilebilir fonların kısıtlı olmasıdır.

Bu çalışmadan elde edilen bulgulara dayanarak, Türkiye’de, enflasyon ile nominal faiz oranı değişkenleri arasında özellikle uzun dönemde güçlü ilişkilerin var olduğunu ve etki yönünün daha çok enflasyondan faize doğru gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Türkiye, yatırımlarını finanse edecek yeterli miktarda iç tasarruf düzeyine sahip olmadığı için dış kaynağa muhtaçtır. Dolayısıyla, dışsal şoklar karşısında aşırı kırılabilir olan Türk lirasının portföy çıkışlarından etkilenmesi, döviz kurlarının yükselmesi bağlamında enflasyonun (maliyet enflasyonu) artmasına yol açmaktadır. Bu kapsamda, TCMB, enflasyonu bertaraf etmek için faiz oranlarını artırmak zorunda kalacaktır. Bu durum, Fisher etkisini ortaya çıkarmaktadır.

Sürdürülebilir bir ekonomik büyüme ve yurttaşlar arasında adil bir gelir dağılımı için, öncelikle enflasyonun düşürülmesinin şart olduğu ve bu bağlamda, devletin önce kendinden başlayarak fedakârlıkta bulunmasının gerektiği, dolayısıyla da, vergilerin azaltılmasının yararlı olabileceği ifade edilebilir. Özellikle, enerji girdileri üzerindeki aşırı yüksek vergilerin azaltılmasının enflasyonu (maliyet enflasyonu) çözmeye faizle oynamaktan çok daha fazla katkısı olacağı açıktır.

Ayrıca; ekonomide, kalıcı bir iyileşmenin ve sürdürülebilir büyümenin sağlanabilmesi adına, yerli ve milli üretimi artırıcı yöndeki yapısal düzenlemelerin bir an önce hayata geçirilmesinde de fayda vardır. Bu bağlamda, enflasyonu ve faiz oranlarını düşürmek adına temel ürünlerin ithalatında gümrük vergilerini azaltmanın dışında, üreticilerin maliyet ve finansman sorunlarının çözülmesi de rasyonel bir karar olacaktır.

Kaynakça

- Alçam, E. (2003). *Fisher etkisi ve Türkiye’de geçerliliğinin sınanması*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Atgür, M. & Altay, N. O. (2015). Enflasyon ve Nominal Faiz Oranı İlişkisi: Türkiye Örneği (2004-2013). *Yönetim ve Ekonomi Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 521-533.
- Awomuse, B. O. & Alimi, S. R. (2012). The Relationship between Nominal Interest Rates and Inflation: New Evidence and Implication for Nigeria. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 3(9), 62-69.
- Bai, J. & Perron, P. (2003). Critical Values for Multiple Structural Change Tests. *Econometrics Journal*, (1), 1-7.
- Bayat T.(2012). Türkiye’de Fisher Etkisinin Geçerliliği: Doğrusal Olmayan Eşbütünleşme Yaklaşımı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28, 47-60.
- Bocutoğlu, E. (2012). *İktisadi Düşünceler Tarihi*. Murathan Yayınevi.
- Bolatoğlu, N. (2006). Türkiye’de Enflasyon ve Nominal Faiz Oranları Arasındaki Uzun Dönemli İlişki: Fisher Etkisi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 24, Sayı 2, 2006, 1-15
- Capistrán, C. & Ramos-Francia, M. (2009). Inflation Dynamics in Latin America. *Contemporary Economic Policy*, 27(3), 349-362.
- Choudhry, A. (1997). Cointegration analysis of the inverted Fisher effect: Evidence from Belgium, France and Germany. *Applied Economics Letters*, 4, 257-260.
- Çakmak, E. vd. (2002). Fisher Hipotezinin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi 1989-2001. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(3-4), 31-40.
- Çinko, L. (2017). Türkiye’de Fisher Hipotezinin Geçerliliğinin Sınanması. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6(1), 53-64.
- Demirgil, B. & Türkay, H. (2018). Enflasyon-Faiz İlişkisi: Bir ARDL Sınır Testi Uygulaması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 1: 11/2018
- Doğan, B. vd. (2016). Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 405-425.
- Dornbusch, R. & Fischer, S. (1998). *Makro Ekonomi*. (Çev: Erhan Yıldırım, Salih Ak, Mahir Fisunoğlu, Refia Yıldırım), McGraw-Hill.
- EVDS (2019a). *Fiyat Endeksi (Tüketici)(2003=100)(TÜİK)(Aylık)*. <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>, (02.10.2019).
- EVDS (2019b). *Fiyat Endeksi (Yurt İçi Üretici Fiyatları)(2003=100)(TÜİK)(NACE REV.2)(Aylık)*. <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>, (02.10.2019).
- EVDS (2019c). *Tüketici Kredisi (TL Üzerinden Açılan)(İhtiyaç+Taşıt+Konut)(Akım Veri,%)-Düzey, Bankalarca Açılan Kredilere Uygulanan Ağırlıklı Ortalama Faiz Oranları (Akım Veriler,%)*. <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>, (02.10.2019).
- EVDS (2019d). *Ticari (TL Üzerinden Açılan)(Akım Veri,%)-Düzey, Bankalarca Açılan Kredilere Uygulanan Ağırlıklı Ortalama Faiz Oranları (Akım*

- Veriler,%).
<https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>,
 (02.10.2019).
- Fama, E.F. (1975). *Short-term Interest rates as predictors of inflation, American Economic Review*. 65(3), 269-82.
- Fisher, I. (1930). *The Theory of Interest, The Macmillan Company*. New York.
- Göçer, İ. & Hepkarşı, N. (2013). İhracat-Büyüme İlişkisi: Yapısal Kırılmalı Bir Analiz. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*,1(4), 57-87.
- Gül, E. & Ekinci, A. (2006). Türkiye’de Enflasyon ve Döviz Kuru Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1984-2003. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006 (1), 91-106.
- Hacıoğlu, V. & Yerlikaya, Ö. (2014). Fisher Hipotezi ve Beklentilerin Rolü. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 64(2), 109-130.
- Im, K., Pesaran, H. & Shin, Y. (2003). Testing For Unit Roots in Heterogenous Panels. *Journal of Econometrics*, 115, 53-74.
- Ito, T. (2016). Does the Fisher Hypothesis Hold in Sweden? An Analysis of Long-Term Interest Rates Under the regime of Inflation Targeting. *Review of Integrative Business and Economic Research*, 5(3), 283-295.
- Kandel, S. vd. (1996). Real Interest Rates and Inflation: An Ex-Ante Empirical Analysis. *The Journal of Finance*, 51(1), 205-225.
- Kapetanios, G. (2005). Unit-Root Testing Against The Alternative Hypothesis of up to m Structural Breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 26(1), 123-133.
- Kızılkaya, O., Sofuoğlu, E. & Karaçor, Z. (2016). Türkiye’de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 23(1), 203-2015.
- Köksel, B. & Destek, M. A. (2015). Türkiye Ekonomisinde Fisher Hipotezinin Test Edilmesi: 2001-2014 Dönemi Üzerine Bir Ampirik Analiz. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (41), 1247-1253.
- Linden, M. (1995). Interest Rate and Inflation Expectations in Finland 1987-1994: A Case for the Inverted Fisher Hypothesis. *Finnish Economic Papers*, 8(2), 108-115.
- Maghyereh, Aktham I. ve Al-Zoubi, Haitham A. (2006). Does Fisher Effect Apply in Developing Countries: Evidence from a Nonlinear Cointegration Test Applied to Argentina, Brazil, Malaysia, Mexico, South Korea and Turkey. *Applied Econometrics and International Development*, 6(2), 31-46.
- Maki, D. (2003). Nonparametric Cointegration Analysis of the Nominal Interest Rate and Expected Inflation Rate. *Economics Letters*, 81(3), 349-354.
- Mankiw, N.G., (2010), *Makroekonomi*, Editör: Ömer Faruk Çolak, Efil Yayınevi, Ankara.
- Mercan, M. (2013). Enflasyon ve Nominal Faiz Oranları Arasındaki Uzun Dönem İlişkinin Fisher Hipotezi Çerçevesinde Test Edilmesi: Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(4), 368-384.
- Mishkin, F. S. (1991). Is the Fisher Effect for Real? A Reexamination of the Relationship between Inflation and Interest Rates. *National Bureau of Economic Research, Working Paper No: 3632*.
- Nusair, S. A. (2008). Testing for the Fisher Hypothesis under Regime Shifts: An Application to Asian Countries. *International Economic Journal*, 22(2), 273-284.
- Oktar S. & Dalyancı L. (2011). Türkiye Ekonomisinde Para Politikası ve Enflasyon Arasındaki İlişkinin Analizi. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 31(2), 1-20.
- Österholm, P. (2009). The Time-Series Properties of Norwegian Inflation and Nominal Interest Rate. *Applied Economics*, 41(10), 1303-1309.
- Panopoulou, E. (2005). A Resolution of the Fisher Effect Puzzle. *The Institute for International Integration Studies Discussion Paper Series*.
- Payne, J. E. & Ewing, B. T. (1997). Evidence From Lesser Developed Countries on The Fisher Hypothesis: A Cointegration Analysis. *Applied Economics Letters*, 4(11), 683-687.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 226-339.
- Pınar, A. & Erdal, B. (2018). Enflasyon Hedeflemesi Rejiminde Fisher Etkisinin Geçerliliği: Türkiye’den Ampirik Sonuçlar. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(3), 1-12.
- Şimşek, M. & Kadılar, C. (2006). Fisher Etkisinin Türkiye Verileri ile Testi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(1), 99-111.
- Tanzi, V. (1980). Inflationary expectations, economic activity, taxes and interest rates. *American Economic Review*, 70(1), 12-21.
- Tarı, R. (2012). *Ekonometri*. Umuttepe Yayınları, (8. Basım), Kocaeli.
- Toda, H.Y. & Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Process. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- Tung, D. T. (2015). Remittances and Economic Growth in Vietnam: An ARDL Bounds Testing Approach. *Review of Business and Economics Studies*, 3(1), 80-88.
- Turgutlu, E. (2004). Fisher Hipotezinin Tutarlılığının Testi: Parçalı Durağanlık, Parçalı Koentegrasyon Testi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:19 Sayı:2, 55-74.
- Umar, M. & Dahalan, J. (2016). An Application of Asymmetric Toda-Yamamoto Causality on Exchange Rate-Inflation Differentials in Emerging Economies. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6 (2), 420-426.

Uslu, H. (2018). Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Panel Veri Analizi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(20), 729-744.

Wallace, M.S. & Warner, J.T. (1993). The Fisher effect and the term structure of interest rates tests of cointegration. *The Review of Economics and Statistics*, 320-324.

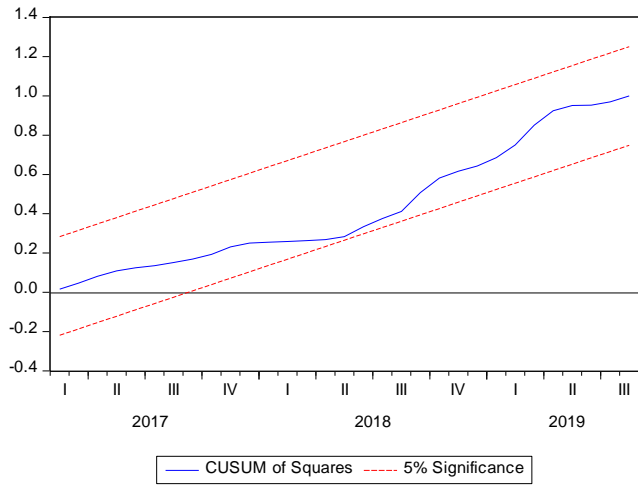
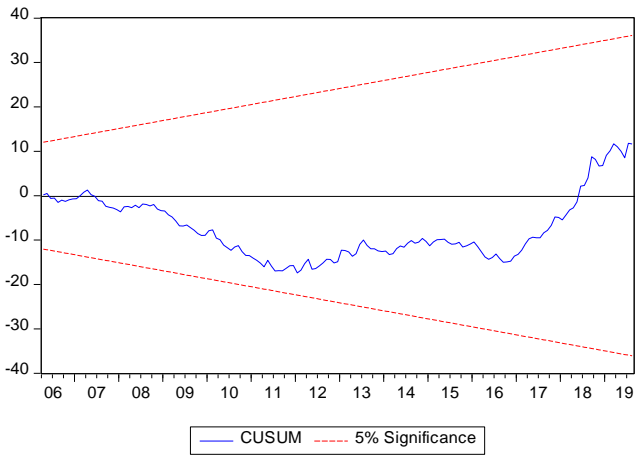
Yaya, K. (2015). Testing the Long-Run Fisher Effect in Selected African Countries: Evidence from ARDL

Bounds Test. *International Journal of Economics and Finance*, (7), 168-175.

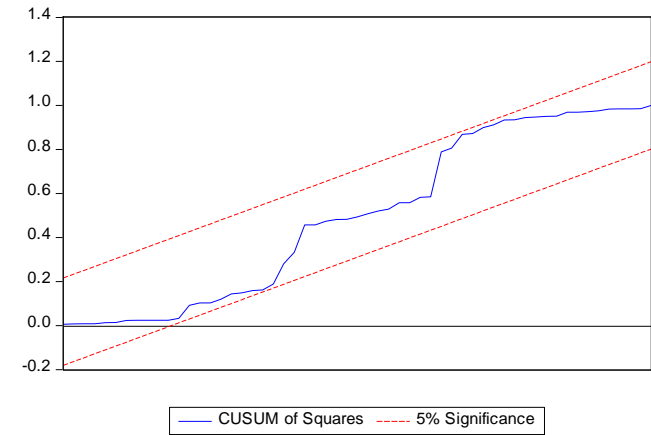
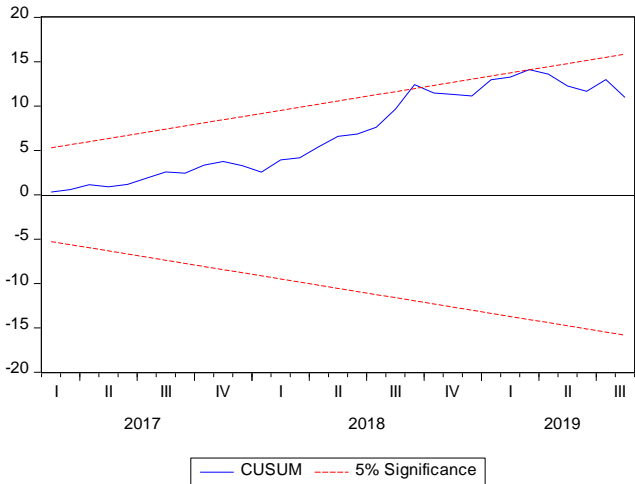
Yılancı, V. (2009). Fisher Hipotezinin Türkiye için Sınanması: Doğrusal Olmayan Eşbütünleşme Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4), 205-213.

Zainal, N. vd. (2014). Fisher Effect: Evidence from Money Market in Malaysia. *Journal of Social Science Studies*, 1(2), 112.

Ek-1: Model 1' e Ait CUSUM ve CUSUMQ Grafikleri

Ek 2: Model 2' ye Ait CUSUM ve CUSUMQ Grafikleri

Araştırma Makalesi • Research Article

“Hâkimiyet-i Milliye”yi Düstur Edinen Bir Politikacı: Hüseyin Avni Ulaş

A Politician Who Adopts The "National Sovereignty" As A Principle: Hüseyin Avni Ulaş

Yunus Koç ^{a,*}

^aDr. Öğretim Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Muş/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-9453-2910

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 31 Mayıs 2020

Düzeltilme tarihi: 03 Temmuz 2020

Kabul tarihi: 10 Temmuz 2020

Anahtar Kelimeler:

Hüseyin Avni Ulaş

Hâkimiyet-i Milliye

Birinci Meclis

İkinci Meclis

ARTICLE INFO

Article history:

Received 31 May 2020

Received in revised form 03 July 2020

Accepted 10 July 2020

Keywords:

Hüseyin Avni Ulaş

National Sovereignty

First Assembly

Second Assembly

ÖZ

Osmanlı Meclis-i Mebûsan ve Birinci Meclis'te milletvekilliği yapmış olan Hüseyin Avni Ulaş, yakın dönem Türk siyasal yaşamına kayda değer bir iz bıraktığı söylenebilir. Keza Ulaş'ın, kendisini halkın üzerinde gören ya da halkı ve temsilcilerini hürriyetinden edeceğine kanii olduğu her türlü güce karşı Birinci ve İkinci Meclis'te mukavemet gösterdiği tarihi kayıtlarda görülebilir. Bundan dolayı, kimisi tarafından övülen kimisince de yerilen bir politikacı olmuştur. İşte bu çalışmanın amacı, tarihsel sosyoloji ve betimleyici yöntemine uygun olarak Hüseyin Avni Ulaş'ın mukavemet gösterdiği konuları belirleyip, nasıl değerlendirdiğini ve ilke edindiği “hâkimiyet-i milliye”yi nasıl ele aldığını incelemektir.

ABSTRACT

It can be said that Hüseyin Avni Ulaş who took part as a deputy at the Ottoman Parliament and the First Assembly, left a remarkable trail at the Turkish political life. Likewise in the First and Second Parliament, Ulaş's resistance against any kind of power he believes will deprive the public's power and it's representatives, can be seen in historical records. For this reason, he became a politician, who was praised by some and also criticized by some. This study aims to examine how Hüseyin Avni Ulaş has determined and evaluated the issues he shows resistance and how he handles the "national sovereignty", in accordance with historical sociology and descriptive method.

1. Giriş

Türk siyasal hayatında Birinci Meclis ve İkinci Meclis dönemi milli iradenin egemenliği açısından oldukça tartışmalıdır. Nitekim Birinci Meclis'te Birinci Grup ile Mustafa Kemal liderliğindeki İkinci Grup arasındaki anlaşmazlıklar bu hususta dikkat çekicidir. Bilhassa İkinci Grup'un tek kişinin iradesini güçlendiren Başkumandanlık Kanunu ve İstiklal Mahkemesi, basın hürriyetinin, temel hak ve hürriyetlerin ihlalleri İkinci Grup'un her daim eleştirilerine konu olmuştur. İkinci Meclis ile birlikte ise bu kez yirmi üç yıl süren tek parti idaresi ve şahsi iradenin hâkimiyeti muhalefet konusu olmuştur. Görüldüğü üzere çok partili yaşama geçiş tecrübesinin yaşandığı 1946 yılına

kadar en önemli husus hâkimiyet-i milliyenin sağlanması mücadelesidir. Ancak bunun için mücadele edenler bir kesimin desteğini alırken diğerlerinin eleştirilerine maruz kalmıştır. İşte yakın dönem Türk siyasal hayatında bir politikacı olarak Hüseyin Avni Ulaş, muhalif duruşu nedeniyle bir kesim tarafından methedilirken, diğerleri tarafından yerilmiştir. Yapılan değerlendirmeler, sahip olunan farklı dünya görüşlerinin ve inanılan paradigmalardan bir neticesi olduğu söylenebilir. Keza Ulaş, gerek Birinci Meclis gerek ise İkinci Meclis döneminde “hâkimiyet-i milliye” ilkesi çerçevesinde Mustafa Kemal'in, İnönü'nün şahsi irade hâkimiyetine, tek parti egemenliğine ve Kemalist modernleşme sürecine getirdiği eleştiri, muhalifliği ve duruşu sebebiyle muhafazakâr

* Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: y.koc@alparslan.edu.tr

muharrirlerin övgüsüne mazhar olmuştur. Lütfi Bornovalı'nın "ahlak ve samimiyeti siyasetten ayırmamış, riyakâr ve ahlak kayıtlarını hiçe sayan zihniyetle mücadele etmiş kahraman ruhlu bir adamdı" sözleriyle Ulaş'ı tanımlaması bu konuda önem arz eder. Benzer şekilde Ulaş'a "olanca varlığını millete, vatana sebil eden ve bu sebili en basit bir insanlık borcu bilen semuh, civanmert bir adamdı" diyen Muammer Asaf, (akt. Çelik, 2015: 47-48), "ihtiyarlamaz bir şahsiyet, pürneşve bir âlem, mukaddes bir dava adamı" diyen Nurettin Topçu (2015: 16) da bu bağlamda ele alınabilir. Lakin muhafazakârların övgü gerekçesi tam aksine bu kez Kemalistlerin sert eleştirilerinin sebebi olmuştur (Demirel, 2013: 150-151). Bu hususta Ulaş'a "ilk mecliste, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının karşısı olan bir mebûs vardı. Hüseyin Avni Ulaş isimli bu mebûs, paşa ve arkadaşlarının kutsal yoluna taş koymaya ve hatta Erzurum ve yöresine adeta bağımsızlık etmeye kalkıştı. Kahramanlar vatan kurtarmakla uğraşırken o bir baş ağrısıydı" diyen Emin Çölaşan (akt. Demirel, 2013: 173) bunlardan biriydi. Benzer şekilde Ulaş'a "çağdaşlaşma atılımlarına karşı çıkmıştır" diyen Oktay Akbal, "bir özgürlük savaşçısı değil gerici ve ırkçı" diyen Hikmet Çetinkaya (akt. Demirel, 2005: 170), "saltanatı kaldırdıktan¹ sonra, halifeye yeniden siyasi güç verilmesini isteyen siyasi sicili ağır lekeli bir adam" diyen Ahmet Kuyuş (akt. Demirel, 2005: 170) da aynı paradigma içerisinden konuşanlardandı.

Haliyle bu derece mevzubahis edilmiş bir siyasetçinin incelenmesi önem arz eder. İşte bu çalışmanın amacı, tarihsel sosyoloji ve betimleyici yönetime uygun olarak Hüseyin Avni Ulaş'ın mukavemet gösterdiği konuları belirleyip, nasıl değerlendirdiğini ve ilke edindiği "hâkimiyet-i milliyet"i nasıl ele aldığını incelemektir.

2. Hüseyin Avni Ulaş'ın Sosyal ve Politik Yaşamı

Hüseyin Avni Ulaş'ın 1887'de Erzurum'un Kiğı ilçesine bağlı Kümbet köyünde dünyaya gelmiş olduğu üzerine yaygın olan görüşün (Çolak, 1997: 95; Çelik 2015: 7) aksine M. Sadık Yiğitbaş (akt. Çağlayan, 2015: 11; Afşar, 2013; 3), Ulaş'ın hayatı ile alakalı literatürdeki mevcut bilgiden farklı bir görüş beyan eder. Ona göre Ulaş, aslen Tunceli'ye bağlı olan Dersim kazasındandır. Şadiyan aşiretinden Ulaşoğulları, Dersim'deki diğer ailelerle yaşamış olduğu hasımlık nedeniyle ilk etapta Kiğı'ya bağlı Karsini, akabinde Keklik, son olarak Kümbet köyüne göç etmiştir. Önemli bir aileden olan Ulaş'ın babası, Genççazade Musa Efendi, annesi ise Münire hanımdır. 12 yaşına kadar köyden ayrılmayan Ulaş, burada Halil Efendi'den ilk tedrisatı almıştır.

Bundan sonraki yıllarda Hüseyin Avni Ulaş'ın yoğun bir eğitim süreci başlamıştır. Nitekim Ulaş, ilköğrenimini 1898-1903 yıllarında, Mekteb-i Rüşdiye'yi (ortaokul) 1903-1906 yıllarında, Vefa İdadisi (lise) tedrisatını 1906'da, Ticaret Mekteb-i Âlisi'ni 1906-1908 yıllarında, Mekteb-i Hukuk tedrisatını ise 1908-1912 yılları arasında tamamlamıştır (Demirel, 2013: 68; Çağlayan, 2015: 11).

1913 yılına gelindiğinde Hüseyin Avni Ulaş, İstanbul barosuna kaydolarak avukatlık yapmaya başlamıştır (Topçu, 2015: 12). Fakat bir yıl sonra yani 1914'te genel seferberlik ilan edilince İhtiyat Zabıt (Yedek Subay) Alayına kayıt olmuştur. Akabinde 3. tabur 2. bölük takım zabıtlığına tayin edilmiştir (Demirel, 2013: 68; Çil, 2003: 39). Milli mücadele ile birlikte 1918 yılına kadar Kafkas cephesinde, Erzurum ve Sivas kongrelerinde bulunarak Anadolu hareketine katılmıştır (Çolak, 1997: 95; Topçu, 2015: 12). Daha sonra 10 Mart 1919 yılında Erzurum'da "Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" şubelerini kurmuştur. Bu cemiyetle ile Hüseyin Avni, artık siyaset sahnesinde daha sık görünmeye başlamıştır. Öyle ki 12 Ocak 1920'de İstanbul'da açılan son Osmanlı Meclis-i Mebûsan'ına Erzurum mebûsu olarak katılmıştır. Fakat İstanbul işgal edilince 23 Nisan 1920'de Ankara'da olağanüstü yetkilerle açılan Birinci Meclis'te Erzurum mebûsu olarak görevine devam etmiştir (Demirel, 2013: 68-69; Çolak, 1997: 95). Birinci Meclis'te Birinci Grup'a (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'na) karşı İkinci Grup'un kurulmasında etkili yedi kişiden biri olmuştur (Köseoğlu, 1946: 12; Demirel, 2013: 69-70). Aynı zamanda İkinci Grup'un sözcülüğünü yapmıştır (HAUBN, 1946: 1). Mecliste; iktisadi, mali, hukuki ve millî savunma gibi pek çok üyelik ile görev almış olan Ulaş, Birinci Meclis dönemi süresince yani 1923'e kadar iki kez Birinci Reis Vekili olarak görev yapmıştır (Afşar, 2013: 5; Çil, 2003: 40). Reis vekili görevini sürdürürken tarafsızlık ilkesi gereği İkinci Grup'tan istifa etmiştir (Demirel, 2013: 70).

16 Nisan 1923'te son toplantısını yapan Birinci Meclis dağıldıktan sonra, İkinci Meclis için seçim komitesi oluşturulmuştur. Bu komite seçilecek milletvekillerini belirleme yetkisi taşımıştır. Kazım Karabekir'in dediğine göre, seçim komitesi herhangi bir oylamadan ziyade bizzat Mustafa Kemal tarafından kurulmuş ve kendisini komitenin başkanı yapmıştır. Bu, Birinci Grup'un lideri olarak M. Kemal'in kendisine sadık olanların seçilmesine neden olmuştur. Haliyle İkinci Grup'tan yalnızca üç kişi meclise girebilmiştir. İşte Ulaş da İkinci Meclis'in dışında kalanlardan olmuştur (Ertunç, 2013: 45-47; Ahmad, 2014a: 66; Koçak, 1989: 88-89). Bunun üzerine Ulaş, İstanbul'da Avukatlık mesleğini icra etmeye başlamıştır. 1924'ün sonlarına gelindiğinde kurulmuş olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na, Birinci Meclis'teki İkinci Grup'un bir kısım üyeleri ile birlikte girmiştir. Fırkanın İstanbul teşkilatını kurmuştur (Demirel, 2013: 78; Mardin, 1986: 123; Çil, 2003: 41; Afşar, 2013: 6). Ancak 5 Haziran 1925'te İstiklal Mahkemesi, Şeyh Said isyanı gerekçesiyle çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanununa dayanarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı, dinsel düşünce ve inançlara saygılı olduğu için kapatmıştır (Ahmad, 2014b: 92; Karpat, 2015: 132-134; Mardin, 2015: 178-179). Yaklaşık bir yıl sonra yani 1926'da Ulaş, İstiklal Mahkemesi tarafından İzmir Suikastı gerekçesiyle yargılanmış ve beraat etmiştir (Ertunç, 2013: 99-102; Topçu, 2015: 21).

Uzun bir süre politik yaşamdan uzak duran Hüseyin Avni, 1929'da İsmail Paşa'nın kızı Ferhunde Hanım ile evlenmiştir (Demirel, 2013: 79). 1934'te soyadı kanunu gereği "Ulaş" soyadını almıştır (Çağlayan, 2015: 13). Tek parti yönetiminin hâkimiyetini hissettirdiği 1935'te yapılan seçimlerde Erzurum'dan bağımsız olarak adaylığını

¹Bu hususta Hüseyin Avni Ulaş, meclise hitap ederken saltanatın kaldırılması teklifini veren ilk kişi olduğunu belirtmiş olması (HAUBN, 1946: 6) kedisinin saltanat taraftarı olarak tanımlanmasının çokta gerçekçi olmadığını gösterir.

koymuştur. Fakat bu girişimi, dönemin tek partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) engelinde takılmıştır. Siyasi hayata tekrar dönmek için sürekli olanakları zorlayan Ulaş, 1945'te çok partili yaşama geçilirken ilk parti olarak bilinen Milli Kalkınma Partisi'nin kurucuları arasında yer almıştır. Ancak kısa bir süre sonra partinin diğer kurucu üyeleriyle yaşadığı anlaşmazlıklar gereği partiden istifa etmiştir (Çelik, 2015: 10; Özacun, 2013: 210; Zürcher, 2015: 310). 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti'ye (DP) (İncioğlu, 2007: 260; Onur, 2004: 137), parti kurucularının tek parti ekolünden geldikleri için mesafeli olmuştur. Fakat buna rağmen Ulaş, 1946 seçimlerinde müstakil olarak DP'den adaylığını koymuş, bir hayli oy almasına karşın meclise girmesine yeterli olmamıştır (Demirel, 2013: 79).

Sonrasında Ulaş, CHP ile herhangi bir bağlantısı olmayan üyelerden teşkil edilecek yeni bir parti kurmak, yeni kurucu meclis, yeni anayasa ve yeni siyasal kültür için mücadele etmiştir (Afşar, 2013: 53). Ayrıca çok partili yaşama geçiş sürecinde, çeşitli ceride ve mecmualarda tek parti idaresini tenkit eden yazılar yazmıştır. Aynı yıllarda "Mesuliyet" adı ile iki sayıdan ibaret olan bir mecmua çıkarmıştır. Tüm bu çalışmalarının yoğunlaştığı sırada 22 Şubat 1948'de hayata gözlerini yummuştur (Demirel, 2013: 80; Çil, 2003: 41).

3. Tarihsel Kodlarla Egemenlik: Hâkimiyet-i Milliyenin Tevarüsü

Tarih boyunca rejimi ne olursa olsun istibdada başvuranların her daim bulunduğu Ulaş (2015a: 32), böylesi toplumlarda halk ile iktidar arasındaki ilişkiyi tahlil ederek halkın nasıl bir vazife içerisinde olması gerektiğini salık vermiştir. Ona göre, halk istibdat idaresine acizliğini ve öfkelerini gösterdiği takdirde, kitle kendi mevcudiyetinin dışında keyfi idarelere gücünü belirtmiş ve milli iradenin hâkimiyetini ortaya koymuş olur.

Osmanlı idaresinde, halkın iradesinin tecelli ettiğini söylemenin mümkün olduğunu vurgulayan Ulaş göre (2015a: 33), Osmanlı tarihine bakıldığında devlet idaresinde hükümdarlar İslâm'ın umdelerine bağlılığı vazife bilmiş ve buna bağlı kalmışlardır. İşte tamda bundan dolayı hükümdarlar, haklı kontrolü dışında bir anlayış içerisinde olmamış ve milletin karşısında kendilerini yalnızca görevli bir memur gibi addetmişlerdir.

Ulaş'ın hâkimiyet-i milliye düsturunu Osmanlı devleti üzerinden izahı Türk devlet geleneğinin bir neticesi olarak yorumlamak mümkündür. Keza eski Türk devletlerinde Kut geleneğine göre, Tanrı'nın inayeti ile Kağan iktidar olur (İnalçık, 1959: 73; Ögel, 2017: 34; Genç, 1981: 66) ancak iktidarının devam edebilmesi için bir takım vazifeleri yerine getirmesi gerekirdi. Aksi takdirde kendisine verilen kut yine kendisinden geri alınabilirdi. Konumuzla ilgili olan bu görevlerden biri, halkına adalet ile hükmetmek ve halkın taleplerini gidermektir (Koca, 2002: 318-324; Bayındır, 2017: 28; Kafesoğlu, 1998: 256). Yani bu ilahi devlet geleneği, halkın iradesi ile iç içe geçmiştir. Tam da bu noktada denilebilir ki; bu ilahi gelenek, Osmanlı devletine öz olarak miras kalmıştır. Ancak bir farkla, o da Kut'un yerini İslâm almıştır.

Bundan dolayıdır ki, Ulaş, (2015a: 33) "*Türk halkı her zaman iradesini muhafaza etmiş ve hükümdarları yönetmiştir*" diyerek hâkimiyet-i milliyeyi kadim bir geçmişe dayandırmıştır. Yani Ulaş (2015a: 35), "*Osmanlı'nın dünya hâkimiyetini sürdürdüğü dönemde gücü ve şanı ile gıpta edilen bir imparatorluktu. Bunu sağlayan hükümdarları yönlendiren Türk milleti idi.*" diyerek milli iradenin kudreti hususunda tarihe not düşmüştür. Böylesi bir ruhun evvelden beri olduğunun en önemli kanıtının da Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesi olduğunu vurgulamıştır. Keza ona göre, vatansever meşrutiyet taraftarları eskiye nazaran halk egemenliğinin zayıfladığını görüşünce bunu zaruri bir durum olarak telakki etmişlerdir (Ulaş, 2015a: 34-36).

Benzer şekilde Sultan Abdülhamid'in iktidarının meşrutiyetle son bulmasından sonra milli iradenin tahakkuk ettiğini belirten Ulaş (2015a: 37-38; 2015b: 39-40), akabinde iktidara gelen İttihat ve Terakki idaresinin ferdi egemenliği, hürriyeti kısıtlanması ve adalet dairesi dışına çıkmasıyla yeni bir istibdat dönemini başlattığını vurgulamıştır. Fakat ona göre, ezelden beri tevarüs eden devlet geleneğini ruhunda taşıyan halk, bu yönetime karşı bir kez daha milli egemenliğin yeniden tesisini sağalarak hâkimiyet-i milliye umdesinin kudretini cihana göstermiştir. Bundan ötürüdür ki, Ulaş, meclise "*inkâr edemem, siz altı yüz senelik bir tahtın etrafındaki efsanevi ve hatta kendilerini ilahi tasavvur eden insanların zulmüne, gadrine boyun eğmediniz. Bundan eminim efendiler "sizi burada ceme teşvik eden muhterem ve mukaddes köylünüzden başka bir şey değildi efendiler. Bu imanı analarınızdan, bu imanı köylünüzden almıştınız, bizi uyandıran nuru irfan oradan gelmişti.*" (HAUBN, 1946: 8) diye seslenerek milletin tarihi kodlarını teşkil eden, gelenek ve göreneklerde mevcut olan irade-i milliyenin kendilerini bir araya getiren temel memba olduğunu telakki etmiştir.

Topçu'nun (2015: 68) da dediği gibi "*hâkimiyet-i milliye davası Hüseyin Avni için maziye istikbale doğru aksettirişle ve böyle bir istikbale doğru yapılacak harikulade bir hamle ile Alparslanlarla Yavuzlara ulaşma davası idi. Abdülhamit devrinin karaktersizliğinden öğrenmiş, İttihat ve Terakki çetesinin vicdansızlığından nefretle ürpermişti. Bu fazilet mücadelesinin şahane mektebi olan Büyük Millet Meclisi insan hakkının, hürriyetin ve bu değerleri kucaklayan hâkimiyet-i milliyenin aşkını yaşattı.*"

Haliyle Ulaş, her ne kadar Fransız devriminin "Danton'una", "Mirabeau'na" (Çolak, 1997: 92; Topçu, 2015: 16) Hindistan'ın sivil itaatsiz ve pasif direnişçi ruhani lideri Gandhi'ye benzetilse de (Topçu, 2015: 11; Çağlayan, 2015: 17) ya da bizatihi kendisi "genel irade" düşüncesiyle Rousseau'dan etkilenmiş olsa da batıya dönük bu yüzünün yanı sıra esin kaynağının menşei yaşadığı topraklar olduğu söylenebilir. Nasıl ki Dostoyevski, Rus köylüsünü Sibiryâ zindanlarında öğrenmişti. Aynı şekilde Hüseyin Avni de "Kâbe-i Millet" olarak tanımladığı hâkimiyet-i milleye davasını Anadolu köylüsünden, mazisinden öğrenmiştir (Topçu, 2015: 66). Keza Topçu'nun (2015: 17-20), Ulaş için "*Vecdi galeyanı içinde yanan bu hürriyet ve millet mistiği, imanının kaynağını Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri'nin toprağından almıştır. Sonra Yıldırım'ın (Bayezid) ve*

Ankara'da Hacı Bayram Veli'nin ruhaniyetine sığınmıştır" demesi kendi müstakil kimliğine dayanan bir hürriyet ve milli irade düşüncesinin olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Bu meclis, Topçu'nun (2015: 29-40) dediği üzere; batı parlamentolarındaki gibi kalplerinin zaafını salt kafaları ile tedaviye çalışmıyordu. Ya da onlar gibi samimiyeti az çok yaralanmış fikirlerini; sistemler, doktrinler ve siyasi fikirlerle süsleyerek değerlendirmiyordu. Bunlar, ekseriya zekâ ve dirayet üzerine inşa olurken, Ulaş'ın tahayyül ettiği meclis, kalp ve hamiyet üzerine bina edilmiştir. Bu meclisin Danton'una veya Mirabeau'na benzetilen Hüseyin Avni aslında onların yalnızca gür sesini, heyecanını ve halk egemenliğini alıp din, kalp ve hamiyet ile yeniden yoğunlaştırarak kendisinde toplamayı bilmiştir. Bundan dolayı Hüseyin Avni Ulaş, Danton'u değil, Hazreti Ömer'i, Namık Kemal'i andırıldığı söylenebilir. Diğer bir ifadeyle Ulaş, batıda menfaatlere bağlanan milli iradeyi, kendinde beşeriyetin selâmet müjdesi, samimi bir vicdan ideali olarak yaşattı.

Bir dönem "i'lâ-yı Kelimetullah" peşinde koşan Türk Sultanları gibi (Keklik ve Aslan, 2018: 117-126; Hoca Sadettin, 1979: 4; Güngör, 1980: 79; Avcı, 1998; Özcan, 1998) Hüseyin Avni Ulaş da, "Kâbe-i Millet" olarak vasıflandırdığı Büyük Millet Meclisi'nin artık yamalı hırkası ile adalet dağıtan Hazreti Ömer'in Allah sevgisini yirminci asırda dağıtacağı inancındaydı. Öyle ki Topçu (2015: 18-19), Ulaş'ın tahayyül ettiği meclisi betimlemesi bu noktada dikkate değerdir:

"O meclis, bu ruhu her zulme, her kahra rağmen, kendisinde yaşatanlara Hallac-ı Mansur'un Bağdat'taki kabrini düşündürüyor. Milli tarihimizi kurmuş olan Türk hükümdarı Tuğrul Bey'in ordusu Bağdat'ı alınca şehre ilk önce Vezir Nizamülmülk girecektir. Müslüman vezir, fethedilen büyük İslâm şehrine girmezden önce şehrin yakınında Dicle nehrinin sağ kıyısında bulunan şehit Halac-ı Mansur'un kabrini ziyaret etmek ister ve maiyetiyle giderek mezarın üstüne kapanır. Kapandığı toprak, kabir, vezirin gövdesini saracak kalbini çarptıracak şiddetle sarsılmaya başlar... İşte Hüseyin Avni'nin kalbinin medfun olduğu bu meclis bir gün aynı hamiyet ve heyecandan çarpan bir neslin kalbi kendi üzerine kapandığı zaman, Hallac'ın kabrinde Türk vezirini karşılayan şiddetle sarsılacaktır."

İnsana ve topluma kuvvet veren şeyin mevkilerde değil ruhta aranmasını salık veren Ulaş (akt. Topçu, 2015: 50), "Korkum (odur) ki, milletin vicdanı, mazisi, emekleri... sömürül(sün).. Korkum (odur) ki, feragatler, fedakârlıklar, kanlar bahasına ayağa kaldırılan muhteşem mazi, ulu devlet, inkılâp adına, kendine yabancı unsurları benimseyen, tufeyli, gaddar bir zümrenin ayakları altına serilsin... Korkum (odur) ki, bir gün gelip Fatihlerin, Yavuzların yurdunda onların ruhuna taan edilmesin" diyerek ruhu besleyen kaynağın mazide saklı olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla Ulaş'ın gayesi geçmişte saklı olan bu ruhun hâkimiyet-i milliye ile millete yeniden kazandırılarak toplumun ve dinin tebcilini ve muhafazasını sağlamaktır. Keza Topçu'nun (2015: 60) da dediği gibi, Ulaş, Mehmet Akif ile beraber Anadolu birliğini, maddi cephede yapan Alparslanlar, Muratlar, Yıldırımlar, Fatihler ve Yavuzlardan sonra, araya giren talihsiz asırların arkasından bu ülkenin ruh birliğini yapmaya çalışmıştır.

Ulaş, tarihsel kodlarla hâkimiyet-i milliye'nin toplumda yer edinmesi üzerine salık verdiği tasavvurlarını yaşamı boyunca devam ettirmiştir. Bu hususta Ulaş'ın, bilhassa Birinci Meclis ve tek parti döneminde mukavemet gösterdiği hususların incelenmesi dikkate değerdir. Bunları üç başlık altında toplamak mümkündür; Başkumandanlık Kanunu, İstiklal Mahkemesi, temel hak ve hürriyetler-basın hürriyeti.

3.1. Başkumandan'ın ya da Şahsi İrade'nin Değil "Kâbe-i Millet" in Üstünlüğü

Kütahya ve Eskişehir muharebesinde mağlup olan Türk ordusunun yeniden güç kazanması adına 4 Ağustos 1921 yılında Birinci Meclis'te yapılan gizli oturumda Mustafa Kemal, üç aylık "Baskumandanlık Kanunu"yla, orduya dair alacağı kararların kanun hükmü olarak kabul göreceği bir üst yetkiyle, donatılmıştır (Köseoğlu, 1946: 10-11; Tunçay, 1989: 72-73). Böylece Mustafa Kemal, sahip olduğu salâhiyetle meclisin yetkilerini fiilen kullanma hakkına sahip olmuştur. İşte bu durum, mecliste mukavemet mevzusu olmuştur. Keza mecliste sık sık tenkit içeren konuşmalarda bulunan Ulaş (akt. Demirel, 2005: 176; Demirel 2013: 74), yine bir hitabetinde gücün tek elde toplanmasına tepki göstermiştir. Benzer biçimde Ulaş (akt. Demirel, 2005: 177; Demirel, 2013: 74-75), milli iradenin devredilemez ve tek temsilcisinin meclis olduğunun altını çizerek eleştirisini sürdürmüştür. Bir başka konuşmasında da "kuvvet Başkumandanlık Kanunu'nda değildir, milletin azim ve imanında, süngüsündedir" (akt. Demirel, 2005: 177; Demirel, 2013: 75) diyerek aynı inancını devam ettirmiştir.

4 Ağustos 1921 yılında meclis tarafından kendisine verilen başkumandanlık yetkisini Sakarya muharebesinde başarıyla neticelendiren M. Kemal, üç aylık verilen başkumandanlığın üç ay daha uzatılması teklifinde bulunmuştur. Fakat yine mecliste söz alan Ulaş (akt. Afşar, 2013: 15-16), "meclis M. Kemal'in arkasından sürüklen(emez) aksine paşayı bu vazifeye getiren meclistir... Ülke (artık) Kütahya ve Eskişehir muharebesindeki durumda değil Meclis milletten alacağı destekle bu mücadeleyi kendisi verebilir" diyerek Mustafa Kemal'in meclisi takip ederek hâkimiyet-i milliye esasına uygun hareket etmesi gerektiğini izhar etmiştir. Yapılan muhalefete karşın Şubat 1922'de ikinci kez yetkisi uzatılmıştır. Akabinde ikinci defa başkumandanlık yetki süresinin dolmasıyla Mayıs 1922'de yeniden bu yekinin meclisin gizli oturumu ile uzatması teklif edilmiştir (Köseoğlu, 1946: 11-12; Demirel, 2005: 180). Ancak bu kez Ulaş'ın, tepkisi daha sert olmuştur. Keza Ulaş (akt. Afşar, 2013: 16), "konuşabilmek milli hâkimiyetin en açık göstergesidir. Bundan böyle gizli oturumlar buna manidir" diyerek hâkimiyeti, halkın idare edebilme tecellisi olan meclisten alarak tek şahısta toplamının büyük bir hata olduğunu vurgulamıştır.

Ulaş'ın göstermiş olduğu mukavemete karşılık Birinci Grup, 1922 yılında anayasanın meclis başkanına meclis adına imza koyma yetkisini veren dokuzuncu maddesini yani Başkumandanlık Kanunu'nu hâkimiyet-i milliyeeye aykırı görmediğini beyan etmiştir. Bu kanunun, Birinci Grup tarafından farklı yorumlanmasına Hüseyin Avni Ulaş böyle bir yorumun millet iradesi değil şahıs iradesi anlamına geleceğini dile getirmiştir. Ona göre, Meclisin

manevi kimliği irade-i milliyedir. Çoğunluğa istinat etmeyen irade, irade-i şahsidir. Anayasaya göre Reis, halkı temsil eden meclise karşı sorumludur. Meclisten başka bağımsız bir iradeden bahsetmek mümkün değildir (akt. Demirel, 2005: 171-172).

Halkın iradesinin tek temsilcisi olarak gördüğü meclisin üzerinde hiçbir gücü tanımamış olan Ulaş, Lozan Sulhu'nun müzakere edildiği sırada İkinci Grup'un mebuslarından Ali Şükrü Bey'in, Osman Ağa'ya öldürtülmesi hadisesinde hakimiyet-i milliyeye uğruna ölmenin büyük bir onur olduğunu (HAUBN, 1946: 16; akt. Topçu, 2015: 70) vurguladıktan sonra "Kâbe-i Millet" olarak tavsif ettiği Büyük Millet Meclisi'ne "*Ey Kâbe-i Millet! Sana da mı taarruz? Ey arayı millet sana da mı taarruz? Ey milletin mukaddesatı! Sana da mı taarruz?*" (HAUBN, 1946: 15; akt. Topçu, 2015: 14) diye hitap etmesi hâkimiyet-i milliyeye verdiği kıymeti gösterir niteliktedir. Öyle ki, Ulaş, ağzı ve kalem ile milletin namusu olarak telakki ettiği mebuslara dolayısıyla meclise tecavüz eden, kendini milli iradeden üstün görenlere meclis kürsüsünden şöyle saldırmıştır (HAUBN, 1946: 15-16): "*Türk milleti bir sancak çekmiş, onu namus telakki etmiş ve onun altında kanunlar neşretmiş, bu kanununun fevkine çıkan alçaklar kahrolsun efendiler. Gayri mes'ul kanununun fevkinde kendini telakki edenler namussuzdur. Kendilerini kanunların fevkinde telakki edenler namussuzdur.*"

Benzer şekilde Ulaş'a göre (akt. Demirel, 2005: 174-175), milli irade meclisin şahsiyetine içkin bir durumdur. Onun dışında ya da ona aykırı her hangi bir şeyde irade-i milliyeye aranamaz. Yani meclisin üstünde hiçbir makam kabul edilemez. Bir başka ifadeyle Ulaş, milli egemenliğin yalnızca halkın temsilcileri tarafından kullanılması gerektiği inancında olmuştur. Bundan dolayı da meclis yetkilerinin devredilemez olduğu inancında olan Ulaş (akt. Demirel, 2013: 73) meclisi milli iradenin ta kendisi olduğu belirterek hâkimiyet-i milliyenin sınırlarını çizmiştir. Aynı zamanda "*Büyük Millet Meclisi her şeyi yapar. Altı yüz senelik bir saltanatı yıkarken bu gücü kendisinde gördü ve yaptı... Meclisin güç ve yetkisini yorumlamak vatan hainliği kadar büyüktür*" (akt. Demirel, 2013: 72) diyerek milli iradenin hiçbir kuvvetle karşılaştırılmayacak kadar güçlü olduğunun altını çizmiştir.

Dolayısıyla Başkumandanlık Kanunu ile Mustafa Kemal'in tek adam idaresine mukavemet göstermiş olan Ulaş, bu muhalifliği ile kimi zaman oldukça sert çıkışlar yapmıştır. Keza Ulaş'ın (HAUBN, 1946: 22; akt. Çelik, 2015: 10) "*Kayd-ı hayat şartıyla olan bir Cumhurbaşkanlığı kıpkızıl bir istibdattan başka bir şey değildir... Devlet mevkileri imtiyaz değildir, hizmettir. İstibdat kimin tarafından gelirse gelsin lanet olsun*" sözleri bu hususta dikkate değerdir. Birinci Mecliste Başkumandanlık Kanunu ile milli iradenin tek elde toplanmasına şiddetle karşı çıkan Ulaş'ın bu muhalefetine Atatürk, "*...Avni Bey Başkumandanlık Kanunu aleyhine bir takım laflar sarf etmiş... Vazifeler(de) şahıs yoktur... millet vardır.*" sözleriyle savunma yapma gereği duymuştur (Çolak, 1997: 95). Hatta Ulaş'ın meclisteki bu duruşundan dolayı Birinci Meclis'in Bakanlar Kurulu Üyesi olan Adnan Adıvar da, "*Meclis(te) beni en çok yoran(lardan) biriydi*" demesi dikkat çekicidir. Lakin buna rağmen Adıvar "*Politik şahsiyeti sağlam ve yürekliydi. Eleştirileri cesur ve*

özgürlük taraftarıydı" diyerek Ulaş'ı politik kişiliğiyle onore etmiştir (Çolak, 1997: 95).

Halkın egemenliğinin tesisi ve milli mücadele gibi hususlarda önemli roller üstlenen Hüseyin Avni Ulaş (HAUBN, 1946: 6), kendini halkın üstünde gören şahsi iradeye, otoriter yönetime karşı muhalefetini her daim hissettirmiştir. Nitekim 1945 yılındaki bir konuşmasında Ulaş (akt. Çelik, 2015: 10), "*ben yirmi beş senedir muhalifim ama neye? Haksızlığa, kanunsuzluğa ve istibdada*" diyerek önemli bir demokrasi savunucusu olduğunu bir kez daha göstermiştir. Hâkimiyet-i milliyeyi düstur haline getiren Ulaş'a, Ali Şükrü Bey'in öldürülmesinden sonra ailesi ve dostlarının kendisine böylesi felaketlerden korunması için bu davadan vazgeçmesini söylemelerine karşın Ulaş (akt. Topçu, 2015: 35), evladına, eşine mal olsa dahi bu milli mücadeleden vazgeçmeyeceğini dile getirmiştir.

Netice itibarıyla Ulaş (akt. Afşar, 2013: 21), 1923 yılında Tevhid-i Efkâr gazetesine vermiş olduğu demeçte hukukun temel esasları ile çelişen ve milletin egemenliğini aykırı olan kurum, kuruluş, icraat ya da salahiyetleri lağvedilmesine ilişkin paylaşılmış olduğu şu beş madde önem arz eder:

- Hükümet başkanı bağımsız bir memur olarak Millet Meclisi tarafından seçilen bir kişiye bırakılmalı
- Bakanlar kurulu şeklinin düzenlenmesi ile görev ve sorumluluklarının belirlenmesi ve adaylık kanununun kaldırılması
- Meclis iç tüzüğünün, meclisin elinde olacak şekilde yürütme yetkilerinin iyileştirilmesi ve düzenlenmesi
- Başkumandanlık Kanunu'nun gerekirse düzenlenmesi ve kaldırılması
- Meclis başkanı ve yardımcılarının, sınıf, parti ve siyasi topluluklarla ilişkilerinin kesilmesi ve olan görevlerinden ayrılmaları hususunda ve tarafsızlığı sağlama adına iç tüzüğe bir madde eklenmesi

3.2. İstiklâl Mahkemesi: Hukukun Üstünlüğü ve Halkın Hâkimiyeti İlkesine Göre Tanzimi

11 Eylül 1920 yılında açılan İstiklâl Mahkemeleri ilk olarak, o günlerin en önemli sorunlarından biri olan ve gittikçe büyüyen asker kaçakları sorununu çözmek amacıyla kurulmuştur. Bu amaçla Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Pozantı ve Diyarbakır'da sekiz ayrı mahkeme kurulmuştur. Daha sonra Ankara dışında bir süre kapatılan bu mahkemeler Eskişehir-Kütahya savaşında alınan yenilgiden sonra 23 Temmuz 1921'de Fevzi Çakmak Paşa'nın önerisiyle Kastamonu, Samsun ve Konya'da olmak üzere üç İstiklâl Mahkemesi kurulmuştur (Karpat, 2015: 133; Zürcher, 2015: 228-256; Demirel, 2005: 179-181). Bu mahkemelerin üyeleri ilk zamanlar meclis tarafından seçilmiştir. Fakat meclis, Mustafa Kemal'e başkumandanlık yetkisi verince üyeler bizzat Mustafa Kemal tarafından seçilmiştir. Ayrıca İstiklâl Mahkemelerin yetki alanları genişletilmiştir. Keza Birinci Grup'un

kurucusu ve sözcüsü olan Ulaş² meclisteki bir konuşmasında mevzuu şöyle aktarmıştır (akt. Demirel, 2013: 38, 77): “İktidar icraatlarını İstiklâl Mahkemeleri’ne verecek biçimde bizlere bir yasa onaylattırdı. Böylece bu mahkemelerin, fevkalade yetkilerle el atmadığı bir konu kalmadı. Artık Büyük Millet Meclisi’nin namına kararlar aldı.”

Haliyle İstiklâl Mahkemesi, bundan böyle halkın egemenliğini, hukukun üstünlüğünü engellediği, mağduriyetlere neden olduğu gerekçesiyle eleştirilere ve muhalefete maruz kalmıştır. Keza meclisin yetkisine dahi verilmeyen idam cezasının mahkemeye verilmesinin kendisini hayrete düşündüğünü söyleyen Ulaş (akt. Ertunç, 2013: 35-38), “ilk andan itibaren İstiklâl Mahkemeleri’ne karşıyım. Evvela Meclise verilmeyen yetki nasıl olurda bir başkasına verilir. Ülkemizin idaresi için bu mahkemelere ihtiyaç yoktur. Bunların dışında ülkeyi idare edecek mahkemelerimiz mevcuttur. Şahsi idareye dayanan mahkemeler halkın iradesini ortadan kaldırmak anlamına gelir. Bundan dolayı da bu mahkemeler yaşayamaz... Artık memlekette İstiklâl Mahkemelerin vazifelerine hitam verilmelidir” diyerek İstiklâl Mahkemeleri’ni hâkimiyet-i milliyeyi tehdit ettiği, hürriyeti ve güvenliği ortadan kaldırdığı için ciddi tenkitlerde bulunmuştur.

İstiklâl Mahkemeleri’nin tek bir şahsın hâkimiyetine bırakılması ve yetki alanlarının yanı sıra mahkemelerin aldıkları kararlara itiraz hakkının da sınırlandırılmasına tepki gösteren Ulaş’a göre (akt. Ertunç, 2013: 38), bu mahkemeler adaleti sağlamak için vardır. Bunlar zalimlik yapan engizisyon mahkemeleri değildir. Bu mahkemelerin yanılmaz olduğunu kabul edemeyeceğimize göre mahkemelere itiraz edebilme hakkı her zaman verilmelidir. Böylece savcılar kanun dairesinde milletin hürriyet hakkını, yaşama hakkını koruyacaktır. İşte serdettiği bu düşünceleriyle Ulaş, hukuk üstünlüğü ilkesinin adaleti gözeterek sağlanabileceğine vurgu yapmıştır.

Bundan dolayı Ulaş (akt. Çolak, 1997: 96; Afşar, 2013: 18), “Efendiler, (devleti) kurtarmak istiyorsanız... (pek çok) mahkememiz var... Onların kudretini arttırın, onların kudreti olmazsa dört, beş mahkeme adaletin teşkilatını yürütemez. Bütün suiistimalin önüne geçemez... (bunlar) askeri firariler için gerekliyse yalnız ona tahsis edelim... (Bu dört beş mahkemenin) her şeye hüküm vermek salahiyeti maddi manevi zarar(dır)” diyerek demokratik ilkelere uygun olarak İstiklâl Mahkemelerin hukuki olarak düzenlenmesi gerektiğini salık verir. Ulaş (akt. Afşar, 2013: 21), Tevhid-i Efkâr gazetesine vermiş olduğu demeçte de İstiklâl Mahkemeleri’nin kaldırılmasının gerekli olduğunu, şayet ihtiyaç hâsıl olduğu takdirde kanuna uygun olarak hareket edecek şekilde kurulabileceğini vurgulamıştır.

3.3. Temel Hak ve Hürriyetler-Basın Hürriyeti

Hüseyin Avni Ulaş’ın mukavemet gösterdiği bir diğer konu, hürriyet olmuştur. Ulaş, Birinci ve İkinci Meclis sürecinde halkın, bireyin ve basının hürriyetten yoksun bırakılarak tek bir partinin ya da şahsi iradenin

hâkimiyetinin sağlandığına dikkat çekmiştir. Keza 27 Ekim 1945’de Milli Kalkınma Partisi’nin açılış töreni münasebetiyle irat ettiği nutkunda Ulaş, “cümlelerin malumudur... bir takım idareciler zuhur etmiş ve idare ettikleri insanlara tahakkümde bulunarak ferdi hakimiyeti ve keyfi idareyi alkışlayan müdahinler şımarıklığa meydan vermiş, dahilinde tebaalarına zulüm etmekle kalmayıp, civarında bulunan zayıf komşularına ihtiras hisleri ile haksız tecavüzde bulunup, tarih boyunca kütallere sebebiyet verilmiş ve bugüne kadar aynı ruh devam etmiştir” (HAUBN, 1946: 18) diyerek tek parti yönetiminin otoriter tutumunu sert bir dille tenkit etmiştir. Ulaş, bu duruma son vermek için “muzdarip beşeriyet bunlara mukabil cephe almak istemiş ve pek çok eserler vücuda getirmişse de” (HAUBN, 1946: 18) bir türlü başarı elde edemediklerini belirtmiştir. Başarısızlığı nedenini Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını misal vererek “henüz teşkilatını yapmakta iken, kanunlara aykırı (ve) sebezsiz olarak faaliyetine set çekildi” (HAUBN, 1946: 19-20) diyerek Terakkiperver’in kapatılmasını tek parti idaresinin müdahalesine dayandırmıştır. Bu partinin iktidarda kalmasının gerekçesini ise “(tek parti) millet ezhanında intihap umde ve samimiyeti yer tutmaz hale geldi. Memlekete halk tanımadığı, bilmediği kimselere parti disiplini sözü ile seçime tabi tutuldu. Bunlar daima ittifakla yapıldığını ilan olunarak, şimdiye kadar devam etti” (HAUBN, 1946: 19) diye hitap eden Ulaş, zayıf bir meşruiyetle memleketin İkinci Cihan Harbi’ne kadar geçen sürede tek parti şeklinde idare olunduğunu belirtmiştir.

Tek parti yönetiminin otoriter idaresine karşılık Ulaş, Milli Kalkınma Partisi’nin nizamnamesinde vicdan, fikir ve yayın hürriyetine özel olarak yer verilmesinin arkasında tek parti dönemi boyunca milli iradenin en büyük ilkesi olan hürriyetten gerek toplumun gerek ise meclisin mahrum bırakılmasının olduğunu belirtmiştir (HAUBN, 1946: 19-20). Nitekim bu hususta en kayda değer olay iktidara yakın olan Yenigün gazetesi yazarlarından Yunus Nadi’nin tek parti idaresinin otoriter tutumuna karşı muhalefet edenlere, hürriyet haklarının ellerinden alınması ve böylelerinin serbest bir şekilde gezmelerinin ya da fikirlerini beyan etmelerinin önüne geçilmesi gerektiğini belirtmiş olmasıdır. Buna mukabil Ulaş ise, “bizim İnkılâbımızı bu gibi fikirler çürütmektedir. İnkılâp fikrinin münevver öncüsü olan Türkiye Büyük Millet Meclisi, onun tercümanı efkârı olan gazeteler, ilmi münakaşa ile bu vazifeyi yapmalıdır, tehditle değil.” (HAUBN, 1946: 5-6) sözleriyle baskı ve tehdit dilini kullanarak belirli bir kesimin otorite tesis etmesinin demokrasi umdesi ile izah edilemeyeceğine vurgu yapmıştır. Tam da bu noktada basının sansürlenmesi, kısıtlanması, yasaklanması ya da kapatılması ve kişi hürriyetinin engellenmesi noktasında 1 Nisan 1922’de Hüseyin Avni Ulaş’ın hükümeti, yaptıklarından dolayı sert bir şekilde eleştiren meclis konuşması önem arz eder (akt. Demirel, 2013: 40):

“Hükümet nasıl bir kişinin hürriyetini kısıtlar, milletin basınına baskı yapar? Nasıl basının özgürlüğünü kısıtlar. Bu yeterli değilmiş gibi bir de kişiyi memuriyetten uzaklaştırır. Büyük Millet Meclisi’nin kudretine, kuvvetine, neden saldıyorlar? (Bundan böyle) ya istibdatlarından ya da bizden vazgeçmelidirler.”

Bundan dolayı yirmi beş yıldır haksızlığa, kanunsuzluğa, istibdada muhalif olduğunu belirten Ulaş’a göre, tek parti

² Birinci Meclis dağıldıktan sonra siyaset hayatından uzaklaştırılan Ulaş, İstiklâl mahkemesinde yargılanmış ve beraat etmiştir (Topçu, 2015: 79).

dönemi boyunca mecliste hürriyet ifadesine rastlanmaz. Bu demokrasinin en mühim eksikliğidir. Hürriyetin olmadığı bir yerde ne demokrasiden ne de cumhuriyetten söz edilebilir (HAUBN, 1946: 20-23; Topçu, 2015: 31). Bu yüzden evvela mevcut olan kanunlar halkın egemenliği esasına göre değiştirilmeli ve iyileştirmelidir. Daha sonra temel hak ve hürriyetler güvence altına alınmalıdır (Demirel, 2013: 52).

Mevcut olan kanunlara aykırı hareket edilmedikçe hiçbir bireyin hürriyetinden alı konamayacağını, bireyin sınırlılıkları yalnızca kanunlarla gerçekleştirilebileceğini salık veren Ulaş (akt. Demirel, 2005: 178; Demirel, 2013: 76) bir taraftan kanun hâkimiyetine diğer taraftan kişi hürriyetine vurgu yapmıştır. Nitekim “Mes’uliyet” dergisinin sahibi ve başmuharriri olarak Ulaş’ın dava arkadaşlarından biri olan Selâhaddin Köseoğlu’nun (1946: 10-11) dergide kaleme almış olduğu yazıda, “*Şahsi hâkimiyetler yerine kanuni hâkimiyetler ikamesi gereklidir. (Şayet hürriyetin yasaklanmasına dair bir karar gerekli görülürse bu) karar, diktatör meclisidir*” diyerek şahsi otorite yerine meclis otoritesi tercih ettiğini salık vermesi dikkate değerdir.

Milli iradeye inancı vecc derecesinde olan Ulaş, bu muazzam ruhun, istiklal ve hürriyet ile beslendiği kanaatini taşıdığı için Meclis’e “*bize, bizi tenkit eden, irşad eden lâzım*” (akt. Topçu, 2015: 15) diye seslenerek meclisi tenkit eden gazetelerin kapatılmasının milli irade kabiliyetinin inkişafına engel olmaktan başka bir izahatının olmadığını izhar etmekteydi. Bu yüzden milleti bütün hürriyetlere layık görmeyenlere isyan eden Ulaş (akt. Topçu, 2015: 45), “*her hakikatin menşei, menbai, mastarı hürriyettir*” diyordu. Hatta daha ileri giderek “*küfürde bile vecc bulunduğunu*” (akt. Topçu, 2015: 65) söyleyerek hür iradenin sağlandığı bir nizamda yapılan eleştirileri olumlu neticelere vesile olarak görmüştür.

4. Sonuç

Türk siyasal hayatında Birinci Meclis ve yirmi üç yıl süren tek parti iktidarı, hâkimiyet-i milliye açısından sıklıkla sorgulanan bir dönem özelliği taşımıştır. Keza bu dönem kişi hürriyeti, basın hürriyeti ve şahsi iradenin hâkimiyeti gibi hususlar açısından oldukça tartışmalıdır. İşte bu dönemde kendisini halkın üstünde gören her türlü erke karşı mukavemet göstermekte tereddüt etmeyen bir politikacı olarak Hüseyin Avni Ulaş tarihin tescilindedir. Keza hâkimiyeti milliyeyi düstur edinmiş olan Ulaş’ın, muhalif olduğu hususlar bunun en açık kanıtıdır.

Evvla Ulaş, Rousseau’cu bir yaklaşımla yani halkın iradesinin devredilemeyeceği inancıyla meclis tarafından şahsi iradeyi ön plana çıkaran Başkumandanlık Kanunu’na karşı ciddi bir muhalefet göstermiştir. Meclisin, kendisine verdiği iradeyi bir başkasına vermek bir yana meclisi, halkın bir nevi hizmetkârı olduğunun altını çizmeye çalışmıştır. Hal böyleyken olağanüstü yetkilerle donatılarak başkumandanlığa getirilmiş tek kişinin egemenliği yerine halk iradesinin tecellisi olan parlamentonun hâkimiyetinin gerekliliğini savunmuştur. Bunun hâkimiyeti milliyeye umdesine daha uygun olduğunu belirtmiştir.

Ulaş’ın üzerinde durduğu diğer bir konu ise, zorunlu şartlar altında çıkarılmış olan İstiklâl Mahkemesi’nin tek

kişinin iradesine hizmet edecek şekilde düzenlenmesinin irade-i milliye açısından sorunlu olduğudur. Bilhassa fevkalade salâhiyetlerle bunun gerçekleştirilmesi, hatta bizatihi reise mahkeme üyelerini atama salâhiyetinin verilmesi ve İstiklâl Mahkemeleri’nin her türlü denetimin dışında bırakılması, bu hususta Ulaş’ın mukavemetine neden olan sebepler olmuştur. Bundan dolayı Ulaş, İstiklâl Mahkemelerin şahsi veya bir grubun çıkarlarını muhafaza etmek yerine demokrasi umdelerine riayet edecek biçimde düzenlenmesi gerektiğini düşünmüştür.

Ulaş’ın Başkumandanlık Kanunu’na ve İstiklâl Mahkemesi’ne karşı durmasının arkasındaki en mühim mevzulardan biri de hâkimiyet-i milliye ilkesinin unsurlarından olan hürriyetin sınırlandırılması ve baskı altına alınması olmuştur. Nitekim hürriyetin olmadığı bir yerde milli iradeden bahsetmenin mümkün olmadığını belirten Ulaş, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması, basın özgürlüğünün tesis edilmesinin zaruri olduğunu vurgulamıştır. Çünkü ona göre, hürriyet geleceğin inşası için bir umut ve hakikatin kaynağıdır. Bu hakikatin hür olarak tenkit edebilme, ifade edebilme hakkının olması gereklidir. Dolayısıyla hür olan bir toplum aynı zamanda hâkimiyet-i milliye düsturuna uygun bir toplumdur.

Esasen hâkimiyet-i milliye evvelden beri toplumun ruhunda var olduğunu savunan Ulaş’ın, Birinci Meclis ve tek parti döneminde halkın iradesini zayıflatan mevzulara mukavemet göstermiş olmasının sebebi, bu ruhun yeniden yeşertilmesi amacını taşıdığı söylenebilir. Çünkü Ulaş’a göre, hâkimiyet-i milliye kadim tarihimizde var olan bir şeydir. Kimi zaman otoriter bir idare tarafından sekteye uğratılmak istense dahi başarı sağlayamamıştır. İşte bu ruh tarihimizden, geleneklerimizden bizlere tevarüs etmiştir. Dolayısıyla Ulaş’ın tüm bu muhalefetinin arkasında toplumda var olan bu ruhu yeniden canlandırmak olduğu iddia edilebilir.

Kaynakça

- Afşar, A. (2013). Hüseyin Avni Ulaş Bey (1887-1948): Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri. *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ahmad, F. (2014a). *Modern Türkiye’nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (2014b). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Avcı, C. (1998). Hilâfet. *TDV İslâm Ansiklopedisi C. 17*. Ankara: TDV Yayınları.
- Bayındır, A. (2017). Selçuklularda Taht Mücadelelerine Etki Eden Faktörler. *Asia Minor Studies-International Journal of Social Sciences*, 5(10): 26-38.
- Çağlayan, E. (2015). Kiği’dan Bir Portre: Hüseyin Avni Ulaş (1887-1948). *Bingöl Araştırmaları Dergisi*. 1(1): 9-18.
- Çelik, M. (2015). *Erzurum’un Yüzleri: Hüseyin Avni Ulaş*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınlar.

- Çil, Y. (2003). Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegationların Biyografileri. *Yüksek Lisans Tezi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Enstitüsü.
- Çolak, İ. (1997). Hüseyin Avni Ulaş ve Birinci Mecliste Demokrasi Mücadelesi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 2(7): 92-99.
- Demirel, A. (2005). Hüseyin Avni Ulaş. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm C.7.* (Ed.: T. Bora ve M. Gültekinçül). İstanbul: İletişim Yayınları, İstanbul, s.170-184.
- Demirel, A. (2013). *Birinci Mecliste Mustafa Kemal'in Muhafızları*. İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Ertunç, A. C. (2013). *Cumhuriyetin Tarihi*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Genç, R. (1981). *Karahanlı Devlet Teşkilâtı (XI. Yüzyıl) (Türk Hâkimiyet Anlayışı ve Karahanlılar)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gülener, S. (2016). *Başkanlık Sisteminde Denge ve Denetleme; ABD, Brezilya, Arjantin, Meksika, Şili, Güney Kore*. Ankara: SETA Raporu.
- Güngör, E. (1980). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- HAUBN (Hüseyin Avni Ulaş'ın Bazı Nutukları) (1946). İstanbul-Beyoğlu: Üniversite Matbaası.
- Hoca Sadettin (1979). *Tacü't-Tevarih I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İnalçık, H. (1959). Osmanlılar'da Saltanat Verâseti Usûlü ve Türk Hâkimiyet Telâkkisiyle İlgisi. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 14(1): 69-94.
- İncioğlu, N. K. (2007). Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları. *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*. (Ed.: E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay). Bursa: Aktüel Yayınları, s.253-266.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Karpat, K. H. (2015). *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Keklik, M. ve Aslan, M. (2018). 16. Yüzyıl Kasidelerinde Savaşçı Hükümdar Portresi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 58(1): 111-139.
- Koca, S. (2002). Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı. *Genel Türk Tarihi*, C. 2. (Ed.: H. C. Güzel ve A. Birinci). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.309-346.
- Koçak, C. (1989). Siyasi Tarih 1923-1950. *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980*. (Ed.: S. Akşin). İstanbul: Cem Yayınevi, s. 85-173.
- Köseoğlu, S. (1946). Birinci Büyük Millet Meclisinde: İkinci Grup. *Mes'uliyet*, 24 Temmuz, (2): 10-12.
- Mardin, Ş. (1986). Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez-Çevre İlişkileri. *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*. (Ed.: E. Kalaycıoğlu ve A.Y. Sarıbay). İstanbul: Beta Yayınları, s.109-135.
- Mardin, Ş. (2015). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Onur, H. (2004). *Türk Sağı Sözlüğü*. İstanbul: Biyografi Yayınları.
- Ögel, B. (2017). *Türklerde Devlet Anlayışı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Özacun, O. (2013). Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*. (2): 205-233.
- Özcan, A. (1998). Hilâfet Hareketi. *TDV İslâm Ansiklopedisi C.17*. Ankara: TDV Yayınları.
- Topçu, N. (2015). *Millet Mistikleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tunçay, M. (1989). Siyasal Tarih 1908-1923. *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980*. (Ed.: S. Akşin). İstanbul: Cem Yayınevi, s.27-81.
- Ulaş, H. A. (2015a). Türk Devletinde Halk Hâkimiyeti. *Erzurum'un Yüzleri: Hüseyin Avni Ulaş*. (Yaz.: M. Çelik). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları. s.32-38.
- Ulaş, H. A. (2015b). Hüseyin Avni Ulaş'ın Mareşal'e Yazdığı Mektup. *Erzurum'un Yüzleri: Hüseyin Avni Ulaş*. (Yaz.: M. Çelik). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları. s.39-43.
- Zürcher, E. J. (2015). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Araştırma Makalesi • Research Article

Cari Açığı Belirleyen Faktörler: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bir Uygulama Factors Determining the Current Account Deficit: An Empirical Application on Turkey Economy

Kemal Aka^{a,*}

^aDr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Yüksekokulu, Sermaye Piyasası Bölümü, 34730, İstanbul/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-6290-1451

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Kasım 2019
Düzeltilme tarihi: 06 Mayıs 2020
Kabul tarihi: 14 Mayıs 2020

Anahtar Kelimeler:

Cari İşlemler Dengesi
Doğrudan Yabancı Yatırım
En Küçük Kareler Yöntemi

ARTICLE INFO

Article history:

Received 19 November 2020
Received in revised form 06 May 2020
Accepted 14 May 2020

Keywords:

Current Account Balance,
Foreign Direct Investment,
Least Squares Method

ÖZ

Tarih boyunca Türkiye ekonomisinin en önemli problemlerinde birisi şüphesiz cari açık sorunu olmuştur. Cari açığın GSYH oranının belli bir değer üzerine çıkması kriz belirtisi olacağından dolayı ekonomi yönetiminin en önemli amaçlarından birisi cari açık sorununu çözmek olmuştur. Bu çalışma Türkiye’de cari açığın belirleyicilerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda Dünya Bankası, TCMB ve TÜİK’ten 1990-2018 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak Türkiye’de cari açığın belirleyicileri tespit edilmiştir. Çalışmanın ekonometrik analiz kısmında ise En Küçük Kareler(EKK) yöntemi kullanılmıştır. EKK uygulamadan önce serilerin durağanlıkları ve EKK için gerekli varsayımlar test edilmiş, test sonucunda serilerin durağan olduğu ve gerekli varsayımların sağlandığı görülmüştür. Çalışmanın sonucunda ihracatın ithalatı karşılama oranı, doğrudan yabancı ve portföy yatırımlarının cari açığı azalttığı, dışa açıklık oranının ise cari açığı artırdığı sonucuna ulaşılmıştır

ABSTRACT

Throughout history, one of the most important problems of Turkey's economy has been the problem of the current deficit. One of the most important objectives of the economic management was to solve the current deficit problem, since the current deficit would be a sign of the crisis as the GDP ratio exceeds a certain value. This study aims to identify the determinants of the current deficit in Turkey. In this context, analysis was made with the help of the Least Squares Method, using annual data for the period 1990-2018. As a result of the study, it was concluded that the ratio of exports to imports, direct foreign and portfolio investments decreased the current deficit, openness ratio increased the current deficit.

1. Giriş

Cari açık ekonomik istikrarın devamlılığı için büyük önem taşımaktadır. Son yıllarda gerek kamuoyunda gerekse makroekonomi literatüründe üzerinde en çok tartışılan konuların başında cari açık sorunu gelmektedir. Cari açık, tasarruflar ile yatırımların karşılanamadığı ve yatırımların yurtdışından sermaye girişleriyle karşılandığı zaman ortaya çıkmaktadır. Bir ülkenin cari açığın GSYH içerisindeki payının artması, ülkenin dışarıya bağımlılığını artıracak ve dışarıda oluşabilecek dalgalanmalar karşısında ülkeyi daha kırılgan hale getirecektir. Çünkü cari açıkta meydana gelecek artış finansal kriz sinyali olarak algılanmakta ve makroekonomik performansta zayıflama eğilimlerini ortaya çıkarmaktadır.

Literatür incelendiğinde görülmektedir ki; cari işlemler dengesinin GSYH’ya oranı %5 ve daha üzeri olursa ekonominin durumu riskli görülmektedir. Yapılan bazı çalışmalarda, cari işlemler dengesinin GSYH değerine oranı %5’e yaklaşması durumunda ise üç- dört yıllık bir dönemde gelir büyümesinde yavaşlama ve reel döviz kurunda aşınma olabileceğine dair görüşler bulunmaktadır(Peker, 2009: 165). Bununla ilgili olarak Summers(2004), cari açığın GSYH’ya oranının yüzde 5’in üzerinde olması durumunda ekonominin tehlikede olduğunu belirtmiştir(Clarida, 2005: 133). Bu sebeplerden ötürü cari işlemler dengesi, ekonomi yönetiminde karar vericilerin,

*Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: kemal.aka@marmara.edu.tr

ileriye dönük alacağı kararlarda belirleyici bir rol üstlenmektedir(Calderon v.d., 2002: 1).

Cari açık, bir ekonominin gelecekteki davranışı için ana öncü göstergelerden biri olarak kullanılmakta ve politika yapımcıların günlük karar sürecinin önemli bir parçası olmaktadır. Cari açık, ülkeye yatırım yapacak yerli ve yabancı yatırımcılara yol göstermesi açısından önemli bir ekonomik göstergedir. Cari açık, aşırı iç talep, yurtiçi tasarruf eksikliği, aşırı değerlendirilmiş döviz kurları, ithalat ve ihracata ilişkin devlet politikaları, iç üretim kapasitesi gibi faktörlerden kaynaklanabilir. Cari açığı olan bir ülke, kazandığından daha çok harcadığı anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle, tüketiciler, firmalar ve hükümetler toplu olarak yerli üretimden ve net dış yatırımlardan elde edilen kazançtan daha fazlasını harcaması durumunda cari açık ortaya çıkmaktadır(Obstfeld ve Rogoff, 1996: 5; Çinko ve Demirci, 2017: 149). Belli bir dönemlik ya da geçici cari açık ekonomi için ciddi bir problem değildir ve kolayca düzeltilebilir. Fakat büyük çapta ve kronik bir cari açık, ekonominin tehlikede olduğunu gösterir ve politikacıların önlem almadığı takdirde ülkeyi ekonomik krizle karşı karşıya bırakır.

Büyük ve kalıcı cari açık ekonomiyi birçok yönden etkilemektedir. Ülke ekonomisinde cari açık bulunuyorsa, ürettiğinden daha fazlasını kullandığı ve diğer ülkelere yaptığı ihracattan daha fazla mal ithal ettiği anlamına gelmektedir. İç talep yüksek olduğunda ve yerli üreticiler bu talebi karşılayamadığında, ithal edilen mal ve hizmetlere olan talep artar ve sonuçta ticarete ve cari açık tarafında bir artışa neden olur. Bu durum yerel para biriminin değer kaybetmesine, döviz kurunun da değerlendirilmesine sebep olur. Yerel para biriminin değer kaybetmesi yabancılar için daha düşük fiyatla mal ve hizmet alımını kolaylaştıracağı için ihracat tarafında olumlu bir etki yapar. Bununla birlikte yerel paranın değer kaybetmesinden dolayı yurtdışından alınacak mal ve hizmet daha pahalı hale geleceğinden dolayı ithalat tarafını da olumsuz etkilenmektedir. Dolayısıyla kurun değer kazanması ile ihracatın artması ve ithalatın azalması, cari açığın azalmasına neden olacaktır. Fakat ülke, artan dış talep karşısında yeterli üretim kapasitesine sahip değilse, ihracat ve ithalat dengesini etkileyecek, dolayısıyla cari açık artmaya devam edecektir(Gulzar v.d., 2007: 664).

Türkiye cari açık problemi çeken ülkeler arasında yer almaktadır. Bu sorun Türkiye için kronik bir sorun haline gelmiştir. Şüphesiz bu durumun en önemli sebebi enerjide dışa bağımlılığın yüksek olmasındandır. TÜİK verilerinden Türkiye ekonomisinde en önemli ithalat kalemleri incelendiğinde ilk sırayı petrol ve doğalgaz alırken, ikinci sırada sanayide kullanılan hammadde ve ara malların olduğu görülmektedir. Türkiye ekonomisi için sanayinin işlemesi ve büyümenin devamı için hem enerji ithalatı hem de hammadde ve ara mal son derece önemlidir. Çünkü Türk sanayisi montaj yapan veya ithal ettiği ara malına kısmi değer katıp ihraç eden konumundadır. Bu sebeple cari açığın azaltılması için ya ülke olarak kendi enerjimizi kendi petrol ve doğalgazımızı üretmemiz ya da sanayide kullandığımız hammadde ve ara malları kendimizin üretmesi gerekmektedir.

1990 yılından günümüze Türkiye'nin cari işlemler dengesi rakamları incelendiğinde 91,94, 98 ve 2001 yılları hariç diğer yıllarda cari açığın olduğu görülmektedir(Bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi (1990-2018)

	Cari İşlemler Dengesi/GSYH	Cari İşlemler Dengesi		Cari İşlemler Dengesi/GSYH	Cari İşlemler Dengesi
	%	Milyon\$		%	Milyon\$
1990	-1,74	-2.625	2005	-4,18	-20.980
1991	0,17	250	2006	-5,64	-31.168
1992	-0,61	-974	2007	-5,47	-36.949
1993	-3,57	-6.433	2008	-5,16	-39.425
1994	2,01	2.631	2009	-1,76	-11.358
1995	-1,38	-2.338	2010	-5,78	-44.616
1996	-1,34	-2.437	2011	-8,94	-74.402
1997	-1,39	-2.638	2012	-5,49	-47.963
1998	0,73	2.000	2013	-6,70	-63.642
1999	-0,36	-925	2014	-4,67	-43.610
2000	-3,63	-9.920	2015	-3,74	-32.145
2001	1,88	3.760	2016	-3,84	-33.139
2002	-0,26	-626	2017	-5,56	-47.347
2003	-2,42	-7.554	2018	-3,54	-27.115
2004	-3,51	-14.198			

Kaynak: WorldBank

Tablo 1 incelendiğinde 1994 ve 2001 yıllarında Türkiye'de yaşanan ekonomik kriz dönemlerinde cari işlemler dengesinin fazla verdiği görülmektedir. Kriz dönemlerinde ulusal paranın değer kaybetmesinden dolayı yurtiçindeki mal ve hizmetlerin yurtdışına göre ucuzlaması ithalatın azalmasına ve ihracatın artmasına sebep olmaktadır. Bu durum da cari işlemler dengesinin üzerinde olumlu etkisi olmaktadır. Türkiye için de kriz dönemlerinde cari fazla verilmesi ihracat ve ithalattaki söz konusu bu değişim ile açıklanabilir. Cari işlemler dengesi 1994 yılında 2.6 milyar \$ fazla verilirken, 2001 yılında da 3.7 milyar \$ fazla verdiği görülmektedir. 2001 yılından sonraki yıllarda cari açığın 2008 yılında yaşanan küresel krize kadar devamlı arttığı görülmektedir. 2008 yılında küresel krizinde etkisiyle cari açık bir önceki yıla göre yaklaşık 28 milyar \$ azalarak 2009 yılında 11.3 milyar \$ açık gerçekleşmiştir. 2011 yılında 74.4 milyar \$ ile son 28 yılın en yüksek seviyesine ulaşan cari açık yıllar itibariyle azalarak 2018

yılında kurda yaşanan dalgalanmalarında etkisiyle 27.1 milyar \$ seviyesine kadar gerilemiştir.

Özetle, cari işlemler dengesindeki değişim, ülke ekonomisinin makroekonomik performansı hakkında önemli bilgiler aktarmakta ve makroekonomik politikadaki değişimler hakkında faydalı bilgiler sağlamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda devam eden cari işlemler dengesizlikleri, ekonomistler ve politika yapımcılar arasında cari işlemler dengesizliklerinin makroekonomik sonuçlardaki rolü ve önemi konusunda net bir anlayışa sahip olmaları konusunda ilgi uyandırmıştır(Kwalingana ve Nkuna, 2009: 3). Bu durum cari açığın belirleyicileri üzerine yapılacak çalışmalarında önemini artırmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, cari açık ile teorik ve literatür tarafından önerilen çeşitli makroekonomik değişkenler arasındaki bağlantıyı incelemek ve Türkiye özelinde cari açığı belirleyen faktörlerin neler olduğunu ortaya koymaktır.

2. Literatür Taraması

Literatürde cari açığın ya da cari işlemler dengesinin belirleyicilerini inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Çeşitli ekonometrik modeller uygulanarak yapılan çalışmalardan çeşitli değişkenlerle çeşitli sonuçlar elde edilmiştir. Yapılan çalışmaların bazılarında örneklem tek ülke olurken, bazı çalışmalarda ise örneklemin birden fazla ülke olduğu görülmektedir. Birden fazla ülkeler için yapılan çalışmaların ise genellikle gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkeler ve petrol ihraç eden ülkeler olduğu görülmektedir.

Khan ve Knight, yaptıkları çalışmada petrole sahip olmayan 32 ülkeden 1973-1980 dönemine ait verileri kullanarak cari işlemler dengesinin belirleyicilerini incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda dış ticaret dengesindeki azalma, sanayi ülkelerindeki ekonomik yavaşlama, reel faiz oranlarındaki keskin artış gibi dış faktörlerin ve mali açıklardaki artış, reel döviz kurunun değer kazanması gibi iç faktörlerin petrole sahip olmayan 32 ülke ekonomisinin cari işlemler pozisyonun kötüleşmesine sebep olduğunu ortaya koymuşlardır(Khan ve Knight, 1983:819).

Debelle ve Faruqee, yaptıkları çalışmada cari açığın belirleyicilerini 1971-1993 dönemine ait 21 gelişmiş ülkenin verilerini kullanarak tespit etmeye çalışmışlardır. Çalışmanın sonucunda cari açık üzerinde kısa dönemde reel döviz kurunun, konjonktürel dalgalanmalarının ve dış ticaret dengesinin etkisi olduğu, uzun dönemde ise kalkınma süreci ve demografik değişkenlerin etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır(Debelle ve Faruqee, 1996: 1).

Calderon ve diğerleri yaptıkları çalışmada cari açık ile literatürde yer alan ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi 44 gelişmekte olan ülkeden 1966-1994 dönemine ait verileri kullanarak test etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda yurtdışı iktisadi büyümenin, dış ticaret dengesindeki kötüleşmenin ve reel döviz kurundaki artışların cari açığı artırdığını, kamu ve özel tasarruflarındaki artışın ve ihracattaki artışın cari açığı azalttığını ortaya koymuşlardır. Bununla birlikte sanayileşmiş ülkelerdeki büyüme oranının artmasının

gelişmekte olan ülkelerde cari açığı azalttığını ve uluslararası faiz oranlarının azalmasının ise gelişmekte olan ülkelerde cari açığı artırdığını ortaya koymuşlardır(Calderon v.d., 1999: 22-23).

Chinn ve Prasad, yaptıkları çalışmada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin verilerini kullanarak cari işlemlerin belirleyicilerini incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda gelişmekte olan ülkelerde bütçe dengesi, finansal derinlik ve dış ticaret dengesindeki oynaklık ile cari işlemler dengesini pozitif, dışa açıklık oranı ile cari işlemler dengesini negatif ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır(Chinn ve Prasad, 2000: 25-26).

Aristovnik, yaptığı çalışmada Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği'ndeki seçilmiş ülkelerdeki cari açığın temel faktörlerini incelemiştir. Çalışmanın sonucunda GSYH büyümesi, yaşlı bağımlılık oranı ve reel efektif döviz kurunun cari işlemler dengesini olumsuz etkisi olduğunu, başka bir ifadeyle, söz konusu değişkenlerin cari açığı artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan nispi gelir, bütçe dengesi, dış ticaret dengesi ve dış borç oranının cari işlemler dengesini olumlu, başka bir ifadeyle cari açığı azalttığı sonucuna ulaşılmıştır(Aristovnik, 2006: 10-14).

Gulzar ve diğerleri yaptıkları çalışmada Pakistan'da cari işlemler dengesine etki eden faktörlerin belirleyicilerini incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda, dış ticaret dengesindeki %1'lik artışın cari işlemler dengesini %1.37 oranında artırdığı, yurtdışı tasarruflarda %1'lik artışın cari işlemler dengesini %0.95 artırdığı, işçi gelirlerinde %1'lik artışın cari işlemler dengesini %2.86 artırdığı ve son olarak toplam tüketimdeki %1'lik artışın cari işlemler dengesini %0.31 oranında azalttığı sonucuna ulaşılmıştır(Gulzar v.d., 2007: 669).

Bitzis ve diğerleri yaptıkları çalışmada Yunanistan ekonomisindeki cari açığı etkileyen faktörleri incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda bütçe açığı, petrol fiyatları ve reel efektif döviz kurunun cari açık üzerinde olumlu, faiz oranı, nakliye fiyatları ve dış ticaret dengesinin ise cari açık üzerinde olumsuz etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır(Bitzis v.d., 2008: 120-121).

Herwartz ve Siedenburg, yaptıkları çalışmada cari işlemler dengesinin belirleyicilerini 16 OECD ülkeden panel verileri kullanarak ampirik olarak incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda cari işlemler dengesini önemli ölçüde etkileyen üç ekonomik değişkenin olduğunu ortaya koymuşlardır. Söz konusu bu değişkenlerin de bütçesi dengesi, yurt içi üretim açığı ve dış ticaret dengesi olduğunu ifade etmişlerdir(Herwartz ve Siedenburg, 2007: 349).

Morsy, yaptığı çalışmada petrol ihraç eden ülkelerin verilerini kullanarak orta vadeli cari işlemler dengesinin belirleyicilerini incelemiştir. Çalışmanın sonucunda petrol ihraç eden ülkelerin denge cari işlemler dengesinin belirlenmesinde önemli olan faktörlerin bütçe dengesi, petrol fiyatları, petrol zenginlikleri, yaşlı bağımlılık oranı ve petrol üretimindeki olgunluk derecesi olduğunu ortaya koymuştur. Bütçe dengesi ve petrol fiyatları ile cari işlemler dengesini pozitif ilişki olduğunu, yaşlı bağımlılık oranı, petrol zenginliği ve petrol üretiminde

olgunluk derecesi ile cari işlemler dengesi arasında ise negatif ilişki olduğunu ortaya koymuştur(Morsy, 2009: 8).

Tablo 2. Cari İşlemler Dengesi Üzerine Literatürde Yapılan Çalışmalar

Çalışmanın Adı - Yazar	Değişkenler	Model	Sonuç
Determinants of Current Account Balances of Non-Oil Developing Countries in the 1970s: An Empirical Analysis(1983) - Mohsin S. KHAN ve Malcolm D. KNIGHT	Bağımlı Değ: Cari İşlemler Dengesi Bağımsız Değ: Dış Ticaret Dengesi, sanayileşmiş ülkelerde büyüme oranı, reel faiz oranı, mali durum, reel efektif döviz kuru	Havuzlanmış Panel Model	Dış ticaret dengesindeki azalma, sanayi ülkelerindeki ekonomik yavaşlama, reel faiz oranlarındaki artış gibi dış faktörlerin ve mali açıklardaki artış, döviz kurunun değer kazanması gibi iç faktörlerin petrole sahip olmayan 32 ülke ekonomisinin cari işlemler pozisyonunun kötüleşmesine sebep olduğunu ortaya koymuşlardır.
“What Determinants the Current Account? A cross- Sectional and Panel Data Approach(1996) - Guy DEBELLE ve Hamid FAREQUEE	Bağımlı Değ: Cari İşlemler Açığı Bağımsız Değ: Net Yabancı Varlıklar, Kamu Borcu, Nispi Gelir, Dış Ticaret Dengesi, Kamu Harcamaları, Enflasyon, Reel Faiz Oranı, Petrol Fiyatları, Reel Döviz Kuru, İşçi Başına Sermaye, Sermaye Çıktı Oranı, Genç-Yaşlı Bağımlılık Oranı	Panel Regresyon	Cari açık üzerinde kısa dönemde reel döviz kurunun, konjunktürel dalgalanmaların ve dış ticaret dengesinin etkisi olduğu, uzun dönemde ise kalkınma süreci ve demografik değişkenlerin etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.
“Determinants of Current Account Deficits in Developing Countries” (1999) - Cesar Augusto Calderon, Alberto CHONG, ve Norman LOAYZA	Bağımlı Değ: Cari İşlemler Açığı Bağımsız Değ: Döviz Kuru, Kamu ve Özel Tasarruf, Dış Ticaret Dengesi, Büyüme Oranı, Faiz Oranları, İhracat Oranı	GMM	Yurtiçi iktisadi büyümenin, dış ticaret dengesindeki kötüleşmenin ve reel döviz kurundaki artışların cari açığı artırdığını, kamu ve özel tasarruf oranları ve ihracattaki artışın cari açığı azalttığını ortaya koymuşlardır. Bununla birlikte sanayileşmiş ülkelerdeki büyüme oranının artmasının gelişmekte olan ülkelerde cari açığı azalttığını ve uluslararası faiz oranlarının azalmasının ise gelişmekte olan ülkelerde cari açığı artırdığını ortaya koymuşlardır.
“Medium-Term Determinants Of Current Accounts In Industrial And Developing Countries: An Empirical Exploration” (2000) - Menzie CHINN ve Eswar S. PRASAD	Bağımlı Değ: Cari İşlemler Dengesi Bağımsız Değ: Bütçe Dengesi, Net Yabancı Varlıklar, Nispi Gelir, Yaşı-Genç Bağımlılık Oranları, Finansal Derinlik, Dış Ticaret Dengesi, GSYH Büyüme Oranı, Dış Açıklık Oranı	Panel OLS Regresyon	Gelişmekte olan ülkelerde cari işlemler dengesi ile bütçe dengesi, finansal derinlik ve dış ticaret dengesindeki oynaklık arasında pozitif, dış açıklık oranı ile arasında ise negatif ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır.
“The Determinants of the Greek Current Account Deficit: The EMU Experience” (2008) - Grigorios BİTZİS, John M. PALEOLOGOS ve Christos PAPAZOGLU	Bağımlı Değ: Cari İşlemler Açığı Bağımsız Değ: Bütçe Açığı, Reel Efektif Döviz Kuru, Reel Faiz Oranı, Petrol Fiyatları, Nakliye Fiyatları, Dış Ticaret Dengesi	MVAR	Cari açık üzerine bütçe açığı, petrol fiyatları ve reel efektif döviz kurunun pozitif, faiz oranı, nakliye fiyatları ve dış ticaret dengesinin ise negatif etkisi olduğuna ulaşılmıştır.

<p>“The Determinants and Excessiveness of Current Account Deficits in Eastern Europe and the Former Soviet Union”(2006)</p> <p>-</p> <p>Aleksander ARİSTOVNİK</p>	<p>Bağımlı Değ: Cari İşlemler Dengesi Bağımsız Değ: GSYH Büyüme Oranı, Kişi Başına Düşen Nispi Gelir, Bütçe Açığı, Dış Açıklık Oranı(Dış Ticaret Hacmi/GSYH), Dış Borç Oranı, Yaşlı Bağımlılık Oranı, Reel Efektif Döviz Kuru, Dış Ticaret Dengesi</p>	<p>GMM-IV Tahmincisi</p>	<p>Cari açık ile GSYH büyümesi, yaşlı bağımlılık oranı ve reel efektif döviz kuru arasında pozitif, nispi gelir, bütçe dengesi, dış ticaret dengesi ve dış borç oranı ile arasında ise negatif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.</p>
<p>“The Current Account Balance of Pakistan 1972-2005: A Cointegration Analysis”(2007)</p> <p>-</p> <p>Saqib GULZAR, Hui Xiao FENG ve Wang YAJİE</p>	<p>Bağımlı Değ: Cari İşlemler Dengesi Bağımsız Değ: Dış Ticaret Dengesi, İşçi Geliri, Toplam Tüketim, Ulusal Tasarruf</p>	<p>Johansen Cointegration Test</p>	<p>Cari işlemler dengesi ile dış ticaret dengesi, yurtiçi tasarruflar ve işçi gelirleri arasında pozitif, toplam tüketim ile arasında ise negatif ilişki bulunmuştur.</p>
<p>“Current Account Determinants for Oil-Exporting Countries” (2009)</p> <p>-</p> <p>Hanan MORSEY</p>	<p>Bağımlı Değ: Cari İşlemler Dengesi Bağımsız Değ: Bütçe Dengesi, Yaşlı Bağımlılık Oranı, Nüfus Büyüme, Net Yabancı Varlıklar, Petrol Fiyatları, Ekonomik Büyüme, Nispi Gelir, Petrol Serveti, Petrol Üretiminde Olgunluk Derecesi</p>	<p>Pooled OLS, Fixed Effects Techniques, Generalized Method of Moments (GMM)</p>	<p>Cari işlemler dengesi ile bütçe dengesi ve petrol fiyatları arasında pozitif, yaşlı bağımlılık oranı, petrol serveti ve petrol üretiminde olgunluk derecesi ile arasında ise negatif ilişki bulunmuştur.</p>
<p>“The Determinants of Current Account Imbalances in Malawi”(2009)</p> <p>-</p> <p>Samson KWALİNGANA ve Onelie NKUNA</p>	<p>Bağımlı Değ: Cari İşlemler Dengesi Bağımsız Değ: Reel Efektif Döviz Kuru, Bütçe Açığı, Dış Borç, Dış Açıklık Oranı, Dış Ticaret Dengesi,</p>	<p>OLS</p>	<p>Cari işlemler dengesi ile reel efektif döviz kuru, dış borç stoku ve dış ticaret dengesi ile cari işlemler dengesi arasında pozitif, dış açıklık oranı ile arasında ise negatif bir ilişki bulunmuştur.</p>
<p>“Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri: MGARCH Modelleri İle Bir İnceleme”(2009)</p> <p>-</p> <p>Seyfettin ERDOĞAN ve Hilal BOZKURT</p>	<p>Bağımlı Değ: Cari Açık Bağımsız Değ: Petrol Fiyatları, Para arzı, İhracatın İthalatı Karşılama Oranı, Enflasyon, Enflasyon Belirsizliği, Döviz Kuru, Döviz Kuru Belirsizliği, Doğrudan Yabancı Yatırımlar</p>	<p>MGARCH Modelleri</p>	<p>Cari açık ile ihracatın ithalatı karşılama oranı arasında negatif, para arzı ve petrol fiyatları ile arasında ise pozitif ilişki bulunmuştur.</p>
<p>“Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi”(2009)</p> <p>-</p> <p>Osman Murat TELATAR ve Harun TERZİ</p>	<p>Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme</p>	<p>Granger Nedensellik ve VAR Analizleri</p>	<p>Büyüme oranının artmasının cari işlemler dengesinde bozulmalara yol açtığını, başka bir ifadeyle cari açığı artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.</p>

“Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari Açığın Belirleyicileri: Panel Veri Analizi”(2011) - Yusuf BAYRAKTUTAN ve İŞİL DEMİRTAŞ	Bağımlı Değ: Cari İşlemler Açığı, Bağımsız Değ: Büyüme Oranı, Nispi Gelir, Finansal Derinlik, Bütçe Açığı, Dış Borç Oranı, Reel Döviz Kuru, Yatırımlar, Kamu Harcamaları, Dış Ticaret Dengesi, Dış Açıklık Oranı Dünya Büyüme Oranı, Dünya Faiz Oranlarındaki Artış	Panel Veri Analizi	Cari açık ile büyüme oranı, yatırımlar ve kamu harcamaları arasında pozitif, dış ticaret dengesinde iyileşme, dışa açıklık oranı, dünya büyüme oranı ve dünya faiz oranları ile arasında ise negatif ilişki bulunmuştur.
“The Relationship Between Current Deficit and Economic Growth: An Empirical Study on Turkey”(2015) - Funda YURDAKULA ve Bengisu UCAR	Bağımlı Değ: Cari İşlemler Açığı Bağımsız Değ: Ekonomik Büyüme Oranı	Granger Nedensellik ve VAR analizleri	Büyüme oranından cari açığa tek yönlü bir ilişki olduğu ortaya konmuştur. Dolayısıyla, ekonomik büyüme oranındaki artışlar cari açığın nedenidir. Başka bir ifadeyle büyüme oranındaki artışın cari açığını etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
“Türkiye’de Cari İşlemler Dengesini Etkileyen Finansal Değişkenlerin Var Analizi”(2016) - A.Saltuk Buğra ÇAKIR ve İlyas SÖZEN	Bağımlı Değ: Cari Açık Bağımsız Değ: Ekonomik Büyüme, Reel Efektif Döviz Kuru, Reel Faiz Oranı, Dış Borç Oranı, Para Arzı ve Enflasyon Oranı	VAR Granger Nedensellik Testi	Dış borcun, enflasyonun ve reel döviz kurunun artmasının cari açığı artırdığı, para arzının ise cari açığı azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.
“Türkiye’de Cari Açığı Belirleyen Faktörler ve Cari Açığı Azaltmada Alternatif Enerji Kaynaklarının Rolü: VAR Modeli”(2017) - Necati ÇİFTÇİ ve Merve EŞMEN	Bağımlı Değ: Cari Açık Bağımsız Değ: Tasarruf, Bütçe Açığı, Dış Ticaret Açığı, Döviz Kuru, GSYH, Büyüme Oranı, Dış Borç Stoku, Para Arzı, Doğrudan Yabancı ve Portföy Yatırımları, Enerji Fiyatları	VAR Model, Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testleri	GSYH ve döviz kurunun cari açığın nedeni olduğuna yönelik bulgulara ulaşılmıştır.

Kaynak: Çalışmada faydalanılan kaynaklardan derlenerek tarafımızdan hazırlanmıştır.

Kwalingana ve Nkuna, yaptıkları çalışmada Malawi’nin 1980-2006 dönemine ait verilerini kullanarak cari açığın belirleyicilerini incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda dış borç stoku, reel efektif döviz kuru ve dış ticaret dengesi ile cari işlemler dengesi arasında pozitif, dışa açıklık oranı ile cari işlemler dengesi arasında ise negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır(Kwalingana ve Nkuna,2009: 14-15).

Erdoğan ve Bozkurt, yaptıkları çalışmada Türkiye’nin 1990-2008 dönemine ait verilerini kullanarak cari açığın belirleyicilerinin neler olduğunu araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda cari açık ile para arzı ve petrol fiyatları ile arasında pozitif, ihracatın ithalatı karşılama oranı arasında ise negatif ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır(Erdoğan ve Bozkurt, 2009: 158-159).

Bayraktutan ve Demirtaş, yaptıkları çalışma ile gelişmekte olan 19 gelişmekte ülkeden 1980-2006 dönemine ait verilerden faydalanarak cari açığın belirleyicilerini incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda yatırım, kamu harcamaları ve büyüme oranlarında meydana gelecek artışın cari açığı artırdığı, dışa açıklık oranının, dış ticaret dengesindeki iyileşmenin, dünya büyüme oranının ve dünya faiz oranlarındaki artışın ise cari açığı azalttığı sonucuna ulaşmışlardır(Bayraktutan ve Demirtaş, 2011: 1).

Yurdakula ve Uçar, yaptıkları çalışmada Türkiye’de cari açık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi

incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda büyüme oranından cari açığa tek yönlü bir ilişki olduğunu, ekonomik büyüme oranındaki artışların cari açığın nedeni olduğunu ortaya koymuşlardır. Başka bir ifadeyle büyüme oranındaki artışın cari açığı etkilediği sonucuna ulaşmışlardır(Yurdakula ve Uçar, 2015: 107).

Çakır ve Sözen, yaptığı çalışma ile Türkiye’de cari işlemler dengesini belirleyen finansal değişkenlerin neler olduğunu araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda dış borç, enflasyon ve reel döviz kuru arttığında ülkedeki cari açığın da arttığını, para arzının ise cari açığı azalttığı sonucuna ulaşmışlardır(Çakır ve Sözen, 2016: 19).

Çiftçi ve Eşmen, yaptıkları çalışmada Türkiye’de cari açığın belirleyicilerini incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda GSYH ve döviz kurunun cari açığın nedeni olduğu sonucuna ulaşmışlardır(Çiftçi ve Eşmen, 2017, 83).

3. Yöntem ve Uygulama

3.1. Veri Seti

Çalışmada Türkiye ekonomisinin 1990-2018 dönemine ait yıllık verileri Dünya Bankası, TCMB ve TÜİK sitelerinden kullanılarak cari açığın belirleyicileri incelenmiştir. Bu kapsamda literatürde yapılan çalışmalar incelenerek cari

işlemler dengesinin belirleyicilerinin neler olduğu tespit edilerek veriler temin edilmiştir. Literatürde yer alan değişkenler modele dâhil edilmiş fakat sadece 6 değişken

Tablo 3. Modelde Yer Alan Değişkenler

Değişken Çeşitleri	Semboller	Değişkenler	Açıklama
Bağımlı Değişken	CİD	Cari İşlemler Dengesi	Cari İşlemler Dengesi/GSYH
	İHR	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	İhracat/ İthalat
Bağımsız Değişkenler	DAO	Dışa Açıklık Oranı	Dış Ticaret Hacmi/GSYH
	DYY	Doğrudan Yabancı Yatırımlar	Doğrudan Yabancı Yatırımlar
	PY	Portföy Yatırımları	Portföy Yatırımları

Çalışmada bağımlı değişken olarak Khan ve Knight(1983), Chinn ve Prasad(2000), Aristovnik(2006), Gulzar ve diğerleri(2007), Kwalingana ve Nkuna(2009) ve Morsy(2009)'nin yaptıkları çalışmalardan esinlenerek cari işlemler dengesi kullanılmıştır. Literatürde bağımlı değişken olarak cari açığın da kullanıldığı görülmekte olup modelde anlamlı sonuç verdiği için cari işlemler dengesi kullanılmıştır.

Çalışmada bağımsız değişken olarak literatürde yer alan ekonomik büyüme, kişi başına düşen gelir, nispi gelir, tasarruf, dış ticaret dengesi, dışa açıklık oranı, ihracatın ithalatı karşılama oranı, reel döviz kuru, dış borç oranı, doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımları, petrol fiyatları, enflasyon oranı, reel faiz oranı, bütçe dengesi, kamu harcamaları, finansal derinlik ve para arzı değişkenleri test edilmiştir. Çalışmanın sonucunda 1990-2018 dönemi Türkiye ekonomisine ait veriler ışığında istatistiksel olarak anlamlı bir model tespit edilmiştir. Modelde bir bağımlı değişken ve dört bağımsız değişken

olmak üzere toplam beş değişken yer almıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı(İHR), dışa açıklık oranı(DAO), doğrudan yabancı yatırım(DYY), portföy yatırımları(PY) modelde yer alan değişkenlerdir. Çalışmada kullanılan bağımsız değişkenler Khan ve Knight(1983), Debelle ve Farequee(1996), Calderon ve diğerleri(1999), Chinn ve Prasad(2000), Aristovnik(2006), Erdoğan ve Bozkurt(2009), Morsy(2009), Kwalingana ve Nkuna(2009), Bayraktutan ve Demirtaş(2011), Çiftçi ve Eşmen(2017)'in yaptıkları çalışmalardan esinlenerek kullanılmıştır.

İhracatın İthalatı Karşılama Oranı: İhracat ve ithalat cari işlemler dengesinin belirlenmesinde önemli bir role sahiptir. Bir ülkenin ihracatı ve ithalatı iç talebe, üretim kapasitesine ve döviz kuruna göre değişiklik göstermektedir. İhracat hacmindeki artışın cari işlemler dengesini olumlu, ithalat hacmindeki artışın ise olumsuz etkilemesi beklenmektedir. Fakat ihracattaki artışın ithalattaki artıştan daha fazla olması durumunda cari

anlamlı sonuç vermiştir. Söz konusu 6 değişken aşağıdaki Tablo 3'te detayları ile gösterilmiştir.

işlemler dengesi olumlu yönde etkilenmektedir. İhracat hacmi, ithalat hacmi ile aynı oranda artar ya da ithalat hacminden daha az artarsa cari işlemler dengesi olumsuz etkilenecek, dolayısıyla cari açık ortaya çıkacaktır(Gulzar v.d., 2007: 666).

Erdoğan ve Bozkurt, Türkiye özelinde yaptığı çalışmanın sonucunda ihracatın ithalatı karşılama oranı ile cari açık arasında negatif ilişki bulmuşlardır(Erdoğan ve Bozkurt, 2009: 158). Bozgeyik ve Kutlu, yaptıkları çalışmanın sonucunda ihracatın ithalatı karşılama oranı ile cari işlemler dengesi arasında pozitif ilişki bulmuşlardır. Başka bir ifadeyle ihracatın ithalattan daha fazla artmasının cari açığı azalttığı sonucuna ulaşmışlardır(Bozgeyik ve Kutlu, 2019: 17).

Dışa Açıklık Oranı: Dışa açıklık oranı dış ticaret hacminin yani, ülkenin ihracat ve ithalatının toplam değerinin GSYH bölünmesiyle elde edilen değeri göstermektedir. Bu gösterge ülke ekonomisinin dışarıya açıklık seviyesini göstermektedir. Dışa açıklık oranının cari işlemler dengesi üzerine etkisi belirsizdir. Çünkü dışa açıklık oranının hesaplanmasında kullanılan dış ticaret hacminin büyümesi ihracattan kaynaklı büyüme ise cari işlemler dengesi üzerinde olumlu etkisi beklenirken, ithalattan kaynaklı büyüme ise cari işlemler dengesi üzerinde olumsuz etki beklenmektedir. Dolayısıyla dışa açıklık oranının etkisi ithalat ve ihracata bağlı olmak üzere değişkenlik göstermektedir. Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde dışa açıklık oranının cari işlemler dengesi ya da cari açık üzerinde etkisi ile ilgili olarak olumlu ve olumsuz olmak üzere farklı sonuçların bulunduğu görülmüştür.

Chinn ve Prasad, yaptıkları çalışmanın sonucunda dışa açıklık oranı ile cari işlemler dengesi arasında negatif ilişki bulmuşlardır. Başka bir ifadeyle, dışa açıklık oranındaki artışın cari açığı artırdığını ortaya koymuşlardır(Chinn ve Prasad, 2000: 26). Kwalingana ve Nkuna, yaptıkları çalışmanın sonucunda dışa açıklık oranı ile cari işlemler dengesi arasında negatif ilişki bulmuşlardır. Başka bir ifadeyle, dışa açıklık oranındaki artışın cari açığı artırdığı sonucuna ulaşmışlardır(Kwalingana ve Nkuna, 2009: 14). Aristovnik yaptığı çalışmanın sonucunda dışa açıklık oranı

ile cari işlemler dengesi arasında pozitif ilişki bulmuştur. Başka bir ifadeyle, dışa açıklık oranındaki artışın cari açığı azalttığı sonucuna ulaşmıştır(Aristovnik, 2006: 11). Bayraktutan ve Demirtaş, yaptıkları çalışmanın sonucunda dışa açıklık oranındaki artışın cari açığı azalttığını ortaya koymuşlardır(Bayraktutan ve Demirtaş, 2011: 1).

Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Portföy Yatırımları:

Doğrudan yabancı yatırımlar ve portföy yatırımları özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomileri için cari işlemler dengesinin en önemli belirleyicilerindedir. Şöyle ki; bir ülkeye giren döviz miktarı çıkan döviz miktarından az ise o ülkede cari açık bulunmaktadır(Husted, 1992: 160).

Doğrudan yabancı yatırımların milli gelirin artması, sermaye birikiminin artması ve istihdamın artması gibi çeşitli makroekonomik göstergeler üzerinde olumlu yönde etkileri bulunmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar ile ihracatı artırılması ve ithalat azaltılması, dış ticaret açığının kapatılmasında beklenen olumlu katkı sağlanabilirse, ödemeler dengesi dolayısıyla da cari işlemler dengesinin de bu durumdan olumlu yönde etkilendiği görülecektir(Çinko, 2009: 124).

Aristovnik yaptığı çalışmanın sonucunda doğrudan yabancı yatırımlar ile cari işlemler dengesi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif ilişki bulmuştur. Başka bir ifadeyle, doğrudan yabancı yatırımların artmasının cari açığı artırdığı sonucuna ulaşmıştır(Aristovnik, 2007: 12). Mercan ve Yurttaçıkırmaz, yaptıkları çalışmanın sonucunda doğrudan yabancı yatırımların uzun dönemde cari açık üzerinde negatif etkisi olduğunu başka bir ifadeyle, doğrudan yabancı yatırımların artmasının cari açığı azalttığını ortaya koymuşlardır (Mercan ve Yurttaçıkırmaz, 2013: 57). Göçer ve Peker, yaptıkları çalışmada Türkiye, Çin ve Hindistan için 1980-2011 dönemine ait verileri kullanarak doğrudan yabancı yatırımların cari işlemler dengesi üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda doğrudan yabancı yatırımların artmasının Türkiye ve Hindistan'da cari açığı azalttığı, Çin'de ise cari fazlayı artırdığı sonucuna ulaşmışlardır(Göçer ve Peker, 2014: 106-107). Bozgeyik ve Kutlu, yaptıkları çalışmanın sonucunda doğrudan yabancı yatırımlar ile cari işlemler dengesi arasında pozitif ilişki bulmuşlardır. Başka bir ifadeyle, doğrudan yabancı yatırımların artmasının cari açığı azalttığı sonucuna ulaşmışlardır(Bozgeyik ve Kutlu, 2019: 17). Kim ve Kim, yaptıkları çalışmanın sonucunda cari işlemler ile sermaye girişleri arasında çift yönlü nedensellik bulmuşlar ve sermaye girişinin, döviz kurunun değer kazanmasına neden olduğunu, bununda cari işlemler dengesini kötüleştirdiğini ortaya koymuşlardır(Kim ve Kim, 2011: 497). Ayhan, yaptığı çalışmada BRICS-T ülkelerinde portföy yatırımları ile cari açık arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın sonucunda portföy

yatırımları ile cari işlemler dengesi arasında pozitif ilişki bulmuştur(Ayhan, 2014: 72). Bayar ve diğerleri yaptıkları çalışmada Türkiye'de cari açığın belirleyicilerini incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda portföy yatırımlarının .cari işlemler dengesinin Granger nedeni olduğunu ortaya koymuşlardır(Bayar v.d., 2014: 451).

3.2. Yöntem

Çalışmanın model tahmin aşamasında eldeki veriler ışığında bir bağımlı ve birden fazla bağımsız değişken olmasından dolayı çoklu regresyon modeli kullanılmış, parametreler ise En Küçük Kareler Yöntemi(EKK) ile tahmin edilmiştir. EKK yönteminin tercih edilmesinin sebebi, belli varsayımlara sahip olması durumunda güvenilir tahminler vermesindedir. EKK yöntemi, sabit parametre ve eğim parametrelerinin tahmin edilmesinde sık kullanılan yöntemlerden biridir. EKK yönteminin kullanıldığı regresyon modelinde cari işlemler dengesi değişkeni bağımlı, diğer değişkenler bağımsızdır. EKK sonucu ortaya çıkan modelin fonksiyonel şekli aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir.

Model :

$$CAD = -7.485952 + 7.49 * PY + 0.150381 * İHR - 0.089257 * DAO + 0.000229 * DYY$$

EKK yönteminin varsayımların sınanmasında, verilerin normal dağılıp dağılmadığını incelemek için Jarque-Bera (J-B) normallik testi, değişen varyans olup olmadığını incelemek için Breusch-Pagan-Godfrey testi, otokorelasyon olup olmadığını incelemek için Breusch-Godfrey serisel korelasyon LM testi yapılmıştır. Diğer taraftan serilerin durağanlığını incelemek için Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi kullanılmıştır.

Sonuç olarak söz konusu bu varsayımlar test edilmiş ve EKK yöntemini uygulamak için bir problem görülmemiştir.

3.3. Bulgular

EKK testine geçmeden önce, serilerin birim kök testleri incelenmiştir. ADF birim kök testini yapmadan önce serilerin grafiklerinden kırılma noktaları incelenmiş ve 1990-2018 yılları arası serilerin bazılarında kırılma noktalarının olduğu görülmektedir. Buna sebep olarak da 1994 ve 2001-2002 yılında Türkiye'de yaşanan ve 2008 yılında ABD başlayıp dünyaya yayılan kriz sebep olarak gösterilebilir. Dolayısıyla bazı seriler için kırılmalı bazı serileri için ise normal birim kök testi uygulanmıştır. Model için birim kök testi sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

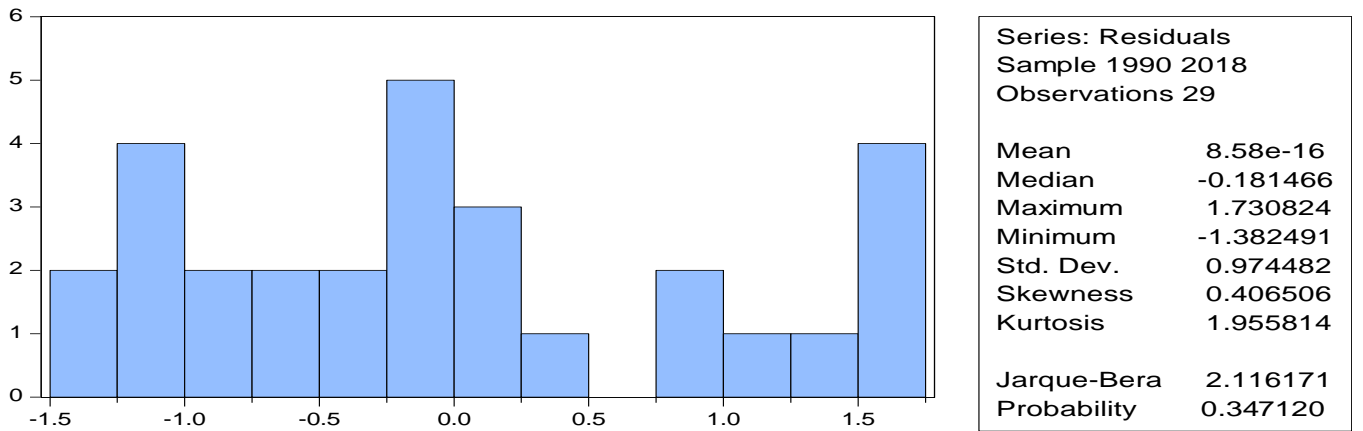
Tablo 4. Modelde Yer Alan Değişkenlerinin ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişken		ADF Test İstatistiği	Kritik Değerler			Prob.
			1%	5%	10%	
CAD	Sabit ve Trend	-5.828	-5.347	-4.859	-4.607	<0.01
DAO	Sabit ve Trend	-5.119	-5.347	-4.859	-4.607	0.0230
İHR	Sabit ve Trend	-6.738	-5.347	-4.859	-4.607	<0.01
DYY	Sabit	-7.257	-4.949	-4.443	-4.193	<0.01
PY	Hiçbiri	-2.776	-2.650	-1.953	-1.609	0.0073

Tablo 4 incelendiğinde modele dâhil olan değişkenlerin tamamının %5 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu görülmektedir. Değişkenlerin durağanlığını test ettikten sonra değişkenlerin varsayımlardan sapmaları incelenmiştir. Bu kapsamda normallik, otokorelasyon, çoklu doğrusal bağıllık ve sabit varyans varsayımları incelenmiştir.

Normallik varsayımı, hata terimlerinin ortalamasının sıfır ve varyanslarının sabit olduğu durumda sağlanmaktadır.

Şekil 1. Jargue-Bera Normallik Testi

Şekil 1'de de görüldüğü üzere; Probability=0.347120 > 0.05 olduğu için H_0 hipotezi reddedilememektedir. Dolayısıyla bu durum modelin hata terimlerinin normal dağıldığını göstermektedir.

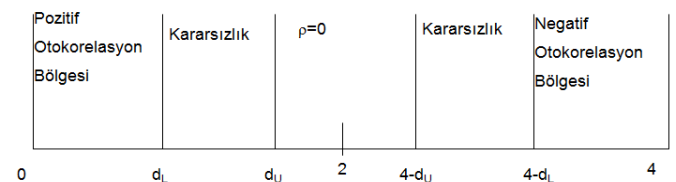
Diğer bir varsayım olan otokorelasyon, birbirini izleyen hata terimleri arasında ilişki olması durumunda ortaya çıkmaktadır. Otokorelasyon olması durumunda tahmin edilen katsayı değerleri sapmalı, t testi ve F testi sonuçları olması gerekenden büyük çıkararak güvenilirlik ortadan kalkmaktadır. Otokorelasyon varsayımını test etmek için Durbin Watson testi ve daha sonra çıkan sonuca göre Breusch- Godfrey Serial Correlation LM Testi uygulanmıştır. Şekil 2 otokorelasyon karar aşamasını göstermektedir.

Normallik varsayımı, parametreler için güven aralıkları oluşturulmasında ve anlamlılık testlerinde gerekmektedir. Model için normallik varsayımı Jargue-Bera Normallik testi ile incelenmiştir. Hipotezler ve Jargue-Bera Normallik testi sonuçları Şekil 1'deki gibidir.

H_0 : Kalıntılar normal dağılıma uymaktadır.

H_1 : Kalıntılar normal dağılıma uymamaktadır.

Şekil 2. Otokorelasyon Karar Aşaması

Kaynak: Selahattin GÜRİŞ ve Ebru ÇAĞLAYAN, **Ekonometri**, 2013, s. 496.

Durbin-Watson kritik değerleri Savin-White tablosuna göre, 29 gözlem ve 3 bağımsız değişken için $d_U=1.650$ iken $d_L=1.198$ olarak hesaplanmıştır. İlk modelin Durbin Watson değeri ise 1.488 olarak hesaplandığından dolayı Şekil 2'ye göre pozitif otokorelasyon kararsızlık bölgesinde kalmaktadır. O halde Breusch-Godfrey Serial

Correlation LM Testi bize otokorelasyonun olup olmadığı ile ilgili daha net sonuçlar verecektir.

Tablo 5. Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM Testi

F-statistic	1.070307	Prob. F(2,22)	0.3601
Obs*R-squared	2.571508	Prob. Chi-Square(2)	0.2764

H_0 : Otokorelasyon vardır.

H_1 : Otokorelasyon yoktur.

Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM Testi sonuçları incelendiğinde, Prob. Chi-Square(2) değeri (0.2764)>0.05 olduğu için H_0 hipotezi reddedilmektedir. Başka bir ifadeyle otokorelasyon görülmemektedir.

Çoklu doğrusal bağıllık, bağımsız değişkenler arasında doğrusal bir ilişkinin olması durumunda ortaya çıkmaktadır. Bağımsız değişkenler arasında doğrusal bir ilişkinin olması katsayı tahminlerinin yanlış tahmin edilmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla modelde çoklu doğrusal bağıllık olmaması başka bir ifadeyle, bağımsız değişkenler arasında doğrusal bir ilişki olmaması gerekmektedir. Çoklu doğrusal bağıllık testi, variance inflation factor (VIF) ile yapılmaktadır. Modelde çoklu doğrusal bağıllık olup olmadığına bakmak için de Centered VIF değerine bakılmaktadır. Centered VIF değeri için kesin net bir yöntem olmamakla birlikte genellikle 5'den düşük veya 10'dan düşük değerler uygun kabul edilmektedir(Crane ve Surles, 2002: 393).

Tablo 6. Çoklu Doğrusal Bağlantı Testi (VIF)

Variable	Coefficient Variance	Uncentered VIF	Centered VIF
C	3.869879	101.2979	NA
PY	3.77E-10	1.613215	1.285627
İHR	0.000952	103.1359	1.183865
DAO	0.001576	57.57621	2.256211
DYY	1.81E-09	3.565727	1.814452

Tablo 6'dan da görüldüğü üzere parametrelerin Centered VIF değerleri 5'in altında hesaplanmıştır. Dolayısıyla çoklu doğrusal bağlantının önemsiz olduğu söylenebilmektedir.

EKK yönteminin varsayımlarından bir diğeri de hata terimlerinin sabit varyanslı olmasıdır. Hata terimleri sabit varyanslı olmadığı durumda EKK tahmincisinin hesaplanan varyans ve standart hataları yanlış hesaplanmaktadır. Bu durum t ve F istatistik değerlerinin sapmalı sonuçlar vermesine ve testlerin güvenilirliğinin ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Sabit varyans varsayımını test etmek için Breusch-Pagan-Godfrey testi uygulanmış olup, hipotezler ve test sonuçları Tablo 7'de gösterilmiştir.

H_0 : Sabit varyans vardır.

H_1 : Değişen varyans vardır.

Tablo 7. Sabit Varyans Testi

Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey			
F-statistic	1.749266	Prob. F(4, 24)	0.1722
Obs*R-squared	6.546261	Prob. Chi-Square(4)	0.1619
Scaled explained SS	2.142710	Prob. Chi-Square(4)	0.7095

Breusch-Pagan-Godfrey testi sonuçlarını incelendiğinde prob. değerlerinin 0,05'den büyük olduğu görülmektedir. Bu da H_0 hipotezinin reddedilmediğini ve sabit varyans olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak En Küçük Kareler(EKK) yöntemini uygulamak için gerekli varsayımların sağlandığı görülmüştür. Model tahmini için EKK testi uygulanmış ve araştırmanın testleri %95 güven aralığı düzeyinde test edilmiştir. Modelin genel tahmini Tablo 8'deki gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 8. Modelin Genel Tahmini

Bağımlı Değişken	Cari İşlemler Dengesi			
Yöntem	En Küçük Kareler Yöntemi			
Örneklem	1990-2018			
Gözlem Sayısı	29			
Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t-İstatistik	Olasılık
C	-7.485952	1.967201	-3.805383	0.0009
PY	7.49E-05	1.94E-05	3.860365	0.0007
İHR	0.150381	0.030862	4.872629	0.0001
DAO	-0.089257	0.039703	-2.248119	0.0340
DYY	0.000229	4.26E-05	5.383032	0.0000
R-squared	0.865810	Mean dependent var		-2.962036
Adjusted R-squared	0.843445	S.D. dependent var		2.660202
S.E. of regression	1.052561	Akaike info criterion		3.095916
Sum squared resid	2.658925	Schwarz criterion		3.331656
Log likelihood	-3.989078	Hannan-Quinn criter.		3.169747
F-statistic	3.871284	Durbin-Watson stat		1.488337
Prob(F-statistic)	0.000000			

Birinci modelin genel tahmini incelendiğinde 1990-2018 dönemine ait veriler kullanılarak ve EKK yöntemi uygulanarak dört bağımsız (PY, İHR, DAO, DYY) ve bir bağımlı(CAD) olmak üzere istatistiksel olarak anlamlı bir model bulunmuştur. Modelin genel anlamlılığını gösteren F istatistik değeri incelendiğinde Prob(F-statistic) < 0.05 olduğu ve modelin % 95 güven düzeyinde genel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Parametrelerin anlamlılığını gösteren t istatistik değerleri incelendiğinde ise sabit katsayı ve bağımsız değişkenlerin prob. değerlerinin 0,05'ten küçük olduğu, dolayısıyla % 95 güven düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte modelin düzeltilmiş belirlilik katsayısı 0,843445 olarak gerçekleşmiştir. Bu katsayı, söz konusu dört bağımsız değişkenin cari işlemler dengesi değişkenini yaklaşık %84 oranında açıkladığını göstermektedir

Bağımsız değişkenlerin katsayıları incelendiğinde ise portföy yatırımları ile cari işlemler dengesi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki bulunmuştur. Portföy yatırımlardaki bir birimlik artışın cari işlemler dengesini 7 birim artırdığı görülmektedir. Başka bir

ifadeyle, portföy yatırımlarının artmasının cari açığı azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı ile cari işlemler dengesi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki bulunmuştur. İhracatın ithalatı karşılama oranındaki bir birimlik artışın cari işlemler dengesini 0.15 birim artırdığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle, ihracatın ithalatı karşılama oranının artmasının cari açığı azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Dışa açıklık oranı ile cari işlemler dengesi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif ilişki bulunmuştur. Dışa açıklık oranında meydana gelecek bir birimlik artışın cari işlemler dengesini yaklaşık 0.09 birim azalttığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle, dışa açıklık oranında meydana gelecek artışın cari açığı artırdığı görülmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar ile cari işlemler dengesi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki bulunmuştur. Doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelecek bir birimlik artışın cari işlemler dengesini 0.000229 birim artırdığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle, doğrudan yabancı yatırımların artmasının cari açığı azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bulunan sonuçlar Chinn ve Prasad(2000), Kwalingana ve Nkuna(2009), Erdoğan ve Bozkurt(2009), Ayhan(2014),

Bozgeyik ve Kutlu(2019)'nun yaptıkları çalışmaların sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

4. Sonuç

Tarihsel olarak ele alındığında Türkiye ekonomisinin en önemli sorunlarının başında cari açık sorununun geldiği görülmektedir. Cari açığın GSYH oranının belli bir değer üzerine çıkması kriz belirtisi olacağından dolayı ekonomi yönetimlerinin en önemli amaçlarından birisi cari açık sorununu çözmek olmuştur. Bu çalışmada Türkiye'nin cari açığının belirleyicileri 1990-2018 dönemine ait veriler kullanılarak ve En Küçük Kareler Yöntemi yardımıyla incelenmiştir. EKK testini yapmadan önce değişkenlerin durağanlıkları incelenmiş ve değişkenlerin durağan olduğu görülmüştür. Ardından EKK yöntemini uygulayabilmek için gerekli varsayımlar test edilmiş ve bütün varsayımların sağlandığı görülmüştür. Sonuçlar, Türkiye'de cari açığın belirlenmesinde önemli olan değişkenlerin portföy yatırımları, doğrudan yabancı yatırımlar, dışa açıklık oranı ve ihracatın ithalatı karşılama oranı olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmanın sonucunda doğrudan yabancı yatırım ve portföy yatırımlarının artmasının cari açığı azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Burada şunu özellikle belirtmek gerekir ki; söz konusu bu yatırımlar uzun dönem yatırımları olduğu zaman bu sonuç geçerli olmaktadır. Kısa dönemli sermaye girişleri ile cari açığın finanse edilmesi risklidir. Çünkü kısa dönemli sermaye hareketleri ülkedeki risk ve belirsizliklere karşı duyarlı olup, oynak bir yapıya sahiptir. Bu durumda ekonominin kırılganlık düzeyini artırmaktadır.

Dışa açıklık oranının artmasının cari açığı artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. 1990-2018 dönemine ait veriler incelendiğinde dışa açıklık oranının iki katından daha fazla arttığı, dış ticaret hacminin ise yaklaşık 10 kat arttığı görülmektedir. Yine söz konusu dönem için veriler incelendiğinde dış ticaret hacmindeki büyümenin genel olarak ithalattan kaynaklandığı ve cari açığın artmasının başlıca sebebi olduğu görülmektedir.

İhracatın ithalatı karşılama oranının artmasının cari açığı azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı, ülkemizde özellikle ulusal para biriminin değer kaybettiği, ithalatın pahalılaşmış ihracatın ucuzladığı yıllarda artma eğiliminde olmuştur. Bu durum da doğal olarak cari açığın azalmasına sebep olmuştur. Son yıllarda kurda yaşanan dalgalanmalar ve ulusal para biriminin değer kaybetmesi sonucu ihracatın ithalatı karşılama oranının %75 seviyelerine kadar çıktığı görülmektedir. Dönem dönem kurda yaşanan bu dalgalanmalar ihracatın ithalatı karşılama oranının artmasına ve ülkeye döviz girişinin artmasına sebep olmuş, dolayısıyla da cari açık tarafında azalmalar ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak, çalışmanın neticesinde bulunan bulgular ile literatürde yapılan çalışmalar arasında uyum ve benzerlik olduğu görülmüştür. Çıkan sonuçlara göre, Türkiye'nin cari açığın azaltılması için öncelikle ihracatın artırılıp, ithalatın azaltılması gerekmektedir. Bu kapsamda en önemli ithalat kalemi olan enerjide dışa bağımlılığını azaltılması önem arz etmektedir. Bununla birlikte üretimde yer alan ithal girdinin yurtiçinde üretiminin teşvik edilmesi de cari açığın azaltılmasına katkı sağlayacaktır. Son olarak da ülke ekonomisine yapılan doğrudan yabancı yatırım ve portföy

yatırımlarının artması için gerekli düzenlemelerin yapılması ve yabancı yatırımların teşvik edilmesi önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Aristovnik, A. (2007). Short- And Medium-Term Determinants of Current Account Balances in Middle East and North Africa Countries. *William Davidson Institute Working Paper Number 862*.
- Aristovnik, A. (2006). The Determinants and Excessiveness of Current Account Deficits in Eastern Europe and the Former Soviet Union. *William Davidson Institute Working Paper Number 827*.
- Ayhan, D. (2014). BRICS-T Ülkelerine Yönelik Portföy Yatırımlarının Cari Açık Üzerindeki Etkisi: Dinamik Panel Veri Analizi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), 67-75.
- Bayar, Y., Kılıç, C. Ve Arıca, F. (2014). Türkiye'de Cari Açığın Belirleyicileri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 451-471.
- Bayraktutan, Y. ve Demirtaş, I. (2011). Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari Açığın Belirleyicileri: Panel Veri Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (22), 1-28.
- Bitzis, G., Paleologos, J. M. & Papazoglou, C. (2008). The Determinants of the Greek Current Account Deficit: The EMU Experience. *Journal of International and Global Economic Studies*, 1(1), 105-122.
- Bozgeyik, Y. ve Kutlu, A. (2019). Türkiye'de Cari Açığın Belirleyicileri: 1992-2017 Dönemi İçin Ampirik Çalışma. *Maliye Dergisi*. (176). 1-26.
- Calderon, C.A., Chong, A. & Loayza, N. (1999). Determinants of Current Account Deficits in Developing Countries. *World Bank Policy Research Working Paper No. 2398*.
- Clarida, R. H. (2007). G7 Current Account Imbalances: Sustainability and Adjustment. *National Bureau of Economic Research*.
- Chinn, M. & Prasad, E.S. (2000). Medium-Term Determinants Of Current Accounts In Industrial And Developing Countries: An Empirical Exploration. *NBER Working Paper Series Working Paper 7581*.
- Craney, T.A. & Surles, J. G. (2002). Model-Dependent Variance Inflation Factor Cutoff Values. *Quality Engineering*, 14(3), 391-403.
- Çakır, A. S. B. ve Sözen, İ. (2016). Türkiye'de Cari İşlemler Dengesini Etkileyen Finansal Değişkenlerin Var Analizi. *The Academic Elegance*. 19-42.
- Çiftçi, N. ve Eşmen, M. (2017). Türkiye'de Cari Açığı Belirleyen Faktörler ve Cari Açığı Azaltmada Alternatif Enerji Kaynaklarının Rolü: VAR Modeli. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. 2(1), 83-110.

- Çinko, L. (2009). Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Etkileri. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 26(1), 117-131.
- Çinko, L ve Demirci, S. (2017). Sustainability of Current Area: An Application on Turkey. *Eurasian Business & Economics Journal*, 12, 148-155.
- Debelle, G. & Farequee, H. (1996). What Determinants the Current Account? A cross- Sectional and Panel Data Approach. *IMF Working Paper*, 96/58, 1-35.
- Erdoğan, S. ve Bozkurt, H. (2009). Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri: MGARCH Modelleri ile Bir İnceleme. *Maliye Finans Yazıları*, 23(84), 135-172.
- Gulzar, S, Feng, H. X. & Yajie, W. (2007). The Current Account Balance of Pakistan 1972-2005: A Cointegration Analysis. *Information Technology Journal*, 6(5), 665-671.
- Göçer, İ. ve Peker, O. (2014). Yabancı Doğrudan Yatırımların Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkileri: Türkiye, Çin ve Hindistan Örneğinde Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Analizi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*. 8(1), 87-116.
- Güriş, S ve Çağlayan, E. (2013). *Ekonometri: Temel Kavramlar*. İstanbul: DER Yayınları.
- Herwartz, H. & Siedenburg, F. (2007). Determinants of Current Account Imbalances in 16 OECD Countries: An Out-Of-Sample Perspective. *Review of World Economics*, 143(2), 349-374.
- Husted, S. (1992). The Emerging U.S. Current Account Deficit in the 1980s: A Cointegration Analysis, *The Review of Economics and Statistics*, 74(1), 159-166.
- Khan, S. K. & Knight, M.D. (1983). Determinants of Current Account Balances of Non-Oil Developing Countries in the 1970s: An Empirical Analysis. *IMF Staff Papers*, 30(4), 819-842.
- Kım, C.-H. & Kım, D. (2011). Do Capital Inflows Cause Current Account Deficits?. *Applied Economics Letters*, 18(5). 497-500.
- Kwalingana, S. & Nkuna, O. (2009). The Determinants of Current Account Imbalances in Malawi”. *MPRA Paper No. 14694*.
- Mercan, M. ve Yurttañıkımaz, Z. Ç. (2013). Doğrudan Yabancı Yatırımlar- Cari İşlemler Açığı İlişkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz, *Bankacılar Dergisi*, 24(87), 57-78.
- Morsy, H. (2009). Current Account Determinants for Oil-Exporting Countries. *IMF Working Paper WP/09/28*.
- Yurdakula, F. ve Ucar, B. (2015). The Relationship Between Current Deficit and Economic Growth: An Empirical Study on Turkey. *Procedia Economics and Finance*, 26. 101-108.
- Obstfeld, M. & Rogoff, K. (1996). *Foundations of International Macroeconomics*, Cambridge: The MIT Press.
- Peker, O. (2009). Türkiye’deki Cari Açık Sürdürülebilir mi? Ekonometrik Bir Analiz, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(17). 164-174.
- Telatar, O. M. ve Terzi, H. (2009). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 119-134.

Araştırma Makalesi • Research Article

The Impacts of Leadership Styles on the Organizational Commitment of the Masters: An Evidence in Istanbul Traditional Turkish-Islamic Decoration Arts Apprentices*

Ustaların Liderlik Tarzlarının Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkileri: İstanbul'da Gelenekli Türk-İslam Süsleme Sanatları Çırakları Üzerinde Bir Araştırma

Serdal Şimşek^a, Türker Tuğsal^{b,**}

^aBeykent Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, 34485, İstanbul/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-4255-9422

^bDr. Öğr. Üyesi, Beykent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sermaye Piyasaları ve Portföy Yönetimi Böl., 34485, İstanbul/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-7585-4989

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 31 Mart 2020
Düzeltilme tarihi: 11 Temmuz 2020
Kabul tarihi: 20 Temmuz 2020

Anahtar Kelimeler:

Örgütsel Bağlılık
Liderlik Tarzları
Gelenekli Türk-İslam Sanatları
Çırak-Usta

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 31 March 2020
Received in revised form: 11 July 2020
Accepted: 20 July 2020

Keywords:

Organizational Commitment
Leadership Styles
Traditional Turkish-Islamic Arts
Apprentice-Master
JEL Codes: L26, M10, L20, D23

ÖZ

Araştırmanın amacı gelenekli Türk-İslâm süsleme sanatlarında çırakların örgütsel bağlılıklarında ustalarının liderlik tarzlarının etkilerini araştırmaktır. Araştırmanın evrenini İstanbul ilinde Türk-İslâm süsleme sanatlarında (hat, cilt, çini, minyatür, ebrû, katı', tezhib ve kalemişi) gelenekli usûlde eğitim vermekte olan kurs merkezleri; örneklemini ise İstanbul ilinde Türk-İslâm süsleme sanatlarında gelenekli usûlde eğitim almakta olan 281 katılımcı oluşturmaktadır. Veriler regresyon analizi ile hesaplanmıştır. Regresyon analizi sonuçlarına göre demokratik, otokratik ve tam serbesti tanıyan liderlik türlerinin örgütsel bağlılık üzerinde etkisi olduğu görülmektedir. Bir başka sonuç ise; çırakların devam ve normatif bağlılığı üzerinde demokratik, otokratik ve tam serbesti tanıyan liderlik türlerinin anlamlı etkisi olduğudur.

ABSTRACT

The aim of the research is to contribute to the literature by investigating the effects of the leadership styles of the masters on the organizational commitment of the apprentices in traditional Turkish-Islamic decoration arts. The universe is the branches of training centers in the traditional Turkish and Islamic decoration arts (Islamic calligraphy, bookbinding, tile art, miniature art, Turkish marbling art, leather and paper carving art, paper decoration art and architectural ornament art) in Istanbul. The sample consists of 281 participants in the Turkish-Islamic decoration arts in Istanbul. The data are analyzed with regression analysis. According to the results of the regression analysis, it is seen that democratic, autocratic and laissez-faire leadership styles have significant effect on organizational commitment. Another result is that democratic, autocratic and laissez-faire leadership styles have significant effect on the continuance and normative commitment of apprentices.

1. Introduction

In the 21st century with the increasing technological opportunities in the world, communication and interaction

are also increasing. In this context, leading elements of organizational life, leadership and organizational commitment continue to develop. This change in different

* Derived from Masters Thesis. Bu çalışma birinci yazarın 2019 yılında Dr. Öğr. Üyesi Türker Tuğsal danışmanlığında Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı'nda yürüttüğü "Gelenekli Türk-İslâm Süsleme Sanatlarında Çırakların Örgütsel Bağlılıklarında Ustalarının Liderlik Tarzlarının Etkisi" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: t.turker@gmail.com

areas of life may cause the cultural, artistic and social heritage, habits, traditions, customs and customs to be forgotten and disappear. One of these cultural values, which have been forgotten in the past and the number of masters has decreased, is the traditional Turkish-Islamic decorative arts. In recent years, both the change in socio-economic structure and the increase of individual interest, the traditional Turkish-Islamic decoration arts are also remembered and developed. Along with this development process, the master-apprentice relationship, which ensures the continuity of the traditional Turkish-Islamic decoration arts, has been influential in its selection as the subject of this study.

Two conceptual structures that are the subject of the research are organizational commitment and leadership styles. Organizational commitment is defined as being willing to make an effort that expresses value for the organization with a strong belief in and acceptance of these beliefs (Demirdağ & Ekmekçiöğlü, 2015: 201). In addition to the personality traits of leaders who are thought to be effective in ensuring organizational commitment, researches reaching the conclusion that leadership behaviors are also important (Küçüközkan, 2015: 20).

According to the conceptual framework; the purpose, problem, importance, constraints and plan of the research are as follows:

Purpose of the research is to reveal the effects of the masters' leadership styles on the organizational commitment of apprentices (trainees) in the course centers operating in the traditional Turkish-Islamic decoration arts.

The problem of the research: The effect of leadership styles in determining the organizational commitment of trained apprentices is the problem of the research, to ensure the continuity of traditional Turkish-Islamic decorative arts and to survive and sustain the cultural heritage.

The importance of the research: According to the authors' observations on sample in apprenticeship courses; in recent years, with the influence of social structure and preferences, the master-apprentice relationship is very important in the context of providing continuity in the traditional Turkish-Islamic decoration arts that are in demand again. It is also important that the commitment to traditional arts is high. The fact that there is no previous study in the social sciences related to the traditional Turkish-Islamic decorative arts, which are seen as cultural heritage, is important in terms of contributing to the literature. However, determining the effects of masters on apprentices increases the importance of this study in terms of organizational commitment of apprentices, thus ensuring the continuity of traditional arts.

2. Theoretical Framework and the Review of the Literature

In this part of the study, general information is given about the concept, definition and importance of organizational commitment, classification of organizational commitment, and factors affecting organizational commitment. Next, the concept and definition of leadership, leadership theories, leadership styles are explained. In the third part of the literature, the master-apprentice relationship in traditional

Turkish-Islamic decorative arts is considered. Furthermore; general information is given about Islamic calligraphy, bookbinding, tile art, miniature art, Turkish marbling art, leather and paper carving art, paper decoration art and architectural ornament art.

2.1. Organizational Commitment

Organizational commitment was developed by some theorists such as Porter, Mowday, Steers, Allen, Meyer and Becker. Organizational commitment in early studies is defined as an emotional bond that individuals feel to their organizations. Individuals feel loyalty to the extent that they absorb their organizational values and goals. In subsequent studies, they defined organizational commitment as an increasing commitment with the investments made by individuals in their organizations (Tekingündüz & Tengilimoğlu, 2013: 79-80).

Generally speaking, organizational commitment; It is about the attitudes and behaviors of individuals and it is one of the important issues of organizational behavior discipline and management discipline (Şimşek & Sökmen, 2016: 608). According to Allen and Meyer (1990) and Meyer and Allen (1991) organizational commitment; It has been evaluated as a psychological situation that explains their relations with the organization, which is effective for individuals to make decisions about whether to stay in their organizations or not (as cited in Demirdağ & Ekmekçiöğlü, 2015: 201).

Managers want to have individuals with a high level of organizational commitment due to their positive impact on both business performance and other business outcomes; positive work outcomes will be achieved by increasing the organizational commitment levels of individuals (Demirdağ & Ekmekçiöğlü, 2015: 199). Increasing the satisfaction of individuals about the work they do and the organizations they operate in are counted as important goals such as producing products and / or services for organizations in recent years. Organizational commitment, which is defined as the individual's adopting the aims of the organization he works for and preferring to continue in the organization, has gained importance (Yıldız, 2013: 855).

In the literature, organizational commitment is generally seen that there are classifications under two headings as behavioral and attitudinal commitment.

In the behavioral commitment approach, individuals' past behaviors are thought to connect themselves to their organizations, and are expressed as behaviors exhibited above normative expectations. Behavioral commitment refers to individuals' commitment to a particular activity they do in the organization rather than their current organization (Bayyurt & Kılıç, 2017: 4).

In attitudinal commitment, the coincidence of individual goals and organizational goals is stated to match the individual's identity with the organization (Elüstün & Sözen, 2018: 240). It is the approach that states that organizational commitment is related to attitudes. Allen and Meyer (1990), the most widely used in the literature, revealed that this classification is composed of three subtitles as normative, continuance and affective commitment. The organization's spending for the

individual's education and future, so the normative commitment to the individual to feel obligated to remain attached to the organization. With the continuance commitment to approach organizational commitment as a cost, individuals will depend on their organization at the level of value and investments they add to their organization. Affective commitment expresses the emotional attachment of individuals to the organization and their integration with the organization (Bayyurt & Kılıç, 2017: 4).

Making multiple and different definitions about organizational commitment shows that there are many and different factors that affect individuals' commitment to their organizations. These factors affecting the organizational commitment levels of individuals. They evaluated employees' personal characteristics, job characteristics, structural features, work experience and work environment under four subtitles. In addition, in the literature on organizational commitment, the factors affecting organizational commitment are classified differently, and are generally analyzed in three groups as individual factors, organizational factors, and non-organizational factors (Esmer & Yüksel, 2017: 262).

According to Doğan & Kılıç (2007: 52) the size of the organization, the degree of institutionalization, the degree of control, the percentage of unionization, the image of the organization, total quality management practices, flexible working hours, the remuneration system and career opportunities have a significant impact on organizational commitment. Additionally; Küçüközkan (2015: 20) stated that organizational commitment levels have positive and negative results for the individual and the organization.

2.2. Leadership

Although the studies conducted in the field of leadership were generally done after the industrial revolution; in fact, leadership is as old as human history. From the past, "How to be a leader? Who will be the leader? What are the characteristics of the leader? What are the characteristics that distinguish the leader from the non-leader?" Answers to such questions were sought (Gelmez & Ürtürk, 2019: 53).

According to Pfeffer (1997), it is possible to evaluate the leadership literature under three headings. Under the first title; questions about whether leadership makes a difference on organizational performance and results, and if it makes a difference, in which areas it makes a difference; As a second topic, to find answers to the questions of whether leadership behavior and skills are inherent, whether it is possible to learn later, and if it is possible, how to learn most effectively; Finally, it focuses on the attitudes and behaviors of effective leadership (as cited in Tağ & Hidiroğlu, 2019: 238).

Considering the historical development of leadership, leadership evolved in the form of family heads, landlords, commands, statesmanship and corporate management, and emerged in different ways according to the subject and needs (Koçel, 2013; Tuğsal, 2019: 15). In the early twentieth century, while the concept of leadership was explained by the Trait Theory, it was tried to be explained with the behavior of the leader between 1940 and 1960,

with the situational leadership between 1960 and 1990, and with the concepts of transformative, charismatic, authentic, spiritual, toxic and chaotic leadership since the 1990s (Koçel, 2013; Tuğsal, 2019: 16).

Looking at the studies in the literature, it is seen that their approaches to leadership are categorized under four headings. These:

- Features approach (before 1940),
- Behavioral approach (between 1940 and 1960),
- Contingency approach (between 1960-1980),
- New leadership approaches (the process from 1980 to the present) (Yeşil, 2016: 160).

Although there are different leadership styles in the literature, leaders can differ in their decision making processes depending on their authority, source and personality, and most leadership styles can show similar characteristics. Leadership styles are considered as Paternalistic, Informative, Democratic, Consultant, Autocratic and Laissez-Faire style leadership (Kılıç & Çoban, 2015: 367-368).

In the paternalistic leadership style, there is a relationship between the leader and the followers, similar to the parent-child, master-apprentice and teacher-student relationship. Paternalistic leaders transform the emotions they receive from followers into a condition-related emotion, thus keeping them under control (İpek & Özbilgin, 2015: 133). In researches on the paternalistic leadership style, two basic dimensions of this leadership style are benevolence and authoritarianism. Its dimensions are expressed as leadership behaviors that require absolute power and control over its followers and absolute obedience from them (Alparslan & Ekşili, 2016: 278).

Loyalty and trust are very important for paternal leaders and they ensure internal authority and discipline by making paternalistic behaviors. Countries with collective societies like Turkey, India, Pakistan commonly have paternalistic leadership style (Örücü & Çoban, 2017: 3). This leadership style is the leadership style where leaders express their expectations from their followers clearly. Informative leadership can sometimes experience disagreement with followers as they are task-oriented. Therefore, instead of simply reporting the final decisions, they try to persuade them to accept the decisions by the followers (Kılıç & Çoban, 2015: 368; Örücü & Çoban, 2017: 3).

In democratic leadership, leaders influence their followers by using their specialist powers and continue organizational activities without putting pressure on their followers (Gelmez & Ürtürk, 2019: 55). It can be concluded that the atmosphere of mutual trust, democratic leaders are trusted, and that they trust their followers (Üzüm & Uçkun, 2019: 67). In democratic leadership behavior, the leader is sensitive to his environment and tries to understand, listen to them, act with them, and try to see their realities (Fındıkcı, 2012: 80).

Consultant leaders distribute power among followers in decision-making processes, enabling followers to be socially centered (Lale et al. 2016: 175). The most dominant feature of such leaders is that some followers take their ideas into consideration, but do not include all

followers in the decision making process (Örücü & Çoban, 2017: 4). Although this situation causes a feeling of exclusion in followers, it can be predicted that it will negatively affect the levels of organizational commitment.

In the autocratic leadership style, leaders rely on their authority. It is also known that they expect unconditional obedience. The followers are only obliged to fulfill the orders received from the leader completely. However, it was also determined that their followers had hostility to the authority of such leaders (Bayyurt & Kılıç, 2017: 2).

In the laissez-faire leadership style, which gives full freedom, the main task of the leaders is to provide resources and the ideas of the leader are not binding. The followers are free to do things as their wishes and are responsible for their own decisions. The leaders, on the other hand, provide information in case of demand, but they avoid giving advice, criticism and guidance (Bakan & Büyükbeşe, 2010: 75; Yiğit & Yazarkan, 2014: 73). According to the authors' observations and interviews with masters, it is thought that apprentices need their masters' (leaders') art techniques, talents and experiences.

2.3. The Master-Apprentice Relationship in Traditional Turkish-Islamic Decorative Arts

According to Baysal (2016: 191) religion determines the content and subject of the spiritual decoration, as well as the determining factor in terms of attributing sacredness to the temple and religious objects in the material sense. The fact that religions have their own prohibition and acceptance values enabled religion to play a decisive role in decoration. The basic rule affecting Islamic decorative arts is the attitude of the religion of Islam to the figure.

Due to the fact that the authors' argue that apprentices need mastership, in other words leadership to learn art techniques, talents and experiences; it is important to explain the traditional arts in this section.

In this section, general information about Islamic calligraphy, bookbinding, tile art, miniature art, Turkish marbling art, leather and paper carving art, paper decoration art and architectural ornament arts are given.

Hat - Islamic Calligraphy Art

Calligraphy in general: The verses of the Quran and the Prophet. It can be expressed in the Arabic alphabet of Muhammad's hadiths, in the form of a religious art, adhering to certain rules, beautifully and aesthetically written. The writer is called the "calligrapher". Since the 8th century, the calligraphy masters have been called "muharrir" and the art writing written as "tahrir". After the 12th century, instead of the title of "tahrir", calligraphy was used (Çetin, 1992: 29); According to Eriş (2011: 48), the term Calligrapher was given to Yakût-i Müsta'mim because of the innovations he made in art, and then it continues to be used for writers.

Tezhib - Paper Decoration Art

Rikkat Kunt, the master about the Tezhib - Paper Decoration Art, which is one of traditional decorative arts; "The whole aim of the Tezhib is to decorate the writing; but not to kill. Writing is always at the forefront. Tezhib and Calligraphy are two brothers, they walk together,

complement each other." Master Necmeddin Okyay emphasizes the importance of Tezhib - Paper Decoration Art with his statement that "Tezhib - Paper Decoration Art is the dress of the summer, do not leave the text naked". The man doing the Tezhib - Paper Decoration Art is "Muzehhib" and the woman is "Muzehhibe"; the work done is called "muzehheb". Every year, a ceremony was held at Okmeydanı Okçular Tekkesi for apprentices who will be given mastery title until 1755. However, although there is no information about whether this tradition continues or not after this date, such a ceremony tradition does not continue today (Yılmaz, 2004: 342-343).

Minyatür - Miniature Art

Miniature, which was formerly known as embroidery in Turks, is a name given to small-sized pictures and portraits made in writing books, on paper or parchment in a fine and detailed style (Mesara, 1987: 18). In the Islamic geography, the art of painting was not completely prohibited, and it was interpreted in an appropriate manner in the framework of customs and traditions. It is claimed that Khalifa Omar printed copper coins, which is a verse on one side and a figure on the other, and that this application has illustrated coins and medallions in similar Umayyad, Abbasid, Eyyubi, Artuklu, Atabek and Seljuks. Miniature exhibits a style with a source of stylization, a lean-looking, concise narrative power and a certain degree of exemption. The technique of coloring with thin scans was used instead of light and shadow, and the expressive power of thin-thick lines came to the fore (Yılmaz, 2004: 228).

Çini - Tile Art

Tile art, which is accepted as one of the Turkish-Islamic architectural arts, has also been used in the production of everyday items since the Ottomans mostly in mosques, religious buildings, hamams, museums, houses (Babaoğlu, 2007).

Ebrû - Turkish Marbling Art

Babaoğlu (2007: 12-15) argues that the art of marbling, known to have been made in Istanbul for more than five hundred years, first reached Europe and then America in the 17th and 18th centuries through trade routes. Ebrû made by considering a place of use for centuries. They were produced for coloring the paper for the calligraphers to write on, and then for decorating the edges of the husn-i hat plates instead of the first side paper and the outer cloth in the notebook covers. The paper produced by Turkish marblers, who do not have the chance to make marbling with materials other than natural materials, did not cause any damage to their location and have survived to this day (Babaoğlu, 2007: 12-15).

Cilt - Bookbinding Art

Binding art is a book decoration art. "It is a common product of classical bind, leather shaving and murakka artists, and Hakhak, calligrapher, muhip, katı', and marblers. Classic binds are six types such as cardboard, leather, patent leather, fabric, murassa and marbled bindings." The bookbinding master is called "binder" (Yılmaz, 2004: 45-48).

Katt' - Leather and Paper Carving Art

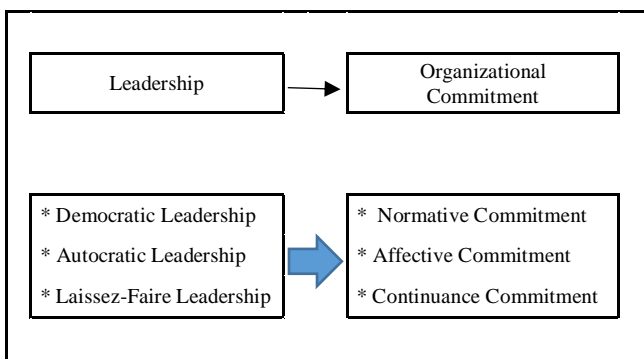
Katı' art, which is made using leather and paper, continues from the Ottomans as a book decoration art. Katı' art, which is one of the Turkish-Islamic book decoration arts, is named as “paper carving” in Turkish and “Kati’ ” in Arabic, and “Kati’ ” was widely used during the Ottoman period (Çağman, 2014: 13). It is defined as an art by making fine carved ornaments and writings on paper and leather. “Kati’ , which is one of the important branches of Turkish book arts, has a place in itself in the line of book, book covers and decorations.” (Mesara, 1991: 1-3).

Kalemişi - Architectural Ornament Art

In the hand-drawn art, which is a branch of traditional Turkish-Islamic decorative arts, in architecture, the prepared patterns are applied with paint and brush on materials such as plaster, stone, wooden leather, and sometimes as the application of gold leaf. As a result of the homage of religious and civil places used in daily life throughout history and these places being sacred to people, these spaces are always decorated. Therefore, it is stated that the art of handwriting has a history as old as human history (Baysal, 2016: 191). Traditional Turkish-Islamic decorative arts, which are accepted as cultural heritage, have survived to the present day thanks to the accepted and applied principles. In this respect, the relationship between master and apprentice has historical significance. In Seljuk and Ottoman periods; it is stated that the method of education and training of the artists consisting of calligraphers, nakkaş, ruler, gold crushers, sufferers, bind masters and tezhib is always done by the master-apprentice method (Keskiner, 2008: 8-9).

3. Methodology and the Model of the Research

The main purpose of this study is to determine the effect of the leadership styles of the masters on the organizational commitment of the apprentices in the course centers, which provide education in the traditional style in the Turkish-Islamic arts, which are the most well known today.

Figure 1. Research Model

The hypotheses of the research created in line with the research model are presented below.

- h₁: Leadership styles have a statistically significant effect on organizational commitment.
- h₂: Leadership styles have a statistically significant effect on normative commitment.
- h₃: Leadership styles have a statistically significant effect on affective commitment.

h₄: Leadership styles have a statistically significant effect on continuance commitment.

h₅: There is significant difference between art type groups according to their leadership styles.

h₆: There is significant difference between art type groups according to their organizational commitment.

The universe of the research is the course centers in Istanbul, which provide traditional education in Turkish-Islamic decorative arts. The sample consists of 281 participants studying in the traditional style of Turkish-Islamic decoration arts in Istanbul. Leadership Scale consisting of 29 items in order to determine the leadership styles of the traditional Turkish-Islamic decoration art masters. Leadership Scale was taken from Yılmaz's (2011) study and used in the research. 25 of the items in the scale have positive and 4 (8, 14, 15, and 26th items) have negative meaning. Items that have negative meaning (with an inverse answer) are scored by inverting during the analysis. The participants responded to the items here with a 5-point Likert scale consisting of "1 = never agree, 2 = disagree, 3 = neither agree nor disagree, 4 = agree, 5 = totally agree".

Organizational Commitment Scale consisting of 18 items in order to determine the organizational commitment of apprentices trained in the traditional Turkish-Islamic arts. The Organizational Commitment Scale of Allen and Meyer was used by making use of the study of Dalmış (2018). 11 items in the scale have positive and 7 items (items 2,7,9,11,12,13 and 16) have negative meaning.

4. Analysis and Findings

As a result of the Reliability Analysis, Cronbach's Alpha Coefficient for the Leadership Scale is 0.899. It is calculated as 0.736 for the Organizational Commitment Scale and 0.870 for the entire survey. According to the results, the Leadership scale is very reliable; Organizational Commitment Scale is reliable, and the entire questionnaire is considered very reliable. In the light of all this information, it is seen that the reliability of the analyzes made is high.

Six questions were subjected to frequency analysis to determine the demographic characteristics of the sample group participating in the research. In Table 1, the results of this frequency analysis regarding gender, marital status, age, art type and apprenticeship duration in traditional decorative arts are given.

Table 1. Frequency and Percentage Table of the Demographic Characteristics

Variable	Group	Frequency	%
Gender	Men	40	14.2
	Women	241	85.8
	Total	281	100
Age	≤ 18	1	0.4
	19-29	58	20.6
	30-39	88	31.3
	40-49	87	31
	50 and above	47	16.7

	Total	281	100
	Single	119	42.3
Marital Status	Married	162	57.7
	Total	281	100
	Bookbinding	22	7.8
	Tile Art	19	6.8
	Turkish Marbling Art	37	13.2
		35	12.5
Traditional Decorative Art Type	Architectural Ornament Art	23	8.2
	Leather and Paper Carving Art	23	8.2
	Miniature Art	30	10.7
	Paper Decoration Art	92	32.7
	Total	281	100
	0-2 years	47	16.7
Apprentice Period in Traditional Decorative Arts	3-5 years	117	41.6
	6-10 years	83	29.5
	11 years and more	34	12.1
	Total	281	100

Örün, Orhan, Dönmez and Kurt (2015) argue that kurtosis and skewness are amongst -1 and +1 whilst Karagöz (2016) advocate the kurtosis and skewness are amongst -2 and +2 as the criterion for compliance with normal distribution. In this research skewness and kurtosis variables differ between -2 and +2. Hence, the data fit to the normal distribution. The KMO sample adequacy value of the leadership scale is 0.939. The result of the Barlett test is statistically significant (p=0,000). When an explanatory factor analysis of leadership and organizational commitment scales is made, leadership is explained in three dimensions. With three dimensions, 49.65% of the total variance is explained. According to the results of the explanatory factor analysis related to leadership, three factors emerged. These are respectively; democratic leadership, autocratic leadership and laissez-faire leadership style. The total variance explanation rate of these three factors is 49.65%. Among these factors, the total variance explanation rate of the democratic leadership style is 31.814%, the autocratic leadership style is 6.529%, and the laissez-faire leadership style is 4.89%.

The KMO sample adequacy value of the Organizational Commitment Scale is 0.865. The result of the Barlett test is statistically significant (p=0,000). According to the results of the explanatory factor analysis, the organizational commitment scale is explained by three factors. These are respectively; “normative commitment, affective commitment and continuance commitment”. The total variance explanation rate of these three factors is 50.956%. Among these factors, the rate of explaining the total variance of normative commitment is calculated as 27.97%, 15.778% of affective commitment and 7.2% of continuance commitment.

Table 2. Regression Model of the Effects of Leadership Styles on Organizational Commitment

Constant	Independent Variable	B	St. Beta	p
Organizational Commitment	Constant	1.24		
	Democratic Leadership	0.25	0.16	0.000

Autocratic Leadership	0.17	0.09	0.000
Laissez-Faire Leadership	0.12	0.03	0.000

Model F= 27.415 R²=0.229 p=0.000

h₁: Leadership styles have a statistically significant effect on organizational commitment.

According to the results of the regression analysis applied to investigate to what extent the organizational commitment of the participants is related to the leadership dimensions, it was seen that the organizational commitment and the leadership styles that recognize democratic, autocratic and complete freedom have a significant relationship (p<0.01). It was determined that there was a significant relationship between organizational commitment and leadership dimensions in the model. The model appears to be statistically significant (F=27.415; p=0.000). In the model, the coefficient of the democratic leadership variable was found to be significant (t=6.314; p=0.000). In addition, the coefficient of the autocratic leadership dimension seems to be significant (t=4.194; p=0.000). It is determined that the coefficient of the laissez-faire leadership dimension is also significant (t=3.594; p=0.000). Leadership dimensions that recognize democratic, autocratic and laissez-faire are determined to explain the organizational commitment of the participants by 22.9% (R²=0.229).

It is determined that the most important variable that affects the organizational commitment level is the democratic leadership dimension. It is seen that one-unit increase in the democratic leadership dimension provided an increase of 0.253 units in the level of organizational commitment. On the other hand, an increase of 1 unit in the autocratic leadership variable provides an increase of 0.173 units in the level of organizational commitment, while an increase of 1 unit in the laissez-faire leadership variable, increases 0.121 in the organizational commitment level.

Table 3. Regression Model of the Effects of Leadership Styles on Normative Commitment

Constant	Independent Variable	B	St. Beta	p
Normative Commitment	Constant	1.88		
	Democratic Leadership	0.34	0.30	0.000
	Autocratic Leadership	0.15	0.11	0.017
	Laissez-Faire Leadership	0.13	0.08	0.010

Model F= 16.887 R²=0.155 p=0.000

h₂: Leadership styles have a statistically significant effect on normative commitment.

According to the results of the regression analysis applied to investigate the extent to which apprentices relate to the leadership dimensions of the normative commitment, it is seen that the normative commitment and the democratic, autocratic and laissez-faire leadership dimensions are in a significant relationship. In the model, it is determined that there is a significant relationship between normative commitment and leadership dimensions. The model appears to be statistically significant (F=16.887, p=0.000). In the model, the coefficient of the democratic leadership variable is determined to be significant (t=5.66; p=0.000). In addition, the coefficient of the autocratic leadership dimension seems to be significant (t=2.39; p=0.017). It is determined that the coefficient of the laissez-faire leadership dimension is also significant (t=2.508; p=0.012). It is determined that leadership dimensions that recognize

democratic, autocratic and laissez-faire explain the normative commitment of the participants by 15% ($R^2=0.155$).

It is seen that the most important variable affecting normative commitment level is the democratic leadership dimension. One unit increase in the democratic leadership variable provides an increase of 0.34 units in the normative commitment level. On the other hand, an increase of 1 unit in the autocratic leadership variable provides an increase of 0.15 units in the normative commitment level. The 1 unit increase in the laissez-faire leadership variable provides an increase of 0.13 units in the normative commitment level.

Table 4. Regression Model of the Effects of Leadership Styles on Affective Commitment

Constant	Independent Variable	B	St. Beta	p
	Constant	1.894		
Affective Commitment	Democratic Leadership	-0.22	-0.20	0.010
	Autocratic Leadership	0.147	0.12	0.087
	Laissez-Faire Leadership	0.208	0.17	0.003

Model F= 7.019 $R^2=0.071$ p=0.000

h_3 : Leadership styles have a statistically significant effect on affective commitment.

According to the results of regression analysis applied to investigate to what extent apprentices' affective commitment is related to their leadership dimensions, it is seen that the leadership dimension that recognizes democratic and laissez-faire is in a significant relationship. In the model, it is determined that there is a significant relationship between affective commitment and leadership dimensions. The model appears to be statistically significant ($F=7.019$; $p=0.000$). It is determined that the coefficient of the laissez-faire leadership variable is significant ($t=2.960$; $p=0.000$). In the model, the coefficient of the democratic leadership variable is determined to be significant ($t=-2.609$; $p=0.010$). Democratic and laissez-faire leadership dimensions explain the organizational commitment of the participants by 7% ($R^2=0.07$).

One unit increase in the laissez-faire leadership dimension provides an increase of 0.208 units in the level of affective commitment. One unit increase in the democratic leadership dimension provides a 0.218 unit decrease in the level of affective commitment. On the other hand, it is determined that it does not affect autocratic leadership type affective commitment.

Table 5. Regression Model of the Effects of Leadership Styles on Continuance Commitment

Constant	Independent Variable	B	t	p
	Constant	0.668	1.605	
Continuance Commitment	Democratic Leadership	0.15	1.962	0.050
	Autocratic Leadership	0.229	2.918	0.004
	Laissez-Faire Leadership	0.131	2.038	0.042

Model F= 6.861 $R^2=0.059$ p=0.000

h_4 : Leadership styles have a statistically significant effect on continuance commitment.

According to the results of the regression analysis applied to investigate the extent to which apprentices' continuance commitment is related to their leadership dimensions, it is seen that the leadership dimensions that recognize

democracy, autocratic and laissez-faire are significantly related. It is determined that there is a significant relationship between continuance commitment and leadership dimensions in the model. The model appears to be statistically significant ($F = 6.861$; $p = 0.000$). In the model, the coefficient of the democratic leadership variable is determined to be significant ($t = 1.962$; $p = 0.05$). In addition, the coefficient of the autocratic leadership dimension seems to be significant ($t = 2.918$; $p = 0.004$). It is determined that the coefficient of the laissez-faire leadership dimension is also significant ($t=2.038$; $p=0.042$). Leadership dimensions that recognize democracy, autocratic and laissez-faire explain the continuance commitment of the participants by 6% ($R^2=0.059$).

It is determined that the variable that affects the level of continuance commitment is the autocratic leadership dimension. One unit increase in democratic leadership dimension provides 0.150 unit increase in continuance commitment level. On the other hand, an increase of 1 unit in the autocratic leadership variable led to an increase of 0.229 units in the continuance commitment level. The 1 unit increase in the laissez-faire leadership variable provides 0.1131 increase in continuance commitment level.

Table 6. ANOVA Results of Art Style Group Differences According to the Leadership Styles

Leadership Styles	Art Style			
	One-way	Mean	df	p
	Anova test (F)			
Democratic Leadership	1,715	0,184	273	0,105
Otocratic Leadership	1,309	0,147	273	0,246
Laissez-Faire Leadership	1,305	0,139	273	0,248

h_5 : There is significant difference between art type groups according to their leadership styles.

According to the ANOVA test conducted to determine the difference between the leadership styles according to the art type, there is not statistically significant difference between art type groups according to neither of the leadership styles ($p>0.05$).

Table 7. ANOVA Results of Art Style Group Differences According to the Organizational Commitment

Organizational Commitment	Art Style			
	One-way	Mean	df	p
	Anova test (F)			
Normative Commitment	3,392	0,249	273	0,002
Affective Commitment	1,699	0,187	273	0,109
Continuance Commitment	2,738	0,211	273	0,009

h_6 : There is significant difference between art type groups according to their organizational commitment.

According to the ANOVA test results conducted to investigate whether there is a difference in the dimensions of organizational commitment between the groups by art type, Normative Commitment ($p=0.002$) and Continuance Commitment ($p=0.009$) dimensions are statistically significant. On the contrary, according to Affective

Commitment type, there is no difference between groups according to art types ($p>0.05$).

5. Discussion, Conclusion and Recommendations

According to the results, the main hypothesis of the research, h_1 : Leadership styles have a statistically significant effect on organizational commitment; and secondary hypotheses h_2 : Leadership styles have a statistically significant effect on normative commitment and h_4 : Leadership styles have a statistically significant effect on continuance commitment are accepted. On the contrary, h_3 : Leadership styles have a statistically significant effect on affective commitment was rejected. According to the ANOVA results; hypotheses h_5 : There is significant difference between art type groups according to their leadership styles; and h_6 : There is significant difference between art type groups according to their organizational commitment are accepted.

It is possible to list the conclusions reached as a result of this research on the effect of the leadership styles of their masters in the organizational commitment of apprentices in traditional Turkish-Islamic decoration arts as follows:

The strongest leadership style affecting the apprentices' organizational commitment is the democratic leadership style. The reason why democratic leadership is effective is that the apprentices value and their ideas and opinions, and they approach their apprentices fairly and equally. The reason why autocratic leadership is effective may be explained by the fact that the master decides what to do and how to do it by not compromising his art. The reason why the laissez-faire leadership style is effective may be argued that the masters were influenced by their apprentices and that they did not fully adhere to the rules of the art they performed, and that they showed flexibility.

Democratic leadership seems to have an impact on normative commitment. It is thought that the apprentices value and value their ideas and opinions, and they approach their apprentices fairly and equally. On the other hand, laissez-faire leadership has an effect on emotional commitment. The reason for this is thought to be the leadership style that allows the apprentices to feel happy and feel a sense of belonging, as well as the family environment.

Leadership styles that affect apprenticeship continuance commitment; it is determined that the democratic leadership is at the highest level and there are leadership styles that recognize autocratic leadership and complete freedom. The reason why democratic leadership has an effect on apprenticeship's continuance commitment. It is thought that the apprentices value their ideas and opinions, and they approach their apprentices fairly and equally. The effect of autocratic leadership on continuance commitment. It can be explained by the fact that the master decides what to do and how to do it by not compromising his art.

Almost all of the apprentices are women; it is believed that fine arts and aesthetic elements and the high level of woman naivety than men are effective. It can also be argued that the level of women's commitment to cultural heritage and arts can be higher than men's.

It is noteworthy that in the performed art types, tile and hand-drawn arts are not preferred as other types of art. The reason for this is that it is thought that it is troublesome and dangerous because the art of tile and engraving is generally applied on mosque walls and domes. As other types of art are the art of practice on the book, they are more popular.

The research has some limitations. Eight of the traditional Turkish-Islamic decoration arts have been the subject of research, and the sending of a questionnaire to the course centers that provide education only in the traditional method operating in the province of Istanbul is the limitations of this research. There are some suggestions for practitioners and researchers for future researches. Firstly; since the research is conducted for the leadership styles of the masters who teach in the traditional method, research can be done on a different sample for the leadership styles of the masters who do not teach in the traditional method. Secondly; in the research, only the effects of leadership styles on organizational commitment were investigated. The mediation effect model can be investigated by including variables such as job satisfaction, organizational trust and personality, which are thought to have mediation effects along with leadership style.

In addition, due to the time constraints, few written sources have been used in the traditional Turkish-Islamic decoration arts in the master-apprentice relationship, because the cultic culture is common. In future studies on master-apprentice relationship, it would be beneficial to evaluate and write the medical information by taking this situation into consideration. Finally; as an alternative to the multiple regression analysis used in the research, the use of structural equation model can be suggested for determining the mediating effect.

References

- Allen, N. J. & Meyer J. P. (1990). The Measurement and Antecedents of Affective, Continuance and Normative Commitment to the Organization. *The British Psychological Society*, 63, 118.
- Alparslan, A. M. & Ekşili, N. (2016). Gündemdeki Liderlik Konuları: Journal Of Organizational Behavior Dergisinde Bibliyometrik Bir Analiz, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8(16), 274-291.
- Babaoğlu, A. (2007). *Ebrû İstanbul*. 1. Baskı. Düzenleyen: Nurten Şafak Topçu. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş..
- Bakan, İ. & Büyükbese, T. (2010). Liderlik Türleri ve Güç Kaynaklarına İlişkin Mevcut-Gelecek Durum Karşılaştırması: Eğitim Kurumu Yöneticilerinin Algılarına Dayalı Bir Alan Araştırması, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 12(19), 73-84.
- Baysal, A. F. (2016). "Osmanlı Cami Mimarisinde İç Mekan Kalem İş Tezyinatı." Düzenleyen: Muhiddin Okumuşlar. II. Uluslararası Dini Araştırmalar ve

- Küresel Barış Sempozyumu. *Sarajevo: Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları*, 191-195.
- Bayyurt, N. & Kılıç, C. H. (2017). "Liderlik Tarzının Örgüt Bağlılığına Etkisi: Bir Hastane Araştırması." *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi* 5 (2), 1-13.
- Çağman, F. (2014). *Kat'ı Osmanlı Dünyasında Kağıt Oyma Sanatı ve Sanatçıları* Düzenleyen: Selmin Kanga, İstanbul: Masa, Aygaz A.Ş..
- Çetin, N. M. (1992). *İslâm Kültür Mirasında Hat San'atı*. 1. Baskı. Düzenleyen: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: IRCICA İslâm Tarih San'at ve Kültür Araştırma Merkezi.
- Dalmış, A. B., (2018). "Örgütsel Bağlılığın İşten Ayrılma Niyeti ve İş Karşıtı Davranışlar Üzerine Etkisi: Havacılık Sektöründe Bir Araştırma", Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı İşletme Programı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Demirdağ, G. E. & Ekmekçioğlu, E. B. (2015). "Etik İklim ve Etik Liderliğin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Görgül Bir Araştırma." *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 17(1), 197-216.
- Doğan, S. & Kılıç, S. (2007). Örgütsel Bağlılığın Sağlanmasında Personel Güçlendirmenin Yeri ve Önemi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, no. 29, 37-61.
- Elüstün, T. S. & Sözen, İ. (2018). "Personel Güçlendirme İle Örgütsel Bağlılık Algısı ve İlişkisi: Liman İşletmesi Çalışanları Örneği." *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, Cilt 5, Sayı:10, 235-270.
- Eriş, M. N. (2011). *Hat Sanatında Bir Vazifeli Hattat Hamid Ayaç*. Düzenleyen: Alper ÇEKER, Geleneksel Sanatlar Serisi 5. cilt. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Esmer, Y. & Yüksel, M. (2017). İş Yaşamında Örgütsel Bağlılık: Teorik Bir Çerçeve. *Akademik Bakış Dergisi*, No. 62, 258-272.
- Fındıkçı, İ. (2012). *Bir Gönül Yolculuğu Hizmetkâr Liderlik*. 3. Baskı. İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Gelmez, M. & Ürtürk, E. A. (2019). Özel Bir Hastanede Liderlik Stillerinin ve Çalışan Performansının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi* 22, no. 1, 51-72.
- İpek, M. & Özbilgin, İ. G. (2015). Prososyal Davranışta Liderlik Tarzının Rolü: Milletvekili Danışman İlişkisi Üzerine Bir Araştırma, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (7)13, 129-149.
- Karagöz, Y. (2016). *SPSS ve AMOS 23 uygulamalı istatistiksel analizler*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Keskiner, C. (2008). *Minyatürler Kitabı*. Düzenleyen: Zehra Çekin. İstanbul: Sevil Ofset-Zeytinburnu Belediyesi Yayınları.
- Kılıç, R. & Çoban, M. (2015). Herzberg'in Motivasyon Teorisi İle Liderlik Tipleri Arasındaki İlişki: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* (13)1, 365-380.
- Koçel, T. (2013). *İşletme yöneticiliği*. (14. b.). İstanbul: Beta Basım.
- Küçüközkan, Y. (2015). Örgütsel Bağlılık ile Cinsiyet Arasındaki İlişki: Hastanelerde Çalışan Sağlık Personeli Üzerinde Bir Araştırma, *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 14-37.
- Lale, C., Kömürcü, S. & Günlü E. (2016). Turizm Sektörü Odaklı Filmlerde Sergilenen Liderlik Profilleri, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (2), 170-183.
- Meyer, J. P. & Allen, N. J. (1991). A Three Component Conceptualization of Organizational Commitment, *Human Resource Management Review*, 1, 66-86.
- Mesara, G. (1987). *Türk Tezhip ve Minyatür Sanatı*. Sandoz Bülteni, İstanbul: 9-20.
- Mesara, G. (1991). *Türk Sanatında İnce Kağıt Oymacılığı Katı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Örücü, E. & Çoban, M. (2017). Kamu ve Özel Bankalarda Uygulanan Liderlik Tarzlarının Kıyaslanması Üzerine Bir Araştırma, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (52), 1-15.
- Örün, Ö., Orhan, D., Dönmez, P., & Kurt, A. A. (2015). Öğretmen adaylarının bireysel yenilikçilik profilleri ve teknoloji tutum düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 65-76.
- Pfeffer, J. (1997). *New directions for organization theory: problems and prospects*. Oxford University Press.
- Şimşek, T. & Sökmen, A. (2016). Örgütsel Bağlılık, Örgütle Özdeşleşme, Stres ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Bir Kamu Kurumunda Araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (3), 606-620.
- Tağ, M. N. & Hıdıroğlu, D. (2019). Kaymakamların Algılanan Liderlik Tarzı Çalışanların İş Tatminini Etkiliyor mu? Ampirik Bir Çalışma. *Istanbul Business Research*, 233-258.
- Tekingündüz, S. & Tengilimoğlu, D. (2013). Hastane Çalışanlarının İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Güven Düzeylerinin Belirlenmesi." *Sayıştay Dergisi*, no. 91, 77-103.
- Tuğsal, T. (2019). *Liderlik teorileri ve özellikler yaklaşımı*. Liderlik ve Kurumsal Yönetim Teori ve Güncel

Araştırmalar, ed. Tuğsal, T., 15-30. Ankara: Gazi Kitabevi.

Üzüm, B. & Uçkun, S. (2019). *Liderlik Yeni Yaklaşımlar*. 1. Baskı. İzmit: Umuttepe Yayınları.

Yeşil, A. (2016). Liderlik ve Motivasyon Teorilerine Yönelik Kavramsal Bir İnceleme. *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi* 2(3), 158-180.

Yıldız, K. (2013). Örgütsel Bağlılık İle Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Muhalefet Arasındaki İlişki. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, 853-879.

Yılmaz, A. (2004). *Türk Kitap Sanatları Tabir ve İstihlaları*. İstanbul: Damla Yayınevi.

Yılmaz, M. K. (2011). *Çalışanların Liderlik Tiplerine İlişkin Algılamaları İle Motivasyon İlişkisi: Özel Sektör ve Kamu Sektörü Çalışanları Üzerine Bir Alan Araştırması*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

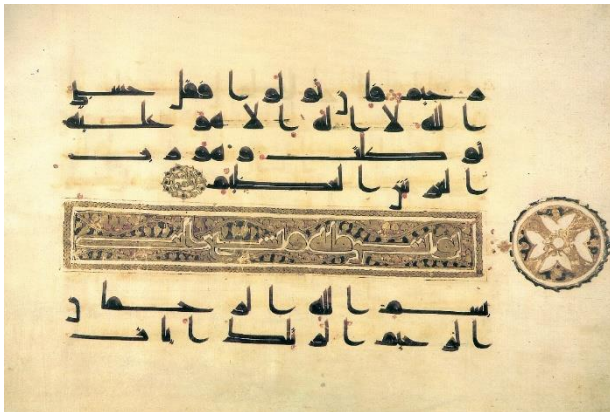
Yiğit, S. & Yazarkan, H. (2014). Liderlik Tarzı İle Mesleki Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (41), 71-84.

Appendices

An Example of Islamic Calligraphy Art

Küfi HAT (9th century)

Source: İ.K.M.H.S. (6) IRCICA Library

An Example of Tezhib Paper Decoration Art

Hacı Mahmud Efendi Album

Source: S.Y.E.K 3447-00003

An Example of Miniature Art

Hacı Beşir Ağa Album

Source: S.Y.E.K. 486

An Example of Tile Art

Rüstempaşa Mosque

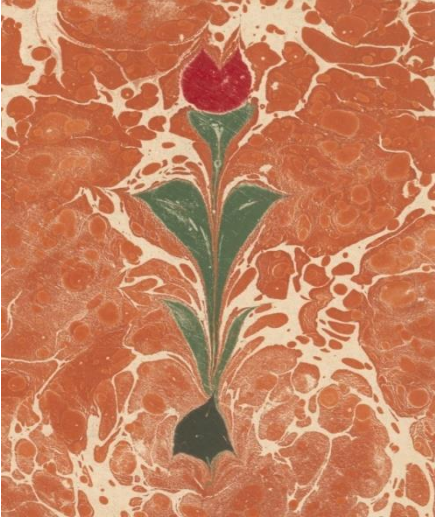
Source: IRCICA Library 74663_0095

An Example of Ebrû Turkish Marbling Art

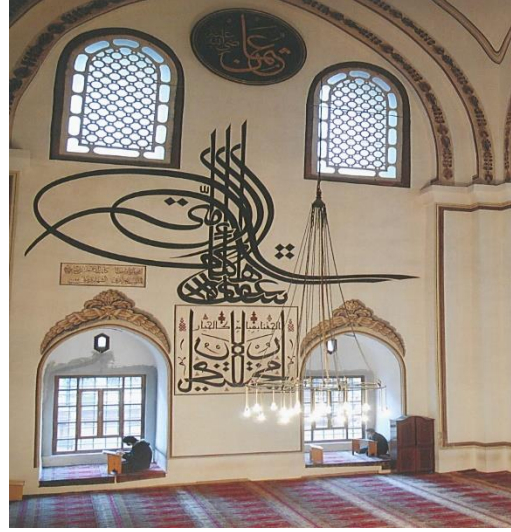
M.Necmeddin Okyay Collection

Source: T.Alparslan Babaoğlu Album

An Example of Architectural Ornament Art

Bursa Ulu Mosque Source: IRCICA Library 59086_0016

An Example of Bookbinding Art

Quran Ayasofya Album

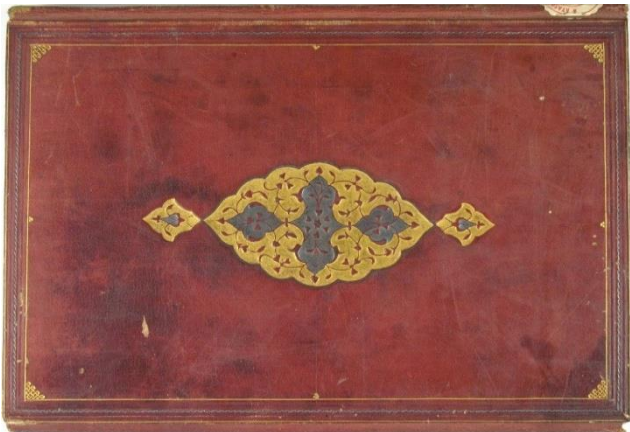
Source: S.Y.E.K. 2125_0000

An Example of Katı' Leather and Paper Carving Art

Hekimoğlu Ali Paşa Album Katı'(Leather Carving)

Source: S.Y.E.K. 677_059

Ethics Committee Approval

BEYKENT ÜNİVERSİTESİ

REKTÖRLÜĞÜ

10.02.2019

Beykent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sermaye Piyasaları ve Portföy Yönetimi Bölümü Dr.Öğr.Üyesi Türker TUĞSAL danışmanlığında yüksekisans öğrencisi Serdal ŞİMŞEK'in "Gelenekli Türk-İslâm Süsleme Sanatlarında Çırakların Örgütsel Bağlılıklarında Ustalarının Liderlik Tarzlarının Etkisi" başlıklı çalışma önerisini sunmak üzere anket çalışmasının uygunluğu, Beykent Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler için Yayın Etiği Kurulu tarafından değerlendirilmiş ve onaylanmıştır.

Sosyal ve Beşeri Bilimler için Yayın Etiği Kurul Üyeleri

BAŞKAN
Prof.Dr. Akile Reşide GÜRSOY

BAŞKAN YARDIMCISI
Prof.Dr. Turgut ÖZKAN

ÜYE
Prof.Dr. Esin SARIOĞLU

ÜYE
Prof.Dr. Ali Vahit TURHAN

ÜYE
Prof.Dr. Nihan ÜÇÜKSAVAŞ

ÜYE
Prof.Dr. Selahattin SARI

ÜYE
Prof.Dr. Tekin MEMİŞ

ÜYE
Prof.Dr. Oğuz MAKAL

ÜYE
Prof.Dr. Özgür Ömer ERSİN

Beykent Üniversitesi İletişim Hattı: 444 1997 - 0850 340 34 34 - www.beykent.edu.tr

Ayazığa Mahallesi Yerleşkesi: Ayazığa Mahallesi Hadım Kuru Yolu Cad. No: 19, Sarıyer 34396 İstanbul / Faks: (0212) 289 64 90

Beyköyü Yerleşkesi: Cumhuriyet Mah. Gürpınar Yolu Cad. No: 37A, Beykent Siteleri, Büyükçekmece 34300 İstanbul / Faks: (0212) 067 55 68

Taksim Yerleşkesi: Serasettiler Cad. No: 65, Taksim, Beyoğlu 34437 İstanbul / Faks: (0212) 243 02 78 info@beykent.edu.tr

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de İktisadi Gelişme Şoklarının İncelenmesi Üzerine Ampirik Bir Analiz

An Empirical Analysis on Investigation of Economic Development Shocks in Turkey

Sinan Erdoğan^{a,*}

^a Dr Öğr. Üyesi., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, 31060, Hatay/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-3491-8234

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 31 Mart 2020
Düzeltilme tarihi: 10 Mayıs 2020
Kabul tarihi: 14 Mayıs 2020

Anahtar Kelimeler:

İktisadi Gelişme
İktisadi Gelişme Şokları
Türkiye
Yapısal Kırılma
Birim Kök

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye ekonomisinde iktisadi gelişme şoklarının doğasını 1990-2018 dönemi için geleneksel ve yapısal kırılmalı birim kök ve durağanlık testleriyle araştırmaktır. Ampirik bulgular şöyle özetlenebilir: (a) geleneksel birim kök testi sonuçları iktisadi gelişmede görülebilecek şokların etkilerinin büyük oranda kalıcı olduğunu göstermektedir, (b) yapısal kırılmalı birim kök testleri sonuçları da iktisadi gelişme şoklarının etkisinin kalıcı olduğuna işaret etmektedir. Bu bulgular ışığında, Türkiye’de iktisadi gelişme üzerinde muhtemel şokların etkisinin kalıcı olduğu, bir diğer ifadeyle iktisadi gelişmenin herhangi bir şok durumunda dışsal müdahale olmaksızın ortalama değerine ve trend patikasına dönmediği ifade edilebilir. Bu bulgular, Türkiye’de iktisadi gelişme üzerinde dengeleyici politikaların gerekliliğine işaret etmektedir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 31 March 2020
Received in revised form 10 May 2020
Accepted August 14 May 2020

Keywords:

Economic Development
Economic development Shocks
Turkey
Structural Break
Unit Root

ABSTRACT

The main goal of this paper is to investigate nature of the economic development shocks in Turkey’s economy from 1990 to 2018 by implementing set of unit root/stationarity tests. Empirical results are as follows: (a) According to the traditional unit root and stationarity tests results, the effects of shocks that can be seen in economic development are mostly permanent, (b) the results of unit root/stationarity tests with structural break indicate that the impact of economic development shocks is permanent. It can be said that the effects of possible shocks on economic development in Turkey are permanent, and economic development could not revert back its average and trend path without exogenous intervention. Therefore, stabilizing policies are required on economic development.

1. Giriş

Tarihsel süreç içerisinde iktisadi gelişmenin izlemiş olduğu dinamik patikanın anlaşılması az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler için önemli olan bir husustur. Bu bağlamda iktisadi kalkınmanın dinamik seyrinin anlaşılması, diğer bir ifadeyle muhtemel şoklar karşısında iktisadi gelişmenin davranış dinamiklerinin ortaya konulması hem iktisadi hem de ampirik analiz bağlamında önemlidir. İlk olarak iktisadi açıdan durum ele alınacak olursa; iktisadi gelişme üzerinde görülebilecek bir şokun etkisi geçici ise, herhangi bir pozitif

veya negatif şokun etkisi piyasa işleyişi ve dinamikleri çerçevesinde belirli bir süre içerisinde, herhangi bir dengeleyici müdahale olmaksızın ortadan kalkacaktır. Bu bağlamda piyasa işleyişine müdahale edilmemesi gerektiğini savunan klasik ve Neoklasik ekole dayalı iktisadi modellerin politik geri planında zımni bir durağanlık varsayımının olduğu ifade edilebilir. Diğer taraftan iktisadi gelişme üzerinde olası negatif veya pozitif bir şokun etkisi kalıcı ise, ilgili şokun etkisinin piyasa dinamikleri çerçevesinde müdahale olmaksızın giderilemediği, piyasa dinamiklerinin ilgili şokun etkisini

* Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: phderdogan@gmail.com

gidermekte başarısız olduğu söylenebilir. Böyle bir durumda dengeleyici bir dışsal müdahalenin gerekli olduğunu savunan Keynesyen temelli iktisadi modellerin geri planında ise zımni bir durağan olmayan süreç varsayımının olduğu söylenebilir. Dolayısıyla iktisadi gelişmenin zaman içindeki dinamik davranışının anlaşılması, iktisat politikası seçiminde önemli bir etkiye sahiptir.

İkinci olarak ampirik açıdan durum ele alınacak olursa, iktisadi gelişme serisinin durağan veya durağan olmayan bir süreç sergilemesi, ampirik tahmin yönteminin seçilmesi noktasında hayati öneme sahiptir. Söz gelimi iktisadi gelişme serisi ile beraber analize katılan diğer değişkenlerin durağan olmayan bir süreç sergilemesi, değişkenler arasında muhtemel bir eşbütünlük ilişkisinin araştırılmasını gerektirmektedir. Bu noktada Engle-Granger (1987), Johansen-Juselius (Johansen, 1988, Johansen ve Juselius, 1990) gibi geleneksel eşbütünlük testleri kullanılabilir olmaktadır. Açıklayıcı değişkenlerin entegrasyon derecesi I(0) ve I(1) olmak üzere karışık ise geleneksel eşbütünlük yöntemleri kullanılabilir olmaktan çıkmakta, böyle bir durumda ARDL (autoregressive distributed lag) Sınır testi yaklaşımı (Pesaran ve Shin (1999); Pesaran vd. (2001)) gibi kimi açıklayıcı değişkenlerin entegrasyon derecelerinin farklı olmasına izin veren eşbütünlük testleri kullanılabilir (Erdoğan vd. 2020). Son olarak değişkenler, düzey değerlerinde durağan bir süreç sergiliyorsa, durağan değişkenlerle tahmin yapmaya olanak sağlayan Granger Nedensellik testi (Granger, 1969) gibi yöntemler kullanılabilir. Ayrıca Yılcı ve Tunalı (2014) bir değişkenin durağan bir süreç izlediği durumda geçmiş verileri kullanarak ilgili değişkenin gelecek dönemdeki seyri hakkında çıkarımlar yapılabileceğini, durağan olmayan bir süreç sergilemesi halinde ise mevcut verilerle değişkenin gelecek seyrine dair çıkarımlar yapmanın söz konusu olamayacağını belirtmektedir.

Ayrıca iktisadi gelişmede görülebilecek şokların yapısını anlamak, iktisadi gelişme şoklarının yayılma etkisi ile ekonominin tümünü etkilemesini önlemek, dengeleyici müdahale politikaları geliştirmek adına önemlidir. Söz gelimi iktisadi gelişmede görülebilecek bir şokun etkisi kalıcı olursa, bir diğer ifadeyle iktisadi gelişmenin durağan bir süreç izlemediği durumda, şokun etkisi doğrudan diğer makro iktisadi değişkenlere yayılabilecektir. Örneğin iktisadi gelişmenin gelir ayağında yaşanabilecek bir yavaşlama, toplam talep düşüşü kanalıyla üretim düşüşlerine ve işsizliğe neden olabilecektir. Tersine gelirden hızlı bir artış, konjonktürün genişleme safhasında toplam talebi artırmak koşuluyla kısa dönemde fiyat istikrarsızlıklarına neden olabilir. Diğer taraftan gelişmenin eğitim ayağında görülebilecek negatif bir şok, üretim ve teknoloji kullanım bilgisi ile donatılmış işgücü arzının düşmesine, bu durum ise işgücü piyasasında emek arz-talep dengesinin bozulmasına yol açabilir. Bu gibi hususlarda dengeleyici veya konjonktürün tersine iktisat politikalarının oluşturulması noktasında yaşanacak gecikmeleri önlemek adına iktisadi gelişmenin dinamik davranışını anlamak önemlidir.

Bu çalışmanın temel amacı Türkiye ekonomisinde 1990-2018 döneminde iktisadi gelişmenin dinamik davranışını geleneksel ve yapısal kırılmalı birim kök ve durağanlık

testleri ile sınıyarak, karşılaştırmalı bir analiz ile politika önerileri geliştirmek ve ilgili literatüre katkı yapmaktır. Bu bağlamda çalışmanın ikinci bölümü literatür tartışmasına, üçüncü bölümü çalışmada kullanılan veri, ampirik yöntem ve uygulama sonuçlarına, son olarak dördüncü bölüm ise sonuç ve tartışmaya yer vermektedir.

2. Literatür Taraması

Şenol (2009), 42 ülkede 1990-2015 Dönemi için iktisadi gelişmenin durağanlık özelliklerini CADF birim kök testi ile araştırmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre iktisadi gelişme, gelişmekte olan ülkelerde durağan olmayan bir süreç sergilerken, gelişmiş ülkelerde ise durağan bir süreç sergilemektedir. Montañés ve Olmos (2014) İspanya'nın farklı bölgelerinde 1990-2010 döneminde insani gelişme endeksinin durağanlık özelliklerini genelleştirilmiş yapısal kırılmaları dikkate alan ve genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemine dayalı birim kök testi ile araştırmışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgular ağırlıklı olarak iktisadi gelişmenin durağan bir süreç izlemediği yönündedir.

Arslan vd. (2016) Türkiye'de 1975-2012 döneminde bebek ölüm oranlarını iktisadi gelişme göstergesi olarak kullandıkları çalışmada, iktisadi gelişmenin dinamik seyrini Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleriyle araştırmışlardır. Çalışmanın bulgularına göre bebek ölüm oranları, durağan olmayan bir süreç sergilemektedir. Erdem ve Çelik (2019) 33 Afrika ülkesinde 1995-2014 dönemi için insani gelişme endeksinin durağanlık özelliklerini yatay-kesit bağımlılığı dikkate alan panel birim kök (Smith Bootstrap) testi ile incelemiştir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre ilgili ülkelerde iktisadi gelişme durağan olmayan bir süreç sergilemektedir. Güzel ve Erdoğan (2019) 1990-2017 dönemi için Türkiye'de iktisadi gelişmenin durağanlık özelliklerini Kwiatowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) durağanlık yaklaşımıyla incelemiş olup, elde edilen bulgulara göre Türkiye'de iktisadi gelişme durağan olmayan bir süreç sergilemektedir.

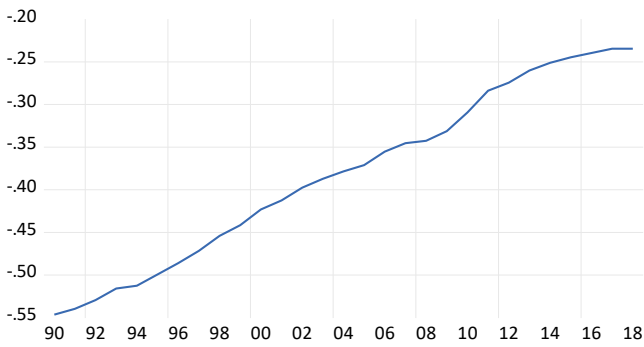
İktisadi gelişme olgusu yaklaşık üç çeyrek asırdır iktisat gündemindedir. Ancak insan odaklı yaklaşım bağlamında iktisadi gelişmenin durağanlık özelliklerinin araştırılması noktasında çok kısıtlı bir literatür olduğu göze çarpmaktadır. Türkiye özelinde yapılan çalışmalar ele alındığında, her ne kadar Türkiye'de iktisadi gelişmenin durağanlık özellikleri geleneksel birim kök ve durağanlık analizleri ile araştırılmış olsa da yapısal kırılmalar altında serinin dinamik seyrinin ne yönde değişeceği araştırılmamıştır. Yapısal kırılmaların dikkate alınmadığı durumda testlerde hesaplanan kritik değerler ve hipotez testleri sapmalı olabilmektedir (Perron, 1989). Bu nedenle çalışmada hem geleneksel hem de yapısal kırılmalı birim kök ve durağanlık testleri kullanılarak 1990-2018 dönemi için Türkiye'de iktisadi gelişmenin durağanlık özellikleri araştırılmıştır. Bu yönüyle çalışma literatürdeki benzer çalışmalardan ayrılmakta olup, daha kapsamlı ve mukayeseli bir analiz sunması yönleriyle literatüre katkı yapmayı amaçlamaktadır.

3. Veri, Yöntem ve Ampirik Uygulama

3.1. Veri

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde iktisadi kalkınmada görülebilecek muhtemel şokların yapısı, 1990-2018 dönemi için Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yıllık olarak yayınlanan İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index) verileri kullanılarak araştırılmıştır. İnsani gelişme endeksinin üç temel alt bileşeni bulunmakla beraber bunlar gelir, eğitim ve sağlık endeksleridir. Bu bağlamda gösterge, günümüzde iktisadi kalkınmayı ölçen kapsamlı göstergelerden birisi olması ve literatürde genel kabul görmesi nedeniyle iktisadi gelişme göstergesi olarak kullanılmış olup UNDP (2019) veri tabanından elde edilmiştir. Endeks 0 ile 1 arasında değişmekte, 0 en az gelişmişlik düzeyini, 1 ise en yüksek gelişmişlik düzeyini temsil etmektedir. 2018 yılı itibariyle Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksi 0,791'dir. Türkiye, bu skor ile dünya sıralamasında 64. sırada yer almaktadır. Bu bağlamda Türkiye, dünya ortalamasının üzerinde bir gelişmişlik skoruna sahiptir.

Grafik 1. Türkiye de İktisadi Gelişme Endeksinin (Logaritmik) Tarihsel Seyri

Not: Grafik yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye'de insani gelişmenin tarihsel seyri Grafik 1'de gösterilmiştir. Grafikte de görüldüğü üzere, Türkiye'de iktisadi gelişme tarihsel olarak artış trendine sahiptir. Bu noktada dikkat çeken husus, bu artış davranışı belirli dönemler azalarak artan (1993-1994, 2000-2002, 2008-2010 gibi) bir seyre sahip iken, bazı dönemlerde ise artarak artan bir eğilime sahip olduğudur. Özellikle Türkiye Ekonomisinde iktisadi krizlerin, doğal afetlerin veya 2008 Mortgage krizi gibi uluslararası iktisadi krizlerin gerçekleştiği tarihler dikkate alındığında, serinin dinamik seyrinde yaşanan bu değişimlerin büyük oranda Türkiye ekonomisinin tarihsel gerçeklikleri ile de uyumlu olduğu sonucu çıkarılabilir.

3.2. Yöntem

Çalışmada iktisadi gelişmede görülebilecek şokların etkisinin geçici mi yoksa kalıcı mı olduğunu belirlemek adına öncelikle yapısal kırılmayı dikkate almayan, geleneksel birim kök ve durağanlık testleri olan Genişletilmiş Dickey-Fuller (1981) birim kök testi (ADF), Phillips ve Perron (1988) (PP) birim kök testi ve Kwiatkowski vd. (1992) tarafından önerilen durağanlık testi (KPSS) kullanılmıştır. Bai ve Ng 'ye (2001) göre yokluk hipotezinde durağanlığı test eden yöntemlerin kullanılması daha avantajlıdır. Çünkü yokluk hipotezinde durağanlığı test eden yaklaşımlarda durağanlık hipotezinin reddinin,

yokluk hipotezinde birim kök görüşünün kıl payı reddedilemediği duruma kıyasla durağanlık aleyhine kanıtları daha da güçlendirdiğini belirtmiştir. Bu nedenle çalışmada sapmalı hipotez kabulünden kaçınmak adına yokluk hipotezinde birim kök ve durağanlığı test eden farklı test prosedürleri kullanılmıştır. ADF birim kök yaklaşımında kullanılan regresyon modeli şöyle tanımlanabilir (Enders, 2014: 218; Acaravcı vd. 2019: 8-9):

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \gamma y_{t-1} + \alpha_1 t + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (1)$$

Burada α_0 , sabit; t doğrusal zaman trendi; Δ , birinci sıra farkı; p , gecikme sayısı ve ε_{2t} hata terimidir. ADF yaklaşımında yokluk hipotezinde "Birim kök vardır ($\gamma = 0$)" görüşü, "Seri durağandır $\gamma < 0$ " görüşüne karşı test edilmektedir. Diğer taraftan Phillips-Perron (PP) (1988) birim kök testinin kullanmış olduğu veri tanımlama süreci aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

$$y_t = \delta y_{t-1} + u_t \quad (2)$$

Burada PP testinin ADF spesifikasyonundan en temel farkı bağımlı değişkenin gecikmeli değeri fark operatörü ile değil, düzey değerleri ile kullanılmakta olup, iki numaralı denklem EKK yöntemi ile tahmin edilmekte ve sabit parametresi veya sabit-trend parametreleri de dahil edilerek genişletilebilmektedir. Aynı zamanda parametre katsayıları için hesaplanan kritik değerler, otokorelasyona karşı düzeltilmiş kritik değerlerdir. Son olarak u_t , hata terimini ifade etmektedir. PP yaklaşımında da ADF yöntemine benzer biçimde yokluk hipotezinde "birim kök vardır" görüşü alternatif hipotezde "seri durağandır" görüşüne karşı test edilmektedir. Diğer taraftan KPSS durağanlık testinin kullanmış olduğu regresyon modeli aşağıdaki gibi tanımlanabilir (Kwiatkowski vd., 1992: 161):

$$y_t = \delta t + r_t + \varepsilon_{3t} \quad (3)$$

Burada $r_t = r_{t-1} + u_t$ ve $u_t \sim iid(0, \sigma_u^2)$ ve $\varepsilon_{3t} \sim iid N(0, \sigma^2)$ dir. Ayrıca t , deterministik trend parametresini, r rassal süreci (random walk) ve ε_{3t} , durağan hata terimini ifade etmektedir. KPSS yaklaşımında ADF yönteminden farklı olarak yokluk hipotezi; sabitli modelde $\sigma_u^2=0$, "seri ortalama durağandır" biçiminde, sabitli ve trendli modelde ise "seri trend durağandır" şeklinde önerilmiştir.

Diğer taraftan serilerde görülebilecek olası yapısal kırılmalar dikkate alınmadığı takdirde yokluk hipotezleri olması gerekenden aşırı biçimde kabul edilebilmektedir. Bu nedenle birim kök (durağanlık) hipotezi, durağanlık (birim kök) hipotezi yerine kabul edilebilmektedir (Perron, 1989). Böyle bir durumda değişkenlerin dinamik seyri ile ilgili sapmalı hipotez testlerine bağlı olarak yanlış politika çıkarsamaları veya uygulamaları yapılabilmektedir (Erdogan ve Acaravcı, 2019). Bu çalışmada sapmalı hipotez testi ve politika önerilerinden kaçınmak adına serilerde muhtemel oluşabilecek yapısal kırılmaları da göz önünde bulundurmaya olanak sağlayan, Zivot ve Andrews (1992) tarafından önerilen ADF tipi tek kırılmalı yapısal kırılmalı

birim kök testi ile Kurozumi (2002) tarafından önerilen KPSS tipi tek kırılmalı durağanlık testi de kullanılmıştır.

Zivot ve Andrews (1992) tarafından önerilen yapısal kırılmalı birim kök testi, temelde ADF spesifikasyonuna dayanmakla beraber yokluk hipotezinde “*T_b tarihinde yapısal kırılma ile beraber birim kök vardır*” görüşünü alternatif hipotezde “*seri durağandır*” görüşüne karşı test etmektedir. Çalışma kapsamında kullanılan sabitte kırılma ve sabit ve trendde kırılmalı modeller sırasıyla denklem 5 ve 6’daki gibidir:

$$y_t = \alpha + dD(T_B)_t + y_{t-1} + e_t \quad (4)$$

$$y_t = \alpha_1 + dD(T_B)_t + y_{t-1} + (\alpha_2 - \alpha_1)DU_t + e_t \quad (5)$$

Burada $D(T_B)_t = 1$ ve $t = T_B + 1, 0$ diğer; $DU_t = 1$ ve $t > T_B, 0$ diğer; $A(L)e_t = B(L)v_t, v_t \equiv iid(0, \sigma^2)$ olup, burada $A(L)$ ve $B(L)$ sırasıyla gecikme operatöründe p ve q dereceden polinomlardır. 4 ve 5 numaralı denklemleri sabit ve trendde değişimleri de içerecek şekilde genişletilirse sırasıyla denklem 6 ve 7’deki hale gelecektir:

$$y_t = \alpha + \theta DU_t + \beta_t + dD(T_B)_t + \rho y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \phi_j \Delta y_{t-j} + e_t \quad (6)$$

$$y_t = \alpha_1 + \theta DU_t + \beta_t + dD(T_B)_t + \tau DT_t^* + \rho y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \phi_j \Delta y_{t-j} + e_t \quad (7)$$

Kurozumi (2002) tarafından önerilen tek kırılmalı durağanlık testi temelde KPSS testi stratejisine dayanmakta olup, test kapsamında kullanılan veri üretme süreci şöyle tanımlanabilir:

$$y_t = z_t \beta + x_t \quad (8)$$

Burada $x_t = r_t + u_t$, $r_t = r_{t-1} + \varepsilon_t$ ve $u_t = \sum_{j=0}^{\infty} \phi_j I_{t-j}$ ‘dir. z_t trendde kırılmayı içeren deterministik bileşen ve $\{\varepsilon_t, \phi_j\} \square iid$ ‘dir. Burada yapısal kırılmanın $T_b (1 < T_b < T)$ tarihinde gerçekleştiği ve fraksiyonun $\omega = T_b / T$ biçiminde sabit olduğu varsayılmaktadır. 8 numaralı denklemde sabitte kırılma $z_t = [1, DU_t]$, sabit ve trendde kırılma ise $z_t = [1, DU_t, t/T, DT_t^*]$ biçiminde ifade edilebilir. Burada $DU_t = 1(t > T_b)$ ve $DT_t^* = 1(t > T_b) \times (t - T_b) / T$ ‘dir.

Burada yokluk hipotezi $H_0 : \sigma_\varepsilon^2 = 0$ “*Yapısal kırılma ile seri durağandır*” iken alternatif hipotez ise “*yapısal kırılma ile seri durağan değildir*” biçimindedir.

3.3. Ampirik Bulgular

Çalışma kapsamında uygulanan geleneksel birim kök testi ve durağanlık test sonuçları Tablo 1’ de sunulmuştur. Bu bağlamda ADF ve PP birim kök testi sonuçlarına göre Türkiye ekonomisinde iktisadi gelişme hem sabitli hem de sabitli ve trendli modelde durağan değildir. KPSS test sonuçlarına göre ise iktisadi kalkınma sabitli modelde durağan değilken, sabitli ve trendli modelde ise durağandır. Bu bağlamda yapısal kırılmalar göz ardı edildiği durumda uygulanan testlere göre Türkiye’de iktisadi kalkınma, 1990-

2018 dönemi için durağan değildir. Dolayısıyla bulgulara göre iktisadi gelişme de görülebilecek herhangi bir şokun etkisi kalıcı olmakta, değişken dışsal bir müdahale olmaksızın ortalama değerine dönememektedir.

Tablo 1. Geleneksel Birim Kök Testleri Sonuçları

	ADF		PP		KPSS	
	c	(c+t)	c	(c+t)	c	(c+t)
<i>hdi</i>	-1,073 (0,711)	-1,564 (0,780)	-0,952 (0,755)	-1,472 (0,815)	0,684**	0,083
Krit. Değ. (%5)					0,463	0,146

Not: Birim kök testlerinde kullanılan modeller: “c+t, trend ve sabiti içerir”; “c, sadece sabiti içerir” şeklindedir. Parantez içindeki değerler, olasılık değerleridir. ADF testi için en uygun gecikme sayısı seçiminde, Schwarz-Bayesian Bilgi Kriteri (SBC); PP ve KPSS testi için, Newey-West düzeltme gecikmesi seçeneği kullanılarak en uygun gecikme sayısı kullanılmıştır. **: %5 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Yapısal kırılmaların dikkate alındığı birim kök ve durağanlık testi sonuçları Tablo 2 (Model A: Sabitte Kırılma) ve Tablo 3 (Model C: Sabitte ve Trendde Kırılma)’ de sunulmuştur. Elde edilen bulgulara göre Türkiye’de iktisadi gelişme, hem tek kırılmalı ADF birim kök hem de tek kırılmalı KPSS durağanlık testi sonuçlarına göre birim kök içermektedir. Bu bağlamda yapısal kırılmalı testlerden elde edilen bulgular, geleneksel testlerden elde edilen bulguları büyük oranda desteklemektedir. Dolayısıyla iktisadi gelişmede görülebilecek muhtemel bir şokun etkisi kalıcı olabilecek, herhangi bir müdahale olmaksızın denge patikasına geri dönemeyecektir. Ayrıca yapısal kırılma tarihleri irdelenecek olursa tek kırılmalı ADF testinden elde edilen kırılma tarihleri 1998 ve 2009 iken, tek kırılmalı KPSS testinden elde edilen kırılma tarihlerinin 2010 ve 2014 yılı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de iktisadi gelişmede yapısal kırılmanın gerçekleştiği yıl olarak 2008-2010 arası dönem kabul edilebilir. Türkiye ekonomisinde iktisadi gelişmenin dinamik seyri incelendiğinde (Grafik 1), 2008 yılından itibaren iktisadi gelişmenin azalan oranda bir artış trendine girdiği, yani serinin trend eğiminin azaldığı ve bu durumun 2010 yılına kadar devam ettiği söylenebilir. Dolayısıyla ilgili dönemde yapısal kırılmanın gerçekleştiğinin kabul edilmesi, serinin dinamik seyri ile de uyumlu olduğu ifade edilebilir. Ayrıca bu dönemin Amerika Birleşik Devletleri’nde patlak veren Mortgage Krizi’nin dünya iktisadi sistemine yayıldığı zaman dilimi olduğu ve ilgili dönemde Türkiye ekonomisinde ciddi ölçüde bir milli gelir kaybı yaşandığı göz önünde bulundurulduğunda, yapısal kırılma tarihlerinin ilgili aralıkları işaret etmesinin hem ulusal hem de uluslararası iktisadi gerçeklerle de uyumlu olduğu söylenebilir.

Tablo 2. Yapısal Kırılmalı Test Sonuçları (Sabitte Kırılma)

Test	Model A: Sabitte Kırılma		
	İstatistik	Fraksiyon (λ)	Kırılma Tarihi
Zivot-Andrews (1992)	-1,962	0,310	1998
Kurozumi (2002)	0,046**	0,025	2014

Kritik Değerler (%5): Model A Zivot-Andrews (1992): -4,80, Model A Kurozumi (2002): 0,027; Model C Zivot-Andrews

(1992):: -5,08, Model C Kurozumi (2002): 0,015. **: %5 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3. Yapısal Kırılmalı Test Sonuçları (Sabitte ve Trendde Kırılma)

Test	Model C: Sabit ve Trendde Kırılma		
	İstatistik	Fraksiyon (λ)	Kırılma Tarihi
Zivot-Andrews (1992)	-2,604	0,690	2009
Kurozumi (2002)	0,031**	0,724	2010

Not: Açıklamalar için bkz. Tablo 2

4. Sonuç ve Tartışma

İktisadi gelişme, literatürde genellikle az gelişmiş ülkeler özelinde değerlendirilen bir konudur. İktisadi refahı artırmak adına uluslararası iktisadi ve politik rekabetin günümüzde ne denli sertleştiği göz önünde bulundurulduğunda, iktisadi gelişmenin hızlandırılmasının salt az gelişmiş ülkelerin değil aynı zamanda gelişmiş ülkelerin de temel hedefleri arasında olduğu ifade edilebilir. En yalın ifadesiyle bireylere müreffeh yaşam koşulları sunmak, iktisat politikalarının temel amaçları arasında yer almaktadır. Bu noktada etkin iktisadi gelişme politikalarının oluşturulması, oluşabilecek muhtemel şokların doğasının anlaşılması, karşı konjonktür oluşturabilecek politikaların belirlenmesi ve iktisadi gelişmenin gelecek dönemlerde seyrinin anlaşılabilmesi adına iktisadi gelişmenin durağanlık özelliklerinin anlaşılması önem kazanmaktadır. Bu çalışmada Türkiye’de iktisadi gelişmenin dinamik seyri 1990-2018 dönemi için geleneksel ve yapısal kırılmalı birim kök ve durağanlık yaklaşımları ile test edilmiştir. Hem geleneksel hem de yapısal kırılmalı testlerden elde edilen bulgulara göre Türkiye’de iktisadi gelişme durağan bir sürece sahip değildir. Bir diğer ifadeyle muhtemel bir şok karşısında iktisadi gelişme, dışsal bir müdahale olmaksızın denge değerlerine piyasa dinamikleri çerçevesinde geri gelmemekte, tarihsel ortalama ve trend patikasından sapmaktadır.

Türkiye ekonomisinde muhtemel şokların etkisinin kalıcı olması, bu noktada karşı konjonktür oluşturabilecek politikaların seçimi ve uygulanmasını önemli hale getirmektedir. Özellikle insani gelişme endeksinin temel bileşenleri olan gelir, eğitim ve sağlık gibi göstergelerde yaşanabilecek bozulmaların kolaylıkla diğer makro iktisadi değişkenlere yayılabileceği göz önüne alındığında, Türkiye ekonomisinde reaktif politika seçimlerinden ziyade proaktif politika seçimi önem kazanmaktadır. Bir diğer ifadeyle karar alıcılar gelişme şokları gerçekleşikten sonra şokun nedenlerini tespit etmek yerine, mevcut ortalama değeri ve trend patikasının sürdürülebilmesi adına şok gerçekleşmeden önce dengeleyici tedbirler almalı ve dalgalanmaya neden olan iktisadi aksaklıkların çözümü için gerekli politikaları uygulamalıdır.

Son olarak bu çalışmada endeksin kapsadığı zaman diliminin görece kısa olması nedeniyle tek kırılmaya izin veren birim kök ve durağanlık testleri kullanılmıştır. Endeksin zaman boyutunun uzaması; birden fazla kırılmaya izin veren ve ilgili dönemin iktisadi dinamiklerinin daha detaylı

yakalanmasına olanak sağlayan yöntemlerin kullanılabilmesinin önünü açacak ve geleneksel, tek veya çok kırılmalı testlerden elde edilen bulguların güvenilirliğini artıracaktır. Bu nedenle endeksin zaman boyutunun uzaması ile beraber, gelecek çalışmalarda Türkiye ekonomisinde iktisadi gelişme şoklarının yapısının çoklu kırılmaya olanak sağlayan yaklaşımlarla araştırılması önemlidir.

Kaynakça

- Acaravcı, A., Akalin, G. ve Erdoğan, S. (2019). Araştırma-Geliştirme Harcamalarının Türkiye İhracatına Etkileri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37(1), 1-16.
- Arslan, İ., Eren, M. V. ve Kaynak, S. (2016). Sağlık ile Kalkınma Arasındaki İlişkinin Asimetrik Nedensellik Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(2), 287-310.
- Bai, J. ve Ng, S. (2005). *A new look at panel testing of stationarity and the PPP hypothesis* (pp. 426-450). Cambridge University Press.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Enders, W. (2014), *Applied Econometric Time Series*, 4. Baskı, USA: John Wiley&Sons, Inc.
- Engle, R. F. ve Granger, C. W. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 251-276.
- Erdem, E. ve Çelik, B. (2019). İnsani Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bazı Afrika Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 13-36.
- Erdogan, S. Ve Acaravcı, A. (2019). Revisiting the convergence of carbon emission phenomenon in OECD countries: new evidence from Fourier panel KPSS test. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(24), 24758-24771.
- Erdogan, S., Akalin, G. ve Oypan, O. (2020). Are Shocks to Disaggregated Energy Consumption Transitory or Permanent in Turkey? New Evidence from Fourier Panel KPSS Test. *Energy*, 117174.
- Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 424-438.
- Güzel, A. E. ve Erdoğan, S. (2019). Demokrasi, Gelir Eşitsizliği ve İnsani Gelişme İlişkisi: Türkiye Örneği. in *Congress Proceedings Series* (p. 233-241).
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of economic dynamics and control*, 12(2-3), 231-254.
- Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration—with

- applications to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and statistics*, 52(2), 169-210.
- Kurozumi, E. (2002). Testing for stationarity with a break. *Journal of Econometrics*, 108(1), 63-99.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P. ve Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root. *Journal of econometrics*, 54(1-3), 159-178.
- Montañés, A. ve Olmos, L. (2014). Do the Spanish regions converge? A unit root analysis for the HDI of the Spanish regions. *Applied Economics*, 46(34), 4218-4230.
- Perron, P. (1989). The great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1361-1401.
- Pesaran, M. H. ve Shin, Y. (1998). An autoregressive distributed-lag modelling approach to cointegration analysis. *Econometric Society Monographs*, 31, 371-413.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phillips, P. C. ve Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Şenol, Z. (2019). Finansal Gelişim İle İnsani Gelişim Arasındaki İlişki: Gelişmiş Ve Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(2), 341-358.
- UNDP (2019). Human Development Data. <http://hdr.undp.org/en/data> (Erişim Tarihi: 30. 09. 2019).
- Yilanci, V. ve Tunali, Ç. B. (2014). Are fluctuations in energy consumption transitory or permanent? Evidence from a Fourier LM unit root test. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 36, 20-25.
- Zivot, E. ve Andrews, D. W. K. (2002). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of business & economic statistics*, 20(1), 25-44.

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de İşletme Tarihinin Görünümü ve Gelişimi: Yönetim ve Organizasyon Kongre Bildirileri Üzerinden Bir Bakış

The View and Development of Business History in Turkey: An Overview on Management and Organization Congress Papers

Osman Eroğlu^{a,*}

^aDr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu, Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, 47200, Mardin/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-8149-0149

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 31 Mayıs 2020
Düzeltilme tarihi: 17 Ağustos 2020
Kabul tarihi: 21 Ağustos 2020

Anahtar Kelimeler:

İşletme Tarihi
Yönetim ve Organizasyon Kongreleri
Türkiye

ARTICLE INFO

Article history:

Received 31 May 2020
Received in revised form 17 August 2020
Accepted 21 August 2020

Keywords:

Business History
Management and Organization Congresses
Turkey

ÖZ

Türkiye’de işletme tarihini ayrı bir disiplin olarak nitelendirmek için oldukça erken olmasına rağmen; yakın tarihte dünyada işletme tarihine artan ilgiden etkilenerek bu alan ilgi görmeye başlamıştır. Bu çalışmada işletme tarihinin önce kuramsal çerçevesi ortaya çıkarılmış, daha sonra Google Ngrams istatistikleri aracılığıyla bu alan taranmış ve alanın Türkiye’deki görünümü ve gelişimi 1993 yılından beri düzenlenen Yönetim ve Organizasyon Kongre bildirileri üzerinden incelenmiştir. Bu çalışmada işletme tarihinin Türkiye’deki yakın bir kesit tanımlaması yapılarak yönetim ve organizasyon yazınına katkı sağlanması beklenmektedir.

ABSTRACT

Although to characterize business history as a separate discipline in Turkey is quite early; in recent years, this area has been attracting interest in the world. In this research, first the theoretical framework of business history was disclosed then through the Google Ngrams statistics this area was scanned and the view and development of the area in Turkey was observed over the Management and Organization Congress proceedings which held since 1993. In this study, with defining a proximal section of business history in Turkey, it is expected to contribute the Management and Organization’s literature.

1. Giriş

İşletmelerin en temel amaçlarından biri varlığını sürdürmektir ve varlığını sürdürebilen işletmeler uzun ömürlü olmayı başarabilirler. Yalnız hem Türkiye’de hem de Dünya’da işletmeler için uzun ömürlü olmayı başarmak oldukça zor bir olgu olup bunu başarabilen işletme sayısı oldukça azdır. Örneğin, Capital Online 2010 Ocak sayısına göre Türkiye’de kurulan işletmelerin %80’i kuruldukları ilk beş yıl içerisinde kapanmakta olup bu oran ilerleyen yıllarda artmaktadır (2010’dan akt., Dil, 2016: 50). Nystrom ve Starbuck’ın (1981) çalışmalarında işletmelerin yaşam ortalamasının 25 yıl olduğunu ileri

sürmüştür bunun yanında Türkiye’de ise Capital Online 2010 Ocak Sayısı’nda bu ortalama 34 yıl olarak gösterilmiştir (2010’dan akt., Dil, 2016: 51). Uzun ömürlü işletmeleri inceleyen bilim dalı olarak karşımıza işletme tarihi çıkmaktadır.

Daha önceleri iktisat tarihinin bir alt dalı olarak anılan işletme tarihinin ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkmasının kökenleri Kuzey Amerika ve Batı Avrupa’ya dayanmaktadır. 1920’li yılların sonunda Amerika’da işletme tarihinin kendine özgü bir çalışma alanı olarak temeli atılmıştır. Özellikle 1960’lı yıllarla birlikte işletme tarihi geniş bir alana yayılmış, önemli araştırmalar yapılmış ve üretken bir alana

*Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: osmaneroglu2181@hotmail.com

dönüşmüştür. İşletme tarihi günümüzde Business History Review ve Business History gibi uzun yıllara dayanan saygın dergileriyle (Booth ve Rowlinson, 2006:13) ve The Business History Conference ve European Business History Association tarafından sürdürülen yıllık konferanslarla birlikte yerleşik bir bilimsel alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüz akademik dünyasında işletme tarihine duyulan ilgi artmış. Dünyanın farklı ülkelerinde işletme tarihi üzerine kongreler, konferanslar ve çalıştaylar düzenlenmiş ve bu alanda çalışan akademisyenler bir araya getirilmiştir. Alanla ilgili indekslerde yapılan tarama sonucunda 2010-2016 yılları arasında yayınlanan makale sayısı, 1950-1979 yıllarında yayınlananlardan 1.16 kat daha fazladır (Kurt, 2016).

Türkiye’de işletme tarihini ayrı bir disiplin olarak nitelendirmek için oldukça erken olmasına rağmen; yakın tarihte dünyada işletmecilik tarihine artan ilgiden etkilenerek bu alan ilgi görmeye başlamıştır. Yalova üniversitesi tarafından 2014 yılında İşletmecilik Tarihi Çalıştayı düzenlenmiştir. Yine aynı yıl Vehbi Koç ve Ankara Araştırmaları Merkezi (VEKAM) tarafından “Tarihin Gizli, Tarihçiliğimizin Eksik Bahçesi: İşletme Tarihi” isimli panel düzenlenmiştir. Bu çalıştaylar 2015’de “Ekonomi Tarihçilerinin Gözünden Türkiye’de Yeni Bir Disipline İlişkin Yorumlar” ve “Yönetim Alanında Kayıp Bir Aktör: Türk Sevk ve İdare Derneği” olarak düzenlenmiştir. 22. Ulusal Yönetim ve Organizasyon kongresi 2014 yılında Konya’da düzenlenen kongrede sınıflandırmasına stratejik yönetim, insan kaynakları yönetimi, örgütsel davranış disiplinleri dışında kongre tarihinde ilk defa işletmecilik/yönetim tarihini eklemiştir. 2016 yılında İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi işletmecilik tarihi temalı özel bir sayı basmıştır. 9 Nisan 2018 tarihinde İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi’nin 50. Kuruluş Yıldönümü etkinlikleri kapsamında “Yönetim ve Tarih” konferansı düzenlenmiştir. Daha sonra konferans “İşletme Tarihi Konferansı” olarak değiştirilmiş ve ikincisi 21 Mart 2019 yılında Marmara Üniversitesinde 2. İşletme Tarihi Konferansı olarak düzenlenmiştir. Türkiye’de 3 üniversitede işletme tarihi ders olarak lisans ve lisans üstü programlarının içeriğinde yer almaktadır (Aysan, 2013: 973). Aynı zamanda akademi dışında Türkiye’de “Osmanlı İmparatorluğu döneminden Cumhuriyet’in kurulması ve günümüze kadar ticari, ekonomik (ve kültürel) hayatın merkezinde yer alan yüz yıldır yaşadıkları önemli markaların bir araya gelmeleri ile oluşmuş” Yüzyıllık Markalar Derneği bulunmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye’de önemli ölçüde göz ardı edilen işletme tarihinin önce kuramsal çerçevesi ortaya çıkarılmış, daha sonra Google Ngrams istatistikleri aracılığıyla bu alan taranmış ve alanın Türkiye’deki durumu ve gelişimi 1993 yılından beri düzenlenen en köklü kongrelerinden biri olan Yönetim ve Organizasyon Kongreleri bildirileri üzerinden içerik analizi yönteminden yararlanarak incelenmiştir. Bu çalışmada bu araştırma ile amaçlanan işletme tarihinin Türkiye’de nasıl bir görümüne ve gelişime sahip olduğu yakın dönem yazın taramasıyla ortaya çıkararak ileriki araştırmalara zemin oluşturmaktır.

2. Kuramsal Çerçeve

İşletme tarihi denildiği zaman akla ilk gelen işletmelerin tarihini inceleyen akademik çalışmalardır. Daha kapsamlı

bir tanım olarak işletme tarihi, işletmelerin ve sektörlerin tarihlerini kayıtlarına dayalı sistematik olarak inceleyen iktisat tarihinden ayrılmış önemli bir akademik alan karşımıza çıkmaktadır. Ancak, işletme tarihinin esasını neyin oluşturduğu dair tartışma günümüze hala devam etmektedir. Amatori ve Jones (2003)’ a göre işletme tarihi, işletmelerin tarihinden bütün işletme sistemlerinin tarihiyle ilgili her konuyu kapsar. İşletme tarihinin gelişiminde kritik rol oynayan ve bir iktisat tarihçisi olan Norman Gras, işletme tarihini; “*Büyük küçük, geçmişte ya da günümüzde var olan işletmelerin biyografisi.*” olarak tanımlar (Norman, 2009). İşletme tarihi akademik bir araştırma alanı olarak üzerinde uzun süre tartışılmış kökenleri XIX. yüzyıldaki Alman ve İngiliz çalışmalarına kadar uzanmakta olup Gras’ın 1927’ de işletmecilik tarihi kürsüsünü Harvard Üniversitesi İşletmecilik Okulu’nda kurmasıyla ortaya çıkmıştır (Booth ve Rowlinson, 2006:13, Amatori ve Jones, 2007:104, Jones vd., 2012, Berghoff, 2015).

İşletme tarihinin iktisatçılar tarafından önemsenmediği bir dönemde Gras 1939 yılında Business and Capitalism: An Introduction to Business History (İşletme ve Kapitalizm: İşletme Tarihinin Giriş) adlı işletme tarihinin ilk genel sentezi çalışmayla birlikte işletme tarihi hızla gelişmeye başlamış olup özellikle 1960’larda ve 1970’lerde oldukça üretken bir akademik alan olmuştur (Amatori ve Jones, 2007: 25-27). Alfred Chandler, Gras’la birlikte işletmecilik tarihine önemli katkılar sağlayıp alanın Dünya’da yaygınlaşmasını ve güçlenmesini sağlamış ve bunu yaparken Gras’ın katkılarını tamamıyla red etmemiştir. Chandler işletme tarihini iktisat kuramıyla birleştirdiği sosyoloji kuramı ile daha ileri bir kurumsal çerçeveye geliştirmiş; ve alandaki hegemonyası otuz yıl boyunca egemen olan paradigma haline gelmiş ve disiplinin çağdaş anlamda kurucusu olarak kabul görmüştür (Amatori ve Jones, 2007:28,110, Jones ve Zneitlin, 2008: 1-2). Chandler’ın büyük işletmelerin idari üstünlükleri üzerinde duran çalışmaları alanın en önde gelen çalışmalarındandır (Chandler, 1977 & 1990). Bu hegemonyanın en önemli belirtilerinden biri Chandler’ın adına öğrencileri tarafından çalışmalarının birinci ya da ikinci paragrafında atıf yapılmasa çalışmaları alanın Dünya’daki en iyi dergisi olan Business History Review’de yayınlanmayacağı hususunda uyarılıyordu. Bunun sonucunda, Business History Review’in 1989 sonbahar sayısında yayınlanan tüm makalelerde Chandler’ın çalışmalarına atıf yapılmış öyle ki; Galambos’un tabiriyle: “*Business History Review’da Chandler’ın çalışmasına atıf yapmak törenselsel bir hal almıştır*” (Amatori ve Jones, 2007:29,125).

Alanın gelişimine oldukça önemli katkılar sağlayan Gras ve Chandler birlikte yakın zamanda işletme tarihi açısından oldukça önemli sayılacak Dünya İşletme Tarihi adlı eser 2003 yılında Amatori ve Jones tarafından kaleme alınmış ve 2007 yılında ise Türkçeye çevrilmiştir. Eser işletme tarihinin bilimsel gelişimini farklı ülkelerde incelemiş ve alana ilgi duyan araştırmacılar için oldukça önemli ve geniş kapsamlı bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. İşletme tarihinin ABD’de ve diğer ülkelerde gelişmesi için ciddi emek harcayan Chandler düzenli olarak ABD ve Britanya’yı karşılaştırıyordu (Amatori ve Jones, 2007:29,135). İşletme tarihinin ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkması Britanya’da ABD gibi oldukça gecikmiş; 1970’li yıllarda işletme tarihine ayrılmış ilk üniversite kadrosu Glasgow Üniversitesinde oluşturulmuş ve diğer

üniversitelerinde işletme tarihi alanında belli araştırma merkezleri kurulmaya başlamıştır (Amatori ve Jones, 2007:134).

İskandinav ülkelerinde işletme tarihi, iktisat tarihinin önemli bir dalı olarak kabul edilmekte; ABD ve Britanya'nın tersine, işletme tarihi henüz bağımsızlığını sağlayamamıştır (Amatori ve Jones, 2007:169). İsveç'te, işletme tarihi 1950'lere gelindiğinde bir bilimsel araştırma alanı olarak güçlü bir temele sahipken, Danimarka'da işletme tarihine ilişkin araştırmaların gelişmesi 1960 yılında Kristof Glaman ile başlamıştır (Amatori ve Jones, 2007:172-73). 1990'larda Almanya'da Historiker Verbans'ın (Almanya'nın Tarih Derneği) başkanı Lothar Gall gibi tanınmış ve saygın bir tarihçi işletme tarihine ilgi duymaya başlamış ve alanın gelişimine önemli katkılar sağlamıştır (Amatori ve Jones, 2007:194). İtalya'da ise 1983 yılında kurulmuş olan ASSI (İşletme Tarihi ve İncelemeler Derneği) işletme tarihi alanında en önemli rolü oynamış ve 2000'lerin başında 1980'lere göre oldukça iyi konumda olan işletme tarihi alanında Milano Üniversitesi'nde bir doktora programı açılmıştır (Amatori ve Jones, 2007:243-258).

Hidemasa Morikawa, Japonya'da kurumsal temelleri savaş sonrası atılan işletme tarihinin gelişmesine öncü olmuştur. 1964'te kurulan Business History Association (İşletme Tarihi Derneği) 1984'ten beri her yıl *Japanese Yearbook on Business History* (Japon İşletme Tarihi Yıllığı) adlı İngilizce kitabı yayınlamakta ve 2000 yılı itibarıyla 850'den fazla üyesi bulunmaktadır (Amatori ve Jones, 2007:308-11). Japonya aynı zamanda 578 yılında kurulan, literatürde dünyanın en eski işletmesi olarak kabul edilen, Budist Tapınakları İnşaat İşletmesi ve Kongo Gumi Şirketi'nin 1428 yıl yaşadıktan 2006 yılında sonra kapanmasıyla bilinen işletme tarihi açısından önemli bir ülkedir (Aile İşletmeleri Kongresi, 2012: 43).

İşletme tarihi günümüzde Business History ve Business History Review gibi önemli akademik saygınlığı dergilere sahip her yıl düzenli uluslararası kongreler ve konferansların düzenlendiği bir disiplin haline dönüşmüştür. Ülkemizde üzerinde yeterince çalışılmamış yeni gelişen bir alan olarak karşımıza çıkan işletme tarihiyle ilgili yapılan çalışmalarda ülkemizin yaşayan en eski işletmesi 1777 yılında kurulan Hacıbekir Şekerleme Şirketi'dir ve şirket yönetiminde beşinci ve altıncı kuşaklar bulunmaktadır (Güvemli, 2018: 94). Tablo 1'de Türkiye'nin en uzun ömürlü 10 işletmesi gösterilmektedir. Tabloya göre Türkiye'de uzun yaşayan işletmelerin önemli bir kısmının küçük ölçekli işletmeler olduğu ve bu uzun ömürlü işletmelerin çoğunluğunun gıda sektöründe yer aldığı görülmektedir.

Tablo 1. Türkiye'nin Uzun Ömürlü 10 İşletmesi

İşletmenin Adı	Kuruluş Yılı	Kuruluş Yeri-Merkez Ofis	Ürün-Hizmet
Ali Muhiddin Hacı Bekir	1777	İstanbul	Şekerleme, lokum
Şekerci Cafer Erol	1807	İstanbul	Şekerleme, lokum
Tarihi İskele Simitçisi	1814	Antalya	Simit
Karaköy Güllüoğlu	1820	İstanbul	Baklava ve tatlı çeşitleri
Beyaz Fırın	1836	İstanbul	Pasta Çeşitleri
Dedem Osmanlı Çarıkları	1800'ler	Kahramanmaraş	Çarık Üretimi
Kebapçı Kadir	1851	Isparta	Lokanta
Petek Saraciye Tarihi	1855	İstanbul	Saraciye
Kalkanoğlu Pılavcısı	1856	Trabzon	Lokanta
Gökçen Grup	1858	Bursa	Bplus İşletme Grubu

Kaynak: (Dil, 2016:56)

3. Yönetim Ve Organizasyon Kongreleri

Türkiye'nin en köklü kongrelerinden biri olan Yönetim ve Organizasyon kongresinin düzenlenmesi fikri 1992 yılında o zaman Boğaziçi Üniversitesinde çalışan ve Yönetim ve Organizasyon alanının saygın akademisyenlerinden biri olan Behlül Üsdiken tarafından ortaya atılmış ve bu fikir Tamer Koçel, Beyza Oba, Hüseyin Leblebici, Oğuz Babüroğlu ve Nakiye Boyacıgiller gibi akademisyenler tarafından destek görmüş ve ilk kongre 1993 yılında düzenlenmiştir (Özen ve Kalemci 2009: 81). O yıldan bu yana 27 kez aksamadan düzenlenmiş olan kongreler, her yıl farklı bir üniversitede tarafından düzenlenen ve bildirilerin bağımsız değerlendirme kurumları tarafından değerlendirildiği bir kurumsal yapıya kavuşmuştur. Tablo 2'de yönetim ve organizasyon kongrelerinin tarihçesi gösterilmiştir. ,

Tablo 2. Yönetim ve Organizasyon Kongreleri Tarihçesi

Kongre	Düzenleyen Kurum	Tarih	Sunulan Bildiri Sayısı
1	İstanbul Üniversitesi ve Boğaziçi Üniversitesi	20-22 Mayıs 1993	37
2	Dokuz Eylül Üniversitesi	16-18 Mayıs 1994	38
3	İstanbul Teknik Üniversitesi	29-31 Mayıs 1995	84
4	Orta Doğu Teknik Üniversitesi	29-31 Mayıs 1996	19
5	Başkent Üniversitesi	29-31 Mayıs 1997	41
6	Anadolu Üniversitesi	21-23 Mayıs 1998	31
7	İstanbul Bilgi Üniversitesi	27-29 Mayıs 1999	45
8	Erciyes Üniversitesi	25-27 Mayıs 2000	62
9	İstanbul Üniversitesi	24-26 Mayıs 2001	72
10	Akdeniz Üniversitesi	23-25 Mayıs 2002	79
11	Afyon Kocatepe Üniversitesi	22-24 Mayıs 2003	88
12	Uludağ Üniversitesi	27-29 Mayıs 2004	96
13	Marmara Üniversitesi	12-15 Mayıs 2005	85
14	Atatürk Üniversitesi	25-27 Mayıs 2006	103
15	Sakarya Üniversitesi	25-27 Mayıs 2007	122
16	İstanbul Kültür Üniversitesi	16-18 Mayıs 2008	141
17	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	21-13 Mayıs 2009	130
18	Çukurova Üniversitesi	20-22 Mayıs 2010	114
19	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	24-26 Mayıs 2011	134
20	Dokuz Eylül Üniversitesi	24-26 Mayıs 2012	132
21	Dumlupınar Üniversitesi	30-31 Mayıs, 1 Haziran 2013	136
22	Selçuk Üniversitesi	22-24 Mayıs 2014	141
23	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	14-16 Mayıs 2015	155
24	Sabancı Üniversitesi	29-31 Mayıs 2016	119
25	Başkent Üniversitesi	25-27 Mayıs 2017	150
26	Karadeniz Teknik Üniversitesi	10-12 Mayıs 2018	123
27	İstanbul Üniversitesi	18-20 Nisan 2019	97

Yönetim ve organizasyon kongresi 24 ayrı üniversite tarafından 27 kez düzenlenmiştir. 1993’de düzenlenen ilk kongre İstanbul Üniversitesi ve Boğaziçi üniversitesi işbirliği ile gerçekleştirilmiştir. Bu kongrelere İstanbul Üniversitesi 1993, 2001 ve 2019 yıllarında üç kez, Dokuz Eylül Üniversitesi 1994 ve 2012 yıllarında, Başkent

Üniversitesi ise 1997 ve 2017 yıllarında iki kez ev sahipliği yapmıştır. Tablo 2’de görüldüğü gibi, kabul edilen bildiri sayısı 1993’de 37 iken görece bir artış göstermiş ve 2019’da 97’ye ulaşmıştır.

Ulusal Yönetim ve Organizasyon kongresi 2014 yılı sınıflandırmasına stratejik yönetim, insan kaynakları yönetimi, örgütsel davranış disiplinleri dışında ilk defa işletmecilik tarihini eklemiştir. 2015-2018 yılları arasında düzenlenen Ulusal Yönetim ve Organizasyon kongreleri bildirimlerini stratejik yönetim, insan kaynakları yönetimi, örgütsel davranış ve işletmecilik tarihi sınıflandırmasına göre inceleyen Kaya (2019) işletmecilik tarihini %5 oranla en son sırada yer aldığını ortaya çıkarmıştır.

Akademik alanlarda yapılan çalışmaların belirli zamanlarda incelenmesi, o alanlar hakkında kapsamlı bilgiler vermekte ve alanın genel durumunu ortaya çıkarmakta ve bu durum tespiti alanın gelişimi açısından faydalıdır. Bu durum Üsdiken ve Pasadoes (1993: 73) çalışmasında “stok tespiti” metaforuyla açıklanmıştır.

4. Araştırma Yöntemi

4.1. Araştırmanın Amacı Ve Sorusu

Bu çalışmada bu inceleme ile amaçlanan işletme tarihinin Türkiye’de nasıl bir görümüne ve gelişime sahip olduğu yakın dönem yazın taramasıyla ortaya çıkararak ileriki araştırmalara zemin oluşturmaktır. Çalışmanın temel olarak cevap aradığı sorular, Türkiye’de işletme tarihinin nasıl bir görümüne sahip olduğu, gelişiminin hangi yıllarda olduğu ve hangi konuların çalışıldığı ve eğer herhangi bir değişim söz konusu ise nasıl bir değişim olduğu şeklinde ifade edilir.

4.2. Yöntem Ve Veri

Belirli akademik alanlarda yapılmış bilimsel çalışmaları belirli bir tarihsel dönemde irdelemek için kullanılan metotlar meta-analiz, bibliyometrik analiz ve içerik analizi gibi konuya kavramsal katkı sağlayabilecek yöntemlerdir. Bu çalışmadaki araştırma yöntemi nitel bir yöntem olan içerik analizidir ve bu çalışmada tarihsel yazın üzerinden söylem analizi yapılmıştır.

İçerik analizi ile amaçlanan araştırma için incelenen dokümanlardan veri elde edilmesidir. Analiz edilen veriler genel bir çerçevede içinde yapılan kodlamayla kod listesi oluşturulur ve bu süreçte anlamlar ve düzenlilikler temalar altında toplanır (Merriam, 2013: 173). Daha sonra bu temalarla birlikte araştırma sorusuna cevap verecek şekilde bulgular ortaya çıkarılır.

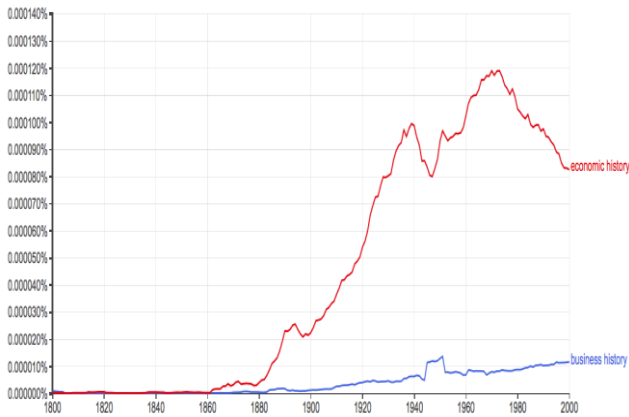
Bu araştırmanın örneklemini, Türk yönetim/organizasyon yazınındaki yönetim ve organizasyon kongresinde yayınlanan bildirimler oluşturmaktadır. Aynı zamanda, Google Ngrams istatistikleri aracılığıyla işletme tarihi disiplini taranmıştır. Google Ngrams, Google Labs ve Harvard University işbirliği 1500 ve 2008 yılları arasında yayınlamış ve Google tarafından 5.2 milyon kitap içerisinde yer alan 400 milyon kelime ile ilgili istatistikler <http://books.google.com/ngrams/> adresi üzerinden kullanıma açılmıştır (Özdemir ve Doğan, 2012).

4.3. Araştırma Bulguları

Araştırma kapsamında ilk olarak Google Ngrams ile tablo 3’de görüldüğü üzere işletme tarihi ve iktisat tarihi

karşılaştırılması yapılmıştır. Bunun nedeni olarak işletme tarihi biliminin gelişmesinde iktisat tarihi kritik katkı sağlamıştır. Tablo 3 incelendiğinde iktisat tarihi alanı işletme tarihi alanıyla kıyaslandığında oldukça fazla sayıda kitabın yazıldığı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. 1970'li yıllarla birlikte iktisat tarihinde yazılan kitap sayısında sert bir düşüş yaşanırken işletme tarihinde yazılan kitap sayısı az ama istikrarlı bir şekilde artmaktadır.

Tablo 3. İşletme Tarihi ve İktisat Tarihi Google Ngrams Karşılaştırılması

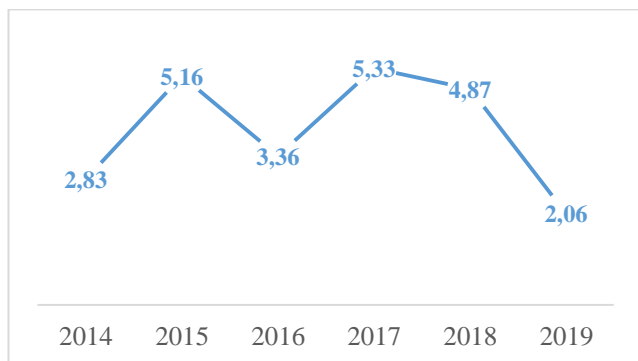

Ulusal yönetim ve organizasyon kongreleri üzerinden yapılan araştırmada incelenen 27 kongreden ilk olarak Selçuk Üniversitesi tarafından düzenlenen 2014 yılı sınıflandırılmasına işletme tarihi eklenmiştir. Bundan dolayı çalışma 2014-2019 yılları arasındaki yayınları kapsamaktadır. Bu kapsamda çalışmada yıllara göre yayın sayısı, yazar dağılımı, en fazla katkı sağlayan yazarlar, en fazla katkı sağlayan üniversiteler, anahtar kelimeler, veri toplama yöntemi, araştırma kapsamı ve kaynakça analizi parametreleri üzerinden incelenmiştir.

4.3.1. Yıllara Göre Yayın Sayısı

2014-2019 yıllarındaki kongreler incelendiğinde en fazla ilginin örgütsel davranış alanına gösterdiği en az ilginin ise işletme tarihi alanına gösterildiği görülmüştür. Bu yıllar arasında yazılmış 32 işletme tarihi bildirisi karşımıza çıkmaktadır. Bu bildirilerin 3'ü TÜBİTAK destekli olup biri tezden üretilmiştir. İncelenen altı yılda en fazla ilgi 8 bildiri ile 2015 ve 2017 yıllarındaki kongreler olurken en az ilgi 2019 yılında düzenlenen kongrede olmuştur. Grafik 1'de yıllara göre işletme tarihi yayın oranları gösterilmiştir.

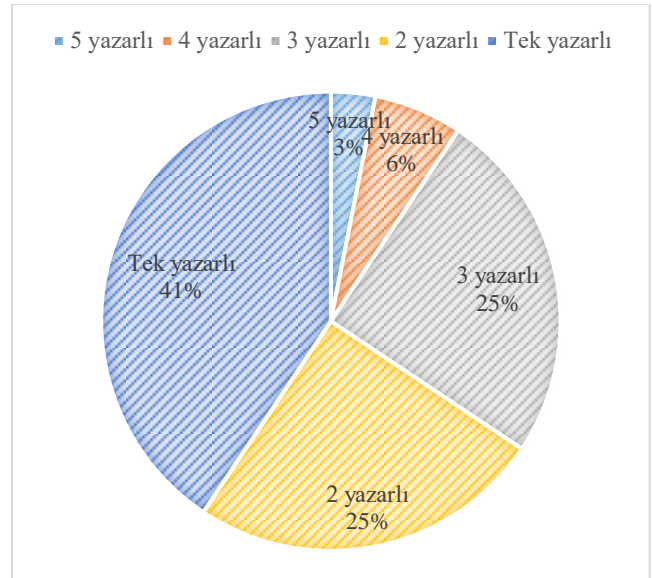
Grafik 1. Yıllara Göre Yayın Oranları

4.3.2. Yazar Dağılımı

Yapılan incelemede yayınlanan bildirilerde çoklu yazar sayısının bildirilerin yaklaşık % 60'ını oluşturduğu ancak en yüksek oranın %41'le tek yazarlı bildiriler olduğu görülmektedir. Grafik 2'de ortak yazar sayıları daha detaylı olarak ortaya koyulmaktadır.

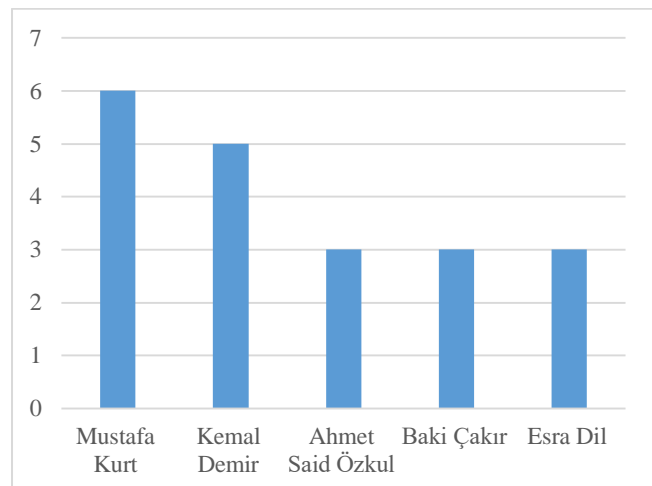
Grafik 2. Ortak Yazar Sayıları

4.3.3. En Fazla Katkı Sağlayan Yazarlar

İşletme tarihi bilimine kongrelerdeki bildiriler üzerinden en fazla katkıyı sağlayan akademisyen olarak karşımıza Mustafa Kurt çıkmaktadır. O dönem Yalova Üniversitesi İngilizce işletme bölümünde çalışan Mustafa Kurt 2016 yılında İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi tarafından basılan işletmecilik tarihi temalı özel bir sayının konuk editörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Yalova üniversitesi 2014 yılında Mustafa Kurt'unda içinde bulunduğu ekip tarafından İşletmecilik Tarihi Çalıştayı düzenlenmiştir. İşletme tarihi bilimine olan ilginin Türkiye'de 2014 yılı itibarıyla ivme kazanmasında Mustafa Kurt'un önemli katkıları olmuştur. Grafik 3'de kongre bildirilerine en fazla katkı sağlayan diğer yazarlar gösterilmektedir.

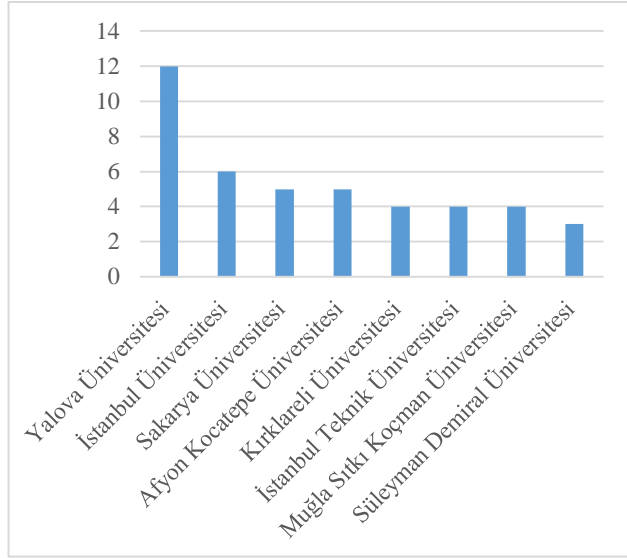
Grafik 3. En Fazla Katkı Sağlayan Yazarlar

4.3.4. En Fazla Katkı Sağlayan Üniversiteler

Kongre bildirileri üzerinden yapılan incelemede işletme tarihi bilime en fazla katkıyı sağlayan üniversite olarak karşımıza Yalova Üniversitesi çıkmaktadır. Bunun nedeni olarak işletme tarihi alanına en fazla katkı sağlayan yazarların Yalova üniversitesinde çalışmış olmaları ve 2014 yılında İşletmecilik Tarihi Çalıştayının bu üniversitede düzenlenmesinden kaynaklanmaktadır. Grafik 4’de katkı sağlayan diğer üniversiteler gösterilmektedir.

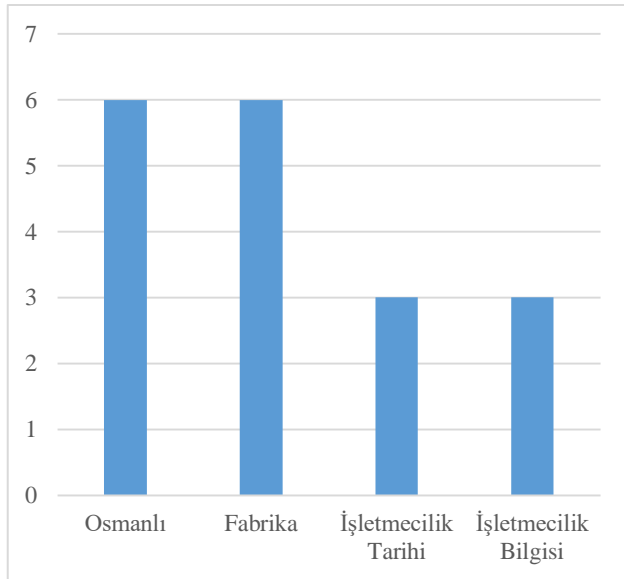
Grafik 4. En Fazla Katkı Sağlayan Üniversiteler

4.3.5. Anahtar Kelimeler

Yapılan incelemede bildirilerde ortalama üç anahtar kelime kullanıldığı ve en fazla kullanılan anahtar kelimeler olarak karşımıza Osmanlı ve Fabrika çıkmaktadır (Grafik 5).

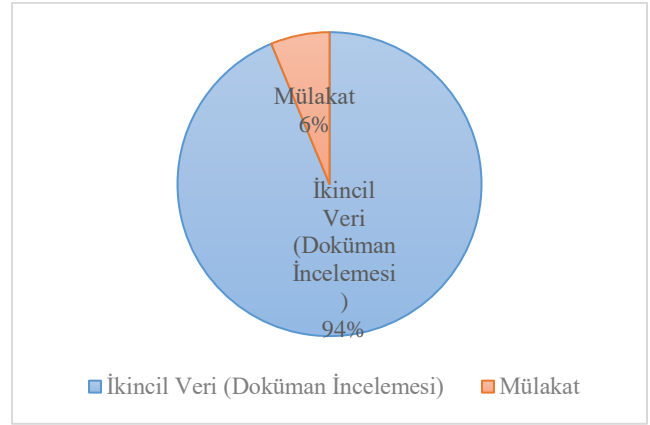
Grafik 5. En Fazla Kullanılan Anahtar Kelimeler

4.3.6. Veri Toplama Yöntemi

İncelenen bildirilerde veri toplama yöntemi olarak ağırlıklı olarak %94 ikincil veri (Doküman İncelenmesi) kullanıldığı ortaya çıkarılmıştır (Grafik 6).

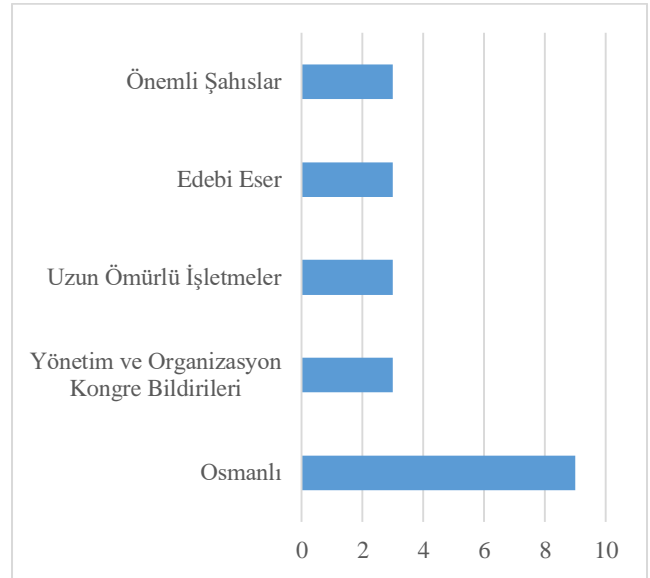
Grafik 6. Veri Toplama Yöntemleri

4.3.7. Araştırma Kapsamları

İncelenen 32 eserde en fazla kullanılan araştırma kapsamı olarak karşımıza Osmanlı dönemi çıkmaktadır (Grafik 7).

Grafik 7. Sık Kullanılan Araştırma Kapsamları

4.3.8. Kaynakça Analizi

Yapılan incelemede en fazla atıf alan yerli çalışma olarak karşımıza 5 atıfla Buluş ve Arıcıoğlu'nun 2005 yılında yayınlanan "Başkaları Aracılığıyla İş Gördürmeye Tarihsel Bir Örneklem: Hereke Fabrikasında Yönetim ve Örgütlenme Anlayışı" makalesi çıkmaktadır. Bu eseri takiben 3 atıfla Aytemur'un Libra yayınevinden çıkan "Türkiye'de Yönetim Düşüncesinin Erken Dönemleri, Sümerbank (1930- 1945)" adlı kitabı gelmektedir. Aynı şekilde 3 atıfla Kurt'un "İşletmecilik tarihi: Özel sayıya giriş" adlı makalesi gelmektedir.

En fazla atıf alan yabancı çalışma Türkçe çevirisiyle birlikte 5 atıf alan Amatori ve Jones "Business History Around The World" adlı kitabı ve bu eseri takiben 4 atıfla Kipping ve Üsdiken tarafından yayınlanan "History in Organization and Management Theory: More Than Meets The Eye" adlı makalesi gelmektedir. 3 atıfla Wilson ve Thomson tarafından yazılan "The Making of Modern Management: British Management in Historical Perspective" adlı eser gelmektedir.

4.4. Katkı

Bu çalışmada Türkiye’de işletme tarihi yazınının yakın dönem incelemesi yapılarak, alanın durumu ve gelişimiyle ilgili katkı iddiası bulunmaktadır.

5. Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada 2014-2019 yılları arasında düzenlenen Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongrelerindeki işletme tarihi sınıflandırmasındaki bildirimler içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bu kapsamda çalışmada yıllara göre yayın sayısı, yazar dağılımı, en fazla katkı sağlayan yazarlar, en fazla katkı sağlayan üniversiteler, anahtar kelimeler, veri toplama yöntemi, araştırma kapsamı ve kaynakça analizi parametreleri üzerinden araştırılmıştır. 2014-2019 yıllarındaki kongreler incelendiğinde en fazla ilginin örgütsel davranış alanına gösterildiği en az ilginin ise işletme tarihi alanına gösterildiği görülmüştür. İncelenen altı yılda işletme tarihine en fazla ilgi 8 bildiri ile 2015 ve 2017 yıllarındaki kongreler olurken en az ilgi 2019 yılında düzenlenen kongrede olmuştur. Yayınlanan bildirimlerde çoklu yazar sayısının bildirimlerin yaklaşık % 60’ını oluşturduğu ancak en yüksek oranın %41’le tek yazarlı bildirimler olduğu görülmektedir.

İşletme tarihi bilimine olan ilginin Türkiye’de 2014 yılı itibariyle ivme kazanmasında Mustafa Kurt’un önemli katkıları olmuştur. Yapılan incelemede işletme tarihi bilime en fazla katkıyı sağlayan üniversite olarak karşımıza Yalova Üniversitesi çıkmaktadır. Bildirimlerde ortalama üç anahtar kelime kullanıldığı ve en fazla kullanılan anahtar kelimeler olarak karşımıza Osmanlı ve Fabrika çıkmaktadır. Veri toplama yöntemi olarak ağırlıklı olarak %94 ikincil veri (Doküman İncelenmesi) kullanıldığı ortaya çıkarılmıştır. En fazla atıf alan yerli çalışma olarak karşımıza 5 atıfı Buluş ve Arıcıoğlu’nun 2005 yılında yayınlanan “Başkaları Aracılığıyla İş Gördürmeye Tarihsel Bir Örneklem: Hereke Fabrikasında Yönetim ve Örgütlenme Anlayışı” makelesi çıkmaktadır. En fazla atıf alan yabancı çalışma ise Türkçe çevirisiyle birlikte 5 atıf alan Amatori ve Jones “Business History Around The World” adlı kitabıdır.

İşletme tarihi alanına Türkiye’de olan ilgi 2014 yılı itibariyle bir ivme kazanmıştır. Ancak alanın gelişebilmesi için alana yönelik lisans ve lisans üstü derslere yer verilmesi, alanda yüksek lisans ve doktora programlarının açılması ve ilgili alanda çalışan akademisyenleri bir araya getirecek çalıştay, konferans ve kongrelerin düzenlenmesi elzemdir. Bu araştırma, işletme tarihi alanına yakın zamana dair bir kesit tanımlanmasıyla kısıtlı da olsa bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, bu çalışma gelecekteki benzer çalışmalara yapılan stok tespiti ile katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Amatori, F., and Jones, G. (Eds.). (2003), *Business History Around The World*, Cambridge University Press.
- Amatori, F., and Jones, G. (2007). *Dünya İşletme Tarihi*, Dost Kitapevi Yayınları,
- Aysan H. (2019), *İşletme Okullarında İşletmecilik Tarihi Eğitimi: Türkiye ve Diğer Ülkelerin Karşılaştırılması*,

27. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, 972-976.
- Berghoff, H. (2015). *Business History*, James D. Wright (Ed.), *International Encyclopedia of Social & Behavioral Sciences*, 2nd edition, Volume 3, Elsevier.
- Booth, C., Rowlinson, M. (2006). *Management and organizational history: Prospects. Management and Organizational History* 1(1): 5-30.
- Beşinci Aile İşletmeleri Kongresi, (2012). [https://www.iku.edu.tr/userfiles/AIK%205%20\(1\).pdf](https://www.iku.edu.tr/userfiles/AIK%205%20(1).pdf), (27.02.2018)
- Chandler, A. D. (1977). *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business*. Harvard University Press.
- Chandler, A. D. (1990). *Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise*. MIT press.
- Dil, E. (2016). Türkiye’de Uzun Ömürlü İşletmeler Kim? Nerede? Ne Yapıyor?, *Istanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 45 (Özel Sayı), 49-69.
- Gras, N.S.B. (1934), “Business History”, *The Economic History Review*, Vol 4. No. 4.
- Güvemli O. (2018), Türkiye’nin Yaşayan En Eski İşletmesi: Hacı Bekir Şekerleme 1777-2018, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Derneği, Eylül (Özel Sayı)*. 74-104.
- Jones, G. & Zeitlin, J. (2008). “Introduction”, *Oxford Handbook of Business History* içinde, Jones & Zeitlin (ed.), Oxford University Press, New York, USA.
- Jones, G., van Leeuwen M.H. & Broadberry, S. (2012). “The Future of Economic, Business and Social History,” *Scandinavian Economic History Review*, 60 (3): 225-253.
- Kaya M. H. (2019). 2015-2016 Yılları Arasında Düzenlenen Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongre’lerinde Yayınlanan Bildirimlerin Örgütsel Davranış Açısından Değerlendirilmesi, 27. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, 461-476.
- Kurt, M. (2016). *İşletmecilik Tarihi: Özel Sayıya Giriş*. Istanbul University Journal of the School of Business, 45, 2-8.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel Verilerin Analizi*. S. Turan (Ed.). *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. Ankara: Nobel Yayın, 161-198.
- Nystrom, P. and Starbuck, W. (Eds) (1981). *Handbook of Organizational Design*, Vol. 1, Oxford University Press, Oxford.
- Özdemirci, A., Doğan, B. (2012). “İdeoloji, Söylem ve Kurumsallaşma: Kurumsal Bir Alan Olarak Yönetim ve Organizasyon Yazını Örneği,” *XX. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildirimler Kitabı*, 24-26 Mayıs, Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F., İzmir.
- Özen Ş., Kalemci A. (2009). “Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi’nin Doğuşu, Kurumsallaşması ve Alana Etkileri,” 4(1), 79-112.
- Üsdiken, B. & Pasadeos Y. (1993). “Türkiye’de Örgütler ve Yönetim Yazını.” *Amme İdaresi Dergisi*, 26(2), 73-93.

Araştırma Makalesi • Research Article

Lider-Üye Etkileşimi, Tükenmişlik ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki: Öğretmenler Üzerine Bir Araştırma

The Relationship Between Leader-Member Exchange, Burnout and Organizational Commitment: A Research on Teachers

Sedat Alev ^{a,*}, Deniz Taş ^b

^a Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Nuray Tuncay Kara Bilim ve Sanat Merkezi, Gaziantep/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-4506-4756

^b Milli Eğitim Bakanlığı, Şahinbey İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, Gaziantep/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-8384-0245

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 27 Eylül 2019
Düzeltilme tarihi: 16 Mayıs 2020
Kabul tarihi: 21 Mayıs 2020

Anahtar Kelimeler:

Lider-Üye Etkileşimi
Tükenmişlik
Örgütsel Bağlılık
Öğretmen

ARTICLE INFO

Article history:

Received 27 September 2019
Received in revised form 16 May 2020
Accepted 21 May 2020

Keywords:

Leader-Member Exchange
Burnout
Organizational Commitment
Teacher

ÖZ

Bu çalışmada, okullarda lider-üye etkileşimi, tükenmişlik ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma ilişkisel modelde tasarlanmıştır. Araştırmanın örneklemi; 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Gaziantep'in Şahinbey ilçesindeki ilkököl ve ortaokullarda görev yapan 384 öğretmenden oluşmaktadır. Araştırmanın sonucuna göre, lider-üye etkileşimi ve örgütsel bağlılık arasında pozitif yönde; lider-üye etkileşimi ve tükenmişlik arasında negatif yönde; örgütsel bağlılık ile tükenmişlik arasında negatif yönde bir ilişki bulunmaktadır. Regresyon analizinden elde edilen bulgulara göre, lider-üye etkileşimi tükenmişliği negatif yönde, örgütsel bağlılığı ise pozitif yönde yordamaktadır.

ABSTRACT

In this study, is to investigate the relationship between leader-member exchange, burnout and organizational commitment in schools. The research was designed as a correlational model. The sample of the study consists of 384 teachers working in primary and secondary schools in Şahinbey district of Gaziantep in 2018-2019 academic year. According to result of the research, there is a positively correlation between leader-member exchange and organizational commitment; negatively correlation between leader-member Exchange and burnout; negatively correlation between organizational commitment and burnout. According to the findings obtained from regression analysis, leader-member exchange, negatively and significant predict burnout; positively and significant predict organizational commitment.

1. Giriş

İnsan kaynaklarına verilen önemin giderek arttığı günümüzde, diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da çeşitli değişim ve dönüşümler yaşanmaktadır. Örgütsel ortamda çalışanlar ve yönetici konumunda bulunanlar sürekli olarak iletişim ve etkileşim halinde

bulunmaktadırlar. İletişim sürecinin değerlendirilmesinde, iletişimin niceliği, çalışanların denetlenmesi, yöneticiler ve çalışanlar arasındaki ilişkinin niteliğini gösteren lider-üye etkileşimi önemli rol oynamaktadır (Deluga, 1994). Lider-üye etkileşiminin yüksek olması durumunda daha az yaşanacağı düşünülen *tükenmişlik*; yoğun duygusal istekler gerektiren iş ortamında diğer insanlarla yüz yüze çalışmak

* Sorumlu yazar/*Corresponding author*
e-posta: sedat_alv@hotmail.com

zorunda kalan bireylerde zamanla fiziksel bitkinlik, sürekli yorgunluk, çaresizlik ve ümitsiz kalma duygularının kişinin hayatının her parçasına tesir etmesiyle oluşan bir sendrom olarak tanımlanmaktadır (Maslach, Schaufeli ve Leiter, 2001). Lider-üye etkileşiminin düşük düzeyde olması, tükenmişlik gibi olumsuz örgütsel sonuçlara neden olurken, söz konusu bu etkileşimin yüksek düzeyde olması ise çalışanların örgütsel bağlılığını artırmaktadır (Liden ve Maslyn, 1998; Sherony ve Green, 2002). *Örgütsel bağlılık*; çalışanların örgüte katılımı, bulunduğu örgütün amaç ve değerlerine güçlü bir biçimde bağlanması olarak ifade edilmekte ve genel olarak örgütün etkinliğinin artırılmasına katkı sağlamaktadır (Dağlı, Elçiçek ve Han, 2018). Dolayısıyla örgütsel ortamda lider-üye etkileşiminin niteliğinin çalışanlarda tükenmişliğin olumsuz etkilerini azaltıcı örgütsel bağlılıklarını ise artırıcı bir faktör olduğu ifade edilebilir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Lider-Üye Etkileşimi

Yu ve Liang'a (2004) göre, lider-üye etkileşimi, lider ile üye arasındaki resmi iş ilişkilerinin ötesinde, güven, saygı ve sadakate dayalı bir ilişki olarak tanımlanmaktadır. Liderin her bir üyeye karşı eşit şekilde davrandığını ileri süren diğer liderlik yaklaşımlarından farklı olarak lider-üye etkileşimi teorisinde, liderin her üyeyle farklı düzeyde ilişkisi olduğu varsayılmaktadır (Liden ve Maslyn, 1998; Martin vd., 2005; Özutku, Ağca ve Cevrioğlu, 2008). Bu teoriye göre, liderin üyelerin bir kısmıyla ilişkisinin niteliği zamanla artarken, bazı üyelerle ilişkiler ise daha resmi düzeyde devam etmektedir (Burton, Sablynski ve Sekiguchi, 2008). Bu konuda, Loi, Chan ve Lam (2014) lider-üye etkileşiminin yüksek düzeyde olmasının güvene dayalı ilişkilerin kurulmasını sağlayacağını; etkileşimin düşük düzeyde olmasının ise ilişkilerin biçimsel ve denetim odaklı olmasına yol açabileceğini ifade etmiştir.

İlgili alan yazın incelemesi sonucunda lider-üye etkileşiminin; *duygu*, *sadakat* ve *katkı* (Dienesch ve Liden, 1986); *güven*, *minnet* ve *saygı* (Graen ve Uhl-Bien, 1995); *duygu*, *katkı*, *sadakat* ve *mesleki saygı* (Liden ve Maslyn, 1998); *güven*, *sadakat*, *dikkat*, *hoşgörü*, *beğenme* ve *karşılıklı destek* (Schriesheim, Castro ve Coglisier, 1999) gibi çeşitli alt boyutlarda ele alındığı görülmektedir. Yapılan araştırmada, araştırmacılar tarafından genellikle tercih edilen (Gürler, 2018; Lee, 2005; Maslyn ve Uhl-Bien, 2001; Settoon, Bennett ve Liden, 1996) ve lider-üye etkileşimini *duygu*, *katkı*, *sadakat* ve *mesleki saygı* olmak üzere dört alt boyutta inceleyen Liden ve Maslyn'in (1998) sınıflandırması esas alınmıştır.

Duygu; lider ile üyenin birbirlerine karşı sempati duyması, samimi davranışlar sergilemesi ve karşılıklı etkileşimlerde bulunması olarak tanımlanmaktadır (Dienesch ve Liden, 1986). Okullarda yöneticilerin ve öğretmenlerin, ders saatleri dışında da çeşitli paylaşımlarda bulunmaları,

olumlu ilişkiler kurma çabaları ve söz konusu bu ilişkileri geliştirerek devam ettirmeleri, *duygu* alt boyutu kapsamında değerlendirilebilir. *Katkı*; lider-üye etkileşimi sürecinde, ortak amaç doğrultusunda doğrudan veya dolaylı olarak ortaya konulan eylemlerin miktarı, niteliği ve yönü hakkındaki algılamaları içermektedir (Bolat, 2011). Başka bir ifadeyle katkı, ortak amaçlara yönelik her bir üyenin algılanan çalışmasıdır. Öğretmenlerin ve yöneticilerin ortak amaçlar doğrultusunda eğitim-öğretim sürecini geliştirmeye yönelik performans göstermeleri bu boyuta örnek olarak verilebilir. *Sadakat*; lider-üye etkileşiminin gelişiminde ve bu etkileşimin devam ettirilmesinde önemli rol oynamakta (Kaşlı, 2009), lider ve üyenin birinin aldığı kararı diğerinin onaylamasını, saygı duymasını, destek olmasını ve savunmasını içermektedir (Göksel ve Aydın, 2012). Öğretmenlerin yöneticilerini desteklemeleri ve alınan kararların uygulanması aşamasında aktif rol almaları, yöneticilerin ise öğretmenlerin işlerini kolaylaştırmaları, destek olmaları ve haksızlıklar karşısında onları savunmaları sadakat alt boyutu kapsamında ele alınabilir. *Mesleki saygı*, işle ilgili konularda lider ve üyenin karşılıklı olarak yeterliklerine yönelik algılarla ilgilidir (Liden ve Maslyn, 1998). Bu algılar, geçmiş deneyimlere, diğer bireyler üzerinde oluşturulan izlenimlere ve alınan ödüllere dayanmaktadır (Baş, Keskin ve Mert, 2010). Eğitim bağlamında değerlendirildiğinde, öğretmenlerin okul yöneticilerinin uzmanlık gücüne ve mesleki yeterliklerine güvenmeleri; okul yöneticilerinin de öğretmenlerin mesleki anlamda yeterli oldukları izlenimi edinmeleri, aralarındaki etkileşimi güçlendirerek mesleki anlamda birbirlerine saygı duymalarını sağlayacaktır. Bu konuda Alev (2018) gerek maddi kazanımlar elde etmek gerekse sosyal statülerini artırmak ve saygın biri haline gelmek isteyen öğretmenlerin, performanslarını bu amaç doğrultusunda sergileyerek kendileriyle ilgili olumlu izlenim oluşturma çabası içerisine girebileceklerini belirterek mesleki saygı kavramına atıfta bulunmuştur.

2.2. Tükenmişlik

Araştırma kapsamında ele alınan ve lider-üye etkileşiminin yüksek olması durumunda daha az yaşanacağı düşünülen *tükenmişlik*; yoğun duygusal istekler gerektiren iş ortamında diğer insanlarla yüz yüze çalışma zorunda kalan bireylerde zamanla fiziksel bitkinlik, sürekli yorgunluk, çaresizlik ve ümitsiz kalma duygularının kişinin hayatının her parçasına tesir etmesiyle oluşan bir sendrom olarak tanımlanmaktadır (Maslach, Schaufeli ve Leiter, 2001). Maslach, tükenmişlik kavramını *duygusal tükenme*, *duyarsızlaşma* ve *düşük kişisel başarı* şeklinde üç ayrı boyutta ele almaktadır (Ergin, 1993).

Duygusal tükenme, bireylerin fiziksel ve duygusal olarak kendilerini aşırı derecede yorgun ve yıpranmış hissetmeleri olarak ifade edilmekte ve daha çok insanlarla yoğun yüz yüze iletişimde bulunmanın gerekli olduğu mesleklerdeki çalışanlarda görülmektedir (Girgin, 1995). Bu bağlamda,

bireylerle sürekli etkileşim halinde bulunmayı gerektiren öğretmenlik mesleğinin de duygusal tükenmenin yaşanacağı meslekler arasında yer alacağı ifade edilebilir. Tükenmişliğin kişilerarası ilişkiler boyutunu oluşturan *duyarsızlaşma*, bireyin çevresindeki diğer bireylere yönelik umursamaz ve duygusuz davranması, alaycı cevaplar vermesi ve söz konusu bireylerle arasına mesafe koymaya çalışmasıdır (Çetin, Basım ve Aydoğan, 2011). Ancak bireyin başkalarına karşı geliştirdiği olumsuz düşünceler, zamanla kendisiyle ilgili de olumsuz düşünmesine, kendisini olumsuz değerlendirme eğiliminde olmasına ve *kişisel başarı hissini azaltmasına* neden olmaktadır (Maslach, 2003). Öğretmenlerin mesleki yeterliliklerine ve performanslarına yönelik olumsuz düşüncelere sahip olmaları bu boyut kapsamında değerlendirilebilir.

Lider-üye etkileşimi ve tükenmişlik ilişkisini belirlemeye yönelik olarak yapılan çeşitli araştırmalarda ise (Becker Halbesleben ve Dan O'Hair, 2005; Thomas ve Lankau, 2009) lider ile üye arasındaki etkileşimin yüksek düzeyde olmasının, tükenmişliği azalttığı sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla literatür ve teorik çerçeveye dayalı olarak aşağıda yer alan hipotez geliştirilmiştir:

H1: Lider-üye etkileşimi tükenmişliği negatif yönde ve anlamlı bir şekilde yordamaktadır.

2.3. Örgütsel Bağlılık

Lider-üye etkileşiminin düşük düzeyde olması, tükenmişlik gibi olumsuz örgütsel sonuçlara neden olurken, söz konusu bu etkileşimin yüksek düzeyde olması çalışanların örgütsel bağlılığını artırmaktadır (Liden ve Maslyn, 1998; Sherony ve Green, 2002). *Örgütsel bağlılık*; çalışanların örgüte katılımı, bulunduğu örgütün amaç ve değerlerine güçlü bir biçimde bağlanması olarak ifade edilmekte ve genel olarak örgütün etkinliğinin artırılmasına katkı sağlamaktadır (Dağlı, Elçiçek ve Han, 2018). *Duygusal bağlılık*, *devam bağlılığı* ve *normatif bağlılık* olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır (Allen ve Meyer, 1990). *Duygusal bağlılık*, çalışanların buldukları örgütle bütünleşmesi, örgütün amaçlarına katkıda bulunma ve örgütte kalma isteğidir (Balay, 2000). *Devam bağlılığı*, çalışanların örgütten ayrılmaları sonucunda kaybedeceklerini göz önünde bulundurması ve diğer çalışanlarla kurulan ilişkileri dikkate alarak örgüte karşı bağlılık hissetmesidir. *Normatif bağlılık*, çalışanların zorunluluk ve sorumluluk duygularıyla örgüte bağlanmaları şeklinde ifade edilmektedir (Balay 2000; Allen ve Meyer, 1990; Meyer ve Allen, 1997). Öğretmenlerin eğitimin amaçlarını gerçekleştirmeye katkı sağlama ve okulda kalma isteği duygusal bağlılığa; meslektaşlarıyla kurulan ilişkilerin dikkate alınması ve okula karşı bağlılık hissedilmesi devam bağlılığına; öğretmenlik mesleğinin gerektirdiği sorumluluk duygusuyla okula bağlanmaları ise normatif bağlılığa örnek olarak verilebilir.

Liden ve Maslyn (1998) tarafından yürütülen bir araştırma sonucunda, lider-üye etkileşiminin örgütsel bağlılık ile pozitif yönde bir ilişkisi olduğu belirlenmiş, lider-üye etkileşimin niteliğinde ve kalitesinde meydana gelecek artışın, örgütsel bağlılığın artmasına katkı sağlayacağı ifade edilmiştir. Bu bağlamda yapılan araştırmalara ve teorik çerçeveye göre aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H2: Lider-üye etkileşimi örgütsel bağlılığı pozitif yönde ve anlamlı bir şekilde yordamaktadır.

2.4. Araştırmanın Amacı

Araştırmada, lider-üye etkileşimi, tükenmişlik ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik çalışmalarda, lider-üye etkileşiminin yüksek düzeyde olmasının, örgütsel amaç ve değerlerin içselleştirilmesi ve örgütte kalmak için çaba gösterilmesi (Balay, 2000) şeklinde ifade edilen örgütsel bağlılığın artmasına katkı sağlayacağı belirtilmiştir (Liden ve Maslyn, 1998; Sherony ve Green, 2002). Fakat lider-üye etkileşiminin yeterli düzeyde olmadığı durumlarda, çalışanların bulunduğu örgüte karşı bağlılığının azalması, performans düşüklüğü ve tükenmişlik gibi olumsuz sonuçların daha çok yaşanacağını söylemek mümkündür (Becker vd., 2005; Thomas ve Lankau, 2009).

Okullarda lider-üye etkileşiminin yüksek düzeyde olması, öğretmenlerin ve diğer çalışanların daha yüksek performans göstermelerine ve okula bağlılıklarının artmasını sağlarken; lider-üye etkileşiminin düşük olduğu durumlarda ise tükenmişlik gibi olumsuz sonuçlarla daha fazla karşılaşmaktadır. Lider-üye etkileşiminin istenilen düzeyde olmasının öğretmenlerin yapılacak faaliyetlerde etkin rol almaları ve yüksek performans göstermeleri üzerinde olumlu etkilerinin olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda araştırmada, değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenerek elde edilecek bulgular doğrultusunda öneriler geliştirilmesi ve ilgili alan yazına katkı sunulması hedeflenmektedir.

3. Yöntem

3.1. Araştırma Modeli

Araştırma nicel araştırma yöntemiyle yürütülmüş ve iki veya daha fazla değişken arasında ilişki olup olmadığını ve ilişkinin derecesini belirlemeyi amaçlayan (Büyüköztürk vd., 2016; Fraenkel ve Wallen, 2006) ilişkisel model kullanılmıştır.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Gaziantep ili Şahinbey ilçe merkezinde bulunan ilkököl ve ortaokullar oluşturmaktadır. Örneklem ise, bu evrenden oransız küme örnekleme yöntemiyle seçilmiş 15 ilkököl ve 12 ortaokul olmak üzere toplam 27 okulda görev yapmakta olan 384 öğretmenden oluşmaktadır. Ölçeklerin yer aldığı

form, geri dönüş oranı dikkate alınarak 480 öğretmene dağıtılmıştır. Dağıtılan ölçeklerin %80'i geçerli kabul edilerek, analizler 384 ölçek üzerinden yapılmıştır. Bu sayının %95 güven düzeyi ve $\alpha=.05$ anlamlılık düzeyi için yeterli olduğuna karar verilmiştir (Field, 2009; Özdamar, 2003).

Araştırmaya katılan öğretmenlerin kişisel özelliklerine ilişkin bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Kişisel Özelliklerine İlişkin Bilgiler

Kişisel Özellikler		n	%
Cinsiyet	Kadın	220	57,3
	Erkek	164	42,7
Medeni Hal	Evli	326	84,9
	Bekar	58	15,1
Yaş	21-30 yaş	75	19,5
	31-40 yaş	189	49,2
	41 yaş ve üzeri	120	31,3
Kıdem	1-9 yıl	112	29,2
	10-19 yıl	191	49,7
Öğrenim Durumu	20 yıl ve üzeri	81	21,1
	Lisans	372	96,9
	Lisansüstü	12	3,1
	Toplam	384	100

Tablo 1'de görüldüğü üzere, araştırmaya katılan öğretmenlerin 220'si (%57,3) kadın, 164'ü (%42,7) ise erkektir. Öğretmenlerin 326'sı (%84,9) evli, 58'i (%15,1) bekarıdır. Yaş değişkenine göre öğretmenlerin 75'i (%19,5) 21-30 yaş, 189'u (%49,2) 31-40 yaş, 120'si (%31,3) ise 41 yaş ve üzerindedir. Öğretmenlerin 112'si (%29,2) 1-9 yıl, 191'i (%49,7) 10-19 yıl, 81'i (%21,1) 20 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahiptir. Lisans mezunu öğretmenlerin sayısı 372 (%96,9) iken, lisansüstü mezunu öğretmenlerin sayısı ise 12'dir (%3,1).

3.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmanın verileri, "Lider-Üye Etkileşimi Ölçeği", "Tükenmişlik Ölçeği" ve "Örgütsel Bağlılık Ölçeği" aracılığıyla toplanmıştır. Ölçekler 5'li Likert tipinde cevaplanmaktadır.

3.3.1. Lider-Üye Etkileşimi Ölçeği

Liden ve Maslyn (1998) tarafından geliştirilen ölçek, Öztürk (2015) tarafından Türkçeye uyarlanmış, geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Ölçek, *duygu*, *katkı*, *sadakat* ve *mesleki saygı* olmak üzere dört alt boyuttan ve toplam 12 maddeden oluşmaktadır. Cronbach's Alpha Güvenirlik Katsayısı, *duygu* alt boyutunda 0,90; *katkı* alt boyutunda 0,87; *sadakat* alt boyutunda 0,76; *mesleki saygı* alt boyutunda 0,92; geneli için ise 0,93 olarak belirlenmiştir. Ölçek teorik temeller doğrultusunda geliştirildiği ve daha önce öğretmenler üzerinde uygulama yapıldığından dolayı, yapı geçerliği doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile test edilmiştir. Model uyum değerlerini artırmak için yapılan modifikasyon sonucunda, LÜE10 ve LÜE11 maddelerinin hata terimleri arasına kovaryans eklenerek analiz yapılmıştır. Meydan ve Şeşen'e (2015) göre, model uyumuna ilişkin araştırmacılar tarafından genellikle χ^2 (Ki-kare uyum testi), χ^2/sd (Ki-kare'nin serbestlik derecesine oranı), GFI (İyilik uyum indeksi), NFI (Normlaştırılmış uyum indeksi), IFI (Artırmalı uyum indeksi), TLI (Normlaştırılmamış uyum indeksi), CFI

(Karşılaştırmalı uyum indeksi), RMSEA (Yaklaşık hataların karekökü), SRMR (Ortalama hataların karekökü) değerleri raporlanmaktadır. Bu nedenle araştırmada bu değerlerin raporlanmasına karar verilmiştir. DFA sonucunda, model uyum değerleri; $\chi^2=168,04$, $\chi^2/sd=3,58$, $p=0,00$, GFI=0,93, NFI=0,95, IFI=0,97, TLI=0,95, CFI=0,97, RMSEA=0,08, SRMR=0,03 olarak tespit edilmiştir. Elde edilen değerler, kabul edilebilir düzeydedir (Hu ve Bentler, 1999; Kline, 2011). Bu sonuç ölçeğin dört boyutlu yapısının araştırma örnekleminde doğrulandığına ve ölçeğin yapısal olarak uygun olduğunu göstermektedir.

3.3.2. Tükenmişlik Ölçeği

Maslach (1981) tarafından geliştirilmiş, Ergin (1993) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Toplam 22 maddeden ve *duygusal tükenme*, *duyarsızlaşma* ve *düşük kişisel başarı* olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Cronbach's Alpha Güvenirlik Katsayısı, *duygusal tükenme* alt boyutunda 0,75, *duyarsızlaşma* alt boyutunda 0,71; *düşük kişisel başarı* alt boyutunda 0,77; ölçek geneli için ise 0,81 olarak tespit edilmiştir. Ölçek teorik temeller doğrultusunda geliştirildiği ve daha önce öğretmenler üzerinde uygulandığından dolayı, yapı geçerliği DFA ile test edilmiştir. Model uyum değerlerini artırmak için yapılan modifikasyon sonucunda, TK4 ve TK7 ile TK10 ve TK11 maddelerinin hata terimleri arasına kovaryans eklenerek analiz yapılmıştır. DFA sonucunda, model uyum değerlerinin; $\chi^2=278,23$, $\chi^2/sd=1,89$, $p=0,00$, GFI=0,93, NFI=0,86, IFI=0,93, TLI=0,92, CFI=0,93, RMSEA=0,05, SRMR=0,05 şeklinde, kabul edilebilir veya kabul edilebilir değerlere yakın düzeyde olduğu belirlenmiştir (Hu ve Bentler, 1999; Kline, 2011). Bu sonuç ölçeğin üç boyutlu yapısının araştırma örnekleminde doğrulandığını ve ölçeğin yapısal olarak uygun olduğunu göstermektedir.

3.3.3. Örgütsel Bağlılık Ölçeği

Meyer, Allen ve Smith (1993) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları, Dağlı, Elçiçek ve Han (2018) tarafından yapılmıştır. Ölçek, toplam 18 maddeden ve *duygusal bağlılık*, *devam bağlılığı* ve *normatif bağlılık* alt boyutlarından oluşmaktadır. Cronbach's Alpha Güvenirlik Katsayısı, *duygusal bağlılık* alt boyutunda 0,76; *devam bağlılığı* alt boyutunda 0,75; *normatif bağlılık* alt boyutunda 0,74; ölçek geneli için ise 0,87 olarak tespit edilmiştir. Ölçek teorik temeller doğrultusunda geliştirildiği ve daha önce öğretmenler üzerinde uygulanması sebebiyle, yapı geçerliği için DFA yapılmıştır. Model uyum değerlerini artırmak için yapılan modifikasyon sonucunda, OB1 ve OB2 ile OB4 ve OB5 maddelerinin hata terimleri arasına kovaryans eklenerek analiz yapılmıştır. Analiz sonucu elde edilen model uyum değerleri; $\chi^2=184,78$, $\chi^2/sd=2,57$, $p=0,00$, GFI=0,93, NFI=0,91, IFI=0,94, TLI=0,92, CFI=0,94, RMSEA=0,06, SRMR=0,06 şeklinde, kabul edilebilir veya kabul edilebilir değerlere yakın düzeyde olduğu belirlenmiştir (Hu ve Bentler, 1999; Kline, 2011). Bu sonuç ölçeğin üç boyutlu yapısının araştırma örnekleminde doğrulandığına ve ölçeğin yapısal olarak uygun olduğuna kanıt sağlar niteliktedir.

3.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizine başlamadan önce, veri setinde normal dağılımı etkileyen uç değerleri tespit etmek amacıyla her

bir ölçek maddesinin “z” değeri hesaplanmış ve -3’ten küçük, +3’ten büyük olan değerler temizlenmiştir. Daha sonra çarpıklık-basıklık değerleri hesaplanmış, elde edilen değerlerin -1,5 ve +1,5 aralığında değiştiği belirlenmiştir. Bu sonuç verilerin normal dağılıma sahip olduğunu göstermektedir (Çokluk, Şekercioğlu, Büyüköztürk, 2012). Verilerin analizi aşamasında değişkenlere ait aritmetik ortalama, standart sapma ve standart hatanın hesaplanması, regresyon analizlerinde SPSS 22.0; yapı geçerliliği için yapılan DFA’da ise, AMOS 23.0 programı kullanılmıştır. Güvenirlik çalışmaları kapsamında, Cronbach’s Alpha (α) iç tutarlılık katsayıları hesaplanmıştır. Pearson Korelasyon Katsayısı ile değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve düzeyi belirlenmiştir. Adımsal çoklu regresyon analizi yapılarak bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri yordama düzeyi tespit edilmiştir.

4. Bulgular ve Yorumlar

4.1. Değişkenlerle İlişkin Betimleyici İstatistikler ve Korelasyon Katsayıları

Değişkenlere ilişkin aritmetik ortalama, standart sapma, standart hata gibi betimleyici istatistikler ve korelasyon katsayıları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Betimleyici İstatistikler ve Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	$\bar{X}$	ss	1	2	3
1. LÜE	3,67	0,69	(0,93)		
2. TK	2,18	0,45	-0,129*	(0,81)	
3. ÖB	3,20	0,64	0,564**	-0,172**	(0,87)

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$,

Cronbach’s Alpha değerleri: (0,93), (0,81), (0,87)

Notlar: LÜE: Lider-üye etkileşimi, TK: Tükenmişlik, ÖB: Örgütsel Bağlılık

Tablo 2 incelendiğinde, öğretmenlerin lider-üye etkileşimi ($\bar{X}=3,67$) ve örgütsel bağlılık ($\bar{X}=3,20$) ile ilgili algılarının kısmen yüksek düzeyde; tükenmişlik ($\bar{X}=2,18$) algılarının ise düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Korelasyon analizi sonucuna göre, lider-üye etkileşimi; örgütsel bağlılık ile pozitif yönde, orta düzeyde bir ilişkiye sahipken, tükenmişlik ile ise negatif yönde ve düşük düzeyde bir ilişki içerisindedir. Ayrıca, örgütsel bağlılık ve tükenmişlik negatif yönde, düşük düzeyde bir ilişkiye sahiptir.

4.2. Lider-Üye Etkileşiminin Tükenmişliği Yordaması

Lider-üye etkileşiminin tükenmişliği yordamasına ilişkin regresyon analizi sonuçları Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Lider-Üye Etkileşiminin Tükenmişliği Yordaması

Bağımsız Değişkenler	B	sh	β	t	p
1. adım					
Sabit	2,08	0,24	-	8,85	0,00
Cinsiyet (dummy)	0,05	0,05	0,05	0,98	0,33
Yaş	0,00	0,01	-0,01	-0,04	0,97
Kıdem	0,01	0,01	0,09	0,62	0,53
2. adım					
Sabit	2,40	0,27	-	8,98	0,00
Cinsiyet (dummy)	0,03	0,05	0,04	0,66	0,51
Yaş	0,00	0,01	-0,01	-0,04	0,97
Kıdem	0,01	0,01	0,09	0,60	0,55
Lider-Üye Etkileşimi	-0,08	0,03	-0,13	-2,44	0,02

Bağımlı Değişken; Tükenmişlik

R^2 değişim = 0,015

Lider-üye etkileşiminin tükenmişliği yordamasına yönelik olarak yapılan regresyon analizinde, 1. adımda sonucu etkileyebileceği düşünülen, cinsiyet, yaş ve kıdem değişkenleri kontrol altına alınmıştır. 2. adımda lider-üye etkileşiminin, tükenmişliği anlamlı bir şekilde yordadığı görülmektedir ($\beta=-0,13^*$, $p=0,05$). 1 birimlik lider-üye etkileşimi artışı tükenmişlikte -0,13 birimlik azalmaya yol açmaktadır. Öğretmenlerin yaşadığı tükenmişliğin yaklaşık %2’si lider-üye etkileşimi tarafından açıklanmaktadır ($\Delta R^2=0,015$; $p=0,05$).

4.3. Lider-Üye Etkileşiminin Örgütsel Bağlılığı Yordaması

Lider-üye etkileşiminin örgütsel bağlılığı yordamasına ilişkin regresyon analizi sonuçları Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Lider-Üye Etkileşiminin Örgütsel Bağlılığı Yordaması

Bağımsız Değişkenler	B	sh	β	t	p
1. adım					
Sabit	2,60	0,33	-	7,85	0,00
Cinsiyet (dummy)	-0,02	0,07	-0,02	-0,29	0,77
Yaş	0,03	0,01	0,29	1,99	0,05
Kıdem	-0,03	0,01	-0,28	-1,95	0,05
2. adım					
Sabit	0,58	0,31	-	1,87	0,06
Cinsiyet (dummy)	0,08	0,06	0,62	1,39	0,17
Yaş	0,03	0,01	0,29	2,42	0,07
Kıdem	-0,02	0,01	-0,26	-2,23	0,03
Lider-Üye Etkileşimi	0,53	0,04	0,57	13,45	0,00

Bağımlı Değişken; Örgütsel Bağlılık

R^2 değişim = 0,319

Yapılan regresyon analizinde, 1. adımda sonuçlar üzerinde etkili olabileceği düşünülen, cinsiyet, yaş ve kıdem değişkenleri kontrol altına alındıktan sonra, 2. adımda lider-üye etkileşiminin, öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarını pozitif yönde ve anlamlı bir şekilde yordadığı tespit edilmiştir ($\beta=0,57^{***}$, $p=0,00$). Lider-üye etkileşimindeki 1 birimlik artış, örgütsel bağlılıkta 0,57 birimlik bir artış meydana getirmektedir. Öğretmenlerin örgütsel bağlılığının %31,9’u lider-üye etkileşimi tarafından açıklanmaktadır ($\Delta R^2=0,319$; $p=0,00$). Bu sonuç, okullarda lider-üye etkileşiminin yüksek düzeyde olmasının öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarını artırdığını göstermektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Okullarda lider-üye etkileşimi, tükenmişlik ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada, değişkenlere ilişkin betimsel analiz sonuçlarına göre, öğretmenlerin lider-üye etkileşimi ve örgütsel bağlılık ile ilgili algılarının kısmen yüksek düzeyde; tükenmişlik algılarının ise düşük düzeyde olduğu belirlenmiştir. Başka bir ifadeyle araştırmanın örnekleminde yer alan öğretmenler, okullarındaki yöneticilerle etkileşimlerinin yanı sıra okula karşı bağlılıklarının yüksek düzeyde olduğu; tükenmişlik düzeylerinin ise düşük düzeyde olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir.

Lider-üye etkileşimi ile ilgili olarak Kavuncu (2019) tarafından yapılan araştırma sonucunda da araştırma bulguları ile benzer bir şekilde öğretmenlerin lider-üye etkileşimine yönelik algılarının kısmen yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular, alan yazın incelemesi sonucunda yapılan çeşitli araştırmaların (Alev, 2020; Cerit, 2012; Erdogan, Liden ve Kraimer, 2006; Runhaar, Konermann ve Sanders, 2013; Usadolo, Usadolo ve Makwambeni, 2019) bulguları ile örtüşmektedir. Söz konusu bu araştırmaların sonucunda da

öğretmenlerin lider-üye etkileşimi ile ilgili algılarının kısmen yüksek düzeyde olduğuna yönelik bulgular elde edildiği görülmektedir.

Yapılan araştırma sonucunda elde edilen bir diğer bulgu, öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarının kısmen yüksek düzeyde olduğudur. Nitekim öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeylerini belirlemeye yönelik olarak yapılan çeşitli araştırmalarda (Bogler ve Somech, 2004; Chughtai ve Zafar, 2006; Karataş ve Güleş, 2010; Korkmaz, 2011; Serin ve Buluç, 2012) öğretmenlerin örgütsel bağlılık algı düzeylerinin kısmen yüksek olduğu belirlenmiştir. Örgütsel bağlılık ile ilgili olarak Çoban ve Demirtaş (2011) tarafından yapılan araştırmada ise öğretmenlerin örgütsel bağlılık algılarının orta düzeyde olduğu sonucuna varılmıştır.

Araştırma sonucunda öğretmenlerin tükenmişlik düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde Baykoçak (2002) tarafından yapılan araştırma sonucunda da öğretmenlerin tükenmişlik düzeylerinin düşük olduğu belirlenmiştir. Öğretmenlerin tükenmişlik düzeylerinin düşük olduğu bulgusu yapılan çeşitli araştırmaların (Cerit, 2008; Yerlikaya, 2000) sonuçlarıyla örtüşmektedir. Nitekim bahsi geçen araştırma sonuçlarında da öğretmenlerin tükenmişlik algılarının düşük düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Değişkenler arasındaki ilişkinin yönünün ve düzeyinin belirlenmesi amacıyla yapılan korelasyon analizi sonucunda, lider-üye etkileşiminin; örgütsel bağlılık ile pozitif yönde, orta düzeyde bir ilişkiye sahip olduğu, tükenmişlik ile ise negatif yönde ve düşük düzeyde bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Buna ek olarak, örgütsel bağlılığın tükenmişlik ile negatif yönde, düşük düzeyde bir ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde Liden ve Maslyn (1998) tarafından yapılan araştırma sonucunda, lider-üye etkileşiminin örgütsel bağlılık ile pozitif yönde bir ilişkisi olduğu belirlenmiş ve lider-üye etkileşimin niteliğinde ve kalitesinde meydana gelecek artışın, örgütsel bağlılığın artmasına katkı sağlayacağı ifade edilmiştir. Çekmecelioğlu ve Ülker (2014) de yaptıkları araştırma sonucunda okullarda yönetici ve öğretmenler arasındaki etkileşimin yüksek düzeyde olmasının, öğretmenlerin okula karşı daha fazla bağlılık hissetmeleri üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Lider-üye etkileşimi ve tükenmişlik ilişkisini belirlemeye yönelik olarak yapılan çeşitli araştırmalarda ise (Becker vd., 2005; Thomas ve Lankau, 2009) lider ile üye arasındaki etkileşimin yüksek düzeyde olmasının, tükenmişliği azalttığı sonucuna varılmıştır.

Regresyon analizi sonucuna göre, lider-üye etkileşimi tükenmişliği negatif yönde yordamaktadır. Diğer bir ifadeyle yöneticilerle etkileşim içerisinde bulunan ve olumlu ilişkiler kuran öğretmenlerin okula karşı tutumları da olumlu olacak ve tükenmişlik düzeyleri azalacaktır. Okullarda lider-üye etkileşiminin yüksek olmasının, öğretmenlerin tükenmişlik düzeylerini azalttığı sonucu yapılan çeşitli araştırmaların sonucu ile desteklenmektedir. Bu konuda Nufer (2012) yaptığı araştırma sonucunda, lider-üye etkileşiminin, tükenmişliği negatif yönde yordadığını tespit etmiştir. Benzer doğrultuda, Bolat (2011) ve Lee ve Ji (2018) de lider-üye etkileşiminin, tükenmişliği negatif yönde ve anlamlı düzeyde yordadığı yönünde bulgular elde etmişlerdir.

Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, okullarda yöneticiler ve öğretmenler arasındaki etkileşimin yüksek düzeyde olması, nitelikli ve güvene dayalı ilişkilerin oluşturulması, hiç şüphesiz öğretmenlerin tükenmişlik düzeylerini azaltacaktır. Dolayısıyla tükenmişlik düzeyi azalan öğretmenlerin performanslarının artacağı ve bu durumunun okul ortamı üzerinde olumlu yansımaları olacağı söylemek mümkündür.

Araştırmadan elde edilen bir diğer bulgu ise lider-üye etkileşiminin, örgütsel bağlılığı pozitif yönde ve anlamlı bir şekilde yordamasıdır. Bu bulguyu destekler nitelikte, Lee (2005) tarafından yapılan araştırma sonucunda da lider-üye etkileşiminin örgütsel bağlılığı pozitif yönde yordadığı tespit edilmiştir. Lider-üye etkileşiminin örgütsel bağlılığı pozitif yönde yordadığı bulgusu, Ansari vd. (2007), Çekmecelioğlu ve Ülker (2014), Gerstner ve Day (1997), Liden ve Maslyn (1998) ile Sherony ve Green (2002) tarafından yapılan araştırma sonuçlarıyla da benzerlik göstermektedir. Elde edilen bu sonuçlardan yola çıkarak, okul ortamında yöneticilerin ve öğretmenlerin arasındaki etkileşimin nitelikli ve yüksek düzeyde olmasının, öğretmenlerin okula bağlılıklarını artırdığı ifade edilebilir.

Bu araştırma ile lider-üye etkileşimin tükenmişlik ve örgütsel bağlılık ile ilişkisine yönelik kavramsal bir çerçeve sunularak, lider-üye etkileşiminin okullarda eğitim öğretimi olumsuz yönde etkileyeceği düşünülen tükenmişlik hissini azaltırken; örgütsel bağlılığı artırdığı sonucuna varılmıştır. Okullarda yöneticilerin öğretmenlerle güven, saygı ve sadakate dayalı ilişkiler kurmaları, sürekli olarak etkileşim içerisinde bulunmaları, öğretmenleri desteklemeleri ve mesleki yeterliklerini geliştirebilecekleri, duygu ve düşüncelerini rahat bir şekilde ifade edebilecekleri bir ortam sunmaları önemli görülmektedir. Bu sayede öğretmenlerin okula bağlılıklarının artması ve daha yüksek performans göstermeleri sağlanırken, eğitim-öğretim faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyeceği düşünülen tükenmişlik duygusu ise daha az yaşanacaktır. Ayrıca yöneticilerin öğretmenleri karar alma sürecine katmaları, süreç içerisinde onlarla etkileşimde bulunmaları, destek vermeleri ve güvene dayalı ilişkiler kurmaları önemli görülmektedir. Böylece öğretmenlerin okula ilişkin bağlılıkları artırılarak eğitim-öğretim sürecini geliştirmek için daha yüksek performans göstermeleri sağlanmış olacaktır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara dayalı olarak araştırmacılar ve uygulayıcılar için önerilerde bulunmak mümkündür. Araştırma Gaziantep ili Şahinbey ilçesi merkezindeki ilkokul ve ortaokullarda görev yapan öğretmenlerle sınırlıdır. Farklı illerde, farklı eğitim kademelerinde ve daha geniş örneklemelerde araştırmalar yapılarak sonuçlar karşılaştırılabilir. Nicel desende yürütülen araştırmada, değişkenler arasında neden-sonuç ilişkilerine yönelik güçlü fikirler verilmiştir. Bu ilişkilerin nedenlerinin ayrıntılı olarak incelenmesi amacıyla nitel veya karma desende araştırmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Alev, S. (2018). *Öğretmenlerin genel öz yeterlilik algıları ile duygusal emek davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi: İzlenim yönetimi taktiklerinin aracılık rolü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi.
- Alev, S. (2020). Okullarda Örgütsel Sinizmin Yordayıcısı Olarak Lider-Üye Etkileşimi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 10(2), 347-360.
- Allen, N. J., & Meyer, J. P. (1990). The Measurement and Antecedents of Affective, Continuance and Normative Commitment to the Organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63, 1-18.
- Ansari, M. A., Kee Mui Hung, D., & Aafaqi, R. (2007). Leader-Member Exchange and Attitudinal Outcomes: Role of Procedural Justice Climate. *Leadership & Organization Development Journal*, 28(8), 690-709.
- Balay, R. (2000). *Yönetici ve Öğretmenlerde Örgütsel Bağlılık*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Baş, T., Keskin, N., & Mert, İ. S. (2010). Lider Üye Etkileşimi (LÜE) Modeli ve Ölçme Aracının Türkçede Geçerlik ve Güvenilirlik Analizi. *Ege Akademik Bakış*, 10(3), 1013-1039.
- Baykoçak, C. (2002). *Beden eğitimi öğretmenlerinin mesleki sorunları ve tükenmişlik düzeyleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Becker, J. A., Halbesleben, J. R., & Dan O'Hair, H. (2005). Defensive Communication and Burnout in The Workplace: The Mediating Role of Leader-Member Exchange. *Communication Research Reports*, 22(2), 143-150.
- Bogler, R., & Somech, A. (2004). Influence of Teacher Empowerment on Teachers' Organizational Commitment, Professional Commitment and Organizational Citizenship Behavior in Schools. *Teaching and Teacher Education*, 20(3), 277-289.
- Bolat, O. İ. (2011). Öz Yeterlik ve Tükenmişlik İlişkisi: Lider-Üye Etkileşiminin Aracılık Etkisi. *Ege Akademik Bakış*, 11(2), 255-266.
- Burton, J. P., Sablinski, C. J., & Sekiguchi, T. (2008). Linking Justice, Performance, and Citizenship Via Leader-Member Exchange. *Journal of Business and Psychology*, 23(1-2), 51-61.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cerit, Y. (2008). İlköğretim Okulu Müdürlerinin Hizmet Yönelimli Liderlik Davranışlarının Öğretmenlerin Tükenmişliklerine Etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 55, 547-570.
- Chughtai, A.A., & Zafar, S. (2006). Antecedents and Consequences of Organizational Commitment Among Pakistani University Teachers. *Applied H.R.M. Research*, 11(1), 39-64.
- Çekmecelioğlu, H. G., & Ülker, F. (2014). Lider-Üye Etkileşimi ve Çalışan Tutumları Üzerindeki Etkisi: Eğitim Sektöründe Bir Araştırma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KOSBED)*, 28, 35-58.
- Çetin, F., Basım, H. N., & Aydoğan, O. (2011). Örgütsel Bağlılığın Tükenmişlik ile İlişkisi: Öğretmenler Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 61-70.
- Çoban, D., & Demirtaş, H. (2011). Okulların Akademik İyimserlik Düzeyi ile Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılığı Arasındaki İlişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 3(3), 317-348.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Dağlı, A., Elçiçek, Z., & Han, B. (2018). Örgütsel Bağlılık Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(68), 1788-1800.
- Deluga, R. J. (1994). Supervisor Trust Building, Leader-Member Exchange and Organizational Citizenship Behaviour. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 67(4), 315-326.
- Dienesch, R. M., & Liden, R. C. (1986). Leader-Member Exchange Model of Leadership: A Critique and Further Development. *Academy of Management Review*, 11(3), 618-634.
- Erdogan, B., Liden, R. C., & Kraimer, M. L. (2006). Justice and Leader-Member Exchange: The Moderating Role of Organizational Culture. *Academy of Management Journal*, 49(2), 395-406.
- Ergin, C. (1993). Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Uyarlanması. İçinde R. Bayraktar ve İ. Dağ (Der.), VII. *Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları* (143-154). Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS*. Dubai: Oriental Press.
- Fraenkel, J. R., & Wallen, N. E. (2006). *How to Design and Evaluate Research in Education* (6th Ed.). New York: McGraw-Hill.
- Gerstner, C. R., & Day, D. V. (1997). Meta-Analytic Review of Leader-Member Exchange Theory: Correlates and Construct Issues. *Journal of Applied Psychology*, 82(6), 827-844.
- Girgin, G. (1995). *İlkokul öğretmenlerinde meslekten tükenmişliğin gelişimini etkileyen değişkenlerin analizi ve bir model önerisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Göksel, A., & Aydın, B. (2012). Lider-Üye Etkileşimi Düzeyinin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Görgül Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 247-271.

- Graen, G. B., & Uhl-Bien, M. (1995). Development of Leader-Member Exchange (LMX) Theory of Leadership Over 25 Years: Applying a Multi-level Multi-domain Perspective. *Leadership Quarterly*, 6(2), 219-247.
- Gürler, M. (2018). *Öğretmenlerin lider-üye etkileşimi ile işle bütünleşme ilişkisinde çalışan sesliliğinin aracılık etkisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Hu, L., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff Criteria for Fit Indexes in Covariance Structure Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives. *Structural Equation Modelling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.
- Karataş, S., & Güleş, H. (2010). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İş Tatmini ile Örgütsel Bağlılığı Arasındaki İlişki. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 74-89.
- Kaşlı, M. (2009). *Otel işletmelerinde işgörenlerin kişilik özellikleri, lider-üye etkileşimi ve tükenmişlik ilişkisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi.
- Kavuncu, M. (2019). *Lider-üye etkileşimi ile öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. New York, NY: Guilford.
- Korkmaz, M. (2011). İlköğretim Okullarında Örgütsel İklim ve Örgüt Sağlığının Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 1(1), 117-139.
- Lee, J. (2005). Effects of Leadership and Leader-Member Exchange on Commitment. *Leadership & Organization Development Journal*, 26(8), 655-672.
- Lee, E. K., & Ji, E. J. (2018). The Moderating Role of Leader-Member Exchange in The Relationships Between Emotional Labor and Burnout in Clinical Nurses. *Asian Nursing Research*, 12, 56-61.
- Liden, R. C., & Maslyn, J. M. (1998). Multidimensionality of Leader-Member Exchange: An Empirical Assessment Through Scale Development. *Journal of Management*, 24(1), 43-72.
- Loi, R., Chan, K. W., & Lam, L. W. (2014). Leader-Member Exchange, Organizational Identification, and Job Satisfaction: A Social Identity Perspective. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 87(1), 42-61.
- Martin, R., Thomas, G., Charles, K., Epitropaki, O., & McNamara, R. (2005). The Role of Leader-Member Exchanges in Mediating the Relationship Between Locus of Control and Work Reactions. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 78(1), 141-147.
- Maslach, C. (2003). Job Burnout: New Directions in Research and Intervention. *Current Directions of Psychological Science*, 12(5), 189-192.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job Burnout. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 397-422.
- Maslyn, J. M., & Uhl-Bien, M. (2001). Leader-Member Exchange and Its Dimensions: Effects of Self-Effort and Other's Effort on Relationship Quality. *Journal of Applied Psychology*, 86(4), 697-708.
- Meyer, J. P., & Allen, N. J. (1997). *Commitment in The Workplace: Theory, Research and Application*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Meydan, C. H., & Şeşen, H. (2015). *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Nufer, S. (2012). *The effects of locus of control and leader-member exchange predictors of stress and burnout in the workplace*. Doctoral dissertation. Chicago, USA: Faculty of The Chicago School of Professional Psychology.
- Özdamar, K. (2003). *Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Öztürk, N. (2015). *Eğitim örgütlerinde örgüt kültürü ve öğretmen liderliği: Lider-üye etkileşiminin aracılık rolü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi.
- Özutku, H., Ağca, V., & Cevrioğlu, E. (2008). Lider-Üye Etkileşim Teorisi Çerçevesinde, Yönetici-Ast Etkileşimi ile Örgütsel Bağlılık Boyutları ve İş Performansı Arasındaki İlişki: Ampirik Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 193-210.
- Runhaar, P., Konermann, J., & Sanders, K. (2013). Teachers' Organizational Citizenship Behaviour: Considering The Roles of Their Work Engagement, Autonomy and Leader-Member Exchange. *Teaching and Teacher Education*, 30, 99-108.
- Settoon, R. P., Bennett, N., & Liden, R. C. (1996). Social Exchange in Organizations: Perceived Organizational Support, Leader-Member Exchange, and Employee Reciprocity. *Journal of Applied Psychology*, 81(3), 219-227.
- Schriesheim, C. A., Castro, S. L., & Cogliser, C. C. (1999). Leader-Member Exchange (LMX) Research: A Comprehensive Review of Theory, Measurement, and Data-Analytic Practices. *The Leadership Quarterly*, 10(1), 63-113.
- Serin, M. K., & Buluç, B. (2012). İlköğretim Okul Müdürlerinin Öğretim Liderliği Davranışları ile Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 3(3), 435-459.
- Sherony, K. M., & Green, S. G. (2002). Coworker Exchange: Relationships Between Coworkers, Leader-Member Exchange, and Work Attitudes. *Journal of Applied Psychology*, 87(3), 542-548.
- Thomas, C.H., & Lankau, M. (2009). Preventing Burnout: The Effects of LMX and Mentoring on Socialization,

- Role Stress, and Burnout. *Human Resource Management*, 48(3), 417-432.
- Usadolo, S. E., Usadolo, Q. E., & Makwambeni, B. (2019). Influence of Leader-Member Exchange on Teachers' Workplace Outcomes at Vocational Colleges in South Africa. *Journal of African Business*, 1-24. <https://doi.org/10.1080/15228916.2019.1641303>
- Yerlikaya, A. (2000). *Köy ve şehirde çalışan sınıf öğretmenlerinde tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Yu, D., & Liang, J. (2004). A New Model for Examining The Leader-Member Exchange (LMX) Theory. *Human Resource Development International*, 7(2), 251-264.

Araştırma Makalesi • Research Article

Esnaflar Arası Komşuluk İlişkileri: Konya Bedesten Çarşısı Üzerine Bir Değerlendirme

Neighborhood Relations Between Tradesmen: An Evaluation on Konya Bedesten Bazaar

Uğur Çağlak^{a,*}^a Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, Konya/Türkiye
ORCID: 0000-0002-6750-8621

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 03 Temmuz 2020

Düzeltilme tarihi: 17 Ağustos 2020

Kabul tarihi: 24 Ağustos 2020

Anahtar Kelimeler:

Komşu

Komşuluk

Esnaf Komşuluğu

Kültür

Sosyalleşme

ÖZ

Toplumdaki her insan birbiriyle, çevresiyle etkileşim içindedir. Etkileşim olmadan bireyin sosyal hayatta varlığı neredeyse imkânsız gibidir. Aile, akrabalık, iş yeri, okul ve daha birçok kurumda resmi ya da gayri resmi bir şekilde etkileşim içinde olan insan, komşuluk ilişkisi de kurmaktadır. Komşuluk özellikle kent hayatında kendisine duyulan ihtiyaçtan ve de toplumsal hayattaki işlevi açısından dolayı sosyal bilimler alanında daha fazla yer tutmaya, daha fazla tartışılmaya başlamıştır. Bu çalışmada da toplum hayatının önemli bileşenlerinden biri olan komşuluğun, esnaf komşuluğu ekseninde bir değerlendirmesi yapılmaktadır. Bu bağlamda yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak Konya ilindeki bedesten çarşısında bulunan esnaflar ile nitel bir çalışma yapılmıştır. Araştırmada esnaf komşuluğu bağlamında komşuluk algısı ve duygusu, komşuluk ilişkileri ve de komşuluk ilişkilerinin değişim ve dönüşümünü anlamak ve yorumlamak amaçlanmaktadır. Çalışma sonucunda esnaflar arasında komşuluk ilişkilerinin devam ettiği ancak son zamanlarda komşuluk ilişkilerinin azalarak daha yüzeysel bir zemine oturduğu görülmektedir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 03 July 2020

Received in revised form 17 August 2020

Accepted 24 August 2020

Keywords:

Neighbor

Neighborhood

Shopkeepers Neighborhood

Culture

Socialization

ABSTRACT

People in the community interact with each other. Without interaction the individual seemed almost impossible to exist in social life. Interacting in a formal or informal way in the family, kinship, work, school and many other institutions, people also establish a neighbourly relationship. Neighborhood has started to take more place in the social sciences and discussed more, especially in terms of the need for it in urban life and its function in social life. In this study, an evaluation of the neighbourhood, which is one of the important components of the community life, is made of the axis of shopkeepers. In this context, a qualitative study was carried out with the shopkeepers in the Bazaar of Konya, via face to face interview technique. In this research, it is aimed to understand and interpret the perception and sense of neighbourhood, neighbourhood relations as well as the change and transformation of neighbourhood relations in the context of neighbourhood of shopkeepers. As a result of the study, it is seen that neighbourly relations continue between the shopkeepers but recently the neighbourhood relations have decreased and settled on a more shallow ground.

1. Giriş

Uygarlık tarihinin başlangıcı olarak kabul edilen kentleşme mekânlar insanların toplu olarak yaşadığı farklılıkları barındıran bir mekândır. Çok farklı sınıflardan, kültürlerden, inançlardan, dinlerden, dillerden gelen kentin ana unsuru olan insan, kentte toplu yaşamın gereğini yerine getirme ihtiyacı da hissetmektedir. Kent, sadece yapılarıyla var olan bir mekân değil aynı zamanda bir ilişkiler

sisteminin gerçekleştiği bir alandır. Alver'in dediği gibi (2012: 9), "kent insanlık tarihinin belli bir anında ve belli koşullarla oluşan ve sosyal, kültürel, iktisadi, tarihsel, dini, mimari, estetik yönüyle temayüz eden bir yaşam alanıdır". Bir yaşam alanı olan kente ilişkin bir değerlendirme yapılıyor ise bu değerlendirme kentin sadece temayüz eden fiziki, coğrafi, mekânsal özelliklerinde değil aynı zamanda

* Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: ucaglak@konya.edu.tr

kentin kültürel öğelerine, değerler sistemine göndermede bulunularak yapılmaktadır. Kent hayatında çok farklı sosyal ilişkilerde bulunan insan, belki de en önemli sosyal ağlardan bir tanesini komşuluk bağı ile kurmaktadır. Kent sadece yapısal olarak bir bütün değil aynı zamanda hayatın da ta kendisidir.

Belki de biraz önce kent incelemesinde ayrımı yapılan “yapı ve hayat” itibarı ile yapılan değerlendirmede “komşu” yapısal olarak incelemenin biraz daha mekânsal, fiziksel yönüne tekabül ederken, “komşuluk” hayata ilişkin değerlendirmelere tekabül etmektedir. Komşu, ev, iş yeri, arazi, şehir, ülke gibi fiziki yapıların kendi içlerinde, mekânsal fiziksel olarak yakınlıklarından dolayı almış oldukları konumlardır. Her şeyden önce komşu fiziksel olarak bir yakınlığı ifade etmektedir. Aynı zamanda komşu fiziksel yakınlığın ötesinde sosyal bir ilişki sistemine de atıfta bulunmaktadır. Bu da “komşuluk” veya “komşuluk ilişkileridir”. Akraba ilişkileri, aile ilişkileri, ekonomi temelli ilişkiler gibi komşuluk da bir ilişki sistemidir.

Komşuluk dendiği zaman ilk olarak aynı mahallede oturan, aynı sokağı veya aynı siteyi, apartmanı paylaşan insanlar arasındaki bir ilişki alanı, yani ev komşuluğu akla gelmektedir. Ancak komşuluk sadece mekânsal olarak insanların ikamet ettiği bir alanı kapsamaz. Bu alan ikamet alanının olduğu ev, apartman komşuluğu olabileceği gibi, bir mahalle, arazi, köy, şehir, ülke hatta bir dükkân komşuluğu olabilmektedir. Bir ev başka bir eve, bir iş yeri başka bir iş yerine, bir mahalle başka bir mahalleye, bir ülke başka bir ülkeye büyük bir ihtimalle komşu olabilmektedir. Coğrafi olarak tanımlarken komşu mahalle, komşu köy, komşu şehir, komşu ülke, komşu dükkân çokça kullanılan tabirlerdir. Bu tabirler mekânsal bir yakınlığı ifade etse de bunun ötesinde yakınlıkla bağlantılı olarak bir ilişki alanını da ifade etmektedir. Komşuluk mekânsal ve ilişkisel bir ilişki ağını ifade eder. Dinlerde özellikle İslam dininde ve birçok farklı metinde komşuluk akrabalık kadar olmasa da akrabalığa yakın bir ilişki ağı sistemi görülebilmektedir. “Akrabalık kandaş bir yakınlık iken komşuluk mekânsal bir yakınlıktır. Esasen komşuluk, aile ve akrabalarla diğer insanlar arasında bir yerde bulunur, aileden ve onunla irtibatlı akrabalıktan sonra en önemli ilişki biçimidir. Onun için de kısaca komşuluk mekânsal akrabalık, akrabalık da kan bağına dayalı komşuluktur, denebilir” (Aydın,2013: 38).

Araştırmanın esas konusu olan esnaf komşuluğu da ilişki ağı sisteminde önde gelen komşuluk türlerindedir. İnsanlar geçmişten günümüze ekonomik hayatı sürdürebilmek için aynı, benzer ya da farklı iş kollarında mekânsal olarak ortaklıklar yaşamak zorunda kalmış ve ekonomik hayat için bu bir gereklilik olmuştur. Özellikle kentsel alanlarda bedestenler, çarşılar, iş hanları, günümüzde AVM’ler, sanayi bölgeleri kurulmuştur. Bir kümelenme yaşayan ekonomi grupları aynı mekânı paylaşmış ve o mekân üzerinde bir komşuluk ilişkisi kurmuşlardır. Tıpkı mahalle komşuluğu gibi dükkân komşuluğu da benzer avantaj ve dezavantajları ile değerlendirilebilmektedir. Bu çalışmada komşuluk ekseninde esnaf komşuluğu üzerine bir araştırma yapılarak değerlendirmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada özellikle komşuluk algısı ve duygusu, komşuluk ilişkileri ve de komşuluk ilişkilerinin değişim ve dönüşümünün analizinin yapılması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda nitel bir yöntem olan görüşme tekniği kullanılarak esnaf

komşuluğu incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca araştırma sadece Konya Bedesten Çarşısı örneğinde yapılmıştır.

2. Komşuluğun Toplum Hayatındaki Yeri

Komşuluk mekânsal yakınlık temelinde kurulan bir sosyal ilişki ağıdır. Mekânın bir iletişim alanı olarak var olma yollarında birisidir. Komşuluk “sınır komşuluğu-yan komşuluk, alt-üst komşuluk ve yakın-uzak komşuluk türleri ile değerlendirilebilmektedir” (Savaş, 2014: 122). Sınır komşuluğu komşuluğun ilk biçimidir. Özellikle arazi komşuluğu üzerinden ortaya çıkmıştır. Alt-üst komşuluk ise daha çok kentsel alanlarda çok katlı binaların yaygınlaşması ile birlikte ortaya çıkmıştır. Yakın-uzak komşuluk ise komşuluğu mekânsal olarak yakınlık-uzaklık ölçüsünde değerlendirme açısından tanımlanmıştır. Ancak yakın ve uzaklık kavramı ilişki ağı içerisinde samimiyeti, muhabbeti de ifade eden bir kavramdır. Daha samimi, daha içli dışlı komşuluklara da yakın komşu tabiri kullanılabilir. Komşuluk sayesinde insanlar paylaşmayı, dayanışmayı, iletişimi, muhabbeti, sosyalleşmeyi, toplumsal kontrolü ve çevresel güvenliği sağlama imkanına kavuşabilmektedirler. Zaman zaman bir çatışma alanına dönse de komşuluk genellikle iyi tarafları ile gözlemlenen bir olgudur.

Komşuluk fiziksel bir yakınlıktır. Birbirine yakın olandır. Evde, işyerlerinde, mahallede, şehirlerde hatta ülkelerde fiziksel yakınlık söz konusudur. Bu fiziksel yakınlık çok zaman aynı atmosferi solumayı, aynı ortamlarda yaşamayı, aynı toprak parçasını ve doğayı görmeyi, aynı sesleri duymayı ve benzer toplumsal yapılarda bulunmayı ifade eder. Çok zaman fiziksel benzerlikler toplumlarda benzer iş kollarının, benzer yaşam biçimlerinin, benzer reflekslerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla da insanlar benzer toplumsal şartlar içinde yaşamaktadırlar. Bu da onların hayatlarına, mekânsal yapılarına, toplumsal durumlarına sirayet etmektedir. Dolayısıyla aynı mekânı paylaşan insanların pek çok aynılığı yaşadığı bir gerçektir. Komşuların da bulunduğu çevre içerisinde paylaştığı mekânda pek çok aynılık söz konudur. Komşuluk bir bakıma aynılıkların yaşandığı bir alandır.

Bu aynılıkların yaşandığı mekânda insanlar sık sık çevresi ile iletişime geçmektedir. Sosyal bir varlık olan insan kendi ailesinden başka çevrelerle de ilişki kurmak zorundadır. Bu ilişki ya da iletişim bireysel olabileceği gibi kolektif bir şekilde de gerçekleşebilir (Koyuncu, 2013: 10). Akrabalık ilişkileri, komşuluk ilişkileri bu minvalde olan ilişki türlerindedir. İnsanlar komşusu ile konuşmak; komşusuna selam vermek durumundadır. Benzer sorunları, benzer iyilikleri paylaşan komşular çok zaman birbiri ile iletişim içindedir. Bu iletişim de komşuluğu toplumsallaşmanın aktörlerinden biri haline getirmektedir. “Toplumsallaşma, toplumsal çevreye aidiyetin oluşması ve oluşan aidiyetin sürekli kurulan ilişkilerle üretilmesi demektir. Aidiyetin üretilmesi ise iletişim, enformasyon ve bilgi akışı üzerinden gerçekleşmektedir. Normlar, değerler, inançlar gibi kültürel gerçekliğin en önemli kurumsal unsurları çocukluk döneminden itibaren ailede, mahallede ve diğer sosyal çevrede öğrenilmektedir” (Akın, 2014: 75). Komşuluk içinde de çocuklar, gençler, aileler toplumsal alan içerisinde birbiri ile iletişime geçmek durumundadır. Komşu çocuklar diğer komşu çocukları ile oynar, gençler muhabbet eder, hanımlar, aileler birbirlerini ziyaret ederler. Dolayısıyla bir

sosyalleşme alanı olarak görülen komşuluk müessesesi insanların toplumsal olarak değerleri, inançları, normları edindiği, öğrendiği bir kurum olarak da görülebilmektedir. Komşuluk aynı zamanda toplumsal bir kurumdur.

Sosyal bir kurum olan komşuluk sosyalleştirici bir öge olarak çok zaman paylaşmanın ana aktörlerinden biri olabilmektedir. Aynı mekânı paylaşan insanlar zorlukları, kolaylıkları, iyilik ve kötülükleri dahası pek çok şeyi paylaşmaktadır. Komşuluk ile çevrenin, insanların, hayatın getirmiş olduğu zorluklar paylaşarak beraberce aşılabilmekte ve işler kolaylaşabilmektedir. Komşuluk sayesinde bir dayanışma ruhu ortaya çıkabilmektedir. Düğünler, cenazeler, asker uğurlamaları, bayramlar, mutluluklar, neşeler, acılar, hüznler paylaşılabilir. Dahası “komşu komşunun külüne muhtaçtır” minvalinde insanlar mekanlarında bulunan yiyecekleri, içecekleri ve pek çok şeyi paylaşmakta ve dayanışma ile birlikte karşılıklı güven duygusunu sağlayabilmektedir.

Karşılıklı güvenin ve çevresel güvenliğin sağlanması komşuluğun ana bileşenlerinden birileridir. Yardımlaşma, dayanışma, paylaşma ve karşılıklı iletişim ile sağlanan karşılıklı güven sonucunda aile veya bir yapı düzeyinde komşular, birbirleri arasında rahat hareket edebilmelerinin imkanına kavuşmaktadırlar. Mahalle kültürünün, esnaf kültürünün ve daha geleneksel ilişkilerin yaygın olduğu toplumsal yapılarda hem karşılıklı güven hem de güvenlik meselesi resmi kurumların aktif katılımı ile birlikte belki de daha fazla kendi toplumsal yapıları içinde çözümlenebilmektedir. Toplumsal yapılar bir sosyal kontrol mekanizması görevini yerine getirirken güvenliği de sağlayabilmektedir.

Birçok toplumsal yapıda olduğu gibi komşuluk ilişkilerinde de bazen büyük ya da küçük ölçekte çatışmalar da yaşanabilmektedir. Kendi değerlerini, inançlarını ve normlarını üretmiş komşuluk kültürünün hâkim olduğu geleneksel toplum yapılarında sosyal kontrol komşular eliyle de yapılabilir. Çok zaman “laf olur, ayıp olur, ele güne karşı, konu komşu ne der” sözlerinde temayüz eden komşuluk ilişkileri, bu minvalde kendi toplumsal ilişkiler ağı içerisinde değerler, normlar ve özellikle kanaat önderlerinin çözüm bulmadaki rolü ile sorunlara çözüm getirilebilmektedir. Küçük ölçekteki problemleri kendi içlerinde, büyük ölçekteki problemlerde ise genellikle resmi kanallarla çözüm bulmaya çalışılan komşular arası problemler, özellikle modern ilişkilerin yaygın olduğu toplumlarda problemin boyutuna bakılmadan resmi kanallar ile çözümlenebilmektedir. Bu da geleneksel toplumlarda daha çok sözlü, modern toplumlarda ise daha çok yazılı bir şekilde komşuluk hukukunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ancak her iki toplum yapısında da resmi ve gayri resmi biçimde çözüm yollarının var olduğu görülebilmektedir.

Komşuluk hukukuna bakış daha çok resmi düzenlemeler ve katlanma yükümlülüğü üzerinedir. Resmi düzenlemeler, komşular arası olası muhaliflikleri düzenlemek amacıyla belirli yazılı kurallar ölçüsünde yasaklamalar üzerine kuruludur. Arazi hakkı, su hakkı gibi muhtelif konular bu şekilde çözüme ulaştırılmaya çalışılmıştır. Katlanma yükümlülüğü ise komşunun taşınmazı kullanımı sırasında oluşan koku, duman, is, ses ve gürültü çıkarmak gibi etkilerin, içinde bulunulan sosyal çevredeki örf ve adete

göre düzenlenmesidir ve bu durumlarda düzenlenemeyen ve mutad kullanım hallerini aşan koşullarda ise resmi hukukun devreye girmesini ifade eder (Savaş, 2014: 145).

Komşuluk ilişkileri bir şekilde gruplar arasında bir bağıdır. Grup bağları özellikle dayanışma ruhunun yaygın olduğu toplumlarda çok daha etkindir. Dayanışma ruhunun etkin olduğu toplumlarda “sorumluluk, fedakârlık ve uzlaşmaya, bireysel öz güven ve başarıdan daha büyük değer atfedilir. Grup bağlarının, bireyin mutluluğu için en önemli unsur olduğu kabul edilir. Bu nedenle grup bağlarının yüksek olduğu toplumlarda gruba bağlılık ve sorumluluk duygusu en üst düzeydedir” (Newman, 2016: 93). Ancak modernleşmenin ve bireyselleşmenin yoğun olarak hissedildiği günümüzde modernleşme ve bireyselleşme ile birlikte bireyin toplumdan yalıtıldığı, aktif katılımın seyreltiği ve sosyal güven düzeyinin azaldığı tartışılmaktadır. Dayanışma ruhunun yüksek olduğu toplumsal yapılarda bile bu durum izlenebilmektedir. Komşuluk ilişkileri de bu durumdan nasibini alabilmekte ve komşuluk ilişkileri zayıflayıp dejenere olabilmektedir. Dolayısıyla son zamanlarda yoğun bir şekilde tartışılan sosyal sermaye teorisi içerisinde de komşuluk ilişkileri tartışılmaktadır.

Komşuluk birbirlerini tanıyan ya da aşına olan kişilerin devam eden ilişkiler ağı, davranışlar bütünüdür. Komşuluk alanında “insanların birbirleriyle sürekli karşılaşmaları ve paylaşımlarda bulunmaları aşinalık, mütekabiliyet, güven sahiplik ve ortaklık duygusu gibi toplumu örgütleyen, bütünlüklü bir yapıya dönüştüren zemini üretir. Ayrıca sınırlı bir toplumsal alanda tanınırlık, itibar, güvenilirlik gibi kişi, aile ve toplulukların sahip olduğu sosyal sermaye rezervleri hayatı kolaylaştıran ve karşılaşılan sorunların aşılmasında işlevsel olarak kullanılabilen ağları inşa etmelerini sağlar” (Aydemir, 2014: 164). Dolayısıyla komşuluk sosyal sermaye alanının bir öznesi olarak değerlendirilebilmektedir.

Bir olgu olarak komşuluk paylaşma, dayanışma, yardımlaşma, ortaklaşa kullanım ve sosyal kontrol üzerine kurulu toplumsal bir kurumdur. Bir anlamda komşuluk toplumsal ilişkiler ağı içerisinde ve mekân üzerinde bir nevi ilişkisel ortaklık kurma halidir. Bu hali ile sosyal sermaye alanının da konusu olabilen komşuluk zaman zaman iyiliklerin, güzelliklerin yaşandığı bir alan olabilirken zaman da çatışmaların yaşandığı bir alan olabilmektedir. Çatışmalar kimi zaman toplumsal çevre içerisinde aşılabılırken kimi zaman da resmi kurallar bütünü içerisinde çözüme kavuşabilmektedir.

3. Esnaf, Esnaf İlişkileri ve Dükkân Komşuluğu

Geçmişten günümüze kadar uzanan bedestenlerde, çarşılarda, cadde üzerlerinde ve mahallelerde ve pazar alanlarında yoğun olarak bulunan esnaflar ekonomik bir ünite olarak ekonomik hayatın can damarlarından biridir. “Esnaf, Arapça 'bir kelime olup «sınıf» kelimesinden gelmektedir. Esnafi, demircilik, bakırcılık, oymacılık vb. gibi küçük el zanaatları ya da bakkallık, manifaturacılık, tuhafiyecilik vb. gibi küçük ticarî faaliyetlerle uğraşan zümreler olarak tanımlamak mümkündür” (Özdemir, 1986: 156).

Esnaflar ekonomik hayatın ana aktörlerinden biridir. Özellikle kendi kol gücüne veya ufak çaptaki makineler ile üretilen ürünleri ya da diğer tedarikçilerden satın aldıkları ürünleri satan ticaret erbaplarıdır. Esnaflar ülke çapında yaygın bir meslek grubu olmaları ve de her esnaf dükkanında az sayıda da olsa çalıştırdıkları tezgahlar gibi elemanları hasebiyle istihdamı emme potansiyelleri bulunmaktadır. Ayrıca önemli ölçüde de ülkeye katma değer ekleyebilmektedirler. Esnaflar “ekonomik dalgalanmalara karşı dayanıklılık gösteren ve piyasanın taleplerine nispeten daha hızlı cevap verebilen esnek bir yapıya sahiptirler. Türk ekonomisinde de önemli bir yeri olan esnaf ve sanatkârlar, kendi emeğini küçük miktardaki sermayesiyle birleştirerek piyasada yer edinmeye çalışmakta ve ülkedeki işsizlik sorununa, üretmeye, piyasaların işlemesine dolayısıyla ülke ekonomisine katkıda bulunmaktadır” (Çoban ve İrmiş, 2015: 31). Aynı zamanda usta çırak ilişkisi açısından esnaf önemli bir mekteptir. Tezgahlar işletme sahibinden iletişimi, pazarlamayı, borçlanmayı, alacakları tahsil etmeyi ve dahası iş ahlakını öğrenebilmektedirler.

Esnaflar sosyal hayatında önemli aktörlerindedir. Özellikle müşteri ile olan ilişkileri açısından farklı konumdadır. Esnaf, çarşıda, pazarda, bedestende, mahallede yüz yüze görüşülen kişidir. Çok zaman esnaf müşteriyi, müşteri esnafı tanıır ve zaman zaman esnaf müşteriyi ilişkileri samimi, içten bir zemine oturur. Esnaf müşterisine hal, hatır sorar, ikramda bulunur ve hayata dair sohbet eder. Dolayısıyla esnaf dükkanını bir tür sosyalleşme alanı olabilmektedir.

Esnaf sadece müşteri ile iletişimi olan kişi değildir. Esnaf çevresi ile de ilişki içindedir. Mahalleli ile, komşu dükkanlar ile, cami cemaati ile ve çevresinde bulunan çay ocağı, kiraathane gibi mekanların müdavimleri ve müşterileri ile iletişimi içindedir. Dolayısıyla esnaf kendi iş ilişkileri ağının ötesinde iş yeri çevresinde de sosyal hayatın bir örneği konumunda bulunmaktadır. Araştırmanın ana konusu olan dükkan komşuları da esnafların iş yeri çevresinde en sık iletişimde bulunduğu ilişki ağları gruplarıdır. Yardımlaşma ekseninde dükkan komşuları işlerin yoğun olduğu zamanlarda birbirine yardım etme, elemanlardan destek alma gibi işlemlerin yanı sıra ekonomik olarak sıkıntılı zamanlarda maddi olarak yardım etme gibi faaliyetleri yerine getirebilmektedirler. Ayrıca paylaşma ekseninde yemek, temizlik, güvenlik gibi iş yerlerinin bakımı, korunumu konusunda paylaşımlarda bulunurken acıyı, neşeyi, eğlenceyi, boş zamanı da birlikte paylaşabilmektedirler. Dükkan komşuları özellikle asker uğurlama, birbirinin düğün ya da cenaze törenleri katılma ve komşuluk ilişkilerinin daha sağlıklı bir şekilde tesisi için iş yerleri ziyaretlerinde bulunmaktadır. Dolayısıyla ahlaki, dini ve insani bir görev olarak görülen komşuluk vazifesi yerine getirilebilmektedir.

Tıpkı mahalle komşuluklarında olduğu gibi esnaf komşuluğunda da zaman zaman çatışmalar yaşanabilmektedir. Alan ihlalleri, yoğun yaşanan rekabet, ikili ilişkilerde yaşanan problemler gibi daha pek çok neden komşular arasında çatışmalara neden olabilmektedir. Bazen kendi ilişkileri içerisinde çözümlenen problemler bazen de hukuki yollar vasıtası ile çözüme kavuşabilmektedir.

4. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada esnaflar arasındaki komşuluk ilişkileri değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Özellikle “komşuluk algısı ve duygusu, komşuluk ilişkileri ve de komşuluk ilişkilerinin değişim ve dönüşümünü anlama ve yorumlamayı amaçlayan araştırma nitel bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu minvalde Konya Bedesten Çarşısında yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak hazırlanan açık uçlu 10 soru ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeden elde edilen veriler ses kayıt cihazı ile kaydedilmiş ve çözümlenmeleri yapılmıştır. Araştırmanın evreni sadece Konya Bedesten Çarşısı ile sınırlıdır. Evren olarak bedesten çarşısının seçilmesinin nedeni bu çarşının köklü bir geçmişe sahip olması, eski ve yeni esnafların burada yoğun bir şekilde bulunması, işyerlerinin birbiri ile daha yakın mesafede bulunması, farklı sektörlerin burada yoğun bir şekilde bulunmasından dolayıdır. Örneklem olarak amaçsal örneklem seçilmiş olup özellikle farklı iş sektörleri, yaş, bedestende çalışma süresi gibi değişkenler baz alınarak 15 esnaf ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bazı eksen başlıklar etrafında bedestende komşuluk anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu minvalde komşuluk algısı anlaşılmasına ve bir duygu olarak komşuluğun nasıl bir insani ilişki zeminine sahip olduğu sorgulanmıştır. Ardından komşuluğa ilişkin bir takım sosyal etkileşim pratikleri ve ritüelleri sorgulanmıştır. Özellikle geçmişten günümüze değişen ve dönüşen toplumsal yapı ve kültüre paralel olarak geleneksel esnaf kültürünün bedesten içinde yeni kuşakla birlikte nasıl değiştiği somut örnekler üzerinden anlatılmıştır. Öz itibarıyla bedestenin ruhu, sosyal ilişkilerde kendini zaman zaman hatırlattığı görülmüş ancak gelişen yeni koşullarda direnme mekanizmalarını giderek yitirdiği tespit edilmiştir. Özellikle eski esnafların giderek sahneden çekilmesi yahut müdahil olduğunda yeni aktörler tarafından uzak tutulması bir kırılmanın en canlı örneklerini ifade etmektedir. Toplumsal hayatın adeta mayasını elinde tutan bir mekan olarak Konya Bedesten çevresi, sahip olduğu kültürel izleklerle anlaşılması ve korunması gereken ören yeri gibidir. Bu çalışma bir etnografik inceleme düzeyinde mevcut durumun tespitine, yaşanan değişimin gerilim noktalarına, eski ile yeninin kıyas ve karşılaştırma noktalarına temas etme amacındadır.

Bu çalışma Necmettin Erbakan Üniversitesi Rektörlüğü, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 31/08/2020 tarihli 2020/67 numaralı karar sayısı ile etik kurul onayı almıştır.

5. Esnaf Komşuluğu ve Toplumsal Yansımaları

Çalışmanın bu bölümünde esnaf komşuluğu üzerine Konya Bedesten çarşısında yapılan görüşmeler sonucunda 3 ana başlık üzerine yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda *komşuluk algısı ve duygusu, komşuluk ilişkileri ve de komşuluk ilişkilerinin değişim ve dönüşümü* üzerinden araştırmanın nitel verileri yorumlanmıştır.

5.1. Komşuluk Algısı ve Duygusu

Araştırmanın bu bölümünde esnafların hem komşulukla ilgili hem de bedesten çarşısına dair algıları ve duyguları ele alınmaktadır. Mutluluk, sevinç, özlem, kırgınlık, kıskançlık gibi pek çok duygu esasen yaşanmış ya da yaşanıyor olanın bir dışı vurumudur. Bedesten çarşısı

içerisindeki hayatların, tecrübelerin, anlamlandırmaların imgesi çok zaman bu duygulardır ve oradaki hayat ve düşünce, duygular vasıtası ile ifade edilebilmektedir. Araştırmaya katılanların dükkan komşuluğunu nasıl ifade ettikleri, bu komşuluğun kendilerine neleri ve hangi duyguları hatırlattıkları gibi konularla birlikte bu çarşı içersinde kendilerini nasıl hissettikleri, dükkan komşularını ve bu çarşığı ne düzeyde benimsedikleri gibi konular üzerinde durularak komşuluk algısı ve duygusu betimlenmeye çalışılmaktadır. Bu konu ile ilgili görüşmeden elde edilen bilgiler büyük oranda birbiri ile benzeşmektedir.

“Dükkân komşusu demek; dar gününde, yok gününde yardım eden demektir, birbirine yardımcı olan demektir. Mutlaka onun derdini dinlemek, elimizden gelen yardım neyse onu yapmak veya onun benim derdimi dinlemesinden mutlaka memnun oluruz. Mutlu oluyorum, ben rahat hissediyorum kendimi bu bedestende. Bedesten esnafı olmaktan dolayı mutluyum.” (Ö.D, 52, Gıda Sektörü).

“Ben buraya işe başladığımda babam dedi ki: “bak bir tarafında Aziziye Camisi, bir tarafında Kapu Camisi var. Namazını kıl, ben senden başka bir şey istemiyorum” dedi. Buranın manevi, farklı bir havası var. Memnunuz, Elhamdülillah.” (E.Y, 47, Kozmetik Sektörü).

“Şimdi bu yaştan sonra bir yere gidemeyiz. Evet burada oluruz. Bunların hepsi burada yetişme adamlar. Burada yetişen adam, burayı hiçbir zaman bırakamaz. Pazar günü dahi geliriz. İlla burayı göreceğiz. Burada bir nefes alacağız ve gideceğiz. Burada bir şey yapmamız şart değil. Memnunuz biz buradan. Bizim dostlarımız, arkadaşlarımız burada. (E.S, 57, Gıda Sektörü).

“Şimdi semtimiz çok güzel, çarşımız çok güzel. Aşağı yukarı 45 senedir buradayız biz. Şimdi üç oğlan bir babayız biz aynı dükkânda. Bizim zamanımızda fazla okul yoktu, ilkokul vardı sonra sanata giderdik. 25 sene bilfiil işçilik yaptık ustamıza, 17 sene de ortakçılık yaptık Kebapçı Şükrü'nün orada. Bizim buradan kopmamız biraz zor. Artık eskisi gibi olmasa da bizim yerimiz burası. Biz bedesten esnafıyız. Burada bulunmaktan memnunuz. “(H.M., 72, Lokanta İşletmeciliği).

“Burada bizim 5-6 tane dibimizde komşu var. Samimi olduğumuz, muhabbetimizin olduğu komşular. Dükkân komşularımızla muhabbetimiz çok iyi, aramız çok iyi. Beraber yeriz içeriz, her maddi durumda da birbirimize destek oluruz. Çok iyi komşularımızla aramız. Arada sırada sorun olsa da hem çarşıdan hem de bu komşularımızdan memnunuz.” (M.K. 62, Gıda Sektörü)

“Bana burada dükkanımı kapatıp başka bir yerde çalışma teklifi geldi ve buradan kazandığının neredeyse iki misli maaş vereceklerdi. Fakat ben para için buralardan gitmem. Kapu Camii civarında olmayı seviyorum. Eşimi, dostumu burada ziyaret ediyorum.” (Ö.B. 57, Elektrik malzemeleri).

“Komşu sevilir, özenir. Bu çarşığı da çok severim. Bilmiyorum yani ben tekrar dünyaya gelsem bu Konya'da böyle bir yerde olmak isterdim. Komşu bizim

hemen yanımızdadır. Bir şey olsa ilk ulaşacağımız yer orasıdır. (M.T. 41, Aktar).

“Burada bir esnaf kültürü var. O esnaf kültürü de komşuluğu etkiliyor. Esnaf kültürü olanlarla gerçekten çok iyi komşuluk kuruluyor. O beni anlıyor, ben onu. Benim buradaki komşularım eski komşularım. Yıllardır biz beraberiz. Birbirimizi severiz.” (İ.A. 43, Giyim Sektörü).

“Burada bizim yakınımızda olan komşularımız var; daha doğrusu her yakınımızda olanla çok iyi komşuluk da kurmuyoruz aslında. Daha çok bizim bu çevrede eski komşularımız var. Onlarla daha iyi komşuluğumuz var. Aslında eski komşularımız olmasa burası çekilmez olur belki;o zaman sadece işimize bakarız. Biz onlarla iyi vakit geçiriyoruz. Ama bir de şu var: şimdi insanlar işlerine çok yoğunlaştı. Eskisi gibi de değil ama yine de ben mutluyum burada çalışmaktan”. (B.Y. 52, Kozmetik Sektörü).

“Eskiye oranla çok değil komşuluk. Bizim burada gene bir komşuluk var. Yani istenilen seviyede değil aslında ama burada yine yakın komşularımız var. 5-6 kişi. Onlarla iyi vakit geçiririz müşteri olmadığı zamanlarda. Bu çarşı eski. Yine bir samimiyet var eskilerde. Bir de hareketli burası. Geleni gideni bol olur buranın. Eskisi kadar olmasa da mutluyuz biz burada.” (M. S. 57, Giyim Sektörü).

Genel olarak bedesten çarşısında bulunan esnafın hem komşuları hem de çarşı ile ilgili düşünceleri benzeşmektedir. Çalışmaya katılanların tamamına yakını bu çarşıda bulunmaktan ve komşuluk ilişkilerinden kısmen de olsa memnundur. Burada bulunmaktan mutluluk duymaktadırlar. Bedesten çarşısı büyük ve köklü bir çarşıdır. Büyük ve köklü bir çarşı olmasına rağmen esnafın yoğun ilişki kurduğu esnaf sayısı 3-5 esnaf ile sınırlıdır. Esnafın komşuluk ilişkisi kurduğu esnaf da genellikle ya çok yakınında –hemen bitişiğinde veya birkaç dükkân ötesinde- ya da çok eskiden beri burada bulunan ve belirli bir esnaflık kültürüne sahip olan komşulardır. Genel itibari ile komşuluk ilişkileri vardır; ancak bu komşuluk ilişkileri birkaç esnaf ile sınırlıdır. Yeni gelen diğer esnaf ya da daha uzak dükkanlar ile komşuluk ilişkisi zayıf görünmektedir.

Bunların dışında komşuluk ilişkisinin bulunmadığını ya da oldukça az olduğunu söyleyen esnaf da bulunmaktadır. Genel olarak diğer esnafa göre bu esnaf, bu konuya ilişkin daha fazla serzenişte bulunmaktadırlar.

“Ben aşağı yukarı 40 senedir buradayım. İşte Aziziye'nin orada, burada... Ben şimdi dışarıya kapanık, öyle herkesle kaynaş bir düzen tutan bir kişilik değilim. Çünkü o komşular yok. İşte bu seneler evvel vardı. Ama şu 10-15 sene kim kimi kazıklaşsam, kim kimi ütsem, kim kimi ayağından çeksem derdinde. Yani ben bir hiçbir komşuluk görmüyorum şimdi. O yüzden de burada işin açıkçası çok mutlu da değilim. İşimizi yapma telaşındayız.” (M.C. 71, Bakkaliye).

“Eski komşuluklar yok. Şimdi maalesef herkes, hep bana hep bana diyor. Ama bizde öyle bir şey yok. Selamlaşırız, merhabalaşırız. Yani, ama eski samimiyetler yok. Eskiden daha muhabbetliydi, daha bir

ne bileyim daha bir güzeldi yani. Şimdiki gençler bilhassa hiç şey yok. Mesela ben bir Kenan Hacı Emmi'ni tanırđım Bedesten içinde. Rahmetli oldu. Uzun böyle fōtr şapkalı. Oğlum derdi; 'biz sabah gelir, dükkânı açarız, kapının önünü sularız, sandalyeyi koyarız kapının önüne, pidemizi söyleriz, çayımızı söyleriz. Yeriz içeriz. Bir müşteri geldi mi, sıftah ettik mi içeri girerdik. Sandalyeyi alırdık. Yani bu elli sene öncesinin olayı. İkinci bir müşteri geldi mi dışarıya bakardık; dışarıda oturan var mı diye? Kardeş biz sıftah ettik oraya git derdik. Ha baktık sandalye yok; ikinci satışı yapardık o zaman diyor.' Neticede eskisi kadar mutlu değiliz yani komşuluktan. Merhaba mı merhaba deriz." (H.G., 63, Giyim Sektörü).

Duyguların sözlü ya da sözsüz ifadesi çok zaman yaşanmışlıkların, toplumsallığın bir göstergesidir. Bu göstergenin sözlü ifadesi, sözsüz ifadesi, seçilen kelimeler ve bu kelimelerin ifade ediliş biçimi ve vurgusu toplumu anlamada birer donedir. Araştırmanın bu bölümünde esnaf komşuluğunun duygusal olarak tezahürleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Elde edilen verilere göre esnaflar arasında büyük oranda komşuluk ilişkisi bulunmaktadır. Ancak bu komşuluk ilişkileri eski komşuluk ilişkileri kadar samimi, özverili değildir. Eski komşuluk ilişkileri gibi komşuluk yaşanmadığı için bu durumdan mutsuzluğunu belirten esnaflarla birlikte o çarşıda bulunmuş olmaktan ve sınırlı da olsa yaşanan komşuluk ilişkilerinden mutlu olan esnaflar da bulunmaktadır. Ancak komşuluk ilişkileri açısından geçmişe dair yoğun bir özlem söz konusudur.

5.2. Komşuluk İlişkileri

Araştırmanın bu bölümünde Konya Bedesten Çarşısı esnafının komşuluk ilişkileri ele alınmaktadır. Komşuluk ilişkileri paylaşma, dayanışma, yardımlaşma, sosyalleşme, sosyal kontrol ve komşuluk hukuku çerçevesinde gerçekleşen sosyal bir olgudur. Bu eksende araştırmanın bu bölümünde dükkân komşularına "1- Komşular arasında iş, çevre ve diğer iş dışı konular ile ilgili bir yardımlaşma, paylaşma ve dayanışma görülür mü? 2- Komşularınız ile karşılıklı ziyaretleşme gerçekleşir mi? 3- Komşularınızla iş yerinde veya iş dışında aktiviteler yapar mısınız? 4- Komşuluk ilişkilerinde beğendiğiniz ve beğenmediğiniz durumlar nelerdir? Komşularınız ile olumsuz bir durum yaşadığı zaman nasıl çözüm bulunur? Dükkân komşularımızla sizin ahlaki, kültürel, insani, iş ahlaki ile ilgili değerleriniz örtüşür mü? 5- Bir komşuluk hukukundan bahsedilebilir mi?" soruları eşliğinde meseleye ilişkin katılımcıların görüşleri ele alınmaya çalışılmaktadır.

Yardımlaşma, dayanışma ve paylaşma komşuluk ilişkilerinin en fazla görünen yüzlerinden biridir. Komşuluk denince çok zaman ilk akla gelen taraflardan biri budur. Bu minvalde esnaflar arasında komşulukların yardımlaşma, paylaşma ve dayanışma ekseninde farklı değerlendirmeleri bulunmaktadır.

"Bizde özellikle işimiz olduğu zaman aynı işi yapan komşularımızdan bir yardım isteme oluyor. İş yerlerimizi birbirimize emanet edebiliyoruz. Mesela komşu namaza gidiyor, ben namaza gidiyorum, aynı işi yaptığımız komşularla fiyatları biliyoruz mesela. Kaça aldığımızı verdiğimizizi bildiğimiz için satıyoruz mesela.

Ama bunun içerisinde hala bir şey var yani, ne diyeyim kıskançlık mı diyeyim rekabet var yani." (E.Y, 47, Kozmetik Sektörü).

"Yani ister istemez herkesin durumuna göre bazen borçlanma oluyor. Ben şimdiye kadar hiç almadım Allah'a şükür. Ama gitsem istesem verir mi? Verirler. Onlar istese biz de verir miyiz? Veririz. İş görmek, insanın sıkıntısını gidermek iyidir yani. "Allah razı olsun sıkıntımı giderdi" demesi ne kadar güzel bir şey. Zaman zaman komşuların bu ihtiyaçlarını paylaştığımız olur." (Ö.D, 52, Gıda Sektörü).

"Şunu söyleyeyim: mesela ben Eyüp'ü tanırım, para lazım olduğunda gelir isterim. Mevlüt'ü tanırım, arkadaki komşuyu tanırız. İhtiyaç olduğu zaman gider isteriz ama onu gününde iade etmek lazım. Gününde iade edemezsen, bunu ona söylersin "ya ben denkleştiremedim bana iki gün daha müsaade et" diye. (H.M., 72, Lokanta İşletmeciliği)

"Geçmişten kalma komşularla ilişkilerimiz çok güzeldir. Şimdi mesela benim burada iki komşum var, öğlen yemek yeriz, çay içeriz, muhabbet ederiz, ama üçüncü kişi yok, eskisi gibi komşu yok." (Ö.B. 57, Elektrik Malzemeleri).

"Yani son iki seneye kadar ilişkilerimiz daha yoğundu. Mesela, birlikte pikniğe falan giderdik. Bizim kebabçı yemek falan yapardı, güzel tirit yapardı. Şimdi artık, tabi insanların çocuğu büyüdü, evlendi, telaşesi çoğaldı. Biraz da ondan olabilir. Geçmişteki gibi olmuyor." (M. S. 57, Giyim Sektörü) .

"Yeni esnafların hiçbiri de bu caddede kimler var, kimler oturuyor bilmez. Biz hala meraklıyız, bakarız kimler geldi kimler geçti diye. Güvenliği eskiden esnaf kendisi sağlardı. Bir tırnakçı falan görsek çevremize haber verirdik. Şimdi bakıyoruz üç beş kişi sayıyoruz. Kime haber vereceğiz? Geri kalanların hepsi yeni. Hiç komşuluk ilişkisi yok, arkadaşlık ilişkisi yok. Tamamen bitti. Esnaftan bu kültür kalktı." (E.S, 57, Gıda Sektörü).

"Burada güvenlikle ilgili bir şey olduğunda komşulara haber ederiz. Haber edebildiğimiz kadar ederiz. Ama tabi bu da yakın çevremize oluyor tabi. Yani şu ara, güven timleri falan var. Onların baya bir faydasını gördük biz." (M. S. 57, Giyim Sektörü) .

Bedesten çarşısındaki esnaflar arasındaki komşuluk ilişkileri eskiden beri süregelenmektedir. Ancak ilişkilerin göstergelerinden biri olan paylaşma olgusunun zayıfladığı da görülmektedir. Daha çok en yakınındaki komşularla veya eskiden ilişkisi olduğu komşularla paylaşma devam etmektedir. Özellikle birbirinden borç para alma, iş yerini emanet etme, işlerin yoğunluğunda yardım etme, ortaklaşa öğle yemeği gibi faaliyetler, güvenlik konusunda tedbirler kısmen de olsa yerine getirilmektedir. Ancak bu şekilde ilişkide olunan komşu sayısı oldukça sınırlıdır. Genel olarak esnaflar, komşuluk ilişkilerinde bedesten çarşısında eski komşuları ile daha yakın ilişkiler kurarken, yeni gelen esnaflar ile çok sınırlı bir komşuluk ilişkisi kurmaktadır. Şu da belirtilmelidir ki ilişkilerde gün geçtikçe daha fazla azalmanın olduğu görülmektedir.

Komşuluk ilişkisinin yine en önemli göstergelerinden biri de karşılıklı ziyaretler ve ortaklaşa yapılan faaliyetlerdir. Bedesten çarşısındaki esnaflar arasında da bu tür ilişkiler vardır. Ancak paylaşma ve dayanışma olgusunda olduğu gibi bu tür faaliyetlerin yapıldığı esnaf sayısı oldukça sınırlıdır.

“Her Pazar ya da 15 günde bir 9 kişilik komşumuz olan arkadaşlarımız var. Mesela biz pazar günleri Sadri abi ve birkaç kişi toplanıp bir iki araba oluruz. Herkes düğün davetiyelerini getirir; hangisinin pilavı iyi ona gideriz. Yeri gelir üç pilava giderdik sabah saat 8.00’de buluşurduk. Ardında da gelir pazar günleri de dükkanımızda işin başına geçerdik. Bunu bazen yapıyoruz ama eski heyecanlar da kalmadı. Azaldı böyle beraberce gezmelerimiz. Yine bedestenden arkadaşlarla toplanır halı saha maçı yapardık. O da azaldı” (M.T. 41, Aktar).

“Şimdi bizim toptancılık zamanında orada mesela iyi komşularımız vardı. Ramazanlarda birbirimize gider gelirdik, iftar açardık, muhabbet yapardık. Aramızda mesela para toplardık, havuz biriktirip ortak ticaret yapardık. Gidişimiz gelişimiz mesela öyleydi. Bayramdan sonra birbirimizin dükkanlarına bayramlaşmaya giderdik. Şimdi maalesef bayramdan sonra herkes dükkanında normal günmüş gibi devam ediyor” (Ö.D, 52, Gıda Sektörü).

“Biz sabah kahvaltısı hazırlardık, karşımızdaki sağımızdaki solumuzdaki komşuları davet ederdik. Cumartesi günü bilhassa güveç pişirirdik toprak tencerede, Konya’mızın eski etlekeğini yapardık. Komşularımızın hepsini çağırırdık ikram ederdik. Bayramlarda birbirimizin evine ziyarete giderdik. Bayram dönüşü hemen komşularımızın yine işyerlerini ziyaret ederdik. Bayramlaşırđık. Ama sevgi vardı, saygı vardı. Şimdi onlar yok.” (E.S, 57, Gıda Sektörü).

“Komşularımızla ortaklaşa bir şeyler yapardık eskiden. Burada bir salata yapardık; komşuları, yoldan geçeni çağırırdık. Beraberce yer içerdik. Onlar da mutlu olurdu, bizde. Benim dediğim 90’lar...” (B.Y. 52, Kozmetik Sektörü).

“Valla eski düğünler yok. Eskiden bahçelerde pilav pişirilirdi, komşular sabaha kadar beklerdi. Şimdi o kültür yok ama gidilir. Eskisi gibi samimi ilişkiler bitti desek yeridir.” (E.S, 57, Gıda Sektörü).

“Az önce bir dükkân komşuyla bu konular üzerine sohbet ettik. Evimizden daha çok dükkânda vakit geçirmekteyiz. Bu bakımdan dükkân komşuluğu önemlidir. Komşuluk ilişkisi olarak şunları anlatayım, bu sokağın eski esnaflarını biliyorum babamdan dolayı. Babamların zamanında burada çok sıkı komşuluk ilişkileri vardı. Samimi ilişkileri vardı, birlikte şehir dışlarına da giderlerdi. Biz 4, 5 arkadaş olarak babamgilden kalma bu sıkı komşuluk ilişkilerini devam ettiriyoruz. Her gün sabah namazından sonra erkenden dükkâna geliriz bir, bir buçuk saat mutlaka konuşuruz burada 3-4 komşuyla bunu yaparız. Zaman zaman onlarla da iş dışında beraberce ziyaretler, gezmeler falan yaparız.” (S.B., 60, Giyim Sektörü).

“Bizim eskiden komşularımızla aramız çok iyi idi. Birbirimize her şeyi danışır, görüşürđük. Birisinin hayırlı bir işi var; danışırđı. Problemleri beraber çözerdik. Düğünü, derneği beraber yapardık. Şimdi gençler kendi evleniyor, kendi düğününü yapıyor, kendi boşanıyor” (M.C. 71, Bakkaliye).

Komşuluk ilişkilerini anlamanın en önemli yollarından biri de ziyaretleşme ve ortaklaşa yapılan işlerdir. Görüşme yapılanların tamamı komşuluk ilişkilerinde birbirini ziyaret ettiklerini ve ortaklaşa bir faaliyet yaptıklarını belirtmişlerdir. Komşular arasında ziyaretleşme ritüelleri iş yerinde karşılıklı ziyaretleşme, bayram ziyaretleri, düğün, taziye veya asker uğurlama ziyaretleri biçiminde gerçekleşmektedir. Ortaklaşa yapılan faaliyetler en fazla yapılanı genellikle iş yerinde ortaklaşa yapılan öğle yemekleri veya bir iş yerinde hazırlanan yemek sonucunda komşuları davet etmektir. Bunun dışında beraberce yapılan piknikler, geziler, halı saha maçları gibi komşuluk ilişkisinin pekiştirilmesine yönelik faaliyetler yapılmaktadır. Ancak yapılan görüşmelerde katılımcılar bu tür faaliyetleri anlatırken çok zaman nostalji anlatımı haleti ruhiyesine bürünmüşlerdir. Genellikle eski komşuluk ilişkilerine dem vurup bugün büyük oranda ziyaretleşme ve ortaklaşa iş yapma faaliyetlerinin azaldığından bahsetmişlerdir. Ancak kısmen de az da küçük gruplar itibar ile komşular arası ziyaretleşme ve ortaklaşa yapılan faaliyetler devam etmektedir.

Yine komşuluk ilişkilerinin en önemli göstergelerinden biri de birbirleri ile yaşanan olumlu ve olumsuz durumlardır. Özellikle komşuluk hukuku çerçevesinde olumsuz durumlarda, resmi ya da gayri resmi şekilde çözüm yollarının nasıl gerçekleştiği bu bölümde değerlendirilmektedir.

“Burada bazen tartışmalar çıkar. Özellikle yer kavgaları olur. Sen bunu niye buraya koydun, yeri işgal ettin diye tartışmalar çıkar. En fazla bu görülür.” (M.C. 71, Bakkaliye).

“Komşuluk içerisinde ister istemez oluyor. Devamlı sık olmaz da... Ramazanlar’da çok olur mesela. Ya ufak bir şeyden, kıvılcımdan iki komşu birbirine girebilir. Bu şudur mesela benim işim bu iş ya farklı bir sektörle kavgaya olmaz benim. Aynı sektördekiyle, karşılıklı yanyana kişiye olur yani. Adam mesela yazmıştır üzerine bir fiyat, ya da bir fiyattan veriyordur, müşteriden duymuştur o fiyatı mesela. 15 lirayı duymuştur 12’den veriyim der mesela. Burada mesele mal satmak değil, beni rencide etmek baltalamak yani. Bunlar oluyor ama uzun sürmüyor. Bir şekilde komşular araya giriyor. Mesela ben birkaç kere dükkâmı bıraktım gittim. Yüz yüze bakıyoruz. Aynı sokağın içindeyiz. Bazen de yer tartışmaları oluyor. Ancak Belediye Zabıtaları çizgi çektii, iki tane. Önce beyaz çizgiyi sonra sarıyı çektiler. Ya şöyle olur, hani köşelerde daha fazla çıktığı zaman yan taraftaki gözükmeyen mesela ister istemez uyarır.” (E.Y, 47, Kozmetik Sektörü).

“Yani ister istemez oluyor. Bizim burada şerli bir insan yok. Görmedik, ama ağız dalaşı olmuş mudur? Olmuştur. Kapı önünde cephesini kapattı diye lüzumsuz sebeplerden bazen atışma olmuştur yani.” (Ö.D, 52, Gıda Sektörü).

“Ahlak da değişti. Mesela şimdi adam şurada iş yapıyor. Maşallah tebarekallah ne güzel işi var demiyor. Fesatlık var. Çekememezlik var.” (E.S, 57, Gıda Sektörü).

“Bu sokak, değişik bir sokak. Biz burada birbirimize saygılıyız, burada ahlak dışı davranışları sokak kendiliğinden atmaktadır, bir bahane oluyor kendiliğinden gidiyor. Dükkân bir emanet yeridir. Bir sanayiciye, o ortama uygun müşteri gelir ve orada ortama uygun bir şekilde alışveriş yapılır. Bizim burada ise yeri geldiğinde çocuk eğittiğimiz zamanlar da olur, o yüzden burada da bizim işimizin fitratına yönelik bir alışveriş durumu vardır. Kadınlar için aileler için daha uyumlu bir ortam vardır burada.” (S.B., 60, Giyim Sektörü).

“Komşu komşunun külüne muhtaçtır derken mesela şimdi komşu dışarıya malını koyuyor. O koyduğu mal senin ticaretine olumsuz etki yapıyorsa müdahale edeceksin. O malı oradan çekecek. Kendi menfaati malı oraya koyuyor. Sana gelip danışmıyor. Komşum şu benim. Bu malı buraya koyarsam ona zarar verir miyim diye düşünmüyor. Herkesin hakkını, hukukunu iyi bilmesi gerek.” (B.Y. 52, Kozmetik Sektörü).

Komşu esnaf arasında yer işgaline tartışmaları, ürünlerin cephesini kapatma tartışmaları, aynı ürünlere dair fiyat tartışmaları, çekememezlik gibi olumsuz durumlara dair bazen tartışmaların ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak bu tartışmalar büyük çoğunlukla ya benzer meslek dalları arasında olanlarda ya da çarşıya yeni gelen diğer esnaflarla yaşanmaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki bedesten çarşısında genel bir esnaf ahlakından, iş ahlakından bahsedilebilir. Özellikle yeni gelen kuşaklarla ve genel olarak esnafların çoğunda maddi düşüncelerin son zamanlarda daha ön plana çıkması ile kısmen de olsa bu esnaf ahlakının azaldığı düşünülmektedir.

Komşu esnaflarda yaşanan olumsuz durumlar bazen resmi kanallar aracılığı ile çözümlenebilirken bazen de gayri resmi bir şekilde, kendi diğer komşularının yardımı ile çözümlenebilmektedir. Özellikle çevrede bulunan eski ve yaşça büyük komşuların esnaflar arasındaki olumsuz durumların çözümlenmesinde önemli bir rolü bulunmaktadır.

“Bazen Ramazan’larda incir kabuğunu doldurmayacak şeylerden dolayı ağzımızın tadının kaçtığı oluyor ama işte bir saat sonra kusura bakma deniyor, özür dileniyor, o iş bitiyor.” (Ö.D, 52, Gıda Sektörü).

“Eskiden bilmezdik polis falan. 155’ i de bilmezdik. Oradan bir amca çıkardı uyarırdı; arayı bulurdu. Şimdi kimsenin önemseydiği yok. Şimdiki uyarılara “sen karışma, işine bak” diyor. O zaman sen karışır mısın? Geçenlerde kâğıt toplayan çocuklar burada tartışıyordu. Arkadaşlar dövüşmeyin, bölüşün dedim. Bana “sen işine bak” dedi. Bir şey olsa artık polise haber ederiz galiba.” (B.Y. 52, Kozmetik Sektörü).

“Eskiden mesela bir büyüğün yanına gidilirmiş, bu boş ver tartışmayı düşün dernek işlerini ufak da olsa bir akıl alınmış. Şimdi herkes akıllı olmuş. Çok az yani artık.” (E.Y, 47, Kozmetik Sektörü).

“Burada az da olsa bazen tartışmalar yaşandı. Biz araya gireriz böyle bir durum olunca. Başka komşular araya girer, çözeriz. Nadir de olsa polisin geldiği tartışmalar oldu.” (M.K. 62, Gıda Sektörü).

“Buralarda bir problem olduğu zaman artık polis aranır. Araya girenler oluyor ama onlara da “sen karışma” diyorlar. O yüzden araya girme, problemi çözme azaldı. Yeni esnaflar çok ters davranıyor. Aslında bizim de ağırmıza gidiyor ama. (M. S. 57, Giyim Sektörü).

Geleneksel kültürün hâkim olduğu yerlerde çok zaman ilişkileri düzenleyen mekanizmalardan birisi de kanaat önderleridir. Kanaat önderleri oradaki insanların kimi problemlerinde çözüm bulan, yardımlaşmayı, dayanışmayı, örgütlenmeyi, belirli adabı muâşeret kurallarının yerleşmesini sağlayan, aracılık rolü üstlenen kişilerdir. Ancak günümüzde modernleşmenin etkisi ile birlikte insanların kanaatlerini şekillendiren başka mekanizmalar orta çıkmıştır. Özellikle bireysel yaşamın çok daha ön plana çıkması ile birlikte kanaat önderlerinin bu alandaki rolünün azalması toplumun birçok yapısında görev almak mümkündür. Esnaf komşuları arasında özelde yaşanan problemlerde; genelde birçok aktivitede kanaat önderlerinin rolü azalmıştır. Araştırmaya katılan esnafların büyük çoğunluğu yaşanan problemlerde artık resmi yapıların devreye girdiğini ifade etmektedirler. Zaman zaman çarşı esnafının devreye girerek problemlerin çözümünde destek olduğunu söyleseler de bu durumun azaldığını söyleyebilmek de mümkündür.

5.3. Komşuluk İlişkilerinin Değişim ve Dönüşümü

Toplumsal alan her geçen gün değişim ve dönüşüm içerisinde bulunabilmektedir. Bu değişim kimi zaman olumlu yönde gerçekleşirken kimi zaman da olumsuz bir yönde gerçekleşebilmektedir. Yaşanılan değişimden, etkileşim içerisinde bulunan toplumun etkilenmesi neredeyse imkânsız gibidir. Bu minvalde komşuluk ilişkileri de son dönemde hızla değişmeye başlamıştır. Araştırmanın bu bölümünde esnaf komşuluğu özelinde “Dükkân komşuluğunun şu anki durumu ve geleceği hakkında ne düşünüyorsunuz? Komşuluk ilişkileri değişti ise ne gibi etkenler komşuluğun değişmesinde etkili oldu? 2. veya 3. kuşak dükkân komşuları ile ilişkileriniz nasıl?” şeklindeki sorular eşliğinde komşuluk kültürü ile ilgili bir değişim durumunun varlığı ve niteliği değerlendirilmektedir.

“Şimdi ben 15-16 yıldır buradayım. Ama benim çiraklık, çocukluk zamanımdaki komşuluklarla şimdiki komşulukları ölçecek olursak çok fark var yani. Daha önceki yıllara, büyüklerimizin yaptığına bakacak olursak komşuluk diyalogları çok daha farklı.” (E.Y, 47, Kozmetik Sektörü).

“Şimdi aşağı yukarı ben 45 senedir Bedesten içindeyim zaten. Yani Bedesten içinde yetiştik. Ama tabii şimdi eskiden komşuluklar daha bir değişti. Sabah herkes mesela Kapu Camisi’ne gelirdi namazını kılardı, erkenden dükkânını açardı. Ondan sonra kapının önleri temizlenirdi, sulanırdı. Sabah komşulara bir kahvaltı verilirdi, çağırılırdı sağdan soldan. Yani biz öyle gördük, gördüğümü anlatıyorum, yaşadığımı

anlatıyorum. Ama şimdi maalesef şurada şu caddenin üzerinde birkaç tane komşumuz var, samimiyiz, diğerleriyle değil.” (H.M., 72, Lokanta İşletmeciliği).

“Şimdi sabah erken geliyoruz, güya erken 8’de. Eskiden dükkânlar altı buçuk yedide açılırdı. Kapının önü süpürülür, temizlenir. Ama şimdi yok. Hele yeni nesilde hiçbir şey yok. Millet dükkândan içeri girdi mi komşusunu kimse bilmiyor. Yani ne yer ne içer nerede oturur bilmiyoruz. Eskiden şu caddesinin başından sonuna kadar hangi esnafın mahallesi neresi, evi nerede, oturduğu sokağa kadar bilinirdi.” (E.S., 57, Gıda Sektörü).

Burada benim yaş gruplarım var; bir de gençler var. Şu anda dostluk vesaire değil de menfaat ilişkileri var. Bizim zamanımızda dostlarımız, eski arkadaşlarımız bir şey oldu mu birbirimize maddi manevi yardım ederdik, hani kötü yola gidiyorsa onu çamurdan çekip çıkarırdık, ama şimdi öyle değil, çamura düşen insanın elinden tutun mu o kendisi ile birlikte seni de çamura batırıyor. Her şey değişti, maneviyatta değişti. (Ö.B. 57, Elektrik Malzemeleri).

Hemen hemen esnafın tamamına yakını komşuluk ilişkilerinin eskisi kadar sağlam zeminlerde ilerlemediğini dile getirmektedirler. Zaman zaman geçmişi yad etme, nostalji ihtiyacı gibi daha çok duygusal tepkiler, insanların geçmişe özlem duymalarına neden olabilmektedir. Böyle bir durumun günümüz değerlendirmelerinde komşuluk ilişkilerine dair etkisi kaçınılmazdır. Ancak görünen değişimler üzerinden yapılan değerlendirmeler komşuluk ilişkilerinin azaldığını da göstermektedir. Ayrıca genel olarak değerlendirmelerde yeni kuşak esnafın, esnaflık kültüründen uzaklaştığı da dile getirilmektedir. Bununla birlikte görüşme yapılan kişilere göre, hem kendi iş yapış şekillerinde meydana gelen değişimler hem de daha çok yeni kuşak esnaflarla ilgili olarak ortaya çıkan “esnaf kültüründen uzaklaşma” komşuluk ilişkilerinin değişimine olumsuz manada etkide bulunmaktadır.

“Kapitalizmin verdiği bir şey sanırım. Madde mananın önüne çıkıyor. İnsanlar kendi kendine yetmeye başlayınca, lüks biraz daha farklı dünya görüşleri değişiyor gibi geliyor. Eskiden insanlar biriyle dayanışma içinde olurdu. Dayanma ihtiyacı hissedirdi. Ceplerindekini paylaşırlardı. Şimdi öyle değil. Rekabet yapıyor mesela, komşu zarar etmesin diye zarar ediyor. Ben öyle söylerim. Rekabetin adını öyle söylerim. Rekabetin adını komşu zarar etmesin diye zarar etmek...” Şimdi bir de gençler de farklı davranıyor. Gençler ticarete ufak çıraklıktan başlayacak, ahlaki değerleri öğrenecek, mesleki ilkeleri öğrenecek, aşama aşama kalfa olacak usta olacak. o Osmanlı’nın döneminde, Selçuklunun dönemindeki ahilik sistemi olursa o zaman esnaflığın da değeri olur. (M. S. 57, Giyim Sektörü).

“Esnaflık çekirdekten olur. Çekirdekten esnaf olmazsan, mümkün değil işletemezsin. Bugünlerde, virüsün yaygın olduğu günlerde meşhur bir şey var. Sosyal mesafe diyorlar. Aslında yanlış kullanıyorlar bunu. O dedikleri bence “fiziki mesafe”. Şimdi bizim yeni kuşakla “fiziki mesafemiz” az da “sosyal mesafemiz” fazla. Bizim

aslında birbirimiz arasında daha fazla sosyal olmamız lazım.” (B.Y. 52, Kozmetik Sektörü).

“Ticari para kazanma daha önemli hale geldi. Eskiden maneviyat ön plandaydı, maddiyat ikinci plandaydı, para pul önemli değildi, insanlık olsun yeterliydi. Öyle düşünürdük. Biz hala öyle düşünüyoruz ama şu anda paran varsa en iyi sensin, maddi yönden iyisin ya tamam zirvede olan sensin. Eskiden de zenginler vardı ama zenginim diye böbürlenmezlerdi, sonradan görme degillerdi. Anneden babadan gören insanlardı. Mesela yıllardır zengin olan komşularımız var. Onlar gibi zenginlerle eski zamanlarda sıralarımız olurdu, büyüklerimiz bizler için bir şeyler yaparlardı o zamanlar. Yemek yeme sıralarımız olurdu.” (Ö.B. 57, Elektrik Malzemeleri).

“Şimdiki gençler esnaflık işinde pek eğitilemiyorlar. Birinci derecede sosyal medya yetiştiriyor; öncesinde televizyon etkiliydi. Aile geri plana düştü. Artık yakınlar uzak, uzaklar yakın oldu, çocuklarımızdan haberimiz yok. Çocuklarımızı bilgisayar, okul, arkadaş eğitiyor. İş yerinde eğitilmiyorlar.” (S.B., 60, Giyim Sektörü).

“Benim çocuğum benim tanıdıklarımı tanırrsa tanır onun dışında yok. Geliştirmiyorlar kendilerini. Komşuluk yok. Önderinde telefon, bilgisayar. Hayatları o. Mesela bu adam namazdan geldi şimdi yarım saat bir saat otururuz, kaynatırız. Ondan sonra dağılırız. Yarım saat sonra denk gelirsek bir daha otururuz. Bir de yanımda çalışan beni beğenmiyor, gidip dükkân açıyor. Adam şimdi beş sene durmuyor gidiyor dükkân açıyor. İş belledim, sanatı belledim diyor. Ondan sonra bakıyorsun battı. İş yapamadı. Şimdi her yer kapalı dükkân. Bu adamlar nereden geldi nereye gitti. Ortalarda yok. Tekrar aslına dönüyor. Birinin yanında çalışmaya başlıyor.” (Ö.D. 52, Gıda Sektörü).

“Eskiden tatil falan bilmezdik biz. Adam şimdi kafası esti mi ben gidiyorum tatile diyor. Eskiden küçük yaşlarda alır, eğitirdik. Gençler küçük artık küçük yaşlarda eğitilmediği için bu kültürü alamıyor.” (H.M., 72, Lokanta İşletmeciliği).

“Şimdi çalışma yaşı çok yükseldi. 18 yaşından sonra çırak olamaz kimse. Bu senin oğlun, kızın da olsa öyle. Geçenlerde sattığı ürün 25TL.50 kuruş tutmuş. Baktım müşteriden 50 kuruş istiyor. Uygun bir dille anlatmaya çalıştım uygun olmadığını.” (E.B., 50, Gıda Sektörü).

Konya Bedesten Çarşısında komşuluk ilişkilerinde bir değişimin gerçekleştiği açıkça görülmektedir. Özellikle daha önceki yıllara göre bariz bir değişimin var olduğu katılımcılar tarafından çoğunlukla zikredilmektedir. Bu değişimin ortaya çıkmasında etkili olan faktörlerin başında kişiler arası iletişimin değişen boyutu gelmektedir. Kişiler arası iletişimde maddi unsurlar daha ön plana çıkmaya başlamıştır. Samimiyetler azalmış, sadece çok küçük komşu esnaf grupları içerisine hapsolmüştür. Küçük esnaf grupları da büyük çoğunlukla eski ilişkileri devam ettirmeye çalışan komşulardır. Bu komşuluklarda bile bir zayıflamanın var olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca çarşı içerisinde köklü esnafın yavaş yavaş işlerini başka işletmelere devretmesi, çocuklarına bırakması sonucunda yeni komşuluk ilişkileri kurmak zorunlu hale gelmiştir. Bu komşuluklarda

genellikle daha genç nesil ile iletişim biraz daha zor hale de gelmiştir. Özellikle belirli bir esnaf kültürü edinmeyen yeni nesil esnaflar ile hem genç ve yeni esnaflar hem de eski esnaflar problem yaşayabilmektedir. Yine özellikle genç nesil esnafların esnaf kültüründen uzaklaşmasına dair düşünceler hakimdir. Modernleşme ile birlikte komşuluk kültürünün azaldığı dile getirilmektedir.

6. Sonuç

Komşuluk toplumsal hayatın en önemli bileşenlerinden, görünümünden biridir. Özellikle geleneksel ilişkilerin yoğun olduğu toplumsal yapılarda daha yoğun bir şekilde görülmektedir. Ancak günümüzde farklı nedenlerden dolayı komşuluk ilişkilerinde değişimin olduğu gözlenmektedir. Komşuluk denilince akla ilk mahalle, sokak, apartman komşuluğu gelmektedir. Fakat komşuluk mekân bağlamında daha geniş bir alana tekabül etmektedir. Bu komşuluk alanlarından biride iş yeri komşuluğudur. Bir iş yeri başka bir iş yerine büyük ihtimalle komşudur. Bu komşuluk AVM'deki işyerlerinde, sanayi sitelerinde, organize sanayi bölgelerinde, çarşıda veya bedestende görülebilmektedir. Bu çalışmada da köklü bir geçmişe sahip bedesten esnafı üzerinden komşuluk ilişkileri irdelenmektedir. Bedesten çarşısında böyle bir araştırma yapmanın nedeni, hem yıllardır bu mekânda iş yapan esnafların daha yoğun bulunması hem de daha yeni nesil iş yerlerinin bulunmasıdır. Bu minvalde bedesten çarşısı eskiye dayanan ilişkilerin değişim ve dönüşümünü, yeni nesil işletmelerin komşuluk ilişkilerini görebilme ve kıyaslayabilme adına önemli bir mekandır. Bu çalışmada, özellikle "komşuluk algısı ve duygusu, komşuluk ilişkileri ve de komşuluk ilişkilerinin değişim ve dönüşümü" alt başlıklarında nitel bir araştırma yöntemi olan görüşme tekniği kullanılarak esnaf komşuluğunun bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Esnaf komşuluğunu görebilmenin en önemli araçlarından biri komşuluğa dair algılar ve duygulardır. Konya Bedesten Çarşısında esnafların komşuluk ile algıları birbirleri ile benzerlik göstermektedir. Bedesten çarşısı köklü bir çarşıdır ve esnaflar arasında bir komşuluk kültüründen bahsedilebilmektedir. Bu komşuluk kültürü son zamanlarda azalsa da buradaki eski esnaflar tarafından yürütülmeye çalışılmaktadır. Paylaşma, dayanışma, yardımlaşma, güvenlik gibi pek çok konuda esnaflık kültürü gereği komşuluk ilişkileri devam edebilmektedir. Ancak burada görülen önemli noktalardan birisi bu ilişkileri devam ettiren komşu sayısının oldukça azalmasıdır. Daha önceleri çarşı esnafı büyük çoğunlukla irtibatlı iken, bugün komşuluk ilişkileri çok daha küçük esnaf grubu arasında geçmektedir. Komşuluk ilişkileri daha küçük, daha izole esnaf grupları arasında geçmektedir. Bu bakımdan esnaf komşuluğu ile algı komşuluk kültürünün var olduğu ancak son zamanlarda bu kültürün daha eski esnaf grupları arasında geçtiğidir.

Komşuluk ile algının en önemli görünümünden biri de komşuluğa karşı ortaya çıkan duygulardır. Duygular sadece bireysel alanın değil, toplumsal alanın da bir yansıması olabilmektedir. Bu bağlamda esnaflar hem bu çarşıdan hem de komşuluk ilişkilerinden mutluluk duymaktadırlar. Ancak son zamanlarda komşuluk kültürünün, iletişime geçilen komşu sayısının ve de komşular arasında ortak duygu ve düşüncelerin azalması komşuluğa karşı eskiye dair bir özlem duygusunun çıkmasına neden olmaktadır. Belki

eskiye özlem duygusunun bir nostalji ihtiyacından ortaya çıktığı düşünülebilir. Ancak komşuların tamamına yakını, verdikleri somut örneklerle nostaljinin ötesinde komşuluk kültürünün olumsuz manada değişimine vurgu yapmaktadırlar.

Komşuluk kendi mekansal sınırlarının dahilinde ve haricinde ilişkisel bir ortaklık kurma biçimidir. Komşuluk bir mekân dahilinde geçmektedir ve bu mekânın ortak kullanımı yönünde belirli avantaj ve dezavantajları bünyesinde barındırabilmektedir. Bu bağlamda avantaj ve dezavantajları görebilmenin en iyi yollarından biri komşuluk ilişkilerini anlamaktır. Komşuluk ilişkileri paylaşma, dayanışma, yardımlaşma, ortaklaşa kullanım ve sosyal kontrol üzerine kurulu bir yapıdır. Bu yapı içerisinde zaman zaman yardımlaşma, dayanışma, paylaşma noktasında güzel şeyler yaşanırken özellikle ortaklaşa kullanım noktasında problemler yaşanabilmektedir. Ancak son zamanlarda belki modernleşmenin etkisi ile belki de başka diğer etkenlerle komşular arasında komşuluk ilişkilerinin daha yüzeysel bir zemine oturduğu, değiştiği ve dönüştüğü gözlemlenmektedir.

Görüşmelerden elde edilen verilere komşuluk ilişkileri değişim ve dönüşüm halindedir. Komşuluk ilişkilerinin, kültürünün edinimindeki en önemli araçlardan biri sosyalleşmedir. Özellikle son dönemlerde yeni kuşakların bu sosyalleşme süreçlerinden biraz uzak kaldığı düşünülmektedir. Böylelikle belirli bir esnaflık kültürü edinmeden iş yapma süreçlerine dahil olanlarla komşuluk ilişkilerinin zayıf bir şekilde geçtiği dile getirilmektedir. Komşuluklar devam etse de daha yüzeysel, daha pragmatist, sığ bir düzlemde ilerlemektedir. Bu yüzden aslında hem yeni kuşak işletmeler hem de eski kuşak işletmeler komşuluk ilişkilerinin geldiği noktadan çok da memnun değillerdir.

Komşuluk ilişkileri bizim topraklarımızda yüzyıllardır devam eden önemli bir olgudur. Toplumsal değişim ve dönüşüm süreçleri son zamanlarda komşuluk ilişkilerinin daha farklı bir zemine oturmasına neden olsa da komşuluk ilişkileri devam etmektedir. Bu süreçte yeni neslin bu kültürü algılayıp edinmesinde toplumun çok farklı kesimlerine büyük rol düşmektedir.

Kaynakça

- Akın, M. (2014). Komşuluk Kültürü. İçinde: *Bir Toplumsallaşma Aracı Olarak Komşu*, Ed: Ahmet Koyuncu, Ankara: Hece Yayınları.
- Alver, K. (2012). Kent Sosyolojisi. İçinde: *Kent İmgesi*, Ed.: Köksal Alver, Ankara, Hece Yayınları.
- Aydemir, M. A. (2014). Komşuluk ve Sosyal Sermaye, Komşuluk Kültürü. Ed: Ahmet Koyuncu, Ankara: Hece Yayınları.
- Aydın, M. (2013). Dramdan Ütopyaya Komşuluğun Dönüşümü. *Sosyoloji Divanı*, 1(2), 37-54.
- Çoban, H. ve İrmiş, A. (2015). Girişimcilik Kültürü Açısından Geleneksel Alışveriş Yerlerindeki Esnaf ile Modern AVM'lerdeki Esnafın Karşılaştırılması. *İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi*, Sayı: 1, 29-38.

Koyuncu, A. (2013). Gündelik Hayatta Komşuluk. *Sosyoloji Divanı*, 1(2), 9-22.

Newman, D. M. (2016). *Sosyoloji: Günlük Yaşamın Mimarisini Keşfetmek*. Ali Arslan (Çev.). Ankara: Nobel Yayınları.

Özdemir, R. (1986), Ankara Esnaf Teşkilatı. *Milli Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 156- 181.

Savaş, A. (2014). Tarihten Günümüze Komşuluk Hukuku, Komşuluk Kültürü. Ed: Ahmet Koyuncu, Ankara: Hece Yayınları.

EK-1: ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURUL KARARI

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu
ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURULU KARARI

Toplantı Sayısı	: 77	Toplantı Tarihi	: 31.8.2020
Karar Sayısı	: 2020/67		

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Dr. Öğr. Üyesi Uğur ÇAĞLAK'ın hazırlayacağı "Esnaflar Arası Komşuluk İlişkileri: Konya Bedesten Çarşısı Üzerine Bir Değerlendirme" adlı araştırma için etik kurul onayı verilmesi talep edilmiştir. Söz konusu başvuru Prof. Dr. Abdulkadir BULUŞ'un raporu dikkate alınarak görüşülmüştür. Başvuru dosyası ve ilgili belgeler araştırmannın gerekçe, amaç, yaklaşım ve yöntemleri dikkate alınarak incelenmiş olup, araştırmannın gerçekleştirilmesinde etik sakınca bulunmadığına ve araştırmaya etik kurul onayı verilmesine oy birliği ile karar verilmiştir.

e-imzalıdır

Prof. Dr. Zekeriya MIZIRAK
Etik Kurulu Başkanı

Araştırma Makalesi • Research Article

Molla Halil Siirdî'ye (1754-1843) Göre Kabir Hayatı

Intermediate Realm (Grave Life) According Mullah Khalil Siirdî

Serkan Tekin^{a*}

^aDr. Öğr. Üyesi, Serkan Tekin, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
ORCID: 0000-0001-5892-8889

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 01 Temmuz 2020

Düzeltilme tarihi: 15 Eylül 2020

Kabul tarihi: 22 Eylül 2020

Anahtar Kelimeler:

Kelam

Siirt

Molla Halil

Kabir

ÖZ

Molla Halil Siirdî, 1750-1843 yılları arasında yaşamış, hayatı, eserleri ve düşünceleriyle yaşadığı devrin ilim ve fikir hayatına yön vermiş önemli âlimlerden biridir. Yazdığı ilmî eserlerle kendi dönemindeki medrese mensuplarının ve ilim çevrelerinin dikkatini çekmiş, hoca ve talebelerin ilim ve fikir dünyalarının şekillenmesinde etkili olmuştur. Biz bu makalede, başta Molla Halil'in kendi eserleri olmak üzere bu konuda yazılmış diğer kitap, tez, madde, makale vb. kaynaklardan yararlanarak onun “Kabir Hayatı” konusuna yaklaşımını inceleme konusu yaptık. Makalenin başında önce Molla Halil'in hayatı, tahsili ve eserleri konularında kısa bilgiler verdik. Sonra “Kabir Hayatı” kavramlarının kelime ve terim anlamları ile mezheplerin bu konudaki görüşlerini tespit etmeye çalıştık. Kabir hayatı, insanın öldükten sonra kıyametin kopmasına kadar geçirdiği hayatını kapsar. Molla Halile göre, günahkâr olan mümin öldükten sonra kabirde azap görür. Ancak günahı olmayan mümin öldükten sonra kabirde mükâfat alır. Sorgu melekleri kabirdeki ölülerini sorguya çekerler. Bazı Mutezile âlimlerine göre ise kabir suali de kabir azabı da yoktur.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 01 July 2020

Received in revised form 15 September 2020

Accepted 22 September 2020

Keywords:

Kelam

Siirt

Mullah Khalil

Intermediate realm.

ABSTRACT

Mullah Khalil Siirdi is one of the important scholars who lived between 1750-1843 and he guided the scientific and intellectual life with his works and thoughts. With the scientific works he wrote, he attracted the attention of the madrasah members and scientific circles of his time and was influential in shaping the science and intellectual world of scholars and students. In this article, we have made the subject of Mullah Khalil's own works, examining his approach to “intermediate realm” by making use of other books, theses, articles, and article resources written on this subject. At the beginning of the article, we first gave brief information about the life, collection and works of Mullah Khalil. Then, we tried to determine the word and term meanings of ‘intermediate realm’ and concepts and the views of sects on this subject. The intermediate realm contains a human life from his death to the doom. According to Mullah Khalil, an evil human suffer from torment after his death in the grave. However, a believer has none sin gets a reward after his death in the grave. The cross-questioner comes near the dead man and debriefs him. According same Mootazila's scholars there no torm and debriefing at all.

1. Giriş

“Kabir” ya da “kabir hayatı”, sadece İslamiyetten sonra değil, İslam öncesi dinlerde de saygın bir mekân olarak kabul edilmiş, tarihin her döneminde insanlar inançlarına, örf ve adetlerine uygun bir şekilde ölülerine veda etmişlerdir. Bu meyanda kimi zaman yakarak kimi zaman kurda kuşa yem ederek kimi zaman da yüksek ağaç dallarına asarak, ama çoğunlukla toprağa emanet etmek

suretiyle ölülerini dünya sonrası hayatın ilk durağı olan kabirlerine emanet etmişlerdir.

Semavî dinler olarak tasnif edilen Yahudilik ve Hıristiyanlıkta ölülerin gömülmesi için farklı ritüeller uygulanmış olsa da her iki inanç mensupları da ölülerini kabirlere defnetmişlerdir. Ölüm ötesi hayata dair kabulleri ve dünya hayatındaki iyiliklerin bir karşılığı olarak ahirette inanmışlara mükafatlar verileceği hususu bir inanç esası olarak hem Yahudilik hem de Hıristiyanlıkta mevcuttur;

* Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: serkantekin240681@gmail.com

ancak Müslümanlardakine benzer şekilde bir kabir hayatı inancı her iki dinde de yoktur. (Demirci 2001: XXIV. 33-35).

İslam literatüründe kabir denildiği zaman sadece kuru bir toprak parçası değil, aynı zamanda bu mekânla özdeşleşmiş ve Müslümanların ruh ve fikir dünyasında önemli çağrışımlara yol açan özgün bir hayat durumu da akla gelir. İslam düşüncesinde ölüm mutlak bir yok oluş sayılmamış, kıyamet günündeki dirilişe kadar geçecek olan süre anlamsız bir zaman dilimi gibi görülmemiştir. O sebeple “kabir hayatı” kavramı esaslı ve çatı kavram olarak Müslümanların hayatında yer almış ve farklı İslami disiplinler içerisinde bu kavram etrafında şekillenen pek çok konu tartışılmalıdır. Nitekim kelâm literatüründe kabir hayatıyla ilgili “kabir sorgusu”, “kabir azabı” ve “kabir nimetleri” merkezinde üç temel mesele tartışılmıştır. (Toprak 2001: XXIV. 37-38). Makalenin ilerleyen safahatında inceleme konularımızın bu meselelere yoğunlaştığı görülecektir.

Bitlis'in Hizan ilçesine Bağlı Süttaş (Kulpik) köyünde 1750 yılında dünyaya gelen Molla Halil Siirdi'nin Müslüman ulemanın dikkatli tetkiklerine mazhar olan “kabir hayatı” ve bu hayata müteallik temel meselelere dair görüşlerini değerlendirmeye tabi tutan makalemiz, özellikle halk üzerindeki tesirleri açısından yaygın inanç konularındaki kabullere yön veren önemli bir âlimin, kendi döneminde Doğu Anadolu bölgesinin ilmî hayatında derin izler bırakmış bir medreselinin bahse konu tartışmalarla alakalı görüşlerini incelemektedir. Sünnî düşünce ekseninde geliştirildiği açık olan bu görüşlerin mahtû nûshalara referansla literatüre geçirilmiş olması, makaleyi bilimsel açıdan değerli kılan bir husus olarak değerlendirilebilir.

2. Kabir Hayatına Dair Kavramsal ve Tarihsel Çerçeve

Kökeni itibarı ile Arapça bir kelime olan kabir, “gömmek, defnetmek” anlamında mastardır. (İbn Düreyd 1987: I. 324). “Ölünün gömüldüğü yer” için de mef'ûl manasında masdar olan “kabr”, “makbere” yahut “makbure” kelimeleri kullanılır. Kelimenin çoğulu “akbur”, “kubûr” ve “mekâbir” formlarında gelir. (Cevherî, 2009: 911, Firûzabâdî, 2008: 1280). Kur'ân-ı Kerim'de “kabr” şeklinde tekil halde bir yerde, (Tevbe 9/84) “mekâbir” ve “kubur” şeklinde çoğul halde toplam altı yerde (Tevbe 9/84) geçer. Kur'ân'da bir yerde ise if'âl babında “akbera” şeklinde kullanılmıştır ki (Abese 80/21) Ebu Ubeyde ve Ferâhîdî âyetteki ifadenin “*Sonra onu öldürdü ve kabre konulmasını emretti*” anlamına geldiğini belirtir. (Ebu Ubeyde II. 386; Ferâhîdî. 2003: III. 352). Âyette Hâbil'in bir kargadan aldığı dersle kardeşinin bedenini gömmesine (Mâide 4/31) işaret bulunmaktadır. Demek ki insanların kabre konulması uygulaması insanoğlu tarafından ilahî bir yönlendirme sonucu keşfedilmiştir.

İstilahî anlamda kabir, insanoğlunun öldükten sonra kıyamete kadar geçirmiş olduğu yere verilen addır. Ölüm sebebiyle ruhun bedenden ayrılmış olması, ölenin hayatta olanlarla irtibatının engellenmesi, ölümün geride kalanlara acı vermesi, dostlarından ayrılanın ölen kişiye zor gelmesi, kabirde beden çürümesi, ruhun sıkıntı yaşaması, bedenden ayrıldıktan sonra tekrar ahirette buluşuncaya kadar dünya ve ahiret hayatı arasında kabrin perde olması

münasebetiyle tüm bu zaman dilimi “kabir hayatı” ismiyle anılmıştır.

Lügavî olarak iki şeyin arasındaki perde, ölümden kıyamete kadar olan süre, iki deniz arasındaki kara parçalarını birbirine bağlayan dar kara parçası, şek ve yakın arasındaki durum ve ada anlamlarına gelen “berzah” kelimesi de (Cevherî 2009: 87) kaynaklarımızda dünya ve ahiret hayatı arasındaki dönemi anlatmak üzere “berzah âlemi” şeklinde kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de aynı manayı ifade eder tarzda, “*Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatınca, 'Rabbim, beni geri gönder de dünyada iyi işler yapayım' der. Hayır! Onun söylediği bu söz boş bir laftan ibarettir. Artık onların önünde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır.*” (Mü'minûn 25/99) buyurulmuştur.

Kabir ve ilgili konular bağlamında sık kullanılan bir başka kavram da “kabir azabı”dır. Yemekten içmekten kesilmek, bir şeyden menetmek, hapsedmek, eziyet etmek, işkence etmek, korkutmak, insana zor gelen her şey, tatlı ve temiz su (İbn Fâris 1989: IV. 259-260; Cevherî 2009: 744) anlamlarına gelen azap kelimesi, özellikle kabir azabı münasebetiyle kelim kaynaklarında sıkça tartışma konusu olmuştur.

Kabir hayatının varlığına inanan ulema arasında bu hayatın mahiyetine dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Seyyid Şerif Cürçânî, kabirde ölümlerin diriltileceğini, sorgulanacağını ve kâfirlerle günahkâr müminler için kabir azabının söz konusu olacağını kabul eder. (Cürçânî 1971: 8/345). Taftazânî de “*Allah o mümini, onların kurdukları tuzakların kötülüklerinden korudu. Firavun'un adamlarını ise o kötü azap kuşattı. Onlar, sabah akşam ateşe arz olunurlar. Kıyamet kopacağı gün de 'Firavun hanedanını azabın en şiddetlisine tıknı' (denilecektir)*” (Mü'min 40/45-46).” âyetine dayanarak kabir azabının ve sorgusunun hak olduğunu ileri sürer. Ayrıca “*Kâfirler diyecekler ki: 'Ey Rabbimiz! Sen bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Şimdi günahlarımızı anladık. Fakat çıkmaya bir yol var mı?'*” (Mü'min 40/11)” âyetindeki ikinci diriliş de Taftazânî'ye göre kabirde gerçekleşecektir. (Taftazânî. 1998: III. 361).

İnsanoğlunun kabirde nasıl bir canlılığa sahip olacağı konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Kabir hayatının varlığını kabul eden ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğuna göre kabirdeki hayat, bedene, kabirde göreceği azabı ya da erişeceği nimetleri hissedebileceği kadar ruh verilmesi şeklinde olacaktır. İnsanoğluna kabir hayatında verilen canlılık, dünya hayatında olduğu gibi fiilleri tam anlamıyla yapmaya muktedir olacağı güçte bir hayatiyet değildir. (Cürçânî 1971: VIII. 345). Sadece ruh ile beden birbirini ile zayıf düzeyde irtibat kurması anlamında bir canlılıktır. Çünkü ölümden sonra ruhun bedenden ayrıldığını herkes kabul etmektedir. Esasen ruhun bedenden ayrılıp berzah âlemine kapatıldığı konusunda açık âyet de bulunmaktadır. (Müminun 23/99-100.) O halde çok sayıda hadis-i şerifte kabir hayatına dair anlatılanlar, bahse konu berzah âlemindeki ruh ile çürümüş dahi olsa kabirdeki beden arasındaki hiç kopmayan, mahiyeti bizce meçhul irtibatı ifade etmektedir.

Yukarıdaki paragrafta anlatılanları izah sadedinde ulemanın çeşitli açıklamaları mevcuttur. Örneğin İbn Ebi'l-İzz ruh ile beden arasında ana rahmi, dünya hayatı, uyku hali, berzah ve ahiret hayatı olmak üzere beş ayrı safhada beş farklı

ilişki olduğunu savunur. Ona göre kabirdeki hayat ile uykuda yaşadığımız hayat birbirine benzer. Her iki halde de ruh bedenden çıkar, ama uykuda yaşananların bedeni de etkileyeceği güçlü bir duygu halinde ruh-beden irtibatı devam eder. (İbn Ebi'l-İz 1401/1981: 390-391). İbn Hacer el-Askalanî ise bir insan ruhunun bedene girmeden de beden ile mutlak surette bir irtibatının devam edeceğini savunur. (Askalanî 41). Süyûtî, kabir hayatında iyi ruhların illiyyîn adı verilen bir yere, kötü ruhların ise siccîn adı verilen bir yere gideceğini söylese de ruhu ile beden arasındaki bağın kopmadan devam edeceğini iddia eder. (Süyûtî 1985: 16).

Kelam kitaplarında şahit olunan bilgi yanlışlıklarından birisi de genel olarak Mu'tezilî kanadın kabir azabını kabul etmediği şeklindeki iddiadır. (Pezdevî 1980: 235). Cürçânî; Dırâr bin Amr, Bişr el-Merrîsî ve son dönem Mutezile âlimlerinin çoğunun kabir azabını, kabirde dirilmeyi ve sorgu melekleri tarafından sorgulanmayı inkâr ettiğini aktarır. (Cürçânî 1971: VIII. 346). Eş'arî de "*el-İbâne*" adlı eserinde, onların kabir azabını kabul etmediğini söylemektedir. (Eş'arî 1409: 215). Ne var ki bu iddialar Mu'tezile'nin tamamı göz önüne alındığında kesin olarak yanlıştır; ancak bu yanlış, kasıtlı olarak ya da bilgi eksikliğinden, günümüzde de muhtelif mahfillerde dile getirilmektedir. Duveyhî tarafından H.1412 yılında Riyad Şeriat Fakültesinde pekiyi dereceyle tamamlanan ve müteaddit defalar basılan "*Ârâu'l-Mu'tezile el-Usûliyye*" adlı doktora tezinde de aynı hata tekrarlanmıştır. Bu tezde Mu'tezile'nin kabir azabını reddettiği söylenmekte, üstelik bu iddia Mu'tezile hakkındaki en önemli kaynaklardan Kâdî Abdulcebbar'a dayandırılmaktadır. (Duveyhî. 1996: 75). Oysa ilgili doktora tezinde kaynak olarak gösterilen yerlerde Kâdî Abdulcebbar, kendilerine bu konuda iftira atıldığını dile getirerek kabir azabını bütün bir Mu'tezile'nin reddettiği fikrine karşı çıkmaktadır. Aslında kabir azabını Dırâr b. Amr'ın inkâr ettiğini, ancak Dırâr'ın, Vâsıl b. Atâ'nın ashabından olması sebebiyle bu ithamın Mu'tezile'ye yöneltildiğini söyler. Mu'tezile'nin bu konuda iki gruba ayrıldığını; bir grubun rivayetlerdeki şekliyle kabir azabını kabul ettiğini, diğerlerininse ölü olarak kabirdekilerin azap görmeyeceği kanaatinde olduğunu nakleder; çünkü onlara göre ölüler duyamaz, işitemez. Yine onlara göre birçok varyantla gelen bu haberlerde kastedilen, ölünün son dakikalarında yaşadığı azaptır. Kâdî Abdulcebbar ise kabir azabının varlığını kabul eder. Hatta beşerden efdal olarak nitelendirdikleri meleklerle Münker-Nekîr gibi nâhoş adların verilmesini bile makul görürken aslında bu inancını tekrar etmiş olur. (Kâdî Abdulcebbar 1974: 201-202). Hâsılı Mu'tezile hakkında bu tür ithamlar yakıştırmadan ibarettir. Belki de bu konuda en objektif tutum, kabir azabı konusunda bir grup Mu'tezilînin genel kabulden farklı bir yolu benimsemiş olduklarını söylemek olmalıdır. Nitekim Makrizî (845/1441), Mu'tezile'den bir grubun (Kabriyye) böyle düşündüğünü naklederken (Makrizî. II.348) sanırız bunu kast etmektedir. (Polat 2009: 379-381).

Kabir hayatını reddeden ilim adamları, kabir adı verilen yerde fizikî anlamda herhangi bir yaşam belirtisinin bulunmamasına dair iddialarına delil getirmişlerdir. Bu hayatı tasvir eden, detaylarından bahseden sarih bir nas olmayışı da onları bu fikirlerinde ısrarcı olmaya itmiştir. Bu hususta dayandıkları delil ise "*İlk tattıkları ölüm dışında, orada artık ölüm tatmazlar. Ve Allah onları cehennem*

azabından korumuştur (sürekli hayata kavuşmuşlardır). (Duhân 44/56-57)" âyetidir. Şayet kabirde herhangi bir formuyla dirilme, canlılık söz konusu olsaydı o zaman bu âyete göre kıyamet kopmadan önce kabirdekilerin bir daha ölümü tatmaları gerekirdi. Mesela İbn Sinâ gibi bazı filozoflar dünya hayatına benzeyen bir kabir hayatının mevcudiyetini reddetmişlerdir. İbn Sinâ'ya göre hem beden hem de ruh aynı anda ölmektedir; gerçek anlamda ölümsüz olan varlık ise insanın nefsidir. İnsan nefsi, akl-ı sanî olan nefis-i külliden geldiği için beden ve ruhun ölmesiyle bu nefis tekrar geldiği yere dönmektedir. (İbn Sina II. 70; Toprak 1989: 213-464).

Kabir hayatını reddedenlerin "*İlk tattıkları ölüm dışında, orada artık ölüm tatmazlar. Ve Allah onları cehennem azabından korumuştur (sürekli hayata kavuşmuşlardır) (Duhân 44/56-57)."* âyetini delil getirmesi bize göre doğru değildir. Çünkü ehl-i sünnet uleması kabirdeki dirilmeyi ve yaşamayı dünya hayatındakine benzer şekilde tam bir dirilme ve tam bir yaşama olarak görmemekte, bir tür uykudaki canlılık hissine benzetmektedir. Dolayısıyla bu dirilme tam dirilme sayılmaz ki ölümü de tam ölüm sayılsın. O sebeple bu âyette sadece ölümden bahsedilmiştir.

Aynı şekilde kabir hayatının varlığına inanmayanların "*Ey kâfirler! Allah'ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz ki sizler ölü idiniz de O sizi diriltiverdi. Sonra sizi öldürecek, sonra tekrar diriltecek, sonra da O'na döndürüleceksiniz (Bakara 2/28)."* âyeti ile "*Kâfirler diyecekler ki: 'Ey Rabbimiz! Sen bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Şimdi günahlarımızı anladık. Fakat çıkmaya bir yol var mıdır ki?'"* (Mü'min 40/11) âyetlerini kendi iddialarına delil göstermeleri ve "*Bu âyetlere göre ikinci diriliş ahirettedir; çünkü eğer kabirde olsaydı o zaman ahirette üçüncü bir dirilişin olması gerekirdi. Oysa âyetlerde üçünü bir dirilmeden bahsedilmemektedir."* (Taftazânî 1998: III. 362) şeklinde akıl yürütmeleri de bizce doğru değildir. Bir defa Kur'ân'da iki dirilişten bahsedilmesi üçüncü bir dirilişin olmayacağı manasına gelmez. Çünkü âyette bir sayı verilmiş ise de diriliş sayısının bununla sınırlı olduğu ifade edilmemiştir. Dolayısıyla ikisi zikredilen, ancak birisi zikredilmeyen üç dirilişin olması naklen muhâl değildir. Kaldı ki az önce ifade ettiğimiz gibi kabir hayatı, dünya ve ahiret hayatı gibi tam bir hayat olarak görülmediğinden buradaki dirilişi de dünya hayatına doğma ya da ahirette yeniden diriltileme ile bir tutmamak gerekir

3. Molla Halil Süirdî'ye Göre Kabir Hayatı

3. 1. Kabir Hayatı

Molla Halil'e göre, naslarda bildirildiği kadarı ile insanın dirilişiyle ilgili altı merhale söz konusu olmuştur.

Birinci merhale, Allah'ın insanları Hz. Âdem'in belinden zerrelere gibi çıkarıp onlara ben sizin rabbiniz değil miyim, dediği merhaledir. Kur'ân'da bu konuda Allah şöyle buyurmaktadır: "*Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların sırtlarından zürriyetlerini çıkarıp kendilerini de bizzat kendilerine şahit tutmuş ve 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' (demişti). Onlar da 'Evet, (Rabbimizsin), şahit olduk' demişlerdi. (İşte bu tanıklık), kıyamet günü 'Bizim bundan haberimiz yoktu' dememeniz içindi (A'râf 7/172)."*

İkinci merhale ise insanların bir anne babanın evladı olarak bu dünyaya gelmiş olmaları halidir.

Üçüncü merhale ise Münker-Nekîr'in sorgu için geldiği anda insanın kabirde diriltmesidir. Kabirde bedene ruh verilmesi yukarıda Molla Halil'e göre bazı âyetlerde işaretlen, birçok hadiste ise sarahaten zikredildiği için kelimelerin çoğunluğu tarafından kabul edilmektedir.

Dördüncü merhale İbrahimî diriliş diye adlandırılan, Hz. İbrahim'in Kabe'yi inşa edip, inananları hacca davet ederek harekete geçirilmesidir. Hakiki anlamda olmasa bile bu da manen diriliştir. Özellikle konumuz dikkate alındığında dirilişin manevî bir türü de olduğunu göstermesi bakımından bu merhale önemlidir. Çünkü kabirdeki hayatı tanımlarken dünyadaki hayata benzemediği söylenir. (Molla Halil 2013: 174).

Beşinci merhale Muhammedî diriliş diye adlandırılan, inananların yeniden hayat bulmasıdır. Cehalet batağına saplanan insanların Hz. Muhammed elçiliğinde gelen İslam ile hayat bulması, ölmüş insanlığın dirilişi gibi değerlendirilir. İbrahimî diriliş için söylenenler Muhammedî diriliş için de geçerlidir.

Altıncı merhale ise İsrailî'in ikinci defa sūra üfûrülmesiyle yaratılanların tamamının ahiret hayatını başlatan ebedî diriliştir. (Molla Halil 2013: 174).

Molla Halil'e göre insanların hayat sahibi olmalarının yanı sıra melekler ve hayvanlar için de farklı hayat kategorileri vardır. Melekler için birincisi dünya hayatı ile ondan sonraki ölüm ve ikincisi ahiret hayatı olmak üzere iki hayat vardır. Hayvanlar için ise birincisi dünyevî hayat ve dünyadaki ölüm, daha sonra kısas için diriltme ve en nihayet toprağa dönüş olmak üzere iki ölüm ve iki hayat vardır. (Molla Halil 2013: 174). Hülâsa kabrin kendine özgü bir hayatı ve bu hayatta yaşanacak korkulu süreçler vardır. (Molla Halil 28). Üstelik kabir hayatındaki tüm bu dehşetengiz tecrübeler İslam ümmetinin makamını yüceltmek ve müminlerin kıyamet günü yaşaması muhtemel korkularını hafifletmek amacıyla matuf ilahî bir lütf olarak görülmelidir. (Molla Halil 2013: 173).

3. 2. Kabir Sualı

Kabirde hangi suallerin sorulacağı hususunda çeşitli görüşlerin bulunduğu ve bu suallerin iki melek tarafından kabirdekine yöneltileceği hususu birçok kaynakta zikredilmiştir. Ebu Hüreyre'den nakledilen bir rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Cenaze toprağa konulduğu zaman ona siyah ve yeşil renkli iki melek gelir. Birisine Münker, diğerine Nekîr denir (Tirmizî 1071)." Taftazânî ve Cürçânî'ye göre de kabirdeki sorgu meleklerinin adı Münker ve Nekîr'dir. (Taftazânî 1998: III. 362) (Cürçânî 1971: VIII. 345).

Cübbâî ve Belhî gibi alimler ise sorgu meleklerinin adının Münker ve Nekîr olarak isimlendirilmesine karşı çıkmış, bu isimlerin onlara ait olmadığını ileri sürmüşlerdir. (Komisyon 1971: IV. 355). Kimi âlimler de Münker ve Nekîr'in iki meleğin özel olmadığını, sorgu meleklerinin bu isimle anıldığını savunmuşlardır. Çünkü dünyada aynı anda çok sayıda insan vefat etmekte ve farklı mekanlarda aynı anda birçok mevtanın sorgusu yapılmaktadır. (Komisyon 1971: IV. 356).

Molla Halil'e göre kabirde Münker ve Nekîr adında iki meşhur melek insanları sorgulamakla vazifelendirilmişlerdir. (Molla Halil 2013: 173). "Allah,

iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sağlam bir söz üzerinde tutar; zalimleri ise saptırır. Allah dilediğini yapar" (İbrahim 14/27) âyetindeki "sağlam söz", Molla Halil'e göre, kabir sorgusuna karşı müminlerin vereceği cevaptır. Nitekim Berâ b. Âzib (r.a.)'den bu âyet münasebetiyle nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Müslüman kabirde sorguya çekildiği zaman Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şahadet eder. İşte bu şahadet, Kur'an-ı Kerim'deki "Allah, iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sağlam bir söz üzerinde tutar (İbrahim 14/27)." âyetinin delâlet ettiği manadır (Buhârî, 1992: "Cenâiz", 87, "Tefsîru sûre" (14) 2; Müslim, "Cennet", 73)."

Ehl-i sünnetin çoğunluğuna göre kabir suali, "Bu ümmet kabrinde imtihan edilecektir (Müslim, "Cennet", 67)." hadisinde ifade edildiği üzere İslam ümmeti için yaşanılacağına inanılan bir gelecektir. Yukarıda zikrettiğimiz gibi aslında bu durum İslam ümmetinin makamını yüceltmek ve müminlerin kıyamet günü yaşaması muhtemel korkularını hafifletmek amacıyla matuf ilahî bir lütfur. (Molla Halil 2013: 173). Hatta küfrü sarîh olan kişiler için kabir sorgusuna gerek olmadığı da ifade edilmiştir.

Molla Halil Siirdî, her ne şekilde ölmüş olursa olsun tüm insanların sorgulama işleminden geçmek zorunda olduğunu belirttikten sonra peygamberlerin, meleklerin, çocukların ve buluş çağından önce delirmiş olup da buluşdan sonra delilik halleri devam edenlerin kabir sorgusuna tabi tutulmayacağını belirtmiştir. (Molla Halil 2013: 173). "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma! Bilâkis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehit kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar (Âl-i İmrân 3/169-170)." âyetine ve bazı sahih hadislerle göre şehitler için de kabir sorgusu söz konusu olmayacaktır. Onlara telkin verilmemesinin sebebi de budur. Molla Halil'e göre siddîklerin mertebesine ulaşanlara da kabir sorgusu yoktur. Çünkü siddîkiyet mertebesi şahadet mertebesinin üstündedir. Cuma günü ölenlere ve "Mülk sûresi kabir azabına karşı bir engel ve bir kurtarıcıdır, insanı kabir azabından kurtarır (Tirmizî, "Fezâilü'l-Kur'an", 9; Ebu Dâvûd, "Salât" 327)." hadisi ile "Kur'an'da otuz âyetten ibaret bir sûre bir adama şefaattir etti; neticede o kişi bağışlandı. O sûre, Tebârekellezî biyedihî'l-mülk sûresidir (Sicistânî, 1992: 327)." hadisinde ifade edildiği üzere her gece Mülk sûresini okuyan kişiler için de kabir sorgusu ve kabir azabı olmayacaktır.

Kabir sualleriyle ilgili Siirdî'nin gündemine aldığı iki konudan biri bu suallerin hangi dilde olacağına dair meşhur meseledir. Esasen bu konu tüm dinlerde, hatta Sanskritçe, Latince, İbranice gibi önde gelen birçok dil ailesine mensup milletler arasında öteden beri tartışılacağına dair bir hadisedir. Molla Halil'e göre rivayetlerde belirtildiği üzere cennet ehlinin dili Arapça olduğundan kabirdeki sorgulamanın da Arapça olması daha doğru olsa gerektir. Genel kabule rağmen sualin Arapça dışında bir dille, Süryânîce olacağını söyleyen âlim ise Abdurrahman b. Ömer el-Bulkînî'dir (ö. 824/1421). Bulkînî bu görüşü, İsrailî'in sūr borusunu çalmasıyla ilgili uzun bir hadiste geçen şu ifadeye

dayanarak ileri sürmüştür: “Onlar oradan hepsi de otuz üç yaşında gençler halinde hasredilirler. O gün konuşulan dil Süryanicedir (Mervezî I. 45).” Molla Halil ise hadisin bu kısmındaki ifadeye dayanarak Bulkîni'nin böyle bir sonuca varmasını uygun bulmaz. Çünkü burada bahsedilen olay sadece sûra üfürülen güne özgü bir durum olabilir. (Molla Halil, 2013: 175).

Molla Halil'in kabir sualiyle ilgili olarak eserinde konu edildiği ikinci husus suallerin içeriğine dairdir. Yaygın ehl-i sünnet inancında olduğu şekliyle ona göre de kabirde sorgu melekleri “Rabbim kimdir, dinin nedir ve peygamberin kimdir?” suallerini yönelteceklerdir. Mümin kişi “Rabbim Allah, dinim İslam, peygamberim Muhammed Mustafa (s.a.v.)’dır.” şeklinde cevap verecek; günahkâr müminler salih müminler kadar kolay cevap veremezken münafıklar sorular karşısında cevapsız kalacaktır. (Molla Halil 2013: 173)”

3. 3. Kabir Azabı

Molla Halil'e göre kabir azabının kâfirler ve günahkâr müminler için olacağı hususunda şüphe yoktur. Çünkü bu konuda hem âyetten hem hadislerden yeterince delil vardır. (Molla Halil 2013: 172). “*Allah o mümini, onların kurdukları tuzakların kötülüklerinden korudu. Firavun'un adamlarını ise o kötü azap kuşattı. Onlar, sabah akşam ateşe arz olunurlar. Kıyamet kopacağı gün de 'Firavun hanedanını azabın en şiddetlisine tıkn!' denilecektir (Mü'min 40/46).*” âyeti ona göre kabir azabının varlığına delildir. Çünkü ahirette sabah ve akşam gibi zaman kavramları yoktur. Ayrıca âyetin kıyamette olacak şiddetli azaptan haber veren kısmı, başta geçen azabın kıyametten önceki bir aşamada, yani kabirde olacağını göstermektedir.

Bize göre şu iki âyeti de yukarıdaki âyette var olan manayı tahkim eder tarzda anlamak ve bunların da kabir azabına işaret ettiğini söylemek yanlış olmaz. “*Gerçek şu ki zulüm işlemeye şartlanmış olanları, [öteki dünyadaki korkunç azaptan] daha yakın bir azap beklemektedir: ama çoğu bunun farkında değil (Tür 52/47).*” âyeti Siirdî'ye göre de kabir azabının varlığını göstermektedir. Ayrıca “*Bunlar, günahları yüzünden suda boğuldular, ardından da bir ateşe sokuldular ve o zaman Allah'a karşı yardımcıları da bulamadılar (Nüh 71/25).*” âyetini de kabir azabının varlığına delil sayar. Çünkü ona göre, bu âyette tufanda boğulan inkârcılar daha sonra ateşe atılmışlardır. Buradaki ateş ile kıyametteki azap kastedilmiş olamaz; çünkü tufandan sonra kıyamet kopmamıştır. O halde tufanın ardından azap gördükleri “bir ateş”, kabir azabı olmalıdır. Aynı şekilde “*Hem çevrenizdeki bedevilerden münafıklar var hem de Medine halkından münafıklıkta ısrar edenler var. Sen onları bilmezsin; ama biz onları biliriz. Onları iki kere azaba uğratacağız. Daha sonra da büyük bir azaba itilecekler (Tevbe 9/101).*” âyeti de açık biçimde ahiret azabından önce gerçekleşecek bir azabı, yani kabir azabını anlatmaktadır.

Molla Halil yukarıdaki âyetleri zikrettikten sonra bu manayı ve kendisinin sahip olduğu kanaati pekiştirmek üzere kabir azabının varlığını açıkça belirten hadislerle de yer verir ve bu hadislerin mütevatir olduğunu özellikle vurgular. Bir hadiste Peygamber Efendimiz “*Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçedir ya da cehennem çukurlarından bir çukur (Tirmizî, “Kıyamet”, 26).*” buyurmuşlardır. Kabir cehennem çukurlarından bir çukur olarak vasfediliyorsa o

zaman kabir azabının varlığı inkâr edilemez. Hz. Âişe validemiz, “*Hz. Peygamber'in namaz kılıp da kabir azabından Allah'a sığınmadığını hiç görmedim (Buhârî, 1992: “Cenâiz” 87).*” demiştir.

Kabir azabının hak olduğunu şüpheye yer bırakmayacak biçimde çok daha açık ifadelerle anlatan bir rivayet de şöyledir: “*Resûlullah (s.a.v) Medine-i Münevvere'nin bahçelerinden birinden çıktığı esnada kabirlerinde azap gören iki ölünün feryadını işitti. Bunun üzerine: 'Bu ikisi, kendilerince büyük olmayan birer günah sebebiyle azap görüyorlar. Aslında günahları gerçekten büyük idi. Biri idrarından sakınmaz, diğeri de söz taşır, dedikodu yapardı' buyurdu. Sonra yaş bir hurma dalı istedi. Onu iki parçaya ayırıp birini bir kabrin, diğeri de öbür kabrin başına dikti ve 'bu iki fidan canlı kaldığı müddetçe buradakilerin azabının hafifletilmesi umulur' buyurdu (Buhârî, 1992: “Edeb”, 49, “Vudû”, 55-56, “Cenâiz”, 82).*”

Molla Halil'e göre kabirde azabın olabilmesi için ruhun cesede kâmilan iadesi gerekli değildir. Bir yönüyle dahi ruhun beden ile irtibat halinde olması, örneğin uykudaki irtibat gibi de olsa, kabirde insanın azap görmesi için kafidir. (Molla Halil 2013: 172). Öte yandan Molla Halil'e göre, azap gören bir bedenin bu azabın fiziksel sonuçlarını üzerinde taşıması, örneğin acı sebebiyle hareket etmesi, bir yerden bir yere intikal etmesi de gerekmez. Yanan, boğulan ya da bir canavara yem olan kişi dahi kabir azabı ile muazzep olabilir, ama biz onu fark edemeyiz. Örneğin yılanın kabirde gömülen kişiyi ısıracağı rivayet edilmiştir. Hâlbuki biz bunun farkında olmayız. Peygamber efendimiz de ashabı ile otururken Cebrail ile mülâki olurdu, ancak sahabe-i kirâm onu göremezdi. Biz de ölünün cesedine baktığımızda onun farklı bir hayata sahip olduğunu anlarız; ama kabir azabına dair mevtanın bedeninde herhangi bir ize vâkıf olamayız. (Molla Halil 28).

Kabir suali kısmında zikredilen ve Molla Halil'e sorgusalden muaf tutulan gruplar kabir azabına da duçar olmayacaklardır. (Molla Halil 2013: 172).

3. 4. Kabir Nimetleri

Kabir hayatı ile ilgili pek çok konuşmada ve yazıda kabrin sıkıntılarını öne çıkaran sözlere ve satırlara rastlansa da esasen kabrin bir diğer yüzü kabir nimetleridir. Cenab-ı Allah mümin kullara da kabirde çeşitli nimetler verir. Aslında konu hakkında kaleme alınan eserlerin çoğunda sadece kabir azabından bahsedilip kabirdeki nimetlerden bahsedilmemesi doğru değildir. Çünkü kabir de nimetlenen kişiler de vardır. (Taftazânî, 2017: 359).

Taftazânî, “*Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma! Bilâkis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehit kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar (Âl-i İmrân 3/169-170).*” âyetlerini kabirde sadece azap değil, nimetlerin ve mutluluğunda bulunduğu en önemli delil saymaktadır. (Taftazânî 1998: III. 361).

Kabir nimetlerinin var olduğunu şu hadis de desteklemektedir. “*İnsan öldükten sonra kabre konulunca, Münker ve Nekîr adında iki melek kendisine gelerek soru soracaklar, iman ve güzel amel sahipleri bu sorulara doğru cevaplar verecekler ve kendilerine cennet kapıları açılarak*

cennet gösterilecektir. Kâfir ve münafıklar ise bu sorulara doğru cevap veremeyecek, onlara da cehennem kapıları açılacak ve cehennem gösterilecektir. Kâfirler ve münafıklar kabirde acı ve sıkıntı içinde azap görürlerken müminler nimetler içerisinde mutlu ve sıkıntısız bir hayat süreceklerdir (Tirmizî, 1992: “Cenâiz” 71).”

Molla Halil’e göre de kabirde itaat eden kullara Allah’ın dilediği ve bildirdiği kadar nimet vardır. Kabirde diriltilmiş olan müminler ise bu nimetlerin lezzetini tadacaktır. Ancak bu lezzet, dünya ya da ahiret hayatındaki gibi kâmil değil, kısmen hissedilecektir. (Molla Halil 2013: 172). Molla Halil bu görüşüyle de Eş’arî geleneğini takip ettiğini göstermektedir. Molla Halil’in Taftazânî tarafından şerhleri yapılan o dönemin medreselerinde yaygın olarak okutulan kitaplarından istifade ettiği söylenebilir.

4. Sonuç

“Kabir” ve “kabir hayatı”, semavî dinlerin tümünde ölüm ötesi hayatın merkezî kavramlarından. İslam uleması kelam kitaplarının kabir hayatını konu alan bölümlerinde bu meseleyi ele almış ve ahiret inancının bir parçası olarak kişisel görüşlerini mensubu oldukları düşünce sisteminin esaslarına uygun biçimde ortaya koymuşlardır.

Mutezili düşünceye mensup ilim adamlarından sayılı birkaç tanesi ve Râfiziler kabirde sorgu-sualin bulunmadığını, kabir azabının söz konusu olmadığını ileri sürerek ilahî azabın yalnızca kıyamet sonrasında, ahiret hayatında vuku bulacağını ileri sürmüşlerdir. Mu’tezile’den Kadı Adulcabbar, kabir azabının varlığına kani olmuş, mezhep içerisinde bunu reddedenlerin Mu’tezile’den ayrılmış isimler olduğunun altını çizmiştir.

Ehl-i sünnet itikadına sıkı sıkıya bağlı kaldığını tüm eserlerinde hissettiren Molla Halil, Eş’arî düşünceye uygun olarak ölümle birlikte kabir hayatının da başladığını savunmaktadır. Kabre konulan mevtanın ilk misafirleri Münker ve Nekîr adlı iki sorgu meleğidir. Dünyada mümin olarak yaşamış ve ölmüş olanlar “Rabbin kimdir, dinin nedir, peygamberin kimdir” sorularına kolaylıkla cevap verirken günahkâr Müslümanlar büyük zorluklar çekerek bu sorgudan çıkabileceklerdir. İnkârcılar ve itikadî anlamda münafıklar ise bu sorulara cevap veremeyeceklerdir.

Molla Halil’e göre kabir hayatı ruh ve bedenle (rûh maa’l-cesed) tecrübe edilir ve bedene, azabı ya da nimeti hissedebileceği kadar ruh iade edilir. Ancak iade edilen bu ruh hislerini harekete geçirse de fiilî olarak bedenin hareket etmesine yeterli gelmez. Bu izahıyla Molla Halil temelde Eş’arîliğe bağlı kalırken, Eş’arî geleneğinde nadir rastlanan bir yaklaşımla kabir hayatında azap olduğu gibi aynı şekilde mümin ve salih kişiler için nimetler de olduğunu zikreder.

Yaşadığı dönemde bölgenin saygın uleması arasında ismi zikredilen Molla Halil, itikadî görüşleri itibarı ile Eş’arî geleneğini yansıtan bir medreselidir. Bilindiği üzere Türkiye’de genel anlamda itikadî gelenek Maturidî düşüncesine yaslanır. Ancak Doğu Anadolu medreselerinde Şafî-Eş’arî geleneği çok daha yaygın olup diğer pek çok medrese ulemasının eserlerinde görüldüğü gibi Molla

Halil’in eserlerinde de bu gelenek öne çıkmıştır. Kabir hayatı özelinde hazırlanmış olduğumuz bu makale, Molla Halil’in Eş’arî geleneğe bağlılığını gösteren bir başka çalışma mahiyetindedir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*, 50 Cilt. nşr. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrut.
- Askalânî, İbn Hacer. (ts.). *el-Cevâbü’l-Kâfi ani’s-Suâli’l-Hâfi*. el-Mektebetü’l-İslâmiyye. Diyarbakır.
- Atalay, Ömer. (1946). *Sürt Tarihi*. Çeltut Matbaası. İstanbul.
- Buhârî, Ebu Abdullah b. Muhammed b. İsmail. (1992). *es-Sahih*. I-VIII. İstanbul.
- Bursalı Mehmet Tahir. (ts.). *Osmanlı Müellifleri*. I-II. A. Fikri Yavuz. İsmail Özen. İstanbul.
- Cevherî Ebu Nasr İsmail b. Hammâd. (2009). *es-Sihâh*. I-VI. Kahire: Dâru’l-Hadis.
- Cürcânî. Seyyid Şerif. (1971). *Şerhul-Mevâkıf*. I-IV. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye.
- Demirci, Kürşat. (2001). “Kabir”, *DİA*, Cilt: XXIV, İstanbul.
- Duveyhî, Ali b. Sa’d b. Sâlih. (1996). *Ârâu’l-Mu’tezile el-Usûliyye*, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad.
- Ebu Davud. (1992). Süleyman b. el-Eş’as. *es-Sicistânî*. *es-Sünen*. I-V. İstanbul.
- Ebu Ubeyde. Ma’mer b. el-Müsennâ. *Mecâzü’l-Kur’ân*. I-II. Meketebetü’l-Hâncî, Kahire.
- Eş’arî. Ebu’l-Hasen Ali b. İsmail. (1409H.). *el-İbâne an Usûli’d-Diyâne*, el-Câmiatu’l-İslâmiyye. Medine.
- Ferâhîdî, el-Halil b. Ahmed (2003). *Kitâbü’l-Ayn*. Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, I-IV, Beyrut.
- Firûzabâdî, Mecîdüddin (2008). *el-Kâmûsü’l-Muhît*. I-XIV. Dâru’l-Hadis. Kahire.
- Goranî, Molla İlyas Bin İbrahim. (ts.). *Hâşiyetü alâ Şerhi’l-Akâid li Taftazânî*. thk. Muhammed Can. Daruşşafaka. İstanbul
- İbn Düreyd. Ebu Bekir Muhammed b. El-Hüseyin (1987). *Cemheratü’l-Lüğa*. I-III. Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn. Beyrut.
- İbn Ebi’l-İzz. *Şerhu’l-Akîdeti’t-Tahâviyye*. nşr. Şuayb el-Arnâvud. Şam.
- İbn Fâris. Ebü’l-Hüseyin Ahmed (1989). *Mu’cemü Mekâyisi’l-Lüğa*. I-VI. Dâru’l-Fikr.
- İbn Mâce. Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, (1992). *es-Sünen*. İstanbul.
- İbrahim Harrânî. (1427 h.). *Tuhfetu’l-İhvân’l-Medresiyye fi Terâcim-i Ba’zi Musannifi’l-Kütübi’d-Dirâsiyye*. Tillo.

- Kâdî Abdulcebbar. Ebu'l-Hasen Abdulcebbar b. Ahmed b. Halil b. Abdullah el-Hemedânî el-Esedâbâdî (1974). *Tabakâtu'l-Mu'tezile: Kitabü Fadli'l-İ'tizâl ve Tabakati'l-Mu'tezile ve Mübâyenetuhüm li Sâiri'l-Muhâlifîn* (nşr. Fuad Seyyid), (*Fadlu'l-i'tizâl ve Tabakatu'l-Mu'tezile* içinde), ed-Dâru't-Tûniyye li'n-Neşr. Tunus.
- Kazan, Faruk. (2013). *Molla Halil'in Bilgi ve Varlık Anlayışı*. Diyarbakır.
- Koğî, Ahmet Hilmi. (ts.). *Rehber-i Avâm*. İhsan Yayınları.
- Komisyon (1971). *Şurûh ve Havâşi el-Akâidi Neseftiye*. Dârül-Kütübi'l-İlmiyye. Beyrut.
- Makrizî, Ebu'l-Abbâs Takiyyuddîn Ahmed b. Ali (845/1442). (ts.). *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hutat ve'l-Âsâr*. Dâru Sâdır. Beyrut.
- Molla Fudayl. *Terceme*. Zokayt Medresesi Kütüphanesi. Numarasız.
- Molla Halil. (2013). *Tesisü Kavâidi'l-Akâid*. Nubihar Yayınları. İstanbul.
- Molla Halil. (ts.). *Nehcü'l-Enâm*. İhsan Yayınları.
- Müslim. Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. (1992). *Sahih-i Müslim*. İstanbul.
- Pakiş. Ömer (1996). *Molla Halil es-Siirdî ve Tefsirciliği*. Basılmamış Yüksek Lisâns Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Pakiş. Ömer. (2005). "Molla Halil Siirdî", *DİA*, Cilt: XXX, İstanbul.
- Pezdevî, Ebu'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin (1980). *Ehl-i Sünnet Akaidi* (tr. Şerafeddin Gölcük). Kayıhan. İstanbul.
- Polat, Fethi Ahmet, (2009). *İslam Tefsir Geleneğinde Akılcı Söyleme Yönelik Eleştiriler*. İz Yayıncılık. İstanbul.
- Süyûtî. Celaleddîn. (2013). thk. Şeyh Ahmet Karid el-Mezidi. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut.
- Süyûtî. Celaleddîn. *Kitâbu İtmâmü'd-Dirâye li Kurrâi'n-Nikâye*. Beyrut.
- Taftazânî. Mesud bin Ömer. (2017). *Şerhu'l-Akâid*. thk. Muhammed Can. Şefakat Yayıncılık. İstanbul.
- Taftazânî. Sa'deddin. (1998). *Şerhu'l-Makâsid*. thk. Abdurrahman Umeyre. Salih Musa Şeref. Âlemü'l-Kütüb. Beyrut.
- Tekin. Serkan. (2017). "XVIII- XX. Asırlarda Siirt Bölgesinde Yapılan Kelam Çalışmaları". *Yüksek Lisans Tezi*. Danışman: Mehmet Ruzibaki. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı. İstanbul.
- Tirmizî. Ebu İsa Muhammed b. Sevre. (1992) es-Sünen. İstanbul.
- Toprak. Süleyman. (2001). "Kabir", *DİA*, Cilt: XXIV, İstanbul.

Derleme • Review

Digital Era and Changes in Consumer Behaviors: An Assessment on Generation C

Dijital Çağ ve Tüketici Davranışlarındaki Değişiklikler: C Kuşağı Üzerine Bir Değerlendirme

Ayda Akkol Gök^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, 44280, Malatya/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-9101-4023

ARTICLE INFO

Article history:

Received 31 January 2020

Received in revised form 07 September 2020

Accepted 18 September 2020

Keywords:

Consumer Behaviors

Digital Marketing

Digital Consumer

Generation C

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 31 Ocak 2020

Düzeltilme tarihi: 07 Eylül 2020

Kabul tarihi: 18 Eylül 2020

Anahtar Kelimeler:

Tüketici Davranışları

Dijital Pazarlama

Dijital Tüketici

C Kuşağı

ABSTRACT

In the digital age, the change in technology affects people and life in various ways. Changes have occurred in the purchasing behaviors of the generations living with the conveniences provided by internet technology. It has been an imperative for businesses and marketers to understand and adapt to the changes in consumer behaviors on the one hand and the changes brought by technology on the other.

This study surmounted the changes in the consumer behaviors brought by technology. The focus was on the purchasing behaviors of today's consumers, who are almost constantly connected to the internet and each other by mobile devices. The concept of Generation C, which is used to identify these digital consumers has been examined. In the study, the literature was searched to explain the concept and to form a basis for applied research. The concept of Generation C is related the demographic and psychographic features and suggested that these feature groups should be evaluated together in the future studies.

ÖZ

Yaşamakta olduğumuz dijital çağda, teknolojiye bağlı olarak insanların ve hayatın çeşitli yönlerden etkilenmektedir. İnternet teknolojisinin sağladığı kolaylıklarla yaşamakta olan nesillerin, satın alma davranışlarında değişiklikler ortaya çıkmıştır. İşletmecilerin ve pazarlamacıların bir taraftan tüketici davranışındaki değişiklikleri, diğer taraftan yenilikleri anlaması ve uyum sağlaması bir zorunluluk haline gelmiştir.

Bu çalışmada, son yıllarda tüketici davranışlarında teknolojinin etkisiyle ortaya çıkan değişiklikler ele alınmıştır. Mobil cihazlarla neredeyse sürekli olarak internete ve birbirine bağlantılı, sürekli iletişime açık günümüz tüketicilerinin özellikleri ve satın alma davranışları üzerinde durulmuştur. Bu dijital tüketicileri tanımlamada kullanılan C Kuşağı kavramı incelenmiştir. Çalışmada literatür taraması yapılarak kavram açıklanmaya ve uygulamalı araştırmalar için bir temel oluşturulmaya çalışılmıştır. C kuşağı kavramının demografik özelliklerle birlikte psikografik özelliklerle ilgili olduğu ve bu iki özellik grubunun birlikte değerlendirilmesi önerilmektedir.

1. Introduction

It is an important issue for businesses to consider following the developments in information and communication technologies and their reflections on life in the digital age in which we live. Consumer behaviors are affected and changed by technology. It is necessary to monitor and understand consumer behaviors for accurate marketing activities. One of the basic criteria for identifying the target consumer population of businesses is the age factor which has a decisive role for many products. Individuals from the same generation who were born and lived at similar times

show similar characteristics in terms of lifestyle and behavior as consumers.

Generations are defined in the literature with some different classifications: The Interbellum Generation, The Silent Generation, The War Baby Generation, The Baby Boomers, Generation X, Generation Y and Generation Z (Solomon 2015: 450). Generation Y and the individuals born after it are generations growing with internet technology. However, there are individuals able to use digital technologies effectively among consumers of other generations. Therefore, there is a need to define a new generation in order to express this group of consumers. The

* Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: ayda.gok@inonu.edu.tr

concept of Generation C used for this demand represents the intergenerational individuals who have taken their place in the digital transformation process emerging with the developing technology. It consists of young generations growing up with digital technology and consumers of different ages who have subsequently adapted.

Studies on Generation C in the literature are limited. By examining the subject within the framework of the exploratory research model, it was aimed to determine the basic variables and to form a basis for future applied research. In the study, literature review, which is one of the qualitative research methods, was used.

The purpose of this paper is to create a framework that will enable businesses to understand today's consumers. With this study, it is aimed to contribute to the determination of the target market, market segmentation activities of the marketers and the development of appropriate marketing strategies. In the study firstly briefly touched on age, generation factors and generational classifications. Then, as a new concept, Generation C's definition, features and social media usage are emphasized. The effects of digitalization on consumer behaviors are discussed.

2. Age and Generation Factor in the Segmentation of Consumer Markets

Using the innovations introduced by technology, it is possible to shape business and marketing activities and adapt to the change in consumers. Businesses need to develop marketing strategies based on adequate and up-to-date information about consumers to achieve this adaptation. There are two important steps in establishing an effective marketing strategy: to identify the target market and develop a marketing mix appropriate to the target market.

Social, psychological and personal factors are effective in the purchasing decisions of consumers constituting the target market. Personal factors consist of demographic characteristics and situational factors. Demographic characteristics encompass qualities such as age, gender, marital status, educational status and occupation. Demographic qualities are also used to define the target market and segment the ultimate consumer markets. The age distribution of the population is one of the main determinants of demand. The products and services that consumers prefer to meet their needs vary according to age. Individuals of similar ages have common characteristics in their behaviors as consumers. The concepts of 'Age cohort' and 'Generation' are used to identify consumers' age-related motivation for a common purchase.

By definition, "An age cohort consists of people of similar ages who have similar experiences." They share many common memories about cultural icons, important historical, social, political, and economic events. Marketers often target products and services to specific age cohorts (Solomon, 2015: 449).

Individuals in the age range covered by generations have a similar tendency on how to think and behave. The tendencies of generations are influenced by world events and the social, cultural and developmental characteristics of the country in which they live. Various generation names

have been defined from the past to the present. Market segmentation studies have been carried out according to the differences between generations.

A few studies have also been conducted on the relationship between the segmentation of generational cohorts with purchasing behavior, more specifically in the domains of fashion (Littrell et al. 2005; Pentecost and Andrews, 2010), travel and tourism (Beldona 2005) and fair-trade consumption (Ma et al. 2012).

Although different classifications in terms of age and name are seen in the literature (Dietz 2003; Howe and Strauss 2007; Moore and Carpenter 2008), generations are generally defined as (Solomon 2015: 450):

- The Interbellum Generation: People born at the beginning of the twentieth century
- The Silent Generation: People born between the two World Wars (1914-1938)
- The War Baby Generation: People born during World War II (1939-1945)
- The Baby Boomer Generation: People born between 1946 and 1964
- Generation X
- Generation Y
- Generation Z

In general, today's society consists of the individuals of the last six generations listed above. Due to the subject of this study, brief information about the Baby Boomer Generation and Generations X, Y and Z considered to be more associated with digital technology, will be given and continued.

2.1. Baby Boomers (1946-1964)

The Baby Boomer cohort consists of people whose parents established families following the end of World War II and during the 1950s when the peacetime economy was strong and stable. As a general rule, when people feel confident about how things are going in the world, they are more likely to decide to have children (Solomon, 2015: 457). Baby Boomers are characterized by a revolutionary outlook, ignited by the 1968 student revolt in Paris, France, and by the war in Vietnam (Parment, 2013: 192). People of this generation wanted their own culture, which rejected the values of their parents. They were involved in a massive social revolution which changed music, fashions, political thought and social attitudes. The large segment coupled with its purchasing power—it was the first to become empowered as consumers—means it is a favorite target for marketers (Evans et al. 2009: 162-163).

They held power in the marketplace because of their numbers and marketers aimed to satisfy their wants—quality, personally satisfying, healthy, natural and if possible noncaloric products. Baby boomers buy more and save less than past generations, spending on products that past generations would have considered luxuries, such as consumer electronics, multiple cars and household services (Blackwell et al. 2006: 247). Some have a 'cognitive age' less than their 'chronological age' and therefore act much more youthfully than their age might suggest (Evans et al. 2009: 163).

They are very attracted to new products and technologies that will make their lives easier. It is helpful to use communication methods such as social and recognition activities, professional counselors, direct mail, face-to-face talk and e-mail. TV is still a major media route. Baby Boomers like the convenience and customization of the internet, especially for health information, online job sites, and joining social networking sites. Although Baby Boomers' general uptake of mobile phone technology is high, they have a limited use and understanding of functions beyond simple voice calls and SMS (Williams and Page, 2011: 5-6).

Today (2019), individuals between the ages of 55 and 73, i.e., 1.119 million people (We are Social and Hootsuite, 2019) in the world, are from this generation. Some of them are retired, getting by with the pension changing according to the country they live in. It is the oldest group using digital technology. Health is a major concern for the Baby Boomer generation.

2.2. Generation X (1965-1979)

Today (2019), this generation covers individuals in the age range of 40-54 i.e., 1.418 million people in the world (We are Social and Hootsuite, 2019). It is also referred to as the 'lost generation' due to the fact that it is a generation growing up through social pains and economic difficulties such as the stagnation in the early 1980s and 1990s and Generation X had to adapt to developing information and communication technologies and experienced some difficulties in this process. It is a generation whose members are compliant with the rules, sensitive to social problems and able to solve their problems on their own, who love working, are patient, and respect authority, use technology to run their errands rather than for entertainment purposes and to make life easier.

With Generation X, multiculturalism and thinking around the world have become the norm. Those in this age group experienced the growing importance of personal computers, and were the founders of the well-known internet companies of the 1990s. Members of Generation X are pessimistic, skeptical, and highly educated. Their lifestyles and attitudes are aimed at balancing family, life and work. They like initiatives that will make things easier and more practical. Marketers can offer solutions to help them plan for the future, and balance work, family and personal life. People of Generation X are conscious of price, value information and technology, want explanations for the features of the product they want to purchase and to know why these features are required. They are a great force in the market as they need to buy products and services for their families (Williams and Page, 2011: 6-7). They are the consumers of cars, houses, household goods, technological devices and various products that their children will use.

2.3. Generation Y (1980-1999)

Different names are used for Generation Y, such as First Globals, Echo Boomers, Millennials and the iPod Generation. Members of Generation Y were born into an environment in which technological, electronic and global boundaries are more transparent. They have a strong sense of independence, and are realistic, objective, open-minded,

fast, selfish and self-confident. They are image-oriented and express themselves with their image (Williams and Page, 2011: 8). Generation Y now covers individuals between the ages of 20 and 39 and there are 2,329 million people in this generation worldwide (We are Social and Hootsuite, 2019). It is a generation that grows with technology, does all of its business via the internet or mobile platforms and uses the internet as a communication tool. For this reason, it is also called Generation N (Net). Most in this generation are seen as materialists, risk-takers, enthusiastic about business, entrepreneurial, and hedonist (Evans et al. 2009: 159). Generation Y expects marketers to be honest, use humor, and be clear, and understandable. They tend to change brand preferences faster than other groups because they need to be accepted among their peers and follow the latest fashion (Blackwell et al. 2006: 246). Their weakness of brand loyalty is a challenge for marketers.

Generation Y is made up of individuals who can easily reveal their wishes, are unsatisfied, challenge authority, are tech-savvy, have a lot of wishes, are comfortable, have fun, love winning, are ambitious, and have little tolerance for criticism. They do not love those that appeal to the general and the standard, but the personal ones (Kavalcı and Ünal, 2016: 1036).

2.4. Generation Z (Borned after 2000)

While some authors define Generation Z as the N (Net) or D (Digital) generation, Prensky defines members of this generation as 'Digital Natives'. They have spent their entire lives surrounded by and using computers, videogames, digital music players, video cams, cell phones, and all the other toys and tools of the digital age (Prensky, 2001: 1).

They do not know what life is without the Internet. Their primary communication channel is not email anymore, but social media. They not only consume information but also generate and share it. People of Generation Z do not know life without a wireless network, mobile phones and the Web. They use devices on a skilled level, they are typically multitasking: writing blogs, listening to music, sharing pictures or videos, following email and social network messages at the same time (Nagy and Kölcsey, 2017: 109).

The oldest cohort of Generation Z, with 2.541 million people around the world (We are Social and Hootsuite, 2019), is 19 years old. It is composed of children and young people and most of them receive an education. Children in this group have learned to use smartphones and tablets from a young age, watch videos, cartoons and play games. Teenagers in the Z generation live a life addicted to their mobile devices and are strict consumers of any social media content. Their characteristics can be listed as being self-confident, individualistic, open to communication, loving playing virtual games, tending to share every moment on social media, being ignorant about privacy, and skillful at producing creative content.

3. Digital Age and Generation C

Innovations in information and communication technologies affect social, cultural and economic life. Advantages such as non-spatiality, speed, and ease of access to information obtained by internet technology

accelerate the spread of facilities such as wireless communication. Every year, the number of internet users is increasing and digital technology is becoming widespread. In the total population of 7 billion 676 million in the world, the number of internet users has reached 4.338 million (57%) (We are Social and Hootsuite, 2019).

The Internet prevalence rate differs between regions according to development. The ratio of Internet users to the population is 95% in Northern Europe and North America, 94% in Southern Europe, 73% in Southern America, 69% in Oceania, 60% in East Asia, 50% in Central Asia and North Africa, and 12% in Central Africa. There are 8 billion 842 million mobile subscriptions in the world. 45% of the world's population are active social media users and 42% are mobile social media users. Thanks to wireless network technology, mobile internet usage is rapidly increasing. Users spend an average of 6 hours and 42 minutes per day on the Internet. An average 3 hours and 14 minutes of this time is spent on social media platforms. The most visited websites are Google.com, Youtube.com and Facebook.com respectively (We are Social and Hootsuite, 2019).

In the digital era, where innovations continue unabated, new devices are being added. Following smart phones, smart watches, smart glasses and wristbands and wearable technology products are on the agenda. In the next few years, the internet of things, artificial intelligence, cloud technology, drones, self-service automation, and robotic applications in production and service are the most important technologies that will affect businesses.

The use of the Internet and social media has led to changes in consumer behavior. Scientists and business professionals are interested in identifying new consumers as a generation that is different from that of their predecessors, taking into account changes in consumer behavior. Unlike age-defined generation definitions, Generation C; is a definition that includes demographic features as well as psychographic features.

The definition of Generation C was first used in February 2004 (TrendWatch, 2004). Generation C consists of individuals who are now able to use and effectively incorporate digital technology, mainly from Y and Z generations. This generation prefers to socialize over the internet. Unlike other generations, it is defined by behavior and lifestyle rather than by their date of birth. Generation C can be defined as the generation with developed digital-literacy skills, people who use social media platforms actively, own a blog, share various contents such as writing, photograph, music, and video, and are active and creative.

Due to the behaviors and characteristics expressed in the definition, it encompasses all the meanings of Content Creation (TrendWatching, 2006), Connected Customer (Solis, 2012), Community, Creation, Connection, Computerized, Clicking and is named after C which is common in all.

When any produced and published content is liked by others and becomes popular, this brings an opportunity for

the content owner to become a Celebrity and raise revenue. With the content they produce, the related companies can make payments to the talented consumers who are making a profit for the brands (TrendWatching, 2006).

The C Generation is a community that grows with online networks. This community is content-focused in communication and is interested in dealing with how to share, store and manage the content. For TrendWatching (2010), C also describes the desire to create and control content (Hardey, 2011: 752). When it comes to digital content for Generation C, young people particularly become prominent. "Generation C is the "You" in YouTube, the "My" in MySpace, and the "i" in iPod. They're you (and me), and they're shaking up the way people make, think about, and use digital content." The creative content developers having accounts on platforms where Generation C is active construct their profiles including location, blog address or website if any, interests, photographs, and user information. They establish their own network of friends with common interests in the real and cyber worlds. They collect their favorite content on social media in the lists they can share or add their bookmarks to (Dye, 2007: 1).

It was mentioned above that the individuals of Generation Z who are included in Generation C have been introduced to digital technology since birth while the individuals of Generation Y are introduced to it as they grow. Today, the pioneers in the use of digital technology are mostly from Generation Y. As they grow older, the individuals in the two generations do research online, do shopping and banking transactions, watch TV and video, read the news and use social media. They prefer communication via social networks and email rather than face-to-face. In addition to their close business, school and family networks, they can communicate with the masses living in other countries in the same way. Browsing through social networks, sharing content, checking the posts of the people they follow, liking and commenting have become their daily routine. Especially, instead of watching the news on the television or reading it in newspapers, the young mostly follow the agenda and events with the shares in social networks. Before purchasing a product, they do research on the net and examine, make comparisons, and read the experiences, comments, scores and complaints of product users. They rely more on the experience and comments of the user than on the information and advertisements given by the companies.

In addition to the fact that Generations Y and Z are predominantly included in Generation C, individuals from Generation X and before who are able to adapt to technological developments and use the computer and internet effectively, can also be included in this generation. In this sense, members of Generation X are ahead of their predecessors and slightly behind Generation Y. While growing with digital technology is about age, being able to use it is about openness to change and lifestyle. Therefore, it can be said that individuals in Generation C have a structure that is open to innovation and learning and adaptable to change. Therefore, age, lifestyle and

personality gain importance in determining the scope of Generation C.

Opportunities to connect to the Internet may not be as widespread in all countries, but Generation C represents the most connected group of users (Hardey, 2011: 762). Today, it is seen that the population of Generation C, based on the distribution of internet users in the world, is more in developed countries (We are Social and Hootsuite, 2019). Current studies in the literature are predominantly in this geography. Depending on the increase in internet users, it is expected that their number in other countries will increase in the future.

3.1. Features of Generation C

With the introduction of mobile internet technology, portable devices such as smartphones and tablets have been preferred. Generation C is strengthened by technology and members connect to each other and to the world by networks. The change reflected as a result of being connected is one of the important issues of the digital age. As the wave of innovation is accelerating, mobile devices are becoming the most critical channel for trade and entrepreneurship, and the role of Generation C in economic growth becomes clearer. This generation is expected to be the most important driving force of consumption in the world especially after 2020. In this context, it is necessary to understand the characteristics of Generation C and how its population behaves in the virtual and real world.

Generation C is not a static consumer population. If they do not like their mobile phone ringtone, they can produce a unique ringtone and use it. If they do not like the scope of the news, they can tell their own stories and shoot their own videos (Dye, 2007: 1). Unsatisfied with what has been provided by media or companies, they are a consumer mass open to development and constantly expecting innovation. Concurrent use of multiple screens is among the qualities of Generation C. While watching TV, they can use mobile phones or tablets to check their emails, search for answers about the program they are watching, surf virtual stores, use social media accounts or text.

Brian Solis argues that two-way communication and personal online experiences are important to reach Generation C, and that a radically different organizational vision and philosophy are needed. He expresses that companies need to take Generation C into consideration and to reshape their systems and products in order to not be a victim of the digital age. He points out that in all digital touch-sensitive devices and in the key points of trust of the consumer journey; they must constantly focus on delivering special consumer experiences (Hamill, 2016: 418).

According to Google's research on Generation C, which it also describes as the YouTube generation, 80% of Generation Z born after 2000 are included in Generation C. 65% of Generation C are made up of people under the age of 35. Four features of Generation C draw attention (Google, 2013):

Creation: This symbolizes the active role that this generation plays in the creation process. They are not only satisfied with reading and watching, but also creatively try

to tell their own stories, share them and make them shareable by others. They try and adapt to new applications and social media networks.

Curation: They organize a collection to create a desired effect. The individuals of this generation know which network to use and how to share it in order to provide the desired effect, and do not hesitate to share their satisfaction and critique. While preparing a profile or a collection on social media, they try to express themselves and create the image they want in the virtual community through the posts they share.

Connection: They are almost seamlessly connected to each other and to the Internet. While watching TV, they can also be active on Twitter, Snapchat or other social networks. The concept of Second Screen precisely defines this generation. Regarding the population figures, 91% of the Z Generation, which will constitute the majority of the C generation in the future, sleep with their smart phones.

Community: Individuals of Generation C actively communicate by being part of communities in their areas of interest on social media. They gather supporters by creating communities for the things they think are missing, things that need attention and to be done.

3.2. Generation C and Social Media

Social media are an important innovation brought about by the digital age; they have democratized knowledge sharing and allowed people to create platforms where they can share their thoughts and expertise. They have offered two-way and transparent communication channels to people. The media have become more independent, personal and scattered. Social media and all this technology are considered a gift that allows us to see and recognize people (Capital, 2016). As consumers connect with each other, a vast information network is formed, and these network experiences begin to guide decisions and markets.

According to Solis, a social revolution started with social media. He states that there is a deep cultural exchange with the Internet and this change creates a new domain of influence besides changing how we define influence. With the support of the socialization of knowledge, a completely new ecosystem was formed, which facilitated the global impact of locally started speeches. On social media, the monologue in traditional media has been replaced by dialogue and this affects all industries. Solis draws attention to the importance of understanding not only how people read and disseminate information, but also how they play a role in the creation and sharing of content that others can participate in because this information offers opportunities for brands. Companies should focus on reaching multiple markets and influencers through social media rather than trying to reach audiences with a single message, space or instrument. Thus, it is possible to have a much greater effect on brand resonance (Solis, 2010: 5).

Social networks facilitate oral communication. Popular video clips travel from one inbox to another. The channel structure from consumer to consumer is used extensively. The content is the star of the show, and anyone who loads or uses it has the chance to leave a unique impact on viewers who haven't seen it yet.

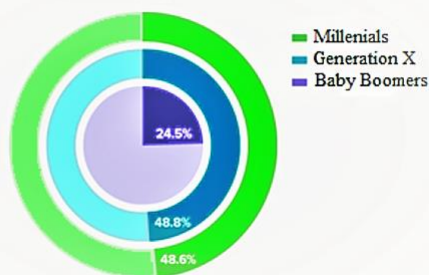

According to Solis, the 'social economy' created by social media led to the emergence of a new type of consumer culture. Consumers who are 'connected' to each other and the world no longer visit the websites of brands proactively. They prefer to reach the information through their friends, friends who can help them, or existing brands on the social network. In this respect, social media marketing works as a two-way system like a bridge, where consumers are communicating information and brands convey information to consumers. An effective social media marketing strategy requires a holistic approach. "Connected" consumers want to partly assume control as well as expect interest, consistency, quick feedback, and commitment of brands (Solis, 2012). Companies need to find a way to reach the creative content about their brands produced outside of their control as these contents may also consist of negative evaluations. In a way, they need to manage content provision.

Consumers of Generation C expect to have a satisfying experience at every stage of the purchasing process. Brands and companies should expand their presentations in response to this expectation and ensure the quality and added value of their experience. Firms need to adapt to the content marketing and social sales approach. For this purpose, they should be accessible on social platforms, respond to questions and complaints, and act as a guide rather than a salesperson in the purchasing process (Morin, 2018: 27-28).

A survey was conducted with 1,000 people composed of the Y/Millennium (18-34 years), X (34-54 years), and Baby Boomer (age 55 and over) Generations to understand how each generation is merging with brands on social media. It was determined that Facebook's popularity was almost the same in the X (64.7%) and Baby Boomer (65.2%) Generations, and YouTube was the second favorite social platform. In the case of Generation Y, the survey results were more closely distributed between Facebook (33%), Instagram (22.2%) and Snapchat (15.8%). The younger Generation Y (18-24 years) defined Instagram (25%) as its favorite social media network, followed by Facebook (24.4%) and Snapchat (23.3%). In this group, it was observed that YouTube (11.5%) was a more popular platform than Twitter (7.55%) (Sprout Social, 2017).

Fig. 1 Percentage Currently Following Brands on Social Media (01.2017)

(Source: <https://sproutsocial.com/insights/data/q1-2017/>)

According to the results of the study, the follow rates of brands on social media were listed as 48.8% for Generation X, 48.6% for Generation Y, and 24.5% for the Baby Boomer Generation (Figure 1). However, the motives for following differ between the generations. Generation Y follows brands for entertainment and information, Generation X for contests, opportunities, and promotions, and Generation Baby Boomers for promotion and information. The percentage of likes, shares or comments of the monthly followers of a brand on social media was 32% for Generation X and 30% for Generation Millennium while Generation Baby Boomers is mostly observing. Only 14% regularly initiate dialogue or interaction with the brand.

3.3. Generation C and Changing Consumer Behaviors

It is becoming increasingly difficult to examine and understand the behavior of today's consumers. A large portion of consumers, especially young people, is unmanageable and unsatisfactory in terms of consumption and media habits. In order to reach and respond quickly to these new consumers, who expect a quick change, multiple identities, instant satisfaction and a response to their requests, marketing communication practices have to change and become diversified. In communication applications based on information and communication technologies, consumers lose their passive status and prefer open-to-share applications where they can express themselves and use interactive and bidirectional communication (Odabaşı, 2007: 27). Since the economic recession in 2008, people's trust in institutions has been declining. People are interested in the advice of their peers rather than the traditional form of advertising and marketing (Morin, 2018: 28).

Hamill determines that the new global culture that comes with the digital age is more important than the technology for marketers. He refers to this global culture as a Generation Net culture based on a decentralized authority, online socialization and collaboration, content developed and distributed by the user, open communication, one-to-one sharing and global participation, rather than a hierarchy and control (Hamill, 2016: 418). The new type of customer shaped by this culture does not like didactic and one-way information transfer that includes impositions; and wishes for transparent and factual communication. The decline of trust in intense advertisement broadcasts and product commercials has caused consumers to skip or block ads and this has made it difficult for firms.

The intensive use of digital technologies has changed the relationships between brands, organizations and customers. Now users benefit from a variety of content generation and dissemination tools. Nowadays, consumers are more aware of the brand than a company's vendor or representative. If they are not satisfied, they can choose a competitor's product or service regardless of where they are. This increases their power over brands and firms (Morin, 2018: 30). The Internet allows consumers to access an unlimited range of products and services from companies around the world, and it has reduced the time and effort consumers spend on shopping (Dhanapala et al. 2015: 111).

Generation C has a structure that covers each computer user and online shopper. Consumers' daily use of the Internet and social media influences the communities of friends and plays an active role in the global economy. Connected consumers inspire each other. Generation C is the group that best adds digital information to consumption decisions. In the purchasing process, these individuals have more information about products compared to traditional consumers. The impacts of information and communication technologies arise at every stage of the purchasing behavior of the consumers involved in this generation. The way in which consumers access, decide, influence information and get influenced by it has started to move away from tradition. With digitalization, the consumer's market power is increasing. This situation weakens the control of firms in the transmission of information to consumers. Now consumers play an active role in every stage of the product purchase process. Shopping decisions are made in a much shorter time. They do serious research about the product and brand before the purchase and act independently in all processes of the purchase. Consumers connect to each other through the Internet and social media, create a broad and effective information network and direct the market by sharing their experiences. Consumers are focused on collecting information from product reviews and complaints websites created by customers and social media prior to purchase.

A survey was conducted to explain why customers read comments written by other customers on internet-based consumer feedback platforms. In the study, an online questionnaire was applied to 2,900 German platform users. It was found that consumers mostly read these comments in order to save time and make better purchasing decisions (Hennig-Thurau and Walsh, 2003: 64).

As consumers of today and the future, individuals of Generation C go through the following stages prior to purchasing a product or brand: Before making the purchasing decision, consumers, by doing research on the Internet about the product they need, review product options, read online comments, and compare prices, conditions and warranties. They learn how to use the product if there are any videos about it on YouTube. In order to decide which brand to purchase, they exchange ideas with their friends on social media. Thanks to an application they have downloaded on their smartphone, they figure out the location of the closest store and go there to examine the product physically. They can buy and purchase the product at the store or buy the product at the most affordable price through a website they have selected on the mobile device. Marketers should be prepared for both cases. This journey may begin on the brand's website or store. In any case, it is necessary to be consistent in the search, company website, virtual and physical stores to ensure that consumers prefer a particular brand. One of the major changes in consumer behavior in the digital age is the increasing tendency to shop online. According to the report of Digital 2019, visiting an online retail store is in first place with 91%, searching a product or service online is in second place with 84%, and purchasing a product or service through a device is in third place with 75% among the electronic commerce activities of internet users. The products on which the most money is spent in electronic

commerce are respectively travel (including booking), fashion and beauty; electronics and physical media; toys, diy and hobbies; furniture and appliances; food and personal care; video games and digital music (We are Social and Hootsuite, 2019).

When we look at the subject in terms of generations, it can generally be said that online shopping is carried out by the X and Y Generations at the highest rate and by Baby Boomers at the lowest (Dhanapala et al. 2015: 113). In another study, despite the high rate of hedonism, extravagance and Internet access of Generation Y, the percentage of people purchasing electrical goods, furniture or holidays in online shopping was higher in Generation X (Lissitsa and Kol, 2016).

To succeed in gaining consumers from Generation C, companies need to actively embrace consumer-created content, understand how it is used, and seek to leverage these developments to facilitate increased business, build customer loyalty and, potentially, support product innovation (Hardey, 2011: 763). Increasing consumer impact can be exploited by businesses. The Internet is an excellent environment for users and creators to come together and find a common vision. Some companies (Apple, Nokia) create message boards and blogs for users so they can share their ideas about the features and developments they want to see in future products (Dye, 2007: 1). Some sites request content from their readers and publish user-generated content. With this approach, a new movement emerges which gives an active role to the consumer.

4. Conclusion

It is important to continuously monitor and adapt to changes in the environment for success in business and marketing. The behavior of consumers is changing in the digital age in which a rapid and continuous technological transformation is taking place. Marketers need to understand the change in technology and consumers and develop and implement strategies and make plans based on this understanding. It is easier to develop a marketing strategy for a market with similar characteristics. It also enables the company to use its resources more efficiently and effectively. Generational definitions of age groups are insufficient to understand the effect of the digital transformation on consumer behavior. In this study, the ways in which consumer behavior in the digital age changes with the effects of internet technology and social media and the characteristics of digital consumers, defined as the C Generation, were examined and explained through the studies in the literature. The proportion of internet users in regions other than Central Africa constitutes 50% or more of the population. Therefore, there are important opportunities for businesses to expand their markets in the virtual world. It aimed to contribute to the work of marketers on this new type of consumer.

Generation C, which is able to adapt to technological trends very quickly and is offering a great consumption potential, has also started to form the focus of the economy. Generation C can be the key to high-value-added economic growth at the macro level, and will be a critical factor in the success of companies to the extent that it can address this

generation at the micro-level. It is anticipated that Generation C will open the way for the 'virtualization' of institutions with an increasing weight in business life in the future.

Consumers of Generation C have high levels of knowledge and expectations and demand more satisfactory practices from firms at every stage of the purchasing process. They wish to be noticed, heard, and listened to as well as wish for their expectations to be met. In this sense, the key approach for firms is to recognize the target audience with the changing dynamics, then to be involved in the game as required.

The use of Internet and social media affects consumers' relations with firms. In the digital age, socialization takes place in a different dimension on social media. In order to reach Generation C consumers, brands must be social and digital, and exist wherever they are. This entity must be full-time and active. The expectations of consumers in the digital age force companies to focus on personalized communication and solutions. Firms are required to change their strategies to communicate more with people and understand them better. Creating a social media culture, recognizing customers, observing how they communicate and trying to think like them will facilitate their adaptation.

On social platforms, it is important for brands to provide consumers with benefits; this benefit is fun, it encourages imagination, is appropriate in terms of subject, and includes simplicity and innovation that consumers can disseminate. It will be beneficial for firms to create a sense of belonging in the environments where consumers are present, offer content to talk about, create opportunities to share their experiences and create reasons for doing so. Brand content to be published on social media that is interesting, effective, original, surprising, entertaining, and well-prepared will initiate communication among consumers. At this point, it is important to focus on the user experience. Interaction and experience maintained through communication create customer loyalty and lead to purchases in time. It is also possible to employ consumers by giving the brand an active role in producing content. On the other hand, firms can use consumers' suggestions, comments and opinions by considering them when developing innovative ideas, new products and services. Connected consumers can also be a benefit when testing new products.

It is necessary to respond to the questions of digital consumers who do not tolerate waiting and interact with them. For consumers who are constantly speaking on social media, there is a need for timely and full-time customer relationship management. Firms need to take a very careful step towards negative communication with community psychology on social media.

Digital technology gives companies the chance to reach consumers in different but very creative and human forms. Social media provide opportunities for better recognition, understanding and psychographic exploration by following consumers. On social media, virtual communities are created by users in specific areas of interest. Instead of reaching everyone from a single channel, marketing strategies now need to be reorganized in such a way to be from multiple channels to multiple channels by interacting with the intended people and understanding the

communities they are involved in. From this perspective, marketers need to focus on virtual communities and inspirational individuals who develop creative content rather than crowded market groups. Those who produce creative content on social media and influence people are called influencers. Influencers have been the opinion leaders of social media users. Determining the influencers of their target masses, marketers can reach consumer groups through them.

Internet usage on mobile devices in the world shows a rising trend. The increasingly smaller sizes of mobile devices, their increased functionality, lightness and wireless communication offer the convenience of consumers' ease of use. Therefore, organizations that want to reach mobile users have become obliged to prepare websites, applications and mobile content compatible with mobile devices.

In the digital age, the most active age groups in Generation C are the X and Y Generations in terms of internet use, online shopping and social media participation. In the studies examined, Baby Boomers Generation is a participant in terms of social media, but it is seen that it is generally an observer. Although Generation Y seems a more attractive target for businesses because of high rates of internet connection, Generation X spends more money in online shopping. Older consumers of the Baby Boomer Generation show a low participation in terms of online shopping as well. However, it is open to development as a consumer group, which perhaps needs the convenience of online shopping at most. It can be said that it is a generation that offers opportunities especially in terms of health-related products and services, home delivery services and life-facilitating services. In the future, it is estimated that Generation Z, which has grown with digital technology, will have a greater participation in the use of the Internet than other groups. While marketers can focus on digital solutions suitable for new generations on the one hand, it will be beneficial to increase their influence in the market of elderly consumers. The population of the world consists of elderly people at an increasing level. As the blessings of the digital age will make a significant contribution to making the lives of old people easier, it is useful for marketers to consider this opportunity.

The digital knowledge and skill level of generations become prominent in defining Generation C. The basic competence in defining Generation C is digital literacy. In this respect, Generation C mainly consists of young people who have grown up with digital technology. However, it is seen that consumers of middle and older age have this ability even though they are limited. Consumers' use of digital technology is related to age, but also to psychographic factors such as lifestyle, learning and personality. For this group, it is believed that educational background, occupation, economic condition, and maintenance of interactions with people from whom digital devices and applications can be learned also play a role in adapting to the digital age. In the digital age, it is useful to evaluate psychographic factors with demographic factors in market segmentation.

By keeping alive the interaction between consumers in the digital age, it is predicted that companies that can keep their

feelings and opinions ahead of the game will be successful. It will be useful to conduct field research on the impact of the digital age on consumer behavior, focusing on the psychographic characteristics of Generation C consumers.

References

- Beldona, S. (2005). Cohort Analysis of Online Travel Information Search Behavior: 1995–2000. *Journal of Travel Research*, 44 (2), 135–142.
- Blackwell, R.D. P.W. Miniard and J. F. Engel. (2006). *Consumer Behavior*. Thomson/South-Western.
- Capital, (2016), (Date of access: 01.5.2019), <https://www.capital.com.tr/capital-dergi/dijital/c-kusagi-icin-her-gun-bir-sey-yapin>
- Dhanapala, S., D. Vashub and T. Subramaniam. (2015). Perceptions on the Challenges of Online Purchasing: a Study From “Baby Boomers”, Generation “X” and Generation “Y” Point of Views. *Contaduría y Administración*, 60(1), 107-132.
- Dietz, J. (2003). Defining Markets, Defining Moments: America’s 7 Generational Cohorts, Their Shared Experiences, and Why Businesses Should Care. *Journal of Consumer Marketing*, 20(2), 172-173.
- Dye, J. (2007). Meet Generation C: Creatively Connecting Through Content. May 01, p.1, (Date of access: 01.5.2019), <http://www.econtentmag.com/Articles/Editorial/Feature/Meet-Generation-C-Creatively-Connecting-Through-Content-35942.htm>
- Evans, M.M., G. Foxall and A. Jamal. (2009). *Consumer Behaviour*. 2nd Edition, West Sussex: Wiley Ltd., ISBN:978 0 470 99465 8
- Google, (2013) *Introducing Gen C: The YouTube Generation*, (Date of access: 18 April 2019). <https://www.thinkwithgoogle.com/consumer-insights/introducing-gen-c-the-youtube-generation/>
- Gurău, C. (2012). A life-stage analysis of consumer loyalty profile: comparing Generation X and Millennial consumers. *Journal of Consumer Marketing*, Vol. 29 Issue: 2, pp.103-113.
- Hamill, J. (2016). “The End of Marketing as Usual: ‘Be Social: Be Digital’”, *The Marketing Book*, Edited by Michael J Baker and Susan Hart, 7.Edition, Routledge, 415-438.
- Hardey, M. (2011). Generation C Content, creation, connections and choice. *International Journal of Market Research*, 53(6), 749-770.
- Hennig-Thurau, T. and G. Walsh, (2003). Electronic Word-of-Mouth: Motives for and Consequences of Reading Customer Articulations on the Internet. *International Journal of Electronic Commerce*, 8(2), 51-74.
- Howe, N. and W. Strauss. (2007). The Next 20 Years: How Customer and Workforce Attitudes Will Evolve. *Harvard Business Review*, July- August, 41-52.
- Kavalcı, K. and S. Ünal. (2016). A Research on Comparing Consumer Decision- Making Styles and Learning Styles in Terms of the Generation Y and Z. Atatürk Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, September, 20 (3), 1033-1050.
- Lissitsa, S. and O. Kol. (2016). Generation X vs. Generation Y – A decade of online shopping. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 31, 304-312.
- Littrell, M.A., Yoon, J.M. and Halepete, J. (2005). Generation X, Baby Boomers, And Swing: Marketing Fair Trade Apparel. *Journal of Fashion Marketing and Management*, 9 (4), 407–419.
- Ma, Y.J., Littrell, M.A. and Niehm, L. (2012). Young female consumers’ intentions toward fair trade consumption. *International Journal of Retail and Distribution Management*, 40 (1), 41–63.
- Moore, M. and J. M. Carpenter. (2008). Intergenerational perceptions of market cues among US apparel consumers. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 12(3), 323-337.
- Morin, R. (2018). *Generation C: The Confluence Marketing at the Era of Connected Consumers*. FriesenPress.
- Nagy, Á. and A. Kölcsey. (2017). Generation Alpha: Marketing or Science? *Acta Technologica Dubnicae*, 7(1), 107-115.
- Odabaşı, Y. (2007). Pazarlama İletişiminde Yeni Yönelimler, Yeni Uygulamalar. *Pi Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi*, 3, 20-27.
- Parment, A. (2013). Generation Y vs. Baby Boomers: Shopping Behavior, Buyer Involvement and Implications for Retailing, *Journal of Retailing and Consumer Services*, 20, 189–199.
- Pentecost, R. and Lynda, A. (2010). Fashion retailing and the bottom line: the effects of generational cohorts, gender, fashion fandom, attitudes and impulse buying on fashion expenditure. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 17 (1), 43–52.
- Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon*, MCB University Press, 9(5), 1-6.
- Solis, B. (2010). *Engage: The Complete Guide for Brands and Businesses to Build, Cultivate and Measure Success in the New Web*. John Wiley and Sons Inc., New Jersey.
- Solis, B. (2012). *Meet Generation C: The Connected Customer*. (Date of access: 19 April 2019) Online at <https://www.briansolis.com/2012/04/meet-generation-c-the-connected-customer/>
- Solomon, M. R. (2015). *Consumer Behavior: Buying, Having, and Being*. (11th ed.), NJ: Pearson Education.
- Sprout Social. (2017). *The Sprout Social Index, Edition X: Social Generations*. (Date of Access: 1 May 2019), Online at <https://sproutsocial.com/insights/data/q1-2017/>

TrendWatching. (2004). *Generation C*. TrendWatch. (Date of Access: 12 April 2019). Online at https://trendwatching.com/trends/generation_c.php

TrendWatching. (2006). *Generation C(Ash)*. TrendWatch. (Date of Access: 12 April 2019). Online at <https://trendwatching.com/trends/gen-cash.php>

We are Social and Hootsuite. (2019). *Digital 2019*. (Date of access: 01 May 2019), Online at <https://wearesocial.com/blog/2019/01/digital-2019-global-internet-use-accelerates>

Williams, K. C. and R. A. Page, (2011). Marketing to the Generations. *Journal of Behavioral Studies in Business*, 3(1), 37-53.

Düzeltilme • Erratum

Dergimizde daha önce makalesi yayımlanmış yazarların talepleri üzerine;

- 1- Dergimizin 2017 yılı 5. Cilt 1. Sayısında yayımlanan “Türkiye’de İdari Reform Çalışmalarının Tarihsel Perspektif Açısından Değerlendirilmesi” başlıklı makalede
  - a) 180. Sayfada “6.4. Dönem İdari Reform Çalışmaları” adlı başlığın “6.4. Son Dönem İdari Reform Çalışmaları” şeklinde değiştirilmesi,
  - b) 183. sayfada 3. paragrafın sonunda yer alan ve yazardan kaynaklanan dikkatsizlikle "Sekiz yıllık bir uygulamadan sonra 2012 yılında 6360 sayılı yeni Büyükşehir Belediye Kanunu'nun kabul edilmesiyle 5216 sayılı kanun yürürlükten kaldırılarak toplam 30 Büyükşehir belediyesi kurulmuştur (T.C. Resmî Gazete, 2012b)." şeklindeki yazılmış cümlelerin Sekiz yıllık bir uygulamadan sonra 2012 yılında 6360 sayılı yeni Büyükşehir Belediye Kanunu'nun kabul edilmesiyle 5216 sayılı kanunun bazı maddeleri değiştirilerek aynı zamanda toplam 30 Büyükşehir belediyesi kurulmuştur (T.C. Resmî Gazete, 2012b) şeklinde düzeltilmesi uygun görülmüştür.

<https://doi.org/10.18506/anemon.266070>

- 2- Dergimizin 2019 yılı 7. Cilt 6. Sayısında yayımlanan "İnovasyonun Firma Performansı Üzerine Etkisi: BİST’te İmalat Sektöründe Faaliyet Gösteren Firmalar Üzerine Bir İnceleme" makale. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen (Proje Kodu: SDK-2018-7083) ve ikinci yazar Mehmet Aygün danışmanlığında yürütülen Doktora tezinden türetilmiştir. Makalede çalışmanın doktora tezinden türetildiği ifadesi yer alırken, sehven yukarıda belirtilen proje kapsamında desteklendiği ifadesi yer almamıştır.

<https://doi.org/10.18506/anemon.506387>

- 3- Dergimizin 2020 yılı 8. Cilt 3. Sayısında yayımlanan "İnovasyonda Açıklık Paradigmasına Geçiş: Türkiye’den Açık İnovasyon Örnekleri" başlıklı makalede yazar sırlamaları metinde doğru verilmişken dergimizin Dergipark web sayfasında hatalı verilmiştir. Makalenin birinci yazarı Zeynep Ezanoğlu, ikinci yazarı ise İbrahim Dağlı’dır.

<http://dx.doi.org/10.18506/anemon.621548>

Yazım Kuralları

anemon, 2018 yılından itibaren Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık sayısı olmak üzere yılda altı defa düzenli olarak yayımlanmaktadır. Derginin asıl amacı sosyal bilimler alanında nitelikli akademik çalışmaların yayımlanmasına katkı yapmaktır.

Dergide yayımlanan makaleler yazı işlerinin izni olmaksızın başka hiçbir yerde yayımlanamaz veya bildiri olarak sunulamaz. Kısmen veya tamamen yayımlanan makaleler kaynak gösterilmeden hiçbir yerde kullanılamaz. Dergiye gönderilen makalelerin içerikleri özgün, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Makaledeki yazarlar isim sırası konusunda fikir birliğine sahip olmalıdır.

Makalenin hazırlanması sırasında yardımcı olması amacıyla, internet sitemizde yazarlar için linkinin altında yer alan **anemon** Dergisi yazım kurallarına göre hazırlanmış "örnek_makale" dosyasını bilgisayarınıza indirmeniz ve makalenizi bu makaleyi örnek olarak hazırlamanız, düzenlemelerde kolaylık ve zaman tasarrufu sağlayacaktır. Bu makaleyi bilgisayarınıza Word programında şablon (template) olarak kaydederek de makalenizi hazırlayabilirsiniz.

- Makaleler MS Word 2007 veya üstü bir sürümde hazırlanarak gönderilmelidir.
- Sayfa yapısı A4 kâğıdı (210 x 297 mm) boyutunda, MS Word programında, Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile 10 punto, tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında üst 2 cm olmak üzere diğer kenarlar için 1.5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır.
- Yazar(lar)ın ad(lar) ve soyad(lar), kurumsal unvanları; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), e-posta adres(ler) bilgileri ve ORCID nuraları verilmelidir. Ayrıca makalelerde sorumlu yazar belirtilmelidir.
- Makale başlığı, içerikle uyumlu, içeriği en iyi ifade eden bir başlık olmalıdır. Başlık, kalın ve 13 punto büyüklüğünde olmalı ve ilk harfler büyük olacak şekilde sola hizalanarak yazılmalıdır. Makaleler aynı özellikte İngilizce bir başlık/title içermelidir.
- Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 120 kelimedenden oluşan Türkçe "Öz" bulunmalıdır. Öz içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özün altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 3, en çok 5 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Anahtar kelimeler makale içeriği ile uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. Aynı şekilde makaleler İngilizce bir başlık/title, anahtar sözcükler/keywords ve özet/abstract içermelidir.
- **anemon**'un yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde diğer dillerde yazılmış yazılara da yer verilebilir. Diğer dillerde yazılan makalelerde yazım dili dışında ayrıca Türkçe ve İngilizce başlık, anahtar sözcükler ve öz bulunmalıdır.
- Herhangi bir sempozyum veya kongrede sunulmuş olan çalışmalar kongrenin adı, yeri ve tarihi belirtilerek yayımlanabilir. Bir araştırma kurumu veya fonu tarafından desteklenen çalışmalarda (BAP, TÜBİTAK, Kalkınma Bakanlığı vb.) desteği sağlayan kuruluşun adı ve proje numarası ilk sayfanın altında verilmelidir.
- Makaleler giriş, gelişme ve sonuç yer alacak şekilde hazırlanmalıdır.
- Formüller ve denklemler Math Type ya da Word Denklem Düzenleyici kullanılarak yazılmalıdır.
- Çalışma, dil bilgisi kurallarına uygun olmalıdır. Makalede noktalama işaretlerinin kullanımında, kelime ve kısaltmaların yazımında en son çıkan TDK Yazım Kılavuzu esas alınmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir. Makalenin hazırlanmasında geçerli bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir.
- Bir makalede sırasıyla özet, ana metnin bölümleri, kaynakça ve (varsa) ekler bulunmalıdır. Makalenin bir "Giriş" ve bir "Sonuç" bölümü bulunmalıdır. "Giriş" çalışmanın amacı, önemi, dönemi, kapsamı, veri metodolojisi ve planını mutlaka kapsamalıdır. Konu gerektiyorsa literatür tartışması da bu kısımda verilebilir. "Sonuç" araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmelidir. Metinde sözü edilmeyen hususlara "Sonuç"ta yer verilmemelidir. Belli bir düzen sağlamak amacıyla ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.
- Tablo/Şekillerin numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo/Şekil numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo/şekil adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Kaynakça verilmesi gereken bir durum varsa tablonun altında metin içi kaynak gösterme formatında verilmelidir.

- Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Makale başlığı dışındaki diğer tüm başlıklar yalnız ilk harfleri büyük, 11 punto (üst 12 nk; alt 6 nk) ve sola hizalı olarak yazılmalıdır. Birinci derece başlıklar koyu karakterde; ikinci derece başlıklar, koyu olmayan; üçüncü derece başlıklar ise koyu olmayan ve italik harflerle yazılmalıdır.

1. Birinci Derece Başlık

1.1. İkinci Derece Başlık

1.1.1. Üçüncü Derece Başlık

- Kaynak göstermede kullanılan format, APA (American Psychological Association) Style 6th Edition'dır. Gerek alıntılmalarda gerekse de kaynakça kısmında yazarlar, Amerikan Psikoloji Derneği'nin yayımladığı Amerikan Psikoloji Derneği Yayın Kılavuzu'nda belirtilen yazım kurallarını ve formatını takip etmelidir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://www.apastyle.org/learn/tutorials/basics-tutorial.aspx>

(i) Türkçe kitap:

Meriç, C. (2009). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.

(ii) Çeviri kitap:

Davison, A. (2006). *Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik*. Tuncay Birkan (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

(iii) Editörlü kitap:

Çetin, İ. (Ed.) (2010). *Dil ve Edebiyat Öğretim Yöntemleri*. İstanbul: Nobel.

(iv) Editörlü kitapta bölüm:

Okçu, M., Aktel, M., & Kerman, U. (2007). İki Süreci Anlamak: Kamu Yönetiminde Küreselleşme ve "Avrupalılaşma". İçinde: A. Yılmaz & Y. Bozkurt (Ed.), *Küresel Esintiler ve Yerel Etkiler Sarmalında Türk Kamu Yönetimi* (s.43-67). Ankara: Gazi Kitabevi.

(v) Makale:

Esen, Ö. (2012). Türkiye'de Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracat Üzerine Etkisi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 49(568), 87-97.

(vi) Çift yazarlı makale:

Bayrak, M., & Esen, Ö. (2014). Türkiye'nin Enerji Açığı Sorunu ve Çözümüne Yönelik Arayışlar. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(3), 139-158.

Çok yazarlı makale:

Esen, Ö., Aydın, C., & Aydın, R. (2016). Inflation Threshold Effect on Economic Growth in Turkey. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 7(22), 1983-1993.

(vii) Tezler:

Esen, Ö. (2013). *Sürdürülebilir Büyüme Bağlamında Türkiye'nin Enerji Açığı Sorunu: 2012-2020 Dönemi Enerji Açığı Projeksiyonu*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

(viii) İnternet tabanlı kaynaklar:

Eğilmez, M. (2017). *İşsizlik Niçin Düşmüyor?*. (Erişim: 01.02.2018), <http://www.mahfiegilmez.com/2017/12/issizlik-nicin-dusmuyor.html>

- Metin içi atıflar ilgili bölümde parantez içinde gösterilmelidir.

(i) Tek Yazar İçin: (Soyad, Basım Yılı: Sayfa Numarası)

(ii) Birden Çok Yazar İçin: (Soyad vd., Basım Yılı: Sayfa Numarası)

- Bir yazarın makalesine ulaşılamıyorsa ikincil kaynaklardan alıntı yapan bir kaynağa referans veriliyorsa asıl yararlanılan kaynağa göndermede bulunulur.

(i) "(Aktarılan kaynağın yazarının [veya yazarlarının] Soyadı, Yılı)'dan aktaran" ifadesi getirilerek atıf yapılır. Buna bağlı olarak da kaynakçada sadece ikincil kaynağa yer verilir. (Smith, 1890'dan aktaran: Esen, 2006: 1) gibi

(ii) Smith (1890) her bireyin kendi kârını arttırmaya çalışırken amacı hiç de bu olmadığı halde bütün toplumun zenginliğinin artmasına hizmet ettiğini ve bunu yaptırmanın ise piyasanın gizli eli olduğunu vurgulamaktadır (aktaran: Esen, 2006: 1).

- **anemon**'a yazım kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, daha sonraki aşamada intihal denetiminden geçirilir. Dergide intihal denetimi iThenticate programı ile yapılmaktadır ve intihal denetiminde kabul edilebilir benzerlik oranı en fazla %20 olmalıdır.

- Yayın aşamasının ilk adımı için makaleler Online Başvuru Sistemi aracılığıyla yollanmalıdır. Başvurunun hemen ardından elektronik posta adresinize otomatik olarak bir onay mesajı gönderilecektir. Daha fazla bilgi için <http://dergipark.gov.tr/anemon> elektronik adresi aracılığıyla editörümüzle bağlantıya geçilebilir.

Instructions for Authors

anemon is published bimonthly in February, April, June, August, October and December starting from 2018 by Mus Alparslan University. The purpose of the journal is to make contributions to publishing qualified academic studies in social sciences and humanities.

The articles that are published in the journal cannot be published or presented anywhere else unless permission is granted from the editorial board. The articles that are published either partially or completely cannot be used anywhere else unless reference is given. The articles that are sent to the journal has to be authentic, not previously published or sent to be published. The authors of the articles have to have a consensus regarding the order of the authors' names in the article.

If you download the "sample article" that was prepared according to spelling rules and format of the Journal of **anemon** from our website through the link for authors to help you prepare the article, this will save your time and facilitate the preparation process. You can also prepare your article by saving this sample as a template on the Microsoft Word program.

- The articles should be in MS Word 2007 or higher version.
- The layout has to be custom-designed A4 paper (210 x 297 mm). The file format has to be MS Word. The font has to be Times New Roman or a similar one with a size of 10. The file has to have single-line spacing. Page margins have to be 2 cm on the top and 1.5 cm for all the other sides. The pages have to be numbered.
- The articles should include the name(s), surname(s), institutional title(s), institution name(s), e-mail address(es), and ORCID of the author(s). In addition, the corresponding author has to be indicated in the articles.
- The title of the article has to be consistent with the content and must reflect the content in the best way possible. The title has to be boldface with a font size of 13. The first letter of all the words has to be uppercase. The title has to be left-aligned. The articles should have an English title with the same properties.
- The article needs to include an "Abstract" at the beginning not less than 75 words nor longer than 120 words summarizing the content in the most precise and concise way. The abstract must not include references, figures, and table numbers. Leaving a space under the abstract, the author has to add keywords including at least 3 and utmost 5 words. The keywords have to be consistent with the content and should be comprehensive. Similarly, the articles have to include an English title, keywords, and abstract.
- **anemon** is published in Turkish and English. However, each issue may include articles written in other languages unless they exceed one third of the journal. The articles written in other languages have to have Turkish and English titles, keywords, and abstracts in addition to those written in its original language.
- The works that are presented in any symposium or congress can be published after specifying the name, place and the date of the congress. The works (BAP, TUBITAK, Word Bank ect.) that are supported by a research organization or fund have to indicate the name of the supportive organization and the number of the project.
- The articles should be organized as introduction, body, and conclusion. Subtitles and lower-level titles must have a font size of 11 (12 nk before and 6 nk after) and be left-aligned.
- Formulas and equations should be written via Math Type or Word Equation Editor.
- The study has to comply with grammatical rules. The latest Turkish Language Association Spell Check has to be employed regarding the use of punctuation, spelling of the words, and abbreviations. The text is expected to be clear and simple. No expressions out of purpose and scope must be included in the work. The valid scientific methods have to be employed to prepare the article. The content, purpose, scope, justification, etc. of the study have to be provided as much as needed in a certain order.
- An article is expected to include abstract, sections of the main text, references, and appendices (if there is any) respectively. An article has to have an "Introduction" and "Conclusion" sections. The "Introduction" is definitely expected to include the purpose, importance, period, scope, data methodology, and outline of the study. If it is necessary for the subject to be dealt with, literature review can be given in this section as well. The "conclusion" needs to be in compliance with the study's purpose and scope. It needs to be given generally and concisely. The points that are not mentioned within the text must not be included in "conclusion". Headings, titles, and subtitles can be used to organize the text.

- Tables/Figures should be numbered and given with their titles. No vertical lines must be used to draw the tables. Horizontal lines can only be used to separate the subtitles within the table from each other. Table/Figure number has to be at the top left-aligned and non-Italic. The name of tables/figures has to be written with each word having its first letter uppercase. In addition, tables/figures have to comply with black and white print. If there is anything in the table that requires reference, the references must be given at the bottom of the table with in-text reference format.
- Headings, titles, and subtitles can be used to ensure an ordered information transfer. All the other titles except for the title of the article have to have a font size of 11. First-level titles should be uppercase but boldface; the first letters of all the words in the second-level titles should be uppercase and not boldface; and only the first letters of the words in the third-level titles should be uppercase, and these titles have to be italic. In addition, the titles have to be organized with 6 nk before and after the title.

1. First-Level Title

1.1. Second-Level Title

1.1.1. Third-level Title

- The citation format is APA (American Psychological Association) Style 6th Edition. The authors have to follow the spelling principles and format specified by American Psychological Association in American Psychological Association Publication Manual regarding both quotations and bibliography. For detailed information: <http://www.apastyle.org/learn/tutorials/basics-tutorial.aspx>
- (i) Reference to a book:
Stopford, M. (1997). *Maritime Economics*. New York: Routledge.
- (ii) Translated book:
Davison, A. (2006). *Türkiye’de Sekülerizm ve Modernlik*. Tuncay Birkan (Trans.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- (iii) Reference to a chapter in an edited book:
Esen, Ö., & Aydın, C. (2018). Tunisia. In: S. Özdemir, S. Erdoğan, & A. Gedikli (Eds.), *Handbook of Research on Sociopolitical Factors Impacting Economic Growth in Islamic Nations* (pp. 68-94). USA: IGI Global.
- (iv) Reference to a journal publication:
Esen, Ö. (2016). Security of the energy supply in Turkey: Prospects, challenges and opportunities. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 6(2), 281-289.
- (v) Two authors:
Aydın, C., & Esen, Ö. (2018). Does the level of energy intensity matter in the effect of energy consumption on the growth of transition economies? Evidence from dynamic panel threshold analysis. *Energy Economics*, 69, 185-195.
- (vi) Theses and dissertations:
Esen, Ö. (2013). *Sürdürülebilir Büyüme Bağlamında Türkiye’nin Enerji Açığı Sorunu: 2012-2020 Dönemi Enerji Açığı Projeksiyonu*. Doctoral Dissertation. Erzurum: Atatürk University.
- (vii) Internet Based Sources
IATA (2016). *Annual Reports Review*. (15.10.2017), Retrieved from <https://www.iata.org/about/Documents/iata-annual-review-2016.pdf>
- In-text references have to be indicated in brackets where relevant.
  - For single author: (Surname, Date of Publication: Page Number)
  - For multiple authors: (Surname et al., Date of Publication: Page Number)
- The manuscripts that comply with the publication principles of **anemon** are passed through plagiarism checking. The journal uses the iThenticate software to detect instances of overlapping and similar text in submitted manuscripts. If the similarity level is above 5%, the manuscript is not accepted for publication.
- The articles are sent through Online Application System for the first step of the publication. An automatically-sent confirmation message is sent to your e-mail address upon the completion of the application. For further information, please contact the editor via <http://dergipark.gov.tr/anemon>.

Değerlendirme Süreci

- **anemon**'a gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir.
- **anemon**'a yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, daha sonraki aşamada intihal denetiminden geçirilir. Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde intihal denetimi, iThenticate paket programı aracılığıyla gerçekleştirilmekte ve intihal denetiminde, benzerlik oranının %20'nin üstüne çıkmaması gerekmektedir. İlgili çalışmada herhangi bir intihale rastlanmadığı takdirde değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. **anemon** Dergisi, sürecin her aşamasında, hakem ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Hakem raporları beş yıl süreyle saklanır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilmekte veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı vermektedir.
- **anemon**'a gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Dergideki hakemlik sürecinde, akademik unvana sahip kişilerin yayınları için ancak eşit ya da üst derecede akademik unvana sahip kişiler hakem olabilir.
- **anemon**'un hakem değerlendirme süreci, normal koşullarda editör tarafından ön değerlendirme aşaması bir hafta; hakem değerlendirme süreci de 8 hafta olarak planlanmaktadır. Ancak hakemlerden zamanında dönüş olmaması nedeniyle yeniden hakem atama vb. nedenlerden dolayı hakem değerlendirme süreci uzayabilmektedir.
- **anemon**'a makale gönderen yazar/yazarlar, Derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.
- **anemon**'da yayımlanmasına karar verilen (kabul edilen) çalışmaların telif hakkı, Muş Alparslan Üniversitesine devredilmiş sayılır.

Peer Review Process

- The papers that are sent to **anemon** are subjected to preliminary assessment by the Editorial Board to see whether the work complies with the principles of the journal. The papers that are out of the scope of the journal or do not comply with the format of a scientific text either in terms of content or style are either rejected or demanded to be corrected prior to peer-review process. Academic objectivity and scientific quality are the most important criteria for the assessment of the articles that are submitted to be published.
- The articles that comply with the publication principles of **anemon** are passed through plagiarism checking. Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University uses the iThenticate software to detect instances of overlapping and similar text in submitted manuscripts. The journal allows an overall similarity of 20% for a manuscript to be considered for publication. After determining an acceptable similarity rate, the article is sent to two reviewers who are known for their studies in the relevant field. **anemon** employs double-blind review system in which the names of neither the reviewers nor the authors are disclosed in any of the phases of the process. Reviewer reports are saved for five years. If one of the reviewers gives positive feedback while the other gives negative feedback, the article is sent to a third reviewer or Editorial Board examines the reviewer reports to make the final decision.
- The authors submitting papers to **anemon** take into account the criticisms and suggestions of the reviewers and the Editorial Board. The authors also have the right to object to the points with which they disagree. In the reviewing process, the publications of people with academic titles are only reviewed by academics of either an equal or a higher degree.
- Assessment process of **anemon** may sometimes take long periods of time due to undesired reasons. Normally, preliminary assessment by the editor takes a week while reviewer's assessment period takes 8 weeks. However, reviewer assessment process may get longer when reviewers do not respond on time or in cases of appointing a new reviewer and so on.
- The author/authors submitting papers to **anemon** is/are considered to have accepted the aforementioned reviewing conditions and process of the journal.
- The copyrights of the works that are decided to be published (accepted) in **anemon** are transferred to Muş Alparslan University.

Yayın İlkeleri

- **anemon**, ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan, sosyal bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmaları, bilimsel bir yaklaşımla ele alarak sosyal bilimler alanlarındaki çalışmaların niteliğinin yükselmesine, yöntem ve uygulamaların gelişmesine, kuram ve uygulama alanlarındaki çalışmalar arasında iletişimin güçlenmesine ve sosyal bilimler alanındaki literatürün zenginleşmesine katkı sağlamak amacıyla yayımlanmaktadır.
- **anemon**'da, dil bilimi, din bilimleri, edebiyat, eğitim bilimleri, felsefe, güzel sanatlar, iktisat, işletme, maliye, psikoloji, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler vb. tüm sosyal bilimlere ait özgün ve nitelikli bilimsel çalışmaları destekleyerek bilim camiasında üretilen bilgileri akademisyenlerin ve kamuoyunun istifadesine sunmak amacıyla yeni ve özgün çalışmalara yer verilmektedir.
- **anemon**'a gönderilecek çalışma, alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir yazı olmalı ya da daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, konuya dair yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olmalıdır.
- **anemon**'a gönderilecek yazılar makale, çeviri ve kitap tanıtımı türünde olmalıdır. Dergimize gönderilen çeviri yazılar için, makale sahibinin yayın izni ve orijinal metin gereklidir.
- **anemon**'un yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir; ancak her sayıda derginin sayfa sayısının en fazla üçte biri kadar olmak üzere diğer dillerdeki yazılara da yer verilebilir.
- **anemon**'a gönderilmeden önce akademik çalışmalar, söz konusu dili iyi düzeyde konuşan editörler tarafından düzenlenmeli ve kontrol edilmelidir. Ayrıca bu durum belgelendirilmelidir (Türkçe hazırlanan çalışmalar hariç).
- **anemon**'a gönderilen çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve halihazırda yayımlanmak üzere sunulmamış olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, durum açıkça belirtilmek şartıyla dergiye gönderilebilir.
- **anemon**, Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık sayısı olmak üzere yılda altı defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.
- **anemon**'a gönderilen yazılara telif hakkı ödenmez. Yayımlanan makalelerin telif hakkı Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne aittir.
- **anemon**'da yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
- **anemon**'da yer alan yazılardaki görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı olduğu kurumların görüşlerini yansıtmaz.
- **anemon**'a gönderilen çalışmalar, TÜBİTAK ULAKBİM'in DergiPark Sistemi (UDS) üzerinden elektronik ortamda gönderilmektedir. Bu sisteme <http://dergipark.gov.tr/anemon> da yer alan "Kullanıcı Sayfası/Yeni Gönderi" linkinden ulaşılabilir. Söz konusu sisteme kayıt yapıp makale gönderildikten sonra hakem süreciyle ilgili gelişmeler ve hakem değerlendirme raporları yazarlar tarafından kolaylıkla takip edilebilir.

Editorial Principles

- **anemon** is an international peer-reviewed journal that publishes authentic and qualified works with a scientific approach in the fields of social sciences. It is published to contribute to raising the quality of the social sciences studies, development of methods and practices, to strengthen the communication between theoretical and practical studies, and to enrich the literature.
- **anemon** supports all the authentic and qualified scientific studies in the social sciences field including business, economics, educational sciences, finance, fine arts, history, international relations, linguistics, literature, philosophy, political science, psychology, sociology and theology etc. It publishes new and authentic works to offer the knowledge produced by scientific circles for the benefit of academics and public.
- The works that are sent to **anemon** must be either an authentic work to eliminate a lack in the literature or a review assessing the previously-published works and suggesting relevant, new, and noteworthy opinions.
- The texts that are sent to **anemon** include articles, translations, and book promotions. For the translated texts, publication permission of the owner of the article and the source text are required.
- Publication languages of **anemon** are Turkish and English. However, each issue may include articles written in other languages unless they exceed one third of the journal.
- Before academic studies submitted to **anemon**, they should be proofread and edited by native the language-speaking editors related to language used in the paper. This should also be documented (excluding study prepared in Turkish language).
- The works that are sent to **anemon** must not be published previously anywhere. They have to be ready for publication. The papers that have previously been presented in a scientific meeting can be sent to the journal if it is clearly indicated.
- **anemon** is regularly published bimonthly in February, April, June, August, October and December by Muş Alparslan University.
- No copyright payment is made for the papers that are sent to **anemon**. The copyrights of the works that are published in the Journal are transferred to Muş Alparslan University Journal of Social Sciences (**anemon**).
- Scientific and legal liabilities of the articles published in **anemon** belong to the authors.
- All the opinions and ideas indicated in the articles that are published in **anemon** are authors' personal opinions and do not reflect the opinions of the Journal or the affiliated institutions by any means.
- The works that are sent to **anemon** are sent to TUBITAK ULAKBİM's DergiPark System (UDS) in electronical environment. This system can be accessed via <http://dergipark.gov.tr/anemon> under the link "User Page/New Submission". After registering in the system and submitting the paper, the developments regarding the reviewing process and reviewer reports can be followed by the authors.

Anemon Dergi Editörlüğü

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
49250 – MUŞ/TÜRKİYE

Tel: 0 436 249 49 49 / 3622 - Fax: 0 436 249 10 22

Web: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

e-mail: anemon@alparslan.edu.tr